A NÉPRAJZI MÚZEUM

ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRA

ÉRTESITŐJE

SZERKESZTI

BARTUCZ LAJOS

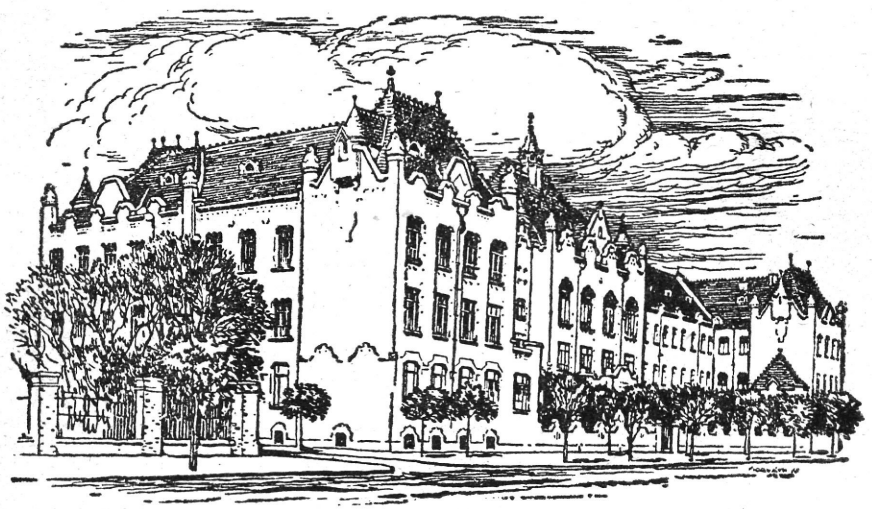

XXXI. ÉVFOLYAM 1939. *1. SZÁM.*

BUDAPEST 1939.

AZ ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM KIADÁSA

TARTALOMJEGYZÉK:

Morvay Péter: A Néprajzi Múzeum jégpatkógyüjteménye ..... 1—14

Lükő Gábor: A magyar hímzőművészet eredete és története I. ..... 14—35

Csalog József: Talpas sövényházak a tolnamegyei Duna-szakaszon ..... 35—41

Végh József: A kaskötés Békésen ..... 41—48

Dornyay Béla: A balatonparti Gyenesdiás régi fapincéi ..... 48—59

Latabár Károly: A magyar népművészet és a magyar iparművészet ..... 59—62

Némethy Endre: Népi hiedelmek és szokások Muraszemenyéről ..... 62—64

Fél Edit: A népkutatás kultúrföldrajzi feladatai a pannoniai térben ..... 65—72

Kisebb közlemények: *Gönyey Sándor*: Juhászkampókészítés Balmazújvároson. *Herkely Károly*: A mezőkövesdi matyók rojtkötése. *Gönyey Sándor*: A tenyészállatvásár néprajzi tanulságai ..... 73—75

Könyvszemle ..... 75—81

Magyar folyóiratok szemléje ..... 81—87

Külföldi folyóiratok szemléje ..... 87—92

Múzeumi hírek. *Bartucz Lajos*: Jelentés a Néprajzi Múzeum 1938. évi állapotáról és működéséről; kimutatás a Néprajzi Múzeum 1939. évi első negyedében történt gyarapodásáról. *Fél Edit*: Ismertető múzeumi tárgyak kezeléséhez. *Márkus M.*: A visszacsatolt kárpátaljai múzeumok ..... 92—99

Beérkezett könyvek ..... 99—101

Kérdések és feleletek ..... 101—102

Értesítés.

A Néprajzi Múzeum Értesítője

a Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tárának folyóirata.

Előfizetési ára egy évre 6 pengő.

A Magyar Néprajzi Társaság tagjai a folyóiratot ingyen kapják.

Minden érdeklődés, közlemény, kézirat, könyv, csere- és ismertetési példány *dr. Bartucz Lajos* mb. igazgató, egyet. m. tanár címére küldendő.

Budapest, X., Könyves Kálmán körút, 40. Néprajzi Múzeum.

A szerzők tiszteletdíj fejében 50 példány különnyomatot kapnak. Minden cikkért a szerző felelős.

A Néprajzi Múzeum (Orsz. Magy. Történeti Múzeum Néprajzi Tára) jégpatkó gyüjteménye.

— Figyelemmel az ország többi gyüjteményében lévő jégpatkókra. —

Gyüjteményünkben 98 db., illetve pár, magyarországi jégpatkó található. Ezek közül 70 db.-nak, illetve párnak ismerjük a lelőhelyét, 28-nak közelebbi származási helye ismeretlen.

A gyüjtemény — ámbár az ország sok vidékéről tartalmaz jégpatkókat — nem mondható teljesnek. Egyes darabjai — eltekintve *Herman Ottó* 1894-ben megkezdett gyüjtésétől — alkalmilag, ajándékképen, nagyobb vásárlások tárgyai között kerültek a Múzeum birtokába.

A fentiekből következik, hogy az egyes darabok használatára vonatkozó részletes leírás sincs birtokunkban. Hasonlóképen hiányoznak a jégpatkók esetleges tájnevei, valamint az eszköz egyes részeinek névanyaga is.

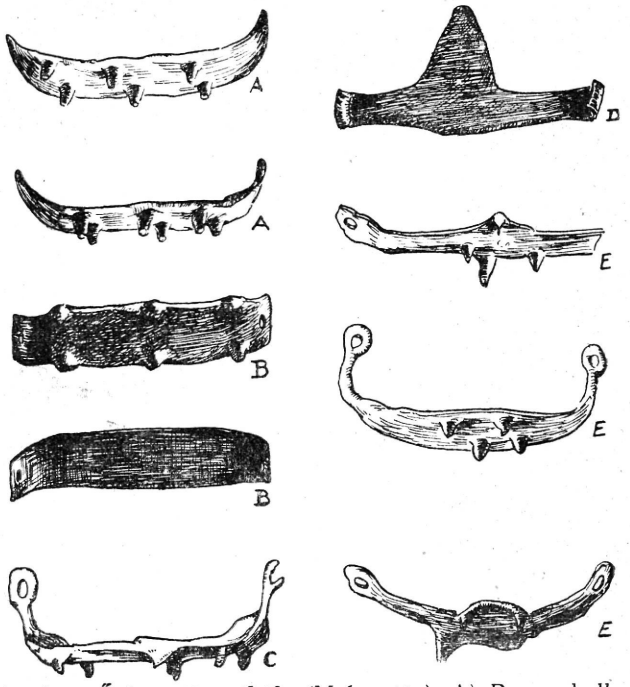

1. ábra. Őskori jégpatkók. (*Mahr* után) *A)* Bronz, hallstattkori. (*Mahr*: Id. m. 1. ábra.) Magdalénahegy, St. Marein mellett, Krajna, Jugoszlávia. — *B)* Bronz, hallstattkori. (*Mahr*: 5. ábra.) Treffelsdori lelet, Karinthia. — *C)* Vas, hallstattkori. (*Mahr*: 7. ábra.) Frög, Karinthia. — *D)* Vas. (*Mahr*: 8. ábra.) Frög. — *E)* Vas. (*Mahr*: 11. ábra.) — **Steigeisen der Urzeit.**

Az alábbiakban ismertetni óhajtjuk a Néprajzi Múzeum s a vidéki gyüjtemények jégpatkóit, megvilágítva — amennyire a rendelkezésünkre álló adatok lehetővé teszik — ennek a tárgycsoportnak néprajzi jelentőségét.

*

A jégpatkó az emberiség tárgyi művelődésének ősi javai közé tartozik.

A. *Mahr* Zu sogenannten prähistorischen Steigeisen c. tanulmá-

nyában[1] két pár bronz, valamint egy pár és nyolc db vasbólvaló őskori (Halstatt és La Tène) jégpatkót mutat be. (1. ábra A—E).

Ezek a jégpatkók — mint alább látni fogjuk — világot vetnek a ma élő jégpatkóformák ősiségére. A mostani jégpatkók viszont — melyeknek (formai) kapcsolata a történelemelőtti idők jégpatkóival nyilvánvaló — bizonyítják, hogy ezeknek az őskorból fennmaradt eszközöknek nem lehetett más rendeltetésük, mint a mai jégpatkóknak, azaz, hogy ezek az őskori eszközök valóban jégpatkók.[2]

Már a bronzkort megelőzően is használhatta az ember a jégpatkót. Erre engednek következtetni a csukcsok, az eszkimók mai, fából, csontból, fókabőrből készített „jégpatkó"-i.[3]

A jégpatkó a lábbelire felerősíthető, hegyes körmökkel ellátott eszköz. A jégen vagy csúszós talajon való járás biztosabbá tételét szolgálja. A körmök, a testsúly nyomása alatt, benyomulnak a jégbe vagy a jeges talajba s ezáltal megvédik viselőjüket az elcsúszástól.

A jégpatkó a téli halászat elmaradhatatlan segédszerszáma. A jégen való halászatnál nemcsak a járás biztosabbá tételében kap szerepet, hanem arra is szolgál, hogy segítségével a halászok a háló kihúzásánál lábukat a jégen megvethessék s ezáltal nagyobb erőt tudjanak kifejteni. Tihanyban a kivágandó lékek helyét is a jégpatkóval jelölik ki, a körvonalak *megkörmözésével*.[4]

A jégpatkó egyúttal az egyenletes közös munkának is segédeszköze. A balatoni jeges halászatnál a cibékesek, egymás mögött ütemesen lépegetve, a jégpatkót ütemesen a jégre csattantva, egyenletesen húzzák kifelé a háló húzókötelét.[5]

A Balaton halászai szép napsütéses időben és főleg jó halfogások idején, a jégpatkók pengetése mellett, pajkos nótákra is rágyujtanak.[6]

A halászokhoz teljesen hasonló módon használják a jégpatkót a nádvágók a *rétek* nádlóin. Különösen olyankor, amikor a késői árvizek megfagyásával keletkezett u. n. *tükörjégen* a nádtoló nevű szerszámmal *törik* a nádat.

Régen, mikor a Nyírségen még sok viz volt, téli időben ilyen jég-

[1] Suomen Muinaismuistoyhdistyksen *Aikakauskirja* XXXIX.: 2. 1—29. l.

[2] A. *Mahr* nem tartja kizártnak, hogy az általa bemutatott őskori eszközöknek esetleg valami más lehetett a rendeltetése, mint a mai jégpatkónak.

Azt a feltevést, hogy ezek valamilyen „sarkantyús kengyelek" lehettek volna, maga *Mahr* megcáfolja. A rajtuk levő lyukak ugyanis olyan kicsik, hogy egy kellő vastagságú kengyelszíj nem férhetett beléjük. A kengyel — eddigi tudomásunk szerint — különben is a középkor elején terjedt el Európában (ld. mű 21 l). Az eszköz talpán elhelyezett körmök is céltalanok lennének egy kengyelnél.

Még valószínűtlenebb, hogy ezek az őskori eszközök sarkantyúk lettek légyen. *Mahr* mégis foglalkozik ennek a lehetőségnek a mérlegelésével. Az őskori jégpatkók egyrésze ugyanis lovas sírból került elő s ezért Mahr szerint valamilyen lószerszámnak kell lenniök. Szerinte „Steigeisen in Reitergräbern sind doch zu unglaubwürdig." (23. l.)

Szerintünk a jégpatkók ugyanúgy bekerülhettek valamely sírba, mint a halott, tulajdonában levő bármely más tárgy (ruha, fegyver, ékszer stb.).

[3] *Stanislaw Poniatowszky*: Chrapki. Lud, 1926. 2. l.

[4] *Viski Károly*: Tihany őshalászata. Ért. XXIV. (1932.) 49. l.

[5] *Lukács Károly*: Jégi halászat a Balatonon. Term. Tud. Közl. 61. köt. (1929.) 146. l.

[6] *Lukács Károly*: Id. mű 147. l.

patkók segítségével járt a nép Demecserről Dombrádra gyalog, a befagyott tavak jegén.[7]

A keszthelyi Újmajorban ma is felkötik a jégpatkót, mikor a Kis-Balaton jegén tőzegvágni, szénabehordani indulnak. Szeles időben jégpatkó nélkül egyáltalán nem tudnának előrejutni.[8]

Azonban nemcsak a jégen, hanem a hegyoldalak síkos sziklás útjain is használják a jégpatkót. A Brassó- és Fogaras megyei oláh

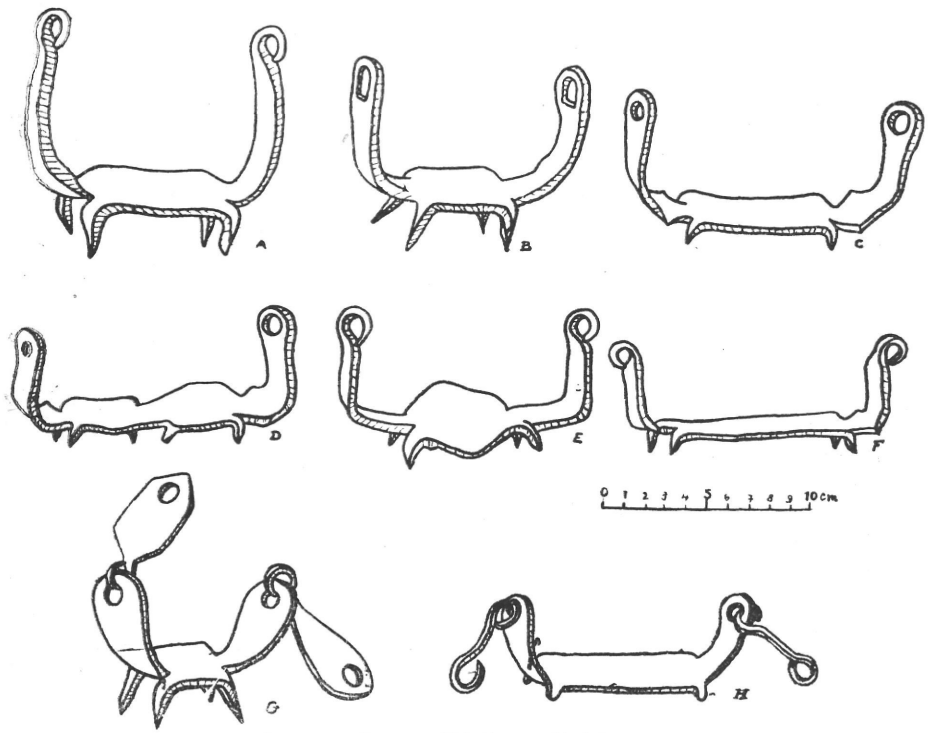

2. ábra. Jégpatkók. *A)* Balaton (Lt. sz. 5865.) — *B)* Megyercs, Komárom m. (Lt. sz. 37191.) — *C)* Balaton (Lt. sz. 32977.) — *D)* Balaton (Lt. sz. 32975.) — *E)* Békés m. (Lt. sz. 33801.) — *F)* Ecsedi-láp (Lt. sz. 33279.) — *G)* Alföld (Lt. sz. 48678.) — *H)* Szenna, Somogy m. (Lt. sz. 131434.) — **Steigeisen.**

pásztorok felszereléséhez állandóan hozzátartozik.[9] Az erdei munkások a fatermelésnél és szállításnál, meredek hegyoldalakon, jeges pályán a facsúsztatókon szintén jégpatkót használnak.[10]

Vadászok és más hegyenjáró emberek felszereléséhez is hozzátartozott a jégpatkó. A vad nyomának követésénél, vagy a vad üldözésénél, mikor a járás gyorsasága is jelentőséget kapott, ugyanaz a

[7] *Ecsedi István*: Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken. A Debreceni Déri Múzeum évkönyve, 1933. 270. l.

[8] *Török Gyula* szíves közlése.

[9] *Fuchs* K.: Ethnographische Mitteilungen aus den Komitaten Kronstadt und Fogaras in Siebenbürgen. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien, Bd. XXXV. (1905.) 135. Abb. 3.

[10] *Pallas lexikon*, 9. kötet, 887. l. u. u. *Révai lexikon*, 10. köt. 830. l.

szerep jutott a jégpatkónak, mint ma a távfutók szeges cipőjének.[11] A tolnamegyei Báta hegyoldali utcájának lakói, akik az alsó kutakból hordják fel a vizet, ma is jégpatkót kötnek a vízhordáshoz, mikor az ólmos eső ráfagy a meredek útakra. A tihanyiak is jégpatkóval járnak le a Balatonhoz mikor síkos az út.[12] Tyukodon ma is van még olyan öreg ember, aki az Ecsedi-láp virágkorából megőrzött jégpatkót felköti, amikor kemény télben vízért megy a kútra. A tolnamegyei Bátán, amikor az elmult télen meghalt egy fiatal leány, a koporsóvivő legények mind jégpatkót kötöttek,[13] hogy el ne essenek a síkos úton.

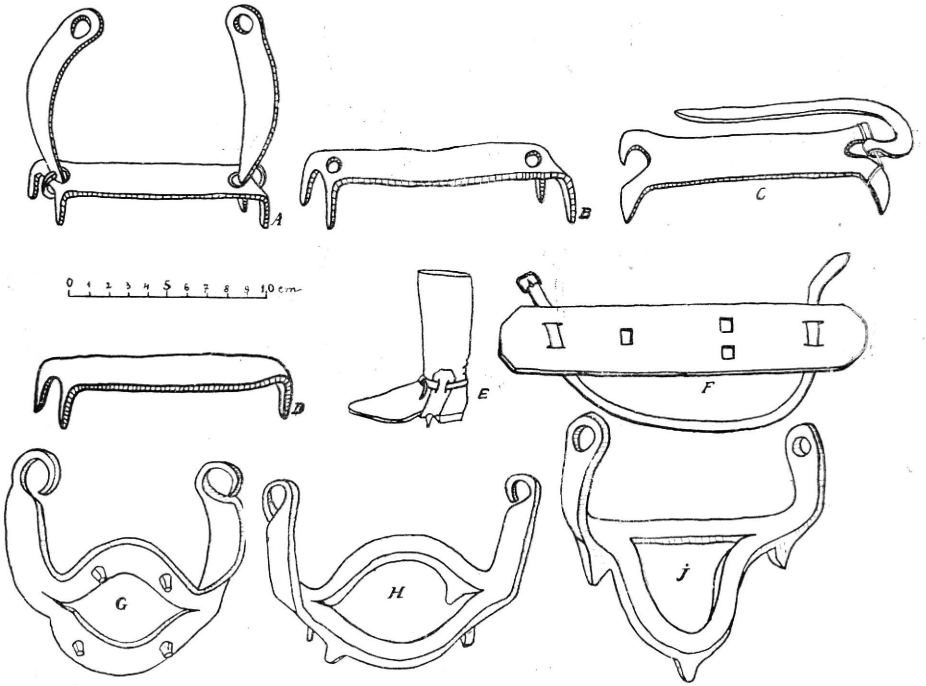

3. ábra. Jégpatkók. *A)* Alföld (Lt. sz. 48677.) — *B)* Balaton (Lt. sz. 32978.) — *C)* (*Moszyński* után) Kárpátok, Polezia, Fehér-Oroszország. — *D)* (*Török Gyula* után) Keszthely. — *E)* **A keszthelyi jégpatkó felkötési módja.** — *F)* **A felkötő szíj.** — *G)* Szentes (Lt. sz. 48678.) — *H)* Tiszaug (Kiskunfélegyházi Városi Múz. Lt. sz. 26683.) — *I)* Alföld (Lt. sz. 48684.) — *E)* **Wie man das Steigeisen von Keszthely festbindet.** *F)* **Riemen.**

A somogymegyei Jut-on a lovak lábára is kötöttek jégpatkót.[13]

*

A gyüjteményünkben található jégpatkókat bizonyos jellegzetes formák szerint csoportosíthatjuk.

I. A rendelkezésünkre álló adatok szerint a legelterjedtebbnek látszik közülük a négy (ritkán több) körömmel ellátott félkengyelformájú jégpatkó. (2. ábra A—F).

[11] L. ehhez a 45. jegyzetet is.
[12] *Viski Károly dr.* szíves közlése.
[13] *Gönczi Ferenc dr.* szíves közlése.

Gyüjteményünkben található képviselői a Duna-Tisza közéről, a Nagykunságból, Csallóközből és Dunántúlról (a fehérmegyei Gárdonyból s főleg a Balaton vidékéről) valók. Egy-egy darab Torockóról, illetve a szlavóniai Harasztiból került gyüjteményünkbe.

A vidéki gyűjteményekben levő,[14] fenti csoportba tartozó jégpatkók egyrésze az Alföldről való. A Borsod-Miskolci Múzeumban 1 pár ároktői (N. L. sz. 899/a és b), Sopron Sz. Kir. Város Múzeumában 1 Fertővidéki, a Székesfehérvári Múzeumban 1 pár Velencei-tó vidékéről való, a Somogymegyei Múzeum Egyesület gyüjteményében 1 vízvári (Drávamellék), Tolna vármegye Múzeumában 2 sárközi, végül Pécs szab. kir. város Majorossy Imre Múzeumában 1 diósviszlói (szintén Drávamellék) származású jégpatkó van. Használják ezt a fajta jégpatkót a halászok a tolnamegyei Bátán, Bogyiszlón és Tolnán is.

Megjegyzendőnek tartjuk, hogy ezt a formát használták — bocskoruk alá kötve — az Ecsedi-láp és a Sárrét rétes vidékének lakói, abban az időben, amikor a bocskorviselés még általános és kizárólagos volt.

Ennek a formának széleskörű elterjedéséről, valamint egyszerűségéről a forma ősiségére következtethetünk. Ugyanerre a megállapításra jutunk, ha mai képviselőit összehasonlítjuk az 1. ábrán bemutatott őskori jégpatkókkal.

4. ábra. *A)* **Jégpatkó a XV—XVI. századból.** Lakitelek vidéki ásatás. (Kecskeméti Múz.) — *B)* Jégpatkó. Szentes. (Csongrádvm. Múz. — *A)* **Steigeisen aus dem XV—XVI. Jahrhundert.**

Magyarországon kívül e forma képviselőit megtalálhatjuk Lengyelországban, ahol használata jeges halászatnál általános[15], valamint Fehéroroszországban is.[16] Nyugati elterjedésére vonatkozólag csak egy adatot ismerünk. Két e csoportba tartozó jégpatkót mutat be *Geramb*[17] a stájer Néprajzi Múzeum gyűjteményéből.

E formának tökéletesített, csuklós foglalóvassal (tihanyi szó) ellátott darabjai is kerültek elő (2. ábra G—H.) Gyüjteményünkbe a somogymegyei Szennáról került egy darab közülök. A Kecskeméti Mú-

[14] E helyen mondok hálás köszönetet a Borsod-Miskolci Múzeum, a Váci Múzeum Egyesület, Sopron Szab. Kir. Város Múzeuma, a szombathelyi Vasvármegyei Múzeum Néprajzi Tára, a Fehérvármegyei és Székesfehérvári Múzeum, a Veszprémvármegyei Múzeum és Könyvtár, a Keszthelyi Balatoni Múzeum, a kaposvári Somogymegyei Múzeum Egyesület, a szekszárdi Tolna Vármegye Múzeuma, Pécs Szab. Kir. Város Majorossy Imre Múzeuma, a nyíregyházi Szabolcsvármegyei Jósa Múzeum, Debrecen Sz. Kir. Város Déri Múzeuma, a kiskunfélegyházi Városi Szalay Gyula Múzeum, a szentesi Csongrádmegyei Múzeum és Közkönyvtár, a szegedi Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum, a Karcagi Múzeum, a gyulai Városi Múzeum és Könyvtár és Hódmezővásárhely thj város Múzeuma n. b. vezetőségének, hogy levélbeli felkérésemre szívesek voltak tájékoztatni gyüjteményük jégpatkó anyagáról.

[15] *Poniatowszky*: id. m. 5. l.

[16] *Kazimierz Moszyński*: Kultura Ludova Slovian. I. Kultura Materjalna, Krakow 1929. 625. l. 511. ábra 6.

[17] *Victor v. Geramb* und *Konrad Mautner*: Männerkleidung. Steierisches Trachtenbuch. II. Band. 5. Lieferung. S. 359. Abb. 205. l. 2.

zeumban is van egy pár belőle.[18] A Csongrádvármegyei Múzeumban is van egy ilyen jégpatkó. Ez szentesi. Használták a Velencei-tó mellékén is.[19] A tolnamegyei Duna-szakasz mellett is használják (Tolna, Bogyiszló, Ócsény). Ócsényben az ilyen jégpatkót *vasszárnyas*nak nevezik.

II. Az I. alatt bemutatott formával rokon az alábbi jégpatkó-forma. Részben elődje, részben fejlettebb alakja a fentebb bemutatott jégpatkónak.

1. A fejlettebb alak (3. ábra A) a merev fülek helyett csuklószerűen mozgatható, meghajlított foglalóvassal van ellátva. Ezek a foglalóvasak, — melyeket a láb és a lábbeli kímélése végett ronggyal, madzaggal vagy bőrrel körültekernek, — körülölelik a lábfejet s ezáltal a jégpatkó szilárdabban a lábhoz simul s egyúttal alkalmas lesz arra, hogy — bizonyos határok között — kisebb-nagyobb lábra egyaránt felköthető legyen.

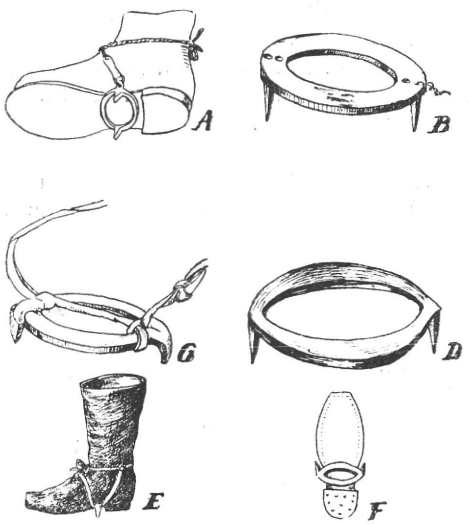

5. ábra. Jégpatkó. *A)* Volgatorkolat *(Poniatowski* után.) — *B)* Oroszország *(Herman Otto* után.) — *C)* **Korják jégpatkó.** *(Poniatowski* után,) — *D)* Volga-mellék. *(Risunki* után.) *E), F)* **A volgamelléki jégpatkó felkötési módja.** — *E)* **Die Festbindung des Steigeisens vom Wolga-Gebiet.**

Ez a jégpatkó-forma a Balaton mellékén volt használatban. Tihanyban *macskán*ak nevezik; van *körme* és *foglalóvasa*.[20] Egy pár a somogymegyei Kisbajomból, egy pedig az Alföldről is került múzeumunkba. Ez utóbbi *Farkas* Sándor gyűjteményében, valószínűleg a Közép-Tisza vidékéről. A tolnamegyei Tolnán az ottani német halászok is használják ezt a formát.

2. Gyűjteményünkben van egy Balaton-vidéki jégpatkó, melynek nincs foglalóvasa. (3. ábra B). Az ábrán látható két lyuk szolgálhatott a felkötőszíj befűzésére, azonban az is lehetséges, hogy csak letört belőle a foglalóvas. Mindenesetre valószínű, hogy egy kezdetlegesebb, foglalóvas nélküli forma előzhette meg ezeket a fent leírt jégpatkókat.[21] *Moszyński*[22] bemutat egy ilyen foglalóvas nélküli, négykörmös jégpatkó-formát (3. ábra C), melyet (egy másik háromsarkas formával együtt) Ény. Fehéroroszországban, Poléziában és a Kárpátokban használtak.

Keszthely környékén használatos egy foglalóvas nélküli jégpatkó, ez azonban nem négy-, hanem háromkörmös (3. ábra D). Felcsatolás-

[18] *Szabó Kálmán*: A Kecskeméti Múzeum halászati gyüjteménye. Ért. XXIX. (1937.) 3—4. sz. 401. l. 86. ábra e.

[19] *Kovács Elemér* szíves közlése.

[20] *Viski Károly*: Id. m. 49—50. l.

[21] *Márkus Mihály* szíves közlése szerint Nyíregyházán is használtak ilyen foglalóvas nélküli, szíjjal felkötött jégpatkót.

[22] *Moszyński*: Id. m. 625. l. 511. ábra 3.

nál a jégpatkó kétkörmös vége a talp belső-, az egykörmös a talp külső oldalára kerül. Felkötéséhez háromhelyen átlyukasztott széles bőrt használnak (3. ábra E—F). Ennek a felkötésmódnak az az előnye, hogy használatkor a jégpatkó vasa nem nyüvi a csizmát.[23]

III. Egy másik, jellegzetes kerekded forma (3. ábra G) Szentesről került gyüjteményünkbe. Egy példánya megvan a Csongrádmegyei Múzeumban. Ez ugyancsak szentesi. A kiskunfélegyházi Városi Múzeumban egy tiszaugi származású példány található belőle. (3. ábra H). A Kecskeméti Múzeumban is van egy ilyen jégpatkó. Ez is tiszai.[23a] Figyelemreméltó, hogy ennek a formának egyik képviselője, a Kecskemétvidéki lakiteleki ásatások során, a XV—XVI. szd-ból is előkerült, más halászszerszámok között[23b] (4. ábra A). Ez a jégpatkó háromkörmös. A tolnamegyei Bátán is használják a halászok ezt a kerek jégpatkót. Használják a tolnai német halászok is. A faddi Dunában halászó ugyancsak tolnai származású halászoknál ennek a formának megnyújtott, négykörmös változatát is láttam. A szentesi Csongrádvármegyei Múzeumban egy kétkörmös telitalpú változata van e jégpatkóformának (4. ábra B). Lelőhelye is Szentes.

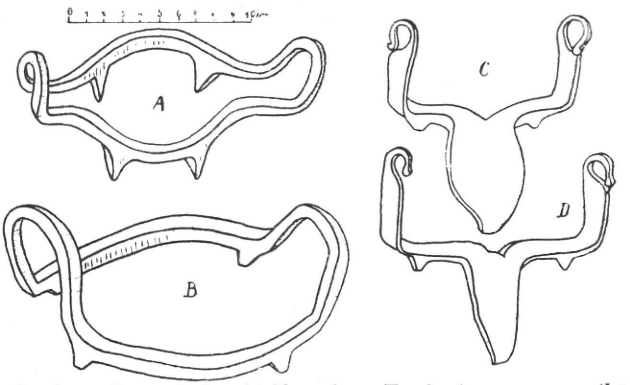

6. ábra. Jégpatkók. *A)* Torockó, Torda-Aranyos m. (Lt. sz. 70754.) — *B)* (Lt. sz. 10840.) — *C)* Kopács (Lt. sz. 5867.) — *D)* U. onnan. (Lt. sz. 5868.) — **Steigeisen.**

Ez a jégpatkóforma, háromkörmös alakban, megvan Fehérorosz-országban és a Kaukázusban. A négykörmös alakot Északszerbiából ismerjük.[24] Kétkörmös kerek jégpatkót ismerünk a Volga torkolatvidékéről[25] (5. ábra A). Ennek a jégpatkónak, a magyarországi formával ellentétben, felálló ágai helyett csak kis fülei vannak, a felkötőszíj megerősítésére. *Herman* Ottó kéziratos naplójában,[26] közelebbi helymeghatározás nélkül, bemutat Oroszországból egy kétkörmös kerek jégpatkót (5 ábra B). Ezen két lyuk szolgál a felkötőszíj megerősítésére. A korjákok ág-, fül és lyuknélküli kerek jégpatkót (5. ábra C) használnak.[27] A Volga mellékéről is ismerünk egy kétkörmös kerek jégpatkót, (5. ábra D, E, F) mely szintén fül és lyuk nélkül való.[28]

Ha e jégpatkó-forma földrajzi elterjedését vizsgáljuk, megállapít-

[23] *Török Gyula* szives közlése.
[23a] *Szabó Kálmán*: Id. h. 86. ábra 9.
[23b] *Szabó Kálmán*: Id. m. 414. l.
[24] *Moszyński*: Id. m. 625. l. 551. ábra 2.
[25] *Poniatowski*: Id. m. 3. l. 11. ábra.
[26] *Herman Ottó*: IV. Ősfoglalkozások 1899—1900, 1901—1902, 131. l.
[27] *Poniatowski*: Id. m. 3. l. 9. ábra.
[28] Risunki k isljedovaniju Kaspijskago rybolovstva. Szentpétervár, 1861. A gazdasági minisztérium kiadása. A. IV. b. 7. tábla, A. B. C. ábra.

hatjuk, hogy a legkezdetlegesebb alak Ázsia keleti részén van elterjedve s Ék-ről Dny felé egyre tökéletesebb alakváltozatokat találunk. A fent leírt jégpatkó ezen az úton juthatott el hozzánk, illetve ennek az útvonalnak valamelyik pontjáról hozhattuk magunkkal.

IV. A III. alatt bemutatott jégpatkó-forma továbbfejlesztésének látszik a 3. I. ábrán bemutatott forma, melynek képviselői az Alföldről kerültek be gyüjteményünkbe. Egy e csoportba tartozó jégpatkó a Szerém-megyei Harasztiból (Szlavónia) származik. Egy-egy példánya megvan a Kiskunfélegyházai városi múzeumban (lelőhelye is Kiskunfélegyháza), illetve a Csongrádmegyei Múzeumban is. Ez utóbbi Szentesről származik. Megtaláltam a tolnamegyei Bogyiszlón is.

Az előbbi csoportban bemutatott jégpatkó forma megfelel a bocskor, illetve a síktalpú csizma viselésének. Az utóbbi a sarkos csizmához idomított formának látszik. A kiegyenesített ív hozzásimul a csizma sarkához s ez megakadályozza a jégpatkó hátracsúszását.

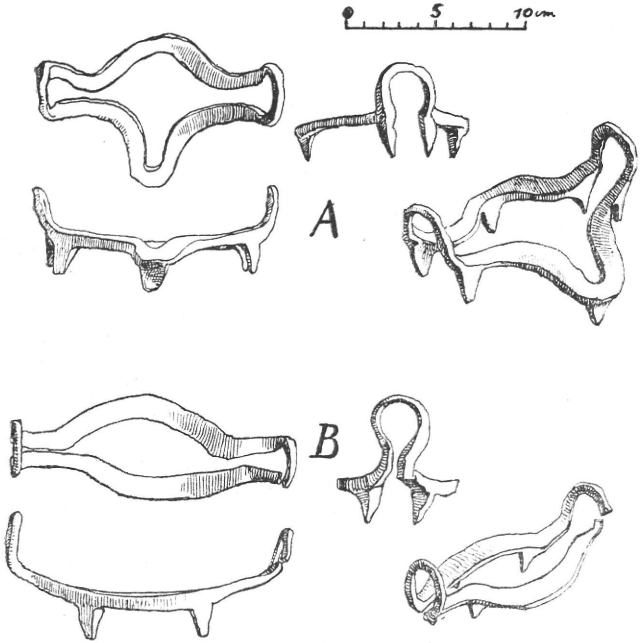

7. ábra. Jégpatkók. *A)* Felsőboldogfalva. (Székelyudvarhelyi Ref. Kollégium Népr. Múz.) — *B)* Medvés. (U. o.) — **Steigeisen.**

V. A 6. A ábrán bemutatott forma, egyes alakváltozataiban hasonlít a III. alatt bemutatott formához. Az e csoportba tartozó jégpatkók részben a Szeben megyei Keresztényszigetről, részben Torockóról kerültek gyüjteményünkbe. Egyik képviselőjét *Fuchs* Brassó- és Fogaras megyéből mutatja be.[29] Szerinte az ottani oláh pásztorok személyes felszereléséhez tartozik. A Székelyudvarhelyi Református Kollégium Néprajzi Múzeumában Felsőboldogfalváról (Udvarhely m. 7. ábra A), Medvésről (Alsó-Fehér m. 7. ábra B) és Sóváradról (Maros-Torda m. 8. ábra) származó darabjai vannak e csoportnak.[30] A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba Tarcsafalváról (Udvarhely m.) került be egy-egy példány.[31]

A lelőhelyekből arra következtethetünk, hogy ezeket az erdély-

[29] *Fuchs* K.: Id. h.
[30] *Haáz Rezső* szíves közlése.
[31] *Herepei János* szíves közlése.

szerte elterjedt jégpatkókat a síkos talajon való járásra, kapaszkodásra használták.

E forma származásának vizsgálatához még nincs megfelelő számú adatunk. *Mahr*[32] a *Fuchs* által bemutatott erdélyi jégpatkóval (12. ábra A) kapcsolatban rámutat ennek a formának a csukcsok fából készített valamint az eszkimóknak csontból készült (alább a 28. ábrán bemutatott) jégpatkójával való (12. ábra B) rokonságára.

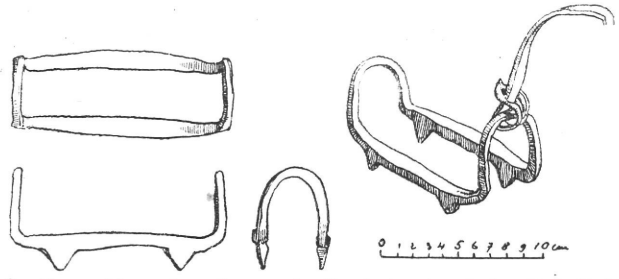

8. ábra. Jégpatkó. Sóvárad. (Székelyudvarhelyi Ref. Kollégium Népr. Múz.) — **Steigeisen.**

VI. Egy másik jégpatkó a baranyamegyei Kopácsról került múzeumunkba (6. ábra C—D).

Ez a *háromsarkas* jégpatkó, — ahogy a Rétközben, Beszterecen nevezik[33] — a Nyírben is el volt terjedve. Innen (a szabolcsmegyei Demecserről) került be egy példány a Déri Múzeumba[34] s innen való a nyiregyházi Jósa Múzeumban található 10 db. e csoportba tartozó jégpatkó is. Az utóbbiak lelőhelye Kenézlő, Tiszabercel, Paszab, Beszterec, Nagykálló és Geszteréd. Egy példányát a tolnamegyei Bogyiszlóról gyüjtöttem a szekszárdi Vármegyei Múzeumnak. Az öregek vallomása szerint a tolnamegyei Gerjen halászai is használták régen ezt a jégpatkót.

A távoli lelőhelyek lehetővé teszik, hogy e formának korábbi szélesebbkörű elterjedésére gondoljunk.

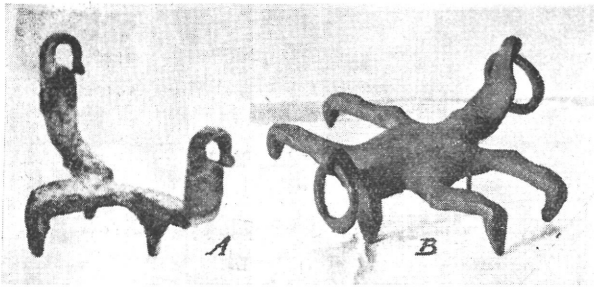

9. ábra. *A)* **Ásatag jégpatkó.** Vattai Testhalom. (Borsod-Miskolci Múz. Lt. sz. 1655.) — *B)* Szentes. (Csongrádvm. Múz.) — *A)* **Eine Steigeisen-Funde.**

Ennek a formának ásatag képviselője az a Borsod-Miskolci Múzeumban levő pár jégpatkó (R. L. sz, 1655/a) (9. ábra A), mely a vattai testhalomból került elő. Nem ásatás útján, hanem szórványos leletként. Ebből a vattai testhalomból bronzkori régiségek, felsőbb rétegeiből pedig egy XIV. szd-beli kard és egy sodronykarikás páncéling részlete került elő.[35]

Az 1.D ábrán bemutatott őskori jégpatkó ugyancsak ennek a formának a képviselője.

[32] *Mahr*: Id. m. 16. l.
[33] *Kiss Lajos*: Beszterec, Föld és Ember 1922. 223. l.
[34] *Ecsedi István*: Id. m. 270. l. és 271. l. XIV. tábla, 2. ábra.
[35] *Leszih Andor* szíves közlése.

VII. Az alábbi igen jellegzetes formát (10. ábra A) inkább jégcipőnek nevezhetnők, mint jégpatkónak. E jégpatkók hossza — az eddig bemutatott formákkal ellentétben — jóval nagyobb, mint a szélessége. A gyűjteményünkben levő idetartozó darabok 15—19 cm. hosszúak. Hat lábuk van. Anyaguk vas, némelyiké acél. Tekintélyes súlyúak.

Az ide tartozó meghatározott darabok Torockóról kerültek gyűjteményünkbe. Két pár és két darab lelőhelyét nem ismerjük.

A Szegedi Városi Múzeumban is van egy példány ebből a formából. (Lt. sz. 195.) Ez valószínüleg Szeged-vidéki. A szegedi szegénypiacról került vétel útján a múzeumba.[36] A Kiskunfélegyházai Városi Múzeumban is előbukkan egy idetartozó darab. Lelőhelye is Kiskunfélegyháza. A keszthelyi Újmajorban s a keszthelyi halásztanyán is van egy-egy pár belőle, de csak szükségből használják, mert hálóhúzásnál fárasztja a lábat.[37]

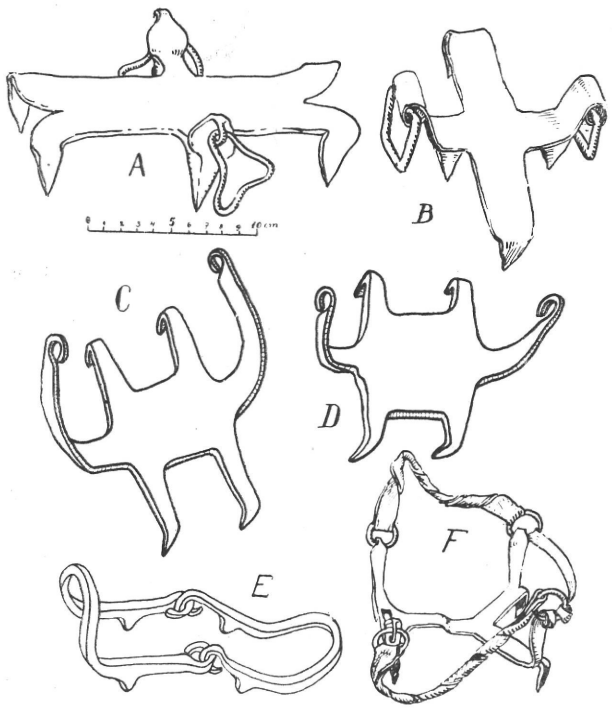

10. ábra. *A)* **Jégpatkó.** Torockó. (Lt. sz. 70753.) — *B)* Tiszabogdány. (Lt. sz. 88275.) — *C)* Torockó. (Lt. sz. 70756.) *D)* U. onnan. (Lt. sz. 71186.) — *E)* Bozovics. (Lt. sz. 10555.) — *F)* Magyarország. (Lt. sz. 100136.) — **Steigeisen.**

Ugyanezt a hatlábú formát megtaláljuk még a huculoknál is.[38] Ott *ráknak* (Ráky) nevezik. Síkos meredekeken és jégen való járásnál használják.

E formával rokon hatlábú jégpatkót használnak az erdei munkások és vadászok a Stájer-Alpokban is.[39]

A távoli lelőhelyek a forma szélesebbkörű elterjedésére mutatnak.

[36] *Csallány Dezső dr.* szíves közlése.
[37] *Török Gyula* szíves közlése.
[38] *Szuchiewicz*: Huzulszyzna, Krakow, 1902. I. köt. 208. l. 122.
[39] *Geramb*: ld. *m.* 358. l.: Abb. 204. Ausschnitt aus dem Aquarell „Holzknecht in Weichselboden" von M. *Loder* um 1820. és 388. l.: Abb. 218. „Jäger Jörgl" von Kallwang in Winterausrüstung. Aquarell von Matthäus *Loder* (1824.), valamint II. Bd. 2. Lieferung. 5. 106. Abb. 66. Der Gemsjäger Amerl Weninger in steirischen Hochschwabgebiet. (Um. 1820.) A hatlábú jégpatkót már a XIV. században is használták. „Du solst erlich fues-Eysen haben... mit sex zuecken (zacken)", írja a „Geheime Jagdbuch" Kaiser Maximilians I. (Hgg. v. Th. G. v. Karajan, Wien [Gerdd], 1858.) Idézi *Geramb*, ld. m. 5. Lieferung. S. 367.

Az elterjedés irányának meghatározásánál figyelembe kellene venni a torockói vasművesség fejlettségét s esetleges kapcsolatát a torockói lakosság Eisenerzi-Alpokban fekvő származáshelyével.

A Pallas Lexikon Jégpatkó címszó alatt[40] bemutat egy hasonló szerkezetű, a stájerországi formához közelebbálló ugyancsak „jégcipő" szerű jégpatkót (11. ábra A). Ennek azonban csak négy körme van. A

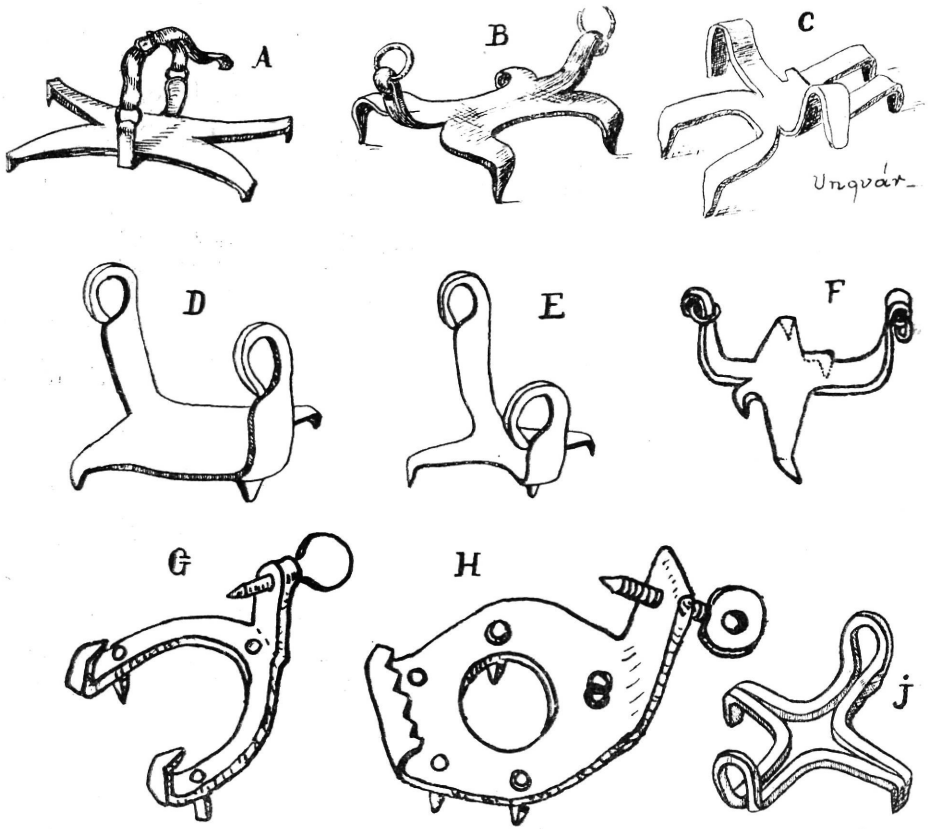

11. ábra. Jégpatkók. *A)* Magyarország. (A Pallas lexikon után). — *B)* Gyula. (Gyulai Városi Múz.) — *C)* Ungvár. — *D) E)* Aroktő (Borsod-Miskolci Múz. Lt. sz. 899c és 899d.) *F)* (*Moszyński* után) Sziszek. Horvátország. (Zágrábi Népr. Múz.) *G)* Kiskunfélegyháza. (Kiskunfélegyházi Városi Múz. Lt. sz. 1120). *H)* U. onnan. (U. o. lt. sz. 1496). — *I)* (R. *Vuia* után. (Erdély, Kolozsvári Néprajzi Múz.) — **Steigeisen.**

címszóhoz tartozó szövegből nem kapunk határozott adatokat e forma használatára és elterjedésére vonatkozólag.

A Csongrádvármegyei Múzeumban van egy hatlábú, Szentesről származó jégpatkó (9. ábra B). Ez átmeneti alaknak látszik e forma és az alább (VIII. alatt) bemutatott forma között.

VIII. A fentebb bemutatott formával rokon jellegűek a 10.C. és D. ábrán bemutatott jégpatkók. Ezek is torockói származásúak. A 10.A.

[40] 9. kötet. 887. l. 2. ábra. Ugyanavval a szöveggel : *Révai lexikon* 10. köt. 830. l.

ábrán bemutatott jégpatkó Ungvárról való.[41] A Gyulai Városi Múzeumban levő e csoportba tartozó jégpatkó (11.B. ábra) azonos a keleti Alpokban ma is általánosen használt jégpatkóval.[42] Ilyen jellegű a Kecskeméti Múzeumban levő e csoportba tartozó jégpatkó is.[42a]

Egy ilyen alpi jellegű jégpatkót *Ecsedi* is bemutat a Déri Múzeum anyagából,[43] ez azonban a rajta levő jegy tanúsága szerint gyári munka.[44]

A faddi Dunában halászó tolnai német halászoknál is találtam egy ilyen jégpatkót.

E csoport jégpatkói közül a torockói származásúak egy régebbi réteget képviselnek s valószínűleg az Eisenerzi-Alpok jégpatkóival van kapcsolatuk.

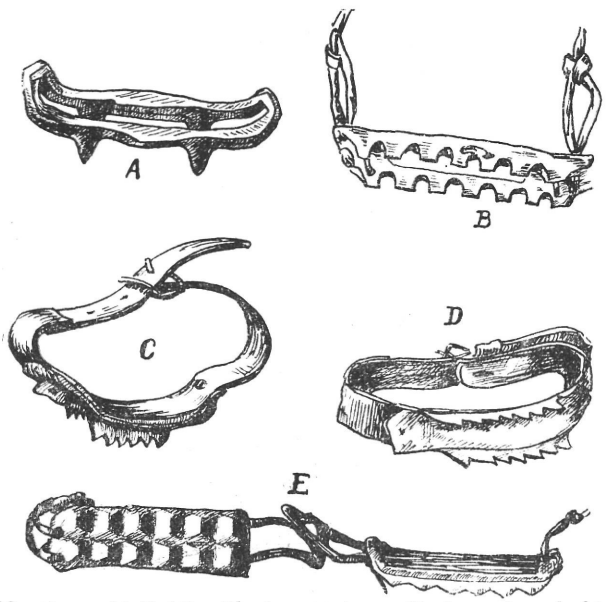

12. ábra. *A)* Erdély (*Fuchs* után). — *B)* **A csukcsok fából készített jégpatkója.** (*Poniatowski* után) — *C) D)* Debrecen. (Déri múzeum.) *E)* **Az eszkimók csontból készített jégpatkója.** (*Mahr* után.) — **Abb. 12.** *B)* **Das aus Holz verfertigte Steigeisen der Tschuktschen.** — *E)* **das aus Knochen verfertigte Steigeisen der Eskimos.**

Az újabb alpi jellegű jégpatkók a közös hadsereg alpi csapattesteiben szolgáló, illetve a világháborúban a magas hegységekben harcoló katonáink közvetítésével kerülhettek hozzánk. Ezeken a helyeken ugyanis — pl. az olasz harctéren — a „stájgájzni" hozzátartozott a rendes katonai felszereléshez.

IX. A 10. ábrán B. bemutatott jellegzetes formájú jégpatkók darabjai a Máramaros-megyei Tiszabogdányról kerültek gyüjteményünkbe. Alakváltozataik a borsodmegyei Aroktőről (11. ábra D, E) és Erdélyből (11. ábra I)[45] ismeretesek.

Hasonló alakú jégpatkót találunk a zágrábi Néprajzi Múzeum anyagában (11. ábra F). Ez a horvátországi Sziszekről való.[46] A máramarosi jégpatkóktól csak körmei elhelyezésében különbözik.

[41] Egy miskolci gyüjtő tulajdonában. *Leszih Andor* szíves közlése.
[42] A. *Mahr*: l. m. 17. l. és 22. l. 17. ábra. *Geramb*: ld. m. 359. l, 205. ábra 4.
[42a] *Szabó Kálmán*: ld. m. 404. l. 86. ábra f.
[43] *Ecsedi István*: ld. m. 271. l. XIV. tábla, jobb felső ábra.)
[44] *Lükő Gábor dr.* szíves közlése. Ugyancsak bécsi gyártmány az *Ecsedi* által nyeles kétkörmű jégpatkónak nevezett jégpatkó is. (*Ecsedi*: ld. m. 271 l. XIV. tábla, harmadik sor, baloldali ábra.)
[45] *Orosz Endre* néprajzi gyüjteményében, a kolozsvári Néprajzi Múzeumban. Ezt a jégpatkót — Romulus *Vuia* szíves közlése szerint — magyar vadász használta.
[46] *Moszyński*: ld. m. 625. l. 511. ábra. 1.

X. A 26. ábrán bemutatott kiművelt fajtájú magyarországi jégpatkó közelebbi származáshelyét nem ismerjük. A bádog-pánttal ellátott rész kerül a sarok felé. A pántnak az a rendeltetése, hogy a sarokhoz simulva megakadályozza a jégpatkó előrecsúszását. A jégpatkó sarok és talpfelőli részét összekötő híd középen meg van hajlítva. Ezáltal a sarok befogadására megfelelő mélyedés keletkezik.

A debreceni Déri Múzeumban is van egy hasonló jégpatkó.[47] Ez az ottani ócska piacról, vétel útján került a gyüjteménybe.

E jégpatkó-forma elterjedéséről nincsenek adataink. A kiművelt, sarkas csizmához idomított alak e forma fiatalságáról tanuskodik.

XI. *Ecsedi* bemutat még egy pár fűrészfogas, a felkötő szíjhoz szegecselt jégpatkót (12. ábra C, D).[48] Ez a forma a Néprajzi Múzeum gyüjteményében nincs képviselve s az ország más területéről eddig még nem került elő.

Ez a jégpatkó alkata szerint teljesen megegyezik az eszkimók által Grönland keleti részén használatos jégpatkóval. (12. ábra E.)[49] A két forma közötti különbség a készítőanyagok természetének különbségével magyarázható.

Szembetűnő e formák rokonsága a csukcsok már fentebb bemutatott fából készített jégpatkójával is.

XII. Ugyancsak egyedülálló forma a 10. ábrán E. bemutatott jégpatkó is, mely a Krassó-Szörény-megyei Bozovicsról került gyüjteményünkbe.

XIII. A jégpatkó nevet leginkább a 11. ábrán G. H. bemutatott jégpatkók érdemlik meg. Ezek állnak ugyanis legközelebb a csizmapatkóhoz. Tulajdonképpen jégsarkakkal ellátott, fel- és leszerelhető csizmapatkók.

E jégpatkók felerősítési módja rokon az egykori síktalpú csizmákhoz használt patkók felerősítésével.

Az idetartozó példányok a Szolnokdoboka-megyei Szamosujvárról és az Alföldről kerültek gyűjteményünkbe. (Az utóbbiak *Farkas* Sándor gyüjteményéből. Ezek valószínűleg Szentes vidékiek). Az előbbiek három-, az utóbbiak három-, négy sarkúak. Alkatra megegyeznek a 11. G. ábrán bemutatott kiskunfélegyházi jégpatkóval.

A csongrádvármegyei múzeumban is van egy idetartozó szentesi jégpatkó. Ennek négy körme van. A keszthelyi Újmajorban is használnak ilyen (háromsarkas) jégpatkót. Ez azonban máshonnan került oda.[50]

*

A fentiekben igyekeztünk leírni mindazt a Néprajzi Múzeum jégpatkógyüjteményéről s a vidéki múzeumokban található jégpatkókról, amit az anyag mennyisége és teljessége megengedett.

A mai jégpatkó-formákat a történelem előtti formákkal összevetve, rámutattunk bizonyos formáknak (I., VI.) az ősiségére.

Próbáltuk megvilágítani a mi jégpatkóanyagunknak a szomszédos területek anyagával való kapcsolatait. Ez azonban az irodalmi közlések hiányos volta miatt csak részben sikerülhetett.

[47] *Ecsedi István*: Id. m. 271 l. XIV. tábla, 2. sor, baloldali ábra.
[48] *Ecsedi István*: Id. m. 271. l. tábla, felső sor baloldali és harmadik sor jobboldali ábra.
[49] *Mahr*: Id. m. 21. l. 16. ábra.
[50] *Török Gyula* szives közlése.

A III. és VIII. alatt ismertetett jégpatkó-forma az, melynek származására a rendelkezésünkre álló adatok világot vetnek.

A magyarországi jégpatkó anyagnak lehető teljes összegyüjtése s az összegyűjtött teljes anyagnak a velünk érintkezésben állott népek múzeumi anyagával való összevetése után lehet majd e tárgycsoport tüzetesebb néprajzi jelentőségét megállapítani.

Morvay Péter.

*

Die ungarländischen Steigeisen.

Die Steig- oder Fusseisen, die das sichere Auftreten am glatten Boden zu sichern haben werden von Fischern, Rohrschneidern, Berghirten, Jägern und Waldarbeitern benützt, indem sie dieselben an den Füssen befestigen, wenn sie auf Eis oder auf steile Berge zu gehen haben. Verfasser beschreibt die Steigeisentypen des Ethnogr. Museums und die der Provinzmuseen. Die heutigen Formen mit den vorgeschichtlichen vergleichend, weist er auf das hohe Alter gewisser Formen [I., VI.] hin. Auf Grund der — leider sehr mangelhaften literarischen Mitteilungen, versucht er die Zusammenhänge der ungarischen Steigeisen mit dem betreffenden Material der nachbarlichen Gebiete zu entwerfen. Die unter I. II. 2. dargestellten Formen hängen mit dem Material des polnischen und weissrussischen Gebietes zusammen. Der Weg, der auf III. abgebildeten Steigeisen-Form lässt sich vom östlichen Asien her, in nordöstlich-südwestlicher Richtung bis nach Nordsibirien folgen. Die Form VII. kommt auch am huzulischen Boden vor. Die Form VIII. dürfte vom Gebiete der Ostalpen nach Ungarn gebracht worden sein.

Verfasser hält eine Vervollkommnung der Sammlung der ungarländischen Steigeisen dringend nötig um dann diese mit dem bezüglichen Material der Völker, die mit dem Magyarentum in Berührung waren, vergleichen zu können.

A magyar hímzőművészet eredete és története.*

Bevezetés. — A történeti szempontokat elsőnek Viski Károly alkalmazta módszeresen hímzőművészetünk vizsgálata közben.[1] Eredményei azonban az etnológia szempontjából negatívok. Szerinte népünk csak 3—400 éve foglalkozik hímzéssel és az úri osztálytól tanulta el azt. Az úri rendben közkeletű nyugateurópai stílusok nyomait már kimutatták népi hímzéseinken, de csak szórványosan találták meg őket. Viski is elismeri, hogy népi hímzéseink gazdag formakincsét még senki sem dolgozta fel rendszeresen. Ezt a hiányt kísérlem meg pótolni. Elsősorban módszeremet ismertetem, mert lényegesen eltér elődeimétől. De éppen ennek köszönhetem, hogy eredményeiken túljutottam.

Nem akarom gáncsolni Viski módszerét. A művélődéstörténet szempontjainak alkalmazása igen üdvös hatással volt tudományunk és tárgyi ismereteink fejlődésére. De nem elégedhetünk meg a tisztán történeti módszerekkel sem. Az etnológia szempontjából használható forrásanyag nagy tömege ugyanis a jelenkorból származik. Ez érthető is, különösen romlandó anyagból készült tárgyak esetében. A civilizáció magasabb fokán álló úri rend természetesen sokkal korábbi emlékeit őrzi a maga kultúrájának, mint a parasztság, ez azonban nem bizo-

* A cikkben foglalt elvi és módszertani kérdések tisztázására a cikksorozat befejezése után kívánatosnak tartom a többoldalú hozzászólást. Szerkesztő.

[1] A Magyarság Néprajza. II. k.

nyítja azt, hogy a parasztság mindent az uraktól tanult. A nyelvtudomány szépen ki is dolgozta már az összehasonlító módszert, mellyel a kultúrák történetelőtti állapotát rekonstruálhatjuk. Ezt a módszert újabban a magyar népzene eredetének kutatói is sikerrel alkalmazzák. Korábbi emlékek hiányában népi hímzéseink történetét sem zárhatjuk le néhány százéves multban. A magyarral való összehasonlításra elsősorban a finnugor népek gazdag hímzőművészete kínálkozik. A nyelvi és zenei rokonság analógiája mellett ide kényszerít az a körülmény is, hogy a török népek hímzőművészete mindmáig alig ismeretes.

A finnugor népek hímzéseit hatalmas kötetekben ismertették már a finnek.[2] Néprajzi Múzeumunk pedig az osztyák hímzéseket ismertette egy kötetben. A finnugor hímzések teknikája és stílusa azonban annyira idegen a miénktől, hogy eddig senki sem vállalkozott összehasonlításukra. Egyedül Huszka József próbálta meg néhány évtizeddel ezelőtt ősi soron keletről származtatni a magyar hímzéseket, de ő sem a rokonnépekével

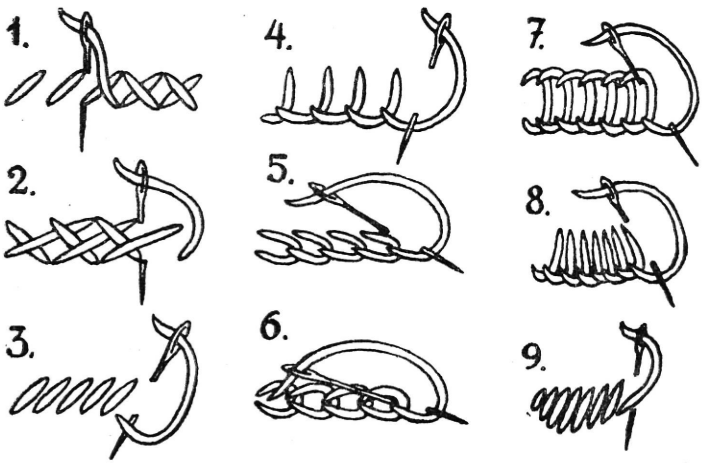

1. ábra. A magyar hímzőtöltések fejlődéstörténete. 1 keresztkötés, 2. fonottas, 3. szároltés, 4. huroköltés, 5. nyitott láncöltés, 6. láncöltés, 7. kalotaszegi zsinóröltés, 8. huroköltés, 9. laposöltés. — **Entwicklungsgeschiche der ung. Stickstiche.**

vetette össze őket.[3] Éppen itt kezdte ki eredményeit a kritika, arra hivatkozva, hogy azokkal a népekkel soha sem érintkezett a magyarság, amelyektől ő hímzőművészetünket származtatta. Pedig a maga szempontjából Huszkának is igaza volt, midőn nem erőltette hímzőművészetünkre a nyelvtudomány eredményeit, hanem önállóan igyekezett levonni saját anyagának tanulságait.

Huszkának először is választania kellett a magyar vidékek különböző stílusai között és a legnagyobb területen elterjedt, a legtisztább magyar vidéken virágzó szűrhímzésre szavazott. Ezt tartotta a legmagyarosabbnak, s ehhez hasonló díszítményeket keresett keleten is. Igy jutott el az iráni népekhez.

Huszka elméletének hitelét Viski és Györffy felfedezése döntötte

[2] Heikel: Trachten u. Muster der Mordvinen és Stickmuster der Tscheremissen. — Schwindt: Finnische Ornamentik.

[3] Huszka: A magyar díszítő stil.

meg véglegesen,[4] a magyar szűrt ugyanis csak a mult század elején kezdték hímezni. Viski szerint a hímzésben az úri rend akkori divatját utánozták, a szűrhímzést tehát nem lehet keletről származtatni. Ezt a második tételt alább közölt kutatásaim lényegesen módosítják ugyan, Huszka elmélete azonban ennek sem látja hasznát. Szűrhímzéseink javarészt ősi minták folytatásai, de a mult század közepén ezek lényegesen átalakultak alföldi szűrszabóink kezén. Eredetileg nem is növényi elemekből származnak, az iráni ornamentikával tehát nem tartanak rokonságot.

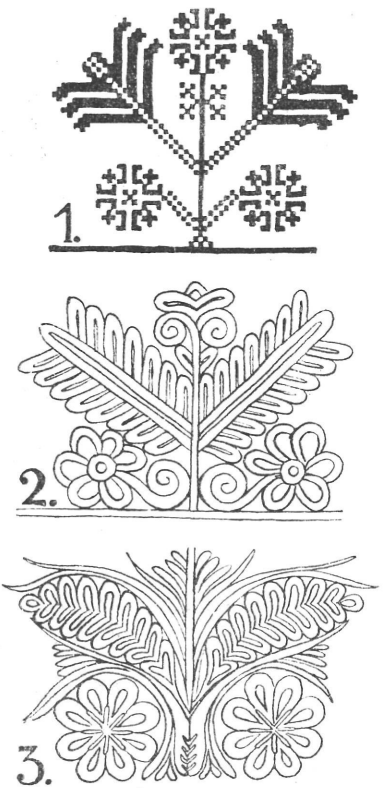

2. ábra. Egy ősi mintánk teknikai változatai. 1. csíki fonottas- és keresztöltéssel, 2. kalotaszegi zsinóröltéssel, 3. berettyóújfalusi laposöltéssel. — **Technische Varianten eines alten ung. Muster.**

Huszka kárán megtanulhattuk, hogy a magyar vidékek különböző stílusai között történeti szempontból kell eligazodnunk, mielőtt hímzéseink távolabbi kapcsolatait, őstörténetét kutatnánk. Nyelvjárásaink ismerete és a népi kultúra történetére vonatkozó, nagyrészt még kiadatlan kutatásaim arra bátorítottak, hogy népi hímzőművészetünk dialektusaiban is történeti rétegeket keressek.

I. A teknika története.

Ha teknikai szempontból osztályozzuk hímzéseinket, vagyis öltésmódjukat vesszük szemügyre, három réteget különböztethetünk meg: a keresztöltéses, a láncöltéses és a laposöltéses hímzések rétegét. A keresztöltést és közeli rokonát, a fonottas keresztöltést, általában a központtól legtávolabb eső területeken alkalmazzák. Székelyföldön, a Felsőtisza mellékén és Rábaközön az egyszerű és a fonottas keresztöltés jellemzi a hímzéseket. A laposöltés viszont az Alföld jellemző hímzőteknikája. A keresztöltés és a laposöltés területei között általában láncöltéssel készülnek a hímzések. Székelyföld kivételével egész Erdélyben a láncöltés és rokonai a legkedveltebbek, de megtaláljuk a láncöltést Dunántúl déli felében a sárközi és drávamelléki főkötőkön is. A palócságban keverten találjuk a legkülönfélébb öltéseket, de legáltalánosabb a laposöltés.

Az egyes öltésmódok eredetéről különböző vélemények hangzottak már el. Undi Mária német eredetűnek tartja a keresztöltést, Viski Károly meg teknikai eredetét emlegeti. Kós Károly és Palotay Gertrud szerint a láncöltés török eredetű, s a hódoltság korában honosodott meg.

[4] Györffy: A cifraszűr.

Viski viszont a naturális ábrázolás alkalmasabb eszközét látja a láncöltésben, s ezért tartja modernebbnek a keresztöltésnél. A kétféle magyarázat ugyan nem mond ellent egymásnak, de nem is szorul egymásra. Viski sem veszi át az öltésmódok idegenből származtatásának gondolatát, de azt sem mondja, hogy magyar földön alakultak ki a különböző teknikák.

Az öltésmódok földrajzi helyzete a nyelvjárások analógiáját figyelembe véve, arra vall, hogy a központi vidékek laposöltése a legmodernebb, a végek keresztöltése viszont a legrégiesebb, legkorábbi keletű teknika. A közbeeső területek láncöltése tehát egy közbeeső korszak terméke. Ezt a feltevést Viski elmélete is igazolja, amennyiben a láncöltést és a laposöltést fokozatosan mind alkalmasabbnak találja a naturális ábrázolásra, tehát a modernebb ízlés kielégítésére. De erre az eredményre jutunk akkor is, ha tisztán teknikai szempontból vizsgáljuk az öltéseket. Az első ábrán teknikai szempontból igazolt történeti sorrendben mutatom be a magyar népi hímzőöltéseket. A keresztöltés (1) és a vele együtt szereplő, sőt néha nagyobb mértékben alkalmazott fonottas (2) csak abban különböznek egymástól, hogy míg az egyszerű keresztöltés esetében az egyirányba eső öltéseket az egész soron végig megöltik, s azután visszafordulva öltik rá a keresztirányúakat, addig a fonottas esetében egyszerre végezhetjük el a kétirányú öltést, úgy, hogy mindig visszefelé is öltünk egyet-egyet, előre pedig hosszabbakat öltünk, mint vissza.

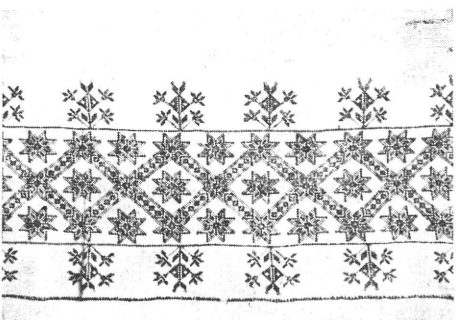

3. ábra. Csíki párnacsúp, kék, fonottas- és keresztöltéssel. — Polsterüberzug aus Kom. Csík mit Zopf- und Kreuzstich gestickt.

Az igen kúsza és tömött fonottas legközelebbi rokona, a száröltés (3), egyszerű és sima. Az előbbitől csak abban különbözik, hogy a keresztirányú szálak elmaradnak: mindíg csak előre öltünk. Nem csak a munka felét takarítjuk meg ezzel, hanem a hímzőfonálét is. A fonottast a legújabb időkig száröltés helyettesítette a Felsőtisza vidékén.

A túlságosan egyszerű száröltést a díszítő szándék alakítja át huroköltéssé (4) és tovább annak közeli variánsaivá, nyílt- (5) és zárt láncöltéssorrá (6). A láncöltés közeli változatai a kalotaszegi (7) és a díszesebb buzsáki és mezőségi zsinóröltés. Ez utóbbiakat nem mutatom be, mert a fejlődés következő fokához a kalotaszegi vezet el bennünket. A huroköltést (8) már a fejlődés alacsonyabb fokán is megtaláltuk (4). Itt sem önkényesen iktatom be ismét, hogy tételemet bizonyítsam. A 4. és 8. fejlődési fokozat könnyűszerrel megkülönböztethető, amennyiben az előbbi mindíg egyenes sorokat képez, az utóbbi viszont görbe vonalakkal határolt felületeket tölt ki.

A díszöltéseket végül is az egyszerű, sima laposöltés (9) szorítja ki. Ez tulajdonképen szintén azonos egy korábbi fokozat öltésmódjával, a száröltéssel (3), de csak teknikai szempontból. Történetileg füg-

getlen és formális szempontból is különbözik attól, ugyanúgy, mint a 8. a 4.-től. A modern szűrhímzés teknikai szempontból egyszerű, igénytelen, sima öltéseket alkalmaz. Nem teknikája gazdagságával, hanem élénk színeivel és naturális formáival hat reánk.

A magyar népi hímzés vidékenként változó öltésmódjait tehát nem

4. ábra. Romonyai kendő, piros és kék, kockaöltéssel. — Handtuch aus Romonya mit Würfelstich gestickt.

szükséges különböző idegen hatásokkal magyaráznunk. A magyar kultúrközösség önálló történetén belül is megérthetjük jelenlétüket. A keresztöltés és a fonottas valamikor, néhány évszázaddal ezelőtt, az Alföldről indult hódító útjára, és innen jutott el végvidékeinkre, Csíkba és Sopron környékére. A régi alföldi keresztöltéses hímzéseknek egyetlen helybeli emlékét sem ismerjük. (Az Orosházáról és a Nagykunságból

ismeretes fonottas teknikájú hímzések színezésük és mustrájuk bizonysága szerint, későbbi keletűek és nyugati eredetűek.) A régi alföldi hímzéseket a székely és rábaközi hímzések mustráinak összahasonlítása útján ismerhetjük meg. Ilyen többek közt az úgynevezett „kakastarés" minta, melyről alább még bővebben írok. Ugyancsak meg kellett lennie korábban az Alföldön is az alább tárgyalandó ferde hatszögekből és csillagokból álló mintának is (lásd a 4. ábrát).

A kereszt- és fonottas öltést egy későbbi korban, de szintén több száz éve, a láncöltés és rokonai váltották fel, ezeket meg vagy százötven évvel ezelőtt a laposöltés. Ezeknek divatja is terjedt mindenfelé, amerre magyarok élnek, sőt helyenként még azon túl is, néhol azonban nem érte el a magyar nyelvhatárt. Így maradtak máig is kereszt- és láncöltéses teknikával dolgozó vidékeink.

Ne kutassuk most, hogy miért nem terjedtek el a modernebb hímzésteknikák a magyarság egész területén. Ez igen messze vezetne tárgyunktól. Elégedjünk meg azzal, hogy így történt, mégpedig nem véletlenül, hanem szabályosan, ugyanúgy, mint a kultúra egyéb területein.

Aki még kételkedik benne, hogy a keresztöltésnek, majd később a láncöltésnek hajdan ugyanolyan divatja volt az Alföldön, mint a mult században Erdélyben és Dunántúl, annak különös figyelmébe ajánlom egy régi mustra teknikai változatait (2. ábra). Az első fonottas keresztöltéssel készült csíki székely, a második zsinóröltésnek nevezett széles láncöltéssel készült kalotaszegi, a harmadik pedig laposöltéssel készült berettyóújfalusi hímzés. Az első kettő párnacsup, a harmadik szűrgallér részlete.

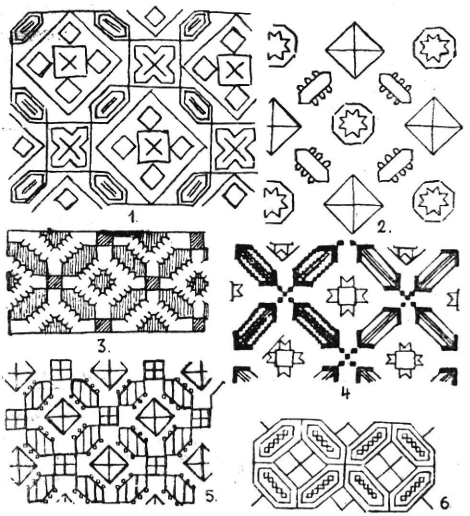

5. ábra. Finnugor népek geometrikus hímzésmintáiból. 1—2. karjalai finn, 3. osztyák, 4—5. székely, 6. mordvin. — **Aus den geometrischen Stickmustern der finnisch-ugrischen Völker.**

A minta azonossága nem szorul bizonyításra. Már kidolgozása is sok tekintetben egyezik a különböző helyekről származó példányokon. A fonottas és egyszerű keresztszemek is kettős sorban alkotnak egy-egy szárat vagy levelet, akárcsak a kalotaszegi változaton a zsinöröltéses sorok. Sőt, az alföldi változat levelei és szirmai szintén kettősek. Szűrhímzéseinken gyakran előfordul a levelek és szirmok ilyetén kivarrása, körülöltögetése. Régies, a hajdani zsinöröltés nyomán haladó kidolgozás ez.

A bemutatott minta teknikai variánsait bajos volna úgy magyarázni, hogy mindenütt a helyben divatos teknikával dolgozták ki a közkedvelt mintát. Ez ugyanis nem új keletű, hanem igen régi. Alább ilyen vonatkozásban még szót váltunk róla. A két korábbi teknika korszakát az Alföldön is átélte, Erdélybe pedig valószínűleg innen jutott el.

Az Alföldön azonban nemcsak a teknika, hanem a hímzések mustrája is erősen átalakult évszázadok folyamán. A fenn bemutatott részlethez hasonló régies mustrák itt már ritkaság számba mennek. Ha az ősi mustrákat keressük, szintén a végek, Erdély és Dunántúl hímzéseit kell megfigyelnünk, mert nemcsak teknikai, hanem tartalmi szempontból is ezek őrizték meg a legtöbb ősi vonást. Szórványosan a régi teknikák is fennmaradtak ugyan a magasabb kultúrfokon álló területeken is (Kalotaszeg vidékén keresztöltéses hímzéseket is találunk, az alföldi szűrhímzéseken meg hurok- és láncöltésre bukkanunk), ezt azonban csak utólag állapíthatjuk meg teljes biztonsággal. Népművészetünk ősi vonásait csak a periférikus vidékek anyagának feldolgozása, összehasonlítása útján kutathatjuk rendszeresen. Székelyföld és Dunántúl sohasem voltak közvetlen kultúrális kapcsolatban, ha tehát e két vidék kultúrájában egyező vonásokat találunk, azok valószínűleg régiek és valamikor az Alföldről kerültek oda, ha ma ismeretlenek is itt. Megtörténhetik ugyan — a nyelvjárástan erre is szolgáltat példákat, — hogy azonos jelenségek egymástól függetlenül, távoleső területeken is kialakulnak. Székelyföld és Dunántúl egyező hímzésmintáit és teknikáit is meg kell hát rostálnunk ebből a szempontból is. Erre egyetlen mód kínálkozik: a rokonnépek hímzéseivel kell összehasonlítanunk legrégiesebbnek látszó, perifériku elterjedtségű hímzéseinket. A régi minták valószínűleg rokonainknál is fennmaradtak, mert a finnugor népek jórésze kevesebb idegen hatásnak volt kitéve, mint a magyarság.

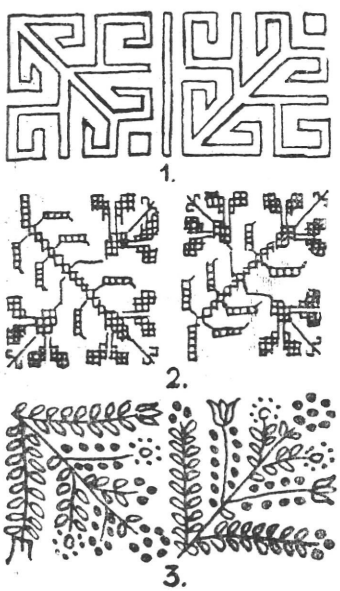

6. ábra. Dűtött-borított leveles mustra. 1. cseremisz, 2. romonyai, 3. törökkoppányi. — **1. Tscheremissische-, 2—3. ungarische Muster.**

Ismét a rokonnépeknél tartunk tehát, most azonban nem olyan reménytelen az összehasonlítás, mint kiindulásunkkor láttuk. Maradjunk egyelőre a teknika, a hímzőöltések problémái körében. A finnugor népeknél két hímzésteknika uralkodik: a szövőöltés és a kockaöltés. Ezek alapján a finnek már a század elején a finnugor népek hímzőművészetének ősrokonságát gyanították.[5] A finnugor népek kockaöltéses hímzéseinek rokonságát nálunk is emlegette Jankó János. Magyar eredetű kockaöltéses hímzéseket ő még nem ismert. Bátky is csak a szláv népeket emlegeti, midőn e teknika dunavölgyi emlékeit idézi, sőt felveti a kérdést: nem kell-e inkább szláv eredetűnek tartanunk a finnugor népek hasonló öltésmódját? (Ért. 1903: 291). Ferencz Kornélia és Palotay Gertrud Hímzőmesterség című könyve említi először, hogy mindkét finnugor öltésmód használatos a magyarság körében is. A Maros felső folyása mentén a székelyek szövőöltéssel hímezték ruháikat, a baranyai Romonya lakói pedig kockaöltéssel díszítették kendőiket a közelmultban. A teknika finnugor rokonságát sem

[5] Tikkanen: Finnische Textilornamentik. — Finnländische Rundschau, I. 1900.

az említett szerzők, se más nem kutatta, sőt látszólag észre sem vette. Ezeket a primitív öltéseket ugyanis manapság a szövés teknikájából szokás származtatni. Ezen az alapon felteszik, hogy különböző helyeken egymástól függetlenül is feltalálták őket. Viski Károly is a szőttesek utánzatának tartja geometrikus mintájú, nem úri eredetű hímzéseinket, s alig néhány száz évet tulajdonít nekik.

A romonyai kockaöltéses hímzések elég ritkák lehetnek. Én csak három darabot ismerek belőlük: a Néprajzi Múzeum példányait. Ezek közül is az egyik azonos a másik középső csíkjával, csak apróbb részleteiben különbözik attól. (Ez utóbbit a 4. ábrán mutatom be.) Valószínűleg több példányát őrízte a pécsi városi múzeum, mielőtt sajnálatos módon kirabolták, elkésett érdeklődésemre azonban választ sem kaptam. Közgyüjteményeink közül az Iparművészeti Múzeumnak van még nagyobb arányú hímzésgyűjteménye, a múzeum igazgatója azonban érthetetlenül megtagadott tőlem mindennemű felvilágosítást, midőn a romonyai hímzések iránt érdeklődtem.* Ferencz és Palotay sem ismerhetik számos példányát, mert csak növényi elemekből álló mintáit említik. A Néprajzi Múzeum darabjai csak kisebb részben növényi mintájúak, s növényi elemeik is geometrikus formákat töltenek ki: részben a horgaskereszt horgai alakultak át virágokká, részben szabályos négyzetalakú területeket töltenek ki virágos ágak. A hímzések nagyobbik fele tiszta geometrikus formákból áll, mint a finn-ugor népek hímzéseinek nagy többsége.

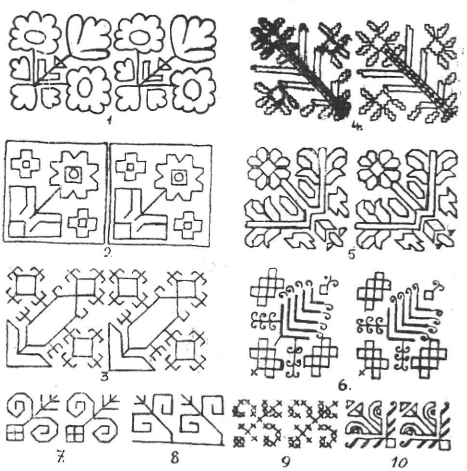

7. ábra. Dűtögetett leveles mustra. 1. horvát, 2. bolgár, 3, 5, 8. cseremisz, 4, 9. oláh, 6. magyar (kalotaszegi), 7. inkeri, 10. spanyol. — **1. Kroatisch-, 2. bulgarisch-, 3, 5, 8. tscheremiss-, 4, 9. rumänisch-, 6. ungarisch-, 7. ingermanländisch-, 10. spanische Muster.**

Geometrikus motívumokat a világ összes népeinél találunk, s maguk e motívumok is általában azonosak mindenütt. A romonyai hímzések azonban nemcsak elemeikben, hanem kompozíciójukban is a finnugor népek hímzéseivel tartanak rokonságot. A romonyai hímzés ősi, geometrikus formáját különben a csíki székelység is megőrízte napjainkig, csak épen teknikájában változtatott rajta, modernebb fonottas keresztöltéssel dolgozva ki azt. A Néprajzi Múzeum tulajdonában levő egyik csíki változatot a 3. ábrán mutatom be fényképmásolatban.

A romonyai hímzés kétszínű, piros és kék, a csíki egyszínű piros fonállal készült. Az ősmagyar minta legközelebbi változatát a karjalai finneknél találjuk meg. Ezt az 5. ábrán rajzban mutatom be, osztyák és mordvin változataival együtt. Ez utóbbiakból hiányoznak a csillagalakok, hasonló mintát azonban a csíki székelyek is ismernek. A rajzon ez utóbbit is bemutatom.

* Azóta a Magyar Iparművészet Muskátli c. melléklete két ízben is közölte baranyai kockaöltéses hímzések rajzát, sajnos igen primitív kivitelben, színezésükről pedig hallgatva.

A minta a finnugorságon kívül is ismeretes, de tudomásom szerint csak az arab kultúra hatáskörében, pl. Görögországban és Spanyolországban (Bossert: Volkskunst in Europa, LXII: 11 és LII: 11). A finnugor népek hímzéseinek arab kapcsolatait alább vizsgálom meg tüzetesebben. Egyelőre csak annyit állapítok meg, hogy a romonyai és csíki hímzések geometrikus mustráit keletről hoztuk magunkkal, még akkor is, ha végső forrásuk csakugyan arab volna. Ezt éppen a romonyai hímzés növényi motívumai bizonyítják. A geometrikus mintát kétfelől szegélyező leveles ágak sora ugyanis tipikus középső-volgai motívum. Hasonlítsuk össze a 6. ábrán közölt cseremisz hímzésmintát az alatta látható romonyai és törökkoppányi mustrákkal. Egy négyzetet kitöltő, többékevésbbé stilizált növényi motívum, átlós irányú szárral, többször megismételve, sort alkot. Hasonló mintákról nemrégen írt Palotay Gertrud és török eredetűnek nyilvánította őket (Ért. 1937: 111.). Az ő általa tárgyalt motívum némileg eltér a mienktől. A növényi motívumok szárai ugyanis az általa töröknek tartott hímzéseken az összes kockákban párhuzamosak, a mi esetünkben viszont csak minden másodikban azok, a közbülesőkben merőlegesek emezekre. Azonban a párhuzamos szárú dűtögetett változatot sincs jogunk hódoltsági török eredetűnek tartani, mert a legtöbb finnugor népnél ez a kompozíció is ismeretes. Ezenkívül nemcsak a Balkánon, hanem az arab kultúra legtávolabbi spanyol gyarmatain is alkalmazták. A minta különböző vidékekről származó változatait a 7. ábrán mutatom be.

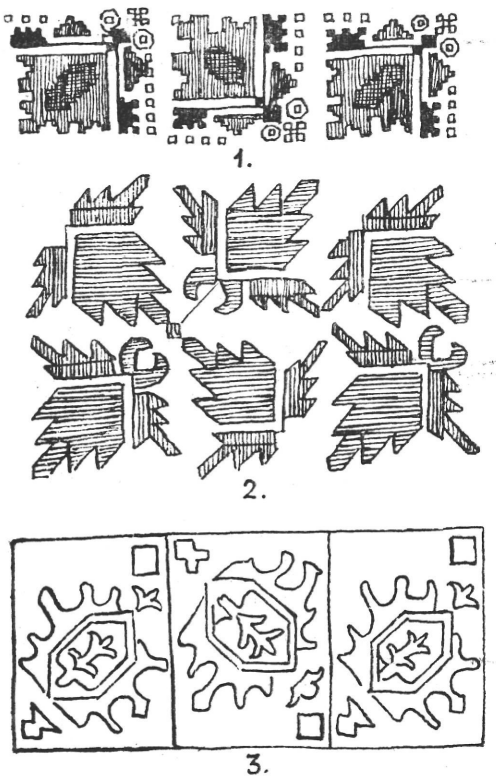

8. ábra. Dűtött-borított leveles mustra. 1. buzsáki, 2. csuvas, 3. bolgár. — **1. Buzsaker, 2. tschuvasch' und 3. bulgarische Muster.**

A mi romonyai hímzésünk váltakozva egyirányú és merőleges szárú, dűtött-borított leveles mustrája már kevésbbé elterjedt motívum. Eddig csak a középső-volgai (cseremisz és csuvas) és onnan származott népek (magyar és bolgár) kezéből került példányait ismerem. Egyik változata gyakran előfordul a buzsáki hímzéseken is. Ennek párját egy csuvas övön találtam meg a Néprajzi Múzeumban. Mindkettőt a 8. ábrán közlöm, alattuk meg egy bolgár hímzést hasonló mintával. Ezek a mustrák minden bizonnyal a VI—VII. századi középső-volgai bolgár-török kultúra kései emlékei. Ennek tudatában a romonyai hímzés leveles ágával kapcsolatos geometrikus mintát is keleti eredetű, ősi magyar tulajdonnak tarthatjuk.

Térjünk vissza a kockaöltéshez. A magyarság körében nem is olyan elszigetelt jelenség, mint első pillantásra vélnők. Nemcsak romonyai, hanem buzsáki, rábaközi, szilágysági, kalotaszegi és udvarhelyi magyar hímzéseken is megtaláljuk, bár szerényebben, más öltések mellett meghúzódva. A 9. ábrán három szilágysági, egy rábaközi és egy sárközi hímzés kockaöltéses részletét mutatom be. Ez utóbbinak székelyföldi változata is ismeretes (Malonyai, II. k. 375 bal alsó), tehát régi motívum. Kockaöltéses négyzeteket, laposöltéses csillagokkal kombinálva a volgai rokonnépek is hímeztek. A 10. ábrán egy cseremisz hímzésen mutatom be a volgai típust, alatta pedig egy dunavölgyi rokonát. Ez utóbbi a bukovinai oláhság keze munkája. Valószínű magyar eredetű az oláhoknál. Kalotaszeg vidékén sok hasonló minta forgott közkézen, ezekről azonban még a vagdalásos teknika sem hiányzik, s ebben közelebb állnak a cseremisz hímzéshez.

Az oláhoknál gyakran előfordul a kockaöltés. Néha ők is ezzel dolgozzák ki az egész mintát, akár csak a romonyaiak. A kockaöltés legkorábbi magyar emléke, tudomásom szerint, a daránvi ref. egyház

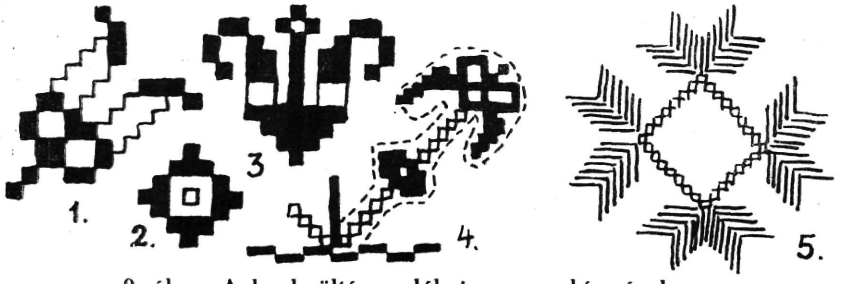

9. ábra. A kockaöltés emlékei magyar hímzéseken.
1—3. szilágysági, 4. rábaközi, 5. sárközi és székely. —
Reste des Würfelstiches von ung. Stickereien.

úrasztali terítője. Rossz fényképmásolatát Malonyai közölte (IV. k. 248. ábra.).

A kockaöltés Nyugateurópában is divatban volt egyidőben. Itt az arab művészet hatásaként jelentkezett. A nyugati kockaöltéses hímzéseket — sajnos — nem volt alkalmam megismerni. Nálunk a kockaöltés nem lehet nyugati eredetű, mert hímzőművészetünk legkorábbi történeti rétegéhez tartozik, ez pedig keletről származott.

Igen érdekes változata a kockaöltésnek a darázsolás, másnéven átcsavarás (lásd a 11. ábrán). Régies kultúrájú végvidékeinken és a velünk együttélő szláv és oláh népeknél sokhelyt megtalálható. Magyar emlékei somogyi, felsőtiszai és erdélyi hímzéseken láthatók. Valószínűleg keletről hoztuk ezt a teknikát is, mert középsővolgai őshazánkban is ismeretes. Heikel szerint a cseremiszek a legújabb időkig alkalmazták hímzéseiken (XXXVIII : 3 és 24. tb. a—f), szomszédaink tehát tőlünk vehették át.

A szövőöltés teknikája a kockaöltésnél is primitívebb. Említettem már, hogy Ferencz és Palotay szerint a felsőmarosi székelység ezzel a teknikával hímezi ruházatát. Múzeumunk sajnos egyetlen emlékét sem őrzi a felsőmarosi hímzéseknek. Folyóiratunk előző számában ismertette

Palotay Gertrud a gyímesi csángók szövőöltéses hímzéseit. A mult év folyamán nekem is alkalmam volt lefényképezni egy gyímesi csángó vánkoshéj hímzését. Ezt mutatom be a 12. ábrán. Mintájával alább foglalkozom, itt csak azt jegyzem meg, hogy hasonló kompozíciót láthatunk Heikel mordvin albumában is (XXV. tb. 2, 3.), tehát nem kell meggondolatlanul oláh, vagy szláv eredettel gyanúsítanunk szövőöltéses hímzéseinket.

A szövőöltés Keleteurópa népei körében általánosan ismert hímzésteknika. Régóta alkalmazzák az arabok is. Heiden, Max XV. századi arab hímzésen mutatja be. (Handwörterbuch der Textilkunde c. műve 176. ábráján).

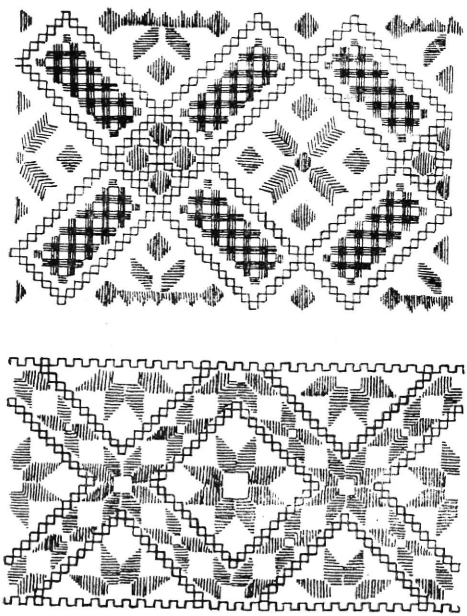

10. ábra. A kalotaszegi vagdalásos minták rokonságából. 1. cseremisz, 2. bukovinai oláh. — **Aus der Verwandtschaft der Stikkereien von Kalotaszeg.** 1. Muster der Tscheremissen, 2. der Rumänen aus der Bukowina.

A szövőöltés a legkezdetlegesebb hímzőöltés, mert a szövés teknikáját utánozza. Feltehetjük, hogy a marosmelléki székelység ősi soron őrzi „húzásos varrását", mert a székelység másik legrégiesebb csoportjában, Csík és Háromszék keleti felében, szintén él a szövőöltés emléke. Nemcsak a gyímesi csángók élnek vele máig, hanem az említett vidék székely lakói is egy lényegesen eltérő, de határozottan felismerhető változatát alkalmazzák hímzéseiken. Ferencz és Palotay könyvük 59. lapján ismertetik ezt az öltést.

Undi Mária szerint nagyon kedvelik a szövőöltést a tótok is (Ért. 1927 : 98). Ők valószínűleg átmentették korunkig a magyarság körében már elavult szövőöltéses minták jórészét, azért tanulságos volna a tót és az erdélyi mintákat összehasonlítgatni.

A hímzőteknika történetét kutatva minket most elsősorban az érdekel, hogy viszonyulnak a keresztöltéshez legősibbnek látszó szövő- és kockaöltésünk. Teknikai szempontból semmi akadálya nincs, hogy az előbbit az utóbbiból származtassuk. Hasonlítsuk össze a háromféle öltést. A 13. ábrán egymás mellett látjuk őket. A kockaöltés tulajdonképen hézagosabb és díszesebb szövőöltés. A szövőöltés szálai megritkultak, s közébük keresztirányúak öltődtek. Ennek következtében a hímzés visszája ugyanazt a mintát mutatja, mint színe. Ez, különösen kézi kendőkön, művészi szempontból is fontos eredmény.

A keresztöltés legkezdetlegesebb típusát kockaöltéses mintákon találjuk meg mindenütt. Jellemző sajátsága, hogy mindig egyenes sort alkot és mindig hézagos. Két-két kereszt között egy kereszt férőhelye üres.

Miért épen egyenes, elhatároló sorokat varrnak ki keresztöltéssel a kockaöltéses mintákon és miért varrják hézagosan? Tömött sor sokkal élesebb határvonalat alkotna.

Kockaöltéssel bajos vízszintes sorokat varrni. A kockákat ugyanis eredetileg sehol sem öltötték egymás mellé, hogy egyik oldaluk közös lett volna, csak egyik sarkukat érintették a másik kocka sarkához, s így az alapra 45°-os szögben hajló ferde sorokat alkottak belőlük. Csak az újabban divatba jött naturalisztikus formák könnyebb kiábrázolása végett kezdték nálunk és a Finnöböl környékén egymás mellé is hímezni a kockákat.

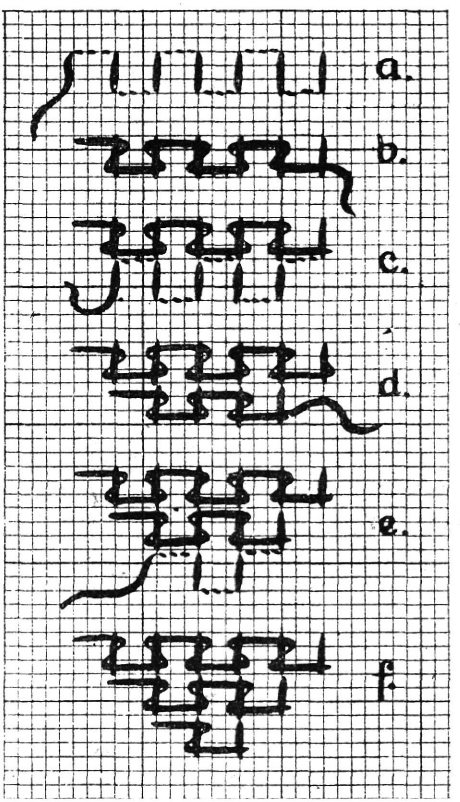

11. ábra. A darázsolás: Volga mellékéről származott átcsavart díszöltésünk. — „Darázsolás" genannter Zierstich, der von der Wolgagegend zu uns gelangte.

Elválasztó vonalra azonban sokkal korábban is szükség volt már. Az egymás mellé rakott kockák hosszú, létraszerű sora nagyon egyhangú lett volna, azért minden kockának elhagyták egyik oldalát, mégpedig felváltva, hol az alsót, hol meg a felsőt (13. ábra 3a, b.). A vízszintes sor másik lehetősége a kockák élire állítása volt. Rendszerint így sem varrták ki a teljes sort, hanem csak az egyik felét (13. ábra 6a, b.). Mindkét esetben töredezett hullámvonal volt az eredmény.

Ez azonban mellékes. Számunkra csak az a fontos, hogy mindkét öltésmódból levezethető a keresztöltés említett hézagos sorokat alkotó típusa. Ennek 4. számmal jelölt változatát a 3. típusú kockaöltéshez viszonyítva az jellemzi, hogy megspórol egy sor öltést (a 3b.-t), a magukban álló függélyes öltéseket pedig (3a.) összedűtögeti keresztalakban. Teknikai szempontból igen egyszerű művelettel éri el ezt. A 3a. típusú sort mindig egyirányban kellett ölteni, csak hol az alsó, hol meg a felső szélén. A 4. típusú keresztöltést viszont alsó szélén visszafelé öltik (a), csak felül öltik előre (b). Fonáka tehát azonos a 3a. fonákával. Ez utóbbit a 3c.-vel jelölt rajzon fekete fonallal különböztettem meg. 4c. mutatja a 4a—b. fonákát.

De hogyan jutott a régiek eszébe a 3b. öltést elhagyni és a 3a. öltéseit megdűteni? Két lépés ez, s egyszerre bajos két lábbal lépni. Erre az ugrásra csak a 7. típus példájára szánhatták el magukat. A 7. típus ugyanis minden nehézség nélkül megmagyarázható a 6.-ból. A 6b.

öltései egy kockával eltolódtak és kész a kereszt. Ennek a változásnak csak művészi indítékai lehettek.

A 8. típusú rendes, tömött sorokban haladó keresztöltés a 7. típusból származott, az 5. típusú nyolcas, vagy margit-öltés meg a 4.-ből. A nyolcas öltéssel kicsit hosszabbakat öltenek az anyag színén, fonákán meg mindig hátrafelé öltenek, mint a 4a. öltéssel.

A nyolcasöltés a legkezdetlegesebb osztyák hímzéseken is előfordul. Ismerik a volgamelléki rokonnépek is. Nálunk is igen gyakran alkalmazták, ha nem is legrégiesebb hímzéseinken, periférikus vidékeinken ugyanis a keresztöltés és a fonottas idővel minden más öltésmódot kiszorított. A matyóknál mégis találhatunk olyan keleti eredetű kompozíciókat is, melyekben a nyolcasöltés még eredeti helyén szerepel, vagyis a kompozíció kisebb egységeit határolja el, akárcsak az osztyákoknál.[6]

Egyszerű keresztöltéssel kitöltött mintákat nem csak a finneknél találunk, hanem a Volga mellékén is. Nálunk bizonyosan keleti eredetű a keresztöltésnek ez a nagyobb mértékű, általánosabb alkalmazása is. A 8. ábrán bemutatott, közös eredetű buzsáki és csuvas hímzések legalább is ezt bizonyítják, mert mindkettőnek nagyobb felületei keresztöltéssel vannak kitöltve.

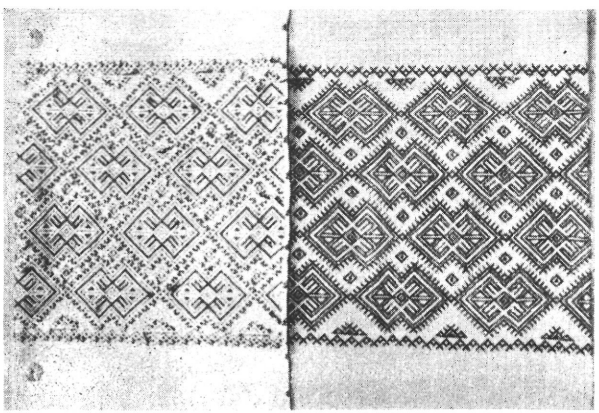

12. ábra. Szövőöltéses gyimesi csángó hímzés (párnacsúp) színe és fonáka. — **Stickerei der gyimeser Csángó mit Webestich ausgeführt.**

Eddig nem volt tudomásunk róla, hogy az osztyákok ismerik a keresztöltést, a Néprajzi Múzeum raktárában a K. 42.305 és 40.226 számokkal jelölt női ing alsó szélén azonban két hézagos keresztöltéses sort találtam. Az egyik úgy volt kiöltögetve, mint a 13. ábra 4. számú rajza mutatja. A nyolcöltéses magyarázata szempontjából ez mindenesetre megnyugtató. A mi romonyai kockaöltéses hímzésünk, ezek szerint, még az osztyák hímzéseknél is régiesebb, amennyiben elválasztó vonalai még keresztöltéssel készültek, az osztyákoknál viszont a keresztöltés már divatját multa ebben a szerepben, s helyét a nyolcasöltés foglalta el.

A keresztöltés tehát régies hímzéseinken finn-ugor örökség, s a magyar hímzések teknikája egyenes folytatása a finn-ugor teknikának.

[6] A Néprajzi Múzeum osztyák hímzés-albuma feltagolva közli a kompozíciókat, s az elválasztóvonalakat elhagyja A Múzeum eredeti osztyák hímzésein kívül Stassoff albumára hivatkozom (L'ornament national russe.). Stassoff ugyan mordvin eredetűnek állítja az albumában közölt osztyák hímzéseket (33, 106 c, d 142), az egyiket meg épenséggel az oreli kormányzóságból származtatja (60), azonban Heikel mordvin- és a Néprajzi Múzeum osztyák albumának segítségével könnyűszerrel helyreigazíthatjuk tévedését.

A finn-ugor népek hímzései azonban még több más tanulsággal is szolgálnak a magyar hímzőöltések történetét illetőleg.

Láttuk, hogy a magyar hímzések történetében nagyon fontos szerepe volt a fonottas keresztöltésnek, a finn-ugor népek közül azonban csak a finnek ismerik ezt az öltésmódot. Feltehető tehát, hogy mindkettőnknél nyugati eredetü. A nyugati hímzések teknikáját, sajnos, nem ismerem eléggé, így nem állíthatom határozottan, hogy a fonottas nyugaton ismeretes. Az arabok azonban ismerik a fonottast (A Néprajzi Múzeum 26.043 számú marokkói párnahaján láttam), s díszítőművésze-

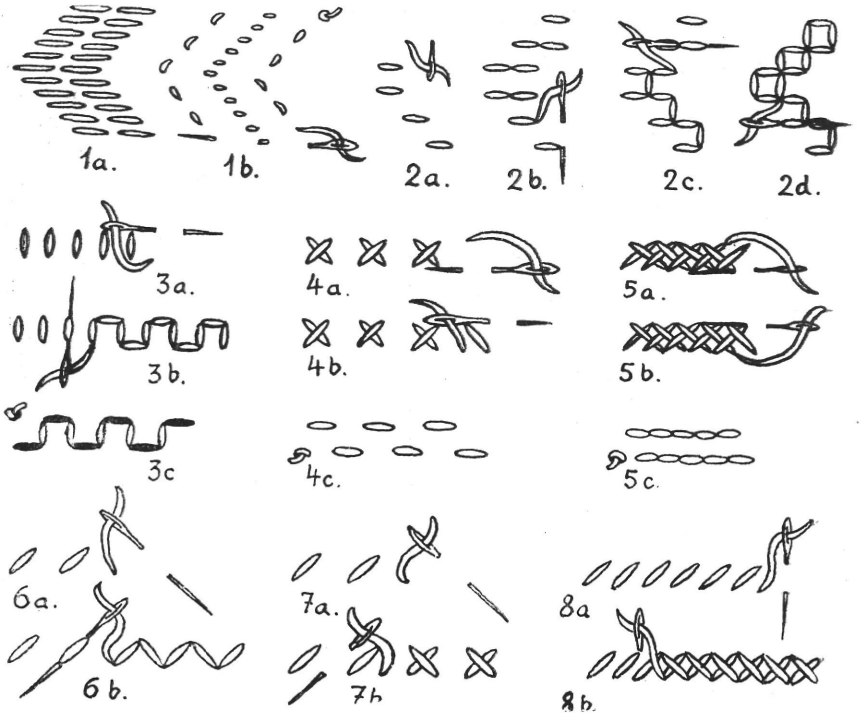

13. ábra. A finnugor hímzőöltések fejlődéstörténete. 1. a szövőöltés és fonáka, 2. a kockaöltés készítésének négy fázisa, 3. vízszintes sor kockaöltésből és fonáka, 4. hiányos és keresztöltéses sor és fonáka, 5. nyolcasöltés és fonáka, 6. a vízszintes kockaöltéses sor másik típusa, 7. a hiányos keresztöltéses sor másik típusa, 8. a tömött keresztöltéses sor. — **Entwicklungsgeschichte der finnisch-ugrischen Stickstiche.**

tünk több, más elemével együtt valószínűleg ezt is átadták Nyugateurópának a XII. század tájékán.

A fonottas keresztöltés tehát valószínűleg csak dunavölgyi történetünk folyamán került a magyar hímzésekre. A száröltés viszont keleti eredetűnek látszik. Rokonnépeink az obi ugorok kivételével általában ismerik és nagyobb felületek kitöltésére használják, akárcsak a felsőtiszai magyarság.

A száröltés minden baj nélkül származtatható a keresztöltésből is. A 13. ábra 8a.-val jelölt rajzán láthatjuk, hogy a keresztöltés első öltéssora a száröltéssel azonos, csak ritkább annál. Mivel a felsőtiszaiak

az egyszerű keresztöltést is nagymértékben alkalmazzák, valószínűnek kell tartanunk, hogy honfoglalás előtti keleti teknikákat őríznek. Hímzésmintáik, sajnos, még nem láttak nyomdafestéket, a Néprajzi Múzeum anyagát pedig jelenleg nincs módomban ismét átnézni.

A fonottas, úgy látszik, hamar legyőzte és kiszorította az egyszerű keresztöltést és a száröltést, mielőtt ezek végeinken is erősebb gyökeret vertek volna. Végvidékeink részben visszatértek ősibb teknikák, pl. a kockaöltés használatára, részben a fonottast részesítették előnyben.

A láncöltés a száröltésből alakult ki (amint az 1. ábrával kapcsolatban a magyar hímzések történetén belül bizonyítottam), de még a keleti őshazában. A huroköltést és a láncöltést, az obi ugorok kivételével, valamennyi finnugor nép ismeri, de, a magyarság kivételével, csak kismértékben használja, s mindig egyenes sorokat húz meg vele. Annál nagyobb mértékben szerepel a láncöltés az oroszországi török népeknél, itt azonban mindig görbevonalú növényi motívumokat varrnak ki vele. Első pillantásra azt vélnők, hogy a mi láncöltéses teknikánk a törökségből származik. Igen gyakoriak például nálunk is az északi törökség hímzéseire jellemző kacskaringók. A mustrák azonban, ismereteink szerint, csak részben egyeznek az északi török hímzésekével, más részük a finnugor hímzésekével egyezik. A láncöltés nálunk eredetileg szintén csak egyenes vonalak hímzésére szolgálhatott. Erre vallanak népies elnevezései. A tolnamegyei Sárközön *ínöltés*nek, vagy *inazás*nak nevezik a láncöltést, díszesebb változatait pedig országszerte zsinórvarrásnak, vagy eredeti kiejtésben *sinyóröltés*nek. A zsinórvarrás nevet eddig úgy magyarázták, hogy ez az öltésmód eredetileg a ruházat zsinórdíszítményét utánozta. Ennek a feltevésnek ellene mond az a tény, hogy egyes vidékeken a fonottas keresztöltést nevezik zsinórvarrásnak, például a Felsőmaros mentén. A zsinór tehát nem a ruhadíszre, hanem a kifeszített zsinórra emlékeztette a láncöltés megnevezőit. (Gondoljunk az ilyen kifejezésekre: zsinóregyenes,) A láncöltést sokhelyt alkalmazták egyenes vonalban Magyarországon is. Csak a legismertebb példára hivatkozom, a buzsáki hímzések háromszögalakú motívumainak láncöltéses elválasztó vonalára.

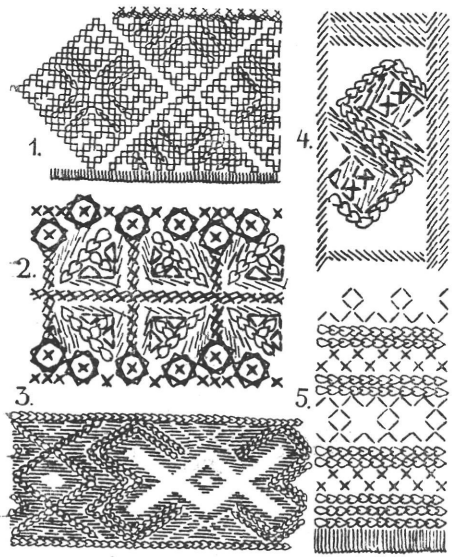

14. ábra. A láncöltés alkalmazása finnugor hímzéseken. 1, 3, 5. karjalai finn, 2. mordvin, 4. cseremisz — **Anwendung des Kettenstiches auf finnisch-ugrische Stickereien.**

Másik népies neve, *ínvarrás*, szintén azt bizonyítja, hogy eredetileg csak egyenes vonalban készítették a láncöltést. Az állatok inából ugyanis régebben erős zsinórt készítettek, például az íj idegét. A himzőöltés nevében az *ín* szó szintén annak egyenes voltára

utal, akár csak a *zsinór*. Valóban, nemcsak a láncöltést nevezték invarrásnak, hanem Székelyföldön a fonottast értették rajta, ez pedig az alapszövet szálait követi, tehát mindig „zsinóregyenes". Láncöltésünk valószínűleg korábban viselte már e neveket, mint a fonottas, mert ősibb tulajdonunk (keleti eredetü, ez utóbbi meg nyugatról jött). Hogyan lehetséges, hogy a fonottas és a láncöltéses dialektusok földrajza ellenkező történeti sorrendre vall: a fonottas a külső, régiesebb, a láncöltés a belső, újabb réteg jellemző öltése.

Hímzőművészetünk egyik legnagyobb problémája a láncöltés eredete. Ezért szükségesnek tartom bemutatni a finnugor és a török népek láncöltéses hímzéseit.

Említettem már, hogy a finnugor népek hímzésein csak más öltések mellett és csak egyenes vonalban szerepel a láncöltés. A 14. ábrán láthatunk hasonló finn, mordvin és cseremisz hímzéseket. Az északi török népek hímzésein viszont a láncöltés uralkodik. A 15/1. ábrán a török láncöltéses minták egyik legkorábbi emlékét mutatom be.[7] Bossert Das Ornamentwerk c. művében, sok hasonló mintát közöl ázsiai Oroszország török, mongol és tungúz népeinek hímzéseiről. A 15/2. ábrán a legtávolabbra elszakadt, s ma Ázsia északkeleti sarkában élő jakutok hímzését mutatom be. A piros posztóból készült lótakarón, kék, zöld és sárga fonállal hímzett láncöltéses kacskaringókat látunk. Özv. Pilisi Elemérné magángyüjteményében láttam egy teljesen hasonló díszítményü és színezésü baskír nemezsapkát. Megemlítem, hogy a Néprajzi Múzeum tulajdonában van egy láncöltéses vottyák hímzés is (99129 sz.). Ezt nyugodtan török eredetűnek nyilváníthatjuk, mert a vottyákok nyelvében is sok török eredetü elemet találtak már.

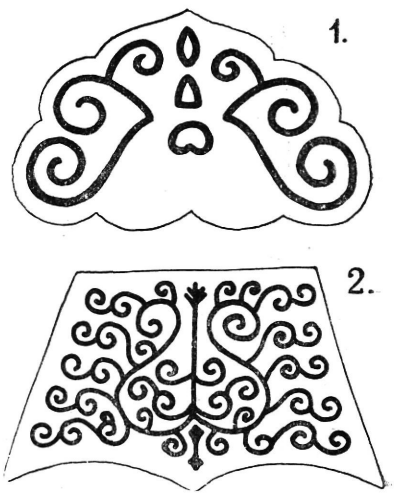

15. ábra. Ősi török láncöltéses hímzések. 1. népvándorláskori nemezmaradvány (Keletturkesztán), 2. jakut lótakaró (piros nemez alapon kék, zöld és sárga selyem). — **Alte türkische Stickereien mit Kettenstich.**

A finnugor és török népek nyelvi ősrokonsága alapján feltehetjük, hogy hímzőművészetük is közös eredetü. Az ural-altáji őskorban, ezek szerint, már a láncöltéses teknika is ismeretes volt őseink körében. A finnugor népek hímzésteknikája azóta alig változott, a törököké pedig csak egyoldalúvá vált, amennyiben a láncöltés javára minden más öltésmódot kiküszöbölt. A törökség csak a láncöltés szabad alkalmazásával gazdagította hímzőművészetét. Erre a Kínából származó naturális minták kényszeríthették, teknikai szempontból pedig az alapul szolgáló nemez szerkezetnélküli anyaga.

Ha a hímzésteknika itt vázolt ural-altáji őstörténetét nem fogadjuk el, a törökség egységes hímzőművészetét mindenestől idegen ere-

[7] Fettich Nándor: A honfoglaló magyarság fémművessége II. k., LXVI. Tb. 2. c. műve nyomán.

detűnek kell tartanunk és az átvétel korát a török népek szétválása előtti időkben kell keresnünk. Az átadó csak Kína lehetett volna. Kína hímzőművészetét, sajnos, nem ismerem közelebbről, mai ismereteim szerint azonban nem sok reményünk lehet rá, hogy a kínaiaknál találjuk meg a török hímzőművészet forrását. A finnugor népek hímzőművészete viszont lehetővé tette, hogy az ural-altáji népek hímzőművészetének őstörténetét rekonstruáljuk és elfogadható magyarázatát adjuk az ázsiai török, mongol és tungúz népek egységes népművészetének.

Hímzéseink történetét kutató elődeim eddig a finnugorság néhány ezer éves történeti távlatát is sokallották, s inkább arab eredetűnek könyvelték el a finnugor népek hímzőművészetét. Erre a pesszimizmusra semmi okunk sincs. A finnugor őskornak megfelelő régiségben az egyiptomi és kínai kultúrák például elég magas fokon állanak már.

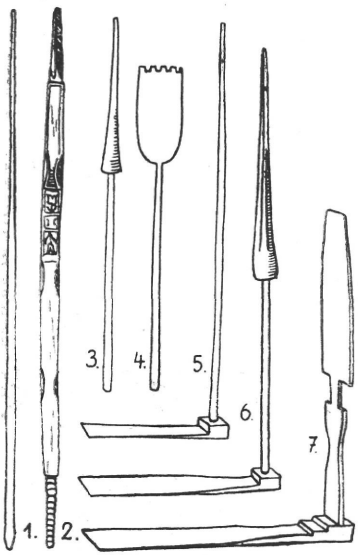

16. ábra. Finnugor és szláv guzsalytípusok. 1—2. az ugor népek hosszúguzsalya, 3—4. a déli szlávok övbe szúrt guzsalyai, 5. a finnugor népek talpas guzsalya, 6—7 az északi szlávok talpas guzsalyai.—**Finnish-ugrische und slawische Spinnrockentypen.**

Sokat hangoztatják mostanában a nyelvtudomány negatív érveit, de még ezeknek sem nézett komolyan a szemébe senki sem. Az például, hogy *kender* és *csalán* szavunkat a volgai bolgár-török nyelvből, *len* szavunkat pedig még később, nyugatról kölcsönöztük, nem bizonyítja, hogy a bolgár-töröktől tanultuk a kender feldolgozását. A finn- és az obi-ugor nyelvek ugyanis közös eredetű szóval jelölik a szövetté feldolgozható növényeket (finn: *pellava* „len", vogul: *polna* „kender", osztyák: *polnn* „csalán, kender") tehát a finnugor ősnép is ismerte már valamelyiküket, s a magyarság csak nevüket cserélte fel később, más, divatosabb névvel. *Fon* és *sző* szavunk finnugor eredetű s bár a nyugati finn nyelvekben az előbbivel jelölik a szövés, az utóbbival a fonás fogalmát, ez nem bizonyítja, hogy a finnugor korban mindkettő csak a fonás fogalmát jelölte, s a szövés ismeretlen lett volna. A népi teknika (eddig kellőképen nem értékelt) adatai is amellett szólnak, hogy a fonás-szövést már a finnugor korban ismertük. Az osztyákok ugyanolyan hosszú-guzsalyra kötik kenderüket, mint a székelyek. A guzsaly egyik végét a földre, vagy az ágyra állítják, másik végét meg a ház mennyezetének vagy gerendájának feszítik, Székelyföldön éppen úgy, mint az Ob mellékén. Van azonban egy sokkal fejlettebb finnugor eredetű guzsalyunk is. Tiszántúl és a Szamos völgyében ma is általánosan használják a féltalpú guzsalyt. Féltalpú guzsalyokat az oroszok és a lengyelek is használnak helyenként, az előbbieké azonban felső végén lapos táblában végződik, az utóbbiaké meg levehető

kúpban. A volgai és balti finnek viszont helyenként használják még a sima botban végződő féltalpú guzsalyt is. Guzsaly szavunk szláv eredete tehát semmi lényegeset nem mond számunkra. (Az említett guzsalytípusokat a 16. ábrán mutatom be. A guzsaly talpára ráülnek és úgy fonnak róla.

A kötélnek font kendert nem szükséges finoman feldolgozni. A finnugor népek valószínűleg meg is szőtték a fonalat, mert a kender finomítására külön eszközük van, az *ecset*. Nálunk legtöbb helyen vasszegekből készült gereben váltotta fel az ecsetet a kendermunkában. Ennek emlékeként sokfelé vasecsetnek, vagy *ecsellő*-nek nevezik a gerebent. A kalotaszegi és moldvai magyarok viszont ma is disznósertéből készült *ecsetet* használnak a kender finomítására, akár csak a volgai és balti finnek. Az *ecset* magyar neve valószínűleg szláv, a szerszám maga azonban ősi, finnugor eredetű. Ezek az adatok valószínűvé teszik, hogy a finnugor ősnép kender vagy csalán fonálból ruhát szőtt magának, tehát ki is hímezhette azt.

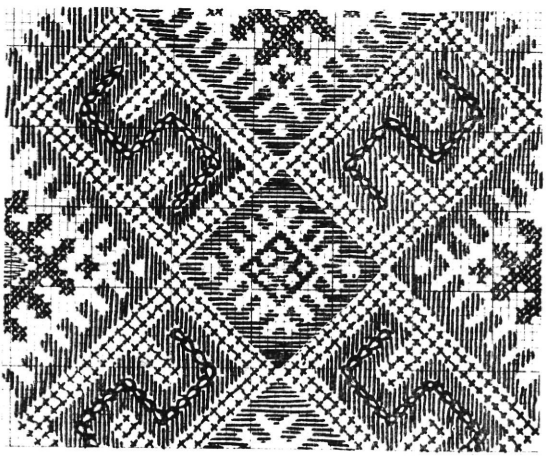

17. ábra. Finnugor jellegű oláh hímzés a Bánátból. — Rumänische Stickerei finnisch-ugrischen Gepräges aus der Bánát.

A teknika történetére vonatkozó eddigi ismereteink tehát lehetővé teszik a magyar hímzések finnugor, sőt uralaltáji korból való származtatását. A láncöltés története tartogat még számunkra két problémát. Ha a láncöltés is az ural-altáji őskorból származik, vagy legalább is a finnugor őskorig nyomozható visszafelé, miért nem ismerik az osztyákok is és miért nélkülözik legrégiesebb szövő-, kocka- és keresztöltéses hímzéseink? Az osztyákság köztudomás szerint ma alacsonyabb kultúrfokon áll, mint hajdan, a láncöltés itteni hiánya tehát nem okoz fejtörést. Székely és rábaközi fonottas hímzéseinkről már kiderült, hogy teknikai szempontból nem a legrégiesebb, legkorábbi réteg emlékei. Egy példán már azt is láttuk, hogy a korábbi kockaöltéses minták tovább élnek bennük, a kockaöltés emlékeit mégis aligalig találtuk meg rajtuk. Keresztszemes és fonottas hímzéseink olyan kor emlékei, midőn az ősi teknikák feledésbe kezdtek menni. Azonban nemcsak öltésteknikájuk egyszerűsödött le akkor a magyar hímzéseknek, hanem színezésük is.

A finnugor népek hímzéseinek ősi színei a piros, kék és sárga. Ezek a színek uralkodnak ma is az osztyák és karjalai hímzéseken. A Volga mellékén, török hatásra, a zöld és fekete színek is helyet kaptak a mordovin és cseremisz hímzéseken. A legrégiesebb magyar

hímzések azonban finnugor módra piros és kék színben készültek, csak a sárga tünt el a magyar hímzésekről. Piros és kék a szine a romonyai kockaöltéses hímzéseknek, a régi buzsáki és matyó hímzéseknek, sőt egyes székely keresztszemes, illetve fonottassal öltött himzéseknek is.

Az említett egyszerűsítő irányzat hatása alatt a székely és rábaközi, sőt a szilágysági hímzések is teljesen átalakultak. Egy színben, egy teknikával készülnek ma is. Az átalakulás a Tisza mellékén a középkorban indulhatott meg, a Rába és az Olt partjain pedig valószínűleg csak a reformáció korában ment végbe teljes mértékben.

Buzsáki hímzéseink máig megőrizték ősi finnugor öltésteknikánk elemeinek nagyrészét. Kockaöltés, darázsolás, keresztöltés, láncöltés és laposöltés mind megtalálhatók rajtuk. A finnugor népek gazdag és változatos teknikával kidolgozott hímzéseihez hasonlókat Erdélyben is találunk, az oláhok kezén. Valószínű, hogy ezek részben magyar eredetűek. A

18. ábra. Őstörök jellegű magyar himzések. 1. kalotaszegi zsinóröltéses párnacsup-, 2. sárközi láncöltéses főkötő részlete. — **Ungarische Stickereien alttürkischen Gepräges.**

19. ábra. Ősi, keleti eredetű szűrhímzésminta és rokonai. 1. palóc szűrről, 2. kalotaszegi ingujjról, 3. oláh ingről, 4. kazáni-tatár hímzés. — **Altes Szűr-Stickerei-Muster östlichen Ursprungs.**

17. ábrán látható bánáti oláh hímzésnek például geometrikus kompozíciója is a cseremisz és mordvin hímzésekre emlékeztet. (Hasonló hímzésekről alább még több szót ejtek.) Régies vidékeinkről tehát a fonottas egyoldalú uralma pusztította ki a láncöltés emlékeit. Ez az egyszerűsítő irányzat csak az Alföld felől indulhatott ki. Hogyan lehetséges, hogy az Alföldön mégis megmaradt a láncöltés, sőt később az kerekedett felül és Erdély nagyrészét is meghódította.

Erre a kérdésre egyetlen megnyugtató választ találtam. Az Alföldön a kúnság sokáig teljesen önálló életet élt. Pogány vallásával és nomád életmódjával együtt valószínűleg ősi török láncöltéses hímzőművészetét is sokáig megőrizte. A kúnok láncöltéses teknikáját a reformáció terjesztette el az Alföldön és távolabb Erdélyben. Itt a láncöltéses dialektus határai pontosan egybeesnek a református egyház délkeleti határaival. A háromszéki kálvinista székelységet ugyanis a közbeeső unitárius tömeg elszigetelte a szamosvölgyi és alföldi ma-

gyarságtól. Ezért rekedtek meg a reformációval együtt érkező alföldi kultúrhatások Marosszéken. A modernebb magyar nyelvjárások és a modernebb magyar gazdasági teknika határait is a reformáció tolta ki eddig, de tovább nem. A marosszéki ező nyelvjárás, vagy az ott használatos faeke és féltalpú guzsaly alföldi, közelebbről debreceni eredetű és a Szamos völgyében is mindenütt általános.

A reformáció kultúrtörténeti jelentőségét itt nincs terem részleteiben ismertetni, csak azt állapíthatom meg, hogy a láncöltéses hímzésteknikát a reformáció terjesztette el a XVI. században. A középkori fonottas teknikájú hímzések nemes egyszerűségét a puritán reformátusok is megőrizték. Egyszínben, egyöntetű teknikával dolgozták ki a hímzéseket továbbra is, sőt a régi mustrákat is megőrizték. A kalotaszegi és sárközi láncöltéses hímzéseken épen úgy megtaláljuk a finnugor eredetű mustrákat, mint a régiesebb székely, vagy buzsáki hímzéseken. A teknika forrásául szolgáló kunhímzések emlékét, néhány ősi török minta mellett (lásd a 18. ábrán), csak a gyakran és nagyobb tömegben előforduló kacskaringók őrzik. A Kúnságban természetesen nyoma sincs már az ősi török hímzésnek. A XVIII. századból fennmaradt laposöltéses, színárnyalatokban gazdag kúnsági hímzések nyugati eredetűek, s alig különböznek az egykorú nyugateurópai hímzésektől.

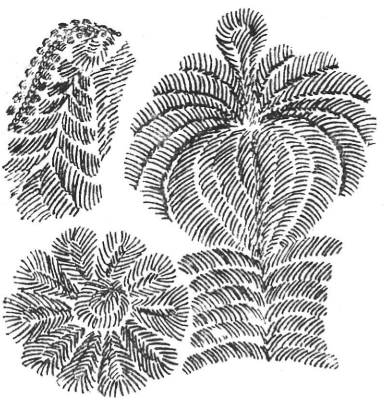

20. ábra. Régies teknikájú szűcshímzés. Kalotaszegi bőrmellény lapos-, horok- és láncöltéses részletei. — **Szűcs-Stickerei altertümlicher Technik.**

A teknika történetének utolsó korszakához érkeztünk. A legmodernebb szűrhímzések laposöltésének eredetét teknikai szempontból röviden ismertettem már és az 1. ábrán szemléltettem is. Véleményem szerint a szűcs és szűrhímzések laposöltése a láncöltésből, illetőleg annak leszármazottjaiból, a kalotaszegi zsinöröltésből, még közelebbről pedig a horoköltésből alakult ki. Felfogásom ebben megint eltér elődeimétől, ők ugyanis tagadták, hogy a szűcs- és szűrhímzésnek valami kapcsolata volna a többi népi hímzéssel. Legfontosabb érvük az volt, hogy a népi hímzéseket mind asszonyok készítették, a szűcs- és szűrhímzések viszont férfiak, sőt mesteremberek munkái. Arra is hivatkoztak, hogy népi hímzéseink általában egy- vagy kétszínben készültek, szűcs- és szűrhímzéseink viszont többszínűek. A sárga és zöld színek azonban buzsáki és matyó hímzéseinken is megjelentek a mult század folyamán, s bár szűrhímzéseinken is valószínűleg nyugati eredetűek (jussanak eszünkbe a kúnsági és hódmezővásárhelyi hímzések), lehet, hogy a kúnok ősi török hímzéseinek színei olvadtak be a szűrhímzésbe.

A szűröket nem mindig férfiak hímezték, hanem gyakran nők is. Ha kezdetben a mester maga virágozta volna is a szűrt, otthon láthatta anyja, felesége és leányai hímzéseit. Ha figyelmesebben összehasonlítjuk a mintákat, meg is találjuk a szűrhímzés mustráinak őseit

is a népi hímzések korábbi keletű rétegeiben is. A 2. ábrán bemutattam már egy újfalusi szűrhímzés kalotaszegi zsinóröltéses és csíki fonottas-keresztöltéses változatát. A mustrák történetével külön fejezetben foglalkozom, azért erre vonatkozó megfigyeléseimet majd ott közlöm. Itt csak egy kevésbé jelentékeny mintára hivatkozom, hogy olvasóim addig is hitelt adjanak szavaimnak. A 19. ábrán bemutatott hímzésminta igen gyakori a palóc szűrökön. Elődeit zsinöröltéses kalotaszegi és keresztöltéses oláh hímzéseken találjuk meg. De megtaláljuk a Volga mellékén a kazáni tatároknál is (lásd a 19. ábrán), tehát valószínűleg a honfoglalás előtti kor emléke.

A szűr- és szűcshímzéseken a megelőző korok hímzőteknikájának emlékeit is megtaláljuk. Különösen a hurok- és a láncöltés fordulnak elő gyakran (lásd a 20. ábrán), azért semmi okunk sincs arra, hogy a szűrhímzéseket elszakítsuk a magyar népművészet történetének egységes folyamától.

A magyar és a rokonnépek hímzőteknikáit összehasonlítva, igen nagy történeti távlatok nyíltak meg előttünk. A finnugor népek hímzéseinek arab származtatását meg nem cáfolták ugyan a teknika tanulságai, de feleslegessé tették azt. — A finnugor népek szövő- és kockaöltéses hímzései a maguk nemében klasszikus, tiszta formákban jelentkeznek. Mellettök az arab és orosz hímzések barbár utánzatok zavaros hatását keltik. Ha a finnugor népek újabban vették volna át ezeket az öltésmódokat, sőt általában a hímzőművészet hagyományait, nem alkalmazhatnák azokat ügyesebben és ízlésesebben, mint állítólagos mestereik.

Az arab hatás csak török és orosz közvetítéssel volna elképzelhető, az oroszok azonban a legújabb időkig többre becsülték a finnugor hímzéseket a magukénál. Heikel irja, hogy orosz kolostorok mindig igyekeztek mordvin eredetű apácákat keriteni, hogy azok hímzésekkel lássák el őket. Mindezeket meggondolva, inkább hajlok afelé, hogy az orosz, sőt esetleg az arab hímzéseket származtassuk a finnugor népektől, mint megfordítva. Az arabok a VIII—X. században élénk kereskedelmet űztek a volgamelléki finnugor népekkel. Elsősorban prémet vásároltak tőlük, feltehető azonban, hogy hímzett ruhadarabokat is vittek hazájukba. A finnugor népek művészete a szkíta és a germán fémműves ornamentikára is nagy hatást gyakorolt, nincs okunk tehát eleve kétségbevonni, hogy hímzőművészetük is hatott a velük érintkező népekre.

A finnugor népek hímzéseinek ősiségét a mustrák története bizonyítja. A legközelebbi alkalommal a mustrákat hasonlítom össze.

Debrecen, 1938. szeptember havában.

Lükő Gábor

Lükő, G.: Ursprung und Geschichte der ungarischen Bauernstickereien. I. Abschnitt: Die Geschichte der Technik.

Verf. betrachtet die vergleichende Methode als die eigentliche Methode der Ethnologie und wendet sie auch bei der Erforschung des Ursprunges der ung. Bauernstickkunst an. Vor allem vergleicht er die verschiedenen Dialekte der ung. Bauernstickerei u. unterscheidet — auf Grund der Sticktechniken — drei grosse historische Schichten. Die älteste von diesen ist die Schicht der Kreuzstich-Stickereien. Diese sind an den Rändern des ungar. Sprachgebietes erhalten geblieben. Die modernsten, mit

Plattstich gearbeiteten Stickereien verbreiteten sich nur in den Mittelteilen des Sprachgebietes, vornehmlich im Alföld. In den Gegenden, welche zwischen diese Gebiete fallen, wurden die ung. Stickereien sowohl in Siebenbürgen wie in Transdanubien mit Kettenstich verfertigt.

Die alten Muster blieben teilweise in den mit neuerer Technik arbeitenden Gebieten unverändert, (Abb. 2.) zumeist aber wurden sie stark verändert. Nach der Urgeschichte der ung. Stickkunst forschend, müssen vorerst jene unserer altertümlichen Gebiete mit den Stickereien der finnisch-ugrischen Völker verglichen werden. In den altertümlichsten Gebieten Siebenbürgens u. Transdanubiens finden wir auch die beliebtesten Stiche der finnisch-ugrischen Stickereien: den Würfelstich (Abb. 4.) u. den Webestich wieder (Abb. 12.). Verf. studiert eingehend die Stichtechniken der finnisch-ugrischen Völker, sowie die Geschichte derselben u. ist der Ansicht, dass aus dem Webestich der Würfelstich u. aus diesem wieder der Kreuzstich sich auf dem Gebiete der finnisch-ugrischen Völker entwickelte u. zwar in der Zeit der finnisch-ugrischen Kulturgemeinschaft (Abb. 13.). Die Urtümlichkeit der Stickereien der finnisch-ugrischen Völker wird Verf. im II. Abschnitt seiner Studie — auf Grund des Vergleiches ihrer Musterung — beweisen.

Verf. ist der Meinung, dass der Kettenstich — auf dem Wege durch den Stielstich — vom Kreuzstich abstammt. Die Muster mit geraden Linien u. mit Stielstich ausgefüllt sind beim Grossteil der finnisch-ugrischen Völker ebenfalls allgemein verbreitet. Beim Ungartum werden sie im oberen Theissgebiet solcherart verwendet. — Der Kettenstich wird von den finnisch-ugrischen Völkern nur in bescheidenem Mass — unter anderen Sticharten — zum Sticken gerader Linien verwendet (Abb. 14.). Bei den Türkvölkern dagegen findet man überall die mit ausschliesslich Kettenstich gearbeiteten Stickereien (Abb. 15.). Die Türkvölker führen den Kettenstich stets in krummen Linien u. lieben die Schnörkel. Die zweite historische Schicht der ung. Stickkunst stammt, laut Verf. von den im XIII. Jh. in die Tiefebene angesiedelten Kumanen.

Die ursprünglichen Farben der türkischen Stickereien wurden beim Ungartum nur von den Paloczen beibehalten. Die Paloczen sind nämlich z. T. kumanischen Ursprungs. In der Tiefebene wurden die kumanischen Stickereien einfärbig u. verbreiteten sich so beim Ungartum. Verf. behauptet, dass die mit Kettenstich gearbeiteten kumanischen Stickereien durch die Reformation zu ungarischen Arbeiten umgewandelt wurden u. sich in Siebenbürgen u. Transdanubien verbreiteten. Diese seine Annahme wird. Verf, anderorts auch durch die Geschichte der Mundarten u. durch die Wirtschaftstechnik des ung. Bauerntums beweisen.

Der Plattstich stammt, — Verf. zufolge — aus dem Kettenstich, d. h. aus dessen, im Kalotaszeg üblichen breiten Variante. (Fortsetzung folgt.)

Talpas sövényházak a tolnamegyei Duna-szakaszon.

Az elmult nyáron múzeumunk halászati gyüjteményének kiegészítése végett Tolnamegye dunamenti községeinek egy részét jártam be. Anélkül, hogy utam tulajdonképpeni célját szem elől tévesztettem volna, ezalkalommal gondom volt a még élő népi építkezési formák tanulmányozására és annak a sokszor nagyon is fontos irott emlékanyagnak az egybegyüjtésére, mely a falusi plébániák és parochiák irattáraiban úgyahogy még fellelhető. Tekintve, hogy gyüjtésem anyaga nagyon szerteágazó és sok tekintetben még kiegészítésre szorul, ez alkalommal csak azokat a megfigyeléseket és adatokat közlöm, melyek a talpas sövényházakra vonatkoznak.

Talpakra épített sövényház megyénk délkeleti felében — tudomásom szerint — ma már csak egyetlen egy van. Ez a ház Bátán, 7-es szám alatt, a róm. kat. templom közelében, a falu főutcájának a régi Duna-meder felőli oldalán eléggé mély, árvízjárta területen található

meg. A ház helye kissé fel van töltve, a feltöltést a vízfelőli oldalon sövénnyel befont, földbevert karókból készült kerítésféle, ú. n. „*karcsé*" védi. Jelenlegi lakói német származású bevándorolt idegenek, akik csak arra emlékeznek, hogy 62 évvel ezelőtt is régi ház volt már, oda-költözésük előtt pedig kocsma volt benne.

Az elülső szobának, a „*háznak*" falait néhány évvel ezelőtt vályogra cserélték ki. A konyha és a kamra falai megmaradtak régi állapotukban. Az épület szerkezete így csak a hátsó rövidfalon figyelhető meg, ezt mutatom be az 1. ábra szerkezeti rajzán is.

Az épület talpai négyszögletesre bárdolt tölgygerendák. Ezekbe illesztették be a *saroksasokat* (bátai nevükre nem emlékezett senki sem !), a mestergerendát tartó ágasfákat és kb. egy rőfnyire egymástól a „*süjkarókat.*" A ház hosszában a sasokon a „*sárgerendák*" nyug-szanak, ezekre feküsznek rá a fiókgerendák. Ez utóbbiak közül az elsőt és utolsót „*süjgerendának*" mondják. A süj- és fiókgerendákon,

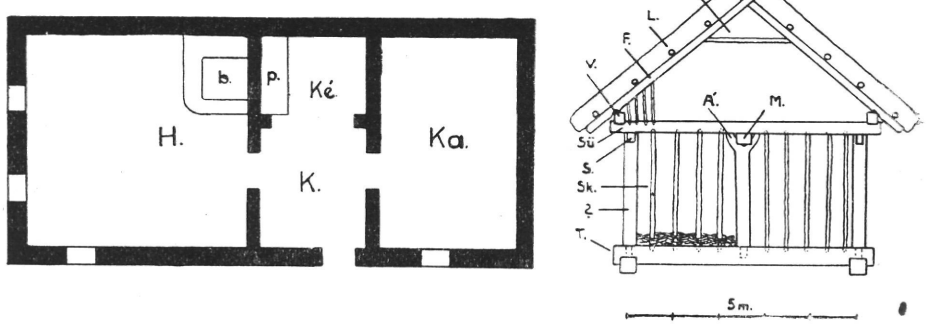

1. ábra. Talpas sövényház. Báta. — **Flechthaus mit Holzaufsatz.**

a sárgerendával párhuzamosan vannak elhelyezve a „*vórógerendák*", ezek tartják az ékalakra bevágott, nagy faszeggel odaerősített „*födé-fákat.*" A födéfák szilárdságát a kakasüllő és az „*uromgerenda*" biz-tosítja. A nád az uromgerendához és a lécekhez van hozzáerősítve. A *vértelek*, — bátai nyelven még akkor is „*süj*", ha történetesen deszkából készült, — ugyancsak sövény, csakhogy sűrűbb fonású, mint az oldalfalak. A szobák mennyezete nádból készült.

Az épület belső berendezése idővel nagyon megváltozott. A szobá-ban ott áll még a nagy, négyszögletes, csonkagula alakú banya-kemence, a bútorok azonban félmodern vásári holmik és elhelyezésük-ben sem követik a faluszerte megszokott szabályt. A konyha két rész-re oszlik : egy névtelen elülső részre és a „*kéményaljára.*" A mester-gerendán és a hátsó fal sárgerendáján a „*füstgerenda*" fekszik, kettéosztva a kéményaljá. Ez és a konyhát a szobától elválasztó fal fölötti fiókgerenda tartja a nyitott kémény bolthajtását. Ez utóbbit néhány évvel ezelőtt deszkával lepadlásolták. — Meg kell jegyeznem, hogy a bolthajtásos téglakémények helyett a falu öregjei szerint régente sövény-ből készült, sárral tapasztott „*sípkéményeket*" készítettek. — A kémény-aljának a szoba felőli oldalán még ott áll a 175 cm. hosszú, 60 cm.

széles és 70 cm. magas patkás tűzhely (egyszerűen csak „*patka*"), szemben ezzel azonban hiányzik a szokásos vizespad. Sütés-főzés céljaira ma a patka mellett elhelyezett vas takaréktűzhelyt használják s a patkát is csak azért nem bontották még el, mert mint mondják, így könnyebb a banyakemencét befűteni. A kamrában élelmiszert, szerszámfélét tartanak.

Arra nézve, hogy milyen lehetett ennek a háznak a berendezése eredetileg, fényt vetnek a falunak régi vertfalas házai. Ezek ma jórészt árvízmentes helyen, a főutcának a hegyoldal felőli oldalán és a hegyre vezető oldalutcákban állnak. Kivéve a gazdagabb polgárokét, rendesen csak két helyiségük van, de a fejlettebbeknél is megfigyelhető, hogy a második szoba, kamra, istálló, vagy egyéb helyiség csak fokról-fokra, hozzátoldásképen került a házhoz. Példának kiragadom Robár Péterné 628. szám alatti házát, mely Bátán nyugodtan típusnak nevezhető. (2. ábra.)

A ház konyhája éppen úgy, mint azt a talpas sövényháznál is láttuk, két részre oszlik. Hasonló a kémény szerkezete és a patka elhelyezése is, az utóbbival szemben azonban ott van még a két földbevert karóhoz szegelt vizespad. Nyári időben ma is a patkán főznek, ilyenkor lehordják a padlásról a régi felszerelést. A tűzhelyhez egyébként a következő felszerelési tárgyak tartoznak: Egy-két drb. háromszögletes formájú vas háromláb; közepes nagyságú balkáni típusú rézbogrács, melyet lánc segítségével a füstgerendával párhuzamos bográcstartó „*léchez*" erősítenek; a vaslapicka; egy háromlábú nyeles halsütő rostély; néhány kisebb-nagyobb vaslábas, ú. n. „*kraszló*"; lábas cserépkotla; pár darab kisebb, fül nélküli, és nagyobb, füles babosfazék. Tűzikutya Bátán nincsen, ilyenre még az öregek sem emlékeznek. Egy háromlábú példányt ugyan láttam a faluban, ezt azonban cigányok hozták magukkal s ők sem használták. A kemencéhez szénvonó, pemet és egy kis nádsöprű tartozik, kuruglyafélére nem emlékeznek. Mint sütőszerszámról meg kell emlékeznem egy cserép sütőharangról, illetve cserepulyáról, mely kb. 30 évvel ezelőtt Szalczer Sándor volt bátai plébános ajándékaképen került a szekszárdi múzeumba. Itteni nevére és használatára vonatkozólag semmit sem sikerült megtudnom. A víztartó korsók, ú. n. „*bendi*"-k helye a már említett vizespad, a tálakat és tányérféléket, valamint a hasas „*tolyafazekakat*" a konyha előterében, a mestergerendára erősített „*fazekason*" tartják.

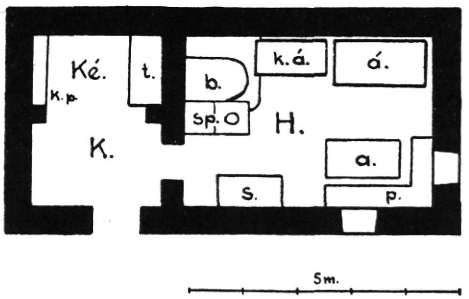

2. ábra. Vertfalú ház. Báta. — **Haus mit gestampften Wänden.**

A szobának a konyha felé eső sarkában jókora lekerekített sarkú, csonkakúp alakú, patkás banyakemence áll. Belsejében négy, öt kenyér is elfér, régebben azonban más, kukoricaételt sütöttek benne. Oldalához téglaspórhelyt ragasztottak, ami ebben a formában ma általános a faluban. A hátsó fal mellett két ágy áll. Egyikük festett nyoszo-

lya, a másik az ú. n. „*kiságy*." Ez utóbbit úgy készítik el, hogy a kemence patkáján és egy kissé távolabb álló kecskelábon három deszkát fektetnek végig s arra szalmazsákot, vagy bundát vetnek. Az utca, illetve udvar felőli sarokban sarokpad és asztal áll, a falon, az ablakok fölött pedig ugyancsak sarokra rendezve két tálas lóg. Kissé odébb, az ajtó felé sublót, felette tükör, mellette még egy láda. A bútorzatot néhány szentkép, falitéka és falra akasztott, búcsúból hozott viaszgyertya egészíti ki.

A leírt ház tetőszerkezete nem mindenben egyezik a talpas sövényházéval. A fiókgerendákra nem erősítettek külön varrógerendát, a szarufákat, illetve födéfákat egyenesen a fiókgerendák végeibe eresztették bele. Megfigyeltem különben, hogy Bátán a tetőszerkezetnek egy harmadik változata is előfordul, nevezetesen az, melynél a szarufákat a vórógerenda helyett a sárgerendához erősítik. Mivel a háromféle szerkezeti megoldás egyformán gyakori és régi, egyiket sem tartom helyi jellegzetességnek.

A bátai talpas sövényház megtalálása után kutatni kezdtem a

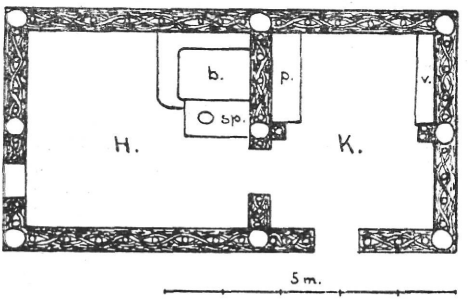

3. ábra. **Sövényház**. Bogyiszló, Tabán. — **Flechthaus in Bogyiszló.**

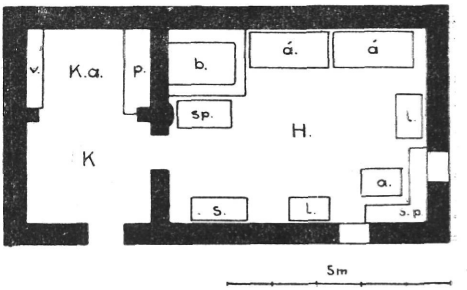

4. ábra. **Ábrahám Béni háza**. Bogyiszló, Kotori-köz. — **Das Abraham'sche Haus in Bogyiszló.**

Sárközben és Bogyiszlón, nem akadnak-e ott hasonló épületek. Fáradozásom sajnos eredménytelen maradt, ilyen házra még az öregek sem emlékeztek. Mészáros István őcsényi lakos vallomásából mégis sikerült megállapítanom annyit, hogy az utolsó talpas sövényházat 1928-ban bontották le Őcsényben. A ház beosztása az elbeszélés szerint tökéletesen megfelelt a mai ágasfákon nyugvó tetővel biró sárközi sövényházaknak, s mint ilyen, ez is csak két helyiségből állt. Felépítésének módjáról nem sikerült közelebbi részleteket megtudnom.

Bogyiszlón a helyzet hasonló volt. Ebben az árvizektől sokat szenvedett faluban még ma is sok a sövényház, a maiak azonban mind ágasfákra épültek. A 3. ábrán bemutatott sövényház a falunak Tabán nevű negyedéből való. Tetőszerkezetét 9 ágasfa tartja, ezeken feküsznek a sárgerendák és a mestergerenda. Vórógerendája nincsen, a födéfák a sárgerendákhoz vannak erősítve. A házbelső azonos a bátai házakéval, de ugyanolyan a konyha, a kémény, tüzelőberendezés és sütő-főző felszerelés is.

A vertfalú házak alaprajzi elrendezés és berendezés tekintetében megegyeznek a sövényházakkal. Mint példát Ábrahám Béninek 502. szám alatti, a Kotori közben álló házát mutatom be (4. ábra.). Tető-

szerkezete különbözik az előbbitől, amennyiben vórógerendája is van. Egyébként ez is náddal van fedve és két helyiségből áll.

Konyhája éppen úgy, mint azt a bátai házaknál láttuk, egy névtelen előrészre és a kéményaljára oszlik. Hasonló a kémény szerkezete, a patka (5. a. ábra.), a vizespad, de még a szoba berendezése is. Banyakemencéje négyszögletes, csonkagula alakú (5. b. ábra), a mellette felállított vas spórhely azonban csak két éve került a házba. Mint érdekességet említem meg, hogy a gazda fia, egy 20 év körüli legény a nyári hónapokban a ház eresze alatt egy régi egyfatörzsből készült „*csónik*"-ban alszik, melyre szúnyoghálót szereltek. Odébb, az udvaron, a különálló istállóhoz ragasztott szín alatt hatalmas, kettős paprikatörő kölü áll.

Talpas sövényházra a bogyiszlai öregek sem emlékeznek. Hogy régente mégis ezek voltak általánosan elterjedve ezen a vidéken, az

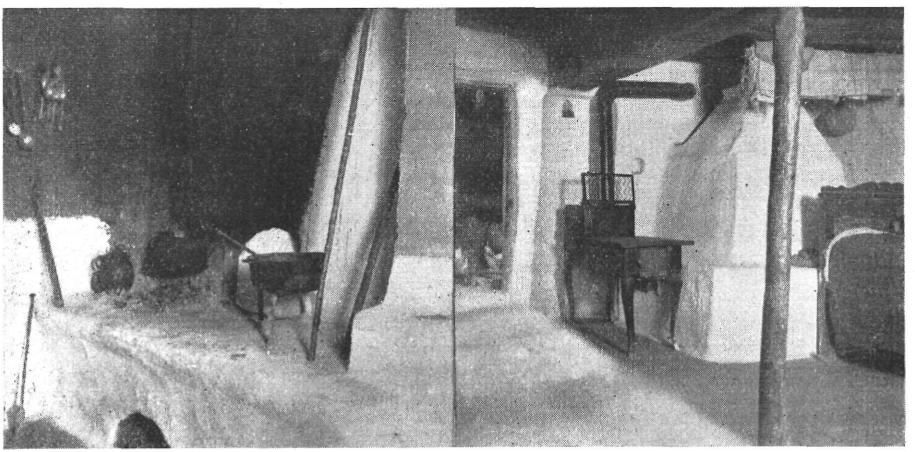

5. ábra. **Talpas sövényházak:** a) patkával, b) banyakemencével. — **Flechthäuser** a) mit offener Feuerstelle, b) mit Backofen.

a református egyház régi irataiból tűnik ki. A legfontosabb adatokat az alábbiakban adom:

Az egyház legrégibb anyakönyvében az 1752. évi bejegyzések között a következőket találjuk: „Kezdették hordani a kamarácska talpfáit."

Az 1753. évi bejegyzések között ezt: „Kezdették építeni a napkelet felől való Parochiális házat erős és vastag talpakra."

Az 1765. évi bejegyzésekből megtudjuk, hogy maga a templom is talpas sövényépület volt: „Ennek idejében újíttatott meg a Templomnak egész fundamentuma nagy vastag fákra és az egész Fala, régi Teteje és padlása megmaradván."

Ugyancsak a templomról szólnak az 1779. évi feljegyzések: „... Sövényből volt talpakra építve, nagyon vékony sártapasszal."

Még érdekesebbek az 1799. évi feljegyzések, melyekben az akkori pap, Szÿ Imre mondja el a május 9-iki nagy tűzvész történetét. A leírás szerint a tűzvész a paplakban keletkezett, ahol akkor éppen

keresztelőre készülődtek. A „Szakáts asszonyok" a ház „Folyosója alatt" zöldséget tisztítottak, itt tartózkodott maga a pap is. A tüzet a gyerekek vették észre, eloltani nem lehetett, kevéssel később pedig az egész falu lángokban állt. A katasztrófáért a nép a papot okolta. Voltak, akik nyiltan azt állították, hogy ő gyújtotta fel a házat. Az alábbiakat a pap a saját mentségére írta, hívatkozva a vármegye által kiküldött bizottság állásfoglalására. „A'mi leghitelesebb okának lenni látszott ezen gyulladásnak, T. i. a Parochiális ház itten a' Földnek természetihez és a rendes Szokáshoz képest mindenkor fa talpakon Sövényből volt készítve, a' Kéménye kő volt. 1799-ben olly szörnyű nagy volt itt a jégvíz, hogy sok házakat ledöntött. Alá vette tehát ez a víz mindenütt magát a Ház talpainak és annyira kimosta azt, hogy nyilvánvaló gödrök látszottak a talpak alatt. A Kémény egész Bolthajtásával kőből lévén, kétség nélkül mindaddig nyomta a talpakat, míg azok eleven földre találhattanak és így a kéménynek szükségképen Szakadást kellett magában szenvedni, melyben bevévén magát valami Szikra, ottar mindaddig táplálódott, míg a nagy széllel egész erőben feleleveníttetvén megsirathatatlan kárt okozott."

Szÿ Imre leírásából a paplak helyiségeinek számára még csak következtetnünk sem lehet. Annyi bizonyos, hogy eresze alatt folyosónak is jutott hely, s hogy kéménye bolthajtásos téglaépítmény volt. Valószínűnek tartom, hogy éppen ez a két jellegzetesség hiányozhatott az akkori bogyiszlói és környékbeli paraszthá zaknál. Az itteni öregek ugyanis állandóan sövény-, illetve sípkéményekről beszélnek, a folyosót pedig ma is fényűzésnek tartják.

Fontosabb ránknézve a régi feljegyzéseknek az a kitétele, hogy a talpas sövényházak építése a XVIII. sz. végén rendes szokás volt és a földnek természetéből folyt. Figyelembevéve a megmaradt bátai és az Ócsényben nemrégen lebontott talpas sövényházat, ebből arra következtethetünk, hogy a Dunának tolnamegyei árterén, Bátától Bogyiszlóig, de talán a Tolna és Dunaföldvár közötti mély területen, Gerjenben, Faddon, Dunaszentgyörgyön, Madocsán és Bölcskén is ez az építésmód lehetett elterjedve. Valószínűleg ilyenek lehettek azok a decsi házak is, melyekről pater Peregrinus Ubáldus 1780 körül kelt levelében így ír: „... Edes ignorant, sed scvallent in habitaculis margone luteo-caricetis, vocantque ea Haas."[1]

Arranézve, hogy belső tagolásukat illetően milyenek lehettek a bogyiszlói és környékbeli régi talpas sövényházak, talán a mai formákból vonhatunk le következtetéseket. Tekintve, hogy a tárgyalt terület még megmaradt, régi lakóházai teljesen egységes képet nyújtanak s

[1] A levél eredetije elveszett, az alábbi érdekes szövegrész azonban megmaradt Cholnoky Imre ügyvédnek a decsiek úrbéri pörével kapcsolatban készült beadványában: „Sequitur locus aeque in Saarkuz et vocant Tautsch. Incolae hygrogloditae inquam ac homines — hunno-tataricae originis — apprimae naturam hungaricam exprimunt. Omnes enim — et confessione sua — quam dicunt — Matjarhid — refractarii — pestilentissimaeque haeresi adhaerent. Mares pellibus, foeminae cannabinis, diversis jabolicis coloribus imbutis incedunt. Edes ignorant, sed scvallent in habitaculis margone luteo caricetis, vocantque ea Haas. Animalcula habent equis simillima, sed velociter currint sicut Diabolus. Bondes ponunt ex virgulti — et vocant Hit. Vescuntur piscibus sole aridis et ungvento crudo. Condimentum ciborum est una rubra bestia — vocant Bobriga, sic mordet sicut Jabulus. Vinum tamen habent utqumque generosum."

leglényegesebb elemeikben is megegyeznek egymással, valószínűnek tartom, hogy ezek és a régi talpas sövényházak között sem lehetett lényeges különbség.

Dr. Csalog József.

*

Flechthäuser mit Holzaufsatz an der Donau im Kom. Tolna.

Verf. beschreibt die Volksbauten, die er während seiner Sammelreise entlang der Donau im Kom. Tolna beobachtet hat. Ausser den Bauten selbst (an Ort und Stelle) wurden auch die alten Dokumente der Pfarrämter und Parochien untersucht. Die hier gebotenen Angaben beziehen sich hauptsächlich auf die Flechthäuser mit Holzaufsatz. Es wird die Konstruktion des Hauses geschildert, die noch in Erinnerung gebliebene Terminologie mitgeteilt, usw. Der Wert dieser Angaben wird dadurch erhöht, dass einerseits diese Hausformen schon sehr selten vorkommen und anderseits die an Stelle der ungarischen Bevölkerung eingedrungene Fremdlinge (meist Deutsche) diese Bauweise und Terminologie nicht mehr kennen.

Die langsame Veränderung der Bauweise samt ihrer Bestandteile wird auch durch unser Bildermaterial veranschaulicht.

A kaskötés Békésen.

A legnépszerűbb háziiparágak közé tartozik a vesszőfonás. Mindazokon a területeken, ahol a fűzfa megterem, dívik télen a kaskötés. De igen elterjedt hazánkban a hivatásos kosárfonó ipar is, mely napjainkban egyre jobban fejlődik, és máris jelentős kivitele van. A kosárfonó ipar terjeszkedése folytán természetesen a vessző régi, népies feldolgozási módja egyre jobban háttérbe szorul. Napról-napra szűkebb területen mozog ez az ősegyszerű háziipar. Kívánatos volna tehát, hogy megőriztessék az emlékezet számára, mielőtt még teljesen kivesznének a régi, népies készítmények, egy kezdetlegesebb életszín tünedező emlékei: a halászkosarak és tapogatók, a különböző gazdasági kosarak, borítók, tojatók, stb. Az eddigi néprajzi irodalom érintette már e kérdést, de e háziiparág rendszeres feldolgozását még nem adta.[1] Teljesen hiányzik továbbá e munkából a mesterség szókincsének feljegyzése, ami pedig népnyelvi szempontból nagyon fontos.[2] E hiányt szeretné pótolni szerény formában az alábbi dolgozat, mely a békési kaskötés leírását adja, és a mesterség szókincsét, a munka menetének a műszavait fonetikus átírásban közli.

Békésen a kaskötés háziipari és mesterségszerű művelése között nyelvileg is különbséget tesznek. Azt a földműves embert, aki a gazdasági munka elvégzésén kívül gazdasági célokat szolgáló kasfajták készítésével foglalkozik, *kaskötőü*-,kaskötő'-nek hívják, ő a *kast köti*, míg a hivatásos mesterember a *kosárfonóu* ‚kosárfonó' a *kosarat fon*-ja.

Kaskötésre az u. n. *iszapfűszfá*-t használják, vagyis a folyók

[1] *Sajóvölgyi Péter*: A dorogmai vesszőmunka ipar. Ethnographia, 1895. *Gaul Károly*: Hazánk házi faipara, Budapest, 1902.

[2] *Frecskay J.*: A mesterségek szótára c. művében nyelvművelő céljának megfelelően csak a hivatásos kaskötő ipar nyelvével foglalkozik.

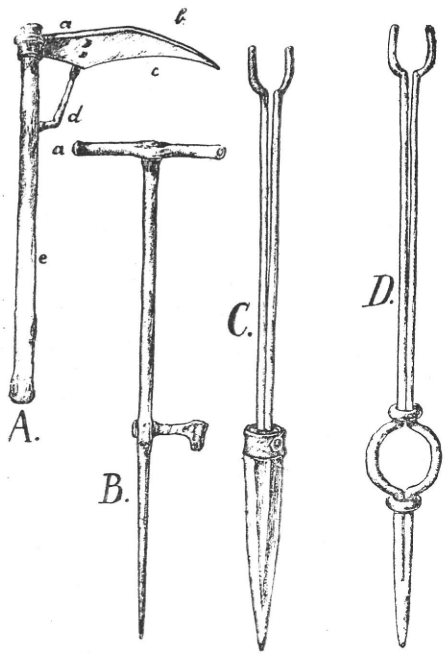

1. ábra. A) Vesszővágó: *vesszőüvágóu*; a.) ormója, b.) lánnája, c.) balogja, d.) nyaklója, e.) nyele. — **Weidenrutenschneider. — B.) Furó:** *fúrú*; a.) fogója, b.) rugója. — **Bohrer. Damit bohrt man ein Loch im Boden für den Steckling. — C.) Vesszőhúzó:** *vesszőühúzóu* fanyéllel. — **D.) Vesszőhúzó** teljesen vasból. — **Handklemme zum Schälen der Weidenrute.**

cm. magasságban van a *rugóu*-,rugó'-ja (1. ábra B.). A dugványozás úgy történik, hogy a kaskötő a fúró fogóját kézzel megfogja, rugójára lábát ráteszi és lenyomja a fúrót. Most a fúrót felhúzza, és az így keletkezett lyukba a *dugvánt* 'dugvány'-t *lenyomja*, a *dugvánt mekszorítja*, hogy a föld hozzáérjen és *kösse*. Lágyabb talajban a *tufert leszúr*-ják a földbe, azaz egyszerűen belenyomják.

A *vesszőü*-,vessző'-t, *fűszfavesszőü*-t rendszerint nyáron és ősszel *vág*-ják, a *vesszőüvágóu*-,vesszővágó'-val. Ez utóbbi egy kb. 15 cm. hosszú, kaszahegyhullámterein magától (magról) termő fűzfát. Az iszapfűzfához sorolják azonban azokat a dugványozott fűzfákat is, melyek kaskötésre alkalmasak. Nem nagyon tesznek különbséget a fűz egyes fajtái között. Csak kevesen ismerik a következő népies fűzelnevezéseket: *verës fűz*, v. *cinëge fűz* (Salix rosmarinifolia), *sárga fűz* v. *ara fűz* (S. viminalis), *kecske fűz* (S. caprea), *reketye fűz* (S. cinerea), *amerikai fűz* (S. daphnoides) stb. Általában véve *törőüs* ,törős' és *nem törőüs* fűzről beszélnek, aszerint, hogy jó-e a kaskötésre, vagypedig nem igen alkalmas. Mivel a magról termett fűz nem elégíti ki a szükségletet, a fűzt dugványozással szaporítják. Ezt a műveletet *tuferozás*-nak (vö. német stopfen), ritkán *dugványozás*-nak nevezik. Hogy a fűzdugvány a keményebb talajba való leszúráskor *meg* ne *vakúl*-jon, azaz, hogy a dugvány vége a leszúrás közben szét ne roncsolódjék, a *fúrú*-,fúró'-val lyukat csinálnak. A fúró kb. 50—60 cm. hosszú, felül kb. 15 cm. hosszúságú *fogóu*-,fogó'-val ellátott, alul hegyesedő vaspálca. Kb. 30

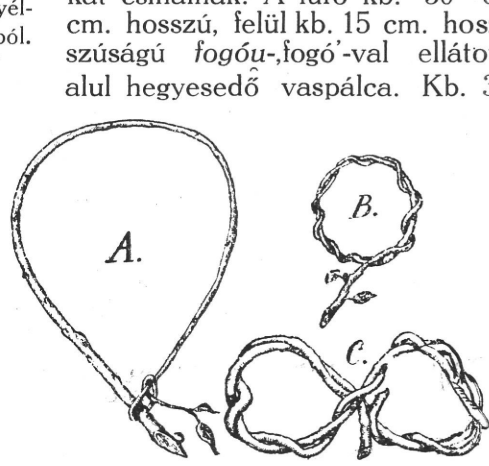

2. ábra. A.) Korcvessző: *kōrcvesszőü*; **Wiedenband zur Befestigung des Rohrdaches. — B.) Seprűgúzs. Wiedenband zum Birkenbesen. — C.) Vendégoldalgúzs:** *vendígoudālgúzs*. **Wiedenband zur Befestigung des Wagenaufsatzes am Heu- oder Kornwagen.**

szerű penge, egy kb. 60 cm. hosszú nyélre erősítve. Részei: *ōrmóu*-ja ‚pereme', *lánná*-ja ‚pengéje', *balog*-ja, a penge élesre kivert része, *nyaklóu*-ja. Ez utóbbi erősíti a pengét a *nyél*-re (1. ábra. A.). Ha a vesszőt nyáron vagy ősszel nem vágták le, akkor megvárják, míg a vessző *beírik* ‚beérik'. Kora tavasszal, mikor a vesszőben megindul a nedvkeringés, vagyis *mizgésëdik*, könnyen lejön a *haja* ‚héja'.

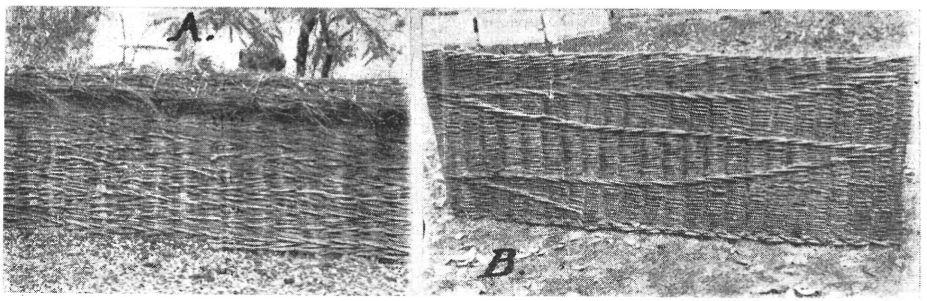

3. ábra. A.) Sövénykerítés: *sövíŋkerítís*. Geflochtener Zaun. — B.) Oldalkas: *óudalkas*. Wagenkorb mit zwei losen Seiten.

Ez az időpont szintén alkalmas a vágásra. A vágás után a *pucolás*, a *tisztítás* következik, a vessző gallyait leszedik, lombjától megtisztítják. Háziipari használatban a *zőüd vesszőü*-t ‚hámozatlan, barna vesszőt' alkalmazzák, csak díszítés végett kötik néha a kas gyűrűjét *fehír vesszőü*- ‚hámozott vessző'-ből. A vesszőhántás, hámozás neve *vesszőühúzás*. A vesszőt u. i. egy kb. 40 cm. hosszú, fanyélbe vert csíptetőn, a *vesszőühúzóu*- ‚vesszőhúzó'-n áthúzzák, így a *haja mëkhasad* és könnyen leválik. A vesszőhúzó régebben fából készült. Ma teljesen vasból állítják elő, sőt legújabban már a fanyél helyett is vasalkatrészt alkalmaznak. (1. ábra. C. D.)

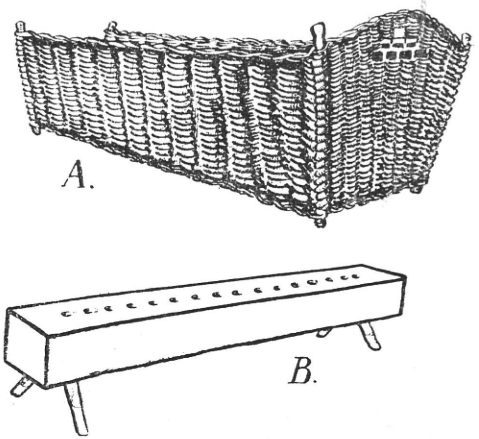

4. ábra. A.) Hátuljas kas vagy faros kas: *hátújjas kas*. Zusammenhängender Wagenkorb auch mit hinterer Seite. — B.) Oldalkas-szék: *oudalkas-szék*. Werkbrett zur Herstellung der Wagenkörbe.

A levágott vesszőt használják nádtetőzet lekötésére *kōrcvesszőü*-, korcvessző'-nek (2. ábra A.), a művelet neve *kōrcōl, lëkōrcōl* ‚korcol'; kévék összekötésére használják *gúzs*-nak, *gúst tekēr*-nek belőle; ilyen a *vendígoudalgúzs* ‚vendégoldalgúzs' (2. ábra C.) és a *sëprűgúzs* (2. ábra B.). A nyírfaseprű készítésekor a nyírfát ilyen fűzfagúzzsal kötik össze. A fűz gallyasabbját *sövíŋ kerítís* ‚sövénykerítés' készítésére használják fel. A sövénykerítés (3. ábra A.) úgy készül, hogy akácfából, tölgyfából *karóu*- ‚karó'-t készítenek. Ezeket sűrűn, lábnyomnyi távolságban leverik a földbe. Ekkor a munkás 3—4 szálat összefog, és *fonnya a kerítíst*, azaz

átvezeti a vesszőt a karókon. A kerítés tetejére fűzfakévéből *përém*-et v. *prém*-et helyeznek. Ez megvédi a kerítést az esőtől: *kössüŋk rá jóu̯ vastag prémët, hogy ne ázzon a söví̯.*

A gúzstekerés, korcolás, sövényfonás semmi nagyobb szakértelmet nem kíván. Bármelyik földmíves megcsinálja. Bizonyos rátermettség és gyakorlás szükséges a mezőgazdasági kasok és halászszerszámok készítéséhez. A mezőgazdasági kasok között első helyen áll a kocsikas. Ez háromféle lehet: *óu̯dālkas* ‚oldalkas' (3. ábra B.) *hátújjaskas* v. *faroskas*, saroglyája is van, vagyis a két oldalkas összsze van kötve a hátulsó résszel (4. ábra A.) és *előü̯kas* ‚előkas'. Ez utóbbi olyan mint a faroskas, csak még félakkora hosszúságú sincs. Tengeri hordásnál pl. hátulra teszik a faroskast, előre az előkast, így többet fel lehet rakni a kocsira. Az oldalkas két végén van a *víkkaróu̯* ‚végkaró'. Az oldalkas kivágott részét, amivel beakasztják a szekér vasába, *kapocs*nak nevezik. A kocsikasokat az *óu̯dālkas-szék-* ‚oldalkasszék'-en fonják. Ez kocsihosszúságú, kb. 15 cm. vastag, négyszögletes *karóu̯* ‚gerenda' *juk*-akkal ellátva. (4. ábra B.)

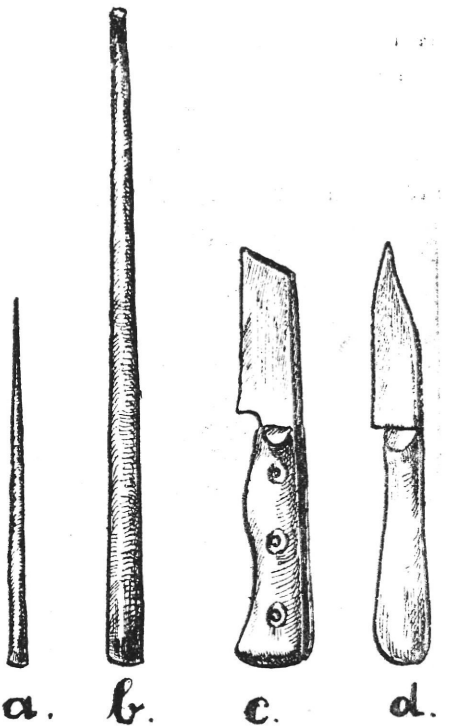

5. ábra. Kaskötőszerszámok. a.) szurkáló, b.) verővas vagy kaskötővas, c.) kurta kés vagy herülő kés, d.) hegyes kés. — **Korbflechtgeräte**: a.) Spitzahle, Pfrieme, b.) Klopfeisen, c.) Ausstecher, d.) Messer.

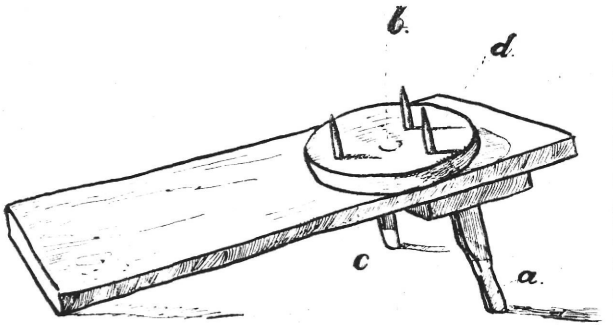

6. ábra. Fakutya. a.) lába, b.) köldöke, c.) kereke, d.) szegei. — **Werkbrett zur Herstellung von runden Körben.**

A leggyakrabban készített kasfajtának, a gazdasági kosárnak a neve *kerek kas* v. *kas*. Hámozatlan vesszőből készítik. A vesszőt előzőleg *beásztat*-ják, *megásztat*-ják. Fonás közben a következő szerszámokat használják: a *verőü̯vas-* ‚verővas'-at v. *kaskötőü̯vas-* ‚kaskötővas'-at (5. ábra b.), egy kb. 40 cm. hosszú, 3 cm. vastag, az egyik végén hegyesedő vasrudacskát a vessző leverésére, a *szúrkálóu̯-* ‚szúr-

káló'-t (5. ábra a.) a szegések és a karima készítésre. A szúrkáló kb.

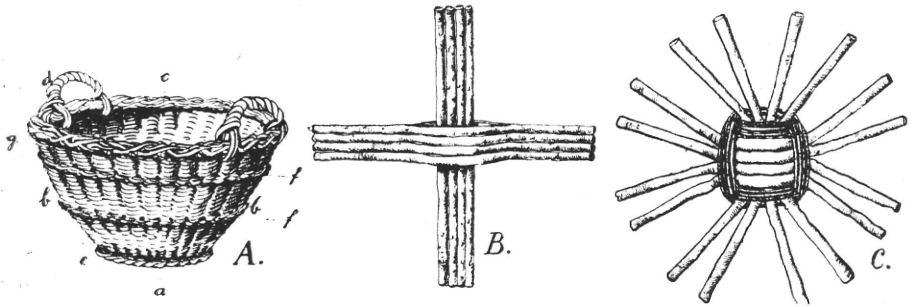

7. ábra. A.) Kas vagy kerek kas; a.) feneke, b.) oldala, c.) szája, d.) füle, e.) karima, f.) gyűrű, g.) szegés. — **Runder Korb. — B. A kas fenekének készítése**; kurucsa vagy kereszt. — **Das Flechten des Korbbodens**; Kreuz. — **C.) A kas fenekének készítése**; csillag. — **Das Flechten des Korbbodens**; Stern.

15 cm. hosszú, egyik végén egészen hegyes vaspálcika (ár). Használnak továbbá egy hegyes *kés*-t a vessző hasítására (5. ábra d.), egy *herűlőü kés*-t v. *kurta kés*- ‚rövid pengéjű, éles kés'-t a vessző levagdalására (5. ábra c.). A kas kötése a *fakutyán* történik. Ez az állvány nevét onnan nyerte, hogy hasonlít az ülő helyzetben lévő kutyához. Részei: a két *lába*, *kőüdöke* ‚köldöke', *kereke*. A fakutya köldökén, az állványba dugott faszegen forog a *kerék*, más néven *kutyakerék*. A keréken három *szög* van. Erre rászúrják a kas fenekét, és úgy csavarják. (6. ábra.)

A *kas* (7. ábra A.) részei: a *feneke*, *óudala* ‚oldala', *szája* és a *füle*. A fenékváz, amin a feneket kifonják, a *fenékfa*. *Fenékkaróu* ‚fenékkaró'-ból készítik. Ha kévében van, úgy hívják, hogy *szabnivalóu* ‚szabnivaló'. A kaskötő legelőször a *csillag*-ot készíti el, mégpedig a következőképen: Négy fenékkarót késsel átszúr, a másik négy fenékkarót ezen átdugja. Így egy kereszt alakot nyer, ez a *kurucsa* ‚kereszt' (7. ábra B.). Most, hogy a vázat megrögzítse, két *szál* vesszővel u. n. *szirővesszőü*-, sziromvessző'-vel körülfonja. Miután ez megvan, a fenékkaró-

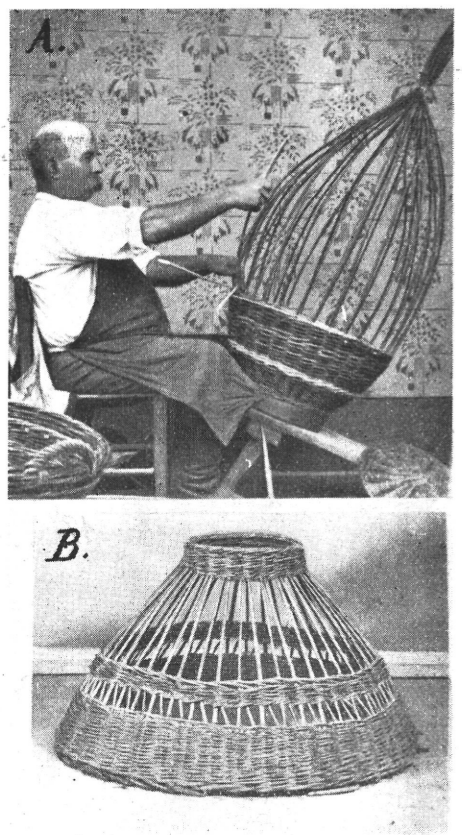

8 ábra. A.) Kiss András békési kaskészítő kast köt. — Andreas Kiss Korbmacher aus Békés beim Korbflechten. — B.) Tyúkborító; *tyúgborítóu*. —„ **Hühnerstülpe.**"

kat *gyökkeŋgeti, szíjjẽlszẽdi*, azaz a karókat kihajtogatja. Így nyer a váz csillagalakot. (7. ábra E.) Ekkor kezdi meg a kaskötő a fenék fonását rövidebb, vékonyabb vesszőből, az u. n. *fenékfonóu-* ‚fenékfonó'-ból. A kifont feneket ráteszi a kutyakerékre, betűzdeli a bordákat, az u. n. *karóuvesszőü-* ‚karóvessző'-ket. Ekkor azt mondja: *fẽlkaróusztam, bekaróusztam*. Most minden karóvessző mellé betűzdel egy-egy vékonyabb vesszőt, az u. n. *karimavesszőü-* ‚karimavessző'-t. Ebből készíti a *karimát*. (7. ábra A. c.) A kas oldalának fonásához a *fonóuvesszőü-* ‚fonóvessző'-t, a *beszúrkálni valóu vesszőü-* ‚beszúrkálni' való vessző'-t használják. Nevét onnan nyerte, hogy a fonóvesszőt a karók közé *beszúrkál*-ják. Ha a vessző fonás közben eltörik vagy elfogy, akkor *tóuggyák* ‚toldják'. A kas oldalán vastagabb vesszőből két *gyűrű*-t fonnak. Az alsót azért, hogy a vesszőt leszorítsák, a felsőt azért, hogy a kosár kerekségét biztosítsák, meg hogy a nagyságát is szabályozzák. A kosár befejezése felül a *szegís* ‚szegés'. A kas fülében lévő vesszőt *fülbélís-* ‚fülbélés'-nek nevezik. A fül becsavarásához szükséges vesszőt pedig *fülcsavaróu-* ‚fülcsavaró'-nak v. *fülvesszőü*-nek nevezik.

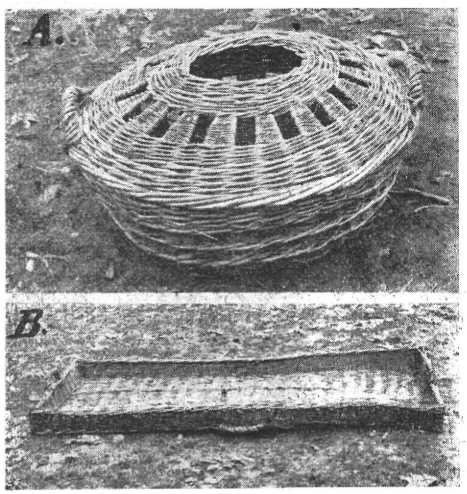

9. ábra. A.) Tojató: *tojatóu*. — **Hühnerkorb.**
B.) Szárító: *szárítóu*. — **Darrkorb.**

A különböző kasfajok:

A *borítóu* ‚borító' v. *tyúgborítóu* (8. ábra B.). A rendesnél nagyobb, ritkán fonott, mindkét végén nyitott, felfordított alakú készítmény. Rendszerint kotlóst csirkéivel vagy nagyobb baromfit tartanak alatta. A csirkéket vele *lẽborít*-ják. A borító részei a különböző *gyűrűk* és *szegís*, tehát az elnevezések ugyanazok, mint a kasnál. A borítót a *borítóuszék*-en fonják. Ez utóbbi lyukakkal ellátott, kb. 15 cm. átmérőjű körszelet (10. ábra C.).

A *tojatóu* ‚tojató'. Tulajdonképpen tetejes kas. Egy nagyobb méretű kasra ráfonnak egy *tetőü-* ‚tető'-nek nevezett befejező részt. (9. ábra A.) Mikor az alsó része megvan, a karókat *betörik*, azaz erősen befelé tartják és egy kb. 30 cm átmérőjű kosárszájat hagynak rajta. Oldalára, hogy szellős legyen, *jukakat kötnek*. A tyúkok a tojatóba tojnak, de főképpen költetésre használják.

A *szárítóu* ‚szárító'. Kétféle van: a) kb. 1 m. átmérőjű, sűrűn fonott, keskeny prémmel ellátott lapos kas (10. ábra B.), b) ugyanolyan fonású, téglalap alakú kas (9. ábra B.). Gyümölcsaszalásra használják.

A *míkas* ‚méhkas, Bienenkorb'. (10. ábra D.)

A *tapogatóu* ‚tapogató'. Kétféle lehet: a) Tömött fonású, fenék nélküli kas, felül szűkebb, alul öblös (10. ábra E.), b) A tapogató felső

nyílásául szolgáló négyszögű fakeretbe erős fűzfavesszők vannak dugva. Ezeket alul kétszeres korcfonás tartja össze. (10. ábra F.) Sekély, legfeljebb térdig érő vízben a halász *tapogat* vele, azaz majd ide majd oda borítja le. Ha halat fogott, a hal beleütődik a tapogató oldalába. Ezt a halász megérzi. A *halkas* ‚halkas'. (10. ábra A). Alul keskeny,

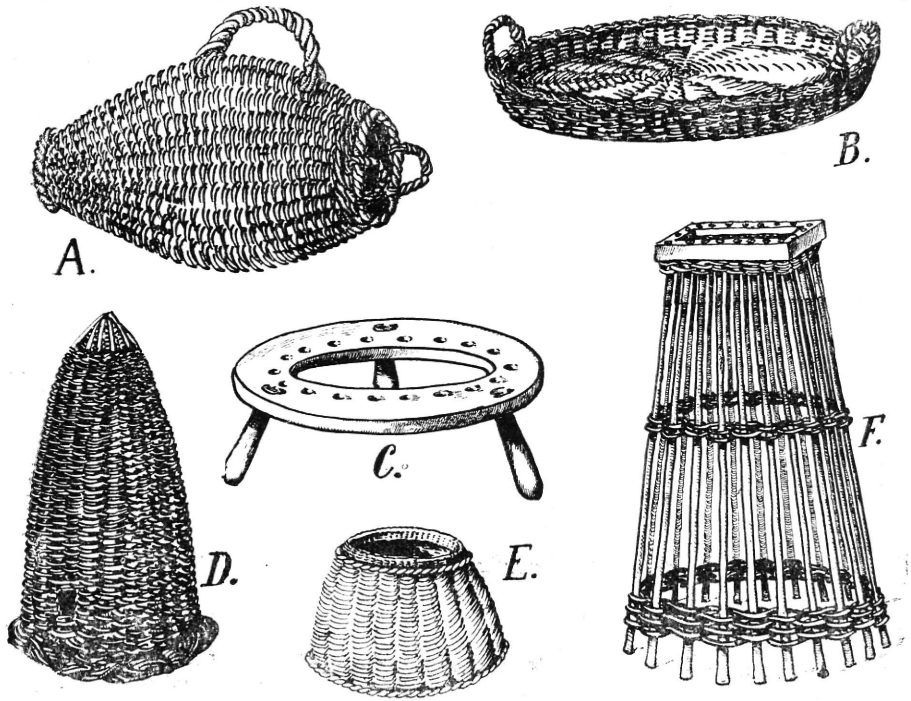

10. ábra. A.) Halkas: *hālkas.* — **Fischerkorb.** — **B.) Szárító:** *szárítóu.* — **Darrkorb.** — **C. Borítószék:** *borítóuszék.* — **Werkbrett zur Herstellung der „Hühnerstülpe".** — **D.) Méhkas:** *míkas.* — **Bienenkorb.** — **E.) Tapogató:** *tapogatóu.* — **Fischergerät. Deckkorb.** — **F.) Tapogató:** *tapogatóu.* **Fischergerät. Deckkorb.**

középen kiszélesedő, felül ismét keskeny kas. A kalászok halat tartanak benne.

*

A fűzvesszőmunkálatokkal kapcsolatban megemlítjük a *szakāitóukosár-* ‚szakajtókosár'-t is. Szalmából készítik, és hasított fűzfával kötik össze. Kenyérsütésnél használják.[1]

Végh József.

*

Das Korbflechten zu Békés.

Die Abhandlung enthält die ausführliche Beschreibung des Korbflechtens zu *Békés.* Verfasser legt besonderes Gewicht auf die genaue Mitteilung des Wortschatzes des Gewerbes, auf die Aufzählung der technischen Ausdrücke des Arbeitsganges. Er stellt fest, dass sich die hausgewerbliche Korbflechterei selbst in der Terminologie

[1] Az adatokat a következő békési kaskötőknél gyüjtöttem: Kiss András 68 éves Hégely János 59 éves.

von jener der gewerblichen Korbflechterei unterscheidet. Wir werden über Gewinnung und Bearbeitung der Weidenruten unterrichtet. Ferner erörtert Verfasser die verschiedenen technischen Methoden der Verwendung der Ruten zu Körben, die dann in der bäuerlichen Wirtschaft benützt werden. Die wichtigeren hier behandelten Korbarten sind: der Wagenkorb, der grosse runde Korb, die „Hühnerstülpe", der Hühnerkorb, der Darrkorb, der Bienenkorb, der Deckkorb und der Fischerkorb.

A balatonparti Gyenesdiás régi fapincéi.

A Balatonmellék magyar népének *ősi faépítkezéseiről* nagyon keveset tudunk. Pedig, — mint mindenütt az ország fában dús vidékein, — úgy itt is, valaha még a siralmas török világban, meg az ezt követő évtizedekben is, az erdőben gazdag tájakon, sőt még a köves zalai partvidéken is,[1] *általános lehetett a fából való építkezés.* Ezt igazolja a közeli Nyugat-Zalának (Göcsejnek) máig fennmaradt és nagyon elterjedt faépítkezése is.[2]

Hogy a fából való építkezés milyen közönséges és általános volt nálunk a törökvilágban és hogy a magyar jobbágynép milyen hozzáértő, ügyes fafeldolgozó volt, azt elég részletesen leírja *Takáts Sándor*, a törökvilág nagy történetírója.

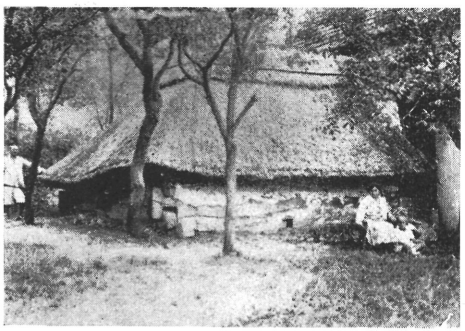

1. ábra A Dornyay-féle boronapince Diáson 1644-ből. — Keller in Blockbau aus 1644.
Dr. Dornyay B. felvétele.

A fa feldolgozása, megmunkálása, kifaragása, akkor elsősorban persze *hadi*, várépítő és várvédő célokat szolgált. De ugyanakkor, sőt még előzőleg is, *polgári*, népi házépítő célokat is kétségtelenül ki kellett elégítenie. A törökvilág megszüntével a faépítkezés már nem a várvédelem, hanem tisztán a mindennapi, *polgári élet szolgálatába* szegődött. Míg azonban a kőből való épületeink, — már amennyiben voltak ilyenek, — természetszerüleg hosszabb ideig és nagyobb számban maradhattak fenn, esetleg napjainkig is, addig a fából faragott lakóházak, pincék és egyéb gazdasági melléképületek, — a faanyag romlandósága és tűzveszélyessége stb. folytán, — természetszerűleg sokkal rövidebb élettartamúak lévén, sokkal kisebb számban is maradhattak fenn

[1] A Magy. Népr. (I. 154.) szerint: „A *mai kőépítményekről*, amilyenekt a Balatonvidékén stb. találunk, kimutatható, hogy *kényszerű építkezések*. Az erdők kiirtása következtében, *fa híján épültek kőből*." Mig *Szekfű Gyula* (Magyar Történet, V. k. Bp 1936, p. 234) ezt írja: „A Balaton vidékén, Badacsonyban, Egervölgyön, nem hiába csodálják meg (t. i. a hazai v. idegen utazók) *a csupa kőből épült, szép parasztházakat* . . ."

[2] A Magy Népr. (I. 155) szerint: „Ahol bőven van fa, ott nemcsak a tetőváz, meg a fedél, hanem *a ház fala is fából épül*. A faházak sorsa eszerint az erdő sorsától függ. Ha fogy az erdő, drágul az épületfa, a faházak területe is mindjobban összezsugorodik. Tanulságos példája ennek *Dunántúl*. Vas, Zala, Somogy, Baranya erdősebb (p. 156) részein ma is építenek még itt-ott faházat. Számos adat igazolja azonban, hogy ezelőtt, míg az erdők meg nem ritkultak, *a faházak divatja jóval nagyobb területen járta*. 32." (32 = Föld és Ember, 1921 *Bátky Zs.*: Parasztházaink építőanyag szerinti megoszlása (1910-es adatok). A dunántúli adatokhoz l. *Kogutowicz Károly*: Dunántúl és Kisalföld. I. Szeged, 1930., p. 121. (V. ö. Magy. Népr. I. 240.)

napjainkig. De azért szerencsénkre, — mintegy tanúságtétel kedvéért, — mégis csak találhatunk ilyeneket itt-ott, a mai napig is.

Hogy a Balatonvidék ősi faépítkezését mennyire nem ismerték még a szakemberek sem, azt legjobban bizonyítja *Jankó János*nak érdekes esete. Ő ugyanis, a nemrég elhunyt *Ságí János* mellett, eddigelé a Balatonvidék néprajzának legkiválóbb kutatója és leírója. 1902-ben megjelent nagy balatoni művében[3] azt írja, hogy „a régi pincéknél a *falak sövényfalak voltak*, amelyek vázát hatalmas *boronák* adták meg, innen a régi elnevezés: *boronyapince* . . .“ Másutt (p. 56) meg azt írja *Jankó* a tihanyi *Bálint-irtás* nevénél, hogy „itt olyan erdők voltak, hogy a régi *sövénypincék boronái* is kikerültek belőle.“

Lehet, hogy ilyen *sövényfalas pincék* voltak és még ma is vannak a Balaton környékén. Ezeket azonban nem illeti meg a „*boronyapince*“ elnevezés, mert ez jogosan egyedül csak az olyan pincékre áll, amelyek valóban és teljes egészükben, hatalmas *boronákból* voltak, kezdettől fogva a mai napig is összeróva!

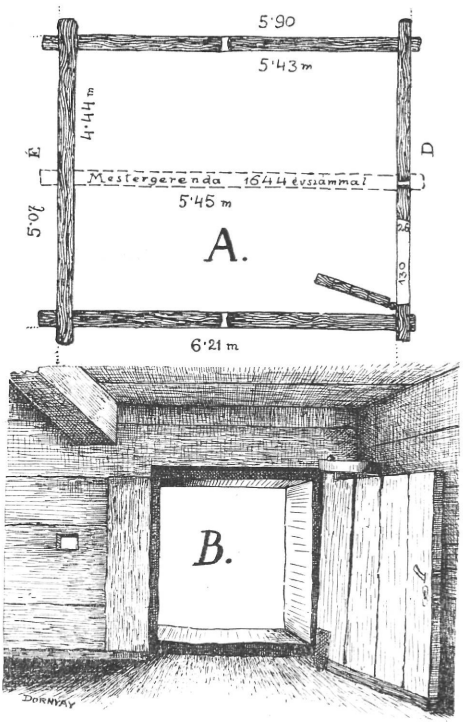

2. ábra. A Dornyay-féle boronapince A.) alaprajza, B.) Bejárata. — A.) Grundriss, B.) Eingang des Kellers von Abb. 1.

Mert mi is hát az a *borona* vagy *boronafa*? Errenézve a Magyar Oklevélszótár[4] a következőképen felel: „*Borona, barana, borona, bërëna*: 1) *trabs, tignum, balken* NySz. (1. jel.) 1406: Duodecim ligna edificio domus apta wlgo *Berena* dicta.“ (Lelesz, Acta 29/25) — 1601: „Vagion 9 szál rothat fenió *berena*“ (O. L., U. C. 3/52.) — 1638: „Ezen Bastianak első része Teölgy fa *baronaval* vagion fel rova. (U. o. 2/34.) Aitaia azon *Baronabul* fel rot leszen, vas Sarkaval Pantiaval, fa kilinczievel es fa be vonoiaval“. (U. o.)

2) *Crates*; geflechte, flechtwerk, NySz. (2. jel.) 1638: „Ezen kertnek aitaia ket felöl fel rot *boronaival* tapasz nelkül (O. L., U. C. 2/34.) — 3) *occa*; egge, NySz. (3. jel.). *borona-fa*: tignum; balken NySz. 1588: „Be kerteltette *borona fawal*“ (O. L., U. C. 64/35)[5]

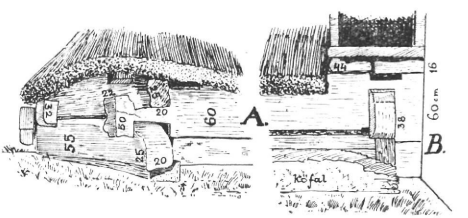

3. ábra. A Dornyay pince A.) északnyugatról, B.) U. a. délnyugatról. — A.) NW., B.) SW. Seite des Kellers von. Abb 1.

A *Révai* Nagy Lexikonban[6] pedig ezeket olvashatjuk: „*Borona-csap*. Ezt az ácsmunkában használják azon esetben, ha egy vízszintes gerendát egy nála szélesebb, függélyes oszlop fog át.“

[3] *Dr. Jankó János*: A balatonmelléki lakosság néprajza. Bpest. 1902., p. 218.
[4] *Szamota—Zolnai*: Magyar oklevélszótár. Bpest, 1902—1906., p. 88.
[5] OklSz, p. 88.
[6] III. köt. Bpest, 1911., p. 565.

„*Borona-fa*, fatörzs, oldalán némileg megfaragva, hogy két szomszédos ilyen *boronafa* szorosan egymásra feküdjék. Faházak falainak készítésére használják és innen *boronafalas ház*."

„*Boronafal*. Készül vagy egészen ácsolatlan, egymás fölé, a gerendavégeken keresztben rakott nyers fatörzsekből, vagy fekvő lapjaikon simára faragott, avagy már mind a négy oldalukon megácsolt gerendákból. A gerendavégek szorosan záró *átlapolással* kapcsolódnak egymásba és a fal (p. 566) szinén túl érnek. A boronafalban levő ablak- és ajtónyilásokat külön szárfák határolják, melyek csappal nyúlnak a könyöklő gerendákba és a szemöldökfába. L. még Blokkház".[7]

„*Blockház* (gerendaház) ősidőkből származó, kisebb épülettipus, melynek falai és mennyezete faragatlan rönkökből (többnyire fenyőfatörzsekből) vannak durván összeácsolva. Fában dús vidéken ma is használatban van. Az épület sarkain a kiálló gerendavégek keresztben állanak egymásra s a *boronához* hasonlítanak. Az ilyen elrendezést ezért *borona*-falnak is (l. o.) nevezzük."[8]

A Magyarság Néprajza (I. 156) szerint: „A keményfát rakófává, gerendává, vagy vastag *pallóvá* faragják. Ez utóbbit *pallógerendának*, pallódeszkának, Dunántúlon *boronyának*, a Palócságban ravásnak mondják. *Általában azonban mindenféle, falnak való kész fának borona* (szláv szó) *a neve* . . ." (Folytatását l. majd alább !)

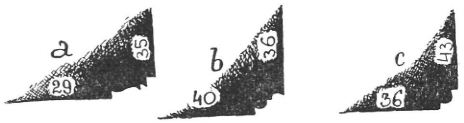

4. ábra. Hornyolás a Dornyay- a), Szita- b.) és a Bita-Kopácsi-pincék c.) mestergerendáinak éleiről. — Ausfalzung der Tragbalken der Keller von Abb. 1. 9, 15.

5. ábra. A Dornyay-pince mestergerendájának felírata 1644-ből. — Die Inschrift des Tragbalkens aus 1644.

*Jankó János*nak azt a föntebb említett téves felfogását, hogy a régi *boronyapincék* falai *sövényfalak* lettek volna, legújabban *Vajkai-Wagenhuber Aurél* is osztani látszik, amikor ezeket írja[9]: „*Jankó* szerint régebben *boronavázas sövényfalú pincék, boronyapincék* voltak. A *boronyapince* elnevezést ma is használják több helyen, ez alatt azonban nem a sövényfalú pincét értik, hanem olyan földfeletti pinceépületet, aminek *vastag famennyezete* van; e pince keresztmetszete tehát négyzet, ellentétben a félköríves *bótpincével*. *Boronyapincék* vannak pld. Balatonszabadin, Vörösberényben; Ősiben *gerendás présház*."

A (*Vajkai*tól: p. 29) bemutatott vörösberényi *boronyapince* földfeletti épület,[10] *fala kő* (!), a pince mennyezetét *feltűnően vastag* és 50—60 cm. széles fadarabokból készítették; a mestergerenda keresztmetszete 28x42 cm.[11] Ma már *ilyen famennyezetet* (!)[12] pincékben nem csinálnak . . ."

Azok előtt a kutatók és megfigyelők előtt, akiknek volt alkalmuk jól megfigyelhetni és így megismerhetni a *valódi, ősi fapincéket*, amelyeket szerintem egyesegyedül illethet meg, — tehát csakis az ősereredeti alakjukban és faanyagukban, — a „*boronapince*" elnevezés, azok előtt a kutatók előtt, *Vajkai* fentebbi leírásából rögtön kiderül, hogy hol itt a tévedés, illetve félreértés, vagy helyesebben talán csak a *jelentésváltozás !*

[7] U. o., p. 566.
[8] U. o., p. 414.
[9] *Vajkai-Wagenhuber Aurél*: A parasztszőlőmívelés és bortermelés Veszprém-megye déli részében. Népr. Ért. XXX. évf., 1938. 1. szám, p. 28.
[10] V. ö.: *Vajkai* 5-ik ábrájának IV. rajzával.
[11] Ide szúrja be *Vajkai* a 29-ik jegyzetét (p. 29—30), amely pedig, mint látni fogjuk, — *Csontos Károly* után, tehát bizonyára akaratlanul is, — történelmi (genetikai) szempontból, már a *boronapince* teljesen helyes értelmezését adja, anélkül azonban, hogy a kenesei boronapince falának hatalmas fákból (*boronákból !*) épített voltát hangsúlyozná !
[12] Ismét csak a *vastag famennyezeten* van itt is a hangsúly és nem a *fából* épített *(borona)-falon !*

Ugyanis *Jankó*, mint láttuk, „*boronyapincének*" nevez 1902-ben is olyan pincét, melynek *akkor már nem volt fából való*, tehát *borona*-fala, hanem csak sövényfala; *Vajkai* pedig olyant is, amelynek ma már *kő*-fala van! Holott a szokatlanul vastag famennyezete és a mai napig is fennmaradt „*boronyapince*" elnevezése is félreérthetetlenül mutatja, hogy valamikor *még a falai is vastag fagerendákból* — „*boronák*"-ból — állottak.

Mindezekből következik, hogy — leírásaik alapján ítélve — sem *Jankó*, sem *Vajkai* nem láttak még, az ősi nevének is valóban megfelelő, tehát eredeti „*boronyapincét*"! Holott ilyen boronyapincének egészen helyes leírását, származási helyét és milyenségét, a *Csontos Károly*-féle balatonkenesei leírásokból, *Vajkai* is idézi a 29) jegyzetében,[13] de sajnos azt már nem teszi hozzá, hogy vajjon ezek a matacsi óriásfákból rótt, *ősi boronyapincék* 1899. óta megvannak-e ott még a mai napig is?

Pedig ősi *boronapincék* még ma is vannak a Balaton mellett, nevezetesen a Keszthely városával tőszomszédos *Gyenesdiás szőlőközségben*; sőt a távolabbi vidékeken, nevezetesen a somogymegyei *Zselic-ség*-ben is, ahonnét *Gőnyey Sándor* írta és rajzolta le 1931-ben a szőlőbeli u. n. *boronapincéket*.[14]

Ugyanis *Gőnyey Sándor* a Zselicségben még igen sok régi favázas, füstös házat és ősi építésű *boronapincét* talált, amelyeknek megfigyelése által, a régi faépítkezés menete világosan áll előtte. Amit *Gőnyey* elmond a Zselicség ősi építésű boronapincéiről, az — úgy gondolom — teljes egészében rávihető a balatonmelléki, tehát az ott még néhány példányban megmaradt *gyenesdiási boronapincékre* is! Éppen ezért mellőzöm itt a boronapincék építési módját, — mert hiszen azt részletesen leírta már *Gőnyey* a Zselicségből, — hanem itt csak a még ma is teljes egészében meglevő, 3—4 *gyenesdiási boronapincének* részletes leírását adom, írásban, rajzban és fényképben.

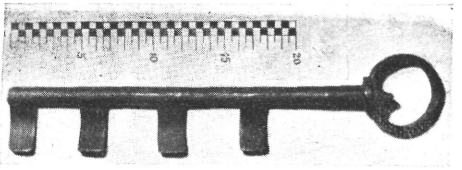

6. ábra Böröczy József boronapincéje makkos fazárának vas kulcsa. — Schlüssel aus einem hölzernen Schloss.
Dr. Dornyay Béla felvétele.

Évszázadokkal ezelőtt a *diási* és *faludi*, tőszomszédos tölgyrengetegek[15] hatalmas szálfáiból sok boronapincét építhettek a szőlőiről mindig jóhírű *Vonyarcon*,[16] *Diáson*[17] és *Faludon*[18] (a mai Felgyenes) meg *Cserszegen* (!) és *Tomajon* stb. is, de ezeket lassankint felőrölte az idő vasfoga, meg a nemtörődömség és a kapzsiság, vagy pedig még inkább az igényeknek változása és a mai idők viszonyainak megfelelőbb kő-, tégla-, vagy betonpince építése. Így azután Gyenesdiáson ma már csak három fa- (borona) pince van meg

[13] Id. mű, p. 29—30.

[14] *Gőnyey (Ébner) Sándor*: Adatok a Zselicség tárgyi néprajzához, különös tekintettel a faépítkezésre. Népr Ért. 1931., XXIII. évf., p. 89—110.

[15] V. ö. a diási Öreg-*Széktető*, *Széktető*, a nemesvitai *Székmány* stb. elnevezéseivel. Említi őket *Jankó* is (p. 7*.). A *Szék* ugyanis *tölgyet* (Quercus) jelent, v. ö. OklSz. p. 900. Lehetségesnek tartom, hogy a mai keszthelyi *Cserszeg* elnevezés eredetileg „*Cser-szék*" volt? Minthogy pedig a régi *Szék* név *tölgyet* jelent, ez esetben tehát a *Cser-szék* = *Cser-tölgy* jelentésű volna!?

[16] V.ö.: *Dornyay Béla*: A keszthelyvidéki szőlőhegyek multjából. Vasi Szemle, VI. 1939. 2 sz.

[17] V.ö.: *Dornyay Bélának* a Keszthelyi Balatoni Múzeum II-ik (jubiláris) Évkönyvében megjelenendő és „Diás — Keszthely város egykori szőlőhegye — történetéhez" c. tanulmányával.

[18] V. ö.: *Dornyay Béla*: Emlékeztető jegyzetek Keszthelyről az 1710—1831-ik évekből. Mérei-nyomda, Keszthely, 1937. — *Dornyay Béla*: Gyenes Szt. Ilona kápolnájának történetéhez Mérei-nyomda. Keszthely, 1938.

teljes épségben, egy-kettő pedig félig-meddig épen, míg a többieket már lebontották.

A *lebontottak* közül tudomásom van a *Szabó (Ádán) József* ma is élő diási lakósnak még 1907-ben lebontott pincéjéről, melynek fényképét — *Sági János* felvétele után — *Malonyay Dezső* is közölte,[19] de minden közelebbi leírás nélkül. Továbbá az 1933-ban szintén lebontott, de az előző évben általam véletlenül lefotografáltatott és így legalább képben megmentett *Szita*-féle boronapincéről. Az Algyenesben egykor állott *Füzi*-féle ősi fapincének meg már csak az alap- vagy talpgerendái állanak ki a földből, alig egy méternyire; ezt is csak az a szomorú körülmény mentette meg a teljes pusztulástól, hogy ma már szemétdombnak használják.

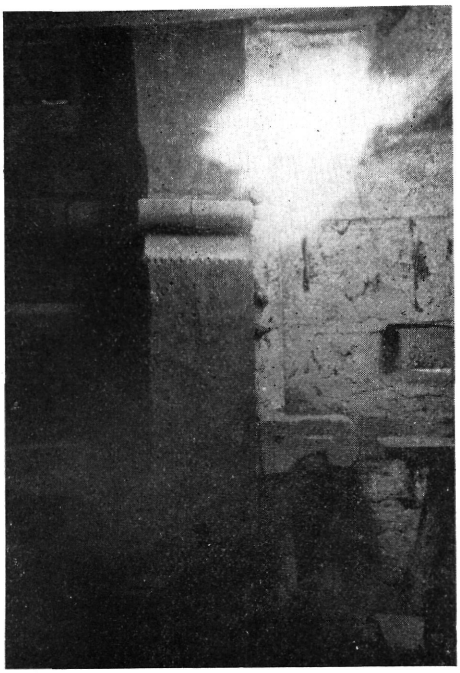

7. ábra. A Böröczy-féle boronapince makkos fazárának részlete belülről. — Das hölzerne Schloss von innen.

A legrégibb diási *fa-*, vagyis *boronapince* az 1644-ik esztendőből való és a tulajdonomban van.[20]

Diási boronapincém (1. ábra) ÉD-i irányban, tehát a tőle délre fekvő Balaton tavára merőlegesen húzódik, mint általában a gyenesdiási lakóházak legtöbbje is. Belsejének ÉD-i *hossza*: 5·45, míg a KNy-i irányban való *szélessége*: 4·44 m. Külső hossza keletről: 5·90 m, nyugatról: 6·21 m. Külső szélessége északról: 5·07 m: míg a déli, külső szélességét, az eléje 1922-ben a lebontott présház helyére épített házam miatt nem tudtam pontosan megmérni. (Alaprajzát 2. Á. ábrán.)

Hatalmas *boronaajtaja* délről nyilik befelé (2. ábra B.): ablak nincs rajta, csak a keleti és nyugati oldalán van egy-egy kerek nyílás („kereklik") a vastag fa (borona) falában. Délen az ajtó mellett, az egykori, — ma már sajnos hiányzó, — *kölkes fazárának*[21] nyithatására szolgáló kis négyszögletű *„lik"* látható, míg északon is van egy kis szögletes *„lik"*, majdnem a mestergerenda kiálló északi vége alatt.

[19] *Malonyay Dezső*: A magyar nép művészete. IV. köt. Bpest. 1912., p. 233., fig. 440. V. ö. 30-ik jegyzet alatt mondottakkal.

[20] Fényképét *„Gyenesdiási hegyi hajlék. Eleje lakás, hátulja farazott"* címmel, szintén *Sági János* felvétele után, közölte *Malonyay* is (id. mű, p. 237., fig 452.), de minden további leírás nélkül, sőt az az állítása, hogy *„eleje lakás"* téves, mert sohasem volt itt lakás, hanem csakis az 1852-ben tömésfalból (és elejének oromfalán vályogból) hozzáépült, mennyezet nélküli (tehát padozatlan), szabadtűzhelyes *présház* volt előtte. Benne hatalmas faprés állott, mely hasonlított ugyan az u. n. *„gerendős prős"*-höz (v. ö *Jankó*: id. mű, p. 270, fig. 60.) de ahogy a gyermekkoromból emlékezem rá, inkább hasonlított a *Gőnyey*-től közölt *„szűrös borsotú"*-hoz (id. mű. II. tábla, fig. 7., p. 108.) Az 1852-ben épült présházat 1922-ben lebonttattam, amikor is a tömés falából római tégla- és cseréptöredékek is előkerültek.

[21] V. ö.: *Viski Károly*: Makkos fazáraink. Népr. Ért. XXIII. évf., 1931., p. 41—55.

Vastag boronadeszkákból, vagy padlódeszkákból, *Gönyey* szerint (p. 102.) *beállazással*, a Magyarság Néprajza (I. 156) szerint „*gerezdeléssel*" készült mind a négy oldali fala. Tehát itt már laposra kifaragott, vagyis már alaposan kidolgozott, *borona-„deszkák"*-kal és nem gömbölyded keresztmetszetű *borona-„gerendák"*-kal van dolgunk. Mindezek (20-22-28 cm), valamint a lesározott padlásnak (a „*hié*"-nak) padlódeszkái is feltűnően vastagok (16—20 cm) stb., de az alább leírandó borona-ajtaja mellett, a laposra faragott deszkagerendák (vagyis lapos boronák) *zsilipezéssel* vannak rögzítve, amint azt főleg a lebontott *Szita*-féle boronapincénél fogjuk majd jobban látni.

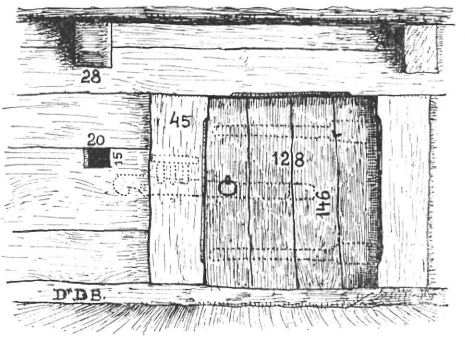

8 ábra. A Böröczy-pince bezárt borona-ajtaja a padlás nélküli présházból tekintve. — Tür des Böröczy-Kellers.

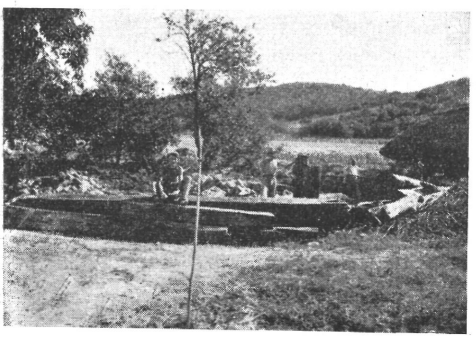

9. ábra. A Szita-féle pince, felül eredeti állapotban, alul bontás közben. — Der Szita-Keller im ursprünglichen Zustand und während der Demolierung.

Erre nézve a Magyarság Néprajza (I. 156.) ezeket írja, a már fentebb idézettek után :

„A boronákat mindig vízszintesen rakják egymásra s az első sor boronát beleillesztik a talpfákba. *A rakás kétféleképen történik.* Vagy úgy, hogy a gömbölyű boronákat, vagy gerendákat és pallókat, az épület sarkain egymásra keresztben teszik : *gerezdelik*, vagy úgy, hogy a sarkokon meg az ajtók helyén végig kivájt függőleges gerendákat, *sasokat* vésnek be *makkosan* a talpfákba s ezekbe a sasvályúkba eresztik be a végükön megfelelő hegyesre faragott rakófákat. Ez a *zsilipelés*. Az előbbi eljárás Erdélyben, az utóbbi Dunántúlon és a Palócságban járja. *Régente vastag boronákból építkeztek.* Egy-egy 3 m. magas falhoz elegendő volt 8—10 borona. Szlavóniában a boronák vékonyra faragott karók. Nálunk a pallók is vastagok voltak. *Pincéken* ma is találni 15—20 cm vastag és 80—90 cm. széles pallókat. *A gerezdelés régibb, a zsilipelés újabb*, jórészben a faszükség szülte ácstechnika . . ."

Az itt elmondottak, — mint láthatjuk — nem mindenben fedik a diási fapincémen észlelhető ácstechnikát! Itt ugyanis — akárcsak Erdélyben is — a boronák végeit a pince négy szögletén *gerezdelés-sel* illesztették össze (3. ábra A, B. ; és 17. ábra), míg a boronaajtó függőleges szárfájánál *zsilipeléssel* találkozunk. Hogy Diáson és esetleg másutt is, milyen névvel illették egykor a *gerezdelést, állazást*, vagy *zsilipelést*, nem tudhatom, mert a nép itt már természetszerüleg régen elfelejtette a több évszázados boronapincék alkatrészeinek és ácstechnikájának népi, illetve szakkifejezéseit. A tőszomszédos Keszthely város miatt pedig a mindinkább

„városiasodó" nép a régi fapincék iránt nincs valami jóindulattal, sőt inkább ellenszenvvel viseltetik.

Fapincém súlyos *boronaajtaja* 143 cm magas és 147·5 cm széles, míg ajtószárfáinak nyilása: 140 cm és 130 cm. Az ajtó 11 cm vastag és 4 drb. 43-38·5-38·5-27·5 cm. széles tölgyfadeszkából van kifaragva. Ezeket alul egy 7 cm. magas és szintén 11 cm vastag deszka fogja össze; míg belül egy-egy darab, 10 cm. széles heveder tartja össze; mert sem ezen boronaajtóban, sem az egész boronapincében egyetlen vasdarabot vagy vasszöget nem alkalmaztak. Boronaajtóm facsapon forog, mely alul külön gerendában jár,[22] felül pedig a pincesarokba becsapolt, negyedkör alakú fába mélyed.

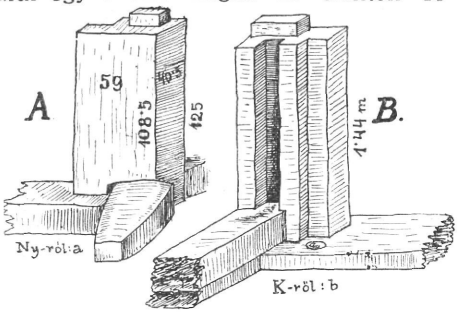

10. ábra. A Szita-féle pince ajtófélfája. A.) kivülről, B.) belülről. — **Türstock des Szita-Kellers.** A.) von aussen, B) von innen.

Ezt a nagy ajtót valamikor *kölkes fazárral* csukták be és nyitották ki és ezért a délre néző boronafalban 15 cm. széles és 13·5 cm magas, négyszögű likat vágtak, hogy az ezen átdugott kézzel beilleszthessék, a csakis belülről nyitható, egykori kölkes fazár kulcsát, annak megfelelő kulcsnyilásába. Ma sajnos sem az eredeti fazár, sem pedig a kulcsa nincs meg, hanem a boronaajtó belsejére, kézi kovácsolással készült vas-zárat szereltek fel, talán még a 18. szd. végén vagy a 19 szd. elején.

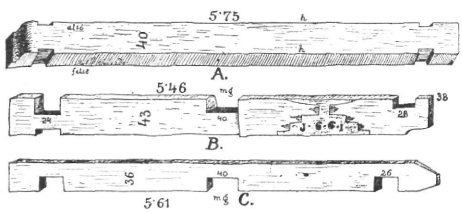

11. ábra. A Szita-pince. A.) mestergerendája, B.) homlokgerendája, C.) homlokgerendájába illő koszorúgerenda. — **Balken des Szita-Kellers**

Hatalmas *mestergerendája*, csak a pincében magában 5·45 m hosszú, de átnyúlván a déli és északi, legalább 20+20 cm vastag gerendafalakon, a két vége még mindig jól kinyúlik D-en és É-on is, miért is teljes hossza legalább 6·5 m-re tehető. Alsó része 31 cm. széles, oldalain 35 cm magas. Hogy a két alsó széle ne legyen bántóan éles (derékszögű), de meg egyhangúsága ellen, vagy díszítés kedvéért is, bizonyára megfelelő gyaluval, vagy gyalukésekkel, *hornyot* (falc-ot, l. 4. ábra, a) vágtak rájuk, egész hosszukban.

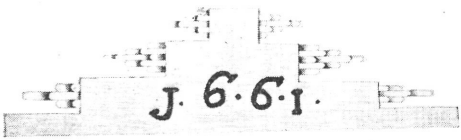

12. ábra. A Szita-pince nyugati homlokgerendájának díszítése és felírata. — Verzierung des Schlagbalkens vom Szita-Keller.

A mestergerenda Ny-ra néző oldalára ezt a felíratot vésték: „*A* (nno Domin) *Y 1·6·4·4 JHS*" (= *Jesus Hominum Salvator*; vagy pedig az általános magyar értelmezés szerint: *Isten Halált Szenvedett.* — l. 5. ábra.)

Amint tehát a mestergerenda 1644-es évszáma is mutatja, az elég jókarban lévő fapincém feltűnően régi és már a törökvilágban állott. *Bontz Józsefnél*, Keszthely kiváló történetírójánál, ugyanis azt olvashatjuk,[23] hogy „*Bakats Sándor* (keszthelyi) főkapitány, 1650 febr. 2-án, a balatonhídvégi tö-

[22] *Gőnyey Sándor* szerint (p. 181) a zselicségi boronaajtónál a „pokolig hallik a nesze, mert akkorát nyikkan, mikor kinyitják."

[23] *Bontz József*: Keszthely város monografiája. Keszthely, 1896., p. 96.

rök sereget, a város déli részén meglepvén, egészen tönkreverte." Viszont ez az 1644-ből és egy másik, alább leírandó és 1661-ből való, diási óriás fákból összerótt boronapincék azt is igazolják, hogy építésük idején, tehát a 17. szd. közepén, még nemcsak a *Bakony* távolabbi belsejében,[24] de *Keszthely—Diás* stb. táján is, állottak még a hatalmas szálfákból és törzsekből álló *tölgyesek*, amelyeknek utolsó mohikánjait, a *vállusi* és méginkább a *sárkányerdei* óriástölgyeket, még néhány év előtt is, vagy a somogymegyei *Szőcsény-puszta* és *Varászló*[25] erdeiben még ma is megcsodálhatjuk!

Pincém belső magassága 195—210 cm. között váltakozik, amely különbségek nem annyira a padlás, mint inkább a homokos talaj egyenetlenségeinek tulajdoníthatók. Az egész boronapince inkább földfeletti építménynek mondható, mert északi végének talpa csak 110 cmre sülyed a külső földszín alá. Itt tehát az északi végén (3. ábra) csak két borona alkotja kivülről a falat, a fölső 30 cm, az alsó 55 cm széles. Alatta kb. 110 cm mélységre, kőből stb. rakott falazat van, amely részben a nyugati oldalra is kiterjed, mint az kivülről, a 3. ábrán B. is látható.

Böröczy Józsefnek (1825—1909.), a diási *Kisistókdomb* nyugati tövénél elterülő, egykori szőlejében levő boronapincéje is még teljes egészében áll; sőt ennek a *makkos fazára* és a négytollú *vaskulcsa*[26] (6. ábra) is megvan! Zárrészletének fényképét (7. ábra), meg a boronaajtajának külső rajzát (8. ábra) és méreteit is itt adom. Máig meglevő, bár megkisebbített, padozatlan, nádfedeles présházában, gyermekkoromban u-

13. ábra. A Szabó-féle pince. — Der Keller „Szabó".
Dr. Dornyay Béla felvétele.

14. ábra. Ősi pince Gyenesdiáson, Malonyay után. — Alter Weinkeller.

15. ábra. A Bita-Kopácsi-féle boronapince. — Der Bita-Kopácsi-Keller.
Dr. Dornyay Béla felvétele.

[24] *Faller Jenő*: Adatok a Bakony pusztulásához, Zirc, 1936. *Faller* szerint, bár a törökvilágban, erődítési célokra rengeteg fát elhasználtak és egyik-másik végvár környéke, pár évtized alatt kopársággá változott (p. 5.), „mindezek ellenére, a törökvilág letűnésével a Bakony rengetege a 17. szd. végén még nagyrészt ősi szépségében maradt ránk s az igazi pusztulást a 18. szd. első felében megindult új telepítés jelentette." (p. 7.)

[25] V. ö. *Csánki Dezső* dr.: „Somogyvármegye" (monografiája). Bp. (1914.) p. 340.

[26] Ezt az ősi kulcsot, melyet használatkor mindig zsineggel csatoltak a csuklóhoz, én még 1915-ben a Tatai Múzeumnak ajándékoztam, ahol az 372. sz. a. ma is látható. Hű másolata birtokomban van. Hossza 29 5 cm.

gyanolyan hatalmas *faprés* állott, mint az említett *Dornyay*-féle présházban.

A diási Havasboldogasszony-kápolna közelében, de attól keletre, egy hosszabb és vakon végződő *közön* át jutunk az egykori *Sárközy-*, majd *Chernel*-féle, ma már magánosok kezén levő *szőlők* közelébe. Közepe táján állott az az érdekes és 1661-ben összerótt boronapince, amelyet 1933 nyarán sajnos lebontottak. Szerencsére éppen az előző évben, vagyis 1932. júliusában lefényképeztettem (9. ábra.) De a sajnálatos lebontásból is származott azért némi tudományos haszon is, mert néhány olyan faragott gerendáját és ajtajának sasvályús szárfáját (9. ábra, ahol a középső alak rátámaszkodik) is lerajzolhattam (10. ábra, a. és b.), felmérhettem és ifj. *Babos Imrével* lefényképeztethettem, amelyekhez különben, az épségben álló boronapincénél sohasem lehetett volna hozzáférkőzni !

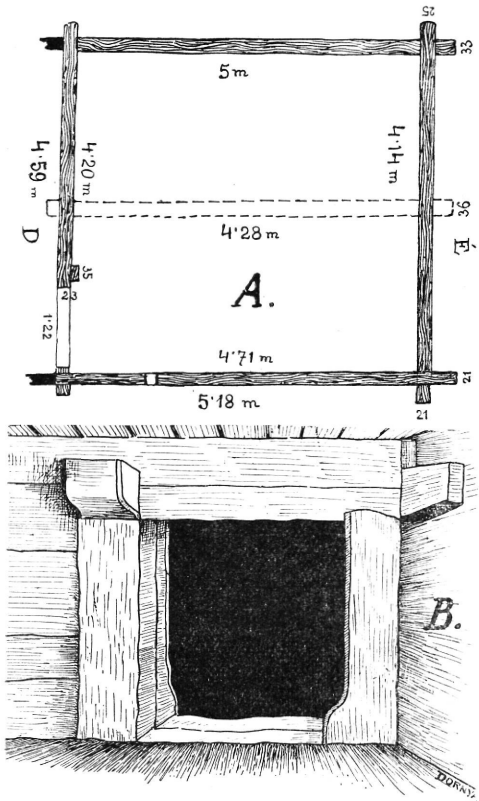

16. ábra. A Bita-Kopácsi-pince. A.) alaprajza, B.) bejárata. — A.) Grundriss, B.) Eingang des **Bita-Kopácsi Kellers.**

A lebontott faanyaga között, szerencsére megtaláltam még a *mestergerendájának* (11. ábra, A) kiállott nyugati vége alatt, illetőleg a hatalmas boronaajtaja fölött elhelyezett *homlokgerendáját* is (12. B. ábra), amely utóbbinak segítségével ekkor derült csak ki, hogy az a *boronapince összerovásának évszámát* : — *„1·6·6·1"* — viseli magán. (l. 12. ábra.) Ezt az évszámot eladdig, a vastagon vakolt sártapasz és mészkéreg miatt, senki sem sejthette és ismerhette. Évekkel előbb én is hiába kerestem itt évszámot, vagy felíratot, elsősorban persze a mestergerendáján, amely így felíratmentesnek bizonyult. Az 1932-ik évi lefényképeztetésénél sajnos az alaprajzát nem vettem fel és így pontos méreteit nem tudom, de nagyjában a többi diási boronapincével ez is egyezett.

A diási *„Vadlánlik"*[27] nevű, pannóniai korú, nagyobb *sziklaodú*[28] felé vezető kocsi úttól, vagyis az ú. n *„Marhacsapás"*-tól kissé nyugatra áll egy kis pincehajlék (13. ábra), melynek azonban már csak a déli, ujabb (?) ajtaja, illetőleg a szárfájához zsilipelt déli fala és a padlása épült deszkagerendákból (lapos boronákból), míg a többi három oldalfalát, — bizonyára a korhadó faanyagok miatt, — már évtizedekkel ezelőtt kőfallal cserélték ki.[29]

Az említett kis pincehajlék déli, egyedül megmaradt boronafalának szé-

[27] *Jankó* szerint (p. 89) *„Vadleánylika"*; pedig a diási nép *„Vadlánlik"*-nak hívja ! E név értelmét *Jankó* nem tudta megmagyarázni, amint id. művében (p. 89) írja.

[28] V. ö. *Lóczy Lajos*: A Balaton környékének geológiai képződményei. stb. Bpest, 1913., fig. 198, már irodalmi nyelven *„Vadleány barlangja"* névvel illeti, a szerintem egyedül helyes, népies *„Vadlánlik"* név helyett.

[29] Az egykor eléje épített, de lebontott lakóházat is megörökítette *Ságí Jánosnak* a tulajdonomban meglévő fényképfelvétele.

lessége: 4'15 m, míg északi kőfaláé: 4'83 m. Nyugati kőfalának hossza: 4'40 m, a keleti kőfaláé pedig — a fényképen is jól látható és kis vakablakkal is ellátott és 75 cm hosszú, szélfogó kiugrójával együtt: 5'17 m. Mestergerendájának kiálló vége 29 cm széles; felírata sajnos nincs. Ez tartja a vastag pallókból álló padozatot, amely felett a délre nyíló és manapság (a bontás miatt) nyitott „*hié*" látható. Ujabb (?, mert vékonyabb deszkákból — tehát nem boronákból — álló) ajtajának nyilása: 1'14 m széles és 1'38 m magas; mindkét (?) oldalán zsilipelt ajtószárfával.

Az itt leírt pincehajléktól kissé északon állott régebben egy másik, nagyobb és teljesen fából épült, tehát valódi boronapince is, melyet azonban 1907-ben a tulajdonosa (Szabó Ádán József) lebontatott. (l. 14. ábra.) Szerencsére ezt is még idejében lefényképezte *Sági János*, sőt — minden leírás vagy közelebbi adat nélkül — közölte is ezt *Malonyay* könyvében.[30] Alakjáról, sőt nagyjában a méreteiről is, ez a *Sági*-féle fénykép elég jó tájékoztatást nyujt, bár az északi végének gerezdelése nem igen látható e képen, vagyis a *Malonyay*-féle reprodukción. A tulajdonomban levő eredeti *Sági*-féle fényképfelvételen azonban a középen keletre néző ajtóval biró, hosszú hajlékon látszik az északkeleti végén kiálló gerezdelés is. Ebből következik, hogy ez lehetett az eddig ismert gyenesdiási boronapincék között a leghosszabb, tehát a leghatalmasabb tölgyfa-boronákból összerótt boronapince!

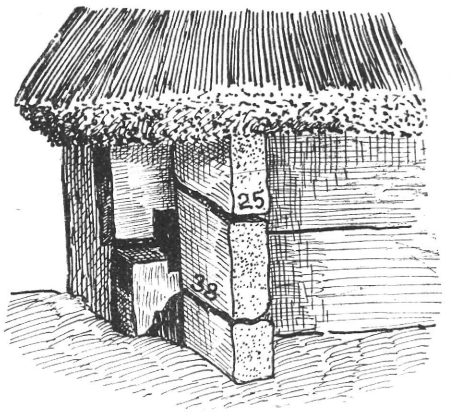

17. ábra. A Bita-Kopácsi pince északnyugati gerezdjei. — NW. Seite des Kellers „Bita-Kopácsi."

18. ábra. Az Ángyán—György-féle vonyarci hajlék mestergerenda felirata 1774-ből. — Inschrift des Kellers von Ángyán — György aus 1774.

Déli tőszomszédomnak, *Bujtor Bálint*nak,[31] a szintén észak-déli irányú lakóháza északi végéhez épített pincéjében, már csak a padlásának vastag deszkagerendái (pallói) és az őket tartó hatalmas (északon a [*kő*]-falából még ma is kiálló!) mestergerendája maradt meg. A négy egykorú boronafalát ugyanis, szintén már évtizedekkel ezelőtt, a tartósabb és jobb vagy szebb *kő*-fallal helyettesítették, illetve pótolták az elkorhadt, vagy megúnt, esetleg tűzveszélyesnek talált, boronafák helyett. A régi világban ugyanis még nem laktak állandóan itt kint a szőlőhegyekben a keszthelyi szőlőbirtokosai és így még a boronapincék tűzveszélyessége sem volt annyira fenyegető.

Ez a diási, *Bujtor Bálint*-féle és vastag famennyezettel (lesározott padlással) biró pince tehát genetikailag teljesen megegyezni látszik azokkal a Veszprém-megye déli részében ma is meglevő és tévesen, vagy inkább csak *anakronizmussal* még manapság is szintén „*boronapincék*"-nek nevezett, —

[30] *Malonyay Dezső*: A magyar nép művészete. IV. köt. Bpest. 1912., p. 233, fig. 440, „*Ősi pince Gyenesdiáson (440). Régi jellegzetes építkezés, keményfa padlókból (borona); nádfedés*" felírattal.

[31] A *Bujtor*-családot — mely már a török világban is szerepelt Keszthely lakói közt (Ugyanis 1625-ben a keszthelyi hadsereg tagja volt *Bujtor Gergely*! V. ö.: *Bontz*, id. mű, p. 93) — *Jankó* Gyenesdiáson *újnak*, Vonyarcvashegyen ellenben *ősinek* állítja (p. 656.).

de az anyagváltozásuk folytán ma már nem helytálló elnevezésű — pincékkel, aminőket *Vajkai* leírt.[32]

Az utolsó, mai napig teljes egészében fennmaradt, gyenesdiási *boronapince* Algyenesben áll, a 68. számú lakóház végében és *Kopácsi Ferencné*[33] tulajdona. (l. 15. ábra.) Ez a boronapincével összeépült lakóház is, — mint a legtöbb gyenesdiási épület is — szintén ÉD-i irányban húzódik, ami az uralkodó szélviszonyoknak is a legjobban megfelel és így az építkező nép helyes érzékét és a természeti viszonyokhoz való alkalmazkodását is a legjobban igazolja.

Méreteit az alapján tüntettem föl. (16 A. ábra.) *Boronaajtaja* (16 B. ábra) 1·47 m magas és 1·29 m széles. Pallóinak nagy szélességét (56 stb. cm) és gerezdjeinek (17. ábra) nagyságát a fénykép és a rajzaim is jól szemléltetik. Hatalmas mestergerendáján sem felírat, sem évszám nincs és így kora sem állapítható meg pontosan. Egész szerkezete, faanyagának hatalmas méretei és egyéb analógiái, valamint a másik két boronapince évszámai (1644. és 1661) azonban ezt a *Kopácsi*-féle fapincét is, kétségtelenül a 17. század közepére datálják, akárcsak a *Böröczy—Tütő*-féle boronapincét is.

Meg kell még itt jegyeznem azt a településföldrajzilag igen fontos tényt is, hogy a *gyenesdiási fapincék általában* a törökvilág vészesebb részének elmultával, tehát a *17. század közepe után épülhettek.* És pedig eleinte teljesen önállóan, vagyis egyedül egymagukban állottak egy-egy keszthelyi szőlősgazda szőlőbirtokán, közel az út mentén, a szelid lankájú domboldal földjébe a végeiken egy kissé bemélyedve, ami őket hüvösebbé és így a bor eltartására alkalmasabbá is tette. Később *presház*, vagy esetleg *pajta* vagy *istálló* is épülhetett melléjük, de velük *mindig csak egy vonalban.* Csak legvégül építették hozzá esetleg a *lakóházat* is, akkor, amikor a keszthelyi városi és a járási (főszolgabírói), meg a megyei hatóságok állandó tilalmazása[34] dacára, vagy ennek enyhültével, illetve megszüntével — végül már állandó

[32] Id. mű, p. 28.

[33] Évtizedekkel ezelőtt néhai *Bita János*, keszthelyi takácsmester és feleségéé volt. *Bitáné*nak hat testvére maradt és ezektől vették meg *Kopácsiék*. A *Bita*-családot *Jankó* (p. 155) Keszthely, a *Kopácsi*-családot pedig Gyenesdiás *ősi* családjai közé sorolja (p. 156).

[34] Végezetül a keszthelyvidéki *borona-építkezés* hivatalos megemlítését idézem itt 1774-ből és 1800-ból, amelyeket Keszthely város levéltárában találtam.

A tűzvész elleni védekezés céljából ugyanis *Horváth Ferenc* főbíró Ukon, 1774 dec. 5.-én adott ki egy rendeletet, melynek kezdete, — Keszthely város Levéltárának 1183. sz. Currensében (1774 XII/5—1779 IV/2) e képen foglaltatik: (p. 3) „4⁰ A *tűzbéli gyulladások ellen* való mentő oltalomnak és *rendtartásnak módja*, melly F. Királyi Helytartó Tanácsnak két rendbéli rendeléseibül, magyar nyelven egyben foglaltatott."

1 mo Ezen Nemes Szala Vrgye Faluiban és Mező Városiban, mellyekben az *Házok boronábul, vagy sövénybül rakva*, Szalmával és Náddal födve, azon kivül hasonló fákbul épült pajtákkal, istállókkal, aklokkal és más efféle gazdaságokhoz tartozandó épületekkel környül véve vannak, ha tűz támad, mindgyárt a gyulladásnak kezdetén . . ."

(p. 15) . . . „Horváth Fer. Fő Bíró, Uk, 5ta X-bris, 1774."

Minthogy pedig az ú. n. *borona-építkezésekkel* az erdőkben nem kevés kárt tettek, — azt Zala-megye 1800-ban, a következő Currens-ben tilalmazta:

„Az N. Vrgye tapasztalván azt, hogy *boronábul házoknak épéttésével* az erdőkben nem kevés kárt az építtők okoztak, azért erdővel biró Földes Uraknak az N. Vrgye ajánl, a Községnek pedig parancsolatul adja, hogy ennek utánna *a hol a földnek minéműsége engedi, vagy válogbul, vagy Morbul házokat épitsenek*, hol pedig illyes házok épéttésére alkalmatos föld nem találtatnék, *talpra vesszővel fonyott falakra házokat épéttsenek*, ezzel közjó hasznáro is az erdők a pusztéttástól megmentettnek; ebben ellenkezőt cselekedők, mint erdő-pusztéttók N. Vrgye által büntettettni fognak; ezzel Isten oltalmában ajánlom mindjakat die 27a Augusti ano 1800."

(Keszthely Városi Levéltár, 1187. szám; Currens, 1800—1804, p. 3.)

lakóhelyre is volt szükségük az ide Keszthely városából kitelepült kisbirtokosoknak.

A 18. ábrán bemutatom azt az 1774-ből származó gerendafelíratot, amely az úgy látszik eredetileg is (?) *istállónak* vagy *kamrának* készült és használt *vonyarci* vályogház mestergerendájáról való. A felírat: „*Anno 1774 czinattotot*".

A régen elmult évszázadokban, — de legkésőbb még a 17-ik, esetleg talán még a 18-ik században is — úgy gondolom, hogy a Keszthely városához tartozó *Diás* és *Vonyarc* puszták, továbbá *Falud* község (a mai Fölgyenes) stb. szőlői között is, százával állhattak a fennt leírtakhoz hasonló *boronapincék*. Korunkra, mint láttuk, ezekből alig maradt fenn hirmondó, ami némiképen talán megmagyarázhatja eddigi ismeretlenségüket is.

Dr. Dornyay Béla.

*

Alte, aus Holz erbaute Keller von Gyenesdiás (Plattenseebereich).

Nach einer Erörterung der Literatur, die sich mit den in Blockbau errichteten Kellern des Plattenseebereiches befasst, beschreibt Verfasser die bis auf unsere Tage erhalten gebliebenen Keller dieser Art. Die Beschreibung wird durch die mitgeteilten Abbildungen ergänzt. Auf Grund seiner Untersuchungen ist Verfasser der Meinung, dass diese Keller in Blockbau in der zweiten Hälfte des XVII. Jhs, also nach der grösseren Türkengefahr errichtet sein dürften. Anfangs waren diese Keller selbständige alleinstehende Bauten, später baute man Presshäuser, Scheunen und Ställe dazu und erst zuletzt auch Wohnhäuser.

A magyar népművészet és a magyar iparművészet.

Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy a magyar népművészetet érintő kérdésekben erősen érdekelt magyar iparművészek felfogását, céljait és óhajait a néprajzi tudomány számára körvonalazza.

Az a becsületes szándék vezet bennünket, hogy a gyakorlati élet igényeit tolmácsoló iparművészeti törekvéseket közelebb hozzuk a nagyrészben elvont tudományos érdekek kivánalmaihoz.

Szeretnénk megvizsgálni, hogy milyen alapon lehetne bizonyos határig terjedő együttműködést létesíteni a néprajzi tudomány és az iparművészet között, a magyar nemzeti művelődés közös érdekeinek szem előtt tartásával.

Nem tagadjuk, hogy magunk részéről tisztán látjuk azokat a nehézségeket, amelyek az együttműködés lehetőségeit erősen akadályoznák. Mégis hiszszük és valljuk, hogy kölcsönös jóakarattal megértésre találunk az elénk tűzött cél érdekében. Mondanivalóinkat a gyakorlati élet szükségletei irányítják.

Azokat a szellemi irányvonalakat igyekezünk körülrajzolni, amelyek a számbavehető iparművészi törekvéseket igazolni látszanak.

A továbbiakban pedig azokat a gyakorlati szempontokat vázoljuk fel, amelyeknek segítségével a magyar népművészet mai kérdései iparművész értelemben megoldást kívánnak.

A magyar iparművész világ a magyar iparművészet kibontakozásának kezdő ideje óta hiszi és vallja a magyar népművészetben rejtőző olyan művészi energiák létezését, amelyeknek segítségével a nemzeti művészet szellemisége megközelíthető.

Ez a törekvés és szándék márt több mint félszázados.* Vita tárgyát ké-

* „A Magyar Iparművészeti Társulat a következő pályázatot hirdeti: .... Különös feltétel .... *lehetőleg a magyar díszítményes formák*, vagy a régibb magyar könyvkötések *sajátos* díszítményei szabadon legyenek felhasználva. — .... Végül pályadíjat fogunk kitűzni a célból, hogy föleleveníttessék a *nemzeties elem* .... *mely sajátos művészi becset és eredeti jelleget ad.*" (Művészi Ipar 1885—86. 273., 281. old.)

pezheti, hogy az iparművészet ért-e el valamit ezen az úton?

Hivatkozhatnánk sorozatos külföldi sikerekre, amelyeken mindenütt érdeklődéssel és megértéssel találkozott minden ilyenirányú komoly törekvés. Amig a magyar iparművészet az általános európai divatot követte, addig itthon „idegenutánzás". „magyartalanság" vádjával került szembe.

A kritika, kevés kivétellel, általánosan elismert és Európaszerte azonos törekvést mutató művészetet követelt. Nem sok sikerrel járt a sajátos magyar jelleg keresése.

Amig csak magasrendű művészi szándékok elszigetelt jelenségei mutatkoztak, addig a magyar népművészet tanulmányozásának kérdése nem került szélesebb rétegű érdeklődés előterébe. Néhány esztendő óta, a gazdasági, politikai és szellemi erőtényezők együttes nyomása alatt kialakult közóhaj, a művészi kifejezésmódok őszinteségének keresését, minderősebben a nemzeti mult művészi hagyományainak tanulmányozására sarkalja.

A magyar iparművészet, művészi hagyományokat, kifejezési módokat — öröklés jogán is — a magyar népművészet művészi egyszerűségének, naiv kedvességének, változatos formakincsének és erőteljes színhatásának befolyása alapján keresi.

Amidőn itt a saját útján jár, még véletlenül sem akar idegen területre tévedni.

A hosszú, generációkra terjedő kisérleti idő tanulságain okulva, sem „merész szólamok, föltevések", sem pedig tulzott „csodálat, féltékenykedés, archaizálás értékelés" szándéka nincsen bennünk. Nem tagadjuk, nem tudjuk hidegvérrel nézni, hogy a magyar népművészetnek, a néprajzi tudomány által is értékesnek nyilvánított művészi sajátosságai, tradiciónélküli üzleti érdekek játéka maradjon.

Azt sem tartjuk helyesnek, hogy ma bárki népművészetet *felfedezzen, mentsen*, vagy *„csináljon"*.

Nem titkoljuk, hogy elsősorban gyakorlatban keresztülvihető eredmények elérésére törekszünk. Gondolunk a falu téli munkájának megszervezésére, amely főleg a népművészeti elemek helyes felhasználásával készült háziipari termelés fokozásának kérdésével van szoros összefüggésben.

A háziipar fejlesztésében, az élő népművészet ápolásában elméleti, de főként gyakorlati ismeretekre van szükség.

A néprajzi alapismeretek mellett, a népművészet tárgyi elemeinek szín- és formatudása éppannyira szükséges, mint a felvevő piacok igényeinek ismerete és az értékesítési folyamat részleteinek tudása is.

A szellemi irányvonalak közül csak a leggyakorlatibb példát említjük.

A magyar lakásművészet legkedvesebb feladata — a *magyar otthon* tipusának létrehozatala.

A magyar talajnak, időjárásnak, tradicióknak — a mai igényeknek megfelelő családi ház és annak berendezése, a stilusának meghatározása, a népi művészkedő hagyományok ismeretére sarkalja a kereső művészt.

Az itt vázolt irányvonalak bármennyire gyakorlatiak és látszólag kivül esnek a néprajzi tudomány magasrendű érdekein, mégis szorosan összefüggenek vele.

A népi szokások felújításának kisérleteit itt párhuzamba állíthatjuk az összefüggés igazolására.

A hangsúlyozottan komoly tudományos érdekek teljes tiszteletbentartása mellett, a fentebb ismertetett hasonló komoly gazdasági és művészeti érdekek harmonikus összeegyeztetését kívánatosnak tartjuk.

A gyakorlati életben előforduló iparművészi feladatok között olyan példa is van, amelyik az iparművészet céljainak megfelelve, a tudományos munkának érdekeit szem előtt tartva, az együttes munkálkodás lehetőségének igazolásául szolgálhat.

Az elmult esztendőben Fejér vármegye területén népművészeti kutatómunkára kaptunk megbízást.

A feladat értelmében *olyan népművészeti anyagot kellett keresnünk elsősorban, amely formában, kiviteli technikában, szinben és rajzban iparművészeti értékkel bír.*

Az összegyüjtött tárgyi anyagra az a hivatás vár, hogy a szervezés alatt álló fejérmegyei háziiparnak helyi jellegét meghatározza és a fejlődés irányát kijelölje.

Az így körülhatárolt feladat végrehajtására 6 hónapi munkaidő állott rendelkezésre.

A kiszabott munkaidő alatt 44 község több-kevesebb alapossággal végrehajtott áttanulmányozása vált lehetővé.

Az aránylag rövid idő ellenére sikerült a székesfehérvári múzeum anyagát több jelentősen szép darabbal gazdagítani, a fazekasság, a textilis holmik, a bútorosság és a céhes világ felkutatott emlékeiből.*

Amint fentebb mondottuk, a kutatás célja kifejezetten *iparművészeti értékeléssel válogatott* népművészeti anyag gyüjtését kívánta, mivel akaratlanul is elősegítette a tudományos érdekű néprajzi kutatás és az iparművészileg számbavehető *népművészeti kutatás különbségének keresését.*

Dr. *Viski* Károly alapos tanulmányban irta körül a népművészeti kutatás multjának ismertetésében mindazokat az eredményeket, szempontokat és szándékokat, amelyek ezen a téren a néprajzi tudomány területén járatlanok részéről kimutathatók voltak.**

Azok a „sajátos gyakorlati szempontok", amelyek a multban „népművészet szeretetében felnőtt gárdát" irányították, a mai más beállítású igények következtében annyira megnőttek és olyan széles körre terjedtek, ahová és amerre a multból nem tudunk példát felmutatni. *Szeretnénk megjelöltetni a haladás útját,* mert a tudományos vonatkozású munkálkodástól való elhatárolás sok félreértés megszüntetésére vezethet.

A kölcsönös együttműködés alapfeltételei — szerintünk — evvel már is megjelöltetnének.

Az iparművészeti értelmű népművészeti anyaggyüjtés gyakorlati irányú kulturális célokat szolgál. Szigorúan értelmezett tudományos érdekeket csak olyan értelemben szolgálhat, hogy a későbbi tudományos kutatások számára tájékoztató adatokat nyujthat.

Úgy véljük, hogy az elmondottakkal, egyelőre ebben a formában közvetítettük azokat az elgondolásokat, melyek ma a magyar iparművészet mértékadó köreit foglalkoztatják.

Korai lenne részletekbe bocsájtkozva az egész kérdéshalmazt taglalni, Erre itt sem hely, sem mód nincsen.

Amint már mondottuk, a mai iparművész generáció az elődök több mint félszázados népművészettel kapcsolt törekvéseit csupán jószándékú kisérletnek tekinti.

Szerénytelenség lenne tőlünk, ha mi gyakorolnánk kritikát nemes szándékaik eredménye felett. Ezt különben hagyományaink tisztelete sem engedi.

Csak annyit mondunk, hogy a magyar népművészet sajátos jellegének szeretetét *generációról-generációra megőriztük.*

Kereséseinket az úttörők küzdelmeihez hasonlónak érezzük.

Szeretnénk hinni, hogy akkor, amikor mi a legjobb szándékkal a magyar nemzeti művészet szellemi kincseit védeni akarjuk s evvel a magyar néprajzi tudománynak és a magyar nemzeti művelődésnek szolgálatára lehetünk, akkor a magyar néprajzi tudomány tudós képviselőinek részéről jószándékú törekvéseink megértésre találnak.

Latabár Károly.

* Az összegyüjtött anyagot az Orsz. Magyar Iparművészeti Társulat székesfehérvári kiállításán mutattuk be.

** Az érdeklődés, kutatás multja ; az irodalom jellemzése. (Magyar Népművészet, 1928.)

Die ungarische Volkskunde und die ungarische Kunstgewerbe.
Verfasser umreisst die Bestrebungen der Kunstgewerbler, welche die praktischen Zielsetzungen der Kunstgewerbe mit den Ergebnissen der Volkskunde, nach Möglichkeit in Einklang zu bringen möchten.

Népi hiedelmek és szokások Muraszemenyéről.

(Ez a dolgozat a Néprajzi Múzeum anyagi támogatásával végzett gyüjtésemből való.)

A földmüvelés köréből:

Vetésnél a „köcölébe" zárt lakatot raktak és arról vetettek, hogy üszögös ne legyen a gabona.

Ha valaki „Üszögös szent Péter" napján vetette el a gabonáját, az üszögös lett.

Üszög ellen a gabonát ganajléval pácolták.

„Ujélesített" (a kovács tüzében oxidálódott) ekevassal nem szoktak buzaföldet szántani, mert féltek, hogy üszkös lesz a gabona; mielőtt a buzaföldre mentek volna szántani, párat fordultak a rozsföldben.

Menstruációs asszonynak nem szabad a vetésben részt venni, mert a gabona „tüntős", vagyis „szurkos" lesz (üszkös).

A vetés kezdetével keresztet vetettek és 3 marok magot elszórtak a madarak számára, de nem a vetőföldre, hanem a dülőre.

A vetés bevégeztével a szegények „számikra" is szórtak egy marokkal, de ezt sem a saját földjükre, hanem a dülőre.

A friss vetésbe dögöt ástak el, hogy a gaz föl ne verje.

Amig a vetést be nem fejezték, a vetőföldön nem volt szabad enni, a „seregények" meg ne egyék a magot.

Madárkár ellen földjüket mezitelenül háromszor megkerülték. Ha azt akarták, hogy a madarak valakinek a földjére rámenjenek, a kivánt földnek csak egyik oldalát járták meg mezitelenül.

Hogy a madarak meg ne egyék az elvetett magot, „ujvasárnap" (ujholdra eső vasárnap) reggel napkelte előtt háromszor „anyaszült mezittelennyen" körülfutották a földet; közben nem volt szabad visszanézni, mert azzal az egész eredményt kockáztatták volna.

Ha Szent György előtt keresetlenül rongyot találtak, eltették; ha azután a madarak a vetésből nagyon szedték a magot, a rongyba kövecseket raktak, a földet háromszor megkerülték, majd mikor harmadszor is visszaértek az elindulás helyére, hátrafelé, a fejük felett bedobták a rongyot a földre; visszanézni nem volt szabad, mert az illető meg is vakulhatott.

Ha a madarak eszik a vetést, a macska fészkét (ahová kölkezett) fel kell szedni és a vetésbe kell dobni. Ilyenkor „a madarak sirva röpködtek a vetés fölött, de nem szálltak rá".

Ha a verebek már kikezdték a vetést, félbevágott fokhagymagerezdeket szurkáltak pálcikákra tűzdelve a földre. „A verebek nem szerették a fokhagyma szagát és békében hagyták a táblát".

Ha a madarak eszik a vetést, olyan emberrel kell megnézetni, aki még nem látta; az illetőnek háromszor meg kell kerülni a földet, közben ujjai közé kevés földet kell felvenni, szajába venni, ott megforgatni, majd a földre ki kell köpni.

„Ujjával" (ujholdkor) nem hordtak ganajt, mert akkor a föld csak gazt termett; ha ellenben fogytával hordták ki, akkor szép lett a termés.

Karácsony éjjel, mielőtt az éjféli misére mentek, egy üveget nyakig töltöttek borral; ha a miséről hazaérve a bor apadt az üvegben, rossz, ha pedig nőtt, jó termésre volt kilátás.

Karácsony éjjel az előszobában az asztal alá marhavakarót, kefét, szénát, szalmát, tököt vittek be, az asztalra pedig szemesterményeket, meg kendermagot raktak. Amelyik magból tegtöbb potyogott le másnapra, abból várhattak legjobb termést.

Ha szombaton vetik a kendert, nem lesz magvas.

„Első kántoron" (húshagyó után való első kántorböjt) meg kell a vetést mezitelenül kerülni, négy sarkából egy-egy szálat fel kell húzni a gazból; az egész vetésben össze fog roggyanni a gaz.

Ha kender alá szántottak, nem volt szabad pattogtatni az ostorral, mert a gaz felverte a kendert; az ostort ilyenkor vagy otthon hagyták, vagy ha el is hozták, a szekéren hagyták.

Ha aratáskor a napi munka végeztével az ivóvízből maradt valami, nem volt szabad kiönteni, hanem haza vitték és a kertben az uborkára öntötték, hogy jó termő legyen.

Az urnapi sátorból kivett ágat otthon a káposztapalánták közé szúrták, hogy a rovarokat távol tartsa.

Fehérhétfőn nem volt szabad a hegyre menni, mert a „pront" megette a szőlőt (e'prontosu't).

Kedden és pénteken nem volt szabad aratásba kezdeni (hogy miért nem, azt nem tudták megmondani).

Ha nagypénteken esik az eső, sok lesz a kukorica.

Ahányszor nagypénteken megered az eső, annyiszor szárad ki az évben a földből az eke.

Nagypénteken hajnalban felmentek a határ legmagasabb dombjára és megnézték, hogy a határ melyik részén van köd; azt a részt az évben elverte a jég.

Ha márciusban valamelyik napon köd van, század napra jég, zápor, vagy árvíz lesz.

Ha Vince-napkor folyik a kerékcsapa, sok bor fog teremni.

Fával kapcsolatosak:

A gyümölcsfa első terméséből állapotos asszonynak kell adni, hogy később is teremjen.

Ha valami kisebb állat elpusztult, a gyümölcsfák tövében ásták el, hogy jó termő legyen.

Húshagyó-kedden reggel „gánicát" (kukoricát) főztek és a gánicás főzőkanállal megverték a fákat (egyesek szerint csak a szilvafákat), hogy jó termők legyenek.

Ha a fa első termését ellopják, a fa „termetlen" marad (nem ad több termést).

„Gyönge ujjakor" nem szabad épületfának valót vágni (tűzrevalót igen), mert beleesik a féreg.

A fa kidöntése előtt azt az oldalát, amerre dönteni akarták, a fejsze fokával háromszor megütötték.

Mikor a fát kidöntötték, egy darab forgácsot „hajtottak" végig rajta (végigcsusztatták); ha végig ért anélkül, hogy leesett volna, úgy vélték, hogy jó hasadó lesz; ha közben leesett, csak a leesés helyéig lett jó hasadó.

Karácsony éjjel a gyümölcsfák derekára buzaszalmát kötöttek és rajta hagyták kiskarácsonyig (ujév), hogy jobb legyen a termés. Azt a szalmát kötötték a fákra, amit karácsony estéjén az asztal alá raktak.

Mikor a nő „virágzik" (menstruál), nem szabad fára mászni, mert a fa elszárad.

Az állattenyésztés köréből:

Karácsony éjjel hosszú lánccal átkötötték a tehenek elejét rontás ellen.

Azon a napon, amikor a tehén borjadzik, nem adnak ki tejet a házból, mert a tehén teje elapadna.

Mielőtt az eladott borjút elvinnék az anyja mellől, a szeme- meg farkaszőréből egy kevesett megetetnek az anyjával, hogy ne sirassa a fiát.

Hogy a tehén ne „rikájja" a fiát, a csánkjához verik a borju „valogát".

András napján (nappal) az asszonyok a hegyben a „venyicse" (venyige) szalmakötelét összeszedték, tavaszig megőrizték, hogy a kotlós alá rakják fészeknek; az ilyen fészekben a csibék mind kikelnek.

Luca napján az asszonyok el szoktak menni haragosukhoz, onnan a „favágitóról" forgácsot loptak, otthon „öntist" végeztek vele, majd ugyancsak sötétben visszacsempészték. A meglopott asszony tyukjai nem tojtak többé, mig az öntést végző asszonyéi annyival többet.

Ha valaki azt a forró vizet, amivel a baromfit leforrázta, a tollal együtt kiönti, a kánya mind el fogja hordani a csibéket, még pedig arról a helyről, ahová a vizet öntötte.

Ha valaki a haragosának a házán átdob egy tojást, annak minden baromfia el fog hullani.

Ha a tehén nem akarta leadni a tejet, a jászolba „forris sukot" (ághelyes tuskót) tettek.

Ha valaki „taracskos" (varangyos) békát dob az istállóba, a tehén nem ad több tejet, sőt lassan elszárad.

Mikor a disznót „beteszik hizlalni", kenyérben egy fejtetüt etetnek meg vele, hogy jó hízó legyen.

Disznóölés előtt kukoricagánicát esznek, hogy a disznó szalonnája is olyan jó puha legyen.

A disznó felbontásakor a gyermekeknek nagyon erősen kellett nevetni, hogy a szalonna jó vastag legyen.

Vegyesek:

Leánykérésnél, hogy a siker biztos legyen, a legény a kalapját beszéd közben az asztalon megforgatta, hazamenet pedig a lányosház kapufáját megrázta.

Ha a lányt kedden kérték meg, akkor az ifjú pár a házasságban kedves, ha pedig pénteken kérték meg, akkor édes lesz egymáshoz.

Mikor a fiatal asszonyt az új házhoz viszik, nem szabad megengedni, hogy a „taapra" [küszöb) lépjen, mert akkor ő lesz majd úr a házban.

Ha a nászéjszakán a férj megfogja a felesége mellét, ki fog fakadni.

Aki a házasok közül a nászéjszakán elsőnek alszik el, az hal meg előbb.

Az újszülött gyermeket csizmakapcába kell tekergetni és az asztal alá kell tenni, nem fogja majd a szemmel való verés.

Szombaton este nem fontak soha, mert az Mária napja.

Borbála napján nem szabad fonni, mert Borbála „a fonyóho hajtya az orsót."

Első dörgéskor kapulábat, vagy valami leállított száraz fát kell megrázni derékfájás ellen.

Mikor a békák az évben először „retyegtek" vasdarabbal huzták meg fogukat fogfájás ellen.

Fogfájás ellen „ujjakkor", háromszor a holdra leheltek; következő újholdig nem kellett fogfájástól tartaniok.

Dr. Némethy Endre.

*

Volksglaube, Sitten und Bräuche aus Muraszemenye. Mitteilung von Daten, aus dem Kreise der Landwirtschaft, der Viehzucht, u. a.

„A népkutatás kulturföldrajzi feladatai a pannoniai térben."

Kulturgeographische Aufgaben der Volksforschung im Pannonischen Raum.

Arthur Haberlandt a Wiener Zeitschrift für Volkskunde 1938, 6. füzetében megjelent dolgozatának ismertetése.*

A közel szomszéd Bécs néprajz professzorának, *A. Haberlandt*nak érdeklődése egyre nagyobb mértékben fordul a magyar néprajztudomány eredményei és problémái felé. Első ilyen irányú dolgozata a *Neue Heimatblätter*ben (I. évf. 3—4. füzet) *Das Gefüge der Deutschen und Magyarischen Volkskultur im westungarischen Grenzraum* címen, második: *Die Einwirkung der deutschen Volkskultur auf die östlichen Völker* címen a Gustav Adolf Akadémia évkönyvében (Uppsala 1936), a harmadik ismét a *Neue Heimatblätter* lapjain (II. évf. 1—2. és 3—4. füzet) *Probleme und Aufgaben der deutsch-ungarischen Volksforschung* (ismertette: *Bátky*, Népr. Ért. 1937, 3—4. 481. l.; u. i. utal a *Neue Heimatblätter* előző számában megjelent dolgozatra is) címmel jelent meg. Ez a legutóbbi, alább ismertetendő dolgozata a bécsi hivatalos néprajzi körök lapjában látott napvilágot.

Arra a fölmerülő kérdésre, hogy mi indítja a német néprajztudományt magyar kérdések tanulmányozására, *Haberlandt* szavaival felelhetünk meg (Neue Heimatblätter II. évf. 1—2. sz. 1—2. l.), melyek szerint közleményeivel azt a tarthatatlan állapotot kívánja megszüntetni, mely a magyar nyelv nem ismerése folytán az összehasonlító néprajz térképén a magyarságot fehér foltként tünteti fel.

Az elmondottak szem előtt tartásával és, mert legújabb dolgozatát a magyar néprajzosok számára is írta, kiséreljük meg ismertetni *Haberlandt*nak ezt a tanulmányát. A felmerült kérdések elmondásakor hozzáfűzzük azokhoz a magyar néprajztudomány *Haberlandt* tárgyalásából kimaradt megállapításait, az övétől eltérő véleményeit azzal a szándékkal, hogy egy-két kisebb kérdés más oldalú megvilágításával sikerülne közelebb kerülni azok lényegéhez nemcsak a magyar vagy német, hanem az európai néprajz szolgálatában.

Mindenekelőtt egy fogalom tisztázását tartjuk szükségesnek a félreértések elkerülése végett. *H.* „A népkutatás kulturföldrajzi feladatai a pannoniai térben" címet adta dolgozatának. A „pannoniai tér" megnevezés a magyar tudományban mai népi terület megjelölésére ismeretlen. Közelebbi megértéséhez utalok *Karasek-Langer*: *Die deutsche Volkskundeforschung im heutigen Ungarn* (Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung I.) c. dolgozatára, melyben a *Pannonisches Becken*, számunkra szintén új elnevezést használja. Ezzel kapcsolatban kell arra gondolnunk, hogy *H.* a *Pannonischer Raum* kifejezést akkor használja, amikor mi a „történelmi Magyarország" elnevezést kerülve a „Kárpátok medencéjét" szoktuk mondani. Nem tudjuk, H. miért kerüli ezeket a közhasználatú kifejezéseket s miért kíván új, félremagyarázásokra okot adó kifejezést terjeszteni?

Előljáró elmélkedéseit *H.* azzal kezdi, hogy ha német kulturterületről kiindulva átnézzük keresztben — egészen a Keleti Kárpátokig Magyarország tájait, úgy ott a némettel lényegében azonos kulturtalajt találunk. A nyugati rész a Dunáig német mintájú nyomásos határú falukkal van tele. Csupán az Alföld ad más jelleget a tájnak a tágas pusztákkal, a néhol sorosan előforduló tanyákkal, melyek azonban a Tiszától keletre és Erdélyben elvesznek. Ezeket az alföldi pusztákat itt Északkelet-Németország-i lovagi birtokokkal veti össze *H.*, más alkalommal (Neue Heimatblätter 1. füzet 3—4. sz. 199. lap) megfelelőiket a Délkelet-Európa keletrómai gazdálkodására visszamenő török csiflik-ekben véli.

* E dolgozatot jelentősége és terjedelme miatt közöljük a Folyóiratszemle-rovat helyett a cikkek között. (Szerk.)

Ma még nincsenek elég finom eszközeink és nincsenek kifejezéseink azoknak a jelenségeknek felfedésére és magyarázására, amelyek a Kárpátok medencéjének ezt a *H.* által fölvetett nyugat-keleti irányú keresztmetszetét jellemezhetnék és megmondanák, hogy mi abban az, ami nem német és amit mi magyarnak látunk. Igy a szerző első megállapítására a feleletet későbbi kutatások eredményeitől várjuk.

Hivatkozunk azonban a *Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung*ban (1. évf. 1. sz.) legelső, hangot megadó közleménykép *Fr. Metz* tollából eredő dolgozatra, ahol is *Wilhelm Heinrich Riehl*-t idézve a következőket olvashatjuk: „Mit dem Verlassen des deutschen Waldes betreten wir den Boden der ungarischen pannonischen Landschaft. Bereits die Parndorfer Heide gemahnt an die Puszten und die Weite des ungarischen Tieflandes, dieses tritt aber erst am östlichen Ufer des Neusiedlersees voll in die Erscheinung... Der verlorene Neusiedlersee ist uns aber ein noch echteres Wahrzeichen des Landes, als da er noch mit dem schönsten Wasserspiegel gefüllt war. Sein Gestade sagt uns, dass wir inmitten einer deutsch redenden Bevölkerung dennoch bereits auf ungarischem Boden stehen. Ungarn ist kein Land der grossen, klaren, tiefen Seen, sondern vielmehr der Sümpfe, Moräste und Binnenmarschen, die von alten verlorenen Seebecken übrig geblieben sind und der Neusiedlersee mit dem Hanság verkündet uns als ein bis zur Grenze vorgeschobener Vorposten die grossen Sumpfniederungen Zentralungarns an der Theiss, am Körös, Maros und der Donau. Das westliche Ufer des Neusiedlersees mit seinem trockenen Hügelboden und den grossen, teilweise ummauerten Ortschaften bietet uns noch den deutschen Charakter *in Volks- und Landesart*, das östliche mit den weitverstreuten kleinen Ansiedlungen der Hanság versetzt uns ganz auf ungarischen Boden und nähert uns rasch den Magyaren." (18—19. lap).

Alföldi pusztáink gazdálkodás módját, csakúgy, mint a tanyákat tudományunk sohasem vetette össze sem keleti, sem nyugati példákkal (kivétel csupán a kertes városok). Az Alföldön kialakult gazdálkodási rendszert, a tanyarendszert is, a magyar néprajztudomány alföldinek tartja, melyet a magyarság a számára itt adódott históriai, geográfiai, gazdaságtársadalmi, stb. körülmények hatására maga formált azzá ami, mely külső megjelenési formájában hasonlíthat akár keleti, akár nyugati meglevő formákhoz, alakulásában, lényegében azonban sajátosan magyar és alföldi. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban *Györffy István*nak számos magyar nyelvű dolgozata mellett olaszul is megjelent (Földr. Közl. 1937, 6—10.) munkájára hivatkozunk. Akad utalás bőven a legújabban németül is megjelent (Ung. Jahrb. 1938, 2—4.) tanulmányában. A tanyákról megjegyezzük, hogy azok a Dunántúl is előfordulnak. A soros tanyák éppen a Tiszántúl otthonosak. A tanyák legkeletibb határa tudomásunkkal a Nyirség szélével és a trianoni határral esik egybe

De elterjedt a magyar tanya magyar nevével (Salosch) együtt — vizsgálatunkban a történelmi országhatárokon belül maradva — a délvidéki szerb-, német-, stb. ajkú lakosság között is.

A föntebb vázolt keresztmetszetekből az összehasonlító néprajz szempontjából adódó feladatokat megjelölve, szükségesnek tartja a szerző Magyarországon a német „Volkstum" és a magyar „Nation" nézőpontok egyesítését a népszemélyiség felismerése érdekében. Fontosnak tartja a német-magyar kulturösszekapcsolódások kritikai kulturföldrajzi kidolgozását. Ő maga ebben a munkájában a település, építkezés és az ezzel kapcsolatos kézművesipar vizsgálataira kíván rámutatni, mint alkalmas kiindulópontokra, melyek az eddig területileg össze nem függő elgondolásokat továbbvezetve egységes képpé igyekeznek kibővíteni.

A településre vonatkozó fejtegetéseiben a szélesutcás faluról, a keskeny udvarformáról, a kerített udvarról, a szalagtelkes irtás faluról és a füzéres faluról emlékezik meg.

Elsővel kapcsolatban a magyarországi jelenkori települések szembeszökő tulajdonságáról, a szabályosságról szól. Bár a széles utcájú faluk emberföldrajzi szempontból jól illenének a magyar Alföld jellemléhez, mégis ezek számára a bécsi udvari kancellária által a Bácska és Bánát számára előírt települési normák a mértékadók — mondja *Haberlandt*. Kitér az ilyen előírás szerinti széles utcájú falukra a Fertő vidékén, Alsó-Ausztriában és egyebütt. Szól nem magyar területről az országutakra, árkolásra, fásításra, stb. vonatkozó előírásokról is. Az ilyen előírások a telekformára is meghatározólag hatottak. Erre magyarországi példát Erdélyből és Bánátból idéz. Ilyen rendeletek által jött létre egy keskeny telekforma. Nyult udvarnak is nevezi ezt *Haberlandt* (Streckhof). Idézve *Jankót*, tévedésnek minősíti azt a megállapítását, mintha a pajtával kerített faluforma magyar volna. — Megvizsgálandónak tartja *H.* a régebbi dunántúli formák népi hagyományait és azok kereszteződéseit az újabb „felvilágosult iránnyal". — A hosszanti osztódású telekformák belső kiépítettségével ellentétben állnak a keresztben történő osztódások által előállott telkek, melyeket két-három, sőt négy oldalról is körülépítenek. Ezek a kerített udvarok a vend területen át egészen Göcsejig követhetők. Történeti adatok itt sem állnak rendelkezésre ezen örökösödés által keletkezett osztások kulturföldrajzi körülhatárolásához. — Szól *H.* a soros utcaképződésekről — szintén túl a Dunán és a szőlőbeli épületekről. Az alapjukban német szalagtelkes irtásfalukról megállapítja, hogy ilyenek a Kerka vidékén, Zalától délre a magyarság kezén is előfordulnak. Dél felé füzéres formák váltják fel ezeket. Fölveti a kérdést, hogy Erdélyben a Beszterce és Maros völgyében ugyancsak német kulturtalaj közelében nem hasonló jelenségekkel van-e dolgunk? Településre vonatkozó elgondolásai befejezéseképpen megállapítja, hogy *Prinz Gyula* munkájából a középkori német településre visszamenő utcás, orsós és piacutcás faluk befolyása a magyarországi településekre csak mellékesen tűnik ki. Bár a soros utcákba történő rendezés a régi magyar kertes városokra is kiterjedt.

A magyar néprajz a hazai települések széles, sokszor a falu széle felé tölcséresen kiszélesedő utcáit általában nem tartja 18. századi előírás nyomán keletkezettnek (természetesen az ekkor vagy ezután keletkezett falukra már kevésbé áll ez a megállapítás). Nálunk az utca széles mivoltát gazdasági, az állattartással összefüggő szükségesség írja elő. Nincsen tudomásunk arról, hogy a bécsi udvari kancellária Bácskára és Bánátra vonatkozó rendelkezéseit meglevő telepeken is végre kívánták volna hajtani. De még abban az esetben is, ha lett volna is ilyen rendelkezés, ismerve megyéink, sőt járásaink autonómiáját, az elmult századokra ilyenfajta rendelkezés végrehajtását szinte lehetetlennek tartjuk. Az utcák rendezése községeinkben a 18. század óta lassan, fokozatosan és mindig valami alkalom, többnyire tűzvész után történik a község elöljárósága elhatározására. Erre a ténykedésre az elöljáróságot talán a közösségi szellem ilyenirányú megnyilvánulása készteti, mely a változott belső világképet megváltozott külső formával akarja összhangba hozni.

A *Jankó* által közölt falu- és telekformákat a magyar néprajz nem tartja ősinek, sajnos azonban nem tudjuk, mi lehetett előttük. A telek végében keresztben épített pajtákat Jankó is kivételnek tartja. A pajtákkal körülvett falukat a magyar néprajz is német formának ismeri.

A soros településekkel kapcsolatban idézzük *Bátky* szavait: „Semmiesetre sem helytálló azoknak a véleménye, akik . . . . pusztán a mai katonai térképek ábrázolataira hivatkozva vitatják e forma széleskörű elterjedtségét. A térképről persze nem olvasható le, hogy ez a szerintük oly gyakori . . . soros falutipus legtöbbször egészen újkeletű képződmény s egészen *csekélyszámú az ősi szabálytalan tipushoz képest.*" (Magy. Népr. I. 131.)

A magyarországi telekformákról *Györffy Istvánnak* francia nyelven is megjelent egy összefoglaló dolgozata: Formes de terrains en Hongrie címen a Földr. Közl. 1935. 9—10. számában.

Úgy véljük azonban, hogy településformáinkon a német vagy más befolyás kimutatásához mindenekelőtt a régi, török világ előtti településformák ismerete lenne szükséges, amit *Haberlandt* is megemlít. Ilyen ismereteink ma még nagyon is hiányosak.

A ház belső alakulásával kapcsolatban *Bátky*ra és *Gundá*ra hivatkozva az álfelnémet házról, továbbá a füstös házról szól a szerző, fontosnak tartván ezek népek és időszakok szerinti alakulásának körülhatárolását.

Az álfelnémet házelnevezést *Bátky** nem arra a formára értette, mint azt *H.* véli, vagyis nem olyan lakóházra, melynek egyes helyiségei a tornácról külön-külön bejárattal birnak. Az ilyenfajta házformák újabbak nálunk. Az álfelnémetség nem ilyen újabbfajta formára vonatkozik, hanem az ősi magyar ház tűzhelyének és csak ezután alaprajzának alakulására. Erre vonatkozó elgondolásait *Bátky* részletesen a Néprajzi Értesítő 1931. 4. számában fejtette ki, szól róla a Magyarság Néprajzában, a *H.* cikke óta megjelent Ung. Jahrb.-ben (1938. 2—4.) és egyebütt is. A forma területi körülhatárolását ugyancsak *Bátky* írta meg a rendelkezésre álló adatok alapján.

A tetőzetet érintve szól *H.* a socha-szerkezetről. A Magyarság Néprajzára hivatkozva azt mondja, hogy ennek előfordulása „egyelőre csak Balatonvidékéről és a palócföldről ismeretes." Az ollóstetőre vonatkozólag hiányoznak még pontosabb adatok. A tetővel kapcsolatban a szalmafedélről is nyilatkozik a szerző.

A Magyarság Néprajza *H.*-tól idézett lapjain csupán az ott közölt ábrák vonatkoznak a balatonvidéki és palócföldi tiszta socha-tipusra, az idevágó szöveg ennél sokkal nagyobb elterjedési területről szól. A Népr. Értesítő 1937. 3—4. számában pedig *Bátky* külön cikkben részletezi az egész ragfa és szarufa kérdést. A szalmafedésről a Magyarság Néprajzában szól *Bátky*, elterjedési területének körülhatárolásával.

Áttérve a tornácra fölveti a szerző a kérdést, hogy vajjon Burgenlandból egészen Budapestig eljutott német kőművesek milyen szerepet játszottak ennek elterjesztésében ?

A magyarság között nem sok a kőműves. Kőműveseink egy része a német nemzetiségűekből telik ki. A faoszlopos vagy kőből épített tornácoknál azonban mi a kuriák hatására is gondolunk. Részletesebb vizsgálódások még erről a kérdésről is hiányoznak. Megemlítjük azonban, hogy a német vándorló kőművesek hatásáról *Bátky* is szól (Ung. Jahrb. 1938. 2—4. 257. l.)

A hombárokkal kapcsolatban szól *H.* a *Gönczi* által közölt német mintára készült borona kástukról. Ugyanilyeneket vél — közvetített úton bár — Pest környékén és a nógrádi Pilinyben is találni. Megemlíti a Magyarság Néprajza alapján az alföldi fonott hombárokat.

Ezeket az alföldi fonott hombárokat a magyar néprajz a Balkánhoz kapcsolja és nem tartja németnek.

H. a magyar muzeisták és levéltárosok feladatául tűzi ki a régi német jellegű céhes kézműiparnak kidolgozását, így a régi népművészeti jellegű faiparét is. A székelykapu, mellyel csaknem teljesen megegyező formák kiváltkép Hessenben találhatók, pl. csak a német ácsmesterség fejlődésének nyomon követésével ismerhető meg.

A székelykapu eredetkérdésével nálunk a még romantikus nézeteket valló *Huszka Józsefen*, továbbá *Szinte Gáboron* kivül *Cs. Sebestyén Károly*, *Györffy István*, végül *Viski Károly* foglalkozott. *Györffy* szerint „a székelykapu nem más, mint az egykori gyepükapu s mindenütt megtaláljuk, ahol egykori gyepükapu lehetett . . ." (A feketekörösvölgyi magyarság települése). *Viski Károly* a Néprajzi Értesítőben (1929. 3—4.) Adatok a székelykapu történetéhez címen közöl részletes tanulmányt, nem magyar ábrákkal is megvilágítva. Közli a székelykapuforma magyarországi és Magyarországon kivüli, így a *H.* által idé-

* *Gunda Béla* az álfelnémet házzal nem foglalkozott.

zett hesseni előfordulását is. A székelykaput úri várkastélyok és egykori várak kapuiból eredezteti s mint ilyennek német eredetét valószínűnek tartja.

Az erdélyi szászok nyergesfedelű ládái az önémet asztalos munkára és festésre vetnének fényt, ha a vonatkozó levéltári és templomi adatok megszólalnának — mondja *H.*

Hazánkban a nyergesfedelű ládáknak az erdélyi forráson kívül egy felföldi tót eredő helye is van. A vásárjáró tótok ládáikat nemcsak a palócság körében terjesztették, de elvitték az ország délibb részeibe is. Dunántúl a nyergesfedelű ládát szökrönynek mondják. A szót és a tárgyat is a francia szerzetesek vitték be oda (Bárczy Géza: Szekrény. MNy. 1932. 199. l.). Az ország többi vidékén a szláv eredetű szuszék kölcsönszó használatos.

Végezetül a *Bátky* által 1905-ben közölt kályhacsempékről ír *H.* fölvetvén a kérdést, hogy vajjon kik voltak a mesterei?

Ilyen kályhacsempék 1905 óta többizben kerültek elő az ország különböző részeiről s szinte minden alkalommal nyomot hagytak az irodalomban is. A különös az, hogy mint *Bátky* mondja (Ung. Jahrb. 1938. 2—3. 262. lap) talán elszegényedés folytán az ilyen csempékből rakott kályhák eltüntek és helyüket a kezdetlegesebb agyagból készült kemencének adták át. E kályhacsempék délnémet eredetéről már *Bátky* is szól. És, ha *H.* is megállapítja, hogy ezek igen rövid idővel németországi meghonosodásuk után terjedhettek el Magyarországon (ő csak délmagyarországi adatokat látszik ismerni), akkor ez a jelenség is — ismét *Bátky* szavaival szólva (Ung. Jahrb. i. h.) — fényesen tanuskodik a magyarság kulturfelvevő készségéről.

A „Kulturföldrajzi feladatok . . ." hármas irányát: melyek a magyarul nem értő külföld tájékoztatására, bizonyos megállapítások közlésére és új feladatok kitűzésére irányulnak, e rövid ismertetés keretében részletekbe nem bocsátkozva mutathattuk csak be. Szükségesnek tartottuk azonban a megállapítások és feladatok ismertetésénél rámutatni arra, hogy ezek tudományunk számára nem idegenek, azokkal régtől fogva foglalkozik s eredményeiről a vonatkozó magyar és idegen nyelvű szakirodalom tanuskodik. Sajnálattal vesszük tudomásul, hogy *Haberlandt* tárgyalásában a vonatkozó irodalom jelentős része nem kapott helyet.

Dr. Fél Edit.

*

Kulturgeographische Aufgaben der Volksforschung im Pannonischen Raum. Besprechung der Arbeit von *Arthur Haberlandt* (Wiener Zft. für Volkskunde 1938, Heft 6.).

Die Aufmerksamkeit Univ. Prof. Dr. A. *Haberlandts* wendet sich in stets steigendem Masse den Ergebnissen und Problemen der ungarischen Volkskunde zu. Seine diesbezüglichen Aufsätze sind in den Neuen Heimatblättern (Jahrg. I. Heft 3—4., Jahrg. II. Heft 1—2. und 3—4, Besprechung der letzteren durch *Bátky*, siehe Népr. Ért. 1937, 3—4. S. 481) und in Saga och Sed. Gustav Adolf Akademiens Arsbok (Uppsala 1936.) erschienen.

Da die im Titel angegebene, letzterschienene Studie die in ihr gestellten Aufgaben auch an die ungarischen Ethnographen richtet, versuchen sie wir im folgenden zu besprechen. Wir werden in dieser Besprechung die Feststellungen der ung. Volkskunde, die aus *Haberlandts* Erörterung ausgeblieben sind, jedesmal zufügen, damit wir im Dienste der europäischen Volkskunde durch die andersseitige Beleuchtung der Fragen dem Wesen der Dinge näher kommen.

Um Missverständnissen vorzubeugen, muss zunächst ein Begriff geklärt werden. *Haberlandt* gab seiner Abhandlung den Titel: Kulturgeographische Aufgaben der Volksforschung im Pannonischen Raum. Die Benennung „Pannonischer Raum" ist für die Bezeichnung eines heutigen Volksgebietes in der ung. Wissenschaft unbekannt. Da wir in anderen, neueren, deutschen Veröffentlichungen die Bezeichnung *Pannonisches Becken* des öfteren vorfinden, müssen wir denken, dass *H.* den Ausdruck „Pannonischer Raum" an Stelle unserer Ausdrücke „Karpatisches Becken" oder „historisches Ungarn" verwendet. Doch wissen wir nicht, warum *H.* den allgemein gebräuchlichen Ausdrücken neue bevorzugt, solche, die Missverständnissen einen fruchtbaren Boden bieten?

„Durchmisst man die Landschaften Ungarns quer durch seine Tiefebenen bis zum östlichen Karpatenbogen in einem Zug, so hat man, vom deutschen Volksraum kommend, nirgendwo den Eindruck, einen wesentlich andersartigen Kulturboden zu betreten. Der ganze Westen bis zur Donau ist erfüllt von Gewannflurdörfern nach deutscher Art ... Erst jenseits der Donau im grossen Alföld gibt die Bewirtschaftung grossräumiger Puszten — übrigens den Rittergütern in Nordostdeutschland vergleichbar — und die Auflockerung der bäuerlichen Siedlung in verstreut liegenden, ab und zu auch zeilig angeordneten Gehöften, den „Tanyen", der Kulturlandschaft ein eigenartigeres Gepräge, das sich östlich der Theiss und in Siebenbürgen wieder verliert" ... schreibt einführend *Haberlandt*. Die Bewirtschaftung unserer Puszten vergleicht er anderswo mit den türkischen Tschifliks. (Neue Heimatblätter Heft I. Nr. 3—4. S. 199.)

Es fehlt uns heute noch an feineren Instrumenten und an Ausdrücken zur Aufdeckung und Erklärung derjenigen Erscheinungen, die den von *Haberlandt* angegebenen Querschnitt unseres Landes zu charakterisieren imstande wären und zugleich klarstellen könnten, was darin anders ist als „deutsch" und was wir für magyarisch halten. So muss die Beantwortung dieser Feststellung von *H.* den Ergebnissen weiterer Forschungen überlassen werden.

Immerhin berufen wir uns auf die Abhandlung *Fr. Metz'* (Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung I. 1.), wo Verf. sich auf *Riehl* berufend folgendes sagt: Mit dem Verlassen des deutschen Waldes betreten wir den Boden der ungarischen pannonischen Landschaft. Bereits die Parndorfer Heide gemahnt an die Puszten und die Weite des ungarischen Tieflandes, dieses tritt aber erst am östlichen Ufer des Neusiedlersees voll in die Erscheinung ... „Der verlorene Neusiedlersee ist uns aber ein noch echteres Wahrzeichen des Landes, als da er noch mit dem schönsten Wasserspiegel gefüllt war. Sein Gestade sagt uns, dass wir inmitten einer deutsch redenden Bevölkerung dennoch bereits auf ungarischem Boden stehen. Ungarn ist kein Land der grossen, klaren, tiefen Seen, sondern vielmehr der Sümpfe, Moräste und Binnenmarschen, die von alten verlorenen Seebecken übrig geblieben sind, und der Neusiedlersee mit dem Hanság verkündet uns als ein bis zur Grenze vorgeschobener Vorposten die grossen Sumpfniederungen Zentralungarns an der Theiss, am Körös, Maros und der Donau. Das westliche Ufer des Neusiedlersees mit seinem trockenen Hügelboden und den grossen, teilweise ummauerten Ortschaften bietet uns noch den deutschen Charakter *in Volks- und Landesart*, das östliche mit den weitverstreuten kleinen Ansiedlungen der Hanság versetzt uns ganz auf ungarischen Boden und nähert uns rasch den Magyaren." (S. 18—19.)

Die Bewirtschaftung der Puszten im Alföld, ebenso die der Tanyen wurde von unserer Wissenschaft nie weder mit östlichen noch mit westlichen Beispielen verglichen. (Eine Ausnahme bilden nur die „von ihren Gärten umringten Städte".) Die ungarische Ethnographie hält das System der Bewirtschaftung des Alföld und das der Tanya für „alföldisch", das das Magyarentum auf die Einwirkung der hier gegebenen historischen, geographischen, sozial-ökonomischen, etc. Einflüsse *selbst* dazu formte was es eben ist; es kann in seiner äusseren Erscheinung zwar fertigen östlichen oder westlichen Formen ähnlich ausschauen, seiner Entstehung, seinem Wesen nach ist es aber typisch magyarisch und alföldisch. Wir berufen uns hiebei neben den in ung. Sprache erschienenen Aufsätzen von *István Györffy*, auf seine in italienischer Sprache veröffentlichte Abhandlung (Földr. Közl. 1937, 6—10.). Auch lässt sich in seiner neuerlich in deutscher Sprache erschienenen Arbeit (Ung. Jahrb. 1938, 2—4.) vieles darüber lesen.

Von den Tanyen bemerken wir, dass sie auch in Transdanubien vorkommen. Die Heimat der zeilig angeordneten Tanyen liegt eben jenseits der Theiss. Die östliche Verbreitungsgrenze der Tanya fällt mit dem östlichen Rand der Nyírség und weiter mit der trianonischen Landesgrenze zusammen. Die magyarische Tanya verbreitete sich mit dem magyarischen Namen ‚Salosch' — um nur innerhalb der historischen Landesgrenzen zu bleiben — auch unter der deutsch-, serbisch-, u. a. sprechenden Bevölkerung Südungarns.

„Im ungarischen Raum gilt es die deutschen und magyarischen Blickrichtungen der Betrachtung des „Volkstums" und der „Nation" zur Erkenntnis der Volkspersönlichkeit zu vereinigen, aber auch die deutsch-magyarische Kulturverklammerung auf Grund einer kritischen kulturgeographischen Überschau herauszuarbeiten" sagt *H.* Er selbst will in seinen Überlegungen die „Untersuchung von Siedlungs- und Hauswesen und der damit verbundenen Handwerkskultur ... über die bisher örtlich unzusammenhängenden Erhebungen hinaus fortführen ... und zu einem Gesamtbild ausweiten" ...

In seinen auf das Siedlungswesen bezüglichen Erörterungen spricht *H.* über das

Breitstrassendorf, die Schmalhofform, über die Mehrseitshofbildung, ferner über die Waldhufenreihen und über die Kettendörfer. In Zusammenhang mit den ersteren erwähnt er eine Gegenwartserscheinung der ung. Dörfer, die in der Regelmässigkeit der Planform besteht. Für die breiten Strassen waren nach ihm die Bestimmungen der Ansiedlungsnormale für die Bácska und das Bánát, die die Wiener Hofkanzlei ausgearbeitet hatte, massgebend. Er erörtert die vorschriftsmässigen Dörfer im Seewinkel, in Niederösterreich und anderswo. Die Vorschriften galten nicht nur für die Strassen, sondern auch für die Hofform. Ungarländische Beispiele zitiert er dafür aus Siebenbürgen und aus dem Bánát. Auch hat die Schmalhofform Westungarns ihren Ursprung solchen Vorschriften zu verdanken. Verf. beruft sich auf *Jankó* und hält seine Auffassung von den Gehöftformen des Plattenseebereiches für irrtümlich. Er umreisst die Verbreitung der Mehrseitshöfe und berührt die Frage der Weingartenhäuser. Seine Erörterungen gelten grösstenteils für Westungarn und Südwestungarn, doch zieht er oft Transylvanien und auch andere Gebiete heran.

Die ungarische Volkskunde hält die breiten, sich gegen das Ende des Dorfes vielfach trichterartig ausweitenden Strassen im allgemeinen nicht für solche, die nach Vorschriften des 18. Jhs. entstanden wären. In Ungarn ist die Breite der Strassen von wirtschaftlichen Notwendigkeiten, die mit der Viehzucht zusammenhängen, bedingt. Wir haben keine Kenntnis davon, dass die Wiener Hofkanzlei die Durchführung der Bestimmungen für die Bácska und das Bánát auch für Siedlungen, die damals schon bestanden, geltend zu machen gewillt war. Und wenn auch Verordnungen dieser Art vorhanden gewesen wären, so halten wir — in Anbetracht der damaligen Autonomie unserer Komitate, ja selbst Bezirke — die Ausführung derselben beinahe für unmöglich. Die Regelung der Strassen, des Reihungsverfahrens geht in den ung. Dörfern seit dem 18. Jh. langsam und stufenmässig von statten: sie findet immer nach gewissen Gelegenheiten, z. B. nach einer Feuerbrunst und zwar auf Entschluss des Dorfvorstandes statt. Dieses Verfahren ist unseres Erachtens eine Äusserung des gemeinschaftlichen Geistes, der das veränderte innere Weltbild mit einer andersgeschaffenen äusseren Form in Einklang zu bringen bestrebt ist.

Die von *Jankó* mitgeteilten Hofgrundformen hält die ungarische Ethnographie nicht für alt, — doch wissen wir nicht, was vor ihnen da war. — Die Scheunen, die auf dem Hofgrund quer gebaut sind, hielt auch *Jankó* für Ausnahmen. Die Dörfer, die mit geschlossenen Scheunenreihen an den Aussenflanken umfriedet sind, hält auch die ung. Volkskunde für eine deutsche Form.

Betreffs Strassendorf berufen wir uns auf die Worte *Bátky*'s (Magy. Népr. I. S. 131.): die Meinung derjenigen, die sich bloss auf die Abbildungen heutiger Militäraufnahmen berufend die grosse Verbreitung dieser Form behaupten, ist keinenfalls stichhältig. Von der Landkarte lässt sich natürlich nicht ablesen, dass dieser ihnen zufolge so häufige Strassendorftypus meistens eine Neubildung ist, der im Verhältnis zum alten, unregelmässigen Typ in ganz geringer Zahl vorhanden ist.

Über die ung. Hofgrundformen veröffentlichte *Györffy* auch in französischer Sprache einen Aufsatz: Formes de terrains en Hongrie (Földr. Közl. 1935, Heft 9—10.).

In Bezug auf die Innenraumgestaltung des Hauses spricht Verf. über das pseudooberdeutsche Haus, indem er sich dabei auf *Bátky* und *Gunda* beruft, fernerhin über die Rauchküchen und hält die Umgrenzung derselben völkisch und zeitlich für eine wichtige Aufgabe.

Unter Benennung „pseudooberdeutsches Haus" hat *Bátky*[1] nicht die Form gemeint, die von *Haberlandt* berührt ist und deren Räume — „Stube, Vorhaus mit (Flur) Küche und Hinterstube oder Kammer — nicht vom Flurraum aus mit Innentüren zugänglich sind, sondern jeder an der Traufseite des Hauses einen Eingang für sich bewahrte"... Hausformen dieser Art sind bei uns neuerer Herkunft. Die pseudooberdeutsche Art bezieht sich nicht auf solche neuere Formen, sondern auf die Fortbildung der Feuerstelle des alten ung. Hauses und nur nachher auf seinen Grundriss. Die bezüglichen Erwägungen hat *Bátky* im Népr. Ért. (1931, 4.) ausführlich erörtert; er behandelt die Frage auch in der Magy. Népr., in den Ung. Jahrbüchern (1938, 2—4.) und auch anderswo. Die geographische Verbreitung dieser Hausform hat ebenfalls *Bátky* auf Grund der derzeit vorhandenen Daten zu umreissen versucht.

Die Dachbildung berührend schreibt Verf. vom Socha-Dach. Er beruft sich auf die Magy. Népr., indem er sagt, diese Form sei „vorläufig nur für den Plattenseebereich und für das Paloczengebiet belegt." Es fehlen auch noch genauere Untersuchungen über das Scherendach. Auch äussert er sich über die verschiedenen Arten von Strohdeckung.

[1] *Gunda, B.* hat sich mit dem pseudooberdeutschen Haus nicht befasst.

Die von *Haberlandt* zitierten Seiten der Magy. Népr. kennen ein viel grösseres Verbreitungsgebiet des Socha-Typus' und es sind bloss die Abbildungen, die vom Plattenseebereich und dem Paloczengebiet ein Zeugnis ablegen. Ausserdem erörterte das ganze Rofen- und Sparren-Problem *Bátky* in einer besonderen Abhandlung (Népr. Ért. 1937, 3—4.), wo er auch die Verbreitungsgrenzen derselben absteckt. Über die Strohdeckung schrieb ebenfalls *Bátky* in der Magy. Népr.

Im folgenden stellt Verf. die Frage über den Einfluss der Maurer aus dem Burgenland auf, der in der Anbringung einer traufseitigen Längslaube als Gang mit Holzsäulen oder Bogenstellungen bis in die Ostkarpaten zu verfolgen ist.

Unter den Magyaren gibt es wenige Maurer. Ein Teil unserer Maurer ist deutscher Nationalität. Bei den Gängen mit Bogenstellungen, etc. denken wir aber *auch* an den Einfluss unserer Kurien. Eine eingehende Erörterung dieser Frage vermissen wir aber noch heute. Doch erwähnen wir, dass der vermutliche Einfluss deutscher Wander-Maurer auch von *Bátky* erwähnt wird (Ung. Jahrb. 1938, 2—4.).

Auch werden unsere Speicherbauten in Blockbau der Göcsej, ferner die geflochtenen Speicherbauten des Alföld vom Verf. erörtert. Diese geflochtenen, *hombár* genannten Speicherbauten knüpft die ung. Volkskunde an den Balkan und hält sie nicht deutscher Herkunft.

Über das Holzgewerbe volkskünstlerischer Art bemerkt Verf., dass der Holztorbau in Siebenbürgen z. B. nur „in Verfolg der Entwicklung der deutschen Zimmermannkunst . . . in seinem Werdegang erfasst werden kann."

Mit der Frage des sog. Széklertores haben sich bei uns ausser dem romantisch eingestellten *Huszka*, später *Szinte*, *Cs. Sebestyén*, *Györffy* und schliesslich *Viski* befasst. *Györffy* meint, dass das Széklertor ein Heckentor sei. *Viski* erörtert in dem Népr. Ért. (1929, 3—4.) in einem eingehenden Aufsatz die Geschichte des Széklertores. Er teilt (auch in Abbildungen) das Vorkommen dieser Form nicht nur in Ungarn, sondern auch im Auslande — so unter anderem auch in Hessen mit. Seiner Meinung nach stammt das Széklertor von den Toren der herrschaftlichen Schlösser, von den Toren einstiger Burgen her. Auch hält er den deutschen Ursprung derselben für wahrscheinlich.

Verf. betont die Bedeutung der Stollentruhen der Siebenbürger Sachsen für die altdeutsche Schreinertechnik und Möbelmalerei.

Die Stollentruhen haben in Ungarn ausser den Siebenbürger Sachsen auch noch andere Quellen. Solche sind die Slowaken Nordungarns, die ihre Truhen nicht nur unter den Paloczen, sondern auch bei den mehr südlich gelegenen Völkern verbreiteten. In Transdanubien ist der Name der Stollentruhe „szökröny". Dieser Name und auch der Gegenstand stammt von den französischen Klosterbrüdern, die sich seinerzeit in Transdanubien niederliessen.

Zum Schluss erwähnt noch A. *H.* gewisse Ofenkacheln aus Südungarn, die *Bátky* im Jahre 1905 veröffentlichte, und stellt die Frage nach den Meistern dieser Kacheln auf.

Derartige Kachelöfen kamen seit 1905 öfters und von den verschiedenen Landesteilen zum Vorschein; beinahe jedesmal sind sie in der Literatur vermerkt worden. Auffallend ist es, wie dies auch *Bátky* betont (Ung. Jahrb. a. a. O.), dass diese Kachelöfen mit der Zeit verschwanden und an ihre Stelle primitivere, aus Lehm gebaute Backöfen traten. — Den süddeutschen Ursprung dieser Kacheln hat schon *Bátky* erwähnt. Und wenn auch *Haberlandt* feststellt, dass diese Ofenkacheln nur in geringem zeitlichem Abstand vom deutschen Binnenraum her nach Ungarn eingebürgert wurden, so ist dies, gleichfalls mit den Worten *Bátky's* zu reden, ein glänzendes Zeugnis für die kulturaufnehmende Fähigkeit der Magyaren.

Die dreifache Richtung der „Kulturgeographischen Aufgaben..." nämlich die Orientierung des Auslandes, Mitteilung gewisser Feststellungen und Stellung einiger Probleme konnte in dieser kurz gefassten Besprechung nur oberflächlich berührt werden. Doch empfanden wir es für notwendig, bei der Besprechung der Behauptungen und Probleme darauf hinzuweisen, dass dieselben für unsere Wissenschaft gar nicht fremd sind, da sie sich mit diesen Fragen von jeher befasste und über ihre Ergebnisse in der ungarischen oder fremdsprachigen Literatur jedesmal berichtete. Wir vernehmen mit Bedauern, dass aus der Erörterung *Haberlandts* ein bedeutender Teil der diesbezüglichen ung. Literatur ausgeblieben ist.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Juhászkampókészítés Balmazújvároson. A kovács készíti kovácsolt vasból juhászok részére a kampófejeket. Kétféle kampófej készül: kígyós

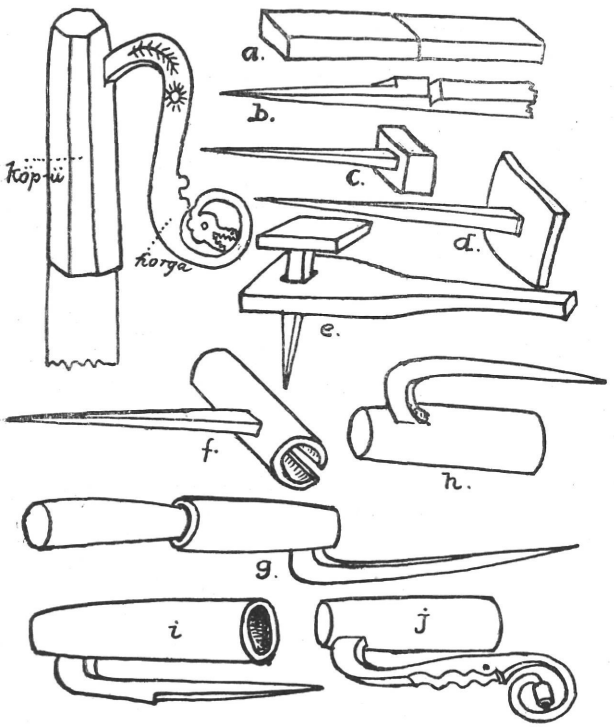

és csörgős. Az a juhász, amelyik lopni akar, nem vesz csörgöst. A kampó és a kolomp a juhász büszkesége. A kolompokat Jolsváról hozatja a kovács. Mennél több kolompja van a nyájnak, annál büszkébb rá a juhász.

A kampófejnek van: *köpüje, horga*, a horogban van a kigyófej vagy a *csörgő* ill. *zörgő*. A *köpü* lehet szegletesre kovácsolt vagy *metszett* és hengeres illetőleg kúpos u. n. *sima köpü*. Régen 1000 db. is kellett egy esztendőben, ma alig fogy el 200—300 db.

A *kampó* készítéséhez nyersvasrúdat vesz a kovács s a *kampófej* hosszának megfelelő nagyságban levágja (a).

A nyersvasból kivágja a *horog*nak és *köpü*nek megfelelő darabot, majd végét megtüzesítve hegyesre kiveri (b).

A *köpüvé* alakítandó részt szétkovácsolják laposra és *leélezik* (c. és d). Ez a művelet a kampófejezőben történik. A kampófejező egy négyszegletes lyukkal biró, vége felé kiszélesedő vaseszköz, melyet az üllőbe lehet foglalni (e).

A leélezés után a köpüt összehajtja (f), majd a riktoló vason legömbölyítve összeveregeti (g, h) és a legörbített horgát homokos sóba mártja.

A köpün a *szemecskéket* kifurkálják és horgának kunkorékját lenyujtják (i), majd végét bekanyarítják és rézgyűrűs zörgővel ellátják (j) vagy sárkányfejet kovácsolnak a bekanyarodó kunkorék végére. Végül olajos reszelővel kireszelik, üvegpapirral és kopott reszelővel fényesre *kipallérozzák*.

A jolsvai kolompok közül a hortobágyi pásztorok a 30 cm átmérőjű *ökörkolompot*, a 20 cm átmérőjű szűkszájú *vezérürü kolompot*, a disznóra való *lapos pergőt* és az apró *juhpergőt* használják.

Gönyey Sándor.

A mezőkövesdi matyók rojtkötése. Palotay G. a „Sárközi rostkötések"-ről írt cikkében (Ért. 1936) a következőkép ír: „Nem tudjuk ellenőrizni, hogy a sárközi csomózásmunkák sajátságai nincsenek-e meg más hazai rojtcsomózásokon, pl. a palócok valószinűleg kevésbbé változatos ezideig fel nem gyüjtött fejkendőrostjain." Palotaynak ez a mondata ösztönzött engem, hogy a matyó fejkendők, nyakravaló kendők és surcok rojtozását tüzetesebben megvizsgáljam. A vizsgálat azt mutatta, hogy a matyó rojtkötésminták csaknem teljesen megegyeznek a sárközivel, mindössze az alsó rojt elkészítésének technikájába vegyül helyi vonás. Palotay is írja, hogy „nem tudjuk eldönteni, hogy általános népi vagy helyi jellegzetesség-

gel állunk-e szemben a sárközi munkáknál. A matyó rojtkötések meglepő hasonlósága még nem bizonyítja, hogy országszerte azonos népi gyakorlattal van dolgunk, csupán ennek a más vidéken való előfordulását mutatja. A mezőkövesdi matyó asszonyok szerint az 1900-as évek elején csak a „csombókos kötést" ismerték (Palotay I. tábla 3. ábra), amit fejkendőre, surcra és nyakravaló kendőre alkalmaztak. A minták legnagyobb része kb. 20 éve jött divatba és most a legdivatosabb. — A mintás rojtkötéseket legelőször a fejkendőre alkalmazták oda, ahonnan eltanulták. A rojtkötésmintákat ugyanis eredetileg a gyári kendők rojtozásáról lesték el. A kézimunkákban egyébként is ügyes matyó asszonyok szétbontották a gyári kötést és megfigyelték a technikát. Eleinte felvették ugyan a „magarojtú selyemkendőt" is, de már igen korán a kendő eredeti rojtja fölé felvarrták a változatos mintájú magukkötötte rojtozást. A legdivatosabb rojtminták: pókhálós szíves (Palotay I. 4.), szíves (I. 5.), rozmaringos (I. 6.), kis rozmaringos (I. 8.), keresztes (I. 10.), szíves (II. 12.), pókhálós (I. 13.), ódalbordás (I. 15.), szövéses (I. 16.), kecskelábas (I. 17.), pókos (I. 18.) (mindezek fejkendőre és nyakravaló kendőre), pókhálós ablakos (I. 19.), ablakos szövéses (I. 21.), duplaszivárványos kötéseket surcokra alkalmazták.

A rojtcsomózás a mezőkövesdi matyóknál úgy készül, hogy legtöbbször nem is az anyag szélébe, hanem bolti selyemzsinórba fűzik az egyes szálakat horgolótűvel és aszerint, hogy milyen széles mintát és rojtot akarnak kapni, olyan képkeretre hajtják fel a rojtnak való selymet. Az anyagszélbe vagy selyemszalagba húzott szálakat aztán a mintának megfelelően kötik össze csoportosan, hogy pókos, szíves, szivárványos jöjjön ki belőle. A rendes rojtkötési technika mellett igen gyér rojtot kapnának a legalján, mivel azonban a matyók szeretik a sűrű rojtot, ezért mikor be van fejezve a minta kötése, *megfütykölik* a rojtot. Rendesen 6—8 szállal fütykölnek, meg is kérdezik attól, akinek szépen rojtolt kendője van, „ugyan hány szállal fütykölted?". Fütykölés alatt azt értik, hogy a minta alján lelógó szálaknál minden 8 at egyformán kétfelé választanak és a 4—7. szál közé 6—8 pótszálat betesznek és ezt 8—10 hurokkal odaerősítik. Minden hurokkötést azután vizes ujjal megnyomnak, hogy ki ne ugorjon.

A rojtkötést legelőször Mezőkövesden Kis Takács Mariék kezdték alkalmazni, ma is csak egyes asszonyok csinálják, mint Bán Bori, Bán Mari, Helema (híres rojtkötő!) Pándó (Balog) Erzsi, akik egy fejkendő felrojtolásáért 1.60—2.50 P-t is elkérnek. Legdrágábban a fehér rojtot kötötték az *elsőkendőre*. A nyári fejkendőn fehér kötés van, de tarkával fütykölik, vagyis a rojtja tarka lesz. Télen jobbára az egyszínű selyemkendőt hordják. 38 éves korig a menyecske is felteszi még a rojtozott kendőt, azontúl azonban már nem.

Herkely Károly.

A tenyészállatvásár néprajzi tanulságai. A gazdaságilag évről-évre nagyobb sikerrel járó kiállítás a magyarságnak méltó büszkesége. Sajnos azonban a kiállítás magyarsága nem emelkedik ki olyan mértékben, mint amennyire azt néprajzi szemmel nézve kívánatosnak tartanánk. Már belépésünkkor messzire süvöltő, visszatetszőleg idegen ének és zene üti meg fülünket. Ott, ahol magyar pásztorok terelik be a magyar puszták legszebb állatait, gazdag népdal kincsünknek pásztorénekei sokkal jobban illenének a közönséget szórakoztató zenébe, mint a modern ének és táncdallamok. Menynyivel jobban hallatszanának pl. a kanok istállói körül a márcadói kanásznóta vagy más kanász táncok dallamai: „Árpa is van, makk is van, meg is hizik a kis kan . . . ." stb. A szarvasmarhák és juhok hodályai mellett is szivesebben hallanók a hortobágyi és bugaci pasztornótákat. Reméljük, hogy jövőben a vásár kiváló vezetősége tekintetbe fogja venni ezt a nagyon is szembetűnő és magyar fület sértő hibát, ami hangossága miatt is kiemelkedik és idegenségével megrontja a vásárnak egyébként jó magyar hangulatát. Múzeumunk népzenei gyüjteménye bő forrása lehet a vásár

magyar hangulatának emelésére alkalmas népénekek kiválogatására. Ezeket grammofonra átdolgozva hatásosan alkalmazhatnák.

Örömmel láttuk a vásár népművészeti csoportjai között különleges viseletükben a csallóközi martosiakat és komáromszentpéterieket. Bognár Gábor somogyi sérsekszőllősi (Tab mellett) juhász is jeleskedett népi faragványaival.

Dicséretre méltó törekvés a magyar falu jellegzetes házainak és pásztor építményeinek beépítése a vásár magyar szinezetének emelésére. Ebben elismerőleg kell megállapítanunk a tökéletesedést. A zalai Zebeckéről felhozott tipikus göcseji ház kiemelkedett néprajzi hitelességével a többi kevésbbé hiteles ház közül. A matyó üstökös ház azonban már nem tökéletes, mert az üstöknek éppen legjellegzetesebb része, az alátámasztó felducolások eredeti hagyományos gerenda szerkezete hiányzik. Dicsérettel kell kiemelnünk a csanádmegyei házat. Irigykedve láttuk azt a két szép szobabelsőt, melyeket Endes Dánielné rendezett be kitűnő érzékkel, Csanádpalotáról és Csanádalbertiről gyüjtve össze a tárgyi anyagot. Sajnos, múzeumunkban hasonló szobabelsők bemutatására jelenleg nincs módunk.

A magyar szabadtéri múzeum Viski által régen felvetett gondolatának fokozatos megvalósítása ötlött eszünkbe, mikor ezeket a dícséretes törekvéseket láttuk a vásár rendezősége részéről. Csak nagy kár, hogy a néprajzi múzeum szakszerű irányításáról megfeledkeztek, pedig a kettős célt, nevezetesen a vásár népi hagyományokon nyugvó díszítését és a szabadtéri múzeum megvalósításának alapvetését közös munkával, a szép nemzeti feladatnak megfelelő tökéletességgel érhetnénk el. Ha a házak mellett a melléképületek is bekerülnének, még hatásosabb volna a kép. Például a palóc ház helyett, ami nem a legtökéletesebb, még találnánk a balassagyarmati múzeum mellett álló házhoz hasonlót. Ezzel együtt régi faistállót, pajtát, disznóólat is állíthatnánk fel, ami bizonyára számíthatna a vásárt látogató gazdaközönség érdeklődésére. Igy fokozatosan kevés költséggel meg lehetne vetni a magyar Skansen szabadtéri néprajzi múzeumának alapjait s lassanként a szép gondolat szegénységünk mellett is a megvalósulás felé közeledhetne. Tudomány Egyetemünk Néprajzi Intézete is Györffy professzor vezetése alatt olyan tudományosan képzett, népi építkezésekben alapos tapasztalati tudással rendelkező szakembereket nevel, akiknek közreműködésével a legszebb magyar néprajzi feladatok egyike megvalósulhatna, ha magasabb hivatalos köreink erre a megfelelő módot megteremtik, amit mi nagy reménységgel és a szép munkára való teljes felkészültséggel várunk.

Gönyey Sándor.

KÖNYVSZEMLE.

Karácsony Sándor: A magyar lélek. Budapest, 1938. Exodus kiadás. 24 old.

A magyar lelkiség kutatása — számbavéve az újabb errevonatkozó irodalmat, — tudományos és társadalmi köreinknek egyik legtöbbet vitatott kérdését alkotja. E kérdésre, hogy mi a magyar, miben áll a magyarságunk, nehéz is egyenes, rövid és szabatos feleletet adni. Mondhatnánk azt is, hogy nem lehet. *Karácsony Sándor* szerint éppen ebben a tétovaságban rejtezik valami „*magyar*", azaz „jellegzetesen magyar dolog nem lenni vele tisztában, mi az, hogy „*magyar*"?" Szerinte ez a fogalom „*Csáky-szalmája*", nincs pontos meghatározása, fogalmi jegyei nincsenek hitelt érdemlő módon és elegendő mértékben összegyüjtve. Rámutat arra, hogy magyarságunk eddigi közkeletű általános jegyei hibásak, csak féligazságok, sőt legtöbbször áligazságok, nem egyszer hazug, felszínes állítások. Karácsony az eddigi elgondolások ellenkezőjét mutatja ki. Szerinte a „*magyarság*" lelki probléma. Ő ennek ismeretében kutatja a magyar lélek magatartását. Különös figyelmet érdemel, amit a magyar lélek és nyelv viszonyáról mond. A magyar lélek tartalma: tárgyi, objektiv, munkája: egyszerű, primitiv. „A magyar lélek: Ázsia lelke. A *mit* a ma-

gyar lélek nyelvével kifejez: Európa, de *a h o g y* azt kifejezi: Ázsia. Ez az ázsiai módon megélt Európa teszi a magyar lelket sajátosan egyedülállóan „*magyarrá*". A magyar lélek Európa és Ázsia öleléséből született lélek. Karácsony Sándor rövidre szabott kis írása tartalmát tekintve messze felülmulja az arányokat. Meglátásai értékesek, igazak, becsületesek és őszinték. Azt hisszük, hogy Karácsony Sándornak még sokkal több mondanivalója van, mint ezúttal e kis füzetben láttuk. Reméljük, hogy várakozásunkban nem csalódunk.

Márkus M.

Berg. Gösta és Svensson, Sigfrid: Svensk Bondekultur. 291 l. 8°. 103 szövegközti ábra, 4 tábla. 1934. Stockholm, Albert Bonnier.

A könyv, két szerzője szerint, alkalmas népszerű áttekintést kiván adni az érdeklődőknek a svéd népi kulturáról. A szűkre szabott keret miatt a népnyelv, -költészet és -zene teljesen kimarad s a néphitet is csak röviden tárgyalják. — Az őslakos svédek hazájában csupán a lappok és finnek az „idegenek", — utóbbiak is békés bevándorlás útján kerültek be s így a kultura alakulását nem zavarták. A földrajzi tagozódás alapján formálódott kulturtájakra a természeti előfeltételek mellett külső befolyásként a nemzetközi színezésű felsőbb körök kulturája, az államhatalom, valamint egyesek tudatos beavatkozása hatott. — A paraszti és polgári kultura fejtegetésénél megemlítik a szerzők, hogy utóbbi csak a 17., 18. században emelkedett olyan erőre, hogy előbbit befolyásolhatta. Általában Dél- és Középsvédország a nyitottabbak a külső befolyások számára.

I. Szántó, legelő, jószág. A földmívelés viszonya a talajjal. Svédország gazdálkodása intenziv és nem extenziv, kivétel csupán az égetőirtvány-gazdálkodás, mely azonban nem általános. A kétnyomásos gazdálkodást a háromnyomásos a középkorban kezdi kiszorítani. Svédországban a nomád állattartás ismeretlen, itt ez mindig a földműveléssel függött össze.

II. Vadászat, halászat, kézimunka. A vadászat és halászat Svédországban mindig is a földműveléssel kapcsolatos mellékfoglalkozások voltak. Ismeretes a halászat egy fajtája, melynél a halászok tavasszal és ősszel a halászó helyekre költöznek. A földművelés mellékfoglalkozása a paraszti kézimunka is, mely fában gazdag vidékeken iparrá fejlődött.

III. Településforma, közlekedés. A nagy családdal kapcsolatos és egyéb településformákat tárgyalják a szerzők, majd az összefüggő telepek feloldását. Foglalkoznak a bányászattal és időszaki foglalkozásokkal kapcsolatos formákkal is. Majd a közlekedési eszközökkel és útakkal.

IV. A paraszt udvara. A különböző formák, építőanyagok és az ezektől függő szerkezet fejtegetése.

V. Szobaberendezés. Különös gonddal foglalkoznak a tűzhelyek leírásával. Helyet kap a világítás is.

VI. Az ételek elkészítési módjainál főkép a vadak elkészítésével, az inségételekkel, a tejfeldolgozással, stb. foglalkoznak.

VII. A viselet fejezet némely darab történeti fejlődésére vet világot. A női szoknya történetét a bronzkorig viszik vissza, a hosszú férfi nadrág is ősi darab. Külön foglalkoznak a viselet helyi formáival.

VIII. A művészeti háziipar egynéhány művelőjének életleírása mellett a különböző stilusok útja, ezeknek a népi díszítőművészetben föllelhető formái kerülnek bemutatásra. Ezenkívül a népművészet alakulása.

IX. Az év ünnepei. A naptárhoz kötött ünnepek közül a Valpurgis éjszakája és Szt. Mihály napja a gazdálkodással való kapcsolatai miatt a legfontosabbak. A régi ünnepeket jórészt akkor tartották, amikor valamilyen munkával elkészültek, csak később kötötték őket meghatározott napokhoz.

X. Az életadta ünnepek közül különös jelentőséggel a két nem egymással való kapcsolatainak megnyilvánulásai bírnak.

A könyv bőven illusztrált és gazdag irodalommal végződik.

Hasselbrink Gusztáv.

Loorits, Oskar: Liivi rahva usund. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis). Tartu. I. 1926. (B XI. 1.) XVI +270 l. — II. 1927. (B XII. 1.) XVI+280 l. — III. 1928. (B XVI. 1.) XV+284 l. 8°.

Az első kötetben először is a szerző a liv néphagyományok irodalmi és kézirati forrásait állítja össze. Azután a nap, északi fény, szivárvány, villámlás, hó, eső, köd, felhők, szél, tél, meleg és tűz, ház, csür és fürdőhelyiség, föld, szántóföld, állatőrzés, erdő, cserje, bogyók, mocsár, útak, tenger, folyók, tavak, kutak és hajók szellemeit, a tengeri démonok házasságát ismerteti. Táblázatban veti össze a liv démonterminológiát a lettekével és az észtekével. Végül a liv és lett démonok életmódját és természetét írja le.

Második kötetében a halál és a halottak körét, a temetéssel összefüggő hitet, a halál utáni életet, a halottak nyugalmának zavarását s a kisérteteket ismerteti. Hosszasan vázolja a „Kaltschuh" kisértet-

démon alakját, továbbá az ördögét és a kisértetet.

A harmadik kötetben a varázslók és varázslások leirását foglalja össze: az irigyek s az ellenük való védekezés, a varázslók személye, varázsló eszközök, a varázslók tevékenysége s az ördöggel való kapcsolatuk. A vo'l nevű szellem, amely sokfelé már boszorkánnyá alakul, a forgószél, a csordásfarkas, lidérc, váltóláz szellemei s az ellenük való védekezés zárja be a kötetet.

Szendrey Ákos.

Loorits, Oskar: Estnische Volksdichtung und Mithologie. Tartu, 1932. 109 l. 8°.

Könyve első fejezetében a szerző a gyüjtés és kutatás történetét ismerteti összefoglalva az 1927-ben alakult észt néprajzi archivum munkáját s eddig elért eredményeit, térképen mutatja be a néphagyományok gyüjtéssűrűségét az ország területéről. Részletesen foglalkozik az egyes néprajzi területek jellegzetességeinek, különbözőségeinek néplélektani és történeti okaival s ezen az alapon négy főterületre osztja az országot. Ismerteti a különböző uralmi körök: svédek, oroszok, németek, stb. különböző történeti időközökbeli hatását a néphagyományokra. Igy a germánsággal, nevezetesen a gótokkal való érintkezés a régebbi vaskorba nyúlik vissza. Az észt mitológia tárgyalása alkalmával mindenekelőtt kirekeszti a 19. század nemzeti felbuzdulásának ál-olimpuszát, mivel az észt néphit a személyes istenek fogalmát nem ismeri. Az észt néphit sajátos vonásait, a szerző szerint, másutt kell keresnünk és ezek a primitiv vallási világnézet és életfelfogás többé-kevésbbé fejlett fokát mutatják. Három főcsoportot különböztet meg: természet-, halott- és varázshit. A nép hite a természetet vele egyenlő szellemekkel népesíti be, ilyenek az erdők, vizek szellemei, a vegetációs démonok stb., itt azonban igen erős az idegen, germán behatás. Sokkal több ősi hit él a halotthit, kevesebb a varázshit körében, itt igen erős a nyugati, keresztény behatás. Végül a népköltészet jelentőségéről és formakincséről értekezik.

Szendrey Ákos.

Vinski dr., Zdenko: Die südslavische Grossfamilie in ihrer Beziehung zum asiatischen Grossraum. Ein ethnologischer Beitrag zur Untersuchung des vaterrechtlich-grossfamilialen Kulturkreises. Szerző kiadása. Zagreb, 1938. 100 l. 8°.

Beható tanulmányában a szerző összefoglalja a délszlávság házközösségi rendszerét szokásaival, jogszokásbeli állapotával. Kulturtörténeti vonatkozásban rámutat az indogermánok, írániak, török-mongoltunguz népek és a finnugorok szokásaira. A magyarságra vonatkozó adatok összeállításától teljesen eltekint, mivel szerinte ez a kérdés külön kutatást igényel. Ez azonban részben már e dolgozattal egyidejűleg megtörtént. (Szendrey Á. A magyar nemzetségi szervezet emlékei. Ethnographia XLVII. 289.) Kutatásai eredményét a következőkben foglalja össze: a délszláv nagycsalád (házközösség) eredeti alakjában kimondottan indogermán (indoeurópai) ősi tulajdon, amely megtalálható az irániaknál és az árja indusoknál is. A nagycsalád elve minden romlás ellenére megtalálható a török-mongol és a finnugor népeknél is. A két népcsoport szokása összefüggésben van egymással s ezekből következik, hogy a Belső-Ázsiából származó patriarchális nagycsaládot az uralaltáji állattenyésztő pásztortörzsek sajátos családi alakulatának kell tekintenünk. Értékes anyagösszeállításával és csoportosításával hasznos munkát végzett a szerző az összehasonlító néprajz szolgálatában.

Szendrey Ákos.

Boehm, Fritz: Geburtstag und Namenstag im deutschen Volksbrauch. Hort deutscher Volkskunde. Bd. 4. Walter de Gruyter & Co. Berlin u. Leipzig, 1938. RM. 1.20. 78. l. 8°.

A születés- és névnaphoz fűződő szokások kutatása elhanyagolt területe volt eddig a néprajznak. A szerző mindenekelőtt megállapítja, hogy a német népnél van bizonyos összefüggés a két nap között. Régebben különösen szokásos volt, hogy annak a szentnek a nevét választották, akinek ünnepe a gyermek születésnapjára esett, mivel a születés és névnap összeesését szerencsésnek tartották a gyermek számára. Ezzel ellentétben fejlődéstgátló a „visszakeresztelés", ha a névnap a születésnap elé esik, vagy pedig ha messzi van tőle. Bizonyos neveket pedig babonás okokból teljesen elkerülnek. Ezután végigvezet a születés- és névnap görög-római s keresztény emlékein. A reformációval a protestáns területen inkább a születésnapot ünnepelték, mig a katólikusoknál a névnap volt a fontosabb. Hogy a születésnap ünneplése újabb, azt azzal is bizonyítja, hogy az erdélyi szászság nem hozta magával s csak újabban terjedt el. A nép szokásanyaga a reggeli templombamenetellel kezdődik, a jókívánat eredetileg mágikus jellegű, természetes kísérője a lakoma az ünneplő kedvenc ételeivel, és az ajándékozás, különöskép a keresztszülők részéről. A 17. században különösen divatos volt ilyenkor az alkalmi költészet. Végül pedig a nap azon szokásait

foglalja össze, amelyek az átmeneti ritusok emlékeit őrzik.

Szendrey Ákos.

Kurrik, Helmi: Eesti Rahvaroivad. (Costumes nationaux estoniens). Tartu, 1938. Az Eesti Rahva Muuseum kiadása. 198 l. 8°. 250 szövegközi ábra, 68 tábla, szabásminta mellékletek. Külön francia kivonat.

A munka kézikönyv kíván lenni elsősorban azok számára, akik hiteles régi minták nyomán szeretnék felújítani a hagyományos viseletet. Azonban nem elégszik meg avval, hogy erre a célra csak technikákat és szövés-, himzés-, viseletábrázolásokat, leírásokat közöljön, hanem tudományos kutatásokra támaszkodva visszatekint az észtek történelemelőtti időbeli ruházatára is. Igy előbb a ruha történelmi alakulásának képét kapjuk, vagyis vertikális keresztmetszetét az észtek ruházatának, majd pedig horizontális metszetben ad pontos leírást az egyes észt tájegységek viseleteiről.

A szép kiállítású könyv nemcsak a felújítók, de az etnográfusok számára is tanulságos.

Fél Edit.

Schubert, Alfred dr.: Alte Volkskunst am Niederrhein. Düsseldorf, 1938. August Bagel Verlag. 158 l. 8°, számos szövegközi kép.

Az ősök munkájáért való lelkesedés, azok megbecsülése és az eljövendő nemzedék nevelésében való fölhasználás reménye vezette szerzőt ennek a nemzeti szocialista szellemtől áthatott munkának megírásában. A népművészeten nemcsak a paraszti körök művészetét érti, hanem mindazt, ami nem tartozik az u. n. magas művészet körébe. Igy földolgozza a polgárság „népművészetét" is, olyannyira, hogy ez alkotja a munka jelentősebb részét. A leíró és értékelő természetű munka az Alsó-Rajnavidék népművészetét részben anyag, részben tárgycsoport szerint tárgyalja, igyekezvén kiemelni a helyi sajátosságokat, valamint a többi német vidékkel való hasonlatosságokat. A szép kiállítású munka gazdagon illusztrált.

Fél Edit.

Gradwohl, Karl: Lehrgang für österreichische Volkstänze. Eisenstadt, 1938. Burgenländische Verlagsanstalt Brüder Sexl. 64 l. 12°, kottamelléklettel.

A kis kézikönyv a népi tánc fölélesztésének és gyakorlásának érdekeit szolgálja. A közölt táncokat származási helyük, eljárás módjuk és felújítási alkalmaik szerint csoportosítja a szerző. A részletes leírások után néhány dallamot is közöl.

Fél Edit.

Lepucki, Henryk: Dzialalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II. v Galicji 1772—1790. (Mária Terézia telepítési tevékenysége az 1772—1790-es években Galiciában). Lwów, 1938. Badania z dziejów spolecznych i gospodarczych. No. 29. Red. Prof. Fr. Bujak. 208 old., térképmellékkel. 8°.

A lengyel tudományos irodalom *Lepucki* könyvével az objektiv kutatás hangján igyekszik a galiciai telepítések kérdésében világos képet nyujtani. Erre azért is szükség van, mivel az eddigi német irodalom egyoldalú beállításban és kellő önkritika hiányában ismertette a galiciai telepítés körülményeit. Legtöbb esetben a politikai kívánalmak jegyében írott munkák. Lepucki úgy helyszini, mint levéltári kutatásokkal figyelmesen a legapróbb részletességgel végigvizsgálta az e kérdéskörbe vágó problémákat. Munkája különös értéke népiség-, gazdaság- és társadalomtörténeti szempontok feldolgozásában rejlik. Sok értékes meglátása van művelődéstörténeti szempontból is. A magasabb kulturájú németek és az alacsonyabb szintű szlávok egymásrahatása, a különbségek kiegyenlítődése, az egész fejlődési folyamat leírása számos értékes tanulságot rejt magában. Melegen ajánlhatjuk mindazoknak, akik településtörténeti tanulmányokat folytatnak. Különösen abban az esetben hasznos a könyv áttanulmányozása, ha különböző etnikumu népcsoportokról, népi szigetekről van szó.

Márkus M.

Gesztelyi Nagy László: A homok hősei. 1938. Kecskemét. A szerző kiadása. 149 old. 8°.

G. Nagy könyvében négy alföldi magyar parasztnak: *Csókás József, B. Tóth Ferenc, Mathiász János* és *Ungváry László*nak állít emléket. Életrajz keretében bemutatja e négy homoki hősnek az életét, akik leigázták és termésre kényszerítették a homokot. E négy magyar paraszt a Háromváros homoktájának a fia. Munkájuk a kincskeresők és kincsásók munkája, akik semmiből alkottak és teremtettek, mindezt pedig a magyar paraszt tudásával és élniakarásával. Küzdelmes életükkel nagyon érdemes megismerkedni.

Márkus M.

Dr. Julow Jenő: Szociális családvédelem. Debrecen, 1938. Szerző kiadása. 385 lap. 8°.

Julow Jenő könyve a mai kor legnagyobb és legégetőbb társadalmi kérdéseiről ad a statisztika, jogelvek és az irodalom tükrében összefoglaló képet. Rengeteg értékesnél-értékesebb nézet és ellenvélemény

tarkítja. Tartalmából kiemelendőnek tarthatnánk a bevezető fejezeteket, ahol a házasság és család történeti fejlődését, kialakulását tárgyalja. Egész rövid lélekzettel ismerteti a többnejűséget, többférjűség, nőuralom, férfiuralom, nőrablás, vásárlás körülményeit, stb. A továbbiakban részletesebben rátér a házaság-, család-, anya- és csecsemő-, népesedésvédelem problémáira. A könyv főleg a magyar falu vezetőinek ajánlható.

Márkus M.

Institutul Social Banat-Crisana: Ancheta Monografica in Comuna Belinț. Temesvár, 1938. Tipografica Romaneascã. 412 l. 8°.

Belence község monografikus vizsgálata (egészségügyi-társadalmi, művelődési, gazdasági, erkölcsi és társadalompolitikai szempontból) mellett a magyarok erőszakos magyarizáló törekvései sem maradnak ki a könyvből, amihez tudni kell, hogy Belence Nagy Lajos alatt magyar község, s csak jóval később oláhosodik el beszivárgás révén. Az említett magyarizálás mellett annál kevésbbé érthető, hogy az oláh lakósság száma az elcsatolás után éppen úgy csökkent, mint azelőtt. A sokféle vizsgálat között sajnálattal nélkülözzük az antropológiát, ha már a folklore néhány verssorral el is intéződik. Zavaróan hat, hogy a megvizsgáltak száma állandóan változik s így végül is nem monográfiát, hanem csupán cikksorozatot kapunk, melyet legfeljebb a nagy igyekezet tart össze.

Dincsér Oszkár.

Vitéz Temesy Győző: Sasok országában. Budapest, 1938. Franklin Társulat. 209 old. 45 képpel, 12 térképvázlattal. 8°.

A „*sasok országa*": Albánia. A köztudatban Európának egyik legkevésbbé ismert országa. Földje is különös, de népe, a *styüptárok* (= sasfiak) még különösebb fajta. Az ország egyik-másik hegyvidéke az ősi illir törzsek többezer év óta háborítatlan lakhelye. Nincs Európának még egy tája, melyben ilyen érintetlenül élne ősi hagyományai szerint egy ősi nép. (Különösen a *malcor-törzsekre* vonatkozik ez a megállapitás.) Nyelvében görög, latin, szláv és olasz hatások mutathatók ki, de egészben véve az ősi illir nyelv szilárdan ellenáll minden külső hatásnak, éppen úgy, mint a nép maga.

Temesy könyvében a *sasok országát* inkább a földrajztudós szemével nézi. Ez a szemlélet munkájának leíró földrajzi jelleget, helyesebben útirajz jelleget ad. Látszik, hogy a szerző, aki Albániát a világháború alatt járta be, jól ismeri az albán földet és népet. Munkájában gyakran kiterjeszkedik a népélet, szokások és erkölcsök leírására. Néprajzi szempontból a XXI. és XXII. fejezet érdemel különös említést, ahol az albán szokásjogon alapuló vérbosszút, továbbá az albán nő életét tárgyalja. Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy *T.* könyve útirajz jellege mellett is sok hasznos adatot tartalmaz, melyeket haszonnal forgathat minden etnográfus szakember is.

Márkus M.

Königer, Ernst: Kunst in Oberschlesien. Breslau, 1938. Verlag Priebatschs Buchhandlung. 85 old. 153 műnyomattal. 8°.

Königer munkája főleg művészeti vonatkozásban mutatja be Felsőszilézia műtörténeti kulturképét. Kimutatja, hogy ez a terület külön történeti, gazdasági és táji egység, mely ezt a tényt művészettörténeti vonatkozásban is igazolja. E sajátos helyzete és kulturképe ellenére azonban szorosan reátámaszkodik a *dunai-térben* élő népekre is. Szomszédai közül különösen Morvaország szerepel legfőbb összekötő kapocs gyanánt, amely terület földrajzi adottságainál fogva szoros tartozéka Felsőszileziának. Ez a tény nemcsak a mindennapi élet számos megnyilvánulásában vehető észre, hanem művészeti alkotásokban is. A munkát nagyszámú műnyomat egészíti ki, amelyek világosan szemléltetik a középkor, a reneszánsz, barokk, stb. korszakok hatását és szerepét Felsőszileziában.

Márkus M.

Päss, Elmar: Eesti Liulaulul Runovõrdlise Katse. Tartu, 1933. 122 l. 5 térkép. 8°.

Szerző észt dallamok versezetével, szövegsoraival foglalkozik változataik, elterjedésük szerint (néhány dallamot is közöl). Kiegészíti a könyvet kisebb németnyelvű közlemény az észt farsangi, húshagyókeddi dallamokról (csak szövegek).

Dincsér Oszkár.

Schmidt, Josef: Die Deutschböhmen im Banate. Ein Heimatbuch zur Jahrhundertwende. Temesvár, é. n. 228 l. 8°. Szövegközi ábrákkal.

Mint a cím is mondja, a könyv nem annyira tudományos igényű, mint inkább egyike azoknak a német nyelven nagy számban megjelenő „Heimatbuch"-oknak, melyeket a község papjai, tanítói falujuk és népük iránti szeretetből írogatnak. *Schmidt Josef* is papja volt Wolfsbergnek. Története Wolfsberg, Weidenthal, Ó-Sadova és Lindenfeld (Krassó-Szörény vm) nevű 1825-ben telepített községek sorsát tárgyalja, különös súlyt fektetve a lakosság pontos eredetének felkutatására.

Fél Edit.

Eickstedt, Egon Freiherr von: Rassenkunde u. Rassengeschichte der Menschheit. Zweite umgearbeitete und erweiterte Auflage in zwei Bänden. I. Bd. Die Forschung am Menschen. Dritte Lieferung (Bogen 17—22.) S. 257—352. 6·60 Mk. Vierte Lieferung (Bogen 23—31.) S. 353—496. 10·80 Mk. Sechste Lieferung (Bogen 40—47.) S. 625—752. Siebte Lieferung (Bogen 48—53.) S. 753—848. 7·50 Mk. Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1938. és 1939.

Az első két füzethez hasonló fényes kiállításban és gazdag tartalommal jelentek meg a most szóbanforgók is. Az egész harmadik füzetet a negyedikbe belenyúlóan az antropológiai kutatások történetének folytatása foglalja el. Ez a 246 oldalas tudománytörténet valóban tartalmas és érdekes képet nyújt arról a sokoldalú, sok szomszédos tudományt is közelről érdeklő munkásságról, mely az emberi lény rejtélyének megismerése és megfejtése céljából az ókortól napjainkig folyt. Egész sereg olyan kutatót ismerünk meg Eickstedt könyvéből, akik az antropológia eddigi történeteiben nem szerepeltek, vagy ha itt-ott említés is történik róluk, most új megvilágításban s egy nagy munkaközösségbe beillesztve lépnek elénk. A negyedik füzetben közel 140 oldalon az embertan vizsgálati és feldolgozási módszereit ismerteti a nagyközönség által is érthető módon. Nem téveszti soha szem elől, hogy az antropológiai vizsgálatoknak, még a mérésnek is, a célja az „alak" rögzítése, megismerése és megértése. Az ötödik füzet megjelenése, mely az emberi alak rövid leírását fogja tárgyalni, nyomdatechnikai okokból későbbre maradt. A hatodik és hetedik füzet az emberi alak fejlődéséről és öröklésbiologiájáról, a hormonok hatásáról és a konstituciós tipusokról, valamint a fiziológiai kutatásoknak és szempontoknak a rasszantropológiában való szerepéről ad tanulságos és élvezetes, sőt sok vonatkozásban egészen újszerű képet. A nagyszámú, a laikus közönség érdekeivel is számoló, sok pedagógiai érzéket visszatükröző illusztrációs anyag pompásan egészíti ki az eddig megjelent füzetek szellemi gazdagságát.

Bartucz Lajos.

Schwidetzky, Dr. phil. habil. Ilse: Rassenkunde der Altslaven. Beiheft zu Bd. VII. der Zeitschrift für Rassenkunde. 69 S., 32 Abb., 14 Tab. Ferdinand Enke Verlag. Stuttgart. 7·20 Mk.

A régi szlávok rasszbeli összetételének kérdése már közel félszázada foglalkoztatja a tudományt. A kisebb-nagyobb értekezések egész sora szolgáltatott hozzá többkevesebb hitelességű csontvázanyagon végzett vizsgálatokból nyert adatokat. Amig Retzius és követői a szlávok eredeti tipusát rövidfejűnek tartották, Virchow és Niederle kutatásaiból kiderült, hogy a régi szláv sírok nagy részéből hosszúfejű koponyák kerülnek elő. Szerzőnk a rendelkezésre álló irodalom alapján beható analyzis alá veszi az eddigi vizsgálatok adatait s arra az eredményre jut, hogy a régi szlávok rasszbeli összetételének két főtényezője az északi rassz és a keleteuropid rassz. Ezeken kivül Szlovákiában, Stájerországban, Horvátországban és Boszniában tetemes dinári elem, a délszlávokban mediterran elem s Csehországban kevés alpi elem is szerepel. Anélkül, hogy részletesebb kritikába mennék bele, csupán annyit jegyzek itt meg, hogy a felvetett kérdés eldöntésének alapfeltétele a régészetileg minden kétséget kizáróan hiteles koponya- és csontvázanyag, melynek a régészeti leletekkel való összetartozása sironként is igazolandó. Már pedig ilyen teljesen hiteles antropológiai anyag tudomásom szerint külföldi múzeumokban eddig csak nagyon kevés van.

Bartucz Lajos.

Geppert, Dr. phil. Harald und Koller, Dr. phil. habil. Siegfried: Erbmathematik. Theorie der Vererbung in Bevölkerung u. Sippe. Quelle u. Meyer. Leipzig, 1938. 228 S. 16 Mk.

Amióta Mendel és követőinek kisérletei bebizonnyították, hogy az öröklés folyamata nem véletlen jelenség, hanem szigorú törvényszerűségek sorozata, amelyek számszerűen kifejezhetők s észlelt jelenségekből a valószínűségi számítás szabályai szerint visszakövetkeztethetők vagy előre kiszámíthatók, azóta mind nagyobb szükség lett arra, hogy e biológiai számítási módszerek mathematikusok által kidolgoztassanak s a nem mathematikus biológusok számára is hozzáférhetővé tétessenek. Ez a törekvés hozta létre a jelen könyvet is, melyben a szerzők ügyesen összefoglalják azokat a különböző számítási módszereket, amelyekre a gyakorlatilag dolgozó öröklésbiológusnak ma már lépten-nyomon szüksége van. Az öröklés egyszerű eseteiből kiindulva haladnak a komplikáltabb öröklésjelenségek felé. Behatóan ismertetik egyfelől a nagykevertségű populációk, másfelől a szorosabb vérségi kapcsolatban élő nemzetségek öröklésproblémáit, majd a természetes és mesterséges szelekció különféle eseteinek az öröklésmenetre gyakorolt hatásait s végül az apasági keresetek, terheltségek és öröklésanalysis gyakorlati eseteit. Geppert-Koller könyve minden biológusnak hasznos munkatársa lesz, feltéve, hogy a mathe-

matika fontosabb tételeiben való jártasságot már előbb elsajátította.

Bartucz Lajos.

Schultze-Naumburg, Bernhard: Die Vererbung des Charakters. Beiheft zu Bd. VIII. der Zeitschrift für Rassenkunde. 50 S., 2 Abb., 3 Taf., 50 Stammbäume. Ferdinand Enke. Stuttgart, 1938. 5 Mk.

Hogy szellemi-lelki tulajdonságok, jellembeli sajátságok ép úgy mint a testiek, nagyrészben öröklődő bélyegek, nem szorul ma már bizonyításra. Egyáltalán nem ismerjük azonban még a legtöbb lelki tulajdonság pontos öröklésmenetét, valamint azt sem, hogy egy-egy u. n. lelki, jellembeli tulajdonság valóban rasszjellegnek tekintendő-e. Az egyes rasszok lelkialkatára vonatkozólag forgalomban lévő jellemzések legnagyobb része nem egyéb szubjektiv véleménynél, vagy néhány megfigyelésen alapuló általánosításnál. Ezért örömmel üdvözöljük Schultze-Naumburg munkáját, melyben 5 család 341 tagján 40 lelkitulajdonságot tett beható analysis tárgyává, megállapítván azok alapjellegét és öröklésmenetét. Kívánatos, hogy minél több pszichológus végezzen rasszantropológiailag is értékesíthető alapos munkát.

Bartucz Lajos.

MAGYAR FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

MAGYAR IPARMŰVÉSZET. 1939. 1. sz. *Ifj. Richter Aladár:* A székesfehérvári kiállításról ír. A csatolt *Muskátli*-ban *Sprenger Lajosné*: Népi játék népi viseletben c. és *Benedek Rózsi:* Adatok a magyar kézimunka multjából címen értekezik. — 1939. 2. sz. *Dr. Ujvári Béla*: Népművészet és iparművészet c. dolgozatával nyitja meg a szerkesztőség azt a hosszabb cikksorozatot, mely a magyar művészeti stílus kérdésével foglalkozik. *Ira*: Egy fiatal iparművészről, Szűcs Pálról ír. A csatolt *Muskátli*-ban *Sz.* Anna királyi hercegasszony előadása, *Ujváriné dr. Kerékgyártó Adrienne*: Darázsfészek címen írnak.

Mind a Magyar Iparművészet, mind a Muskátli számait gazdag „Krónika", könyvismertetések, stb. és jórészt a szöveghez tartozó díszes kiállítású képanyag teszi teljessé. A Muskátli számaihoz szúrt minták vannak csatolva.

Fél Edit.

MAGYAR NYELV *XXXIV. 1938. 7—8. Horger A.: Szőnyeg. Szőnyeg* szavunk *H.* szerint nem a *sző* ige, hanem a *szőke* melléknév családjába tartozik. A köznyelvben már elavult *sző* melléknévnek nemcsak *ka, ke*, hanem *nya, nye* képzős származékai is vannak. A *szőnye* Székelyföldön hamuszínszőrű, fakószürke bárányt jelent. Ennek a szónak a változata a *szőnyeg*, mely egy szőnyeg-terítő féle kifejezésből rövidült meg. Ezt a nevet pedig azért kapta a szobapadló (!) beborítására való szőnyeg, mert őseink e piszkolódó szövetféle készítésére a szürkés, nem pedig a fehér v. fekete gyapjút használták. (Láljuk tehát, hogy *H.* nem gondol az ősi sátorhajlékra. Ne feledjük el, hogy a ruhaféle *szűr* szót *Pais D. (MNy XXXI. 355)* a *szürke* melléknév *szűr* ~ *szír* alapszavából magyarázta, mely *szűr-köpönyeg, szűr-guba* stb. féle összetételekből önállósult főnévvé. *B.)*

Magyar Nyelv XXXV, 1939, 1—2. Laziczius Gy.: Szőnyeg. Horger fenti magyarázatának *L.* szerint több gyengéje van. Igy pl. a *szőnyeg* szónak sem a régiségben, sem a népnyelvben nincs szürkésfehér jelentése. A *szőnyeg-terítő* féle szerkezetből való kiválása a *szőnyeg*-nek páratlanul áll, sőt a régiségből éppen fordított példáink vannak, mint *gyapot-szőnyeg, asztal-szőnyeg* stb

Tárgyi és tárgytörténeti szempontból még elfogadhatatlanabb *H.* magyarázata, mondja *L.* Nem kétséges, hogy a magyar szőnyeg tárgyilag a nomád kultúra legsajátosabb termékével, a keleti szőnyeggel függ össze, mely megfelelő földrajzi tényezők (száraz éghajlat, állattartás, festő növények) hatására alakult ki s ma hatalmas területet foglal le a kontinensből. A keleti szőnyegöv a 30. és 45. szél. fok között Ázsia egész derekát átfogja s őshazája is ebben a területben keresendő. Ezt a földrajzi szőnyegövet északon a prémöv, délen a gyékényöv kiséri. A szőnyeg a sátorozó nép univerzális bútora, széke, asztala, ágya és egyebe. Két fajtája van, a szőtt és csomózott. A tipikus és régibb nomád szőnyeg az előbbi.

Hogy miképen függ össze a magyar szőnyeg az előbbivel, pontosan nem tudjuk. A XV. sz. közepéig négy följegyzés említi nálunk a szőnyeget s így nyugodtan föltehetjük, hogy a XIV. sz. végén már ismertük azt.

Az őshaza a prémövbe tartozott, tehát tárgyi szempontból aligha jöhet számba. Az előmagyarok azonban innen elvándorolva, belejutottak a szőnyegövezetbe, ahol a törökös környezetben a szőnyeggel feltétlenül meg kellett ismerkedniök.*

Az egyetlen magyar népi szőnyegnek, a székely festékesnek díszítőelemei *Viski* véleménye szerint feltűnően régiesek, tehát lehetnek honfoglalás előttiek is. Ezzel a valószínűséggel — mely a dolog természeténél fogva más nem is lehet — összevág az a vallomás, mely a szőnyeg szó természetes eredeztetéséből adódik. A *szőnyeg* ugyanis a *sző*-vel tartozik egy etimologikus családba. A régiségben *szöven* és *szőn* alak is előfordul s ezekből a *szöveneg>szőneg>szőnyeg* *-g* képzővel olyan származék, mint *fuldal*-ból *fuldalag*, *gombolyít*-ból *gombolyag* stb. *H.* magyarázata tehát nyelvileg sem fogadható el.

Ha ez a származtatás helyes, akkor a régi magyar *szőnyeg* szőtt és nem csomózott szőnyeg volt, ami ismét a nomád-szőnyeg felé mutat.

L. e megállapításaihoz legyen szabad még a következőket hozzáfűznünk: A *szöveneg*-nek teljes alakpárja a *daganag* ‚duzzadás' stb. (első adatok a XV—XVI. sz.-ból. *Et Sz*, l.: *Ért. 1937., 71—2., Bátky: Sarginya* és *pőnyeg*, több más példával).

A régiségben előfordul ez a szó, hogy *szövevény* (és *szövevényes*). mely sűrűséget, bozótot, tehát ágakból, szálakból összefont, összeszőtt valamit jelent, ugyanazt, mint a *sér*, *sűr* ‚forog. sodor' igetőből való *sűrű* és *serevény*. (*Szölevény* a mai népnyelvben vadkomlót, sűrűséget jelent. *MTsz.*) Az pedig kétségtelen, hogy a *szövevény*-ben a *sző* ige van, azaz eredetét tekintve ugyanazt a tárgyat jelenti, mint a *szőnyeg*, vagyis tárgyi alapon ebben is joggal kereshetjük a *sző* igét. De *Mészöly* szerint *(NNy II., 173)* az ugorkori *szövevény*-nyel szinonim a *sövény* is, mely viszont a *szövény* alakpárja. A semfüsemfa, licium v. ördögcérna-*sövényt*, kusza bozótot mindenki jól ismeri. A régiségben a *sövény* is, *szövény* is már az Árpádkorban gyakori hely és folyónév. Ezeket *Tagányi (MNy IX. 261.)* a gyepüsövénnyel hozza kapcsolatba. (*H.* a komárommegyei *Szőny* falu nevét a szürke jelentésű *szó* melléknév *ny* képzős alakjának mondja, holott annak eredeti alakja *Szüén*, *Szüvény*, tehát a *szű (szó)* igéből való s annyi mint *sövény)*.

Említsük még meg, hogy a szőnyeggel tárgyilag rokon s ugyancsak honfoglalás előtti *nemez* is képzésmódjáról kapta nevét, t. i. az újperzsa *näm* ‚ver' szóból. Magyarul az *üt+eg* ‚a kölyü ütője' v. *szil+ak* ‚forgács' (a *szil* ‚vág' szóból), a *szőnyeg* stb. mintájára bátran hívhatnánk *ver+eg*-nek v. a *kall*-ból *kall+og*-nak is

Magyar Nyelv XXXV, 1939, 1—2. Bárczi G.: Korc. A *korc*, *gorc* szó, mely szíj és madzag behúzására való ruhapártázatot, nád v. vesszőkerítés-hevedert, zsupp v. nádfödél beszegést jelent, az ó-francia *cors* szóra vezethető vissza. Ez a XII.—XV. sz.-ban, egyebek között egy bizonyos férfi és női, nem önálló ruharészt v. ruhadarabot is jelentett. Nyilván a XII.—XIII. századfordulón került hozzánk csípőn felüli részt borító ruha, v. ruhadarab jelentésben. A *korc* a francia divat multával századok folyamán a nép közé süllyedt le. Hogy idővel milyen jelentésváltozásokon ment át, nem tudjuk, de tárgyilag egészen természetes, hogy a derékhoz tapadó, szoros ruharész nevéből maga a ‚derék, kötés, szoknya, gatya stb. pártázata' lett. Ez az elsődleges *korc* ‚ruharész' az egész ország népnyelvében megvan, a *korc*, *gorc* ‚fonott vesszőv. nádkötés' azonban csak itt-ott járja. E másodlagos jelentés föltehetőleg akkor keletkezett, mikor a *korc* jelentésének a madzaggal való összehúzás, leszorítás, ráncolás lett a lényeges jegye.

A *korc* szó legalább szótáraink szerint, igen későn bukkan ugyan fel, de tájszó, sőt tájnyelvi műszó jellegét tekintve, ezen nem kell fennakadnunk s ez nem lehet komoly akadálya XII.—XIII. sz.-i átvétele lehetőségének.

A *korc*-nak ez az itt közölt rövid története tanulságosan példázza egy jelentéktelen népjavunk változatos pályafutását. Mint a vallon-francia úriosztály viseletdarabja érkezik hozzánk a magasabb körökbe, a XII.—XIII. sz. fordulóján s hosszú, ismeretlen mult után, a XIX. sz.-ban a paraszti ruhapártázatokon és hasonlókon kívül, ezeknek további folytatásául, a nádfedelek és pásztori nádkarámok, meg hasonló készületek vesszőfonásaként jelentkezik, de nem országos elterjedésben, mint amazok, hanem inkább csak az Alföldön.

Az érzéki szemléletesség kényszerű kereteiben mozgó primitív-paraszti gondolkodás jellemzésére, találó példa ez a viseletkörből az építéskörbe átvonódott tárgynév. Bizonyára elég sűrű jelenség ez egyéb körökben, de tudtunkkal mégis mi mutattunk rá először, hogy a halászat mesterszavaiból az állattartásba jutottak át egyes mester-

* Ilyen természetalkotta északi és déli övezetre, nevezetesen a fa és nádzónára s az ebből folyó következményekre, az előmagyarság építkezésével kapcsolatban, mi is rámutattunk. *(Ért. 1939. 9.)*

szavak (*NNy 1935: palóka; MNy 1936: cserepecsik*), ha ugyan megállapításunk helytálló.

A napokban a következő példa akadt elém: *Morvay Péter*, Tolna-sárközi kéziratos szógyüjteményében olvasom, hogy az ottani halászok az éjjeli halászathoz való nádfáklyát v. csóvát *torombá*-nak *(torombác, dorombé, dorombó)* mondják. Ez azonban Dunántúl egyes helyein (pl. É.-Bakony, *Ért. 1933, 3.*) a tetőfedő zsuppköteg neve s hogy csakugyan a házépítés területéről ment át a halászat gyakorlatába, mutatja az, hogy ugyancsak ott, a halászok ezt a nádcsóvát *kiccá*-nak is hívják, ami ismét a tetőfedő zsuppfejek neve Dunántúl. Itt tehát egy építészeti mesterszó ment át a tárgyi hasonlóság alapján, a halászat mesterszavai közé, föltehetőleg kiszorítván onnan egy korábbi társát. Hogy azonban erre miért volt szükség, azon eddig még nem sokat törték a fejüket a tudósok. Legtöbbször hiába is törik majd.

1—2. Horger A.: *Gyimbor*. A fagyöngy neve Dunántúl déli felében: *gyimbor, gyombor, gyomború* és *gyombolyú*. Nyilvánvaló, hogy a két utóbbi alak egy korábbi *gyomboró* fejleménye s hogy ennek régi *ó (>ú>u)* hangja elhomályosult kicsinyítőbecéző képző. Az alapszó tehát *gyimbor* v. *gyombor*. Ez a *gyombor (gyimbor; vö.: csombók>csimbók)* a *gyomor* ‚stomachus, magen' alakváltozata (vö. *csomó>csombó)*. A fagyöngy és gyomor hasonlóságon alapuló *gyomor* szó talán a *gyomor-fűből* rövidült. Van ugyanis számos olyan növényünk, mely a maga egészében vagy csak részében (esetleg egy kis képzelődést is segítségül híva) valamely emberi v. állati testrészhez hasonlít. (Itt persze külön kell tartani az idegenből fordított és nem népi eredetű neveket. *B.*) A fagyöngynek nagyobb termetű állatok gyomrával való összehasonlítására egyrészt nagysága, másrészt a gazdafa belsejében való helyzete adhatott okot... írja *Horger*.

Legyen szabad elsőbbed erre a tárgyi oldalra kitérnem. Úgy látom, hogy ebbeli magyarázatában *H.* nem a fagyöngy-*bogyót*, hanem a fagyöngy-*bokrot* tartotta szeme előtt s ezért beszél nagyobb állati gyomorról, mellyel a fagyöngy összemérhető, s a gazdafa belsejében való helyzetéről, mely megfelelne a gyomor belső fekvésének. Mindkettőre példát kellene ugyan felmutatnia, nevezetesen arra, hogy egy bokrot a gyomorral hasonlít össze a nép, vagy hogy a gyomorról azt tartja, hogy az a test belsejében (azaz közepében!) fel·szik, mint teszem azt a *szív* v. a *bél* (a fagyöngynek nem feltétlen velejárója, hogy a fakorona ‚belsejében' legyen), de ilyen példát nem említ. A valóság különben is az, hogy a nép nem a bokornak, hanem feltűnő bogyójának (s csak utána az egész növénynek) adta a *gyöngy* nevet s azt a *fa* jelző nélkül is hívja és hívta *gyöngy*-nek *(MNy XXXIII, 347, NytSz)*, amint többfajta gömbös virágot is illet e névvel.

Hogy a gyomorral (hassal) szinonim *bendő*-ről neveznek el egyfelől növényeket (részeket), másfelől korsó meg kosárféléket, arra *Bengyele és társai* című közleményemben hoztam fel példákat *(Ért 1935, 10—2)*. De rámutattam arra is, hogy mindezekben érthetőleg a *bendő (gyomor)* puffadt volta az elindító motivum .... a primitiv szemlélet szerint.

A jelen esetben azonban — mint mondottuk — a bogyóról van szó. Miről kaphatta ez, a teljesen érthető *gyöngyön* felül, a címben tett nevet?

A *gyomboró* olvasásakor a *mogyoró* (korábban *monyoró)* jutott eszembe. Ennek összetétele ez: *mony+or+ó*, jelentése tojásdad, tojáska, mert alakja olyan, mint az apró tojásnak. (*Here* szavunk használatát növényneveinkben l.: *Nyr L. k.)* Vajjon a *gyomboró* nem lehet ilyen szemlélet eredménye? Alakilag talán két szóból is levezethető: a *domború*-ból és a *gomború*-ból. Én az utóbbihoz hajlok. Ez a gömbölyű jelentésű *gomb (gömb)* származékának látszik s *gomboró (ú)* annyi lenne, mint gombalakú, gombocska. *Gomború* szót azonban szótárainkban nem lelünk. De a *gömbölyű* megvolta azt mutatja, hogy a *gomb~gömb, gombolyag~gömbölyeg* stb. példájára kell v. kellett ilyennek lenni.

Külön kérdés, miképen lett a *gomború*-ból *gyomború*. *G > gy* változásra van ugyan néhány példánk *(gimberedik* és *gyiberedik, göngyöl* és *gyöngyöl* stb.), mégis a *gyöngy*-el való kontaminació lehetőségére gondolok.

Ismét más kérdés, lehet-e ilyen magaráálló — bizonyára jelzős szerkezetből kiváló — melléknév tárgynév? Lehet; ime néhány példa: *pöfeteg*, egy felfújt gombaféle neve a *pöffed*-ből; *dobzó*, egy nagy, puffadt, lószemű ringlószilva féle neve a *doblik*, felhasasodik szóból *(Vasi Szemle* 1936, *Bátky: Tögző, dobzó); dobosz* ‚toboz' u. abból; *bubúcs*, télizöld bogyója a *búb*-ból; *tukorca* ‚gyékénytorzsa' a *teker*-ből; *kukori* ‚kerek tészta' a *kukorog*-ból; *fenterő* ‚tésztaféle' a *fen (fent)*-ből; *totya* ‚lapos fazékcsa' a *totyog*-ból; *bendős* ‚hasas korsó' a *bendő*-ből; *gömböc* ‚disznósajt' a *gömb*-ből; *puplika* ‚gömbölyű tojásos kosár' a *púp*-ból (Hajdúböszörmény, *Bartha K.* adata), hogy csak ennyit említsünk.

Egyszóval a *gomború>gyombolyú>gyombor>gyimbor* szerintem annyi, mint *gömbölyű (bogyó), gömbölyűke (gömböcske, gombocska* többféle virágnak a neve). s ez a *gyöngy*-nek is megfelel.

3—4. Horger A.: Herkentyű. „A herkentyű" az Alföldön és Erdélyben valami perecalakú tésztanemű. Ezenfelül még ezt közli róla a *MTsz* Veszprémből: *Mi van a kezedben (zsebedben)?* — Herkentyű (felelik, mikor nem akarják megmondani, hogy mi). A multkoriban azt hallottam egy Görögországban járt barátomtól: Sok tengeri herkentyűt kellett ott ennem, azaz tengeri halakat, rákokat és mindenféle más tengeri szörnyeket. Ez az értelmezés világította meg előttem, hogy a *tengeri herkentyű* nem lehet egyéb, mint korábbi **horkantyú* változata, mely utóbbi persze a *horkant* ige *horkantó* igenevének olyan változata, mint *pattantyú* a *pattantó*-nak, *billentyű* a *billentő*-nek, stb. E szó története tehát az, hogy a tréfás elijesztésül használt *horkantyú*, azaz *horkantó állat* v. *szörny*, elvesztvén a *horkant* ige családjába való tartozását, hangrendi átcsapással *herkentyű* lett. Tréfásan aztán átvitték ezt a szót bizonyos ritka, különös, még soha nem látott tésztafélék jelölésére is s e jelölésnek tréfás eredete végül teljesen elhomályosodott."

Én úgy látom, hogy e magyarázat tárgyi kiindulása téves s így téves tehát *H.*-nek minden ehhez fűzött tárgyi és nyelvi levezetése is. Hosszadalmas és felesleges lenne minderre kitérnem. E helyett elégséges a magam, korábban már ismertetett magyarázatát előadnom. *(Debr. Szemle 1935, 367—9. Csörge, csőröge, csörögő, hőrész, herőce)* A bizonyosfajta tésztanemű jelentésű *herkentyű* értelmezésében szerintem nem az egyetlen adattal sem igazolt tengeri szörny jelentésű *horkantó*-ból kell kiindulnunk, hanem a testiculus, hode jelentésű *here* szóból. Nem kétséges, hogy ebből a szóból származik a *herőce* és *herőke*. (Vö.: *gömbőce* és *gömbőke; kenyérce* és *kenyérke*). Ezek már átvitt értelemben (palóc vidékeken) apró fánkformájú ünnepi süteményi jelentenek, tárgyilag tehát ugyanazt, mint a régi debreceni *tésztadió*, vagy a mai, lakodalmi gallyra aggatott székely *zsírbakicsike*. (Képét l.: *Ért. 1932, 118—9.)* A szerelem és házasság szimbolikájában mindenkor és mindenhol nagy szerepet játszó, almát és diót helyettesítő, termékenységet jelképző, szóbanforgó süteménykék tehát éppen ezért is olyan alakúak, mint a házas ünnepek alkalmával a termékenységet jelentő kakas *heréje (petéje, herice, heréce, herécse)*. Ebből a *heré*-ből, illetőleg némely származékából igéink is vannak, ú. m.: *herél, herécél, herécsel, hergel, hergész* és *herkent*, mindannyian *petél, tojóz, csecsez, cicerél*, stb. jelentéssel. *Herkent* igét ugyan szótáraink nem említenek, hanem csupán *hersent*-et (és *hersentést)*, ugyancsak *pettyent* jelentéssel *(MTsz)*, de ennek a *pergel (pörköl)* és *persel* analógiájára — lappangva bár — élnie kell, mert szerintem semmi kétség, hogy ebből származik az előbbiekhez hasonlóképen a csak másodlagosan tészta jelentésű *herkentyű*.

Elsődlegesen ez is kokasherét (petét, monyt, tojást stb.) jelentett s tudomásom szerint jelent ma is. S amint aztán a *herécé*-ből lett a *herécel* ige, épenúgy lett a *herkentyű*-ből a hasonló jelentésű *herkentyül*. (A kakas megherkentyüli a tyúkot. *MTSz.* Ha ezt az igét *H.* észreveszi, aligha gondol a tengeri szörnyre).

Hogy a *here* kiindulásunkkal jó helyen kereskedtünk, mutatja a gyerekszólásban a *herkentyűt* helyettesítő *herebere* és *hercsula* is. A *here-bere* ugyanis olyan játszi ikerítés, mint pl. a *here-hura* = ‚lóhere' (már *Melius*-ban is megvan!), a *hercsula* meg mint pl. a *csere-csura* = ‚magas, cserépből való parázsborító' (a *cserepulyá*-ból, *NNy 1935, 23)*, tehát *herecsura>hercsura>hercsula (r>l: erker>erkély). Tengeri herebere* (néha hozzáteszik, hogy ‚kirántva') *tengeri hercsula* vagy éppen *tengeri herebere-herkentyű (MNy XXIII, 194)* kifejezéseink aztán arra mutatnak, hogy az alapszavak jelentése (és persze maga a szólásmód is) elhomályosult s a *tengeri* jelző csupán játszi hozzácsengés vagy efféle (pl. reszelt fene!), de nem értelmező jelentőségű, mint a *herebereleppentyű* (ez valami madárlátta főznivaló tészta a gyerekeknek) és *herkentyűduda* (ezt a kíváncsiskodó gyerekeknek mondják) használata is igazolja. Tehát tisztára formális és nem tartalmi összefüggésről, asszociációról van szó, mely jelenség a kezdetleges szellemi magatartás folyományaként olyan gyakori a népi szólásokban. Mi van a zsebedben? gyerekszólásban szereplő *herkentyű (herebere, hercsula)* tehát tréfásan értve annyi, mint *kakastojás* (v. efféle), ez meg olyan kifejezés, mint a kakastejjel-varjuvajjal sütött pogácsa .... az érdeklődő gyerekek számára. A szólás értelmi változásának bővebb magyarázatára nem térünk ki.

Bátky Zsigmond.

MAGYAR NYELVŐR. *1938, 1—3. Beke Ő.: Lábbadoz, lábbadozás.* Van egy *lább* igénk. Ennek eredeti jelentése: ‚vízen lebeg, hányódik'. A *lább* melléknévi igeneve a *lábóhorog* (népetimológiával: *lábashorog)*, ‚kabakhoz kötött, tehát úszóhorog';

lábó (lábbó), ‚lábakra kötött deszkákból álló átkelő eszköz, tutajféle, zsombék'. (L. még: *u. itt* 101—2. L.) *Fokos D.*: Szerszám. A régi finn-ugor eredetű *szer* és fiatal, bolgár-török eredetű *szám* szavainkból előbb mellérendelő, később magyarázó kapcsolatban összerakott, sjelentésükben külön-külön is bonyolult menetű műveltségszavunk magyarázata. *Gunda B.*: *Adatok a ‚rúdravaló' tárgyi ismeretéhez.* A hazai, mai magyar elterjedésadatok tanulságos összeállítása. (A hunyadi csángó ‚rudikendő-rudak' — *Ért. 1903, 216* — kimaradtak a sorból). Röviden megemlíti *G.*, hogy díszes rúdravalók felaggatása tőlünk keletre és délre (adatok ?) egyaránt szokásos, s orosz földön és az ugoroknál a rudak valaha állatbőrök szárítására szolgáltak. A rudakat nálunk is, a szomszéd népeknél is (erre nem csupán egyetlen adatot kérünk !), a kemence közelében függesztik fel. Ezek az elterjedés adatok *G.* szerint azt bizonyítják, hogy a tartórudak használata általános volt a magyarságnál, s ezeknek valamikor szárító szerepük volt.

Ez a tisztán a földrajzi előfordulásra alapított megállapítás, mely lényeges mozzanata lenne az ősi magyar ház eredete kérdésének, ilyen formában nem elégíthet ki bennünket. A házbeli tartórudak kérdésének — külön a kemencekörülieknek, külön a házfalakat összekötőknek, (ezek se egyfélék !) — alaposan utána kellene nézni. Mi úgy tudjuk, hogy ezek — konzervatív házvidékeken fennmaradva — az északi hideg és nedves faövezet boronaépítő technikájában és házberendezésében, az ősgermán és ősszláv kor óta jelentékeny szerepet játszottak s egyik formájukban a mai finn-ugor építőgyakorlatban is megvannak, mégpedig *Sirelius* szerint ősi soron. Ezeknek leszármazottai a mieink ? Ha igen, akkor annak minden következményét le kell vonnunk.

4—6. Kertész M.: *Árokszállás.* Okleveleink a kunok és jászok telepeit a XV. sz. közepéig *szállás*-nak. — latinul *descensus* — attól kezdve *possessio*-nak, *praedium*-nak, majd *villa*-nak nevezik, a ‚ház' és ‚falu' szót sohasem használják. (Itt megemlítjük azt, ami eddig úgy látszik senkinek se tünt fel, hogy az osszét-alán eredetű jászok ugyanolyan telepekben laktak, mint a kunok ! Nem hagyhatjuk szó nélkül szerzőnek azt az állítását sem, „hogy a magyarság a kunok és jászok betelepedésekor *már legalább másfélszáz esztendő óta* helyhezkötött házakban, falvakban lakott." Mert Szt. István törvényei már kifejezetten házakról, udvarokról, falvakról, falucskákról szólnak s így joggal föltehető, hogy azokat *korábban* is ismerték. *K.* úgy látszik a honfoglalókat mind *sátorlakóknak* gondolja. Mi ezt nem írjuk alá. Viszont ha *Gunda* fentebb ismertetett cikke szerint a házbeli rudak ősi örökségeink (? *B*), akkor eleink föltehetőleg *boronaházakban* lakhattak.) A XV. sz. közepe óta már nyilván semmi különbség sem volt a magyar és jász-kun lakótelepek. szállások között. A *szállás* a régiségben t. i. mindig ideiglenes tartózkodási helyet (latinul: *hospitium taberna, diversoria, tugurium)* jelentett. A pásztori nyelv *szállás* szava átment az oláh, szerb, horvát, szlovén, tót, cseh, rutén, lengyel, orosz (innen : votják) és török nyelvbe. *Szállás* nevű lakótelep a jász-kun kerületeken kívől csak *Királyszállás* volt Veszprémben és Valkóban, az ottani királyi birtokokon, mint egy-egy vadászszállás. Megfelelt nekik az ugocsai *Királyháza*, szintén vadászlak. A jász-kun szállásokon emelt építmények természetesen ideiglenesek voltak.

Palotay G.: *Régi kézimunka-müszavaink jelentéséhez.* Egykorú leltárakban gyakran előfordulnak elhomályosult vagy ismeretlen kézimunkaműszók. Szótári magyarázatuk több tekintetben kifogásolható. Helyes értelmezésükhöz a mult és jelen tárgyi emlékei, azok technikája s mai mesterszavaik vizsgálata is szükséges. A népi kézimunkák, mint szállományok ugyanis nemcsak tárgyi mivoltukban, hanem terminológiájukban is sok eredetiséget őriztek meg. Szerző nemcsak az *OklSz* és *NytSz* példáit egészíti ki világosan megfogalmazott, új nyelvemlékbeli adatokkal, hanem azokat tárgyi összehasonlítás és népnyelvi vizsgálatok útján is értelmezi, minderre kiterjedő alapos előtanulmányai segélyével. A *kötés* címszó alatt pl. hétféle kézimunkát vesz igen lelkiismeretes tárgyi-technikai vizsgálat alá a régiségből s mai, országosan áttekintett népi kézimunkakincsünkből, hogy a szónak hely és időszerinti változó értelmét megállapíthasse. Tanulmánya a kötésen kívül a *metélés*, a *rost* és a *töltött* műszavak elemzését öleli fel.

7—9. (és 9—10.) Kodolányi J.: Ormányság *és Ormánság. Kiss G.*-val és *Mészöly G.*-nal szemben nyomós történeti és nyelvi érvekkel azt bizonyítja, hogy az *Ormánság* — régi nevén *Ormánköz* v. Bélköz — a török *urman* = ‚erdő' szóból magyarázandó, mint addig is tanították, nem pedig az *or (orr)* szóból alkotta *ormány* ‚laponyag'-ból, mint *K. és G.* hirdeti. Mi — egyéb érvek alapján is — azt hisszük, hogy igaza van. (Azt gondoljuk, hogy az *Ormán-Köz* és *Bél-Köz* is szinonimái egymásnak). *Beke Ö.*: *Edény szavunk jelentéséről. Katona L.* legújabb magyarázata se fogadható el *(MNy XXX, 183).* Ő elhomályosult ugornyelvi összetételnek tartja *edény* szavunkat *(ed* = ‚gabona' ; *ény* = edényféle) s szerinte étkezésre v. élelmiszer őrzésére szolgáló készület lehetett. *B.* szerint az *edény* eredetileg *eszköz*-t je-

lentett: Ez magyarázza meg aztán különböző népnyelvi jelentéseit: 1) ruhásszekrény; 2) bútor; 3) szekér; 4) egy fuvar; 5) halászok-révészek csónakjai, szállító eszközei; 6) csónak; 7) hajó, dereglye. *Bátky Zsigmond.*

VASI SZEMLE. 1939 (VI). 1—2. sz. *Tóth I.: Így épít a vasi nép.* (L. *Ért.* 1938, 327—30.) *Gunda B.: Egy madárhurok dunántúli elterjedéséről.* A *Gőnyey S.* közölte zselicségi kányafogó hurok — földbeütött karó végére húzott kukoricacsőre aggatott lószőrhurkok — a vasi Őrségben is használatos. Előfordul ez a különös szerszám Dunántúl déli felében (képét Somogyból közli szerző) s egy adat szerint az Alföldön is. Teljesen hasonló hurkokat közölnek Üszküb környékéről, Kelet-Bulgáriából és Egyiptomból is, ahol a kukoricacsövet a durraköles kalásza helyettesíti. A lengyel hurkok — rúdra tűzött gabonakéve v. bogáncscsomó hurkok — csak a felállítás elvében hasonlítanak a fentiekhez s így azokkal nem hozhatók kapcsolatba (? *B*). Kétségtelen, mondja szerző, hogy a dunántúli és balkáni hurkok egymással összefüggenek. Mivel a kukorica Európában fiatal kultúrnövény, ennek a hurokformának is fiatalnak kell lennie mai előfordulási területén (? *B*), de amelynek ősi formáját talán az egyiptomi durraköles hurokban kell látnunk. *Bödei J.: A karácsonyi ostya.* A zalai Kékkúton szokásban volt karácsonyheti ostyakészítés és ajándékozás leírása kótával. *Bátky Zsigmond.*

DEBRECENI SZEMLE. 1939. jan. *Milleker R.: A székely tízesek. Milleker*, a debreceni egyetem földrajztanára, kutató útjain keresztül-kasul bejárta a magyarlakta keleti országrészt. Bizonyára ilyen szemrevevő falujártában akadt meg figyelme a csoportos településformájú, de közelebbről nézve tízes felosztású keleti székely községeken. E különös formák tovább foglalkoztatták, s érdeklődését az alaktani elemzéseken túl természetszerűleg eredetkérdésük felé fordították. Ezeknek a többágú, elsősorban persze történeti irányban elmélyített tanulmányainak eredménye előttünk fekvő munkája, melynek lényegi tartalma a következő: A székelyek mindig határőrök voltak, telepeik tipikusan katonatelepek s a *tizes* elnevezésben máig fenntartották hadiszervezetüket és keleti származásuk emlékét.

Hogyan keletkeztek a honfoglaláskor a kisebb falvak és telepek? Minthogy a magyarok hadiszervezete olyan volt, mint a mongoloké, vagyis a nép tizedekre volt felosztva, valószínű, hogy parancsnokaik tizesekben és százasokban telepítették le őket. „Nincs tehát kizárva — mondja — az a föltevés, hogy a honfoglaló magyarság katonai kötelékben telepedett le. Egyes tizedek alkották a falvakat vagy jobban mondva telepeket." Érthető ezek után, hogy az elpusztult székely határőrtelepek (vágvidéki, szepességi, bihari, stb.) is ebbe a rendszerbe tartoznak, mert lakosságukat Székelyországból telepítették ki. „Meg vagyok győződve arról, hogy Magyarország nagy területein és sok helységében megtalálhatók a tizes rendszer nyomai. Érdekes, hogy a Dunántúlon nem akadtam semmiféle errevonatkozó adatra" — írja. (Pedig a nyugati határszélen — Sopron, Vas Zala — mindenütt kimutathatók az árpádkori *őrök B.*).

Ez a kizárólagosan magyar településrendszer legtisztábban a székelyek közt, ott is Csíkban maradt fenn, ahol a falvak tizes nevei ma is sok helyen használatosak. Történeti emlék országszerte alig van róluk s historikusaink se foglalkoztak ezzel a tizedkérdéssel. A tudós szerző — későbbre igérvén egy illusztrált cikkének örömmel várt megjelenését — egyelőre a figyelmet óhajtja felhívni rá.

Az erdélyi székely telepektől tehát merőben különböznek az oláhok és szászok telepei. Az oláh telepek elsősorban szétszórtak, tipikusan pásztornépek telepei, minden különösebb társadalmi rend nélkül, — mely a szászok ismert községrendjében tetőzik — mondja *M.* Ebből a kezdetleges, laza településből már most azt következtetni — mint *Vuia* teszi —, hogy az oláhok az őslakók Erdélyben, míg a magyarok és németek csupán gyarmatosok, *M.* szerint s szerintünk is, teljesen tudománytalan felfogás. A telep mai formájáról nem lehet a falu ősiségére következtetni. Tévedés azt hinni — írja — hogyha egy csoport mongol pásztor az Alföldre kerülne, azonnal téglaházakat építene magának. Itt bátran hívatkozhatott volna hazai példára, nevezetesen a kunokra, akik a XIII. sz.-ban, sőt később is oklevelesen igazolt sátorlakók voltak, amivel a *Vuia* által emlegetett, de odahaza sem elsőrangú szakembernek ismert német *Mielke* elméletére is megadhatni a választ. A mongol szolgálatban állott kunok különben se bejövetelük, se végleges megtelepedésük idején — úgy látszik — nem a tizes rendszer szerint szállottak meg. Igaz, hogy nem voltak határőrök. (*B.*)

M. professzor ebben a kényszerűségből sovány kivonatban ismertetett s mint mondottuk elsősorban figyelemkeltőnek szánt magvas tanulmányában fogas kérdést adott fel a magyar historikusoknak, a székely tizes rendszer fölvetésével. Tudnak-e rá

egyhamar felelni? Ez persze sokkal nehezebb, mint e tanulmány egyes állításait cáfolni. A tizes rendszer megvoltát bizonyos helyeken tagadni nem lehet. De vajjon ősi, vagyis elsődleges és hagyományos berendezkedése-e ez a székelységnek, vagy később, tehát másodlagos és hatóságilag rákényszerített-e? (Az elsődlegest t. i. nem tartjuk annak, vagyis a székelyeket se katonai határőröknek). Nekünk egyelőre az utóbbi látszik valószínűnek.

1939. márc. *Zoltai L.*: *Debreceni utcakapitányok, tizedesek és tízházgazdák.* A századokon át virágzott, az utcabeli lakosok gyülése által, a vének tanácsától kijelölt hat-hat polgár közül választott, közigazgatási tisztségek és tisztek ismertetése, a városi levéltár gazdag anyaga nyomán, szerző közismert gondosságával. Szerinte a tizedekre való felosztást (1607-ben két járás volt 17—17 tizeddel) bizonyosan megelőzte az utcák megszállása, s a tizedekre, sőt alsó és felső járásra osztás, csak az utcák megsokasodása után, a jórendtartás kedvéért történt, az egyenlő teherviselés folyományaként, mert Debrecen sohasem volt katonajellegű város. Érdekes Z.-nak az a megállapítása, hogy a derékutcák piacszerű kiszélesedése a város széle felé, a sokadalmak tartásának következménye, mert debreceni szokás szerint némelyik utca polgárai saját heti és országos vásártartási jogot élveztek. *Bátky Zsigmond.*

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

AUSLANDSDEUTSCHE VOLKSFORSCHUNG. II. kötet 4. sz. *Weinelt, H.*: Szudéta-sziléziai népiség a régi morva-sziléziai határ körül, *Bauer, K.*: A Csile-németek a világháború alatt, *Hörmann, B. L.*: A németek Havaiban, *Hopf, H.*; A középlengyelországi németek asszimilációjának kérdéséhez, *Wostry, W.*: A nemzetiségi állam problémája az 1848-as cseh forradalomban címen közölnek térképpel illusztrált dolgozatokat. Kutatásaikról *Hoffmann, M.*: A Semmelweis Ignác körüli viszály, *Oljancyn, D.*: Német tudósok levele Oroszországból és a Baltikumból, *Grabmann, W.*: Lüderitz terve egy tengerentúli német településről, *Reimann, K.*: A németség fölkutatásának állapota Wiskonsin-ban, *Beyer, H. J.* és *Hoerschgen, H.*: A korábbi Csehszlovákia népiségkérdése cím alatt számolnak be. A számot gazdag irodalmi szemle egészíti ki. *Fél Edit.*

DEUTSCHES ARCHIV FÜR LANDES- UND VOLKSFORSCHUNG. Berlin, 1937. I. évf. 1 sz. *Metz, Fr.*: Wilhelm Heinrich Riehl és a német határvidékek kutatása c. dolgozatában adja meg hangját és programmját a Brackmann, A., Hassinger H. és Metz Fr. által szerkesztett, Meynen E. által Berlinben kiadott, szép kiállítású negyedévi folyóiratnak. A lap a német népkutatás szolgálatában áll. Ez a népkutatás túlmegy a szaktudományok határain és minden érdekelt tudományág összefogásában áll. A határvidékek, mint az egész szerves részei szemlélhetők. Ezért minden tudománynak a nép szélső állomásai felé is kell tekinteni. A határvidékek ismeretének előfeltétele az idegen népek és kultúrák ismerete. A német a szomszédokban leggazdagabb nép a földön és ezért az idegen népiséggel való érintkezése is többoldalú, mint más népé. Ez a tény kölcsönös megértést követel és megértéshez kell, hogy vezessen.

Steinbach, F.: A nyugati német néphatár, mint a politikai történelem kutatási feladatának kérdése, *Aubin, H.*: A német „Ostbewegung" kutatásához, *Andresen, L.*: A német népiség fejlődése Schleswigben stb., *Weizsäcker, W.*: A német városi jogok behatolása és elterjedése Cseh- és Morvaországban, *Zatschek, Heinz*; A witigonok és Délcsehország megszállása, *Klaar, A.*: A Felsőausztriai Mühlviertel és a cseh határvidék településformái, *Amman, H.*: 70 évi nyelvi számlálás Schweizban, *Hassinger, H.*: Burgenland és tudományos fölkutatásának állapota a Burgenlandatlas tükrében, *Brackmann, A.*: Zantoch-i ásatások, *Ost, H. G.*: Az északi határvidék és Délkelet-Hátsó-Pomeránia megszállása, stb., *Seraphim, H. J.*: Az északkeleti és délkeleti német népcsoportok agrárpolitikájának, stb. irodelma, *I.* A balti országokról, *Mayer, Th.*: Felsőrajna-i irodalom, *Schwarz, Ernst*: A nyelvtudományi népkutatás haladása és feladatai a Szudétaországokban címen közölnek térképekkel és ábrákkal illusztrált dolgozatokat. A számot bibliográfiai adatok egészítik ki.

I. évf. 2 sz. *Margue, N.*: A luxemburgi nemzeti érzület kifejlődéséhez, *Kranzmayer, E.*: Német nyelvi kincsek az Alpok határvonalán túl stb., *Karasek-Langer, A.*: Német néprajzkutatás a mai Magyarországon, *Aubin, H.*: A német „Ostbewegung" ku-

tatásához (folytatás), *Wolters, E.*: Az egyes népek és népcsoportok népességi mozgalmai Csehszlovákiában, *Burkardt, A.*: Belgium népbiologiai alkata stb., *Aubin, G.*: Az északcsehországi textilipar keletkezési történetéből, *Kossmann, E. D.*: Kutatások a középlengyelországi német posztókészítés történetéhez, *Kapp, W.*: Az elzásziak Franciaországban, *Müller-Blattau, J.*: Az elzász népdal, *Feldmann, Fr.*: Középkori zene, stb. Sziléziában, *Hochenegg, H.*: Német bányaművelés Trientben stb., *Glaubert, G.*: A steini alpok stb. településéhez, *Weidlein, J.*: Az első kivándorlási időszak német telepeseiről Magyarországon, *Schmidt, M.*: Ujabb dolgozatok Alsósteyerországról címen írnak. Dolgozataikhoz térképek és ábrák vannak fűzve. *Wutte M.*: Irodalmi összeállítása Karintiáról fejezi be a füzetet.

I. évf. 3 sz. *Franqué, W. v.*: A luxemburgi sajátosságok kifejlődéséhez stb., *Lehmann, E.*: Néprajz és néphatár, *Aubin H.*: A német „Ostbewegung" kutatásához (befejező közlemény), *Schürer, O.*: Középkori templomépítés a Szepességben, *Burkardt, A.*: A háború utáni magyarországi németség népbiologiájához, *Pfalz, A.*: Az északi Dunavidék nyelvjárásai, *Kuske, Br.*: A gazdasági és társadalmi összefonódások Németország és Németalföld között stb., *Gruber, K.*: Németalföldi befolyás Poroszország stb. építőművészetében, *Schmidt, M.* és *Neumann, W.*: A steyer nyelvhatár térképe, *Bobek, H.*: A német néphatár körül az Alpokban, *Mitzka, W.*: A német nyelvterület határvidékei szókincs gyüjteményéről, *Kuder, M.*: Ujabb német munkák a braziliai németségről c. cikkei jelentek meg térképekkel és ábrákkal a számban. Befejezésül *Prinzhorn, F.*: A lengyelországi németségre és Danzigra vonatkozó irodalmat közöl.

I. évf. 4. sz. *Krebs, N.*: A német népiség keleti határa a népességeltolódás tükrében, *Kuhn, W.*: A német településterek Délkeleten, *Lendl, E.*: Szekundértelepülési mozgalmak a „Schwäbische Türkei"-ben, stb., *Stanglica, F.*: Német-Mokra betelepítése felsőausztriaiakkal stb., *Hirsch, H.*: Az alsóausztriai és morvaországi határ keletkezése, *Knapp, W.*: A vártípus Steyerországban, *Körte, W.*: Német mesterek művei Friaulban, *Vries, J. de*: A német honfoglalás Németalföldön, *Boehm, M. H.*: A néprajz krízise, *Seraphim, J. H.*: Az északkeleti és délkeleti német népcsoportok agrárpolitikájának, stb. irodalma, *Stubenrauch, H.*: Megjegyzések az utolsó évek lengyel agrárpolitikájának irodalmához, *Karasek-Langer, A.*: A német néprajzkutatás a mai Magyarországon, *Klocke, H.*: Vidéki népesség és falu magyar és román szemmel címen értekeznek. Térképek és fényképek egészítik ki az egyes dolgozatokat. *Helbig, H.*: Bibliográfiai összeállítása az Érchegységről fejezi be a számot.

II. évf. 1. sz. 1938. *Schier, Br.*: Néprajzi szempontú „Auseinandersetzung" németek és szlávok között, *Bosse, Heinrich*: Urasági-paraszti kapcsolatok a balti középkorban, *Schmithüsen, J.*: A luxemburgi mezőgazdálkodás fejlődése földrajzi szempontból, *Krannhals, Detlef*: A Visztula szerepe a kelet gazdaságtörténetében, *Oberacker, K. H.*: Koseritz, Karl és a braziliai németség küzdelme, stb., *Müller-Blattau J.*: A német népdal Lotaringiában, *Burkardt, A.*: Schweiz népbiologiai keresztmetszete, *Wolters, E.*: Csehek és tótok, *Maydell, K.*: Kutatások a Szudétaföld településtörténetéhez és településformáihoz címen értekeznek. *Doubek F. A.* által összeállított Középeurópa népi és nyelvi atlaszairól szóló ismertetés fejezi be a füzetet.

II. évf. 2. sz. *Brunner, O.*: Ausztria útja a Nagynémet birodalomhoz, *Rogman, H.*: A porosz kelet népesedési fejlődésének alapvonalai, *Meisner, A.*: A németek Cseh-Szlovákiában, *Petri, Fr.*: A Németalföld népi története, mint germán-német kutatási feladat, *Kubach, E.*: A nyugati német határ és a középkor építőművészete, *Krannhals D.*: A Visztula szerepe a kelet gazdaságtörténetében, *Ludat, H.*: Mieszko adózási kötelezettsége a Warthe-ig. *Weinelt, H.*: A felsőszléziai Kostenthal nyelvsziget nyelve és települése, *Franz, L.*: A korai középkor népességtörténetéhez, *Kriechbaum, E.*: Régi sóutak az Alpok és Böhmen között, *Jungbauer, G.*: A néprajzkutatás Cseh-Szlovákiában, *Lendl, E.*: Településföldrajzi kutatások a délkelet-német népszigeteken, *Woltner, M.*: Az oroszországi német kutatás 1934—1937, *Keyser, E.*: Poroszország országos térképei. Ténymegállapítás.

II. évf. 3. sz. *Lehmann, E.*: A határvidék néprajzához címmel e kérdés németcseh szakaszát vizsgálja, *Walter, E.*: A gazdálkodás szerkezete a Memelen innen és túl, *Hahn, W.*: Felső-Szilézia német népcsoportjának munkanélkülisége, *Klante, M.*: Az Iserhegység üvegje, *Fernis, H. G.* A német-schweiziak politikai népsűrűsége stb., *Hirsch, H.*: Ausztria a Német Birodalomban, *Paschinger, H.*: A házsűrűség és népsűrűség változása Karintia néhány községében, *Kallbrunner, I.*: Német vándorlások Erdélybe az újabb időben, *Csallner, A.*: Népbiologiai kutatások az erdélyi szászok között, *Dopkewitsch, H.*: A sajtó a lettországi területen. A számot fényképek és térképek egészítik ki.

A nem néprajzi érdekű dolgozatok részletes ismertetését nem tartjuk feladatunk-

nak. Ugyanígy nem a nem tisztán tudományos térképekhez vagy térmegnevezésekhez való hozzászólásokat. *Fél. E.*

L'ETHNOGRAPHIE. Nouvelle Série. No. 35—36. 1938. Paris. 134 l. 8°. Soeur *Marie-André* du Sacré-Coeur a Mossi-beli nők jogi helyzetét vázolja. *Dellenbach* Marguerite és *Lobsiger* George újkaledóniai bambuszkarcolatokról értekeznek, rámutatva az azok között található vallás-néprajzi vonatkozásokra. Mme *Vaux-Phalipau* a Melusina mondakör elterjedését ábrázolja s kiemeli a legtökéletesebb tipust.

Szendrey Ákos.

GLASNIK ETNOGRAFSKOG MUZEJA U BEOGRADU. Beograd, 1938. Tom. XIII. *Dr. Djordjević T.*: Népszokásaink egynéhány levéltári adatáról. *Dr. Erdeljanović J.*: Az ethnológia mint tudomány. *Janković D*: Ünnepi népi játékok Poreč környékén (Délszerbia). *Dimitrijević V.*: A papucs készítése Skopljeban. *Barjaktarović M.*: Mesterséges népi öntözés Berané körül. *Protić L*: Az eskü mint igazolóeszköz a szerbeknél és a cigányoknál. *Miladinović M.* és *Petrović V.*: Az ethnológiába vágó elemek Radovisko környékén (Délszerbia). *Tanović St.*: Népi gyógyászat Djevdjelija környékén (Délszerbia). *Momirović P.*: Népünk varázslása. *Vlahović V.*: Megjegyzések a Bitoljkörnyéki népdalokhoz *Vuković V.*: Pelješac népdalai és azok előadási formája. *Šaulić N*: Vuk Lopušina (népi hőseposz), *Polenaković H.*: A „kéznélküli leány" újabb mesetipusa. *Petrović A.*: Kökény (prunus spinosus) a néphitben. — Kisebb közlemények: *Drobnjaković B.*: Rudine község guzláiról és guzlárairól. *Djenić L.*: Zlatibor guzlárai. *Drobnjaković B.*: Adatok a Lustica-környéki guzlárokhoz és guzlákhoz. *Filipović M*: A teherhordó nyereg készítése. *Kastratović M.*: Agyagedények készítése Bihor körül. *Djenič L*: Kisértetek. *Drobnjaković B.*: Fenyítőeszközök kihágások ellen. *Drobnjaković B.*: Mérges kigyók elleni varázslás. *P. S.*: A Sobajici név eredete. *Šaulać N.*: Egy száz év előtti ítélet. *Ivanović B.*: A falukörüli földmívelés. *Milosević M.*: A házépítés szokásai. *Milosević M.*: „Ljagani"- (hátas) bölcső-tipus Zlotban. *Katanić T.*: Népbabonák. *Katanić T.*: Vasojevićiek zászlójáról. — Kimerítő szerb bibliográfia, muzeumi jelentés és nekrológok.

Márkus M.

GLASNIK MUZEJSKOGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO. Ljubljana, 1938. XIX. évf. 3—4. f. *Ložar R.*: Polhov-Gradec környéki római leletek. *Mal J.*: A „Schwabenspiegel" és a karintiai hercegbeiktatás. *Grivec F.*: Kocel szlovén fejedelem.

Márkus M.

GÖTEBORGS MUSEI ÅRSTRYCK. 1937. A svédországi Göteborg Múzeum Néprajzi Osztályának 1936 évre szóló jelentése. Az új szerzemények közül különös érdekességgel az amerikaiak és óceániaiak bírnak. Az új szerzeményekről készült szép felvételek díszítik a könyvet.

1938. Jelentés az 1937 évről. Hasonló tartalommal, mint az előző füzet.

Hasselbrink Gusztáv.

KOTISEUTU. 1938. 3. füzet. *L. Hakulinen*: A finn népnyelvi szótár előmunkálatai. *J. Lukkarinen*: Fiúgyerek a finn lakodalmi szokásokban. A menyasszony ölébe ültetik, hogy minél több fia legyen majd. *A. I. Inkilä*: Tytärsaari-i szerszámok és járművek.

4. füzet. *K. Vilkuna*: Édes sajt (térképpel). *M. Ho.*: Ikämieli és Ristohvel (= Akhimélek és Christoffer). *A. Sirkiä*: A karjalai Kannas partvidékének régi hajói.

K. B.

NARODNA STARINA. Časopis za historiju i etnografiju južnih slovjena. Knjiga XI. Sv. 27, 28, 29. Zágráb. 1932. A *Narodna Starina*, mint címében is mutatja, a délszlávok néprajzával és történetével foglalkozik. A folyóirat főszerkesztője *Dr. Matasović Josip*, skopljei egyetemi tanár. E folyóirat egyben a három zágrábi múzeum hivatalos orgánumaként is szerepel. A tanulmányok mindegyike francia vagy németnyelvű kivonattal van ellátva. A főbb cikkek közül a következőket emeljük ki: *Dr. Bulat P.*: Betekintés a szlávok botanikai mitológiájába. *Dr. Filipović M.*: Visoko-környéki (Közép-Bosznia) cigányok. *Zissi G. M.*: Asatások Délszerbiában. *Praunsperger M.*: Adatok a régi horvát fegyverzetekhez. *Szabó G.*: Daruvár és környékének multjából. *Dr. Francev F.*: Óhorvát vallásos népi szinjátékok. Kisebb közlemények, stb.

Márkus M.

NORSK FOLKMUSEUM. 1936—37. XLII. Oslo. Beszámoló a múzeum évi tevékenységéről. Az új szerzemények közlése. Ábrákkal.

Hasselbrink Gusztáv.

PAIDEUMA. MITTEILUNGEN ZUR KULTURKUNDE. 1938. 1. kötet, 2. füzet. Frobenius Leo-ról *Volhard, E.* és *Jensen, Ad. E.* emlékeznek meg. *Kerényi Károly*: Az ünnep lényegéről, *Röder, J.*: Nyugat-Újguinea-i sziklarajzkutatásról számolnak be. Az Északnyugat-Ausztrália-i 2. Frobenius-expedícióról naplófeljegyzések alapján *Wolff, H.* számol be. A szám illusztrált. *Fél Edit.*

REVISTA INSTITULUI SOCIAL BANAT-CRIŞANA. (A bánát-vákai társadalmi Intézet szemléje.) Temesvár, 1937. V. évf. jul.-dec. *Gh. Ilie*: Beszd monostor. *I. Adam*: A temesvári gyermekvédelmi központ tevékenysége Ferend községben. *I. Negru*: Kisajátítás és a föld. Megemlékezik még a kisebbségi kérdések során Kovács A., Magyar kisebbség c. munkájáról, foglalkozik Eckhardt S. egyik cikke kapcsán a Bartók-Kodály féle népzenegyüjtéssel, illetve annak magyarságával (a szokott modorban), valamint az Archivum Europae C. O. III. kötetével, a magyar propaganda szempontjából. 1938. VI. évf. jan.-márc. *M. Sora*: Feljegyzések Szirbó község vallás-erkölcsi életéből. *A. Chircev*: Hivatalos irányítás és egyéni szabadság. A kisebb közleményekben kiragad néhány adatot Kovács I., A néma forradalom c. művéből. — Ápr.-szept. *F. Barbu*: Nemzeti áramlatok a zenében (többek között Bartók és Kodály is). *C. Miu-Lerca*: Bánátizmus és előrehaladás. *S. Dugăiaşu*: Szirbó község földművelésének leírása. *C. Grofşorean*: Nemzedékek harca. A kisebb közleményekben: A román szociologia (Guszti), Vajjon a csárdás magyar vagy szlovák eredetű-e (szlovák!). — Okt.-dec. *Gh. Boran*: Egres község földmunkásságának megszervezése. *I. Ungureanu*: A hivatalos irányítás kérdésének megoldása. *C. Grofşorean*: A kisebbségi kérdés rendezése, stb. A kisebb cikkekben többször foglalkozik a magyarországi nemzetiségekkel. *Dincsér Oszkár.*

ROČENKA SLOVANSKÉHO ÚSTAVU. (Szláv Intézet Évkönyve.) II—IX. kötet. 1930—1937. Prága. A prágai Szláv Intézet általában a szláv népek tudományos kérdéseinek központi irányításával és vizsgálatával foglalkozik. Feladatának tekinti a szlávok tudományos életének minden vonatkozásban való ápolását, a szláv kölcsönösségek, szellemi kapcsolatok kutatását, az együttműködés kimélyítését. Tagjai között a cseh tudományos élet vezető egyéniségei mellett ott találjuk a külföldi szláv szaktudósok neveit is. Az Évkönyv évről-évre kiadott jelentéséből megismerjük az Intézet benső életét és szervezetét, irányító szerepét, az újabb tudományos kutatásokban közvetett támogató szerepét, e kutatásokról végzett jelentéseket. Magyar szempontból fontosnak tartjuk megemlíteni a Szlovákia és Kárpátalja tudományos feldolgozását vállaló munkaközösségnek ezidő alatt végzett (1927—1937) tevékenységét, mely különösen a dialektológia és az etnográfiai síkon mutat fel értékes eredményeket.

Márkus M.

STUDI E MATERIALI DI STORIA DELLE RELIGIONI. Anno XIV. 1938. Fasc. 3—4. 8⁰. Van der *Leeuw* G. a zsugorított temetkezésnek a régi egyiptomi vallási szokásokkal való párhuzamait foglalja össze. *Guarducci* M. egy tráciai feliraton említett temetési szertartásról emlékezik meg. *Merkel* R. F. a germán vallástörténet újabb tanulmányait összegezi.

Szendrey Ákos.

STUDIA FENNICA. Tom. III. Helsinki. 1938. *Hakulinen Lauri*: A népnyelv szótárai és a modern nyelvtudomány. *Ahlman E.*: Az adverbiumokról. *Hakulinen L.*: A finn luokka „osztály" szóról. *Vilkuna Kustaa*: A hajlított-fájú hámiga (lószerszám). *Manninen Ilmari*: A szetukézek házai. *Haavio M.*: A nagy Pán halála. *Leskinen E.*: A karjalai nyelv és a karjalai nyelvű irodalom kutatásának történetéhez. Könyvismertetések, bibliográfia.

Márkus M.

SÜDOSTDEUTSCHE FORSCHUNGEN. III. évf. 1. sz. *Klebel, E.*: Kutatási utak a németség középkori településtörténetéhez a délkeleten. Sokoldalú megvilágítása a bajor törzs településtörténetének a Merovingok és Karolingok idejéből. *Müller-Langenthal, Fr.*: A szász egyetem és vagyona történelmi jogi alapjai Erdélyben, *Mehlan, A.*: Közép- és Nyugateurópa és a balkáni vásárok a török időben. A vásárok funkciójáról, jelentőségéről, a levantei kereskedelem hanyatlásáról a törökök Balkánra való benyomulása következtében, a nyugati hatalmak versengéséről, Közép- és Nyugateurópa harcáról szól. *Hacker, J.*: A Marienbad melletti Plan kerület helynevei. *Richter, E.*: Bischofteinitz politikai kerület helynevei és települése. *Bonomi, E.*: Halál és temetkezés a budai hegyvidék németjeinél. A dolgozathoz vonatkozó mondák vannak csatolva.

Wopfner, H : Birtokelosztás és túlnépesedés tiroli kerületekben, stb. Kisebb közlemények és bibliográfiai jegyzék fejezik be a számot.

III. évf. 2. sz. *Vernadsky, G.* : Gótok és antok Déloroszországban, *Hoffmann, E.* : Pozsony a középkorban. Elfelejtett művészek, elfelejtett műemlékek. *Weinelt, H.*: A liptói elpusztult német népcsoport, *Kostic, M.* : Szerb egyetemi hallgatók a hallei, lipcsei és göttingai egyetemen, *Valjavec, Fr.* : A német polgárság és a német mozgalom kezdetei Magyarországon. Kisebb közlemények és könyvismertetések.

III. évf. 3. sz. *Glauert, G.* : A délkeleti Mészalpok egy szakaszának képe és települési folyamata, stb., *Sattler, W.* Környező-népi jelenségek a szlavóniai németeknél, *Emmerlich, E* : Keletcsehország népessége, *Müller, K. V.* : A német vér jelentősége Délkeleteurópában (biológiai tanulmány). Kisebb közlemények, könyv- és folyóiratismertetések zárják a számot.

Fél Edit.

SVENSKA LANDSMÅL (ARCHIVES DES TRADITIONS POPULAIRES SVÉDOISES) 1937. 1—4. Főképp nyelvészeti gyüjtések eredményei és jelentések az uppsalai svéd nyelvjárási archivum működéséről. A nyelvészeti anyag mellett gazdag folklore anyagközlés is van a füzetekben.

Hasselbrink Gusztáv.

STAVANGER MUSEUMS ÅRSHEFTE 1936—37. A norvég város, Stavanger Muzeumának ez az évkönyve a múzeum tevékenységéről szóló évi jelentésen kívül főkép archaeologiai, zoologiai dolgozatokat tartalmaz. Helyet kapott benne néhány néprajzi tárgyú cikk is. *Hasselbrink Gusztáv.*

SZOVJETSZKAJA ETNOGRAFIA. Izdateljsztvo Akademii Nauk. Moszkva—Leningrad, 1937. 2—4. sz. *Rydzevszkaja Je. A.*: A matriarchatus maradványai a skandinávoknál a régi északi irodalom adatai szerint. *Sztudeneckaja Il. N*: A feudalizmus és rabszolgaság kérdése XIX. sz.-ban Karacsajban (egyes levéltári okmányok adatai szerint). *Sztrélov Ll. D.*: A jakut nő viselete és ékszere XVIII. sz. közepén (Archaeológiai anyagok alapján). Erről a tanulmányról írt cikkében Tan-Bogoraz V. G. azt mondja, hogy az terjedelem és tartalom tekintetében nagyon korlátozott Csak néhány gazdag jakut nő temetkezésére vonatkozik és így a szerző a jakut nő ünnepi viseletét és ékszerét írja le. *Kühner V. N. V.*: Kollektiv vadászatok a formozai törzseknél (atajjal törzsnél). *Zelenin D. K.*: A kezdetleges vallás problémája. *Dyrenkova N. P.*: A matriarchatus maradványai az altaji törököknél. Avunkulátus. *Kagarov Il. G.*: A görögök társadalmi rendszere Homeros korában. *Muratchan V. P.*: A gyermek születésével és nevelésével kapcsolatos szokások a szovjetoroszországi sziriaiaknál. *Pcselina Il. G.*: Születéssel kapcsolatos szokások az asztékoknál. *Kiszljakov N. A.*: A Chingou folyó völgyi tadsikok vadászata gyakorlatban és folkloreban.

Tagán Galimdsán.

VIRITTÄJÄ. 1938, 3. füzet. *Uno Harva*, A finnugor népek rokonságneveinek rendszere. A keleti finnugor nyelvek rokonságnevei különbséget tesznek az idősebb és fiatalabb korosztály között. Mint ahogy a magyar öcsről és bátyról, húgról és néniről beszél, nem pedig mint az indogermán nyelvek, csupán általánosságban fi- és nőtestvérekről, ugyanúgy megkülönböztetik az idősebb és fiatalabb sógort, sógornőt, nagybácsit, nagynénit stb. is. Ez a rokonsági rendszer a leggazdagabb az obi-ugoroknál. Minthogy a török nyelvekben is megvan, Setälä török hatásnak magyarázta a finnugor nyelvekben és ezek között a magyar nyelvben. Ellentmond ennek, hogy a lappoknál is ki van fejlődve. H. kimutatja, hogy a finnben az idősebb osztályt jelző elnevezés elveszett és csak a fiatalabbé maradt meg; az egyszerűsödési folyamatban indogermán hatásnak lehetett része. Eredetileg *miniä* ~ *meny* 'az öcs feleségét' és *vävy* ~ *vő* 'a húg férjét' jelentette. Az elnevezések megkülönböztetését szerinte a házassági szokások : a finnugor és altaji népek közt messzi elterjedt levirátus és szororátus hozta magával, melyek közül az előbbi kötelességévé teszi az öcsnek, hogy elvegye meghalt bátyjának az özvegyét, az utóbbi meg kötelezi az özvegyembert, hogy elvegye meghalt feleségének a húgát. Ugyanez a jog, illetőleg kötelezettség az előbbi esetben az özvegyasszony idősebb sógorára, az utóbbi esetben az özvegyember idősebb sógornőjére már nem vonatkozott, sőt az ilyen viszonyt egyenesen kizárta. A bennünket is közelről érdeklő cikk meggyőzően mutat rá, hogy az elnevezésekben mutatkozó különbségtevés az idősebb és fiatalabb rokoni kapcsolatokhoz igazodó házassági szokásoknak volt logikus velejárója. — *K. Vilkuna*, A néprajzi területekről. *I. Kohtamäki* ismerteti a délpohjolai bajtársi egyesület szóláskiadványát. — 4. füzet. *M. Haavio*, „Maisa, Caisa gyere haza". Lív, észt és finn területről feljegyzett, valószínűleg nyugati

eredetű vándormonda. — Lauri Kettunen ünneplése nagy lív szótárának megjelenése alkalmából. Ismertetés. *L. Laiho*: Beke Ödön cseremisz szövegkiadványa folklorista szempontból. *Krompecher Bertalan.*

ZBORNIK ZA ETNOGRAFIJU I FOLKLOR JUŽNE SRBIJE I SUSEDNICH OBLASTI. Skoplje. 1931. Tom. I. *Elezović Gl.*: A legrégibb muzulmán családok eredetéről és nevéről Skopljeban. *Dr. Karaman St.*: Katlanovo-tó halászata. *Vlahović M. S.*: Sredačka Župa. (Táj- és néprajzi monográfia.) *Ristić K. St.*; Az orthodox szerbek születési szokásai. *Radovanović S. V.*: A Marijovci-k a népmesék, népdalok és népi tréfák tükrében. (Adatok a közép-szerbek szájhagyomány útján öröklődő folklorjához.)
Márkus M.

ZBORNIK ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE JUŽNIH SLAVENA. Zagreb. 1938. Knjiga XXXI. Sv. 2. *Šimčik A.*: Megjegyzések a közmondásokról. II. *Dr. Širola B.*: Novalja na Pagu. (Novalja és vidékének néprajzi monográfiája.) *Lukanec P.*: Közmondások és szokásmondások. *Dr. Stojković M.*: Két népi gyógyításra vonatkozó régi horvát kézirat. (Népi gyógyászatra vonatkozó bő adatokkal.)
Márkus M.

MÚZEUMI HIREK.

Jelentés a Néprajzi Múzeum (Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára) 1938 évi állapotáról és működéséről.

Személyi ügyek. Az 1938 év folyamán a tisztviselői létszámban a következő változás állott be: dr. Bartucz Lajos I. o. múzeumi őr, megbízott igazgató, múzeumi igazgatóőri címet kapott. Dr. Szendrey Ákos múzeumi őrré, Szeness Magda a külső kezelési szak státusába díjnokká, dr. Krompecher Bertalan a Magyar Nemzeti Múzeumhoz szolgálattételre ideiglenesen beosztott főiskolai képesítésű gyakornokká lépett elő. Múzeumi szolgálatra előkészítő próbaszolgálatra alkalmaztattak 1—1 évre dr. Némethy Endre elsőizben, dr. Nemeskéri János másodizben. Horthy Miklós ösztöndíjjal szolgálattételre a Néprajzi Tárhoz rendeltetett Herkely Károly. Némi tiszteletdíjjal kisegítő munkaerő gyanánt alkalmaztatott Márkus Mihály és Szabó Patay Erzsébet. Belföldi kutató ösztöndíjat kapott dr. Fél Edit és Nemeskéri János. Nyugdíjaztatott Szeness Antal múzeumi s. tiszt és Deák Mihály I. o. altiszt.

Általános események. Minthogy a minimumra csökkent tisztviselői létszám és a rendelkezésre álló anyagi javadalmak csekély volta következtében legfőbb feladatunkról, a tárgyi és szellemi emlékeknek rendszeres gyüjtéséről, a pusztuló néprajzi tárgyak vásárlásáról és az embertani felvételekről ez évben is kénytelenek voltunk csaknem teljesen lemondani, minden erőnket az örökségül átvett, túlzsúfolt *raktárak rendezésére* és a bennük pusztulásnak kitett gyüjteményanyag revíziójára összpontosítottuk.

Ezek közül a legégetőbb feladat volt a zsúfolt padlásoknak már a mult évben megkezdett kiürítése, amit azonban akkor megfelelő raktárhelyiségek hiányában kénytelenek voltunk abban hagyni. Nagy segitségünkre jöttek itt a hatóságilag elrendelt légoltalmi intézkedések, melyekkel kapcsolatban a Gazdasági Hivatal igazgatóságának megértő támogatása folytán az udvarban új szén- és faraktárat építtettünk, az eddigi szén- és faraktárnak használt alagsori helyiségeket pedig kitapasztatván és bemeszeltetvén raktárnak rendezhettük be. Ebben a szá-

raz és eléggé pormentes új raktárhelyiségben helyeztük el a magyar butoranyagból az ágyakat, padokat, tékákat, szekrényeket, szúszékeket és házmodelleket. A vele szomszédos alagsori részben a magyar *halászati gyüjteményt* rendeztük el fogasokra függesztve, úgyhogy ez teljesen áttekinthető és bármely darabja percek alatt elővehető. A padlásról lekerült többi anyagot a régi udvari raktárban és az alagsor másik szárnyában helyeztük el, amelyek ily modon ugyan ismét túlzsúfoltakká váltak, de az anyag itt még sincs olyan nagyfokú pusztulásnak kitéve, mint a padláson volt s ezenkívül könnyebben hozzáférhető és áttekinthető. Minden esetre kivánatos lesz további megfelelő száraz raktárak építéséről gondoskodni. Ez megvalósítható volna, s kiállítási helyiségeinket is tetemesen bővíthetnők, ha a múzeum épületének az iskola által elfoglalt szárnyát múzeális célokra megkaphatnók.

Folytattuk a kismesterségi gyüjteményanyag revizióját, a konyhához tartozó tárgyakkal együtt az egyik száraz alagsori helyiségben ládikákban és polcokon való elhelyezését s azt háromnegyed részben már el is végeztük. Közülük jelentősebb volt az 1000 darabból álló mézeskalácsnegativgyüjtemény identifikálása.

A *kerámiai gyüjteményt* a volt tornateremben polcokon helyeztük el oly módon, hogy minden darab közvetlenül látható, A leltári számmal ellátott s így könnyebben identifikálható anyag revíziójának itt is vége felé közeledünk. Természetesen nagy munkát fog még adni annak a meglehetősen nagy anyagnak a rendezése, pontosabb meghatározása, melyekről a leltári számok elvesztek, vagy már eredetileg is hiányosak voltak.

Folytattuk a *textilraktár* közel 18.000 darabot kitevő anyagának rendezését és egyes daraboknak pontosabb leírás által való identifikálását. Sajnos, a régi leltári cédulák 80 %-án semmitmondó egysoros megjelöléseken kívül (pl. ing, lepedő, kötény, szoknya stb.) alig volt valami közelebbi adat, miertis az azonosságot meghatározó méreteknek, színezésnek, mintáknak stb. leírása igen nagy munkát jelent. A magyar textilanyag háromnegyed része azonban már így is identifikálva van. Hátra van még ezenkívül a külföldi textilgyüjtemény revíziója, újból való leírása, valamint a volt Keleti-Akadémia anyagának leltározása és pontos leírása. A munkálatok meggyorsítása céljából nagyon kívánatos volna, ha módunkban lenne e munkák elvégzéséhez pótmunkaerőket alkalmazni.

A *pásztor-életi* gyüjteményből annak egyik legértékesebb részét, a karikásostorokat és faragott sótartókat rendeztük, identifikáltuk és kis ládikákban helyeztük el.

Megkezdtük a különböző gyüjtemények között szétszórva hevert és erősen pusztulásnak indult *játék és folklore* gyüjteményünk rendezését, revizióját és az eddiginél célszerűbb raktári elhelyezését. Az apró, könnyen pusztuló tárgyaknak sajnos a többszöri költözés és a raktárakban való összezsúfoltság sok kárt okozott.

Vége felé közeledik közel 80.000 darabból álló *fényképtárunk* revíziója s az egyes fényképlemezeknek védő papirtokokba való helyezése is. Emellett folytattuk a fényképlemezekről való másolatok készítését és azoknak az eddiginél célszerűbb felragasztását és áttekinthetőbb elhelyezését.

Nagy lépésekkel haladt előre a kb. 8000 darabból álló *kliséanyag* rendezése, konzerválása és róluk lenyomatok készítése.

A *népzenei csoportban* a hengerek revíziója, a támlapok letisztázása és kartonlapokra való felragasztása a végéhez közeledik s megkezdtük a különböző raktárakban szétszórva heverő s megfelelő hely hiányában pusztulásnak kitett hangszergyüjtemény rendezését.

Ugyancsak megkezdtük a nagymértékben felszaporodott *embertani gyüjtemény* átrendezését és tudományos vizsgálatokra való hozzáférhetővé tételét.

A *külföldi gyüjteményanyagból* egyelőre a baskir és a Barátosi Balogh Benedek-féle gold-gyüjtemény rendezését és revideálását kezdtük meg.

Ami *a külföldi kiállításokat* illeti, egy magyar paraszt szobával résztvettünk a berlini kézművesipari kiállításon. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi, valamint a külügyminisztérium támogatásával eredeti magyar népviseletben magyar táncosokat bemutató babákat készíttettünk és küldtünk Párisba a Nemzetközi Táncmúzeum részére, amely azt igen nagy elismeréssel fogadta. A bécsi Naturhistorisches Museumban mult évben felállított „Magyar Embertani Kiállítás" ez évben is nyitva volt, leszerelése most van folyamatban s hazaszállítása után idehaza újból kiállítjuk.

Úgy pusztuló néprajzi kincseinknek jövőbeli kutatások számára való megmentését, mint tisztviselőink tudományos működését és múzeumunknak a hazai és külföldi intézményekkel való kapcsolatát nagyban előmozdította az a tény, hogy folyóiratunkat *„A Néprajzi Múzeum Értesítője"*-t gróf Zichy István főigazgató úr megértő támogatása folytán ez évben is kellő terjedelemben és gazdag képanyaggal illusztrálva megjelentethettük. Ennek köszönhető, hogy ma már 72 külföldi és 34 belföldi folyóirattal és egyéb kiadványsorozattal vagyunk csereviszonyban és könyvtárunk részére a folyóirat kiadási költségeit jóval meghaladó értékű könyvet és folyóiratot kapunk ismertetésre. A nagyközönség érdeklődésének múzeumunk iránt való felkeltésére addig is, amig időszaki kiállítás rendezése lehetővé válik, újabb szerzeményeinket folyóiratunkban esetről-esetre gazdagon illusztrálva cikkek keretében mutatjuk be.

Gyüjtő munka. Bár nagyobb gyüjtőutakat anyagi fedezet hiányában ez évben sem végezhettünk, mégis mindent elkövettünk, hogy legalább kisebb gyüjtőútak által, Budapesthez közelebb eső területekről gyarapíthassuk gyüjteményeinket. Ilyen kisebb gyüjtőútakat végeztek: Herkely Károly Mezőkövesden és környékén, Márkus Mihály a szabolcsmegyei Rétközben, Szabolcsmegye északi községeiben és Szatmár megyében, Némethy Endre dr. Délzalában és Kemenesalján, Dincsér Oszkár Etesen, Ságujfalun, Kishartyánban, a hontmegyei Kemencén, Bernecén, valamint Erdélyben, Morvay Péter Tolnamegyében, Nemeskéri János Vámospércsen.

Külön is ki kell emelnem a szokolyai gyüjtőútat, amellyel eredményes kisérletet végeztünk arra nézve, hogy egy községnek több különböző szaktárgyú gyüjtő által egyszerre való megszállása úgy a rendelkezésre álló csekély javadalommal való gazdálkodás, mint a község életének, ember anyagának, tárgyi és szellemi néprajzának minél több

oldalról való megismerése és felgyüjtése szempontjából előnyös. A nyolc napig tartó közös gyüjtőúton Gönyey Sándor dr. a népi épitkezést, Morvay Péter a népi gazdálkodást, Szendrey Ákos dr. a népszokásokat, népmesét és népi hagyományokat, Herkely Károly a népviseletet, Dincsér Oszkár a népzenét tanulmányozta és gyüjtötte, Nemeskéri János és Fehér Miklós pedig az anthropológiai vizsgálatokat végezte. A gyüjtés tudományos eredményeiről mindenik kutató külön részletes jelentésben számolt be az Értesítő hasábjain. A jól sikerült kezdést a jövőben más területeken is folytatni fogjuk.

Igen eredményes volt gyüjtő munkánk népzenei téren, amit részben a magyar bankok által adományozott népzenei alap költségén, részben a magyar Rádió támogatásával végeztünk. Ily módon népzenei gyüjteményünket ez évben 100 hengerrel, 61 lemezoldal népzenével és 33 lemezoldal népmesével gyarapítottuk. A gyüjtést Lajtha László dr., Dincsér Oszkár, Balla Péter és Veress Sándor végezte. Nagyon kívánatos volna, ha e népzenei lemezek reprodukálásához és tanulmányozásához megfelelő grammofon készülékkel rendelkeznénk.

A tisztviselők múzeumi munkája.

Dr. Bartucz Lajos I. o. múzeumi őr, c. múzeumi igazgatóőr, megbízott igazgató ellátta a Tár vezetésének, igazgatásának munkáját, vezette az embertani gyüjtemény tudományos rendezését, leltározását és konzerválását. Magyarország antropológiájáról készülő összefoglaló munkájához folytatta a hazai antropológiai leletek és élőkön végzett mérési adatok feldolgozását. Szerkesztette a Néprajzi Múzeum Értesítőjét. Vezette és ellenőrizte a székesfehérvári püspökkerti embertani ásatásokat, végezte az előkerült csontvázak tudományos megvizsgálását. A Múzeum képviseletében résztvett a koppenhágai embertani és néprajzi kongresszuson. *Dr. Gönyey Sándor* I. o. múzeumi őr vezette és végezte a kismesterségi és halászati gyüjtemény anyagának revizióját, konzerválását, raktári újrarendezését. Vezette a szokolyai közös néprajzi gyüjtőútat. *Dr. Szendrey Ákos* múzeumi őr vezette és végezte a klisé-raktár rendezését, revizióját, a folklore-tárgyi anyagból a gyermekjátékok rendezését és identifikálását. Résztvett a szokolyai közös néprajzi gyüjtőúton. *Dr. Tagán Galimdsán* múzeumi segédőr kezelte a török-tatár gyüjteményt, vezette a fényképlemezgyüjtemény revizióját. Végezte a Magyar Néprajzi Társaság pénztárosi teendőit. Nyári szabadsága alatt a litván, észt, finn, svéd, norvég, dán néprajzi és szabadtéri múzeumokat tanulmányozta. *Dr. Fél Edit* Ádob-os gyakornok vezette és végezte a textil raktár rendezését és revizióját, a fényképtár rendezését, a berlini kézművesipari kiállításra küldött magyar szoba és a párisi táncmúzeumnak küldött magyar táncoló babák összeállítását. Segédkezett az Értesítő szerkesztésében, *Dr. Krompecher Bertalan* a Magyar Nemzeti Múzeumhoz szolgálattételre ideiglenesen beosztott főiskolai képesítésű gyakornok végezte a fényképlemez gyüjtemény rendezését és revizióját. Tanulmányozta a szibériai és finn-ugor vadászati tárgyakat. *Dr. Nemeskéri János* próbaszolgálatos tisztviselőjelölt kezelte a könyvtárt, végezte a könyv és folyóirat leltározást, folyóirat cserét, segédkezett az embertani gyüjtemény rendezésében, leltározásában, preparálásában. A Gyöngyös Bokrétások egyes csoportjain, a honvédlaktanyában, továbbá Vámospércsen és Szokolyán rendszeres antropológiai vizsgálatokat végzett.

Herkely Károly Horthy Miklós ösztöndíjas gyakornok vezette és végezte a butorgyüjtemény rendezését és revizióját, a kerámiai anyag rendezését és revizióját. Résztvett a szokolyai közös gyüjtőúton. Néprajzi gyüjtést végzett Mezőkövesden és környékén. *Márkus Mihály* tiszteletdíjas ideiglenes gyakornok vezette és végezte a képtár rendezését, a világító szerszámok revizióját, segédkezett a könyvtár folyó munkálataiban. Néprajzi gyüjtést végzett a szabolcsmegyei Rétközön, több északszabolcsi községben és Szatmármegyében. *Dr. Gunda Béla* tiszteletdíjas ideiglenes munkaerő ez év első felében végezte az ősfoglalkozási, pásztoréleti és vadászati gyüjtemény rendezését, a pásztor sótartók, tükrösök és karikásostorok revizióját. Segédkezett az Értesítő szerkesztésében. Junius óta svéd ösztöndíjjal Stockholmban folytat néprajzi tanulmányokat. *Dr. Némethy Endre* próbaszolgálatos tisztviselőjelölt végezte a fényképlemezek revizióját, segédkezett a könyvtári folyó munkákban és a fényképlaboratóriumban. Néprajzi gyüjtőúton volt Délzalában és Kemenesalján. *Dr. Lajtha László* ny. múzeumi igazgató őr, fizetéstelen beosztott vezette a népzenei gyüjteményt, revideálta a saját és Sebestyén Gyula által gyüjtött fonográf hengerek népzenei anyagát, irányította a magyar Rádióval kapcsolatos népzenei felvételeket. *Dincsér Oszkár* önkéntes díjtalan munkaerő rendezte a népzenei gyüjteményt, másolta a támlapokat, leltározta az új hengereket, segédkezett a dallam lejegyzéseknél és a magyar Rádióval kapcsolatos népzenei felvételeknél, Megkezdte a múzeum hangszeranyagának revizióját. Népzenei gyüjtőúton volt Nógrád megye és Hont megye több községében, az erdélyi magyarság között és a Budapestre felhozott Gyöngyös Bokrétások között.

Az 1938. évi gyarapodást részletesen lásd az Értesítő 1938. III—IV. száma 350—351. oldalain.

Bartucz Lajos
mb. igazgató.

Kimutatás a Néprajzi Múzeum (Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára) 1939 évi első negyedében történt gyarapodásáról.

I. Gyüjteménytárgyi gyarapodás:
1151 db., ebből vétel 674 db., ajándék 49 db., egyéb forrásból 428 db.

A.) A vételek részletezése: fényképfilm 674 db., vadászati eszköz 2 db., textil 4 db., viseleti darab 21 db.

B.) Ajándékozók és ajándékok: dr. Szilády Zoltán 2 db. kerámia, ifj. Borzsák Endre 2 db. gyökérfonás, Herkely Károly 5 db. fényképlemez, dr. Krompecher Bertalan 2 db. ürgefogó, dr. Bartha Károly 4 db. rajz, Csilléri Lajos 12 db. levelezőlap, dr. Gőnyey Sándor 17 db. tűzföldi levelezőlap, 1 db. lakodalmi pók-tartó (gyertyatartó), Róth Lórándné 1 db. mexikói fehér gyapjugallér, 1 db. tuniszi ságallér, dr. Némethy Endre 1 db. cserépkorsó, 1 db. bádog gyertyatartó.

C.) Egyéb forrásból:
Gyüjtés: 105 db. fényképlemez, fényképfilm és fénykép, 28 db. gyermekjáték.
Osztályban készült felvételek: 268 db. fényképlemez és fénykép.
Raktárrendezésnél előkerült 3 db. fába faragott szentkép, 22 db. hálókötőtű, 2 db. börczla.

II. Embertani gyüjtemény: 27 db. koponya és 14 db. csontváz a népvándorlás korából.

III. Népzenei gyüjtemény: 8 db. fonográfhengeren 16 dallam, 798 dallam (kéziratgyüjtés).

IV. Könyvtári gyarapodás: 167 db., ebből vétel 6 db., ajándék 40 db., csere 121 db.

Ajándékozók: Adolf Luser, Bécs-Lipcse 1 db., Priebatsche Buchhandlung, Boroszló 1 db., Franklin Társulat 2 db., Alfer Metzner, Berlin 2 db., Aug. Bagel, Düsseldorf 1 db., dr. Zdenko Vinski, Zagreb 1 db., Volk und Reich, Berlin 1 db., Egyet. Könyvtár, Lund 1 db., Gesztelyi Nagy László 1 db., Szendrey Zsigmond 1 db., dr. Gönyey Sándor 1 db., Márkus Mihály 1 db., Ernyey József 5 db., Bohumil Janda, Prága 1 db., Volly István 3 db., Bibliogr. Központ 5 db., Lengyel Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium 1 db., Hase und Köhler, Lipcse 1 db., Franz Kraus, Reichenberg 1 db., Burgenländische Verlagsanstalt, Kismarton 2 db., Harmathy Nyomdavállalat, Debrecen 1 db., Fritz Sarasin, Basel 1 db., Tlač slovenska grafia, Pozsony 1 db., dr. Bartucz Lajos 3 db., Walter de Gruyter & Co. Berlin-Leipzig 1 db.

V. Kliséraktár: 175 db. klisé.

VI. Felszerelés: 6 db. (1 db. körömkefe, 4 db. egérfogó, 1 db. Odeon luxus (Homocord) kétrugós hordozható táska grammofon leadógép).

VII. Látogatók száma: 4611, ebből fizető felnőtt 158, felnőtt szelvénnyel 2, fizető tanuló 960, ingyenes felnőtt 1249, ingyenes tanuló 2242.

Nyitási napok száma: 89.

Bartucz Lajos mb. igazgató.

Ismertető múzeumi tárgyak kezeléséhez. (Harmadik közlemény.) *Szükséges adatok gyüjtése.* A sok homályos és pontatlan katalógus az olyan gyüjteseknek köszönhető, amelyeknél a gyüjtött tárgyakról nem jegyeztek fel elegendő adatot. Az a tény, hogy egy tárgyat pl. egy matyótól vásárolok, még nem jelenti azt, hogy a kérdéses tárgyat tényleg a matyó használta, még kevésbbé, hogy ő maga készítette volna. A vásárolt tárgyakról a gyüjtőnek listát kell készíteni, amely a katalogizálás alapjául szolgál. Ez a lista természetesen nem helyettesíti a jegyzetfüzetet, melybe a gyüjtő a vidéken minden a tárgyat érintő adatot fel kell, hogy jegyezzen. A tárgyakhoz csatolt listának a következő adatokat kell tartalmaznia:

A gyüjtés időpontja és helye.

A tárgy eredő helye, vagyis az a hely, ahonnét azt az eladó szerezte, ahol azt előállították.

Említés a tárgy készítésénél igénybe vett anyagokról (amennyiben ez nem volna általánosan ismert).

A tárgy „leírása" : vagyis helyi nevének és alkalmazásának megjelölése.

Az olyan részletek, mint a tulajdonos neve, a tárgy vételára a katalógus számára szükségtelenek s legfeljebb a jegyzetfüzetben tüntetendők fel.

A tisztogatás. Amint a küldemény megérkezik a laboratóriumba, ki kell csomagolni, a gyüjtőlistát a tárgyakkal egyeztetni s a csomagoló anyagot kidobás előtt alaposan átvizsgálni nincs-e közte esetleg apró letörött darab, vagy olyasmi, amit a gyüjtő a listára elfelejtett följegyezni. Amikor ez megtörtént, akkor a következő lépés a tárgyak tisztítása, mely a megőrzés előtti javítást, preparálást és katalogizálást megelőzi. Nagy általánosságban a „száraz tisztítást" ajánljuk, szemben a vízzel, alkohollal, stb.-vel történő tisztítással. Ha a tárgy száraz, akkor a felületét borító por, piszok kefével, vagy kis fujtatóval távolítandó el. A ruhával való letörlést azért nem ajánljuk, mert ezáltal a finomabb tárgyak könnyen megsérülnek. Ha már folyadékot használunk, akkor jobb a tárgyat teljes egészében belemártani, feltéve, hogy a tárgy természete ezt megengedi. Ha nem, akkor készítsünk kis törlőket, gyapotcsomót tekerve vékony nyélre vagy pedig vegyünk teveszőrkefét. Tisztításnál mindig szűken bánjunk a folyadékkal. A kefét minden használat után alaposan öblítsük ki, a gyapottörlőket, amint szinesednek, váltsuk. Folyékony tisztítóanyag alkalmazása előtt ki kell annak hatását próbálni, amennyiben nem ismernénk a tisztítandó tárgy természetét. A tárgy kevéssé feltűnő részén vagy pedig ugyanolyan minőségű, de kevéssé jelentős tárgyon próbálkozunk.

Zsír vagy más hasonló szerves szenny rendszerint nehezen távolítható el; ha az alkohol nem elegendő, akkor más, az ilyen szennyet jobban oldó anyagokkal kell kísérleteznünk.

Sok vita folyt már arról, hogy a tárgyat milyen mértékben kell kitisztí-

tani ; gyakran mondják, hogy alapos tisztítás után a tárgyak elvesztik „régies" külsejüket. Említettük már, hogy a tárgyaknak pontosan olyanoknak kell lenni, amilyenek azok a tulajdonos kezében voltak. Vannak persze esetek, amikor erre gyakorlatilag nem törekedhetünk s így ahelyett, hogy valamilyen irányelvhez ragaszkodjunk, inkább az előttünk fekvő tárgy természetéhez alkalmazkodjunk.

A tisztításnál, csakúgy mint minden más eljárásnál mindig tartsuk szem előtt jelmondatunkat *úgy bánjunk minden darabbal, mintha az egyetlen volna a maga nemében, mert sohasem tudhatjuk biztosan, hogy nincs-e valóban így*". (Folytatjuk).

Fél Edit.

A visszacsatolt kárpátaljai múzeumok. Kárpátalja közelmultban történt visszacsatolásával hazánk néhány értékes múzeummal is gyarapodott. A gyarapodás különösen néprajzi viszonylatban jelent bizonyos értéket. E gyüjtemények részben magán-, részben közintézmények tulajdonai. Jelenlegi arányaik csaknem semmitmondók, azonban értékben annál többetérők. Már maga az a népelem — melynek anyagi kultúrvagyonához tartoznak e tárgyak — a magyar földnek oly értékes részét foglalja magában, mely méltán megérdemli érdeklődésünket. Az elmult husz esztendő alatt hivatalos részről a kárpátaljai múzeumok érdekében vajmi kevés gondoskodás történt. A ruszinság hagyományos kultúrjavaival, emlékeivel, népi kultúrájának bemutatásával nem sokat törődtek. E célokat csak az egyes magánkezdeményezésből fakadó helyi múzeumok igyekeztek megvalósítani.

Az elmult húsz esztendő alatt Kárpátalja legnagyobb múzeuma Ungvárott volt. Anyaga vegyes lévén, így általános jellegű volt. A közelmultban lezajlott politikai feszültség annyira megviselte, hogy csaknem elpusztult. A kiürítés alkalmával az ezzel járó hozzánemértés révén tekintélyes része elveszett. Szállítása közben is nagy károkat szenvedtek a tárgyak s tetézte a bajt az, hogy egy részét Perecsénybe, más részét Husztra irányították. Ottani sorsáról sejtelmünk lehet. A múzeum korábban értékes működést fejtett ki, kiállításokat rendezett, anyagával résztvett idegen kiállításokon is. A múzeumegyesületnek hivatalos kiadványa a *Sbornik* volt. Velük csaknem karöltve együttdolgozott a *Prosvjeta-Egyesület* is. Értékes kiadványai igen keresettek voltak s ma már csaknem unikumok. Azonos munkát végzett, sőt a muzeum munkájában különösen néprajzi vonatkozású cikkek közlésével tevékeny részt vett a Pedagógiai Társaság is. Hivatalos kiadványa a „*Podkarpatská Rus*" volt. (Megjelent 1923-tól kezdődőleg).

Sokkal szerencsésebb sorsuk volt a munkácsi múzeumoknak. A régi magyar időkből is ismert *Lehoczky-múzeum* sértetlenül helyén maradt. Főleg régészeti vonatkozású emlékeket őriz. A *Néprajzi Múzeum* már némi erőszakos költöztetésnek volt kitéve. Ettől eltekintve azonban teljesen sértetlen maradt. Ez utóbbi múzeumról (néprajzi gyüjteményről lévén szó), a következőket mondhatjuk el. Ez a gyüjtemény a Munkácson székelő *Kárpátalji Néprajzi Társaságnak* a tulajdonában volt. *(Etnografické Tovarišstvo Podkarp. Rusi.)* Cseh uralom idejében Munkácson őrizték, a kiürítés alkalmával azonban Klastromaljára szállították és ott a baziliták őrizetére bízták. Jelenleg is ott őrzik és ott megtekinthető.

E kis csinos néprajzi gyüjtemény megérdemli, hogy röviden ismertessük. Legutolsó őre és kezelője *Sinály Károly* tanár volt. A tárgyak leltározása, konzerválása, kiválogatása, szakszerű begyüjtése és begyüjttetése mind az ő munkájának eredménye. A múzeum mellett párhuzamosan együttműködött a Néprajzi Társaság is. Tagjai tanárok, tanítók, érdeklődő barátok, felsős diákok voltak. Rendszeres összejöveteleket tartottak, ahol előkészítő néprajzi előadások hangzottak el, hozzászólásokkal tarkítva. Ilyen összejövetelek alkalmával beszélték meg a gyüjtés módszereit, kivitelezését. A felsős diákok szak-

szerű útmutatást kaptak nyári szünidei gyüjtőútjuk előtt. Minden diák a maga szülőfaluját és környékét gyüjtötte össze.

Az így nevelt diákok iskolájuk végeztével továbbra is szoros kapcsolatban maradtak a Társasággal. A gyüjtőmunkában továbbra is közreműködtek. Igy a Társaságnak lassanként egész Kárpátaljára kiterjeszkedő kapcsolata keletkezett. A végzett diákok nagyrésze pap, tanító, jegyző, orvos lett és mint ilyen elsőrangú adatközlő szerepet végzett a Társaság számára. Minden kérdésre postafordultával pontos és hiteles válaszok futottak be a Központba. *Ez a nagyszerűen kiépített adatközlés nálunk sem ártana.* Persze az adatközlők mind a ruszin értelmiséghez tartozók, akik azonban közvetlen a népből származnak, a néppel közvetlen kapcsolatuk van, magukat teljesen azonosítják a néppel. Itt megjegyezhetem s nem csupán a magam megfigyelésére támaszkodom, mikor megállapítottam azt, hogy ez az értelmiségi osztály nagy szeretettel viseltetik a népi termékek, hagyományok iránt, azokat módfelett megbecsüli és kedveli. Ha egy ilyen tanító, orvos, vagy pap házába belépünk, az valóságos kis múzeumnak tűnik fel előttünk.

A munkácsi Néprajzi Múzeum mellett szép és értékes néprajzi vonatkozású gyüjtemény található *Rahón* is. Szintén magántulajdon és tisztán *huculokra* vonatkozó anyagot őriz. Itt elsősorban viseletükről, famunkálkodásukról és pásztoréletükről kapunk vázlatos képet.

A múzeumok mellett meg kell emlékezni azokról a könyvtárakról is, amelyekben az elmult húsz esztendő sajtótermékeit őrzik. Első hely illeti meg e helyen az ungvári *Állami Tudományos Könyvtárt.* Itt elsőrangú szakirodalom van összegyüjtve, természetesen legnagyobbrészt szláv nyelvű. Ugyancsak elsőrendű (főleg orosz, ukrán, cseh és lengyel) anyaggal rendelkezik a volt *Prosvjeta Egyesület* könyvtára is. Különösen folyóiratanyaga, régi kiadású ritka könyvek miatt értékes. Ajánlatos volna ezeknek a katalógusát kiadni, hogy hozzáférhetőkké váljanak a tudományos kutatások számára.

Mindezek az intézmények felkarolásra várnak s rajtunk áll, hogy mikor, milyen módon illesztjük be őket a magyar élet vérkeringésébe. Erre kötelez bennünket a magyar föld ezeréves multja és a tudományszeretet íratlan törvénye.

Márkus M.

BEÉRKEZETT KÖNYVEK.

1939.

N. Bartha Károly, Husvéti rigmusok. Kny. Pap Károly-Emlékkönyv. Debrecen, 1938.

Ročenka Slovanského Ústavu. Svazek II—IX. Prága, 1929—36.

Fritz Boehm, Geburtstag und Namenstag im deutschen Volksbrauch. Berlin u. Leipzig, 1938.

Hóman Bálint, Művelődéspolitika. Budapest, 1938.

Studia Fennica. Tome IIIe. Helsinki, 1938.

Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung. I—II. Jahrgang. Leipzig, 1937—38.

Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused. Commentationes Archivi Traditionum Popularium Estoniae.

1. *Oskar Loorits,* Das misshandelte und sich rächende Feuer. I. Tartu, 1935.
2. *Walter Anderson,* Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder. Tartu, 1935.
3. *Oskar Loorits,* Pharaos Heer in der Volksüberlieferung. I. Tartu, 1935.
4. *Walter Anderson,* Zu Albert Wesselski's Angriffen auf die finnische folkloristische Forschungsmethode. Tartu, 1935.
5. *Herbert Tampere,* Eesti rahvaviiside antoloogia. Anthologia Cantuum Popularium Estonorum. I. Tartu, 1935.
6. *Oskar Loorits,* Some notes on the repertoire of the Estonian folk-tale. Tartu, 1937.
7. *Walter Anderson,* Kettenbriefe in Estland. Tartu, 1937.

8. *R. Põldmäe—H. Tampere*, Valimik eesti rahvatantse. Auswahl estnischer Volkstänze. Tartu, 1938.

Rahvapärimuste Selgitaja. Eesti Rahvaluule Arhiivi Väljaanne. Nr. 1—5. Tartu, 1937—38.

Revista Institului Social Banat-Crişana. No. 19—24. Temesvár, 1937—38.

Anchetă monografică in comuna Belinţ. Temesvár, 1938. Institutul Social Banat-Crişana.

T. E. Uotila, Syrjänische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriss und etymologischem Wörterverzeichnis. Helsinki, 1938. Hilfsmittel für das Studium der finnisch-ugrischen Sprachen VI.

M. W. Stirling, Historical and ethnographical material on the Jivaro Indians. Washington, 1938. Smithsonian Institution, Bureau of American Ethnology. Bulletin 117.

Ireneusz Michalski, Skladniki Rasowe Chińczyków. Warszawa, 1938. Prace Antropologiczne 3.

Czeslaw Pietkiewicz, Kultura duchowa Polesia Rzeczyckiego. Warszawa, 1938. Prace Etnologiczne 4.

Herbert Tampere, Vana Kannel III. Kuusalu vanad rahvalaulud I. Alte estnische Volkslieder aus dem Kirchspiel Kuusalu I. Tallinn, 1938. Eesti Rahvaluule Arhiiv.

J. Eric Thompson, The High Priest's Grave Chichen Itza, Yucatan, Mexico. Chicago, 1938. Field Museum of Natural History, Anthropological Series. Volume 27. Number 1.

Diamond Jenness, The Sarcee Indians of Alberta. Ottawa, 1938. National Museum of Canada. Bulletin No. 90. Anthropological Series No. 23.

Margaret Mead, The Mountain Arapesh I. An Importing Culture. NewYork, 1938. Anthropological Papers of the American Museum of Natural History. Volume XXXVI, Part III.

Oskar Loorits, Estnische Volksdichtung und Mythologie. Tartu, 1932.

Oskar Loorits, Eesti rahvausundi maailmavaade. Tartu, 1932. Elav Teadus Nr. 12.

M. J. Eisen, Eesti vana usk. Tartu, 1927. Eesti Kirjanduse Seltsi Toimetused Nr. 21.

Oskar Loorits, Liivi rahva usund. Mit einem Referat: Der Volksglaube der Liven. I—III. Tartu, 1926—28.

Elmar Päss, Eesti liulaul. Das estnische Rodellied. Tartu, 1933.

Julius Gréb, Zipser Volkskunde. Kesmark und Reichenberg, 1932.

Henryk Lepucki, Dzialalnosć kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772—90. Lwów, 1938.

Melich János, Magyar Etymologiai Szótár. XIII. füzet. Foglár-francu. Budapest, 1938.

Hans Strobel, Bauernbrauch im Jahreslauf. Deutsche Ahnenerbe. Leipzig, 1938.

E. Lehmann, Vom Gefüge des Volkes. Reichenberg.

Führer durch das Burgenländische Landesmuseum. Eisenstadt, 1938.

Karl Gradwohl, Lehrgang für österreichische Volkstänze mit besonderer Berücksichtigung der burgenländischen Volkstänze. Zweite Aufl. Eisenstadt, 1938.

K. T. Weigel—S. Lehmann, Sinnbilder in Bayern. Deutsches Ahnenerbe. Berlin, 1938.

Julow Jenő, Szociális családvédelem. I. rész. Második kiad. Debrecen.

Südostdeutsche Forschungen. I., III. Jahrgang. München ill. Leipzig, 1936, 1938.

Fritz Sarasin, Bericht über das Basler Museum für Völkerkunde für das Jahr 1938. Kny. Verhandlungen der Naturforschenden Gesellschaft in Basel. Bd. L. Basel, 1939.

František Kraus, Nové príspevky k dejinám habánov na Slovensku. Bratislava, 1937.

A. C. Haddon, Les races humaines et leur répartition géographique. Traduction de A. van Gennep. Nouvelle édition. Paris, 1930.

George Montandon, La race, les races mise au point d'ethnologie somatique. Paris, 1933.

Eric John Dingwall, Artificial cranial deformation. A contribution to the study of ethnic mutilations. London, 1931.

George Montandon, L'ethnie française. Paris, 1935.

Alfons Hayduk, Török orczag. Leid und Ruhm der schwäbischen Türkei. Wien-Leipzig, 1938.

Ernst Königer, Kunst in Oberschlesien. Breslau, 1938.

Vitéz Temesy Győző, Sasok országában. Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.

Carl Puetzfeld, Deutsche Rechtssymbolik. Berlin, 1936.

Alfred Schubert, Alte Volkskunst am Niederrhein. Düsseldorf, 1938.

Zdenko Vinski, Die südslavische Grossfamilie in ihrer Beziehung zum asiatischen Grossraum. Zagreb, 1938.

Rudolf Hartmann—Franz Riedl, Deutsches Bauernleben in Ungarn. Berlin, 1938.

Arvid Serner, On „dyss" burial and beliefs about the dead during the stone age with special regard to the South Scandinavia. An archeological and historico-religious research. Lund, 1938.

Gesztelyi Nagy László, A homok hősei. Csókás József. B. Tóth Ferenc, Mathiász János és Unghváry László.

Lantos Iván, Szentesi útmutató, címtár és zsebtérkép. Szentes, 1934.
Gőnyey Sándor, A Néprajzi Múzeum általános ismertetése. I. rész (magyar csoport). Vetítettképes Ismeretterjesztő Előadások. Budapest, 1936.
Karácsony Sándor, A magyar lélek. Budapest, 1938.
F. v. Reber, Die Stellung der Hethiter in der Kunstgeschichte. München, 1910. Sitzungsberichte der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften.
Franišek Pospíšil, Lidové písně fonautograficky na Moravě nasbírané. Brünn, 1920. Kny. Casopis Vlasteneckého musejního spolku v Olomouci.
Inorodcy v Povolzse. Isztoriko-etnograficseszko-lingviszticseszkija zametki i izszljedovanija. Szaratov, [1891].
Karl Brunner, Kerbhölzer und Kaveln. Berlin, 1912. Kny. Mitteilungen aus dem Verein der Königlichen Sammlung für deutsche Volkskunde. Bd. IV.
Československá Vlastivěda. Řada II. Národopis. Praha, 1936.
Ligeti Lajos, Afgán földön. Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.
Volly István, Népi játékok. I—III. kötet. Budapest, 1938.
I Köszöntők. Lucázás. Regősének. Balázs- és Gergelyjárás. Húsvét és pünkösdjárás.
II. Betlehemes. Bölcsöske. Háromkirály.
III. Ballada- és históriajátékok. Arató és szüreti ünnep. Fonó.
Vitéz ákosfalvi Szilágyi László, A székely nemesi rendi társadalom. Budapest, 1937.
Robert Mowry Zingg, A reconstruction of Uto-aztekan history. NewYork, 1939.
Robert Mowry Zingg, The Huichols: Primitive artists. Reform of the Mr. and Mrs. Henry Pfeiffer Expedition for Huichol Ethnography. NewYork, 1938.
Josef Schmidt, Die Deutschböhmen im Banate. Temesvár.
J. N. Szmirnov, Jubilej imperatorszkago moszkovszkago archeologicseszkago obscsesztva i VIII. archeologicseszkij szjezd. Kazán, 1890.
J. N. Szmirnov, Szljedy cselovjecseszkich zsertvoprynosenij v poezii i religioznych obrjadach privolzsszkich finnov. Kazán, 1889.
Ukazatyelj k izdanijam imperatorszkago russzkago geograficseszkago obscsesztva i jego otdjelov sz 1846 po 1875 god. Szt. Pétervár, 1886.
Bilkei Ferenc, Hét országon keresztül. Székesfehérvár, 1903.
A. Adnan Saygin, Halk türküleri. [Istanbul].

Kérdések és feleletek.

Felelet a 12. sz. kérdésre M. M.-nak.

Hajdúnánáson a város házainak legnagyobb részében még ma is petróleummal világítanak. A szegényebbeknél az olajjal való világítás is előfordul. A szomszédos *Dorogon* ez még általánosabb, mert ott görögkatolikus vallású hajduk laknak s ezeknél általános a napraforgó-olaj használata.

Nagyon régen egy cseréptányérra zsirozott rongybelet tettek. Ezt körben helyezték el és egy drót fogta, hogy az egész lángot ne fogjon. Ha egy darab elégett, az egészet előbbre tolták. Később már, amikor napraforgóból szárazmalomban olajat tudtak készíteni, a cserépre olajos belet tettek és azt égették. Ezután következett a *bádogmécses* korszaka, melyet először a házban, később az ólban égettek. Ezt a mécses többi fajai követték, különösen az *üvegmécses* volt divatos. Mécsessel istállóban, kamarában, padláson világítanak s a tanyákon. E célra legtöbb helyt olajat használnak az üvegmécsesbe. Az üvegmécs formája és nagysága különböző. Ugy használják őket, hogy fatalpba lyukat vágnak s abba helyezik, különben a mécses nem állana szilárdan. Az üvegmécsest szivesen felcserélik bádogmécsessel, mely azért is hasznosabb, mivel nem törik oly könnyen, mint az üvegből való. A mécsest kb. ötven évvel ezelőtt a lámpa kezdte átváltani. Azonban érdekes, hogy a szegény emberek ekkor még a petrót bádogmécsesből égették. Ebbe csak cseppenkint „*szabadott*" öntögetni és egy gyűszűnyi volt a legtöbb. A lámpás használata ma már kiment a divatból. Gazdasági udvarokban és a tanyákon azonban még ma is használatos. Ezekbe meg ma is üvegvagy bádogmécses kerül. Régebben ezzel közlekedtek az emberek, különösen télen, amikor a „*tanyázás*" ideje volt. — A nép életében ma már alig van szerepe a gyertyával való világításnak. Gyertyát legfeljebb pincében használnak, vagy a lámpásba helyezik el. Úgy tartják, hogy ez csak a zsidóknál szokás. Régebben pedig (80—100 évvel ezelőtt) általános volt a gyertya házi előállítása is. Már a legelső

világítószer, vagyis a zsiros madzag idejében is a jómódú juhos gazdák házilag öntött gyertyát égettek. Ezt még akkor nem árulták a boltok. Az öregek szerint a régi időkben a cseréptányér szélén égetett vékony rongydarab szolgáltatta a legjobb fényforrást. *Tiszalökön* éppenúgy világítottak, mint *Nánáson*. Ehhez még közlöm a *„fityfirity"*-nek nevezett világítási módszert. Egy pohár aljába vizet öntenek, amikor nincs elég petróleum vagy olaj s arra töltik rá az olajat vagy petrót. Egy kis vékony lyukasbélű fába kanócot húznak s ráteszik a folyadék tetejére. A fa fenntartja a kanócot s amikor meggyujtják rendesen világít. Ha nincs elég jó fény, ez esetben több kanócot helyeznek bele a pohárba. Ha a vízre töltött világító anyag elfogy, újabbat töltenek a vízre. A petrót különben *fali, kézi, talpas* és *csigás-lámpákban* szokták égetni. A lámpagyujtáskor, ha vendég van jelen, mindig hangos *„jóestét"* kívánnak. Még akkor is megteszik, ha nincs vendég a háznál.

Hajdúnánás. *Molnár József.*

Felhívás!

A Néprajzi Múzeum (Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára) a magyar föld hagyományos népi szellemi és tárgyi kulturjavainak rendszeres, tudományos összegyüjtését készíti elő; ebből a célból az egész országra kiterjedő levelezőhálózatot óhajt szervezni. Azzal a kéréssel fordul ezért a Magyar Néprajzi Társaság tagjaihoz, folyóiratunk olvasóihoz és népi kulturánk minden barátjához, hogy munkájában közreműködésükkel támogatni sziveskedjenek.

A munkában résztvevőktől szakszerű útmutatások szerint néprajzi adatoknak és jelenségeknek a saját vidékükön való összegyüjtését, megfigyelését fogja kérni a múzeum. Ez a munka anyagi áldozatokat nem kíván.

Akik a magyarság és a magyar föld népi kulturájának felderítésében közre óhajtanak működni, közöljék szándékukat a Néprajzi Múzeum (Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára) igazgatóságával: Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. A múzeum igazgatósága a jelentkezőknek részletes tájékoztatást küld és a munka állásáról e folyóirat hasábjain állandóan beszámol.

ANZEIGER

DES ETHNOGRAPHISCHEN MUSEUMS

DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNG. HISTORISCHEN LANDESMUSEUMS.

Redigiert von Dr. LAJOS BARTUCZ

HEFT 1. 1939. JAHRGANG XXXI.

INHALT:

	Seite
Morvay, P.: Die ungarländischen Steigeisen	1—14
Lükő, G.: Ursprung und Geschichte der ungarischen Bauernstickereien I.	14—35
Csalog, J.: Flechthäuser mit Holzaufsatz an der Donau im Kom. Tolna	35—41
Végh, J.: Das Korbflechten zu Békés	41—48
Dornyay, B.: Alte, aus Holz erbaute Keller von Gyenesdiás	48—59
Latabár, K.: Die ungarische Volkskunde und die ungarische Kunstgewerbe	59—62
Némethy, E.: Volksglaube, Sitten und Bräuche aus Muraszemenye	62—64
Fél, E.: Kulturgeographische Aufgaben der Volksforschung im Pannonischen Raum	65—72
Kleinere Mitteilungen	73—75
Bücherschau	75—81
Rundschau der ungarischen Zeitschriften	81—87
Rundschau der ausländischen Zeitschriften	87—92
Nachrichten aus den Museen	92—99
Verzeichnis der eingelaufenen Bücher	99—101
Fragen und Antworten	101—102

Abbonnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.

NYOMATOTT KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN, KARCAGON. TELEFON: 26. ÉS 92.

[illegible]SITŐ[illegible]

BARTUCZ LAJOS

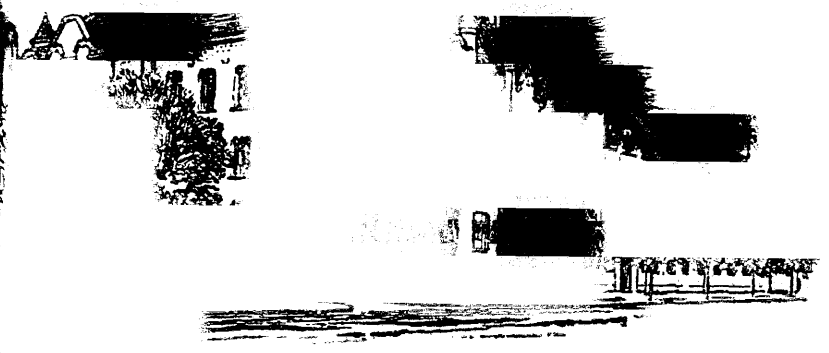

[illegible] MUZ

TARTALOMJEGYZÉK

Lajtha L.
Szendrei

néprajzi gyüjtések

...ujmegyei Pusztafalu népi építkezése, kende...

...azdálkodása

...si néphagyomány

204—215

...lekötésének módozataihoz 216—221

355—363

...*la Krom-*

...ótér" elterjedésé...

Köy...
Mag...
Külf...

Értesítés

Néprajzi Múzeum Értesítője

...li Múzeum Néprajzi ... évfolyam

...i ára ... 12 pengő

...dr. *Bartucz Lajos* mb. ig...

...yves Kálmán körút 40. Nép...

A tekerő.

A tekerő a legrégibb nyugateurópai hangszerek egyike. Ami történetét illeti, a IX. században feljegyzésekből, a XI—XII. században pedig francia és spanyol ábrázolásokból ismerjük. Középkori latin neve: organistrum. A franciák: vielle, chiffonie, truande, az angolok: hurdygurdy, az olaszok: lira tedesca, lira rustica, chironda ribecca, stampella, viola da orbo, a németek: Rad-, Dreh-, Bettler-, Bauern-Leier neveken említik. A hangszer szerkezete a századok folyamán alig változott, leginkább terjedelme lett kisebb s alkatrészei finomodtak. Tudunk olyan nagy hangszerekről, melyek megszólaltatásához két játékosra volt szükség: az egyik a kereket forgatta, a másik pedig a billentyűzeten játszott. Ez azonban csak kivétel, mert a hangszer mindenkor és mindenütt csak egy ember zeneszerszáma. Mai tudásunk szerint a hangszer Spanyol- és Franciaországból indult európai vándorútjára. Ez időben a felsőbb társadalmi osztályok kedvelt hangszere s kb. olyan szerepet tölt be, mint később a cembalo. Németországban korántsem terjedt el annyira, mint a latin népeknél s akkor is inkább a szegénység hangszere, kolduskézben is gyakori szerszám. Legalább is Praetorius 1618-ban így ír róla: „Bauern und Umblaufende Weiber Leier." Az idők folyamán lassan-lassan eltűnik, kiszorítják a más, divatosabb és a zenében nagyobb szerephez jutó hangszerek, majd a XVIII. században látjuk váratlan és meglepő másodvirágzását. Franciaországban és Svájcban mint szalon-hangszer a musette-tel (duda) együtt lesz újra népszerű. Ekkor számos hangszerkészítő mester foglalkozik előállításával. Sok hivatásos művészét, virtuózát ismerjük, de nemcsak ezek, hanem a műkedvelő hölgyek is kedvelték és játszottak rajta. Ezért több iskola is jelent meg nyomtatásban — leginkább francia zeneműkiadóknál, — melyekből a műkedvelő a játékot elsajátíthatta. A tanulmányi anyagon túl elég terjedelmes zeneirodalmáról is tudunk. Egyik legkitűnőbb vielle-készítő a versaillesi Baton. 1716-ban készített hangszerén a két unisono egybehangolt melodia-hurnak neve: les chanterelles (magasságuk g_1). A billentyűk két sorban voltak elhelyezve s velük a chanterelles-en g_1-g_3 oktávák terjedelmében kromatikusan lehetett játszani. 4 bourdon-húrja páronkint két oldalt vezetett. A hátsók: la trompette (c_1) és la mouche (g), az elülsők: le gros bourdon (G) és le petit bourdon (c). A gros bourdon kikapcsolásával csak három húr adta a kiséretet, amikor is a c-g-c_1 oktáv-quint hangzott. Ha viszont előbbit visszakapcsolták, akkor a petit bourdon kihagyásával a trompettet d-re hangolták át s ekkor a G-g-d_1 oktáv-quint zúgott állandóan.

A hangszer érdekes másodvirágzása csak a XVIII. század végéig tart. A neves és divatos francia virtuózok utánzásaképen a századfordulón még Németországban is előfordul hivatásos zenész kezében a hangszer, de a korabeli más hangszerek ekkor már teljesen háttérbe szorítják. A XIX. században már csak a vándormuzsikosok, vásári zenészek és koldusok játszanak rajta. Francia savoyardok még a XIX. század második felében is használják.

Trócsányi Z. foglalkozott a tekerő magyarországi multjával és Haraszti E.-re hivatkozva a Gellért legenda Symphonia Hungarorum-át tekerőnek véli.[1] E feltevés a Gellért legenda hangszerének megfejtéseit szaporítja ugyan, de számunkra nem elég meggyőző. A tekerőlant név hazánkban a XV. századtól fordul elő. Kérdés azonban, hogy Trócsányi idézete: „Tyz hwrw kyntorna: psalterium decem chordátum" jelenthet-e tekerőt, mert tíz húrú tekerőről nincs tudomásunk. Trócsányi másik adata Commenius Orbis Pictusából már valóban hangszerünkre vonatkozik: muzsikáló szerszámok a citera, a hegedű és a tekerőlant: kintorna. Az adatok mindenesetre azt bizonyítják, hogy a tekerő hazánkban XVIII. századi nyugateurópai utolsó nagy fellendülési ideje előtt is ismert volt. Bizonyos azonban, hogy nyugatról került hozzánk.

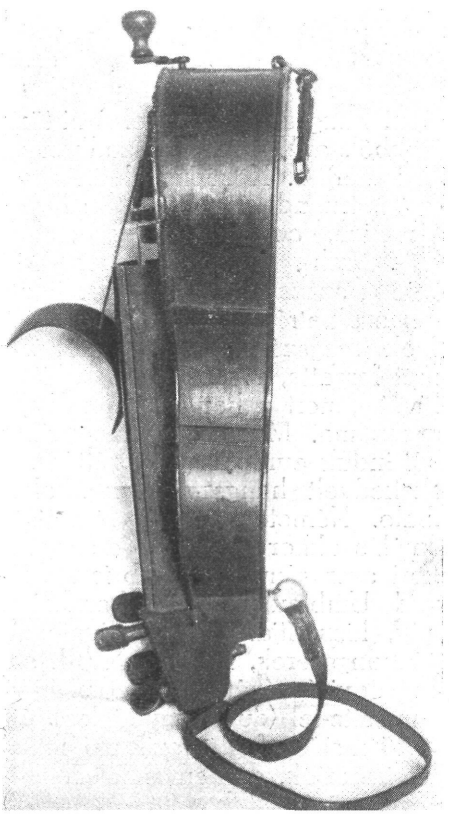

1. ábra. Szentesi tekerő az ottani játékosok szemléletének megfelelő — számunkra fordított — elhelyezésben. Oldalnézet. — **Drehleier aus Szentes.** — Dincsér O. felv.

A tekerő ma kizárólagosan Szentesen és közvetlen környékén található. Csak egy-két pesti koldust ismerünk, aki evvel a hangszerrel járja a külvárosi házakat. Alig van számottevő adatunk arra, hogy a tekerő eljutott volna az Alföldre is. Ezek a szórványos nyomok is Szentesre vezetnek vissza, mert ha a játékos maga nem onnan származott is, hangszerét szentesi embertől vette s tőle tanult játszani rajta. Feltehető, hogy a hangszer nem játékosok révén terjedt el, hanem szentesi hangszerkészítők kezemunkája révén honosodott meg. A játékosok kezén ugyanis, csak ideig-óráig maradhatott volna életben, mivel a hangszer finom kidolgozása miatt igen kényes, könnyen „rom-

[1] Trócsányi Z.: A történelem árnyékában.

ba megy". A hangszer szerkesztéséhez, kifaragásához szerszámok, számítások, technikai fogások, sőt műhelytitkok egész sora szükséges, hiszen a tekerő, ha jól kidolgozzák, hangszer-mestermű lehet. Még a mai közkézen forgó példányok között is van egynéhány, mely művészi díszítésekkel, berakásokkkal, elefántcsont alkatrészekkel vonja magára a figyelmet. Nem lehetetlen, hogy a készítő mesterek kisebb csoportban együttesen telepedtek le Szentesen s megőrízve akár mesterségbeli (úgy, amint ezt más céhbeli kézművesség tagjainál volt, sőt van ma is pl. egy utcában) akár nemzeti összetartozásukat, Szentesről dobják piacra a hangszereket s az a városban és környékén általánosan ismert és használatos lesz. Kérdéses, hogy vajjon eredeti telepítési területük Szentes volt-e, mert e vidéken a készítéshez használatos faanyagokat alig találni. Szentes rendkívül viszontagságos története is nehezen ad választ arra a kérdésre: hogyan maradhatott fenn a hangszer évszázadokon keresztül, amikor a várost többször feldulták, lakói elköltöztek stb. stb.

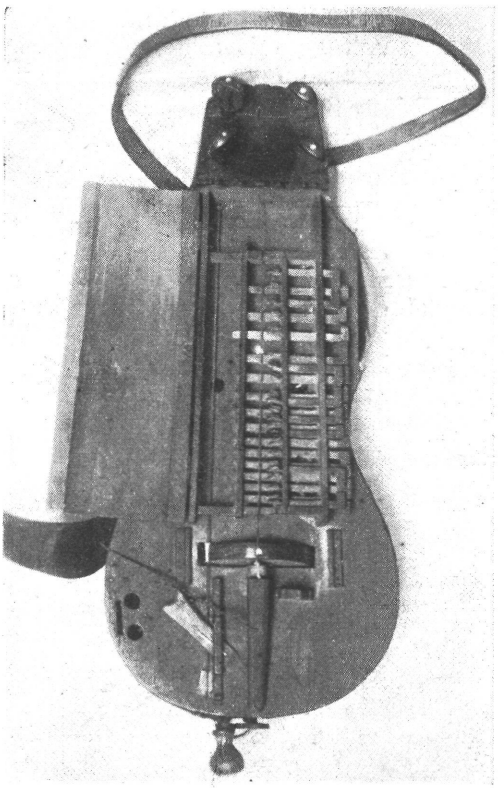

2. ábra. Szentesi tekerő, elölnézetben. Csupán két húrja van már. — **Drehleier aus Szentes**, zweisaitig.— Dincsér O. felv.

A szájhagyomány szerint elég sok készítő élt Szentesen, sőt egyik másiknak leszármazottja ma is él még, maga is tekerős ugyan, de már nem készítő. Finom szerkezete miatt a tekerő nem tartozott az olcsó hangszerek közé. A századforduló körül darabjáért 12—15 forintot vagy két mázsa búzát fizettek. (Ára természetesen a hangszer minőségétől függött.) Ezért az sem lehetetlen, hogy valamikor Szentesen inkább a jómódú „pógárok" között divatozott.

Névestét, disznótort, lakodalmat még ma is gyakran tekerő-muzsika mellett tartanak meg. „Ha a kocsmába dalikáznak", előbb-utóbb betéved a tekerős, vállán „Bözsikével", „Katival". Bevett szokás ugyanis leány néven becézni a hangszert s gyakran „no tekerje meg a Bözsikét" felszólítással kezdik a mulatságot. Kocsmai alkalmakkor 20—25 forintot is megkeresett a játékos, ha jó pénzű volt a vendég s csúszós a bor. Lakodalomban két forint volt a bér, meg egy sült tyúk, amit azonban hazafelé rendszerint el is veszített a tekerős az árokban, hisz inni-

enni szabad volt amennyi belé fért s italos hangulatban a dülöngéléstől bizony a hangszer sem a legjobb állapotban került haza. A vendégek poharazása is gyakran volt ártalmára a szerszámnak, különösen ha tréfából megitatták borral a „Bözsikét". Ez azután kikezdte a lakkozást s a faanyagot. Mulatozás alkalmával a pénzt nem adták a játszó kezibe, hanem a hangszerbe dugták bele egy ma már külön erre a célra készített nyíláson, valamikor nyilván csak resonantia lukon, (2. 3. kép.) Ez nem annyira azért lehetett szokásos, mert — ahogy ők magyarázzák — „a muzsikus mindkétkeze munkában", hiszen ez majdnem minden hangszernél így van, hanem inkább tréfa kedvéért. Külön mulatság vagy bosszúság volt ugyanis azután a pénzt a hangszerből kiszedni, kikotorászni. Érdekes, hogy erre utaló adat magában népdalszövegben is előfordul:

Három piszt áttám a bárbuljába.[2]

3. ábra. Pénzbedobás a játék után. A hangszer játék helyzetben. — **Das Geld wird hineingeworfen.** — Dincsér O. felv.

Dalikázni maga a játszó is szokott a tekerőzéssel egyidejűleg, de mivel a dallam a kiséret erős zúgása miatt amúgyis alig érvényesül, klárinéttal erősítik meg a melódiát, sőt amikor még Szentesen a duda is életben volt, nem egyszer tekerő-klárinét-duda összeállításban „húzták" a talpalávalót. Ma azonban már nemcsak a duda, hanem a tekerő is lassan a multé: készítője nem él, a fiataloknak pedig „nem fog az eszök rajt". A hangszert a szijjánál fogva vagy karon lógatva viszik kisebb távolságra. Nagyobb távolságra vagy félvállon (4. kép.) vagy keresztbe (bal vál, jobb hónalj) szijjazva, vagy karjukban viszik „dajkálva a Bözsikét". A szentesiek ülve muzsikálnak rajta (lehetne állva is) s ilyenkor a játékos a szerszámot szijjal a derekához erősíti, hozzászijjazza. A kerék forgatásánál és a billentyük kezelésénél egyaránt nyugodt helyzetben kell a hangszernek maradnia. Ha a játékos abbahagyta a muzsikálást, minden esetben előbb kiszijjazza magát s azután áll fel. Ez valószínűsiti, hogy az álló játékmód nálunk nem volt ismeretes.

A tekerőzés meglehetősen fárasztó. Szentesen kizárólag csak férfiak játszanak rajta. Megemlítendő, hogy valószínűleg a zenész atyafiság révén egy asszony is találkozott a szentesi tekerősök között.

[2] Nyitra megyei változat. Barbulya = bőgő.

Általános elnevezése Szentesen : tekerő. (1. 2. kép.) A nyenyere szót részben nem is ismerik (a többség), részben csúfnevének vallják. E szó használata komoly sértés számba megy, olyannyira, hogy a játékos a muzsikát akár abba is hagyja, ha nyenyerézést, nyenyergészést emlegetnek.

A hangszerek között a kialakult és általános formán belül több

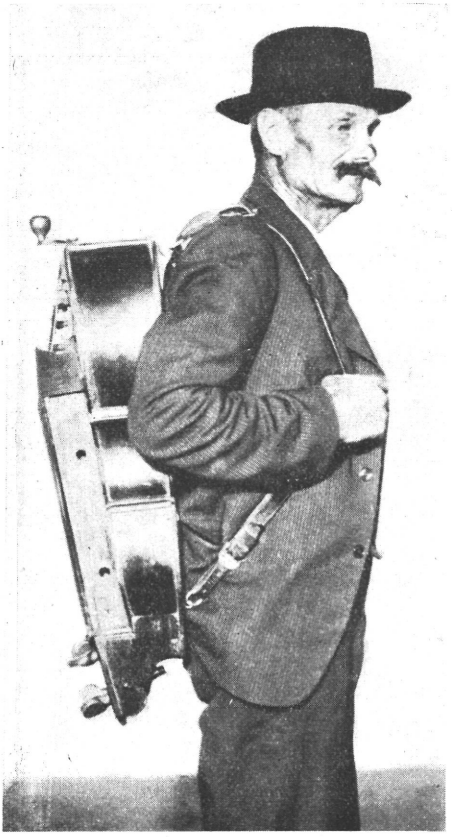

4. ábra. Balla István, 63 éves szentesi tekerős útra készen. — Stefan Balla 63 Jahr alt, aus Szentes, geht „drehen". — Dincsér O. felv.

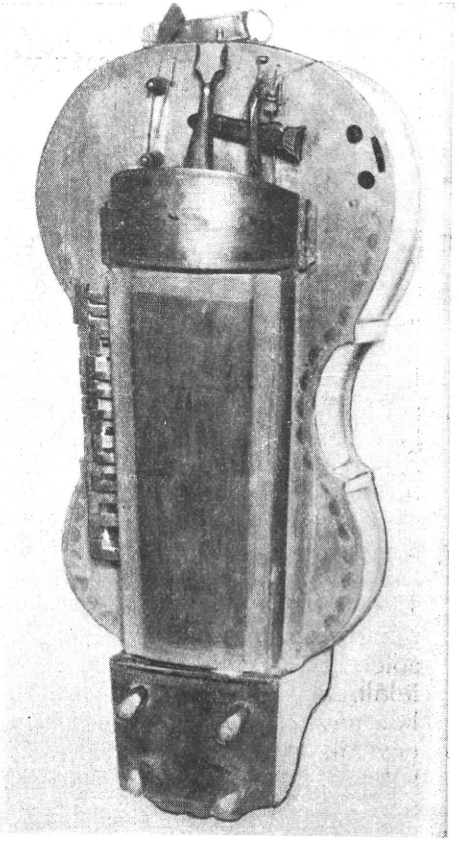

5. ábra. Szentesi tekerő a Néprajzi Múzeum gyüjteményéből. Lelt. sz.: 134.984. — **Drehleier aus Szentes** im Besitze des Ethnographischen Museums.

tipust különböztethetünk meg. A kisebb eltérések a billentyüzetben s a részletformákban stb. több készítő egyéniségére vallanak.

Egyesek szerint a hangszer hangolása „á-ba" szokásos. Ezt viszont semmiféle módon sem tudják rögzíteni, illetve ellenőrízni s így a hangolás nem állandó s ingadozik g-c között. Általában szeretik magasabbra hangolni, mint az „á". Régebben négy húrú hangszereket használtak általában, ma már inkább csak két, három húros akad. Minthogy a dallam-húrt kísérő három állandóan zúgó húr han-

golása azonos, ezek egyike könnyen elmaradhatott. Minden hangszeren megvan azonban a négy hangoló kulcs vagy annak helye. Az első húr a „röcsögő" hangolása: a. A második a „prima" a röcsögő, illetve a bőgő quintjébe hangolódik: e_1. A harmadik „bőgő" hangolása megegyezik a röcsögőével: a. A negyedik „vendégbőgő" hangmagassága a legmélyebb: A. A húrokat kereskedésben vásárolják s azok azonosak a gordonka, sorrendben: kisbőgő D, A, D, G húrjaival s az üzletben ezen a néven kérik őket.

A húrokat gyantázott kerék szólaltatja meg. (2. kép.) A kerék forgatása egyidejűleg dörzsöli mind a négy húrt és tranzverzális rezgésbe hozza azokat. A hangmagasság változtatására billentyűzet szolgál. A billentyűk megnyomásával a prima húr a kerék irányában megrövidül, illetve a húr hossza az érintés következtében megváltozik, akárcsak pl. a hegedünél. A billentyűzet kromatikus hangsort ad, fenti hangolás esetében e_1-e_3 terjedelemben. A dallamot azonban sohasem a prima húr alaphangjára építik fel, lévén ez a többi három húr s így a hangszer hangolásának quintje, hanem mindig ennek quartján, „a" hangon fejezik be, esetleg kezdik el a melódiát. Mivel a legfelső hangok élesek, rendszerint hamisak és nem természetesek, a hangszer leginkább használt hangterjedelme: a_1-a_2,

A tekerősök mindig egyedül szoktak játszani. Két vagy több tekerős nem áll össze együttes játékra. Műsoruk szinte kizárólag szöveges dallamokból áll. Szövegnélküli dallamokat, verbunkokat, táncdallamokat egyáltalában nem vagy alig ismernek. A népdalok szövegét azonban rendszerint elfelejtik. Ezért gyüjtéskor a dallamok felidézését a szöveg segítségével csak kevés sikerrel kísérelhetjük meg. Legalkalmasabb olyan egyént szerezni, aki a szöveget s dallamot egyaránt tudja s „danolásával" a tekerős emlékezetébe idézi a nótát.

A Néprajzi Múzeumban három tekerő van. Leltári számuk: 121.093, 134.104, 134.984. Legjobb állapotban van a harmadik, melynek húrozata, farészei stb. épen maradtak. Szine világos sárga, a széleken sötét zöld és fekete csíkozás, ezeken belül pedig piros félkör díszítés található. A billentyűzet fedőlapján két faág között a magyar címer a koronával, ez alatt kisebb, fát ábrázoló rajz látható. Szerkezete megegyezik a ma használatos négy húros hangszerekével. Néhány fontosabb méret adata: teljes hossza 73 cm., testének legnagyobb szélessége 34 cm., keskenyebb alsó feléé 30 cm. (5. ábra).

A szentesi tekerősök háromféle játékmódot ismernek. Ezek: 1. a „halk" 2. a „friss" 3. a „duda". A „halk" játékmodorban a kerék forgása lassú, egyenletes. A balkéz meglehetősen sűrű cifrázással secund- és terz-trillákkal ékíti a dallamot. Ezt alátámasztja a többi három húr erős, búgó zúgása. A „halk" játék a parlando rubato előadásmód hangszeres kivitele.

A friss vagy recsegős játékmód tánchoz használatos. Ilyenkor a jobb kéz ritmikusan kapkodó mozdulataival forgatják a kereket. A recsegő húr alá kis fácska van elhelyezve s ez által a meg-megrántott húr sajátos, meg-megreccsenő hangot ad. Igy a feszes, cifrázatok nélkül előadott dallam jellegzetes ritmikus kiséretet kap.

Végül egész gyors tánctempóban is adnak elő dallamokat, rendszerint mintegy befejező gyorscsárdásképen. Ez a „sebes" játékmód. Ugyan-

csak recsegős ritmusokkal, szinkopákkal élénkített, de fárasztó s ezért csupán rövidebb ideig tartó tánczene. Nagyobb különbséget a dallamok és az előadási módok között nem ismernek s általában minden dallamot — néhány kivétellel — lehet játszani a háromféle módon. Különleges előadás a „duda", amikor a recsegő húrt egy külön erre a célra szolgáló kis kampóra emelve kikapcsolják. Ilyenkor a dallamot lassan, egyenletesen adják elő, kevesebb cifrázattal, mint a halk játékban. Az egyes dallamhangokat megszólaltató billentyűt visszavissza engedik, mikor is a prima húr alaphangja — ami egyúttal fentiek értelmében a dallam záróhangjának alsó quartja — szólal meg. Ez a játék-modor a duda második sípjának megszólaltatási módjához hasonló kiséretet ad, illetőleg így fonódik össze a dallammal. Mivel a mai hangszerek többségén már egy-egy húr hiányzik, (2. kép), a duda előadásmód alig használatos, ugyanis két húrú hangszeren a kikapcsolással csupán a melódia húr szólna egymagában s evvel a hangszer alapjellege, búgó, zengő egyénisége semmisülne meg. E különleges játékmódot — tudtunkkal — jelenleg csupán egy játékos szokta használni, akinek ugyancsak az egyetlen négyhúrú szerszáma van. A három jellegzetes előadási módra következzék néhány példa: 1. „halk". 2. „duda", 3. „friss". A szövegeket az előadó tekerős nem tudta s így azok más szentesi előadótól származnak.

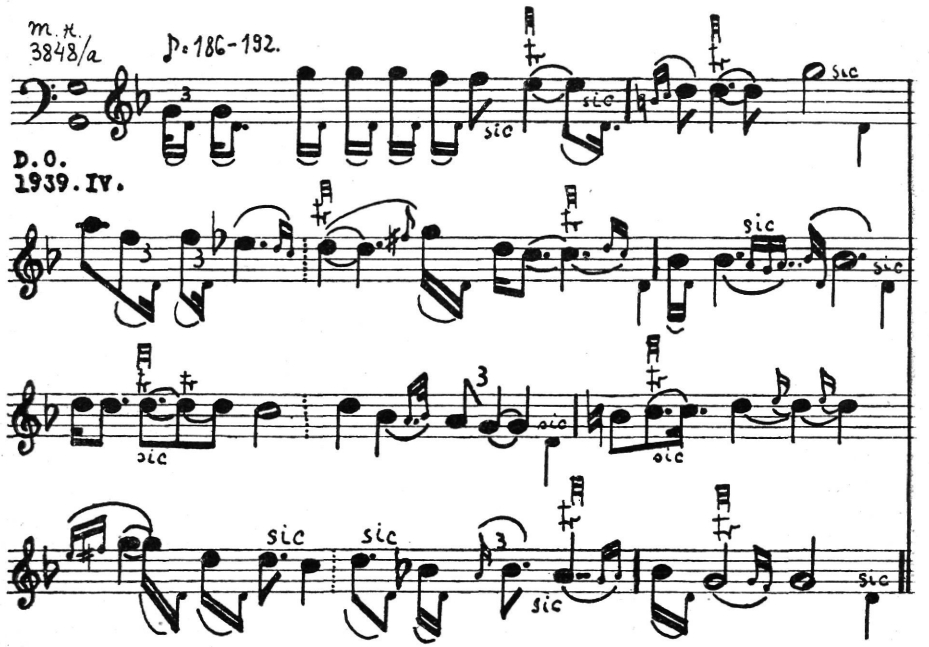

Túl a Tiszán Átokházán születtem,
Anyám se volt mégis felnevelőttem.
Ugy nyőttem fel mint erdőben a gomba,
Lovat loptam tiz esztendős koromba.

Túl a Tiszán Átokházán születtem,
Keres engem avvármögye csendőrje.
Ha mefognak tudom mi lesz a vége:
Rövid kötél magos fa tetejébe!

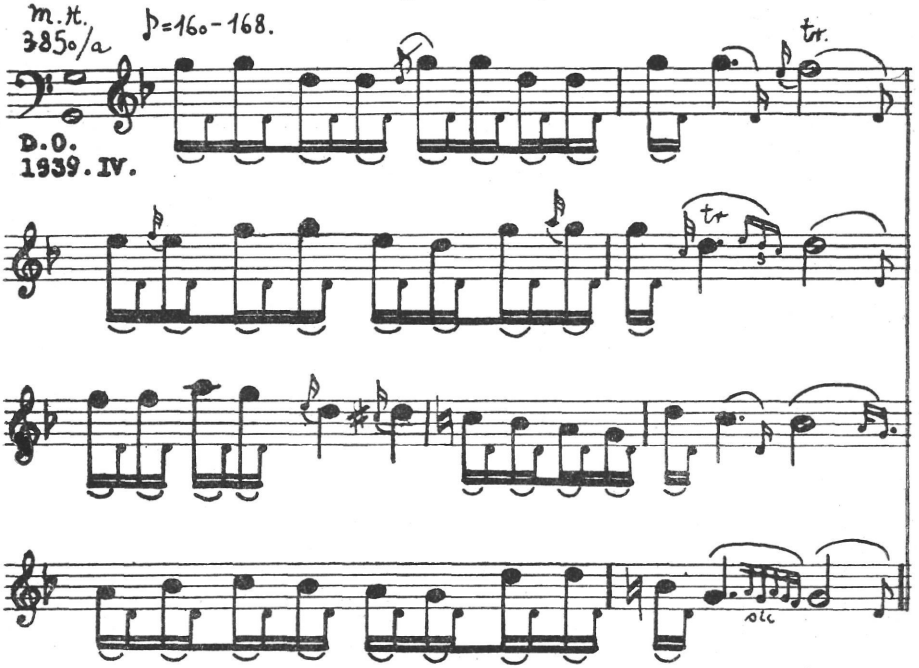
m.n.
3850/a
♪=160-168.
tr.
D.O.
1939. IV.
tr.
3
tr
3
3
3

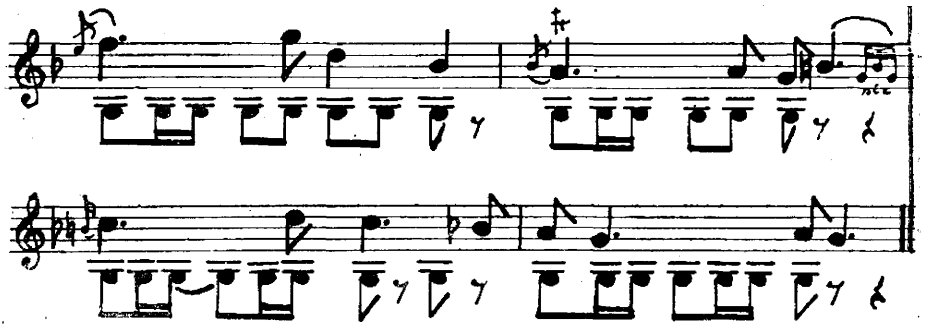

Elmèhètsz már házam előtt
Nem vigyázlak mint azelőtt.
Mer azelőtt vigyáztalak,
Szüvem jobbján hordoztalak.

Sajnos a ma még meglévő szerszámok lassan elpusztulnak s velük együtt elvész a játék, a hangzás, a dallam. Örvendetes, hogy még sikerült a hangzást hanglemezeken, a játék módot pedig keskenyfilmen megörökíteni és így muzeologiai szempontból megőrízni.

Lajtha László
Dincsér Oszkár

Der Drehleier. Merkwürdigerweise sind noch heute einige Drehleierspieler in Szentes aufzufinden. 20-25 an der Zahl, leben diese Spieler nahe zueinander und sind fast alle wirklich arm, doch manchal sehr virtuos im Spiel. Es leben noch viele Eigentümlichkeiten unter dem Volke, z. B. man wirft das Geld nach dem Spiel ins Instrument hinein, man hätschelt das Instr. häufig mit Mädchennamen wie: Liesl, Kätchen, usw. usw. Die Instrumenten sind viersaitig und geben in Grundstimmung einen Quint über einen Octav. Die drei Notenbeispiele stellen drei verschiedene Spielweisen dar: 1. langsam, 2. „Dudelsack", mit drei Saiten zu spielen, 3. frisch. Glücklicherweise wurde das Spiel und der Klang durch Kleinfilm- und Schallplatten-Aufnahmen aufbewahrt.

A néprajzi gyüjtések és a magyar babonaszótár terve.

A múzeum feladata nem lehet pusztán csak a tárgyak felgyüjtése, megőrzése és csoportokban való kiállítás-szerű rendezése, hanem fel kell gyüjtenie és a tárgyakkal kapcsolatban fel kell használnia a hozzájuk fűződő szokás- és babonaanyagot is. Csak így válhatik élővé a különben holt tárgyi anyag, ha a nép életében való teljes szerepét is nyilvántartjuk. A vőfélykészségek közt pl. ott látunk egy kardot, de mit érünk vele, ha nem ismerjük a vőfélyi kard történeti eredetét, s mennyire nyer etnológiai jelentőségében ez a tárgy, ha ismerjük a menyasszonykoszorú levételében való szerepét. Csodáljuk a járom praktikus szerkezetét és díszes faragásait; mindez azonban külsőség, a népi tapasztalat és ügyesség jele ugyan, de igazi élettartalmat az ad neki, ha tudjuk, hogy milyen fából és miért kell abból készülnie: legalább egy szöge a gonoszűző veresgyűrűből való. Ott áll az ajtó jobb oldalán a szenteltvíztartó vagy a háziáldás, a bal ajtósarkon azonban még mindig ott csüng az istenfaköteg; akármennyire gyönyörködünk is az ágacskák ügyes elrende-

zésében, összevissza való ábrás átfonásában, ez csak a háziasszony egyéni ízlését mutatja, kérdésünk azonban mindig csak az marad, hogy a szenteltvíz vagy a háziáldás mellett mi keresni valója van ennek a szépen megkötegelt istenfacsomónak. S milyen más szellemvilágítást tár elénk, ha tudjuk, hogy a háziasszony lopva ezzel az istenfaköteggel járja körül a házba belépő idegent, ebből dug egy kis töretet törvénybe menő ura, sorozásra induló fia s vizsgára készülő gyermeke ingének szív felé eső része alá, mert az istenfa gonoszt űz és bátorságot ad.

Igy lesz a puszta tárgytörténetből szellemtörténet. Az Orsz. Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára belátván a tárgyi és szellemi összetartozás egymás mellett való feltüntetésének, nyilvántartásának nagy fontosságát, éppen most kezdte meg az etnológiai adattár berendezésének munkáját. Tárgyi és életcsoportok szerint, földrajzilag külön rendezett íveken, ott találjuk minden tárgy rajzát vagy fényképét, pontos leírásával és a hozzájuk fűződő szokás- és babonaanyag összeállításával együtt. Feltett célja és munkássága azonban nem marad meg a mai múzeumi anyag feldolgozása mellett, hanem ugyanígy feldolgozza vidéki múzeumaink becses és nehezen hozzáférhető adatait is, sőt országos gyüjtés indított az anyag minél teljesebb összegyüjtésének érdekében. A múzeum időnkint kiszálló tisztviselői nemcsak gyüjtő munkát végeznek a vidéken, hanem a munkában résztvevő barátokat is igyekeznek szerezni. S támogatásukra részletes kérdőíveket, bőségesen tájékoztató könyveket bocsátanak ki, mindenikben erősen hangsúlyozva a szokás- és babonaanyag minél teljesebb és pontosabb felgyüjtésének szükségességét.

A múzeum felszólítására készséggel csatlakoztunk ehhez a munkához. Hiszen a nyomtatásban már eddig megjelent szokás- és babonaanyag, s a magánosok tulajdonából kicédulázott adatok, meg saját gyüjtésünk több mint 30.000 idetartozó feljegyzést adtak gyüjteményünknek. Olyan számottevő anyagtömeget tehát, amelynek külön címszavakban való összefoglalásai nemcsak a múzeumi adattár számára takarítják meg a munkát, de útmutatásul szolgálnak a további gyüjtésre is.

Megmutatják, melyek azok a régibb és újabb könyvek, folyóiratok és lapok, amelyek már fel vannak dolgozva, s melyek a még felkutatandók, — feltüntetik azokat a helyeket, vidékeket, amelyekről bőségesebb ismereteink vannak, s így kirajzolhatók a térképen folklorisztikánk fehér foltjai, — rámutatnak a csak utalásokra, puszta megemlítésekre és célzásokra, s ezek alapján nyomozás rendezhető az illető helyeken, — megállapítják a hibás és hiányos adatokat, úgyhogy ezek kijavíthatókká, kiegészíthetőkké, teljessé és pontossá tehetőkké lesznek, elkészíthetők szokásaink és babonáink kataszterc, s ennek alapján a szomszédos vidékeken való tovább kutatással megállapíthatóvá válik valamennyinek földrajzi elterjedése, — amik mind hasznos útbaigazítások lesznek a gyüjtők számára. Mert megismerik a gyüjteni való anyagot, s rá tudnak kérdezni a hiányokra és feltűnőségekre, megkapják az útbaigazítást arra, hogy hol és kitől mit gyüjtsenek, s megtanulják a pontosságot és részletességet, és mindezekkel már eleve segítségére lesznek a módszeres feldolgozónak. Nincs u. i. bosszantóbb és hátráltatóbb, mint a felületesség és pontatlanság, amellett, hogy a feljegyzés is teljesen értékét veszti miattuk. A féregűző kolompolás pl. általában a nagyszombati első harangszókor történik; egy feljegyzésünk azonban a nagypénteki első harangszóhoz köti. Tekintve, hogy a kolompolás több református helyen nagypéntek delén, délutánján vagy estéjén szokásos, lehetséges, hogy ez a feljegyzés is helyes, viszont azonban a közlő nem községet, hanem csak vármegyét említ. Ehhez hasonló helytelen eljárás a rácélzás, a részletesség teljes hiánya is; egy másik gyüjtő pl. így ír a rostaforgatásról: „Jövendőlésre is fel lehet használni a rostát, mert az igazat mondja", de hogy miképen lehet, miképen mondja meg a rosta az igazat, arról már egy betűt sem ír.

De nemcsak ez, t. i. a helyes gyüjtésre való rátanítás, teszi kívánatossá

a már eddig ismert anyag szótári feldolgozását, hanem több más belső ok is. Móra Ferenc cserépcsörgőt talál egy kis gyermek csontváza mellett; ő azonban ismeri a népi szokást, hogy a már járni tudó kis gyerek nyakába ma is ilyen csörgőt kötnek, mert ha elmászkál, a csörgő hangja után rátalálnak, — tehát nem jön zavarba. Éppígy az ős- és műveltségtörténész, s a nyelvész is gyakran jut olyan helyzetbe, hogy abban csak szakmájának rokontudománya segítheti meg; de mit tegyen, ha a folklorisztika nem nyujt neki összefoglaló anyagot, amelyből a maga céljára eredményt szűrhetne le? Ezért egy legutóbb megjelent őstörténeti munka, bár többször hivatkozik a folklorisztikára, mint az őstörténet segédtudományára, egyetlen szokás- vagy hitbeli adatot sem tud például felhozni. Műveltségtörténészeink is sokszor értelmetlenül állanak meg okleveleink egy-egy utalásánál, mert nem ismerhetik annak ma is élő népi szokáspárját. Komáromy boszorkánypereinek egyik jegyzete pl. megkérdőjelezi az „izék" szó olvasását egy olyan babonában, amely ma is él, s okleveleink gyakran emlegetnek egy-egy dió-, körte-, hárs- vagy szilfát, mint határjelzőt, s ma is szokás, hogy földjének négy sarkára ilyen nagyranövő és hosszúéletű fát ültet gazdája. Nyelvünk is tele van olyan szavakkal és szólásokkal, amelyek csak egy-egy szokással magyarázhatók meg, mint pl. dobzódócsütörtök, fogöblítőszerda, Földtiltóboldogasszony, s a nagyon öreg emberekre mondott szólásunk is, hogy „hosszú belet húztak neki", arra a szokásra vonatkozik, amely szerint minél hosszabbra bírják húzni a születéskor leölt tyúk belét elszakadás nélkül, annál hosszabb életű lesz a gyerek. Még irodalomtörténészeinket is érdekelni fogja, hiszen költőink művei telve vannak szokásleírásokkal és babonára való utalásokkal. Még közigazgatásunk és az egyházi élet is megkívánja ismeretüket és méltánylásukat. Tárgyi néprajzunknak is sokszor igen nagy nehézséget okoz, hogy nem áll rendelkezésére a szükséges folklorisztikai forrásanyag; megállapítja pl., hogy a házak alja kék, zöld vagy sárga sávos, de rendszert nem állapíthat meg a színezésben annak a szokásnak ismerete nélkül, hogy a jobbágyvilágban minden sáv a földesúr címerszínét viselte, s a több földesúrral bíró községekben erről ismertek rá, hogy ki melyiknek jobbágya. De szokásaink és babonáink összeállításának megvan településföldrajzi jelentősége is. Tagadhatatlanul figyelemreméltó pl., hogy a dunántúli regölés még csak a székelységben él, — az aranyvizet is csak a székelyek és az ormányságiak ismerik egyformán, — az orosházi szokások igen egyeznek a sárköziekkel, — a palóc ostyahordás még csak a somogyi Kéménden ismeretes, stb. A természet- és orvostudomány összefüggése a népi szokás- és babonaanyaggal közismert, — a néplélektan és társadalomtudomány pedig a maga különböző módszerével teljesen a néphagyományok e csoportjaira támaszkodik. Ethnologusaink és mithologusaink s a vallásos néprajz is eredményesebb és gyorsabb munkát végezhetnének, ha anyaguk már össze volna foglalva, — a történeti és összehasonlító néprajz is csupa baktatás szokásaink és babonáink összefoglaló szótára nélkül. De van még két külön érvünk is e szótár fontosságára. A mai tanterv a néprajzot is felveszi az iskolai tanítás keretébe. A Magyarság Néprajzának hosszú, tudományos, de azért mégis minden apróságra ki nem terjeszkedhető fejezetei azonban nem lehetnek alkalmas segédeszközei a tanárnak, aki az olvasmányokban éppen ezért sokszor tárgyilag is igen fontos, a népismeret szempontjából meg éppen igen értékes és jellemző dolgokon kénytelen csak úgy keresztülsiklani, vagy éppen csak tessék-lássék magyarázatot tud adni. A másik érv a külföldi tudomány érdeklődése. Milyen rossz érzéssel olvassuk pl. az idegen munkák sajnálkozó megjegyzéseit a magyar anyag hiányáról. Még a nagy Wörterbuch is alig tud magyar példákat idézni hatalmas idegen anyaga közt. Ok: a rendszeres összefoglalások hiánya. S jellemző ránk nézve is, hogy amikor a Wörterbuch szerkesztősége a Magyar Néprajzi Társaságot közreműködésre kérte fel, akkori vezetőségünk elhárította magától a kérést. Oka ugyanaz volt: a folklormúzeum hiánya, a szerteszét megjelent anyag összegyüjtetlensége, s a

rendszeres összefoglalások hiánya, — pedig még kevés is jobb lett volna, mint semmi.

Végül még csak azt akarjuk megjegyezni, hogy célunk pusztán a magyar szokás- és babonaanyag szótári összefoglalása. Ma már igen könnyű volna e címszóknak az összehasonlító néprajz és etnológia szempontjából való feldolgozása, de éppen a néprajzi gyüjtés érdekében megbeszélt cél és a nagyon megszabott terjedelem lehetetlenné, a könnyű utánajárás pedig szükségtelenné teszi e szempontoknak tekintetbevételét.*

A gyűjtésre szolgáló részletes útmutatót később fogjuk adni, ugyanekkor fogjuk vázolni a rendezés és feldolgozás szempontjait is.

***Abroncs.**

Két varázsló cselekvés analógiás eszköze. Az egyik az újraszületést jelképező átbujtatás, s a másik az állatok együttjárását, a tyúkok egy helyre tojását célzó abroncsból etetés. A tyúketetés eredetileg évkezdő szokás és a feljegyzések azt mutatják, hogy csak a szláv hatásnak inkább kitett vidékeken, Bácsmegyétől Békésnek hajolva a palócokig, régi, mig Erdélyben és Szatmárban már újabb, nyugati, azaz germán közvetítésű: újévre esik; a matyóknál karácsonykor szokásos, a Dunántúlról csak két adatunk van: az egyik szerint húshagyókeddi, Kőszegen karácsonyi szokás. Maga a szokás abban áll, hogy abroncsot tesznek a pitvar vagy udvar földjére, s abba helyezik az ennivaló aprószemű buzát vagy gabonát, mert pl. Nagymaroson ahány szemet megesznek, annyit fognak tojni. Cegléden, a Jászságban és Hontban kört húznak az udvaron, Alsószecsén pedig nagy rostára teszik az ennivalót. A Dunántúl főtt kukoricát, Borsodban mézesbuzát és kendermagot adnak nekik enni, Szegeden pedig azt a kását adják nekik oda, ami a disznóölésből kimaradt. Gönczi szerint karácsonykor a disznóknak adnak enni abroncsból, Kámaházán és Hetésben pedig a nagypénteki szemest szórják nyirfaabroncs közé, olyan hangyaboly földjére, amelyet előtte való este hoztak más határból, új fazékban, vissza nem nézés nélkül; célja, hogy a disznók együtt tartsanak, szaporák legyenek és a járványos betegségeket elkerüljék.

Luca napjára: Bácsm,, Ethn. 7: 102. Szeged, Nyr. 3: 278. Békésm., Cegléd, Jászberény, Jásztelek, Jászszentimre sgy. Nagymaros, Honderű 1845. 2: 200. Bánhorvát, Ethn. 22: 296. Csenyéte sgy. Hont vm. mon. 165. Ujévre: Udvarhelym., Ethn. 16: 40. Erdély, 14: 149. Szatmárm., Varga 22. Ethn. 6: 206. P. H. 1893. XII. 31. 1911. XII. 31. Patóháza, Nyr. 14: 248. Karácsonyra: Kármán 64. Matolcs, sgy. Matyóság, Ethn. 7: 371. Népr. Ért. 14: 244. Alsószecse, Kőszeg sgy. Húshagyóra: Dunántúl, Ethn. 6: 206. A disznóra: Gönczi 244. 265. Ethn. 21: 290.

***Állatok beszélgetése karácsonykor.**

A parádiak hite szerint az éjfélimise úrfelmutatásakor egy percre világosság támad az istállókban Jézus születésének emlékére. Ez idő alatt az állatok emberi nyelven beszélgetnek egymással, s beszélgetésük Göcsejben a szénahányólyukon, Mádon a jászolban hétszer szentelt keresztre feküdve, Németbolyon az istálló háromszori körüljárása után kihallgatható. A göcseji tudás szerint a saját jövőjüket beszélik meg: hová kerülnek, mi lesz sorsuk a következő évben, — Ópályiban, Ballán és Rábagyarmaton a gazda és béres bánásmódját, ellátásukat dícsérik vagy gáncsolják, éspedig a Budapest egy ismeretlen helyű feljegyzése szerint a házhoz tartozó halottak megjelent szellemeinek, — Jászberényben és Nagymaroson azonban a család jövőévi sorsát, pl. a gazda halálát is elárulják. Göcsejben, aki kihallgatja őket, még azévben meghal.

Parád, Ethn. 6: 111. Vas. Ujs. 1885: 842. Csaba sgy. Tard, Ethn. 7: 373. Népr. Ért. 14: 246. Csallóköz, Új M. Múz. 1851. 2: 495. Rábagyarmat, Ethn. 44: 57. Mád sgy. Németboly, Ethn. 16: 294. Ópályi sgy. Budapest 1909. XII. 25. Jászberény sgy. Jászladány, Tápiószele, Kemence, Bálint 117. Nagymaros, Honderű 1845. 2: 200. Gönczi 345.

Aprószentekezés,

korbácsolás, Göcsejben csapulás, Hetésen csapkodás, Bágyogon mustárolás, Szőregen és Tápén ódéricsolás, Bácsbodrogban, Érsekujváron, Nyitraegerszegen suprikálás, Felsőkosztolányban zsuprikálás, Hegyháton, Kethelyen suprálás, Rábagyarmaton és

* A csillaggal jelölt címszók anyagát Szendrey Zsigmond, a többiekét pedig Szendrey Ákos állította össze.

Vasmegyében suprázás, Somogyban subározás, Göcsejben zsibározás, zsibárlás és Bácsbodrog némely községében sibálás. Eszközüknek, a fűz- vagy nyírfavesszőkötegnek, korbácsnak is éppen így mustár, sibár, subár, suprika, Félegyházán csundi, Csikban termőág a neve, — s napját, a december 28-iki aprószenteket, Baranyában és az Ormánságban ordósics, odorics napja néven ismeri már Debreceni Ember Pál is. A szokás első említője, Bod Péter úgy ismeri, hogy az apa kora reggel gyermekeit megveszszőzi, mert nekik is meg kell szenvedniök a Krisztus miatt megkinzott gyermektársaikért; így tartják Csikban, Csallóközön és Hegyháton is, és így él e szokás még ma is Besenyőtelkén: a vesszőzés addig tart, amig a gyerek az apa kérdésére: „Hányan vannak az aprószentek", azt nem feleli: „Minden szögletben egy szakajtóval" vagy „egy füstös fazékkal"; a feleletnek az a magyarázata, hogy Gömörben e nap a falszögleteket nem seprik ki, mert ott ülnek az aprószentek. Erdélyben és az Alföldön, s bizonyos homályos feljegyzések szerint a Mátyusföldén és Győrmegyében is, a gyermekeket a szomszédba küldik mustármagért; itt vagy az ágy alá bujtatják őket, mert ott a mustármag, s alfelüket megvesszőzik, vagy addig veregetik, mig az előbbi kérdésre meg nem adják a régi középkori szkolasztikus eredetű feleletet: „Száznegyvennégyezren"; ekkor aztán diót és almát adnak nekik. A gyerekek megmustárolása helyett más vidéken az asszonyok és lányok megvesszőzése szokásos. Amott a cél a frissé, szorgalmassá és dolgossá tevés, Keszthely vidékén pl. ezért suprikálják meg a cseléket is, — emitt pedig a suprikálásnak főleg betegség-, kelés- és lábfeltörésóvó varázsereje van, de a lányoknál néhol a férjhezmenésre vonatkozó kívánsággal is jár. Somló vidékén és az Ormánságban az utcán is magukkal vitt fűzfakorbáccsal veregetik egymást, egyebütt azonban a háznál való megvesszőzés járja, s mindenütt kora reggeli legény- és fiúgyermek-szokás; a gyerekeket rendesen dióval, aszaltgyümölccsel vagy krajcárral ajándékozzák meg. Csik-Gyergyó vidékén külön bekérezkedő mondókájuk van, s a vesszőzés alatt szent Dávidot magasztaló versikét mondanak; Bácsbodrogban, Kethelyen, Zalaegerszegen és Göcsejben érdekes végzővel fejezik be az aprószentekező rigmust: „Ha lenek küldenek, fel menj; ha vizért küldenek, borért menj." Szigetközön a legénybíró korbácsol, s a kolbász, tojás és pénz járandóságot a legények a kocsmában fogyasztják el. Déván a csapulás után a lányok az átadott vesszőkkel visszaverik a legényeket, Szőregen pedig 29-én az asszonyok járnak a férfiakat visszasubárolni. Szucsákon az aprószentekezés és az egész nap az asszonyoké; ők veregetik meg családjuk férfitagjait, aztán házról-házra járva az összes férfiakat és fiúgyerekeket, még az utcán találtakat is. Végigjárván a falut, a közben egész csapattá összeverődött asszonyok egy házból az összes férfiakat kiutasítják, megsütik-főzik a magukkal hozott ennivalót, s a szintén magukkal hozott ital mellé muzsikusokat is hijván, estig mulatnak. Ilyen ház négy-öt is van egy faluban, s délután sorra látogatják egymást. E mulatságon csak férjes asszonyok vehetnek részt, s mert a nap minden szabad nekik, egyike a nálunk még oly kevéssé felkutatott asszonyi szabadnapoknak. Göcsej és Hetés vidékén az aprószentekezés a lucázással keveredett: a csapulók leguggolva és a földet csapkodva mondják a lucázókéval egyező rigmusokat, s csak azután vesszőznek; Szilvágyon pedig a föld helyett előbb a szobaajtót veregetik vesszőikkel. A Dunántúl némely vidékén Miklós napján korbácsolnak. (L. Mikulás.) A székelyföldi Nagybaconban, s a matyók és palócok között egész Esztergomig a tót széleken, husvét másodnapján korbácsolnak a legények és gyerekek, éspedig a matyó legények szentelt barkaággal, Érsekujváron és Esztergom vidékén az öntözés után, Nyitraegerszegen és Felsőkosztolányban pedig az öntöző legényeket szokták másnap megvesszőzni a leányok. Végül Rábagyarmaton aprószentekkor a marhákat is megsuprázzák, a Balaton mellékén is, de itt csak karácsony éjfelén, Kalotaszegen pedig pünkösdkor, hogy sok tejet adjanak.

Debreceni Ember Pál: Szent Siklus. 160. Kassai: Szókönyv 4: 29. Régi Tsz. A név eredetére: MNy. 22; 127. Bibliai eredetére: Bod Péter: Szent Heortocrates. 150. Csikm., Ethn. 7: 398. Gyergyóm., Népr. Ért. 15: 128. Csallóköz, Új M. Múz. 1851. 2: 502. Hegyhát, Ethn. 11: 364. A „hányan vannak" kérdésre: Besenyőtelke, Ethn. 21: 30. Félegyháza, Népr. Ért. 14: 88. Gömörm., Ethn. 7: 287. A mustármagra: Erdélyi: Közm. 296. Jankó: Torda 226. Szék sgy. Panyola, Illyés 128. Borsodm., Ethn. 22: 299. Jászladány, Jásztelek sgy. Kálmány: Sz. N. 2: 208. 3: 138. Kovács 320. Félegyháza, Népr. Ért. 14: 88. Békésm. sgy. Kiskunság, Népr. Ért. 5: 246. Tsz. 1: 1495. — Keszthely, Népr. Ért. 5: 316. Az utcai korbácsolásra: Ethn. 39: 103. Várady 1: 192. A kelésűzésre: Csikm. sgy. Regélő István b. 219. A háznál való korbácsolásra: Udvarhelym., Népr. Ért. 5: 316. Nyárádmelléke, Ethn. 7: 189. Vice sgy. Szőreg, Kálmány: Sz. N. 3: 138. Hódmezővásárhely, Regélő 1844: 569. Tápé, Kálmány; Sz. N. 2: 138. Csallóköz, Új

M. Múz. 1851. 2 : 502. Mohl : Lövő 185. Rábaköz, MNy. 6 : 239. Sorkitótfalu, Ethn. 2 : 112. Vép, Ethn. 31 : 97. Kőszeg sgy. Hegyhát, Ethn. 11 : 364. Nagybakonak, Ethn. 6 : 319. Kávás, Balatonendréd, Csácsbozsok sgy. Bánokszentgyörgy, Népr. Ért. 5 : 321. Somogym., Ethn. 3 : 128. Pölöskefő, Göcsej, Népr. Ért. 5 : 316. A rigmusokra : Csikm., Ethn. 7 : 398. Torja sgy. Gyergyó vid., Népr. Ért. 15 : 128. Bácsbodrog vm. mon. 339. Békefi : Kethely 49. Zalaegerszeg sgy. Gönczi 279. Szigetköz, Déva, Szőreg, Népr. Ért. 5 : 316. Szucsák, Erd. Nép. 3 : 25. Gönczi 280. Népr. Ért. 5 : 316. Hetés, Ethn. 21 : 290. A regölésre : Népr. Ért. 5 : 321. Nagybacon, Regélő István b. 219. Bp. H. 1884. I. 2. Matyóság, Ethn. 7 : 375. Népr. Ért. 4 : 244. Érsekujvár, Nyr. 7 : 41. Népr. Ért. 5 : 421. Esztergom vm. mon. 80. Nyitraegerszeg, Felsőkosztolány, Népr. Ért. 5 : 321. Rábagyarmat, Ethn. 44 : 57. Jankó : Bal. 411. Kalotaszeg, Ethn. 3 : 336. S lásd még a következő említéseket: M. Hazai Vándor, id. Ethn. 40 : 213. Kármán 74. Baksay 3 : 95. Regélő 1844 : 569. Hazánk 1893. XII. 28. Bácsbodrogm., Nyr. 9 : 378. Siklós, Ethn. 16 : 294. Felvidék, Népr. Ért. 6 : 113. Erdély 1910 : 181. P. H. 1934. XII. 28. Vas vm. mon. 375.

Aranyvíz, aranyosvíz.

Ez a név, minden eddigi adat szerint, csak az újév hajnalán merített vízre vonatkozik, csak Kisvárdán és Tornyospálcán hívják így a karácsony éjfelén mert vizet is. A vizet a lányok merik, mert ők mosdanak meg benne, hogy szépek és egészségesek legyenek, s a Nyárádmentén és a szolnokdobokamegyei Vicén, hogy még azévben férjhezmenjenek. A víz azonban csak annak használ, aki legelőször merít belőle. Ahol a vizet a közös kútról hozzák, ott az első leány a kút feltűnő helyére felírja nevét, — írja Illyés ; a Székelységben, Alsófehérben és Kalotaszegen pedig, ahol forrásról, ott a legények az óévéjféli kántálás befejezte után tövissel eltömik a kutat, vagy pedig az első lány tömi el. A tornyospálcai leány délben mosdik meg a karácsonyéjfelekor hozott vízben, a kalotaszegi pedig az újévi első vagy déli harangszókor. Az Ormánságban Szilveszter estéjén hozzák be a vizet, piros almát és ezüstpénzt tesznek belé s reggel mosdanak meg benne, mielőtt még bárkihez is szólhattak volna. Végül Kalotaszegen és Kisvárdán a marhát is megitatják az újévi, illetőleg a karácsonyi aranyvízből, hogy szépen hízzanak. Szalontán, Jászladányban és Zalatárnokon ugyanilyen hatása van a május elsejének hajnalán merített víznek is.

Lázár 68. Kalotaszeg, Ethn. 6 : 41. 7 : 461. P. H. 1893. XII ; 31. 1911. XII. 31. Szózat 1922. I. 1. Szalonta. Ethn. 27 : 74. Somló vid., Ethn, 39 : 103. Nyárádmente, Ethn. 10 : 45. Debr. Prot, L. 1905. I. 1. Vice sgy. Illyés 129. Székelység, Debr. Prot. L. 1905. I. 1. Alsófehérm., Csajkás 1911 : 1. Jankó : Kalotaszeg 168. Tornyospálca, Ethn. 2 : 251. Kalotaszeg, Vas. Ujs. 1899 : 11, Ormányság, Ethn. 43 : 162. Kisvárda sgy. Szalontai gimn. ért. 1913 : 10. Jászladány sgy. Gönczi 253.

Borona.

A feljegyzések mind csak tövisboronára vonatkoznak. Megvarázslására csak Szucsákról van adatunk : ha olyan ingből, amelyben valaki meghalt, egy darabot a boronára kötnek, a verebek nem fogják a búzát kiverni. Palóc hit szerint éjjelre nem jó a szabadban hagyni, mert a gonoszok vernek alatta tanyát ; csak azok bújnak alája, akik boszorkányságot akarnak tanulni. A székelyek azonban őszi szántás után szent Györgyig a szántón hagyják a boronát s reggel háta mögé búvva, rajta keresztül nézik a csordát, mert a bika szarvai közt megláthatják a fő-, a teheneké közt pedig a többi boszorkányt. Igy láthatják meg a pajtában is a belépő boszorkányt : elfogják és elverik. Erken boszorkányjáró napok estéin a boronát megfordítva nekitámasztják az istálló ajtajának, — Déván is, de itt a boronának újnak kell lennie, amely még földön nem járt ; a boszorkány nem mehet be az istállóba, hogy az állatokat megrontsa, Bácskában, ha a tejnek nincs föle, fejéskor boronatüskét állítanak a zsajtárba. Veszprémvarsányban kilenc boronatüskéről itatják a szemmelvert borjút, csikót és malacot, Csilizpatakon csak háromról, — Szabolcsban pedig a nyűgös, síró, tehát megigézett gyerek szenesvizének, amellyel lemosás után meg is itatják, ócska tövisborona fájának parazsából kell készülnie.

Szucsák, Erd. Nép. 4 : 9. Mihálygerge, Ethn. 17 : 297. Vas. Ujs. 1885 : 842. Székelység, Kozma 39. Hermann : Hegyek 25. Jankó : Torda 242. Erk sgy. Déva, Ethn. 15 : 36. Felsőszentiván, Ethn. 10 : 309. Bács vm. mon. 345. Veszprémvarsány, Ethn. 19 : 288. Csilizpatak sgy. Szabolcs vm. mon. 169.

Durgálás, kuckálás, sutulás.

A tyúkok tojókájának Luca-napi megpiszkálása, hogy sokat tojjanak. A varázsló cselekvés végrehajtója mindig nő éspedig vagy a gazdasszony, vagy a család legidősebb nőtagja. Ideje általában Luca éjfele, az adatok azonban sokszor csak estét, hajnalt említenek; Bornemiszánál, a szegedi tanyákon, a palócok között és Nagymaroson pedig Karácsony éjjelén durgálnak. A meztelenség csak Békésmegyében van előírva. Az eszköz rendesen a kenyérsütésnél használt piszkafa, amelynek Tyukodon, Matolcson, Csekén lopottnak kell lennie; a komárommegyei Kocson és a Bakonyalján a disznóperzseléskor használt nyárs, a biharmegyei Szentjánoson és Tóalmáson pedig seprű. S ilyenkor rendesen valami tojásra biztató és szomszédrontó rigmust is mondanak. A megpiszkálás helyett azonban sok helyen már elég az ülőn ülő tyúkok megzavarása, Csenyétén és Topolyán pedig a tyúkketrec falának piszkafával való megütögetése is. Egerben a ráolvasó közben a szomszéd tyúkólja felé fordulnak, Nyiregyházán lopva a más tyúkólját veregetik, Tiszaburán is és csak azután mennek a magukéhoz, mint Nagyszalontán, csakhogy itt a kifordított ruha és menet-jövet a hátra nem nézés is elő van írva. Feltűnő, hogy a durgálásra egyetlen erdélyi adatunk sincs.

Bornemisza: Evang. 4 : 85. Bihar vm. mon. 228. Szabolcs vm. mon. 167. Topollya, Bácsbodrog vm. mon. 338. Szeged, Kálmány: Sz. n. 1 : 111. Kovács 374. Somogyi: Arad vm. mon. 3 : 342. Jankó: Bal. 418. 485. Nagymaros, Honderü 1845. 2 : 200. Hajdúböszörmény, Vas. Ujs. 1860 : 31. Tiszakeszi, Abafi: Figy. 2 : 208. Szalonta, Ethn. 27 : 79. Cseke, Ethn. 39 : 201. Tornyospálca, Ethn. 2 : 252. Hódmezővásárhely, Ethn. 36 : 157. Magyar, Népr. Ért. 29 : 204. Für, Nyr. 16 : 234. Ócsöd, Ethn. 20 : 113. Palócság, Bp. H. 1909. XII. 25. Ethn. 6 : 110. Eger, Ethn. 18 : 100. Komárom vid., Ethn. 6 : 206. Kocs, Ethn. 12 : 418. Bakonyalja, NyF. 34 : 138. Győr vid., Ethn. 6 : 206. Tolnam., Ethn. 13 : 84. Tunyog, Matolcs, Népr. Ért. 29 : 204. Orosháza, Nyr. 5 : 32. Békésm., Tiborszállás, Kocsord, Csenger, Csegöld, Kisvárda, Tiszabura, Nyiregyháza, Szegedi tanyák, Pusztapat, Mezőcsát, Erk, Alsószecse, Csenyéte, Tóalmás, Demecser, Jászladány, Jászszentimre sgy.

Fejsze.

A fejsze mindig csak nyelével együtt szerepel. Bajmegelőző, bajűző és rontó eszköz. Országszerte ismeretes a jégeső elhárításában: a fejszét élével felfelé az udvarra állítják, mert ha egy szem a balta élén kettévágódik, a felleg is kétfelé vágódik s a jég megáll. A feljegyzések más része szerint azonban a fejszét élével az udvar földjébe, az eresz alá vagy az udvaron egy fába, fa tövébe kell vágni, mások pedig a fejszének csak az udvarra való kidobásáról szólanak. Az ok már ezekben is néha a vetésben való kártétel, vagy a mennykőcsapás megakadályozása, de tisztán csak ez utóbbi akkor, mikor a fejszét a küszöbre állítják, vagy a küszöbbe, a ház sarkába vágják. Mindezekhez hozzávehetjük még, hogy Kalotaszegen a szél irányába állítják a fejszét, Alsószecsén visszakézből vágják a földbe, Torján a földön hozott kis keresztbe vágják e fejszét, s egyebütt pedig nem egy, hanem két fejszét vágnak a földbe egymáson át keresztesen. A gonosz távoltartása végett dobnak Hódmezővásárhelyen fejszét a forgószélbe, amelyben boszorkány jár az udvaron. — Göcsejben beköltözés előtti este a szobába, s ezért támasztanak fejszét Alsólendván szent György estéjén az istálló ablakához. Varázsló eszköz tehát a gonosz ártalmainak megakadályozására is, s ezért fejszét tartanak az állapotos asszony ágya alatt, és a somogyi ember újév délelőttjén fejszére ülteti feleségét, hogy majd könnyű szülése legyen. — Hosszúfaluban a gyermek elszületésekor fejszével keresztet húznak a földön fekvése helyére, hogy „sohse legyen benne fájás", — Göcsejben nagypénteken fejszére lépnek ki az ágyból, — s az Őrségben fejszén vizeltetik végig a Lucakor látogatóba menőt. Az állatokat érhető bajok megakadályozása végett Bácsmegyében és Bakonyalján fejszét is tesznek a karácsonyi asztal alá az állatoknak szánt élelmiszerek közé, — s Göcsejben fejszét tartanak a marhajászolban, — Rábagyarmaton az első kihajtáskor fejszét fektetnek az istálló küszöbére, — Nyírcsászáriban az újonnan vett tehén bevezetésekor fejszét helyeznek az istálló küszöbére, s Bakonyalján a kikelt aprójószágot fejszére szokás állítani. Ezekkel függ össze a kívánságnak olyan előterjesztése is, amelynek megvalósulásához a gonosz ártalmainak megakadályozása szükséges: a palócságban fejszét értetnek a fiúszülött kezéhez, hogy majd jó munkás legyen. Ha pedig a baj már bekövetkezett, megszüntetésére, gyógyítására szintén igen gyakori a fejsze használata. A váltott vagy beteg gyerek, s az elcsábított férj ingét, a véres tejet baltával vagdossák, mert ezt a rontó érzi meg, s odajön, hogy a bajt megszüntesse, és baltát vágnak újholdkor Alsóbaranyában az asszony kapufélfájába, aki hitük szerint tehenüket megrontotta, Háromszékben ha a bölcsős gyereket megsütötte a hold, fejsze fokával verik

szét az ivóvízbe tett szenet, — a torokgyíkot fejszével a földet verve jelentik be a Földanyának, — Orosházán a gugához érintett fejszeélet a mestergerendához verik, s az orosi pusztán a tejevesztett tehén vályuja végébe fejszével keresztet vágnak. Néhány adatban a fejsze mint rontóeszköz is előfordul: Szatmáron és Szabolcsban vállon nem jó szobába vinni, mert rakásra törnek az edények; Erken ez a tilalom csak az asszonyokra vonatkozik, s Zomborban, ha valakit meg akarnak rontani, ellopott fejszéjét kéményfüstre akasztják. A fejsze tehát mindig nyelével szerepel: éles szerszám és nem egyszerű vasdarab.

Élével felfelé: Horgospataka sgy. Szatmárm., Ethn. 6:312. Nagybánya, Ethn. 38:211. Ópályi, Ethn. 38:211. Bodpalád, Ethn. 3:295. 38:221. Tőrös: Beregszász 42. Szabolcs vm. mon. 168. Cegléd, Pásztó, Erk, Tóalmás, sgy. Hódmezővásárhely, NNy. 3:220. Eger, Ethn. 18:99. Zalavölgy, Tur. Közl. 1917:56. Belevágás az udvar földjébe: Lozsád, Ethn. 5:335. Lázár 37. Magyarborzás, Felsőlök, Vice, Szépkenyerüszentmárton sgy. Pocsaj, Nyr. 6:519. Szilágym., Ethn. 2:209. Kocsord sgy. Nyircsászári, Ethn. 38:211. Kálmány: Sz. N. 1:115. Küszöbbe vágás vagy küszöbre állítás: Varga 10:204. Kapnikbánya, Tunyog sgy. Matolcs, Ethn. 38:210. Makó, Ethn. 38:125. Somogyi: Aradm. 342. Borsodm., Ethn. 22:297. A házsarkába, fába, fatőbe: Albis, Csoboka-Puszta (Baranyam.) sgy. Bácsm., Ethn. 7;177. Kidobás az udvarra, eresz alá: Zágon, Ethn. 6: 398. Jankó: Torda 234. Sajómagyaros, Páncélcseh, Jármi, Pardó sgy. Délvidék, Ethn. 10: 307. Kálmány: Sz. N. 1;115. Borsodm. Ethn. 22:297. Szürnyeg, Nyr. 11:37. Pocsaj, Nyr. 6:519. Besenyőtelek, Ethn. 21:26. Erk. sgy. — Kalotaszeg, Ethn. 2; 276. Alsószecse sgy. Két fejsze: Torja, Szászmáté sgy. Háromszék, Ethn. 2;358. Bácsm., Ethn. 7: 177. Erk sgy. — Hódmezővásárhely, NNy. 3:219. Gönczi 471. Göcsej, Ethn. 4:108. Alsólendva sgy. Somogym., Vas Ujs. 1899:11. Hosszufalu, Ethn. 17:47. Gönczi 243. Őrség, Nyr. 5:373. 7:180. Bács vm. mon. 339. Ethn. 7:101. Bakonyalja, NyF. 34:137. Göcsej, Ethn. 6:334. Rábagyarmat, Ethn. 44:59. Nyírcsászári sgy. Bakonyalja, 34:139. Palócság, Ethn. 22:227. Tóth: Sárosm. 652. Zemplén vm. mon. 160. Tiszaszalka, Bartha 1:74. Megidézés: Ipolyi 1:275. Kozma 47. Ethn. 4:212. 16:97. NNy. 3:276. 277. Bakonyalja, NyF. 34:137. — Alsóbaranya, Ethn. 10:309. Háromszék, Ethn. 2:359. 4:223. Orosháza, Nyr. 5: 32. Orosi-puszta, Népr. Ért. 19:9. Szatmárm., Ethn. 6:309. Ópályi sgy. Szabolcs vm. mon. 168. Erk. sgy. Zombor, Ethn. 10: 307.

Koponya.

Igen kevés anyagunk van rá. Valamennyi az ősök tiszteletéből fejlődött animisztikus maradvány, amelyekben a koponya úgy szerepel, mint a többi végtag, azaz az emberi erő hordozója, ezért megérintése, a belőle való evés-ivás, darabkájának magunkkal hordása, porának megivása egy a halott erejének átvételével. Gonosztávoltartó és űző, tehát szerencsehozó varázslóeszköz, ezért főleg a féregűzésben, gyógyításban, aztán a szerencse-, szerelem- és erővarázslásban használatos. Tunyogon koponyából meszelik a ház alját a férgek távoltartása végett, — Tordán a marha gusáját koponyával kenegetik, s ugyanitt a holttetemes, Tunyogon az ideges és szélütött koponyából iszik, s a félős természetűvel, hideglelőssel, Tordán a nyavalyatörőssel koponyaport itatnak, mint a szerelmes legény is a leánnyal, — Csengerben darabkája ruhába varrva szerencsehozó talizmán, s végül Zalaegerszegen koponyából etetik a lovat, hogy meghízzék.

Jankó: Torda 248. 253. 256. Csenger, Tunyog, Illyés 116. Zalaegerszeg sgy.

Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos.

*

Die ethnographische Sammelarbeit und der Plan eines Wörterbuches des ungarischen Aberglaubens. Die Aufgabe des Museums ist nicht nur das Einsammeln der ethnographischen Objekte, sondern vielmehr noch ihre Einstellung in das Leben des Volkes. Diese Gegenstände spielen im Aberglauben und in den Bräuchen eine wichtige Rolle. Unsere bisherigen Sammlungen ermöglichen uns schon jetzt, sie zusammenzustellen, einzuordnen und in diesem Zusammenhang auf die Mängel und die Art der Ergänzung hinzuweisen. So ergeben sich die Richtlinien für das vom Museum schon ins Leben gerufene Sammeln. Die Abschnitte der Bräuche und abergläubischen Vorstellungen enthalten nur die Zusammenstellung des ungarischen Materials, mit ihrer vergleichenden Untersuchung und ethnologischen Deutung befassen wir uns gegenwärtig noch nicht.

Az abaujmegyei Pusztafalu népi építkezése, kendermunkája és népviselete.

(Beszámoló az 1939. június hó 9—23-ig végzett gyüjtőútról.)

A) Építkezés.

Pusztafalunak és a szomszédos hegyközi községeknek népi építkezése az északkeleti magyar házkultúra területének legtipikusabb képviselője. Ennek az északi magyar háztípusnak legfőbb sajátossága a nagykemencés ház (szoba), melyből hatalmas kürtős kabola vezeti ki a füstöt a nagyon kis kiterjedésű előtérbe, pitvarba, majd ebből szabad pendelykéményen át távozik a füst a szabadba. Tulajdonképen ezt az Északeurópa felé Svédországig elterjedő nagyszobájú kemencés házat egysejtű kemencés háznak tekinthetjük, mert a bejáró előtér csak védője a nagy lakóhelyiségnek, másrészt másodlagosan csak a füst elvezetésére való. A kemencés ősi palóc háztól és a kárpátaljai ruszin háztól ez éppen a füst elvezetésében különbözik, mert azokban még a füst csak a padláson szétoszolva jut a tetőn át a szabadba. Az *abaujmegyei hegyközi házak* azonban *fejlődésben tovább jutottak, a pitvarbeli szabadkémény beépítésével* biztosítva a füst tökéletesebb elvezetését. Ebben az alföldi magyar szabadkéményes magasabbrendű házkultúra hatását láthatjuk. Az átkutatott hegyközi terüle-

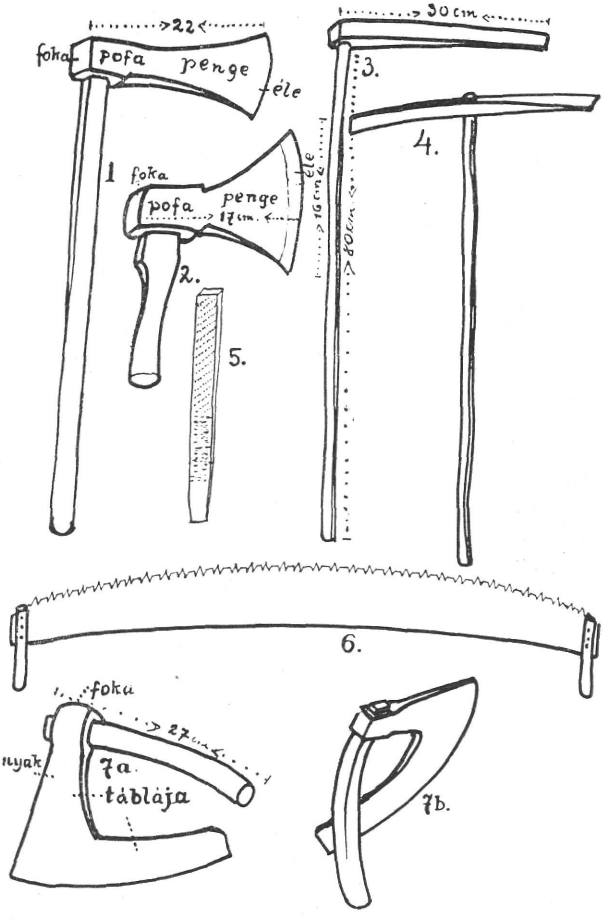

1. ábra. Házépítő ácsolásra használt szerszámok. Pusztafalu, Abaúj m. 1. Kerekélű nagyoló balta. 2. Simító faragó. 3. Véső balta. 4. Páros balta. 5. Ráspoly véső. 6. Nagy fűrész. 7a. és 7b. Szekerce. — **Gerätschaften zum Hausbau.**

ten a keleteurópai kemencés ház és az alföldi magyar szabadkéményes ház egybeolvadása szembetűnő. Ebben a tekintetben rendkívül tanulságosak Pusztafalu, Nyíri, Füzérkomlós, Kajata, Biste régi faházai, melyekről gyüjtőutunkon pontos alaprajzokat, vázlati metszeteket, tetőszerkezeti rajzokat és fényképeket készítettem.

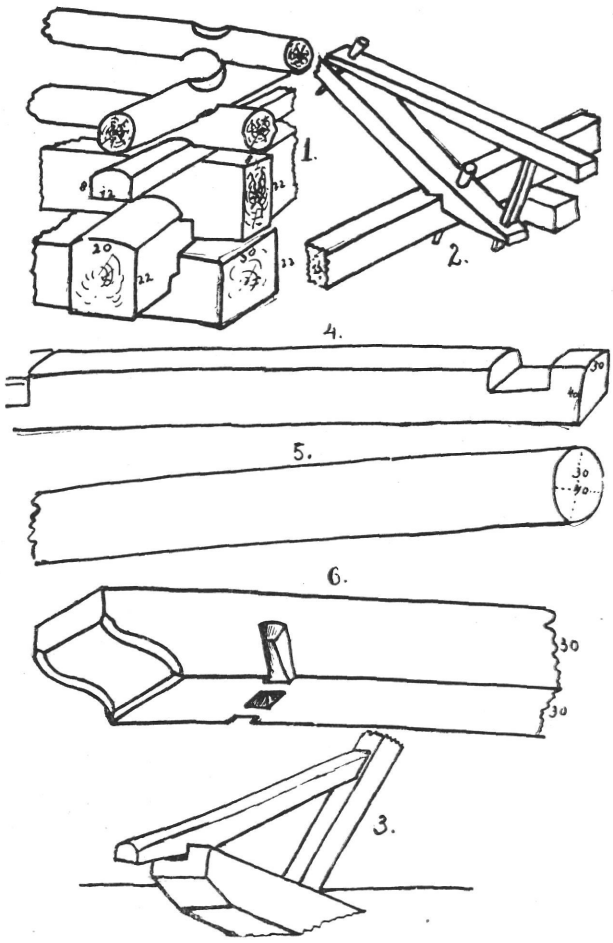

2. ábra. A régi faépítmények gerendái kivágott *„fészkekkel"*. Sarokkötések és tetőfelemelő kitoldások (*„szerhapockok"*). 1. Sarokkötés (*„kötőfal"*) egy régi boronafás sertésól alsó jobb sarkáról. A talpfák és boronafák egymásbakötését világosan mutatja. 2—3. A szarufák kitoldása különlegesen felemelt ú. n. *szerhapocokkal*. 2-ikon a szarufa a koszorúgerendába van fészkelve és faszeggel becsapolva. A *szerhapocok* különálló faoszlopocskával támasztódott alá. Az egész *épség* hosszában minden egyes szarufát így toldottak ki. 3-ikon a szarufa a keresztgerendába van becsapolva, a *szerhapocok* ennek végébe *„ásott"* fészekbe illeszkedik. 4. Elbontott ház kereszttalpfája, a végén látható a hosszanti talpfa részére vágott fészek. 5. Hengeres hosszanti 8 m-es talpfa. 6. 9 m. hosszú mestergerenda bevágott fészkekkel. — **Balken alter Holzbauten.**

A kemencében való főzésnek emléke már nem él, mert a kemence szája előtt lévő padkán treifuszon főztek s ezt az állapotot tekinthetjük a Hegyközön általánosnak. Összehasonlításul a fairtás megszüntével előretörő kőépítkezést is megfigyeltem s ennek az épületek szerkezetére, illetőleg a házbeosztásra való hatásait is megállapítottam. Az építkezés változásai az általános gazdasági változásokkal karöltve haladtak. Az uradalmak erdőgazdálkodásának belterjesebb módjai magyarázzák itt is, miként más erdős területeken (Diósjenő, Szokolya, Nagyréde, Galgamácsa, stb.) az előálló faszükséget s ennek következtében a kő vagy helyenként a vályog, illetőleg vertfal építkezésre való áttérést. Régen a szalánci gróf a fairtást megengedte s minden héten adott egy szekér fát. Ezért

6—8 napot hajtottak vadászaton egy évben. Még erdei legelőt is adtak. Ezért makkot ültettek. Mikor a faírtás megszünt, az uradalom maga termelte ki a fát, a jobbágyok fafuvarozásra szorítkoztak, de emellett

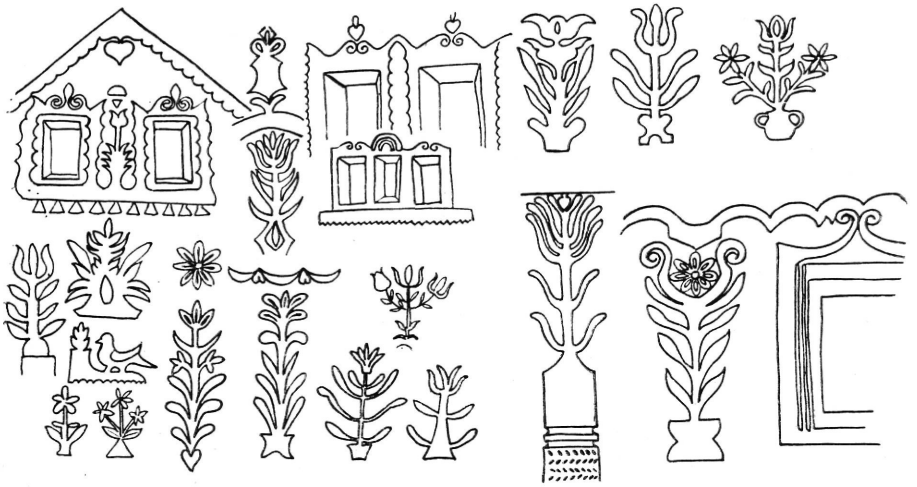

3. ábra. Vakolatból formált homlokfal és ablakközti faldíszítmények. Pusztafalu, Füzérkomlós, Kajata. — **Giebel- und Wandverzierungen.**

faszükséget szenvedtek s ez mindinkább fokozódott, úgy, hogy ma venniök kell a tűzifát és épületfát az uradalmi erdőkből. Mikor a régi faházakhoz hozzáépítettek, akkor is követ használtak erre, amint azt néhány ház alaprajzán láthatjuk, amelyeken a fa- és kőépítésű részeket külön jeleztem. A házbeosztás, illetőleg a helyiségek méretbeli változásait a régi házközösség megszűnésével megérthetjük. Még harmincan is laktak egy házban s így érthető, hogy a „ház" (szoba) olyan hatalmas az alig másméter széles pitvar mellett. A lakóépület neve Pusztafaluban *„épség"*. Ezenkívül még Diósjenőn és Szokolyán találtuk az elnevezést. Felhívjuk nyelvészeink figyelmét a szó elterjedésének meghatározására.

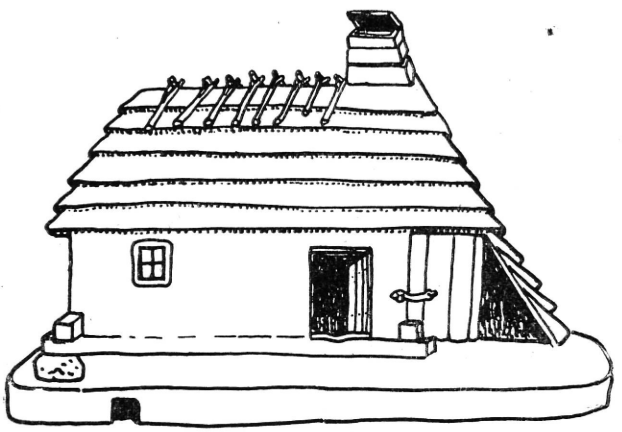

4. ábra. Régi faház szerhásfedéllel, szabadkéménnyel. Pusztafalu, 44 sz. ház. — **Altes hölzernes Haus.**

Az *épség*hez tartoznak a lovak és marhák részére készült ólak is, melyek külön állanak és csak esetlegesen épültek egybe a lakó-

házzal úgy a magyar, mint a szomszédos szlovák községekben. A faépítkezés emlékeit legszebben tartották fenn a csűrök, melyek a szilváskertekben hátul vagy a kert és udvar határán az épségtől 30—50 m-nyire állanak.

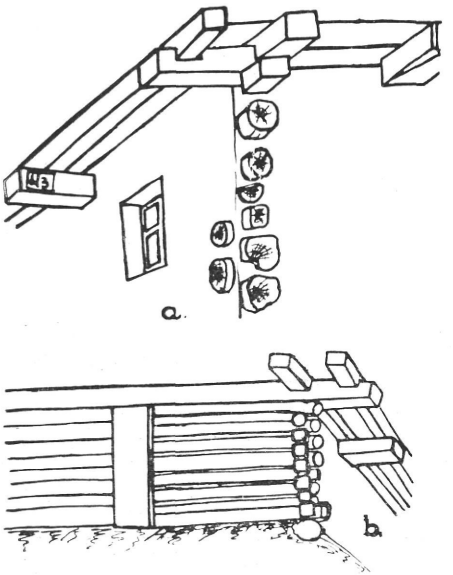

5. ábra. a) Régi faház homlokzati jobb sarkának ú. n. „kötőfalai". b) Palánkolás a 43 sz. faház hátulján. c) A 44 sz. ház alaprajza. — a) „Verbandmauer" eines Holzgiebels. b) Spundwand des Holzhauses Nr. 43. c) Grundriss des Hauses Nr. 44.

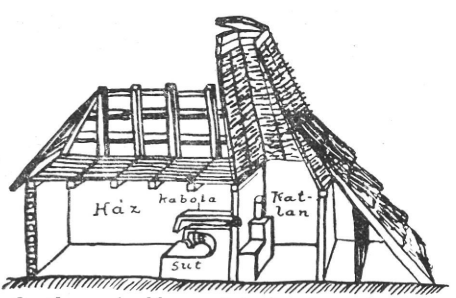

6. ábra. A 44. sz. ház hosszmetszeti képe. — Längsschnitt des Hauses Nr. 44.

Ezzel az általános szemlélettel lássuk részletesen Pusztafalu és a környező községek népi építkezését.

Az építés anyaga : a fa és kő.

Legkiválóbb épületfának a tölgyfát használták s azt még ma is maguk ácsolják. Majdnem minden gazda tud ácsolni, sőt a gazdasági faeszközöket, szekeret, boronát, a házi eszközöket, fakanalakat, fatálakat, szakajtótálakat, orsót, fonal csörlő *fajfát* maguk faragják és esztergálják. Majdnem minden házban találunk kanálvájókést és *„teknőásó"* kapacskát.

Az ácsoláshoz használt eszközök :

A nagyoló balta, simító faragó, vésőbalta, párosbalta, ráspolyvéső s újabban a szekerce és nagy fűrész. (1. ábra.)

A *nagyoló balta* 70 cm. hosszú nyélbe erősített, 22 cm. hosszú, 10 cm széles pengével biró, kovácsolt vas balta (1. ábra 1.). Ezzel ácsolják ki nagyjából a tölgyfagerendákat, szarufákat, keresztgerendákat, mestergerendákat és léceket.

A *simító faragó.* Szélesebb, 16 cm.-es élű és rövidebb, 17 cm.-es pengéjű balta, amivel lenagyolás után a fát simára faragják, simítják. Ennek nyele rövidebb, 20 cm.-es jávorfából készült (1. ábra 2.).

A *vésőbaltával* a rovásokat és a csapoláshoz való lyukakat, falészkeket vágják ki (1. ábra 3.). Ez hosszú (40 cm.-es), keskeny balta, melyet két ember kezel. Az egyik a kivágandó lyukra rátartja, a másik pedig fokánál fogva üti egy bunkóval. Nyele 80 cm. hosszú.

A *páros balta* ugyanezt a célt

szolgálja, de ennek két éle van, melyek egymásra merőlegesen, ellentétesen állanak (1. ábra 4.). Ezzel egy ember dolgozhat és vésheti a fészket az oszlopok csapjainak.

Ugyancsak fészek és egyéb lyuk vésésére való a *ráspolyvéső* is, melynek oldala különböző finomságú ráspolyokkal bevágva a fa lereszelésére is alkalmas (1. ábra 6.).

Ujabban került a simító faragásra a *szekerce* is (1. ábra 7a) és b), melynek görbén álló nyele és széles széle által szaporább munkát végezhetnek.

Az épség, ólak és csűrök talpfáit egymásba csapolással illesztik. A sarokoszlopot a talpfákba fészekbe csapolják, vagyis a talpfákba négyszegletes lyukakat vágnak, az oszlop végére ennek megfelelő nagyságú csapot faragnak s azt a fészekbe beillesztik. A régi épségeken a talpfák felett a boronafák egymásba kerek, teknős kivágással illeszkednek (2. ábra 1.).

7. ábra. A szerhástető fedése. Asszonyok hosszú póznákon nyújtják fel a szalma „*ficské*"-ket. — **Bedachung eines Hauses mit Strohbündeln.**

Egy elbontott faházból kikerült gerendák és talpfák (2. ábra) fogalmat adnak a faházak vázszerkezetéről és annak méreteiről.

A ház végénél talált kereszttalpfa 6 m. hosszú, keresztmetszete 30 x 40 cm., a végén a hosszanti talpfával való összeeresztéshez be volt fűrészelve (2. ábra 4.). A mestergerendát az eleje táján befészkelve találtam középen és a két oldalán (2. ábra 6.), ami arra mutat, hogy alatta tartóoszlop állott és ez a fészeknek megfelelően három helyen volt a mestergerendába becsapolva. A boronafal-építés mellett a *palánk*nak nevezett (Zselicségben zsilipelés, másutt rovás) falat is találtam, amelyben a berovott *culákok* közé eresztik a hasított fákat.

A tetőszerkezet a fejlettebb ácstechnikára való kakasülővel erősített szarufás. Minden pár szarufa a keresztgerendába van becsapolva. A fedél ú. n. szerhás fedél s ennek felemelésére a szarufákat *szerhapocokkal* nyújtják meg, ami megfelel a pestkörnyéki falvakban ismert macskának (idegen ácsnyelven ancigli) (2. ábra 2. és 3.).

A szerhapocoknak rendkívül érdekes változatát találtam Füzérkajatán (2. ábra 2.). Ennél a szarufa nagy facsappal beerősítve a koszorúgerendába vésett fészekben nyugszik és a végén becsapolták a fapockot, melyre a szerhát felemelő *szerhapocok* támaszkodik.

A faépítkezés technikáját kiszorította a kőépítkezés. Ma már legfeljebb ólakat és csűröket építenek fából, de ezeket is takarékos, újabb módon, jóval vékonyabb és hasított faanyagból. Az épségeket, sőt még a nagyobb melléképületeket is leginkább kőből építik. Erre nagyon alkalmas a fekete acélkő (rhyolit) és a fehér kő (trachit és tuffa), amit Pusztafalu határában bőségesen fejtenek. A régi faépítkezés idején ezeket csak a talpfák alá használták, azonkívül kemencéket, aszalókat is ebből építettek.

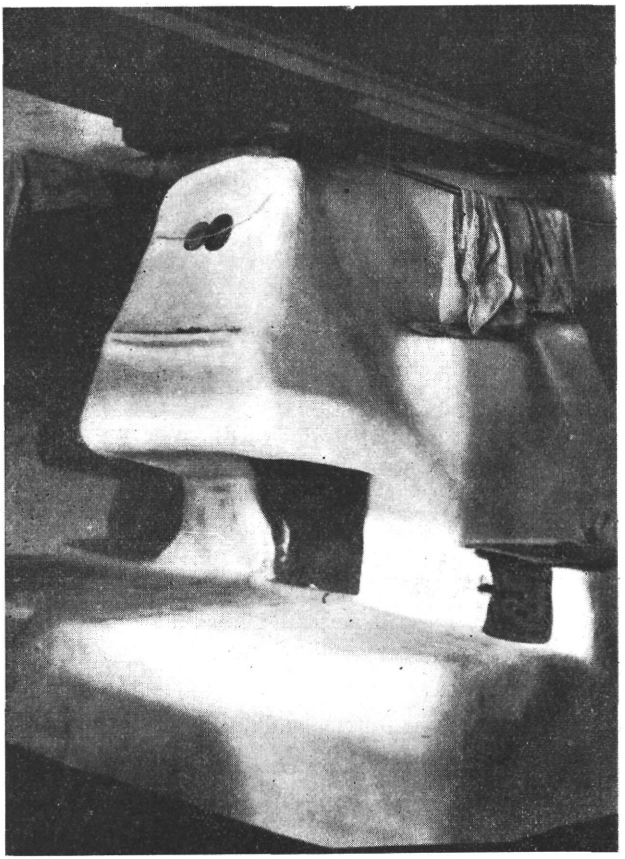

8. ábra. **Vesszőből font, betapasztott „kabola".** Pusztafalu. — **Schlot aus Ruten geflochten.**

A különböző nagyságú köveket egymásra helyezik és a kövek közeit sárga nyirokfölddel töltik ki, az ajtók és ablakok helyeit kihagyva. A kőfalak monumentalisan vastagok, 60—65 cm.-esek. A kőfal felületét ganés nyirokkal betapasztják és fehérre meszelik. A ház eleje az újabb kőépítésű házakon a nyerges fedélnek megfelelően felül oromban végződik, amit itt frontnak vagy homloknak neveznek. Ugy a fal ablakközti részeit, valamint a felső homlokot vakolatból formált relief-szerű domború díszítmények ékesítik (3. ábra). Ezekben a díszítményekben leginkább virágelemeket találunk, itt-ott szívet és csillagot, nagyritkán madarat ábrázolnak. A magyar faldíszítéshez mindenesetre szép anyagszerű példát adnak az építőiparművészetnek.

A kőépítkezésre való áttérés a ház belső méreteiben is változásokat szenvedett, de a házközösség megszüntével a családok külön *épség*eket készítettek maguknak s a belső telkeken vagy egymás végtében építkeztek, vagy szeszélyesen szétszórva építettek a bekerítetlen és kapu nélküli telkeken.

Hogy a változásokat tanulságosan szemlélhessük a legrégebbi fa-

építkezésektől kezdve az új kőházakig, bemutatok néhány jellemző példát.

A legősibb faházak magukban állanak vagy a kőházzal összeépültek. Az előbbire jó példa a 44. számú ház, özv. Tóth Istvánné háza (4. ábra). A 40 cm. magas nyiroktöltésen fut végig a tornác és ezen belül hatalmas kövekre támaszkodva a ház alapját 20/30 cm. vastag tölgyfagerendából készített talpfák képezik, melyek sarkukon széles fészkekkel illeszkednek egymásba. A fal csatornásan berovott *cvlákok* közé eresztett *palánk* s igy sarkai élesek és nem állanak ki az ú. n. *kötőfalak* úgy, mint a szomszédos 43. sz. Tóth Gy. István-féle háznak (5. ábra a), melynek háta részben szintén palánkolt (5. ábra b). A talpfák az egész ház hosszában és szélességében végighúzódnak úgy, hogy a bejáró ajtó küszöbét is a talpfa adja. A falak vastagsága a gerendák vastagságával egyezik, mintegy 29—30 cm., ami különösen a 60—65 cm. vastagságú kőfalakkal szemben feltűnő.

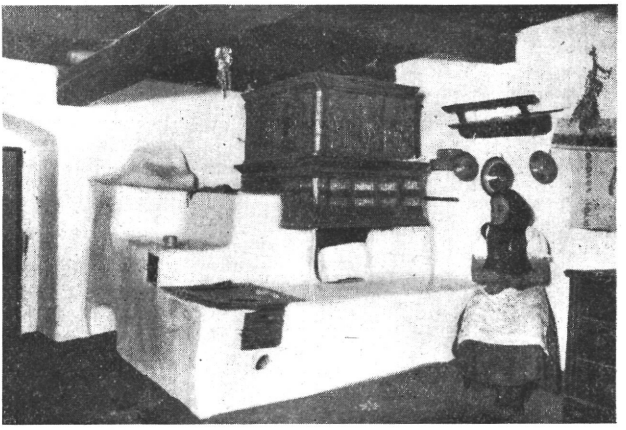

9. ábra. **Cserepeskabola.** Pusztafalu. — **Schlot aus Ofenkacheln.**

A falak magassága csekély, az *épség*et körülvevő töltést is hozzászámítva 2 m. 70 cm. s a „ház" belseje is alacsony. Ez a terjedelmesebb belső méret folytán nem annyira feltűnő (5. ábra c). Annál szembeötlőbb a ház és a pitvar, illetőleg katlan közötti méretbeli különbség. A fa felül marhaganéval és pelyvával kevert nyirokkal van betapasztva. A töltést is ezzel szokták tisztára simítani nagy ünnepek alkalmával. A tapasztást jó erősen bemeszelték, úgy hogy külsőleg fel sem tűnik a gerendás szerkezet. A falakon felül koszorúgerendákon nyugosznak az egy méternyire elhelyezett 18/20-as és 16/17 cm.-es keresztgerendák. A homlokon levő koszorúgerenda alatt középen kinyúlik a mestergerenda (5. ábra a). A töltés felett körülfutó 50 cm. széles rész a tornác v. *ablakalja*. A töltésbe az ablak alatti tájon tyúkólat építettek be. A homlokzati részen és az udvarfelőli falon van egy-egy 50—70 cm.-es méretű ablakocska.

A keresztgerendákon hasított tölgyfa padlás van, melyeknek fái egyik gerendától a másikig érnek. Csak a *szerha* alatt a keresztgerendák végén futnak végig hosszabb, durván ácsolt vastag tölgyfadeszkák.

A pitvar hátsó részét „*katlan*"-nak nevezik. E felett a szabadkémény emelkedik. A pitvar felerésze fölött, a szabadkémény előtt nincs bepadolás, hogy a padra feljárhassanak a *lajtrán* v. *lábtón*. Csak a *padláslyuk* mellett levő kis rész van hasított tölgyfával lepadolva. A szabadkémény előre dült s a hátsó része a meredek *szerhástetővel*

egyaránt dűl, úgy, hogy a tető közvetlenül ráfekszik a szabadkémény hátsó felére. A szabadkémény a pitvar mögötti katlan egész terjedelmében négyoldalt egy-egy 8/10 cm.-es gerendán nyugszik. Négy sarkában négy vastag tölgyfakaró van. Minden oldal középvonalában egy-egy 2·5 m. hosszú karó nyúlik fel s ezek közé harántul hasított tölgyfa szilánkokat fontak (6. ábra). A szilánkok végei a sarkokat alkotó karókra támaszkodnak. A 43. számú szomszédos faházban a karók harántul vannak elhelyezve s a fonás hosszában fut. A szabadkéménynek úgy a külső, mint belső fele nyirokból és szalmás, pelyvás ganéból készült keverékkel vastagon be van tapasztva. A tapasztást cigányokkal végeztetik. A szabadkémény belsejében két *húsakasztófa* nyúlik keresztül, amire tölgyfakampókon a füstölnivalót akasztják. A szabadkémény a szerha felett két sor tölgyfadeszkával van keretezve s felül az eső ellen ferdén elhelyezett fedél zárja le (6. ábra).

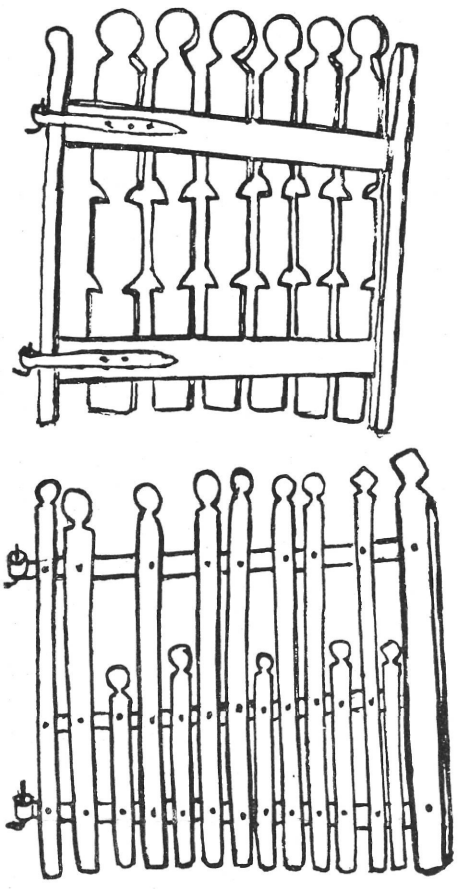

10. ábra. Ajtó előtti „rács"-ok állatok ellen. — Gattertür.

A tető ú. n. *szerhás fedél*. A szerhás fedelet a keresztgerendák végébe kapcsolt szarufákra és a szarufákra faszegekkel felerősített lécekre rakják. A ház farazatos s így a fedélszéket két végén farszarufák alkotják, melyeket az első, illetőleg következő pár szarufához erősítenek. A szarufákat fölül kakasülő tartja össze. A fedést gabonaszalmából *ficskézik*. A ficskéket egy jó nagy marok szalmából készítik, végét fejes csomóba csavarva visszadugják. Két ficskét a lécen egymás mellé helyezve, előre megsodrott szalmakötéllel lekötöznek. A fedésben van grádicsos és sima fedés, vagy amint itt mondják: *fejes készke* és *sima készke*. A fejes készkének a „*fejét*" kötik össze. Ezáltal a gabonaszalma szálai szétállanak s így lesz a fedés grádicsos. A fedél élén a szalmaficskéket *kecskelábakkal* fogják le, melyeket két tölgyfadorongból készítenek olyan módon, hogy az egyiket behasítják s a másiknak végét kissé kiélezve a hasítékba illesztik, majd faszeggel beerősítik. A szerhás fedeleknek ezek adják jellegzetes külsejét. A ficskéket hosszú rudakon az asszonyok nyújtják fel (7. ábra) s a férfiak kötözik a lécekhez. Hosszú *lajtrákra* v. *lábtokra* mászva adogatják a *ficskéket*. Régen olyan nagy kévéket kötöttek, mint egy

hordó, ú. n. *gazdakévéket* és „*seggire*" állítva *kótisolták* a kalászt. Az ilyen kévék azonban nem voltak alkalmasak fedésre, mert szalmájuk összetörött s ezért fedésre cséphadaróval kivert rozsszalmát használtak. A fából összerótt *épség* „*ház*"-ában legnagyobb helyet a kemence foglalja el, kitöltve a háznak csaknem $^1/_4$ részét. A kemence kőből épült, amit egy szétbontott házban jól átvizsgálhattam. Nagy fekete *acélkövekből* rakták. Száját 3 méter széles, nagy lapos kő vette körül, oldalát különböző nagyságú vegyes kőből építették. A kövek között sárga nyirokföldet találtam. Belül kerekre kitapasztották a kemencét, száját is szépen kerekre simították. A kemence felett a széles szájú kabola és annak kürtője vezette el a kemence s a padkán lévő „*konyha*" szabad tűzhelyének füstjét (8. ábra). A *kabolát* és kürtőjét vesszőből fonták és sárral betapasztva bemeszelték. A *kabola* négyszegletes s a kürtő vége felé fokozatosan keskenyedik, nagy kerek nyílásban végződve a pitvar falában. A kürtő kissé menedékesen, ferdén áll. Kilenc kenyér fér el egy kemencében.

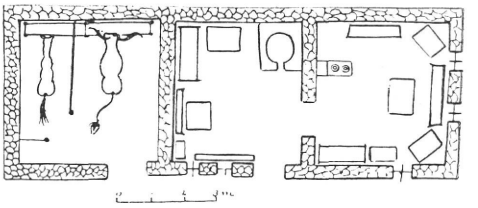

11. ábra. Ujabb kőház alaprajza. Jól látható a megnagyobbodott konyha s a kisebbre épített szoba. — **Grundriss eines neueren steinernen Hauses.**

Még ilyen *kabolát* találtam Kis Hutkai István 40. sz. házában, özv. Tóth Pál Istvánné 44. számú és Tóth Gy. István 43. számú házában; Füzérkajatán is akadt egy-kettő. A fonott és tapasztott *kabolák* helyére Sátoraljaújhelyről hozott zöld- vagy barnamázas csempékből cserepes *kabolákat* építettek (9. ábra). A kemencét a kabolával együtt ma „*sut*"-nak is nevezik. „Nagy sut"-ról beszélnek. A kürtő alatti, a kabola és fal közötti rész neve *sut mögött*. A tűzpad a kabola alatt kocik v. konyha. A mellé épített zárt tűzhely masina s ennek hátsó zugocskája a *picke*, ami talán a *pec* kicsinyített képzése. Ezeket a részeket Szalánchután, amint odavalósi szlovák embertől megtudtam, következőképen nevezik:

a kemence = pec,
a kabola = kobula,
a kabola kürtője = kominek,
a konyha (tűzpad) a kemence szája előtt = ochnyiszko.

12. ábra. Partos helyen épült pincés ház. Pusztafalu. — **Haus mit Keller.**

A kabola és kürtő hossza együtt: 255 cm. a 40. sz. házban. A konyha és masina szélessége együtt: 250 cm., tehát a 7 m. hosszú és 4·5 m. széles „*ház*"-nak csaknem $^1/_4$ részét teszi.

Hutkai Gy. József (az egyenlő neveket az abc betűivel különböztetik meg) 60. sz. épségében a kemencét kitették a *katlanba* a pitvar hátsó részébe, de a konyha a *kabolával* még a „*házban*" maradt. Itt

a *kabola* már egészen megrövidült (46 cm. mély, 80 cm. magas és 1 m. széles), két vaslábon nyugszik s kívülről zöldre van meszelve (14. ábra).

Később már a konyhát is „*elgórták*", (széthányták, szétbontották) és az egész kabolás sut helyére kis, 1 méternyi hosszú masinákat építettek vasplattnival. Ezekben a házakban már a katlanba került kemence száját is kifelé fordították és a pitvar mögötti katlanból fűtik. Ezt az állapotot látjuk a 75. sz., Kopasz Mihály-féle *épségben*, melynek első része még fából épült. A mestergerendán Kopasz András 1807. van bevésve (15. ábra). A kemencéhez tartozó szerszámok közt feltűnő a kétrészből álló bevető lapát. (14. ábra a). Első része 85 cm., a hozzátoldott nyél 120 cm. hosszú. A kenyér kivetésére különös szerszámot, ú. n. *kivető villát* használtak (14. ábra b). A hamu kihúzására hosszú nyelű fa- v. vasvégű szénvonót találtam (14. ábra c).

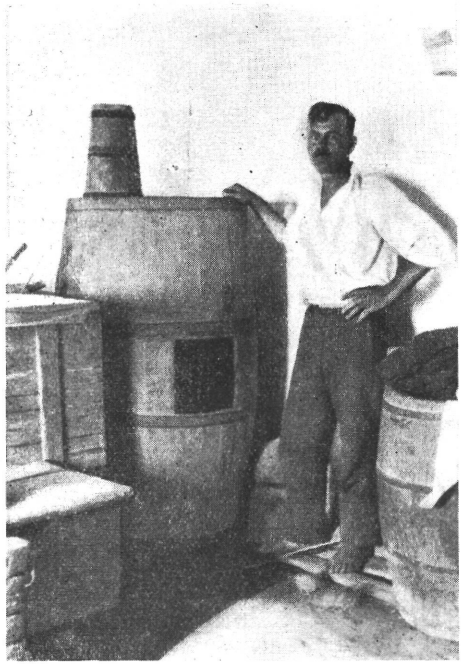

13. ábra. **Búzatartó törkölyös hordó a kamrában.** Füzérkajata. — **Fass zum Getreide-Aufbewahren.**

A pitvarban vagy a tornácon van elhelyezve a még elég általánosan használt *malmocska*, melyen ma kukoricát őrölnek, de régen ezen őrölték a gabonát is (16. ábra). A pitvar már a Kopasz Mihály-féle házban kőből épült, de még kis méretezését hagyományosan megtartotta, bár a 43. és 44. sz. faházéhoz képest csaknem 1 m.-rel növekedett. A Kopasz Mihály-féle ház hátsó része tiszta kőből épült, a méretek még az első részbeni fa *épség*hez igazodtak.

Összehasonlításul mutatok egy hernádzsadányi házat, melyet tiszta kőből épített Fekete András (17. ábra). A 60 cm. vastag homokkőfalon belül a haz 6 x 4 m., a pitvar 4 x 2·5 m., felette szabad kéménnyel. Annak dacára, hogy gazdája magyar, a ház részeit így nevezik : a kemence : *pec*, a belső ajtó : *dvere*, a külső ajtó : *rácska* v. *kaputki*, a lóca : *lauka*, a kád : *becska*, a tűzhely : *masina*, mögötte : *suf*, az asztal : *sztol*, az ágy : *poszcel*, az edényes polc : *stelázs*, kenyérsütő lapát : *lopata*, szénesomó : *poceszk*. A pitvart *kuchina*nak, a szabadkéményt *kamén*nak mondják.

A pitvar bejárójában a hegyközi községekben is két ajtó van. A külső kis ajtó neve *rács*, melyet házilag készítenek igen változatos módon állatok ellen való védekezésül (10. ábra). Az újabb kőházakban a konyha nagysága csaknem egyenlő a „*ház*"-éval, amit ma már

inkább szobának neveznek, valamint a régi „*katlan*"-t és pitvart ma már *konyhának* mondják. Erre példa özv. Kis Harda Imréné 57. sz. háza, melyben jóformán semmi különbség nincs a *ház* (szoba) és konyha között (11. ábra). Ez az egész legjobban példázza azt a változást, amit a családnak a régi közösségből váló kiválása okozott. Kisebb lett a szoba, de e mellett megnövekedett a konyha. Ezzel lett tulajdonképen kétsejtűvé a pusztafalusi épség, melyben a bejáró előtér különös szerephez jutott a főző konyhahelyiséggel, amit napközi tartózkodásra, sőt éjjeli alvásra is felhasznál ma a család.

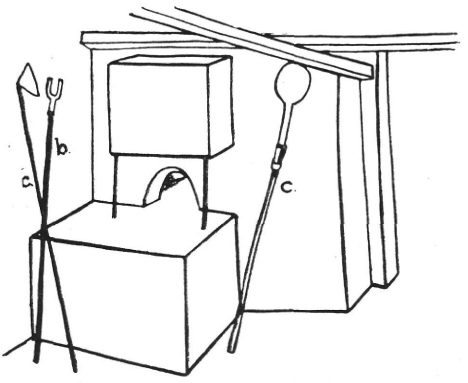

14. ábra. Kabola a szobában. A kemence kikerült a pitvarba, de még a szobából fűtik. — **Schot im Zimmer.** Der Bsckofen wurde in den Flur verlegt.

A szűkös belső telek nem engedte meg, hogy rajta pazarul építkezzenek s így melléképületeket, kamrákat ritkán találunk. Itt-ott a kamrát a különálló óllal egybeépítve találjuk, de legtöbb esetben a meredekebb telkeken, az *épség* alá került pince pótolja (12. ábra) és a nordókban nem annyira bort, mint inkább búzát raktároznak. Nagy háziipar volt régebben a donga- és hordókészítés. A hordókat Szikszóra, Tokajba, Miskolcra, Szántóra, Boldogkőváraljára s más faluhelyekre vitték. 6—7 pengő volt a faabroncsos hordó párja. A homonnai hegyből hordták hozzá a faabroncsot. A hordón 6 abroncs volt, a két végén kettő-kettő, s a közepén kettő. Különösen feltűnőek a kamrákban a nagy *gabonatartó törkölyös hordók* (13. ábra). Kajatán több kamrában találtuk. 140 cm. hosszú, 80 cm. fenékátmérőjű, kevésbbé kidomborodó, vékony dongájú

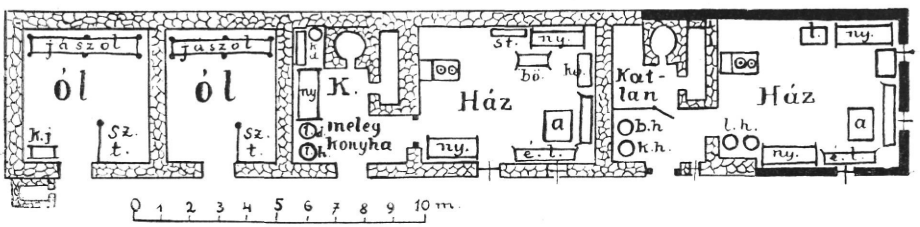

15. ábra. Kopasz Mihály 75. sz. háza elül fából, hátul kőből épült. A kemence kikerült a „katlan"-ba. — **Grundriss des Hauses von K. M. vorne aus Holz, hinten aus Stein errichtet.**

hordók ezek, melyeket régen, a nagy szőllőtermelés idején törkölynek használtak, télen már akkor is búzát tartottak benne. Ma tisztán búzának használják. Tölgyfából házilag készítik. Ujabban trágyalé hordására is alkalmazzák s erre a célra 3 méteres törkölyös hordók is készülnek Kajatán. Minthogy kamrákat nem igen építhettek, az élelmet, lisztet, kukoricát, hüvelyes magvakat a konyhában levő hordókban,

*döbönök*ben, kádakban és *élésládák*ban tartják. Ez utóbbiak a menyasszonyi bútorzathoz tartoztak. A házban az asztalfelőli sarokban két *élésláda* van, melyekben 3—4 rekeszbe osztva állanak az élelmiszerek. Az élésládák szép rózsákkal festett karos padládák, amilyeneket még ma is készít a helybeli asztalos. A régiek fekete alapon, az újabbak szürkéskék alapon piros, sárga és zöld virágokkal díszítettek. Az élésládák előtt van az asztal, tölgyfából vagy körtefából, leemelhető lappal, fiókkal. Ezen étkeznek. Régen 10 cm. magas, 30 cm. átmérőjű pataki tálakból ettek. Mikor csépeltek a régi időben ebbe tették az ételt s közösen ettek belőle. Erre a célra magukfaragta fatálakat is használtak. Ujabban mindenkinek van 20 cm. átmérőjű tálkája és abból külön eszik, kanállal merítve a fazékból, amiben fedővel lefedve, korcból kötött kantárban vitték az ételt a mezőre. A házban van két vagy három festett nyoszolya, melyeken a nyoszolyaterítő felett két sor hímzettvégű párna van s felettük a kettéhajtott dunyha. Ezenkívül csak egy-két rózsás menyasszonyi láda, újabban fiókos kommód vagy álló ruhásszekrény (sifon) egészíti ki a szoba bútorzatát (18. ábra). Az apróbb holmi számára való a fali kaszni, almárium, melynek ajtaja és kerete színes rózsákkal festett, de találunk rácsosajtajú régi kasznit is. A tányérok és edények részére való a stelázs. Itt-ott régi bikkfa tálast is találunk. A kanalakat magukfaragta kanáltartóra aggatják (19. ábra a). A falak körös-körül a menyezet alatt arasznyira régi hollóházi, ritkán pataki tányérokkal vannak díszítve. A tükör körül és a hely kívánsága szerint kisebbek. A konyha fala tele van aggatva kis fatálakkal, melyekbe a kenyeret szakajtják. A szakajtó tálakat (19. ábra b) kapacskával maguk „ássák" *bikkfából, jégerfából* vagy topolyafából.

16. ábra. Kukoricaőrlő kézimalmocska. — Handmühle zum Kukuruzmahlen.

A *kőből* épült házak pitvara a konyhától elválik egy boltozatos átjáróval, mely felett a falat telerakják tányérokkal, csuprokkal. Ezt a konyhát Bistén, ahol magyarok és szlovákok vegyesen laknak, magyar konyhának nevezik. Ennek közepén áll a nagy, négyszegletes kemence, ami felett régen szabadtűzhely volt, ma vasplattennel befedett masina.

A szerha alatt a kiálló keresztgerendák végére erősített *tartókarok* kerek lyukjaiba *ruhaszárító* rúd van betolva (19. ábra c). Ez régen kampókon nyugodott. A melléképületek között faépítkezés szempontjából a sertésólak és a hatalmas boronafás, részben *palánkolt* pajták legfigyelemreméltóbbak.

A sertésólak kétrekeszűek és csak az újabbaknak oldalán találunk fellebbenthető ajtóval ellátott vályut. A régi sertésól olyan, mint egy kis boronafás házikó és a vályu ősi módon külön, szabadon belül

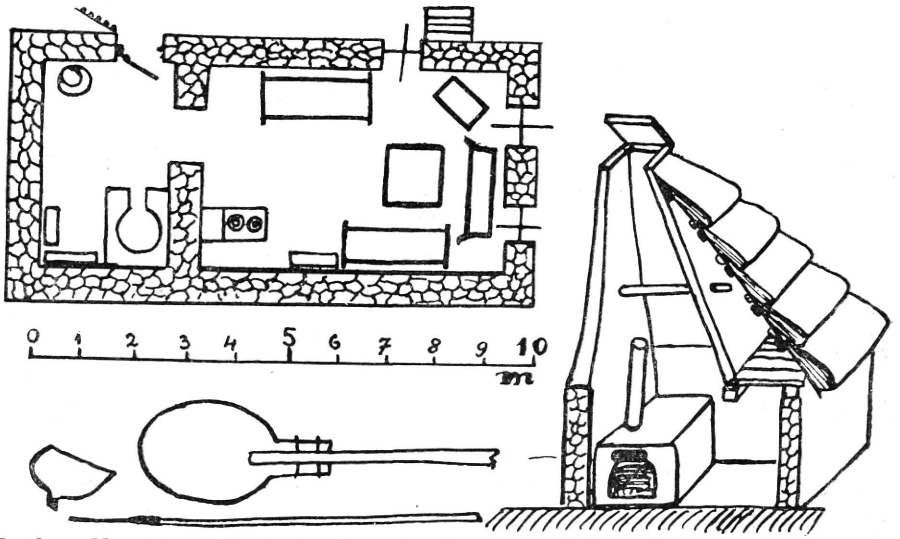

17. ábra. Hernádzsadányi régibb szabadkéményes kőház alaprajza. — Grundriss eines steinernen Hauses mit offener Feuerstätte aus Hernádzsadány.

van az ólban. Az alapot kőből rakták s ezen nyugosznak a vaskos talpfák, amelyekre kerülnek a tölgyfából való boronafák. Felül a szarufás fedél koszorúgerendákon nyugszik (20. ábra).

A csűröknek régebben, mikor csak hadaróval csépeltek, a kalászos termények elhelyezésére és kicséplésére nagyobb jelentőségük volt. Ma inkább széna és száraz takarmány elhelyezésére használják ezeket.

18. ábra. Ház belső asztalfelőli sarokrésze. Füzérkajata. **— Hausinnere.**

Régi hivatásuknak megfelelően nagy volt a csűr fiókja és kisebb a csűr „*szűrője*", melyben a cséplés történt.

Ujabban a takarmányos csűröket két részarányosan elhelyezkedő csűrfiókkal építették, középen elhelyezkedő *szűrővel* (21. ábra A). Kétféle technikával rótták össze a facsűröket: boronafás és palánkolt fallal. A boronafákat a sarkok táján

teknősen kerekre kivágott fészkekkel illesztették össze. Legtanulságosabb a 90. sz. épséghez tartozó Hutkai Ferenc P. csűre, melynek egyik oldala boronafás sarokkötésekkel épült, másik oldalát *culákokba* (21. ábra B) palánkolták. A culákokat kötések (21. ábra B) Kö.) erősítik össze a 30/30 cm.-es talpfákkal.

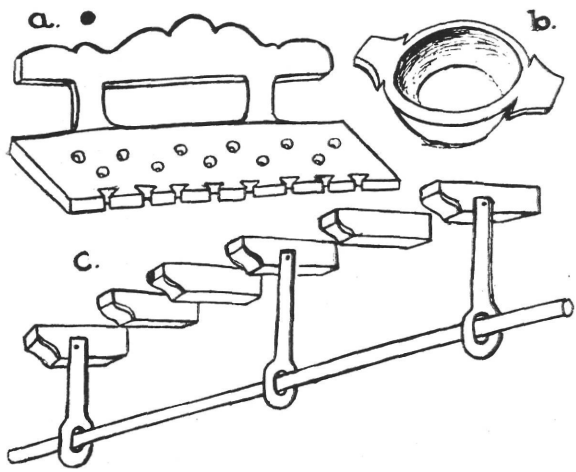

19. ábra. a) **Kanáltartó bükkfából.** Pusztafalu. b. **Bükkfából „ásott" szakajtó teknő kenyérsütéshez.** c) **Ruhaszárítórúd a szerha alatt.** — a) **Löffelbehälter.** b) **Backtrog.** c) **Stange zum Aufhängen von Kleidern.**

Felül két koszorúgerenda van a csűr két oldalán és ebbe van befoglalva az elülső és hátulsó koszorúfa (21. ábra B) K.). A csűr másik oldala a csűrfiókokat is keríti s ezen az alsó részen 5 darab 9 méteres gerenda fekszik a csűrfiók elülső és hátulsó oldalát alkotó gerendákon (21. ábra C). A csűrfia tájékán még 6 db. rövidebb gerenda zárja be a csűr oldalát a szerha alatt.

A csűr „*szűrő*"-jének oldala, a „kármentő" választja el a *szűrőt* a csűrfiától. Ennek oldalán felül van a kármentő ajtaja, melyen át a terményeket a csűrfiába állva rakták a szekérről. Hogy könnyebben feljuthassanak a csűrfiába, a boronafák közé egy nagy nyelvalakú tölgyfalépcsőt dugtak. A boronafákat a csűr szűrő kármentőjén betapasztották (21. ábra D). A csűr tetőváza meredeken lejtő szarufákból áll, kakasülővel összeerősítve s a két végén farszarufák támaszkodnak a két pár belső szarufához. Ezáltal oldalról a csűr teteje süvegszerű, rajta a hó s az eső gyorsan lefolyik.

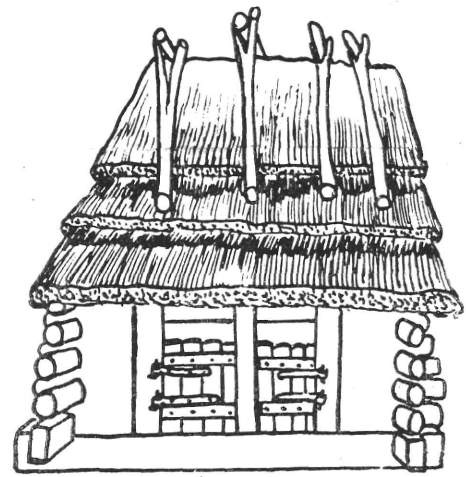

20. ábra. Boronafás fallal épült sertésól. — Schweinestall mit Blockwand.

A csűr bejárója a csűrkapu, ami a *szűrőt* elzárja. Ez többnyire vesszőből fonott kétfelé nyíló léca, kb. 2 m. magasságú és tölgyfa oszlopos sarkokon ki- s befelé egyformán fordul. Minthogy felette a a szűrőbe becsaphat az eső és hó, *leppentővel* zárják le, amelyet a koszorúgerendára akasztott hatalmas, kétméteres horgasfák tartanak (21. ábra F). Ezeknek a kampós részén sarokszerűleg forgatják fel s

alá a leppentőt a szűrő elülső és hátulsó oldalán. Ha csépelnek, a leppentőt felemelik, ha télire a csűrt, illetőleg szűrőt lezárják, ősszel a leppentőt leengedik (21. ábra E). A hegyközi községekben újabban kőcsűröket építenek, melyeknek magasabb fala van, de méretezésében

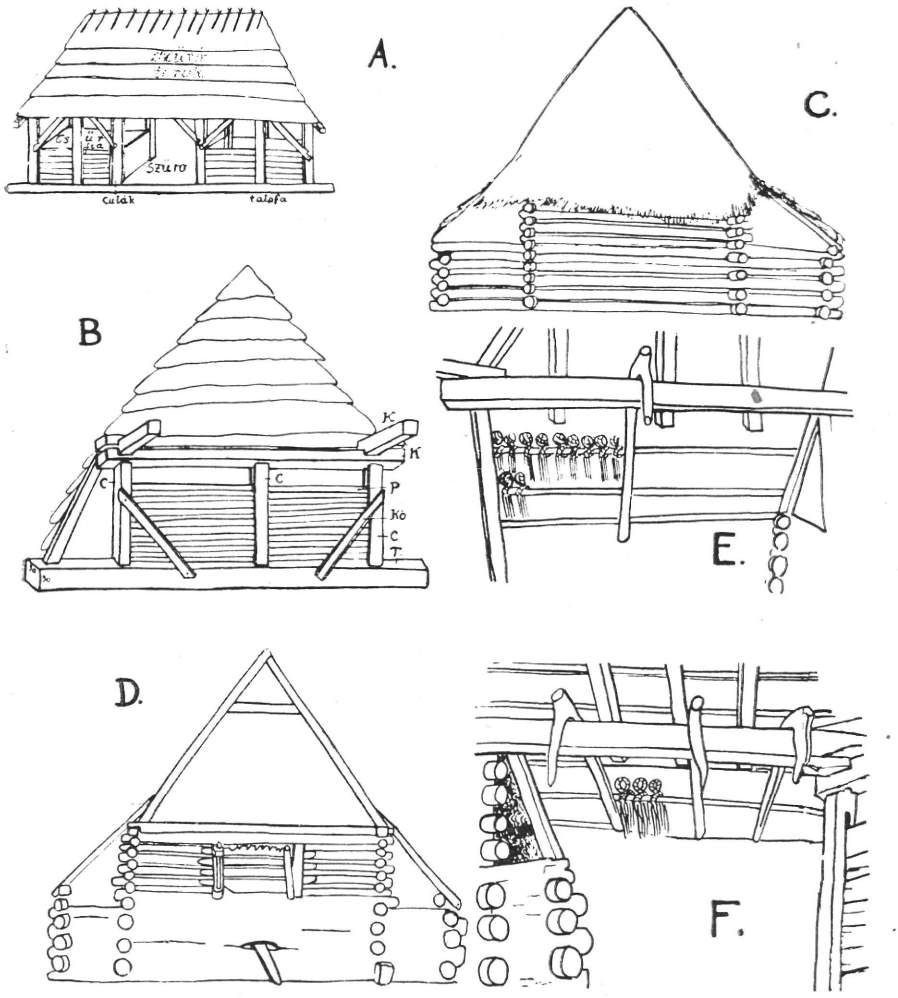

22. ábra. A) **Részarányos kétosztású csűr.** B) **Csűr a palánkolt oldal felől.** C) **Csűr a boronafás oldal felől.** D) **Csűr a „szűrő" felől, a „szűrő" belső oldala,** u. n. *„kármentő"*, ami a csűrfiókot elzárja. E) **A csűr hátsó leppentője.** F) **A csűrkapu felett lévő „leppentő", amellyel télen a csűr „szűrőjét" elzárják a becsapódó hó elől.** — A) **Zweitelige symmetrische Scheune.** B) **Die Spundwand der Scheune.** C) **Die Blockwand der Scheune.** D) **Die Scheune von der Seite des Tretplatzes** E) **Hintere niederschlagbare Tür des Tretplatzes.** F) **Vordere niederschlagbare Tür des Tretplatzes.**

nem sokban különbözik a régi facsűrűktől. A csűrök mellett Füzérkomlóson, Kajatán és Bistén a szénának 5—6 m. magas, 2—3 m.-es alapú, fedeles épségeket emeltek, 4 sarkon gerendából s ezek közé ritkán

álló karókat szegeztek, hogy a száraz takarmány jól átszellőzhessen. Ezek a szénatartó *soppok*. Pusztafaluban is van néhány az udvarok mögötti gyümölcsös kertekben. Itt állásnak nevezik ezeket a gazdasági építményeket (22. ábra). Ezek az építmények a Keleti Kárpátok népi gazdasági kultúrájára annyira jellemző szénatartó aboráknak felelnek meg.

Mint igen érdekes, különleges építményt, a *hordó párgoló hajlehot* is be kell mutatnom. Említettem, hogy nagyban űzték a donga- és hordókészítést. Mikor a dongákat kifaragták, kúposan „*pendelbe*" állogatták s a mogyorófa abroncsokat felül ráhúzták az összeállogatott dongák végére, majd a dongák alá alágyújtottak s így a hő által a dongák összehajlottak. Ezt a műveletet külön helyiségben, a *párgoló hajlehóban* vagy *hajlékban* végezték. Kőből épült, három-négy méteres alapú, szinszerű épület volt ez, melynek hátsó jobb sarkában kőből rakott szabadkémény volt még az „öregatyusok idejében". A fedél farazatosan épült. Ma nyári állásnak használják marhák részére.

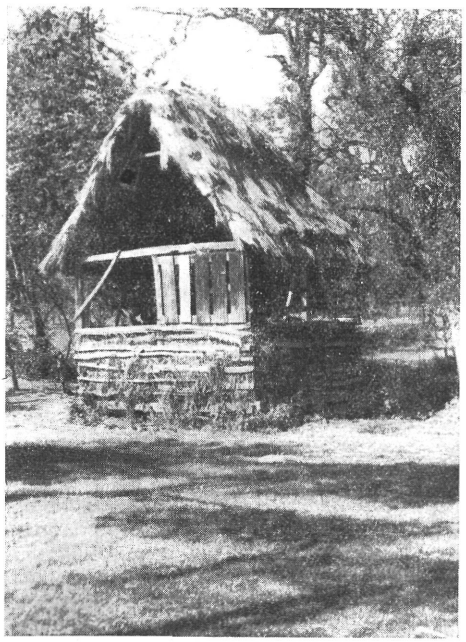

22. ábra. **Szénatartó sopp v. állás.** Pusztafalu. — **Heuschoppen.**

A hegyközi községek „é p ség"-nek nevezett régi faházai az északi kemencés magyar házterülethez tartoznak. Bennük a kabolás, kürtős kemence mai napig fennmaradt és ennek a háztípusnak legjellemzőbb tartozéka.

A füstelvezetésben különbözik csupán az ősi palóc háztól és ruszin háztól, mert pendelykémény került a pitvarba, feltehetőleg alföldi magyar hatásra. A csűrök, soppok és állások a hegyvidéki erdei gazdálkodással összefüggésben szorosabban a kárpáti kultúrának tartozékai, alakilag azonban a házzal együtt egy kiterjedtebb keleteurópai kultúrterülethez csatlakoznak.

B) *Kendermunka és népviselet.*

Pusztafalu a régi jobbágyviseletet alsóruházatában még hiven őrzi. Ennek anyaga és szabása nagyon egyszerű. Alsó ruházatra és a férfiak nyári felső ruhájához a házi kendervásznat használják.

A kender megmunkálása a szárítás után teljesen eltér az eddig megismert módoktól. A vetéstől a mocsolyából való *kihányásig* nincs különbség. Mindenkinek külön mocsolyája van. A *puholás* után *elbakolik* kévénként s akkor „háton hazahozik", „ponyussal hátra szödik". Szalma kötéllel összekötik s így helyezik a ponyusba. Egy háttal van

egy kereszt (24 kéve). Ezzel szemben egy hát fű *négy hátmögéből* áll.

A kereszteket kirakják az ablak alá vagy a „*kercse*" elébe a „*staféton körül.*" Ha nincs napfény, behányik a magvast a kemencébe, vagy a *nagy sutba*. A kertekben vannak aszalók (23. ábra), amin az *aszut* aszalják. Ezeknek léckáján is szokták szárítani a *kendert*. A „*fekete acélkő*vekből álló szájában tüzet raknak, az aszalni valót befedik ajtólappal. Ha a kender nagyon megfülled, néha be is gyullad s a léca elég kenderestül.

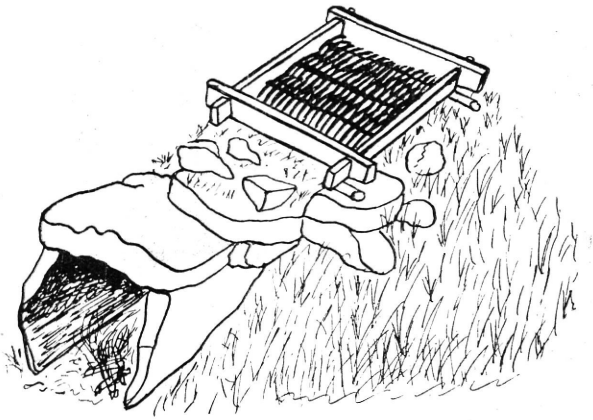

23. ábra. Aszaló a gyümölcsös kertben. Ezen szárítják a gyümölcsöt (*„aszut"*) a fonott *„lécára"* helyezve és egy ajtólappal betakarva. — **Darre im Obstgarten.**

Ha megszáradt a kender *egyenesen tiló alá kerül* s éppen ez a legkülönösebb a hegyközi magyar falvak kendermunkájában a szlovák falvakkal szemben, ahol a törés két durvább nyelvű s a tilolás egy keskenyebb nyelvű tilón történik. A tilolás után marad egy kevés *pazdernya*. Mikor ettől megtisztult, akkor szorosra, gömbölyűre befonják egy *csomóba* (24. ábra). Ezt a törő tilolás után való csomóba fonást eddig sehol sem találtuk. A *csomókat* Nyiriben tőkén nagy emelővel mozgatott fakalapácsokkal házilag megbunkózzák. (25. ábra és 26. ábra.) Ha nem nagyon *éles a kender*, akkor lehet *kótissal* (dongafáknak hasogatására való bunkóval) *megkótisolni* vagy sulyokkal tőkén megtörni. Ez alatt marad a második pazdernya. Ha *éles a kender*, akkor „*csomóba bekössük ponyusba, felvegyük a hátunkra és elvigyük a kühübe* a malomba." Mikor hazahozzák, szétbontják a *csomókat* s kirázzák a tilóhoz hozzáütve, hogy kimenjen a *pazdernya*. Ezután *megöcsöllik* az *öcsöllőn*. Általá-

24. ábra. Csomóba kötött kender a törőtilolás után bunkózásra (*„kótisolásra"*) készen. — **Hanfzopf vor dem Klopfen.**

ban egy *öcsöllőt* használnak, de némelyeknek van finomabb *pátyuszoló öcsöllője* is. Ami az öcsöllés után kézben marad, az a finom szál, s amit behúznak az a *csombókos csöpű*. Ami a finom szál alatt marad, az a *pátyusz*. Az *öcsöllést* mondják *ágyazás*nak is. Egyesek úgy mondják, hogy „*ágyazunk*". A finom kendert megfonják *szál*nak a guzsalyon. A guzsaly két tagból áll és fél talpa van.

25. ábra. Kender kiverő kalapács („*Kótis*") és tőke.
Nyíri — **Hammer und Klotz des Hanfes.**

A fonalat *orsóra* pergetik. A guzsalyra kerül *egy kötet* (A gugyelának első magyar neve, amit a kendermunkáról végzett vizsgálódásomban találtam.) a kenderből, csöpűből vagy pátyuszból. Így mondják „*egy guzsaly csöpű*", egy guzsaly szál vagy egy guzsaly pátyusz. A lányok pántlikával, az asszonyok korccal kötik fel a *kötetet*. Guzsalytű nincs. Az *orsót pödrik* vagy *pörgetik*. A finom kenderből *szál*at fonnak, a csöpűből és pátyuszból „fonalat". Ezeket felmotollálják, 100 szálával pászmába külön-külön bekötözik. A vastag szálból 5 pászma egy darab, a vékony szálból 10 pászma tesz egy darabot. Szapulás, meghamuzás, forró vízzel leforrázás, kimosás, kirázás nem rendkivüli. Ezután a szerha alá rudra terítik és kiszárítják a *szál*at, illetve *fonalat*. Szárítás után a *csöllőn* felcsörölik a *fajfákra*.

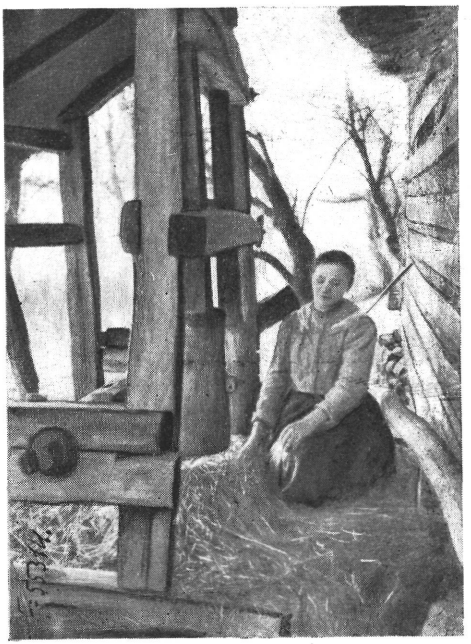

26. ábra. Fogaskerékkel felemelhető kendertörő „*kótis*". Füzér. — Hammer zum Klopfen des Hanfes.

12 fajfát visznek a *bakra* és arról a vetőfán megvetik. A vetőfának levelén nincs rajta a két fog, amiben a szálak, illetőleg fonalak keresztezését képezik, hanem ezek a fogak egy különálló kis fán vannak s ezt úgy kötözik rá a vetőfa *leveleire*. „Hány tevés kell a szátvára, azt ve-

tőfán számolik." Először felteszik a *fonalat* vagy *szál*at a návolyra s akkor „berakik a lyukas bordába, azután csavarik a *vászontartófára*." Az első durungot *vászontartófá*nak, a hátsót *návoly*nak nevezik.

A fonalat valamikor a Hegyközön is a falon vethették, mert Bistén ma is még „*falvászonról*" beszélnek, ami „*6 réf*". Ezt még magyar területen nem találtam s így Biste eddig az egyetlen hely, ahol tudomásunk szerint ezt az ősi vászonmértéket használják. Ugyanígy él a zürjéneknél is a falhossz szerint való mérték s a fehérorosz és nagyorosz asszonyoknál a *sztena* vászonmérték is falat jelent.[1] Bistén „*egy vetőre rávetnek 10 falat*" is, ami 60 réf.

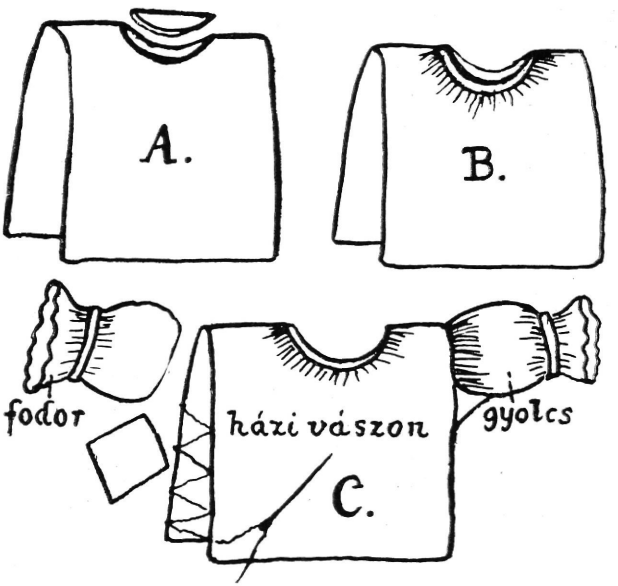

27. ábra. Női ing szabása és varrás módja. Pusztafalu. — **Schnitt des Frauenhemdes.**

Még ősibb módon maradt Bistén a fonalvetés a madzagszövésnél, melyet a Hegyközön *korcszövés*nek neveznek s minden házban űzik. Mindenütt van korcszövő deszkácska. Bistén a korcszövéshez való fonalat a szilvásban egy fára kikötik s onnan az udvaron keresztül a kerítésig mennek, majd visszatérnek a szilvásba, ameddig csak a fonal hossza tart. Rendkívül érdekes ősi fonalvetés ez, amit tavasszal szoktak csinálni, mikor a madzagot v. korcot szövik. Ruha szárításra, gatyába, pendelybe, ételhordó kantárnak stb. házi célra használják a korcot.

A szátvának vannak oldalai, benne van a borda a bordahajba, a nyüsttartót *sikkattyu*nak mondják, a lábítót *nyomó*nak nevezik, van még *nyomótartó* és *keresztfa*, ami „összefogja a szátvát."

Mikor felhúzzák a fonalat, akkor *befogdos*nak a 4 nyüstbe. A láncfonal a *feljárófonal*, a bélbe való a *béli*. A mintás csíknak fölszedik a fonalat. *Nyúzgáló abros*znak, amit asztalra szoktak tenni, tiszta *szálat* használnak, zsáknak a csöpűt. A ruhát mangorlóval *sikárol*ják, mosó sulyokkal sulykolják.

Házi vászonból készítik a pendelt és az inget, négynyüstös sűrű vászonből készül a férfiak nyári *kitlije* (vászonkabát) és nadrágja.

A női viseletnek a *pendel* legrégebbi alsó része. Ez csak két szélből készült szük alsóruha, melynek két oldalán igen keskeny felülről

[1] Gönyey : Ősi fonalvető eszköz a somogymegyei Szennán, Ért. 1934. 1.- 2-7

lefelé szélesedő betét, *ereszték* van. (átlag 10—15 cm. széles.) A pendelt *ingalj*nak is nevezik, ami arra vall, hogy valamikor egyben lehetett az inggel. Felül van a pendelnek széles gallérja, amibe a *korcot* behúzzák.

Az ing melle és háta egy darab összehajtott vászonból készül. Hajtásának közepét a nyak részére kinyírják s a kinyírt darabbal a nyaki részt *begallérozzák*, vagyis beszegik, a *szegés* alatt enyhén beráncolva (27. ábra B.). A váll tájékán bevarrják az egyrét gyolcsból készült ingujjat a *pántt*al és fodorral, amit régen maguk horgoltak vagy boltból vett slingeléssel pótolnak. Az ujj alá varrják a pálhát s az alatt két oldalt a vásznat összevarrják (27. ábra C.). A sima nyakat régebben horgolt csipkéből készített, különálló, ú. n. *nyakacská*val fedték le, ami állig érve díszítette a nyakat.

A pendelre csikos parkettből készített *kabátot* (alsó szoknya) vettek. Erre került az alul körül ráncokba szedett *„felgépelt kabát"* s felülre a selyem v. bársonycsíkos tibet kabát (zöld kázsmir piros és sárga rózsákkal). A kabátra elül fekete klott kötő került, melyet beráncolva alul rózsásan kihímeztek. Szegélyén fekete bársony volt.

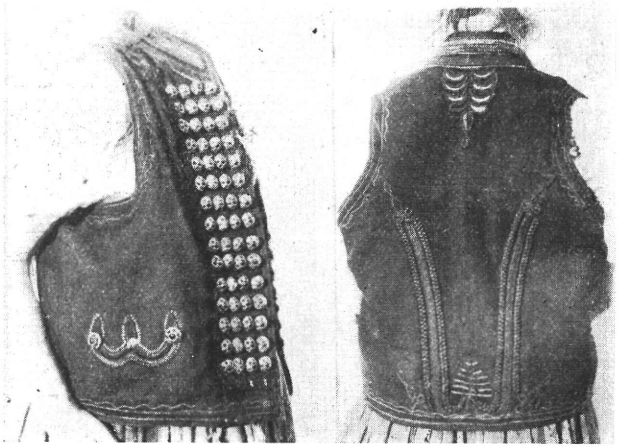

28. ábra. Régi „derekas lajbi". Négy sor gombbal, zsinórozással díszítve. Pusztafalu. — **Altes Leibchen.**

Az ingvállra vették a *„zsinóros derekas lajbit"* erre az ugyancsak zsinóros *„huszárkát"*. A lajbira *horgolt nyakkendőt* s e fölé a klottból vagy kázsmirból készült *lityát* öltötték. Rózsás, kék, zöld és kávészínűt hordtak 35 éves korig, azonfelül feketét. A derekas lajbi helyett ma egyszerű *derekat* viselnek. Ez fedett, oldalt rákapcsolódó rózsákkal kihímzett mellényke, hátán ugyancsak szép rózsás virágokkal díszítve. Ezekben mutatkozik az újkeletű népművészet kevéssé stilizált fejletlen díszítő elemekkel.

Sokkal díszesebbek a zsinóros felső ujjas lajbik nőknél, a *„szerviánká"*-k, melyeknek neve is mutatja, hogy délszláv balkáni hatás alatt keletkezett rajtuk a sűrű zsinórozás, amit tudvalevőleg délről vettünk át. Sátoraljaujhelyen népi szabók készítették ezeket a nép részére. A *szerviánka* szegélyéhez vidraprémet vagy apró göndörfürtű bárányprémet használtak. Nagy hidegben fekete gubát viseltek.

A hajviseletben is változás van. Régen a lányok homlokukon kitűzött hajat viseltek középen ketté választva. Hátul a hajat befonták és széles színes rózsás v. piros sarkig érő pántlikát viseltek. A tövén a pántlika bokorra volt kötve.

A menyecskék a hajat hátraszorítóval nagy kerek fésű köré csavarták kontyba, később, mikor a fésű drága lett, csak egy darab fát használtak erre a célra.

A lányok nyakukban 6 sorban galárist viseltek, hátul ezen színes rózsás szalag *fütyögött.*

Sarkaiban kihímzett, kék horgolt szegélyű, kikeményített zsebkendőt ma is visznek a kezükben templomba menet.

A férfi viselet igen egyszerű. A legények *borsóval* kivarrott *beráncolt, begörcsölt* rojtos rövid gatyát viseltek. Ma már ritkán veszik fel. Derekukon széles szíjj volt csattal s a szíjj a farukon lógott. A szíjj végén a farán szépen kigombozott aranyozott lánc *fütyögött.*

Az ing *mejje* és sípujjú *„kezefeji"* piros, kék, zöld leveles rózsákkal volt kivarrva. Szabása közönséges vállfótos férfi ing. A gatyára fekete surcot kötöttek, amit az alján rózsásan kivarrtak s a szélét fekete csipke szegéssel díszítették. Az ingre derekas zsinóros lajbi került. A régi derekas lajbin a hát közepén felül és alul egy kis leveles dísz van kihímezve, zöld és piros színű selyemmel. A nyaka felálló. Felül három sor zöld, piros és zöld hamisöltéses dísz, ezek között piros és zöld selyemmel hímzett lapos öltéses dísz van (28. ábra.) A fekete posztó lajbin balról három sor, jobbról 4 sor rézfoglalatú színes üveggomb diszlik. A három sor kék, zöld és piros színű, a 4 sor piros, kék, piros és zöld színű. Az ing nyakán fekete nyakkendőt viseltek fehér, piros és kék bojttal. Verekedésben ezzel fojtogatták egymást. A derekas lajbi újabban csak fekete zsinórral van sűrűn berakva, de már ez is a ritkaságok közé tartozik. A derekas lajbira került az újjas lajbi. Miként neve is mutatja, csak abban különbözik a derekastól, hogy ujjai voltak s ezen kívül bárányprémmel volt szegve. (29. ábra.) A módosabbak idősebb korban barna bőrből fekete szegélyjel diszített ködmönt is viseltek, amilyent a Bodrogközön is láthattunk. Ezek a viseleti darabok egyébként valamennyi községre jellemzők, amelyek Sátoraljaujhelyre jártak piacra és vásárra, mert az itteni szabók, szűcsök és gubások készítették azokat. Igy a tiszamenti községek pl. Alsóberecki s a bodrogköziek Vajdácska, Luka, Cigánd, valamint a hegyközi Zemplén- és Abauj-megyei községek viseletében sok egyező vonást találunk.

29. ábra. Pusztafalusi népviselet. A férfi vállán zsinóros *„ujjas lajbi"*. — **Die Tracht in Pusztafalu.**

A pusztafalusi férfiviseletben legsajátosabb a nyári felső ruházat,

melyből különösen a nadrág érdemel figyelmet ősi szabásánál fogva. Ezt hagyományos módon úgy szabják, hogy egy 65 cm. szélességű házi kendervászonból kétméternyi darabot ketté hajtanak s a hajtás felőli részen a szélétől néhány cm-nyire kinyujtott hüvelykujjal és összezárt ujjakkal ráteszik a tenyerüket. A kisujj mögött a tenyér szélét a nadrág füle részére levágják. Majd 3 ujjnyival odább a hüvelyk hegyétől a középső ujj végéig mérve, a középső ujjat a második bütyökig lefordítják és addig bevágva oldalt kikanyarítanak egy darab vásznat. Ebből lesz a farfót egy része (30. ábra A.). A kivágott darab szélesebb felével a vászondarab keskenyebb kivágott oldalán felülről mérnek egy részt s az alatt a vászon sarkából levágnak egy hosszú háromszegletes darabot. Ez adja a kis fótot (30. ábra B.). A kis fótot, a nagy fótot és a megmaradt vászondarabot a 30. ábra C-én és D-én zegzugos vonallal berajzolt részen összevarrják s ezzel készen is van.

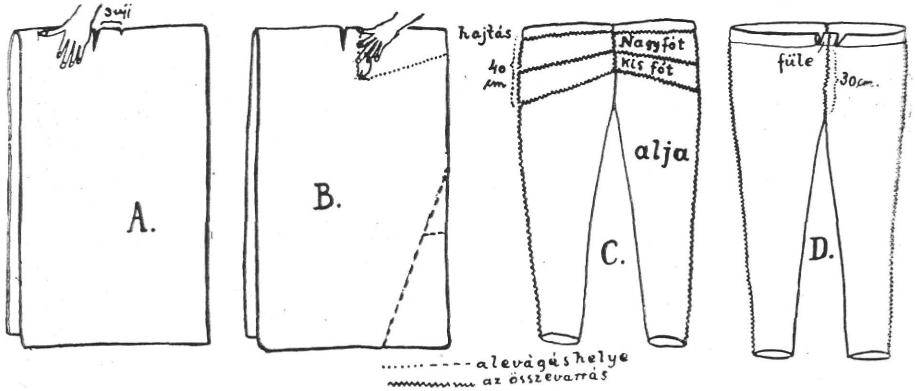

30. ábra. A nyári vászon nadrág szabása Pusztafalun. **Schnitt der Leinwandhosen.**

az ősi szabású nadrág, ami a székelyek gyapjú harisnyájára emlékeztet (30. ábra C és D). Rendszerint szabadon hordják a szárát, de esős időben a csizmát ráhúzzák a szárára. Legényeknek régen a nadrág oldalán piros és fekete zsinór volt, vagy szélén kicsipkézett piros posztó, két oldalt elül egy-egy tulipán.

A vászonnadrághoz tartozó felső kabát, a kitli, felfelé álló gallérú rendes szabású vászonkabát.

A régi lábbeli hermónikás szárú csizma volt, a szárán és a káplján több géppel varrott zöld színű tulipánnal, a sarkok felett a kérgen gombos réz szegekkel.

A legények e mellett sarkantyút viseltek. Ez csak úgy pengett a táncban.

Ma már a régi viseleti darabokat levetették, csak nehezen akadunk rájuk. Az alsó ruházatot s a nyári vászonruhát azonban még hagyományos alakjában hordják. A kalap régen keskeny karimájú volt s mellette rózsát, darutollat vagy fácántollat viseltek.

Dr. Gönyey Sándor.

*

Die Volksbauten von Pusztafalu. (Kom. Abauj.)

Im Bauwesen von Pusztafalu finden wir die typischen Züge der nördlichen ungarischen Hausform sowie die der „zwischenbergischen" Volksbauten.

Dieser Haustyp besteht aus einer grossen Stube mit Ofen und aus einem sehr kleinen Vorraum, einem Flur der zugleich den aus der Stube herausströmenden Rauch abführt.

Im alten Holzhaus der Palozen — im westlichen Teil des nördlichen Hausformgebietes — strömte der Rauch durch einen, vor die Öffnung des Ofens aufgestellten Schlot in den Dachboden und von dort aus unmittelbar ins Freie. In den „zwischenbergischen" Häusern von Zemplén-Abauj führt der Schlot des Ofens den Rauch zuerst in den Flur: von hier aus gelangt er durch den offenen Rauchfang ins Freie.

In diesem Falle verlegte man also den offenen Rauchfang des alföldder Hauses in den Flur des nördlichen Hauses mit Ofen und erhob es dadurch auf eine höhere Stufe der Hauskultur.

Häuser dieser Art hat Verfasser in Pusztafalu, Nyíri, Füzérkomlós, Füzérkajata und Biste vorgefunden. Früher wurden sie aus Holz mit Block- und Spundwandkonstruktion errichtet.

Verfasser stellt die Gerätschaften der Stube, auch in Abbildungen dar, er beschreibt die Arten der Verbände, und Verlängerungen etc. der Balken. Der Schlot vor dem Ofen ist aus Ruten geflochten und mit Lehm beworfen oder aus Kacheln zusammengestellt.

Verfasser beschreibt die Veränderungen des Hauses, die z. T. der Übergang auf den Steinbau, z. T. aber die Auflösung der Hausgemeinschaft verursachten.

Früher haben bis 30 Personen in der Stube gewohnt. Heute ist die Stube kleiner, die Küche wurde aber grösser.

Auf den kleinen Grundstücken errichtete man die Häuser entweder zerstreut voneinander oder zusammengebaut in einer Länge. Eine Kammer gibt es nur selten. Das Getreide wird im Keller in Fässer aufbewart.

Unter den Wirtschaftsbauten sind es die Scheunen, welche die bezeichnendsten Reste des alten Holzbaues aufweisen.

Für das Heu sind die Schoppen da, die dem karpatischen kulturgeographischen Gebiet angehören.

In einem jeden Obstgarten gibt es eine Darre, die auch zum Trocknen des Hanfes dient. Diese Darre weist in ihrer Funktion auf alte Zusammenhänge mit den osteuropäischen Getreidedarren hin. Auch lässt sich in der Konstruktion eine Ähnlichkeit nachweisen.

Im Zusammenhang mit der Volkstracht beschreibt Verf. die Hanfbearbeitung. Der Hanf wird nur einmal gebrochen, dann in Zöpfe gedreht, auf einen Klotz mit einem hölzernen Hammer geklopft und alsdann gehechelt.

Zum Spinnen benützt man einen einflügeligen Spinnrocken und den Spindel. Die Länge der Leinwand wird nach altem Brauch gemessen. *Fal* = Wand heisst ein Stück von 6 Ellen. Sehr altertümlich ist die Bändchenweberei. (Der Faden dazu wird im Obstgarten an einen Baum gebunden, von da aus bis an den Hofzaun geführt, dann wieder zurück.)

Die ältesten Stücke der Tracht sind die leinenen Unterkleider der Frauen und die leinenen Hosen und Röcke der Männer. Der Schnitt des Frauenhemdes und der Männerhosen ist auf Abb. 27., 30. dargestellt.

In der Tracht haben sich die alten Unterkleider der Leibeigenen und die durch Handwerker angefertigten Kleidungstücke der Städter miteinander vermischt.

Pusztafalu gazdálkodása.

Beszámoló az 1939. jún. 9—23-ig végzett gyüjtőútról.

Pusztafalu mély völgykatlanban fekszik. Köröskörül erdős hegyektől övezett. A mezei munkára szolgáló hegyoldali talaj nem nagyon termékeny. Köves, helyenkint barnás, szürkés színezetű. A vetésekben a zivatarok nagy károkat okoznak. A katlan oldalairól néha az egész vetést lesodorja a víz a völgy fenekére. Különösen a tavaszi vetésekben és a kapásnövényekben okoz nagy károkat. Magas fekvésénél fogva a gazdasági időszak is későbbi, mint az Alföldön.

A községben még nem volt tagosítás. A község földje földrajzilag különböző dülőkben fekszik. Mindenkinek van minden dülőben földje. A dülők nevei a következők ; Nagyföld, Kisföld, Bertők, Berecse, Kisberecse, Tiloska, Bogoly, Nyilasok, Rozsföld, Vízmosás, Tótfüzér, Általjáró, Nyirjes, Kertalja, Dombocska.

Régen is háromnyomásos, őszi, tavaszi és ugargazdálkodást folytattak. Az ugart rendesen legelőnek használták. Őszi vetés alá régen háromszor szántottak: 1. ugarolás (júniusban), 2. forgatás (augusztusban), 3. vetés alá szántás. A magot a szántásra vetették és beboronálták. A magnak alászántása itt nem szokásos. Őszi kalászosok csak a búza és a rozs. Árpa nincsen. Tavaszi vetemények : búza, árpa és zab. Tavaszi vetés alá, ha az idő megengedi, a tarlót még ősszel megszántják. A másodszori szántás pedig tavasszal, közvetlen a vetés előtt történik. Megesik az is (kivételes esetekben), hogyha az őszi szántás későn történt volna, a tavaszi vetés alá nem szántanak külön. Arra is van eset, hogy különösen kedvezőtlen időjárás miatt (nagy esőzések, korai hideg), az őszi vetés elmarad. Ilyenkor a lakosságnak csak a tavaszi vetéssel kell megelégednie. Az ilyen eset kihatással van a következő őszi vetésre is, mert őszi vetőmagjuk már nincsen s ilyenkor, főleg a hatóságok támogatásával, magot kell szerezni az őszi vetéshez.

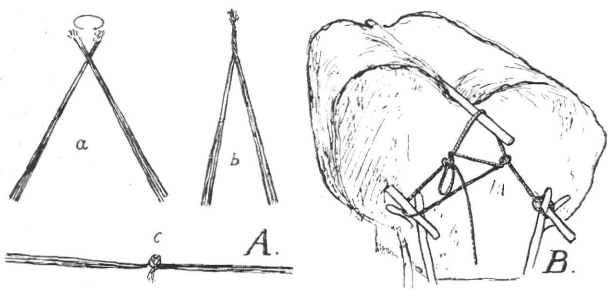

1. ábra. A.) **Kévekötőkötél.** B.) **Nyomtatórúd kötése.** — A.) **Seil zum Garbenbinden.** B.) **Das Festbinden des Heubaumes.**

Az aratás ideje későbbre esik, mint az Alföldön. Régi időben csak sarlóval arattak, most azonban a zsúpnak való rozsot aratják sarlóval, a többit kaszálják. Ha szárazság miatt rövid a szár, *nyüvik a gabonát.* Sarlóval egészen alacsonyan vágták a gabonát és így egyenletesen rövid tarló maradt. A kaszával való aratásnál a tarló nem egyenletes. A rendek oldalain magasabb marad. A kaszával való aratásnál a rendet rávágják, kivételt tesz az árpa, melyet rendre vágnak. A kaszás után a marokszedő nő megy sarlóval. (A marokszedők neve : félkezes). Régen a nők arattak, a férfiak kötötték a nagy „gazda kévé-

ket." A kéve kötése kézzel történik, kévekötő fa nélkül. A kévék kötése csak bizonyos terület levágása után történik, addig a marok a kötélen fekszik összekötözetlenül. Csak árpa részére készítenek kévekötő kötelet. Más kalászosokat sajátjával kötik. Ezeknél a kötélnek való gabonát fejénél összecsavarják, a szár részét két felé osztják és az összecsavart fejét összehajtva ráfektetik erre a két felé osztott szárrészre (1. ábra A.). Erre a szétterítve fektetett kötélre rakják azután a markokat. Mikor van már egy kévére való, akkor a kévekötők térdükkel összenyomják, a kötőszárakat összecsavarják és a kötél alá dugják. Ezeknél kévekötő kötelet zsúpból vagy más anyagból csak akkor készítenek, ha száruk nagyon rövid. A zsúpból, szabad idejükben, áztatással készítik a kévekötelet. A kévéket, összekötözésük után keresztekbe rakják. Egy keresztben 18 kéve van. A keresztberakás után a tarló felgereblyézése következik. Az összegereblyézett szárakat nem kötik kévébe, hanem a keresztek alá helyezik. A kepéseknél azonban a felgereblyézett gabonát is kévébe kell kötni s külön keresztbe rakni Az osztozásnál, az ilyen gereblyélt kévék, illetve keresztek külön osztásra kerülnek.

2 ábra. Zsupkévék. — Strohbündeln.

Kepés aratók. Régi időben a falu szegényebb lakói kepés aratásra mentek. Rendesen 8—20 párból álló bandát alakítottak. Mint vezetők a kepés gazda és a számadó állottak a csoport élén. A gazda feladata volt az uradalommal való szerződéskötés és a gazdasági szempontokból való rendelkezés. A számadó feladata megszámolni a kereszteket s megállapítani, hogy mennyi jut a csoportnak. A szerződést az urasággal pünkösd táján kötötték. A kepések csak az aratást vállalták el, a behordást és cséplést nem. A szokásos szerződés szerint minden tizenegyedik kereszt a kepéseké volt. Saját részüket a helyszínén kicsépelték. De csak a szem volt az övék, a pelyva és szalma az urasági maradt. Az osztozásnál minden férfira egy vékát, minden nőre háromnegyed vékát számítottak az arányos elosztásnál. A kepésaratás szokása még most is megvan, de csak ritkán vállalnak ilyent. A kepésmunka 2—3 hétig tartott. Rendesen az Alföldre mentek s mire itt elkészültek, odahaza megért a saját gabonájuk is, úgyhogy hazaérkezés után azonnal a saját magukénak learatásába kezdtek.

Summás munkára is elmennek. 8—10 pár alakít egy ilyen cso-

portot. Ezek élén a summás gazda áll, aki szerződést köt s rendben tartja a csoportot. A summás munka márciustól októberig tart. A munka ellenértékeképen nő és férfi egyformán és fejenként búzából, rozsból és árpából összesen 12 mázsát kapnak. A répa, burgonya, dohány, stb. megmunkálásáért szerződésileg megállapított pénzbeli díjazást kapnak, ezenkívül megállapított élelmet is.

A behordás *lajtrás* szekéren, ökör vagy lófogattal történik. A gabonát nem szokták kazalba vagy asztagba rakni (ők *kazal*nak nevezik), hanem a csűrbe rakták be. Most is csak ritkán rakják kazalba. A megrakott szekeret nyomórúddal kötik le. Előbb láncot vagy kötelet alkalmaznak a rúd végére, hátul pedig jól meghúzva kötéllel lekötik (1. ábra B.). Nem raknak magas szekeret, mert az ilyen a hegyes utakon könnyen feldűlne.

A cséplés a csűr melletti szérűn történt, amelynek külön fedele van. A szérű a következőképen készül. Az agyagot törekkel, pelyvával és marhaganajjal vegyítve vízzel leöntözik s két marhával összevágatják (tapostatják) addig, amíg meg nem öregszik (megérik, egyenletesen elkeveredik). Ezt arról ismerik meg, hogy a marha már alig tudja a lábát kihúzni belőle. Az agyagba kevés sót is vegyítenek azért, hogy nedvesebb maradjon és ne törjék fel olyan könnyen. A porlódást is meggátolja a só. Az így elkészült keveréket egyenletesen szétterítik s bunkóval ledöngölik. Legvégül pedig vízben hígított marhaganéval lesimítják. Egy-két nap alatt kiszárad az egész s akkor megkezdik a cséplést.

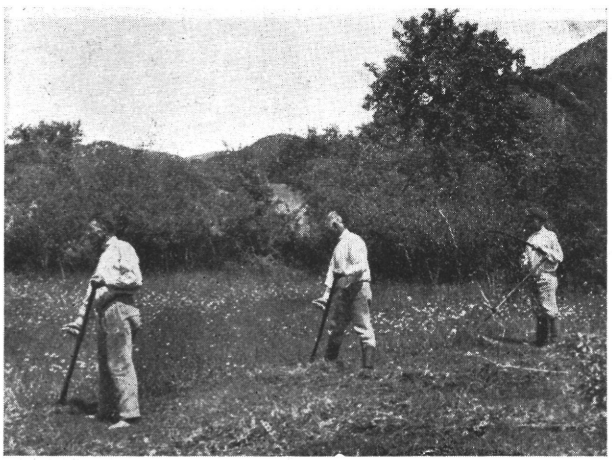

3. ábra. Szénakaszálás. — Die Heumahd.

A régi időben, amikor még sarlóval arattak, úgy csépelték a búzát, hogy a kévéket felállították (a kaszával aratott kévét nem lehet felállítani) és cséppel fejbeverték, a kalász így letöredezett s a szemek kipotyogtak. Ezután a kévéket kioldották, lefektették s újra végig csépelték. Ha még maradt szem, akkor megfordították a kévéket s újra elcsépelték, mindaddig, amíg nem maradt szem a szalmában. Ezután a szalmát kétágú favillával kirázták és eltávolították. A megmaradt szemről az aprószalmát felező seprűvel leseperték s a pelyvás magot egyik sarokba félretolták. Ha bizonyos mennyiségű mag összegyült, akkor falapátokkal, szórás útján tisztították meg a pelyvától. Régebben nem csépeltek egyszerre többet, mint amennyire éppen szükségük volt. Igy a cséplés egész télen át tartott. Ezek az időszaki cséplések sok civódásra adtak okot a férj és feleség, esetleg a felnőtt fiú között, mert egy

kis pálinkáért bizony elvittek belőle a korcsmába is (főleg este vagy éjjel). Pusztafaluban inkább a férfiak, Károlyfalván azonban a nők szoktak csépelni. Rendesen hármasban csépelnek. Egymással szemben állanak s így haladnak a lerakott kévék hosszában és visszafelé is. Az árpát épen úgy csépelték, mint a búzát.

Később a csépet a kézi cséplőgép váltotta fel. E gépeket négy ember hajtotta s egy másik ember etette, négy másik ember pedig a szalmát rázta. Ez időben, amikor a sarlóval való aratás folytán nagyobb kévéket lehetett kötni, 11 kéve volt egy keresztben. A cséplésnél a négy géphajtót minden három kereszt elcséplése után felváltotta a négy szalmarázó ember. Így ment ez váltakozva. Naponta ilyen módon 50—60 keresztet csépeltek el. A kézi cséplőgéppel egyidőben jelenik meg a szelelőgép is. Amit egyik nap csépeltek, azt másnap kiszelelték. Manapság a cséplést már gőzgépekkel végzik.

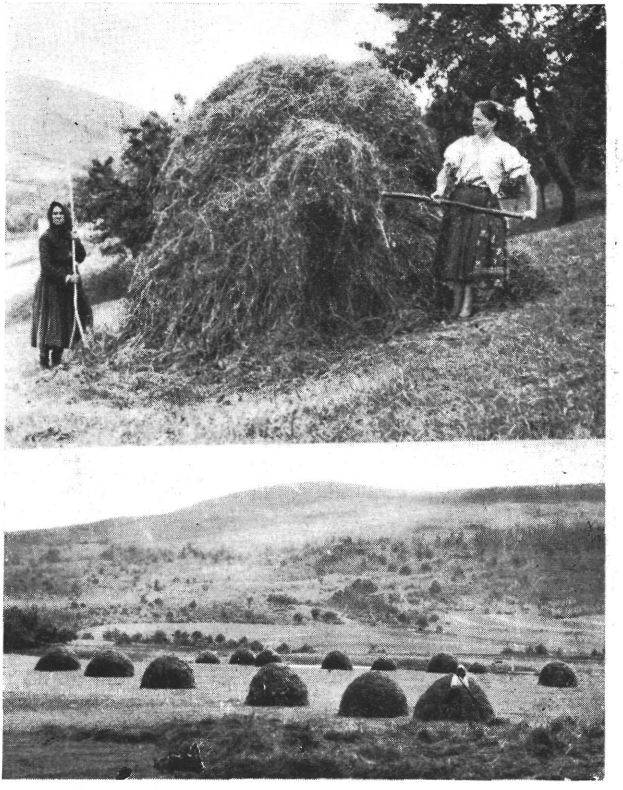

4. ábra. Boglyarakás és boglyák. — Das Aufschobern. Die Schober.

A rozs szalmáját ma is csak zsúpnak használják s így ezt ma is facséppel csépelik. A rozskévéket nem állítják fel, hanem kettős sorba rakják kalászos végükkel befelé fordítva. A kévéknek előbb egyik felét csépelik ki, aztán megforgatják s a másik oldalt is kiverik. Ezután a kévéket kioldják s körülbelül a szárhosszúság egyharmadánál mindkét oldalon hosszú rudat fektetnek keresztben, hogy ne *górodjon* el a zsúp (ne szóródjon szét) s a rudak közé eső kalászos részt újból csépelik addig, amíg a mag egészen kiverődik belőle. Itt is megforgatják a kévéket. Mikor ezzel is elkészültek kisebb markonkint felszedik a szalmát, kirázzák a közéje szorult szemeket, végül még egyszer lerakják a földre s újra végigcsépelik. A szalmát ezután újra kévékbe rakják. Minden volt két kévéből egy zsúpkévét csinálnak s ezt két helyen kötik meg (2. ábra). Egy-két terítés után

a kicsépelt szemet félre kell tolni, máskülönben a vastag szemréteg nem ad kellő keménységet a csépléshez. Zsúpnak két ember naponta öt keresztet képes kicsépelni. A lóval való nyomtatásról nincsen tudomásuk.

A régi időben nemcsak aratni mentek idegenbe, hanem csépelni is eljártak. Hármanként összeálltak s elmentek Göncre és egyéb falvakba. Kora hajnaltól késő alkonyatig csépeltek. Fejenként napjára háromnegyed véka gabonát és kosztot kaptak. Egyeseknek rendes helyük volt, ahová minden télen elmentek csépelni.

A szemes gabona elraktározása, most is, mint azelőtt pincékben, hordóalakú, egyfenekű faedényekben történik. Sem hombárnak vagy szuszéknak nevezett gabonatartókat, sem kint az udvarban agyagból épített gabonatartókat nem találunk. A vermelés is nagyon ritka volt. A lisztet is faedényben tartják. A gabonatartók dongás egyfenekú darabok, a kádak azonban kétfenekű hordóalakú (l. Gönyey cikk 13. ábra) edények, oldalukon négyszögletes betöltőnyílással.

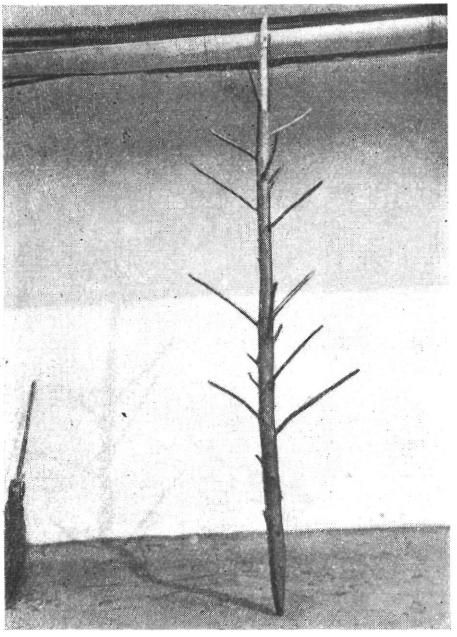

5. ábra. „Oszró". Ágasfa szénarakásra, boglyába rakás helyett erre a fára rakják a szénát. — **Heustange**.

Pár szóval megemlítjük az elemi csapásokat. Leggyakoribb a hirtelen jövő felhőszakadás, amely főleg a tavaszi vetésekben és kapásokban okoz nagy károkat. Vihar közeledésekor harangozni szoktak, hogy a felhő eloszoljon s ne legyen jégeső. Előfordul néha nagy szárazság is. A föld annyira megreped, hogy az állat lába beleszorul. Ilyenkor a régi időben az egész falu kivonult a határba és ott imádkoztak. Az öregek véleménye szerint ennek mindig meg is volt az eredménye, Isten megküldötte az esőt.

Az elemi csapások mellett megemlítjük a kártevő állatokat is. A tavaszi vetésekben különösen a nyúl okoz nagy károkat.

Régen a nyomásokat dűlőknek is nevezték. Tavaszi, őszi és ugar dülők voltak. A nyomásos gazdálkodási rendszer jellege most is megvan, de kényszer nélkül. Ugar helyett most lóherét vetnek. Aki akarja, most is hagyhat ugart. A lóherét árpával vagy zabbal vetik együtt tavaszszal. A következő évben kétszer kaszálják. Szántás előtt kihordják a trágyát s ezt alászántják. Erre a trágyázott lóhere talajra jön az őszi búza vetés. Vetésforgó tekintetében körülbelül a következő rendszer állapítható meg. Őszi búza után rozs jön, utánna tavaszi árpa és zab. Negyedik évben jön a lóhere vagy kapásnövények. Az öregekben nincsen meg a gazdálkodás tekintetében a régi konzervatív gondolkozás. Az öregek a fiatalokról úgy nyilatkoznak, hogy azok ésszel dolgoznak és szorgal-

másak. Általában elösmerik, hogy a fiatalok a különböző mívelési módokkal és új technikai mezőgazdasági eszközökkel sokkal több eredményt tudnak elérni, mint ők a maguk idejében.

Vetőmag és termésmennyiség. Katasztrális holdanként őszi búzából és rozsból 125 kilogramot vetnek s 4—5 mázsa termésre számítanak. Tavaszi árpából 125 kilogramm vetőmagra 5—6 mázsát számítanak. Zabot a gazdák nem igen termesztenek, csak az uradalmak. Tavaszi búzából 100 kilogrammot vetnek, de csak 3—4 mázsa termést kapnak holdanként.

A konyhakerti és kapásnövényekből paszulyt, burgonyát, tengerit, veres hagymát, tormát, káposztát, ugorkát, sütőtököt termelnek. Minden ház mellett az udvar egy részét vagy a szérűskert mellett egy kis darabkát konyhakerti növények termesztésére fordítanak.

Gyomnövények közül leggyakoribb a konkoly, a lednek, a búzavirág, a *sajka*, a tarack, a legelőkön macskatövis. A *sajka*, amely kizárólag a tavaszi búzában fordul elő, azért nevezetes, mert ha sok van belőle, a lángos vagy kenyér meleg állapotban kábító, részegítő hatással van a fogyasztóra. Ez ellen csak úgy tudnak védekezni, hogy a vetőmagból kiszemezik a *sajkamagot*.[1]

6. ábra. A háton való szénahordás (zajdázás). — Beförderung des Heues auf dem Rücken.

A szénakészítés. A községnek rétje nincsen. A régi időben Forgách István gróf földjét használták harmadában. A gróf részét Nagyszaláncra hordották be. A rétet kétszer kaszálták. A sarjút a falubeliek megvették. Körülbelül tíz holdnyi sarjúért 30—40 forintot fizettek. A sarjú behordása után a falu marhái szabadon jártak legelni a rétre, egészen a hó leeséséig. Ezért az uraságnak marhánként 50 krajcárt fizettek, a borjúért pedig 30—40 krajcárt. Kaszálóul a községi legelőt használják, mely a falutól egy kilométernyire fekszik s kisebb nagyobb darabok tartoznak az egyes gazdák tulajdonába. E legelőket júniusban a tulajdonosok lekaszálják. Az egyszeri kaszálás után a legelőt a falubeliek közösen használják. A füvet a szénakészítéshez rendre vágják (3. ábra). Száraz időben két nap múlva megforgatják a rendeket. Ha megázik, kétszer is meg kell forgatni. Száradás után a szénát boglyákba *(bogla)* rakják (4. ábra). Boglyában 2—8 napig hagyják, azután behordják a padra (padlás), szénapajtába vagy a csűrbe. Csűr-

[1] A sajka bizonyára a részegítő fű (Lolium temulentum), amit már az ókorban ismertek. Gönyey.

nek nevezik akkor, ha nagyobb az épület, *sopnak*, vagy szénapajtának akkor, ha kisebb. Ezek legnagyobb részt fából (deszkából, boronából) épülnek (l. Gönyey cikk 22. ábra). A szénának boglya helyett ágasfára (*oszró*) (5. ábra) való rakása Pusztafaluban ösmeretlen, a szomszédos falvakban azonban megtaláljuk. Rendesen júniusban kaszálnak s egy magyar holdról 13—14 mázsa szénát kapnak. A szénát is hosszú *lajtrás* szekéren hordják be. Nem szokták kazalba rakni. Meg kell említeni a háton való teherhordást is. Igy rendesen szénát és fát hordanak, asszonyok és férfiak egyaránt (6. ábra). Ezt a módját a teherhordásnak *zajdázásnak* vagy *ajdázásnak* nevezik. Az erre szolgáló eszközt *zajdának* vagy *ajdának* hívják. Ezt négyszegletes, erős házi vászonból készítik s négy sarkára erős kötelet varrnak. A vászonrészt *ponyus*-nak, a köteleket *tracská*-nak hívják. Négy öl füvet raknak a ponyusba. Egy ölt hátmögének mondanak Négy hát möge egy *trőnye*.

Inséges időben, mikor nem volt széna, az erdőben kinyőtték a füvet s a házak, istállók tetejét is megetették az állatokkal. Téli időben még a fagyöngyöt is leszedték s szecskába vágva feletették. Elég jó tápláló takarmányt ad. Az állatoknak fagalylyakkal való etetése ismeretlen. Lombszénát sem készítenek.

7. ábra. Méhkasok (köpük). — **Bienenkörbe.**

Állattartás. Régi időben az állattartás volt fölényben a mezőgazdasággal szemben. Most is elég nagy jószágállománya van a községnek. Régebben a juhállomány nagyobb volt, mint a szarvasmarha. Legkevesebb 5—6, legtöbb 20—40 darab volt ebből egy-egy gazdának. Merinójuhot tenyésztettek. A magyar rackajuhra nem emlékeznek. 40—45 évvel ezelőtt a juhtenyésztéssel felhagytak. Ezt azzal magyarázzák, hogy nem volt megfelelő és elegendő legelőterületük.Egyesek azonban a nyomásos rendszer megszünésével magyarázzák ezt. Mikor a szabad gazdálkodást bevezették, mindenki saját tetszése szerint intézkedett földje fölött és kimondták, hogy ne legyen juhtartás. A juhot nem engedték a marhák közé legelni, mert úgy mondják, a juh a legelőt bepiszkítja s más állat nem szívesen legel utána. A község lakói sok tejet és tejterméket fogyasztanak.

A birka márciusban ellett, a bárányokat májusban választották el, amikor megkezdődött a fejés, mely októberig tartott. Nyári időben háromszor, ősszel csak kétszer fejték a juhokat. Egy birka naponta átlag egy liter tejet adott. A juh tejéből vajat és gomolyát készítettek, melyet csak akkor adtak el, ha a mindennapi fogyasztásból fennma-

radt. A gomolya készítése a következőképen történt. A tejet fejés után azonnal tejszűrővel megszűrték és cserépfazékba öntve beoltották. Oltónak a fiatal borjú gyomrát használták, melyet Sátoraljaújhely vágóhídjáról kaptak. A tej rövid idő múlva megalszik. Ezt rövid félórára melegre *(masinára)* tették, hogy *megfonnyadjon.* Az így megfonnyadt aludttejet túrós zacskóba tették, hogy a savó lefolyhasson belőle az alája helyezett savós edénybe. A savótól megtisztult sajtanyagot száraz helyre, rendesen az eresz alá tették száradni. A savóból pedig zsendicét főztek.

A gomolyát túrónak is *felgyúrták.* A gomolyát három-négy napi száradás után egy teknőben összegyúrták, besózták és faedénybe rakva erősen begyömöszölték a *kódicskával* (egy fadarab). Tetejére diófalevelet tettek s erre jött a kővel lenyomtatott fedődeszka. Télire rendesen már elfogyott, úgyhogy a téli táplálkozásnál nem játszott szerepet. Juhtejből a vajat épen úgy készítették, mint a tehéntejből. Tehéntejből most is csinálnak túrót. A tehéntejet nem oltják be, hanem fejés után átszűrik és edénybe öntve aludni hagyják. Egy-két nap alatt megalszik. Az aludttejet vagy elfogyasztják, vagy túrót készítenek belőle. Ha túrót készítenek, lefölezés után masinára teszik egy félórára, hogy megfonnyadjon. Azután túrós zacskóba rakják, hogy a savója lefolyjon. A tehéntúró savóját a disznóknak adják. A tehéntúrót főtt tésztához, réteshez, lepényhez, túrós lángoshoz, túrós tekercshez használják. A tehéntejet a gyermekeknek nyersen is szokták adni.

8. ábra. Kovácsolt eke. — Pflug.

Legelő és legeltetés. A községnek egy kilométer távolságra 80 holdnyi legelője van. A tarló is közös legelő. Régi időben az urasági erdőben s második kaszálás után az urasági réten is legeltettek. A legeltetés szempontjából régen a következő szabályok állottak fenn. Egy negyed telek után (hat magyar hold) három darab jármos marhát lehetett legeltetni. Két borjú egy marhának számított. A ló jármos marhával egyenlő számítás alá esett. Ha valakinek több jószága volt, mint a legelő aránya, akkor darabonkint és évenkint öt pengőt fizetett a legeltetésért. A negyedtelkes számítás nemcsak a legelőre, hanem a szántóföldre és kaszálóra is vonatkozott. Most hat köblös földre (hat magyar holdra) három darab marhát szabad hajtani. Ha valakinek több jószága van, mint a földje szerinti legeltetés kívánja, akkor darabon-

ként és évenként öt pengőt fizet a legeltetésért. Az, akinek nincsen földje, marhánként évi hat pengőt fizet.

A juhász járandósága. A faluban régente 200—250 drb. juh volt. Ezeknek őrizésére a község fogadott fel juhászt egész esztendőre. A nyájat márciusban hajtották ki s egész a hóesésig kint jártak. Ha télen nem volt nagy hó, akkor az őszi vetésekre télen is kihajtották. Elválasztás után (májusban) a bárányokhoz külön juhászt fogadtak s ez augusztusig külön legeltette a bárányokat. Régi időben a juhásznak ruhát és kosztot adtak. Akinek husz darab juha volt, egy hétig tartozott kosztolni a juhászt. Így a juhász sorba járta a gazdákat. Hogy miféle ruhanemüeket kapott és hogy pénzjárandósága volt-e arra nem emlékeznek. A juhásznak rovásbotja volt s ezen tartotta számon a gazdák juhait. Csak a juhoknak volt füljegye, a marhák lapockájára bélyegzőt sütöttek. A bélyegzővasak a kovácsnál voltak s ez sütötte reá a tulajdonos nevének kezdőbetűjét vagy az általa választott jelet. Későbbi időben a juhász három juh után nyolc liter búzát kapott, a községtől pedig évi 20 pengő készpénzt.

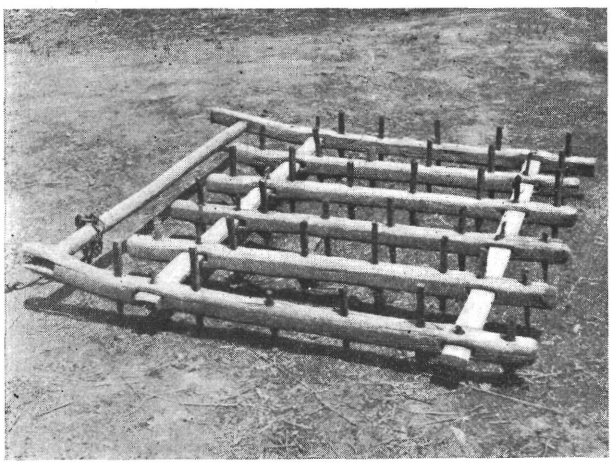

9. ábra. Borona. — Egge.

A szarvasmarha. A községnek az öregek emlékezete szerint csak mintegy 100 darab szarvasmarhája volt. Jelenleg 250 körül van. A csordást szintén a község fogadja egy évre, január 1-től kezdődőleg. Jelenleg a csordás felügyelete alatt kevés a marha, mert akinek kis gyermeke van vagy öreg ember van a háznál, az hajtja ki az állatokat legelni az útszélekre vagy egyéb helyre. A csordás főfeladata a községi bikák gondozása. A kaszálás utáni legelőn is többnyire mindenkinek a gyermeke legeltet. A községi bikák részére a takarmányt a község adja. Ez régen is így volt. A trágya a községé, melyet a bika részére kijelölt kaszálóra hordanak. Minden gazda ad még egy *trőnye* alom szalmát a bika részére (*trőnye* a háton vitt köteg neve). A szénát pedig a község által a bikák részére kiosztott kaszálóterületről kapják az állatok. Ennek a kaszálónak egy részét felszántják s zabbal bevetik a bikák részére. A csordás járandósága jelenleg évenként 15 mázsa búza s egy boglya széna. Ezt az egész község fizeti oly módon, hogy a fizetséget a marhák aránya szerint felosztják. Borjú után a marha járandóságának a fele jár. Az állatot másféléves koráig számítják borjúnak. A csordás ezenfelül minden megfolyatott tehén után 20 fillér készpénzt kap a tehén gazdájától. A régi időben a csordás minden marha után fél véka búzát kapott. A borjúkért pedig ennek egynegyedét.

Ezen felül tehéntartása is volt. Akkor is megkapta a 20 filléreket a folyatott tehén után.

Sertéstartás. A kondást régen szintén a község fogadta meg egész esztendőre. Ma is így van. Régen egész évre 10—12 mázsa búzát fizettek neki, amit a sertések száma szerint osztottak el egymás között a gazdák. Ezenkívül minden malac után két krajcár szoktatópénzt kapott. A sertéseket rovással tartotta számon a kondás. Ha valaki évközben szerzett magának sertést, ugyanannyit fizetett, mintha egész évben lett volna disznaja. Jelenleg a kondás egy évre 15 mázsa búzát kap s minden disznó vagy malac után 10 fillér készpénzt. A malacok után most szoktatópénz jár. A disznókat a kondás reggel kihajtja s estig a legelőn tartja, állandó felügyelete alatt. A község táplálkozásában a disznóhús, főleg pedig a szalonna igen nagy szerepet játszik. Az ételkészítésnél a zsírozáshoz szívesebben használnak vajat, mint disznózsírt.

A herélés. A kis bárányok herélése fogással történik. A herélő a bárány mindkét heréjét bal kezébe veszi, felnyomja s a herezacskóból egy darabka bőrt levág s ezen a nyíláson keresztül kinyomja a heréket, melyeket aztán a fogával kihúz annyira, hogy a herezsinór elszakad. A herélés az elválasztáskor történik. A borjúk herélése nagypéntek körül esedékes. Ezeket álló helyzetben hátulról herélik. Előbb az egyik, aztán a másik herét a késsel hasított nyíláson kinyomja a herét s az ondózsinórt elszakítja. A sebet, mely nem vérzik, langyos vízzel szokták kimosni. A lovat heréléshez ledöntik, lábait gúzsba kötik, azután a herezacskót felhasítják s a heréket zsinórostól együtt egymásután kihúzzák és leszakítják. A ló kivételével a többi állatok heréjét megeszik. Előbb megfőzik egészben, aztán felaprítják és zsírban kisütik.

10. ábra. A) **Kasza és gereblye.** B) **Kaszaverés.** — A) **Der Rechen und die Sense.** B) **Hämmern der Sense.**

Szolgalegények rendesen egy évre szegődtek el. Évi fizetésük 40—50 forint volt és ruhaneműt is kaptak (két pár gatya, csizma, kalap, derekas lajbi). Étkezése ugyanaz volt, ami a gazda családjáé. Családtagnak tekintették s gyakran megtörtént, hogy a gazda leányát hozzáadták feleségül. Ily esetben vagy a családban maradt vagy a gazda adott nekik földet és állatokat. A szolgalegénynek köteles volt a gazda megszabott időben felmondani. Akár elment, akár maradt, nagyobb ebédet csináltak a részére.

A községi kovács egy évre szegődik s konvenciót kap: nyolc mázsa búzát természetben, három mázsa búza árát készpénzben és hat mázsa burgonyát szintén természetben. Ezért a konvencióért köteles ekevasakat ingyen élesíteni s ócska láncszemeket megforrasztani (kerékkötő, nyomórúd és egyéb kötőláncokat). Más munkákért a község által megállapított díjazást kapja. Pl. kerékráf új 80 fillér, de a vasat a gazda adja. Régi ráf felhúzása 40 fillér. Egy új karika 20, egy ócska 10 fillér. Ekevas felszabás (vásárolt kész ekevason két lyukat fúr) 20 fillér. A lóvasalásnál egy új patkó készítése és felverése a gazda vasából 20, egy ócska felverése 10 fillér. Balta acélozás 40 fillér, élesítése 20 fillér, stb.

Libapásztora is volt a községnek. Pünkösd táján szokták megfo-

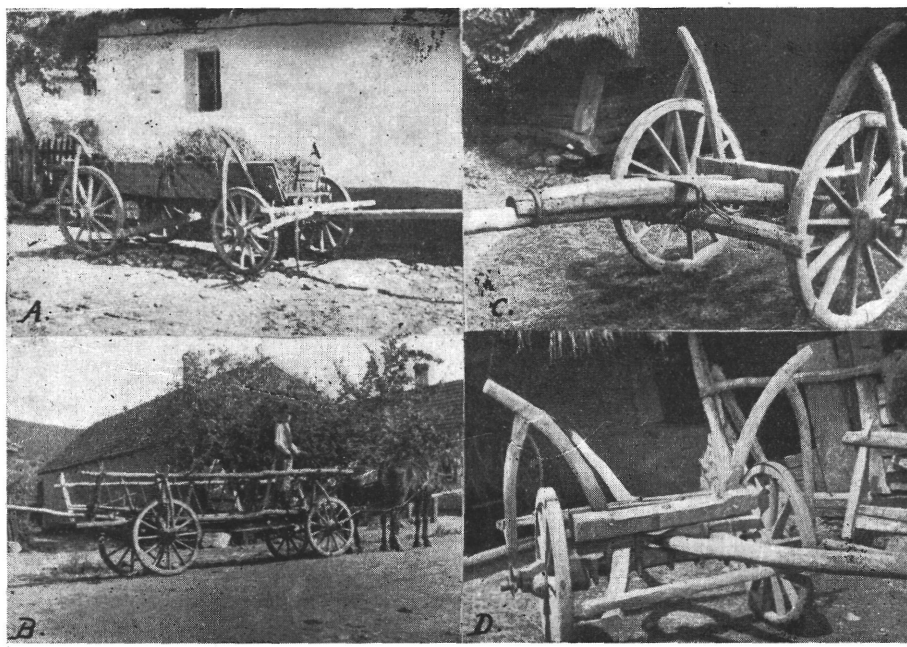

11. ábra. A) **Deszkás szekér.** B) **Lajtrás szekér.** C) **A szekér hátulja.** D) **A szekér eleje.** — A) **Wagen.** B) **Wagen.** C) **Der hintere Teil des Wagens.** D) **Der vordere Teil des Wagens.**

gadni az asszonyok. Mindig nő volt a libapásztor. Minden hat liba után fél véka búzát kapott s minden vén liba után 10 fillért. Pünkösdtől októberig tartott a szolgálata. Kosztolni sorba járt házról házra s azt evett, amit a gazda és családja. Délben nem jött haza, hanem magával vitte az ebédjét. Jelenleg nem tart a község libapásztort, az őrzést gyermekek végzik.

Fuvarozás. Régen is, most is elég jó kereseti forrás a község lakóinak. Régen az urasági erdőből talpfákat, bányafákat és szöllőkarókat szállítottak a kozmai állomásra, mely a falutól három kilométerre fekszik. Egy talpfa szállítása 20, egy bányafáé 8—10 fillér volt, nagysága

szerint. Mostanában az erdőből a községbe szállítják az ölfát. Egyszerre egy fél öl fát tudnak elvinni. Ezért öt pengő szállításidíj jár. Naponta két fordulót tudnak megtenni, ami napi 10 pengő keresetet jelent. Lófogattal dolgoznak. Hosszú gerendák szállításánál a kocsit ketté választják s a nyujtófát a gerendához kötik.

Kenyéradó növények. Búza, rozs, kukorica. Utóbbit csak szűkös esztendőkben keverik rozs vagy búzaliszttel. Kukoricából szoktak *zsámiskát* készíteni. A lisztet vízben megfőzik kásának, tálba kitöntötték s megzsírozva fogyasztották el. Meg kell említenünk itt a sütőtököt és a boltból vásárolt kölest. Inségesebb években korpából is sütöttek kenyeret, sőt a tölgy és hársfa kérgét megőrölve a liszthez keverték.

Méhészet. Régen a méheket fonott gyékényköpüben (kas) tartották. Tavasszal József napja körül engedték ki és őszig engedték gyüjteni bolygatás nélkül. A kas belsejébe tetejétől kb. 10—12 centiméternyire két kis fát helyeztek keresztbe. Ezekre a pálcikákra építették a méhek a lépet. Ősszel, október vége felé szedték ki a mézet úgy, hogy büdöskővel (kén) kipusztították a méheket s a kasban levő mézet kiszedték. A mézzel és léppel tele kasból a lépet kivágták. Mindig az öreg családokat írtották ki. A fiatal családokat nem bántották s a mézet sem szedték el tőlük. Ilyenformán két-három évig is érintetlenül maradtak. Addig hagyta érintetlenül a gazda, amíg jónak látta. Az ilyen kasban levő méz sűrű és majdnem szurokbarna volt, amit érett méznek neveztek. Egy-egy kasból 10 kilogrammnyi mézet kaptak így. A mézet lépestől együtt egy edénybe helyezték s a mézet kézzel nyomták ki belőle. Pergetés ismeretlen volt előttük. A viaszból nem készítettek gyertyát, hanem eladták. Most már többnyire modern kaptárok vannak használatban, de ezek között is megtaláljuk a régi gyékénykasokat (7. ábra). A kasokból épen úgy szedik ki ma is a mézet, mint azelőtt. Van olyan eljárás is, hogy füsttel kihajtják egy másik kasba, vagy kaptárba a méheket, melyben elég mézet hagytak a kitelelésre. Ez esetben a kaptárban levő család nem bántja az új jövevényeket. Ha a télre való méz kevés volt s éheznek a méhek, akkor cukrot adnak nekik. A rajzáskor elszállt családot a leszállás helyéről kasba söprik le, kendővel letakarják s estig nyugodtan hagyták, majd a méhesben levő helyére rakják. A vadméheket is megfogják az erdőben. A fogás módja attól függ, hogy a faodú nyílása (a méhek bejárója), mi-

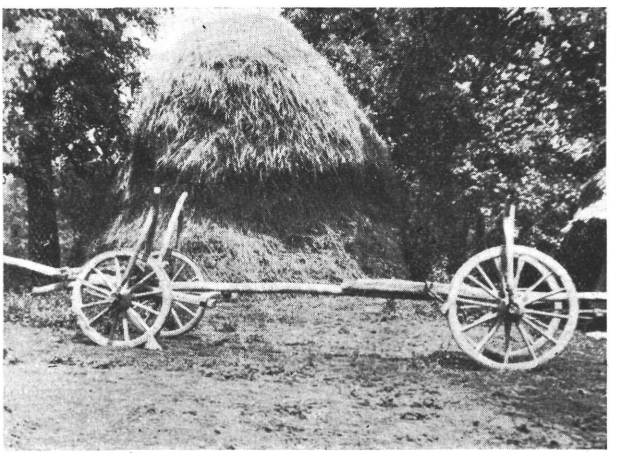

12. ábra. Nyujtott szekér fa szállításához. — Verlängerter Wagen zur Holzbeförderung.

lyen magasan fekszik. Ha alacsony, akkor nem döntik ki a fát. Becslés szerint megállapítják, hogy meddig terjedhet a méhek fészkelése s e fölött meglékelik a fát. Ekkor a köpüt a méhek bejárójához állítják s felső lyukon keresztül fahánccsal vagy taplóval kifüstölik a méheket. Ezek kénytelenek a felállított kasba menekülni. Az így elfogott családot kendővel lekötik és hazaviszik. Ha magasan van a méhek bejárója, akkor ledöntik a fát s aztán úgy járnak el, mint ahogy fent leírtuk. A mézet maguk is eszik, de el is adják. Régen a méz kilogrammjáért egy forintot kaptak.

A hársfahéncs hasznosítása. A község gazdasági életében fontos szerepet játszott a hársfahéncs, melyből bocskort és kötelet, néha szőnyeget készítettek. A hársfát levágták, kérgét lehántották és két ujjnyi szélességben elhasogatva mintegy két hétig vízben áztatták. Mikor a vízből kivették, külső kérgét eltávolították, hogy fehér legyen. Ebből készültek aztán a cifrán fonott bocskorok. A finomabb részéből köteleket, a durvább részből bocskort készítettek. A kötélnek való hársfahéncsot előbb széthasították vékonyra úgyhogy egy hosszú padba kést vertek hegyével felfelé s ezen az alkalmatosságon hasításnál az egyik ember tartotta, a másik húzta a héncsot. Az így előkészített héncsből mindig géppel verték a kötelet. A kötelet nyomórúd kötésére és istrángként is használták. A finomabb részből vékonyabb, a vastagabból durvább kötél készült.

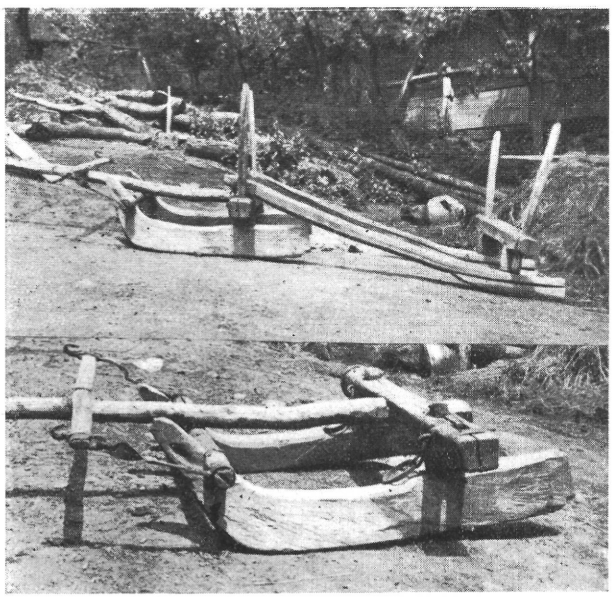

13. ábra. Korcsolyaszánkó. — Schlitten.

Gazdasági eszközök.

Eke. A régi időben faekét használtak, melyet a nép maga készített. Később az ú. n. kovácsolt eke jött helyébe, melynél az ekefej, az eketalp, a kormánylemez vasból van, a gerendely, az ekeszarvak és a taliga fából. Ebből a fajtából most is van néhány darab használatban. (8. ábra.)

Borona. Vékony fagerendákból készül. Alakja négyzet, 137 x 137 cm nagyságú (9. ábra). Hosszában hat gerenda fut s ezeket két keresztgerenda köti egybe. Mindenik hosszanti gerendában hat-hat vasból készült fog van. Elül a befogás részére még egy csúszós vaskarikával ellátott, külön vékony rúd van keresztbe felerősítve.

Kasza. Ugyanolyan, mint máshol (10. ábra A.) A nyele 157 cm. hosszú volt. Felülről a kocskáig 64 $^1/_2$, a kocskától a nyakáig 92 $^1/_2$ cm., a kasza éle 77 cm. Kaszaélesítő eszközök: a kaszaüllő, négyszegletes vaskocka, egyik felén tuskóba verhető kiszegesedéssel, a kalapács, a féntok és fénkő. Ezzel kaszálás közben fenik a kaszát. A féntokot az övre akasztják. Benne mindig van víz. Naponta kétszer verik ki a kaszát (10. ábra B.).

Gereblye (10. ábra A.). Feje 60—65 cm. hosszú léc, 16 drb. fafoggal. Nyele 195 cm. hosszú. Egyik vége ketté van hasítva s a két vég a gereblye fején levő lyukba van erősítve. Néha kétágú fát használnak gereblyenyélnek.

Villa. Régente favillát használtak, ma azonban a gyári vasvilla kiszorította ezek használatát.

Közlekedési eszközök.

Háromféle szekeret különböztetnek meg. Kasos szekér, amelyen vesszőből fonott kas van, könnyű szekér (kis szekér, *futosó* szekér), ezzel minden könnyű dolgot visznek s emberfuvarra is azt használják. A harmadik fajta a lajtrás szekér, amelyet nagy terhek vivésére használnak. A terményt is ezzel hordják be (11. ábra B.). Mikor hosszú, nagy fákat szállítanak, megnyújtják a szekeret a fa hossza szerint (12. ábra).

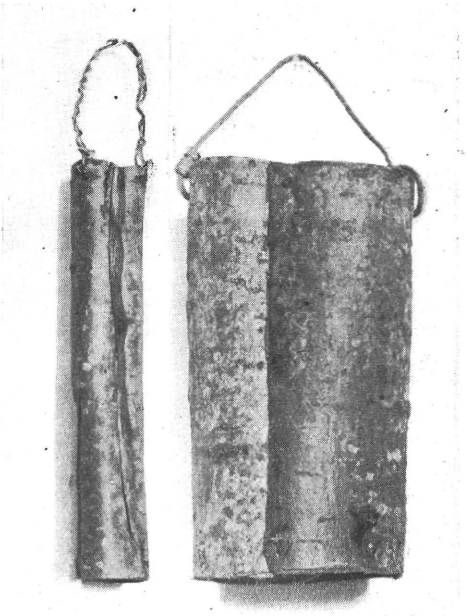

14. ábra. Szimócaszedő „döbön". — Gefäss zum Sammeln von Erdbeeren.

Korcsolyaszánkó. Két részből, első és hátsóból álló szánkó. Az első szántalprész kb. 140 cm. hosszú, a hátsó rész 226 cm. Ezt az első részre egy karika segítségével akasztják fel. Télen trágyahordásra és egyéb szállításra használják. Gerendaszállításnál a két részt elcsatolják s a gerenda első és hátsó végére erősítik (13. ábra).

Gyümölcstermesztés. Főleg almát, körtét, szilvát, meggyet és cseresznyét termelnek. A szilvából legtöbbet. Minden szérűskertben van legalább egy gyümölcsaszaló. A gyümölcsöt gondosan megaszalják, részben maguk használják el, de sokat eladnak s az ebből kapott pénzen más, általuk nem termelt élelmiszert (köles, kukorica, rizs, stb.) vesznek.

A gyüjtögető gazdálkodás körébe tartozik a szimóca (szamóca), földi eper, sokféle gomba gyüjtése. A szimócát nyárfa vagy hársfa *döbönbe* gyüjtik (14. ábra). Az előbbi kettőt maguk fogyasztják el vagy eladják, a gombaféléket frissen is használják, de sokat megszárítanak s úgy fogyasztják vagy adják el. Gyüjtenek még hársfa, bodza virágot,

szikfüvet, búzavirágot. Ezek nagy részét megszárítva gyógynövénynek adják el.

A szövés-fonás is eléggé általános. Főképen kendert termelnek. A fehérneműféléket, lepedőket, törülközőket, abroszféléket, zsákokat maguk állítják elő. Fontos a négy nyüstön készített, férfinadrág készítéséhez használt vászon.

Tagán Galimdsán.

*

Verfasser befasst sich eingehend mit der Beschreibung der volklichen **Wirtschaft von Pusztafalu** (Kom. Abauj). Er beschreibt die Arten der Bodenbenützung, die Ernte, das Dreschen, die Heuarbeit, dann die Schafzucht und die Bienenzucht. Er befasst sich eingehend mit dem System der Weide. Aus der Abhandlung heben wir folgende Teile hervor: neben die Scheune wurde ein Tretplatz gemacht, auf diesem Tretplatz liess man das Getreide mit Pferden austreten. Der Tretplatz wurde mit einer Mischung von Lehm, Spreu und Kuhdünger verputzt. Den Dreschflegel benützen im Dorfe die Männer, hingegen dreschen mit dem Flegel in den Nachbardörfer eher die Frauen. Für das Heu baut man besondere Scheunen. In den Notjahren wurde für das Vieh das Gras im Wald ausgerupft. Die Gemeinde hat einen gemeinsamen Schäfer, der von den Wirten Kleider und auch Kost bekommt. Der Wirt, der 20 Schafe besitzt gibt dem Schäfer eine Woche lang zu essen. Die Schafe haben Ohrmarken, das Hornvieh Brennmarken als Eigentumszeichen. Die Kastration der Schafe geschieht durch die Zähne. Sehr interessant ist die Rolle des Dorfschmiedes. Er bekommt jährlich 8 Zentner Weizen, 6 Zentner Kartoffel, ausserdem den Preis von drei Zentner Weizen. Für diesen Lohn hat er den Wirten den Pflugeisen zu schärfen und die verschiedenen Ketten auszubessern. Aus Baumrinde werden Opanken, Seile und verschiedene Gefässe hergestellt.

Pusztafalusi néphagyományok.

(Beszámoló az 1939. jún. 9—23-ig végzett gyüjtőútról.)

Születés, keresztelés.

Régen a földre terítettek egy rosz, hitvány lepedőt s azon térdelve szült az asszony. Rendesen két komát hívtak. Keresztelőre a bába vitte a gyereket s vele ment a keresztapa és keresztanya is. Haza érkezve a bába azzal köszönt be, hogy „pogányt vittünk, kereszténytyt hoztunk", azután odatette az anya mellé. Rendesen a születés után egy hétre volt a keresztelés. Keresztelőre mindenkit meghívtak, aki „komaságot akart tenni". Régen, ha férfit hívtak, ment az asszony is, ma csak emböröket hívnak. Régen mozsikások is voltak. Ennivalóul lekvárral kent lángost, töltött káposztát, tyúkot adtak. Régen csak pálinkát ittak, ma pedig már csak borral kínálkóznak. Utána táncolnak. Nyári napon este kezdték a keresztelő lakomát s reggel a „pásztor kürtölte ki" őket. Régen a keresztelő lakoma vendégei pénzt adtak össze, az ú. n. „komagarast" s ez volt a bába járandósága. A gyermek rendesen az apa nevét kapta s ezért volt szükség olyan sok megkülönböztető névre, mint pl. a Hardák között alsó és felső, aszerint, hogy az alvégen vagy a felvégen laknak, Hutkai Ferenc Putyku, Kis Harda András stb.

Legényavatás.

Mikor a suhanc 15—16 éves lesz, valamilyen ünnep alkalmával (mulatság, lakodalom) megfogják a legények és felszentelik; azt mondják: „Esztánd legény leszel, jöhetsz a legények közé mulatságokon, táncokon". A felszentelés úgy ment, hogy megfogták s a s . . . it a mestergerendához verték. Az avatott fizetésül 1—2 liter bort fizetett.

Fonó.

A fonó külön volt asszonyok és lányok részére. Az asszonyok inkább csak egymáshoz járogattak el. A lányok fonóházat béreltek, rendesen egy özvegyasszonynál, aki a felügyeletet is ellátta. A legények rendesen csak később érkeztek, addig a lányok fontak. Hazamenetel előtt játszottak is: „szomszédkáztunk". Egy lány és egy legény a szoba közepére ült egymás mellé, oda ment egy legény s azt kérdezte: „Elereszted-e a szomszédot?" Ha a lány elengedte, akkor a legény felállott s a másik ült le helyébe; most aztán egy leány jött a kérdéssel s ha nem eresztette el, akkor kiállottak. Így kereste ki mindenki a párját. Fonóbeli játék volt a „kacsurt húzni". (V. ö. Maconkai macskanyúzás, Ethn. 48: 304.) Közben a lányok a maguk dalolta nótákra táncoltak is egymással, a legények azonban a fal mellett ültek.

Farsang farkán volt a *fonóbál*, rendesen a kibérelt házban tartották s erre az alkalomra muzsikásokat is fogadtak.

Táncmulatság volt egyébként pünkösdkor is. Rendezésükkel, a pénz összeszedésével, a muzsikások felfogadásával egy legényt biztak meg.

Táncba a legény egyszerűen nevén szólítva hívta a lányt. Amig húzta a zene, addig mindig egy lánnyal táncolt a legény. A mai öregek szemében igen furcsa szokás, hogy tánc közben le lehet kérni a leányt: „szabad, meg szabad!" — mondják gúnyolódva.

Szokásban volt régen a „kimozsikálás" is. Ha a lány úgy tett, mintha a legény hívását nem hallotta volna, de rá a másikkal azonnal elment, akkor az előbbi a lány köré gyüjtötte a muzsikusokat s zeneszóval az ajtóig kísértette. Népi felfogás szerint a leánynak „fülelni kell" s a büntetést még a lány hozzátartozói is elfogadták. Ritkán is fordult elő ilyen eset.

Lakodalom.

Régen 15 éves koruktól mentek férjhez a lányok, a 20 éves már vénlánynak számított, a legények 20—25 éves korukban házasodtak.

A leányt a szülők szemelték ki, azt mondván a legénynek: „Azt vedd el, akit te szeretsz, de nekünk ez tetszene, munkás, dolgos, igyekvő." Osztályelkülönülés nem volt, sok szolgalegény ment vőül, vette el gazdája lányát.

Az előzetes tapogatózás után, amikor már „felmondták", hogy a lány hozzámegy a legényhez, elment az apja és anyja a lányos házhoz „jánynézőbe". A látogatás idejét azonban a lány és legény előre megbeszélték.

Régen háromszor mentek el *megkérni* a lányt. Két embert kértek fel, egyik rendesen a legény keresztapja volt s ezek mentek el kérőbe és pedig szerdán, csütörtökön és szombaton. Az első két alkalommal

nem adtak határozott választ. Amikor harmadszor s most már reggel mentek, megkérték a szülőket, hogy mondják meg most már, lesz-e a dologból valami, vagy nem. Erre azok azt válaszolták: „Mink adjuk, csak a lány szeresse a legényt". Ekkor behívták a lányt, aki szégyenkezve, nagynehezen bement s a kérők „felkérdezésére" igennel válaszolt. Rákövetkező szombaton a lány szülei mentek el a legényes házhoz s ezt a látogatást a legény szülei a másik szombaton viszonozták.

Régen *kézfogót* is „tettek". „Meg voltak barátolva, beszélve", hogy szombaton meg lesz a kézfogás. Erre meghívták a rokonokat és a lánypajtásokat is, de legények nem voltak jelen. Nagy sütés-főzéssel készültek erre az alkalomra. Vacsora közben a leánykiadó kiment, egy nagy tálban egy csomó diót s egy cicát hozott be tepsivel letakarva. Letette az asztalra, levette a fedőt s a menekülő cica szétrugta a diókat. Vacsora előtt a lányok karikába táncoltak 10 óra tájáig, amikor mindnyájan vacsorához ültek. Vacsora előtt követelték a menyasszonyt is. Erre maskarába öltözött egy-egy asszony; rostát tettek fejükre s lepellel borították le őket, nyakukba csengőt akasztottak és úgy vezette be őket a lánykérő; a menyasszony csak harmadszor került sorra. A vőlegény letette az asztalra kikészített tányérra a jegyajándékul adandó pénzt, rendesen selyempapirba csomagolva, a lány pedig a maga hímezte zsebkendőt, a jegykendőt s egy csinált bokrétát. A násznagy felszólítására a menyasszony elvette a pénzt, a vőlegény pedig a kendőt és a bokrétát. Ilyenkor történt meg az is, hogy galagonya vagy más tövises ágat színes papírral feldíszítettek, csepüt raktak rá s amikor a vőlegény jegybokrétáját kérték, előbb ezt hozták be s meggyujtották s csak amikor a lánykérő kijelentette, hogy a mi királyunknak nem ilyen bokréta kell, ez megégeti a népeket, hozták be az igazi jegybokrétát. (1. á.) (V. ö. Ethn. 42 : 198.) Kézfogó után a lányok széjjel mentek, a többi vendég azonban még egy ideig együtt dalolt.

A *jegybokréta* rozmaringból készült, keskeny színes pántlikákat kötöttek rá s abba galáris szemet szúrtak bele. A rozmaring háromágú. A vőlegény a kalapjához tűzte s a lakodalomig a kalapjánál hordta, azután a menyecske a maga koszorújával együtt eltette. A *jegykendőt* pedig a lajbi zsebben viselte a kihirdetés ideje alatt 3 hétig s ha közben elpiszkolódott, a menyasszony elvette, kimosta és kivasalta.

A *jegyinget* a menyasszony készítette, sajátkezüleg hímezte ki az elejét s a kézelőjét rózsákkal. Közvetlenül az esküvő napjának reggelén küldte el a menyasszony a vőlegény vőfélyével, aki ezért kendőt kapott ajándékba a menyasszonytól. A vőlegény a menyasszonynak 10—40 pengőt is adott s ezt együtt mentek elvásárolni; ebből vett a menyasszony magának ruhát is.

A két vőfély külön *hívta* meg a rokonokat, komákat. Rendesen a harmadik ágig tartják a rokonságot, addig hívnak. A menyasszony 2—2 kendőt adott a hívóknak s ezeket a mellükön keresztbe kötötték. Szőttes fehér kendők voltak ezek piros mintával. A vőfélybotra pántlikát kötöttek.

A lakodalomelőtti nap a meghívott szakácsasszonyok elkészítették a levesbe való *csigát*.

Lakodalom előtt való nap, tehát rendesen vasárnap este, volt a *konyhatánc*. Legények és lányok este összegyültek a menyasszonynál, ahol ott volt a vőlegény is és rövid tánc után széjjelmentek.

A menyasszonynak rendesen körülbelül 36 darab kendőt kellett előkészítenie. Ezekből azután kettőt-kettőt kaptak a násznagyok, a lánykiadó, a lánykérő, a szakácsné és a legény két szakácsa s a menyasszony két szakácsa, a kis- és nagyvőfély, egyet-egyet pedig az italra ügyelő két kamaragazda, a vőlegény apja és anyja, a kocsis, a pap s a jegyző. Kettőt-kettőt akasztottak a lovak, vagy ha ökrös szekéren mentek, a négy ökör jármára.

Hivatalos személyek voltak: a 2 násznagy, a lánykiadó és lánykérő, a kis- és nagy vőfély, a kis- és nagy nyoszolyó s aztán mindkét

1. ábra. Kézfogó galagonyaágra akasztott kenderkóc gyujtással. — Verlobung durch Anzünden von Hanfwerg, das auf einen Wiessendornast gehängt ist.

násznagy mellett 4—4 fennforgó, akik az enni-innivalókat segítik behordani, 2 szakácsné, 2—2 szakács, 2 kamaragazda. A nagy nyoszolyó lehet lány is, de rendesen asszony, a kis nyoszolyó csak lány lehet. A kis- és nagy nyoszolyó készíti az ú. n. *nyoszolyókalácsot*; a nagy nyoszolyóé akkora volt, mint a menyasszony, a kis nyoszolyóé természetesen kisebb. Díszített, fonatos kalácsok voltak ezek s a nagy nyoszolyóén 6 kendő, a kis nyoszolyén 2 kendő volt.

A meghívott vendégek a lakodalom napján reggel vitték el ajándékaikat.

dékaikat: rendesen lisztet, tojást, a jobb modúak azonban tyúkot is vittek.

A lakodalom rendesen hétfőn kezdődött és három napig tartott, hétfőn volt az esküvő este vacsorával, kedden a kontyozó és szerdán pótoltak.

A templomba mindkét menet külön indult. Előbb azonban úgy a menyasszonyt, mint a vőlegényt elbúcsúztatják szüleitől, testvéreitől, rokonaitól, barátaitól. A menyasszonyos ház menetéből elől megy a menyasszony, körülvéve a lánypajtások összefogózott seregével, utánuk következnek a többiek. A vőlegényes ház menetében a vőlegényt szintén a cimborái veszik körül. A templomban a menyasszony beül a maga helyére, a legény pedig az első sorba, a presbiterek padjába. Templomból kijövet eléneklik a papnak:

Örülhet már a pap, nem fizet árendát,
Vehet már magának cifra reverendát,

a lány- és legénycimborák pedig nevetve kérdezgetik az új párt: „Miért nem vártál meg komám?" — s ezek nevetve válaszolták: „Egyszerre nem tehetjük meg, nem egyszerre jöttünk ki a nyájból". Aztán táncra perdültek a pap udvarán, a zene szólt, amig az új pár bement a paphoz beíratásra. Ekkor adták át a papnak az ajándékot és pedig úgy a lányos, mint a legényes háztól egy kalácsot és egy félliter bort, a menyasszony pedig még külön egy kendőt. Ugyanilyen ajándékot kap a tanító is, valamint a polgári házasság óta a jegyző is.

Ezután szétváltak a vőlegény és menyasszony népe s külön-külön a vendéges házhoz mennek megebédelni. Ebéd után a vőlegény násznagya, a nagy és kis nyoszolyó és mások a menyasszonyért indulnak. Régen szokás szerint felcsengőzött, felkendőzött négyökrös vagy négylovas szekérrel mentek s a lányos házba az állatoknak sokszor 2 q szénát is lehánytak. Gyakran 10—15 díszesen felöltözött legény kisérte lovon a menetet. A menyasszony házánál az udvart elzárták, az ajtóra nagy boronát tettek s azt mondták, nem mehetnek be addig, mig nem fizetnek; találós kérdéseket is adtak fel. A betörni akarókat tövises ágakkal verték, sokszor verekedés is lett belőle. Végre is beengedték s az asztalhoz ültették őket. Rövid evés-ivás után a vőlegény násznagya *kikísérte a menyasszonyt*, hogy hazavihessék. Előbb azonban a menyasszony vőfélye elbúcsúztatja a menyasszonyt szüleitől, testvéreitől, rokonaitól, leánypajtásaitól. Mindnyájan felültek a szekérre, még oldalt is „gabaszkodtak" rá. Igy mentek nagy danolással, kurjongatással a vőlegényes „királyi" házhoz. Itt a vőfély beköszöntötte a menyasszonyt, ő pedig megcsókolta ura apját és anyját. Ezután, aki csak akarja, megforgathatja, de 10 krajcárt kellett fizetnie a táncért. Az igy begyült pénzen a násznagy és lánykérő osztozkodtak.

Ezután leültek és megkezdődött a vacsora. A vőlegény és menyasszony az utcai ablaknál háttal ültek, a menyasszony mellett a két nyoszolyó, a vőlegény mellett a két násznagy ült. A szobában rendesen négy asztalt állítottak fel s azok köré ültek a vendégek.

A vacsora ételei: húsleves csigával, töltött káposzta, a kását (régen köles, újabban rizs) egész sűrűre készítették. Amikor a kását behozták, a legények sorra bekenték egymást vele. Vacsora után bejöttek a

szakácsasszonyok, bekötött kezükben fakanál s azon a címen, hogy a kása keverésekor megégették a kezüket, pénzt kértek. Vacsora után behozzák a két nyoszolyó kalácsot s annyi darabra törte a násznagy, ahány asztal volt; szétosztották s mindenkinek kellett belőle ennie. A vacsorán a vőlegénynek lyukas kanalat szokás adni; a vőlegény és menyasszony egy pohárból isznak, hogy jobban összeszokjanak.

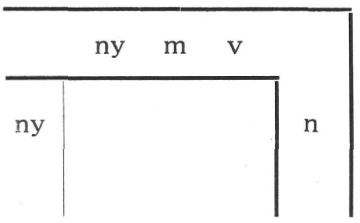

Vacsora után volt a *kendőtánc* is. A cigány állandóan húzta a csárdást, egyik ilyen alkalommal igen kedvelt nóta volt:

Tűzhelyen a paszulya,
Ma egy hete főztem,
Nem főzhetök mindég húst,
Tavaly nyáron főztem.

A legény egy hímzett kendőt ügyesen rádobott a lány fejére s azzal vitte a táncba, de fizetniök kellett a kitett tányérra. Egyszerre mindig csak egy pár táncolt.

Amikor vége volt a kendőtáncnak, összekapaszkodtak s kezdődött a *bojnyik tánc* (v. ö. Gönyey, Ethnographia 42: 198.), elől a vőfély, annak vállára tette kezét a menyasszony, kis és nagy nyoszolyó s utánnuk a többi fiatalok. Először egy helyben táncoltak, aztán neki indultak s közben átbujtak a kemence kürtőjén. Ezután általános tánc kezdődött s ez régen reggelig is eltartott.

A lányosháznál maradt vendégek az újpár elvonulta után is tovább folytatták a mulatságot. A vőlegényes háznál pedig hajnalban a férfiak felöltözködtek mindenféle maskarába, végigjárták a falut és azoktól a házaktól, ahol a meghívottak hazaszöktek a lagziból, tyúkot s más egyebet loptak, azokat elvitték a kocsmába, elzálogosították, illetve az árát elitták s gazdájának kellett kiváltania. Aztán ismét visszamentek a házhoz, de csak azért, hogy reggel felé ismét elmenjenek az elszököttekhez s ekkor erőszakkal elhozták őket a lakodalmas házba. Itt háttal hordóra vagy farönkre fektették s jól meghengergették őket: „azon meggömbörítették a derekukat".

Régen csak másodnap volt a *kontyoló*, újabban azonban már a lagzi napján, vacsora után megcsinálják. A vőfély összeszedte a memecskéket a vőlegényes házhoz s onnan a menyecskét a felsőszomszédba vagy távolabbi házba, de mindig felfelé vezetik, hogy majd felfelé menjen a vagyon is. Itt csak asszonyok vannak jelen, s aki legjobban értette, az becsavarta a haját, kontyba tette, a piros kendőt hátrakötötte, a másikat pedig előre. Ez a vőlegény ajándéka, a lakodalom előtt a menyasszony választja ki s veszi meg. Kontyolás után „Ezt a kerek erdőt járom én" dallamára ezt a szöveget éneklik:

Ha már menyecskének beálltál,
Apádtól, anyádtól elváltál,
Jól viseljed asszonyságodat,
Hamar meg ne szólasd magadat.

Ezután az asszonyok mindenféle maskarába öltöznek, rongyos ruhát vesznek magukra, arcukat bekormozzák, hogy meg ne ismerjék őket s így vezetik be a menyasszonyt. Máskor meg egymás vállára téve kezüket, rövid saszé-lépéssel vonulnak be s a nóta „tiri riri rajrom" réjárára tapsolva körben fordulnak :

Az én uram igen jó, tiri riri rajrom,
Télben ökör, nyárban ló, tiri riri rajrom,
Nem eszi a metéltkét, tiri riri rajrom,
Üsse ki a böndőjét, tiri riri rajrom.
Falu végén van egy ház, tiri riri rajrom,
Zsidó abban árendás, tiri riri rajrom,
Annak van egy szép lánya, tiri riri rajrom,
Fáj a szívem utána, tiri riri rajrom.

Megcsinálták a menyecskék azt is, hogy egymást szekérre ültetve nagy nevetés, ugrálás közben végighúzgálták az udvaron. A kontyoló rendesen két óra hosszáig tartott. Bevezetéskor a násznagy köszönti a menyecskét, kezet fog a mamájával (anyósával), aztán az asszonyok körbefogva körültáncolják, majd maguk közé veszik, így avatják be az asszonyi közösségbe.

Kontyolás után van a *menyasszonytánc*. Először a nagyvőfély táncol a menyasszonnyal, majd a kisvőfély, ezután sorban előbb az asszonyok, majd a férfiak. Aki táncolni akart, az pénzt dobott a kitett tányérra. Végül a vőlegény megragadta s kitáncolt vele.

Bistén a konytyolás szintén más házban történt s csak asszonyok jelenlétében. A menyecske fejét piros kendővel hátrakötötték s egy színessel előre. A kendőket a vőlegény vette. Ezután visszavezették a menyecskét s kezdődött a *kontyolótánc*. Először a vőfély táncol vele, aki beköszönti, azután a nyoszolyók, násznagy s a rokonok sorban. Mindenkinek fizetni kell s a begyült pénz néhol a menyasszonyé, másutt a cigányoké. A konytyolótáncot forgatótáncnak is nevezték, amikor „megforgatik" a menyasszonyt. Régen a kontyolás után csak estig „állott" a zene.

A kontyolási táncok után a menyecskét asztalhoz ültetik s menyecsketársai sorra dalolják neki a fektetőnótákat.

Harmadnapon *„pótoltak"*,s ezt nevezték hőrésznek. Mindenkit, aki a lakodalomba hivatalos volt, meghívott a vőfély azzal, hogy „Eddig a gazdáét ettük-ittuk, most pótoljunk". Mindenki vitt enni-innivalót s ez a mulatság sokszor reggelig is eltartott.

Az ágyat (nyoszolyát), ládát, hat párnát, 1 dunnát, egy derékaljat csak a lakodalom után viszik át, és csak az új pár megy értük. Ha azonban más faluba viszik a leányt, akkor „többet kell kiállítani" ; élésládát s esetleg még mást is adnak s ilyenkor adják ki a „rugott borjút" is.

Amikor más faluból hoznak asszonyt, akkor a hidat, vagy ahol szoros hely van, elkerítik s a menet nem jöhet be addig, amíg a kiadónásznagy s a legények az új menyecskét meg nem táncoltatják, és a vőlegény a szokásos váltságdíjat ki nem fizette. Ugyanígy tesznek a lánykiadó falu legényei is a maguk határán.*

* Az újonnan érkező papot is megállítják a határban s fizetnie kell, imádságot mond.

Vasárnap templomba ment a menyecske anyjokával; ez vezette őt azután helyére. Az anyjoka így hívta reggel menyét a templomba: „gyere utánam!"

Ha a jegyesség az esküvő előtt bomlik fel, — mert a legény valami miatt visszatetszett a lánynak vagy szüleinek, — akkor visszaküldik a jegyet. Ha az asszony hazament szüleihez, igyekeztek kibékíteni, holmiját azonban a kibékítés meghiúsulta esetén sem adták ki.

Ha az asszony özvegyen maradt, s nincsen gyerek, visszamehet a szüleihez, bár az apósa köteles eltartani. Szokásban volt azonban, hogy az urának az öccse, ha nőtlen volt, elvette feleségül. A vőül ment

2. ábra. Fiatal leányhalott padon kiterítve, fején virágkoszorú. — Junges Mädchen auf der Totenbahre. Auf ihrem Kopf ein Blumenkranz.

legényt, ha özvegyen maradt, különösen ha gyerek is volt, rendesen megházasították.

A megesett lányt legfeljebb özvegy ember veszi el, akinek kisgyereke maradt. A megesett lányokat a kürtő alatt kontyolták, azt mondják: odaverik a fenekét és jó asszony lesz.

Temetés.

Végrendeletet régen szóban tettek az odahívott törvénybíró s egy hites előtt.

A halottat valamelyik rokon asszony, férfi mosdatta meg, megborotválta, felöltöztette. Ha életében kívánta, melléje tették pipáját, imádságos könyvét is.

Ma a fiatalok koporsóját kékre, az öregekét feketére festik. Régen

festetlen volt a koporsó, s a fiatalokét fehér gyolccsal vonták be, az öregekét pedig feketével. (2. ábra.)

Az iskolából kikerült lányoknak és legényeknek *lobogós temetés* jár. A lobogót vagy ászlót úgy készítik, hogy egy 2—3 méteres rudat betekernek szőttes kendőkkel úgy, hogy a rúd egyáltalán ne lássék, 4—6 darab egyszínű (fehér, zöld, fekete) nagykendőt sarkuknál fogva összekötnek s ezeket felkötik a rúd végére, tetejére egy — a nagykendőkkel egyező színű — fejkendőt kötnek körbe úgy, hogy mint az esernyő szétterül rajta, felül egy fehér kendőt kötnek, pántlikákat s a tetejébe rózsacsokrot. Régen, különösen legénytemetéskor, több pár is szerepelt másszínű ruhákban és lobogóval is. (4. ábra A.)

Ha lány hal meg, négy legény viszi koporsóját a lábtól való fán (kis gombfa), 6 lány pedig a lobogót. Az első két pár fekete ruhában van öltözve, a második pár fehérben, a harmadik zöldben. Régen több pár lány is volt s mindenik pár egyforma színű ruhában volt öltözve. Elől egy rokon legény viszi a fejfát „gombos fát", egy fehérruhás lány pedig a „jegyet", mert a meghalt lány tulajdonképen menyasszony, az anyja is úgy siratja:

Én szép szerelmes magzatom,
Szép menyasszonyom.

Tányéron vitt jegy tulajdonképen egy zsebkendő, amelyre rá van hímezve a halott neve és életkora. A fehérruhába öltözött lányok viszik a koszorúkat. A hat legény úgy van díszítve, mint a vőfélyek, jobb vállukról baloldalt menőleg vőfélykendő van mellükön és hátukon átkötve.

Háromszori harangozás után a gyászoló gyülekezet a templomba indul s itt a lányok a lobogókat a katedrához támasztják. A templomi szertartás után a koporsót kihozzák az udvarra s ott székekre helyezik (4. á. B.) A pap a koporsó fejénél ül, oldalt a közeli rokonok. Két oldalt helyezkednek el a lányok a lobogóval s a többiek. Rövid éneklés után elindul a menet, elől a gombosfát vivő legény (3. á.), utána a jegyet vivő leány, azután a koporsó két oldalán a lobogót vivő lányok, ezután a rokonok, pap, énekesek stb. Utközben többször megállnak, egy verset énekelnek. A temetőbeli szertartás után behányják a sírt úgy, hogy teteje négyszöges; fejéhez teszik a nagy gombfát, erre rászögezik a jegyet s mellé egy koszorút illesztenek, a két kis gombfát pedig a lábhoz szúrják. Koszorú több van, mert a rokonok is kötnek, meg a keresztanyja is.

Ugyanilyen a legénytemetés is, csakhogy akkor a koporsót is lányok viszik s a lobogót is. De jegyet legénynek is készítenek.

Nyíriben ugyanúgy ment a temetés, mint Pusztafaluban, csak a lányok fehérbe voltak öltözve, gombfát tettek a fejhez s arra szegezték a jegyet, de a lábhoz nem tettek kis gombfát.

Bistén, ha kisgyermek halt meg, fakardot faragtak, tetejére bokrétát kötöttek s pántlikával körülcsavarták s azt a temetéskor egy fiú vitte a menet előtt, két lány pedig koszorúsan ment mellette tányéron vitt koszorúval. Legény vagy leány temetésekor vőfélykendős legények vitték a koporsót s jegyet is vittek s ezt azután a gombfára szegezték; ugyanoda szegezték a lányok vitte koszorút is.

Haláleset bekövetkeztekor meghívnak négy rokonférfit sírt ásni. Ezeket munkájuk végeztével torra invitálják: tyúklevest készítenek, sült tyúkot, haluskát s megkérdik, mit szeretnek jobban, bort vagy pálinkát s azt adnak nekik. A sírt rendesen embermagasságúra ássák. A sírokat úgy helyezik el, hogy a halott arccal napkeletre néz.

3. ábra. A halottat kísérő vőfélykendős legény, a gombfán „jegykendő". — Bursche, der die Leiche begleitet, mit Brautführertuch. Auf der Grabholz ein Brauttuch.

Májusfa.

Május elsején a lányok állítanak egy kb. 3 méteres zöldágat az istenházában. A tulajdonképeni hajnalfát pünkösdkor állítják a legények a szeretőjüknek. Több legény összeáll s együtt mennek ki éjjel az erdőre a fákat levágni. Ezek rendesen 5—6 méteres jávor- vagy hársfák, régen cseresnyefát is vágtak, ha éppen akkor virágzottak; de ezt a hatóság eltiltotta. A környékbeli falvakban nyírfát is állítanak. A fa ágait letakarítják úgy, hogy csak a tetején marad egy „szép karika olyan, mint egy alma". Kerítéscölöphöz, házoldalhoz kötözik kötéllel vagy dróttal. Pünkösdi bálon az a lány többet fizetett, akinek zöldága volt, mint akinek nem.

Husvét hétfőjén a legények locsolni járnak. Beköszöntenek a házba:

Szerencsés jónapot kívánok e háznak,
Friss vizet azoknak, akik meg nem fáznak.
Látom itt egy virág hervadozik,
Ha talán megöntöm, jobban illatozik,
Friss vizemtől minden része kivirágzik,
Fáradságomért egy pár hímessel tartozik.

Ezután két legény megragadja a leány két kezét s leviszi a patakhoz vagy a kúthoz és a harmadik alaposan lelocsolja.

Karácsonyeste a pásztorok házról-házra jártak s kürtölésükért lángost és pálinkát kaptak.

Betlehemezés nem volt, csak a szomszédos tót községekből jöttek át betlehemmel. Érdekes és máshonnan nem ismert szokás volt azonban az asszonyi kántálás, néhány asszony összeállott s elmentek a paphoz, a jógazdákhoz és szent énekeket énekeltek.

Gergely napján az iskolás gyerekek a tanító vezetésével végigjárták a falut s énekeltek:

Kérem asszonyomat, adjon vagy két tojást,
Kérem a tarkát, tojjon helyébe mást,
A fekete, sárga, fejér és a suta,
Tojjanak sokakat minden Gergely napra.

Tojást, pénzt vagy amit tudtak, adtak s mindez a koleda a tanítóé volt.

Aratás után szokásban volt, hogy amikor végeztek, 10-en, sőt többen is összeszedelőzködtek s danolva jöttek hazafelé.

Házközösség.

A rokonság tágabb körét a „magunk felekezeté"-nek nevezik. Régen általános volt, hogy a leszármazottak együtt laktak, amig „megbékéltek". 14—25-ig is felment az egykenyéren (egy konyhán) élők száma. *A gazda*, a legidősebb férfi irányította a gazdaságot, ő szabta meg a munkát. Másnak beleszólni nem volt szabad intézkedéseibe, ujabban azonban, ha nem jól rendelkezett vagy csinálta a munkát, figyelmeztethették. Amit szereztek, az közös szerzemény volt, nem a sajátjuk, még a házasoknak is át kellett adniok munkájuk eredményét. A gazda tartozott ruházatukról, ellátásukról gondoskodni. A *gazdaszszony* irányította a női, házi munkát, ő főzött. A házban lévő menyecske saját vagyona csak a láda, ruhájuk s a „rugott bornyú", amit hozományba kaptak. Ennek haszna is az ő vagyonát növelte, ebből ruházta t. i. gyermekét stb. Az asszony ültethet tyúkot is, a csirke és a tojás az ő vagyona. Régebben páronként kepére is elmentek s az így szerzett jövedelem (kb. 12 q. búza) az övék lett.

Régen nem termesztettek kendert, az asszonyok lejártak az alföldre tilolni s az így szerzett kenderből látták el a ház szükségleteit.

A szolgalegény együtt evett a gazdával. Ha mulatság jött, joga volt elmenni a mulatságba s a gazda pénzt is adott neki. Rangbeli elkülönülés nem volt, sok szolgalegény ment vőül, vette el a gazdája lányát. Ujesztendő előtt „felkérdezte" a gazda a szolgalegényt, hogy megmarad-e vagy sem. Ha elment, akkor búcsúebédet kapott s ezen elköszönt a gazdától, gazdasszonytól, kérte, hogy bocsássanak meg neki, ha valamiben vétett. A megmaradó legény pedig áldomás ebédet kapott.

A házközösségben élőknek egy nagy tálban tették fel az ennivalót s az asztalhoz csak a család dolgozó tagjai ülhettek.

Ma is sok helyen meg van még, bár a házközösség már felbomlott, hogy a 70—80 éves gazda ne adja ki a fiúk részét, csak használatra bírják a nekik szánt földet. Ezzel a családfő nemcsak tekintélyét akarja továbbra is biztosítani, hanem fenn akarja tartani beleszólási jogát, ha fia helytelenül gazdálkodna.

Megszólítás. Az idősebbek általában tegezték a fiatalokat, a lányok a legényeket; feleség az urát kendezte, ma magázza. Az idősebb férfit atyusnak szólítják, az idősebb asszonyt mamának, maminak.

A *„vőül" ment* legény, ha más faluba megy, megkapja a maga részét állatban, a földben azonban pénzzel kielégítették vagy ha lehet kicserélik olyanéval, aki ebbe a faluba jött. A maga nevéhez igen gyakran felveszi a felesége nevét is, pl. Hutkai Péter Imre tulaidonképen Péter Imre, a felesége Hutkai lány, — Hutkai Bacsó József tulajdonképen Bacsó stb.

Kaláka.

Házépítéskor összehívják a rokonokat, komákat s ezek segítenek, egyik fát hoz, a másik követ s mindenki segít az építkezésben.

Ha valakinek elpusztult a termése, zsákot vesz magához és sorba járja a házakat s aki amit tud, azt ad segítségül. Ez tehát nem munkakaláka, hanem kölcsönös segítés a szükségben, mint a másutt ú. n. hapsa is: ha a marhának eltörik a lába s le kell vágni, a károsult gazda sorrajárja a rokonokat s ezek a szétdarabolt hust átveszik s ezzel összeadják a pénzt egy marha megvásárlásához.

4. ábra. A) **A halottat kísérő leányok színes kendőkből készített zászlókkal. Hátul az egyik lány tányéron viszi a rozmaringot és a jegykendőt.** B) **A leányhalottat vivő legények vőfélykendővel.** — A) **Mädchen die Leiche begleitend. Sie tragen Fahnen aus bunten Tüchern. Ein aus ihnen trägt einen Teller mit Rosmarin und das Brauttuch.** B) **Burschen mit Brauttüchern die Leiche tragend.**

Képések.

Az aratásra páronként állottak össze a csoportok, s az alföldi uradalmakba szegődtek el aratásra. Rendesen házaspárok voltak, ha azonban az asszony nem tudott elmenni, akkor a férfi más asszonyt vagy lányt vitt magával. A képések tisztviselőket választanak maguknak. A *gazda* parancsol mindenben, ő köti az egyezséget az uradalommal, ő kéri ki, amire szükség van, ő rendelkezik a munka végzésében, s a munka abbahagyását is ő rendeli el. A *számadó* számolja meg a kereszteket, mennyi jut a képéseknek s mennyi az uradalomnak. A *harangozó* „csörgeti fel" a kaszát a délipihenő után, jelzi, hogy a pihenésnek vége, munkához lehet kezdeni. A *törvénybíró* parancsol az uraság kocsisának, ha vízre van szükség. A *kürtőbíró* feladata a szórakoztatás; rendesen huncut ember, aki pihenő alatt mulattatja a kepéseket. A *bába* az egyedüli asszony-tisztviselő: ha valaki beteg, ő jár el körülötte.

Cséplők.

A kepéről hazaérkezvén sokan megtették azt, hogy 2—3 férfi összeállott s csépelni mentek Göncre, ahol előzetes megállapodás alapján már várták őket az ottani nagygazdák. A napi munkáért $^3/_4$ rész életet ($^3/_4$ véka gabonát) kaptak ellátással s úgy egyeztek meg, hogy haza is szállították őket.

Jogi néphagyományok.

A kenderáztató egy helyen van, ott mindenkinek megvan a maga gödre, s a mocsolyát mindenki maga takarítja ki magának és a közelben levő forrásból vizet vezet belé. Ezt csak maga használhatja, más nem veheti igénybe. Külön nem jelölik semmivel, mindenki tudja, melyik gödör kié. Nyíriben nincs mindenkinek mocsolyája, s az ilyennek aztán a tulajdonos gazdák megengedték, hogy az ő kenderük kiáztatása után használhassák a mocsolyát, de akkor a kitakarítás ez utóbbinak kötelessége volt.

Ha valaki elad egy telket, először megkérdi a rokonokat, a maga „felekezetét", szomszédokat s felajánlja nekik eladásra. Csak ha ők nem veszik meg, adják el másnak.

Ha állatot adnak el, mindkét fél fizeti az áldomást, mert:

azt mondja szent Tamás,
hogy közös az áldomás.

Azzal biztatják egymást: „Én tettem áldomást, tegyél te is!" Régen, még ha egy tyúkot adtak el, akkor is áldomásoztak. Ha vásárban volt az eladás, a legközelebbi ponyva alá mentek, ha pedig a faluban, akkor a vevő házánál itták meg.

Két-három gazda közösen ásott egy kutat s közösen is adták hozzá a fát, követ, később is közösen járultak hozzá, ha valamit javítani kellett. Szárazság idején azonban szabad volt abból a kútból vizet hozni, amelyik nem száradt ki. Ezt nem volt szabad eltiltani.

Az átnyúló gyümölcsfát csak a fa tulajdonosa használhatja, de szokásos — jó szomszédok között — hogy a tulajdonos kóstolót ad belőle a szomszédnak.

Gyalogos átjárás bármelyik telken szabad, ha magas kerítés nincs.

Az állatok okozta kár esetében kárkivetés nem volt, mert kölcsönbe ment: ma nekem, holnap neked. A gyermekek okozta kárért azonban az apa viselte a felelősséget.

A kirajzott méheket, ha azok a más telkén szállnak le, a méhek tulajdonosa fogja be, sőt értesítik is róla, ha nem vették volna észre. Ha azonban kirajzanak az erdőbe, mezőre, akkor aki megtalálja, az fogja be; ilyenkor uratlan jószág, aminthogy az erdei vadméheket is, aki megleli, kifüstölheti, méhkasba foghatja és hazaviheti.

A viz által elsodort takarmány a tényleges tulajdonosé, s nem azé, akinek földjére vitte a víz.

Régen a szántóföldek sarkait kővel jelölték meg, de az osztozkodás s eladás folytán keletkezett szalagok, darabkák nincsenek külön jelölve. A beltelkeken kerítések általában véve nincsenek s az egy beltelken levő külön részek, meg a hozzájuk tartozó melléképületek, ólak, csűrök, stb. sincsenek külön sem elhatárolva, sem megjelölve. Az el-

határolás tulajdonképen eszményi s a beépítetlen részt a telken lakók közül mindenki használhatja.

Kölcsönbe pénzt jó kamatra adtak, gabonát azonban kamat nélkül.

*

A folklorisztikai gyüjtésre alkalmatlan időben érkeztünk Pusztafaluba. Az emberek a nyári munkával voltak elfoglalva, s ez pedig még a pihenő idővel is inkább a tárgyi néprajz körébe vágó anyag felgyüjtésére kedvez, mint a nép családi és hitéletét, törvényes szokásait s az egész népéletet felölelő babonaanyagát kutató folklóristának. Szerencsére azonban a pusztafalusi nép között sok az idős, a külső munkában már részt nem vevő öreg ember és asszony, akik megértvén érdeklődésünk és küldetésünk okát, készséggel állottak rendelkezésünkre. Gyüjtőink életkora azonban anyagunk jellegét is erősen befolyásolta: inkább a multról kaptunk felvilágosítást, mint a jelenről, — inkább olyanról akartak tudni és beszéltek, ami őket még érdekelte. Ez azonban semmiesetre sem csökkenti adataink értékét. A község zárt hely, lakói — különösen az idősebbek — nem igen érintkeztek várossal, sőt nagyobb községekkel sem. Szokásaik tehát az övéik, de mindenesetre érdemes volna felkutatni, hogy meddig terjed e szokások határa, mely szomszédos községekben élnek ugyanúgy, mert a pusztafalusi anyag igen sokban feltűnő különbséget mutat a közeli környék eddig ismert adataival. De mutat egyebet is: feltűnő egyezést az ország messzi vidékeivel. Nincs terünk az ok bővebb kutatására, csak a legfontosabbat említjük föl: a gyüjtések hiányosságát. Nincs rendszeres gyüjtőívünk, ezért gyüjtéseink ötletszerűek, alkalmiak, hiszen a gyüjtők nem ismerhetik népszokásaink országos anyagát. A maguk látóköréből a maguk gyüjtési területén tehát természetesnek vesznek olyat, s épp ezért fel sem jegyzik, ami pedig a magyar nép szociális vagy kultúrális gondolkodására általában jellemző. Ilyen pl. a székely „hapsa": a szerencsétlenül járt tehén húsának a közösségtől kötelező megvétele, hogy a gazda ne károsodjék. A szokást sajátos székely segítségnek ismertük, csak újabban kaptunk rá egy-két adatot az ország más, messzebb fekvő vidékeiről is. Pedig hallomásból úgy tudjuk, hogy országszerte általános, csak a mód, ahogyan a levágott tagok porcióba rakása, s aztán ezek értékelése történik, mutat vidékenkint eltérést.

Egyebekben is sok régi szokással találkozunk. A legényavatás pl. igen hasonló a tőzsérek feltusolásához. Máshonnan ismeretlen szokás a jegybokréta átadása is. Érdekes a leánybúcsú „konyhatánc", az italkezelő „kamaragazda", és ételhordók „fennforgó" s a hérész „pótlás" neve is. Még itt szokásos volt a pap udvarán való tánc, és régies a menyasszony hazavitelekor a lovaslegények szerepeltetése is. Érdekes volna tudni, hol ismeretes még a kendőtánc hasonló módja, meg a megszökött vendégek reggeli meghengergetőzése. Máshonnan ismeretlen a kontyolás szekerezése, s a felkontyolt újasszony körültáncolása is; a megesett lányok hasonló kontyolásáról sem olvastunk máshonnan. Keveset tudunk eddig a jegyesség felbontásának körülményeiről és következményeiről, s az özvegy sorsáról is; mindenesetre érdekes azonban az özvegynek ura öccsével való elvetetése. Eddig csak innen van tudomásunk a lobogóstemetésről, aztán a lányok templomi májusfájáról, az asszonyok karácsonyi kántálásáról. Mint a felhozott példák

mutatják, a jogszokások kutatása még mindig igen érdekes adatokat tárhatna fel; teljesen egyedül áll pl. az új papnak a határon való megtáncoltatása. De ha valahol, itt volna igazán szükség egy népszerű kérdőív összeállítására, mert a jogi anyaggal eddigi kérdőíveink egyáltalán nem törődnek, s a gyüjtőknek is éppen jogi ismeretük a legkevesebb.

Szendrey Ákos.

*

Sitten und Bräuche in Pusztafalu. Die Sitten und Bräuche der erforschten Gemeinde sind im allgemeinen mit den Sitten und Bräuchen anderer Gegenden des Komitats übereinstimmend. In den Bestattungsbräuchen bewahrte man aber sehr interessante Elemente, die in den umgebenden Dörfer nur noch verblassst leben. Das Begräbnis der Mädchen und der Burschen bewahrte nämlich Spuren der Totenhochzeit. Die Burschen, die die Leiche tragen, binden ein Brautführertuch um ihre Schulter. Neben den Burschen schreiten Mädchen paarweise einher; die Farbe ihrer Kleidung stimmt mit der ihrer Fahnen überein. Die Fahne wird also vorbereitet: eine 3—4 M lange Stange wird mit gewebten Tüchern umwickelt; 4—6 grosse Tücher werden an einer Ecke zusammengebunden und auf das Ende der Stange befestigt. Darüber wird ein Kopftuch schirmartig ausgebreitet, aufgebunden; schliesslich wird ganz oben ein weisses Tuch, bunte Bänder und ein Blumenstrauss angebunden. An der Spitze des Leichenzuges trägt ein verwandter Bursche das Grabholz und ein, im Weissen gekleidetes Mädchen das Brauttuch und einen Rosmarinzweig auf einem Teller; Name und Alter des verstorbenen Mädchens stehen auf das Tuch gestickt. Nachdem das Grab zu gemacht ist, wird das Brauttuch auf das Grabholz genagelt. Die Mutter beweint die Tochter mit den Worten: meine geliebte Leibesfrucht, meine schöne *Braut.*

Stirbt in *Biste* ein Kind, so trägt vor dem Leichenzug ein Knabe einen Holzdegen. Dieser Holzdegen ist mit Seidenbändern umwickelt, mit einem Strauss an der Spitze.

Vor der Verlobung war es Sitte einen Weissdornast mit einem Wergbausch zu schücken, einen Besen darauf zu legen und dieses, wenn man um den Bräutigamstrauss gebeten hat, in das Zimmer zu holen und anzuzünden. Nachdem man diesenicht annahm, brachte man erst den echten Strauss herein.

Cserszegtomaj.

(Egy hegyközség élete.)

I.

Keszthely városát északon elhagyva, a Sümeg felé vezető út mentén, jobbra a hegyoldalban, szétszórtan, szántások, szőlők, gyümölcsfák, boglyák, kazlak között számtalan kisebb-nagyobb épületet pillant meg az arra utazó. A napsugaras, zöldelő táj elszórt, fehérre meszelt kis házaival, különösen a dobogói magaslat után, első pillanatra a Balaton partján megszokott, présházakkal, pincékkel teletüzdelt szőlőhegyekre emlékeztet; de közelebbről a sok lakóház, melléképület, boglyák és kazlak felvilágosítanak, hogy itt állandóan lakott és megtelepedett helyről van szó. Felkapaszkodva a fensíkra a táj kitágul és egy nagyszabású, kb. 5—6 km. átmérőjű település bontakozik ki, szétszórt házakkal és gyümölcsösökkel, két kápolna bágyadtan feltörő tornyával; a település azonban egyenletes, csoportosulást sehol, még a kápolnák környékén sem találunk. Az utak többé-kevésbbé egyformák, jelentéktelen forgalommal. Itt-ott a szőlőkarókra felaggatott régi, bemohosodott lókoponyák pedig elárulják, hogy e hegyközség lakóiban a közeli város és egy nagyvilági életet élő fürdőhely erőteljesebb polgárosodást még aligha indíthattak meg.

Cserszegtomaj hegyközség Keszthelytől 2—5 km. távolságra fekszik, Magyarország egyik leglátogatottabb fürdőhelyétől, Hévíztől pedig alig 2 kilométerre. Cserszegtomaj keletkezésének történetét még nem ismerjük. Voltakép két különálló részből: Cserszegből és Tomajból keletkezett, a két rész hosszú ideig Keszthelyhez tartozott és csak 1838 után alakulnak önálló községgé;[1] a két hegyközséget 1846. egyesítik egy politikai községgé;[2] lakói azonban még ma is valamilyen határvonalat húznak egymás közé. (Erről később még szólok.) *Tomaj* nevű község létezett a török hódoltság előtti időkben, az uradalmi vadaskerttől északra terült el az országút mentén, *Tomay* család birtokát alkotta;[3] 1421. *Zsigmond* király *Rezi várát* és az ehhez tartozó *Rezi, Zsid, Tomaj, Falud* falvakat és *Keszthely* mezővárost elzálogosítja,[4] 1432. a *Pethők* kezére szállt,[5] 1557. *Kestel-Tomaj* név alatt szerepel.[6] *Bontz* azon az alapon, hogy Tomajt a későbbi török adózási lajstromban nem említik, a Keszthely-környéki falvak elpusztulását 1589-re teszi.[7] Egy 1674. évi feljegyzés a következő pusztákat említi Keszthely környékén: *Vonyarc, Diás, Cserszeg, Tomaj, Agyagh, Új Hegy, Zsid, Rezi, Szántó.*[8] A Keszthely-környéki szőlőhegyek benépesedése a török kivonulása után, XVIII—XIX. században történhetett, amikor a keszthelyi lakosságnak valószínűleg a nehezebb életkörülmények közt élő része kivándorolt a hegyre.[9] Így vándorolt ki a Keszthelytől keletre fekvő hegyoldalba is, alapítva a későbbi *Gyenesdiást* és *Vonyarcvashegyet.*[10]

1. ábra. Részlet Cserszegtomaj hegyközségből. — Teilansicht der Berggemeinde Cserszegtomaj.
Dr. Vajkai A. felvétele.

A kivándorlás helyét elsősorban a szőlő határozta meg. A Keszthely-környéki hegyekben szőlőt már régebben is műveltek. A cserszegi szőlőhegyet

[1] *Bontz József*: Keszthely város monografiája. Keszthely, 1896. 158. l.
[2] *Bontz*, 163.
[3] *Bontz*, 157.
[4] *Békefi Remig*: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest. 1907. 286. l.
[5] *Bontz*, 157.
[6] *Bontz*, 88.
[7] *Bontz*, 90.
[8] Zala vármegye levéltára Zalaegerszegen.
[9] Már a veszprémi szőlőhegyek tanulmányozásánál is azt tapasztaltam, hogy a hegyre állandó lakosnak elsősorban a szegénység megy (*Népr. Ért.* 1938 : 23.). *Tóth János* mondja, hogy a vasi hegyközségek lakossága a falu népfeleslegéből kerül ki (*Tóth János*: Így épít a vasi nép, Szombathely, 1938. 18. l.); hasonló települési adat Derzstomajról (*Népr. Ért.* 1938 : 328).
[10] *Diás* 1840. egyesül *Gyenessel* (*Bontz*, 164.), *Vanyarcz* 1850. *Vasheggyel* (*Bontz*, 166). *Felsőgyenes* helyén *Falud* nevezetű helység állott, ezt, hasonlóképen Tomajhoz, a török pusztította el (*Bontz*, 157.). A sorrendben következő balatonparti községnek, *Balatongyöröknek* az 1930. évi népszámlálás adatai szerint 264 állandó lakosa van. Az említett Keszthely-környéki hegyközségek közül jelen alkalomkor egyedül Cserszegtomajjal foglalkozom.

megemlíti egy 1628. évi okirat,[11] 1654. pedig Keszthely földesura több jobbágynak ad el birtokot, többek közt a *tomaji kőháton* egy szőlőt 50 forintért.[12] 1698. az akkori földesúr *Tomaj* helység előljáróit küldi ki, hogy a *Kestel-tomaji* határban lévő *Bükköd* (ma *Biked*)[13] nevű szőlőt hegyvám alá fölvegyék.[14] Cserszegtomaj hegyközségi artikulusait 1752. szerkesztették Zalaegerszegen, újabb kiadása 1769-ből.[15]

A hegyre való településnek részben oka lehetett a Keszthely városát gyűrűalakban körülfogó uradalmi birtok és a Balaton, amik megakadályozták a város lakóinak közvetlen terjeszkedését. Végül úgy *Tomaj*, mint *Gyenes* egy elpusztult falu környékén keletkezett (ha Tomaj nem is ép az eredeti falu helyén, hanem annak közelében), kialakulásában tehát része lehetett az eddigi telephelynek is. Az ember makacsul visszavándorol eredeti, megszokott telephelyére, amire jó példát találhatunk ép Tomaj településtörténetében; a Tomaj-környéki értékes illyr, kelta és római leletek,[16] *Lipp* páratlanul álló népvándorláskorabeli feltárásai[17] e táj régi megszállságára és művelt voltára utalnak.

2. ábra. Lakóházak. — Wohnhäuser.
Dr. Vajkai A. felvétele.

A jelenlegi hegyközség kiépítésében a központi mag a pince lehetett. Erről azonban részletesen a ház tárgyalásánál fogunk szólani.

II.

A következő sorok nem adhatják egy település közösségének teljes képét, amit írtunk, nem falumonografia. Ehhez a munkához több szakemberre volna szükség, több, sok évre terjedő időre. A kutatás módszerének alkalmazkodni kell a körülményekhez és a körülmények szabják meg többé-kevésbé a munka célját is. Az alábbiakban egy szétszórt, laza településről és az ott lakó emberek életéről lesz szó, egy forgalmas, sőt világhíres fürdőhelyek közé ékelt településről. Munkánk irányát tehát a település e két sajátsága fogja megszabni: keressük egyrészt a laza településben is megnyilvánuló közösségi szellemet, kutatva a falu és hegyközség közti különbségeket, másrészt, ép a közeli és nagyvárosi jellegű fürdőhelyek hatásakép a falusi életben jelentkező elpolgárosodás fokát. Kérdés, hogy csak az utolsó évtizedekben nekilendült balatonparti és hévízi fürdőélet szemmelláthatóbb válto-

[11] *Bontz*, 382.
[12] *Bontz*, 382.
[13] *Biked* a Dobogói-major feletti résznek a neve. Egyik odavalósi ember így magyarázta: *Biked* a béke szóból keletkezett, mert ezen a dombon *(Béke domb)* kötötték meg a török-magyar békét.
[14] *Bontz*, 385.
[15] Az utóbbi példány Keszthelyen a *Városi Levéltárban*.
[16] Leletek a *Balatoni Múzeumban* Keszthelyen.
[17] *Lipp Vilmos*: A keszthelyi sírmezők. Budapest. 1884.

zásokat idézett-e elő a környező parasztságban, — könnyebben észrevehető, úgyszólván lemérhető változásokat, elhajlást polgárosodásuk felé, — mint egy falu szomszédságában már régóta, évszázadok óta nyugalmasan fejlődő és ható nagyváros.

Ahhoz, hogy egy falu egységes képét adjuk, annak minden életmegnyilvánulására ki kellene terjeszkednünk. Mi azonban itt csak két dologgal foglalkozhatunk részletesebben: a szőlőmíveléssel (illetve az azzal összefüggésbe hozható egyéb életformákkal) és a népi orvoslással. A hegyközség kialakulásában föltehetőleg a döntő szót a szőlőmívelés adta meg; a szőlőmívelésre alkalmas földrajzi körülmények csalhatták ki a települőket a hegyre, ha kivándorlásuknak ezenfelül sok más oka is lehetett. A hangsúly azonban mindig a szőlőn volt, érthető, hogy részletesebben elsősorban ezzel a kérdéssel foglalkozunk. A népi orvoslás pedig egyéb kutatásainkhoz áll közelebb, amellett, hogy a babonaanyag nagy részét magába zárván, a népi orvoslásnak fejezete már egymagában is sokat elárul egy közösség életéből, nemkülönben a polgárosodásnak fokáról.[18]

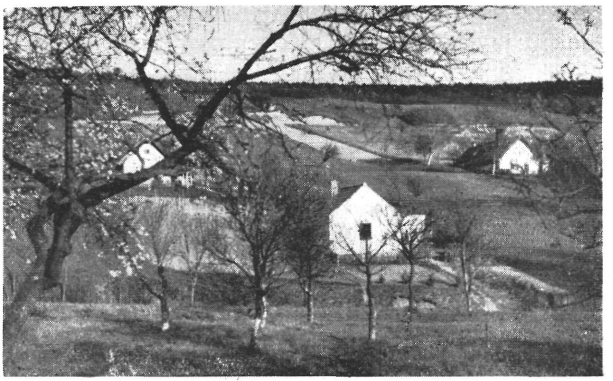

3. ábra. Lakóházak. — Wohnhäuser.
Dr. Vajkai A. felvétele.

Eljárásunk módszertanilag esetleg kifogásolható. A néprajztudománynál hangsúlyozni szokták az időtlenséget, azt, hogy a néprajz célja csak a hagyományozott dolgok, a mélyen begyökeredzett életformák leírása és boncolgatása lehet, hogy a néprajz nem kultúrtörténet és nem szociografia; a néprajz nem életrajzok gyüjteménye és nem történelem. Ez igaz, de csak részben. Az időtlenséget, a tradiciót, a hagyományt, a mélyen begyökeredzett életformákat mi is hangsúlyozzuk, azonban elsősorban magából az emberből kiindulva, tehát lélektani alapon. Az emberi természet formáit keressük és a jelenségeket az emberen keresztül kíséreljük megmagyarázni. A közösségből gyakran egyéniségeket ragadunk ki, embereket a maguk sajátos tulajdonságaikkal, egyéni mozdulataikkal; híres gyógyítókat vagy ügyeskezű faragóembereket írunk le, akiknek egyéni, személyükhöz kötött képességeiken keresztül igyekszünk a közösség szemléletét megközelíteni. Az adatokat nem élettelen tömegként kezeljük, mintha végeredményben semmi közük se volna a parasztsághoz, hanem élő, folyton változó és átalakuló, az emberi természettel egybeolvadó valóságként. Igaz, így is könnyen áttérhetünk a lélektan útjaira, ami ismét messze vezetne a néprajztól, mint különálló tudománytól. De végeredményben tudományunk még túlfiatal ahhoz, hogy önálló tudományként szerepeljen. Egyelőre meg kell elégednünk azzal, hogy más tudományágakkal közös utakon megértésben haladjon célja felé, a népi közösségnek igaz megismerése felé.

[18] A népi orvoslást egyéb tanulmányaimban is igyekeztem a falu életébe, a környezetbe, a közösségbe szervesen beilleszteni. (Pld. *Az ősi-i javas ember, A csatkai búcsú. Ethn.* 1938, 1940). Ezzel a módszerrel a különben lélektanilag annyira nehezen kibogozható kérdés is könnyebben megközelíthető.

III.

Cserszegtomaj *lakosainak* száma 1930-ban *2004* volt, túlnyomó részük őstermelő (az *1004* kereső közül *928*), a többiek az iparban (*38*), a kereskedelemben (*5*) és egyéb foglalkozási ágakban találtak megélhetést. A hegyközség *házainak* száma *448*, anyaguk legnagyobbrészt vályog-sár (*392* ház). *Állatállományuk*: *885* szarvasmarha, *163* ló, *982* sertés, *3506* baromfi, *174* méhcsalád. A hegyközségnek az 1935. évi birtokösszeírás szerint *1542 hold* földje van, az összes gazdaságok száma *564*, lakossai tehát kifejezetten törpebirtokosok: *140* gazdaságnak *1 holdnál* kisebb földbirtoka van, *368* gazdaságnak (vagyis a gazdaságok legnagyobb részének) *1—5 hold*; *5—10 holdas* birtokos *42* van, *10—20 holdas* csak *10*, végül *20—50 holdas 3. 50 holdja* csak *1* birtokosnak van; a nagyobb birtokok azonban nem jöhetnek szóba, mert a 20 holdon felüli birtokok mind városi emberek, illetve testületek kezén vannak. A föld az egyes művelési ágak szerint a következőképp oszlik meg: *702* hold szántó, *493* hold rét, *210* hold szőlő, *67* hold legelő, *7* hold kert, *5* hold erdő, adómentes 67 hold.[19]

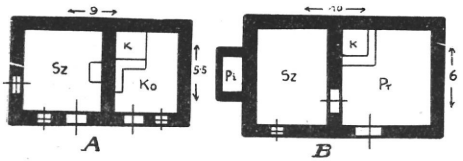

4. ábra. A. Kétosztású ház. (V. ö. 5 ábrával.) — **Zweiteiliges Haus.** — B. **Pince fölé épített kétosztású ház.** — **Zweiteiliges Haus mit Keller.** Sz = szoba (Zimmer), Ko = konyha (Küche), K = kemence (Backofen), Pr = présház (Presshaus), Pi = pincelejárat (Abgang in den Keller).

A fenti néhány adatból már megállapíthatjuk, hogy a szomszédos, elsősorban fürdőváros jellegű Keszthely a hegyközség őstermelő főfoglalkozásában lényeges változást nem hozott létre, sőt valószínüleg a közeli fürdőhelyek nyári idegenforgalma csak erősíti az őstermelést. Egy város közelsége a falu elpolgárosodására különböző mértékben hathat; nagy, fejlett iparú város a foglalkozás átcsoportosításával gyökerében formálja saját képére a falu népét,[20] míg az elsősorban fürdőváros jellegű helység továbbra is az őstermelés megmaradására kényszeríti a környék lakosságát. A falu polgárosodása az utóbbi esetben inkább külsőségekben, a zajos fürdővendégek felületes utánzásában fog megnyilvánulni, mint az emberek belső, lényegbeli átalakulásában. Igy történhetik meg, hogy Cserszegtomaj szőlőiben szemverés ellen a szőlőkarók végibe lókoponyákat tűzdelnek, egy európai hírű és nagymultú gazdasági főiskola tőszomszédságában.

IV.

Cserszegtomaj hegyközség kialakulásában erőteljes, kényszerítő hatalmaknak kellett közrejátszaniok, mert a település egyik legfontosabb előfeltétele, a víz, itt teljesen hiányzik. Patak nem szeli át a községet, kutakat pedig a dolomittalajba csak fáradságos és költséges munka árán tudnak fúrni. Igy csak néhány kút van a széles kiterjedésű hegyközségben, helyette majd minden ház mellett találunk 4—6 m. átmérőjű, 3—5 m. mély gödröt (agyagos helyen: *sáros gödör, vizes gödör, tóka*; vagy ha oldalt kicementezték: *cementes gödör*); a talajvíz ebbe gyűlik össze, sőt az ereszről lecsorgó esővizet is ide vezetik. Régen ásott gödrök, ezt bizonyítják a tóka köré ültetett koros fák is. A gödör mellett esetleg ott találjuk a vízmerő kampót. A tókából azonban csak a jószágnak adnak inni, sőt ha lehet, a jószágot is a kútra hajtják. Vannak községi kutak, de kutat ásatnak, többen összeállva, magánosok is. Pld. Cserszegen az egyik kutat tizenheten ásatták, ebből a kút-

[19] Többé-kevésbbé hasonló a birtokviszony a szomszéd két hegyközségben, *Gyenesdiáson* és *Vonyarcvashegyen* is.

[20] A folyamat természetesen meglehetősen bonyolult. V. ö. ***Népr. Ért.*** 1938 : 20.

ból csak ők vizezhetnek, más nem. Egy másik kutat ketten ásattak, 700 pengőbe került; ebből is csak kérelem szerint adnak másnak, esetleg szolgálatban. A szolgálat lehet pld. egy évi kúthasználatért 6 napi munka.

A távoli, gyakran 1/2 óra járásnyira levő kútról eléggé fáradságos dolog a vizet felhozni; nők fejükön hozzák[21] kannákban, (kanna a fejükön, egyik kezükben vödör), a férfiak vállukra helyezett *csingafán*; a csingafa kb. 140 cm. hosszú rúd, két végén egy-egy horoggal (esetleg egyik végén hámfával)[22], amire a vizes edényt akasztják. A sajtárba gyakran deszkalapot tesznek, ami megakadályozza a víz kiloccsanását.[23] Mindenesetre kényelmetlen művelet a vizet messziről a házhoz hozni. („*Terhében hozza*", „*terhét visz*").[24] Akinek fogatja van (befogója), az lajttal hozza fel a vizet. Azt is hallottam, hogy régebben még a Balatonról is hoztak vizet.

Lakóház és melléképületek. A hegyközség legrégibb épületei — feltehetőleg — a fa (boronya) pincék lehettek; a hegyközség létalapját eredetileg a szőlő képezte, valószínű tehát, hogy az első épületek a szőlőmíveléssel kapcsolatban jöttek létre. Néhány boronyapincét a hegyben még találhatunk; az egyik tomaji boronyapince 5 méter széles épület, hatalmas mestergerendával, padlásolt; a hozzácsatlakozó és eredetileg padlástalan présház fala azonban már kő, hasonlóképen az istálló is (12. ábra.). Valószínű, hogy az utóbbi épületek későbbi toldalékok, az eredeti építkezés a fapince lehetett. Cserszegen Vajda Mariska fapincéje 4x5 m. nagyságú, falát a hatalmas fagerendák mellett helyenként kő is alkotja; a présház már tiszta kő. E régi pincék, ahogy az alaprajzokból[25] láthatjuk, aránylag kicsinyek és megközelítőleg négyszögletűek voltak. A Vajda pincében még megvan a hatalmas kölykes zár.

5. ábra. Kétosztású ház. (V. ö. 4. ábra A) — **Zweiteiliges Haus** (S. Abb. 4. A). Dr. Vajkai A. felvétele.

A most még álló boronyapincéhez és általában a pincékhez — présház, istálló, más gazdasági melléképület vagy konyha-szoba, tehát lakóhelyiség csatlakozik. Mindezek azonban, főleg a lakóhelyiségek, nem látszanak régebbieknek a múlt század közepénél, a lakóhelyiségben a szoba bejárata a konyhán keresztül vezet. Érdekes már most, hogy az ennel régebbinek feltűnő lakóhelyiség különálló (tehát a pincétől független) épület, kétsejtű, szobakonyhás, aminek egybeépített mellékhelyisége nincsen. Az 5. ábrán látható kis, 5.5x9 m. alapterületű épület fala sár, vasvillával rakták fel. Szobája és füstös konyhája külön nyílik a szabadba. A szelement két, közvetlen a falakra helyezett olló tartja; eresze meglehetősen széles, kb. 1.5 m. A helyiségek alacsonyak (180 cm.), a konyhában nagy négyszögletes kemence, a szobában a konyhából fűthető csinos zöldszemes kis kályha van (utóbbi 55x55 cm. alapon 166 cm. magas). A nagy kemence talán arra utal, hogy ebben a kis házban már állandóan laktak, hacsak nem használták a kemencét gyü-

[21] Nők fejükön hordják a terhet, de akadt egy férfi is, érdekes módon piaci árús, egy „kofa", aki szintén a fején hordja a kosarat Hévízre.

[22] A hámfára a sajtárt akasztják, hasonlóan ahogy a csöbört is a csöbörtartó rúdra. (V. ö. *Népr. Ért.* 1938 : 173, 39. ábra).

[23] Másutt úgy láttam, hogy fűvet tesznek a víz felszínére (Sokoropátka. *Vasi Szemle*, 1938 : 160).

[24] *Terébe szed*: pld. köténybe, kosárba szőlőt szed. *Egy tere szénát visz.* (Balatongyörök).

[25] V. ö. *Népr. Ért.* 1939 : 49, 56.

mölcsaszalásra.[26] A most tárgyalt kis hajlékhoz legutóbb 14 hold föld tartozott; ma a kis házban disznót, tyúkot tartanak. Cserszegen, a Csókakő felé vezető út mentében, már közel az erdőhatárhoz, még áll egy kétosztású kis (3·5x7 m. alapterületű) *fonyásos falú* hajlék; menyezetét hasgatott gerendák képezik. Érdekes, hogy a közelében lévő (a telekhez tartozó, de ma már lebontott) borona pincének présháza szintén fonyott volt, kívül-belül jól besározva.

Kétosztású kis, szoba-présházas épületet (6x10 m. alappal, 4. ábra, B) láttam a Battyánháton, Tomajban; ez azonban már a maga egészében pincére épült, fala kő, azonfelül a szoba bejárata a présházban van.

Azt ma természetesen egész határozottan nem tudjuk megmondani, vajon állandó lakásnak épültek-e e kis hajlékok, vagy csak menedéknek a szőlőmunka idejére. Ha nagy pincével együtt (vagy közvetlen arra) épült, valószínűbb az utóbbi eset. Viszont ha a pincétől különálló épület, aminek nagy kemencéje van és különben is teljesen megegyezik a falubeli állandóan lakott épületekkel, meglehet, hogy a hegyben is állandó lakhelynek épült. Mindenesetre érdekes, hogy e kis hajlékokban emberemlékezet óta mindig szegény árendások laktak (és nem a földtulajdonosok), akik részben a földet művelik. Meglehet, hogy eredetileg is csak a szolganép számára készültek. Idővel a keszthelyi háztulajdonostól cserszegtomaji lakos veszi meg az árendás házat, amiből az árendás kiköltözik, más árenda után néz. Az árendás ugyanis ritkán emelkedik arra a színtre, hogy házat is vehessen, legtöbbször örök életére árendás, szegény ember marad.

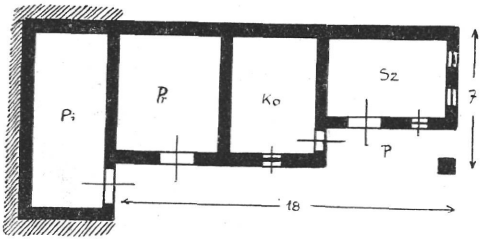

6. ábra. Pitvaros ház. Sz = szoba (Zimmer), Ko = konyha (Küche), Pr = présház (Presshaus), Pi = pince (Keller), P = pitvar (Flur). — **Flur-Haus.**

A régebbi, füstös házak csoportjába tartoznak a pitvaros házak (7. ábra). Itt a ház egyik oldalán, a különbejáratú szoba vagy konyha előtt pitvart találhatunk, mintegy védelméül az egyes helyiségek közt közlekedőknek. A pitaros házakban már mellékhelyiségek is vannak, pld. présház, pince. (A 6. ábrán látható alaprajzon a pince földalatti, kőfalas, ez a megoldás azonban vidékünkön ritka.)

Az egészen biztosan állandó lakásnak épített épületek nem régebbiek a mult század közepénél, legtöbbjük a 60—70-es évekből való. Terjedelmesebbek az említett kétosztású kis hajlékoknál, a szoba, illetve kamra pedig mindig a középső konyhából nyílik. Az e csoportba tartozó hajlékok közül legjellemzőbbnek tartom a hegyközségi építkezésre a négyosztású házat, amikor sorban egymásután szoba-konyha-présház-pince következnek (8. ábra). A présház padlástalan, a pince padlásolt. Az egész épület átlagban 20 méter hosszú, 6 méter széles, fala kő, vályog vegyesen.

Kivételes a 10. ábrán bemutatott, már az emeletes épületek csoportjába tartozó házforma. Tulajdonosa keszthelyi kőfaragó volt a mult század hatvanas éveiben, az épület állítólag eredetileg csak présházból és pincéből állott, a házat később építették eléje. A két szobából és tágas konyhából, kis kamrából álló emeleti rész alá került a kőfalú, téglaboltozatú istálló. A ház alá épített istálló délnyugati hatásra utal, ehhez hasonló (szintén a maga nemében egyedülálló) emeletes, földszintjén boltíves istállós házat a Balaton mentén eddig csak Balatonkenesén láttam.[27] A ház kamrája a konyha mögé került, ami az új, szélességükben növekvő, vastagodó paraszthézaknál ma is meglehetősen divatos.

[26] Kétségtelen, hogy nagy kemencével találkozhatunk lakóháznak sohse használt présházakban is (pld. Csatár hegy, *Népr. Ért.* 1938 : 39).

[27] Képét l. *Tóth Kálmán—Nászay Miklós*: A Balaton vidék népének építészete c. műben.

Az említett konyhák kenyérsütő kemencéi mind elég terjedelmesek (pld. 160x160 cm. alap), négyszögletűek, 90—160 cm. közt változó magasságúak (11. ábra); mellettük gyakran a magasabb tésztás (kis) kemence van, amiben két tepsi tészta elfér, a kis kemence alatt tyúkól. Oldalt a disznóöléshez, nagymosáshoz használatos katlan. A konyha felszerelése közül ép csak megemlítem a vasháromlábat, a csípővasat, a régebben *kuruglának* nevezett szénvonyót.[28] A kemencében a vékony *csádéval* (száraz gallyal) tüzelnek.

A szobákban még találhatunk zöld szemes kályhákat.

Ismétlem, a most álló és lakott házak nem látszanak idősebbeknek a mult század 50—60-as éveinél; az építkezés javarésze azonban akkor már egyszersmint be is fejeződött,[29] mert összehasonlítva a mai állapotokat egy 1860 táján felvett kataszteri térképpel, ma alig találunk 15—20 %-al több épületet a térképen feltüntetettnél, legalább is a régi hegyközség területén.

7. ábra. Pitvaros ház. — Flur-Haus.
Dr. Vajkai A. felvétele.

A gazdasági melléképületekre vonatkozólag a következőket mondhatjuk: istálló, pajta ritkán csatlakozik a lakóházhoz, rendszerint különálló épületet képez, többször a pincével és présházzal építik össze (12. ábra). Az istálló fala még kő vagy vályog, a pajta azonban már lehet egyszerűen 4 (vagy több) falában álló, csak fonott fallal körülvett épület. Pajták különben is meglehetősen kicsinyek és így eléggé feltűnő a házak közelében szétszórt sok boglya, kazal. A sokfajta boglya, kazal kedvéért mutatom be a 14. ábrán az egyik telek vázlatát; a hozzátartozó 1 hold kaszáló és 2.5 hold szántó másutt van. A szekérszín (szekérfészer) egészen egyszerű, több ágas dúcon álló, szalmaoldalas, több méter magasra szórt szalmafedésű alkotmány. A gazdasági melléképületek építkezési módja elárulja, hogy az életet itt eredetileg a szőlőmívelésre állították be. Hatalmas, erősfalú pincék és présházak mellett nyitott pajták[30] és hevenyészett szekérszínek foglalnak helyet. Az épületek mellett felhalmozott sok boglya és kazal, de még inkább a présházakban, pincékben elénktáruló kép a hajdani kiterjedt szőlőgazdaság elkorcsosodását bizonyítja. A présházakban mezőgazdasági szerszámok változatos csoportja, a felállított, nyitott hordókban gabona látható, a pince inkább krumplis vagy répás verem, esetleg almaraktár, mint boroshordók raktárhelyisége. Különálló disznóól, tyúkól mindenütt van. A pincék oldalához télen végig kukoricaszárat támasztanak, hogy a pince melegen maradjon.

A cserszegtomaji település képéből elmaradhatatlan a már említett vizes gödör és a házak előtt létesített kis, kb. 2x3 m. terjedelmű, bekerített virágos, esetleg veteményes kert. A virágos kertben főleg sárga violát, kék jácintot, katarózsát (katalinrózsát), tulipántot, liliomot, krizantélt, őszi rózsát, nebáncsot, fátyolvirágot és más egyéb nyári virágot találhatunk. Mindenesetre sajátságos, hogy hegyközségekben — amik pedig első pillanatra már önma-

[28] V. ö. *Népr. Ért.* 1938: 183.

[29] Cserszegtomaj lakosainak száma 1869-ben *1472*, 1930-ban *2004*, a mult században tehát már eléggé benépesedett hely volt.

[30] Kivételt képez a fentebb említett emeletes ház (10. ábra), aminek beépített magas, széles (fatengelyes) ajtós pajtája van. Tetőszerkezete: fenn ***kokasülővel***, alul ***tetőgerendával*** összekapcsolt ***szálufái*** a fal ***koszorúfáin*** nyugosznak; természetesen padlástalan.

gukban is nagy kertként hatnak — több virágos kerttel találkoztam, mint benn a falvakban.[31]

Végeredményben azt mondhatjuk, hogy egységes arculatot a hegyközség építkezésében nehéz felfedezni. A különböző célú és rendeltetésű épületek idők folyamán kisebb-nagyobb változtatásokon mentek keresztül, a meglévő helyiségekhez újabbakat ragasztottak, ami az építkezés áttekinthetőségét még jobban megnehezíti. Igy előfordul, hogy a konyha csak egyik oldalán vékony sávban padlásolt, ami elárulja a helység régebbi présház voltát; vagy másutt meg a pincét, a présházat alakították át lakóhelyiséggé. A ház fejlődése azonban inkább az új, a maradandóbb anyagú gazdasági melléképületek építésében nyilvánul meg, mint a lakószobák szaporításában. Új házakat inkább a hegyközségnek Keszthely felé eső részében építenek a csak ujabban Cserszegtomajhoz csatolt földeken. A különálló kis konyha újabb fejlődés eredménye; nagy kemencéjét főleg kenyérsütésre használják, de itt főzik a disznóknak is a tököt, répát, krumplit.

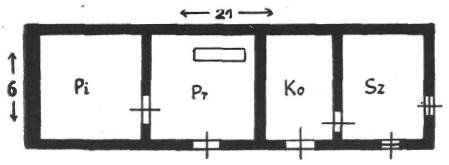

8. ábra. Négyosztású ház. — Wohnhaus mit Keller. Sz = szoba (Zimmer), Ko = konyha (Küche), Pr = présház (Presshaus), Pi = pince (Keller).

Az új építkezések meglehetősen önkényesek; a tulajdonos igyekszik a körülményekhez alkalmazkodni, ez azonban csak néha sikerül. A régi, szabványos minta, a hagyományozott alak, merev forma volt ugyan, de legalább megmentette a házat nagyobb tévedésektől és szerkezeti hibáktól.

A tel pülés jelenlegi képét egy részletrajzon mutatom be (15. ábra). A vékony, hosszú telekcsíkok újabb osztozkodásoknak eredményei, egy 1857-ből származó térképen nagyobb, szélesebb telkeket láthatunk; a házaknak nagy része már akkor is megvolt, úgyszólván mind déli fekvésűek.[32] Lényeges különbség a régi és új tájkép közt az, hogy a korábbi térképen úgyszólván csak szőlőt és rétet látunk, a main több a szántó.

A ház rendszerint rét közepén fekszik, előtte csak kisebb füvetlen terület az udvar, a réten néhány öreg gyümölcsfa. A telket az út felől esetleg sövénykerítés választja el, az egyes telkek közt azonban a legtöbbször semmiféle elválasztás sincsen; ha van, az rossz szomszédi viszony kifejezése. Építhetnek azonban (ritkán) kövekből is kerítést (kűbástya).

V.

Szőlőmivelés. Cserszegtomaj régi szőlőmívelésére vonatkozó adatokat már említettünk. Az 1784. évben felvett katonai térképen a mai hegyközség helyén kisebb-nagyobb összefüggő szőlőterületeket találunk. A szőlőterület kiterjedése a filoxerás világ előtt lehetett a legnagyobb; *Bontz* többszöri dézett monografiája szerint (1896) Cserszegtomaj földjéből a *szőlőre* még *449 hold* esik; *szántó* ugyanakkor *515 hold, rét 340 hold.* Ma *210 hold szőlő* mellett *702 hold a szántó, 439 hold a rét* (1935. évi adatok).

A ház tárgyalásánál pincékről már szólottunk; itt még csak azt jegyezhetjük meg, hogy a hegyközség présházában tűzhely legtöbbször nincsen, ami természetes, hisz a szomszéd lakóházban konyha amúgy is van. A présház padlástalan, szarufáiról esetleg szőlőakasztórúd lóg le.[33]

A szőlőt legnagyobbrészt oltással szaporítják, de ismerik a bujtást, döntést is. Azt beszélik az öregek, hogy régebben alig karózták a szőlőt, itt-ott

[31] V. ö. *Népr. Ért.* 1938 : 23.

[32] A közölt házalaprajzokat — hacsak nincs külön megjelölve —, mind a szokott térképábrázolások déltájainak megfelelőleg készítettem el.

[33] V. ö. *Népr. Ért.* 1938 : 32. 9. rajz.

volt csak 1—1 karó, gyakran karó nélkül több tükét összekötöztek. Volt olyan polgár, aki csak tavasszal kapálta meg a szőlőt (bakhátra), aztán többet feléje se nézett, nem is kötözte. A gazt kigyomlálták, megszárogatták a marháknak.

Az itteniek közül egynéhányan elmennek az uradalmakhoz szőlőmunkásnak, ahol megtanulják a szőlő okszerűbb művelését; a különbséget az ottani és az uradalmi művelés között látják, más kérdés, mennyiben van ennek hatása a szőlőmívelésre. „Polgárember akkor permetel, amikor megvan a hiba." Az egyik értelmes gazda vincelléri skolát tanult, hatása a környék gazdálkodásában kimutatható; pld. gyümölcsösöket létesített, gyümölcsfajtákat hozott be, stb.

A cserszegtomaji hegyben a 16. ábrán látható metszőkések voltak régebben divatban;[34] általában véve ezt a kést találjuk meg Keszthely egész környékén. Metszőkésnek mondották, ma bujtókésnek, mert ma már csak bujtásra használják, amikor tőkét szaporítanak (a tőke gyökerét ezzel piszkálják ki). A kacor szót nem ismerik. A baltaszerű kiugrást itt balaskának[35] hívják; ezzel a száraz bagófejet ütötték le. A vesszőt hegyesre metszették; ráléptek a tőke tövére, úgy metszettek. Mai metszésnél (ollóval) 4 saroknál többet nem hagynak; ha gyöngébb, 2—3 sarkot, ha erős, 4 sarkot 3 szemre. Ujján nem jó metszeni.

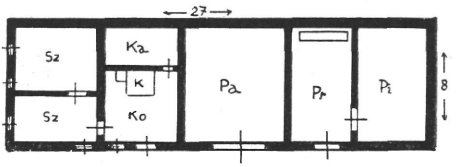

9. ábra. Emeletes ház alaprajza (V. ö. 10 ábrával). — **Stockhoches Haus** (S. Abb. 10.). Sz = szoba (Zimmer), Ko = konyha (Küche), K = kemence (Backofen), Ka = kamra (Kammer), Pa = pajta (Scheuer), Pr = présház (Presshaus), Pi = pince (Keller).

Madarak elriasztására szolgálnak: *pörgető, pörgete*; szélhajtotta kalapácsos kereplő; monyai a verődeszkát verik vagy régi kaszadarabot kötöznek rá, azt veri, akkor jól hangzik. A kézi hajtó rovátkásan van kivágva: *csörgete, csörgető*. Helyenként madáríjesztőt állítanak fel (*vázu, rongyember*).

A régi présfajták[36] közül a Keszthely-környéki hegyekben csak a másutt *régős*-nek nevezett préssel találkoztam; ezt azonban meglehetős szép számban találhatjuk még meg a présházakban. Egyszerűek, semmi cifrázás, faragás sincs rajtuk,[37] közepes nagyságúak (pld. 220 cm. magas, 320 cm. hosszú). Maguk a polgáremberek csinálták; a srófot vadkörtefából, az a legjobb. Egyszerűen *présnek, sajtónak* mondják; egyes részeit se tudják pontosan (*régő, rézső, ábrucfa* vagy *szárfa, préscsavarja, sor, kos*). A garatot tartó gerendák kiemelhetők, hogy a törkölyt kiszedhessék; az utóbbi gerendákat (fa)kapcsok tartják össze. Az itteni présekről legfeljebb abban különböznek a veszprémmegyeiektől, hogy mindegyikük előtt még megvan a hatalmas méretű *tipró* (*présszűrő, présszűrű* a mai neve; az egyik nagysága: 143x225 cm., vagyis egynapi szedés belefért). Ma már nem tipornak, helyette a tiprórа állítják a szó-

[34] Ez a metszőkésfajta karcsúbb, hosszabb a veszprémi késeknél (v. ö. *Népr. Ért.* 1938: 39.) és közelebb áll a Fenéken kiásott római metszőkésekhez; babukájuk azonban a fenéki római késeknek sincsen, ahogy a többi magyarországi római metszőkéseken se láthatunk baltaszerű kiugrást. (Részletesebben a fenéki késekről egy következő cikkemben szólok.)

[35] ***Balaska***: kis fejsze, kb. 80 cm. hosszú nyéllel, vasa 12—13 cm. hosszú; vékony ***susnyagat, csádét*** hasogatnak vele, de a szőlőmívelésnél is használják: ezzel verik be a karót, majd megfordítva nyelével a karó töviben a földet lenyomkodják; azért jó erre, mert nyele hosszú, nem kell lehajolni.

[36] L. *Népr. Ért.* 1938: 175. s köv. old.

[37] A keszthelyi ***Balatoni Múzeumban*** találhatunk ugyan néhány nagyobb, szépen megmunkált, feliratos présgerendát. Ezek valószínűleg szintén a Keszthely-környéki hegyekből kerültek a múzeumba. Valószínűnek tartom azonban, hogy e présekről városi jómódú birtokosok tulajdonai voltak.

lőörlőt. A tipró oldalánál mindenütt földbeásott (esetleg téglával kirakott) lyukat (*présgödör*) láthatunk, amibe a tipróból kicsorgó must felfogására szolgáló hordót, bocskát (*kerikós bocskát*, Balatongyörök) állítják.

Ismerik a *kecskeprést* is: ennek facsavarja középen van; ilyent azonban a hegyen nem láttam.

A pince felszerelése nagyjából ugyanaz, amit már a veszprémmegyei szőlőmívelésről szóló cikkemben felsoroltam.[38] Hegyünkön azonban élénk földmívelő és állattenyésztő élet is folyik, sőt mindkét termelő ág a szőlő rovására túlterjeszkedett; így a pincékben ma már alig 2—3 hordót találunk vagy egyet se, helyette répát, krumplit, a présházakban pedig inkább a kamrába való holmit. Ritka hely, ahol még *csinyhúzót*,[39] *hordóhúzót*[40] (hordóemelő kapcsot) láthatunk. Ismerték a *vászonkorsót* (benne a bor nem peshedt meg), a nagyobb füles *bugyogós korsót*.

10. ábra. Emeletes ház. — Stockhoches Haus. — Dr. Vajkai A. felvétele.

Régen csak *faabrincsú hordók* voltak, ahogy egy tréfás találós kérdésben is előfordúl:

Tölgyfatusak magyarómadzag
Guggonaggya marokbaszorítja.

Mi az?

Felelet: Tölgyfatusakból készült a boros hordó, mogyorósuhángból az abrincsa, amikor pedig a csapot gazdája beléverte, leguggolt és a csapot marokbaszorította.

A nyirfaabrincsnak nagy értéke volt, ezt bizonyítja a következő kis történet: „Valamikor, amikor még boszorkányok voltak, éjszaka, amikor más ember alszik, útra keltek, ki nyirokseprűn, ki pemeten, ki sütőlapáton lovagolva. Egyszer összebeszéltek, hogy elmennek egy ember pincéjébe; ennek az embernek igen jó fínom, aranyszínű bora volt, arra passzióztak a boszorkányok. Elindultak hát éjszakának idején, a pincébe bementek, ott tüzet raktak és jó vacsorát csináltak a pince közepén. Aztán arra gondolkodtak, hogy melyik hordóból igyanak, tehát az embernek minden borát megkezdték innya, turkáltak, megkeverték, megitták. Egy hordóhoz azonban nem fértek, szidták is az embert: vén akasztófa, milyen huncut, ebben a hordóban van a legjobb bora, de erre nyirfaabrincsot tett, ezt az egyet nem tudjuk bántani. Haragjukban, mert a nyirfabrincsú hordót nem tudták megnyitni, minden ocsmányságot elkövettek az ember boraival, belepocsárikoltak, belepiszkítottak."[41]

Faabrincsú hordót (használaton kívül) még láttam a hegyben. Nem nagy hordó, a faabrincs egyszerű módon volt ráerősítve. A mogyoró, gyertyánfa husángot kettéhasították, (elrepítették), amilyen hosszúra kellett, lemetszették és két végénél bemetszették;[42] e két metszésnél fogva illesztették össze a végeket, amit utóbb még fűzfavesszővel lekötöttek. Egymás mellett 3 abrincs is volt, egy hordón 9 is. Az abrincsot a polgár emberek maguk csinálták és rakták föl a hordóra, nem kellett ahhoz pintér.[43]

Amit a veszprémmegyei szőlőmívelésről elmondottam,[44] nagyjából a

[38] *Népr. Ért.* 1938 : 179.
[39] *Népr. Ért.* 1938 : 182, 27—28. rajz.
[40] *Népr. Ért.* u. o. 21. rajz.
[41] 38 éves tomaji nő mondotta.
[42] V. ö. *Népr. Ért.* 1935 : 93, a 7. ábrával.
[43] A fiatal mogyorófát fogytán szedték, akkor nem ette meg a szú, sokáig eltartott (Balatongyörök). De hozták ide kocsikon a veszprémmegyeiek is az abrincsot.
[44] *Népr. Ért.* 1938. évi kötete.

cserszegtomajira is érvényes. Itt most csak olyanokat sorolok fel, amik említett cikkemben nem találhatók.

Ürmös. Üstbe töltött friss mustot felényire lefőznek, hordóba teszik; édes marad.

Törkölyös paprika. Jó pinceszerezéskor kedvelt eledel a törkölyös paprika. A törkölyt gyengén kisajtolják, a paprikát a peshedt szemektől kiválogatják, majd a paprikás vindelybe (paprikás hordóba) rétegesen berakják; (egy sor paprikára, egy sor törköly jön).[45]

Borecet készítése. Gyengén kisajtolt törkölyt jobb minőségű musttal felöntenek és a napon hagyják, mire szúrós szagú lesz, ecetágy képződik belőle. Ezt üvegbe teszik, 1—2 szem lencse savanyodását elősegíti, jó vadkörte zamatosítja. Így áll 9 napig, aztán az ecetágyat hordóba töltik, erre maradék borokat, *szalvánbort* (vagyis ami közvetlenül a söprű felett 2—3 ujjnyira áll) öntenek, kis darab kovászt tesznek belé, az egészet 2—3 hónapra állni hagyják. Az ecetes hordó rendszerint $^1/_2$ akós, fenekére állított, tetején ajtó van. Használtak 2—3 akós ecetes hordókat is, faajtajuk nyéllel befelé nyílt; volt 3 lábú hordó is (3 hosszabb dongával, hogy alja levegődzön). Jobb minőségű ecetet lehet csinálni édes almából és édes vadkörtéből.

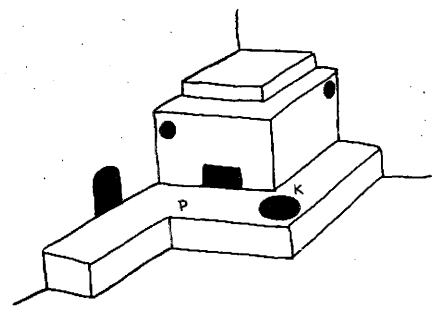

11. ábra. Kemence a konyhában. P = pócik (tüszel), K = Katlan. — **Backofen in der Küche.**

Pálinkafőzés. Noha a pálinkafőzést már jó rég betiltották, azért itt-ott még dugva ma is főznek pálinkát. Helyenként a pálinkafőző házak (*kukolla*) is megmaradtak, ma lim-lomot, fát, egyebet tartanak benne. Pálinkát télen főznek. amikor jó hideg van és a hűtéshez hó van. Réz vagy vasfazekat vaslábra állítanak, sajtárból púpot csinálnak és abból csövet vezetnek ki a hideg vízzel vagy hóval töltött kádon keresztül egy sajtárba, amibe a cseppfolyósított pálinka csurog. A nagy hűtő hordónak *csővés* a neve; oldalán két lyukat találunk, amin keresztül bevezették a csöveket. Az egyik csővés, amit láttam, 90 cm. magas és 98 cm. átmérőjű volt; ma kádnak használják. *Vagyka* a pálinka alja.

A fentebb már említett statisztikai adatokból nyilvánvaló, hogy a szőlő jelentősége hegyközségünkben csökkent az utóbbi ötven év alatt. A nagy rozstengerek közepén meghúzódó pince különleges képével mindinkább gyakrabban találkozhatunk.[46] Sajátságos azonban, hogy noha helyenként a a szemes növények tengerszerüleg is ölelik körül a magukramaradt pincéket, a szőlőtermeléssel, gyümölccsel kapcsolatban itt több szokást, hagyományt sikerült feljegyeznem, mint az ennél sokkal gazdagabb szőlőterületű veszprém-megyei hegyekben. Ez azt látszik igazolni, hogy az életmód, a külső körülmények megváltozásával nem okvetlen szükséges az ezekhez fűződő hagyományoknak, szokásoknak is párhuzamosan elhalványulniok és eltünniök. A körülmények, a föld hamarább változnak át, mint az ember. A szőlőmívelés

[45] Balatongyörökön így mondották: törkölyös paprika eltevése férfiak dolga. Szüret után készítik; a törkölyt csak zúzzák (ledarálják), nem préselik ki, félreteszik, megvárják, míg fölforr, megecetesedik (kb. egy hét alatt), majd így helyezik a kb. 3 akós hordóba rétegesen: 1 sor törköly, 1 sor paprika paradicsommal; tetejére borfélét öntenek és súlyt helyeznek. Kinn a hegyen fogyasztják el a férfiak borozgatás közben.

[46] L. 18. ábrát. A közölt pince és táj ugyan Balatongyörökről való, a kép azonban Cserszegtomajon hasonló.

terén a város hatása csak lassan és vontatottan érvényesül. Az uradalmi szőlőkben megtanulják a célszerű metszést, a gyakori permetezést, amiket esetleg alkalmaznak is kis földjükön; a szemveréstől óvó lókoponyát azonban továbbra is fenn hagyják a szőlőkarókon, baktüske ellen pedig úgy védekeznek, hogy vakmacskát ásnak el a földbe. Végeredményben szőlőkultúrájuk mozaikszerű marad, az okszerű gazdálkodás és avult hagyományok furcsa keveréke.

A szőlővel és borral kapcsolatos hagyományokat, szokásokat az alábbiakban adom:

Bálint napkor napkelte előtt megkerülik a birtokot, hogy távoltartsák a lopószándékú embert és a madarak se bántsák a szőlőt. — Állítólag Bálintkor is megcsinálják a húshagyói hajtáspróbát. (L. alább.)

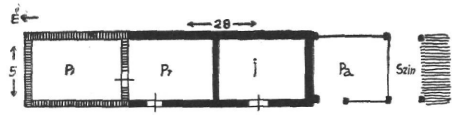

12. ábra. Gazdasági melléképület alaprajza. — **Nebengebäude.** Pi = pince (Keller), Pr = présház (Presshaus), I = istálló (Stall), Pa = pajta (Scheuer).

Húshagyókor, amikor fánkot dagasztanak, tésztás kézzel kell a fát megrázni, hogy jobb termő legyen, ugyanakkor követ tesznek a fára, hogy jó súlyos termést hozzon; adnak a fánktésztából a tyúkoknak is, hogy jó tojók legyenek. Ez azonban csak babonaság, mondja a józanabbja és húshagyókor ennél okosabb dolgot művel: mindenfajta szőlőből levág egy pár vesszőt és vízbe állítja; ezek kifakadnak és ebből állapítja meg a termés nagyságát és mineműségét; a hajtás szerint metszenek is.[47]

Flórián napkor nem mennek a szőlőbe, kukoricát se kapálnak.[48]

Sarlós Boldogasszonykor nem aratnak, szőlőben sem dolgoznak.

Tüzes (Vörös) Margitkor sem dolgoznak, mert különben lepörkölődik a szőlő (*bevörösödik, levörösül, megpörked* a levele).

Augusztusban az új borral mondatnak misét.

Karácsony este bort, mogyorót, imakönyvet tesznek az asztalra, éjjelre otthagyják; a bort falkászliba elteszik, torokfájás ellen használják vagy fájós fülbe cseppentik.

Abdon (?) *napján* napkelte előtt a szőlőben, vetésben lévő *kránibaktüskét* megvagdalják, kisarabolnak belőle.

Szombat délután egyesek nem dolgoznak a szőlőben.

Ujholdkor nem szabad metszeni; ujhold után az első negyedben jó, utolsó negyedben nem; legjobb a *tőte*. Fát fogytán vágják le, akkor a szú nem eszi meg. Fogytán ganéjoznak.

Amerre sok a *baktüske*,[49] ott vakmacskát (kölök macskát) ásnak el, akkor a baktüske megvakul. Az elhullott állatot általában véve a gyümölcsfa tövibe ássák el, hogy a fa jó termő legyen.

A szőlőkarókra *lókoponyát* tesznek, nehogya szép fürtöt s szőlőt szemmelverjék; aki ugyanis ilyen szép szőlőbe lép, annak első pillantása a koponyára fog esni és így figyelme elterelődik a szép szőlőről (nem

[47] ***Húshagyókeddi szokások*** a szomszéd falvakból: húshagyókor a szőlőföld négy sarkán megmetszik a tűkét, akkor a madarak nem fogják bántani; van, aki 1—2 fát is megnyes *(Balatongyörök)*. Állítólag ***Karmacson*** még minden harmadik ember megmetszi húshagyókor a szőlő négy sarkát, nehogy a rigók belemenjenek. Ezt az odavalósi volt bíró mondotta, aki babonaságnak tartja az egészet, más azonban — puszta barátságból — megmetszette helyette is szőlejét. Azt is hallottam, hogy ***Bálintkor*** metszik meg a szőlőföld négy sarkán a tűkéket (1—1 tűkét. *Balatongyörök)*. Húshagyókedd az asszonyoké; kijönnek a szőlőbe, forgácsfánkot hoznak, ezen a napon ők is sokat ihatnak. Régebben fejükre tették a pintes üveget és úgy táncoltak *(Balatongyörök)*.

[48] Szegedi tanyákon e napon még a szőlőhegybe se szabad belépni. *(Bálint Sándor*: Népünk ünnepei. Budapest, 1938. 265. l.)

[49] ***Sonchus asper:*** Vasmegyében állítólag ***aszott tüske*** a neve.

mondja, hogy: „ej, de szép a szőlő!"); elveszi a koponya az igézetet.[50]

A borköszöntők közül több olyant ismernek, amit *Gönczi* közölt *Göcsejében*.[51] Egyet még megemlíthetek:

Tűke leve,
Bor a neve,
Dicsértessék
A Jézus neve.

Szőlő és a bor a parasztorvoslásban.[52] Sömört *szőlő vérével* (a nedvvel, amit metszéskor kapnak) vagy *éretlen szőlővel* kenik be.

A megmetszett tűke tavasszal *kicsorgó nedve* szemjavító; gyönge szem jobban lát, vérelfutást megtisztít. Úgy gyüjtik, hogy üveget kötnek a tűkére, a nedv abba szivárog.

Szüretben a *must* meggyógyítja a sebes kezet.

Venicse hamut, lúgot a sebre teszik.

Fájós lábat (száraz fájás), daganatot *borsöprűvel* kötnek be.

Rozslisztt el összekevert pálinka aljával (*vagyka*) langyosan borogatják a hasat, lábat: jó fogfájásra is.

Szentjános bor torokfájás, fülfájás ellen jó.

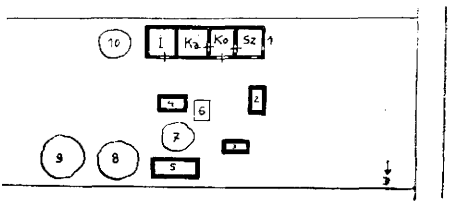

13. ábra. Udvar alaprajza. Grundriss eines Hofes. 1 = lakóház (Wohnhaus), 2 = kis konyha (régebben pálinkafőző helyiség, Kleine Küche), 3 = disznóól (Schweinestall), 4 = ól [Stall], 5 = szekérszín (Wagenschuppen), 6 = virágos kert (Blumengarten), 7 = trágyadomb (Misthaufen), 8 = szénakazal (Heuschober), 9 = törek (Rüttstroh), 10 = vizesgödör (Wassergrube).

Iszákosság orvossága: az iszákos borába verébszart, vakondok vérét keverik, akkor megutálja az italt. Akiben kigyulladt a pálinka, abba lószart facsarnak, vagy belepisálnak. Máskor csak édes tejet vagy aludt tejet öntenek belé, az lehűti.

VI.

Hegyközségünk lakói megélhetésüket több oldalról igyekeznek biztosítani. A földmívelés állattenyésztés részben önellátásukat biztosítja, részben a közeli város és nyáron Hévíz piacán ad lehetőséget a pénzszerzésre. Így a tejet legnagyobbrészt a városba hordják. (1935. évben szarvasmarhaállományuk *885* drb.) A bor egy részét eladják. Gyümölcsfa minden ház környékén van; az 1935. évi statisztika szerint Cserszegtomaj gyümölcsfaállománya *18.947* drb. (A megyében mindössze hét, Cserszegtomajnál valamivel gazdagabb gyümölcsfaállományú falu van). A fák legtöbbje szilva, alma, körte, dió, cseresznye, őszibarack, mandula, naspolya, gesztenye. Ma már legtöbbje vén fa. Régebben, úgy hallom, nem sok gondot fordítottak a gyümölcs értékesítésére, a lehullott almát a fa tövibe összeszórták, ott rohadt el. Csináltak almabort is (még a régi nagy faprésekkel sajtolták ki), az almabort se adták el, maguk iszogatták meg, pinceszerezés közben; jövő ősszel, amikor már új bor lett, a maradékot kiöntötték.

[50] Még most is sokan hiszik és több helyen találhatunk karóra akasztott lóvagy őzkoponyát. A fiatalok szerint azért akasztják a koponyát a karóra, hogy a madarak, darazsak ne bántsák a szőlőt. A hagyomány tehát továbbra is életben marad, mindössze korszerűbb értelmezést kap.

[51] Pld. *Igyunk, míg egy ló lesz* . . . (G. 120). *Re, re, re* . . (G. 121). *Eje lácsi, bibolácsi* . . . (G. 529). *Dicsértessék Csáki Pál* . . . (G. 529).

[52] V. ö. *Népr. Ért.* 1938: 195.

A hegyközség szélén terpeszkedő uradalmi erdőben a szegénység még gyüjtögető életmódot folytat. Itt elsősorban a gombát[53] gyüjtik össze, aztán a vadontermő gyümölcsöket, mint a gelegenyét, a bicskét (hecsli), kökényt, somot, epret. A cserfa levét gyógyszernek használják.

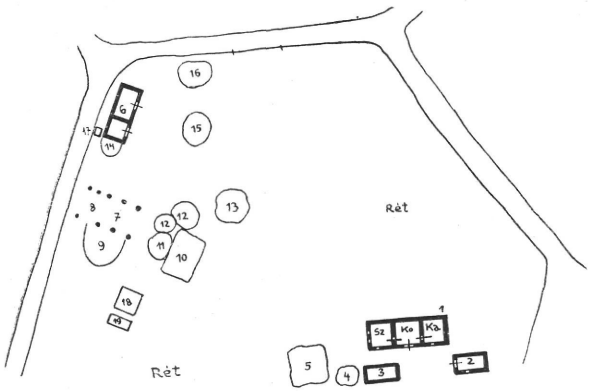

14. ábra. Udvar alaprajza. — Grundriss eines Hofes. 1 = lakóház (Wohnhaus). 2 = kis konyha (Kleine Küche), 3 = disznóól (Schweinestall), 4 = disznótrágya (Schweinemist), 5 = favágító (Holzstoss), 6 = istálló és pajta (Stall und Scheuer), 7 = szekérfészer (Wagenschuppen), 8 = polva (Spreu), 9 = szalmakazal (Strohschober), 10 = szénakazal (Heuschober), 11 = lóherekazal (Kleeschober) 12 = kukoricaszárkazal (Kukuruzstengelschober), 13 = lóherebogla (Kleehaufen), 14 = szénabogla (Heuhaufen), 15 = vizes gödör (átmérője 6 m., Wassergrube), 16 = trágyadomb (Misthaufen), 17 = árnyékszék (Abort), 18 = kert (Garten), 19 = méhes (Binenhaus).

Egy-két helyen igen jó jövedelmi forrást jelent a birtokba eső murnyás gödör. Ennek alapos kiaknázásában természetesen közrejátszik már a tulajdonos elpolgárosodásának foka. A tomaji születésű, 37 éves P. F. 7 évig szakács volt Pesten; visszajőve egy ideig Kesztheljen szolgált, majd megtakarított pénzén, közel a postaúthoz 2640 öles, meglehetősen rossz termőföldű birtokot vett, azon kis házacskát épített magának. Szomszédságában kavicsot bányásztak, így jött arra a gondolatra, hogy saját földjén is bányászkodni kezd. Most már kizárólag ebből élnek, feleségével együtt termeli ki a kavicsot; ha jól dolgoznak, 22 pengőt is megkeresnek egy nap. (Többet ér a bánya, mondja, három hold szőlőnél is.) Munkást ritkábban fogad, nem érdemes. Ez pedig jellemző: maga dolgozik feleségével, mással nem dolgoztat és mindig csak előre megrendelt mennyiséget termel ki; kereslet nélkül nem termel és annyira merészebb vállalkozásba sem bocsátkozik, hogy rendszeres segéderőket alkalmazzon. Lényegében tehát azt az életet folytatja, mint minden parasztföldmíves: lehetőleg mindent sajátmaga termel, készít el, másrészt a kereslethez igazodik, piacot önállóan nem keres, termelt anyagot nem halmoz fel.

A régi falu legjellemzőbb tulajdonsága, az önellátás természetesen csak töredékekben maradt meg és kizárólag az élelmezésre korlátozódik. Régebben fontak is, szövőszékről azonban nem tudnak, a fonalat a szomszédos falvakba vitték megszőni. A hegyközségben még elég faragószék akad, amin ügyes ember sokmindent kifaraghat. Egy régi faragómolnárnak a fia ügyes szerkezetű kis, 1 méter magas, a nagy malmokra emlékeztető, kézi hajtású őrlőt tudott kifaragni, aminek minden alkatrésze fából van.[54] Az egyik polgáremberben még ma is maga készíti vékáit és *kópicait*.[55] A kópicot most a télen régi,

[53] Ismerik a következő gombákat: nyúlgomba, szentgyörgyg., keserű g., pap g., piroshátú galambica, zöldhátú galambica, vargánya, bolond g., csirke g., cseperka g.

[54] A megköveztett, megszárított hajdinát *koptatják* vel. Utána a hajdinát *kipallojják*, hogy a szél a héját elvigye; hajdinából kását készítenek, hurkába teszik, vagy az állatnak adják.

[55] A *kópic* kerülete a *pocaknál* 58 cm., magassága 52 cm.; ocsút, gabonát, ba-

hasonlóan sásból font tartó után készítette és jellemző, hogy a mintát [illegible] pontosabban másolta le, átmentve így annak ősi alakját korunkba.

A vállalkozási szellem azonban meglehetősen bátortalan. „Tartanék e[illegible] tehenet, de hátha elveszi az úristen", mondotta egy ember és ezért n[illegible] is tartott jószágot.

A megélhetés körülményeit legjobban példák bemutatásával vázolhatjuk fel. Egy öreg házaspár háza körül 800 öl rét kevés gyümölcsfával, 1 vágás szőlő van, azonkívül messzebb a mezőn három holdas kis föld a tulajdonuk; az utóbbin gabona, kukorica terem. A ház közelében kis krumplit, konyhára valót, paprikát, zöldséget termeszt. 2—4 tehenet, 1—2 disznót, apró marhát tart; 6—8 akó boruk terem, azt megisszák; tejet a városba viszik.

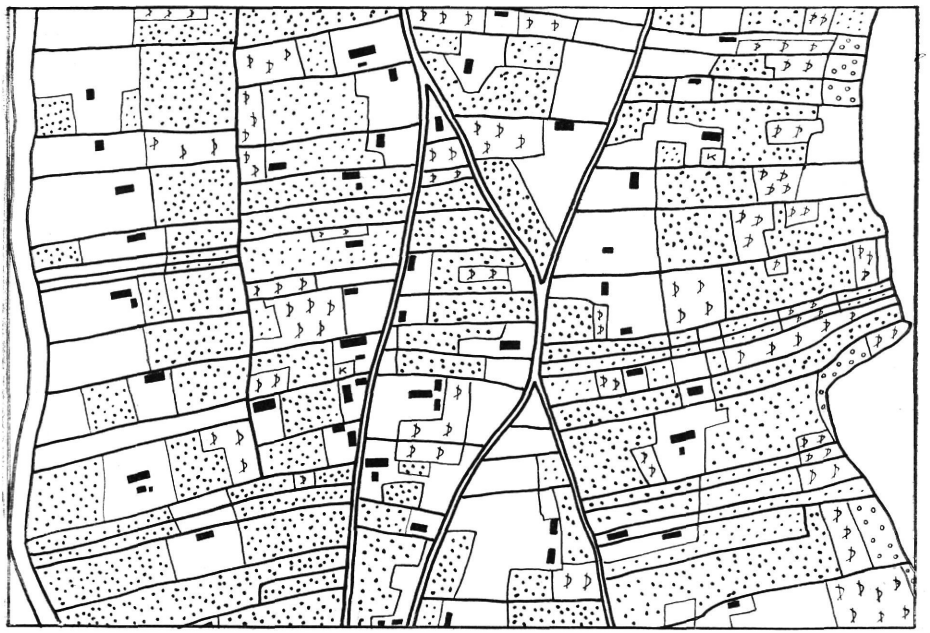

15. ábra. Házak és telkek alaprajza. A vastagabb vonalak az egyes telkek közti határokat jelzik. A pontozott rész szántót, a D-kel jelzett szőlőt, a K-val jelzett kertet, az üresen hagyott rész rétet jelent. Kb. 1 : 6000. — **Grundriss der Häuser und Grundstücke.** Die dickeren Linien bezeichnen die Grenzen der einzelnen Grundstücke. Der punktierte Teil bezeichnet das Ackerfeld, D den Weingarten, K den Garten, der leer gelassene Teil die Wiese.

Mindebből csak nagyon szűkösen lehet megélni, a hegyközségi lakos, a polgár ember, általában véve nagyon szegény.

Legnyomorúságosabban az árendások élnek. Egy 53 éves magános asszony pld. kis szoba-présház-pincéből álló épületben lakik, amiért [illegible] pengő árendát fizet; alkalmi munkákból él, néha a földtulajdonos szőlőjében is dolgozik. Egy házaspár Keszthelyről jött ki lakni, mert a hegyen csak havi 7 pengő bért kell fizetni a lakásért; a férj továbbra is Keszthelyre [illegible] be dol-

bot, diót, kukoricadarát [kb. 50 kilóig] tartanak benne. A lisztes edény ehhez hasonló, csak a szája nem öblösödik ki és sisakja van. A kópic régebben a padláson állott. *Mércés vékában* a kukoricát *kopozzák* [= morzsolják], adott esetben 50 cm. átm., 23 cm. magas; a *szakajtóvéka* kisebb: 33 cm. átm. Mindegyiküket sásból és a sást lekötő szederinából készíti, télen a kópicot pld. egy hét alatt.

gozni, az asszony disznót, apró baromfit nevel, földet azonban nem művelnek, legfeljebb alkalmi munkákat vállalnak.

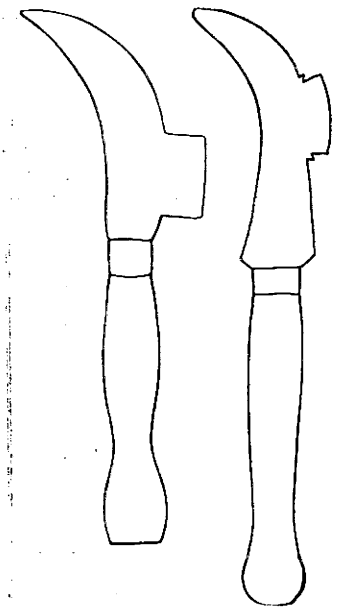

16. ábra. Szőlőmetszőkés. — Beschneidemesser für Reben. 32 és 35 cm. hosszú.

Ahogy már említettük, a hegybeli házak sorsa legtöbbször az, hogy az eredetileg keszthelyi tulajdonos birtokában lévő házba árendások költöznek, később valaki (legtöbbször cserszegi lakos) a házat megveszi és abba költözik. Az árendás azonban nem emelkedik a háztulajdonosok sorába, továbbra is árendás marad valamelyik más házban. Tengődik, hogy néha „megjárja ezt a darab hegyet, hogy kapjon egy darab kenyeret".

A város és a hegyközség közt bizonyos fokú állandó, kölcsönös áramlás van. Aki valami hivatalra, munkalehetőségre tesz szert, bejár vagy végkép beköltözik a városba, viszont aki semmiképen sem bír eleget keresni Keszthelyen, az kijön lakni árendás házba a hegyre. Ezek száma azonban csekély. Keszthelyiek tulajdonában még vannak árendás házak.

Érdekes módon beszármaznak máshonnan is emberek a hegyre, részben házasságkötés révén, részben attól függetlenül. A cserszegtomajiak általában véve egymásközt házasodnak, de jönnek máshonnan is ide nősülésre. Ugy mondják, főnek (fölfelé, északnak) nem megy senki, inkább délre, pld. Vonyarcra vagy Keszthelyre. Feleséget hozhatnak Gyenesről, Karmacsról, Reziből, Sümegről, stb.; állítólag kevesebb férfi megy el, mint nő. Öreg napjaiban telepedett le a hegyen K. H. volt uradalmi vincellér is, felesége révén, aki hegyi lakos volt. Hat gyermekük közül azonban ma már csak egy szolgál Tomajon, a többi a környéken szóródott szét (Keszthely, Rezi, Karmacs, Zalaapáti, Badacsony). Az öregeket részben a két szolgáló lányuk tartja el.

Néhány család sorsának fölvázolásával kapcsolatban érinthetjük mindjárt a birtok, ház osztozkodásának egyik esetét. Csenge Istvánék hegyi lakosok, nyolc gyermekük közül egy csendőr a határ mentén, egy takács Kapuvárott, egy Keszthelyen van (de ez is hegyi lányt vett el), egy most katona; a többi gyerek mind itt maradt a hegyen, ide házasodtak, árendás házban laknak. Az öregek élnek és jelenleg még az ősi házban laknak (egyedül), itt tehát még nem került az osztozkodásra a sor. Özvegy B I.-né három lánya Páhokra ment férjhez, egy fiú otthon van az ősi házban, még ők se osztozkodtak. Az öreg Fáróéknak (Cserszeg) 9500 öl földjük (1 hold szőlő, 3000 öl szántó, a többi rét, gyümölcsös egy tagban), azon lakóház, gazdasági épület, pince volt. Az öregek halálával három gyermekük osztozott: az egyik fiú eladta a 3000 öl jussát és Tomajba ment el lakni, mert ott jó lakóházat talált, amit megvett. A második fiú kapta az ősi házat és melléképületeket, 3000 öl földdel, de az épületekért testvéreinek 1000—1000 pengőt fizetett. A harmadik gyerek, a lány (illetve innen férjezett asszony) viszont a 3000 ölhöz öccsétől megvette az ősi házhoz tartozó pincét 400 pengőért és most a pincét lakóháznak alakítva, abban laknak.[56] Ugy mondják, általában véve öröklésnél

[56] Hasonló osztozást láttam egy közeli faluban igen jónevű, előkelő családnál, ahol a lány szintén a nagy pincéhez, illetve a présházhoz jutott, amit utóbb egész kellemes lakóépületnek alakítottak át.

a tehetősebb gyerek veszi meg az ősi házat és a többi testvért kielégíti.

Beszármaznak a hegyközségbe emberek házasságkötés nélkül is. Pld. Vasmegyéből ketten is vettek kis, 2 holdas földet a hegyközségben; állítólag úgy kerültek ide, hogy Hévízen nyaraltak. Kecskemétről egy géplakatos került ide, aki itt cséplésből él; felesége pesti asszony, aki azonban nem akar tovább ittmaradni, mert gyermekük „nagyon elparasztosodik".

Nagy családok szétszóródnak, sokan Pestre, vidékre, más környezetbe, tájba kerülnek, átalakulnak; kétségtelen, hogy a főváros alakító hatása a legerősebb és legmélyebb. Az alábbiakban a *Mosdosi* családot mutatom be, tíz élő testvért. Az öreg Mosdosi vincellér volt, korábban elhunyt, felesége se él; 6000 öl földjük volt. Tizenegy gyermekük közül tíz él: 1. *József* 41 éves, földmíves Cserszegen, saját házában lakik; felesége Zsidről való, egy gyermekük van. — 2. *János* 40 éves, vincellér Nagyrécsén, felesége keszthelyi, négy gyermekük van. — 3. *Hermin* 39 éves, földmíves, az ötük tulajdonát képező családi házban lakik Cserszegen, egy gyermeke van. — 4. *Ferenc* 36 éves, hentessegéd Budapesten, felesége nagykanizsai. — 5. *Teréz* 35 éves, háztartási alkalmazott Budapesten, egy gyermeke van. — 6. *Mária* 33 éves, szobalány Keszthelyen a kastélyban. — 7. *Jenő* 31 éves, péksegéd Budapesten. — 8. *Sándor* 29 éves, földmíves Cserszegen, felesége cserszegi.[57] — 9. *Gizella* 25 éves, férje napszámba jár, Cserszegen laknak árendás házban, egy gyermekük van. — 10. *István* 21 éves, Cserszegen földmíves. — A kivándorlás első helye tehát Budapest, ha a Mosdosi családot tekintjük, 30 %; a továbbra is földmívelésnél maradottak (60 %) közül csak egy ment messzebbre, a többi helyben maradt. Az iparra áttérők száma alacsony (2). Végeredményben a család fele szülőhelyén maradt, Cserszegen és kérdés, nem fog-e az elvándoroltak közül egyik-másik öreg napjaiban ismét visszatérni a hegyre.[58] A város, a környezet átalakító erejét jól megfigyelhetjük a mellékelt fényképen, noha a kép nem tünteti fel a változás egyik jellemző sajátosságát, a városba került falusi ember ütemének felgyorsulását. A város a falusi embert több oldalról kezdi ki, így elsősorban annak ritmusát, ütemét gyorsítja meg.

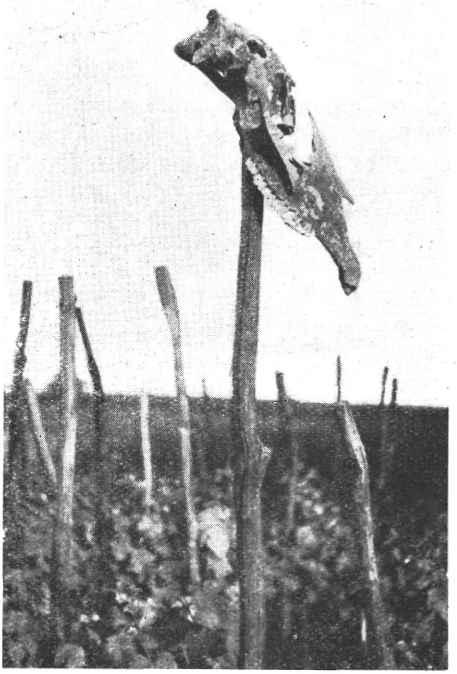

17. ábra. Szemverést elhárító lókoponya a szőlőben. — Pferdeschädel im Weingarten gegen den bösen Blick.
Dr. Vajkai A. felvétele.

VII.

Zárt településű faluban kristályosodási pontok vannak, amik köré a falu

[57] *Mosdosi Sándor* és *Fáró Teréz* lakodalmát alább adom.
[58] Mindenesetre kívánatos volna a család későbbi sorsát is figyelemmel kísérni.

élete, úgy szellemi, mint anyagi, gazdasági téren tömörül; a falut valami főútvonal szeli át vagy legalább is van egy szélesebb, a templomhoz vezető főútja, ahol az üzletek helyezkednek el. Itt van rendszerint a községháza is, a jegyzői iroda, stb. Vasárnaponként a templom előtt ácsorog a falu népe, délután valamelyik korcsmatájon csoportosulnak. Ilyen központ vagy útvonal Cserszegtomajon nincs. A jegyzői iroda Keszthelyen van, a hegyközségben mindössze két középület található a két kápolna mellett: a két népiskola. Ezek körül azonban semmi különösebb csoportosabb települést sem vehetünk észre. De nem építkeznek sűrűbben a hegyközség nyugati szélét érintő és különösen nyáron igen forgalmas sümegi (illetve hévízi) póstaút mellé sem. Ép ily elhagyatott a keleti szélen vezető zsidi-út mente, sőt a községet átszelő (és Cserszeget Tomajtól elválasztó), Rezibe vezető út széle is, noha a hegyközség két szatócsüzlete és három korcsmája is az említett főbb útvonalak mentén telepedett meg. Akármerre is vándorlunk ebben az 5—6 km. átmérőjű hegyközségben, sehol se érezzük, hogy valami központ felé tartanánk, forgalmasabb helyre jutottunk volna, ahol élénkebben lüktetne a közösség élete. Mindenütt csak különálló épületek, lakóházak és gazdasági melléképületek láthatók, váltakozva szántók, szőlők, gyümölcsösök, rétek, de úgyszólván élettelenül, alig 1—2 emberrel. A városhoz (Keszthelyhez) közelebb se sűrűbb a település. Az ugyan kétségtelen, hogy a magasabb, erdőhöz közelebbi helyeken több a pince és kevesebb a lakóház.

Az utak forgalmasabb voltát talán csak a sok, gyakran igen díszes, többalakos útszéli kereszt bizonyítja. Feliratai bizonysága szerint legtöbbjét a nagy háború folyamán vagy után állították fel, rendszerint a háborúban elesett valamelyik családtag emlékére. A legtöbb kőkereszt egyik mellékalakja *Szent Vendel*, akiről tudják, hogy a barmok védőszentje. „Szent Vendel Istennek legkedvesebb pásztora" — mondotta nekem egy öreg tomaji ember az egyik, Tomajon felállított magános Vendel szoborral kapcsolatban. — „Egyszer egy öregember unokái meghaltak; mondja az öreg: inkább minden marhám megdöglött volna, semminthogy az unokáim meghaltak. Másik esztendőben minden marhája elpusztult, akkor csinálta azt a képet. Rossz órájában mondhatta ezt a szót.

Donátus szentet már kevesebben ismerik, pedig hegyen laknak.

Vannak régebbi keresztek is, pld 1848-ból. Az egyik újabb keresztnek betegséggel kapcsolatos szövegét megemlíthetem: „A világháborúból való szerencsés hazatérésem és hitvesem nagy betegségéből való felgyógyulásának hálám jeléül Állíttatta Felföldi István és neje Szita Katalin, 1920".

Templomba Keszthelyre járnak, vasárnap délután azonban a hegyen is tart litániát a tanító, arra eljárogatnak az öregasszonyok, lányok, így ott valamiképen találkoznak is.

Ahogy a kereszt felállításának, úgy a búcsújárásnak is több lelki indítéka van.[59] Búcsúkba eljárogatnak (a hegyben három búcsúvezető is van), Búcsúszentlászlóra, Vasvárra, főleg azonban Sümegre. Cserszegtomajról a nagy sümegi búcsúra 80—100 ember is elmegy.[60] Vallási életükkel kapcsolatban megemlíthetem, hogy a tomaji kápolnát 1893—4-ben nagyrészt a tomajiak saját erejükből emelték (2632 forintot adva a kápolna építésére). Cserszeg és Tomaj különállósága itt is érezhető volt, mert az 5912 forint összes kiadásból a cserszegiek mindössze 135 forintot vállaltak.[61]

A búcsújárás már maga is a társasélet egyik kifejezésformája. Van a hegy-

[59] A kérdést már másutt érintettem. V. ö. A csatkai búcsú. *Ethn.* 1940.

[60] A Keszthely-környéki búcsújáróhelyekről külön cikkben számolok be. Egy cserszegtomaji adatot l. *A csatkai búcsu*-ban.

[61] *Bontz József*: A cserszeg-tomaji kápolna. Keszthely, 1894. Tomaj régebbi kápolnáját 1710. Tomaj birtokos ura építette; ennek helyére építették az új kápolnát 1894-ben. (*Bontz*: A cserszeg-tomaji kápolna, 163. old.)

községnek is búcsúja, Cserszegnek, Tomajnak külön-külön napon (*réteses búcsú*, ellentétben a kegyhelyeken megtartott *szentes búcsúval*). A búcsúra meghívják a rokonokat, barátokat, díszes ebédet adnak, akár a lakodalomkor ; délelőtt mise után, délután a litánia után a templom közelében felállított négyöt mézeskalácsos és más vásári sátor körül ácsorognak, nézelődnek a hegybéliek. A hegybeli búcsú képe sokkal szintelenebb, zajtalanabb, szerényebb más falvak búcsújánál, pedig a búcsú az egyetlen alkalom volna a hegyközségi emberek nagy találkozására, a közösség kifejezésére. Itt a búcsún inkább csak ácsorognak, nézelődnek, mint ismerkednek. A búcsú napján rendszerint bál van 1—2 magán helyen, amit a legények rendeznek, felkérve két lányt *lányhívónak*. A társasélet örömeihez tartozik még a szüretelés, amikor többeket meghívnak a segítésre és télen a tollfosztás, aminek végeztével szintén táncot rendeznek a munka szinhelyén (*tollfosztóbál*).

A társasélet ebben a szétszórt településben külön érdekes tárgya lehet a vizsgálatnak. A cserszegiek természetesen azt mondják, hogy ők mások, mint a tomajiak; Cserszeg többet ér Tomajnál. Az a Rezibe kanyargó kocsiút eléggé elválasztja Cserszeget Tomajtól, legalább is a közmunkákat illetőleg, mert ebben nem segítenek egymásnak. A cserszegiek mondják: a tomajiaknál mulatozás nem múlik el verekedés nélkül; sokkal szabadabban élnek, flancosabbak, a lányok alkonyatkor, mikor már nyugovóra megy a nap, mennek át Hévizre, stb. Ha ez a valóságban nem is egészen így van, valószínű, hogy a hévízi úthoz közelebb lakó tomaji hamarébb jut el a nyáron egy nemzetközi fürdőhely életét élő Hévízre, mint a jóval távolabb lakó cserszegi. De vegyük a téli időszakot, amikor Hévízen nincs élet és a cserszegtomajiak egymás mulattatására vannak utalva. Ugy látom, az egymástól távol fekvő házak lakói még hírből se ismerik egymást; inkább csak szűkebb környezetüket ismerik, jobbadán a szomszédokkal jönnek össze, akikkel úgy vannak, mint „Krisztus a két latorral: egyikkel jóban, a másikkal rosszban." De összejönnek, főleg a fiatalok, vasárnaponként egyszer az egyik, máskor a másik házban ; szájmuzsikára, citeraszóra táncolnak, az idősebbek valahol másutt kártyáznak. A polgárosodás jele, hogy nyáron, vasárnap a lányok a hepe-hupás hegységi utakon fel és alá kerékpároznak.

18. ábra. Régi pince gabonaföldek közt. — Keller immitten von Ackerfeldern (Balatongyörök.)
Dr. Vajkai A. felvétele.

Ebben a szétszórt településű hegyközségben azonban, a közeli város és világfürdőhely ellenére a paraszti társasélet hagyományai részben megmaradtak. Igy öt-hat legény összeállva májusfát állít a lányosház elé, a fa döntésére pedig többen összegyűlnek. A fiatalság bálokat tart, de nem korcsmában, hanem magánhelyen, legtöbbször üres lakásban. A fiatalok közül többen összeállnak, bort hoznak magukkal, több közülük cimbalmozni is tud. A bort összeveszik, vagy mindegyik fiú hoz 5 litert. Egybegyűlnek így ötvenen is, reggelig táncolnak a lányokkal. A zenét vagy maguk szolgáltatják (többen is tudnak cimbalmozni), vagy zenészeket rendelnek. A zenészek Cserszegtomajról kerül-

nek ki, cigány a hegyben nem muzsikál. A falusi banda kialakulásának érdekes útja van. *Fáró Anti* bandája pld. a következőkép keletkezett: 1926-ban *Zalakövesküről* nősülés útján Cserszegtomajra átszármazott egy ügyes fiatalember; tudott hegedülni, már régebben is bálokat muzsikált át. Ő indítványozta, hogy állítsanak össze Cserszegtomajon is egy öt személyes bandát. A banda megalakúlt egy első primásból, egy segédprimásból, egy kontrásból, egy cimbalmosból és egy nagy bőgősből. A banda minden tagja földmíves parasztember, parasztmuzsikusoktól (nem cigányoktól) tanultak, mert Cserszegtomajon régebben is volt banda. Összetanultak néhány táncdarabot, pulkát, lengyelkét, csárdásokat, kriszpulkát, csibetáncot, stb. Azóta hívják a parasztbandát bálokba, tánciskolákba (ötven pár is van Cserszegtomajon, több, mint Rezi faluban), lakodalomba. Lakodalomban 6 pengő a fogadópénz, de ennél jóval többet keresnek a vendégektől, főleg reggel a Rákóczi-induló elhúzásáért. Régebben 32 pengőt is hazahozott egy ember a lakodalomból; ma csak tízet. Bálokban kisebb a jövedelem. A bandát a szomszéd helyekre is elhívják (Rezi, Szántó, Prága, Csehi, Sümeg), a falu népe jobban szereti őket a cigánymuzsikusoknál. Az öregek szórakozása a munka; azonban ők is eljárogatnak a pincékbe, iszogatnak, kártyáznak.

Hegyközségünkre legjellemzőbbnek tartjuk, hogy életében, minden ténykedésében úgy a városi, mint a falusi műveltségkörhöz tartozó elemek megtalálhatók. A város közelsége — hisz Cserszegtomaj úgyszólván Keszthely külvárosának tekinthető — lehetővé teszi a városi elemek gyors megismerését és terjeszkedését, másrészt a szétszórt település megakadályozván a teljes elpolgárosodást, hagyományozott elemeket tarthat fenn. Az elgondolás természetesen tisztán elméleti értékű; ahhoz, hogy a község életformája megváltozzék, szükséges volna, hogy életlehetőségei is megváltozzanak. Például a mozi közelsége jelentőségéből lényegesen veszít, ha a mozira a hegyközségi polgárnak nincsen pénze. A parasztműveltség számtalan elemét a körülmények kényszerítő ereje őriz meg, más hagyományozott dolgokat viszont kétségtelenül a nép saját elhatározása és belátása, természetének alaprétege tart meg, minden külső erő, kényszerítő ok nélkül. Parasztműveltségünk tárgyalásánál ép az utóbbi elemek a legérdekesebbek és legértékesebbek, hisz a nép felfogását tárják fel, de csakis úgy, ha mindezekhez életkörülményeit is hozzávesszük; pusztán egymagában leírva a szokás, a hagyomány alig mond valamit.

A paraszti és városi műveltség elemeinek sajátos keveredését figyelhetjük meg hegyközségünk lakodalmain. Parasztlakodalmakat másutt eleget láttunk; ezeket hamarjában egységes paraszti életformának foghatjuk fel, ahol még a viselet, a menyasszony ruhája is megfelel egy idegenforgalmi célokra jól elgondolt képnek. Boncolgatva azonban a lakodalom elemeit, kiderül, hogy a még oly egységesen is falusinak feltűnő lakodalomban a már régóta a paraszti műveltséghez tartozó elemek mellett ujabbkori, a főúri életből alászállt elemeket találhatunk.[62] Igy tekintve a dolgot a cserszegtomaji mai lakodalom is csak olyan, mint akármilyen más lakodalom volt például elhagyatottabb helyeken vagy ötven évvel ezelőtt, csak a mostani elemeinek egy része még él és virágzik a városban, mig az egységesen parasztinak feltűnő lakodalom városi, főúri alkatrészei már elvesztették eredeti mintáikat.

Érdekes az újabb művelődés elemeinek beszivárgása. Az itteni életforma nem robbanásszerűen alakul át mássá, inkább lassan, alig észrevehetően, aminthogy csakis folytonos változásokról és átalakulásokról lehet szó, nem pedig véglegesen kialakult életformáknak bizonyos idő mulva bekövetkezett erőszakos kimúlásáról és újak váratlan keletkezéséről. Hegyközségünk életében az átalakulások, az egymással párhuzamosan futó különböző műveltségformák jól megfigyelhetők. Erre legjobb példának felhozhatjuk a mai *lakodalmat*.

Az éllettárs kiválasztásában a fiatalok határoztak, az egyéni akarat teljes

[62] V. ö. *Seemayer Vilmos*: A régi lakodalom Nemespátrón. *Ethnographia*, 1936 : 72.

mértékben érvényre jutott. Az új pár a városban, Keszthelyen esküszik a templomban. A templomból kivonuló násznép egy szerényebb városi esküvő képének felel meg: a férfiak fekete városi ruhában, kemény gallérral, nyakkendővel, a menyasszony városi fehér menyasszonyi ruhában, a nők divatos ruhákban, nagy kalappal. Templom után a fényképészhez mennek és ez már egyenesen besorozható a népszokások közé. Ha a templomból kivonulók a városi esküvő képét adták, a hegyközség hullámzó rozsföldein, ligetein, szőlőin keresztűlvonuló felpántlikázott parasztszekerek, a kocsin ülők vidám dalolása és kurjongatásai viszont teljesen a paraszti lakodalmi menetek megszokott képét mutatják. E menet képében és hangzavarában mindössze a városi ruha szokatlan; ez a ruha bizonyos fokban városi, úri magatartásra kötelez és részben

19. ábra. Mosdosi testvérek. — Die Geschwister Mosdosi.
Dr. Vajkai A. felvétele.

kényszerít is: a testtartás már ahhoz idomúlt, csak a mozdulatok, különösen most, a kurjongatások közt kirobbant mozdulatok, a kéz tartása még a paraszté.

A kocsiknak más úton kell menni és máson jönni. Most elérkeztek a vőlegény házához; a zenészek előre mennek a násznép fogadtatására és vidám hegedű, klarinét szó mellett vonulnak be az ősi ház udvarába, ahol minden tekintetben felkészültek az eljövendő nagy lakmározásra. A kocsik megérkeznek, a násznép leszáll és az egyik vőfély verses köszöntővel fogadja őket. Minket most e köszöntők, versek szövege ne érdekeljen; számtalan ízben közöltek már köszöntőket, sőt néprajzunk megindulásakor úgyszólván csakis lakodalmi versek szövegét figyelték meg. Amit lakodalmunkon elmondottak, részben

nyomtatott vőfélykönyvből, részben kézzel írt jegyzetfüzetből vették. Számunkra sokkal fontosabb az a tény, hogy még most is mondanak hosszú verseket, hozzátehetjük: szakadatlanul, kimeríthetetlen változatokban, déltől fogva másnap délig, a lakodalom befejezéséig. Bámulatos, hogy a kiöltözött, városi ruhákban járó (sőt részben már a városban is lakó, erősen elfoglalt) vőfényeknek volt kedvük és türelmük annyi sok hosszú verset megtanulni. Végeredményben is városi életükbe és polgári foglalkozásukba nehezen illeszthetők be e különböző eredetű versek tartalma és sok falusi vonatkozása.

A zenészek rázendítenek, a párok táncolni kezdenek. A zenekar parasztzenekar, idevalósiak, fentebb már szólottunk róluk: vidéki cigányzenekarnak felel meg, úgy is mondják nekik, hogy cigányok. Nyugodtan állíthatjuk, hogy tisztábban játszanak sok cigányzenekarnál, igen sok művet (modern tánczenét, régebbi tánczenét és u. n. magyar nótákat, tehát a városi cigányok teljes műsorát) ismernek és játszanak; ha pedig hozzávesszük, hogy durva földmunkát végző polgáremberek a játékosok, teljesítményük egyenesen bámulatos. Érdekes, hogy viselkedésükben, külsejükben, modorukban mennyire hasonlókká lettek a valódi muzsikus cigányokhoz, így pld. a kontrásuk jellegzetes cigánykontrás külsejű.

A táncok elsősorban a legdivatosabb modern táncok; ezt és talán a csárdást táncolják legszívesebben. Pihenéskor körbe állanak, összekulcsolják karjaikkal egymást és különböző dalokat énekelnek. A tánc modern és divatos, de a sorrend, ahogy a virággal és zölddel feldíszített pajtában az U alakú asztalhoz ülnek, szigorúan előírt és régi. Vőlegény, menyasszony az asztal sarkánál foglalnak helyet, mellettük kétoldalt a koszorúslányok, násznagyok, koszorúsasszonyok. A szülők nem űlnek az asztalhoz, az anya a konyhában tevékenykedik, az apa pedig az étkezők asztalát figyeli, nincs-e hiány valamiben. Lehetséges, hogy a sorrend más volna, ha megfigyelhetnék egy úri étkezés ültetési sorrendjét, ahogy a modern táncokat ennél könnyebben megfigyelték és utánozták. Ételt, italt a vőfények hordanak fel, minden tálat valami vers kíséretében; a versért a koszorúslányoktól pohár bor jár. A koszorús lányokon városi ruha van, de előttük papírzacskóban porcukor, amit kanalanként hintenek a boros poharakba. A lakoma bő,[63] órákig eltart, közben a zenészek ú. n. magyar nótákat játszanak. Az étlap sorrendjében hátul foglal helyet a fontos kása, ami azonban mai formájában tejbe rizs, mazsolával. A menyasszony és vőlegény egy tálból ettek. A szakácsnénak (keze gyógyítására) és a zenészeknek a szokásos módon pénzt gyüjtenek.

Az asztalt csak akkor hagyják el, amikor a vőfények hosszú versekben már felkérték a násznépet a táncra, ami ettől fogva tart vagy este kilencig, amikor is felsorakoznak és zeneszó kíséretében átmennek a menyasszony házához. Indulás előtt az egyik vőfény elmondja a búcsúztatót, amin a nők (inkább még a fejkendőt hordó nők) sírvafakadnak. Ez a sírás, noha teljesen indokolatlan, a közösség egy régebbi mozdulatának utolsó maradványa, erősségében már az ösztönösséget érinti.

A menyasszony házában az eddig leírtak ismétlődnek meg, azonos formában; éjfélkor következik a menyasszonytánc, itt a menyasszony szülei fa-

[63] A vőlegény házánál a következő étlap volt:
Tyúkleves metélttel.
Tejfölös paprikás csirke.
Töltött káposzta.
Marha-, disznó-, tyúkpecsenye salátával.
Tejeskása mazsolával, fahéjjal.
Sütemény, keltkalács, torta.
Borok, később feketekávé, reggelfelé pálinka.

Hasonló volt az étlap a menyasszony házánál is, itt mindössze a tejeskása helyett aprólékos rizsa volt.

kadnak sírva. Ez pedig elárulja, hogy a hagyományoknak, szokásoknak (alkalmat adván úgy a közösség, mint a magánember érzelmi telítődöttségének levezetésére) legfőbb őrzője maga az emberi természet.

Ismételhetjük, a fenn vázolt lakodalomra a városi modern és a régebben kialakult falusi életformák párhuzamossága a jellemző; a szőlők és rozsföldek közt átvonuló, részben divatos ruhájú, a polgárosodás két biztos jelével, az aranyfoggal és karkötőórával feltüntetett, részben még falusiasan öltözködő, lakodalmi kurjongatásokat rikoltozó násznép jó kifejezése hegyközségünknek. A város és falu e furcsa keveredése ugyan sok más helyen, faluban is észrevehető, hegyközségünkben azonban mindenesetre sokkal kifejezettebb formában. Amiben lakodalmunk különbözik egy falusi lakodalomtól, az a hegyközségi ember bizonyosfokú zárkózottsága, szenvtelensége szomszédjának ünnepével szemben. A hegyközségben sokkal zártabb, családiasabb az élet, egy házban zajló élet kisugárzó ereje kisebb; lakodalmunkon úgyszólván csak a családtagok, rokonok vettek részt, alig 8—10 ember volt ismerős, nem rokon, érdekes módon elsősorban keszthelyiek. De maga a hegyközség embere, a szomszédság észre se vette a nyüzsgő, mulató, hangos udvart; a másnap délelőttbe (pünkösd hétfőbe) átnyúló lakodalomnak egy bámulója sem akadt, az úton egy ácsorgó embert se láttam; a táj, mint máskor, kihalt és üres maradt egy zajos pajta környékén.

20. ábra. A cserszegi kápolna környéke. — **Umgebung der Kapelle von Cserszeg.** — Dr. Vajkai A. felvétele.

Ha ötven pár is jár a cserszegtomaji tánciskolába, ez még nem biztos jele a polgárosodásnak; az idősebbek még hisznek a régi hagyományokban, a fiatalok legtöbbje egyelőre csak ismeri; ha megöregszenek, majd ők is *hinni* fognak benne. Ez a hit nem egyöntetű és ha a polgárt többedmagával faggatjuk, hímez-hámoz, a „babonaságot" nem vallja be, inkább lenézi, nem hiszi. De mindig akad köztük, aki elárulja, hogy hisz, csak ép egy kis ösztökélésre van szüksége. Hogyne hinnének, amikor ősrégészeti leletek után kutatva hallom jelentésüket a kincset elárulló, többször felcsapódó kék lángról (ezért ott kutattak is a kincs után); tanácsolják, hogy aki törvénybe megy, halott állkendőjét vigye magával vagy fordítva vegye fel alsónadrágját, de legjobb, ha ezt már egy héttel előre megteszi; ha méhkedvelő halt meg, a kasokat kicserélik, helyüket változtatják, ha halottat visznek ki, a marhákat kiengedik, ha állat szemverésben van, az ökröt férfi, a tehenet fehérnép ingével, háromszor, fordítva lehúzzák, utána pedig szenes vizet alkalmaznak. Mindezt egy nyolcvanéves öregember mondotta, hiszi is; egy jelenlévő tizennyolcéves legény azonban már nem is hallott ezekről. De mások is tudnak sok egyéb hiedelmet. Tudják, hogy a garabonciás hét foggal születik, boszorkányjárás ellen újhold péntekjén macska farkát kell elvágni, patkány elűzhető, ha éjfélkor meztelenül, korbácsot durrogatva megkerüli az ember a házat; Szentgyörgynapkor zöld ágat tűz az istállóra, váltott gyereket sütőlapátra kell ültetni és a befűtött kemence elé tartani, háromszor mondva: bedoblak, akkor kicserélik; kelést két fillérrel húznak le és a pénzt keresztútra dobják, szemárpát learatják; aki nem szeret, annak kőrisbogarat adnak; szemben kelést anyatejből készült

csöcsvajjal fakasztják meg, stb. A felsorolt hiedelmek természetesen csak töredékek; az eredeti formát már kevésbé ismerik, gyakran a hiedelem jelentős alkatrészét elhagyják. De tudnak róla és még 1934-ben Lucaszéket csinált valaki.

Cserszegtomaj pásztora válusi születésű. Tomajra Reziből jött vagy 40 évvel ezelőtt, ma 79 éves. Felesége idevalósi. A hegyközség szélén lakik a községi pásztorházban. Meglehetősen zavaros előadásban elmond néhány boszorkányos históriát, amiben talán a szobában lévők hisznek is.

Szentgyörgykor napkelte előtt három vak macskakölyköt kell a legelőre vezető útra, három sarokba tenni; nem bírja azon egy pásztorember sem keresztülhajtani a marhát.

Ha pásztorember koporsószeget ver az istálló sarkába vagy a jászolba, annyira elgorombul a bika, hogy meg se lehet kötni.

Marhát a következő szerrel lehet elfuttatni, elszalajsztani: 77 féle dolgot, mint kecskének kis szakállát, medvének lába közül valót, menyasszony koszorújából, vőlegény bokrétájából egy darabot, stb. összekevernek, ezt a pásztor a pipájába teszi és rágyújt; ahonnan a szél pöszörög, elszalad az állat, de már vissza nem tudja hozni.

Kutyát egy asszony így zavart el: szoknyáját felemelte és megmutatta a barátfilét, miközben ezt mondotta: kutya, menj az alomba, kutya, menj az alomba, kutya, menj az alomba. El is ment.[64]

A kutyát agyon lehet vágni, ha kenyérrel háromszor végighúzza az ember előzőleg a balaska élit.

Még gyerekkorában egyszer foghagymát loptak, de egyikük nem tudta elengedni a foghagymát, mert a tulajdonosnő megverte. Máskorra tehát apjuk azt tanácsolta neki: kerüld meg háromszor a foghagymát és s . . . j a közepibe, akkor nem tud megrontani.

Egy nap így szólt barátja hozzá: „Tűrűl vágott gyerek vagy? No akkor gatyádat jól kösd meg, hogy el ne bomoljék; elmenünk pénzt ásni a temetőbe." Társa, mielőtt elindúltak, háromszor megszagolta a gúlakaput. Három vasfúrút, szentölt gyertyát vittek magukkal; ott, ahol a pénz fölvetette magát, a fúrúval megfúrták a földet, a pénzt megtalálták. De kis vörös kutya ült oda, az vissza is kísérte őket; ez őrízte a pénzt.

Mikor a marhán sul[65] van, úgy gyógyítja, hogy éjjel tizenkettőkor elmegy a temetőbe és onnan keresztdarabot hoz (de visszanézni nem szabad), az istállót háromszor megkerüli és a keresztdarabbal a sult háromszor lehúzza, utána ismét háromszor megkerüli az istállót és visszaviszi a keresztdarabot a temetőbe.[66]

Mindezt az öreg marhapásztor a pásztorház nyomorúságos, piszkos, limlommal teli, szűkablakú hátsószobájában mondja, hozzátartozói közt, akik inkább hiszik a hallottakat, mint nem. Ha azonban átmegyünk (a régebben még füstös) konyhán keresztűl a tulsó, elülső szobába, váratlanúl a polgárosodásnak induló paraszti környezetben találjuk magunkat. A szobában (ami ugyan télen hideg, mert nem fűtik) két egymásmellé tólt, keresztben álló, terítővel letakart, városi ízlésű ágy az újabbkori városi műveltség hatását árulja el. Eddig a biedermeier csecsebecséknek utórezgéseként az almáriumon foglaltak helyet az apró búcsús és egyéb emléktárgyak. A haladottabb szellemű parasztszobából az almárium kikerűlt, a csecsebecsék, főleg az apró babák, rongyállatok az ágytakarón kaptak helyet, amiben már a szinházi magazinok és filmek ha-

[64] V. ö. *Ethn.* 1937 : 83.

[65] *Sulra* vonatkozólag l. *Ethn.* 1938 : 63—64.

[66] Beszéltem egy asszonnyal, akit hozzátartozói 11 éves korában küldtek el a temetőbe éjfélkor a keresztért, mert a felnőttek közűl senki se mert elmenni, csak a tudatlan kislány, aki pedig a kísérteteket még nem ismerte. Ebből arra következtethetünk, hogy a temetőtől való félelem csak a serdültebb korban alakúl ki az emberben.

tását fedezhetjük fel. A polgárosodás betört a parasztházba, ha ott még a hátsó szobában pisiákoló lámpa mellett boszorkányos történeteket is mesélnek el; igaz, ez a polgárosodás mindeddig csak a könnyebben bevehető állásokat foglalta el, mint pld. a lakás eddigi hagyományos berendezkedését változtatta meg, a ruházkodást alakította át. A változást egyelőre nem belső átalakulás hozta létre; nem az, hogy a hegyközségi ember belátná a változás lényegét: a célszerűbb, a gazdaságosabb életet, azt, hogy mindezek a változások egy gyökerében más életet jelentenek. A változás igazi oka kizárólag az utánzás: a vidéki polgár a városi, elsősorban az ottani jobbmódú iparos, munkás réteget kezdi utánozni; utánozza abban, amit egyenesen és könnyen észrevesz: a ruházatban, lakásának berendezésében.

Nem utánozza azonban — egyelőre — annak szellemét, annak felfogását. Életét természetesen erőszakosan nem alakíthatja át (erre nem is gondol), mindössze annyit változtat, amennyit a körülmények megengednek.

A polgárosodás főterjesztői a városban szolgált és visszakerült cselédlányok, amennyiben ők kerültek legközelebb a városi középosztályhoz. Az utánzás azonban néha nehéz lépés elé állítja a polgárt. A nők divatbeli változásának első nagy és merész lépése a fejkendő elhagyása; aki azonban egyszer már elhagyta a fejkendőt, az többé fel nem veszi. Már most tavaly nyáron divatba jött a nyaraló városiaknál, hogy asszonyok, lányok fejkendőt kötöttek; ezt mindenesetre a legkönnyebb lehetett volna utánozni, de alig tették, a kendőben valami visszasülyedést éreztek előbbi állapotukba.

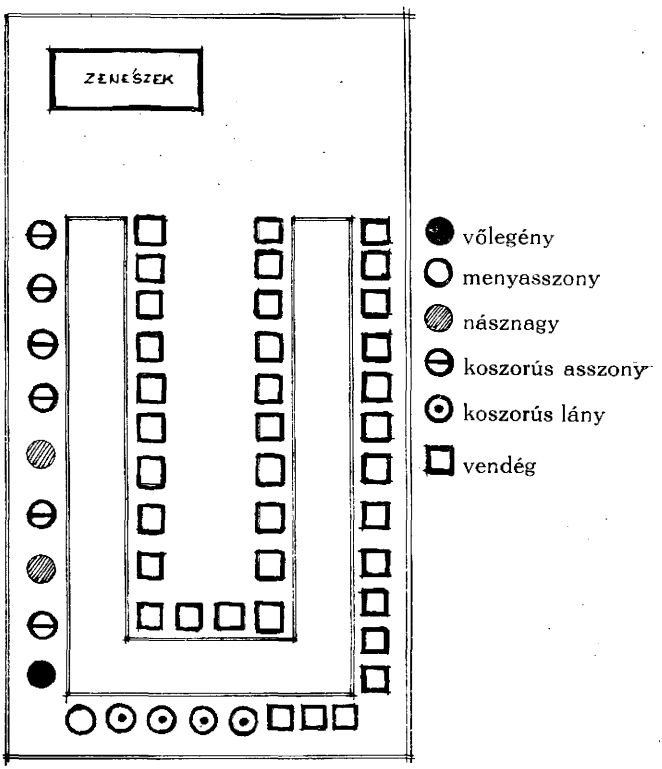

21. ábra. A násznép és vendégek ültetése lakodalomkor. — Die Verteilung der Hochzeitsleute im Tische.

Ép azért, mert a polgárosodás hajtóereje az utánzás és nem az élet lényeges átalakulása, válik az egész folyamat sutává, tele ellentmondásokkal. Boszorkányos történeteket mesélnek el a szobában, amiben rádió is beszél; permetezik a szőlőt, aminek karóján még lókoponya van; a beteghez délelőtt városi orvos jön, délután a helybeli javasasszony. Valami haladás a polgárosodás felé mindenesetre történt, ennél azonban terjedelmesebb változások addig nem következhetnek be, amíg az alsó népréteg életlehetősége meg nem változott.

VIII.

(A hegyközség javasai). Ha egy vidék javasainak számából nem is következtethetünk az ott élő közösség szellemi szintjére (hisz jó rendelőjű kuruzslókkal Pesten is találkozhatunk), a nagyhírű gyógyító személye azért sok mindent elárulhat a környék felfogásából. Az orvos mindig olyan, amilyent a betegek megkívánnak. Hegyközségünkben jelenleg két gyógyító is működik, amellett, hogy a városi orvost is kihívják esetenkint. A kép itt is mozaikszerű, egyformán bíznak a hivatásos orvosban és a javasban.

A hetési születésű, jelenleg 65 éves *Vak Lina* a hegyközség bevándorolt jósa, kártyavetője, ember- és állatorvosa, illetve rontója. 1906 óta jár a hegyközségbe, kezdetben csak 1—2 hétre, egy hónapra, amikor gyógyított, kuruzsolt, de leginkább jósolt, kártyát vetett. 13 évvel ezelőtt végérvényesen ideköltözött, házat, egy hold földet vásárolt. Maga mellé szegény árvalányokat vett, akik örökség reményében gondozták ; a lányok azonban időközben férjhez mentek, elköltöztek, az örökségből pedig semmi se lett. Vak Lina a hegyközségben mesterségét továbbfolytatja és úgy látom, hogy még most is járnak hozzá, innen és a szomszéd hegyközségekből. Több asszonytól hallottam, hogy egy idősebb nőt Vak Lina rontott meg. Az illető megrontott asszony erről ezt mondja : „Azt mondta mindenki, hogy ő rontott meg ; pedig nem vétettem neki, csak a népek állították, hogy ő rontott meg ; abból ítélték, mert többször nála voltam. Vak Lina mondott olyant is, ami igaz volt ; megmondotta, hogy apámnak (akit meggyilkoltak) azért lett rendöltetve a szigorú halál, mert rosszul bánt velem."

Vak Lina 6 éves korától fogva nem lát. Vakságát (előadása szerint) szülei többféleképen kísérelték megorvosolni. *Vasváron* ötször voltak vele a búcsún, a szenteltvízzel mosogatták szemét, haza is hoztak vizet egy kis üvegben. Szemeibe különböző dolgokat fúttak, így megtört, megvágott, megszitált üvegcserép és békakalány (békateknő) keverékét, megszárogatott emberszükséget, porrátört fehér cukrot és üvegcserép keverékét. Bodzafagombát bokráról leszedték, meleg vízben áztatták és szemére kötötték ; magnélküli szilvát égetett borban áztattak és azt tették szemére. Testvére nyalogatta és köpte szemeit, de ez se használt. Pestre is vitték, de ott se tudtak az orvosok rajta segíteni. Az *ősi embernek* hallotta hírét, szembajával azonban nem került eléje.[67] Lina vak maradt (talán nem is egészen az ?), de vakon is tudott annyit keresni, hogy a végén átköltözött Tomajba, házat, földet vett, ott éldegél most a domboldalon, szemben egy európahíres fürdőhellyel, Hévízzel. Megélhetését jóslással, kártyavetéssel és különböző gyógyításokkal biztosította.

Miben és miféle módon segédkezik ? Ugy látom, mindenben. Módszerei azonban nem egyéniek, hanem általánosan ismert parasztgyógymódok. Ha a tehénnek elveszik a hasznát, úrnapi virággal füstöli meg, vagy a tehén kötelét, amit hozzá hoznak, megönti. De ha nem fizetik meg eléggé, visszacsinálja a dolgot. Egyszer Vak Lina sok fuvart kért, nem adták meg, mire visszavette a tehén hasznát. Szenes vizet a következő mondókával csinálja :

Párt aló, párt alá
[vagy : Párt aló jött, párt alá menjen]
Kalap aló gyütt, kalap alá menjen.
Kendő aló gyütt, kendő alá menjen.
Uram Jézus Krisztus Urunk
Mondom a szent nevedben.

(Akkor a szentháromság dicsőségére egy miatyánkot, egy üdvözlégyet kell elimádkozni, erre lemegy a szem.).

[67] A veszprémmegyei *Ősi* falu híres javasáról (v. ö. *Ethn.* 1938 : 346.) a következő történetet ismeri : egy nemesszeri gazdaember sorsüldözött volt, mert felesége szerette az édesapját. Elment hát az ősi emberhez jótanácsért. Azt mondja az ősi ember : a rossz incselteti feleségét a rossz gondolatra, de nyugodjon meg, isteni végzés ez.

Viaszt is önt; egy esetben hétszer egymásután öntötte ki a viaszt. Mindezt maga Lina mondotta el, folytonos siránkozás és panaszolás közepette.

Egyik sikerült gyógyítását G. L. 38 éves cserszegi nő a következőkép adta elő: „Volt egy irígy, büdös szomszédasszonyunk; irígy volt az miránk, mert nagyon szép csirkéink voltak. Irígységből ellopott nyolc darab szép baromfit tőlünk, úgy hogy pörre mentünk vele. Annyira-mennyire lett, ette ezt az asszonyt a méreg, mérgében komiszságot vitt végbe, hogy rettenetes betegségbe estem, tudtom nélkül, egye meg a fene, aki tanulta és folytatja. Édesanyámnak öntötte a rontást a klozetbe, de én léptem be, én lettem beteg. Olyan beteg voltam, hogy nem tudtam, mit csinálok, szédültem, ment velem a világ, lábaim fájtak, enni sem tudtam, ágybafekvő voltam. Keszthelyi orvos kezelt, fínom ember volt, de kísérlete nem használt; kórházba is vittek, de ott se tudták megállapítani, mi az nem tudtak jól segíteni. Ekkor gyenesi asszonyok mondták, hogy Hetésben van egy asszony, aki gyógyít, mert akkor Vak Lina még ott lakott. Nővérem ment el hozzá, annak adta a gyógyszert: fürdőt, orvosságot, szentmisét szerzett. 3 szentmisét kellett Búcsúszentlászlón elmondatni a segítő Szűz Anya tiszteletére. Füveket adott, amiből fürdőt kellett csinálni, ahhoz főnek foló vizet kellett szó nélkül meríteni és külön úton jönni, külön úton menni. A vizet elebe kellett meríteni, fürdő után pedig visszaönteni, folyás után, hogy vigye el. Imádságot is hagyott: 7 úrangyalát. Jó Isten segítségével lassan meg is gyógyultam."

22. ábra. A hegyközség javasasszonya. — Die Heilerin der Berggemeinde.
Dr. Vajkai A. felvétele.

Vak Linához járnak tudakozódni az elholtak után is. Azt mondják, hogy ilyenkor elveszti az eszméletét, még félórára is; amikor magához tér, akkor beszél a halottról. Máskor ilyent mond: „elrejtőzöm, holnap beszélek róla". Háború alatt különösen sokan jártak hozzá kártyavetésre. Állítólag ha a halott hazajár, a ház négy sarkát megszenteltetni és misét mondat. Természetesen házassági ügyekben is sűrűn felkeresik; nőtől kendőt, férfitől inget vagy alsónadrágot kér, amiket megfőz, hogy a szeretők egymásé legyenek. Azt is hallottam, hogy éjjel az ökörláncot rázta, de nem tudják, miért. Egy asszonynak meghalt a kisgyermeke; erre odajött Vak Lina és nagyon kérte az asszonyt, engedje meg, hogy egy éjszakára a halott gyerek lábára köthessen egy fehér kendőt, mert azt aztán kis darabokra vagdalja és a darabokkal embert, állatot gyógyít vagy eladja annak, aki háborúba megy: akkor a golyó nem fogja. Gyógyításra úgy használja például a kendőt, hogy a kelevényt háromszor szótlan megkeríti és ahol nem jár senki, eldobja.[68]

Vak Lina anyja nem volt tudós asszony, tudománya nem örökletes, gyó-

[68] Az utóbbit egy cserszegi asszony mondotta.

gyításai, kuruzslásai, eléggé közismert, általános eljárások. Valószínű, hogy erre a mesterségre szemeinek rossz állapota vitte, máskép aligha tudna megélni.

Vak Lina tudományának kifejlődésében nagy szerepet játszhatott egy szentpéterúri híres öntőasszony, akinél Vak Lina fiatal korában huzamosabb ideig tartózkodott. Lina állítása szerint az öntést magát nem tanulhatta meg, hisz nem lát;[69] azonban valószínűleg az ott naponta szép számban megjelent betegek és főleg ajándékaik adták Linának is az ötletet a gyógyítás mesterségének gyakorlására. Vak Lina megemlékezése *Rozi néniről* érdekes adatot szolgáltathat a gyógyító személyek egymásközti viszonyáról, különösen, ha a későbbiek folyamán megemlékezünk a szomszédos *Vonyarc* öntőasszonyáról is. Vak Lina a szentpéterúri asszonyról a következőkép beszélt: Volt egy kitűnő öntőasszony Szentpéterúrban, Rozi néninek hívták. Megöntötte az mindenkinek, hogy mi a baja. Történt egyszer, hogy egy asszonyt egy tudálékos asszony megrontott; elment hát a megrontott asszony Rozi nénihez. Bemegy hozzá (Rozi néni mindig otthon volt) és elmondja baját. Rozi néni erre tüzet rakott, az öntőlábast (amit másra nem használt) a tűzre teszi, szentölt viaszt tesz belé és felolvasztja; de közben nem beszél, csak imádkozik. Aztán a beteg fejére teszi a karácsonyi abroszt és a beteg feje fölött egy nagy tál tiszta vízbe a viaszt három részben kiönti. Megmutatja a viasz, hogy mi a beteg baja: tüdőt, szívet, más testrészt, vagy botot, amivel pld. megvertek valakit, a viasz kimutat; ha rontásról van szó, akkor kimutatja, hogy ember vagy asszony rontotta meg. Öntés közben a szentháromság dicsőségére három miatyánkot, három üdvözlégyet és három hiszekegyet imádkozik. A betegnek is meghagyja, hogy a segítő Szűz Máriához az Urangyalát imádkozza el. — Hát így megönti most is az asszonyt, de már mikor az elsőt megöntötte, mondja: nagy baj van fiam; a harmadszorira pedig: nagy rontásban vagy. Az asszonyt a következő fürdővel gyógyította meg. Menjen 7 megye mentiben, mindegyikről egy marok füvet tépjen, de még délelőtt 11-kor vigye haza, aztán 7 sírról 1 marok füvet, de többször ne hajoljon egyre, mint egyszer, törjön 7 féle gyümölcsfáról 1—1 kis hajtóágat. Folyóról, ahogy folyik előre, merítsen egy kád vizet, abba rakja be és főzze meg az előbbi holmit. Amikor megfőtt, nagy kádba öntsék, hozzá még kút- vagy tókavizet önthet, abba üljön a beteg; fürdő után dörgöljék be 40 krajcár árú repülő zsírral, majd száraz ruhával, dunnával betakarják. De senki a fürdőedénybe bele ne nézzen; 3 nap kell ezt megismételni. Meg is gyógyult az asszony.

Rozi néni nagyon jó jósnő volt, sokan jártak hozzá, mert tudott élőkről, holtakról jósolni. Ha holtakról jósolt, a megholtnak ingét, gatyáját hozatta magához. Előfordult, hogy a megholt hazajárt és a kamrában ami fogható volt, az ajtóhoz húzkodta, hogy reggel nem lehetett bemenni a kamrába. Ilyenkor misét szolgáltatott érte, mire a húzkodás megszünt.

Vak Linának már akkor megmondotta Rozi néni: örökké világtalan marad, de tisztán marad, a Szűz Anya nem hagyja el. Viaszt önteni is csak tiszta ember tud; szív kell hozzá. Rozi néni fiú-unokáját már 13—14 éves korában tanította az öntésre: gyere fiam, nézd, mi van itten. Nehezen látott már akkor. De más is megtanúlhatja az öntést, csak egyszer kell látni. Ha serceg, pattog a viasz, akkor nagy baj van. Rozi nénihez később is elment Vak Lina, ha valami baj volt. Így egyszer nagy beteg volt a nevelt lánya, azért ment Rozihoz; megönti az és mondja: hiába orvosolná, már a Szűz Anyáé. Mondja neki Lina: Rozi néni, a viaszt fordítsa másra! — Fiam, a pohár ki van töltve, nem tölthetek vissza, — volt a felelet. Meg is halt a lány.

Rozi néni külön díjazást nem kért, csak amennyit szántak, a fáradságért. Ami pénzt összeadogattak, abból a szenvedő lelkekért hetes misét szolgáltatott. Amikor Vak Lina Rozi néninél aludt, maga is hallotta, amint annak ajtaja egész éjjel csettegett, mintha nyílott volna. Ezek mind a szenvedő lelkek voltak, akik

[69] Máskor viszont azt mondotta, hogy önt is. Kártyából úgy jósol, hogy valakivel elmondatja a kirakott kártyákat, amit aztán a maga módja szerint megmagyaráz.

könyörögni jöttek, hogy segéljen rajtok. Ezekért szolgáltatott misét, mert ha azt mondta volna, hogy menjenek a pokolba, akkor elsikítják magukat, többé soha nem is jönnek, mind a pokolba kerülnek.

Mindezt a hegyközség jósnője és gyógyítója, Vak Lina mondotta egy híres öntőasszonyról. Nem tudjuk, élt-e Rozi, vagy a fentiekben csak sajátmagát írta le Vak Lina, de kétségtelen, hogy a nagy öntőasszonynak híre ment, így még négy évvel ezelőtt is a szomszéd *Vonyarc* hegyközség ma is működő öntőasszonya ellátogatott Vak Linához, hogy nála érdeklődjék, az egykori szentpéterúri öntőasszony felől. A vonyarci asszony abban az irányban érdeklődött Linánál, hogyan, miképen öntötte a híres szentpéterúri öntő a viaszt, hogy mindent kitalált és annyian jöttek hozzá. Vak Lina szerint nem nehéz dolog az öntés, ha egyszer jól megnézte az ember, könnyen megtanúlhatja. De az, aki gyógyítani akar, nem lehet kicsapongó ; a mocskos fazék, mocskos tál sohse tiszta. Hiába akarok gyógyítani, ha Isten nem hallgatja meg. Csak úgy gyógyíthat az ember, ha tisztának érzi magát.

Érdekes, hogy a maga is gyógyító Vak Lina egyszer megbetegedvén, egyik rokonát (egy volt bábát) hivatta magához Nemeshetésről. Öt orvos nem találta el a baját, de ez a rokon, a menyecske eltalálta : minden bele meg van dagadva, azért nem tud enni, mondotta. Az egykori bábának *jó dörgölő kezei* voltak, alaposan meg is dörgölte Vak Linát, majd forróvizes borogatást tett a hasára. Ekkor hivatta magához Vak Lina *Tüttőnét* is, a vonyarci öntőasszonyt, hogy megöntse: koporsó, kereszt — ami körül sok a nép — jön-e ki (halált jelent), vagy más valami. Él-e, hal-e, akarta tudni. Tüttőné megöntötte (három tálba önt háromszor, vagyis összesen kilencszer) és az jött ki : nem hal meg ; tegye meg, amit gondolt (szent misére gondolt) ; megmondta azt is, hogy szeret imádkozni és hogy Búcsúszentlászlóra még elmegy. Kilenc napig naponta háromszor úrangyalát adott fel (orvosságot nem ád, csak imádságot rendel); fizetséget, mert látta, hogy szegény, nem kért.

A fentebbi sorokban egyszerre négy gyógyító asszonyról is hallottunk ; maga Vak Lina is az ő segíségüket kérte ki, ha megbetegedett. A tudomány az egyiktől a másikig száll (noha nem szabad elárulni a titkot), egymást kikérdezik, utánozzák, a tudományt ellesik, sokfelől érdeklődnek, de úgy látom, a legszívesebben mégis csak specialisták maradnak, akár egy bizonyos betegség, akár egy bizonyos gyógymód specialistái. A vonyarci öntőasszony az öntés specialistája és másutt is csak a híres öntőasszony módszere iránt érdeklődik.

Vak Lina nem specialista, gyógymódjai, ahogy már említettük, meglehetősen ismert általános parasztgyógymódok. Ő is mondta, hogy fűbe-fába adta az úr az orvosságot. Beteg lábát *bucsfenyő*[70] gyökerének főztjében áztatja. A bucsfenyő zöld gubáját ha kifőzik, olyan, mint a vörös bor, főzete jó a sebes fejre is, kiesik abból minden féreg. A fenyő azóta orvosság fája, mióta elrejtette Szűz Máriát és a kis Jézust az üldözők elől. Egyszer történt, hogy a boldogságos Szűz Mária utazott Szent Józseffel, a kis Jézust is magukkal vitték. Nagy fenyő alá telepedtek, amikor ellenség közeledett hozzájuk. Mondja József, álljon Szűz Mária a kis Jézussal a fa mögé, Szent József meg kinnmaradt. Jöttek a zsoldosok, az üldözők : — Jó napot — mondja az egyik zsoldos, erre ment egy család ? — Nem láttam, pedig reggeltől fogva itt vagyok, fáradt vagyok, pihenek, — felelte Szent József. Bosszankodtak a zsoldosok, hogy hova tünt el a család, de elmentek. Miközben azonban Mária a fához ment, a fenyő megsértette és Mária keze véréből a fenyőfában maradt ; akkor azt mondta a Szűz Anya : ez orvosság fája marad. Azóta is az.

Gyógyít a *cserfalé* is. Tavasszal, mikor a fa fakad, fúrúval megfúrják, a lyukba nád- vagy bodzafacsövet tesznek, annak végibe üveget ; telicsepeg az a a fából. Ha a fa nagy, egy pintes üveggel is telicsepeg ; tüdőbajosok isszák.

[70] *Juniperus comm.*

Gyerekek úgy csinálják, hogy egymásután odamennek és szívják ki a csövön a cserfalét.[71]

Szűz Máriáról és Szent Józsefről tud Vak Lina más szép történeteket[72] is, ezeknek részletesebb tárgyalását azonban e helyen most elhagyjuk. Sokkal jellemzőbbek gyógyítónk felfogására és szellemére az alábbi boszorkányos történetek; ezeket nemcsak Vak Lina, de ahogy látom, még sokan mások is a hegyközségben hiszik.

„Édes apám cseléd volt, éjjel őrizték az ökröket a máséban; az volt a jó cseléd, aki jól tartotta ökreit a máséban. Egyszer édes apám nekiterelte ökreit, aztán lefeküdt a szürgyébe és el kezdett spekulálni a kedveséről. Oda megy akkor hozzá egy szép nő, ropogós szoknyában, fölhagytotta a szűrt és melléje bujt. Azt mondja az én apám: na honnan gyüttél? — Hazulról. — Honnén tudtad, hogy hol vagyok? Láttam, honnan hajtottál, hát felkerestelek. — Ugy beszélgetett vele édes apám, mintha a kedvese lenne. Együtt feküdtek a szürgyben, apám tapogatózni kezdett és oda ér a nő lába végihez: olyan volt az, mint a lóé. Megijedt apám, hogy ez nem valódi nő, lólába van; kapta a botját, felugrott, hogy üsse. Hát a nő szemtől f . . . a zölddel és sárgával és elröpült, eltünt. Kisértet volt, ludvérc volt."

„Ezt is édesapámtól hallottam: Gyuri bácsi mindig kanász volt; volt neki egy jó bojtárja; nyáron nem hajtottak haza, hanem kinn maradtak a kunyhóban. Azt mondja egyszer Gyuri bácsi: elmegyek vacsorázni. Mikor visszajön és a bojtárnak is hoz vacsorát, annál egy szép nőt talált. — Ejnye Pista, nem is magad vagy? — Nem magam. — Pedig nem is hoztam több vacsorát, csak neked. — Hát odanéz Gyuri bácsi a nő lábaihoz, megismerte, hogy nem olyan teremtés, lólába volt. Letette a kosarat és mondja — Gyere Pista. Azzal kimentek, két nyirfacsihart metszettek. Aztán gatyamadzaggal bekötötte a gunyhó ajtaját. — Pista, el ne vécsd, de üsd; mindig azt mondd: el ne vécsd, te is egy, én is egy; minden ütésre kell ezt mondani. — Nekimentek, ütni kezdték, lett abból minden, söprű, kígyó, macska, béka, kutya, folyton változott. Mikor annyira megverték, kidobták a gunyhó elejibe; az pedig ezt kiáltotta vissza: — Köszönd az élő istenednek, nagyobb ördög vagy, mint én; mert ha ezt nem tudgyátok, ha ezer lelked is van, széjjel téptelek volna."

Linában sok a sopánkodás, a jajveszékelés, a sírás: gyorsan beszél és hamar sírva fakad. Gépiesen ismételget érezhetőleg sokszor elmondott dolgokat (pld. beteg szemeinek orvosló módszereit), ezeket azonban egész jól elmondja. Különben értelmetlennek látszik és egy kissé szélhámosnak. Beszédjét gépies, önmagát is ismételgető, lényegét inkább szavakban kiélő vallásosság itatja át, amiben hasonlít a búcsúvezetőkre. Rózsafűzérét hozza elő és könnyekre fakadva magyarázza[73]. Az emberek azonban még hisznek: „Lina boszorkány", mondják és aggodalmasan tekingetnek a hegy oldalában fekvő háza felé, ami alatt pedig, alig 200 méternyire, a nagy idényben egymást követik a bel- és külföldi motorkocsik Hévíz irányába.

[71] Vidékünkön kevés a nyírfa, itt a cserfa megfúrása divatos. A nyírvízre vonatkozó adatokat l. *Dr. Györffy István*: Viricselés a Székelyföldön. *Ethn.* 1937: 205 s köv. old.

[72] A menekülő szent családot egy földmívelő ember a hirtelen magasra nőtt vetés megé rejti. — A játszadozó kis Jézustól egy griffmadár Mária jeggyűrűjét elragadja; a gyűrűt egy királyfi megtalálja, de nem tartja értékesnek, mire a királyfi meghal; ravatalánál két szárnyas angyal lobogtatja a gyűrűt, aztán egy híres búcsúhelyre viszik, ma is ott van. (Máriapócs?) — Erdőben a gyöngyvirág *Mária könnye virága*. — Szűz Mária egyszer megmosdott, lepihent; a hajából künn maradt, abból van máig az *árvalányhaj*.

[73] A rózsafűzért a falusi asszonyok maguk csinálják: elvetik a *máriakönnyét, ledicsemagot*, mint a kukoricát. Ennek termését cérnára fűzik vagy újabban Keszthelyre adják, hogy ott drótra felfűzzék. Vak Lina szerint a rózsafűzér magva csíkos lesz, *sujtásosodik*, ha imádkoznak vele.

Van ennek a híres fürdőhelyek közé ékelt hegyközségnek más doktora is, úgy hívják, hogy a *csodadoktor*. Német származású ember. Mosonból jött vagy 50 évvel ezelőtt, cipész, majd ápoló volt egy kórházban. Tudományát is a kórházi gyakorlatból szedte, nincs abban semmi csodálatos, egyszerű füvekkel és gyógyszerekkel gyógyít, a hegyközség népe azonban hisz benne. Öreg emberek még a szomszéd falvakba is elhívják, hogy megdörgölje őket. Értelmes ember, szegény nincstelen, aki azonban nem koldúl, inkább gyógykezel, egyszerű, külső szerekkel és teákkal, de meglehet, hogy meg nem engedett beavatkozásokat is végrehajt. Főleg a háború alatt működött, *piszérkedett* az asszonyok felett (gyógyított). Vak Lina működését természetesen babonaságnak tartja. Jellemző azonban, hogy a nép (legalább is annak a kuruzslókban hívő rétege) egyforma szemmel tekinti az észszerű, helyes módszerekkel gyógyítgató volt ápolót és a természetfeletti eszközökkel működő Vak Linát; mindkettőjüket felfogásához közelállónak érez és előfordúl, hogy akit a Vak Lina megrontott, azt a csodadoktor gyógyítja meg. „Tud gyógyítani a csodadoktor, gyermekemet is ő gyógyította meg. Kisfiam már megkeménykedett, az orvos azt mondta: meghal; nem is írt receptet. Akkor jött a csodadoktor, esences vizes ruhát adott, ütőerére is, mondta, hogy csak mindig azzal borogassák. Igy tettem, mire a gyereknek mindene kilangyosodott, meggyógyúlt. Jött a városi orvos, maga is csodálkozott, hogy életben maradt a gyerek; utána tápszerekkel javítottuk fel a gyereket." Ezt egy 35 éves asszony mondotta, aki huzamosabb ideig Keszthelyen is lakott; érdekes, hogy a városi orvos kezelte a beteget, utóbb tápszerekkel javítja fel a gyereket, a gyógyulást mégis a csodadoktornak tulajdonítják. Miért? — Azért, mert a városi orvos lemondott a betegről, a csodadoktor nem. És végeredményben neki lett igaza. Máskor is meggyógyított egy asszonyt, akinek a vér fölment a fejébe (*megsült* abban): jó nagy tálban rozslisztből tormás kovászt csinált, azzal bekötötte a pulzusokat, majd jeges borogatást, piócákat alkalmazott; az asszony meggyógyult, „Isten után ez segített"[74]

Voltak specialisták is, de úgy látszik, ezek hamarébb tünnek el az általános orvosoknál. *Kaposi bácsi* ficamokat, töréseket hozott rendbe, *Erős néni* viaszt öntött a karácsonykor használt abrosz felett (megönti a gyereket); csak kicsiny gyerekeket gyógyított és a szülő nőket dörgölte.

Az állatgyógyítók közül az egyik lovak érvágásához értett, a pásztor a marhákon gyakorolta ugyanezt a mesterséget. A *sul* csak marhán fordúl elő[75] és van, aki el tudja mulasztani, de csak akkor, ha idejében észreveszik a bajt, egy másik ember pedig menykővel dörgöli meg a sult. Az 55 éves Sz. állatgyógyító hírében áll.[76]

A gyógyítás módja mindezek alapján meglehetősen mozaikszerű; városi és egyleti, hivatásos orvosok mellett volt ápoló, javasasszony, parasztállatorvos egyformán működik. Általában a mostani parasztműveltségre a mozaikszerüség a jellemző, az a zűrzavaros és különböző áramlatokat magába fogadó (de azokat össze nem olvasztó) állapot, aminek fő jellemvonása az egyöntetűség lassú felbomlása, a közös feleletadás széthullása. A kutató azt hozhatja ki ebből a hegyközségből, amit akar, csak ép ki kell emelnie a mozaikképből néhány egymáshoz hasonló darabot.

[74] 66 éves asszony mondotta.

[75] Ember torkán a *gogyva* nő.

[76] Pld. a *szeménvalót* (v. ö. *Ethn.* 1938 : 63.) leveszi, úgy, hogy tűt szúr belé és cérnával elhúzva a szeménvalót, oltókéssel szélét levágja vagy pedig meghegyezett kórót dug az állat orrlikába a beteg oldalon és azzal megsérti az orrcimpáját; ismeri a *fújódást* (ellene: állat szájába záptojás, pipadohány, az állatot szél irányába fordítani), *vérhugyást* (sörrel gyógyítja), *kórságot* (állat szaját, orrát leszorítja), *borostyát* (a fekete vért éles ollóval lenyírja), *hályogot* (nádszálon üveget, cukrot fúj a beteg állat szemébe). *Sult* kocsikenővel keni be, *csömörnél* bőrét felszedi, *vizes tetűt* szappannal mossa, ha az állat *nem kérődzik* birkakérőt kap.

IX.

A fentebb elmondottak alapján kétségtelen, hogy a szétszórt, hegyközségi formának hatása van a közösség szellemére és kialakulására. Már a házak tárgyalásánál is láttuk, hogy egységes építkezésről alig beszélhetünk; az erős tájrajzi különbségek, a vagyonosabb városi polgárság, illetve a szegénység szükségszerűleg egymástól eltérő épületeket hoztak létre. Az egymástól való nagyobb térbeli távolságok lelkiségükben is eltávolították egymástól az embereket és a közvetlen közelükben lezajló vídám lakodalomra ügyet se vetnek. Kisebb mértékben figyelhetvén meg egymás ügyes-bajos dolgait, az egyéni kezdeményezés könnyebbé válik; nemcsak a házak belsejében, de az azokban élő emberekben is nagyobb különbséget találhatunk: az egyik házban már rádió van, a másik házból viszont alkonyat után semmit sem adnak ki. De ép így válik lehetővő, hogy helyenként, házaknál hagyományok — ha szórványosan is —, de jobban fennmaradhatnak, mint egy zárt faluban, ahonnan a hagyományok nagy csoportja pusztúlhat ki egyöntetűleg.

A falu egységesebb és ezt ők maguk is látják. Különben többektől kérdeztem: mi különbséget találnak a falusi és a hegybeli élet között? Az egyik lány (faluról költöztek át a hegyre) azt mondotta: jobb a hegyen, mert közel van a városhoz, jobban értékesíthetik a termékeket. Ebben a kijelentésben természetesen már az elpolgárosodó, sok évet városban szolgált cselédlány felfogása nyilvánúl meg. Inkább rátapintott az igazságra egy hetvenéves öregasszony, aki szerint „aki falun élt, nem szeret a hegyben lakni; én viszont nem laknék falun, városban sem." Nem lakna, mert a hegyen született és megszokta a hegybeli életet. A megszokás pedig erősebb minden más erőnél; mert ha el is ismerik, hogy faluhelyen jobb, mert „ott közelebb vannak a házak egymáshoz", faluhelyre mégse mennének lakni. De ne felejtsük el, hogy a szőlőhegyet, az árnyas ligetek és rétek közt megbúvó fehérre meszelt hegybéli házat és a benne való életet csak a városi ember látja szépnek; az ottlakók értékelésében a megszokás, a megélhetési viszonyok, a gazdasági körülmények játszák a főszerepet és ha ezeken felül szépnek találja hegybeli otthonát, az csak a városból kiránduló középosztálybeli emberek hatásának tulajdonítható. Egy cselédlány, aki már öt éve Pesten szolgál, mondja, hogy vissza akar jönni a hegyre lakni. Ha a közösség ereje gyengébb is, a családi kapcsolatok talán erőssebbek; erre szép példákkal találkoztam a hegyen.

A közeli város, fürdőhely hatása nem egyöntetű és egységes. Egyes dolgokban, mint például a ruha, modern táncok gyors iramban követik a várost; de csak külsőségekben, nem a lényegben, aminek a főoka az, hogy életmódjuk, életkörülményeik mindeddig nem változtak meg. A tengernyi nehézség, előre nem látható eshetőség és véletlen, amivel meg kell küzdenie a törpegazdálkodást folytató embernek, régi hagyományainak folytatására, mindenféle természetes és természetfeletti erőnek segítségbevételére ösztökéli. A közeli városi élet ép fogyasztó területével, piaci lehetőségeivel a kisgazdálkodás továbbfolytatását biztosítja, a hegyen lakó embernek élete tehát lényegében változatlanúl fog tovább folyni, ugyanazokkal az elemi csapásokkal, szárazságokkal, zuhatagszerű nagy esőkkel és számtalan egyéb nehezen kikerülhető rosszakkal, szándékosan elő nem idézhető jókkal vegyítve. Élete alapjaiban meg nem változott, ha a szomszéd városban a modern táncokat jól meg is tanúlta. Este a ragyogóan kivilágított fürdőhely szomszédságában vaksötétbe merül egy hat kilométer átmérőjű hatalmas község; a két különböző művelődési kör, életforma nem rontotta le egymást, sőt inkább életben tartotta. Annál a világosságnál pedig, ami még hiányzik a községből, egyelőre nem tudna mihez kezdeni a hegyközségi ember.

Dr. Vajkai Aurél.

*

Cserszegtomaj. Das Leben einer Berggemeinde am Plattensee. In den Weinbergen, die die Stadt Keszthely umgeben, lassen sich mehrere Streusiedlungen finden. Ein Teil dieser Berggemeinden entstand am Orte der zur Zeit Türkenkriege verwüsteten Dörfer. Ihre Entwicklung verdanken sie zum grossen Teil dem Weinbau. Die Weinkultur dieser Berge besteht seit altersher; hölzerne Keller sind aus dem XVII. Jh. vorzufinden; aber zu einem ständigen Wohnort wurden sie erst im Laufe des XVIII.—XIX. Jhs. In erster Reihe durfte der Bevölkerungsüberschuss der Stadt Keszthely die Berge ansiedeln. Den Gegenstand dieser unserer Abhandlung bildet eine Berggemeinde mit 2004 Einwohnern.

(Bauwesen). Die ältesten Bauten der Berggemeinde bilden die aus hölzernen Balken zusammengestellten Keller. Das älteste Wohnhaus ist zweiteilig, aus Erde gemauert, oder ein mit Lehm beworfenes Flechtwerk, mit Rauchküche. Das Rauchküchen-Haus ist in seiner entwickelten Form ein Flurhaus; zum Wohnteil wird ein Presshaus und ein Keller angeschlossen. Der am meist verbreitete Typus ist vierteilig, doch dürften die hierzu gehörenden Häuser nicht mehr als 60—80 Jahre alt sein. Das stockhohe Haus der Abb. 10. steht allein da in seiner Art; hier befindet sich der Stall im Erdgeschoss. Vor den Häusern finden wir kleine Blumengärten. Die wirtschaftlichen Nebenbauten sind alle neu; die Scheuer ist klein, die vielen freistehenden Schober, Haufen zeugen alle vom neueren Ursprung des Getreidebaues. Das neuere Bauwesen zeigt sich eher in der Vermehrung der wirtschaftlichen Nebenbauten als in der Hebung der Wohnräume. Die Skizze von Abb. 15. zeigt das heutige Siedlungsbild dar; die langen schmalen Grundstücke sind Ergebnisse neuerer Teilungsverfahren; auf einer Landkarte aus dem Jahre 1857 finden wir breitere Grundstücke.

(Weinbau). Ursprünglich dürfte die Einwohnerschaft aus den Weinbau leben. Nach den Verwüstungen der Filoxera verlor der Weinbau an Bedeutung und es ist kein seltenes Bild verlassene Keller zu sehen, die von Ackerfeldern umringt sind. Gegenwärtig gibt es neben 702 Joch Acker und 493 Joch Wiese nur 210 Joch Weingarten. An den einstigen Weinbau erinnern das Beschneidemesser, die hölzerne Weinpresse, Fässer mit einem Reif aus Birkenrinde (der den Wein auch gegen die Hexen beschützt). Obwohl der Weinbau an seiner einstigen Bedeutung viel eingebüsst hat, kennt man noch viele abergläubische Bräuche. Bezeichnend ist, dass die alten Überlieferungen trotz dem Eindringen der städtischen Kultur doch nicht verloren gegangen sind. So finden wir z. B. neben dem Spritzen auch den Pferdeschädel — gegen den bösen Blick — im Weingarten.

(Soziographische Beiträge). Die Hauptbeschäftigung der Einwohnerschaft bildet die Urproduktion. Aus 2004 Seelen leben nur 38 aus Handwerk, bzw. aus Handel. Ihr ganzer Besitz beträgt 1542 Joch; eine überwiegende Anzahl der Einwohner hat einen Grundbesitz von weniger als 5 Joch, sie sind also ausgesprochen Zwerglandwärte. Einen grossen Teil der Produkte verwerten sie in der nahen Stadt, bzw. am Wochenmarkt des Badeortes Hévíz. Die nahliegenden Badeorte veranlassen die Einwohner der Berggemeinde auch weiterhin bei der Urproduktion auszuhalten. Zwischen der Stadt und der Berggemeinde gibt es eine ständige Strömung; die Armen der Stadt ziehen auf die Berge hinaus, während der etwas besser verdienende Handwerker in die Stadt übersiedelt. Doch ist der letztere Fall seltener. Die Einwohner von Cserszegtomaj heiraten im allgemeinen untereinander und nur manchmal holen sie sich ihr Paar aus einer benachbarten Berggemeinde. Die grösseren Familien zerstreuen sich in der Umgebung, viele kommen nach Budapest. Die ersten Verbreiter der städtischen Kultur im Dorf sind die Mägde die in der Stadt dienen. Auf Abb. 19. sind neune von zehn Geschwister dargestellt, von denen fünf Einwohner der Berggemeinde und Bauer blieben, *(1. 3. 8. 9. 10.)*, einer wurde Winzer in der Umgebung, *(2.)*, dreie gingen nach Budapest (Handwerker 7., Dienstmagd 5.), und das letzte ist Stubenmädchen in Keszthely *(6)*.

(Das Leben auf dem Berg.). In dieser Streusiedlung finden wir überhaupt kein Bestreben nach Zentralisation; die Gegend der zwei Kapellen und die der Schule ist überhaupt nicht reicher an Bevölkerung als die weiter liegenden Stellen. Die Wallfahrt nach den nahen Gnadenorten gehört zum gesellschaftlichen Leben. Sonst kennen sich nur die Nachbarn, von den ferner wohnenden Dorfeinwohnern weist man nicht viel. Die Überlieferungen leben noch. Z. B. wird im Mai vor die Tür des Mädchens ein Maibaum gestellt. Zu ihren Unterhaltungen mieten sie sich — im allgemeinen — ein leer stehendes Haus, wo sie dann tanzen und Musik spielen. Die Berggemeinde besitzt ein Bauernorchester für sich (3 Geigen, 1 Zymbal, 1 Bassgeige, ev. 1 Klarinet).

Bezeichnend ist für unsere Berggemeinde, dass in ihrem Leben die Elemente der städtischen Kultur und die der dörflichen nebeneinanden laufen. Das beste Bei-

spiel hiefür ist die Hochzeit; die Kleidung, die Tänze, die Musik und man könnte sagen die körperliche Haltung sind alle städtisch; doch sind die Bewegungen, die Überlieferungen (so z. B. Tischordnung, der Brauttanz, verschiedene abergläubische Handlungen) Reste alter dörflichen Kultur. Die Hochzeit unserer Berggemeinde unterscheidet sich vom ähnlichen Ereigniss einer geschlossener Siedlung darin, dass sie hier mehr geschlossen, mehr in der Familie bleibt; Nachbarn oder gar Fremde kommen nicht um sich das Fest des Hauses anzusehen. Die Alten wissen noch von vielen Hexengeschichten zu erzählen. Die parallel laufende Art der Kultur ist auch hier auffallend: im Zimmer tönt das Radio, die Zimmereinrichtung entspricht kleinbürgerlicher Auffassung und wir werden über Hexengeschichten unterrichtet.

(*Die Heiler der Berggemeinde*). Die Wirksamkeit der Heiler in der Berggemeinde zeugen auch für das Nebeneinanderlaufen der städtischer und der dörflicher Kultur. Zum Kranken wird vormittags der Arzt, nachmittags die Heilerin gerufen. Diese letztere ist keine Spezialistin, sie heilt nach den allgemein bekannten Methoden. Man sagt sie könne auch verderben. Bezeichnend ist, dass breite Schichten der Bevölkerung an diese Frau — die mit übernatürlichen Mitteln hilft — ebenso glauben wie an einen Heiler, der als gewesener Krankenpfleger mit Heilkräutern zu heilen pflegt. Es ist interessant, dass die erkrankte Heilerin die Bleigiesserin der Nachbargemeinde zu sich rief, die wieder, bei einer anderen Gelegenheit sich um gewisse Verfahren bei der Heilerin erkundigte.

(*Ergebnisse*). Für das Leben der heutigen Gemeinde ist das Nebeneinanderlaufen der städtischen und der dörflichen Kultur bezeichnend. Die städtische Kultur vermochte nicht die Überlieferungen zu vernichten, dies umsoweniger, da die Lebensverhältnisse der Dorfeinwohner die alten geblieben sind. Was von der städtischen Kultur übernommen wird, ist meistens nur etwas äusserliches und beruht auf blosser Nachahmung. Das Eindringen der städtischen Kultur wird durch die Nähe des berühmten Badeortes stark befördert doch ohne eine wesentliche innere Änderung zu verursachen. Die zerstreute Siedlung, die fern voneinander liegenden Wohnhäuser halten auch ihre Bewohner fern von einander. Ihr Leben ist geschlossen, in den Freuden eines Hauses nehmen nur die Verwandten Teil. Nicht nur die äussere Form der Häuser, sondern auch die Haltung ihrer Einwohner ist verschiedentlich, in dem einen Hause wohnen schon Fortgeschrittenere, in dem andern lebt man noch in voller Überlieferung. Doch ist eben diese Verschiedenheit, dieser lockere Gemeinschaftsgeist die Ursache der zähen Erhaltung von Bräuchen und Überlieferungen.

A tápéi gyékényszövés.*

A gyékényszövés Tápé meglehetősen szűkös anyagi viszonyok között élő lakosságának háziipara, fontos kereseti forrása.

A *tápaji* asszonyok, lányok idejük legnagyobb részét a szövőszékben töltik. Csak arra az időre szünetel a *szüvés*, míg a szántókon a földmunka folyik s a szorgalmas asszonykezek ott vannak elfoglalva. Ennek folytán télen van a *legszorosabb idő* a gyékényszövésre, amikor nemcsak a fehérnép, hanem a család mindkét nemű apraja-nagyja be van fogva. A gazduramtól a legapróbb gyerekig mindenki kiveszi a maga részét a gyékényszövés sokféle munkájából. Öreg szülék és öt esztendőt alig megért unokák a *patkán* ülve *tacsózik az ijant*, nagybajuszos családfők pipával a szájukban *hasítanak*, míg az asszony a *szatyórba* (a szövőszékben) *kájszog a gyékénnyé*. Majd a hóna alatt *egy böngyöle* (nyaláb) *hámizni valóvá* beköszönt a szomszédasszony,

* A gyékényszövést Irmédi Molnár László Tápé község háziipara c. érdemes cikkében leírta. (Népünk és Nyelvünk 1933. 10—12 fejezet 177—185. old.) Szerzőnk bő illustrációs anyagával és részletesebb leírásával fentnevezett cikket részben kiegészíti. *Szerk.*

letelepszik a *bogjakemince* mellé, s frissítő beszéddel fűszerezve, szaporán halad a munka.

A nyersanyag.

A gyékény hosszú, keskeny levelű, buzogányvirágú mocsári növény. Teljes kifejlettségében 2—2 1/2 m magasságot ér el.

A gyékényszálnak két része van:

1. a gyökér felé eső rész, a tulajdonképeni szár; — egymásra tapadó, puha, barnásszínű rétegekből áll — ez a gyékény *nyíjja* (nyílja);

2. a felső fele, amely zöldesszínű, durvább, elvékonyodó, könnyen törő, hasadó levelekből áll: a gyékény *farka*. (1. ábra A.)

Szövésre az előbbi használhatóbb.

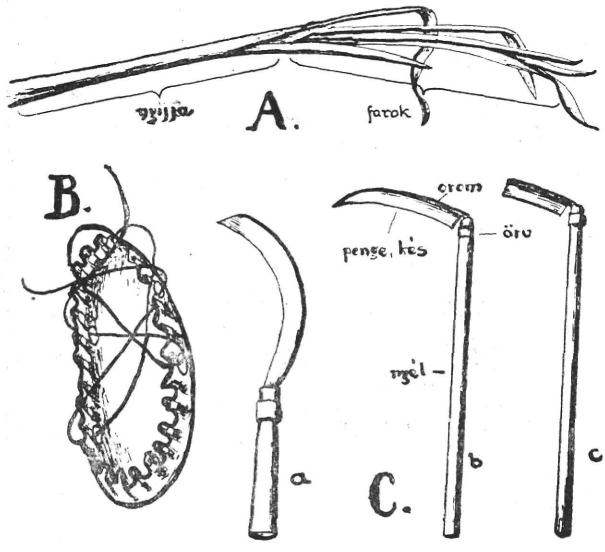

1. ábra. A.) **A gyékényszál.** B.) **Kancabocskor.** C.) **Gyékényvágó eszközök**: a.) gyékényszödő kasza, b.), c.) darunyak. — A.) **Binse.** B.) **Bundschuh.** C.) **Gerätschaften zum Schneiden der Binse.**

A gyékény *nyíjja* annál nagyobb, minél mélyebb vízben nő s minél jobban ki van fejlődve. Azt a gyékényt, amelynek hosszú a *nyíjja*, *sugaras* vagy *ustoros* gyékénynek nevezik. A rövid nyílú a *csillás* gyékény, szövésre nem alkalmas.

Minőség szerint többféle gyékényfajtát különböztetünk meg.

Legjobb a *hűsos* néven ismert, kemény, rugalmas szálú gyékény, ebből készítik a *jót* (a finom portékát). A *vajas* gyékény puhaszálú, könnyen hajló, már csak a szatyor fülének készítésére alkalmas, különben *rosszat* (silány portékát) szőnek belőle. A *pákjás* gyékény belseje durva, nagyon kemény, szálakra nem bontható; a *pukkatt*, *pöfetegös*, *taknyos* gyékény vastagszálú, silány fajta; a *rovászkos* gyékény szálai keresztbetöredezettek. Ugyancsak *rosszat* szőnek belőlük.

De egyazon gyékényszál levelei sem egyforma értékűek minőség szempontjából.

A gyékény vágása.

A nyersanyagot régebben a falu közvetlen környékét borító erek, tavak, nádasok, mocsarak szolgáltatták. (Az oklevelek tanúsága szerint

itt terült el az Ete-, Vár- és Gyékénytó.) Sőt a falu területének egyes részei (*Tigérhát, Kikinyér*) is víz alatt voltak és gyékényt termettek.

Régen tehát könnyen jutottak anyaghoz, ma már csak igen nagy fáradság árán tudják beszerezni.

Pünkösd táján már kóborog, keresgél a *tápaji* gazda, nézi a gyékényt. Felkeresi az Alföld és a Dunántúl gyékénytermő vidékeit és ha megfelelő gyékényt talál, megalkuszik, *talpon állva* (lábon) megveszi.

Augusztus második hetében már meg is kezdik a gyékényvágást. A gazda társaival, akik a gyékénytermésből részt kapnak, hozzálát a fáradságos munkához.

Elhasznált ruhát öltenek, a lábukra csizmát vagy készen vett (marhanyakból készült) *fejesbocskort* húznak. Még látni itt-ott *kanca-*

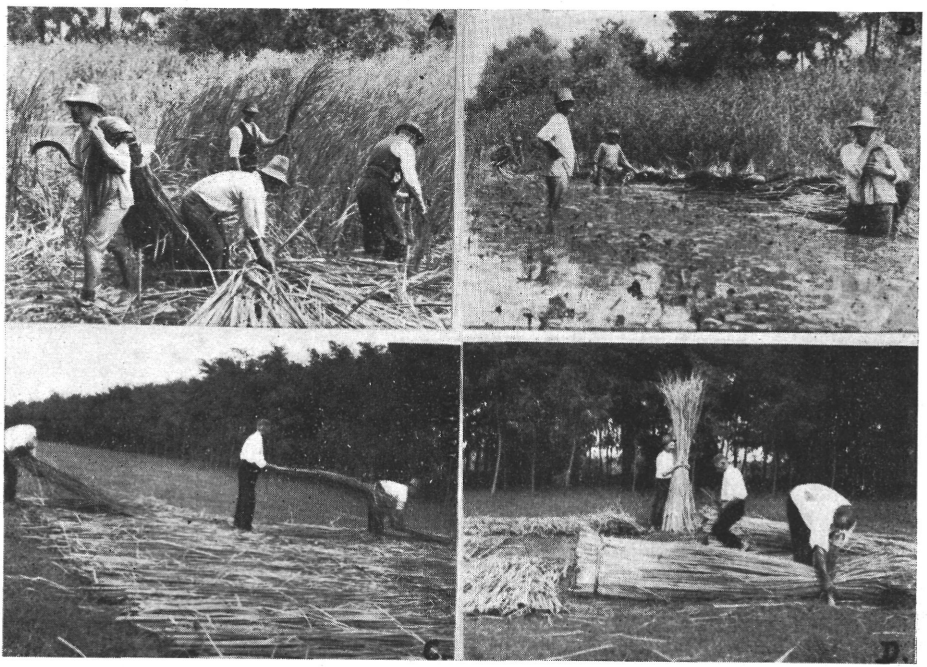

2. ábra. A) **A gyékény vágása.** B) **Tutaj húzás.** C) **Terítés és forgatás.** D) **Kötés.** — A) **Schneiden der Binse.** B) **Beförderung der Binsengarben.** C) **Ausbreiten und Wenden.** D) **Binden.**

bocskort is. Régen házilag állították elő olyan csizma szárából, amelynek a feje már elszakadt. (L. 1. ábra B.)

Egy darab bőrből készült kerekorrú lábbeli. Széleit szíj húzza össze s erősíti a bocskort a kapcával betekert lábfejre. Ma már kiveszőben van.

Legtöbbször (*kötösig* is érő) vízbe kell gázolniok nádason, *csattén, suhán* (gazos, csatakos rétszélen) áttörve. Ha piócás a víz, a nadrág szárát alul lekötik s vastag harisnyát húznak fölé.

Nagyon mély vízben *lápon* állva vágják a gyékényt. A *láp* két (fenyő) rúdra szegezett deszkákból álló tutaj.

Vágószerszámuk a sarlóformájú *gyékénysződő kasza* és a *darunyak*. (1. ábra C. a—c.)

Az előbbit kukoricaszár, az utóbbit nád vágására is használják. A *darunyak* rövid pengéjű eszköz, amelyet kicsorbult élű kaszából csinálnak. Nyele hosszabb a *gyékénysződő kasza*énál, azért mély vízben való vágásra ez alkalmasabb.

A gyékényt szálanként metszik el a vízbe nyúlva, közvetlenül a tő fölött. Csak a szép, kifejlett szálakat vágják le, mert ha a fiatal, gyenge hajtást lemetszik, a gyékény *mögvakul* (nem hajt többé). Ha egy marokra valót szedtek, rendezik a szálakat úgy, hogy metszett végüket a mellükhöz ütik s a kasza pengéjét végighúzzák a szálak mentén s egy széles mozdulattal *kicsapják* és melléjük fektetik a földre, illetve a vízre. (2. ábra A.)

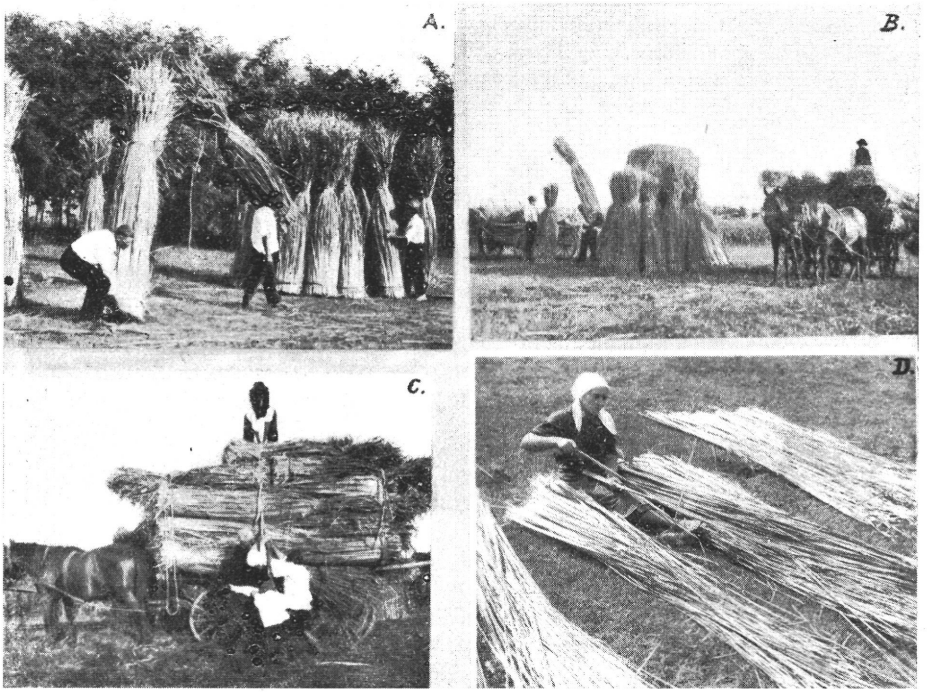

3. ábra. A) **A kúp rakása.** B) **Rakodás.** C) **A tutajok lekötése.** D) **„Hámizás."** — A) **Aufstellen.** B) **Aufladen.** C) **Festbinden der Ladung.** D) **Schälen.**

Ha egy kévére valót levágtak, gyékényből kötelet csavarnak s azzal összekötik a farki részükön. Ez egy (*vízi*) *tutaj*. (2. ábra B.)

A *tutaj*okat vágás helyén a parton hagyják, míg egy nagyobb részen le nem aratták a gyékényt.

Most következik a *szárítás*. Ez egy előre kiszemelt partmenti napos térségen történik. De előbb a *tutaj*okat ide kell szállítani.

A szállítás módja a következő. A *tutaj*okat a víz mélyebb, tisztább részére húzzák. Egymásra fektetik őket s mindegyik *tutaj farkát* az alatta levő kötelékébe visszahajtják. Ezt a sort ugyancsak (*vízi*) *tu-*

tajnak nevezik. A *tutajt* a vízen húzzák, vontatják a szárító hely közelébe. (L. 2. ábra B.)

Ha a szárítóhely kicsi s megtelt, a kimaradt *tutajokat* nem hagyják a vízen, mert akkor a gyékény megvörösödik, hanem a parton *hâlhéba* rakják: a legalsó *tutaj* fekszik a földön, az utolsó csaknem álló helyzetben van, s az egyes *tutajoknak* csak a *fark*-i látszik. Ez a *ló*. Igy áll a gyékény addig, míg a térítőhely felszabadul.

A *tutajokat* egyenként vagy kettesével, a farki részt vállon átvetve húzzák a szárító térségre. Itt megbontják őket s minőség szerint szétválogatva szép sorjában kiterítik a már elkészített *févâj*-ra. A *févâj* nádból, gyékényből vagy gazból csinált gát. Két ilyen kb. egy-másfél m távolságra fut egymástól, párhuzamosan egymással. Arra szolgál, hogy a gyékényt a föld nedvességétől védje s a száradást elősegítse.

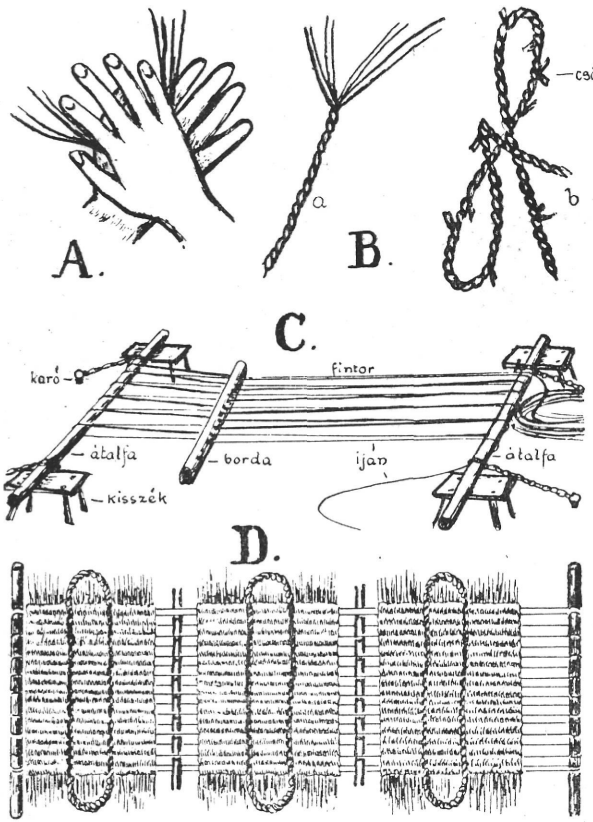

4. ábra. A) **Sodrás.** B) **Ijanok**: a) *„ijan"*, b) *„kócsalábas ijan"*. C) **Fölötés.** D) **Egy húzás.** — A) **Drehen.** B) **„Ijan" genanntes Geflecht.** C) **Aufschlagen.** D) **Gewebe.**

A gyékény 1—2 hétig szárad ily módon kiterítve. Közben meg-megforgatják. A megszáradt gyékényt *összedúrják*, meghempergetik, hogy hengeralakú legyen és ismét, de most már mindkét végén, összekötik. Ezeknek a kévéknek a neve (*száraz*) *tutaj*. (L. 2. ábra C és D.)

Most a kévéket *kúpokba* állítják. A *kúp* kisebb-nagyobb lehet. Olykor csak 5—6 *tutajt* borítanak össze, máskor 100—150 *tutaj* alkot egy *kúpot*. (L. 5. ábra A.)

Mikor a learatott gyékény *kúpokban* áll, megérkeznek a kocsik. (L. 3. ábra A. B.)

Ezekre rakva szállítják a gyékényt a hajóhoz, vonathoz vagy egészen Tápéig. (L. 3. ábra C.)

Otthon az udvaron a ház falához, kerítéséhez támasztva száradnak tovább a *tutajok*. Két ilyen (*száraz*) *tutaj* neve *egy süldő kéve*. (L. 5. ábra A.)

Télire a padlásra kerül a még meg nem munkált gyékény, *kettőbe-háromba ëkötözve* egy-egy *tutaj, hogy össze në fűjjön* (hogy meg ne rothadjon).

Ezzel a férfiak dolga be is fejeződött.

Előkészület a szövéshez.

Mihelyt a gyékény megérkezik, az asszonynép azonnal megmunkálás alá veszi.

A szövéshez elő kell készíteni az anyagot.

Ha *jó* szövéséhez készülnek, legelőbb a gyékény *farkát* metszik le késsel.

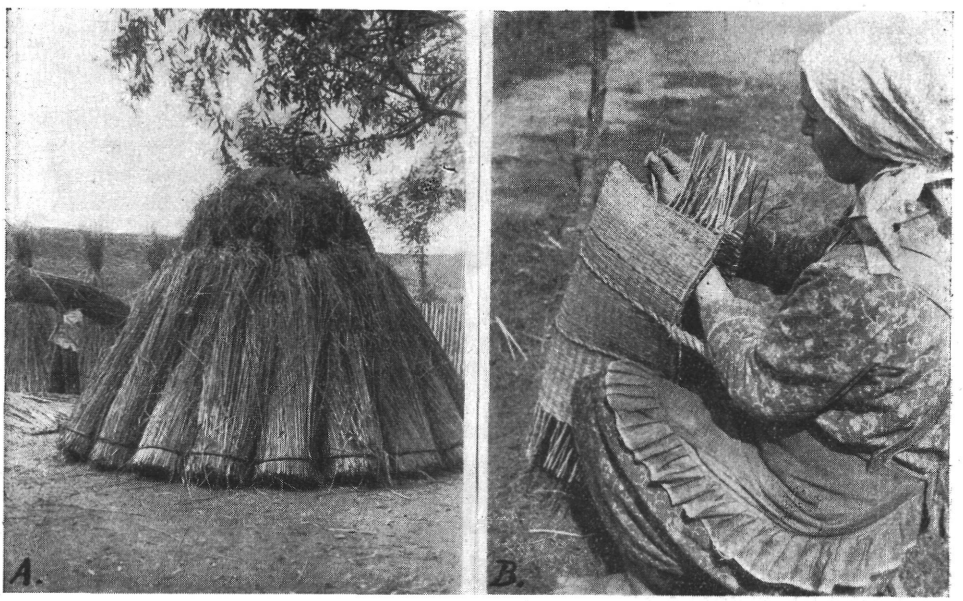

5. ábra. A) **A tutajok szárítása otthon.** B) **A szatyor bekötözése.** — A) **Trocknen der Garben zu Hause.** B) **Zusammenbinden des Handkorbes.**

Majd lehántják a gyékényszál külső, poros, töredezett, korhadt leveleit, a *nagyhaját*. Ez a művelet a *hámizás* vagy *hámízás*. (L. 3. ábra D.)

A *nagyhajától* megszabadított anyag a *bélgyékény*.

A *hámizás* elkészültével a többi levelet is lefejtik oly módon, hogy a levelek elvékonyodott, finom, selymes szélét, az ú. n. *sêjmöt*, amelylyel az alattuk levő rétegre tapadnak, lehasítják. Ez a művelet a *sêjmözés*. A selyem lehasítását kézzel végzik. (L. 6. ábra A.)

Sêjmözés közben mindjárt megtörténik a gyékénylevelek szétválogatása is. A legbelső 2—3 levelet külön teszik. Ez ugyanis minőség szerint értékesebb a külsőknél. Rugalmas, erős, nem törik. Ez a gyékény legfinomabb része, azért *javagyékénynek*, *javának*, *javájának*, *első gyékénynek*, *a gyékény elejének*, *lelkének*, *legbelének* mondják. A körülötte levő leveleket pedig *bélfölhaja* névvel jelölik.

A *sejmöt pászmán*nak nevezett nyalábokba kötve egyelőre félreteszik.

Ezek után a *hasítás* következik. Erre a célra fanyelű bicskát, *budlit* használnak. A selymezett gyékényleveleket többszörösen meghasítják, a vékonyabb leveleket csak egyszer úgy, hogy a gyökér feletti része kb. 4—6 cm-nyi hosszan egyben maradjon. (L. 6. ábra. B.)

A hasított gyékényt csomókba kötve megáztatják, mert nedvesen hajlékonyabb és jobban csúszik.

Míg a gyékény ázik, a *sodrás* kerül sorra. A szövedék vázát alkotó hosszanti szálak anyagát, az *ijant* készítik íly módon. Az *ijan* anyaga a *sejöm*. Ha *rosszat* szőnek, felhasználják sodráshoz a *belet* is, — ez esetben a fonal neve *bélijan* — sőt néha a *farkot* is.

A *sodrás* a két tenyér között történik a két hüvelykujj és a jobbkéz mutatóujja segítségével. A többi ujj lazán kinyujtott helyzetben van. A baltenyér van alul, csuklója rögzítve, a jobbtenyér a balra fektetve símogató mozgást végez a baltenyéren az ujjak felé. A két tenyér között a jobbkéz irányában van a sodrandó két ág, amely néhány szál selyemből áll. (4. ábra A.)

A két ág a tenyerek morzsoló munkája következtében összecsavarodik, ez az *ijan* (L. 4. ábra B.). Gyorsan és egyenletesen sodorják; sűrűn megköpik közbe-közbe a tenyerüket.

Ha már kb. méteres hosszú az *ijan*, a sodró ülő helyzetében a a combja alatt keresztirányban elhelyezi úgy, hogy balról legyen a kezdő vége s a combok alatt könnyen mozgatható legyen. (L. 6. ábra C). Amint az *ijan* nő, bal kezével a comb alatt kifelé húzogatja.

A selyemszál rövid (80—100 cm), *ijant* meg 30—50 m-t is kell sodrani. Folytonosan toldozgatni kell tehát hol az egyik, hol a másik ágat. A toldásnál könnyen megesik, hogy az *ijanon* a *sejöm* vége kiáll: ez a *csömbő*. Ha az *ijan* 8-as alakban összekuszálódik, azt mondják, hogy az *ijan kócs lábas* vagy *csókalábas*, illetőleg, hogy *kócsállódik*. (L. 4. ábra B, b.)

A sodrás főként gyerekek dolga.

Ha megsodrották a kellő hosszúságot, *összeszödik* az *ijant* kb. 1 m kerületű, köralakú *csomóba*.

Az előkészítő munkák közé tartozik a *szatyor* fülének fonása is. A fül anyaga a meghasított gyékénybél (6. ábra D.). Legalkalmasabb e célra a *vajasgyékény*, mert könnyen hajlítható. A fület szintén két ágból fonják, majd köré még egy ágat tekernek. A fül középső részének vastagabbnak kell lennie. Évégből előbb csak 3—4 szálat fonnak össze két ágba, a közepe felé újabbakat fognak közé, a másik végén pedig kihagynak belőle. A szabadon maradó gyékényvégeket levágják.

A fül fonása állva is, ülve is lehetséges. Ülő helyzetben a két lábfej között rögzítik a fül kezdő végét, álló helyzetben az egyik lábbal rálépnek.

Miután így előkészítették az anyagot, felállítják a szövőkészüléket. Meleg időben az udvaron, hideg és esős időben a házban.

A szövőszék lényeges alkotórésze a két *átalfa* és a *borda*(fa). A borda oldalán keresztirányban lyukak vannak, ritkán vagy sűrűbben. E szerint van *sűrű borda*, az ezzel *szűtt* szatyor, illetve *gyékény* (gyékényponyva) *sűrűbordás* szatyor, illetve *gyékény*. Van továbbá *ritka*

borda, sőt közepesen sűrű is. Minél finomabbat szőnek, annál sűrűbb bordát alkalmaznak.

Az *átalfákat* a földbe vert vas- vagy farúdhoz (*karóhoz*) erősítik. Egy-egy *karót* gyakran fatörzs (az udvaron) vagy ágy lába (a szobában) helyettesít. A *karóhoz* erősítés leginkább lánccal történik, de szíj is megteszi; kötélhez csak szükségben folyamodnak, mert a szövésnél *mögereszt*.

Az *átalfákat* egymással párhuzamosan, egymástól bizonyos távolságra lefektetik. Végük alá egy-egy *kisszéket* tesznek, így az *átalfák* kb. 30 cm magasan vannak a földtől. Most mindkét *átalfát* a *karóhoz* láncolják lazán; a *bordát* a két *átalfa* közé, azokkal párhuzamosan lefektetik.

6. ábra. A) „Sejmözés". B) **Hasítás.** C) **Sodrás.** D) **A szatyor fülének fonása.** — A) „Spalten" **der Binse.** B) „Spalten" **der Binse.** C) **Drehen.** D) **Flechten des Korbhenkels.**

Ezután következik a *fölőtés*. Ez abban áll, hogy az *ijant* átvetik az *átalfákon*, keresztülöltve sorjában a *borda* lyukain. A *borda* két szélső lyukán kétszeresen vezetik át az *ijant*, hogy *ne rőkönyöggyön ê* hamar, mert ez lesz a szatyor vagy gyékény széle, *fintora*.

Majd szálanként feszesre húzzák az *ijant*, miáltal a láncok s az egész hálózat megfeszül s az *ijan* két végét az *átalfákra* kötik. (L. 4. ábra C.)

Az *átalfákat* olyan távolságra kell egymástól elhelyezni, amilyen hosszút akarnak szőni. Emiatt a szövőkészülék 4—5 m hosszú helyet is elfoglal. Ahol csak kis hely áll rendelkezésre (pl. a lakásban), ott

újabban olyan szövőszéket használnak, amelynek *átalfái* vastagok s az *ijan*szálak két sorban haladnak (alattuk és fölöttük). A *bordát* a felső hálózatra öltik. Az *átalfák* s ezáltal az egész hálózat forgatható. Ez a szövőszék félannyi helyet foglal el, mint a szövendő hosszúság. (L. 7. és 8. ábra C.)

A „szövőszék" elnevezést Tápén alig hallani, legfeljebb akkor használják, ha városi emberrel beszélnek. Helyette csak *gyékényt* vagy *szatyrot* mondanak.

Szövés.

Miután a gyékény ennyiféle *katakóriján* átesett, elkezdődik a *szüvés. Beleül a fehércseléd a szatyórba, oszt pufólni kezdi.*

A beleülés úgy történik, hogy a szövő az *ijan*szálakat kettéválasztva, a földre terített gyékényen vagy pokrócon, terpesztérdelésben keresztbetett sarkaira ül, a szemben levő *átalfától* nyújtott kartávolságban. (A borda előtte van.) A dereka mellett kétfelől elhaladó *ijant* ugyancsak *ijan*nal elől összeköti, hogy a *borda* akadálytalanul járhasson fel-le.

*Lavór*ban vagy vödörben víz áll mellette, hogy a gyékényt s a hálózatot időnként nedvesíthesse.

Kezébe veszi a meghasított gyékényt és most hasítja el szálakra. A vastagabb végét egy ilyen szálnak jobbkezének három ujja közé fogja és a legszélső *ijan*szálat fölül hagyva jobbról balra haladva fűzi az *ijan* alá, majd fölé. (8. ábra A.) Mikor középre ér, a másik (bal) kezével bújtatja tovább. A szélre érve *behajti a gyékény szélit* (a *fintorra* hurkolja). A következő szálat balról jobbra vezeti, így ellenkezően kerül a gyékényszál az *ijan* fölé, illetve alá. Végül a *bordával* az *átalfához* löki a szálakat. Ha már több ujjnyit szőtt, erőteljesen összepufolja a sorokat.

A gyékényponyva szövése mindvégig így történik. A szatyor szövésénél a fület is bele kell fonni.

A fül két szára három részre osztja a szatyrot, a középső rész valamivel kisebb a szélsőknél. E távolságok mérésére bevágásokkal ellátott fabotocska (*mérce, mérőbot*) szolgál.

Ha az első harmadrész elkészült, a két fül egyik-egyik végét kibontják s az egyiket jobbról, a másikat balról az *ijan*szálak közé fonják középig, majd a *bordával* a szövéshez *démbölik*. A középső rész megszövése után ugyanígy befonják a fülek másik szárát is.

Ugyanarra a hálózatra több szatyrot szőnek. Ezeket *egy húzás*nak, *egy húzás szatyor*nak nevezik. Két szatyor közé egy selymezetlen gyékényszál kerül és 10—12 cm távolságot hagynak köztük az elkötözésre számítva. (L. 4. ábra D.)

Ha egy hálózatra különböző nagyságú szatyrokat szőnek, előbb a nagyot készítik el, azután elvágnak a szélső *ijan*szálakból; így a következő szatyor már kisebb lesz.

Díszítésül festett gyékényből csíkokat is szőnek kívánatra a szövedékbe; lila, piros zöld, kék színűeket.

A munka befejezése.

Ha *egy húzás* készen van, a *fintorról* lelógó *farkot* levágják, az-

után a szatyrok között és az átalfán vagdalják el az *ijant*, végül a *fintor ijanját* vagdossák el.

Most következik a *pucolás*. A szatyrok és gyékényponyvák fonákjáról levágják a kiálló szálakat: *csömbőket*.

A szatyrokat az *ijan*szálak irányában középen kettőbe hajtják és *bekötözik*. Ez úgy történik, hogy az *ijan* szembenlevő végeit összekötik pontosan a szatyor fenekén kezdve. A csomót kívülről kötik meg, azután befordítják a szatyor belső felére. Az utolsó pár *ijan*szálat, a *fintorét*, az alatta levő 1—2 pár *ijan*véggel még le is kötik. (5. ábra B.)

A gyékényponyva szélét szintén elkötözik olyan módon, hogy kétkét egymás mellett levő *ijant* kötnek egy csomóba. Az így bekötözött gyékény széle azonban nem szép a kiálló csomók miatt. Hogy ezt elkerüljék, ma már sok helyt *befűzéssel* dolgozzák el a gyékényponyva szélét. Nagy tű segítségével az *ijan* végeit belefűzik a szövedékbe a gyékény balfelén.

Mivel a nedves gyékény színe sötétebb, a frissen szőtt portéka csíkos. Ezért szokták kitenni a napra, hogy kissé *megpírkassza*.

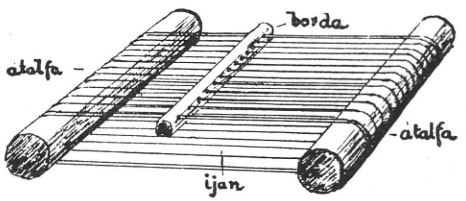

7. ábra. Ujabb szövőszék. — Neuerer Webstuhl.

Készítmények, portékák.

A gyékényből szatyrot, gyékényponyvát és ritkán gyékényszéket készítenek.

Szatyrok:

Három-három db fokozatosan kisebbedő szatyrot egymásba szoktak tenni. Ez egy *csomó (kis csomó)*. Van *nagy csomó* is, amely 12 db szatyorból áll.

A különböző nagyságú szatyrok elnevezése sokféle.

A *dëjákszatyor* a legkisebb méretű: 28—35 cm. (Ez a hosszúság a mélység kétszerese.) Mint az elnevezés mutatja, iskolás gyerekek taneszközei számára készül.

A *mónárszatyor* városias neve alkalmazása után „piacos szatyor". Van *kismónár* és *nagymónár* (csomó). A *kismónár csomó* legkisebbje 35 cm a középsője 40 cm, a *legeleje* vagy az *első kismónár* (a legnagyobb) 45 cm. A *nagymónár csomó*ban 45, 50 és 55 cm-es szatyrok vannak.

Ennél nagyobb a *rőfösszatyor*, amelyből nem szoktak csomót szőni. Mérete: 75—80 cm.

A *pozsonyi*, másként *mészáros szatyor* igen különböző méretű szokott lenni. Szőnek már 60 cm-est is, de leggyakrabban 90, 100, 110 cm nagyságút. A két utóbbit *százas szatyor*nak is nevezik. Érdekességük, hogy sokszor *béllést* is szőnek beléjük. A bélés tulajdonképen kifordított, ritkaszövésű, fületlen szatyor. Mint a név is mutatja, mészárosok megrendelésére készítik, akik húsfélét, szalonnát visznek benne.

A szatyrok szövéséhez rendesen közepesen sűrű *bordát* használnak, ritkát sose. A finom szatyrot *sűrűbordába* szövik a *gyékény legbeléből*. Az ilyen szatyor neve *sejömszatyor*.

Gyékényponyvák :

A gyékényponyvát is különböző méretben és minőségben készítik.

A *futógyékény* 80—100 cm széles és megrendelés szerint különböző hosszúságú. Folyosókon, elő- és fürdőszobákban szőnyegként alkalmazzák.

A *negyedfeles* 75 cm széles, hossza is állandó : 2.50 m.

A *tizenháromas* gyékény szélessége 1.60—1.65 m, hossza 2 m. Az előbbivel együtt paprikatermelőknek szállitják palánták letakarására.

Legszélesebb a *bolondos*. 2—2.50 m között szokott lenni a szélessége. Kocsik lefedésére és sátorlapként alkalmazzák. Nevét onnan kapta, hogy kényelmetlen és fárasztó a szövése : folyton hajladozni kell jobbra-balra. Úgy könnyítenek a dolgon, hogy ketten ülnek bele s egymás kezéből veszik-adják a gyékényszálakat.

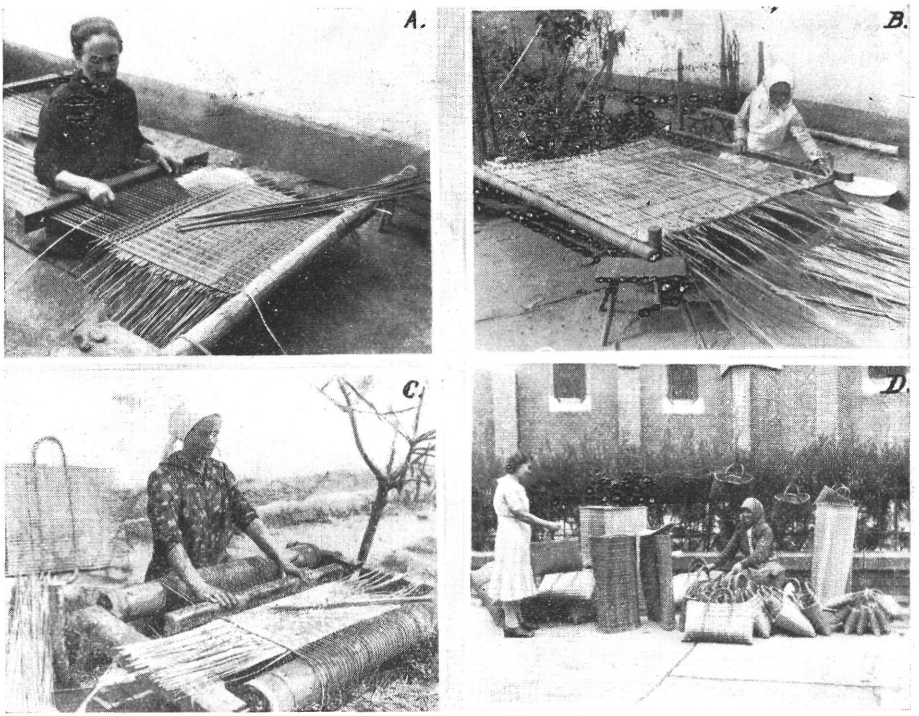

8. ábra. A) **Szüvés.** B) **Szüvés.** C) **Szüvés új szövőszéken.** D) **Gyékénypiac.** — A) **Weben.** B) **Weben.** C) **Weben auf dem neueren Webstuhl.** D) **Binsen-Markt.**

Ezeket a gyékényponyvákat többé-kevésbbé jó anyagból mind sűrű, mind ritka bordával szövik.

A gyékény *farkát*, *nagyhaját*, durvább leveleit, a *rovászkos* szálakat és általában a selejtes minőségű gyékényt is feldolgozzák. Ezekből szövik a *csirkegyékényt*, és a *pokolót*. Mindkettőt csak *rossznak* emlegetik. A legritkább bordával készülnek, a gyékényszálak is lazán maradnak, nem *csújszójják* őket egymáshoz.

A *csirkegyékényt* baromfiak alá ketrecbe terítik, azért mérete vál-

tozó (50—70—100 cm széles). A *pakolót* rendszerint 1.50 m szélesre, 3 m. hosszúra szövik. Szállításnál a bútorokat védik vele.

Van ú. n. *paklis* gyékény is, amely egyaránt lehet *jó* is, *rossz* is. Nagysága 70—80—100 cm. Alakja négyzet. Neve onnan származik, hogy egy méretből 10—12 db készül, s (mint a kártyát) egymásra téve *(pakliba)* árulják.

A 70—80 cm széles gyékényponyvákat közönségesen csak *keskény* elnevezéssel jelölik.

A „gyékényponyva" elnevezést sohase használják Tápén; csak *gyékény* az ilyen portéka neve.

A *gyékényszék* gyékényből készült tömör henger. Se támlája, se lába nincsen. Úgy készül, hogy *sűrű bordába* gyékényponyvát szőnek s azt hengeralakban összegöngyölítik. Piaci árusok és újságárusok rendelnek ilyen széket, mert ruganyos.

Régebben *kanalast* is készítettek gyékényből. Kisebb-nagyobb falra akasztható gyékény volt ez két vagy több sor füllel, melybe kanalakat akasztottak. Ma már kiment a divatból.

A portékákat 5—6 kofa vásárolja össze, illetve rendeli meg és viszi a városra eladni* (L. 8. ábra D.)

Horváth Júlia.

*

Die Tápéer Mattenweberei.

Das Hausgewerbe der Frauen von Tápé (ein ungarisches Dorf mit 4000 Einwohnern an der Teiss in der Nähe von Szeged) ist die Verarbeitung der Binse. Sie weben daraus Taschen und Matten. Auch manchmal Stuhlsitze für Markthändler.

Da es in dieser Gegend jetzt schon keine Sümpfe und nur wenig Teiche gibt, sind die Tápéer gezwungen, die Binse aus entfernten Gegenden zu beziehen. Das Ernten, Trocknen und die Beförderung wird von den Männern besorgt. Die Binse wird auf folgende Art zum Weben vorbereitet: Die Blätter werden abgeschält; man sortiert den Stoff der Längsfäden und der Schussfäden. Den Stoff der Schussfäden schlitzt man auf entsprechende Stärke. Der Längsfaden wird mit den beiden Handflächen gedreht und auf den primitiven Webstuhl gespannt. Die Weberin verrichtet ihre Arbeit auf dem Boden, zwischen den Längsfäden sitzend. Mit der Hand fädelt sie die Schussfäden zwischen die Längsfäden, die Ränder sauber verarbeitend. Sie schlägt die Schussfäden mit dem „borda" genannten Werkzeug zusammen. Beim Weben der Taschen werden die vorher ebenfalls aus Binse gedrehten Griffe eingewebt. Nach der Beendigung des Webens schneiden sie das Gewebe ab. Das Gewebe für Taschen wird gegenseitig zusammengelegt, und die Längsfäden werden zusammengebunden.

Die Taschen gleichwie die Matten werden auf verschiedene Masse und Qualitäten unter verschiedenen Benennungen verfertigt. Und zwar: Schultaschen, Markttaschen, Fleischertaschen; — Laufmatten, Matten für Pflanzen — und Wagenabdekkungen, Zeltmatten, Matten für Geflügelkäfige und für Möbeltransport.

---

* A készáru értékesítéséről, kereseti viszonyokról, kivitelről statisztikai adatokat l. Walther J.: Tápé. Szeged, 1938. 73. l. és kk.

Adatok a nyomórúd lekötésének módozataihoz.

(A Néprajzi Múzeum Értesítőjének 1938. évi 2—4. számában közzétett felhívásra, illetve kérdésre.)

Adataimat hazánk két különböző vidékén szerzett ismeretek alapján közlöm. Egyik a Sopron megyében levő *Újkér* környéke, a másik *Egervár*, Vas megyében. Bízvást másutt is dívik az alább közlendő különféle lekötési mód, én azonban távolabbi vidéken kutatást ez irányban nem végeztem, csak kizárólag a fent említett helységek és azok környékén szokásos s tőlem ismeretes eljárásokat közlöm, illetve ismertetem.

A szekér megrakásával nem foglalkozom, csak a nyomórúdnak a már megrakott szekéren való elhelyezésével és lekötésével. Három kellék szükséges a szekérrakomány lekötéséhez, éspedig a már említett *nyomórúd* (Vas, Sopron m.) vagy *rudazófa* (Sopron m.), a *hosszúlánc* vagy *rudazólánc* (ritkábban Sopron m.) és a *rudazókötél*. A nyomórúd hossza és vastagsága különböző; általában 4—5 m. hosszú s átlagos vastagsága 12—15 cm. átmérő. Leginkább *akácfából* készül, de gyakori a *fenyő-* vagy *egerfából* készült nyomórúd is, ez utóbbiak nem oly tartósak ugyan, mint az akácfából valók, de előnyösebb voltuk, könnyű súlyukban rejlik. A nyomórúd vastagabbik végén bevágás van, ez a nyomórúd feje (1. ábra 3. sz.), vékonyabbik vége sima, ez a nyomórúd hegye vagy vége. A hosszúlánc nagyjából 3 méter hosszú, erős kovácsolt vaslánc, szemei 5—6 cm. hosszúak s $^1/_2$ cm. vastag anyagból készülnek. A lánc egyik végén egy nagyobb, 12—15 cm. átmérőjű úgynevezett lánckarika van (1. ábra 2. sz.), mely ellipszis alakú, kerek, de legtöbb esetben körte formájú. A másik vége a hosszúláncnak egy többé-kevésbbé lapos, kissé piszehegyű, úgynevezett *kapocsban* vagy *akasztóban* végződik (1. ábra 2. sz.). Megjegyezni óhajtom, hogy a gonddal készített hosszúláncnál az igazi az, hogy a láncnak a kapocsban végződő $^1/_5$—$^1/_6$-ában a szemek nagyobbak (1. ábra 2. sz.), mint a lánc többi részén; ugyanis a hosszúlánc alkalmazásakor — mint majd alább látni fogjuk — e részébe akasztják bele a kapcsot s ha kissé nagyobbak a láncszemek, a kapocs beakasztása is könnyebb. A rudazókötél erős, rendesen 5—6

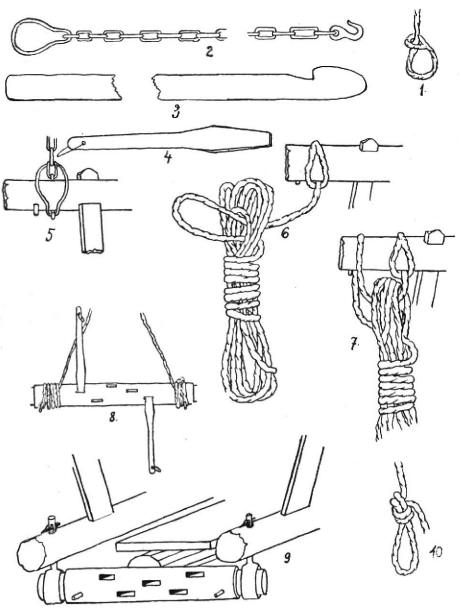

1. ábra. A takarmánnyal, gabonával megrakott szekér lekötésmódjának részletrajzai. — „Stangenstrick" und Heustange zum Niederbinden des zu befördernden Heues, Strohes.

m. hosszú 2—2 $^1/_2$ cm. vastag kenderkötél. Egyik vége csatban végződik (1. ábra 1. sz.), ez a kötél feje vagy csatos vége, a másik a szabad vége. Mármostan, ami a nyomórúd elhelyezését és lekötését illeti, megjegyzendő, hogy e műveletet ketten szokták végezni, minthogy az olyan szekér megrakásánál, melynél a rakományt magasra rakják s azt le is kell kötni, egy ember nem sokra, sőt legtöbb esetben semmire sem megy. Az egyik a földön áll s feladja a felrakandót, ez az úgynevezett adogató, ha kévéről van szó, nem kévébe kötött szálas esetében, rakodónak nevezik, a másik ember a szekéren van s a feladogatott kévét, illetve szálast ott elrakja és eligazítja. Mármostan, ha a szekérre a kívánt mennyiséget felrakták és kellőképen elrendezték, a földön lévő egyén a szekér fara felől feladja a nyomórudat, fejével előre, a fent levő embernek, aki azután azt előre tolja, majd hátulsó végét magasra emelve (2. ábra 11. sz.), fejét a szekér elejére buktatja éspedig úgy, hogy a fej bevágása felfelé nézzen. Ezalatt az adogató a szekér elejére siet, feláll a rúd tövére s a már rakodás előtt felszerelt hosszúláncot a nyomórúd fejére, illetve annak bevágásába akasztja (2. ábra 11. sz.). A hosszúláncot úgy szerelik fel a szekéroldalakra, hogy a felső, jobboldali *oldalfa* (Sopron m.) vagy *oldaldurung* (Vas m.) végére erősítik a hosszúlánc karikás végét, egyszerűen *csatra vetve* (1. ábra 5. sz.), a baloldali felső oldalfa végére pedig a *kapcsos végét* vetik át a láncnak, a kapcsot a kívánt hosszúságnak megfelelően, feljebb vagy lejebb visszaakasztva (2. ábra 11—12. sz.). A hosszúláncnak az oldalfa végéről való lecsúszását megakadályozandó, az oldalfába, annak végétől számítva mintegy arasznyira, egy-egy kis fa, vagy vas *csap* van beleillesztve, rendszerint úgy (1. ábra 5. sz.), hogy felfelé s kissé befelé áll, így nem akad bele semmi s nem akadékoskodik. Miután a rúd tövére felálló ember a hosszúláncot ráakasztotta a nyomórúd fejére, illetve annak bevágásába, együttes erővel — a felső ember a nyomórudat átölelve, az alsó a nyomórúd fejének mindkét kezével nekitámaszkodva — a nyomórudat láncostól, két-három húzó, illetve taszító mozdulattal annyira hátra lökik, hogy a nyomórúd feje a rakomány széléhez kerül s egyúttal a hosszúlánc két szára is megfeszül (2. ábra 12. sz.). A nyomórúd vége természetesen ilyenkor ferdén égnek áll. Ezek után az alul levő ember, a szekér farához siet, a fent levő pedig a nyomórúd felálló végét, saját testsúlyával ránehezedve lenyomja a rakományra (2. ábra 12. sz.), majd rátérdel vagy ráhasal. Igy most már a nyomórúd vízszintes fekvésbe kerül. Ezenközben a másik egyén a rudazókötelet, melynek *csatra vetett* vége (1. ábra 6. sz.) a jobboldali felső oldalfa végére van hurkolva, áthajítja a nyomórúd végén (mely utóbbi hosszánál fogva jól túl ér a rakományon), úgy azonban, hogy végét a kezében tartja. Ezúton a kötél úgynevezett hurkot képez (3. ábra 19. sz. A), melyet az ember a baloldali felső oldalfa végére ráhúz. A felső ember ugyanekkor a két kötélszárat a nyomórúdon — miközben még mindig rajta térdel — eligazítja, majd a kötél visszatérő szárába (3. ábra 19. sz. B) kapaszkodva leereszkedik a szekérről, természetesen úgy, hogy saját súlyával is könnyít a kötél meghúzásán. Leérve a másik ember is belekapaszkodik a kötélbe s most mindketten a kötelet, apró visszaeresztésekkel, mind jobban és jobban megfeszítik, illetve a nyomórudat mind erősebben leszorítják. Ha a nyomórúd, helyesebben mondva

a kötél megfeszítésének kívánt mértékét elérték, a kötélnek azt a részét, melyet keményen húznak, hirtelen a jobboldali oldalfa végére vetik, a csaton kívül természetesen. Igy a most már négy helyen surlódó kötél könnyen megtartható, s csak egyik ember fogja már. Ez azután három-négyszer rácsavarja az oldalfára, majd baloldalra átvezetve a kötél fennmaradó végét, a visszatérő kötélszáron (3. ábra 19. sz.) vagy mindkettőn átbujtatva, visszahozza a baloldalra s ott a 2. ábra 13—15. sz. alatt feltüntetett, úgynevezett *gombbal* megerősítik, illetve odaerősítik a kötélszárakra. (A 2. ábra 13. és 14. sz. rajzai a gombnak a szerkezetét mutatják.) Az oldalfára való csavarástól idáig végzett kötélvezetés és hurkolás egyrészt a kötél rögzítésének célját szolgálja, másrészt ha hosszú a kötél, annak elhelyezését biztosítja. Ha a rudazókötél rövid, akkor úgyis szokták a végét megkötni, hogy a jobboldali oldalfára való csavarás után a kötél végét mindjárt ott húzzák gombba (3. ábra 21. sz.), vagy ha olyan hosszú, hogy azért átér a baloldalra, akkor a baloldali felmenő kötélszárra erősítik, vagy mindakettőre. Van olyan eset is, hogy a bal felső oldalfára is rábogozzák. Ezek a kisebb módozatok, mint jeleztem, a kötél hosszától függnek, meg azután az egyénttől is, ki melyiket szokta meg. A nyomórúdnak imént ismertetett lekötési módja mindkét tőlem ismertetett vidéken általános. Ezen mód leszármazottjaként, vagy mondhatnók ügyesebb formájának tekinthető a *cigánygombbal* (1. ábra 10. sz.), valamint a *lapos csigával* való lekötési mód, mely annyiból egyszerűbb és könnyebb, hogy egy ember is elvégzi a lekötést segítség nélkül alaposan. A *cigánygombot* a rudazó kötélnek körülbelül az utolsó $^1/_4$-ébe kötik úgy, hogy a nyomórúd és jobboldali felső oldalfa közti távolság felső $^1/_4$—$^1/_5$-ébe essék. A gomb megkötése egyszerű feladat. A kötélnek megfelelő helyen mintegy 1 $^1/_4$ méternyi darabját összehajtva egymásmellé fektetett szárakkal, önmagával, hurkot alkotó gombbá kötik (2. ábra 16. sz.) s így a gomb megkötése után alakuló hurok az, mely a lekötésnél a szerepet játssza (1. ábra 10. sz.). Mármost a nyomórúd lekötése a legelőször leírt módozathoz nasonlít, a végét kivéve. Tehát először itten is a jobb felső oldalfára hurkolják a kötelet, majd a nyomórúdon át a bal oldalfára, onnan a nyomórúdon át visszavezetik a jobboldali felső oldalfára. Az

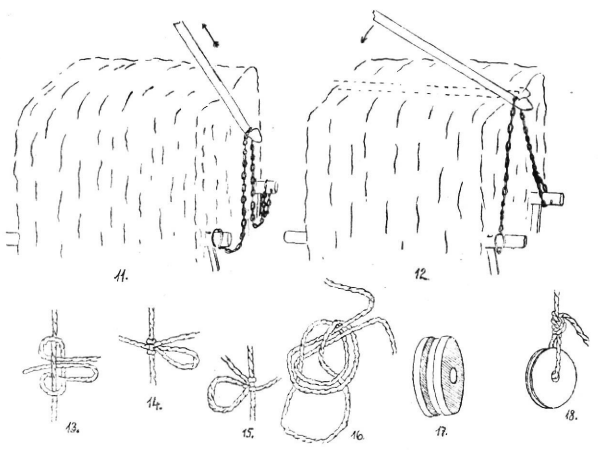

2. ábra. A takarmánnyal, gabonával megrakott szekér lekötésmódjának részletrajzai. — 11—12. Anwendung der Heustange. 13—18. Verscheidene Schlingen des „Stangenstrickes".

eljárás eddig egyezik az általános lekötési móddal, de most a jobboldali oldalfára nem csavarják rá a kötelet, csak egyszer átvetik, majd felfelé vezetve belehúzzák a *cigánygomb* hurkába s azon át húzzák meg a kívánt mértékig (3. ábra 20. sz.). Ezután csavarják csak rá az oldalfa végére s ott bogozzák meg a kötél végét, vagy ha elég hosszú a kötél, baloldalon, avagy a baloldalról még át is hozzák a jobboldalra s ott végzik be.

A harmadik eljárás a lapos csiga segítségével való lekötés. Menete ugyanaz, mint az előbbié, avval a különbséggel, hogy a cigánygomb hurkolásába lapos csigát erősítenek (2. ábra 18. sz.) s ezen át húzzák a kötelet. A lapos csiga mintegy 20 cm. átmérőjű, 6—8 cm. vastag, kerületén a rudazókötél befogadására szolgáló mélyedéssel ellátott lapos facsiga, közepén lyukkal (2. ábra 17. sz.). A lapos csiga alkalmazásának két előnye van, egyik az, hogy gyengébb lévén a surlódás, a rudazókötél könnyebben meghúzható, mint a cigánygomb kötélhurokján át, másik pedig, hogy a kötél nem pusztul oly gyorsan.

Az egyszerű, a cigánygombbal és a lapos csiga segítségével való lekötésen kívül ismeretes és használatos *Egervár* vidékén az úgynevezett *hosszúcsigával* való lekötési mód. A hosszúcsigát szokták *hengercsigának* is nevezni, de többnyire csak egyszerűen a csiga elnevezés járja. A hosszúcsiga mintegy 10—12 cm. átmérőjű fahenger, melynek hossza az alsó szekér oldalfáknak az egymástól való távolságától függ (1. ábra 9. sz.). A henger két vége egy-egy függesztő pánt útján az oldalfák alá van erősítve. Hogy a hengercsiga ki ne csússzék a pántokból, két, a pántba eső vége kissé vékonyabbra van faragva s az így képződő *boka* tartja meg helyén. Elhelyezését illetőleg az általános az, hogy az alsó oldalfák aljára van erősítve (1. ábra 9. sz.), mert itt akadályt nem képez s jó hozzáférhetősége folytán könnyen kezelhető. Mint majd alább szó lesz róla, más elhelyezése is használatos. Mármostan a hengercsigában, váltakozó elhelyezésben lyukak vannak vésve, melyek téglalap alakúak rendesen, de sokszor csak egyszerű kerek lyukat fúrnak bele (3. ábra 24. sz.). Két végéhez közel pedig egy-egy vas- vagy faszeg van beleütve, mely a kötél megakasztására szolgál. A lekötés a hengercsiga segítségével olyképp megy végbe, hogy a rudazókötelet, mely egyébként rövid — csak oly hosszú, hogy az egyik szegtől a nyomórudon át a másik hengercsiga szegéig érjen — a nyomórúdon átdobják s mindegyik végén levő csatot (1. ábra 8. sz.) egyik-egyik szegbe beleakasztják. Ezután a hengert meg kell *forgatni*, vagy amint mondják *hajtani*, mire a rudazókötél két vége a hengerre felcsavarodva a nyomórudat lefeszíti és lenyomja. A hengercsiga megforgatására két úgynevezett *lapicka* szolgál. A lapicka (1. ábra 4. sz.) mintegy félméter hosszú, gömbölyű, végén lapos, ékalakban végződő fa, melynek lapos ékalakú vége a henger lyukaiba beleillik. Ha a csiga lyukai kerekek, a lapickát egyszerű, kissé hegyes, legömbölyített, ú. n. hajtófa helyettesíti (3. ábra 22. sz.). Mármostan a forgatást úgy végzik, hogy miután a rudazókötelet elhelyezték a megfelelő helyre, a forgatást végző ember a henger elé állva, mindegyik kezébe egy-egy lapickát ragad s először a jobbkezében levőt belehelyezve valamelyik lyukba, amelyik legfölül áll, a lapicka nyelét a föld felé nyomja, ezután a hengeren mintegy 45°-nyi fordu-

latot idéz elő. Ezután, miközben a jobb kezével, illetve a lapickával tartja a hengert, hogy az vissza ne forduljon, a bal kezében tartott lapickát (1. ábra 8. sz.) a henger baloldalának egyik legfelül álló lyukába illeszti s most a bal lapicka végét nyomja a föld felé, miközben — nem lévén szükség a tartásra — a jobb lapickát kiveszi a helyéből. Most azután, mikor a bal lapickával is újabb 45°-nyi fordulatot idézett elő, megint a jobbikat helyezi el a henger legfelül álló nyílásába, azután a balt kihúzva a lyukból, a jobbot nyomja le megint. E műveletet, bal és jobbat váltva, mindaddig végzi, míg a rudazókötél a kívánt mértékig fel nem csavarodott a hengerre, illetve a nyomórudat le nem húzta. A henger rögzítése következik ezután, mely abból áll, hogy a henger legfelül álló nyílásába az egyik lapickát, vagy ha két lyuk egyvonalba kerül, mindegyik lapickát egy-egy lyukba beledugják. A henger a kötél feszítése folytán befelé, a rakomány felé akar fordulni s így a hengerbe dugott lapickákat neki szorítja a szekéren levő rakománynak s ezúton önmaga is megakad, mert tovább hengeredni nem tud.

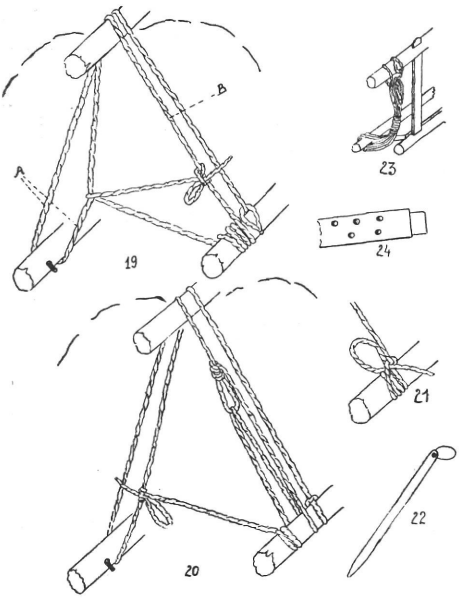

3. ábra. A takarmánnyal, gabonával megrakott szekér lekötésmódjának részletrajzai. — „Stangenstrick" und Heustange zum Niederbinden des zu beförndernden Heues. Strohes.

A hengercsigát, amint már fentebb jeleztem, rendesen a két alsó oldalfa alá helyezik el. De szokták a két felső oldalfa alá is erősíteni, ez azonban egyrészt a rakodásnál akadék, másrészt a henger forgatásánál sem szerencsés helyzet, mert az egész műveletet magasabban kell végezni, ami nagyobb erőkifejtést igényel.

A hengercsiga segítségével való nyomórúd-lekötésnek legnagyobb előnye, hogy egy ember is, kevés erőfeszítéssel, nagyon erősen megtudja húzni a rudazó kötelet, továbbá rövidebb kötél is megfelel s a kötél épsége is tovább megmarad, amennyiben a nyomórúd nincsen riszáló mozgásnak kitéve.

Bár nem tartozik teljesen a tárgyhoz, érdemesnek tartom még megemlíteni, hogy a készségeket mimódon helyezik el a szekéren. A hosszúláncot olyképpen, hogy két végét összeakasztják s a jobboldali elülső és hátulsó lőcs végére illesztve, azok közé akasztják. A rudazókötélnél úgy járnak el, hogy azt a *csatos* végével a jobboldali oldalfa felső végére erősítik, vagyis arra a helyre, ahol lekötésnél is van, majd a kötelet kissé széttárt karokra *felvetik*, mindaddig míg körülbelül 1 $^1/_2$ méter marad. Ekkor azután az illető karjáról levéve a *köteget*, egyik

végén átmarkolja s az egész köteget köralakban lóbálva, addig forgatja, míg a kötélnek a köteg és az oldalfára erősített vége közötti szabad része rá nem csavarodik a kötegre, midőn ez elfogyott, a megmaradó kis szabad részt az 1. ábra 6. sz. szerint feltüntetett módon, a kötegen átbujtatják, miáltal egy hurok képződik, e hurkot azután ráhúzzák az oldalfára s az egész rudazókötél-köteg, miként a 3. ábra 23. sz. mutatja, a hurkon lóg. Lebontáskor a hurkot egyszerűen lehúzzák az oldalfáról s akkor az egész köteg könnyen, magától szétbomlik. A nyomórudat a szekér fenekébe szokták tenni, fejével előre s hátsó végét belé húzzák az oldalfán lógó rudazókötél köteg alsó végébe, így azután a köteg (3. ábra 23. sz.) nem lóbálódik az oldalfa végén, mivel a nyomórúd megtartja.

Dr. br. Sólymosy László.

*

Beiträge zum Niederbinden der Heustange.

In der Gemeinde Újkér (Kom. Sopron) und Egervár (Kom. Vas) wird das zu Wagen befördernde Heu, Stroh, u. a. mit Hilfe einer Stange festgebunden, damit die Ladung unterwegs vom Wagen nicht herabfalle. Zum Festbinden mit der Heustange ist eine 4—5 M lange runde Stange im Durchmesser von 12—15 cm. und eine 3 M lange schmiedeiserne Kette, die man an die Seitenstangen des Wagens befestigt, notwendig. Ausserdem wird ein 5—6 M langer Strick aus Hanf im Durchmesser von 2—2·5 cm. gebraucht. Die Abhandlung beschreibt die Arten des Festbindens, welche die Abbildungen 1—3 darstellen.

Az erdélyi halastavak őskori vonatkozásai.[1]

A világháború sok mindent tört derékba, így a többek között azt a szép kolozsvári tervet is, melynek az volt a célja, hogy *Schilling Gábor* feltérképezi az összes erdélyi még létező, vagy már lecsapolt, de még megfigyelhető halastavakat; — *Kelemen Lajos* a rájuk vonatkozó oklevéltani adatokat gyüjti össze; — e sorok írójára pedig az a kettős feladat hárult, hogy a lecsapolt halastavak környékén, az esetleg felszínre kerülő, biztató nyomok alapján ásatásokat fog végezni és felgyüjti folytatólagosan a még le nem csapolt halastavakon a használatban levő halászati eszközöket, felveszi a szerszámjárást, stb., aminek már voltak előzményei Erdélyben.[2]

Olyan terv, amit egykori erdélyi munkatársaim s újabb segítő társaik ma is megvalósíthatnának. Erre kötelezi őket a tudományos becsület is. S Magyarországon másutt is meg lehetne fogni ezt a dolgot.

*

Az ősember, akárcsak a történeti idők képviselője, seholsem telepedett meg önkényesen. Csak azokat a helyeket ülte meg, melyek védelmet nyújthattak a természet és a vadak, meg az embertársai részéről fenyegető veszedelem ellen és amelyek biztosították az élelmét is. Egy harmadik tényező: a

[1] Ugyanezen cím alatt a kolozsvári *Erdély* c. turista-folyóirat 1933. évi május-júniusi számában egy kis, 4 oldalas cikkben hívtam fel az Erdélyi Kárpátegyesület tagjait arra, hogy a még meglevő, vagy lecsapolt tavak mentén figyeljék meg, nem fordulnak-e ottan elő cserepek s más telepnyomok?

[2] *Sztripszky Hiador*: Az erdélyi halászat ismertetéséhez. Régi és mai halastavak. Kolozsvár, 1908. — *Gr. Logotheti Arisztid*: A mezőségi tavakról. Erdély 1931. évf. 49—54. l. és mindenekelőtt *Herman Ottó*: A magyar halászat könyve, I—II. k. Budapest 1887.

helyszínen, vagy annak közelében szálában kellett meglenniök azoknak a nyersanyagoknak, amelyekre eszközei és fegyverei készítéséhez szüksége volt.

Ezek a feltételek az idővel, a mívelődés haladásával, az emberiség szaporodásával, tehát az ökumen körének kiterjedésével módosulnak, egyre súlyosabbakká és nagyobb horderejűekké válnak.

Közismert dolog, hogy a víz milyen elhatározó szerepet játszott az ember életében, különösen három szempontból: mint ivóvíz és a halászat révén, tehát a táplálkozás szempontjából; — mint védelmi tényező, mert a víz felől jövő támadásokat könnyebben verte vissza az ember; — végül mint közlekedési eszköz primitivus fokon éppen úgy, mint fejlettebb viszonyok között.

Az erdélyi természetes és mesterséges halastavak környékén, mentén még nem történtek mindenütt rendszeres kutatások s ilyenekről a vele szomszédos Moldovából se tudunk, ahol pl. 1926-ban Botoşani környékén ugyanolyan rendszerű, dugásos, már lecsapolt halastavak maradványait figyeltem meg, mint az erdélyiek.

Nem kicsi horderejű jelenség hogy egykori dugásos rendszerű halastavak maradványait a háború folyamán Galiciában több helyen is feljegyeztem, sőt egykori parancsnokom, *Viola Kornél* ezredes megértő figyelme folytán Stebniken egy kisebb kiadású, ugyancsak dugásos rendszerű, lecsapolt tó partján neolithikus telepet tártam fel.[3]

Tekintetbe véve azt, hogy úgy a galiciai, mint a moldovai és erdélyi mesterséges halastavak azonos felépítésűek (kisebb patak vagy időszaki víz völgyét ott, ahol az a legszűkebb, egy vagy több földgáttal zárják el, ezt a középen bevágják, hogy a vízfölösleg itten lefolyjon; — ezt a gátat *dugásnak* hívják, — egyik végén újabb időben emelt, alulcsapó malom volt), valószínű, hogy közöttük szoros összefüggés volt. Ez vonatkozhatik ethnikai és kultúrális azonosságra, rokonságra vagy pedig a szomszédságon alapuló kölcsönzésre egyaránt.

Fölösleges különösebben hangsúlyozni, hogy nem mindenik erdélyi halastó őskori eredetű, miképpen azt sem lehet fenntartás nélkül állítani, hogy valamennyi a történeti időknek hozzánk legközelebb, vagy tőlünk távolabb eső szakaszából származik.[4]

Az ezzel kapcsolatosan felmerülő kérdésekre csak a rendszeres ásatások adhatnák meg a kielégítő feleletet. Szerencsés esetekben a partjaik mentén lelt tárgyak, főként agyagedény-töredékek szolgálhatnak biztos kalauzul koruk, illetve eredetük meghatározása tekintetében.

Egy másik eset is lehetséges: az őskori eredetű halastó léte nem szünt meg a történelmi idők beálltával, hanem tovább is gondozta azt az ember, dugásait javítgatta, medrét tisztogatta stb. s ma is fontos tényezői a környék táplálkozásának. Ez az eset pl. a szolnokdobokamegyei Cege község *Hódostó* nevű tavánál, melyről alább fogunk szólani.

Ez a körülmény arra int, hogy kutatásainkban legyünk nagyon óvatosak. A tó partjain gyüjtött vagy ásott leletek megmondják, hogy mely korban volt lakott az illető terület, — az ásatások rendjén, szerencsés esetekben, a különböző korszakokból származó rétegek emlékei szolgálnak biztos kalauzul; — máskor pedig, ugyancsak az ásatások segítségével, meg tudjuk állapítani, hogy volt időszak, amikor a tó terjedelme nagyobb volt, tehát egykori partjai távolabb esnek s így az itt lelt emlékek is szoros összefüggésben lehetnek a tóval.

Az alábbiakban arra szorítkozom, hogy felsoroljak egy pár biztos ada-

[3] *Roska M.* Ősrégészeti tarlózások Galiciában. Glanement des antiquités de l'époque préhistorique en Galicie. Dolgozatok — Travaux, Kolozsvár, X. k. 1919. 1—29. l.

[4] 1913-ban a szolnokdobokamegyei Drágosfalván járva, *Halaştău-* (= Halastó) határnevet jegyeztem fel. Kimenve a helyszínére, egy kis tó medrét állapítottam meg, melynek 32 m. hosszú és 1·5 m. magas dugása még megvolt. A tavat a maga idején e hegyoldalról lefolyó víz táplálta. Környékén nem leltem települési nyomokat.

tot, amelyek fenntartás nélkül indokolják az ezek rendjén szóba kerülő halastavak környékén eszközlendő rendszeres ásatásokat.

A lelőhelyeket ABC-sorrendben adom s amennyiben valamelyik szerepel az irodalomban is, felsorolom a rájuk vonatkozó irodalmi adatokat is.

1. *Apahida*, Kolozs m. *Orosz Endre* a *Darvastó* keleti és délnyugati partjai felett emelkedő terraszokról aeneolithikus cserepeket, a tó dugásos oldaláról pedig trachyt- és gneisból való őrlőkőtöredékeket gyüjtött. Archaeológiai Értesítő (a továbbiakban AÉ.) 1902. 403. l. Erdélyi Múzeum (a továbbiakban EM.) XX. 91. l.

U. ő a *Zăpoade*-határrésznek a *Darvastó*-ra néző oldaláról amphibolandezit-fejszetöredékeket és obszidiánszilánkokat szerzett. AÉ. 1902. 403. l. EM. XX. 91. l., XXII. 305. l. Erdély 1933. 7. l.

Bánd, l. *Mezőbánd*.

2. *Boncnyires*, Szolnokdoboka m. — A *După tău* (= A tó megett !) nevű határrészben levő őskori telepről kő- és bronzeszköztöredékek társaságában réz- és bronzkori cserepek, köztük mészbetétesek is jutottak az *Orosz Endre* gyüjteményébe, valamint a wieni Naturhistorisches Museumba. Erdélyi Múzeumegyesület Évkönyve (a továbbiakban EMEÉ) III. 89. l. Az Erdélyi Múzeumegyesület Orvos-természettudományi Értesítője (a továbbiakban OTE.) XVI. 1891. 152—153. l., XX. 1895. 31—36. l., XXVI. 1901. 42—46. l. — EM. XX. 31. 93. l. — *Hoernes*: Urgesch. d. bild. Kunst, 1. kiad. Wien, 1898. 301. l. — *Schroller H.* Die Stein- u. Kupferzeit Siebenbürgens 74. l. 1. sz. — *Martian J.* Archaeol. praehist. Repertorium Siebenbürgens, Mitteilungen d. Anthr. Ges. i. Wien, Bd. XXXIX. (N. F. IX.) 1909. 321—358. l. 87. sz. — U. a. Repertorium 86. sz. *Orosz E.* Szolnokdoboka megye őskori leleteinek repertóriuma, Dés, 1900. 15. l. Erdély 1933. 7. l. AÉ. 1934. 151., 157., 209. l.

3. *Cege*, Szolnokdoboka m. Neve a magyarság ősi halászatával függ össze. A *Hódostó* nyugati partján őskori telepet említ az EM. XX. k. 93. l. és az EMEÉ. 1903. 89. l. *Herepei Károly* a nagyenyedi Bethlen-kollégium tanára ásatott itten s ennek rendjén részben újabb kőkori, részben pedig az átmeneti aeneolithikus periódusba tartozó agyagedénytöredékeket, 2 kőkalapácsot, kővésőket, morzsolóköveket, obszidiánszilánkokat, agyag-hálósúlyokat (!) mentett meg az iskola múzeuma részére. *Schroller* i. m. 74. l. 16,, 17. sz. tévesen helyezi a lelőhelyet Nagyenyed határába. V. ö. OTÉ. 1891. 155, 186. l., 1894. 28. l. Erdély 1933. 8. l. AÉ. 1934. 151. l.

Az Erdélyi Múzeumegyesület Régiségtárában, Kolozsvárott, 2189—98. leltári sz. alatt bronz- és koravaskori (villanova-urna-) agyagedénytöredékek vannak; u. ott a tó vízlevezető csatornája mellett az út jobb oldaláról kikerült IV. 2187. sz. gulaalakú torrha agyaghálósúly, IV. 2188. sz. agyaggyöngy. U. ott, de a községnek talán más részéről, vagy éppen u. ezen telepről kikerült D. 475. sz. kővéső van.

A kolozsvári gör. kath. szeminárium gyüjteménye a *Hódostó* mellett lelt villanovaurna töredékeit őrzi.

4. *Csépán*, Besztercenaszód m. Egykori, ma már lecsapolt és kiszáradt halastava mellett a *Steinkempel* és *Lenzseifen*-határrészekben bronzkori telepek vannak, amelyek felszinéről gyüjtött bronzkori cserepek vannak a kolozsvári román egyetem Régészeti Intézetében. E telepek létét az a körülmény is magyarázza, hogy a közelben só van. Egy sós kút ma is üzemben van, alig pár száz lépésnyire a telepektől. Az Erdély 1933. évf. 8. l. tévesen teszi e telepek korát az aeneolithikumba.

5. *Déva*, Hunyad vm. *Téglás Gábor* a *Tóállás* nevű mocsaras (!) határrészből őskori cserepeket, kőbaltákat, vésőket, csontárakat gyüjtött. Hunyadvárm. tört. l. k. 12—13. l. Erdély 1933. 8. l.

Itten tehát egy tóparti telepről van szó, mely minden valószínűség szerint még az újabb kőkor végén keletkezhetett.

6. *Feketelak*, Szolnokdoboka m. Az Erdélyi Múzeumegyesület Régiség-

tárában l. 6646—51. lelt. sz. alatt aeneolithikus jellegű cserepek és kunyhótapasztöredékek vannak, amiket *Kece János* telkén leltem, ez pedig lecsapolt tómeder szélén fekszik.

E hely forgalmas voltára vall, hogy a fennt említett gyüjteményben 6756 lelt. sz. alatt egy 16·7 cm hosszú, kettős ellentett élű rézcsákány és 6755. lelt. sz. alatt egy félholdas kávájú, tokos füles bronzbalta van, magánkézben pedig kővésőt említ az irodalom. *Pósta Béla*: Útmutató az Erdélyi Orsz. Múz. Érem- és Régiségtárában, Kolozsvár, 1903. 15. l. *Orosz* i. m. 35. sz.

7. *Felsőorbó*, Szolnokdoboka m. Határában 1864-ben *Mohilele după lacu* (= A tó megetti halmok) nevet találjuk. Nincs kizárva, hogy ezek a halmok őskori telepeket, vagy valahol a közelben levő telep lakóinak sírjait rejtik magukban. Szolnokdoboka vm. monográfiája V. k. 278. l. (Meg kell jegyeznem, hogy az erdélyi románok a magyar *tó*-ból vették át a *tău* elnevezést, akárcsak a *halastó*-ból a *halaşteu*-t, vagy *heleşteu*-t, s egy pár esetben előfordult, hogy a szóbanforgó monográfia írásakor az egyes falvakból bekért adatokat az ottani román papok, vagy jegyzők meghamisítottak. Igy írtak *lacu*-t *tău* helyett.) Erdély, 1933. 8. l.

8. *Geges*, Marostorda m. A hagyomány a régi községet a *Nádszeg* rétjére helyezi, melyet *Kisabód*-nak is neveznek. *Orbán B.* A Székelyföld leírása IV. k. 32. l. Nincs kizárva, hogy a határnév lecsapolt tófeneket takar. Erdélyben sok helyütt tapasztaltam, hogy ha valamelyik község határában cserepeket lelnek, a régi községet odahelyezik. Valójában többnyire őskori telepek szoktak lenni az ilyen határrészeken.

9. *Göc*, Szolnokdoboka m. Az Erdélyi Múzeumegyesület Régiségtárában D. 473. lelt. sz. alatt egy 9 cm. hosszú, törött fokú kőfejsze, IV. 2187. sz. alatt *gúlaalakú hálósúly*, IV. 2188. sz. alatt morzsoló kő, IV. 2189—92. sz. alatt pedig bronzkori és koravaskori Villanova-urna cserepei és IV. 2193. sz. alatt szarvasmarha csont van. Ezek a leletek a Göc és Vasasszentiván közti út jobb oldaláról 0.8—1 m. mélységből azon a helyen kerültek felszínre, ahol az utat a cegei vagy *Hódostó* vizét levezető csatorna metszi. (L. Cege alatt is.) *Orosz E.* ugyaninnét származó kőcsákány felét látta magánkézben. I. m. 41. sz.

10. *Kisszék*, Szolnokdoboka m. A *Kodomark*-határrészből kikerült *Elephas primigenius* zápfoga és *Equus* zápfoga, — egy elveszett kőfejsze; — a *Valea holceragi* felső részén levő *Dealu ciuchi*-ról kikerült bronzkarika jelzi, hogy a község az őskor különböző szakaiban lakott volt. Hogy ez mennyiben függ össze egykori halastavaival, ma nem mondhatjuk meg. 1864-ben a megye monogr. IV. k. 367. l. szerint *Dupa tău* nevű határrész szerepel. 1908-ban *După tău* (= Tómege!) és *Tau lui Negra* (= Negra tava) határneveket jegyeztem fel. Ugyanakkor a *Csukástó* alatt *Leményi László* tanyája mellett dugást figyeltem meg, melynek nyugati széléből egy fából faragott, alulcsapó malomhoz tartozó, hosszú, csónakszerű vízlevezetőt ástam ki. Ezt a helyet *Putuhaiu*-nak vagy *Tău sărat*-nak (= Sóstó) vagy *Râtu sărat*-nak (= Sósrét) nevezik. Őskori nyomokra nem akadtam.

11. *Kolozs*, Kolozs m. A *Hegycsuk*-magaslat 2 csúcsa között elterülő fennsíkon, a *Katalin-tó* völgye mellett földvárszerű őskori telepet tárt fel *Orosz Endre*. Lencsés, vesszős díszű kerámikai maradványokat, faltapasztöredékeket, porphyrbalta töredékét, kristályos palából készült balta töredékét, Beszterce vidékéről származó andezit-őrlőkövet, ütőköveket, obszidiángöröngyöt, *Bos taurus* L., *Ovis aries* L., *Sus scrofa* L. maradványait, *Dentalium*-kagylót, szarukő-, chalcedon-, kvarcmagköveket, szilánkokat mentett meg a gyüjteménye részére. Újság, Kolozsvár, 1928. okt. 31.-iki sz. Erdély, 1933. 8. l. A. É. 1934. 152., 157., 209. l.

Sóbányái az őskorban is művelés alatt állhattak.

Kudu, l. Várkudu.

12. *Magyarvisa*, Kolozs m. Az a terrász, mely a magyarsárdi vasúti

megálló mellett húzódik, egykori halastó déli partja volt. A bükki neolithikus kultúra idejétől kezdve a római korig bezárólag állandóan lakott volt. A szántáskor felbukkanó római épületmaradványok után *Palotá*-nak hívják. A kolozsvári gör. kath. szeminárium és *Orosz Endre* gyüjteményében tanulságos sorozatok vannak a különböző korok emlékeiből. EM. XX. 90. l. EMEÉ. 1903. 89. l. *Martian* i. m. 737. és 745. sz. Erdély, 1933. 8. l.

13. *Mezőbánd*, Marostorda m. 1859-ben gróf *Teleki Sámuel* fogadójának kutat ástak s ez alkalommal *a tó mellett* mammutállcsont negyed része került felszínre az ép fogakkal együtt. *Benkő*: Marosszék ismertetése 310. l.

A hagyomány és *Benkő József* szerint is a község a tó környékén levő 6—8 kisebb községből alakult. Ezek *Adosfalva* az *Urak tava* nyugati oldalán; *Sugófalva, Székelygerebenes, Kincsesfalva* a *Magyarok tava* balpartján, a *Kincseskút* közelében; *Kistelek* az *Urak tava* keleti partján; *Tsükmőd* a mai *Csükmöny* nevű határrészben; *Rózsásfalva* az *Adáskútján* alul levő *Rózsáspad* határrészben; *Egerháza a hasonnevű tó mellett; Kistelek*-től Keletre van az *Omlásvára*, mely *Bándi vár* néven a székely krónikában is szerepel. *Orbán* i. m. IV. k. 208—209. l. — *Benkő* 7. 308—310. l. — *Könyöki-Nagy*: A középkori várak. Bpest, 1905. 287. l. — *Sztripszky* i. m. 56. 142—145. sz.

Ezek mind újabb irodalmi adatok, ami azonban mögöttük van, minden figyelmünket megérdemli. A mezőbándi tó környékén, valamint a *Kapus-patak* mentén sok olyan emlék került felszínre, amelyek döntő súllyal esnek latba, amikor az erdélyi halastavak egy részének őskori vonatkozásáról van szó.

Már *Benkő* i. m. 310. l. arról értesít, hogy *Rózsáspadon* vastag cserepeket, vasnyílhegyeket, 1934-ben pedig aranyérmet leltek, melynek egyik oldalán *ANTONIVS | AV | PARTH | MAX*, a másik felén pedig a béke istenasszonya és *PAX* felirat volt.

Az Erdélyi Múzeumegyesület régiségtárában a következő emlékeket őrzik Mezőbándról: II. 9339—55. sz. alatt rézkori edényeket, II. 9356 –57. sz. alatt szarvasagancsokat, amiket vasútépítés alkalmával leltek; a *Felhágó* és *Hidegvölgy* közötti domb déli oldaláról I. 6822—24. sz. alatt korabronzkori cserepeket, I. 6825. sz. *agyagkuttyogatót*, I. 6829. sz. három pohárból összeállított, füles edénykét, I. 6830. sz. kétfülű agyagcsuprot, I. 6831—33. sz. agyagedényeket. Valamennyi korabronzkori. A *Hidegvölgy farká*-ról: I. 7357—58. sz. agyag-tűzikutyákat, vagy *hálósúlyokat*; a *Mokája* nevű dűlőből II. 5939—42. sz. kunyhótapasztöredékeket és II. 5833—48. sz. cserepeket; az *Omlás-hegyről Kovács István* ásatásai rendjén feltárt négy lakóüreg (?) és három korabronzkori égetett temetkezésű sírból II. 9078—120. sz. közt cserepeket, faszenet, zúzott kavicsot, urnákat, bögréket tálat; u. onnét szórványos leletként II. 9121—24. sz. kúpalakú tűzikutyákat vagy *hálósúlyokat*, orsógombot, zúzókövet, továbbá II. 9125—31. sz. alatt késő-kelta égett temetkezésből származó vaskardhüvely- és vaslándsatöredékeket, szíjszorítólemezzel ellátott vaskarikát, kettős csonkakúp alakú agyaggyöngyöt (orsógombot), égetett emberi csontokat. U. onnét II. 9690—95. sz. kunyhótapasztöredékeket, II. 9696. sz. agyagbögrét, II. 9697—99. sz. edénytöredékeket. V. ö.: *Kovács István*: A mezőbándi ásatások. Őskori telepnyomok és temető, La-Tène ízlésű temetkezés, népvándorláskori temető. Les fouillages de Mezőbánd. Traces de stations et de cimetières de l'âge de bronze, sépultures à la La-Tène, cimetière du temps des migrations des peuples. Dolgozatok — Travaux, Kolozsvár, IV. k. 1913. 265—429. l. EMEÉ. 1907. 35. l., 1911. 46. l. — *Roska M.* A Székelyföld őskora. (Különlenyomat az Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára, Sepsiszentgyörgy, 1929.) 82. kép. *Pârvan:*: Getica; Bucuresti, 1926. 423, 425., 428., 550., 566., 569., 629., 689., 710., 711., 769., 790. l. és 286—289. ábra. — *Márton L.*: A kora La-Tène kultúra. Archaeologia Hungarica XI. k. Budapest, 1933. 16. l. — *Nestor I.*: Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien. 22. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission,

Frankfurt a. M. 1933. 94. l. 416. 633. sz. jegyzet. — Eurasia Septentrionalis Antiqua XII. k. Helsinki, 1938. 193. l.

U. azon gyüjteményben, mint szórványosan felszínre került leletek, még a következők szerepelnek: a *Rózsapatak*-dűlőből I. 6183—84. sz. koravaskori villanova-urnatöredékek, amelyekkel együtt még több edény és bronztárgy is került a *Sándor Pál* mezőbándi birtokos tulajdonába; a *Száltelek*- határrészből I. 6814. a. d. és I. 6815. sz. kelta bronz-karperectöredékek, I. 6816. sz. vastárgy, I. 6817. sz. kő-orsógomb, I. 6818. sz. korabronzkori agyagtál és l. 6819. sz. u. olyan korú csupor. Valamennyit az országút javításakor lelték. Az ezalkalommal felszínre került holmik közül a Magyar Nemzeti Múzeumba kelta hólyagos bronzkarperec töredéke jutott. MNM. 1905. évi Jelentése 33. l., 1905. évi beszerzési napl. 58. sz. — AÉ. 1906. 78. l.

Hogy az itteni települési viszonyok sok tekintetben függnek a *Csigófája*-határrészben, valamint a *Sószék*- és *Sziksavas*-határrészekben előbukkanó sótól, nem kell különösebben hangsúlyoznom.

14. *Mezősámsond*, Marostorda m. Az innét közgyüjteményekbe s magánkézbe jutott őskori emlékek, különösen a réz- és bronzkoriak, elég beszédesen bizonyítják, hogy ez a terület is jó megtelepülési lehetőségeket nyújtott az itten otthont és élelmet keresőknek, amiben nem kis szerepe lehetett a község völgyei dugásos rendszerű halastavainak.

Orosz Endre az *Édeságy* nevű völgymedencében levő telepről lencsés és faágdíszű, tehát aeneolithikus cserepeket gyüjtött. EM. XV. k. 268—275. l.

U. ő a *Mocsár* nevű kertből obszidiánszilánkokat és cserepeket szerzett gyüjteménye részére. EM. XV. 327. l, A *Mocsár* lecsapolt tófenék, tehát az itten felbukkanó őskori leleteknek kétségtelen köze van az egykori halastóhoz.

15. *Mezőtóhát*, Tordaaranyos m. Az alsó és felső tavat elzáró félszigetszerű emelkedésen (dugás!] É.—D. irányban tájolt, koravaskori sírokat leltek, amelyek mellett agyagedények is voltak. A. É. 1910. 354. l., az edények a 355. l. Az Osztr. Magyar Mon. Irásban és képben XX. (VII.) k. 216. l. Erdély 1933. 9. l. Az egykori *Nagytó*-ról, *Alsótó*-ról, *Felsőtó*-ról, valamint a *Thu-csubuter*-ről v. ö. *Herman O.* i. m. I. 73. l. és *Sztripszky* i. m. 53. l. 116—119. sz. Erdély 1933. 9. l.

16. *Mezőház*, Tordaaranyos m. Ha már a mezőbándi és mezősámsondi tavak olyan jelentős szerepet játszottak az őskorban, egyáltalán nincs kizárva, hogy ugyanaz volt a szerepe a mezőházi *Bozsori* és *Vámi tó*-nak is. V. ö. *Herman O.* i. m. I. k. 73. l. *Sztripszky* i. m 52. l. 114., 115. sz.

17. *Nagyercse*, Marostorda m. Ugyanezt mondhatjuk az itt felszínre került leletek alapján Nagyercséről is. V. ö. az egykori *Alsótó*-ról, *Huszártó*-ról és *Barátok tavá*-ról *Sztripszky* i. m. 58. l. 151—153. sz.

18. *Nagyernye*, Marostorda m. Beleesvén a legfontosabb erdélyi tórendszer területébe, u. azt állíthatjuk Nagyernyéről is, mint az előbbiekről. A pontos és lelkiismeretes szemügyre vevés sokban igazolhatná feltevésünket. Határában 1639-ben *Balasér gátja*. *Balas éri gátja*, *Harangos tó* neveket találunk. V. ö. Székely Oklevéltár VI. 402—404., 406. l. Az egykori *Kiskenderes* és *Nagykenderes*-tavakról *Sztripszky* i. m. 165. l. 166. sz., a *Harangostó*-ról u. o. 58. l. 1. sz.

19. *Noszoly*, Szolnokdoboka m. A község dugásos tórendszer szélén fekszik, így kézenfekvő, hogy az innét ismeretes régészeti emlékek egykori tulajdonosai életében szerepet játszhatott a pl. 1329-ben említett *Bűzös tó*, *Szarvas tó*, az 1643-ban említett *Korács tava*, *Kerektó*, *Hódostó* (l. Cege alatt is!), az 1898-ban szereplő *Kávástó*. Szdoboka vm. monogr. V. k. 251—252. l. *Sztripszky* i. m. 44. l. 46. sz.

Az Erdélyi Múzeumegyesület Régiségtárában D. 518. sz. alatti kettős csonkakúpalakú agyaggyöngy; az I. 7554. sz. kőfejszetöredék a *Steuni*-határrészből; a III. 9523—24. sz. agyaggyöngy és cserép a *Schilling*-féle telek előtti területről; az I. 723 o. sz. skytha vastőr a *Gospodár*-határrészből éppen olyan

beszédes emlékek, mint a szamosújvári áll főgymn. gyüjteményében II. Fülöp ezüsttetradrachmájának barbarus utánzata. EMEÉ. 1907. 36. l. *Fettich N.* A zöldhalompusztai skytha lelet. Arch. Hung. I. k. Budapest. 1927. 25. 46. l. *Pârvan* : Getica 358. l. Dolgozatok-Travaux, Kolozsvár, IV. k. 240—241. l. Eurasia Septentrionalis Antiqua, XII. k. Helsinki, 1938. 188. l. és 5. kép. Numizmatikai Közlöny XVI. k.

20. *Szék*, Szolnokdoboka m. A község tó és tórendszer mellett fekszik. A *Csukástó* ma is szerepet játszik a község és környékének életében. Határában 1453-ban *Nagyrét* halastóhely, 1622-ben *Tó, Kerektórét*, 1660-ban *Pásztorai tó, Szeles tó, Kódorai tó, Csukástó, Gyeketó*, 1744-ben *Kalndos tó, Kódori gát*, 1898-ban *Kerektó garca, Kerektó északa, Gyeketó, Csukástó. Szélestó, Szélestóoldal, Hársastó* nevek szerepelnek. Az egykori halastavakról és a ma is meglevő *Harcsató*-ról vagy *Csukástó*-ról v. ö. *Sztripszky* i. m. 45. l. 52—61. sz. Szék határának északkeleti részén a *Csukástó* egyesül a *Cegei* vagy *Hódostó* vizével, az *Ujtó* a község déli részén, Vasasszentiván mellett szakad a *Cegei tó*-ból eredő patakba. 1797-ben a fiscusnak is volt itten halastava. V. ö. Szolnokdoboka vm. monogr. VI. k. 379—425. l.

Sóbányászata szintén hatalmasan folyt be, hogy a különböző korszakokban az ember itten tanyát üssön. Az Erdélyi Múzeumegyesület Ásványtárában levő *Equus primigenius* és *Bos sp.* maradványai ; fejszetöredék ; a *Szénaság-*, vagy *Csipkehegy*-határrészből származó kőfejszefok, kaptafaalakú balta, ütőkövek, kőszilánkok, koravaskori villanovaurna-töredékek ; a *Takácstető*-ről kikerült korabronzkori cserepek, a *Hosszúpataká*-ból szerezett mészmárgafejsze ; más határrészben lelt kaptafaalakú balta és egy kelta vaskés majdnem az egész őskori itteni műveltségnek az emléke. OTÉ. XIII. (2. r. X.) 1888. 275—276. l.

A szamosújvári főgymn., ill. *Orosz E.* obszidiánnucleusa, rézkori homokkőfokosának hegye, nyéllyukas baltatöredéke, kaptafaalakú vésője, baltája, fejszetöredéke, homokkőfejszéje az újabb kőkor és az aeneolithikus periódus emberének szerszámkészletéből származik. *Mártonfi Lajos* ; Földtani viszonyok és tört. előtti idők nyomai a Mezőségen. O. T. É. XVI. 1891. 153 - 155. 186. l. Szolnokdoboka vm. monogr. I. k. 97—100. l. Arch. Ért. 1911. 277. l., 1934. 155. l. 1898. 29—34.

A széki tó mellől kelta bronzfibula töredékét őrzi az *Orosz*-féle gyüjtemény.

21. *Vasasszentegyed*, Szolnokdoboka m. *Orosz Endre* gyüjteményében a község és az *Ujtó* keleti vége közti területről cserepek, *Bos taurus* foga, szarvasagancsból faragott ár van. O. T. É. XXVI. 1901. 39. l. Erdély 1933. 9. l. *Temesváry János* a *Tăusor* (= Tavacska) határrészből *Elephas primigenius* zápfogát szerezte meg. OTÉ. XXVIII. 203—204. l.

22. *Vasasszentgothárd*, Szolnokdoboka m. Az előbbiekből önként következik, hogy mint tórendszer melletti község szintén élénken kapcsolódott bele Erdély őskori mívelődésébe. Mutatja ezt a nagyenyedi Bethlen-kollegiumban levő *Bos urus*-csigolya, kőbalta, — az *Orosz*-féle gyüjteményben a községen átvonuló út mentén levő telepről származó leletek, — a *Temesváry János* gyüjteményében őrzött tokos, füles bronzbalta. OTÉ. XII. (ú. f. III.) 258. l. — *Martian* i. m. 123. sz.

23. *Vasasszentiván*, Szolnokdoboka m. Tórendszer mellett való fekvése révén bizonyosan szerepet játszott az őskorban is s így az itten lelt agyagurnák, bronz- és késővaskori holmik nemcsak földmívelő, iparos, állattenyésztő, hanem halászó nép emlékei is lehetnek.

24. *Várkudu*, Szolnokdoboka m. *Martian Gyula* a község nyugati kijáratától kb. 1 km.-re az országút fellett 1 m. vastag rétegű, őskori telepet figyelt meg. Itt homokkőfejsze felét, egy másik fejszeélet, opálosódott homokkőszilánkokat lelt. Nincs kizárva, hogy erről a telepről származnak az Erdélyi Múzeumegyesület aeneolithikus kő- és agyagemlékei, rézkori leletei, valamint a debreceni Déri-Múzeum rézkori holmijai is. Ettől a teleptől Nyugatra

dugások nyomait figyelte meg *Martian*, tehát a most említett telep a ma már csak dugások maradványaival képviselt, mesterséges tavakkal állhatott összefüggésben. AÉ. 1903. 306. l., 1904. 358. l., 1905. 124. l. — Erdély 1933. 10. l.

25. *Várórja*, Besztercenaszód m. A község régi temetője helyén bronzkori telep volt. Ugyanitt egy koravaskori cserepet is leltem a temető feltárása rendjén. Mellette két dugással elrekesztett hármas tórendszer maradványait figyeltem meg, melynek felső részén egy bronzkori cserepet leltem. Kétségtelennek vélem, hogy a telep és tórendszer együvé tartozott. Hogy aztán az első román telepesek, akik a XVI. sz. elejétől a XVIII. sz.-ig laktak s temetkeztek itten, még gondozták-e ezeket a tavacskákat, ma nem tudjuk eldönteni. A környékükön eszközölt vizsgálódások rendjén csupán a fentemlített bronzkori cserépre akadtam. Egyéb, az itt lakott és temetkező románokra vonatkozó emlékeket kizárólag a temető területén leltem. Az azonban, hogy ennek a területnek *Tau Trucanilor* (= A Trukánok tava) a neve, ez pedig három itten megtelepedett testvértől, *Demián, Zakariás* és *Nisztor*, származik, valószínűvé teszi, hogy megtelepedésükkor még nem koptak meg annyira a dugások s még számbavehető lehetett vízgyüjtő szerepük. *Roska M.* Un vechiu cimitir românesce in fostul sat Vărerea. Publ. Comisunii Monumentelor Istorice, Secţiunea pt. Transilvania (Régi román temető az egykori Várórja községben, A Történelmi Emlékek Bizottsága Erdélyi Oszt. Kiadványai) IV. Kolozsvár, 1927. AÉ. 1903. 286. l. *Martian* i. m. 502. sz.

26. *Vízakna*, Alsófehér m. Az irodalmi adatok szerint a *Zöld tó*-nál őskori cserepeket leltek. *Goos K.* Chronik 49—50. l. Erdély 1933. 10. l.

Csak feltételesen soroltuk fel. A környék szemügyre vevése döntheti el, hogy mi köze van ezeknek a cserepeknek a tóhoz.

*

Nem tartozik szorosan vett tárgyunkhoz, de röviden megemlítjük, hogy *Érkeserűn* (Bihar m.) az Ér egyik szigetén, *Ottományon* az Érnek *Földvár* nevű szigetén őskori telepek vannak, tehát a jövő kutatásoknak a vízmenti települések mellett az ilyen megszállásokra is figyelemmel kell lenniök.

*

Nem foglalkozhatom ezalkalommal a határnevekben fennmaradt adatokkal. Sok esetben csak az oklevelekben maradtak fenn az egykori halastavakra vonatkozó adatok.

Volt alkalmam rámutatni, hogy egyes esetekben a só is hozzájárult ahhoz, hogy egy pár halastó környéke magához csalja a településeket.

Rámutattam a moldvai és galiciai kapcsolatokra is, ami feladataink körét tetemesen kibővíti.

Roska Márton.

*

Die vorgeschichtlichen Beziehungen der siebenbürgischen Seen.

Neben den Seen der oben aufgeführten Gemeinden wurden Spuren von Ansiedlungen aus der neolithischen, aeneolithiscehn Periode, aus der Kupfer-, Bronze-, Hallstatt- und La Tène-Zeit gefunden. Bei Mezőtóhát hat man früheisenzeitliche Gräber entdeckt.

Eine genauere Untersuchung der Umgebung der noch existierenden und schon entwässerten, natürlichen, oder artifiziellen Seen würde sicher zu wichtigen Resultaten führen.

Es ist zu betonen, dass es sich gleiche artifizielle, durch Dämme gestaute Seen auch in Moldau und in Galizien befinden. Während des Weltkrieges habe ich die günstige Gelegenheit gehabt neben Stebnik, in Galizien, durch eine Ausgrabung eine kleine, neolithische Ansiedlung zu entdecken, die am Ufer eines kleinen, schon entwässerten Teiches lag.[1]

Debrecen. *Martin von Roska.*

[1] Vgl. Dolgozatok, Kolozsvár, Bd. X. 1919. S. 1—29.

Összehasonlító néprajzi jegyzetek.*

7. Adatok a lápibot elterjedéséhez. Az Ecsedi láp pákászainak két-, háromágú lápibotjához (ábráját l. Magy. Népr. II. 253.) hasonló botot használnak az albán mocsarak vadász-halász lakói is (*Hankó:* Albán pákásztanyán, Debreceni Szemle, V. 1931. 414.). Még érdekesebb azonban az, hogy ilyen formájú botok a régi egyiptomiaknál is ismeretesek voltak. Állásnál a botot a földbe szúrták, amely erős támasztékul szolgálhatott. (*A. Wiedemann:* Das alte Ägypten, Heidelberg, 1920. 197.)

8. A köcsögdudának tökből készült változata. A Népr. Ért. 1937. 3—4. számában (443—444. old.) *Csalogovits J.* a köcsögdudának Pancsováról tökből készült változatát ismertette. A *brugó* lényege nyúlbőrrel lefedett lopótök. A nyúlbőr közepébe háncsszallag van kötve, amelyet fejésszerű ujjmozdulattal húzogatnak s ezáltal ad hangot a *brugó*. — Ugyanez a zeneszerszám előfordul a románoknál a szilveszteresti népszokások zajcsináló szerszámai között (*Vulpesco:* Les coutumes romaines périodiques, Paris, 1927., 110. old.); de ezenkívül ismerik Spanyolországban, Franciaországban, Angliában, a poroszoknál, litvánoknál, cseheknél. Megvan Kinában, Afrikának főleg nyugat szudáni területén s Hondurászban. Európában a membran közepébe gyakran lófarokszálakat erősítenek. A természeti népektől részletesen leírja a szerszámot pl. *B. Ankermann.* (Die afrikanischen Musikinstrumente, Ethnologisches Notizblatt, Bd. III. H. 1. Berlin, 1901. 61. old., l. m. *C. Sachs:* Geist und Werden der Musikinstrumente, Berlin, 1929. 136. old., *C. Sachs:* Handbuch der Musikinstrumentenkunde, Leipzig, 1920. 117. old.) — Fogolyvadászatnál ennek az eszköznek a hangjával csalogatják a madarat Svédországban (*Swederus:* Skandinaviens jagt, djurfänge och vildafvdel. Stockholm, 1832. 228. l.), Lengyelországban (*Moszynski:* Kult. Lud. Slowian, I. 30.).

9. Mégegyszer a finnugor vágóhorog. Említettük már (Népr. Ért. 1938. 264. old.), hogy *Hämäläinen* a vágóhorgot, mint ősi finnugor halászszerszámot ismertette (FUF. XXIV. 80—86. l.). Előtte *Jankó* is részletesen foglalkozott a vágóhoroggal s rámutatott arra, hogy Oroszország területén az oroszoknál, perzsáknál és törököknél használatos. *Jankó* szerint a finnekhez az oroszoktól került, a magyarok pedig oroszországi hazájukban a törököktől vették át; — maga a vágóhorog pedig minden valószínűség szerint török eredetű. Használják az Altájban is. (*Jankó:* A magyar halászat eredete, 476. skk. l.). Feltűnő, hogy *Hämäläinen* mindezeket figyelmen kivül hagyja. — Azonban a vágóhorog finnugor és török származtatásával egyformán baj van, mert ez a halászszerszám ismeretes Európa nagy területén is. Használják a dunai román halászok (*Antipa G.:* Pescăria şi pescuitul în România, Bukarest, 1916. 291. l.), a Lipári szigetek lakói a horogra akadt nagyobb halak kiemelésére (VKR, II. 1930. 353. l., *Cornay, H.*) s előfordul Portugáliában (*A. Santos Graca:* O Poverio, 1932. 168. l.), Svédországban (Nordiska Museet, Stockholm, gyüjt.). A már közölt északázsiai adatokat az Ochocki tengermelléki előfordulással egészítjük ki. Ez az adat korjákoktól vagy tunguzoktól származik (Zf. f. Ethnologie, 1928. 19.).

10. A halászó hurokhoz. A magyarországi halászó hurokról írt cikkem (Népr. Ért. 1938. 252—256. l.) megjelenése után vettem észre, hogy a magyar halászó hurkot *Haberlandt* is — nyilván *Jankó* után — német eredetűnek mondja (*Buschan:* Ill. Völkerkunde, II. 2. 319. l.). Utólag látom egy 1695-ben Amsterdamban megjelent munkában (Les ruses innocentes de la chasse et

* V. ö. Néprajzi Múzeum Értesítője, XXX. 1938. 262—266.

de la peche. Par F. F. F. R. D. G. 272. l. A munka szerzője *Frère Francois Fortin*) azt is, hogy a XVII. században Franciaországban lósörényből készült, nyélreerősített halászó hurkokat csuka fogására használtak, a hal ívása idején. A végén köralakban meghajlított nyírvessző ismeretes az inari lappoknál a pér kiemelésére (*T. Itkonen*, Suomen Museo, 1937. 114. l.). Ez az eszköz egészen hasonló a Halomról bemutatott halászó hurokhoz. — Mindezek azonban a magyarországi halászó hurok eredetéről mondott véleményemet nem érintik.

11. A moldvai magyar szőttesek ukrán kapcsolata. A moldvai-magyarok és székelyek szőttesei között etnográfiai értékű különbségeket lát *Lükő*. A moldvai-magyarok szőnyegein az idomok hegyes szögűek, a székelyek szőnyegeire derékszögű vonalakkal határolt idomok jellemzőek; ez jellemzi a moldvai és havaselvi román szőnyegeket is (*Lükő*: Moldvai csángók, 100. skk.). *Lükő*nek ezt a szétválasztását megerősíti az, hogy ugyancsak előfordulnak a hegyesszögű idomok a nyugati ukrán medálion-formájú díszítményes szőnyegeknél is, amelyek elsősorban kisázsiai és transzkaukázusi hagyományokat őríznek. Ez a szőnyeg tipus előfordul Podólia, Galicia, Bukovina, Besszarábia, Moldva területén is (*B. Križanovskij*: Ornament ukrainskich i rumünskich kilimov, Mat. po etnogr. Rossii, Tom. III. 1926. 19. skk. l., *Lükő* szempontjából jellemző pl. a 21. sz. szőnyeg.).

12. A regős prés. Az egykarú emelők elvén működő regős préssel a Népr. Ért. 1938. 2—4 számában (175—176. l.) hosszabban foglalkozik *Vajkai*. „A regős prés működésének elve nagy régiségére utal, — irja kiváló tanulmányában — valószínűleg ugyanezt a présfajtát festették meg Pompéjiben is a szüret ábrázolásában." (176. l.) A regős prés elterjedése és használata igen érdekes Európában és Afrika mediterrán vidékén. Elsősorban, mint olivaolaj és szőlőprést használják Spanyolországban, Portugáliában, Kanári szigeteken, az afrikai partokon Marokkótól Tuniszig, Olaszországban és a környező szigeteken (Lipári, Szicilia, stb.), Franciaországban, Schweizban. Az európai szőlőterületek vidékén előfordul még Badenban, Württenbergben és Bajorországban (*Bierhenke*: Ländliche Gewerbe der Sierra de Gata, Hamburg, 1932. 44. l.). A lüneburgi Heide déli részén, mint viaszprést használják (W. *Bomann*: Bauerliches Hauswesen u. Tagewerk im alten Niedersachsen, Weimar, 1929. 218. l.) További előfordulása: Voralberg, Tirol, Alsóausztria, Erdély (l. pl. Magy. Népr. I. 53.), a romániai Havasalföld és Moldva. Nagyon szép cseh ábrázolások vannak a regős présről 1582-ből (*Niederle* (szerk.): Moravské Slovensko, II. 332. l.). Mindezen utóbbi területeken gyümölcs, szőlő és olajtartalmú magvak sajtolására használják (*Bierhenke*: id. munk. 45.). A regős prések elvén működik a székely sajtnyomó is (Magy. Népr. II. 171.). A bulgáriai Kazanlik környékén a dióolajat sajtolják regős préssel (*Nopcsa*: Albanien, 136.). Megtaláljuk még Görögország, Palesztina és Egyiptom területén (Nopcsa: id. munk. 136., *Bierhenke*: id. munk. 45. l.). A régi rómaiak szintén ismerték a regős prést, amiről a római mezőgazdasági irók többször megemlékeznek (l. pl. Plinius, Nat. Hist. XVIII. 74. C. Mayhoff kiadás, Bd. III. Leipzig, 1892., u. így Cato, Varro, Columella is); de ugyanígy tanuskodnak használatáról tárgyi leletek is (l. pl. *Bierhenke*: id. munk. 45. l, *Stuhlmann*: Ein kulturgeschichtlicher Ausflug in den Aures, Hamburg, 1912. 110. skk.). Az Ibér félszigeten kialakulására valószínű a római behatás volt irányadó, de lehetséges, hogy már a rómaiak előtt ismerték azt a formáját, amelynél a felső gerendát két kőoszlop (*Vajkainál ábrucfa*, id. mun. 44. ábr. 2.) közé helyezik (*Bierhenke*: id. munk. 71. l.). — A regős prés a mykenei időkben Kréta szigetén is ismert volt (*Stuhlmann*: id. munk 110. l.). Természetesen a legrégibb formák — amint azt *Vajkai* nagyon jól sejti — csavar nélkül működtek. A nyomást az emelő elve alapján kézi erővel fejtették ki. Ilyen

csavarnélküli római és rómaiak előtti időből származó rekonstruált olajpréseket *Stuhlmann* közöl.

A regős présekről történetéhez hozzátartozik az, hogy az *ábrucfákat* helyettesítő kőoszlopokat, amelyek Tunisz déli részén kerültek elő s valószínű, hogy a rómaiaktól vagy a rómaiak előtti időből származnak, a XIX. század végén többen történetelőtti kultikus köveknek tartották (*J. L. Myres:* Age and purpose of the megalithic structures of Tripoli of Barbary. Proc. Soc. Antiquaris of London. II. Ser. XVIII. 1897—99. 286. l.)

A magyarországi regős présekről földrajzilag szorosan beletartoznak a fenti nagy elterjedési területbe. A présekről újabbkori átvétele, átadása, terjeszkedése ezen a területen belül teljesen ki van zárva; ezt elsősorban az bizonyítja, hogy a ma használatos présekről között igen régi példányokat találunk. Ami a dunántúli regős présekről eredetét illeti, véleményem szerint elsősorban arra kell gondolni, hogy azok a Dunántúl szőlőkulturájában római eredetűek.

13. A ló patájának bekötése. A mult század végén a békésmegyei betyárok Szarvas, Békésszentandrás, Öcsöd környékén mielőtt valamelyik tanyáról elhajtották volna a lovakat, a patájukat rongydarabokkal bekötötték. Ugyanezt tették saját lovaikkal is, hogy a tanyasiakat álmukból a lódobogás fel ne verje. (Feljegyeztem: Szarvas, 1932. nyarán, Kapus Lajos 63. é.) — Ehhez az adathoz, mint érdekes párhuzamot érdemes feljegyezni a következőket: az abesszíniai gadabursik, amikor elefántvadászatra indulnak, szintén rongydarabokkal kötik be lovuk patáját, hogy a nyugvó állatokat el ne riasszák. (*G. Ferrand:* Les Çomâlis, Paris, 1903. 192. l.)

14. Fonás guzsaly nélkül. A Népr. Ért. 1936. 1—4. számában (9. l.) *Gönyey* a guzsaly nélküli fonás egy érdekes módját közli Olaus Magnus után. A svéd történetíró szerint a fonó nő a fejére kötötte a lenkócot s szájában világító faforgácsot tartva fon. Egészen hasonló fonási módot a XVII. sz.-ból (1601.) Westfaliaban jegyeztek fel. A megfonandó lent itt az asszony a fejére tette, sapkával lefedte s a jószág őrzésnél ide-oda járkálva így font. Hasonlóan fontak a fejre tett zsákocskából is. (*Schoneweg:* Das Leinengewerbe in der Grafschaft Ravensberg, Bielefeld, 1923. 61. l.) Különben ezt az egyszerű fonási módot már *Grimm* is említi (Wbuch, 25, 16.).

Gunda Béla.

A gyapjú feldolgozása a kisázsiai törököknél.

A kisázsiai törököknél az állattenyésztés sok helyen ma is fő foglalkozási ág. Tehát náluk, mint mohamedán népnél a létfenntartás terén a juh nagyon fontos szerepet játszik; húsa, tejtermékei és teje főtáplálékuk közé tartozik, gyapja pedig a ruházkodásra, sátorkészítésre, ház berendezéséhez és gazdasági élethez szükséges anyagul szolgál.

A kisázsiai törökök nem merino, illetve finom-gyapjas, hanem inkább durvagyapjas, kövérfarkú juhokat tenyésztenek, mert ezek nemcsak a gyapjúra, de a húshozamra nézve is megfelelőbbek. Az itteni kövérfarkú juhok azonban nem a középázsiai kövérfarkú kirgiz juhfajtához, hanem Kisázsia jellegzetes juhfajtájához tartoznak.

A kisázsiai törökök épúgy, mint a baskirok és kirgizek, a juhot évente kétszer nyírják: április közepén és augusztus végén. Kivételt

képeznek a bárányok, kecskék és a vemhes juhok, melyeket csak egyszer nyírnak. Az áprilisi nyírású gyapjút *japagî*-nak, az augusztusit pedig *jün*-nek nevezik. A *jün* értékesebb, mint a *japagî*: pl. az elsőnek kilója kb. 4—4·40 P.; az utóbbinak pedig csak 2 P. Ezt a nagy különbséget ők azzal magyarázzák, hogy a tavaszi nyírású sokkal piszkosabb, mint az őszi, mert míg a tavaszi nyírás előtt a juh bundáját nem mossák, addig az őszi nyírás előtt meg kell mosni. A tavaszi nyírású gyapjút rendszerint eladják, az őszit saját maguk használják fel. Legértékesebbeknek tartják a bárányok gyapját, melynek kilója 4—6 P. A középázsiai törökök azonban minőség szempontjából különböztetik meg a tavaszi és őszi nyírású gyapjút. Szerintük az őszi sokkal finomabb és tartósság tekintetében sokkal jobb minőségű nemezt, posztót stb.-t szolgáltat.

1. ábra. A gyapjú teregetése nemezkészítéshez. Bor, Nigde vilayet. — **Ausbreiten der Wolle bei der Filzerzeugung.**

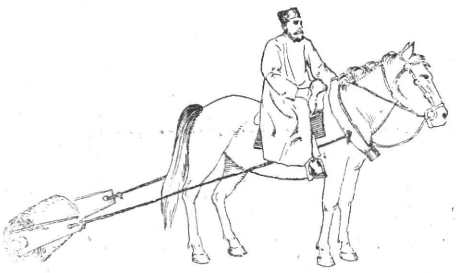

2. ábra Nemeznek lóval való hengerelése a baskiroknál. — Walzen des Filzes mit Pferdekraft bei den Baschkiren.

Egyes vidékeken *japagî*-nak nevezik a már lenyírt, de még tisztítatlan gyapjút tekintet nélkül a nyírási időre. A már feltépett és megtisztított gyapjút, mely a további feldolgozásra készen áll, *jün*-nek nevezik. Véleményem szerint a *japagî* elnevezésnek a tavaszi gyapjúra való vonatkoztatása a helyesebb, mert a török népek általában a tavaszi szőrvedlés idejében nemezszerűen összegubancolódott és az állatokról darabokban lehulló szőr- és gyapjúcsomókat nevezik *japagî*-nak. A juh téli bundája (gyapja) is erősen összeáll s mikor a tavaszi vedlés ideje eljön, emelkedni kezd és a nyírásnál egy darabban jön le, mint a lenyúzott bőr. Sőt, ha nagyon későre marad a nyírás, még olló nélkül is lefejthető egy darabban. Az ilyen, nemezszerűen összeálló, tavaszi nyírású gyapjút a baskiroknál egy darabban kifőzik, hogy a portól, piszoktól és zsíradéktól megtisztuljon. A gyapjú főzés után is egy darabban marad s ezt minden további feldolgozás nélkül vászonba varrják s paplanként használják, különösen a gyermekek részére. Az

egyéves csikónak első vedlésekor a szőre éppen így összeáll s nagy darabokban jön le. A baskirok ezt is *japagî*-nak nevezik. A tavaszi nyírású gyapjúval szemben az őszi nem áll össze.

Kisázsiában a nyírást inkább férfiak végzik és az asszonyok teendője csupán a gyapjú összeszedése és zsákbarakása. A középázsiai törököknél fordítva van a dolog: a nők nyírnak, a férfiak pedig csak segédkeznek nekik, kifogják a juhokat, ledöntik, lábait összekötik és az ollókat élesítik.

A gyapjút szőnyegzsák, háziposztó és nemez készítésére használják. A nemezt a sátorfedő lapokon kívül a nyári sátorban és a téli állandó házban szőnyeg helyett használják. Azonkívül a lószerszámok és nyeregalávalók is nemezből készülnek. A letelepültek csomózott, a nomádok szövött szőnyeget készítenek. A gyapjúzsákok, melyek nemcsak a gabona és liszt tartására szolgálnak, hanem a nomádoknál még a ruhaszekrényt is helyettesítik, éppen olyan díszesek, akár a szövött és csomózott szőnyegek. A nomádok vándorlásukkor és sátrukban is ruhaféléjüket ilyen zsákokban tartják. Ebben a cikkben azonban a szőnyeg és posztószövés technikai részével nem foglalkozom, hanem a nemezkészítés módját fogom ismertetni. Megjegyzem azonban, hogy a nemez, mint a hajlék főalkotórésze, csak a félnomádoknál használatos, a délvidéki teljes nomádoknál az ú. n. *jürük* törököknél az arabokéhoz hasonlósátraik anyaga fekete kecskeszőrből házilag készült posztó. A félnomád törökök sátra, amit a *Bekdik* törzsnél láttam, a középázsiai törökökéhez hasonló félgömbsátor. Ezek fedőanyaga is, akár a középázsiainál, nemezből való. Ezek a félnomád törökök sem mindig maguk készítik a szüksé-

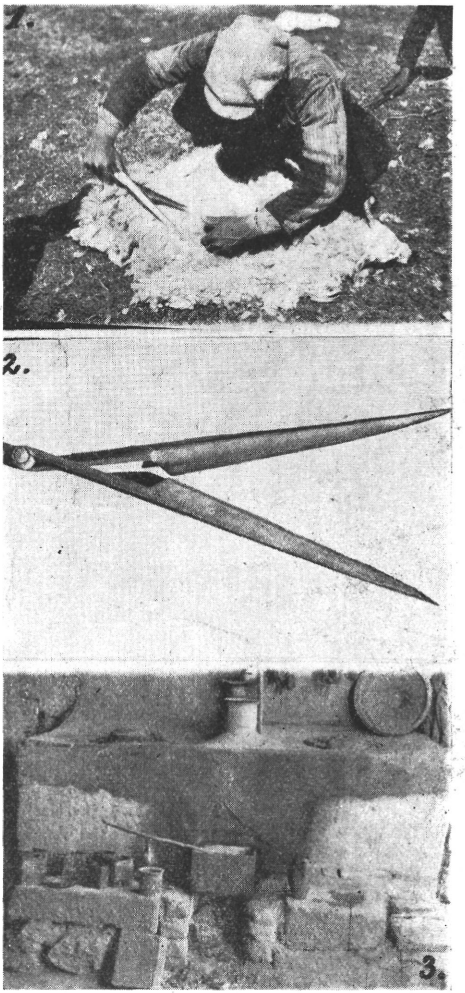

I. tábla.

1. ábra. **Birkanyírás.** Baksis törzs a tauruszi hegyeken. — **Schafschur.** Stamm Bakschisch im Taurusgebirge.
2. ábra. **Birkanyíró olló.** Adanai múzeum tulajdona. — **Schafschere.** Museum Adana.
3. ábra. **Gyapjú és gyapjúfonalfestő helyiség.** Bor, Nigde vilayet. — **Wollgarnfärbe.**

ges nemezt, hanem készen vásárolják. Igy a nemezkészítés falvakba és kisebb városokba szorult, ahol készítésével háziiparszerűleg foglalkoznak. Ezekben a falvakban és városokban nemezárúsító üzletek is vannak. A nemezkészítés technikája és eszközei nagyon kezdetlegesek. A nemezkészítést *Nigde* vilajet *Bor* községében tanulmányoztam.

A gyapjút, akár nemez, akár szőnyeg vagy posztókészítéshez szükséges, előbb megfelelően elő kell készíteni, ezért a csomókban álló gyapjútömeget pehelyszerűvé tépik. Ennek legegyszerűbb módja

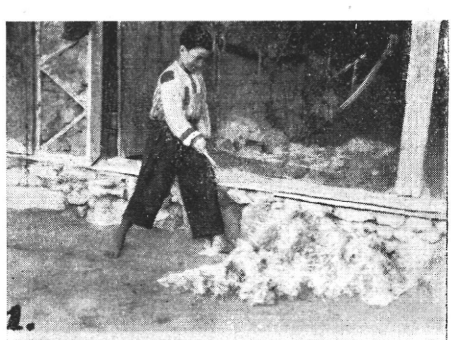
1.

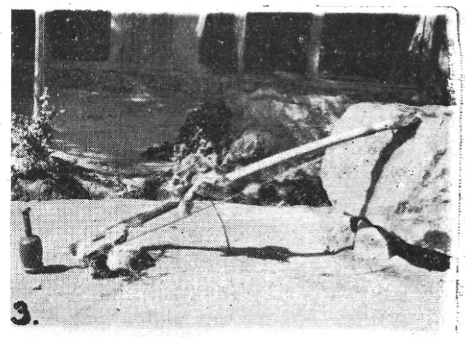
3.

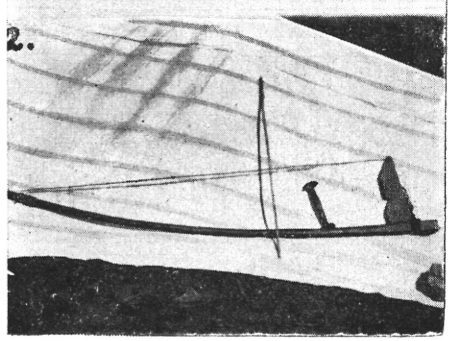
2.

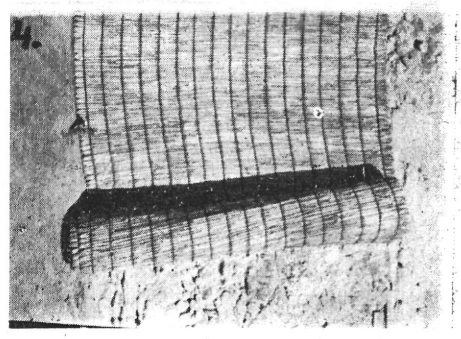
4.

IIa. tábla.

1. **ábra. Gyapjúkészítés pálcával.** Bor, Nigde vilayet. — **Wollzupfen mit Stab.**
2. **ábra. Kis gyapjútépő ijj.** Baksis törzs a tauruszi hegyekben. — **Kleiner Zupfbogen.** Stamm Bakschisch, Taurusgebirge.
3. **ábra. Nagy ijj és ütőfa.** Bor, Nigde vilayet. — **Grosser Bogen und Schlagholz.**
4. **ábra. Gyékényszőnyeg.** Bor, Nigde vilayet. — **Teppichmatte.**

egy vékony pálcikával való ütögetés (IIa. t. 1. á.). Ha a verés nyomán elérte a kellő szálasságot, zsákokba rakva félreteszik s újra folytatják a tépetlen gyapjú felverését. Ezt a műveletet két asszony végzi egymással szemben ülve. A gyapjút mindkét kezükben egy-egy kb. méteres és ujjnyi vastag, szívós pálcával, váltakozva, ütemben verik.

A gyapjútépés másik módja az ijj *(jaj)* segítségével történik. Van kis kézi és nagyobb, felakasztható tépőijj (IIb. táb. 2—3. á.). Ezek alakja nagyrészben egyforma s csak méreteiben különböző. A nagy ijj, a magyar szűrcsapók és a magyar kalaposok ifája v. fakpognájával azo-

nos, karvastagságú farúd, amely egyik végén vékonyított. A vastagabb végére nyerget erösítenek. A 4—5 miliméter vastag húr egyik végét az ijj vékonyabb végéhez, másik végét a nyergen keresztül kötik az ijjhoz. A húr juhbélből készül. Munkaközben a kézi ijjat egyik kezében tartja, a nagy ijjat felakasztja a gyapjú fölé a munkás. Ezután egy kézigránátszerű bunkóval elkezdi a húrt ütögetni, pergetni (III. táb. 1. á.). Ez sajátságos hangot adva rezegni kezd s a gyapjúcsomóból kitépeget egy-egy csomót. Igy a gyapjú pehelyszerűvé válik. Az így előkészített

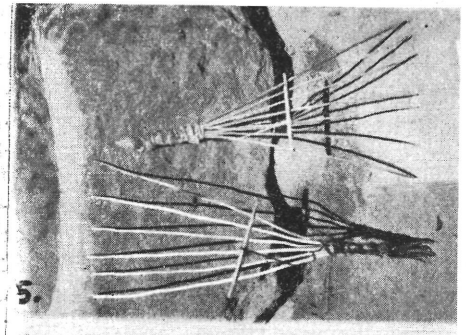

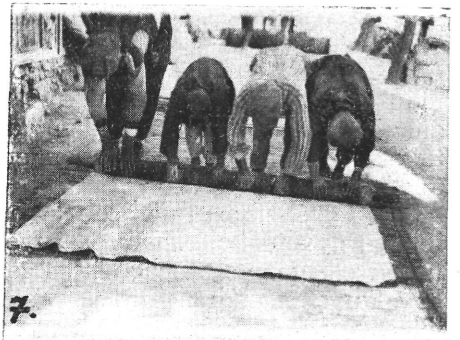

IIb. tábla.

5. **ábra. Gyapjúteregető eszköz.** Bor, Nigde vilayet. — **Rollmatte.**

6. **ábra. Nemezhengerelés.** Bor, Nigde vilayet. — **Filzwalzen.**

7. **ábra. Nemez lefejtése a gyékényről.** Bor, Nigde vilayet. — **Abwickeln des Filzes von der Matte.**

8. **ábra. Gyapjúköpönyeg hengerelése.** Kizillar, Konya vilayet. — **Walken eines Filzmantels.**

gyapjút a nemezkészítés céljára szolgáló gyékényszőnyegre (IIa. táb. 4 á.) terítik a megfelelő vastagságban (1. á.). A gyapjú szétterítése egy *sepki* vagy *süpürge* nevű favesszőből seprűformára készült eszközzel történik (II. b. táb. 5. á.). Mikor a teregetés készen van, a gyapjút forró vízzel permetezik, azután a gyékény egyik végéhez karvastagságú sima fahengert tesznek s erre a gyékényre fektetett gyapjút gyékényestől felcsavarják. Igy egy vastagabb henger lesz belőle, amelyet 30—40 cm. távolságban erős zsineggel átkötnek, hogy szét ne nyilhasson. A földre

fektetett hengert azután több ember egymás mellé állva lábával hengerelni kezdi, olyan formán, mint a gyúrt tésztát szokták (IIb. táb. 6. á.). Egy-két hengerelő mozgatás után tovább rugják, hogy más rész kerüljön a lábuk alá. Igy folytatják ezt mindaddig, amig a gyapjú nemezszerűen össze nem állott. A hengerelés ideje a gyapjú minőségétől függ. A finomabb hamarább, a durva később áll össze nemezzé.

A baskíroknál és kirgizeknél ezt az első fokú hengerelést lóval végeztetik (2. á.). A farúd két végére egy-egy kb. 50 cm. hosszú, két végén lyukkal ellátott deszkát alkalmaznak, olyképen, hogy a deszkák egyik lyukát a rúd végére szerelik (úgy, hogy a rúd benne foroghasson), a másik lyukba hosszú istrángot helyettesítő kötelet kötnek, amelyhez hátaslovat fognak.

A gyapjú minőségéhez képest bizonyos távolságon járatják a ló után szerelt nádhengert. A távolság a gyapjú finomsága szerint változik; minél finomabb, annál rövidebb, minél durvább, annál nagyobb távolságon hengergetik. A hengerlés idő, illetve úttartamát a hozzáértők érzéke állapitja meg.

A gyékényben nem lehet a nemezt véglegesen elkészíteni, mert egyfelől a gyapjú belétapadna a gyékénybe, másfelől a gyékény miatt nem tudna eléggé megvastagodni. Ezért a gyékényről le kell fejteni. Ez ismét egy karvastag fahengerre való átcsavarással történik (IIb. táb. 7. á.). A felcsavart félig kész nemezhengert a már leírt módon zsineggel körülkötözik s a lábbal való rugdalást újra kezdik. De ez már nem a puszta földön történik, hanem egy régi nemezen, vagy deszkapadlón, mert a nemez máskép megtelnék földdel, piszokkal és használhatatlanná lenne.

A baskíroknál a második hengerelést deszkapadon a sorbanálló nők vagy férfiak karjaikkal végzik. A különböző erőkre való tekintettel a dolgozók időnkint helyet cserélnek, nehogy a göngyöleg az egyik helyen tulságosan, a másikon viszont lazán sűrűsödjék.

A felgöngyölést többször megismétlik, úgy, hogy a külsőrész belül kerül. Ezáltal a nemez egyenletes sűrűségű és vastagságú lesz. Ha a nemez a megfelelő sűrűséget elérte, más formába göngyölítve forró gőzfürdőbe viszik s ott újra kezdik a hengergetést (III. táb. 3. á.). Ezt a műveletet nemezfőzésnek mondják a törökök. Ezután a nemezt kimossák s szárítás céljából rúdra felfüggesztve kiterítik.

Mindezeket a munkálatokat Kisázsiában férfiak, Középázsiában inkább nők végzik. A baskiroknál az a szokás, hogy a nemez készítésére minden gazda kalákába (*üme*) hívja a lányokat és a menyecskéket. Ha valamelyik lányt vagy menyecskét nem hívják meg, az sértés számba megy. A kalákában vagyon- és rangkülönbség nincs. A munka ellenértéke megvendégelésből áll. A nemezkészítési munkálatok alatt ének, vígság, viháncolás, tréfa járja.

A nemez a célnak megfelelőleg különböző színű gyapjúból készül. A nemezt igen sokszor szőnyegszerű mintákkal is készítik (III. táb. 2. á.). Erre a célra természetesen fekete színű gyapjút használnak. Ha többszínű díszítést akarnak elérni, akkor festett gyapjút használnak. A festés konyhaszerű helyiségben házilag történik (I. táb. 3. á.). A különböző színekből festett gyapjúból a nemezkészítéshez a gyékényre szétterített gyapjúra különböző mintákat raknak ki a felgöngyölítés e-

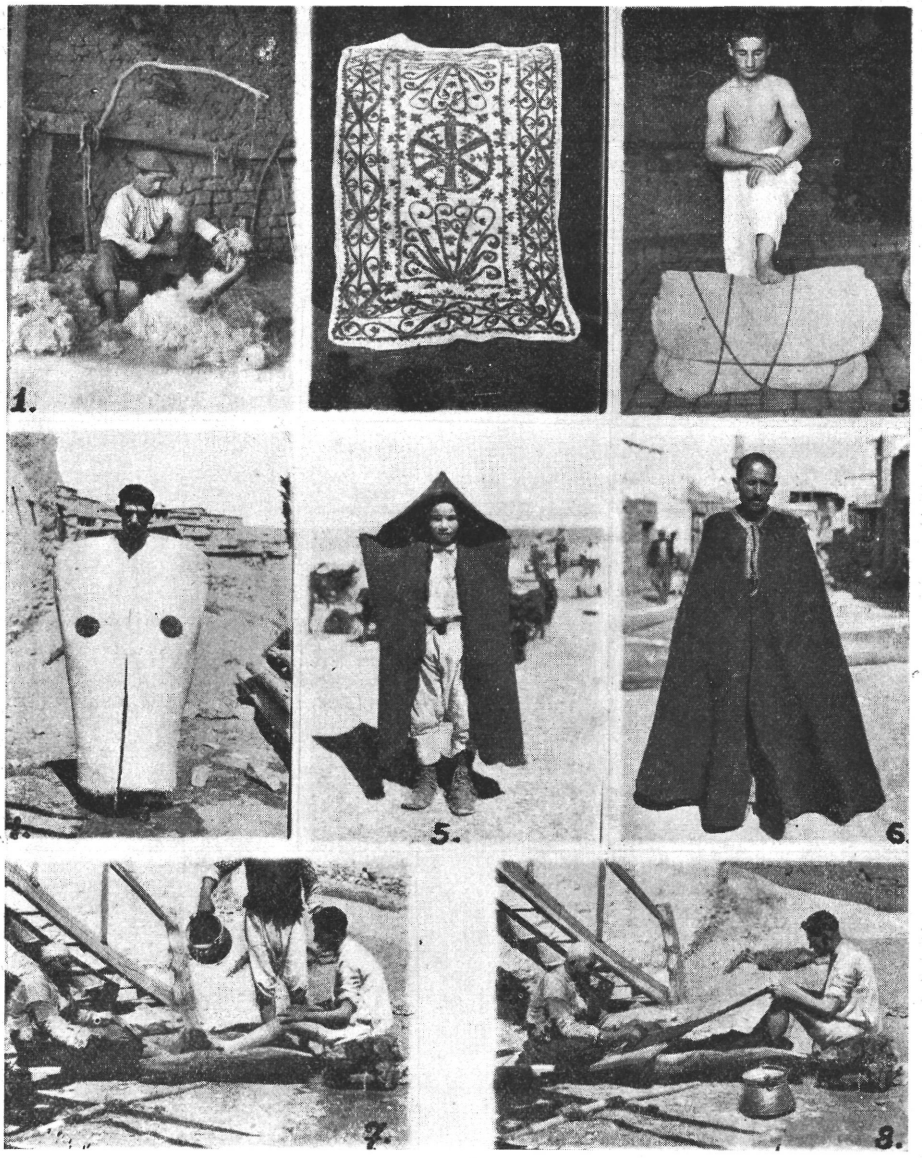

III. tábla.

1. ábra. Gyapjútépés. Bor, Nigde vilayet. — **Wollzupfen. 2. ábra. Mintás nemez.** Karahadsili törzs a tauruszi hegyeken. — **Fassonierter Filz.** Stamm Karahadsili, Taurusgebirge. **3. ábra. Nemeznek gőzfürdőben való hengerelése** Bor, Nigde vilayet. — **Filzwalzen im Dampfbad. 4. ábra. Kész gyapjúköpönyeg.** Kizillar, Konya vilayet. — **Fertiger Wollmantel. 5. ábra. Pásztor csuklyás gyapjú köpönyegben.** Yeni jürük törzs a tauruszi hegyeken. — **Hirt mit Kuttenmattel.** Stamm Yeni jürük, Taurusgebirge. **6. ábra. Gyapjúból készült cserkesz nemezköpönyeg.** Bor, Nigde vilayet. — **Tscherkessischer Wollmantel. 7. ábra. Nadrágnak való posztó ványolása.** Kizillar, Konya vilayet. — **Walken eines Hosentuches. 8. ábra. Ványolt posztó göngyölítése.** Kizillar, Konya vilayet. — **Rollen des gewalkten Tuches.**

lőtt. A hengerelésnél ezek a minták a nemezbe belédolgozódnak s a legszebb szőnyeghez hasonló nemezt adják. A nemez nagysága szerint egy alkalommal egy vagy több darab nemezt helyeznek el a gyékény göngyölegben.

A gyapjúból nemez formájában a magyar szűrhöz hasonló *kepeneg* = köpönyeg is készül. E célból a gyapjút nem gyékényszőnyegre, hanem vászonra terítik, forró vízzel lepermetezik s felgöngyölve deszkán kezükkel és alsó karukkal hengergetik. Bizonyos tömöttség elérése után ezt is kiveszik a vászondarabból s külön felcsavarva hengerelik tovább. Hengerlés közben többször meglocsolják forró vízzel a göngyöleget. Az utolsó hengerelések a düvennek nevezett s kovakővel berakott gabonanyomtató deszkán történik (IIb. táb. 8. á.), miáltal még tömörebbé válik. A hengerléssel együtt a köpenyeg is kész (III. táb. 4. á.). Erre még csukját is szoktak készíteni (III. táb. 5. á.). A kisázsiai törökök a kaukázusi cserkeszeknél meglevő *burka* köpenyeg alakot is szokták gyapjúból készíteni (III. táb. 6. á.).

Ruhafélékre posztót szövés után, hogy tartósabb legyen ványolni kell. Ez úgy történik, hogy a kész posztót forróvízzel leöntik, azután két egymással szemben ülő ember elkezdi ide-oda rugdosni (III. táb. 7. á.). Mikor egy bizonyos tömöttséget elértek, a posztót fahengerre csavarják s kézzel hengerlik tovább egy deszkán (III. táb. 8. á.). Azután megszárítják s kész a posztó.

A nemezkészítés leírt művelete, annak szerszámai összehasonlítva a magyar és európai nemezkészítéssel, amit a magyar kalaposok végeznek, arra vallanak, hogy az európai és így a magyar nemezkészítés eredetét keleten kell keresnünk. Ezt feltehetjük annál is inkább, mert a nemez szó a nyelvészek megállapítása szerint új perzsa eredetű.

Tagán Galimdsán.

*

Verarbeitung der Wolle bei den Türken von Kleinasien.

Bei den Türken von Kleinasien ist die Tierzucht vielerorts auch heute noch ein Hauptbeschäftigungszweig. Wie bei den Völkern des Islams überhaupt, spielt das Schaf in ihrem Lebensunterhalt eine wichtige Rolle. Die Schur erfolgt jährlich zweimal: Mitte April und Ende August. Die im April geschorene Wolle heisst *Yapagi*, die von August *Yün*. Der Pelz des Schafes wird nicht im Frühjahr gewaschen, sondern nur vor der Herbstschur. Das Scheren wird zumeist von Männern besorgt, die Frauenarbeit beschränkt sich auf das Einsammeln und Absacken der Wolle. In Zentralasien geschieht dies umgekehrt: die Frauen scheren, die Männer sind nur behilflich dabei. Die Wolle wird zur Anfertigung von Teppichen, Säcken, Loden und Filz verwendet. Verf. bespricht hier die Erzeugung des Filzes. Vorerts wird die Wolle entsprechend zubereitet: die in Haufen liegende Wolle wird in Flocken gezupft. Dies geschieht am einfachsten durch Klopfen mittels eines dünnen Stäbchens. Die andere Art des Wollzupfens erfolgt mit Hilfe des Bogens. Es gibt kleine Handbögen und grössere zum Aufhängen. Die zubereitete Wolle wird auf dem sog. *sepki*, einer beim Filzerzeugen gebrauchten Matte hinreichend dick ausgebreitet, nachher mit heissem Wasser besprengt und samt Matte auf einen armdicken Holzzylinder aufgerollt. Auf diesen Zylinder stellen sich Männer und rollen denselben hin und her. Bei den Baschkiren und Kirgisen wird dieses erste Walzen durch Pferde verrichtet. Wenn die Wolle filzartig gepresst ist, wird sie vom Zylinder ab — und auf einen anderen aufgerollt. Dies wird derart wiederholt, dass die äussere Seite ein jedesmal nach innen zu liegen kommt. Sobald der Filz die erforderte Dichtigkeit erreicht, wird er in eine andere Form gerollt in das Dampfbad gelegt und dort vom neuen gewalzt. Der Filz wird oft teppichartig fassoniert. Es werden vor dem Aufrollen auf die aufgebreitete Wolle aus schwarzer oder farbiger Wolle Muster aufgetragen, die beim Walzen in den Filz hineingepresst werden. Aus dem Filz werden Mäntel hergestellt. Die für Kleider zu verwendenden Tücher werden, um sie haltbarer zu machen, vorher gewalkt.

Finnugor eredetű csapdáink kérdéséhez.

I. A finn „pynnä" változatai.

Finnugor eredetűnek tartott csapdáink közé tartozik az a felrántó hurok, amelyet a finn néprajzi irodalomban *pynnä* (olv. pünne) néven emlegetnek. Egyéb finn népi nevei: *polin, sivallus, rämpsy, ansa, rihmas.* A rávonatkozó adataim lelő- és közlési helyükkel együtt a következők:

FINN **1.** Kivennapa: *Th. Schvindt,* Atlas ethnographique de Finlande. I. Chasse et pèche. Helsinki, 1905, 40. ábra. (= **1. ábra**) **2.** Viipuri kerület: *Schvindt* id. m. 41. á. **3—4.** Johannes, Sotkamo illetőleg Kivennapa, Juuka, Nurmes, Sotkamo, Juva: *U. T. Sirelius—Yrjö Wichmann,* Pari vanhaa pyydystä. Virittäjä 1914, 97 l. 4. á = *Sirelius,* Suomen kansanomaista kulttuuria I, 105 l. VI. tábla, 6. á. = *Sirelius,* Suomen suku I, 131 l. = Suomen suku III, 37 l. **5.** Sotkamo: W. *M. Tervo.* Metsästystietoja Sotkamon pitäjästä. Helsinki, 1893. 43 l. = *Schvindt* id. m. 42. á. **6.** Juva: *Schvindt* id. m. 43. á. **7.** Sotkamo (medvehurok!) *Schvindt* id. m. 53. á. = *Sirelius,* SKK I, 108 l. V. ö. *Tervo* id. m. 17 l. **8.** Sotkamo: *Schvindt* id. m. 54. á. (ugyanaz).

LAPP **9.** Inari tó vidéke és Kola félsziget: Virittäjä 1914, 97 l. = Suomen suku III, 37 l.

VOTJÁK **10.** Virittäjä 1914, 96 l. = Suomen suku III, 37 l.

OSZTJÁK **11.** Agan-folyó vidéke: Virittäjä 1914, 96 l. = Suomen suku III. 37 l.

KELET-BALKÁNI **12.** Temeleuți, Besszarábia; Kâlnovo; Kârlanovo: *J. Obrębski,* Przyczynki do łowiectwa wschodniej czesci pol'wyspu Bałkanskiego. Lud słowiański II, B. 179 l. 3—5. á. (= **3. ábra**).

BOLGÁR **13.** Kotenovci, Berkovszko: *Chr. Vakarelszki,* Lovni szposzobi i uredu. Lud słoviański II. B. 162 l.

MONTENEGRO **14.** Kolasin vidéke: *M. S. Vlahović,* Lov u Kolašinu. Musée Ethnographique de Beograd. Éditions Spéciales. Fasc. 3. 41 l.

SZERB-HORVÁT **15.** Zaglavak, Crna Gora, Koszmaj, Zágráb környéke: *P.Petrović,* Narodne lovacske szprabe kod Szrba i Chrvata. Lud słowiański II, B. 195 l. **16.** Brdovec. A zágrábi népr. múzeumból, Ivo T. Franic igazgató szivességéből. (= **7. ábra**).

MAGYAR **17.** Monosokor, Baranya m.: *Béla Gunda,* Eine ethnographische Parallele in der balkanischen und nordeurasischen Jagdkultur. Vjesnik Etnografskog Muzeja u Zagrebu. Kn. IV. 1938. 14. l. *Gunda,* Népi vadfogó eszközök Magyarországon. Búvár 1939, 6. sz. 445 l. (= **5. ábra**). **18.** Szaporca, Baranya m.: *Gunda* Vjesnik id. h. 15. l. **19.** Bernece, Hont m.: Népr. múz. leít. sz. 92474—92476 (utóbbi = **6. ábra**).

LENGYEL **20.** Volhinia: *Tadeusz Seweryn,* Ludowiectwo ludowe na Wolyniu. Lud. Serja II-Tom XI, 1932. 25 l.

NÉMET **21.** Adelicher Zeit-Vertreiber Oder Neu-erfundene Jagd-Ergötzungen. 2. Druck. Augsburg [XVIII. század első fele]. 2. könyv, 11. tábla (= **2. ábra**). **22.** Neue lustige und vollständige Jagdkunst. 2. Aufl. Leipzig, 1762. 84 és 92 l. **23.** *C. G. Fridrich,* Naturgeschichte der deutschen Vögel. 4. Aufl. Stuttgart. 1891. 50. tábla, 16—20 á.

OLASZ **24.** Főként Észak-Olaszországban: *K. Jaberg* und *J.Jud,* Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz. Bd. III, 514. tábla. 1. á. (= **4. ábra**). **25.** Otranto környéke: *Jaberg — Jud* id. h. 2. á.

PORTUGÁL **26.** Aramante: *José Pinho,* Ethnographia aramantina (A Caça). Portugalia II. Porto, 1905—1908. 87 l.

KELET-TURKESZTÁN **27.** Dolán nép: *E. v. Le Coq,* Volkskundliches aus Ost-Turkistan. Berlin, 1916. 42 l.

ASSZAM **28.** Thadou-kuki nép: *H. E. Kauffmann,* Die Fallen der Thadou-Kuki in Assam. Zeitschr. f. Ethnologie LXX, 1938. 8 l.

LABRADOR **29.** Naskapi indiánok: *Julius E. Lips,* Trap Systems among the Montagnais-Naskapi Indians of Labrador Peninsula. Stockholm, 1936. 22—23. á.

Hogy ez a hurok, melynek rendelkezésemre álló adatait itt felsoroltam, esetleg finnugor eredetű, azt a gondolatot már *Setälä* megpendítette finnugor őstörténetében (Suomen suku I, 131 l.). Neki és akire feltevését alapította, *Wichmann*-nak és *Sirelius*-nak, még nem volt tu-

domása e hurokfajtának ily nagy elterjedéséről. *Wichmann*tól származott annak a felismerése, hogy a finn *pynnä* szó és a votják *pižni* etimológiailag megfelelnek egymásnak. Minthogy az ezzel a névvel nevezett tárgy is azonos a finn pynnä-vel, sőt nemcsak a votják, hanem a lapp és osztják nyelvterületről is kerültek elő a finnel azonos hurkok, a nyelvi és tárgyi bizonyítékok egybehangzó vallomása alapján bebizonyítottnak volt vehető a pynnä ismerete már a finn-permi korban, vagyis a keletitengeri finneknek és lappoknak a mordvinokkal, cseremiszekkel, zürjénekkel és votjákokkal való együttélése korában. Idáig jutott a kutatás ezen a ponton. *Setälä*nek a feltevése nyelvész körökben nem talált helyeslésre (l. *Toivonen*, Virittäjä 1929, 63 l.), mivel már túlment azon a határon, amelyet a nyelvtudomány és a néprajz együttes jóváhagyása állapított meg.

Időközben szláv oldalról is vizsgálgatták a kérdést. Kiderült, hogy a pynnä-t ismerik az északi és déli szlávok is, s mi több, a horvát *prúglo*, szerb *prglo* szó megvan a fehér-oroszban *prùgl'o* s a cseh nyelvben *pruhlo* alakban. (*Moszyńszki*, Kultura ludowa sl'owian I, 39 l.). Lassanként a hurok változatainak finnugor csoportja mellett mindinkább észrevehetővé vált a tárgy gyakori előfordulása a Balkán-félszigeten. De a mi szempontunkból a kérdés akkor vált nagyon érdekessé, mikor *Gunda Béla* megtalálta a hurkot az Ormányságban s tőle függetlenül magam is ráakadtam Néprajzi Múzeumunkban a pynnä magyar megfelelőjére három egyforma, Bernecéről való „csekkentyű"-ben. Vajjon a magyar adatok nincsenek-e éppen a a többi finnugor adattal szorosabb kapcsolatban? Egy olyan primitív és ősi műveltségre visszamutató tárgynál, amilyen egy hurok, egészen természetes, hogy ez az eshetőség felmerülhetett. S valóban *Gunda* erre az eredményre jutott. A zágrádi Vjesnik-ben most megjelent dolgozatában azt írja: „bei den Magyaren kann die Hebelschlinge von finnisch-ugrischer Abstammung sein" (20 l.). Feltehető — mondja —, hogy a délszlávokhoz a hurkot a magyarság közvetítette. Alább mégis úgy látja, hogy magyar és balkáni elterjedését közös földrajzi területnek kell tekinteni. Felfogása végül abban csúcsosodik ki, hogy a hurok északázsiai arktikus eredetű s balkáni gyökerei még az elő-szláv kultúrtalajba (vorslawischer Kulturboden) nyúlnak vissza.

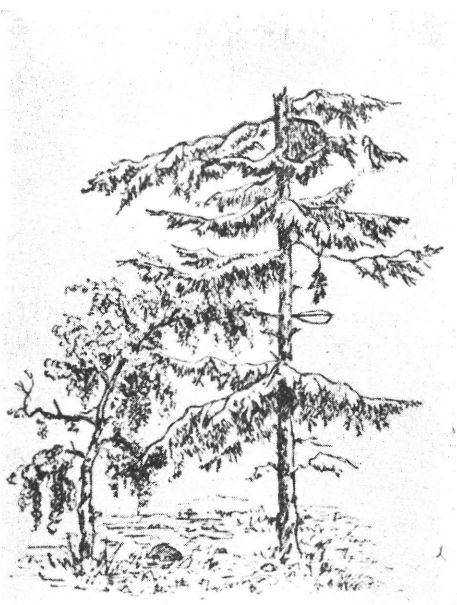

1. **ábra. Finn „pynnä".** Schvindt nyomán. — **Finnischer Sprenkel.** Nach Schvindt (1).

Abban egyetértek *Gunda* felfogásával, hogy a balkáni változato-

kat a finnországiakhoz képest másodlagosaknak kell tartanunk. A magyar-finnugor rokonításnak azonban kiküszöbölendő lehetőségként áll útjában az a tény, hogy a szóban forgó tárgy széltében ismeretes nemcsak a Balkánon és a rokonnépek között, hanem csaknem egész Európában. Igy állván a dolog, leghelyesebb egyelőre félretenni minden eredetre, vándorlásra, elterjedésre vonatkozó kombinációt. Mit mond maga a tárgy? Próbáljuk magunkat rábízni arra, amit a változatok összehasonlításából kiolvashatunk. Ha igaz az, hogy minden tárgyra rá van írva a története, akkor ebből szerintem az következik, hogy minden történeti következtetésnek, mely a változatok egymásközötti viszonyának felderítését célozza, az összes kéznél levő adat előzetes tárgyilagos elemző összehasonlítása az alapja.

A hurok, amelyről szó van, mindenütt madárfogásra használatos. E tekintetben különbség alig van. A források egyrésze csupán kisebb madarakat említ általánosságban. A finnek, osztjákok, horvátok és szerbek főleg szarkát fognak vele. A lengyelek nyírfajd és császármadár, a portugálok sármány, poszáta, tengelic, a németek rigók és cinegék s egész sereg más rovarevő madár fogására használják.

Szerkezetének megértetésére elég annyit előre bocsátani, hogy egy a helyéből kibillenthető pecek a csapdának legjellemzőbb alkotórésze. Hogyha ez a pecek a helyén van s megszorul a lyukban, amelybe egyik végével illesztették, akkor a lyukon keresztülhúzott és föléje kiteríttett hurok a pecek szorítása miatt nem húzódhatik össze. De mihelyt a madár rászáll a pecekre s az a lyukból kiesik, a hurok, mely rugalmas vesszővel van összeköttetésben, nyomban megrándul és a madár lába köré csavarodik. Egyfelől a pecket a madzag tartja vissza, másfelől a madzag összehúzódását, megvetett állapotában, a lyukban bennszoruló pecek akadályozza meg.

Minden csapdának a működése két tényező együtthatásából történik. Kell lennie egy erőforrásnak, amely szükség esetén működésbe lép s ellövi a nyilat, a hurkot összerántja vagy ráejti a felpeckelt súlyt az éppen alatta lévő állatra. És kell lennie egy akadályozó szerkezetnek, amely megakadályozza, hogy a tartalékolt erőforrás akármikor ne érvényesülhessen, hanem csak abban a pillanatban lépjen működésbe, mikor működése a kívánt célt eléri.

Ebből a szempontból nézve hurokfajtánkat, az akadályozó szerkezet, vagy ami ezzel egyértelmű, a hurok kioldása elvileg mindenütt azonos. A fentebb már jelzett kibillenthető pecek nyomozhatatlanul ősi eleme minden pynnä-változatnak. E nélkül a hurok nem lenne pynnä. Az összehasonlító elemzésnek a kioldással kapcsolatban aligha van lényeges megállapítani valója. Annál változatosabbnak mondhatjuk az adatok sokféleségében az erőforrás alkalmazását. Ha valami, hát ez a része a csapdának alkalmas arra, hogy alapjául szolgáljon az összehasonlító osztályozásnak. Ennek alapján, az erő-elv alkalmazásának figyelembevételével, összes adatainkat három csoportba különíthetjük. Az első csoportba tartazó változatokat röviden ezekkel a szavakkal jelölhetjük meg: „élő fa"; a második csoportéit meg: „földbe vert rúd"; a harmadik csoport adatait viszont „íjas-forma" névvel keresztelhetjük el. Ezekkel a kifejezésekkel próbáljuk meg érzékeltetni azt a szerintünk alapvető különbséget, hogy egyes pynnä-típusokhoz élőfa ágai szolgál-

tatják a hurok összehúzódásához szüksédes visszarántó erőt, illetőleg maga a hurok is élő fára van szerelve, másoknál a hurok már csak egyszerűen földbe vert karóra van ráerősítve, amelyet egy másik hasonló vessző húz össze, s vannak végül olyan típusok is, melyek formára nézve az íjra hasonlítanak.

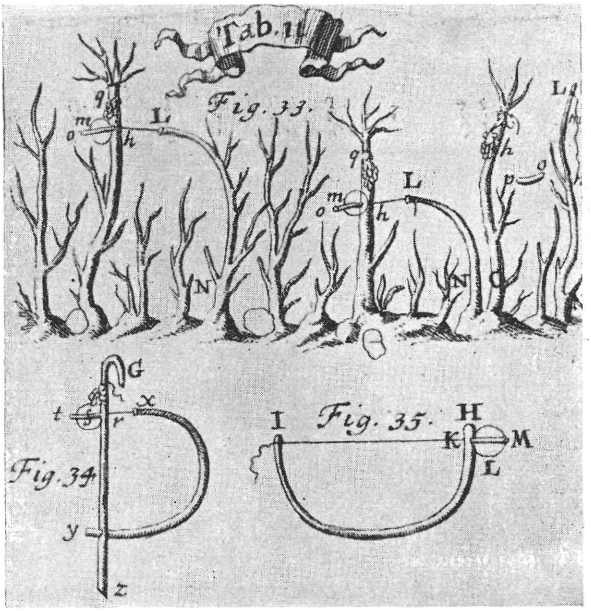

2. ábra. Hurkok egy franciából fordított XVIII. századi német vadászkönyvben. — „Schnell-Dräte oder Uffschläge" aus einem Jagdbuch des XVIII. Jahrhunderts, das aus dem Französischen ins Deutsche übersetzt wurde (21).

Adataink a három csoport szerint a következőképen oszlanak meg. Az élőfa csoportba tartozik a finnországi adatok nagyobb része (1—4, *l. az 1. ábrát*), az egyik lapp (9 c)[1] és a votják változat (10), továbbá Lengyelországból (20) és Németországból (21 a) egy-egy jellemző adat. Német példánk, melyet akár franciának is mondhatnánk, mert egy franciából fordított XVIII. századi német vadászkönyvben van közölve (*2. ábra, felső rajz*), a csapdának azt a kezdetlegesebb típusát képviseli, melynél a rántó erő a közelben nőtt fiatal fa meghajlításából ered. (Ugyanilyen az említettek közül 1, 3, 20 is). Nem kevésbbé réginek látszik azonban az a másik élőfa-típus, melynél a hurkot tartó fának saját ága szerepel visszahajló rugó gyanánt (2, 4, 9 c, 10). A két alcsoport között annyi a különbség, hogy amaz komplikáltabb, emez egyszerűbb. Bár éles határt közöttük vonni nem szükséges, több valószínűség szól amellett, hogy az ősi vadász, aki a hurok-

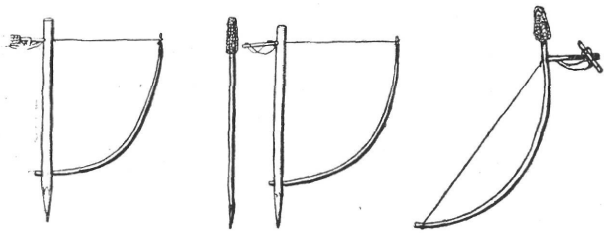

3. ábra. Keletbalkáni hurok-típusok. Obrębski nyomán. — **Schlingen vom östlichen Balkan.** Nach Obrębski (12).

[1] a-b-c jelzéssel jelölöm a megadott forrásban (pl. 9, 12, 21) az első, második és harmadik helyen szereplő ábrát, függetlenül a szerző eredeti ábra-számozásától.

fajtát kitalálta, olyannak találta ki a pynnä-t, amilyennek a finn, lengyel és német ábrázolásokon látjuk.

Az élőfának rúddal való helyettesítéséből keletkeztek a második csoporthoz tartozó típusok. Ide sorolandó adataink vannak Finnországból (5—6), lapp- (9 a-b) és osztjákföldről (11)[2], Bulgáriából (12 a-b, 13), Montenegróból (14), Magyarországról (17—18), Németországból (21 b, 22), Olaszországból (25) és Kelet-Turkesztánból (27). Finn- és Németországban a rudas-változatok keverednek az élőfa-típussal. de a Balkánon, adataink szerint, csak a fejlődöttebb rudas-változatok ismeretesek (*3. ábra*). Hogy ez a második csoport az elsőhöz képest másodlagosnak tekintendő, azt nemcsak az a megfontolás teszi valószínűvé, hogy a népi technikai találmányok nagyrésze a természeti életből ellesett gondolatok utánzásai, hanem igazolni látszanak adataink is. Németországban pl. a XVIII. sz. elején még mind a három alaptípusra van példa (21 a-b-c, 2. *ábra*), melyek közül az ismeretlen szerző az első kettőnek részletes leírását adja ; valamivel később már csak a rudas-típus ismertetését találjuk egy ugyancsak XVIII. századi könyvben (22) ; *Friderich* madártani könyve, mely a XIX. század végén jelent meg és a középeurópai madárfogó csapdákat, hurkokat is tárgyalja (23), ezzel szemben már csak a harmadik alaptípusról, az íjas-formáról tud. Egyébként a második csoportban is két alosztályt különböztethetünk meg, ugyanúgy, mint az elsőben, aszerint, hogy a hurkot összerántó vessző a földbe van-e leszúrva (6, 9 a-b, 11, 13, 14, 22, 27), vagy pedig ez a rugalmas vessző — a fa saját ágát utánozva — a karóhoz van-e hozzáerősítve (5, 12 a-b, 21 b, 25).

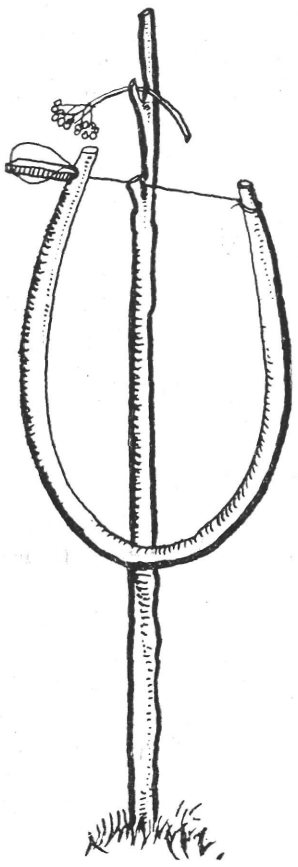

4. ábra. Olasz „archetto". Jud és Jaberg nyomán. — **Italienischer „archetto".** Nach Jud und Jaberg (24).

A harmadik alaptípust, az íjas-formát, a finnugor népek rajtunk kívül nem ismerik. Ebből macedoniai bolgár (12 c), szerb és horvát (15—16), magyar (19), német (21 c, 23), olasz (24), portugál (26), asszami (28) adataink vannak. A földbe leszúrt portugál csapda jelzi az átmenetet a másodiktól a harmadik csoportba. Mint egészen különleges változatot, mely szintén a rudas és az íjas-formának bizonyos egyesítését képviseli, ide sorolhatjuk az északamerikai labradori adatunkat is (29). Mindezeket egybevetve egymással, azt látjuk, hogy a legtöbb hasonlóság a középeurópai szerb, horvát, magyar (*6. ábra*), német (*2. ábra*), olasz (*3. ábra*), s az ezekkel

[2] Itt jegyzem meg, hogy a határ az első és második csoport között néha elmosódott s a források ábrázolásaiból sem derül ki mindíg : élőfa-csapdával vagy rudas-típussal van-e dolgunk.

megegyező asszami hurkok között van. A macedon-bolgár hurkot (12 c, *prèglo, 4. ábra*) neve is összekapcsolja a vele egy csoportba tartozó szerb-horvát típussal (15, *pruglo*). Az olasz *archetto* neve arra mutat, hogy a huroknak Észak- és Közép-Olaszországban ma is nagyon elterjedt típusa már régebb idő óta az íjas-forma volt. A portugál *esparrela*, bár újabban kevésbbé használják, szintén nem lehet valami új találmány, abból következtetve, hogy szólásban is nyoma maradt: „Quem cahe na esparrela não mais sahe d'ella".

Ennek az íjas-formának a keletkezését máshonnan nem magyarázhatjuk, csak a földbe vert rúdból. Azon keresztül kapcsolódik ez a csoport az élőfa-típushoz. Keletkezéséhez az a felismerés vezetett, hogy nem szükséges, hogy a pynnä földbe legyen szúrva; lehet belőle formálni olyan változatot, hogy bárhová elvihetjük magunkkal s a fára tetszés szerint felakaszthatjuk. Ehhez nem kellett tenni egyebet, mint meghajlítani a rudat, amelynek a végére a hurok fel volt szerelve, hogy ilymódon maga a rúd viselje a másik vesszőnek erőszolgáltató szerepét. Igy lett a földhöz rögzített, eredeti alakjában elmozdíthatatlan, majd földbe szúrható, de mégis csak nehézkes, póznákból és vesszőből összerótt alkotmányból a lehető legcélszerűbb formájú s csupán három darabból: egy meghajlított vesszőből, huroknak való madzagból és egy pecekből álló könnyű madárfogó hurok. Németországban mind a három alaptípusát megtaláltuk, Finnországban csak az első kettőt, Balkánon és Olaszországban csak a másodikat és a harmadikat, a finnugor népek közt hol az elsőt, hol a másodikat, az európai központtól távolabb szakadt változatok esetében pedig meglepő gyakorisággal éppen a legfejlődöttebb, vagyis a harmadik típust.

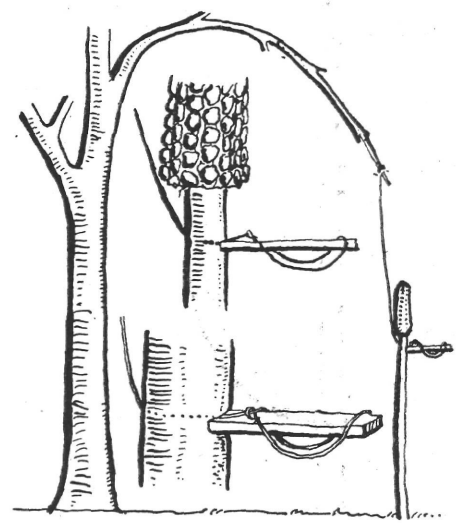

5. ábra. Mátyásmadár fogására készült hurok. Monosokor, Baranya m. Gunda nyomán. — **Vogelschlinge.** Monosokor, Kom. Baranya. Ungarn. Nach Gunda (17).

Ezek után, — még ha ezideig keveset tudunk is elterjedéséről, hogy róla kielégítő képet alkothassunk magunknak — nem kerülhetjük el, hogy a magyar huroknak: a bernecei „csekkentyű"-nek és két Drávamenti rokonának meg ne próbáljuk határozni a helyét a fenti összefüggésben. Az utóbbi kettőt (17—18) *Gunda* ismertette. Első pillanatra felismerni rajtuk, hogy a második csoporthoz tartozó, rúdra szerelt, a balkáni változatokhoz közelálló hurkok, melyeknek azonban bizonyos tekintetben egész különleges hely jut az általunk ismert változatok sorában, amennyiben alacsony karóhoz magas fának az ágát hajtják le rugalmas vesszőül (*5. ábra*). A bernecei „csekkentyű-"ről leírás nem maradt fenn. Helyszíni nyomozásom a hurok

után nem járt eredménnyel. Hogy milyen madár fogására használták, csalétekkel-e vagy a nélkül: nem tudjuk. Valószínű megvetését a *6. ábrán* közöljük. Anyaga tölgyfavessző és kettősen vett kócmadzag, mely középütt csomóra van kötve. A huroknak a végébe kötött apró fadarab megakadályozza, hogy a hurok a lyukon keresztül vissza ne csúszhasson. Neve keveset mond. Ugyanaz, mint a csikkentőnek neve (Magy. Népr. II., 40 l.), amelynek pedig ehhez a csekkentyűhöz csak meglehetősen távoli kapcsolata van. Mint típus teljes határozottsággal a középeurópai íjas-formák, közelebbről a horvát, olasz és német változatok rokona. Semmi kétség, hogy ezekkel közös az eredete is.

Mindebből tehát az eredményt eddig úgy szürhetjük le, hogy Magyarországon a pynä-nek két típusa került elő. Az egyik típus, a rúddal működő, a Balkán felé mutat s ezekre a változatokra nézve tehát igazat kell adnunk *Gundá*nak, hogy közös talajról szakadtak a balkáni típusokkal; a másik típus íjas-forma s több, lényegileg egymástól nem különböző középeurópai változattal vethető egybe. A magyar hurok finnugor eredetének gondolatát ezek szerint mostani anyagismeretünkkel nem tartom elfogadhatónak. Ugyancsak nem valószínű, hogy a huroknak Észak-Ázsia arktikus vadászkultúrája lett volna a szülőhazája. Szibériából ugyanis az egy osztják változaton kívül többet nem is ismerünk, pedig az sem tipikus pynä, hanem kioldás tekintetében már áthajlást mutat egy másfajta felrántó hurokhoz (vö. *Sirelius* SKK I, 105 l. VI tábla, 7. ábra és 110 l. 77. ábra).

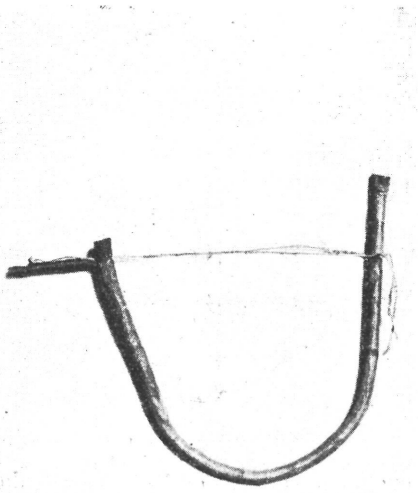

6. ábra. A bernecei „csekkentyű". — **Sprenkel von Bernece.** Kom. Hont. Ungarn (19).

Még ugyan nem tartom rá az időt elérkezettnek (éppenúgy, mint annak a megmagyarázására sem, hogy hogyan került a hurok Labradorba, Asszamba és Kelet-Turkesztánba), de ha már mindenképen a végső eredet-kérdésére kell feleletet adnunk, akkor, véleményem szerint, a pynä keletkezési helyét csak azon a területen kereshetjük, amelyen legrégibb típusának, az élőfa-típusnak előfordulását igazolhattuk. Ez pedig nemcsak a finnugorok lakta északkeleti Európa, még kevésbbé azon túlmenőleg az egész artikus műveltség öve — melyről kellő adatokkal a hurok elterjedését illetőleg nem is rendelkezünk — hanem az az Európa jókora részét magában foglaló terület, mely Finnországból délfelé húzódva egyebek között Lengyelországot és Németországot is magában foglalta.

Addig is, míg erre nézve talán még újabb bizonyítékok birtokába

juthatunk, egyelőre megmaradva a meglévő adatok értelmezésénél, hadd hívom fel a figyelmet az ormánysági hurkokkal kapcsolatban még egy érdekes részletre. Feltűnő, hogy a Dráván innen és azon túl, le Montenegróig s kelet felé fel egészen Beszarábiáig, nálunk és a Balkánon a hurokhoz tartozó csalétek mindenütt kukoricacső. Hogy ez nem lehet véletlen, kitűnik, ha egy pillantást vetünk a csalétek különböző alkalmazásaira.

A hurkok egy részéhez nem használnak csalétket (pl. 23, 26, 27), de ez késői változtatás lehet; az eredetibb típusokhoz az mindenesetre hozzátartozott. A legközönségesebb megoldás az volt, hogy a kiterített hurok fölé, akár a fára, akár a karóra bogyót, szőlőt akasztottak (1, 4, 21, 22, 24). Néha a csalétek a szerint váltakozott, hogy mit akartak fogni. Pl. cinegefogáshoz a pecek hegyes végére félig feltört diót vagy gyertyadarabkát szúrtak (21). A csaléteknek magán a kibillenő pecken való kétségkívül igen célszerű elhelyezését találjuk finnugor népeknél (5, 9, 10, 11) és Labradorban is (29). Csak Németországból és Bulgáriából ismerjük azt a megoldást, hogy a pecekkel szemben külön karót szúrtak le a földbe s arra kötötték vagy szúrták fel a csalétkül szolgáló gyümölcsöt, ill. kukoricát (22, 23 és 12 b). A Balkánon ezen kívül a kukoricának még kétféle alkalmazásával találkozunk. Vagy fel van szúrva a rúd hegyes végére — ebben egyezik a monosokori magyar adat (*5. ábra*) a macedon-bolgár ijas-formájú hurokkal (12 c, *3. ábra*); vagy némely finnugor adatunknak is megfelelően, a kukoricacső a pecekre kerül rá, annak lesz a folytatása, sőt azt már-már helyettesíti (12 a, 13, 14, 15, 16); ez van meg nálunk a szaporcai változatunkon is (18). Látván ez egyezéseket, s tudva azt, hogy a kukorica, mint neve is, nálunk csak alig pár száz éve délkeletről honosodott meg (l. *Gombocz*, MNy. 1905, 257 l.), alapos okkal feltételezhetjük, hogy a Dráva-menti magyar pynnä-változatok a Balkán felől terjedtek el hozzánk.

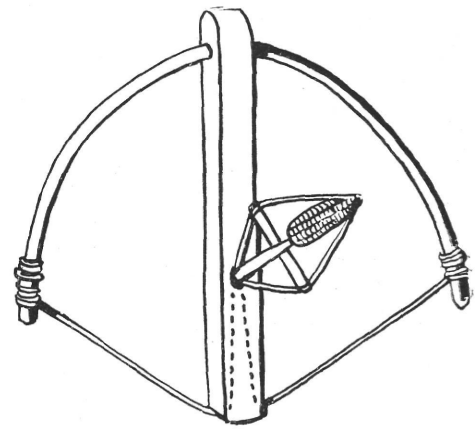

7. ábra. Horvát hurok madárfogásra. Brdóvec. A zágrábi néprajzi múzeumból. — **Kroatische Schlinge für den Vogelfang.** Brdovec. Aus dem Ethnogr. Museum von Zagreb (16).

Ennek a magyar kultúrterületet átlépő, balkáni terjeszkedésnek érdekes bizonyítékát, azt mondhatnám: a történeti fejlődés egy mozzanatának kövületi képét szemlélhetjük a brdoveci horvát madárhurokban (*7. ábra*). Nem egyéb ez mint két csapdafajtának összekeveredése, kontaminációja. A kioldási szerkezet a pynnäé, de a külső váz és a rugó a magyar ürgefogó íjas csapdától való. Keletkezésének magyarázata nyilván az, hogy Zágráb mellett, a régi magyar határon régebben ismerték a magyar íjas csapdát, de használata később feledésbe

merült. Egyes részek elvesztek belőle. Nem maradt belőle más mint a váza. Aztán a két műveltségnek, a horvátnak és a magyarnak találkozásából keletkezett egy sehol másutt elő nem forduló különös csapda-egyveleg. A leleményes horvát madarász, szarkára vadászván észrevette, hogy az íjas csapdának az idegét hurokul használhatja fel s a nyílásába kibillenthető pecekül keresztet illesztett, a végébe kukoricacsövet szúrt, az egészet pedig hurokkal körülkeritette. Mikor a madár rászállt s a magokat csipegetni kezdte, a kereszt kiesett s a hurok a madár lába köré fonódott.

Krompecher Bertalan.

*

Zur Frage der ungarischen Fallen finnisch-ugrischer Herkunft. I. Sprenkel (finn. „pynnä").

Bei der Analyse des am Anfang der Untersuchung aufgezählten Materials ist Verf. zu dem Ergebnis gekommen, dass es drei Haupttypen von Sprenkel gibt, je nach dem die Schlinge auf einem Baum, auf einem in die Erde gerammten Pfosten angebracht ist, oder wie ein Bogen aussieht. Es wird nachgeweisen, dass diese drei Typen eine chronologische Reihenfolge bilden und der am weitesten verbreitete bogenförmige Typ von der zweiten Grundform entstanden ist. In Finnland kommen die ersten zwei Typen vor, in Deutschland sind alle drei nachzuweisen, auf dem Balkan findet man hauptsächlich nur die zweite und dritte Gruppe vertreten. Die wenigen Varianten, die wir aus Ungarn kennen, gehören dem zweiten und dritten Typ an.

Im Anschluss an eine kürzlich erschienene Arbeit von B. Gunda spricht Verf. seine Überzeugung aus, die ungarischen Varianten könnten nicht finnisch-ugrischer Herkunft sein, sondern müssten zum Teil vom Balkan hergeleitet werden, während der bogenförmige Sprenkel („csekkentyű") von Bernece mit den kroatisch-serbischen, deutschen und italienischen Varianten näher verwandt ist. Auch scheint ihm die Urheimat dieser Schlinge im arktischen Nordasien unwahrscheinlich, da wir von dort mit Ausnahme eines ostjakischen, etwas anders gearteten Exemplars, keine Angaben besitzen. Vielmehr wäre er geneigt, die Heimat dort zu suchen, von wo die Varianten des ursprünglichsten Typs zum Vorschein gekommen sind.

Die in Abb. 7. mitgeteilte Schlinge stellt eine Mischform der ungarischen Bogenfalle mit dem kroatischen Sprenkel dar.

Néprajzi vonatkozások régi francia vadászkönyvekben.

A XIII. századtól kezdve számos francia kézirat és a későbbi időkből pedig nyomtatott vadászati vonatkozású munka maradt fenn, amelyek valóságos kincsesbányák az európai vadászat ethnologiai kérdéseivel foglalkozók részére.[1] Ezek a munkák természetesen elsősorban a főúri vadászattal, főleg a hajtóvadászatokkal (szarvas, vaddisznó) foglalkoznak. Különös gonddal adnak útmutatást a vadászkutyák betanítására, gondozására és gyógyítására; ami különben az egész középkor vadászati irodalmát jellemzi. A munkák értéke igen különböző. Az önálló munka kevés, az egyes szerzők minden különösebb változtatás nélkül vesznek át jelentékeny részeket előző írók munkáiból, amint ezt

[1] A francia munkák bibliográfiai összeállítását l. *J. Thiébaud*: Bibliographie des ouvrages français sur la chasse. Paris, 1936. Alapvető még *H. Werth*: Altfranzösische Jagdlehrbücher. Halle a. S. 1889. A munka megjelent a Zeitschrift f. rom. Philologieban is; XII. k. 146—191., XIII. k. 381—415.

Werth részletesen kimutatta.[2] A nemesi társadalom vadászati módjainak tárgyalása mellett azonban nagy számban találunk a munkákban a vadfogó csapdákra és hurkokra vonatkozó adatokat is. A régi francia vadászati irodalomban fennmaradt csapdák és hurkok legnagyobb része elsősorban keleteurópai területen ma is használatos vadfogóeszköz s ez ethnologiai szempontból nyomatékkal feléjük tereli a figyelmet. Az első pillanatra ugyanis az látszik, hogy ezek a nyugateurópai, aránylag magaskorú adatok Keleteurópa népi vadászkulturájának forrására vetnek világot. Ez azonban nem minden esetben van így. Részletes ethnologiai vizsgálatokkal határozottan megállapítható, hogy a francia nemesség részére írt vadászkönyvek igen ősi népi vadfogási módokat őriznek, amelyek eredet tekintetében jórészt függetlenek a nyugateurópai kulturtalajtól.

Ennek igazolására, egyenlőre néhány régi, jellemző francia adat néprajzi jelentőségével foglalkozom.

A párisi Bibliothèque National egyik értékes kézirata *Gaston III. Phoebus* valószínű 1387-ből származó Livre de la chasse c. munkája, amelyet előszeretettel használnak forrásul a későbbi írók, de *Phoebus* munkájának is több kiadása van. Maga *Phoebus*, főleg a hajtóvadászatok tárgyalásánál *Roy de Modus*nak a XIV. század közepéről származó munkájából vett át egyes részeket. A munka negyedik részében igen érdekes adatok vannak a vaddisznó, szarvas, nyúl, farkas különböző csapdákkal, hurkokkal történő fogásáról,

Phoebus a következőképen ír le egy érdekes farkasfogási módot. „On peut prendre le loup vivant, sans lui faire mal. On construit deux enceintes circulaires, l'une dans l'autre, en claies fortes et épaisses. A l'entrée de la première il y a une porte qui, une fois ouverte, bat à l'intérieur. Quant le loup vient et a pénétré par cette porte, il peut circuler entre les deux parcs, mais point dans les deux sens. Et quand il revient à la porte battante, il la pousse des pieds ou de la tête et ainsi la referme, car il y a un cliquet. Et ainsi il ne peut sauter, car la palissade est trop haute ; il ne peut que tourner en rond. Auparavant, on fait une traînée de viande et l'on met au milieu du parc intérieur un chevreau ou un agneau vivant, auquel il ne peut parvenir."[3] Ebből a leírásból az ú. n. farkaskertre ismerünk, amely Európa és Ázsia különböző területén ma is használatos. Lényege, amint azt a fentiekből is láthatjuk, két koncentrikus köralakban felépített kerítés. A belső zárt és ide helyezik a csalatékot:

1. ábra. Farkaskert. Hercegovina. Moszynski után. — **Wolfsgarten**. Herzegowina. Nach Moszynski.

[2] L. *Werth* idézett munkáját.
[3] *Phoebus*, 221—222. l.

élő tyúkot, bárányt, ludat, malacot, stb. A külső kerítésnek ajtaja van. A külső és belső kerítés között körbe jár a farkas vagy róka abban a reményben, hogy valamiképen eléri a csalatékot, de körbe járva a belső kerítést, a külső befelé nyíló ajtajához ér, azt meglökve maga előtt becsukja és fogva marad. A kerítések köze gyakran előreálló tüskékkel van ellátva, amelyek a csapdába került állat hátrálását lehetetlenné teszik (1. ábr.). A *Phoebus* által leírt farkaskert ma ismeretes Ázsiában a burját-mongoloknál,[4] tunguzoknál és jakutoknál.[5] Használják az oro-

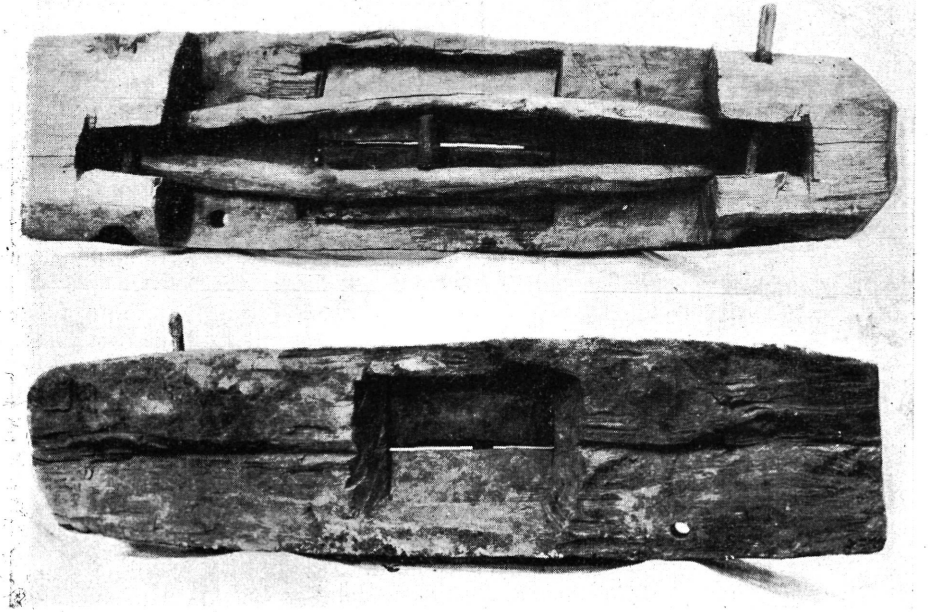

2. ábra. Két deszkaajtós szorítócsapda. Alsó rész. Vadudobri, Hunyad m. Néprajzi Múzeum, Budapest, lsz. 79555. — **Tretfalle.** Unterteil. Vadudobri, Kom. Hunyad. Siebenbürgen. Ethnographisches Museum, Budapest, Inv. Nr. 79555.

3. ábra. Két deszkaajtós szorítócsapda. Felső rész. Vadudobri, Hunyad m. Néprajzi Múzeum, Budapest, lsz. 79555. — **Tretfalle.** Oberteil. Vadudobri, Kom. Hunyad. Siebenbürgen. Ethnographisches Museum, Budapest, Inv. Nr. 79555.

szok a szibériai telepeseket is beleértve, a lengyelek,[6] a thraciai és kisázsiai bolgárok,[7] ugyanígy előfordul Bulgáriában,[8] a montenegrói Kolasin vidékén[9] és Hercegovinában.[10] Alkalmazzák az észtek,[11] lettek,[12]

[4] *Klemm*, 125. l.

[5] *Lips*, 1927. 166. l. *Lips* idéz egy adatot a Kaukázusból is. L. m. *Silant'ev* A. A.: Obzor prom'islov'ich ochot v Rossii, C.-Peterburg, 1898. 199. l, A Csalkar tó környéki Turgai kerületből közölt adat. Kazakföld.

[6] *Moszynski*, 1929. b. 41—42. l.

[7] *Vakarelski*, 1935. 12. l.

[8] *Vakarelski*, 1935. 12. l.

[9] *Vlahović*, 25. l.

[10] *Moszynski*, 1929. b. 42. l.

[11] *Manninen*. 47. l.

[12] *Bielenstein*, 584. A letteknél őzfogásnál hasonló elvek szerint a szénaboglyát kerítik körül.

finnek,[13] svédek,[14] németek.[14a] Magyarországról említi már *Pák Dienes* 1829-ben megjelent vadászati munkájában.[15]

Ugyancsak *Phoebus*nál találunk adatot a szorítócsapdák érdekes formájáról. A csapdát a következőkben írja le *Phoebus*: „Ci devise comment on peut prendre les loups aux pièges. On peut aussi prendre les loups aux pièges. On fait une traînée de viande et on place celle-ci au milieu d'une palissade avec une seule ouverture, sur le plas de laquelle on met les tables, et là le loup se prend par le pied. Parfois, quand il voit venir les gens ou que le jour le surprend, il tire si fort que le pied demeure et qu'il s'en va sans pied ; sinon on le trouve pris au piège."[16] Itt deszkakerítéssel bezárt helyről van szó, amely bejáratánál két deszkalapot helyeznek el, ha a deszkalapok közé lép az állat (a farkas), lába beleszorul a csapdába. Sajnos a csapda szerkezetét nem ismerjük, de az kétségtelen, hogy *Phoebus* leírása a két deszkalappal működő szorítócsapdára vonatkozik. Egyébként ezt a csapdát a középkori francia irodalomban többször emlegetik.[17] Ez a csapdatipus ismeretes ma a hunyadmegyei románoknál (2., 3. ábr.).[18] Ismerik ezeket a csapdákat Lengyelország különböző területén is.[19] A 15. századból hasonló csapdáról emlékezik meg az olasz Petrus de Crescentis[20] (4. ábr.) s használták a középkorban az angolok.[21] Farkas, vaddisznó, szarvas, stb. fogására használják. Ezek a szorítócsapdák a prehistorikus Európa nagy területén el voltak terjedve. A pollenanalytikai vizsgálatok szerint a svédországi maradványok a bronzkor végéről, a a bronz és vaskorszak átmeneti időszakából származnak.[22] Észak- és

4. ábra. Szorítócsapda farkasfogáshoz. Olaszország. XV. sz. Petrus de Crescentis után. — **Tretfalle für Wölfe.** Italien XV. Jh. Nach Petrus de Crescentis.

[13] *Sirelius*, 85. l.
[14] *Lagercrantz*, 79. l.
[14a] *Friedel-Mielke*, 126. l.
[15] *Pák*, II. k. 92. l.
[16] *Phoebus*, 220. l.
[17] *Tilander*, 140. l.
[18] *Gunda*, 1939. a. 446. l. Ezt közli a Magy. Népr. II. 41. l. is, de a hely közelebbi megjelölése nélkül. A csapda a Néprajzi Múzeum gyüjteményében van.
[19] *Moszynski*, 1929. a. 132. l., *Fischer*, 138. l. *Moszynski*, 1929. b. 59. l.
[20] *Lindner*, 324. l.
[21] *Haberlandt*, 312. l.
[22] *Berg*, 17. skk. l.

Középnémetország, Irország, Norvégia, Kraina és Északolaszország területéről kb. 40 drb. ilyen csapdát ismerünk, amelyekhez Skandináviából és francia, spanyol területről sziklarajzok is járulnak. A csapdák részben valószínű a neolithicumból származnak, de feltehetőleg hasonló elvű csapdák már a miolithicumban is voltak.[23]

Egy 1695-ben Amsterdamban megjelent munkában, nem kis meglepetésre a mi íjascsapdánkra ismerünk (5. ábr.).[24] Az adat a csapda franciaországi elterjedésére vonatkozik, ahol azt a XVII. században patkányfogásra használták. A csapda idegzítése kisebb módosításoktól eltekintve, megegyezik az alábbi területek íjascsapdáinak idegzítésével; de a csapda nyelve nem fut végig a fatokon. Ez azonban lényegtelen különbség. Az íjascsapda elsősorban a különböző szibériai népek prémes állatfogó eszköze, de ezenkívül igen kiterjedt földrajzi előfordulását ismerjük Európa és Ázsia más területein is. Négy főformáját különböztethetjük meg: a csapdatest 1. tömör deszkalap, 2. villaformájú, 3. lapított nyílformájú vagy 4. négyszögletes keret. Ezenkívül ismerünk néhány, ezekbe a csoportokba nem osztható formát. Mindezek előfordulásáról az alábbi táblázat nyujt áttekintést:[25]

	Elterjedési terület	Íjas csapda				
		A csapdatest				különböző forma
		tömör deszkalap	villaformájú keret	nyílformájú keret	négyszögletes keret	
1.	Magyarország	+				
2.	Kraina (szlovén)	+				
3.	Beszarábia (német telepesek)	+				
4.	Finnország	+				
5.	Ausztria (XVI. sz. ?)					+
6.	Németország (XVII. sz.)	+				
7.	Franciaország (XVII. sz.)	+				
8.	Oroszország és szibériai orosz telepesek		+	+	+	+
9.	Baskir	+	+			
10.	Cseremisz		+			
11.	Vogul	+	+			
12.	Osztják	+	+			
13.	Szamojéd	+	+			
14.	Osztják-szamojéd		+			
15.	Jenyiszej-osztják		+	+	+	
16.	Dolgán				+	
17.	Jakut		+		+	
18.	Tunguz		+		+	
19.	Altáj-tatár				+	
20.	Kalmük				+	
21.	Gold		+			
22.	Csukcs				+	
23.	Ainu		+			+
24.	Gilják		+			
25.	Kina (XVII. sz. is)					+
26.	Keletturkesztán	+				
27.	Hai-nan szigete					+

[23] *Lindner*, 319. skk. l.

[24] *Fortin*, Livr. 4. Tabl. 9. Fig. 28. A munka első kiadása 1660-ban jelent meg, de azt nem volt módomban átnézni.

[25] *Gunda*, 1939. b.

Idézett tanulmányomban részletesen foglalkoztam az íjascsapdák eredetével s arra mutattam rá, hogy azok Európában két különböző kulturrétegbe tartoznak. Itt csak azt hangsúlyozom, hogy az aránylag magaskorú nyugateurópai adatok szorosan beletartoznak egy nagy euráziai elterjedési területbe.

Ugyancsak *Fortin* munkájában két patkányfogó láda ábrázolását láthatjuk (6. ábr.)[26] A jelölések alapján a láda működésének igen bonyolult leírását is tartalmazza a könyv, amelynek lényege a következő: a csapda belsejében keresztben fekvő pálcikának a *b* nyílásnál kiálló rovátkás végét egy pecekkel (*c*) hozzák kapcsolatba, amely a rákötött

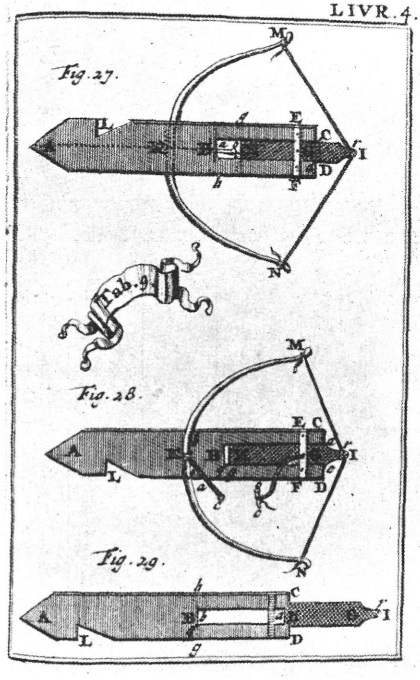

5. ábra. Íjascsapda. Franciaország. XVII. sz. Fortin után. — **Armbrustfalle.** Frankreich. XVII. Jh. Nach Fortin.

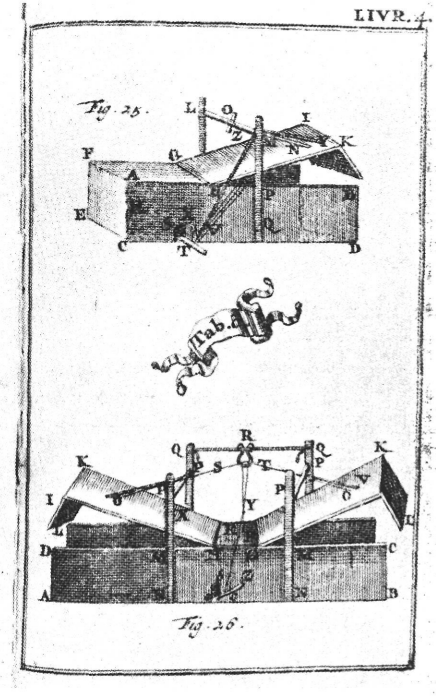

6. ábra. Borító ládacsapda. Franciaország. XVII. sz. Fortin után. — **Kastenfalle.** Frankreich. XVII. Jh. Nach Fortin.

zsineg segítségével a csapóajtókat felemelve tartja. A csalaték a csapda belsejében elhelyezett keresztben fekvő pálcikára van kötve; ha ezt megmozdítja az állat, a pecek (*c*) kibillen nyugalmi helyzetéből, az ajtók lecsapódnak s az állat elevenen fogva marad. Lényegileg ugyanígy működik az egy csapóajtóval készült forma is.

Az íjascsapdával szemben ennek a borítócsapdának az elterjedése szűk területre korlátozódik. Magyarországon gyakori patkányfogó eszköz;[27]

[26] *Fortin*, Livr. 4. Tabl. 8. Fig. 25—26.

[27] *Györffy*, 53. l. Elsősorban saját gyüjtésemből származó magyarországi adatokat, épen ugy mint a többi csapda esetében, nem közlöm, mivel tanulmányom anyagát lényegileg nem érintik.

használatát említi már *Pák Dienes* is.[28] Használják az erdélyi románok,[29] lengyelek,[30] lettek,[31] svédek,[32] a schweizi Jura lakói.[33] A hasonló idegzítésű, de egy csapóajtóval működő francia csapda analógiáját eddig csak Magyarországról ismerem.[34]

Fortin foglalkozik egy érdekes madárhurokkal is (7. ábr.). Ennek működése a következőképen történik: vékony élőfába körülbelül embermagasságnyira lyukat fúrnak, ezen keresztülhúznak egy zsineget (*h*), amely egy másik, ívalakban meghajlított fa (*N*) végére (*L*) van kötve. A zsineg hurokban (*m*) végződik. Hogy a hurkot a meghajlított élőfa rugalmassági ereje vissza ne rántsa, egy botocskát (*o*) illesztenek a lyukba. A botocskára van terítve a hurok. A madár erre a botocskára száll, ha a fára kötött csalatékot akarja enni, de a madár súlya alatt a botocska kibillen; mire a másik élőfa rugalmassági ereje működésbe hozza a hurkot, amely a madarat rendszerint a lábánál fogva a lyukkal ellátott fához szorítja, Ugyanígy működnek a 7. ábrán alul bemutatott többi hurkok is.[35] A bonyolult idegzítéssel működő madárhurok földrajzi elterjedése igen széleskörű. Ismerték már a régi rómaiak és görögök.[36] Használják Franciaország néhány közelebbről megjelölt vidékén (Champagne, Lorraine, Bourgogne, stb.),[37] megvan Németországban (pl. a Thüringer Waldban),[38] Angliában.[39] A két utóbbi helyről csak U-forma hurokállványnyal készült formákat ismerek, amelyet *Fortin*nál is láthatunk (7. ábr. Fig. 35.). Előfordul a hurok Schweiz

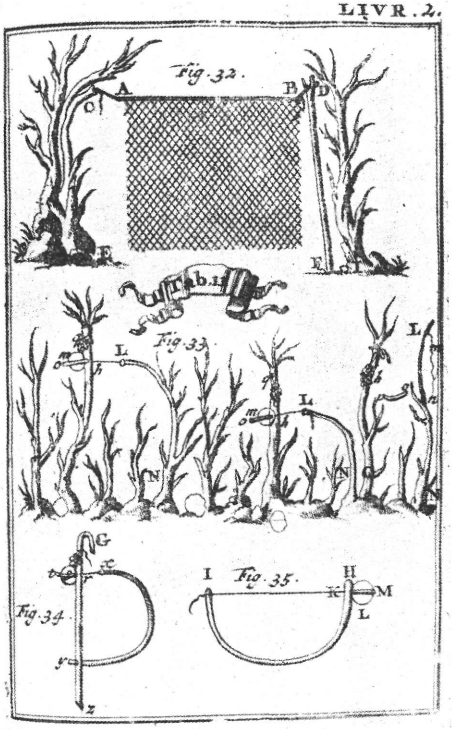

7. ábra. Madárhurok. Franciaország. XVII. sz. Fortin után. — **Vogelschlinge.** Frankreich. XVII. Jh. Nach Fortin.

[28] *Pák*, II. k. 158. l.
[29] *Puscariu*, l. t.
[30] *Jaworczak*, 11. l.
[31] *Bielenstein*, 598. l.
[32] *Hahr*, 333. l.
[33] Museum für Völkerkunde, Basel, VI. 837. sz.
[34] Balassagyarmati Nagy Iván Múzeum, lsz. 2281. Sóshartyán, Nógrád megye. Saját gyüjtésem szerint előfordul még Szügyön, Tótmegyeren, Pomázon. Említi *Pák D.* is. Id. munk. II. 158. l.
[35] *Fortin*, Livr. 2 Tabl. II. 117. l.
[36] Az egyes adatokat l. *Cooper*, 23. l.
[37] *Cooper*, 22. l.
[38] Der Vogelfänger ... stb. 53., 63. skk. l., *Friderich*, 916. l.
[39] *Lord* and *Baines*, 675. l.

déli olaszlakta részétől kezdve Apuliáig,[40] Portugáliában,[41] Románia különböző területén Beszarábiát is beleértve.[42] *Vakarelski* egy tanulmányából ismerem északnyugati és délkeleti Bulgáriából,[43] de több bolgár adatot közöl *Obrebski* is.[44] Több adatunk van Jugoszlávia különböző területéről (Bela Reka, Zaječar, a montenegrói Kolasin vidéke, stb.).[45] Magyarországon ez a huroktipus megfigyelésem szerint a baranyamegyei Szaporcza és Monosokor falvakban fordul elő (8. ábr.).[46] U-formájú hurokállvánnyal ismerik a hontmegyei Bernecén.[47] 1939. nyarán megtaláltam a latorcavölgyi ruszinok több falujában (9. ábr.). Megvan Volhyniában,[48] ilyen hurkokat mutat be *Sirelius* osztják, votják, lapp és finn területről. Különösen csonttollú madarat és szarkát fognak vele, amelyek a halászzsákmány szárításánál nagy károkat okoznak. Finn neve *pynnä*. Az elnevezés votják megfelelője és a tárgy földrajzi elterjedése alapján *Sirelius* azon a véleményen van, hogy ez a hurokforma már a finn-permi időben ismeretes volt.[49] Finnországban,[50] Svédországban,[51] a lappoknál[52] hasonló hurkok medve, farkas, róka fogására is készülnek. U-forma hurokállvánnyal előfordul a hurok Kelletturkesztánban,[53] Hátsóindiában,[54] a Fülöpszigeteken[55] és különböző kanadai indián törzseknél.[56]

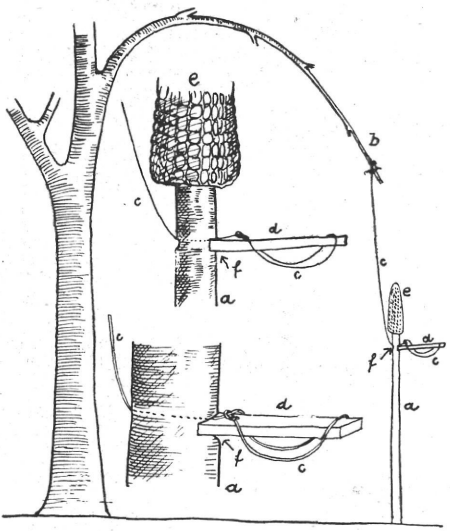

8. ábra. Madárhurok. Monosokor, Baranya m. — **Vogelschlinge.** Monosokor, Kom. Baranya, Ungarn.

Mindezekből elsősorban az látszik, hogy a régi francia vadászkönyvek csapda és hurokanyaga ethnologiai szempontból különböző kulturtörténeti réteghez tartozik. A bemutatott borító ládacsapdák (6. ábr.) északázsiai területeken és a távolabbi Keleteurópában ismeretlenek s így az aránylag magaskorú nyugateurópai adat alapján feltéte-

[40] *Jaberg* und *Jud*, 514. l.
[41] *Haberlandt*, 311. l., *Pinho*, 87. l.
[42] *Pamfile*, 82. l., *Moszynski*, 1929. b. 39. l., *Obrebski*, 181. l.
[43] *Vakarelski*, 1931. 162. l.
[44] *Obrebski*, 181. l.
[45] *Obrebski*, 180—181. l., *Vlahović*, 41., *Petrović*, 195. l.
[46] *Gunda*, 1938. 14—15. l. U. itt az egyes formák részletes elemzésével is foglalkozom.
[47] *Néprajzi Múzeum*, Budapest, lsz. 92.474—76.
[48] *Seweryn*, 25. l.
[49] *Sirelius-Wichmann*, 96. skk. l., *Sirelius*, 70. l.
[50] *Sirelius*, 69. l.
[51] *Hahr*, 345. l.
[52] *Sirelius-Wichmann*, 97. l.
[53] *Le Coq*, 42—43. l.
[54] *Kauffmann*, 7—8. l.
[55] *Cooper*, 22. l.
[56] *Cooper*, 21—22. l., *Lips*, 1936. 17. l.

lezhetjük, hogy ez a ládacsapda nyugateurópai eredetű s onnan terjedt el Skandinávia és Középeurópa tájaira. Egy ellenkező irányú terjeszkedés feltételezésének semmi alapja nincs, mert Keleteurópában nem tudunk kimutatni egy olyan vadászkulturabázist, amelynek kisugárzó ereje Európa nyugati peremvidékéig terjedt volna. Ugy látszik, hogy a ládacsapdák a XVI—XVII. században már jelentékeny szerepet játszottak nyugateurópai területeken, mert *Fortin* patkányládájához hasonló, de belső idegzítéssel működő és egy ajtójú csapdák előfordulnak *Antonio Tempesta* (1555—1630) olasz művész rézmetszetein s erről a formáról *Manninen* nyugateurópai adatok nyomán azt írja, hogy „diese Falle geht auf westliche Vorbilder zurück."[57] A ládacsapda terjedt valószínű közvetlen népi síkon, de a nemzetközi kereskedelem révén is. A mult század végén Németországban gyárilag készítettek ilyen csapdákat s — nagyság szerint — 10—20 márkáért vesztegették darabját[58] akkor, amikor egy-egy ügyesebb kezű paraszt néhány deszkadarabból azonnal összeüti. Az egyik német gyár ismertető füzete alapján azután később egy norvég munka ajánlja ezt a vadgondozással, kártékony állatok irtásával foglalkozók figyelmébe ; akkor, amikor Skandináv területen a csapda a nép között már egészen biztosan el volt terjedve.[59] Nagyon valószínűnek látszik, hogy egy-egy ilyen eszköz terjesztésénél igen nagy szerepet játszottak a középkori féregirtók, akik faluról-falura vándoroltak csapdáikkal.[60]

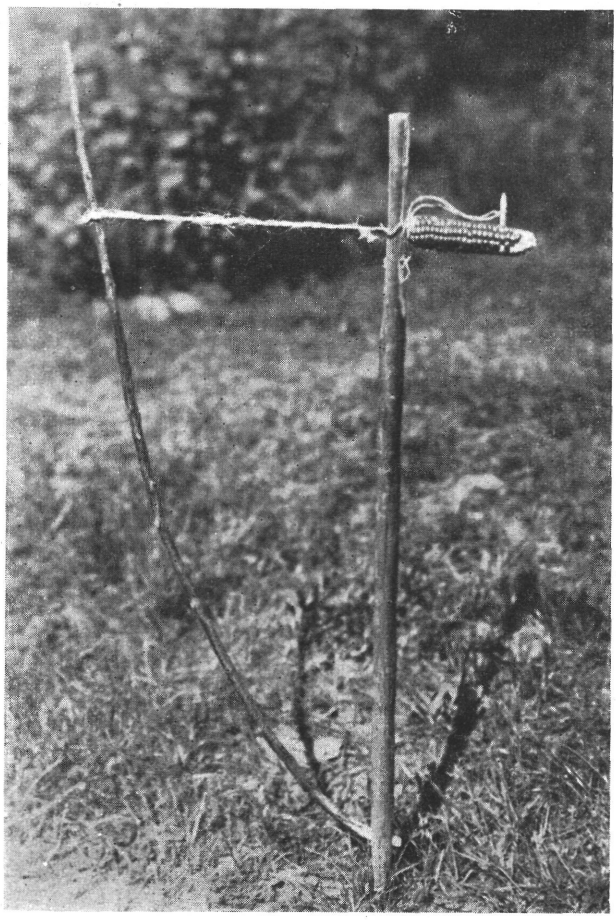

9. ábra. Ruszin madárhurok. Hankovica-Kisanna, Bereg m. — **Ruthenische Vogelschlinge.** Hankovica-Kisanna, Kom. Bereg, Ungarn.

[57] *Manninen*, 50. l.
[58] *Gille*, 79. l.
[59] *Wedel-Jarlsberg*, 9., 43. l.
[60] *Klapper*, id. munk.

A két deszkalappal működő szorítócsapda a kontinentáleurópai vadászkulturára jellemző; — a prehistorikus adatok kétségkívül bizonyítják, hogy a XIV. századi francia csapdák a prehistorikus Európa vadászkulturájának épen olyan emlékei, mint a mai keleteurópai előfordulások. A közvetlen kapcsolatot a kelet- és nyugateurópai előfordulás között semmi sem bizonyítja.

Az ismertetett farkaskert feltalálójának a francia *Sonninit* tartják,[61] akinek 1809-ben Stockholmban svéd fordításban is megjelent egy kis munkája a farkasfogásról s itt részletesen tárgyalja a farkaskertet.[62] *Sonnini* munkája nyomán a skandináv vadászirodalomban, mint francia találmányt, mint „Sonnini farkaskertjét" emlegetik, aminek téves voltára a szibériai és keleteurópai elterjedés alapján már *Lagercrantz* rámutatott, de a farkaskert eredetéről és terjedési irányáról ő sem nyilatkozik.[63] *Phoebus* közléséből láthatjuk, hogy a farkaskert már a XIV. században ismeretes volt Európában s így azt *Sonnini* nevével összekapcsolni teljesen helytelen. *Sonnini* forrását sajnos nem ismerjük. Kérdés az, hogy a XIV. századi francia előfordulás milyen viszonyban van a keleteurópai és a szibériai előfordulásokkal? Mivel hasonló csapdák északázsiai területeken általában ismeretlenek, valószínű, hogy a jakut és tunguz farkaskertek nem ősi vadászkultura elemek, hanem orosz közvetítéssel kerültek Szibériába, mint azt *Manninen* is véli.[64] Ebben az esetben orosz eredetűnek kell tartani a burját-mongol farkaskertet is. A keleteurópai farkaskertek viszonya a XIV. századi nyugateurópai előforduláshoz tisztázatlan. Ilyen farkaskerteket hazánk nagyobb uradalmaiban ma is használnak; — ezeket nyomatékosan figyelemmel kíséri a nép. Nagyon valószínű, hogy a népi kulturában való használatánál szerepet játszik a „gesunkenes Kulturgut" elve és ténye.

Az íjas csapda (5. ábra) és a bemutatott madárhurok (7. ábra) Eurázia különböző területén terjedt el. A nagy földrajzi elterjedés mellett, egyes történeti adatok teljesen ellentmondanak a nyugatról keletre történő terjedés valószínűségének. Így láttuk, hogy ez a hurok már ismeretes volt a finn-permi időben, használták a régi görögök és rómaiak. Az íjas csapda pedig előkerült *Stein Aurél* ásatásaival kapcsolatban Keletturkesztánból.[65] A zágrábi néprajzi múzeum folyóiratában ezt a hurkot tárgyalva rámutattam arra, „. . . . dass der erste Auftritt und der Ursprung dieser Hebelschlinge, auf der Balkan-Halbinsel unabhängig von den Völkern die sie jetzt gebrauchen sei. Kulturgeschichtlich muss man ihre Wurzeln noch im vorslavischen Kulturboden der Balkan-Halbinsel suchen. (Ezt a véleményt az azóta előkerült görög és római adatok megerősítik.) Die Slaven haben sie nur übernommen und haben aus ihr örtliche Formen entwickelt. Aus dem Vorkommen dieser Schlinge in Nordamerika und Nordeurasien kann man folgern, dass ihr Ursprungsort auf dem Gebiet des arktischen Nordasien war. Aber wie und wann sie auf die Balkan-Halbinsel gekommen ist, wissen wir heute noch nicht. Dies lässt sich nur mit Kenntnis der ganzen süd- und osteuropäischen und nordeurasischen Jagdkultur entscheiden. Allerdings machen uns

[61] *Sirelius*, 85. l.
[62] *Sonnini*, id. munk., *Svederus*, 100. l,
[63] *Lagercrantz*, 79. skk. l.
[64] *Manninen*, 47. l.
[65] *Stein*, I. k. 151. l.

diese Hebelschlingen darauf aufmerksam, dass auf der Balkan-Halbinsel das Relikt einer sehr alten Jagdkulturschichte lebt, das in seinen kulturgeschichtlichen Wurzeln zu den arktischen Gebieten gewisse Beziehungen hat."[66]

Az íjascsapdákkal is részletesen foglalkozva arra mutattam rá, hogy azok Európában két különböző kulturrétegbe tartoznak. A fiatalab kulturréteget a csapdák magyarországi, a másik és régebbi kulturréteget pedig a kontinentáleurópai (francia, német, szlovén) előfordulása alkotja. Mindkét kulturréteg összefüggésben van az ázsiaival. Ezzel kapcsolatban, a tárgyszociológia elvét tartva szemelőtt, azt látom, hogy ez a madárhurok is hasonló két kulturrétegbe tartozik. A hurok finn-ugor népek közötti előfordulása és magyarországi használata közvetlen összefüggésben lehet s a hurok épen úgy finnugor elem a magyarságnál, mint az íjascsapda. Ennek a valószínűségére különben már előbb is rámutattam,[67] nem felejtkezve el azonban arról a tényről sem, hogy a hurok olyan kulturfelépítményű területen fordul elő, amelynek a balkáni területekkel való kulturrokonsága kétségtelen. Mindenesetre az ormánsági és honti területeken kívül igen fontos lenne ennek a huroknak további magyarországi elterjedését ismerni.

Az íjascsapda és a fenti hurok aránylag magaskorú franciaországi előfordulása beletartozik egy széleskörű kontinentáleurópai elterjedésbe. Az elterjedés útja és viszonya az ázsiai elterjedéshez egyenlőre megoldatlan probléma; noha a közvetlen kapcsolat kétségkívül fennáll.[68] Mindenesetre ezek a jellegzetes euráziai vadfogóeszközök — ha közvetett úton is — csakis a népi kulturából kerülhettek a XVII. századi vadászirodalomba. Jelentőségüket bizonyítja az, hogy a hurokforma a román népek mai kulturájában is nagy területen ismeretes.

Összefoglalás.

A régi francia vadászirodalomban olyan vadfogó eszközök fordulnak elő, amelyek Keleteurópában és részben az egész euráziai kontinensen ma is ismertek. A hurkok és csapdák különböző kulturrétegbe tartoznak. A farkaskert (v. ö. 1. ábra) és a borító ládacsapda (6. ábra) a középkori nyugateurópai vadászkulturához tartozik s az euráziai vadászkultura alakulása szempontjából aránylag mindkettő fiatal elem. Pontosabb eredőhelyük eddig ismeretlen. Terjednek kelet felé, de nem egyforma erővel. A ládacsapda határvonala még csak Keleteurópában van; ezzel szemben a farkaskert már eljutott a távoli ázsiai (burját-mongol, jakut, tunguz) területekre. Ez esetleg bizonyítéka annak is, hogy a farkaskert a régibb, a ládacsapda pedig újabb, amire a különböző korú francia adatok is figyelmeztetnek.

A két deszkalappal működő szorítócsapda (v. ö. 2., 3. ábra) a prehistorikus Európa vadászkulturájának maradványa a középkori francia

[66] *Gunda*, 1938. 20. l.
[67] *Gunda*, 1938. 20. l.
[68] *Gunda*, 1939. b. Itt az íjascsapdával kapcsolatban a következőket írtam: „Es ist anzunehmen, dass das kontinentaleuropäische Vorkommen der Armbrustfalle eine frühe, des näheren noch unbekannte Kulturniederschlag Sibiriens, zu dem noch mehrere andere Elemente der Jagdkultur gehören, sein dürfte."

vadászkulturában. Ide csakis a népi kulturából kerülhetett. Épen úgy, mint az ijascsapda (5. ábra) és az ismertetett madárhurok (7. ábra), de ezek viszont egy régi euráziai kulturréteg emlékei s eredetileg északázsiai eredetűek.[69] A kulturréteg európai részének kialakulása és összefüggése az ázsiai résszel ma még megoldatlan probléma.

Ethnologiai szempontból a francia vadászkönyvek az euráziai vadászkulturák tanulmányozásánál nem mint kiinduló forrásmunkák jönnek tekintetbe, hanem mint a nyugateurópai vadászkultura fontos adattárai. Adataik az *általános* vizsgálatoknál épen olyan jelentőségűek, mint a mai népi adatok. Az aránylag magaskorú adatok az euráziai vadászkulturák alakulásának eddig még közelebbről meg nem határozott ősi rétegeit nem érintik.

Az európai (euráziai) vadászkultura fiatal elemeinek vizsgálatánál fontos tájékoztatást nyujtanak a francia vadászkönyvek az egyes vadfogóeszközök eredőhelyének meghatározásához s magának a fiatal elemnek a felismeréséhez.

Gunda Béla.

Irodalom.

1. *Berg G.* : Hjortfällen från Maramö, Värnamo Hembygdsförenings Årsskrift, 1933. 17—21. l.

2. *Bielenstein A.* : Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. II. k. Petrograd, 1918.

3. *Cooper J. M.* : Snares, Deadfalls and other Traps of the Northern Algonquians and Northern Athapaskans. The Catholic University of Amerika. Anthropological Series, No. 5. Washington D. C. 1938.

4. *Fischer A.* : Etnografja slowiańska. III. Polacy. Lwów—Warszawa, 1934.

5. *Fortin F. F.* : Les ruses innocentes. Amsterdam, 1695.

6. *Friderich, C. G.* : Vollständige Naturgeschichte der deutschen Zimmer-, Haus- und Jagdvögel. Stuttgart, 1876. Aufl. 3.

7. *Friedel E.—Mielke R.* : Landeskunde der Provinz Brandenburg. Bd. III. Die Volkskunde. Berlin, 1912.

8. *Gille A.* : Anleitung zum Fangen des Raubzeuges. Herausgegeben von der haynauer Raubthierfallen-Fabrik. Liegnitz, 1893.

9. *Gunda B.* : Eine ethnographische Parallele in der balkanischen und nordeurasischen Jagdkultur. Vjesnik etnografskog muzeja u Zagrebu, IV. k. Zagreb, 1938. 11—21. l.

10. *Gunda B.*: Népi vadfogó eszközök Magyarországon. Búvár, V. 444—448. l. 1939. a

11. *Gunda B.*: Die Armbrustfallen in Nordasien und ihre ethnologische Bedeutung, Ethnos, IV. 1939. b.

12. *Györffy I.* : Vadászat. A magyarság néprajza, II. k. Budapest, 1934. 27—63. l.

13. *Haberlandt A.* : Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Buschan, G. : Illustrierte Völkerkunde, II. 2. Stuttgart, 1926. 305—658. l.

14. *Hahr Th.* : Handbok för jägare och jagtvänner. I. k. Stockholm, 1881.

15. *Jaberg K. und Jud J.* : Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz. III. k.

16. *Jaworczak A.* : Wies Dabrówki powiat Lańcut. Lwów, 1936.

17. *Kauffmann H. E.* : Die Fallen der Thadou-Kuki in Assam. Zeitschrift für Ethnologie, 70. Jhg. 1938. 1—18.

18. *Klapper J.* : Fahrende Leute und Einzelgänger. Pessler W. : Handbuch der deutschen Volkskunde. I. k.

19. *Klemm M.* : Beitrag zur Volkskunde der Burjato-Mongolei. Baessler-Archiv, XVIII. Berlin, 1935. 99—129. l.

20. *Lagercrantz S.* : Fallgropar hos den svenska allgomen. Ymer, 1933. 67—90.

21. *Le Coq A. v.* : Volkskundliches aus Ost-Turkestan, Mit einem Beitrag von O. v. Falke. Berlin, 1916.

[69] V. ö. *Gunda*, 1938., *Gunda*, 1939. b.

22. *Lindner K.*: Geschichte des deutschen Weidwerks. I. Die Jagd der Vorzeit. Berlin und Leipzig, 1937.
23. *Lips J.*: Fallensysteme der Naturvölker. Ethnologica, III. k. Leipzig, 1927. 123—283. l.
24. *Lips J. E.*: Trap Systems among the Montagnais-Naskapi Indians of Labrador Peninsula. Statens Etnografiska Museum. Smärre meddelanden. Nr. 13. Stockholm, 1936.
25. *Lord W. B. and Baines T.*: Shifts and expedients of camp life. London, 1871.
26. *Manninen I.*: Die Sachkultur Estlands. I. k. Tartu, 1931.
27. *Moszyński K.*: Ethnogeographische Studien in Ostpolen. Sonderabdruck aus A Journey through the Eastern Provinces of Poland in the Year 1926. Krakau, 1929.a.
28. *Moszyński K.*: Kultura ludowa Slowian. I. k. Kraków, 1929. b.
29. *Obrebski J.*: Przycznki do lowiectwa wschodniej cześci polwyspu Balkańskiego. Lud Slowiański, III. k. Kraków, 1931. B 165—181. l.
30. *Pamfile T.*: Jocuri de copii adunate din satul Tepu (jud. Tececiu). Extras din: Analele Academiei Romane. Seria II. Tom. XXVIII. Bukuresti, 1906.
31. *Pák D.*: Vadászattudomány. I—II. k. Buda, 1829.
32. *Petrović P. Ž.*: Narodne lovačke sprave kod srba i chrvata. Lud Slowiański, Tom II. Kraków, 1931, B 182—197. l.
33. *Phoebus G.*: Le livre de la chasse de Gaston Phoebus. Transcrit en français moderne avec une introduction et des notes part Robert et André Bossaut. Paris, 1931.
34. *Pinho J.*: Ethnographia amarantina: A caça. Portugalia, Tom II. Porto, 1905—1908. 84—100. l.
35. *Seweryn T.*: Lowiectwo ludowe w Polsce. Lud. Slowiański. Tom II. Kraków, 1931. B 197—212.
36. *Sirelius U. T.*: Die Volkskultur Finnlands. Bd. I. Jagd und Fischerei in Finnland. Berlin u. Leipzig, 1934.
37. *Sirelius U. T.—Y. Wichmann*: Pari vanhaa pyydystä. Suom. pynnä, suom. nakki. Virittäjä, 1914. Helsinki. 96—101. l.
38. *Sonnini*: Beskrifning på en ganska enkel inrättning att fånga Vargar. Stockholm, 1809.
39. *Stein A.*: Innermost Asia. Detailed Report of Explorations in Central Asia, Kan-Su and Eastern Irān. Vol. I—III. Oxford, 1928.
40. *Swederus G.*: Skandinaviens Jagt, Djurfänge och Vildafvel, jemte Jagtlexicon. Stockholm, 1832.
41. *Thiébaud J.*: Bibliographie des ouvrages français sur la chasse. Paris, 1936.
42. *Tilander G.*: Remarques sur le Roman de Renart. Göteborg, 1923.
43. *Vakarelski Hr.*: Bit' na trakijskitě i maloazijskitě b'lgari. La Revu Thracienne, Vol. V. Sofia, 1935.
44. *Vakarelski Hr.*: Lovni sposobi i uredi. Lud Slowiański. Tom II. Kraków, 1931. B 149—164.
45. *Vlahovic M. S.*: Lov u Kolasinu. Beograd, 1933.
46. Der Vogelfänger und Vogeljäger in seinen verschiedensten Arten. Erster Theil. Nürnberg, 1823.
47. *Wedel-Jarlsberg G.*: Litt om rovdyrfangst uten saks. Oslo, 1932. Soertrykk av N. J. et F. Fs. tidsskrift, hefte 3/4., 1932.
48. *Werth, H,*: Altfranzösische Jagdlehrbücher nebst Handschriftenbibliographie der abendländischen Jagdliteratur überhaupt. Zeitschrift für romanische Philologie, Bd. XII. 1888. 146—191. l., XIII. 1889. 381—415. l. Külön is megjelent: Halle a. S. 1889.

*

Ethnologische Beziehungen der Angaben alter französischer Jagdbücher. Seit dem XIII. Jahrhundert sind zahlreiche französische Handschriften und aus den späteren Zeiten gedruckte Jagdbücher erhalten, die für die Forscher, die sich mit den ethnologischen Fragen der europäischen Jagd befassen, hochinteressante Fundgruben bieten. Diese Werke beschäftigen sich selbstverständlich in erster Linie mit der herrschaftlichend Jagd, bzw. der Treibjagd (auf Hirsche, Wildschweine). Mit besonders viel Mühe wird hier erörtert, wie die Jagdhunde geschult, versorgt und geheilt werden müssen, was übrigens für die ganze Jagdliteratur des Mittelalters bezeichnend ist. Der Wert dieser Werke ist recht verschieden. Selbständige Arbeiten gibt es sehr wenig, es kommt häufig vor, dass die Auktore von den ihnen vorangehenden Verfassern ohne Veränderung ganze Abschnitte übernehmen. Neben der Erörterung der Jagdmethoden

herrschaftlicher Kreise findet man zahlreiche Belege für Fallen und Schlingen. Der grösste Teil der in der alten französischen Jagdliteratur beschriebenen Fallen und Schlingen ist im osteuropäischen Raum noch in Gebrauch. Dieser Umstand verleiht ihnen vom ethnologischen Standpunkt ein besonderes Interesse. Es ist nämlich von vorneherein einleuchtend, dass die alten westeuropäischen Belegstücke auf die Quellen der volkstümlichen Jagdkultur in Osteuropa ein Licht werfen. Doch nicht in jedem einzelnen Falle. Genaue ethnologische Untersuchungen können sichere Beweise dafür liefern, dass wir in den französischen Jagdbüchern uralte volkstümliche Fangarten vor uns haben, die in Bezug auf ihren Ursprung vom westeuropäischen Kulturboden grösstenteils unabhänglich sind.

Dafür führt Verf. Beispiele aus den Werken des *Phoebus* (XIV. Jh.) und *Fortin* (XVII. Jh.) an und gelangt zu folgenden Resultaten :

Es kommen in den alten französischen Jagdbüchern Fangvorrichtungen vor, die in Osteuropa und zum Teil auf dem ganzen Kontinent Eurasiens noch heute bekannt sind. Die Schlingen und Fallen gehören verschiedenen Kulturschichten an. Der Wolfsgarten, den *Phoebus* beschrieben hat (vgl. Abb. 1.) und die Kastenfalle von *Fortin* (Abb. 6.) zählen zur westeuropäischen Jagdkultur des Mittelalters. Vom Standpunkt der Entwicklung der Jagdkultur Eurasiens stellen beide Elemente jüngeren Ursprungs dar. Ihre genaue Heimat ist bisher noch unbekannt. Sie verbreiten sich gegen Osten, jedoch nicht mit gleicher Intensität. Gleichzeitig als die Grenzlinie der Kastenfalle noch in Osteuropa ist, hat sich der Wolfsgarten schon weit nach Asien (unter den Burjat-Mongolen, Jakuten und Tungusen, usw.) verbreitet. Hierin besteht vielleicht ein weiterer Beweis dafür, dass der Wolfsgarten späteren und die Kastenfalle neueren Datums ist, worauf auch die französischen Belege verschiedener Zeiten verweisen.

Die Tretfalle des *Phoebus* (vgl. Abb. 2, 3.) ist in der mittelalterlichen französischen Jagdkultur ein Relikt von der Jagdkultur des prähistorischen Europa. Zweifellos entstammt sie der volklichen Kultur, ähnlich wie die Armbrustfalle (Abb. 5.) und die mit komplizierten Auslösemechanismus versehene Hebelschlinge (Abb. 7.), welche zwar Überreste einer alten eurasischen Kulturschicht darstellen und ursprünglich aus Nordasien herstammen. Die Entwicklung dieser Schicht in Europa und ihr Zusammenhang mit dem asiatischen Erdteil ist heute noch ein ungelöstes Problem. Verf. weist darauf hin, dass die Armbrustfalle und die Hebelschlinge (Abb. 8., 9.) in Europa zwei verschiedenen Kulturschichten zugehören. Die jüngere Schicht bildet die Falle und Schlinge in Ungarn und die ältere ihr Vorkommen auf kontinentaleuropäischem Gebiet. Das sachsoziologische Prinzip vor Augen haltend und in Anbetracht der Tatsache, dass die Armbrustfalle und die Hebelschlinge auch unter den finnisch-ugrischen Völkern aufzufinden ist, kann man es für sehr wahrscheinlich halten, dass diese bei den Magyaren finnisch-ugricher Herkunft sind und die ugrische Volkssicht der Magyaren sie noch aus der uralischen Urheimat mit sich gebracht hat. (Vgl. *B. Gunda* : Eine ethnographische Parallele in der balkanischen und nordeurasischen Jagdkultur. Vjesnik etnografskog muzeja u Zagrebu. Bd. 4. Zagreb, 1938. *B. Gunda* : Die Armbrustfallen in Nordasien und ihre ethnologische Bedeutung. Ethnos IV. Stockholm, 1939.)

Vom ethnologischen Gesichtspunkt kommen die französischen Jagdbücher bei der Erforschung der eurasischen Jagdkulturen nicht so sehr als Quellenwerke, die etwa den Ausgangspunkt der Arbeit bilden, in Betracht, sondern vielmehr als Belegsammlungen, die für die Aufdeckung der westeuropäischen Jagdkultur von hoher Bedeutung sind. Ihre Angaben erweisen sich bei *allgemeinen* Untersuchungen ebenso bedeutungsvoll, wie die volklichen Angaben von heute. Und wenngleich die französischen Daten noch so hohen Alters sind, so berühren sie die vorläufig unerforschten alten Schichten der Entwicklung der Jagdkulturen Eurasiens doch nicht. Die französischen Jagdbücher bieten zur Erforschung der jüngeren Elemente der europäischen (eurasischen) Jagdkultur eine wichtige Wegweisung, um den Herkunftsort der einzelnen Fanggeräte zu bestimmen und festzustellen, welches dieser Elemente das jüngere ist.

Néprajzi múzeológia.

Az alábbiakban a néprajzi gyüjtemény korszerű leltározási módjairól és a gyüjtemény múzeumtechnikai szempontból szükséges csoportosításáról szólunk.

Hogy valamely gyüjtemény, gyorsan és teljes mértékben, a tudományos kutatás rendelkezésére állhasson, ahoz részletesen leíró leltárra, cédulakatalógusra és többrendbeli speciális mutatóra van szükség. Ezek nélkül nagyobb gyüjteményt áttekinteni, azon uralkodni, bármely tárgyat a lehető legrövidebb időn belül megtalálni, képtelenek vagyunk. A gyüjtemény, ha áttekinthetetlen, elveszíti tudományos aktivitását, a tárgyak u. n. *rejtőzése* folytán a múzeum tudományos intézet helyett lomtárrá züllik és jó, ha a nagyközönség számára kívánatos kiállítás követelményeinek, úgyahogy megfelel. A gyüjtemény szűkszavú, csak a tárgy nevének felírására szorítkozó leltározása és a speciális katalógusok híján előállott áttekinthetetlenség, nemcsak a múzeum tudományos munkáját sorvasztja el, hanem lehetetlenné teszi a néprajzi gyüjtés korszerű megszervezését is.

Európai nívójú Néprajzi Múzeumnak ma már nemcsak az a feladata, hogy a magyar népi kultúra tárgyi és szellemi javait összegyüjtse, megőrizze és a tudományos kutatás számára hozzáférhetővé tegye, hanem a néprajztudomány módszerével fel is kell dolgoznia a begyüjtött anyagot. A múzeum nem lehet csak elraktározási intézmény, azonban, hogy tudományos feladatainak megfelelhessen, elsősorban a begyüjtött anyagot kell múzeumtechnikai szempontból korszerű módon kezelnie. E tekintetben elsőrendűen fontos az anyag leltározása.

Az a leltározási mód, amely csak a tárgy nevét és származási helyét tartja számon, alig ér többet a semminél. Sajnos, a hazai múzeumok legnagyobb része, mind a mai napig, ezt a módját alkalmazza a leltározásnak.

Ez év tavaszán az Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tárában új leltározási módot, az u. n. *leíró leltározási módot* vezettük be. Ennek a lényege az, hogy a Múzeumba bekerült tárgyat a lehető legrészletesebben leírjuk, lerajzoljuk, vagy ha olyan természetű, hogy a lerajzolása nagyon körülményes lenne, lefényképezzük és a fényképet ragasztjuk be a leltárkönyvbe (1. ábra). A tárgy leírásánál a pontosságra kell törekednünk, azért már a tárgyak gyüjtése közben a legnagyobb körültekintéssel fel kell jegyeznünk minden adatot, ami a tárggyal kapcsolatos. A legfontosabb adatok feljegyzésére kis füzetet, az u. n. *gyüjtőnaplót* állandóan kéznél tartjuk. Ebben a megfelelő rovatokba a következőket írjuk be: 1. a tárgy *sorszámát*, amilyen sorrendben a tárgyakat gyüjtöttük, 2. *a tárgy nevét*, ahogyan a tárgyat a köznyelvben, a tudományban nevezzük, pl. *sarló*, 3. *hol találtuk*, 4. *hol készítették*, 5. *ki készítette* (pl. faekét a *faragó molnár*), 6. *kinél találtuk* (ennek a feljegyzése azért fontos, mert ebből tudjuk meg, hogy ki volt a tárgy tulajdonosa), 7. *vétel* (ide a tárgy vételárát írjuk be), 8. *ajándék* (ebbe a rovatba pedig a tárgy becsértékét), 9. *a tárgy kora* (mindig meg kell kérdeznünk a tárgy tulajdonosát afelől, vajjon hány éves lehet a tárgy. Pontos adatot nem kapunk ugyan, de ezáltal is sokat megtudhatunk a tárgyról), 10. *leltári szám*, ezt a rovatot csak a gyüjtőútról való hazatérésünk után tölthetjük ki, 11. *megjegyzés*, ebbe a rovatba írjuk be a tárgy *népi nevét*, pl. az olajprés népi neve Tiszacsegén *sotú*. A tárgyak népi nevét mindig a legnagyobb gonddal és kiejtés szerint kell felírnunk.

Ezeket az adatokat okvetlenül fel kell jegyeznünk minden tárgyról, azonban ennyi adat távolról sem elég a tárgy beleltározásához. A további adatokat jegyzetünkből fogjuk bevezetni a leltárkönyvbe. Tárgyakat ugyanis sohasem gyüjthetünk úgy, mint az ócskás, hogy felmegyünk a padlásra, a félszer alá és összeszedünk egy csapat holmit s amire meg tudunk alkudni, annak feljegyezzük a nevét, esetleg a *gyüjtőnapló* minden rovatát kitöltjük és avval odébb állunk. Minden tárgyat valamire használnak, vagy ha már nem is, de

valamikor használtak; fel kell tehát jegyeznünk a tárgyak használati módját, pl. a kasza esetében, hogy minek a kaszálására és mi módon használták a kaszát, a különböző növények (fű, lóhere, búza stb.) kaszálásához hogyan szerelték fel (pl. csapót szereltek rá stb.). Hogyan tartják rendben, hogyan élezik (pl. kalapálják, vagy köszörülik stb.). Rengeteg szokás (pl. kaszát nem lehet kölcsön adni), hiedelem és babona tapad a tárgyhoz és használatához. Ezeket mind fel kell jegyeznünk, mert részletes adatok nélkül nem sokkal ér többet a tárgy, mint a fog, amely koponya nélkül került elő az ásatáskor. A tárgy életét, sorsát és szerepét csak ilyen módon tudjuk megállapítani, megérteni és a tárgyat a tudomány számára használhatóvá tenni.

A beleltározás. Gyüjtőutunkról hazatérve, az a legelső dolgunk, hogy a *gyüjtőnapló* alapján beírjuk gyüjtésünk eredményét a *törzskönyvbe*; egész röviden csak azt, hogy hány darab tárgyat és miféle tárgyakat hoztunk, vettünk vagy kaptunk ajándékba. Beírjuk a helyet, a megyét, ahol a gyüjtést végeztük és a gyüjtés dátumát, valamint a gyüjtő nevét. Megállapítjuk a tárgyak leltári számát és azokat beírjuk a gyüjtőnaplóba az egyes tárgyak után; ennek az eljárásnak a leltározáskor látjuk hasznát, mert így nem zavarjuk össze a tárgyak leltári számait.

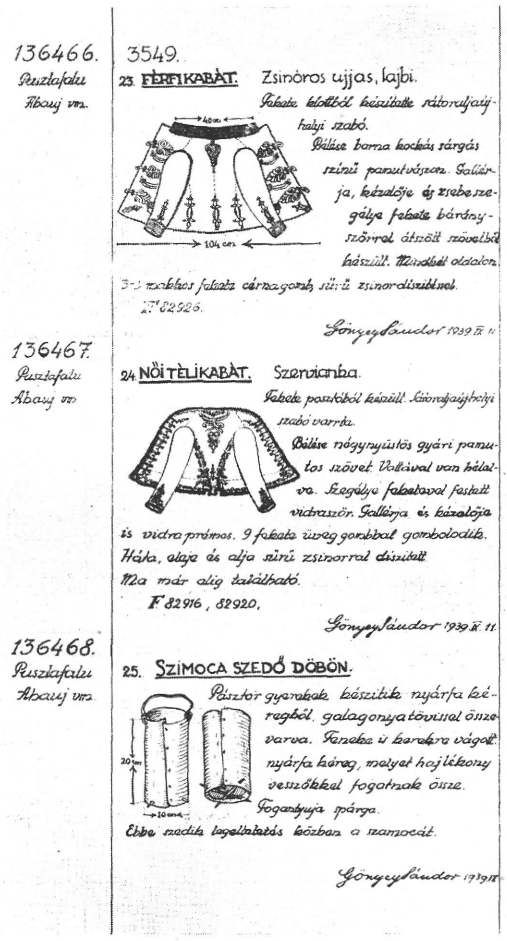

1. ábra. A leíró leltárkönyv egy lapja. A lap mérete 24 x 38 cm. — **Seite aus dem Inventarbuch.** Originalgrösse 24 x 38 cm.

Miután a gyüjtött anyag törzskönyvi számot és minden egyes tárgy leltári számot kapott hozzáláthatunk a beleltározáshoz. Az 1. ábrán bemutatott leltárkönyvlap baloldali margójára írjuk a leltári számot (pl. az 1. ábrán 136466). A leltári szám alá írjuk a tárgy lelőhelyét és az alá a megyét. A törzskönyvi számot ugyanarra a vonalra írjuk, mint a leltári számot, csak a margó vonaltól jobbra (pl. az 1. ábrán a 3549. törzskönyvi szám). Ha a leltározást nem üres oldalon kezdjük, az esetben az előbbi beírás után legalább két sort mindig üresen kell hagynunk.

A törzskönyvi számot mindig csak egy esetben írjuk be. Az egy gyüjtés alkalmával behozott tárgyak u. i. egy törzskönyvi számot kapnak. Az egy

törzskönyvi szám alatt szereplő tárgyakat leltári számaikon kívül sorszámmal is jelöljük (pl. az 1. ábrán a 136466. leltári szám alatt beleltározott tárgynál a 23-as szám). Ezek a sorszámok azonosak a gyüjtőnaplóban szereplő sorszámokkal és leltározáskor mindig a tárgy lelőhelyével egy vizszintes vonalra, de a margó vonaltól jobbra íródnak (1. ábra).

A tárgy sorszáma után írjuk be — ugyanarra a vonalra — a tárgy köznyelvi nevét, ahogy a tárgyat a tudományban nevezzük (pl. Női télikabát) és ezt *pirostintával aláhúzzuk.* A tárgy köznyelvi neve után a *tárgy népi nevét* írjuk be *pirostintával és fonetikusan* (pl. szërvijáŋka).

Ha mindezzel készen vagyunk, csak akkor következik a tárgy lerajzolása, vagy fényképének a beragasztása. A fénykép lehetőleg ne legyen nagyobb 6 x 9-es méretűnél, kisebb lehet, oly méretig, hogy a tárgy azonosítására még alkalmas legyen. Ha lerajzoljuk a tárgyat, ügyeljünk arra, hogy rajzunk a tárgy minden lényeges szerkezeti elemét és díszítését feltüntesse; ha kívánatosnak mutatkozik, rajzoljuk le a tárgyat több oldalról is. Nagyon fontos, hogy a rajzon a tárgy méreteit feltüntessük, de éppen olyan lényeges az is, hogy a tárgy részeinek a neveit is megadjuk. A részek neveinek feltüntetése kétféle módon is történhetik: 1. minden egyes részhez odaírjuk a nevet, 2. úgy, hogy a részeket betűkkel vagy számokkal látjuk el és ezek alapján a tárgy leirásszövegében csak hivatkozunk a részek neveire. Hogy melyik módot alkalmazzuk, azt mindig a tárgy, illetve a rajz határozza meg.

A rajzot vagy fényképet a szöveghasáb baloldali részében helyezzük el (l. 1. ábra); általában a célszerűség legyen az irányadó, de a csínre is vigyáznunk kell.

Készen levén a rajzzal, vagy a fénykép beragasztásával, hozzáfoghatunk a tárgy leírásához, amit azzal kezdünk: *milyen formájú a tárgy, milyen anyagból készült, hol szerezték be ezt az anyagot, hogyan, milyen eszközökkel, kinek a részére, milyen célra és ki készítette a tárgyat.* Ha valamiféle mesterember készíti a tárgyat, hová, milyen vásárokra viszi eladni készítményét vagy miféle emberek hozták a tárgyat oda, ahol azt megtaláltuk (pl. bizonyos dézsákat, fakanalakat a sárosi tótok stb.). Fontos azt is tudnunk, hogy az, akinél a tárgyat találtuk, helyben született-é vagy máshonnét költözött oda és magával hozta a tárgyat is. Ugyanilyen lényeges annak a megkérdezése is — különösen egyedül álló tárgyak esetében — hogy az illető *a tárgyat nem valahol hadifogságban ismerte-é meg és onnét hozta,* vagy a hadifogságban használt tárgy után emlékezetből maga készítette. Ez a körülmény mindig feltüntetendő a leltárkönyvben. Ily módon igen becses adatokat nyerünk a tárgyak vándorlására vonatkozóan.

Mint már fentebb említettük, le kell írnunk a tárgy életét munkában és azt a sorsot, ami reá vár, ha elsődleges szerepéből kiöregedett, kikopott (pl. mi történik egy elöregedett, elkopott vagy eltört kaszával? Az ormójából kaszakalapáló kalapács élet csinálnak, esetleg fúrót alakít belőle a cigány, a lapjából dudvavágó kés lesz vagy perzselt disznó vakaró kés stb. Különösen tanulságos, hogy mi mindent csinálnak egy elnyűtt csizmából!) Röviden szólva, írjunk be a leltárkönyvbe minden adatot, amely a tárgyról, annak szerepéről és sorsáról tudósítja a jelen és eljövendő idők érdeklődőit, tudományos kutatóit. Elrettentő példaként idézzük mindig emlékezetünkbe azt a leltározási módot, amely a tárgy leltári számán kívül csak annyit ír fel: *Kasza. Magyarország!*

Vigyáznunk kell arra is, hogy valamely több darabból álló tárgyat (minő pl. egy közös karikán lógó, több önálló darabból álló pásztorkészség), annak minden egyes darabját külön-külön leltári szám alatt leltározzuk be, ez esetben azonban a legelső darab beleltározásakor az együttes kép és a teljes készség leírása is elkészítendő. A további darabok beleltározásakor már csak utalunk erre az első részletes leírásra, de az éppen leltározott darab önálló funkcióját (pl. a tűzütő acél használati módját), formáját, készítési módját stb.

mindig részletesen leírjuk és a tárgyat lerajzoljuk. Az együvé tartozó tárgyak külön-kölön való beleltározásának az a gyakorlati haszna, hogy ezáltal elkerülhető az a zavar, ami abból adódik, hogy néhány tárgy ugyanazt a leltári számot viseli. A múzeumban minden tárgy önálló egész és ennek megfelelően önállóan is kell azokat beleltározni.

Fel kell tüntetnünk végül azt is, hogy milyen nemzetiségű egyéntől származik a tárgy (pl. rutén, tót, német, szerb, horvát, oláh stb.). Ezt a megjelölést, hogy minél feltűnőbb legyen, mindig a leltári beírás végére hagyjuk és új bekezdéssel és eféle szöveggel írjuk be a leltárkönyvbe: *Rutén nemzetiségű egyén használatában volt a tárgy.* A *rutén* szó helyébe mindig az adott nemzetiséget feltűntető szó irandó és csak ezt a szót, piros tintával is aláhúzzuk. Ha a tárgy magyar emberek használatából került a múzeumba, azt nem tüntetjük fel, hiszen magyar néprajzi gyüjteményről van szó.

A nemzetiségi egyénektől származó tárgyak beleltározásakor azért nagyon fontos a nemzetiség feltüntetése, mert ily módon válik lehetővé annak a tisztázása, hogy vegyes nemzetiségű területeken mi a különbség az egyes nemzetiségek szellemi és tárgyi kultúrája között: formai, szerkezeti és tartalmi tekintetben. Csak így tudjuk felmérni az egymás mellett lakó vagy egymással keveredett népek kultúrállományát, az egyes kultúrák állóképességét, megtartó erejét és más kultúrákra gyakorolt hatását; csak így tudunk kultúrhatárokat megvonni.

Miután a leltározás szövegével készen vagyunk, hátra vannak még a különféle utalások és a gyüjtő névaláírása (l. 1. ábra). A névaláírás mindig jobb felől kerüljön a szöveg alá és lehetőleg egy-két sor kihagyásával. Az aláírás után írjuk oda mindig a gyüjtés dátumát is.

Az utalásokat ugyancsak a szöveg alá írjuk, de mindig balfelől. Az Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tárában a következő lehetséges utalások kerülnek a leltári beírás szövege alá: *EA: 1; 3* (EA: 1; 3 = Ethnologiai Adattár — erről alább részletesen szólunk — száma és oldalszáma. Ez az utalás azt tünteti fel, hogy pl. a beleltározott kasza adatait kiegészíti az Ethnologiai Adattár megadott helyén leírt aratás stb.) *Gyn: 210: 5* (Gyüjtőnapló száma ás a tárgy sorszáma. — Az 1. ábrán beleltározott tárgyakat még gyüjtőnapló használata nélkül gyüjtöttük, azért nincs azoknál a gyüjtőnapló feltüntetve.) *F 82926* (A tárgyról készült fényképfelvételek leltári száma.) *R 20* (A tárgyról külön a rajzgyüjtemény számára készített rajz leltári száma.) *KL 6200* (A tárgyról készült klisé leltári száma). *Diap. 25* (A tárgyról készült diapozitív leltári száma). *Film 4* (A tárgyról készült mozgófelvétel leltári száma). *sz-F 8* (A tárgyról készült színes felvétel leltári száma).

Nem szólottunk még arról, hogy mire használjuk a leltárkönyv jobboldali margóját. Ennek a margónak az a rendeltetése, hogy oda írjuk be a tárggyal kapcsolatos későbbi megjegyzéseket, pl. ha a tárgyat elcseréltük valamely külföldi múzeummal vagy valami más történt a tárggyal.

Megemlítjük, hogy a leltározást a Néprajzi Múzeumban külön álló íveken végezzük. Az íveket 24x38 cm nagyságban külön kellett vonalaztatnunk, illetve csak a két margót, amelyek közül a baloldali 5, a jobboldali pedig 4 cm széles. A leltározáshoz mindig egy ívet veszünk kézbe és annak mind a négy oldalára írunk. Egy íven dolgozva nagyon kényelmesen készíthetjük el a rajzokat s azonkívül az az előnye is meg van, hogy egyszerre többen is leltározhatnak, mig ha könyvvé volnának fűzve az ívek, csak egymás után folyhatna a leltározás. Még ennél is nagyobb előny az, hogy az egyes ívekre minden további nélkül ragaszthatunk fényképeket, mert az ívek bekötésekor vócot tehet a könyvkötő oda ahol kép van. Bekötött leltárkönyvbe nem igen lehet képet beragasztani, mert sok kép beragasztása úgy megduzzasztaná a leltárkönyvet, hogy be sem lehetne csukni. Mi a Néprajzi Múzeumban, a bekötéskor minden egyes lap közé egy-egy vonalozatlan fehér ívlapot is behelyezünk, amelyekre utólagosan rajzolni vagy a tárgy leltári adatait kiegészítő jegyzeteket is lehet írni.

A könyveket erős nyersvászonkötéssel látjuk el és egy-egy könyvbe csak annyi ívet köttettünk, hogy egy-egy könyv vastagsága fedelestül 4 cm legyen. Vastagabb könyvek a használatban hamar rongálódnak.

A cédula-katalógus.

A cédula-katalógus a múzeum legfontosabb és leggyakrabban használt segédeszköze. Szerepe és használati módja ugyanaz, mint a könyvtárak cédula-katalógusaié. Kétféle cédula-katalógusra van szükség: 1. szak vagy tárgyi cédula-katalógusra és 2. földrajzi vagy topográfiai cédula-katalógusra.

A kutató a cédula-katalógus alapján találja meg a múzeumban lévő, őt érdeklő tárgyat.

Hogy a cédula-katalógust elkészíthessük, ahoz szakcsoportokra kell osztanunk a népi kultúra tárgyi anyagát. Mi erre a célra, u. n. lovasok által a legmesszebbmenő részletességig tagolható, XV szakcsoportra osztottuk a magyar népi kultúra tárgyi anyagát:

I. Gyüjtögető gazdálkodás.
II. Halászat.
III. Vadászat.
IV. Gazdálkodás.
V. Állattenyésztés.
VI. Teherhordás, közlekedés.
VII. Építkezés.
VIII. Házberendezés.
IX. Táplálkozás és a konyha eszközei.
X. Mesterség.
XI. Ruházat.
XII. Hagyomány és tárgyai.
XIII. Gyógyítás, rontás és tárgyai.
XIV. Vigalom, játék és tárgyai.
XV. Egyház, kegyelet és tárgyai.

Ugyanezt a csoportosítást alkalmazzuk a fényképgyüjtemény cédula-katalógusánál és a klisé-gyüjtemény cédula-katalógusánál is. Hasonló szakcsoportokba osztjuk a nem magyar (rokon-, szomszédos- és tengerentúli népek) anyagot is, sőt a könyvtár cédula-katalógusát és az Ethnologiai Adattár kicédulázott anyagát is ilyen szakcsoportosításban rendezzük el. Természetesen e két utóbbinál, a folklore felosztás szempontjainak megfelelően, a felosztás kibővül. (Erről más alkalommal részletesebben írunk.) Hasonlóképpen speciális beosztása van a népzenei gyüjteménynek is. Az antropologiai gyüjtemény pedig teljesen önálló osztály, amely a maga sajátos módszereinek megfelelő beosztással, leltározással él.

Nagyon fontos, hogy különböző gyüjtemények (tárgyi-, fénykép-, diapozitív-, klisé-, rajz-, filmgyüjtemény, az Ethnologiai Adattár és a könyvtár) azonos szakcsoportokra legyenek osztva, mert ezáltal az egyöntetűség által nagyon leegyszerűsítődik és gyorssá válik a gyüjtemények együttes használata. Ha pl. valaki a *tűzikutyákkal* óhajt foglalkozni, akkor a *Táplálkozás és a konyha eszközei* tárgyi cédula-katalógus megfelelő lovasa alatt megtalálja a tűzikutyákat; nemcsak a tárgyi-, hanem a fénykép-, rajz- stb. gyüjteményekben, sőt az Ethnologiai Adattár anyagában is. A könyvtárban sajnos ezidőszerint még szakkatalógus sincs, nemhogy a könyvtár anyaga részletesen ki volna cédulázva. A könyvtárak kicédulázása, különösen, ha nagy könyvtárról van szó, meglehetősen hosszadalmas munka, azért ezt a feladatot a könyvek beérkezése alkalmával nyomban el kellene végezni. Vidéki múzeumok, amelyek még aránylag kis terjedelmű szakkönyvtárral rendelkeznek, jólteszik, ha ezt a kicédulázást minél hamarabb elkezdik. A kicédulázás lehet egészen részletes, vagy csak a főbb szakcsoportokra kiterjeszkedő. Nagyon hasznos, ha a könyvek ábra anyagát külön kezelt cédula-katalógus alapján kicédu-

lázzák. (Ilyent láttam az Észt Néprajzi Múzeumban, Tartuban. Ott úgy jártak el, hogy fölös példányokat vettek az egyes művekből, az ábrákat kivágták és a cédula katalógus kartonjaira felragasztva, szakcsoportok szerint rendezték.)

Mielőtt rátérnénk a cédula-katalógusok kitöltésére, vegyük sorra, hogy mi tartozik külön-külön a fenti szakcsoport mindegyikébe.

I. Gyüjtögető gazdálkodás. Ide tartozik minden olyan tárgy, amit az ember nem a tudatosan megszervezett *termelőgazdálkodás* körébe vágó élelem és más szükségleti tárgy megszerzése közben használ. Ilyen pl. a fakéregből készült *szimócás döbön*, amibe palócföldön a vadontermő szamócát szedik, vagy az a rúdra erősített bundadarab, amellyel a jég alatt gyüjtik a sulymot és sokszáz különféle tárgy ezenkívül.

Mint mondottuk, az egyes szakcsoportokat lovasok segítségével osztjuk alcsoportokra. A gyüjtögetőgazdálkodásnál ebből a célból csak három főlovast alkalmazunk s az ezek alá tartozó anyagot melléklovasokkal osztjuk kisebb csoportokra. A főlovasok a következő három nagy alcsoportra osztják a gyüjtőgazdálkodást:

1. Növényvilág.
2. Állatvilág.
3. Ásványvilág.

Megjegyzendő, hogy a dolog természete szerint, nem soroljuk a gyüjtögető gazdálkodás körébe állatoknak a gyüjtögetését, minő pl. a madárfiókák szedése, vagy a halak kézzel való fogása, stb. Ezek az eljárások már a vadászat és a halászat területére tartoznak, azoknak a legegyszerűbb, eszköztelen megnyilatkozási formái.

Ha mégis szerepel a gyüjtögető gazdálkodás szakcsoportban *állatvilágból* eredő anyag is, az csupán az *állati eredetű* termékek, pl. vadmadár tojásszedés, gyapjú gyüjtögetés bogáncsról, tüskebokrokról, tollak gyüjtése (daru, túzok, kócsag és sastollak vagy északon a vadludak tollának gyüjtése), állati eredetű csontok, kagylók, a gyöngyszedés, szivacs és korállgyüjtés, stb. és az állati ürülék szedése (pl. a csilleiek guanógyüjtése vagy az Alföldön a száraz marhaganészedés, amit a tiszacsegeiek *bélfának*, a karcagiak pedig *kunkoxnak* neveznek tréfásan). Nagyon fontos a vadmézgyüjtés is.

Legtágabb tere nyilik a gyüjtögető gazdálkodásnak a növényvilágban, ahol a gombákon, vadgyümölcsökön, bogyókon kívül megszámlálhatatlan sok ét- és gyógynövényt is gyüjtenek; sok gyökeret, gumót ásnak és magvat szednek. A tüzelőanyagok nagyrésze is gyüjtögetéssel kerül a tűzhelyek tüzére.

Az ásványvilágbeli anyagok közül az ivóvízgyüjtése (mészkőterületeken esők alkalmával), továbbá a szíksósöprés, itt-ott a konyhasó gyüjtése jöhet számításba; azonkívül bizonyos ásványok gyüjtögetése (pl. a különféle *földfestékek, agyagfajták*, a *lávaüveg*, az ú. n. *zöldkő* vagy *szarukő*, sőt az *aranymosás* is.)

II. Halászat. Itt a következő alcsoportokat vesszük fel:

1. *Kézzel való halászat.*
2. *Állatokkal való halászat*, pl. beleverik a vízbe a disznónyájat, vagy a ménest és azzal alaposan felkevertetik, kotúvá vágatják a vizet és a fuldokló, felszínre vetődő, elkábult halat kézzel, mereggyűvel fogják, bottal verik; vagy valamilyen madarat, pl. sast használnak halászásra, esetleg a gémektől szedik el az általuk agyonvágott halat.
3. *Rekesztő halászat*, aminő a dugázás, a különféle cégék; csigolyalesdű; vejszék vagy vészek, léckák, kalickák; varsák és csapathálók, stb,
4. *Kerítő halászat*, ebbe a csoportba tartoznak a kerítő hálók, kétköz-, piritty-, kecseghálók és a gyalom, nemkülönben a jégalatti halászat nagy kerítő-hálói.
5. *Emelő halászat*, idetartoznak a különféle emelőhálók, csempelyek,

ághegyhálók, szákok és mereggyűk, stb.

6. *Hajtóhalászat*, amelynek módjai a halzavarás, turbokolás, matatás, Tiszaverés, stb. Idetartoznak a különféle őrhálók is.

7. *Állítóhalászat*, az úszó és álló hálók, méthálók, marázsahálók és eresztőhálók sorolandók ebbe a csoportba.

8. *Keresőhalászat* csoportjába a székelykereső hálók, kusza- és hosszúkecehálók, gyér- és a kaparóhálók tartoznak.

9. *Vetőhalászat*, amelynek szerszámai a székelység vetőhálói, a rokolya- vagy pendelyhálók, a különböző folyókon használt vetőhálók és rácháló, stb.

10. *Tapogató halászat*. Ebbe a csoportba nem vesszük be természetesen a kézzel való tapogató-, kereső halászatot, sem az állatokkal felvágatott kotús vízben való kézi halászatot, hanem csak az ú. n. *tapogatóval* való halászatot.

11. *Hurokvető halászat*, mindenféle hurokkal való halászat ide sorolandó.

12. *Szigonyos halászat*, a különféle szigonyokkal történő halászat és eszközei, nemkülönben a nyilazó halászat és a vágó horgok tartoznak ide.

13. *Horgászat*.

14. *Mérgező halászat*, ide a különböző mérgekkel, kábítószerekkel történő halászeljárások tartoznak; minők pl.: mérgezés oltatlan mésszel, kutyatejfűvel, kenderáztatás által, stb., sőt a robbanószerek alkalmazásával történő halászat is ide veendő.

15. *Rákászás*.

A pákász halászt, mint a gyüjtögető életmódot folytató legsajátosabb embertípust nem osztjuk külön csoportba, de ha az ő szerszámairól, életéről van szó, azt mindig feltüntetjük a leltározás szövegében vagy az Ethnológiai Adattár céduláin.

III. **Vadászat** anyagának beosztásakor szintén tekintettel vagyunk az Ethnológiai Adattár kicédulázására is, hogy az anyag technikai elrendezése lehetőleg mindig azonos legyen.

A kártékony állatok, dúvadak, ragadozó madarak, házkörüli férgek (egér, patkány, menyét, görény, ürge, hörcsök, stb.) fogására vagy távoltartására szolgáló eljárásokat, eszközöket, szintén a vadászat megfelelő alcsoportjaihoz osztjuk be, hiszen azok nagyon sok esetben valamely ősi vadászó szerszám vagy eljárás utolsó maradványai. A beosztás alcsoportjai a következők:

1. *Eszköznélkül vadászat*, amilyen pl. a madárfiókák szedése, stb.

2. *Ütő és dobó szerszámok*. A különféle botokkal, fokosokkal, hajítófákkal és a nyilazással, parittyázással stb. való vadászást soroljuk ide.

3. *Szúró- és vágószerszámok*, aminők a kések, kopják, lándzsák, balták stb.

4. *Hurkok*.

5. *Hálók*.

6. *Vermek*.

7. *Lépezés* vagyis különféle ragadó anyagokkal való madár és más vad fogása.

8. *Csapdák*.

9. *Mérgezés*.

10. *Állatokkal történő vadászat*, ilyenek: a solymászás, sasokkal, baglyokkal és más madarakkal való vadászat, valamint a kutyák, menyétek stb. vadászatra való használata.

11. *Hajtó-űző vadászat*, az állat kifárasztása útján vagy valamilyen csapdába, verembe, hurokba való terelése útján történő vadfogás.

12. *Lőfegyverrel* való vadászat, tulajdonképpen már a jelenkor vadászó módja, mégis fel kell vennünk, mert nagyon sok, az ősi társas vadászatra (amikor egész falu népe közösen vett részt a vadászatban), népi vadászjogra és vadászbecsületre, vadászjegyre, jelvényre, jelre stb. csak ezen az úton tudunk némi fényt derítent.

13. *A vad csalogatása.*
14. *A vad riasztása.*

IV. Gazdálkodás.

A gazdálkodás csoportba a termelő gazdálkodás körébe tartozó anyagot soroljuk. Az alcsoportok alakításakor kerüljük a részletes felbontást, tagoljuk inkább az egyes alcsoportokat, lovasok segítségével. Ezáltal megteremthető az egységes szisztéma a tárgyi (múzeumi) és az írásos (adattári) anyag között.

1. *A földtulajdon*, múzeumi anyag ennél a csoportnál alig adódik, legfeljebb határjelek, mesgyekövek vagy kerítések stb. Ugyanez áll a fényképanyagra is. Írásos anyag annál több adódik. Gondoljunk csak a birtoklás, öröklés, tulajdon és használat stb. népi jogszokásaira.

2. *Irtvány, újfeltörés.* Ennek a csoportnak már vannak jellegzetes szerszámai, pl. az erdőirtáskor használt favágó szerszámok és a föld megmunkálására használt ásók, kapák, sajátos ekék stb. Az irtvány szerszámainak nagy része átkerül cédulákon az *Erdőgazdálkodás* alcsoportba is és a dolog természete szerint más csoportokba is be kell osztani a cédulákat, pl. a lecsapolás útján elsődleges művelésre bocsátott föld a „2." sz. alcsoportban van, míg sok szerszáma a kubik munkák csoportjába kerül.

3. *A talaj megmunkálása* Ebbe a csoportba tartozik mindenféle talajművelés, a disznóval való felduratástól a legmodernebb eszközökkel való művelésig.

4. *Termesztett növények.*

2. *Talajjavítás, trágyázás*, az állatokkal való megjáratástól, kosarazástól stb. kezdve, a zöld trágyázási módokon keresztül a műtrágyákig és a talajkeverő, forgató (digózó), öntöző, halastavas rendszerű talajkimosó stb. módokig minden ide sorolandó.

6. *Vetés*, a mag elvetésétől az aratásig minden munka és szerszám ebbe a csoportba tartozik (pl. vetőkosarak, vetőzsákok, vetőgépek, különféle boronák, hengerek, sorjelző gereblyék stb. A dús vétés megkaszálása, legeltetése, aszatolás, konkolyozás, rozsnyakazás vagy zabhegyezés (az az eljárás, amikor a zabban sok a rozs és tiszta zabot akarnak, akkor a zabnál korábban fejet hányú rozsot nyélről levett kaszával lenyakazzák) stb. Kapásoknál a kapálás, egyelés stb. Madárijesztők, csőszök stb.)

7. *Aratás.* Az aratószerződéstől az aratókoszorúig, vagyis az aratás befejezéséig minden mozzanat és szerszám ebbe a csoportba tartozik, de csak a *rozs, búza, árpa, zab* és *köles* learatása. Ezt az öt növényt azért emeljük ki külön, mert ezek *lényeg* és *jellegalkotói* a magyar gazdálkodási életnek. A következő alcsoportba: „Hordás, nyomtatás, cséplés" ismét csak ez az öt növény tartozik, míg a többi termesztett növény a „Terménybetakarítás" alcsoportba kerül.

8. *Hordás, nyomtatás, cséplés.*

9. *Terménybetakarítás.* A rozs, búza, árpa, zab és kölesen kívül minden más termény ebbe az alcsoportba kerül.

10. *Termények eltartása.* Kivétel nélkül minden termény (a búza, rozs, árpa, zab és köles) elraktározása, eltartása stb. ide sorolandó.

11. *Kertgazdaság* (konyha és virágkertészet, tekintet nélkül arra, hogy egyik-másik növény szántóföldi termelésben is szerepel).

12. *Gyümölcstermelés.*

13. *Szőllőmívelés.*

14. *Erdőgazdálkodás.*

15. *Mértékek, értékek, bér.* Hosszúság-, űr-, súly- és területmértékek; a cserekereskedés különféle módja és a bérek, cselédbérek.

16. *Gazdasági és iga szerszámok.* Olyan szerszámok, amelyek a fenti csoportok egyikébe sem illenek, pl. a különféle házkörüli szerszámok.

17. *Takarmányok.* Ide veendők nemcsak a vetett takarmányok, hanem a réti szénától kezdve az inségtakarmányokig minden.

V. **Állattenyésztés.** Az állattenyésztés valójában a gazdálkodás keretébe tartozik és azzal szinte elválaszthatatlan egységet alkot, hogy mégis külön csoportba osztjuk az állattenyésztésre vonatkozó tárgyi és írott gyüjteményt, annak a könnyebb anyagkezelésen kívül az a legfontosabb oka, hogy az állattenyésztés a magyar nép életében fontos szerepet töltött be a multban és még ma is jelentős gazdálkodási ág. Népünk társadalmi, jogi, gazdasági, történelmi és kultúrtörténeti fejlődésében felmérhető és sok tekintetben meghatározó szerepe volt az állattenyésztésnek; ez a körülmény is megkívánja, hogy bülön csoportba osszuk.

A cédulák kitöltése közben figyelnünk kell arra, hogy a tárgyi cédulát mindig annyi példányban készítsük el, ahány más csoportot érint a dolog. A pásztorépítményekről azonban nem készítünk két tárgyi cédulát, hanem azokat „Pásztorépítmények" alcsoport alatt, az építkezés főcsoportba osztjuk. Ugyanezt tesszük a *ruházat, gyógyítás, közlekedő eszközök* stb.-vel is, aszerint, hogy melyik főcsoportba tartozik, azonban sohase keverjük össze ezeket más anyaggal, hanem mindíg önálló alcsoportként kezeljük.

Az állattenyésztés főbb alcsoportjai a következők lesznek: (L. Magy. Néprajza II. k. 107—183. l.)

1. *Állatfajták* (pl. ló, szarvasmarha, sertés, juh stb.) Ez az alcsoport kevés tárgyi gyüjteményre számíthat, azonban az Ethnologiai Adattár leíró anyagában sok olyan adat lesz, ami ide sorolandó, de csak a nagy jószágok, a baromfiak külön alcsoportot alkotnak.

2. *Legelő és legeltetés.* (Részleteket l. Magy. Népr. II. k.) A takarmányt és takarmányozást, inséges idők, szárazságok alkalmával történt takarmányozást a „Gazdálkodás" főcsoportba soroljuk.

3. *Kút, itatás.*

4. *Őrzés*, ide tartozik a terelés, terelő szerszámok, béklyók, kolompok, csengők, az állat megfogására szolgáló különféle pányvák stb., a tájékozódás módjai éjjel, erdőben való tájékozódás. különféle jeladó tüzek és kürtök, száldobok és más jeladó módok, kutyák, hátaslovak stb.

5. *Számontartás.* Tulajdon jegyek, bilyogok, bilyogzó vasak, füljegyek, bárányjegyek, bárányrovások stb.

6. *Szaporítás, kimustrálás.* A természetes szaporodás szabályozása: a fedeztetés, hágatás különféle jószágoknál. A herélés és módjai a különféle jószágoknál stb.

7. *Igába törés*, ezt a módot a gazdálkodásnál is számontartjuk, az igavonó állatok betörésénél, hámbafogásánál.

8. *A jószág haszna.* A tej. Hizlalás, pl. sertések makkoltatása, szőr, gyapjú, hús, bőr, szaru, csont, trágya.

9. *Baromfiak.* A szárnyasok, galambok és kalitkába zárt madarak tartoznak ebbe a csoportba.

10 *Méhészet.* A méhészet, mint gazdálkodási tény, szintén az állattenyésztéshez osztandó be. Ugyancsak ide kell felvenni a selyemhernyótenyésztést is, noha annak nálunk nincs sok jelentősége.

VI. **Teherhordás, közlekedés.**

Ez a csoport, természeténél fogva, mindegyik csoporttal szoros kapcsolatban van. Tagolásakor az alcsoportok által való részletezés helyett inkább az egybefoglaló alcsoportosítást alkalmazzuk. Első alcsoportjába tartozik a:

1. *Teherhordás emberi erővel.* Ide azok a teherhordó módok, eszközök tartoznak, amelyekben az ember a legfontosabb tényező, pl. kézről-kézre adogatva szállítanak valamit (vályogot, téglát) vagy kézben, vállon, fejen, eszközzel vagy anélkül, stb. Nem vesszük azonban ide azokat a módokat, midőn az ember a terhet már nem maga cipeli, hanem valamilyen alkalmatossággal húzza maga után, esetleg maga előtt tolja vagy úsztatja, stb.

2. *Állatok hátán.*

3. *Csúszó járművek.*

4. *Gördülő járművek.*
5. *Úszó járművek.*
6. *Közlekedés, híradás,* ebbe a csoportba azokat a módokat soroljuk, ahogyan az ember egyik helyről a másikra eljut, de nem teherhordás céljából, pl. utazás gyalog, lóháton, lápon lápi cipővel, hóban, hótalpakkal, sível, sárban falábon, stb. Természetes dolog, hogy ezek a mozgások nagyon sok esetben, sőt a legtöbb esetben egybe vannak kapcsolva teherszállítással is, ebben az esetben azt kell mérlegelni, hogy melyik az elsődleges cél és a cédulát eszerint állítjuk ki ; ha a dolog mind a közlekedés, mind a teherhordás szempontjából fontos, az esetben mindegyik csoport számára készítsünk cédulát.

A híradás körébe vágnak a különféle jelek, pl. fa kérgeinek a bevágása, valamilyen szines rongy feltűzése fára, árbócra, híradás tűzzel, tükröző tárgyakkal. Híradás dobbal, kerepelővel, stb., kürtök, dudák, sípok, stb. és az emberi hang, mint a híradás eszköze. Híradás jelvények (írott vagy íratlan) körülhordozása által. Híradás állatok (főleg madarak) útján, stb. A pásztorok fenti híradó, jeladó módjait ide is beosztjuk.

7. *Út, híd.* Ösvények, utak taposása, vágása, készítése. Útjelzők, mérföldfák, úttilalomjelek, stb. Átkelőhelyek, pallók, hidak készítése.

VII. Építkezés.

Az építkezés csoportba foglalunk minden rendű és rangú építményt, tekintet nélkül, hogy az a faluban, vagy a határban van és hogy lakó, gazdasági, pásztor, halász, vadász vagy egyházi építmény. Ugyanebbe a csoportba tartozik a település kérdése is a következő gondolatmenettel : lakóház, telek, helység és határ.

Az alcsoportok a következők :

1. *Lakó építmények.* Ide tartozik az idő viszontagságaitól védő szárnyékon kezdve, a legfejlettebb lakóházig minden építmény. Az alcsoporton belül való tagolásnak lovasok segítségével korlátlan lehetőségei vannak. A pásztorok, halászok, vadászok, csőszök, kubikosok, erdőllők és mások lakóépítményeit is ide soroljuk.

2. *Gazdasági építmények* a krumpliveremtől a legfejlettebb istállóig, magtárig minden építmény ebbe az alcsoportba tartozik, tekintet nélkül arra, hogy az a faluban vagy a határban van és hogy a pásztorkodással kapcsolatban van szerepük (ilyenek a cserények, szárnyékok, hodályok, aklok, stb.)

3. *Egyházi és középítmények* csoportjába a templomokat, kápolnákat, halottasházakat, kálváriákat, stb. soroljuk ; középületek : a községházák, kultúrházak, cédulaházak, községi szállók, stb. A közösség által fenntartott pl. az ú. n. bikaházak, községi szegényházak és általában a közös legelőgazdálkodással kapcsolatos, a közösség által fenntartott épületek ide nem sorolandók, hanem természetük szerint az építkezés megfelelő alcsoportjaiba osztandók be.

4. *Település.* Ebbe az alcsoportba a falvak látképeit, falurészleteket, utcarészletek felvételeit, porta alaprajzokat, stb. osztunk be. (Ez az alcsoport elsősorban a fényképgyüjteményben kap sok anyagot, ami a dolog természetében rejlik, hiszen falvakat, utcarészleteket csak fényképen vagy rajzban hozhatunk be a múzeumba.

5. *Források, kutak.* Nemcsak az udvarbeliek és a falubeli kutak és források kerülnek ide, hanem azok is, amelyek a mezőn találhatók. Ugyszintén idevesszük a folyókból való vízhordást ; az esővízgyüjtést azonban már a gyüjtögető gazdálkodásnál is ki kell cédulázni.

6. *Trágyadomb, árnyékszék.*

VIII. Házberendezés. Ebbe a csoportba kerülnek a tűzhelyek és a fűtést szolgáló kályhák és kemencék is, minthogy ezek, ha állandó és vidékek szerint sok változatossággal bíró tartozékai is a háznak, éppúgy berendezési tárgyak, akár az asztal vagy az ágy. A tűzhelyeknek átmeneti szerepük van az építkezés és a házberendezés között, azért osztjuk be a házberendezés

csoport elejére, mert így a sorrendben, képletesen az építkezés végére kerülnek. Eddig a magyar házkutatás főproblémája a tűzhely volt, mondván hogy „ez a ház lelke"; ha sok igazság van is ebben a mondásban, a tűzhely vizsgálat mégsem lehet a házbúvárlat egyedüli és végleges feladata.

Minden rendű, rangú lakóépületbeli fekhely, konyha, stb. még a tüzelős ólak és más ólakban lévő fekhely is ebbe a csoportba tartozik, úgyszintén a tűzhely is.

1. *Tűzhely, tüzelés, fűtés.* Nemcsak a tűzhelyeket és a kályhákat, fűtőkemencéket, hanem a tűzi szerszámokat is ebbe az alcsoportba kell beosztani, minők pl. fúvócsövek, tűzcsinálás eszközei (a pásztor tűzcsiholó szerszámok is), tűzpiszkálók, koslatók (a szolgafák és háromlábak nem, mert azok a főzés szerszámai), szénvonók, tűzfogók (a pemet már nem, mert az a kenyérsütés eszköze), stb.

2. *Világítás.* Általában mindenféle, még az istállóbeli világítás is idetartozik.

3. *Bútor.* Minden használati tárgy, még az óra is, azonban az ivóvizes edények (a vízlóca igen) és kenyeres kasok és más élelmiszertartó (pl. sótartó) edények nem ebbe a csoportba, hanem a „Táplálkozás és a konyha eszközei" csoportba kerülnek.

A lakóházzal egybeépített kamarák és egyéb épületek (pl. egybeépült istálló) berendezései mindig az anyag természete szerint mutatkozó csoportba osztandók. A matyó és palóc kamarák lakásul és raktárul használtatnak, berendezésük tehát ennek megfelelően cédulázandó. A ház textilanyaga a textilcsoportban szerepel, ahol pontosan feltüntetendő, hogy az illető textildarabnak mi volt a szerepe; pl. függöny, ágylepedő, párnahéj, asztalterítő, patkaruha, stb., így bármikor rekonstruálható a lakóház, stb. berendezése.

4. *Képek, díszek.* A szentképeket nem tekintjük dísznek, miért is azok az „Egyház és a kegyelet tárgyai" csoportba kerülnek, az öreg bibliákkal, énekes és imádságos könyvekkel együtt. (Másfajta könyv múzeológiai szempontból nem jön számításba.)

Mint díszek lógnak a falon a tányérok; a lakodalmat és jelesebb összejöveteleket kivéve, másra nem is használódnak, mégis ezeket a „Táplálkozás és a konyha eszközei" közé soroljuk.

IX. Táplálkozás és a konyha eszközei.

A tűzhelyek a házberendezésnél szerepelnek.

A táplálékanyagoknál három kategóriát állapítunk meg: a) *növényi*, b) *állati* és c) *ásványi* eredetű tápanyagok kategóriáját. Az italokra is ezt a felosztást alkalmazzuk. Az egyes kategóriákon belül, lovasok által, az anyag természete szerint igen apró részletekig folytathatjuk a felosztást.

1. *Ételek.* Azok elkészítése, eltartása, fogyasztása stb. Ünnepi és rituális ételek stb. (A részletes felosztás lovasok által történik, a lovas felirata, pl. *csigatészták*, a cédula szövegbeírásának címszavát tartalmazza. Az Ethnologiai Adattár cédulján pl. a *csigaleves* cím alatt van leírva a csigatészta készítés is; ez esetben a csigatésztát is és a csigalevest is kiemelhetjük egy-egy lovas és az azok alá elhelyezett cédula segítségével s mindkettő együtt a *tészta levesek* főbb lovas alatt lehet. Ebből világos, hogy a nagyobb kategóriák korántsem olyan merevek és végesek, mint amilyeneknek látszanak. Az *inség eledeleket* külön főlovas alatt csoportosítjuk.

2. *Italok.* Ugyanaz áll ezekre is, mint az ételekre.

3. *Fűszerek.* Három főbb lovas által a) *növényi*, b) *állati* és c) *ásványi* eredetű csoportokra bontjuk. Lehet a tovább tagolást a hatóanyag vagy a halmazállapot szerint is végezni.

4. *Sütő-főzőszerszámok.* A legegyszerűbb falevéltől kezdve, amelyben húst, vagy amelyen tésztát sütnek, el egészen a legbonyolultabb sütő-főzőberendezésekig, ideszámítva az ételek elkészítésekor használt eszközöket is, pl.

húsvágóbárdok, máktörők, sótörők, savanyító edények stb. Az őrlőberendezéseket a mesterségcsoportban tárgyaljuk, ilyenformán a famozsarakról s egyikmásik eszközről itt is kettő vagy több tárgyi cédulát kell készíteni. A tűzcsinálás, gerjesztés és eltartás módjai itt is kicédulázandók.

5. *Tálalás és étkezés.* Kezdjük az asztalokkal, noha azok a házberendezésnél egyszer már szerepeltek. Azután a tálak, egyszóval az edények és az evőeszközök: kanalak, kések, villák stb. következnek, tekintet nélkül arra, hogy falusiakról, halászokról vagy pásztorokról van-e szó.

6. *Edénytartók.* Tálasok, pohárszékek stb. tartoznak ebbe a csoportba.

X. Mesterség. A mesterségek csoportjába tartozik a kézművesség, céhek és a ház népe által végzett anyag előállító foglalatosság körébe vágó minden mesterségszerű munka.

1. *Kőfeldolgozás.* A kőedény, malomkő, köszörűkő stb. készítés.

2. *Fafeldolgozás.* Kerékgyártók, asztalosok, ácsok, teknővájók, bognárok, faragó molnárok, kanalasok és számtalan más faragcsálók készítményei kerülnek ebbe a csoportba. Kosárkötők, esztergályosok, gyerekjáték készítők stb. stb. egyszóval minden mesterkedés, amelynek fa a nyersanyaga, ebbe a csoportba kerül.

3. *Fémfeldolgozás.* Kovácsok, csengőöntők, kolompkészítők, üstkészítők, üstfoltozók, köszörűsök stb.

4. *Agyagfeldolgozás.* Fazekasság, tetőcserép készítés, vályogvetés stb.

5. *Fonás-szövés, nemez.* A kender és len kinyövésétől, a gyapjú és szőr lenyírásától kezdve a fonáson, szövésen át a kész kelméig és azok további kezelése, pl. fehérítés, kékfestő eljárás mind ide tartozik. Természetesen a megmunkáló szerszámok készítése is, tehát itt is bőven van alkalom a kettős cédula kitöltésre, pl. a szövőszéket és rokkát valami mesterember készíti a fafeldolgozó kategóriában, tehát ezek ott már meg vannak egyszer. A gubaszövés, szőnyegszövés idetartozik, nemkülönben a kötélverés, kötőfékkészítés stb.

6. *Bőrfeldolgozás.* A nyúzástól a cserzésen át a kész árúig a prém és koppasztott bőrök egyaránt idetartoznak. De itt cédulázzuk ki a csizmadiákat, szíjjártókat, nyergeseket, szűcsöket stb. is.

7. *Szaru, szőr, csont.* Fésűsök, tülökkészítők, gombvágók, gombkötők, kefekötők, szitakötők.

8. *Olajütés.*

9. *Őrlés.* A legegyszerűbb őrlőkövektől a famozsarakon át a malmokig.

10. *Zsiradékfeldolgozás,* minők a szappanfőzés, gyertyamártás, kencekészítés stb.

11. *Kátrány- és szénégetés.*

12. *Mészégetés.*

13. *Hentes, mészáros.* Ez a csoport ugyan nyersanyagánál fogva az állattenyésztéshez, produktumai alapján pedig a táplálkozáshoz kívánkozna, azonban természeténél fogva ez is mesterség, azért került ide.

14. *Céhemlékek.*

XI. Ruházat, textil. Itt két nagyobb kategória adódik: a) az ember ruházkodására és b) az ember ruházkodáson kívüli használatára szolgáló textil, nemez, bőr stb. anyagok.

A ruházatnál külön választjuk a férfi és a nő ruházatát s amennyire lehetséges számon tartjuk az életkor szerinti ruházkodást is, nemkülönben az alkalmi, ünnepi és rituális ruhákat.

A tisztálkodás és testápolás eszközei is a ruházat-textil csoportba kerülnek, minthogy leginkább ezzel a csoporttal függenek össze.

1. *Fejviselet.* A hajviselettől kezdve a különböző főkötők, fejkendők, sapkák, kalapok, fejdíszek, koszorúk, párták, bokréták, szalagok, fésűk stb.

2. *Alsó ruhák.* Ingek, pendelyek, alsószoknyák, gatyák stb.

3. *Felső ruhák.* Szoknyák, blúzok, pruszlikok, mellesek, ködmönök, nad-

rágok, újjasok, nagykendők, bundák, övek, tüszők stb. Itt a bőrruhák főbb lovas által elválaszthatók a textilektől, nemezektől.

4. *Lábbelik, keztyűk.* A bocskortól kezdve a csizmáig, de a harisnyákat és kapcákat is itt cédulázzuk ki. Kesztyűk.

5. *Babák.* Viseleti és játék babák.

6. *Textilek.* Ide azok a textil és nemez holmik kerülnek, amelyek nem ruházati célra szolgálnak, az elrendezésük lovasok útján tetszésszerinti tagolásban lehetséges. Ilyenek a lepedők, terítők, párna és dunnahéjjak, lepedő és párnavégek, csipkék, függönyök, varrottas és himzett textildarabok, szőnyegek, ponyvák, hamvasok stb. stb.

7. *Ékszerek, dísztárgyak.* Különféle díszes és nem díszes gombok, boglárok, gyöngyök, galárisok, brosstűk, gyűrűk, karperecek, fülbevalók, díszfegyverek, sarkantyúk.

8. *Tarisznyák, zacskók, zsákok,* bőrből vagy textilből vagy más anyagból (fakéreg).

9. *Tisztálkodás, testápolás.* A különféle mosóeljárások és eszközök. Sulykok, mangorlók, tükrök, borotvák, fésűk, kefék és más testápoló eszközök stb. A pásztor tükrösök is ide sorolandók, úgyszintén a borotvatokok stb.

XII. Hagyomány és tárgyai. Részletesebb magyarázatok elkerülése végett utalok itt a Magy. Népr. II. „A hagyomány tárgyai" c. fejezetre. Ott részletesen ki van fejtve, hogy mi tartozik ebbe a csoportba. Az alcsoportok a következők:

1. *Születés.* A születéssel, komasággal, keresztelővel kapcsolatos hagyományok, hiedelmek, babonák és tárgyak stb. A bölcsők és ágyak, szunyoghálók stb. nem tartoznak ebbe a csoportba, azok a *házberendezés* „butor" c. alcsoportjába valók. A lepedők is csak az esetben cédulázandók ki itt is, ha a szülésen kívül más funkcióknál nincs szerepük. A szülőszékek azonban, minthogy azokat egyébkor nem igen használják, itt is kicédulázandók.

2. *Ifjúkor.* A legényavatás, legénycímerek, a legénybíró igazságszolgáltató eszköze. Leánykorbácsolás stb.

3. *Házasság.* A mátkálás, komatál küldés, bokréta, alma stb. küldése, szeretőfogás. A közvetítők. Leánykérés, jegyváltás, jegybenjárás, lakodalom, vőfély, vőfélykendők, bokréták, botok stb.

4. *Halál.* A halállal, temetéssel kapcsolatos hagyományok (halotti torok, sajátos ételek stb.) és tárgyak (szentmihály lova stb.). A gyászolás ősi módjai, a ruha megszaggatása, hajlevágás stb.

5. *Ünnepek.* A különböző naptári alkalmakból folyó hagyományok, pl. aprószentekelés, balázsjárás, regölés, lucanap, busójárás, mikulás, betlehem, háromkirályok, téltemetés stb. mind vagy valami ősi pogány ünneppel vagy a keresztyénség ünnepeivel kapcsolatos. Az arató koszorúkat itt is kicédulázzuk, ugyanúgy a búzaszentelést, újkenyérünnepet, szüreti múlatságot stb.

6. *Szokások.* A közélet, népi társadalom és a népi igazságszolgáltatás (pl. kalodák, deresek stb.).

XIII. Gyógyítás, rontás és tárgyai. Minthogy az ebbe a csoportba tartozó anyag rendkívül egymásba szövődik, jól körülhatárolt alcsoportokat nem tudunk alkotni. Az ember gyógyító és rontó tevékenykedése közben az ősi hitvilág talaján mozog; jót vagy rosszat akar, támad vagy védekezik. E meggondolás segítségével ebben a nehezen felbontható komplekszumban a tárgyi néprajz igényeit tartva legelsősorban szem előtt (hiszen múzeumi anyag leltározásáról van szó), a következő alcsoportokat alakíthatjuk.

1. *Gyógyítás.* Idetartozik az embernek és állatnak gyógyfüvekkel és más anyagokkal való gyógyítása, népi sebészet (minők az érvágás, köppőhányatás, foghúzás, hályog operálás stb.), továbbá a babonás cselekedetek és anyagok felhasználása útján történő gyógyítás, a károk, elemi csapások elhárítása. Patkányok, férgek, farkasok előzése stb.

2. *Rontás*, anyagok felhasználása útján, pl. rontó fűvek, rontás ránézéssel, varázsló és babonás cselekedetek révén saját erőből vagy a hiedelemvilág hatalmasaival szövetkezve. Károk, elemicsapások felidézése mások megrontására; patkányok, férgek, farkasok, rossz-szellemek küldése mások nyomorítására stb.

3. *Varázsszerek*, pl. a vasfű, amelyet a hüvelyk-újj vastaghúsába húznak, hogy az oda beforradjék; az ilyen kéz érintésére bármiféle zár kinyílik. Hasonló a fehérkigyóbőr, csak azt tejben kell megfőzni és aki a főzetből iszik, érti az állatok nyelvét. Azután a kigyókő, keresetlenül talált istráng csülök, lópatkó, forrást és kincset megmutató fűzfavesszők stb.

4. *Jóslás*. Különösen a jövendőbéli, haszon, kár és időjóslásnak sok eszköze és módja tölti meg ezt az alcsoportot.

XIV. Vigalom, játék és tárgyai. A táncok és zeneszerszámok, játékok és játéktárgyak alkotják ezt a csoportot. A népzenei gyüjtemény sajátos természeténél fogva teljesen önálló csoportot alkot s itt kevés dolgunk van vele, a zeneszerszámok azonban múzeumi objektumok s leltározás és elrendezés szempontjából valamilyen csoportba be kell azokat osztanunk. Ugyanez áll a sarkantyúkra és gyermek játékokra és általában a játéktárgyakra. Alcsoportok:

1. *Zene.*
2. *Tánc.*
3. *Játék.*

XV. Egyház, kegyelet és tárgyai. Az oltárok, szószékek, templomi padok, templomi kelyhek, úrasztali terítők, úrasztali edények, szentképek, feszületek, képoszlopok, kálváriák, kápolnák, imazsámolyok, ima szőnyegek, szentkönyvek, temetői fejfák és temetői kegyszerek alkotják ezt a csoportot.

1. *Egyház*, a temetőkön és temetői kegyszereken kívül minden a vallásos és egyházi élettel kapcsolatos dolog idetartozik, minők pl. az úrnapi körmenetről készült felvételek, úrnapi sátrak, feltámadási körmenetek stb.

2. *Temető*. Magános és temetőben fekvő sírok, sírkeresztek, fejfák, temetők, ravatalozás, halotti menet stb. tárgyai és fényképei.

Az idegen anyag.

Az idegen nem magyar anyag elrendezése országok szerint történik, noha a politikai országhatár nem mindig azonos az etnográfiai határral. Olyan esetekben azonban, amikor valamely gyüjtemény egy meghatározott nép kultúrkincsét tartalmazza, amilyenek pl a rokonnépek: finnek, észtek, obi-ugorok, volga- és permi-finnek, baskírok kultúranyaga vagy pl. a gold gyüjtemény, nem vagyunk tekintettel a politikai országhatárra, hanem az anyagot együtt kezeljük „finn-", „észt-", „vogulgyüjtemény" stb. cím alatt.

Az idegen anyag is éppen olyan módon tagolandó szakcsoportokra, mint a magyar anyag. Az anyag természetéből adódó csekély eltérést (pl. primitiv népek hiedelem világa körében lehetnek olyan eltérések), amelyek a magyar anyagra alkalmazott felosztásba nem illenének bele, ilyen esetben semmi akadálya sincs megfelelő szak- vagy alcsoport alakításának.

Ha idegen anyagot leltározunk be, éppen úgy járunk el, mint azt fentebb, a magyar anyaggal kapcsolatban már részletesen ismertettük. A rajzot vagy fényképet és a részletes leírást itt sem hanyagolhatjuk el.

A tárgy származási helyét éppen úgy tüntetjük fel a leltárkönyv baloldali margóján, mint a magyar anyagnál, csak itt a tárgy *származási helye* után a *tartományt*, az *országot* és ha a származási hely nem Európában fekszik, a *kontinenst* is fel kell tüntetnünk.

Az idegen anyagot nem leltározzuk külön leltárkönyvbe, hanem beérkezési sorrendben ugyanabba a leltárkönyve leltározzuk be, a folyó leltári szám alatt, amelybe a magyar anyagot.

Feltünhetett, hogy *népművészet* főcsoportot, de alcsoportot sem állítot-

tunk fel; nem azért, mintha tagadnánk a népművészet létezését. Népművészet van, de *nincs öncélú népművészet.* A nép fia nem azért csinál pl. mangorlót, hogy azt kidíszítse, hanem mangorlót csinál, amit kidíszít. A nép hajlama és tehetsége szerint, tevékenykedése minden területén tanúságát adja művészetének, amiből az következik, hogy a népművészet nem utolsó rendű problémája az etnológiai tudománynak. A népművészet azonban múzeumtechnikai és múzeológiai szempontból körülhatárolhatatlan; más szóval, önálló főcsoportként nem kezelhető. Aki népművészettel akar foglalkozni, annak a szellemi és tárgyi néprajz minden táját be kell járnia, hogy az anyagot áttekinthesse.

Hasonló okokból nincs *textil* és *kerámia* csoport. A textil a ruházkodás és az élet legváltozatosabb szükségleteit szolgálja. Alcsoportként szerepel ugyan a *textil* megjelölés, azonban csak az a szerepe, hogy ott tartjuk nyilván azokat a holmikat, amelyek szőttesek, de nem a testi ruházkodás szolgálatában állanak (pl. lepedők, hamvasok, szőnyegek stb.).

A kerámia legnagyobb része a *táplálkozás és a konyha eszközei* szakcsoportba tartozik, de ezenkívül funkcióinál fogva még több más szakcsoportot is érint, mint öncélú *kerámia* azonban egyáltalán nem létezik. Az a nehány dísztárgy, amit az utóbbi idők termeltek, nem indokolja az öncélú kerámia szakcsoport felállítását.

A katalógus cédulák kitöltése.

Miután az anyag szakcsoportokra való tagolását elvégeztük, sor kerül a katalógus cédulák kitöltésére. Az anyag igazi tagolása a cédulák segítségével történik.

A cédula kitöltését (l. 2. ábra) a következő módon végezzük: a cédula balfelső sarkában lévő vastag vonalra írjuk a tárgy leltári számát. Ha a tárgy nemzetiségi egyénektől származik, akkor azt a leltári szám-vonal alá írott: *rutén, tót, német* stb. szavakkal tüntetjük fel. A szavakat, hogy szembetűnőbbek legyenek, pirostintával kell írnunk. Ha a leltáriszám-vonal alá semmi sincs írva, az azt jelenti, hogy a tárgy magyar egyéntől származik.

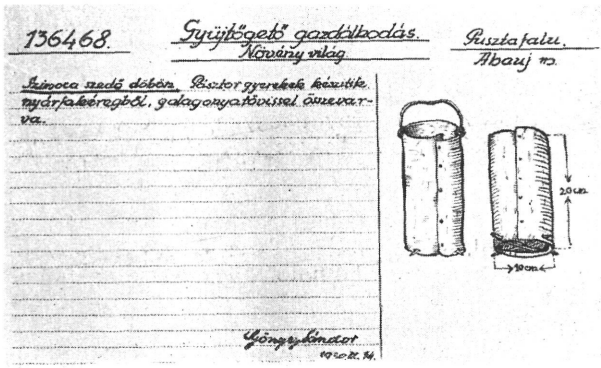

2. ábra. Katalógus cédula, a tárgyi katalógushoz. Mérete: 12x20 cm. — **Kartothekzettel aus dem Sachkatalog,** Grösse 12x20 cm.

A következő teendő annak az eldöntése, hogy a tárgy melyik szak- és alcsoportba tartozik. A szakcsoportot mindig a felső vonalra írjuk (l. 2. ábra „Gyüjtögető gazdálkodás"). Az alsó vonalra, mi a Néprajzi Múzeumban, az alcsoportot irjuk, éspedig azért, mert több százezerre rugó cédula tömegnél jó, ha a főbb alcsoportok is rá vannak írva a cédulára is, nemcsak a főlovasra. A cédulák így sokkal gyorsabban elrendezhetők, helyre tehetők és nem kerülnek olyan könnyen más alcsoportba.

Kisebb múzeumok úgy is eljárhatnak, hogy az alcsoport vonalra (l. 2. ábra, középen a második vastag vonal) a tárgy *köznyelvi nevét* írják, azt a nevet, ahogy a tárgyat a tudományban nevezzük. A tárgy *népi neve* (2. ábrán „Szimóca szedő döbön") a vonalazott részre kerül. Az így kitöltött cédulákat két-

féle módon rendezhetjük: a) alfabetikus sorrendben a szakcsoport alatt, vagy b) fő- és allovasok segítségével. Ez utóbbi eljárás lényegében ugyanaz, mint amit a Néprajzi Múzeumban alkalmazunk, csak itt az alcsoportot nem írják rá a cédulára is, hanem az a főlovasra kerül.

A Néprajzi Múzeum céduláin is rajta van a tárgy *köznyelvi és népi neve*, de nem a második vonalon (a második helyen), hanem a szövegvonalzás első során (tehát a harmadik helyen). A sorrend ezek szerint a következő: 1. szakcsoport, 2. alcsoport, 3. a tárgy köz- és népi neve. Ez a hármas rendszer merevebb, mint az alfabetikus elrendezési mód, mert itt azzal is kell bajlódni, hogy a tárgy a szakcsoporton belül melyik alcsoportba (sokszor több alcsoportba is) tartozik, de előnye, hogy a cédulákat gyorsan a helyükre tehetjük s az együvé tartozó tárgyak együtt vannak.

A szak- és alcsoport felírása után a tárgy lelőhelyét írjuk fel, mégpedig a cédula jobb felső sarkában levő vastag vonalra (l. 2. ábra) és ez alá írjuk a vármegyét. Nem magyar anyag esetében a tartományon kívül az országot és Európán kívüli országoknál a földrészt is feltüntethetjük.

Ha kitöltöttük a cédulán a fejvonalakat, illetve felírtuk a leltári számot, a szak- és alcsoportot és a tárgy származási helyét, sor kerül a tárgy leírására. A Néprajzi Múzeumban ezt a leírást a tárgy köznyelvi nevének és népnyelvi nevének a felírásával kezdjük. (A 2. ábrán a fakéreg edénynek, nincs köznyelvi neve, azért írtuk csak a tárgy népi nevét: „szimóca szedő döbön"; az alcsoport vonalra természetesen a „gyüjtögető gazdálkodás" megfelelő alcsoportját: „növényvilág" írtuk. A leltárkönyvbe is, ha nincs a tárgynak köznyelvi neve, inkább a tárgy népi nevét írjuk be, minthogy mondvacsinált neveket használjunk.)

A tárgy leírása tehát külön sorban tartalmazza a tárgy köznyelvi és népi nevét. A köznyelvi nevet pirostintával aláhúzzuk, a népi nevet azonban pirostintával és fonetikusan írjuk, éppen úgy, ahogy a leltárkönyvi leírás esetében is tettük.

A tárgy leírása rövid legyen, csak a tárgy formai jegyeinek és anyagának feltüntetésére szorítkozzék. A cédulának u. i. csak az a célja, hogy általa a múzeum gyüjteményét áttekintsük, tudományos célra könnyen hozzáférhetővé tegyük. A kutató a cédulák segítségével választja ki az őt érdeklő tárgyat, a közelebbi bővebb adatokat a leltárkönyvben, ha lelkiismeretesen akar eljárni, okvetlenül elolvassa, sőt a tárgyat is kézbe kell, hogy vegye. Ezek után könnyen átlátható, hogy a cédulákat fölösleges időpocsékolás lenne részletesen kitölteni, nem is szólva arról, hogy a leltárkönyvbe beírt adatok rá se férnének.

A cédulára rávezetett tárgyleírás után azonban minden utalást (EA., F, Diap., R. stb.), amit a leltárkönyvbe is beírtunk, itt is feltüntetünk. Alant a cédulát a gyüjtő aláírja (l. 2. ábra) és felírja a gyüjtés dátumát is.

A tárgy rajzát a cédula jobboldali vonalozatlan részén készítjük el (l. 2. ábra). Ha rajz helyett fényképet használunk, akkor azt a cédula hátlapjára ragasztjuk és pedig felváltva: jobb és baloldalra (vagy ha nagy a kép, a cédula közepére), különben a cédulák nem állnak jól a fiókban. Ha u. i. minden képet a cédula előlapjára és a jobboldali üres részre ragasztanánk, akkor a cédulák jobbfelől aránytalanul megvastagodnának és balra elfordulnának. Ezen úgy is lehet segíteni, hogy minden második képet a szöveg vonalzásra ragasztanánk, ami azonban nem minden esetben volna keresztülvihető, az odaírt szöveg miatt, de felemás is volna ez az eljárás. Jobb, ha a képeket egyöntetűen a cédula hátlapjára ragasztjuk.

A tárgyi- vagy szakkatalógus céduláiból mindig annyit készítünk, ahány szak- vagy alcsoportot érint a tárgy; pl. a gyertya szerepel a „Házberendezés" „világítás" alcsoportjában, de szerepel a „Mesterség" „zsiradék" alcsoportjában is. Ilyen ú. n. *két- és többlakiság* esetén annyi cédulát kell írni egyetlen tárgyról, ahány csoportba be kell osztani. Különösen fényképfelvéte-

leknél adódik erre rengeteg alkalom. Egy fényképen nem ritka, ha tíz-húsz különböző dolog szerepel: pl. ház, emberek, akik ruházatuk szerint egész sereg cédulát kívánnak, azután a kapu. kerítés, ajtók, eszközök, stb. Minden egyes olyan dologról, ami a képen jól felismerhetően szerepel, cédulát kell készítenünk.

A topográfiai vagy földrajzi cédulák kitöltése éppen úgy történik, mint a most elmondott tárgyi cédulák megírása. A különbség csak az, hogy a topográfiai cédulákon a *szak- és alcsoport* helyet cserél a tárgy *származási helyével* és a *megyével*. A szakcsoport helyére kerül a tárgy származási helye, az alcsoportéra pedig a vármegye, egyszóval kölcsönös helycsere történik. Egyéb minden változatlan marad.

A topográfiai cédulákból azonban, eltérően a tárgyi cédulákról, nem szükséges két- vagy több lakiság esetében két vagy több cédulát írni, hiszen az egy-egy községből begyült anyag nem oly sok, hogy azt könnyen át ne tekinthetnők.

A topográfiai cédulákat ugyanis, mint már említettük, megyénként és községenként rendezzük. A községek alfabetikus sorrendben kerülnek egymás után. Egy-egy község anyaga pedig a fenti tizenöt szakcsoportnak megfelelő csoportosításban.

Az idegen, nem magyar anyagot, országonként, ahol népek szerint lehet, ott népek szerint, (pl. finnek, észtek, volga-, permi finnek, obi-ugorok, török népek, stb.) és a tizenöt szakcsoportnak megfelelő egymásutánban rendezzük el.

Az idegen anyagot nem látjuk el topográfiai cédulával, mert a szakcsoportosítás, illetve tárgyi cédula-katalógus is kielégítően elegendő.

Megjegyzendő, hogy a cédula-katalógusok céduláit a tárgy elcserélése vagy elveszése, sőt kiselejtezése esetén se távolítjuk el, hanem a tárgy sorsában beállott változást rávezetjük és tovább őrizzük.

Szólanunk kell végül a cédula-katalógusok lovasairól is. Mi a Néprajzi Múzeumban ugyanazt a kartont használjuk lovasként, mint amit cédulának is használunk. A lovas a karton felső szélére rátolható, készen vásárolható fémlovas, amelybe kis színes kartoncsíkok fűzhetők, és azokra íródik az alcsoport és további csoportok címszavai.

A lovasként használt karton egyik oldalára 9x15 cm-es méretben Nagy-Magyarország folyóhálózati térképét nyomattuk. Ennek a térképnek kettős szerepe van: 1. a lovas alá tartozó anyagot, pl. *villákat*, ahány típus van belőlük lerajzoljuk finom kis rajzokban a térkép erre a célra fenntartott jelmagyarázó részére, minden típust más más jellel jelölünk (pl. piros pont, piros kereszt, fekete pont, stb.) és ezeket a jeleket azután a térképre rakjuk a tárgyak származási helye szerint. Igy megkapjuk a gyüjteményben lévő egyes tárgycsoportok térképét, 2. az egyes típusok, pont, stb. jelei mellé 1-gyel kezdődő számot írunk. Ennek az a gyakorlati jelentősége, hogy a lovas hátlapján egymásmelletti oszlopokban a számok segítségével felírjuk, hogy mely helységekből származnak az egyes típusok tárgyai. (Pl. fekete pont, mellette 1-es szám. Fekete pont = *I. típus*, 1 = Tiszacsege). A kisméretű vaktérképen a jelet u. i. csak hozzávetőlegesen rajzolhatjuk a helyére, nevet azonban egyáltalán nem írunk. Igy a lovas hátlapján a típusok és számok segítségével pontosan feltüntethetjük a tárgyak helyét s egyúttal azt is ellenőrizhetjük, hogy ez alá a lovas alá összesen hány cédula van beosztva. Ha netán valamelyik cédula idők folytán elkallódna, e térkép alapján újjal pótolható.

Fontos mármost, hogy az újonnan beleltározott tárgyak céduláit ne osszuk be addig, amig típushovatartozását el nem döntöttük és jelét a térképre a típus következő sorszámával ellátva rá nem rajzoltuk. Egyidejűleg a lovas hátlapján a megfelelő típushoz ezt az adatot is oda kell írni.

Nagy haszna ennek a térképnek a többek között az is, hogy szemléletesen mutatja, vajjon egyöntetű-é az egyes tárgyak gyüjtése az országban, vagy nagyon hézagos, nagyok az egyenetlenségek. Egyik vidékről sok, a másik vidékről semmi adat sincsen.

E térképek segitségével nagyon jól lehet a gyüjtést tervszerűsíteni, szervezni. Fölösleges azt hangsúlyozni, hogy mennyire fontos a gyüjtést tervszerűen végezni; a multban esetről-esetre és szinte ötletszerűen gyüjtöttek. Ma azonban, amikor a népi kultúra oly rohamosan pusztul, hogy a legnagyobb igyekezet mellett is kérdéses, módunkban lesz-é begyüjteni mindent, igen fontos a tervszerű gyüjtőmunka minél teljesebbé tétele. Mint mondottuk, a lovasok térképei ezt a tervszerű szervezést hatékonyan támogatják.

Meg kell még említenünk a teljesség kedvéért azt is, hogy a cédula-katalógust fiókos kartotékszekrényekben tároljuk. Közönséges hosszú szekrények ezek, olyanok, mint amilyeneket a legtöbb könyvtárban látni, s amelyekben ugyancsak a cédula-katalógust tárolják. Megépítésük szerint lehetnek egy vagy mind a két oldalon fiókosak; ez mindig a helytől s a rendelkezésre álló pénzösszegtől függ. Ahol kicsi a hely, ott az egyoldalas, fal mellé állítható szekrények az előnyösek, noha valamivel drágábbak, mint a kétoldal-fiókos szekrények.

A fényképgyüjtemény leltározása.

A fényképgyüjteményt kétféleképpen is leltározhatjuk: 1. úgy, mint azt a tárgyi gyüjteménynél elmondottuk, vagyis igen részletesen leírjuk az egyes felvételeket, 2. az úgynevezett *lista*-módszert alkalmazzuk. Ez abban áll, hogy különböző rovatokkal (a kép leltári száma, a kép megnevezése, a kép származási helye, a felvétel ideje és még pár rovat) ellátott könyvbe beírjuk a felvételeket. Ez a beírás csak a tárgy leltári számát, a kép megnevezését (pl. „férfi subában", „utcarészlet", „ökörfogat" stb.), a kép származási helyét, a felvétel idejét tartalmazza.

Mondanunk sem kell, hogy az előbbi módszer sokkal célravezetőbb, mint az utóbbi leltározási eljárás, de jóval több időt is vesz igénybe.

A Néprajzi Múzeumban, ember és pénzhiány miatt, a lista-módszert vagyunk kénytelenek alkalmazni. Talán, ha jobbra fordul a világ, hamarosan áttérhetünk a fényképgyüjtemény leltározásánál is a leíró-módszerre. Egyelőre azonban minden pénzt és időt a minél több felvétel készítésére fordítunk, mert ha egyszer elmulnak a népi kultúra ma még megörökíthető kincsei, soha le nem fényképezhetjük azokat, ha miénk lesz a világ minden aranya és egyénenként százévig élünk s dolgozunk is!

Ezt a lista-módszert azonban kiegészítjük a leíró cédula-katalógussal. A negatívokról u. i. két-két darab pozitívot, illetve képet másolunk és azokat használjuk fel a cédulakatalógushoz.

Csak a negatívokat leltározzuk be; a negatívókról készült képek, mint a képgyüjtemény darabjai, a negatív leltári számát viselik

Előfordulhat olyan eset is, hogy valakitől negatív nélkül kapunk vagy veszünk képeket, ezeket éppen úgy leltározzuk be, mintha negatívok lennének, mintha megvolna a negatívjuk. Elméletileg nincs is kép negatív nélkül, merthiszen csak le kell fényképezni a képet és máris kész a negatívja. Az tehát csak rajtunk, de legtöbb esetben az anyagiakon múlik, ha nincs a képeknek negatívja. Ha valamely negatív eltörik, nyomban elő kell keresni a róla készült képet és reprodukálni kell a kép alapján egy újabb negatívot. Ez azért fontos, mert a gyakorlat azt igazolja, hogy a negatívok jobban megőrizhetők, ha jól csomagoljuk azokat, mint a képek. amely utóbbiakat a sok használat elkoptat, elszennyez. Másrészt a negatívról kívánatra annyi másolatot és olyan méretben készíthetünk, amennyi s amilyen méret kívánatos.

Idegen, nem magyar eredetű felvételeket, lehet külön könyvbe, teljesen külön leltári számok alatt is leltározni, azonban ennek nincs valami különösebb gyakorlati előnye. Leltározhatunk mindent együvé, a folyó leltári számon a begyüjtés sorrendjében.

Az azonban elengedhetetlenül fontos itt is, mint a tárgyi gyüjteménynél, hogy a magyarországi felvételek esetében okvetlenül feltüntessük, hogy milyen nemzetiségű egyént vagy kultúráját ábrázol a fénykép.

A fényképgyüjtemény cédula-katalógusa.

A fényképgyüjteményt ugyanúgy osztjuk tizenöt szakcsoportra, mint a tárgyi gyüjteményt. Cédulakatalógust itt is kétfélét (de csak a magyarországi anyagból) állítunk fel: 1. tárgyi vagy szakkatalógsut és 2. topográfiai vagy földrajzi katalógust. A cédulák is ugyanazok és kitöltésük is éppen úgy történik, mint ahogy azt a tárgyi gyüjtemény cédula-katalógusánál elmondottuk.

Különbség csak abban van, hogy amig a tárgyi gyüjtemény céduláin a tárgynak csak a formai jegyeit és anyagát írjuk le, addig a fényképgyüjtemény céduláin a lehető legteljesebb leírásra törekszünk. Erre azonban csak akkor van szükség, ha már mint említettük, nem az ú. n. leíró leltárkönyvet, illetve leltározási módot alkalmazzuk, hanem az egyszerű u. n. listázó-leltározási eljárást. Ez utóbbi módon való leltározáskor u. i. semmit sem írunk be a leltárkönyvbe a fényképen ábrázolt tárgy köznyelvi nevén és a kép származási helyén kivül. A leltárkönyv részletes leírását pótolja a cédulán való részletes leírás.

Ha leíró módszerrel leltározunk, abban az esetben a fényképgyüjtemény céduláí is korlátozhatják a leírást az ábrázolt tárgy formai jegyei és anyaga leírására. Az ábrázolt tárgy köznyelvi és népi nevét azonban egyik esetben sem mulaszthatjuk el, azokat okvetlenül rá kell írni a cédulára.

A különféle utalások, amelyekről a tárgyi gyüjtemény leltározásával kapcsolatban már részletesen szóltunk, itt is hiánytalanul rávezetendők a cédulára. Azonkívül a gyüjtő írja alá a cédulát s tüntesse fel a gyüjtés időpontját is. Az utalásokat írhatjuk a cédula jobbfelőli vonalozatlan részére is, hogy a vonalazott részen annál több hely maradjon a kép leírására. Erre a jobbfelőli vonalozatlan részre azonban adott esetben a képet vagy az ábrázolt tárgy egyes szerkezeti részét magyarázó rajzok készítésétől se zárkózzunk el. A fénykép ugyanis nem mindig mutathat olyan tisztán szerkezeti sajátságokat, mint a rajz.

Jegyezzük meg továbbá azt is, hogy egyetlen katalógus cédulára csak egy fényképet írjunk, mint ahogy egy leltári szám alatt is csak egy negatívot leltározhatunk be, még abban az esetben is, ha egy és ugyanarról a tárgyról több felvételt is készítettünk. Egy cédulára csak egy kép kerülhet, utalunk azonban minden egyes cédulán a többi cédulára s igy az egy tárgyról készült felvételek összetartozandósága kérdését meg is oldottuk.

Minden egyes negatívról annyi képet készítünk a cédulakatalógus számára, ahány szak- vagy alcsoportot érint az ábrázolt tárgy. Gyakran előfordul az, hogy egy lemezre (takarékossági okból) egész sereg tárgyat fényképezünk, ilyen esetben minden egyes tárgy részére készítünk két-két képet a katalógusok céduláihoz. Lehet úgy is eljárni, ha több egymás mellé rakott önálló tárgy fényképéről van szó (pl. különféle kosarak, székek, tálak stb.), hogy a negatívról nagyított képet készítünk, amit azután szétvagdosunk, úgy hogy minden tárgy egymaga kerüljön a saját cédulájára. Ez azonban csak az ilyen mesterségesen együvé rakott tárgyak fényképe esetében lehetséges, csoport képeknél, útca részlet vagy porta felvételeknél ezt nem tehetjük meg, noha ezeken a felvételeken is a legkülönbözőbb tárgyak szerepelnek. (Pl. egy férfit ábrázoló képet a cédulakatalógusban egész sereg szak- és alcsoportba kell beosztanom: sapkája miatt a *fejviselethez*, újjassa, nadrágja miatt a *felső ruhák* „újjasok" és „nadrágok" csoportjaiba, a csizmája is követel egy cédulát s azonkívül lehet nála valami szerszám is stb. Látható, hogy az ilyen képet nem bonthatjuk, illetve nem vagdalhatjuk annyi részre, ahány cédulát kell írnunk róla.)

A képeket mindig a katalóguscédula hátlapjára ragasszuk éspedig felváltva az egyik cédulán jobb, a másikon balfelé, hogy a cédulák kiegyensúlyozva feküdjenek a fiókban.

A cédula hátlapján, a kép mellett, ha van rá hely, írjuk le az ábrázolt tárgy nevét, népi nevét és részeinek a nevét. Ugyanitt magyarázó rajzot is

készíthetünk a képhez. A részek neveinek a leírását úgy készíthetjük el leghasználhatóbban, ha a képen megmagyarázzuk vagy betűkkel látjuk el az ábrázolt tárgy részeit. A megfelelő számok vagy betűk után írjuk azután le a neveket.

Előfordul olyan eset is, hogy valakitől nagyméretű fényképet kapunk vagy veszünk, amely nem fér rá a cédulára. Az ilyen eseten úgy segítünk, hogy a képet, ha negatívot nem kaptunk vele, reprodukáljuk s az így előállított negatív alapján készítjük el a cédulákra felragasztandó fényképeket. A nagyképet pedig külön a *képgyüjteményben* helyezzük el. (A képgyüjteményben nagyított vagy nagyméretű fényképek és festmények szerepelnek.)

Már mondottuk, hogy elvileg egyetlen fénykép sem lehetséges negatív nélkül, a gyakorlatban azonban igen sok fényképnek nincs negatívja. Ezt a körülményt mindig tüntessük fel a cédula jobbfelőli vonalozatlan részén, puha ceruzával írva, ezekkel a szavakkal: *Negatív nincs!* Azért írjuk ceruzával, hogy miután ezt a hiányt pótoltuk, a megjegyzést, mint fölöslegessé váltat, eltávolíthassuk.

Az idegen, nem magyar fényképgyüjtemény céduláit ugyanúgy készítjük el, mint a magyar anyagét, de csak tárgyi katalógust készítünk, amit úgy rendezünk el, ahogy azt a tárgyi gyüjtemény esetében már elmondottuk. Topográfiai katalógusra itt nincs szükség, bár ha pénzünk és időnk van rá, semmi esetre sem fölösleges.

Múzeumi tárgyakról készült felvételek.

Gyakran előfordul, hogy klisékészítés céljaira vagy valamilyen előadáshoz, lefényképezzük a múzeumi tárgyakat, esetleg éppen a leltározás tette szükségessé a lefényképezést. Igen sokszor napilapok és magánosok kérnek bizonyos tárgyakról felvételt. A dolog eddig rendben is volna, ámde van olyan eset, hogy egy és ugyanarra a tárgyra nagyon rájár a rúd, mint aminő volt egyidőben pl. a *Szendrey Júlia* (állítólagos) *rokkája*. Ezt a szegény rokkát a múzeum lefényképeztette és a lemezt beleltározták a fényképgyüjteménybe. Ez a megszokott gyakorlat szerint helyben is lett volna, csakhogy egy év se telik el, amikor a „sztár" ismét lencse elé állítódik, de csak azért, mert ki az, aki 80.000 lemez között megmondja, hogy a tavalyi és azelőtti és a még azelőtti felvételek lemezei merre vannak. A keresés hosszadalmas, az idő pedig pénz, tehát olcsóbb ha tizedszer is lefotografáljuk a „*Szendrey Júlia rokkáját.*" Hogy ez az eljárás mit jelent a fényképgyüjtemény hiteles állományát illetőleg, hogy más szempontokról ne is szóljunk — azt hiszem vitágos. Éppen ezért a múzeumi tárgyakról készült felvételeket külön leltárkönyvbe írjuk be MT. 1-gyel kezdődő sorszámrendszerű leltári számmal és a XV. tárgyi főcsoport szerinti elreneezésben külön kezeljük a negatívokat is, meg a fényképek céduláit is. Topográfiai cédulát ezekről nem készítünk.

Előfordulhat az az eset is, hogy gyüjtőutunk alkalmával lefényképezünk valamely tárgyat, lemezét és képét beosztjuk a fényképgyüjteménybe s később a tárgyat is megszerezzük a múzeum számára. Ebben az esetben eljárásunk a következő: 1.) mindenekelőtt rávezetjük a tárgyról készített fényképek céduláira a tárgy leltári számát. 2.) a már beleltározott negatív segítségével készítünk még egy képet és azt beosztjuk a múzeumi tárgyakról készült felvételek közé, de az „F" indexű fényképgyüjteményi leltári számot mindig ráírjuk az ilyen cédulára, mert a negatív a fényképgyüjteményben marad s ha szükség lesz rá, csak így találjuk meg. Maga a kép „MT" indexű megfelelő leltári számot kap.

Ugyanez az eljárásunk akkor is, ha valamely tárgyat a leltárkönyv céljára fényképeztünk le.

Az idegen, nem magyar anyagról készült felvételeket itt is külön választjuk, de ez a különválasztás csak annyiból áll, hogy az idegen anyagról

készült felvételeket a megfelelő magyar anyag után osztjuk be országok szerint. Igy hajtjuk végre az elkülönítést a diapozitívoknál és a kliséknél is.

Diapozitívek.

A diapozitíveket éppen úgy, mint a múzeumi tárgyakról készült felvételeket is, teljesen külön „D" indexű leltárkönyvbe írjuk be, de ezekről nem készítünk cédulakatalógust, hanem a diapozitívok maguk rendezendők el, az erre a célra készült fiókokban, az általános tárgyi felosztás elvei szerint.

Mindegyik diapozitívon feltüntetendő az eredeti „F" indexű felvétel, tehát az alapfelvétel — amely után a diapozitív készült — leltári száma. A fénykép gyüjteményei („F" indexű) cédulára viszont a diapozitív „D" indexű leltári számát kell rávezetni, a fentebb már emlegetett utalások mellé. Topográfiai elrendezés, miként a múzeumi tárgyakról készült felvételeknél, úgy itt sem szükséges.

Ha valamely diapozitív ki van függesztve a kiállított tárgyak termében, akkor kartont teszünk a helyére. A kartonra rá kell írnunk a diapozitív leltári számát, származási helyét és röviden, hogy mit ábrázol, továbbá, hogy hol, melyik terem ablakára van kifüggesztve. Ez utóbbira azért van szükség, mert mi a Néprajzi Múzeumban a diapozitívokat nem látjuk el helymutató könyvvel.

Rajzok, képek.

A rajzgyüjteményt eddig, minden további nélkül. beosztották a fényképgyüjteménybe. A rajz azonban nem fénykép, a festmény sem az, miért is a rajzokat és festményeket, valamint a nagyméretű fotográfiákat különválasztjuk a fényképfelvételektől és „Rk" index alatt teljesen külön leltározzuk. A rajzokat, ha azok nem valami albumban álló gyüjteményes rajzok, hanem egyes lapok, mindenekelőtt kartonra kell ragasztani és a rajzoló anyag természete szerint, fixativval fixálni. (Ceruza és krétarajzokat különösen !) A karton nagyobb kell, hogy legyen a rajznál ; minimálisan 4 cm-es margót kell hagynunk, köröskörül, ennél kisebb kartonra nem ragaszthatjuk a rajzot.

A rajzok és képek felragasztására legtanácsosabb tetszés szerinti 6 különféle nagyságú (mondjuk (25x36, 36x45, 40x50, 50z75, 75x100, 100x150) kartonokat, használni, amelyeket miután a kép vagy rajz reájuk ragasztódott, erre a célra készített behajtható füles dossziékban helyezünk el. A dosszié hátlapján mindig feltüntetjük, hogy milyen leltári számú rajzok, illetve képek vannak benne. Erre azért van szükség, mert hiszen az egyes dossziékba nagyság és nem a leltári ssámok sorrendjében kerülnek a rajzok, illetve képek. Sok rajzot, illetve képet ne tegyünk egy dossziéba, mert egyrészt nehézkessé válik a kezelés, a megtalálás, másrészt jobban is rongálódik az anyag.

A *leltári számot* a rajz bal felső sarka fölé a kartonra írjuk. Evvel szimetrikusan a jobb felső sarokba íródik *a hely* (helység, megye, stb). A jobb alsó sarokba, ugyancsak a kartonra, írjuk a rajzoló nevét és a rajzolás dátumát. Előfordul, hogy valamelyik rajzról fényképfelvétel készül ; ezt a körülményt a rajz bal alsó sarkán kartonon a tüntetjük fel „MTr" indexszel. Külön nem leltározzuk az ilyen negatívot s fényképet, hanem csak az „MT" (Múzeumi tárgyakról készült felvételek) következő leltári számával és „r" betűvel (= rajz) látjuk el (pl. MTr : 156). Egyszóval a rajzokról, képekről készült felvételeket is a Múzeumi tárgyakról készült felvételek közé soroljuk. (Képek esetén az index : MTk.)

Cédula-katalógus.

A rajzokról és festményekről kétféle cédulakatalógust kell készítenünk : a.) *tárgyi cédula-katalógust* és b.) *topográfiai cédula-katalógust*. A tárgybeosztás és topográfiai elrendezés ugyanaz, mint amit a tárgyi gyüjteménynél alkalmazunk. A cédulák is ugyanazok. Kitöltésük menete sem más, mint akár

a tárgyi gyüjtemény, vagy a fényképgyüjtemény céduláinak a kitöltése. A leltárkönyv eltér a fényképgyüjtemény leltárkönyvétől és egyöntetűen a „MT" és „D" leltárkönyvekkel, a tárgyi gyüjtemény leltárkönyvéhez hasonló.

A cédula-katalógus céduláin mindig feltüntetendő (úgyszintén a leltárkönyvben is, ha a beíráskor már létezett, hogy a rajzról vagy festményről negativ vagy diapozitiv is van.

A cédula-katalógus szövegrovatába a rajz tömör ismertetését írjuk. A leltárkönyvben viszont minél részletesebb leírást készítsünk. Ha pl. népi gyermek-rajzokról vagy más népi rajzról van szó, írjuk le a rajzok elkészítésének módját is, azt, hogy hogyan rajzol a nép, mllyen elvek szerint rendezi el tárgyát, hogy építi fel a rajzot és milyen elvek szerint színez stb.

Ha valamely rajz vagy kép ki van állítva, ezt a körülményt ceruzával (a hely pontos megjelölésével) okvetlenül tüntessük fel az illető rajz vagy kép céduláján, tekintettel arra, hogy ennek a gyüjteménynek nincs külön helymutatókönyve.

Klisé gyüjtemény.

A kliséket úgy leltározzuk be, mint a fényképeket: lista-módszer szerint, sorszámszerüen, csak a „hazája" rovatba nem a helyet, hanem a klisé megjelenési helyét írjuk (pl. Értesítő 1938. II. sz. 110. l. 5. á.; Magy. Népr. II. 105. l. 267. l. stb.). A klisék „Kl" indexet kapnak.

Cédula-katalógust itt is készítünk, az általános tárgyi felosztás alapján, de csak tárgyi cédula-katalógust. Topográfiai katalógusra nincs szükség.

A cédula kitöltése hasonló a többi gyüjtemények tárgyi céduláinak a kitöltéséhez, csupán a jobboldali vastag vonalra nem a hely, hanem a klisé megjelenési helye kerül. A szövegrovatba írjuk az ábra aláírását, vagyis ugyanazt, ami a nyomtatásban is az ábra alá volt írva (pl. Disznóhizlaló hidas. — Stall für Mastschwein. Szentgál). Ha az ábra szövegaláírás nélkül jelent meg, akkor a cikk nyújt tájékoztatást, hogy mit ábrázol a klisé és hogy mit kell a cédulára írni.

A klisélevonatot a cédula hátlapjára ragasztjuk, felváltva a cédula jobb- és baloldali részébe, hogy a fiókokban a cédulák jól álljanak. Az esetben, ha a klisélevonat nagyobb, mint a leltári cédula, akkor a cédula hátlapjára u. n. bujtatót ragasztunk (kb. két újjnyi széles) papirszalagból. A klisélevonatot összehajtogatjuk, olymódon, hogy a lényeges része jól látható legyen és így dugjuk a bujtató alá. Ebben az esetben a klisélevonatra okvetlenül rá kell írni a leltári számot, hogy ha netán kicsúszna a bujtatóból, könnyen visszatehető legyen.

Saját kiadványainknál (mert föltehető, hogy valakitől ajándékba is kaphatunk klisét) a szövegközti ábrák mellé is odaírjuk a klisé leltári számát (pl. Kl 6715).

A klisék között természetesen sok a nem magyar anyag is. Az elkülönítést itt is végrehajtjuk, de nem úgy, mint az előbbi gyüjteményeknél, hanem az idegen anyag kliséit ugyanabban a fiókban, mindig az illető magyar anyag végére tesszük, pl. ha kapákról van szó, akkor a „Gazdálkodás" főcsoport megfelelő alcsoportjának *(kapák)* a végére tesszük (az illető országot vagy népet jelölő kis melléklovas után). Ugyanezt az eljárást alkalmazzuk a múzeumi tárgyakról készült felvételeknél és diapozitiveknél is.

Helymutató könyv.

Rendkívül fontos, hogy a kívánt tárgyat ne csak kikeresni tudjuk — a leltárkönyvben — a jólrendezett katalógusok által, hanem kézbe is tudjuk venni a lehető legrövidebb időn belül.

Múzeumtechnikai szempontból egyike a legfontosabb dolgoknak, hogy a múzeum anyagát mindig „kézben tartsuk", ami annyit jelent, hogy kívánatra a tárgyakat percek alatt előhozathassuk. A gyakorlat azonban azt mutatja,

hogy a múzeumok legnagyobb része éppen ebben a tekintetben nem urai a helyzetnek. A legtöbb múzeumban majdnem minden esetben a jóemlékezetre vagyunk utalva, ha valamely tárgyat keresünk, de még így is fel kell forgatnunk a fél múzeumot, tetemes károkat és örök rendetlenséget okozván ; nem szólva a sokszor többnapos időpocsékolásról és a tárgyat még akkor se találtuk meg. S az egész csak azért történt, mert nincs semilyen könyv vagy mutató, amelybe be volna írva, hogy egyes tárgyak hol, melyik teremben és ott is melyik szekrényben, ládában stb. állanak. Természetes, hogy ilyen „vakság" esetén a zűr-zavar egyre nagyobbá és kibogozhatatlanabbá válik ; a dolog rendbehozására megindul a jóakaratú, de valójában teljesen eredménytelen és soha véget nem érő revizió ; rövidebben szólva anyagpusztítás, amely a tudományos tisztviselőből nemcsak a munkakedvet, de még a lelket is kiöli ; lehetetlenné teszi a külső terep munkát, a gyüjtést, megöli a tudományt és a tudományos intézetet *hivatallá gyalázza* !

A revideálásra, természetes, hogy szükség van időnként, de hogy az gyors és sikeres legyen, ahhoz tudományosan megszervezett múzeológiára van szükség. A fentebb elmondottak ezt a szervezést kívánják szolgálni s a belső rendtartásnak egyik legfontosabb eszköze a *Helymutató könyv*, amelyet közönséges vonalas ívpapirokból köttetünk könyvvé. Előbb azonban az íveket függőleges vonalakkal rovatokra osztjuk. Két-két rovat van minden egyes oldalon. A baloldali szélső rovat 3 cm széles és a leltári számok beírására való, jobbra haladva a mellette lévő rovat 8 cm széles és ide írjuk be a tárgyak „tartózkodási" helyét. E rovat mellé ismét egy 3 cm széles *leltári szám rovat* kerül s a lap széléig terjedő rész megint helyrovat. Használata úgy történik, hogy a leltári szám rovatba egymásutáni sorrendben beírjuk a leltári számokat tintával vagy számozógéppel. A számokkal egy vonalban a hely rovatba, lehetőleg *puha ceruzával*, azt a helyet, ahol a tárgy a múzeumban fekszik. Pl. 36515 XII. 5. b. 3., amelyből a 36515 a leltári számot, a XII. a tizenkettedik termet jelenti, 5. jelenti az ötödik szekrényt, b. a második polcot, 3. a harmadik dobozt.

Mindebből világosan következik, hogy alaprajzi térképek segítségével meg kell számoznunk a múzeum valamennyi helyiségét, a padlástól a pincéig. Ezen kívül az egyes helyiségekben ki kell függeszteni kartonra ragasztva az illető helyiség részletes topográfiai rajzát is.

Ha valamiféle tárgyat, ezután, a múzeumba behozunk, annak előzetes kezelés (konzerválás, leltározás stb.) után azonnal beírjuk a leltári számát a helymutató könyvbe tintával és a hely rovatba (puha ceruzával) hogy a tárgyat hol helyeztük el. A ceruzával való beírás azért lényeges, mert ha a tárgyat máshová helyezzük át, akkor egyszerűen csak kiradirozzuk az előbbi helymegjelölést és beírjuk az újat. Az esetben, ha a tárgyakat revizió, lerajzolás, fényképezés vagy tudományos feldolgozás céljából valahová összehordjuk egy bizonyos időre, de azután ismét visszavisszük az előbbi helyükre, minden egyes kezelésben levő leltári számot felírunk egy papirra, amelyen feltüntetjük, hogy a tárgyak hol vannak ideiglenesen (pl. a fényképező laboratoriumban vagy Ethnológiai Adattárban stb.) és ezt az ívet beletesszük a tárgyak visszahelyezéséig a helymutató könyvbe. Ha valamely tárgyat elcseréltünk, kiállításra kölcsön adtunk, vagy a tárgyat kiselejteztük, esetleg elveszett, ezeket a körülményeket mindig beírjuk a helymutató könyvbe.

Megjegyzendő, hogy a tárgyak katalógus céduláit csere, kiselejtezés vagy elveszés esetén nem távolítjuk el a katalógusból !

A helymutató könyv hysználata igen egyszerű : miután a cédulakatalógus alapján megtaláltuk a tárgyat, amellyel közelebbről is óhajtunk foglalkozni, megnézzük a leltári számát, ennek alapján a helymutató könyvet (amelyben a leltári számok sorszám szerint 1-től a legutolsóig vannak beírva) a kívánt számnál fellapozzuk és ott megtaláljuk, hogy hol van a tárgy. Fontos, hogy a helymutató könyvbe minden helyváltozást mindig lelkiismeretesen beírjunk.

Ha valahol valamilyen tárgycsoportot átrendezünk, a helymutatót is mindig annak megfelelően kell korrigálni.

Elvileg mindenféle gyüjteménynek szüksége van általános helymutató könyvre, mi azonban a *fénykép-, rajz-, diapozitiv-, múzeumi tárgyak fényképe- és a klisé-gyüjteménynél*, minthogy ezek a gyüjtemények nagyobbrészt egy helyen zárt tömegben vannak elhelyezve, megelégszünk az u. n. közvetítő helymutatással is, amely egyszerű tájékoztató felírásokból, esetleg részletesebben kitöltött útmutató listákból áll. Egy ilyen felírás pl. a negativ gyüjteményben: *6236—6910. Magyar*, annyit jelent, hogy az illető dobozban 6236—6910. leltári számig terjedő magyar fénykép negativok vannak stb.

Jó szolgálatot tesz az is, ha egy vékony füzetbe (minden egyes szekrényhez számítva egy-egy ilyen füzetet) felírjuk részletesen, hogy az illető szekrényben elhelyezett minden egyes dobozban mi és mettől meddig terjedő leltári számú negativ, diapozitiv, kép, rajz stb. van.

Ha azonban ez a gyüjteményünk is különböző helyiségekben van szétszórva, abban az esetben elkerülhetetlenül szükség van helymutató könyvre.

Diapozitiveknél, rajzok és képeknél, ha azok közül néhány ki van állítva, elég, ha csak a céduláikon tüntetjük föl, — puha ceruzával írva — hogy hol van a tárgy kiállítva.

Népzenei gyüjtemény.

A népzenei gyüjtésnek két általános módja van: 1.) a hallomás útján és 2.) a géppel való dallamfelvétel. A gép legtöbb esetben *fonográf* ritkábban *gramafonlemez*, mégritkább a fényképészeti úton történt dallamfelvétel: a *hangosfilm* alkalmazása.

Nem célunk a dallamfelvétel különböző módjait ismertetni, hanem arról kívánunk röviden szólni, mi módon történik a népzenei gyüjtemény leltározása és kezelése.

Vegyük először is a fonográfhengereket. A gyüjtőútról hazahozott hengereket mindenekelőtt törzskönyvi számmal látjuk el, vagyis felvesszük a múzeum állományába, csak aztán látjuk el leltári számmal. A leltári szám egyszerű folyószám, amely *Mh* indexet kap. (Mh = Múzeumi henger). Ezzel a dolog még nincs elintézve. A hengereket le kell írni, le kell a rájuk felvett dallamot vagy dallamokat kótázni. A lekótázás ú. n. *támlapokra* történik. A támlap nyomtatott űrlap, amely feltünteti (bal felső sarok) a *leltári számot, a gyüjtő nevét, a gyüjtés helyét és idejét, az előadó személyi adatait, a dallamra vonatkozó adatokat, továbbá a dallamot úgy, ahogy a hengeren van, a dallam helyszini változatait és tartalmazza végül nemcsak azt a szöveget, amely a hengeren rajta van, hanem a teljes szöveget.*

A dallamra vonatkozó adat nemcsak zenefolklore adat lehet, hanem más adatok is pl. népszokásoknak, táncoknak a teljes leírása, ha a dallam primáren él ilyen ethnológiai kapcsolatokban.

A támlap leltári száma azonos a henger leltári számával, csak „a", „b", „c„ megjelöléssel minden dallamot külön támlapra írunk, ha egy hengeren több dallam volna. Rendszerint több dallam van egy hengeren.

A hengerek beleltározása vonalas leltárkönyvbe történik, egyszerű ú. n. *lista-módszerű* beírással, amikor a hengereket leltári számjaiknak megfelelő sorrendben írjuk be, feltüntetve a felvétel helyét és idejét. Az ú. n. leíróleltározást itt a támlapok pótolják.

A támlapokat 25x35 cm nagyságú kartonokra ragasztjuk fel egyenként. (A támlapok nagysága 23x31 cm). Az így felragasztott támlapokat azután sorszám szerint, szétnyitható dobozokba rakjuk. Ezidő szerint a Néprajzi Múzeum gyüjteményében tízezren felül van a támlapok száma, a strófák száma pedig meghaladja a 40,000-et.

A hallomás útján lejegyzett dallamokat ugyanolyan támlapokra írjuk le, mint a fonográfhengerre felvett dallamokat. Az ilyen támlapokat azonban kü-

lön leltározzuk be. Leltári számuk *Msz* indexű sorszám (Msz = Múzeumi szöveg). A leltárkönyvbe való beírás ugyanolyan lista-módszerű, akárcsak a fonográfhengerek esetében. A leíró leltározást itt is a támlapok pótolják. A Néprajzi Múzeum gyüjteményében, ezidőszerint kb. 4000 db. ilyen támlap van.

A gramafonlemezre felvett dallamokat, hasonlóan a fonográfhengerre vett dallamokhoz, előbb le kell kótázni támlapokra. Az egyes dallamokat itt is külön-külön támlapra írjuk „a", „b", „c" jelzések alatt, ugyanazon a leltári számon, mint ami a lemez leltári száma. A leltári szám itt is sorszám „F" indexszel, mert „F" jelzésűek a forgalomba kerülő lemezek számai is.

Egy-egy F indexű leltári szám alatt a következő dolgok szerepelnek: annyi támlap, ahány dallam van a lemez két oldalán, két darab (apa, anya) matrica, egy darab présmatrica és két darab fekete lemez, egyik a dallam lejegyzésére, lejátszására, a másik pedig múzeumi konzerválásra.

A gramafonlemezeket ezidőszerint nem a Néprajzi Múzeum készíti, hanem az a Rádió és a Múzeum közös akciójának az eredménye. Eddig ötven lemez készült el.

Hangosfilm útján megörökített dallam ezidőszerint a Múzeumban még nincs, pedig a táncdallamokat csakis hangosfilm segítségével lehet a tánccal együtt megörökíteni.

A népzenei gyüjteménynek a következő cédulakatalógusokra van szüksége:

1.) *Dallam katalógus*, amelyben a rokontermészetű dallamok együvé kerülnek.

2.) *Topográfiai katalógus.*

3.) *Szöveg katalógus*, amelyben az anyag a szövegek első sora szerint ABC sorrendben rendeződik el. (pl. „Hej halászok, halászok . . ." „Kiszáradt a tóbul mind a sás, mind a víz . . ." stb.)

4. *Ethnológiai tárgyi katalógus*, amelyben az ethnológiai anyaggal azonos szakcsoportokban rendezzük el az anyagot: pl. *lakodalmasok, siratók*, továbbá a *hangszeres melódiák* hangszerek szerint, stb.

Megjegyezzük, hogy ez a négy különböző célt szolgáló katalógus csak a dallamok megfelelő címszavait tartalmazza, továbbá a támlapok leltári számait, a dallam származási helyét, a dallamközlő és lejegyző nevét, dallamot és szöveget a cédulák nem tartalmaznak.

Az elmondottak szerint katalogizálják a Tudományos Akadémia népzenei gyüjteményét is. A Néprajzi Múzeum, sajnos, ezidő szerint nem folytathatja, tisztviselő hiány miatt, a korszerű katalógusok készítését, meg kell elégednie azzal, ha a gyüjtött anyag támlapjait elkészítheti.

Vidéki múzeumok.

A vidéki múzeumok mindig egyéni módon keletkeznek, magánosok vagy valamilyen közület áldozatkészsége folytán. Ez a körülmény azután megszabja az illető vidéki múzeum fejlődését és nem egy esetben munkamódját is. A vidéki múzeumok, Magyarországon, helyi múzeumok, amelyek egy bizonyos körülhatárolt terület őstörténetével, történetével és ethnológiájával igyekeznek foglalkozni. Speciális vidéki múzeumaink ezidőszerint nincsenek; pedig nagy szükség volna ilyenekre is, pl. a Debreceni Déri Múzeumban kellene megszervezni a magyar pásztorkodás múzeumát, Szegeden vagy Keszthelyen a magyar halászat múzeumát, stb. (A vidéki múzeumok feladatáról részletesen ír Viski Károly: A vidéki múzeumok. Közművelődés 1924. 4. sz. 126—133. l.).

Múzeumok a legtöbb esetben és a világon majdnem mindenütt, archeológiai gyüjteménnyel kezdik pályafutásukat. Ha néprajzi anyaggal kezdik, az is legtöbb esetben exotikus gyüjtemény. Helyi néprajzi anyag csak másodlagosan és utólag kerül a helyi múzeumokba. Ez az állítás a magyar vidéki múzeumokat illetőleg, alig mondható túlzásnak.

Nagy baj az is, hogy nálunk a *vidéki* múzeum, mindig valami félreesőt jelent, ha az egyetemes magyar kultúrmunkáról van is szó. Pedig a vidéki múzeumok, ha önállók is, beletartoznak a *Magyar Nemzet Múzeuma* fogal-

mába. Saját posztjukon nincs alárendelt szerepük. A művelődés szolgálatában, a magyar mult felderítésében, a magyar hagyományok megőrzésében és ápolásában a vidéki múzeumoknak nagy és fontos feladat jut. Hogy azonban ezt a feladatot minél teljesebben megoldhassák, szükséges, hogy a vidáki múzeumok és a Néprajzi Múzeum szoros együttműködésben dolgozzanak. Az Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára (Néprajzi Múzeum) nem óhajt a vidéki múzeumok autonómiájába beleszólni, de kötelessége, hogy szempontokkal szolgálja a vidéki múzeumok ethnológiai munkáját.

Ilyen szempont lenne, az egységes néprajzi (ethnológiai) múzeológia bevezetése a vidéki múzeumokban. A munkácsi magyar-orosz múzeum,a fentiekben ismertetett és a Néprajzi Múzeumban alkalmazott múzeológia szerint rendezi és állítja a tudomány szolgálatába gyüjteményét. Ugyanezt a múzeológiát vezette be a Veszprémvármegyei Múzeum is. (Megemlítjük, hogy a szükséges nyomtatványokból : leltárkönyvpapír, cédulakatalógus, stb. a Néprajzi Múzeum készséggel küld mintát kívánatra a vidéki múzeumoknak).

Az egyöntetű néprajzi múzeológia nagyon kívánatos azért is, mert általa lehetővé válik, hogy a vidéki múzeumok cédulakatalógusa felállítható legyen a Néprajzi Múzeumban is és ugyanakkor az illető vidéki múzeum területéről származott Néprajzi Múzeumi anyag cédulakatalógusa lemásoltassék az illető vidéki múzeumok számára.

A Veszprém Vármegyei Múzeum néprajzi cédulakatalógusának ilyen célú lemásolása már a befejezéshez közeledik és folyamatban van a Munkácson felállított magyar-orosz múzeum néprajzi cédulakatalógusának a lemásolása is.

Nemcsak a tárgyi anyag céduláit másoljuk le, hanem a fényképgyüjtemény, népzenei gyüjtemény céduláit is, továbbá másolatban megkaphatják a vidéki múzeumok a területükről származott archivalis anyagot is, amely a Néprajzi Múzeum kebelében szervezett *Ethnologiai Adattárban* (erről alább részletesebben szólunk) van elhelyezve.

A vidéki múzeumok néprajzi anyagának csak a szakkatalógusát másoljuk le a Néprajzi Múzeumban való elhelyezés végett. A topográfiai cédulakatalógust nélkülözhetővé tesszük azáltal, hogy a vidéki múzeumok anyagát nem osztjuk be a Néprajzi Múzeum cédulái közé, hanem külön-külön vidéki múzeumok alatt kezeljük, szakcsoportok szerinti elrendezésben. Ilyenformán az egyes vidéki múzeumok anyaga, minthogy aránylag kis területről (egy-két vm.) származik, topográfiai cédulakatalógus számba is vehető és könnyen kezelhető, ilyen szempontból is. Topográfiai cédulakatalógusra csak akkor van szükség, ha az anyag nagy területről való pl. az említett magyar-orosz múzeum esetében.

A katalóguscédulák kitöltése teljesen azonos a fentebb már ismertetett Néprajzi Múzeumi cédulák kitöltésével, mindössze a leltári szám alá odaírjuk az illető múzeum nevét (pl. Veszprémi Múzeum). A leltári szám alatti hely egyébként a tárgy nemzetiségének a feltüntetésére szolgál. A csere cédulákon a tárgy vagy fénykép nemzetiségét, a tárgy vagy fénykép leírása után a szövegrovatban tüntetjük fel, lehetőleg pirostintával írva.

A rajzokat, méreteikkel együtt, épp úgy rárajzoljuk a cserecédulákra is, ahogy az eredeti cédulákon vannak.

A vidéki múzeumok fényképgyüjteményei csere cédulakatalógusaihoz szükséges másolatokat a Néprajzi Múzeum saját költségén maga készíti el. A Néprajzi Múzeum gyüjteményében lévő és az illető vidéki múzeum területéről származó fényképek másolatait — a csere cédulakatalógus részére — önköltségi áron szintén vállalja a Néprajzi Múzeum.

Az anyagnak másolatban történő kölcsönös kicserélése elkerülhetetlenül szükséges. A csere által nemcsak a Néprajzi Múzeum gyüjteménye válik teljesebbé, hanem a vidéki múzeumok is tetemes mennyiségű anyaggal egészíthetik ki cédulakatalógusaikat.

Hogy a vidéki múzeumok cédulakatalógusa az ország fővárosában, a Néprajzi Múzeumban is meglegyen, ugyanolyan szempontokból fontos, mint

amilyen szempontok teszik szükségessé, hogy az Országos Levéltárban meglegyen a vidéki levéltárak katalógusa is. Kell u. i. egy központnak lenni, ahol az egyetemes magyarság népi kultúrája együtt, egyszerre áttekinthető. Reméljük, hogy a vidéki múzeumok belátják ennek a szükséges voltát; a saját gyüjteményeik szempontjából minden esetre nekik is érdekük, hogy tudják, mi van vidékükről a Néprajzi Múzeumban.

Az Ethnologiai Adattár.

A fentiek során néhányszor már emlegettük ezt az elnevezést. Az alábbiakban röviden elmondjuk, hogy mi is az Ethnologiai Adattár, mi a célja és a munkamódja.

Ezt az intézetet az elmult tavaszon szerveztük meg a Néprajzi Múzeum kebelében. Tulajdonképpen nem más, mint irattár, amelyben néprajzi leírások, rajzok, fényképek, népzenei anyag stb. van elhelyezve, jobban mondva kerül elhelyezésre. Az intézet megszervezésében az a szükségesség vezetett bennünket, hogy a magyar nepi kultúrát az utolsó pillanatban a maga teljességében begyüjtsük. A múzeum a multban csak tárgyakat gyüjtött, abból is csak a népmüvészet érdekelte elsősorban vagy az egzotikum. A florklore anyag gyüjtése a múzeum feladatának régi értelmezése folytán — hogy t. i. a múzeum csak a a tárgyak gyüjtésével és megőrzésével foglalkozik — teljesen kiszorult a múzeumból. A folklore gyüjtést, ha nagyrészt a múzeum emberei is, de a Néprajzi Múzeumon kívül igyekeztek megszervezni. Elősegítvén ezáltal a tárgyi és szellemi néprajz indokolatlan, de annál teljesebb szétválását. A néprajz kettéhasadása folytán mind a két fél: a tárgyi néprajz is és a folklore is elvesztette vitalitását. Az egységes, átfogó gyüjtés mind a két részen elmaradt. Elhomályosultak a néprajztudomány szempontjai s az összehasonlító néprajztudomány, az ethnologia előfeltétele: a nagyarányú és a magyar népi kultúrtalaj minden termését betakarító gyüjtés helyett, kevés anyagra támaszkodó részlettanulmányok születtek meg.

Mi a most megszervezett Ethnologiai Adattárban ismét egyesíteni kívánjuk a tárgyi és szellemi néprajzot, ideértve a zenefolkloret is.

Szükség volt az Ethnologiai Adattár megszervezésére azért is, mert beigazolódott világszerte, hogy a múzeológia régi módszerei mellett a tárgyi néprajzi gyüjtést nem lehet a kivánt mértékig megvalósítani. A tudomány komolysága megköveteli, hogy a nép tárgyi kultúrjavaiból ne csak a *diszest*, az *ünnepit* és az *érdekest* gyüjtsük össze, hanem, gyüjtsük össze a nép teljes tárgyi kultúráját. Ez azonban a tárgyak rettenetes tömege miatt lehetetlen. A nehézségen mindenütt a leíró módszerrel, az archivummal segítettek.

Végeredményben nincs is arra semmi szükség, hogy minden egyes tárgyat in korpus bevigyünk a múzeumba. Teljesen elegendő, ha minden tárgyból begyüjtjük a főtípusokat és teljes változataikat, néhány példányban s az anyag többi részét fényképek, rajzok és leírás segítségével visszük be a múzeumba, illetőleg az Ethnologiai Adattárba.

A régi módszerű „tárgygyüjtés mit sem törődött a tárgy életével — de még a tárgy népi nevével sem — hanem egyszerűen köznyelvi nevén (pl. tejes fazék) beleltározta, betette a raktárba és a tárgy sorsa ezzel be is teljesedett. A gyüjtő talán még tudott a tárgyról és használati módjairól valamit, de távoztával a reánk maradt néma tárgy nekünk már semmit sem tud mondani arról, hogy mivégre alkotódott és hogy töltötte be azt a tisztet, amire használták. Az ilyen gyüjtés a kor követelményeinek megfelelhetett, ma azonban már nem célravezető.

A múzeum anyaga, tárgyi gyüjteménye, mai felfogásunk szerint nagyobbrészt kivül van a múzeum falán: az életben. Irásban azonban lehetőleg minden tárgyat be kell vinnünk a múzeumba.

A gyüjtésnek két módja van: 1. a múzeum erre hivatott tisztviselői gyüjtenek, 2. a múzeum tudományos tisztviselői irányításával igyekszünk a társada-

lom minél több önként vállalkozó tagját beszervezni egy nagy, országos gyüjtő hálózatba. Az előbbi mód az egyszerűbb és minden tekintetben megbízható gyüjtési mód, azonban a Néprajzi Múzeum kevés számú tudományos tisztviselője folytán, képtelenség a magyar népi kultúrtalaj gyors és teljes felgyüjtése. A gyüjtéssel pedig sietni kell, egyrészt, mert rohamosan pusztul a népi kultúra, másrészt módszertani szempontból kívánatos, hogy a teljes begyüjtést lehetőleg egy generáció életében végezzük el, különben nagyon egyenlőtlen anyagot kapunk, amelyből sokkal nehezebb lesz a helyes következtetéseket levonni.

A gyüjtés második és gyorsabb módja, amikor a nagy közönség is részt vesz, levelezés útján, a gyüjtésben. (Nálunk a levelező hálózat kiépítése most folyik). A levelező hálózat útján történő gyüjtésnek a legfontosabb előfeltételei: az intenzív propaganda, amely tudatosítja a néprajzot, megérteti annak célját, feltárja a problémákat és rávezet a gyüjtés módjaira.

A propagandának számtalan módja lehetséges és kívánatos, a napilapoktól az előadásokon át az erre a célra írt népszerűsítő könyvekig és a rádióig.

A gyüjtés közvetlen irányítói azonban a *kérdőívek*. Kétféle kérdőívet használunk erre a célra: 1. az u. n. *általános kérdőívet*, amely a néprajz egy bizonyos területére vonatkozó kérdéseket tartalmazza, pl.: *Dr. Gunda Béla: A gyüjtögető gazdálkodás*; ez 16^0 nagyságban 68 oldalon foglalja össze a gyüjtögető gazdálkodás területére vonatkozó kérdéseket. Kérdés kérdés után; magyarázatok nélkül. A cél az, hogy a gyüjtögető gazdálkodás problémáira ráirányítsa a figyelmet.

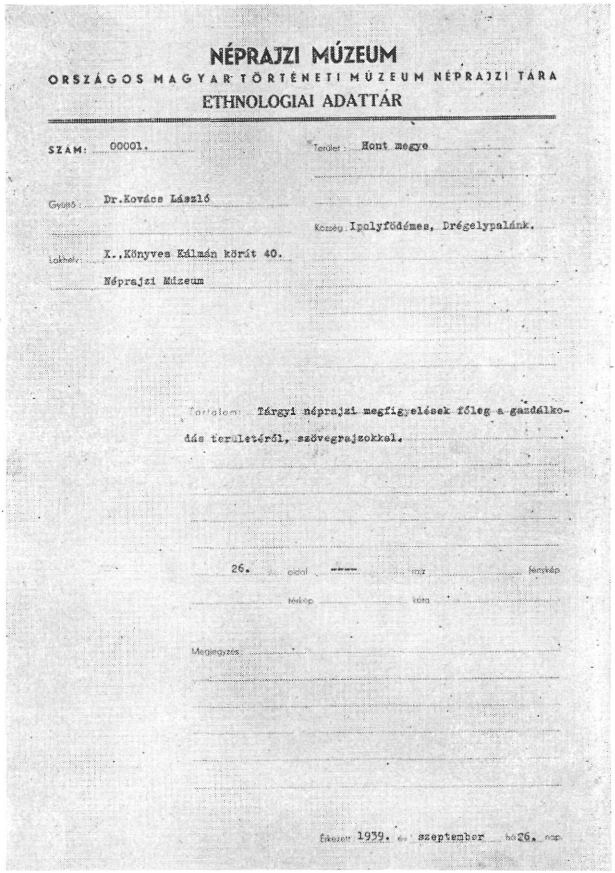

NÉPRAJZI MÚZEUM

ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRA

ETHNOLOGIAI ADATTÁR

SZÁM: 00001. Terület: Hont megye

Gyüjtő: Dr.Kovács László

Község: Ipolyfödémes, Drégelypalánk.

Lakhely: X.,Könyves Kálmán körút 40.

Néprajzi Múzeum

Tartalom: Tárgyi néprajzi megfigyelések főleg a gazdálkodás területéről, szövegrajzokkal.

26. oldal ---- mz. fényk.

tényk. kötet

Megjegyzés:

Készült: 1939. év szeptember hó 26. nap

3. ábra. Az Ethnológiai Adattár adatainak borítólapja. Mérete 24x34·5 cm. — **Umschlagseite der in die Ethnologische Sammelstelle eingelaufenen Angaben.** Grösse 24x34·5 cm.

A tulajdonképpeni gyüjtést az u. n. *alapkérdőívek* segítségével végezzük. Ezek az alapkérdőívek egészen szűk körre szabott kérdéseket tartalmaznak (nyomtatás helyett sokszorosítva készülnek) pl. *1. sz. alapkérdőív.* A gereblye formák *elterjedése.* Ez a kérdőív két gépelt ívoldalon, csak gereblyékre vonatkozó kérdéseket tartalmaz. Lehetőleg minél több kérdést igyekezzünk összeállítani, hogy a feleletek annál kimerítőbbek legyenek. Tárgyi anyaggal foglalkozó

minden alapkérdőívhez okvetlenül kell rajzokat is mellékelnünk. A rajzok, pl. a gereblyék esetében kell hogy bemutassák az eddig ismert összes típust; szükséges, hogy a rajzok pontosak és az egyes típusok jellegeit jól kidomborítók legyenek, mert csak így kapunk a kérdőívre megbízható válaszokat. A gyüjtőhálózat tagjai (levelezők) ungyanis nem tudnak kivétel nélkül mind rajzolni, miért is válaszukban utalnak arra, hogy náluk a kérdőív ez vagy az a számú ábrája (gereblyéje) használatos. Nagyon sok levelező pedig a kérdőív megfelelő rajzát másolja le. Különösen ez az utóbbi eset teszi szükségessé, hogy a kérdőívhez mellékelt rajzok soha se legyenek az illető típusok sematikus ábrái, hanem a lehető legrészletesebb, de világos rajzok legyenek. Egy-egy komplikáltabb szerkezetű típus fontos részletét vagy részleteit külön rajzban is mutassuk be. A rajzok lehetőleg egyszerű vonalrajzok legyenek. A sraffozást, árnyékolást, ha azok nem okvetlenül szükségesek, kerüljük. A kérdőívhez mellékelt rajzokat mindig számozzuk meg és a kérdések között mindig utaljunk rá, hogy melyik típusra stb. vonatkozik a kérdés. Az alapkérdőív legyen minél részletesebb, kerülje az *igen, nem* válaszokat kiváltó kérdéseket, de két gépelt ívoldalnál ne igen legyen nagyobb terjedelmű, mert a terjedelmes kérdőívekre kevés és nem a kívánt mértékig pontos válasz szokott visszaérkezni a kérdőívet kiküldő intézethez.

A kérdőívekre érkezet válaszokat az Ethnologiai Adattár külön erre a célra készített borítékban egyenként helyezi el. (l. 3. ábra.) A borítékok sorszámmal vannak ellátva. Tartalmazzák továbbá az adatgyüjtő nevét, foglalkozását, lakhelyét, a gyüjtés helyét, a gyüjtött anyag tartalmát és a reá vonatkozó megjegyzéseket, valamint az anyag beérkezésének a dátumát.

A beküldött anyag, úgy ahogy megérkezett változatlanul kerül a borítékba. Ha netán olvashatatlan kézírás vagy könnyen elmosódó ceruzaírás volna a kézirat (ez utóbbi esetben a kéziratot fixálni kell) akkor gépírással lemásoljuk az egész kéziratot, de az eredeti kézirat ebben az esetben is megőrzendő és a másolattal együtt kell borítékba tenni. Ne feledjük soha, hogy minden legkisebb kézirat a magyar népi kultúra, minden időkben megőrzendő, soha többé nem pótolható okmánya.

A gyüjtőhálózat munkája mellett, természetesen a Néprajzi Múzeum tisztviselői is gyüjtenek. Minden egyes tisztviselő egy évben elosztva legalább *három hónapot* kell, hogy gyüjtőúton, ú, n. külső terepmunkában töltsön el.

Minden múzeumi tisztviselő a hivatalos kiküldetése során gyüjtött anyagot köteles az Ethnológiai Adattárban való elhelyezés céljára, gondosan letisztázva átadni. A gyüjtőúton készített jegyzeteket ívpapírra tisztázzuk le (l. 4. ábra). Ügyeljünk arra, hogy a leírásaink minél világpsabbak és minél részletesebbek legyenek. Már kint a terepen lehetőleg mindent pontosan rajzoljunk és fényképezzünk le.

Ne tévesszük szem elől, hogy az a munka, amit Múzeumon kivül, gyüjtőúton végzünk, a magyar népi kultúra leltározása. A múzeumba, mint fentebb már mondottuk, nem hozhatunk be mindent, ki kell hát mennünk és az anyagot eredeti helyén kell leltárba vennünk. A leltározásnak ez a legtermészetesebb módja, mert sokkal több, a tárggyal kapcsolatos dolgot (pl. az egész aratás, vagy szántás-vetés), leírhatunk, mintha, *csak a tárgyat* írnánk le a múzeumi leltárkönyvben. A múzeumi tisztviselő, de mindenki más is, rajzoljon és fényképezzen minél többet. Törekedjék a minél teljesebb leírásra, ne hanyagolja el a tárgyak és jelenségek népi nevét sem. Nagy gondot fordítson arra, hogy a tárgyakat részeire bontva írja le, vegye fel a részek pontos méreteit és írja le a részek népi neveit is. A tárgyak és részeik népi neve rendkívül fontos, hogy felírassék és lehetőleg fonetikusan, mert a legtöbb esetben csak a nevek alapján tudunk a tárgy vagy jelenség, szokás, stb. multjára és eredetére vonatkozó összehasonlító búvárlatot végezni. Az 1000—1500 éves népi név többet mond sokszor, mint a 100—150 éves bizonytalan multú és eredetű tárgy.

Az adatok letisztázása közben ügyeljünk arra, hogy az ívpapírnak csak az egyik oldalára írjunk. Minden egyes adat alá írjuk oda, hogy az adat honnét származik, erre különösen abban az esetben van szükség, ha az egy borítékba tett adataink több helyről, több községből valók.

Hosszabb vagy lényegesebb adat után írju oda az adatközlő nevét és korát is, különösen ügyeljünk arra, hogy az illető ott született és nevelkedett-é, ahol tőle mi az adatokat feljegyeztük.

Nyomatékosan figyeljünk arra is, hogy a nemzetiségű egyénektől gyüjtött adatok végén *tüntessük fel az adatközlő vagy a leírt tárgy tulajdonosa nemzetiségét is*, éppen úgy és ugyanazokból az okokból, mint azt fentebb a leltározásnál már részletesen elmondottuk.

Minden adatot, még egyetlen szót is írjunk fel! Pl. *„Az ekének fából vaut a patiŋgja“*. Ez az adat nevetségesen semmitmondó a hozzá nem értő szemében, de aki azt vizsgálja — országos viszonylatban, térképezési szempontból —, hogy miből volt egyes vidékeken a pating és hogy *patiŋg* volt-e a neve, annak ez a semmitmondó adat is becses és így van ez minden adattal. Irjunk fel tehát minden adatot, gondolva arra, hogy nemcsak a magunk számára gyüjtünk, hanem az eljövendő időknek is. Az utánunk jövők a mi korunkat még a néprajzi adatgyüjtési lehetőségek eldorádójának fogják tartani — és nem minden alap nélkül! Tegyük meg, ami tőlünk telik, hogy ne vádolhassanak majd bennünket mulasztással.

Köcsökfa.

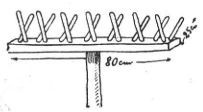

Tejes fazekakat aggattak az ágaira.

— Ipolyfödémes. —

Szókafa.

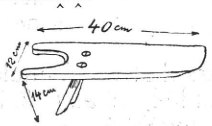

(Tiszacsegén: *csizmahúzó kutya*, Nyiregyházán: *fakutya* a neve). A csizma lehúzására használják. úgy, hogy a csizma sarkát a *szókafa* torkába helyezik, a másik lábfejjel a *szókafára* lépnek, a húzandó csizma fejét kézzel vagy bottal visszatartják és a lábat kihúzzák belőle.

— Ipolyfödémes. —

„Egész éccaka kijártak valamikor **„hálányi“** (= 'hálni' legeltetés végett) olyan jószággal, akit nem használtak.“

— Ipolyfödémes. —

Galloŋg = az a *pamuk*-ból (pamut) csinált fonal, amivel az ing nyakát és *kézellőjét* összekötik.

— Ipolyfödémes. —

Teknyőkëresztfa.

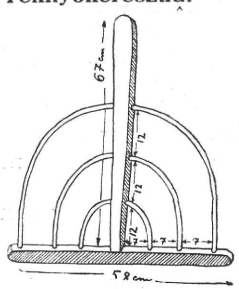

Kovászoláskor használják, a sütőteknőre teszik a kovász fölé, azzal a céllal, hogy a lepedőt feltartsa. Szükség van rá, mert különben a lepedő teljesen bekovászolódna, annál is inkább, mert ilyenkor a kelesztés siettetése végett még dunyhával is letakarják a tekenőt.

— Ipolyfödémes. —

4. ábra. Adattári lap. Mérete 21 x 34 cm. — **Die eingelaufenen Angaben werden auf die Bogen der Sammelstelle eingeführt.** Grösse 21 x 34 cm.

Nyomatékosan hangsúlyozzuk ismételten, hogy az Adattár részére letisztázott adatainkat, leírásainkat minél több részletrajzzal is illusztráljuk. Sokszor egy rossz rajz is többet mond, mint a legnagyobb gonddal készült leírás.

Nagyon fontos az is, hogy a faluról, a falu határáról is készítsünk felvételt és leírásunkban ne feledjük el a nép magatartására, a falu külső jellegére is figyelni, pl. ilyenek: „Mënnyenek és nézzék a dufla házakat, në a mi szëgënységünket, azt fényképezzék“. Vagy azt az észrevételünket, hogy pl.

tiszta vagy piszkos a falu. Erdőben, völgyben, jó közlekedő útak mentén, patak, folyó mentén stb. fekszik. Van-e jó ivóvize stb.

Ha olyan fényképeket és rajzokat is hoztunk, amelyek nem kerülnek bele az Adattárba, de kiegészítik az adatokat, akkor azoknak a leltári számát az Adattár boritékján a „Megjegyzés" rovatban tüntessük fel.

Az Ethnologiai Adattárban elhelyezett anyagot, hogy a tudomány számára könnyebben hozzáférhető legyen, kicádulázzuk. Minden egyes adatot külön cédulára irunk (l. 5. ábra). Ha valamely adat, leirás, olyan hosszú, hogy egy cédulára nem fér rá, akkor u. n. *pótcédulán* folytatjuk a leirást. A pótcédulát azonban fűzőgéppel mindig hozzáerősitjük a főcédulához.

Az anyagról kétféle cédulakatalógust készitünk, épp úgy, mint a tárgyi gyüjteményről: 1. szakkatalógust és 2, topográfiai katalógust. A szakbeosztás itt is ugyanaz, mint a tárgyi gyüjteménynél, csak a folklore igényeinek megfelelően a tárgyi gyüjteménynél lévő 15 szakcsoportot kibővitjük. (Erről más alkalommal, minthogy ez a dolog még nincs elintézve, részletesebben irunk.)

Meg kell még emlékeznünk bizonyos aggályokról is. Többektől hallottunk már olyasmit, hogy készséggel támogatnák az Ethnologiai Adattár gyüjtő munkáját, adataikat, kéziratait szivesen átadnák az Adattárnak, ha az Adattár biztositaná az ő szerzői jogukat s nem engedné az anyagot másoknak feldolgozni.

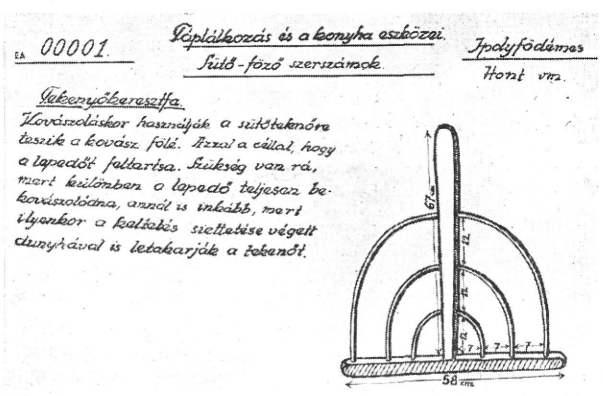

5. ábra. Az Ethnológiai Adattár tárgyi cédulája. Mérete 16·5 x 20·5 cm. — **Karthotekzettel aus dem Sachkatalog der Ethnologischen Sammelstelle.** Grösse 16·5 x 20·5 cm.

Az ilyen aggály indokolt is meg nem is. Indokolt abban az esetben, ha nagy terjedelmű kerek dolgozatról van szó, amit az illető gyüjtő maga akar valamely tanulmányában feldolgozni. Ilyen esetben az Adattár a gyüjtő óhajára az adatok mások által való használatát bizonyos meghatározott időre (1—5 év) megtiltja. Ez a tilalom azonban csak olyan kerek és nagyobb terjedelmű adattömegre alkalmazható, amelyet nem ad ki teljes terjedelmében a gyüjtő, hanem csak az anyag egy részét. Egész terjedelemben nyomtatásra kerülő adatgyüjteményt, az Adattár, természetét és célját tekintve, nem is fogad el.

Kisebb terjedelmü adatok esetében pedig teljesen indokolatlan az aggodalom, hiszen a gyüjtőhálózat tagjai nem azért csatlakoznak az adatgyüjtők táborához, hogy adataikat hozzáférhetetlenekké tegyék, hanem egyenesen azért, hogy munkájukkal elősegitsék, hogy mentül több adat álljon a magyar ethnologiai tudomány szolgálatára.

Aki viszont az Ethnologiai Adattár anyagát használja, köteles minden felhasznált adatnál feltüntetni — különben plágium vétségét követi el — az adatgyüjtő nevét és az adat Ethnologiai Adattári számát. Ilyenformán a szellemi tulajdon védelme kellőképpen biztositva van. Ne aggódjék hát senki, hogy gyüjtőmunkája eredményét illetéktelenek elorozhatják. Az Ethnologiai Adattár nem egyéni vállalkozás, hanem állami tudományos intézmény a Néprajzi Múzeum kebelében s mint ilyen, nyilvános jellegü: anyagát bárki felhasználhatja, akárcsak az Országos Levéltár anyagát, de épp úgy hivatkozni is kell az Adattárra.

Végezetül arra kérünk mindenkit, akinek módjában áll, csatlakozzék az Ethnologiai Adattár néprajzi adatokat gyüjtő táborához. Nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy nem száraz adatokat gyüjtünk, hanem magyar népi mivoltunk megismeréséhez szeretnénk minél több adatot összegyüjteni. Úgy gondoljuk, elérkezett az ideje, hogy végre pontosan és határozottan megfogalmazzuk, mi is az, hogy *magyar*? Kik is vagyunk tulajdonképpen, Európának ezen a legnehezebb pontján, beágyazva idegen népek közé, baráttalanul és testvértelenül. Induljunk el végre önönmagunk felé, vegyük minél teljesebb leltárba népi nemzeti kultúránkat. Gyüjtsük össze nemzeti hagyományainkat, hogy a megfakult magyar lélek színeit megelevenítsük vele és megerősítsük és nemesítsük általa nemzeti öntudatunkat.

A magyar népi kultúra minden tárgya, minden adata egyúttal fegyver is a kezünkben. Ágyúinkat legyőzhetik, gépfegyvereinket elnémíthatják, de sohasem ölhet meg senki egy népi eszközt, egy népdalt, népmesét vagy népi nemzeti műveltségünk bármely kincsét, ha azt mi magunk meg nem öljük, hanem a tudomány számára összegyüjtjük, a tudomány módszereivel, eszközeivel és a tudomány útjain eljuttatjuk a világ minden tájára, ahol a népek kultúráját számontartják és megfelelő módon értékelik.

Testvérnépünk, a Finn nemzet, ma nagy megpróbáltatásokon megy keresztül, a Kalevala népe nem fél; fegyvereit legyőzhetik, megölhetnek minden szál finnt, de a Finn nemzetet soha el nem pusztíthatják! Minden nép a kultúrájában él és a finn népi kultúrát már összegyüjtve, sőt a világ minden tudományos asztalára odatéve találta a világ egének beborulása. A finn kis nép, de nagy nemzet, nincs mit félnie nagy népektől, de kis nemzetektől.

Rólunk is azt tartják, hogy kis nép, de nagy nemzet vagyunk, bár mi is össze tudnánk gyüjteni, a finnek példájára, nagy nemzeti mivoltunk bizonyítékait: népi kultúránkat!

Dr. Kovács László.

*

Ethnographische Museologie.

Wegweiser zur zeitgemässen Katalogisierung der Sammlungen. Statt der alten Inventur, die sich nur auf die Aufzählung der Namen und Fundorte beschränkte, haben wir jetzt begonnen, bei der Bearbeitung der Materialien des Ethnographischen Museums die beschreibende Art durchzuführen. Es wird darauf geachtet, dass jeder Gegenstand im Inventarbuch abgezeichnet oder photographisch abgebildet wird. Der Text der Beschreibung muss vor allem die gemeinsprachliche und volkstümliche Bezeichnung des Gegenstandes und die Darstellung der formellen Merkmale enthalten. Ferner werden alle Angaben bezüglich des Alters und der Verfertigung mitgeteilt. Besonders wichtig ist auch die genaue Charakterisierung der Funktion.

Vom ergologischen Standpunkt aus wurden die Sammlungen des Museums in 15 Gruppen gesondert: I. Sammelwirtschaft, II. Fischerei, III. Jagd, IV. Erzeugende Wirtschaft, V. Viehzucht, VI. Beförderung von Lasten, Verkehr, VII. Bauten, VIII. Innere Einrichtung des Hauses, IX. Herrichtung der Speisen einschliesslich die Küchengeräte, X. Technik, XI. Kleidung und Textilien, XII. Requisiten der Sitten und Bräuche, XIII. Requisiten der Heilung und Behexung, XIV. Requisiten der Unterhaltung und des Spieles, XV. Volkskunde von Kirche und Friedhof.

Der Zettelkatalog wird auf Grund dieser 15 Gruppen aufgestellt. Zettelkataloge gibt es zweierlei: 1. den Sachkatalog und 2. den topographischen Katalog.

Der Übersichtigkeit halber reihen wir die Zettel des Sachkatalogs vermittels der sog. Reiter in kleinere Gruppen ein. Der topographische Katalog wird nach Komitaten und innerhalb dieser nach Ortschaften geordnet, so dass die Ortschaften in alphabetischer Folge nebeneinander kommen. Die derselben Ortschaft zugehörigen Zettel wiederum werden in eine, den 15 Gruppen entsprechende Ordnung gebracht.

Die Photographensammlung wird nicht deskriptiv inventiert, sondern die Aufnahmen müssen in der Reihenfolge der Inventarnummer ins Buch eingeführt werden, indem wir nur den Namen des abgebildeten Gegenstandes und den Aufnahmeort angeben. Die ausführliche Beschreibung der Photographie befindet sich am Zettelkatalog. Die Bilder und ihr Negativ sind unter der gleichen Inventarnummer mit dem Index „F" eingeschrieben. Eine Kopie wird immer an die Rückseite des Zettels geklebt. Auf

einem Zettel befindet sich immer nur eine Aufnahme.

Die Einteilung des Zettelkatalogs der Photographensammlung — sowohl die des Fach- als des topographischen Katalogs — sieht dem Sachkatalog ganz ähnlich aus.

Besonders werden die Zeichnungen mit dem Index „R" inventiert, ebenso auch die Klischees mit dem Index „Kl". Der Zettelkatalog dieser Sammlungen ist den Katalogen der Sachen und Photographien ähnlich und ihr Inventarbuch entspricht dem der Photographien.

Das internationale — nicht ungarische — Material wird vom ungarischen getrennt behandelt. Die Zettelkataloge und das Inventar sind hier mit den entsprechenden ungarischen übereinstimmend.

Ihrer Natur gemäss bearbeiten wir die Volksweisensammlung. Die Phonograph-Walzen werden mit dem Index „Mh" numeriert, so dass wir einfach nur den Aufnahmeort und die Bestimmung von dem, was sie enthält, angeben. Die Noten der aufgenommenen Melodien werden dann auf sog. Melodiebogen abgeschrieben; jede Melodie kommt auf einen besonderen Melodiebogen. Die Melodiebogen bekommen dieselbe Inventarnummer wie die Walze selbst, nur dass die einzelnen Melodien innerhalb der Nummer in der Reihenfolge der Aufnahme mit den Buchstaben A, B, C usw. versehen sind. Die Melodiebogen enthalten den Namen des Sammlers, die Daten der vortragenden Person, die auf die Melodie bezüglichen Angaben, die Melodie, genau wie sie auf der Walze ist, die örtlichen Varianten der Melodie und ausser dem Text, der auf der Walze ist, den vollständigen Text der Melodie. Die Melodiebogen werden auf Kartons geklebt und in starken Dossier-Schachteln bewahrt. Die Melodiebogen des Museums übersteigen zur Zeit die Zahl 10.000 und auch die Strophenzahl der darauf befindlichen Texte reicht über 40.000 hinaus.

Wir haben 4.000 Melodiebogen mit Melodien, die nach dem Gehör aufgezeichnet wurden.

Auch beläuft sich die Zahl der auf Schallplatten aufgenommenen Melodien auf mehrere hundert; 50 Schallplatten sind bisher im Verkehr. Selbst diese Melodien werden auf die Melodiebogen aufgenommen.

Zur Volksweisensammlung gehören folgende Kataloge: 1. der Melodienkatalog. Die Gruppierung nach der gegenseitigen Verwandtschaft der Melodien. 2. Topographischer Katalog. 3. Textkatalog. Die Texte werden nach den Anfangszeilen alphabetisch geordnet. 4. Ethnologischer Fachkatalog. Die Einteilung der Materie nach den obigen 15 Fachgruppen.

Im Frühjahr laufendes Jahres haben wir im Ethnographischen Museum die Ethnologhische Sammelstelle organisiert. Wir waren von der Absicht geleitet, mit Hilfe eines gut organisierten und einer auf gesellschaftlicher Basis beruhenden Netzwerkes alle die noch erhaltenen Dokumente der ungarischen Volkskultur einzusammeln. Die Organisierung der Korrespondenz ist im Gange und weist bisher zufriedenstellende Ergebnisse auf. Die Sammlung geschieht durch Fragebogen. Es werden zweierlei Fragebogen ausgesandt: 1. gibt es im Drucke erschienene allgemeine Fragebogen, die die Problemen eines gewissen Gebietes der Ethnologie aufdecken. Der unmittelbare Zweck dieser ist nicht so sehr, Antworten auf die Fragen einzuholen, sondern sie ergänzen viel mehr unsere sonstige Propaganda (Rundfunk, Zeitungen, Vorträge usw.). 2. Mittel der eigentlichen Sammlung sind die sog. Grundfragebogen. Diese werden durch Vervielfältigung hergestellt. Ihr Umfang macht zwei Seiten aus mit Schreibmaschine geschrieben. Die hier aufgegebenen Fragen beziehen sich immer nur auf einen Gegenstand oder Erscheinung z. B. die Verbreitung der Rechenformen, Maulkörbe usw.

Die eingelaufenen Antworten werden im Original in besonders zu diesem Zwecke verfertigte Umschlagbogen gelegt (s. Abb. 3.), mit den nötigen Bemerkungen versehen und so in die Sammlungen der Ethnologischen Sammelstelle aufgenommen.

Die Angaben werden dann auf Zettel notiert (s. Abb. 4.). Es entstehen so zweierlei Zettelkataloge: 1. der Fachkatalog in ergologischer Ordnung, 2. der geographische Katalog. Auf den Zetteln stehen nicht nur Stichwörter, sondern ausführliche Angaben. Wenn letztere zu weitläufig sind, setzen wir die Kopierung auf weiteren Zetteln fort, welche wir dann mit der Heftmaschine zusammenheften.

A Magyar Néprajzi Atlasz kérdése.[1]

1939. őszén megkezdődtek a Néprajzi Múzeumban a Magyar Néprajzi Atlasz (*MNA*) előmunkálatai. A magyar föld, a magyar népi kultúra ethnologiai értékelésre alkalmas tárgyi és szellemi javait fogjuk térképezni, hogy kialakuljanak előttünk a magyar föld kultúrhatárai, kultúrterületei. Lássuk azt, hogy a magyar népi kultúra hol és mennyiben szőtte át a nemzetiségek kultúráját, kultúrelemeink elterjedése milyen összefüggésben van a nyelvi, vallási, nemzetiségi területekkel. Hol állítja meg terjeszkedésüket a földrajzi környezet, a társadalmi helyzet, az egyes népcsoportok számtalan tényezőtől függő ethnikai konzervativizmusa. A *MNA* alapján fogjuk csak tudni, hogy mi a palóc, a moldvai-magyar, a barkó kultúrája, hol végződik Göcsej és hol kezdődik az Őrség s ha pl. ugyanazokat a kultúrelemeket látjuk a palócok és a barkók földjén, hogyan keverednek, variálódnak azok egymással, milyen szellemi szálakkal tapadnak az őket hordozó népi társadalomhoz, hogy mégis más kultúrfelépítményű terület áll előttünk. Jól tudjuk azt, hogy a népi kultúra szerves egész. Lényegének megítélésénél nem egyes elemeket kell szemelőtt tartani, nem tárgyi és szellemi morzsákra törni az életfolyamatokat s romantikus elképzeléseket fakasztani azokból a motívumokból, amelyek szellemi tartalma már a nép előtt is lekopott, hanem elsősorban felismerni azt a formát, amely helyet foglal a tájban és a történelemben, térben terjed, majd összehúzódik, időben kialakul, a társadalmi megoszlás és feladat szempontjából új és új jelentőséget kap s hordozóinak szellemi állapota és magatartása következtében az egyénekhez és a társadalomhoz a kultikus megnyilvánulások legkülönbözőbb mozzanataival csatlakozik. Tisztában kell lennünk azzal, hogy az előttünk feltáruló összes jelenségeket s az azokból felépülő kultúra formát, a kultúra alkatát földrajzi, történelmi, társadalmi, gazdasági, lélektani tényezők, a mindezektől befolyásolt, a vér és a szellem által irányított *népi formáló erő* hozták létre. S az előttünk kibontakozó képben, a felszínen vagy a felszín alatt ott van, ott lüktet, ott alkot és formál tovább a magyar nép népisége és magyarsága. A forma, az alkat felismerése azonban mégis csak úgy lehetséges, ha a kultúra egész voltát mindig szemelőtt tartva, magát a kultúrát elemeire bontjuk s az előttünk lévő tárgy vagy jelenség lényeges vonásait próbáljuk felderíteni s azt földrajzivá tenni.

A jelenségek földrajzivá tételének, a kartografikus munkának csak akkor van eredménye, ha az tervszerűen folyik s minél nagyobb számú térkép áll a legkülönbözőbb kultúrjavakról rendelkezésünkre. Egy és két térkép nem mond semmit, öt-tíz térkép csak még zavarosabbá teheti a jelenségekről tudott fogalmainkat, de huszonöt térkép alapján már komoly következtetéseket vonhatunk le.

A térképeken előttünk áll a tárgyak vagy jelenségek térbeli elterjedése, amely alapján láthatjuk, hogy még milyen területet kell átkutatnunk, hogy pozitív vagy negatív adatok álljanak rendelkezésünkre.

[1] Részlet a szerzőnek a Magyar Néprajzi Társaságban 1939. okt. 25-én A Magyar Néprajzi Atlasz terve c. előadásából. A Magyar Néprajzi Atlasszal kapcsolatos előmunkálatokról l. m. Über die Vorarbeiten zum Atlas der ungarischen Volkskultur c. tanulmányát a *Folkliv*-ben (Stockholm, 1939.).

Igy a térképeket jelentős mértékben tudjuk a múzeológia szolgálatába állítani. Természetesen csak minél kisebb mértékű, tehát a valóságban minél nagyobb térképek elégíthetik ki a tudományos igényeket. Néprajzi térképünk különböző földrajzi térképekkel összehasonlítva megmutatja, hogy a jelenségek elterjedése hol függ össze a fizikai földrajzi tényekkel, vallási, népsűrűségi, népi határokkal. Megfelelő emberföldrajzi alaptérképek alkalmazásával láthatjuk azt, hogy pl. a polgáriasodás vagy iparosodás hol és milyen jelenséget, tárgyat szorít ki és tesz életképtelenné, melyiket engedi átszivárogni és melyiknek állja útját. Térképsorozatok teszik lehetővé a kultúraterjedés irányvonalainak megállapítását, láthatjuk, hogy melyik tárgy vesz részt a terjedésben s egyformán halad-e tovább ugyanannak a ténynek a szellemi és tárgyi része. Nagyon sokat mondanak térképes ábrázolás révén a tárgyak szigetszerű előfordulásai, amelyek legtöbbször ősi kultúrrögöket elevenítenek fel előttünk. Ott ahol azt látjuk, hogy bizonyos területen a legkülönbözőbb kultúrjavak az elterjedés szempontjából fedik egymást; ott térképeink alapján egységes kultúrterületet következtethetünk ki, amelynél a néptalajtól és a történeti megmozdulásoktól függetlenül nemcsak a formai lényeg lehet azonos, hanem a jelenségek funkcionális, kultikus és társadalmi lényege is. S ahol ezzel kapcsolatban töréseket, változásokat mutat térképünk, ott elsősorban a társadalmi formák közvetlen hatóerejét, a népi igényeknek a felsőbb társadalmi osztályok életformájához való igazodását gyaníthatjuk, kereshetjük. Ahol csak bizonyos elemcsoportok terjedtek el a különböző irányból jövő kultúrahullámokat érzékelhetjük, amelyekből sok érdekes történeti vonatkozást is megállapíthatunk. Ha pl. egy területen csak az építkezés elemei és a családi élet szokásai egyeznek meg egy szomszéd terület hasonló anyagával, valószínű, hogy történetileg két réteggel állunk szemben. Semmiféle szociológiai alapját nem tételezhetjük fel annak, hogy egymástól különböző jellegű tárgycsoportok egyszerre induljanak el egyik területről a másik felé. A kultúrtörténeti, stb. tények mellett számtalan pszichologiai vonatkozású problémára is rámutathatunk a térképek révén (l. pl. a gólyamese térképezését a németeknél).

Ma Európában már a néprajzi térképek egész sora áll a kutatók rendelkezésére. A munka komolyságát és megbecsülését legjobban bizonyítja az, hogy 1939. tavaszán a svéd néprajzi atlasz előmunkálatait kb. 300.000 svéd koronával indították útnak.

A *MNA* atlasszal kapcsolatban a legfontosabb feladat annak az eldöntése, hogy kik végezzék a munkát. Sajnos ma még nem rendelkezünk olyan levelezőhálózattal, amelyre központi irányítással az adatok megfigyelését és begyüjtését nyugodtan rá lehetne bízni; — noha a Néprajzi Múzeum most kiépülő országos levelezőhálózata igen nagy reményekre jogosít.[2] Igy elsősorban a képzett néprajzi szakembereket és a vidéki múzeumok vezetőit kell megnyerni a munkához, akik az előre elkészített útmutatások alapján bejárnák az ország területét s nagyarányú anyag-

[2] Az eddig beérkezett kérdőívek alapján felvett térképezésre alkalmas anyagból pl. egy egyszerű gazdaember (*Fülöp Imre*, Kondorostanya) adatai a legnagyobb tudományos igényeket is kielégítik; ugyanígy *Molnár József* középisk. tanár (Hajdúnánás), *Bödei János* tanító (Zalabaksa), a nagyenyedi kollégium növendékeinek *Vita Zsigmond dr.* tanár vezetésével végzett gyüjtései, stb.

felvételt készítenének. Ez a helyszíni kutatás az ország területén igen változatos kell, hogy legyen. A néprajzilag egységes területen sokkal kevesebb kutatópontot veszünk fel, mint azon, amelyik népessége a történeti idők folyamán nagyobb változásoknak volt kitéve. Nagy figyelmet fordítunk a vegyes nemzetiségű területekre és a különböző népcsoportok érintkező területére, pl. a ruszin-magyar határvidékre, a tót falvakkal tarkított palóc területre. Általában minden tekintetben ki kell terjeszkedni a magyarországi nemzetiségekre s kultúrvagyonukat ugyanolyan szempontok szerint vizsgálni, mint a magyarságét. Tulajdonképen pozitív és negatív felvételt készítünk: a jelenségek meglétét épen úgy figyelembe vesszük, mint azok hiányát. Ha a kutatótervünk szerint egy területen valami hiányzik, akkor azt keressük, hogy mi helyettesíti azt. A hiány egyformán vonatkozik-e a különböző társadalmi csoportokra, a magyarság mellett élő nemzetiségekre? A szakemberek által végzett anyagfelvételt kiegészíti a magyar néprajzi irodalom és a múzeumok anyagának kartografikus célokra való feldolgozása. Ezt a munkát is a helyszíni felvételeket folytató kutatóknak kell végezni, a múzeumi anyaggal ellenőrízve a helyszínen gyüjtött anyagot és fordítva.

Meg kell állapítani, hogy milyen anyagot térképezzünk és mi módon végezzük a helyszíni felvételeket. Tudnunk kell melyek azok az ethnologiai szempontból fontos *vezérkövületek*, amelyektől eddigi tudásunk alapján eredményeket várhatunk. Elsősorban a magyar lakáskultúra, állattenyésztés és mezőgazdálkodás tárgyi és szellemi anyagára, a közösségi élet megnyilatkozásaira kell gondolnunk. Ezekről már eddig elkészített és elkészítendő kérdőíveink[3] nemcsak a *formai lényeg* megállapítására vonatkoznak, hanem tekintetbe veszik a *funkcionális, kultikus és társadalmi* lényeget is. Ennek a kérdésnek általános ethnologiai vonatkozását itt nem fejtve ki, csupán egy példával mutatom be megértését:

I. A térképezendő jelenség vagy tárgy: kemenceformák.

1. Formai lényeg. A kemence és készítésének legrészletesebb leírása, hol áll a kemence, kik készítik és miből, stb.

2. Funkcionális lényeg. A kemence használata főzésre, sütésre, fűtésre, alvásra, gabona és kenderszárításra, stb. Főzőszerepe pl. már csak egyes alkalmakra — lakodalom esetére — korlátozódik, stb.

3. Kultikus lényeg. A kemencéhez fűződő babonák, szokások.

[3] Néprajzi Múzeum eddig kiadta a következő, kartografikus elveket szemelőtt tartó u. n. *alapkérdőíveket:* 1. A gereblyeformák elterjedése, használata, 2. Szájkosarak, palókák. (A két utóbbi szövege *dr. Gunda Bélától*, a rajzokat dr. Kovács László készítette a szöveghez.) 3. Mennyasszonyfektetés. (*dr Szendrey Ákos*). 4. Pásztorszokások és babonák (*dr. Szendrey Ákos*). 5. Hótalpak, jégpatkók, gólyalábak (*dr. Gunda Béla*). 6. A magyarországi kemenceformák (*dr. Gunda Béla*). Kiadott ezenkivül a Néprajzi Múzeum a rendszeres néprajzi kutatómunkához egy hosszabb utmutató füzetet is. (*Gunda Béla*: 1. A gyüjtögető gazdálkodás, 2. Az elvetett búzától a kenyérig. Budapest. 1939. 68. l.) — A vidéki múzeumok is felismerték a gyüjtési útmutatások kiadásának nagy jelentőségét. Nagy elismeréssel és köszönettel említhetjük itt a Veszprémmegyei Múzeum által közrebocsájtott útmutató füzetet (*Morvay Péter*: A baromfitartás népi hiedelmeinek, szokásainak, neveinek és mondókáinak gyüjtése). A füzetet a Néprajzi Múzeum is kiadta.

Ha új kemenceformát építenek a régi formánál használt babonák használatosak-e az új formánál, stb.

4. Társadalmi lényeg. A társadalmi állapot miképen befolyásolja a kemence használatát és formáját. Pl. a gazdagabb paraszt már nem alszik a kemencén, csak a szegényebb. A régi formák a faluban kiknél maradtak fenn ; milyen ezek tulajdonosainak gazdasági, társadalmi, lelkiállapota. Ha olyan kemenceformát építenek, amely már csak a szoba fűtésére alkalmas, a régi kemence különböző szerepét mivel helyettesítik. Van-e egyáltalán szükség a helyettesítésre, stb. A formák mennyiségi vizsgálata a társadalmi, gazdasági, nemzetiségi stb. csoportok szerint. A kultikus, funkcionális lényeg vizsgálata ugyan ebből a szempontból.

Az idevonatkozó megfigyeléseket azután olyan részekre bontjuk, amelyek térképezésre alkalmasak. Már magának a formai lényegnek a földrajzi téren mutatkozó differenciálódása vagy tágabban meghatározva : a jelenségeknek vagy magának a kultúra formájának a geografiai elterjedése megmutatja a történeti folyamatokat, vagy legalább is a folyamatnak azt a pillanatát, amelyben az elterjedést figyelembe vettük. De ha azt a problémát is sikerült a földrajzi elterjedés szempontjából megoldanunk, hogy a jelenségek értékelése miképen történik a társadalmi megoszlás, stb. szempontjából s a funkcionális és kultikus lényeget térbelisítjük, tulajdonképen a kultúrajelenségek minden mozzanatát földrajzivá sikerült tenni. Ez kétségkívül nagy és nehéz munka, de viszont a népi életforma térbeli megjelenését, társadalmi dinamikáját és történeti lüktetéseit csak így tudjuk a maga valóságában ábrázolni.

Fontos az, hogy ne a nagy formákat vegyük tekintetbe, hanem apró ízekre szedjük szét a felveendő anyagot : a formák azután majd ki fognak domborodni a térképekből. Igy pl. meddő dolog azt térképezni, hogy hol van betlehem vagy azt, hogy hol csépelnek és hol nyomtatnak. Meg kell állapítani, hogy melyek a betlehemezés lényeges, összehasonlításra, kultúrtörténeti következtetésre alkalmas motívumai s azokat keresni. Nem a nyomtatást kell térképezni, hanem azt, hogy milyen alakú a nyomtató szérű, hol áll, lóval vagy ökörrel nyomtatnak-e rajta. Természetesen felvesszük a nyelvi anyagot is. Már a legapróbb részletek kidomborítására, a formai, funkcionális, kultikus és társadalmi lényeg felismerésére nyujtanak útmutatást a Néprajzi Múzeum fentebb említett kérdőívei.A gereblyeformák elterjedésére és használatára vonatkozó kérdőíven pl. ilyen útmutató szempontok szerepelnek :

„Hogyan húzzák a gereblyét. Hol fogják meg a nyelét. Egy vagy két kézzel húzzák. Húzzák-e a gereblyét, pl. a nagy tarlógereblyét vállon átvetett hevederrel. Milyen gereblyét használnak a férfiak, milyet a nők. Pl. van-e a nőknek külön szénagyüjtő gereblyéje. A gereblye hordási módja, pl. hón alatt vagy a vállon viszik, kézben lógatják. Ha vállravetve viszik a gereblyét akasztanak-e rá tarisznyát, vizes korsót stb. Hogyan hordják a gereblyét kocsin, üres szekéren, megrakott szekéren. A tarlógerebje hordási módja. Hol tartják a gereblyét munka után. Tartanak-e otthon tartalékul gereblyerészeket, pl. nyelet és hol. Milyen a jó és milyen a rossz gereblye. A különböző gereblyeformákból hány darab van egy-egy háznál. Az egyes gereblyék egyéni tu-

lajdonok-e vagy szabadon használhatja azokat a család bármelyik tagja. Vésnek-e a gereblyékbe különböző tulajdonjegyeket, pl. a tulajdonos nevének kezdőbetűit vagy egy egyszerű rajzot. Melyik gereblyével kik dolgoznak, pl. a tarlógereblyét csak asszonyok, lányok használják. Adnak-e kölcsön gereblyéket." Stb.

Az anyag megállapítása után minden egyes kutató kérdőívvel a kezében a helyszínre utazik és elvégzi a terepmunkát. Mindenki arra a terepre megy, amelyet legjobban ismer, ahol már eredményes gyüjtőmunkát végzett. Előzőleg azonban főleg településtörténeti szempontból tájékozódik, hogy vidéke népességének kialakulásáról fogalma legyen, tudja azt, hogy melyik *kutatópontot* kell elhanyagolni és melyiket kell okvetlen felkeresni. Az egyes kutatók egymás munkájának ellenőrzésére átmennek társuk területére is, hogy gyüjtésüket a pontosság szempontjából ellenőrízzék s ezáltal a munka eredményét biztosabbá tegyék. Különösen fontos, hogy a múzeumi tisztviselők az egyes helyszíni gyüjtőket (lelkészeket, tanítókat, kisgazdákat, tanulókat, stb.) felkeressék s együttes *terepmunkát* végezzenek.

Az a kérdéscsoport, melyet egy alkalommal kutatnak, nem lehet több 10—15 alapkérdőív anyagánál.

A gyüjtött anyag tárgycsoportok és kutatópontok szerint kicédulázásra kerül. Sok nehézséget fog itt okozni nagyhatárú alföldi községeink sora. Nem elég egy tárgyat pl. Hódmezővásárhely jelzéssel felvenni, mert az származhat esetleg a várostól 30 km-re fekvő tanyából is, ahol már más lehet az épületek fedélszerkezete, stb. mint a város körüli tanyákban. Ugyanígy a vándorpásztorkodás anyagának megrögzítése is sok latolgatást kíván.

A kicédulázás után lehetőleg olyan térképre rakjuk fel az anyagot, amely Magyarország minden községét, települési egységét közigazgatási határaival együtt tartalmazza. Minden egyes lapon csak egy jelenséget, csak egy formát térképezünk. Ezek az u. n. *alaptérképek*. Az alaptérképek nyomán a még esetleg felmerülő hibákat a helyszínen ellenőrízzük. Pl. ha azt látjuk, hogy a gereblyés kasza olyan területen fordul elő, ahol csak csapófás kaszákat használnak s nem tudjuk odakerülésének magyarázatát adni, akkor annak az előfordulását újabb rákérdezéssel ellenőrízzük. A jelölés módját a későbbi munka fogja eldönteni.

Az alaptérképeket azután az anyagnak megfelelően közös lapokra dolgozzuk át. Ezek a *törzstérképek*. Egy törzstérképre kerülhet pl. a háton való teherhordás különböző módja, stb. Itt már esetleg az egyes jelek helyett vonalhatárokat és színfoltokat is fogunk alkalmazni. A törzstérképről már kidomborodhat a hasonló természetű jelenségek kultúrhatára, terjeszkedési iránya. A törzstérkép 1 : 750.000 méretű vaktérkép, amely csak a folyóhálózatot tünteti fel s minden egyes község nevét szám helyettesíti. Adatainkat a szám mellé írjuk a község helyének megfelelően. A számok alapján azután a térképekhez mellékelt névjegyzék alapján könnyen megállapíthatjuk a községet.

Minden egyes térképhez *tájékoztató lap* készül. Ezen rövid magyarázatot közlünk, a terminológiáról nyujtunk felvilágosítást ; — de ha szükség van rá, külön u. n. *kísérő nyelvi* térképeket is szerkesztünk. A tájékoztató lapon vázoljuk az esetleg nem térképezhető kultikus, tár-

sadalmi vonatkozásokat, az irodalmat, a tárgyra vagy jelenségre vonatkozó eddigi kutatások eredményét.

Mivel a kultúrjavak állandóan vándorolnak, terjeszkednek, kihalnak és új formában jelennek meg, térképeink tulajdonképen csak egy bizonyos időpontra vonatkoznak. Sőt megtörténik, hogy ugyanazt a tárgyat ugyanabban a családban a nagyapa még használja, de már az unokák nem is akarnak róla tudni (társadalmi lényeg!). Épen azért nagyon problématikus az az időkeret, amelybe adatainkat beleállíthatjuk. A kiadandó törzslapok a felvétel időpontjától kb. 30—40 évre visszamenőleg tüntetik fel a kultúrjavak elterjedésének állapotát. A harminc éven belül történő változásokat, elterjedéseket, továbbnyomulásokat és kihalásokat a térképek tájékoztató lapjain külön feltüntetjük, esetleg melléktérképeket szerkesztünk.

A XVIII. századtól visszamenőleg az irodalmi és a régészeti adatokat az alap és a törzstérképeken külön jelöléssel tüntetjük fel. Ha az irodalmi adatok helyileg nem rögzíthetők, a tájékoztató lapra kerülnek.

A jövőben a térképek helyesbítése épen úgy történne, mint a katonai térképeknél.

Térképeinkhez okvetlen kell *jelenség magyarázó térképeket* mellékelni, amelyek a törzslapokkal összevetve azonnal mutatják, hogy milyen összefüggések vannak klimatikus, vízrajzi, stb. viszonyok és a néprajzi térképek között.

A következő magyarázó térképekre lenne szükség, amelyeket külön füzet alakjában adnánk ki s a *MNA* különleges igényeinek megfelelően készülnének más tudományos intézmények és társulatok támogatásával. Elsősorban számítani kell itt a Magyar Földrajzi Társaságra, a Magyar Nyelvtudományi Társaságra, a Magyar Történelmi Társulatra s nem utolsósorban világhírű M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézetünkre, amely főleg technikai kérdésekben adhat tanácsokat.

1. Hegy és vízrajzi térkép. Ezen nyomatékosan ki vannak domborítva a karszt vidékek (ennek ismerete a vízellátás formáinak tanulmányozásánál elengedhetetlenül fontos), a galciális erózió nyomai (hogyan alkalmazkodnak pl. ehhez a magashegyi pásztorutak), a régi folyómedrek, mocsaras területek, az erdőhatár fölé emelkedő tönkfelületek, stb.

2. Szükségünk van egy gazdaságföldrajzi, helyesebben életföldrajzi térképre, amely feltünteti a települési tájakat a legkülönbözőbb módszerek szerint (l. pl. *Prinz* és *Isbert* módszerét), az ipartelepeket, a városok körül elterülő gazdasági övezeteket (az u. Thünen köröket), stb.

3. Meg kell szerkesztenünk a belső népvándorlások térképét. Ez megmutatja a pásztorvándorlások irányát, az áttelepítéseket, az időszaki mezőgazdasági munkásoknak lakóhelyüktől távoleső munkahelyeit (l. mezőkövesdi, zalai summások), a kubikusok szétrajzását, az egyes fazekas, faragó stb. gócpontok élletterét, amelyek mind alapul szolgálnak a kultúrtárgyak térbeli megjelenésének változásához.

Szükségünk van nyelvjárási, szóföldrajzi, településtörténeti, vallási, népsűrűségi, különböző módszerekkel készült nemzetiségi térképekre. Csapadéktérkép nélkül pl. a tetőformákat egyáltalán nem tudjuk megérteni; hazánk területén a kis tetőszögű házak a legcsapadékosabb területen (északkeleti Kárpátok belső lejtője) vannak.

A folyton előrehaladó munka újabb és újabb ilyen térképek megszerkesztését fogja követelni.

A *MNA*-nak két nyelvűnek kell lenni: magyar és német nyelvűnek, de részletes angolnyelvű tájékoztatót kell hozzá csatolni.

A *MNA* munkálataival kapcsolatban a legsürgősebben fel kell venni az érintkezést a különböző külföldi intézményekkel, elsősorban az International Association for European Ethnology and Folklore (IAEEF) és a Commission de coordination des Atlas Folkloriques szervezeteivel, vezetőségével. Sajnos eddig ezek a szervezetek magyarok nélkül működtek.

A Magyar Néprajzi Atlasz elkészítése egyik legfontosabb tudományos és nemzeti feladatunk. Nemcsak a néprajznak szolgálhatunk vele, hanem más tudományok egész sorának és az egész magyar nemzeti művelődésnek. — Reméljük, hogy a jövő év folyamán jelentős előrehaladásról számolhatunk be.

Gunda Béla.

*

Über die Vorarbeiten zum Atlas der ungarischen Volkskultur.

Im Herbst laufenden Jahres haben die Vorarbeiten zum Atlas der ungarischen Volkskultur begonnen. Verf. bespricht kurz die Methode der Atlasarbeit und ihre wissenschaftliche Bedeutung. Mit dem Atlas im Zusammenhang pflegt man nicht nur das geographische Wesen der sachlichen Materie und der geistigen Erscheinungen in Betracht zu ziehen, sondern auch das kultische, funktionelle und gesellschaftliche Wesen derselben zu berücksichtigen. — Die im ungarischen Artikel erörterten Prinzipien wird Verf. in der Zeitschrift Folkliv in deutscher Sprache eingehender behandeln.

A szilva hazája.

Vásárosnaménytól Tiszabecsig mintegy 400 négyszögkilométerre tehető az a terület, ahol a kék szilva részben vadon terem, részben nagyban termesztik.

A termelés középpontja Panyola. Ha Panyolán 100 wagon szilva terem, akkor Matolcson öt kocsi a termés hozama. De maguk a szilvafajták és azok termésének feldolgozási módja nagyjából egyforma az egész nagy területen. Ezért Illyés Károly matolcsi gazda szolgáltatta adatokat az egész vidékre érvényesnek lehet tekinteni.

A szilvafajták.

I. Vadon termő, illetve vadszilvafajtánk négyféle van.

1. Kék szilva vagy Macskatökű. Ez „pálinkaszilva". Egyébre nem is való. Sem aszalásra, sem lekvárnak nem alkalmas. Fájának kérge barnásszürke. Ágazata vadabb, burjánosabb, mint a többié. Tövisei is vadabbak. Ághegye piros. Gyümölcse a kökénynél alig nagyobb, formája kerek, ha megérik mézédes. Ennek a cukortartalma a legnagyobb. Ha a kádban kiérik cefrének, a cefréjétől be lehet rugni. Illyés Károly legalább azt mondja, hogy egy bérese állandóan részeg volt szilvaérés idején. Végül rájött, hogy a kékszilva cefréjétől részeg.

2. A Penyigei vagy Nemtudom szilva. Kérge világosszürke, lombja az előbbinél ritkásabb. A gallyak vége vereses árnyalatú. Tojásdad alakú gyümölcse kétszer akkora, mint a Kékszilváé. Gyümölcsének színe hamvasabb

az elsőnél. „Nem annyira kéklik a fáról", mint a Kékszilva. Ez is inkább pálinkaszilva, de már lekvárfőzésre is használják. Aszalásra is jó.

3. Boldogasszonyszilva. Termése megint kétszer akkora, mint a Penyigei szilváé. Termése gömbölyű. A színe nem érik ki teljesen kékre, hanem „setétvereses kék". Teljesen leves. Cukortartalma a két előbbinél kisebb. Ezt a fajtát csak pálinkafőzésre használják.

4. A Lotyó vagy Fosószilva. (Ez a Mirabolán.) Termése akkora, mint a Boldogasszony szilváé. Ize kellemesebb annál. Kimondottan pálinkaszilva. Törzse szürke. Gallyhegye élénkzöld. Tövisei hegyes-szög alakban állanak az ághoz. Mint oltóalanyt barackfához használják.

Ez a négy vadszilva-faj. Magjáról kél vagy a fa tövéről „gyükérről" hajt és onnan ültetik ki. Csak a Nemtudom szilvát nemesítik azzal, hogy kétszer-háromszor átültetik. Utána a termése másfélaranyi nagyra nő, mintha vadon termett helyén hagynák. Igy érthető a szokás-mondás, hogy akkor adom meg (az adósságom), mikor szilvamag alá szántok. Vagyis soha. Nem kell azt becézni, nő az magától.

Ebből a négy kékszilvafajtából főzött szilvórium hasonlíthatatlanul értékesebb, zamatosabb, mint az ország többi részén veres szilvából főzött szilvórium. Vetekedhetik, ha nem ízesebb, a kecskeméti baracknál. Amikor a világháború után egyre-másra állították fel ezen a vidéken a nagy szeszfőzdéket, akkor a szilvóriumunk márkás itallá emelkedett. Dunántúlról, az Alföldről, mindenünnen kértek csemetéket. De elfajzik ez a szilvafaj másutt. Elveszti ízét, zamatját. Hozzátartozik e táj jellegzetességéhez s élhetetlenségünk, ha nagyobb hírre nem vergődik, nagyobb kelendőséget nem ér el.

II. *Félvadfajták.*

1. Duránci. Hosszúkás gyümölcse kétszer akkora, mint a Nemtudomé. Húsos, édes. Színe „setétveres megyen a kékbe", mire megérik egészen kék. Enni és befőzésre ez a legalkalmasabb, de gyümölcse sem lekvárnak, sem pálinkának nem való. Igy aránylag kevés fát tartanak belőle. Kertenként legfeljebb egy-két fáját találni. Csemegének való a pulyának, meg befőzésre — mondja kicsinyelve a gazda, s úgy látszik sorsa ezzel meg is van pecsételve.

2. A Berbencei az egyetlen magvaváló fajtánk. Törzsszínét majdnem össze lehetne téveszteni a fiatal körte fájával. Tövisei vastagabbak és derékszögben állanak a fa ágához. Gyümölcse színe hamvas világoskék — persze az aprószemű szilvához mérten. Gyümölcse nem nagyobb a Duránciénál, de az oldala két felén ívelt, s az érett gyümölcs ezen az íven válik ketté. Azt tartják, kár pálinkának kifőzni. Inkább lekvárnak, aszalmánynak való.

3. A Veres-szilva. Julius utóján érő gyümölcse akkora, mint a Berbenceié, de annál egy hónappal előbb érik. Se aszalásra, se pálinkafőzésre nem alkalmas, ezért kissé lenézett fajta. De csemegének a pulya számára s az asszonyoknak befőzésre igen alkalmas.

4. A Fehérszilva kétféle. Az egyik nagyságra akkora, mint a Nemtudom, ez a Fecskeszilva. A másik gömbölyűbb, ez a Paradicsomszilva. Termése alakra, színre nézve a paradicsom kis bogyójához hasonló. Mindkettőt csak itt-ott tartják csemege-szilvának.

A szilva általában augusztusban érik. Gyümölcsét verik. Ki győzné azt kézzel szedni. Lekvárhoz, pálinkához igy is jó. Nem fontos, hogy a gyümölcs épen maradjon. Hogy milyen lesz a jövő évi virágzás, azt — ha az idő kedvező — már augusztusban meg lehet mondani. Augusztusra a rügy már majdnem kifakadt. A levélrügy hegyes, hosszúkás. A termőrügy gömbölyűbb, zömökebb. Ha sok a termőrügy, meg is biztatják az asszonyokat — lesz ám jövőre lekvárfőzés.

Ha összehasonlítom a vad és félvad fajtákat, azt mondhatni, hogy a félvadfajták íze nem olyan „húzós", mint a vadfajtáké. Gyümölcsük nagyobb, terméshozamuk alatta marad a vadfajtákénak. Kényesebbek is. Az időjárás

terméshozamukat erősen befolyásolja. Ha március fagyos, akkor már nem teremnek a félvadfajok. Ha májusban rekkenő meleget kapnak, akkor virágjuk lehull, nem porzódik és igy nem is teremhet. Ellenben a vadfajták, hacsak hernyó el nem öli, minden évben teremnek. Általában itt is áll, hogy a nemesebb fajta terméshozama nem éri el a vadfajtákét.

A magrólkelt szilvacsemeték ártereken, holtmedrek partján, halványok mellett vagy akár a vasúti vonalak melletti anyagárkok *csiriltyás* helyein találhatók. Némelyik élelmesebb vasúti állomásfőnök szép pénzt vesz be a *csiriltyás* kubikos gödrökben nőtt szilvacsemetékből.

A Szamoshát legszebb gyümölcsösei ily n árterek, holtmedrek, halványok lankás, lejtős partján vannak. Matolcsnak három lankás területe van: a Godolya, Iszkó és Ómatolcs. Mind a három árterület. Amig a víz járta, nem is iskolázták a szilvafácskákat, hanem csak felirtották, hogy a cserjéből fává fejlődhessen, mert a cserje nem terem. De amióta agyonszabályozták a szegény folyókat, azóta a lankáson imitt-amott kikelt kétéves csemetéket felszedik és elültetik egy vagy két sorjával a házikertben vagy a lankán. Kész a faiskola.

Az öregebb fa gyökérhajtását is át lehet ültetni iskolába. Aki nagyobb gyümölcsű fára tart igényt, az a két-három éves csemetét még egyszer átülteti. Ezzel az nemesedik. A fa öt-hat éves korában kezd teremni.

A gyümölcsösök-lankák keskeny parcellákra oszlanak. A lankának egyik — keskenyebb — széle lerug a víz partjára. Innen a vízpartról kerül ki a matolcsi ember tüzelőjének egy része, nyárfa, ficfa, akác, vadszilvacserje képibe. Innen kerül a seprü is, mert vadszilvacserjéből meg kökényből kötik a „nyirfa-seprüt".

Furcsa szegénység ez a miénk. Más vidéken a vadontermő szilvafák beiskolázásából szép és állandó jövedelemre tenne szert a nép. Nálunk seprű lesz belőle vagy gerjesztő. Nemhiába emlegetik vármegyénket „Tibet"-nek, senkinek se jut eszébe, hogy nálunk keresse a boszniai szilvával vetekvő szívós, aklimatizált kékszilvafajtát.

Minden lankát nyárfás, akácos, *csiriltyás* part zár el a vízparttól. A sűrű szövevényen át se lehet látni, aki idegenebb. annak útat kell magának törni a vízpartig, hogy szétnézhessen és tájékozást szerezhessen. Ez a sűrű bozót adja meg minden lankának a hátterét a vízpart felé. A keskeny lankán három sor gyümölcsfa áll. A középső sor almafa, s a vízparttal átellenes végén keskeny telekrészen az almafasort kivétel nélkül mindig egy körtefa zárja le. A körtefa mellett pedig jobbról és balról egy-egy diófa áll őrt. A középső almasortól jobbra és balra egy-egy sor szilvafa sorjázik.

A régibb lankákon a következő almafajokat lehet találni: Fehérlapos, Aranykormos, Tarpai vagy Ződlapos, Kenéz és itt-ott egy-egy Buzás vagy Törökbálint. A régi híres Zsák-almának már híre sincs. Az újabb telepítésű lankákon már Aranypármén, Jonatán, Kálvil almák teremnek. A régi Kormos almákat ez újabb fajok is nehezen szorítják ki, mert ez kétségtelenül a vidék legnemesebb almafajtája. A körték közt akad Muzsalyi, Császár, Mézes, Esperes, búzával érő körte. A matolcsiak szerint ezek mind régi fajtájúak.

A szilvafa-csemete két-három éves korában gallyainak elágazásánál öthat centiméter hosszú tövist, s ez a tövis a következő évben termőrügyet hajt. A fiatal csemetékről a töviset „letakarítják", levágják, hogy a fa fejlődjön tovább és ne szívja el erejét a korai termés. A fiatal fa magától is lerugja a termőágat, csakhogy annak a helyén ott marad egy kis gödör — a csobak. Már pedig ez nem ékíti a fát s nem dícséri a gazdát. Azért a rendes ember ősszel vagy február elején megtakarítja a fiatal fát éles bicskával, mert kerti ollót, kertészkést még oltáshoz sem használ itt senki.

A vénebb fát is takarítani kell, mert különben „ellomosodik" a fa. Az irtásnál arra kell ügyelni. hogy mindig felfele vágja az ember a gallyat.

A hernyózásra nem kellett minket a törvénynek szorítani. Hernyóztunk

mink anélkül is, mondja Illyés Károly. De úgy volt, hogy vagy tizenkét esztendeig nem volt mifelénk híre se a hernyónak. Termésünk is volt jó. Nem kellett követ kötni a fa ágára. (T. i. ha a fa nem terem, követ kötnek az ágára. A következő esztendőben feltétlenül terem.) Így esett meg aztán, hogy a legszebbnek mutatkozó termést megette a hernyó. Az idén készül is minden rendes gazda udvarán a hernyózószék. Errül szedik a gubót.

A hernyózószék a mósószéknek óriási méretű kiadása. Van három-négy méter magas hernyózószék (1. ábra) is a faluban. Valamennyi új, mert a régit, hogy soká nem kellett, szétverték. De azért „régimódi" az mind. A hernyózószékbe úgy van beillesztve a négy láb, mint a mosószékbe. A szétvetett lábakat keresztkötések kötik meg. A kötés stabillá teszi. egyszersmind létrafoknak szolgál. A gyümölcsfa magassága szerint akár a tetejére is fel lehet állni s így a fa koronáját is el lehet róla érni. Ez a legalkalmasabb módja a hernyózásnak. Ez nem töri össze a fát, mint a létorja, nem vágja össze, mint a rúdra kötött olló. Biztosan áll szétvetett négy lábán és többen is dolgozhatnak rajta egyszerre. A rúdra szerelt olló ellen a legkomolyabb kifogás az, hogy a termőgallyat is levágja, nemcsak a hernyógubót. Összevágja a fát. Olyan utána a fa, mintha lekocsozták volna. Ezért ollóval csak csak a legmagasabb ágakról szedik a gubót. Az irtás után jön csak a hernyózás munkája, ez eltart szántásig, mert néha némelyik fán annyi a gubós hernyó, mintha le se hullott volna a levele.

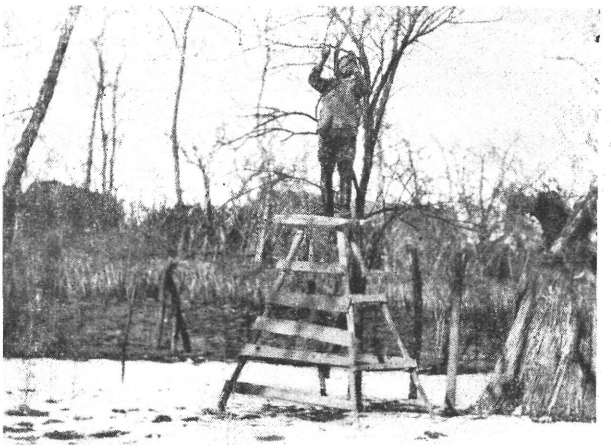

1. ábra. A hernyózószék. Matolcs. Szatmár vm. Luby Géza felv. — **Gestell zum Raupenablesen.** Matolcs, Kom. Szatmár. Photo G. Luby.

A gubóshernyó falevelekbe sodorja petéit. A gyűrűshernyó a fiatal ágakra gyűrű alakjában rakja le. A kétféle hernyó közül a gubóshernyó ellen könnyebb a védekezés. Le lehet takarítani a levéllel együtt a fáról, s ha az ember a leszedett leveleket elégette, meg is menekedett tőle. A gyűrűshernyót nehéz irtani. Permetezés kellene, de erre nincs kőtség. A régiek csak úgy irtották, hogy körömmel lekaparták a fáról vagy lesték, hogy mikor kél ki s ha lehetett, ilyenkor kézzel elmoncskolták a fán. De ki győzi azt lesni. Amellett még a csirke, veréb, varju is jobban szereti a gubóshernyót, mint a gyűrűset. Ez a magyarázata annak is, hogy a lankákon mért van annyi varjufészek. Nem szívesen irtják. Amennyi kárt csinál, annyit használ is a gazdának. Ahol hernyóznak, ott a hernyózás alatt egész nap ég a tűz. Nemcsak azért, mert kint étkeznek, hanem azért is, mert a hernyózott leveleket rögtön el kell égetni. Azelőtt irtogattak ősszel és február derekától rendszeresen hernyóztak. Arra a kérdésre, hogy meddig tartott ez a munka, azt felelik, hogy : takarítván leszedtük mire a szántás bejött. Előrelátó gazda beosztja a munka idejét, különben nem birna meg vele. Első volt a fairtás, azután a takarítás vagyis hernyóirtás és ezt követte a szántás, vetés.

A gyümölcsfa ótására két eljárást használnak. A párosítást és hasítást. Legbiztosabb a párosítás. A beoltandó alanyon a nagy-ujj és mutató-ujj közé

fogott kés éles pengéjével (rendesen jó zsebbevaló bicskával, mert oltókés ismeretlen) felfelé vágva ferde síkot metszenek a fára. Ugyanilyen ferde síkkal ágat vágnak a nemes hajtásból is két vagy három szemmel. Most ezt a két metszést úgy illesztik össze, hogy az egyik oldalon a „haj pászoljon". Mert a „hajánál" nő össze a fa és nem a bélinél. Most szép simára kiegyengetik, raffiakötéssel szorosra pólyázzák a két ágat s kívül az egészet bekenik oltóviasszal. Ha ez nincs, akkor szurokkal. A szurkot erre a célra higítani kell. A párosítás egyéves fába eredményes és belőle 98 % biztosan megfogan.

Hasítással még hároméves fába is eredményesen lehet ótani. A beoltandó alany ágát levágom és a levágott helyen behasítom. Két oltóágat is lehet a hasításba tenni. Mindkettőt szélről. Középen a fának egy kis hajával megborítom a szabadon maradt és metszett lapot. Itt tehát vizszintesen vágtam le a fát, s a két szemet a közbefogott hajjal együtt körülkötöm raffiával, iszappal borítom, erre megint rongyot borítok úgy, hogy a két oltott ág számára lyukat hasítok a rongyon s mint egy lyukas sipkát, úgy húzom az ótásra. Az iszapot jól felnyomogatom ebbe a sipkába, hogy szorosan borítsa az ótást s a rongyot alatta körülkötöm raffiával. A hasításnak 70—80 %-a megfogan.

A szilva termésének feldolgozása.

A szilvát kifőzik lekvárnak. Aszalják. Főznek belőle szilvóriumot. Azelőtt készítettek belőle gyümölcssajtot, vagyis szilvézt is.

Ha lekvárt akarok főzni, elsősorban üstről kell gondoskodnom. A háború előtt több volt a rézüst, mint ma. A háború alatt elrekvirálták őket. Új rézüstre csak módosabb gazda tett szert. Bizonyos fokig a jómód fokmérője, hogy kinek és mekkora üstje van. A legkisebb üst ma Matolcson két vékás, de van három-nyolc, sőt tiz vékás is. Tunyogon a lekvárfőző üstök száma ma 30—35, Matolcson ennek a duplája lehet. Mást mint rézüstöt e két faluban nem is használnak. Másutt is alig. Újabban ugyan állítólag zománcozott üstöt is használnak. Én még eggyel se találkoztam.

A szegénységnek nincs lekvárfőző üstje s igy kénytelen kőcsön kérni. Van olyan, hogy napszámért kéri kölcsön az üstöt. Ahány napig használja az üstöt, annyi napszám jár érte. Persze leginkább asszonynapszám. Szöszt húz érte, szapul, vagy ami adódik. Járhat azzal a viszontszolgáltatással, hogy a kölcsönadónak a lekvárfőzésnél segítséggel szolgál. Pénzbeli ellenértéke az üstnek: egy kifőzés két pengő vagy kettőötven. Ha két üsttel főz, akkor öt pengő, és igy feljebb.

A legősibb módja a lekvárfőzésnek a fődbe-ásott, gödörbe süllyesztett üstön történő főzés (2. ábra). Ez a gödör a katlan. Ha a katlan egyenes, akkor a láng feljár az üst tányérjáig. Ha kicsit srégbe eresztjük fel a katlan falát, akkor a láng nem csap fel magosan. Ha a katlan szűkebb, akkor az üst tányérja nem süllyed bele egészen és akkor a szájánál se ég oda könnyen a lekvár. A katlanhoz elől három lépcsőfokot vájnak, hogy kényelmesen lehessen alatta tüzelni. Hátul pedig füstjáratot készítenek neki, amibe ócska kürtőt állítanak.

Az üstnek van feneke, ódala, szája, tányérja és két füle. Lekvárfőzés előtt az üst külső fenekét és ódalát megtapasztják. A felfordított üstöt a karimájától mintegy tenyérnyi távolságig tapasztják meg egy ujjnyi vastag sárral. Jaj be sok bajom volt és van ezzel a tapasztással. Majdnem minden faluban másképen keverik ehhez a tapasztáshoz való sármasszát. Mindenki a maga eljárását tartja egyedül üdvözítőnek és mélyen lenézi, sőt egyenesen tagadásba veszi, hogy másképen is lehet vagy szokás tapasztást végezni. Az egyik helyen azt mondják, hogy az üst tapasztását az előtte való napon kell elvégezni, hogy az kissé szikkadjon. A másik helyen kinevetnek, ahogy bekentük, akár azonnal alátüzelünk. Lehet úgy is, igy is. Valószínű, hogy nem merilettem ki teljesen az üsttapasztás minden változatát, de ennyi is elég, mert rá-

mutat arra, hogy mennyi tenger változat van a nép munkájában. Mily fontos lenne, annak községenkénti rendszeres feldolgozása.

Tunyogon azt mondják, hogy az üst fenekét be kell kenni tojásfehérjével. A legnagyobb üsthöz is elég három tojás fehérje. Azután meg kell kenni rendesen kimunkált sárral. De nem kevernek a sárhoz semmit. A főzés megkezdése előtt egy félnappal kell az üst fenekét megkenni sárral azért, mert egy félnap kell arra, hogy „megkössön a sár." Ugy, hogy mire a főzésre kerül sor, a sár már egy kicsit szikkadt. Eleinte „lassú tüzet" raknak alá, hogy ez is szárítsa, kösse. Igy a „tapasz" nem esik le.

„Nagyobb gazdák, akinek módja van benne szokott a sár közé búzakorpát keverni, hogy a tapasz erősebb legyen."

Matolcson aprópelyvát kevernek a sárhoz, de tojásfehérjét nem használnak hozzá, mert takarékosak. Azt mondják: jó annak a sár is, az a fő, hogy jó agyagos sár legyen.

Leöwey Mariska azt mondja, hogy a sár áll földből, aprópelyva, hamu és gabonakorpa keverékéből. A tapasztás szakértelmet igényel. Nem szabad annak leválni az üstről, mert akkor odalkozmál az egész lekvár.

Nagyarba, Kisarba kinevettek. Tojásfehérjét keverni hozzá, az öregapám se hallotta. Pedig nem is olyan szamárság ez. Szontagh Jenő irodalmi hagyatékából (Pesti Napló 1939. IV/9.) A négy Salamon című cikkben olvasható, hogy a Salamon fiúk nagyapja 100 esztendővel ezelőtt építette a palocsai kert másfélméter magas kilométernél hosszabb kőkerítését. Olyan az ma is, mint amikor a nagyapa felhúzatta. Kemény mint a szikla egy repedés nélküli, pedig 100 éve nem javítottak rajta. De nem csoda, mert vakolatához a maltert nem vízzel, hanem tojásfehérjével keverték.

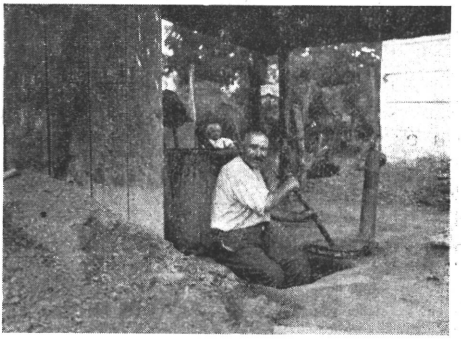

2. ábra. A földbe süllyesztett katlanban fő a lekvár. Matolcs. Luby Géza felv. — **Lekwarkochen in einem die Erde versenkten Kessel.** Photo G. Luby.

Beczkó vára alatt egy régész azt mondta Szontagh Jenőnek, hogy Bolondóc északi fala azért áll szinte teljesen épen 600 év óta, mert a habarcsba nem vizet, de tojásfehérjét raktak.

Hát ha valamikor használták és szilárdnak bizonyult, mért ne használnák ma is. Ha másra nem, akkor az üst fenekének a tapasztására.

Nagyarba a cselédasszonyok szerint polyva, korpa, és hamu kell hozzá. Bekeverik. Kiteszik a napra, úgy ráragad, hogy három üsttel is kifő, mégse válik le rula. De sokszor rá se érnek szárítgatni, mégis jó. Legfeljebb, hogy ilyenkor beszórják a nyers sarat korpával. Kézzel nem szabad ezt a korpát rálapogatni, mert akkor tésztás lesz a sár. Azon nyesen fe lehet tenni a katlanra a tűzre. Nem reped meg. (T. i. a tapasztás).

Bihari Sándorné Nagyarban azt mondja, hogy búzakorpa meg a föd keveréke kell hozzá. De érteni kell a föd megválasztásához. Rekesztövin, ahun nem járják, a föd parázs. Az erdei föd ritka. Ritkán tapotódik, hát megritkul, csak leszalad rula a víz. Az a jó föd erre a célra, amelyik jól meg van tapodva. Egy üstre veszünk egy jó összemarok korpát, három összemarok födet. Jól megmunkáljuk. Azon „nyesen" nyersen feltesszük a tűzre, ha felkentük az üstre.

Gulácsy Jolán közlése szerint Vásárosnaményban az üst külsejét víz, pelyva, só és olaj (?) keverékével, ugyanitt mások föld, víz, búzakorpa keverékével tapasztják.

Tarpán csak föld, víz, pelyva. Dercen : föld, víz, lótrágya. Kisarban sár, korpa, lótrágya, polyva keverékéből készült mázzal kenik be. Ez utóbbi Imre Bertalan kisari gazda közlése.

Az új üstöt használat előtt belülről bekenik zsírral. Az üstben vitorla forog. Az új üst nem síma, nem csúszós még. Hogy ne kopjon, azért kenik be zsírral, ne koptassa a vitorla. Gulácsy Jolán közlése szerint zsiradék, olaj vagy kókuszzsírbekenés több helyen divatozik. Nyers paradicsommal azonban csak Vásárosnaményban szokás főzés előtt az üst belsejét bekenni. Mifelénk erre azt mondják, hogy a zsidók, amióta nagyba főzik a lekvárt eladásra, sok mindent használnak, nálunk a nyers paradicsomot csak az üst tisztítására használják. Ha odakap kicsit, az viszi le leghamarébb. De meg máskép bánnak a zománcos-üsttel mint a régi rézüsttel. Tunyogon, Matolcson nem is kenik be zsírral se az üst belsejét, hanem körülbelül két liternyi vizet öntenek bele, hogy a fenekére ne süljön a szilva. Azután már ereszt a szilva annyi levet, hogy az pótolja a vizet.

Hajnalba fognak hozzá a *ciberézéshez*. A megmosott szilvából annyit, amennyi belefér feltesznek az üstre. Ha már jól lefőtt, akkor cserépszűrőn áttörik az egészet. Ennek ez a módja : egy tekenőre kovászfát, erre cserépszűrőt állítanak. Amíg a cibere meleg, fakanállal vagy kerek fatalp segítségével törik át. Ha már kissé hűlt, akkor kézzel folytatják az áttörést. Igy szaporább.

Három üstre való ciberének a kifőzése eltart „sürvedésig" vagyis alkonyatig. Akkor kezdődik a *szaporítás* és az *öregítés*. Azt kérdik pl : — hány üstből *öregítel?* — Bizony ebbe öt üst cibere is *beleöregszik*.

Az üstöt alkonyattal teleöntik ciberével, s amint az lassan lefő, mindig újra és újra feltöltik. Másnap reggelre kész a lekvár. Az *öregedő* lekvár kavarása nehéz munka. Azért ilyenkor már férfi veszi át a kavarást. De Kis György Erzsuzs Tunyogon azt mondja, hogy : én kikavartam magam, pedig egyhetes gyermekágyas vólam.

A három-öt vékából főtt lekvár a legízesebb. Ennél többet nem jó egy üstbe főzni, mert kesernyés lesz. Amíg csak ciberéznek, addig éghet a tűz lánggal is. Mikor öregszik, akkor már csak gyenge tűz kell. Persze vannak szunyókálós nénik. Akkor könnyen megragad a lekvár. De ha rendes tűz van, rendes kavarás, akkor nem. Mikor az utolsó ciberét öntik bele az üstbe, akkor már fával, vagy tőzeggel tüzelnek. (A tehenganaj télbe májas, kemény a téli takarmánytól. Ezt lapáttal félrehordják, összelapogatják. Ez a tőzeg).

Amint a lekvár kifőtt, azon melegibe cserépszilkébe rakják, s kenyérsütés után bevetik a kemencébe. Ott egy vékony réteg képződik a tetejére, ez megóvja a romlástól. A rosszul kifőtt lekvár *felcsiccsen*.

Matolcson Széles Endre azt mondja, hogy az ő anyjuka — a feleségének az anyja — sohse főzött szilvalekvárt. Hanem aszalt magának berbencei szilvát. Télen, ha lekvár kellett, azt felcibérézte. Felciberézés után megmagvalta, felaprózta, fahajat, borsot, cukrot kevert hozzá és ezt használta lekvár helyett. Ez tehát lekvárpótló.

Az öregek főztek szilvából *szilvézt* vagyis gyümölcssajtot is.

Erről Tunyogon Leöwey Mariska, mint szakértő azt mondja, hogy az öregek azt mondták — *penyőt* főzök, *szilvézt* akarok önteni. Mert a *penyő* csak addig *penyő*, míg ki nem öntik. Attul kezdve a neve *szilvéz*. Amint tehát a ciberéből lekvár lesz, lesz a *penyőből szilvéz* — gyümölcssajt.

A *szilvézt* rendesen aprószemű *lotyó*, *fosó*, kökény vagy veres szilvából főzték. Ezek mind leves szilvák, mind olyan fajtájúak, amelyek sem lekvár, sem pálinkafőzésre nem alkalmasak. Mert a *penyőnek*, illetve *szilvéznek* nem is édesnek, hanem üdítő savanykásnak kelletett lennie.

Mint a lekvár ciberéjét ezt is áttörték elébb szűrőn, de a magját nem dobták el, hanem félretették. A penyőt sűrűre főzték. „Mindenáron sűrűre főzték", mondja az egyik asszony. Ha megfelelő sűrű volt, akkor elővették a *penyődeszkát*. Ez ieginkább úgy egy, egy és fél méter hosszú, fél méter szé-

les tölgyfadeszka volt. A régi világban a Tiszahát hatalmas erdeiből nem volt nehéz ilyen széles tölgyfadeszkára szert tenni. Hisz akinek valami kis fődje volt, az egyúttal erdőbirtokos is volt. A deszkának lécből két-három ujjnyi magas keretet csináltak. A deszkát megtakarították, megnedvesítették, sőt mielőtt a *penyőt* ráöntötték volna, még meg is zsírozták kicsit, hogy a száradó gyümölcssajt könnyen elváljon róla. Ebbe a keretbe öntötték a sűrűre főtt *penyőt*, illetve most már *szilvézt*. Mások szerint, ha sok volt a szilva, akármiféle deszka is jó volt *penyődeszkának*. Akinek sok *szilvéze* volt, még a hordóskáposzta deszkáját is befogta penyődeszkának. Párkányt se csináltak neki, hanem a ciberézés után félretett szilvamagokból csináltak neki egy kis rakott párkányt hevenyészve. Az is megtette. A *szilvézt* vastagítani kellett. Vagyis több rétegben öntötték ki a deszkára. Ha valaki nem sietett vele, rá is mordultak — *öntsed már azt a penyőt*. Három ujjnyi vastag volt a legvastagabb *szilvéz*, de ez is összeszáradt. Napon szárítva egy hét alatt kiszáradt, akkor le lehetett venni a deszkáról. De tettek úgy is vele, hogy megfűtötték neki enyhesre a kemencét, ott szárították. A megszikkadt szilvéz széléről levágták a keretnek rakott szilvamagokat, magát a *szilvézt* késsel vágták le a deszkáról. Olyan lett az mint egy darab bőr. Felgöngyölték *türetbe*, vagy nagyobb darabokra hasították, úgy lökték fel a padláson szellős helyen valami rúdra, hogy száradjon.

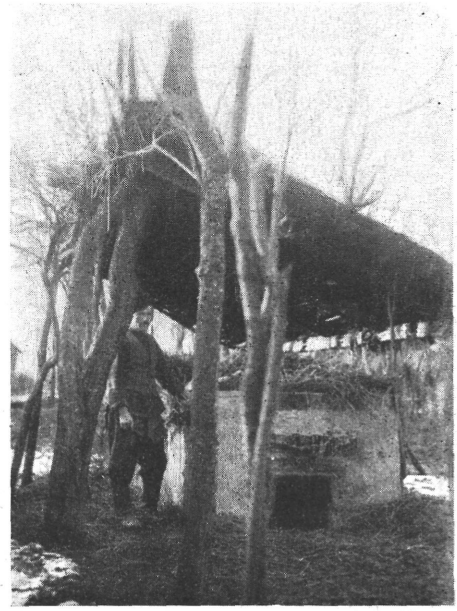

3. ábra. As ősi típusú matolcsi aszaló. Luby Géza felv. — **Alter Darrofen von Matolcs.** Photo G. Luby.

A szilvézt télen, de leginkább tavasszal vitték Debrecenbe vagy Beregszászra vásárra. Rendesen kockára vágták. Egy egy táblát tíz krajcárért adtak. Nem mérték komoly mértékkel — mondja egy öregebb asszony, csak úgy szemre hasítottak belőle. A panyolaiak, meg az olcsvaiak foglalkoztak vele leginkább. Nekik a legkelendőbb cikkük volt. Az eladásra került gyümölcssajt neve *szilvéz* volt és nem *penyő*. „*Csak penyőből lett, mint bábból a lepke.*“

A nyolcvanhárom éves tyukodi születésű Kádár Gusztáv főmérnök azt mondja, hogy a *szilvézt* csak parasztember használta és készítette. Az Erdőháton *bocskortalpnak* hívták. A *penyő* szót nem hallotta. Nem volt három ujjnyi vastag, hogy is lett volna. Olyan egy ujjnyi forma vastag volt (mert hát csak igen kiszáradt állapotban láthatta) Használat előtt törtek belőle egy darabot, langyos vízbe tették, fakanállal eldörzsölték, mézzel, későbbi világban cukorral édesítették. Látta Sonkádon Báthory Sándor keresztapjánál is gyermekkorában. Vízben feloldva, meghabarva olyan lett mint a méz. A gyerek kenyérrel is megette.

Ettől az adattól eltekintve, nem sokat sikerült megtudnom a *szilvéz* felhasználásáról. Azt tudom, hogy fonóba nyálazónak nem adták, mert savanykás volt. Azt mondják, hogy télen ha ciberét főzve, azt túl édesnek találták, akkor tettek bele egy tenyérnyi *szilvézt*. Kellemes savanykás ízt kapott tőle. Főztek a szilvézhez száraz tésztát, úgy tálalták. Gyerek kenyérrel is megette csemegének.

1932-ben Széles Endre matolcsi gazda azt mondta nekem, hogy az öreg Hajdú Ferencné a Tót utcában még tavaly is főzött *szilvézt*. Az *öregciberét* kiöntötte deszkára. Szilvamaggal párkányozta. Felvastagította, szárította. Ez tehát még szabályszerű *szilvéz* volt. De 1933-ra már ő is elhagyta. A *penyő* kifejezést a 37 éves Széles Endre már nem ismerte.

Ma már csak mint gyermekcsemege él a *penyő* szó. Lekvárfőzésnél az üst peremét kirakják töklevéllel. Az arra feccsenő lekvár ott megszikkad. Lekvárfőzés idején minden gyermeknek kedvelt csemegéje ez, és ennek a neve *még penyő*.

A lekvár mellett az aszaltszilva minden falusi háztartás nélkülözhetetlen cikke.

Ha az ember átalmegy a Tiszán Panyolára, egyik aszaló a másikat éri. Matolcson 1933-ban csak egy aszaló volt, de ez aztán a legősibb ormájúak egyike. (3. ábra).

Az aszaló egy méter magas téglaalakú vályogépület volt. Széle két méter, hossza három-négy méter között lehetett. Párkánnyal övezett teteje ki volt mélyítve, mint valami billiárdasztal lapja. Alatta hosszában nyúlt végig a kétszájú kemence. Az egyik ovális száj a keskenyebb ódalak egyikén — a képen jól kivehető — a másik kemenceszáj a hosszanti oldal balkéz felől eső falának a végén, vagyis a kemence derékszög alakú. Az első ovális kemenceszájjal szemben, tehát a keskenyebb hátsó falon tenyérnyi lyuk volt. Részben füstjáratnak, részben pedig azért, hogy ennek kinyitásával vagy elzárásával szabályozni lehessen a kemence hőfokát.

Ha a kemence szalmával, gallyal jól befűlt, akkor a „füstjárót" elzárják. A lyukat betapasztják sárral. Az aszaló lapjára pedig ráborítják a szilvát. A magasabb párkánya ennek lehetővé teszi, hogy a gyümölcs megnyomása nélkül deszkával beboríthassák a tetejét. A deszkára lepedőt borítanak, s ennek felibe, ami rongyféle csak akad a ház körül, az mind rákerül, hogy megfüllessze a gyümölcsöt. A bemelegedett aszaló két szája elé *előtőt* tesznek, s mint a füstjárót ezt is beverik sárral. Csak ha úgy látnák, hogy a kemence túlfűlt, csak akkor nyitják ki rövid időre a füstjárót, hogy a forróságot kiszívja. Az egész aszaló felé félereszt emeltek, hogy annyira-menynyire védve legyen az esőtől.

Az ilyen rendszerű aszalóban két-három nap alatt megaszalódik a gyümölcs. Másodnap már válogatják. A már kész aszalt szemeket kiveszik, a *pittyedteket* tovább aszalják. Ez a válogatási lehetőség az előnye ennek az egyszerű aszaló eljárásnak.

A panyolai vagy módosabb gazdák aszalója szabályszerű kis házikó. Két lépés a széle, négy a hossza az ilyen aszalónak. Benne hosszában alacsony egyszájú kemence. Egyik keskenyebb ódalán az épületnek a kemence szája. A kemence belső magassága átlag 75 centi szokott lenni a földtől, s az épület hosszának háromnegyed részét teszi. A másik keskenyebb ódalon ajtó van, szükség esetén itt be lehet menni az aszalóba s a hosszanti ágasokra fektetett fonott vessző-kasokat át lehet vizsgálni. Ilyenkor a forró kemence felé eső kasokat ki lehet cserélni a távolabbiakkal, melyek az ajtó felé esnek, s így lényegesen kevesebb hőségben volt eddig részük. Ha az aszaló befűlt, az ajtót itt is beverik sárral. A kemence szája elé *előtőt* tapasztanak. Az ajtó felett minden esetben ott van a *„kandikáló lyuk."* Ebben az a nevezetes, hogy éppen csak kandikálni nem lehet ezen a csepp lyukon. Hisz bent koromsötétség van, mit is lehetne látni, annál inkább lehet azonban a kis lyukon kiáradó illatból, hőségből a hozzáértőnek tájékozódni arról, hogy nincs-e túlfűtve a kemence. s ennek megfelelően hagyja nyitva vagy zárja el egy csutkával a *kandikáló-lukat*. Ez a szabályozó szelep.

Kisarban Imre Bertalannak, a függetlenségi párt tántoríthatatlan tagjának van egy remek aszalója a panyolai lankán. Akkora mint egy kis szoba. Negyvenöt kas fér el benne, öt nap alatt kész benne az aszalmány. Második nap átforgatják a kasokat, harmadnaptól már válogatják.

Az ilyen aszalókban, esetleg a kenyérsütő kemencékben az aszalás öthat napot vesz igénybe. Ez öt-hatszori megfűtését jelenti a kemencének.

A hirtelen aszalás nem ér semmit, mert akkor a gyümölcs *felcsiccsen*, meghasad, a nedve kifolyik és az egész használhatatlanná válik.

Az aszalásban is Panyola vezet. A régi időben az aszalványszilvát is csak kosárral mérték. Husz-harminc krajcárt adtak egy kosárért. Erre rámént cirka egy kiló aszalmány. Később, amikor a panyolaiak rákaptak, hogy Debrecenbe, meg Beregszászba vigyék az aszalványgyümölcsöt, kilonként minőség szerint nyolcvan fillértől egy pengő tízig menő árat értek el. Beregszászból külföldre, „Lengyelbe" is utat talált az aszaltszilva.

A szilvák közül a vad *Nemtudom*, a félvad *Berbencei* alkalmas aszalásra. Egyiket se magvalják erre a célra, csak a csemegének használtat magvalják, s ilyenkor két szeg diót beleszorítanak a mag helyébe. Gyermekkorunk egyik legkedvesebb csemegéje volt.

A többi vadfajta aszalásra nem alkalmas, mert egyszeribe kilöttyen a leve a kemencébe. Hiszen a Nemtudomon is alig marad hús, mire megaszalják.

Amily kevés kereskedelmi értéke van az aszaltszilvánknak, épp oly nagy a kereslet szilvóriumunk iránt.

1919 óta nem szabad kisüstön pálinkát főzni, de már a háború alatt sem lehetett, mert elrekvirálták az üstöket. Matolcson pl. egyetlen egy üst maradt. A legkisebb szilvóriumfőző üst 60 literes a Balog Bálinté, a legnagyobb 110 literes az Illyés Károlyé volt.

A kisüst szerkezete közismert (4. ábra). A vályogból épített üstházba félig volt lesüllyesztve az üst. Ennek a gömbszerű üstnek a nyakába járt a besrófolható *sisak*, ahová a párává elpárologtatott szesz felszállott. Innen két cső vezetett egy jeges vízzel telt kádon át abba az edénybe, amelybe a szeszt felfogták. Kétszeri párolásról szó sem lehetett.

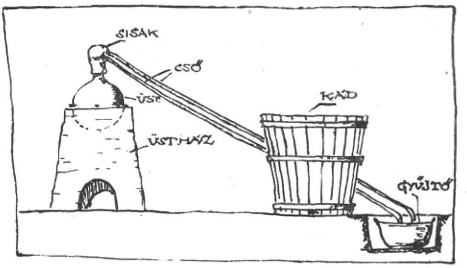

4. ábra. A kisüst. Gaul Károly rajza. — **Der Kleinkessel** Gez. von K. Gaul.

Aki a szilváját ki akarta főzetni, az kiszámította, hogy hány óra alatt főzheti ki a termést, s aztán jóval kevesebb időre bárcát váltott. Az ellenőrzésre érkező finánccot szívesen látták. Megtraktálták. Megitatták. Le is itatták. Végül lefektették valamelyik ólba. Mire felébredt, ki volt főzve a pálinka, s bajos volt megállapítani a túlórázást. Egy üstbe egyszerre két véka szilva ment. Ez megfelel 50—60 liter ürtartalomnak. Egy üst főzésére négy órát lehetett számítani. Az üst külső fenekét itt is úgy kellett előkészíteni, mint a lekvárfőzésnél.

50—60 liter szilvórium békében már nagy tételnek számított, de nem is volt piaca, alig is adták el. Most a matolcsi szeszfőzde óriási kádakba tárolja a cefrét, de a kisüst virágkorában csak gönci hordóba gyüjtötték, s az eresz alatt tartották. Esőtől, piszoktól óvták. Arra is ügyeltek, hogy meg ne fagyjon, mert a fagyott cefre rossz pálinkát adott. Ilyen esetben t. i. a *mont* leszállott a hordó fenekére, feljött a szesz és elpárolgott. Szakszerűen mondva: ha a *montja* lement, az nem vált javára, mert szesztartalmából veszített.

Egy mázsa Nemtudomból és Berbenceiből kilenc-tíz liter ötven fokos szilvórium lesz. Ennek a két fajtának legnagyobb a cukortartalma. Legkisebb a veres szilváé. Ha kevesebb az eső, akkor édesebb a szilva, több a pálinka. Pálinka szempontjából inkább legyen a szilva férges, mint éretlen.

*

Hozzáfűzni az elmondottakhoz csak annyit szeretnék, hogy kevés szebb, kedvesebb látvány van, mint a Szamos és Tiszahát virágzó tavaszi lankái. A két folyó sárgás rohanó vizének partján mint óriási csokrok állongálnak a

virágzó hószín szilvafák. Ágaik büszke egyenességgel hordják virágaikat. Bezzeg augusztusra gyümölcsének illatos terhétől mélyen hajlott ágait ágasokkal támasztják alá, különben belerokkanna a teherbe, Aki ilyenkor megy végig a folyókat szegő töltéseken. el nem felejthető illatemléket hoz magával. Olyan ez az illat, hogy aki egyszer beszívta, soha el nem felejti, s ha álmában tennék le egy őszi szilvásba akkor is rá tudná mondani, hogy: érik a szilva a Szamosháton.

Ha a szilvafa gyümölcsét leverték bottal, rúddal; tépett ágai szinte fájdalmas karokként lendülnek újra egyenesbe.

Amilyen a földrajzi táj képe, jellegzetes fája, olyan a népe is. Büszke, míg fiatal. Élete derekán földig hajol a gondtól, s ha cséppel verik is el, megtépve is virul minden tavaszon. Igénytelen, szívós, földjébe kapaszkodik ez a fa, mint a magyarság, amely termeli.

Benedekfalvi Luby Margit.

*

Die Heimat der Zwetschgen.

Im oberen Theissgebiet, zwischen Vásárosnamény und Tiszabecs werden verschiedene wilde und halbwilde Sorten von Zwetschgen angebaut und davon Lekwar, Käse, Dürrobst und Branntwein hergestellt. Sich hauptsächlich auf die Mitteilungen eines Landwirten von Matolcs stützend, sucht Verfasserin ein Bild vom ganzen Zwetschgenbau der Gegend sowohl naturhistorisch als ethnographisch zu entwerfen. In der Beschreibung der technischen Verfahren beim Kochen, Dürren usw. wird auf das Brauchtum der Arbeit und die volkstümlichen Fachausdrücke Rücksicht genommen.

A magyar hímzőművészet eredete és története.

II. A hímzett mustrák témaköre.

A teknika szempontjából három csoportját különböztettük meg a magyar népi hímzéseknek. Tartalmukat tekintve — felületes megfigyelés alapján — szintén három csoportba oszthatjuk hímzéseinket, geometrikus, madaras és virágos mustrákat különböztetve meg egymástól. Ez a három témakör a magyar népművészeten belül nagyjából úgy viszonylik egymáshoz, mint leghasználatosabb hímzőöltéseink. A geometrikus mustrák általában a végeken járatosak, a madaras mustrák pedig leginkább a láncöltés birodalmában honosak. A virágos mustrák az egész magyar hímzőterületen kedveltek, de csak az alföldi laposöltéses hímzésekről szorították ki teljes mértékben a geometrikus és madaras mustrákat. Tulajdonképen nem is azok helyébe jöttek új mustrák, hanem a régi geometrikus és madaras mustrák alakultak át, felcserélve díszítőelemeiket. A III. fejezetben majd több példán bemutatom az átalakulás módját. Egyelőre azt vizsgáljuk csak meg, hogy a fent említett három témakör valóban úgy viszonyul-e egymáshoz, mint a hímzőteknika fajai: három különböző történeti kor emlékének tartható-e és ha igen, megegyeznek-e ezek a korszakok a hímzőteknika korszakaival, tehát párhuzamosan fejlődött-e hímzőművészetünk teknikája és témaköre?

A három témakör időbeli viszonyát az I. fejezetben vázolt összehasonlító módszer és a teknika analógiája mellett az általános etnológia is igazolni látszik. A díszítőművészet történetét az etnológia szintén három korszakra osztja fel: a teknikai eredetű geometrikus dísz-

mények, a totemisztikus állat- és emberábrázolások és a naturális növényi díszítmények korára. A magyarság azonban már mint totem-hívő nép jött a Duna mellékére, madaras mustráink tehát valószínüleg nem itt keletkeztek, hanem keletről hoztuk őket. Alább a finn-ugor hímzések összehasonlítása során madaras mustráink valóban ősinek bizonyulnak. Hogy a székelységben még sincs nyomuk, csak úgy érthetjük meg, ha feltesszük, hogy ott díszítőművészetünk visszafejlődött s egyoldalúan geometrikussá vált. Hasonló jelenséget tapasztaltunk a hímzőteknika történetében is, amennyiben a székelység régi gazdag hímzőteknikánkat teljesen egyoldalúvá, keresztöltésessé, illetve ínvarrásossá egyszerűsitette. Bizonyos, hogy madaras mustráink mellett primitívebb geometrikus mustrákat is hoztunk magunkkal keletről. A 3—5. ábrákon be is mutattam már egy ősi, a finnugor népeknél is megtalálható geometrikus mustránkat. A magyarságnak tehát nem kellett idegenből kölcsönöznie geometrikus díszítményeit s a székelységnek sem kellett elidegenednie összes hagyományaitól, midőn a geometrikus díszítményekre korlátozta hímzőművészetének témakörét.

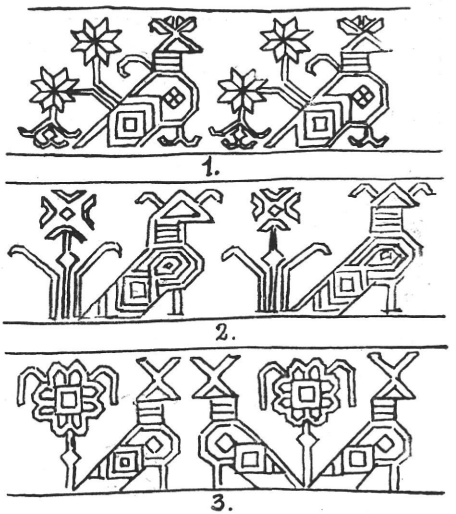

21. ábra. Halottas lepedők kokasos díszítményei laposöltéssel kivarrva, hátterük vagdalásos teknikával díszítve: 1. Egymásután sétáló kokasok, nagy farktollakkal (általános), 2. u. az, farktollai helyén önálló virággal (Gömör és Somogy vm.), 3. párjával szembefordult madarak, közöttük virágmotívumok (Gömör vm.). — **Hahnornamente auf Totenbettüchern** mit Flachstich genäht, der Hintergrund mit Durchbrucharbeit: 1. Hähne hintereinander, mit grossen Schwanzfedern (allgemein), 2. Dasselbe Ornament, an Stelle der Schwanzfedern eine selbständige Blume (Kom. Gömör u. Somogy), 3. Vögel paarweise einader zugekehrt, dazwischen ein Blumenmotiv (Kom. Gömör).

A magyar hímzőművészet dunavölgyi történetében mindenesetre a geometrikus formákat tarthatjuk a legkorábbi emlékeknek. Perifériku földrajzi helyzetük is e mellett szól, de egyoldalú uralmuk sem magyarázható másként ezeken a vidékeken, csak a középkori egyház hatásával. A római egyház még találkozhatott a madaras mustrák pogány, mitológikus tartalmával, azért valószínűleg üldözte is őket. Igy vált egyoldalúan geometrikussá a katolikus vallású vidékek hímzőművészete. A kálvinizmus megszabadította a madaras mustrát a vallásos üldözéstől, de valószínűleg pogány jelentésének utolsó emlékétől is. A halottas lepedőkre kivarrt madarakról például aligha tudták már a reformáció után, hogy azok a halott lelkét jelképezték. Ezért változott meg az eredeti páros madár libasorban sétáló „kokas"-okra. A régi madár-párok között álló virággal az újabb formában a kakas farkát pótolták. A ránk maradt halottas lepedőkön a páros madár ritka helyen lelhető fel, a motívum átalakulása tehát közvetlenül a reformáció után megindulhatott. Halottas lepedőink madaras motívumait a 21. ábrán

mutatom be, történeti rendben visszafelé haladva. A legfelső képen a kakas farktollai valóban a hátából nőnek ki, a középsőn már a földből, végül a legalsó képen a madarak még páronként szemben állnak, tehát csak kettőnek jut egy virág, nyilvánvalóan nem farktollnak.

Eredeti pogány tartalmuktól megszabadulva, a madaras mustrák ismét divatba jöttek és polgárjogot nyertek a kálvinista vidékeken, sőt bizonyos fokig a vallásos közösség szimbólumai lettek. Gondolom, sokan hitetlenkedve olvassák ezt a teóriát, azért figyelmeztetem olvasóimat, hogy más, hasonló jelenséget is találhatunk népművészetünkben. Református temetőink fejfái és kopjafái, például ősi ural-altáji formákat őriznek. A fejfa a rokonnépek házi-isteneivel, szellembábuival azonos. Keleti rokonaink hite szerint ezekbe az emberalakúra kinagyolt tuskókba költözik halott őseik lelke. A kopjafa mellé régen kopját kötöttek. Keleti rokonaink ma is kopját tűznek a halott sírjára, hogy fegyvere legyen a másvilágon. Ez a két ősi sírjelző nagyobbára csak református temetőinkben látható. Katloikusoknál a kereszt járja. Valószínű, hogy a római egyház már a középkorban tilalmazta a pogánykori fejfa és kopjafa használatát, különben nem sajátíthatta volna ki a református egyház. A reformáció oltalma alatt sok régi emlékünk új életre kelt, mielőtt a középkori egyház teljesen kipusztíthatta volna. A katolikus hiten maradt területeken azonban annál alaposabban kiírthatta azután a római egyház ezeket az „eretnekek" kezére került formákat. De irtotta azokat a székelység elkülönülő tendenciája is. A székelység ősi jogrendje védelmében már a középkor végén szembehelyezkedett a magyarsággal s ellenzéki álláspontját művészi formákban is kifejezte, elkülönítve magát a magyarságtól. Valószínű, hogy a madaras mustrák utolsó példányai akkor pusztultak el a székelység kezén, midőn az Alföldön és a Szamos völgyében ismét feleleventette őket a reformáció. A madaras mustránnak a háromszéki ref. székelységben sem maradt emléke, tehát nem a római egyház, hanem a jogaiban megsértett székely nemzet maga ítélte halálra és pusztította ki. Udvarhelyszékre később az unitárizmust visszaszorító kálvinizmus vitte el sok egyébb szamosvölgyi kultúrelemmel együtt.

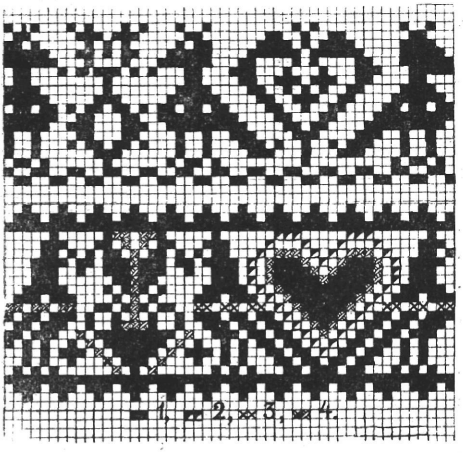

22. ábra. Páros madár motivuma keresztöltéssel kivarrva. A felső egyszínű erdélyi, az alsó tardi (matyó), piros (1), kék (2), zöld (3) és sárga (4) színekkel. — **Das zwei Vögel-Motiv** mit Kreuzstich genäht. Das obige einfarbige Muster aus Siebenbürgen, das untere aus Tard in roter (1), blauer (2), grüner (3) und gelber (4) Farbe.

Hímzőművészetünk első két témaköre tehát valóban megfelel hímzőteknikánk első két történeti fokának s egyidős azokkal. A geometrikus mustrák és a kivarrásukkor alkalmazott kereszt-, illetőleg fonottas-öltés (invarrás) egyaránt a középkori egyház hatása alatt leegyszerű-

sített formái a keleti, finn-ugor hímzéseknek. A madaras mustrák és a láncöltés viszont a reformációnak köszönhetik fennmaradásukat, illetve megmagyarosodásukat. Ez a kettő azonban már nem egy tőről fakadt. A madaras mustrák ősi finn-ugor elemei hímzőművészetünknek, a láncöltés viszont kun eredetű és csak a reformáció korában terjedt el a magyarság körében. Ezért azután a reánk maradt madaras mustrák jórésze nem láncöltéssel készült, hanem a korábban divatos, de azért később is és református helyeken is alkalmazott keresztöltéssel.

Madaras mustráink ősiségét többször hangoztattam már, anélkül, hogy bizonyítottam volna. Tudományunk eddig teljesen elhanyagolta madaras mustráink problémáját, ideje tehát, hogy ismertetésükre térjek. A legegyszerűbb madaras mustra egy madáralak ismételgetéséből alakult: sorban egymás után sétáló vagy úszó madarakat ábrázol. Hasonló mustráink nekünk is vannak, de viszonylag ritkán fordulnak elő. Keleti rokonaink közül, — tudomásom szerint — csak a kirgízeknél van meg ez a mustra, azért lehetségesnek tartom, hogy nálunk kun eredetű.

Sokkal gyakoribb ennél hímzéseinken a két szembe néző madárból alakított motívum ismételgetése. A madarak között emberalakok vagy virágos ágak láthatók. Hasonló mustráink keresztöltéssel és ínvarrással, láncöltéssel és laposöltéssel egyaránt készültek, de most — mint említettem — a végeken (Székelyföld és a Dunántúl déli fele) általában ismeretlenek. Rábaközön előfordulnak ugyan, de nem hagyományos formákban, ezeket tehát újabb nyugati jövevényeknek tarthatjuk. A hagyományos magyar formákat a 22—23. ábrákon mutatom be. A 22. ábrán egy ínvarrásos erdélyi és egy keresztöltéses matyó hímzés madaras motívumát láthatjuk. A 23. ábrán viszont a sárközi főkötők legáltalánosabb díszítményét, az úgynevezett kiskutyás mustrát mutatom be. A kiskutya eredetileg madár volt. Ezt a lábai is elárulják. A motívumok körvonalai láncöltéssel, felületük pedig lapos és nyolcasöltéssel készültek.

23. ábra. Sárközi főkötő páros madara láncöltéssel kivarrva, nagyobb felületi nyolcas- és laposöltéssel kitöltve. Fekete alapon fehér fonállal készült. — **Die zwei Vögel an einer Haube von Sárköz** mit Kettenstich genäht, die grösseren Flächen mit Achter- und Flachstich ausgefüllt. Auf schwarzer Grundlage mit weissem Faden gearbeitet.

A páros madár motívuma gyakran egymás után sétáló madarak sorává alakult át, mint a halottas lepedőkön már láttuk. Ezek eredeti alakja a közöttük álló növényi motívumból sejthető, mert az eredeti sétáló madár-sorban soha sem találunk virágmotívumokat. Ilyen virágdíszítményekkel megszaggatott soros madaras mustrát láthatunk a 24. ábrán. Láncöltéses mezőségi hímzés. Hasonló matyó mustrák közismertek. A matyóknál a szembe fordult madarak is gyakran láthatók.

Elvétve laposöltéses madaras mustrákat is találunk. Szűcs és szűrhímzéseink madár-motívumai még a mult század közepe táján virágmotívumokká alakultak át, azért igen fontos az a pár adat, amely

még eredeti alakjában ismerteti szűcs- és szűrornamentikánk madarait. Kiss Lajos két hódmezővásárhelyi madaras szűcsmintát közölt. Az egyiket a 26. ábrán láthatjuk (2). A másik páros. Ez utóbbit a nép már halnak vagy kígyónak titulálta, lába azonban madáré - s teste is azonos a 25. ábrán látható debreceni mintanyomóéval. Györffy István is közölt egy madáralakot dunántúli szűrről (l. a 26. ábrán), Malonyai Dezső pedig a páros madarat rajzolta le, egy palóc ködmönről. A 25. ábrán a Déri múzeum birtokában levő debreceni szűcsmintanyomó dúc képét közlöm. A dúc mindkét végén azonos madáralak van. Ha egymás mellé nyomjuk a dúc két végének rajzát, megkapjuk a páros madár motívumát.

A páros madár nemcsak nálunk ismeretes, hanem minden világrészben, minden néptajnál és minden kultúrában. Ősiségét és finnugor eredetét tehát éppen olyan bajos tagadni, mint bizonyítani. A motívum magyar problémáival Viski Károly foglalkozott, ő is csak futótag. Viski úgy vélte, hogy hímzéseink páros madara XVI—XVII. századi takácsmunkáink olasz eredetű szőttesdíszítményeinek az utánzata. Ez a feltevés logikusan következik a művelődéstörténet módszereiből, ismét hangsúlyoznom kell tehát, hogy az etnológia csak saját módszerével végezhet eredményes munkát.

24. ábra. Mezőségi hímzés madaras szegélydíszítménye láncöltéssel kivarrva. — **Vogelornament am Saume einer Stickerei von Mezőség** mit Kettenstich genäht.

Összehasonlító módszerrel a kiváló finn etnográfus, Sirelius, tette vizsgálat tárgyává a páros madár motívumát, azonban finn-ugor szempontból ő is negatív eredményre jutott. A magyar anyagot ugyanis nem ismerte, a volgai és obi rokonnépek madaras mustráit pedig jövevényeknek ítélte, mert a balti finneknél nem akadt nyomukra. Itt csak újabb divatú, Déleurópából származó változatait találta meg. Sirelius sikertelen kutatásai hosszú időre elvették a szakemberek kedvét annak folytatásától. Pedig a magyar és keleti rokonnépek primitív madáralakjai feltűnően hasonlítanak egymáshoz (l. a 27. ábrán), totemisztikus hitvilágukban ősisége pedig valószínűvé teszi az állatábrázolások ősiségét is. Az osztyák hősi énekek a bennük foglalt történeti események tanusága szerint a XIII. század tájékán keletkeztek, a bennük emlegetett hímzések tehát legalább ilyen idősek. Perm vidékén — az obi-ugor népek Uralon inneni őshazájában — még korábbi időből származó bronzból öntött madár és medvealakokat találtak. Hasonló vasból kovácsolt, vagy bronzból öntött madáralakokat aggatnak Ob melléki rokonaink házi isteneik feje fölé, de sámánjaik ruhájára is. A madár a totemisztikus kultúrákban a lelket, az ősök lelkét jelképezi. Az ember lelke madár alakjában száll el halálakor s úgy is tér vissza a számára elkészített bábukba, hogy enni és inni adjanak neki. Ezért lóg a házi-istenek feje fölött bronzból öntött madár (l. a 28. ábrán). A jövendőmondó sámán — révületbe esve — szintén madár alakjában vagy madár hátán megy a másvilágra, a lelkek birodalmába, hogy megtudja a szellemek akaratát. Ezért van a sámán ruhája madarakkal

teleaggatva, de azért vannak rokonaink rendes viselő-ruhái is madarakkal kivarrva. Emlékezzünk rá, hogy a Kalevalában mindenki varázslással igyekszik a másik fölébe kerekedni és a szellemeket hívja segítségül. Nincs okunk tehát kételkedni abban, hogy a finn-ugor közösség korában madarakat hímeztek ruháikra őseink.

De nagyobb kompozíciókat is alkottak a finn-ugor népek a páros-madár motívumából s ezeknek a kompozícióknak más apró részleteiben is közös finn-ugor vonásokat fedezhetünk fel. Itt, a madaras mustrák során nem ismertethetem az ősi kompozíciókat, hanem a harmadik fejezetben kerítek sort rájuk. Előbb vissza kell térnem hímzéseink harmadik témakörének ismertetésére.

A közvélemény a virágmotívumokat tartja a magyar népművészet legáltalánosabb és legtipikusabb témájának, a geometrikus motívumokat pedig a szomszédos szláv- és oláh népeknek tulajdonítja. Hímzéseink felületes ismeretében nem is igen mondhatnánk egyebet mi sem. Rábaközi keresztszemes hímzéseinkben például hatalmas virágos mustrák terpeszkednek, cáfolatául ama kijelentésemnek, hogy a végeken geometrikus mustrák párosultak a keresztöltéses teknikával. A székely varrottasok nagyrésze valóban geometrikus formákon alapul, a virágmotívum azonban ezekről sem hiányzik s keskeny szegély formájában mindenütt megtalálható (l. 3. ábrán). Mégis a mellett maradok, hogy a virágmotívumok a rábaközi és a székely munkákon egyaránt újabb keletűek s a végvidékek ősi hagyományait csak a geometrikus mustrákon találhatjuk meg. A rábaközi vánkoshajak terpeszkedő virágai pontosan megfelelnek a székely mustrák szegélydíszeinek, a rábaközi hímzések közepén végigfutó keskeny csík mustrája pedig a legtöbb székely mustra geometrikus rajzában felfedezhető. Csak az arányok változtak meg a Dunántúl: az eredeti geometrikus mustra összeszorult, az újabb virágos szegély pedig megnőtt, kibontakozott.

25. ábra. Debreceni szűcshímzésminta előnyomó dúca, mindkét végén egy-egy madáralak. — **Vordruck eines Kürschnerstickmusters aus Debrecen**, mit Vogelgestalt auf beiden Enden.

Fent a 6—8. ábrákon magam mutattam be néhány régi, sőt ősi, keletről hozott virágmotívumot, ezek azonban mai gazdag ornamentikánkban nem nagy szerepet játszanak. Alább azt is látni fogjuk, hogy virágos mustráink nagyobbik fele ősi madaras kompozícióinkból alakult át virágossá néhány évszázaddal ezelőtt. A páros-madár motívumában a két madár között álló fa vagy virág eredetileg szintén más (ember-alak) volt. Székely és rábaközi hímzéseink szegélydíszítményei pedig a páros madár motívumának virágából származtathatók a legkönnyebben. A madarak a fenn ismertetett vallásos okból kifolyólag tüntek el a virágok alól.

A virágos mustrák elég korán meghódíthatták a magyar nép ízlését,

mert a legtávolabbi székely falvakba is eljutottak. Valószínűleg már a középkor folyamán általánosan ismeretesek voltak a magyarság körében, mégpedig abban az egyszerű és szerény, de igen ízléses formában, ahogy a székely keresztöltéses mustrák szegélyén napjainkig fennmaradtak (l. a 3. ábrán).

Középkori keresztöltéses hímzéseink nagyvonalú és mégis szerény virágai a reneszánsz hatása alatt aprólékosan kidolgozott szeszélyes formákat öltöttek. A reneszánsz mustrák legnagyobb számban a Dunántúl nyugati felében maradtak fenn, ahol a XVIII. század végéig eredeti stílusukban készítették őket (l. 76. ábrát). A székely varrottasokat már nem érinthette a reneszánsz, mert a székelység ekkor már a fentebb említett jogtörténeti okokból ellenzéki álláspontra helyezkedett a magyarsággal szemben.

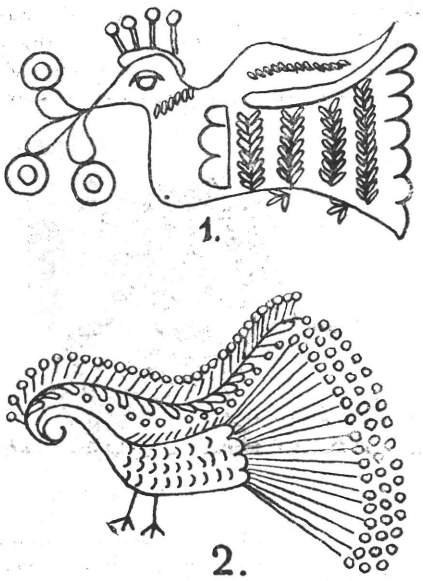

26. ábra. Szűrök és subák laposöltéses madáralakjai, 1. dunántúli szűrről, 2. hódmezővásárhelyi subáról. — **Vogelgestalten auf Filz- und Pelzmanteln** mit Flachstich genäht, 1. von einem Filzmantel von Transdanubien, 2. von einem Pelzmantel von Hódmezővásárhely.

A reneszánsz stílus meglehetősen idegen a magyar ízlés számára. Valószínű, hogy csak Mátyás udvarának igen intenzív olasz kultúrája tudta pillanatnyilag megkedveltetni a magyarsággal. A reneszánsz elfogadása azonban súlyos válságba sodorta a magyar díszítőművészetet. Ebből a válságból a reformáció vezette ki a magyarságot, a kun eredetű láncöltés alkalmazásával. Az írás után haladó láncöltés hajlékony vonalai megnyugtató formát adtak a groteszk hatású (szögletes és mégi hajlékony) reneszánsz virágoknak. A reneszánsz mustra aprólékos művének kissé komikus hatását viszont a formák tömítésével szüntette meg a reformáció.

Ez a megoldás — mint a reformáció maga is — bizonyos mértékben művészetellenesnek nevezhető, mert annyira összezsúfolta a mustrák formáit, hogy szinte elmosta, eltörölte őket. A kalotaszegi írásos és a sárközi főkötők mustráinak tömör folthatása közismert. Ha az ember rájuk néz, bizony nem látja a fától az erdőt.

A székelységet a reformáció sem tudta ellenzéki álláspontja feladására bírni s így a láncöltéses teknikát sem tudta mghonosítani a Székelyföldön. De nem is volt arra szükség, mert a székelyek között a középkor klasszikus stílusa élt háborítatlanul. A reneszánsz csak a Dunántúl nyugati részein élte túl a reformációt, mert itt a reformáció nem tudott gyökeret verni s így a láncöltést nem tudta megkedveltetni. A felekezeti határok állandósulása után a hímzőteknika itt is szimbóluma lett az egyházi közösségnek, ezért a kereszt- és láncöltés határai is állandósultak.

A láncöltéses mustrák nagyobbrészt virágmotívumokból állanak. A sárközi és mezőségi hímzéseken ugyan madarak is gyakran előfordulnak, a kalotaszegi varrottasokon azonban soha. A magyar hímzőművészet virágmotívumait tehát nem tarthatjuk a laposöltéssel és a naturális színezéssel egykorú modern témakörnek. Ha jól megfigyeljük szűrhímzéseinket, észrevehetjük, hogy nem is a virágon magán van itt a hangsúly, hanem a naturális formák dialektikus viszonyán. A 29. ábrán látható szűrhímzés mustráján például mindjárt szemünkbe ötlik, mennyire összeszorítja a növény szárának leveleit a szimetrikusan elhelyezett két nagy rózsa. Még érdekesebb, hogy a rózsák fészke nem a szár felől esik, a rózsák tehát nem a szárból nőnek ki, hanem kívülről nyomulnak be a mustrába. Ha ezt jól megfigyeljük, akkor vesszük észre, milyen dinamikája van ennek a mustránák. Ellentétes erők tartják egyensúlyban egymást. A két hatalmas rózsa befelé, az apró levelek pedig kifelé igyekeznek terjeszkedni és terjeszkednek is, ahol a körülmények megengedik. Hasonló feszültség jellemzi a virág szárának alsó reszét is. Két ág halad itt egymás mellett s egymás felé néző levelei egymástól nem tudnak kifejlődni. Mindenki érzi, hogy normális körülmények között a leveleknek egyenlőknek kellene lenniök a szár mindkét oldalán. És nincs is semmi akadálya, hogy így legyen. Kétféle megoldás is kínálkozik: a két szárat külön-külön szimmetrikussá lehetne tenni, vagy egyesíteni lehetne őket. A mustra azonban épen ezzel a kettősséggel fejezi ki a maga sajátos tartalmát, sőt ez a tartalom alakította a maga szükséglete szerint kettőssé a virág szárát. A virág szárának megkettőzése és dinamikus tartalommal telítése csak a nagykunsági szűrökön figyelhető meg, a rózsák és a szár dialektikája azonban palóc és veszprémi szűrhímzéseken is megfigyelhető. Biharból és Hajdúságból Györffy nem közölt hasonló mustrákat.

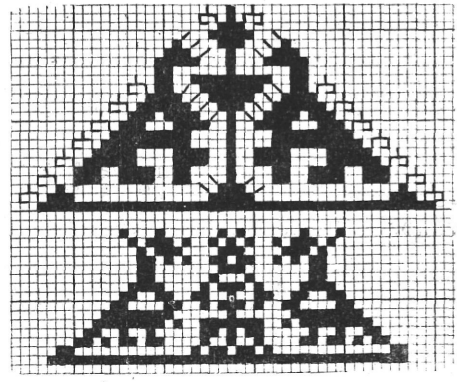

27. ábra. A finn-ugor népek madaras mustráinak összehasonlításához. 1. osztyák, 2. erdélyi hímzés részlete. — **Zum Vergleich der Muster finnisch-ugrischer Völker**: Details 1. ostjakischer, 2. siebenbürgischer Stickereien.

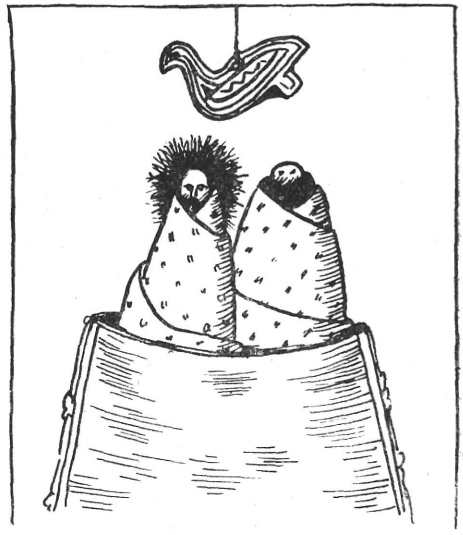

28. ábra. Osztyák házi istenek, felettük bronzból öntött madár. — Ostjakische Hausgötter, über sie ein Vogel aus Bronze

A dialektikus formáknak egy másik típusát figyelhetjük meg a hódmezővásárhelyi hímzéseken. A 30. ábrán látható mustra két részből áll. Egyik felét hosszú sáslevelek alkotják, a másikat meg apró rózsalevelek. Ezt a két különböző növényről vett formát a szűcsmester szerves kapcsolatba hozta egymással: a rózsaleveleket a sáslevelek gyökérzete helyébe tette. Nem is egy esetben, tehát nem véletlenségből. Nem „romlott forma" áll előttünk, hanem tipikus eset. Nem a mustra növényi formája művészet tárgya itt, hanem a különböző formák, a kisebb és nagyobb egységek ellentéte és mégis szerves kapcsolata, egymásra utaltsága.

Honnan vette a magyar parasztság ezeket a formákat és mi köze van azok tartalmához? A 29. ábrán látható bokorvirág egyszerűbb változatait Viski Károly és az ő nyomdokain haladva Györffy István is a táblabíró kor kedvelt virágcsokra hímzett másának tartotta. A mustrák egy részén valóban megtalálhatjuk a csokrot tartó cserép vagy kosár képét is. Leggyakrabban a bihari szűrökön találunk kosárba tett bokrot, ezek a mustrák azonban nélkülözik a fent ismertetett dialektikát: virágaik belülről, a szárról nőnek kifelé s a szár leveleit nem nyomják össze. Lehet, hogy a mi dialektikus formájú bokorvirágaink is úri eredetűek, dialektikus formájukat azonban nem a táblabírók körében kapták, hanem a parasztságtól. A bemutatott mustrákat ugyanis egészen másfelől is származtathatjuk, ha figyelmesen nyomon követjük őket. Az ősi madaras mustrákból származtatva azonban dialektikus formájuk is magyarázatot nyer. A 30. ábra mustrájának például olyan változatát is ismerjük, melyen a kétféle növény nem érintkezik közvetlenül, hanem mindkettő egy rózsából indul ki különböző irányban. A 31. ábrán ezt is bemutatom, ez a mustra ugyanis a szűr- és szűcshímzések madarait juttatja eszünkbe. A 26. ábrán láttunk már egy dunántúli szűrhímzés madármotívumát, csőrében levelekkel. Régi matyó hímzéseinken szintén gyakran láthatunk madáralakokat. Ezek fején, valamint szárnyai és farktollai helyén szintén levelek ágaskodnak. A 31. ábrán látható szűcshímzés ennek a madaras mustrának a folytatása. Hogy e felől minden kétséget eloszlassak a 32. ábrán közlöm egy régi szűrhímzés szaru-sótartóra vésett mustráját. Köztudomású, hogy a dunántúli pásztorok szarutárgyainak díszítményei a múlt század elején a szűrhímzés hatása alá kerültek s máig őrzik a szűrvirágok leveleinek formáját. Az itt bemutatott dunántúli sótartón a páva farktollaiban felismerjük a hosszú sáslevelek őseit is.

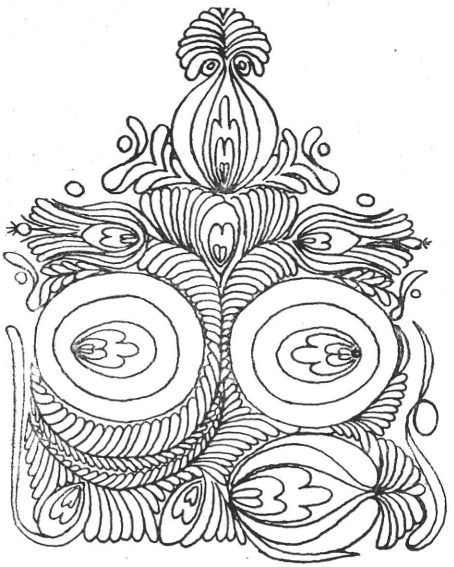

29. ábra. Dialektikus formájú szűrhímzés Karcagról. — **Filzmantelstickerei von dialektischer Form** von Karcag.

De hogy került a madár csőrébe az ág és hogyan lett farktollaiból levél? A 32. ábra pávájával átelenben kis madarat látunk. Valószínű, hogy ez a mustra is a páros-madár motívumának változata. Más dunántúli tükrösökön meg is találjuk a páros madár szabályos, szimetrikus alakját. Kettőt be is mutatok belőlük (33. ábra 1. és 3.) mindjárt melléjük rakva szűrgallérokon feltalálható hímzett változataikat (33. ábra 2. és 4.). Ezeken már könnyű felismerni a madarak csőrében a hajdan közöttük álló növény két ágát. (A mustra korábbi alakját a 23. ábrán, egy sárközi hímzésen láttuk.) A szűrhímzéseken a virág alárendelt helyzetbe került a madárhoz képest. Könnyen lehetséges, hogy ez felsőbb társadalmi osztályok hatására történt, mert parasztságunk igyekezett feloldani ezt az alárendelést s a madarat virággá változtatta (31. ábra). Így került a két különböző növény szerves kapcsolatba s így vesztette el naturális tartalmát, bármennyire naturálisan dolgozták is ki részleteit.

30. ábra. Dialektikus formájú szűcshímzés, Hódmezővásárhely. — **Filzmantelstickerei von dialektischer Form,** Hódmezővásárhely.

Láttuk már, hogy szűrhímzésünk nem intézhető el olyan könnyen a gesunkenes Kulturgut sablonjával, mint ahogy eddig gondolták. Szűrhímzésünk néhány jellegzetes mustrája már eddig is az ősi páros madár leszármazottjának bizonyult. De baj van a német elmélet egyetlen tárgyi bizonyítékával, a bokorvirággal is. Nézzük csak meg mégegyszer a 29. ábra mustráját. Nem csak a kosár hiányzik róla, de a szára is furcsán felkunkorodik féloldalt. A leveles ág egészen körülveszi a baloldali nagy virágot. A kalotaszegi írásos varrottasok közismert csigavonalú virágmotívuma jut eszünkbe, melyet Viski az úri rend közvetítésével a hódoltató törökségtől származtatott. Alább még lesz néhány szavunk ennek a motívumnak származtatásáról is. Egyelőre csak azt jegyezzük meg, hogy a kirgízek is ismerik, tehát nálunk kun eredetű is lehet, nem csak kisázsiai. A mi mustránk azonban ebből a csigamotívumból nem származtatható, mert szimmetria is van benne, ha nem is teljes. Annál inkább megérthető a 34. ábrán látható dunántúli (veszprémi) szűrhímzés segítségével. Itt két szimmetrikusan elhelyezett

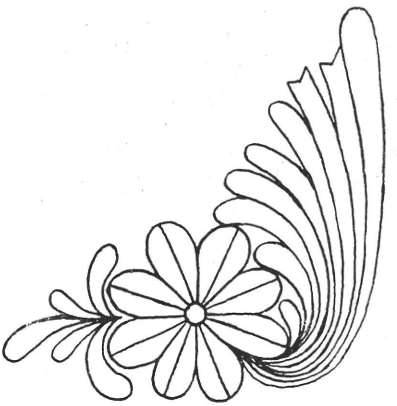

31. ábra. A diaktektikus szűcshímzés korábbi változata. Hódmezővásárhelyről. — Frühere Variente der **Filzmantelstickerei von dialektischer Form** von Hódmezővásárhely.

csigavonalat látunk. Közöttük kétágú virág. A páros csigavonal kalotaszegi és sárközi láncöltéses hímzéseinken is megtalálható (l. a 35. ábrán), tehát régi motívuma hímzőművészetünknek. A Kárpátokon kívül eddig csak a kirgízeknél akadtam nyomára (34. ábra 1.), azért kun eredetűnek tartom. A kirgíz mustrán felismerhetjük a páros madarat nagy kerek testtel, benne a szárny foltjával. A szárny foltjából a veszprémi szűrön szívalakú virág lett, a madár testéből leveles ág, fejéből pedig tulipán. Lehet, hogy ezt a két csigavonalú virágot a táblabíró kor bokorvirágának hatása alatt tolták össze egy bokorrá, de csak ebből a népi motívumból értjük meg, miért hatolnak be a nagy rózsák kívülről a bokorba (29. ábra). Azért, mert a veszprémi mustrán is kívülről kunkorodik befelé a virág alsó szára s ezen van a rózsa.

A Palócságban és Dunántúl a bokorvirág szára egyenes, maga a bokor tehát valószínűleg úri eredetű. A virágok azonban itt is kívülről nyomakodnak a bokorba, a keleti madaras minta hatása alatt. Hogyan és miért volt ilyen nagy hatással ez az ősi, de már értelmét vesztette motívum az úri eredetű bokorvirágra. Semmi esetre sem konzervatívizmusból, mert akkor megmaradt volna az ősi mustra eredeti formájában s az úri bokorvirágot sem türte volna meg maga mellett. A hatásnak egyetlen észszerű okát adhatjuk csupán: szükség volt rá. Csak ebben a formában lehetett kifejezni azt, ami az emberekben akkor élt. Ma már nem is nehéz megtalálni ezt a lelki tartalmat. A szűrhímzések keletkezésének és kialakulásának korát — Györffy István kutatásainak hála — ismerjük már. A szűr hímzése a mult század közepe táján, a szabadságharcot megelőző és közvetlenül követő években fejlődött ki és lett általánossá. Ennek a kornak a lelki tartalmát Karácsony Sándor kereste meg a társaslélektan módszereivel.* Szerinte a politikai, nemzetiségi és társadalmi ellentéteket a kor dinamikus lelki tartalma tette aktuálissá, felvetve az alá- vagy mellérendelés problémáját. S úgylátszik- mindezt a magyar parasztság sokkal mélyebben átérezte és átélte, semmint gondoltuk volna. Kossuth beszédeinek hatását ma is csodállattal emlegetjük ugyan, mégis inkább a kuruckor emlékeinek feléledését sejtettük a szabadságharc nemzetőreinek lelkében, mint az akkori Európa legmodernebb problémáinak dinamikáját. De ime, nemcsak átélték azt, hanem művészi formát is adtak neki. Szűrhímzéseink dialektikája is a kisebb és nagyobb egységek ellentétén és függvényszerű viszonyán alapul, akárcsak az osztályharc és a nemzetiségek küzdelme a Duna völgyében.

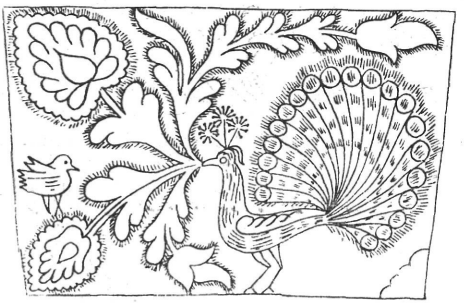

32. ábra. Dunántúli szarusótartó karcolt díszítménye. Régi szűrhímzés mustrájának emléke. — **Geritztes Ornament eines transdanubischen Salzbehälters aus Horn.** Wir erkennen darin das Muster der alten Filzmantelstickerei.

A kérdés történeti részét itt nincs terem bővebben ismertetni, más

* A mai magyar ifjúság lelki arca. Bp., 1937.

alkalommal azonban erre is rátérek. Népművészeti vonatkozásait sem tárgyalhatom itt részletesebben, készülő nagyobb munkámban azonban — remélem — erre is sort kerithetek még. Most csak arra utalok röviden, hogy a magyar népzene pontozott ritmusa ugyanezt a dinamikus feszültséget fejezi ki, midőn lehetőleg mindig ellentétes ritmikus képleteket állít egymás mellé, például a közismert koriambus.

Bartók Béla megállapította már, hogy a magyar népdal pontozott ritmusa sokszor nem alkalmazkodik a verses szöveg szótagainak hosszúságához, sőt több esetben ellenkezik azzal. Ennek okát abban lelem, hogy a pontozott ritmusnak van zenei törvényszerűsége is. Ez gyakran olyankor is érvényesül, amikor a szöveghez való alkalmazkodás mást kívánna. Ezt a zenei törvényszerűséget az ellentétes értékű ritmikus képletek csoportosításában látom. A törvény érvényességét a páros és páratlan szótagszámú dallamok ritmusának alakulásán figyelhetjük meg. A páratlan szótagszámú dallamok sorainak utolsó üteme rendszerint ♪♩.𝅗𝅥 ritmusú, ezért az utolsó előtti ütem ellenkező képlettel végződik: (♩♩)♩.♪|♪.♩.𝅗𝅥 . A páros szótagszámú dallamok sorainak utolsó üteme viszont legtöbbször ♩♩𝅗𝅥 , az utolsó előtti ütem tehát szintén ellenkezője lesz a páratlan szótagszámú dallamokénak: (♩♩)♪♩.|♩♩𝅗𝅥 Néha az egész dallamsort megtölti az utolsó ütem ritmusához ellentétesen igazodó ritmikus képletek dialektikája. Nagyon szép példája ennek az alábbi bolhási nóta (Kodály Zoltán gyüjtése):

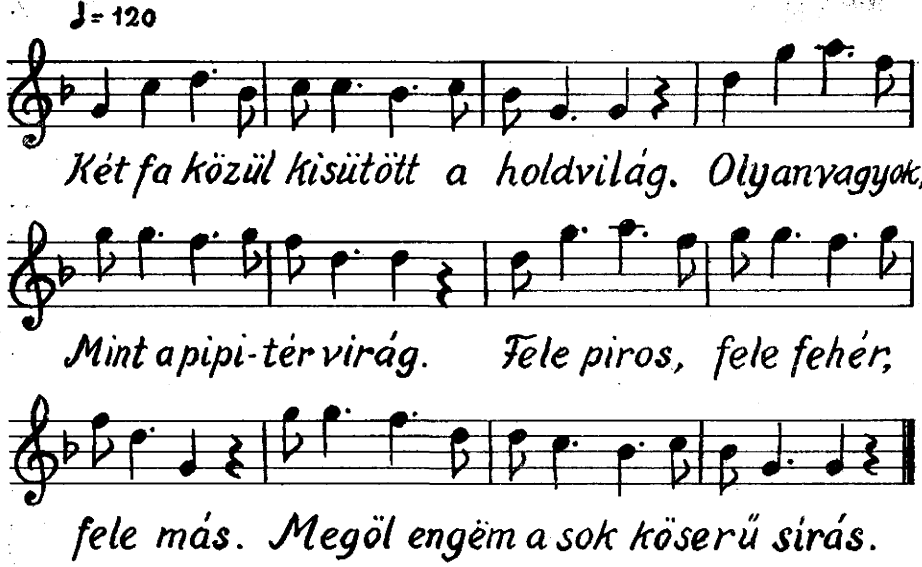

Legtöbb népdalunkban csak korlátozva, s inkább csak a dallamsorok vége felé érvényesül a ritmus dialektikája, a dallam ugyanis a szöveg szótagjainak hosszúságához is alkalmazkodik. A zenei és nyelvi, prozódiai törvényszerűségek váltakozó együttes érvényesülésében Karácsony Sándor a magyar társas-logikára jellemző mellérendelést fedezte fel. Valóban alig találhatnánk népi zenénk sajátságai között jellegzetesebbet ennél a kiszámíthatatlan, a zenei és prozódiai törvényszerűségek lehetősége között tetszése szerint válogató ritmusnál. Himző-

művészetünk legújabb rétegének magyarságát szintén ez jellemzi. Hol a naturális formák érvényesülnek szűrhímzéseinkben, hol meg a dialektikus (anti-naturális) formák. Teljesen szabadon, változatosan és mégis egyenlő mértékben.

A mellérendelő formát Karácsony S. magyar kultúra alapvonásának tartja, érvényességét a magyar nyelv és a magyar társadalom formáiban is egyaránt kimutatja és társaslogikai rendszerében a magyar lélek ázsiai objektivitására következtet belőle. Szerinte az európai kultúra is csak ebben az ázsiai formában érvényesülhet nálunk, különben hatástalan marad. A magyarság tulajdonképen ázsiai formában megélt európai kultúra.* A magyar népi hímzések tanulmányozása, eredményképen, ennek a tételnek újabb bizonyságát szolgáltatta. A magyar szűrhimzés dialektikus formái nagyon szemléletes, tehát objektiv szimbólumai a francia forradalom eszméinek hatása alatt kialakult magyar és dunavölgyi állapotoknak.

Szűrhímzéseink témájának, tartalmi világának legfontosabb problémáit nagyjából megismertük. Még csak színezéséről kell néhány szót szólanunk. A szűrhímzés naturális színeit az úgynevezett kúnsági hímzésekről örökölte. A XVIII. század végéről fenmaradt nagykunsági, illetve nagyalföldi párnacsupok nagy, barokk virágokkal vannak kivarrva. A virágok színei több árnyalatban piros, zöld és barna, meg kevés kék és sárga. Teknikájuk a laposöltés. A kunsági hímzések mustráit a szűcs- és szűrhímzések nem őrizték meg, színeit ellenben — az árnyalatokat mellőzve — rárakták az ősi magyar mustrákra. Ezeket ugyanis a reformáció egyszínű láncöltéssel kivarrva örökítette át a XIX. századra, de olyan tömötten, hogy a formákat alig lehetett megkülönböztetni rajta. A szűrhímzés dialektikus formáinak érvényesítésére viszont világos, könnyen áttekinthető mustrákra volt szükség. A tömött formákat bajos lett volna megritkítani, azért csak színezésükkel lehetett őket egymástól megkülönböztetni. Ezért volt szüksége a szűrhímzésnek a kunsági hímzés szineire s ezért fontos a kunsági hímzések szerepe a szűrhímzések kialakulásában. Talán nem véletlen, hogy a dialektikus formák is a Nagykunságon fejlődtek ki a leggazdagabban.

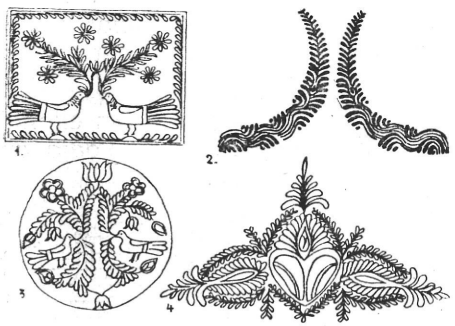

33. ábra. Szűrhímzéseink eredeti madaras mustrái dunántúli tükrösökről (1, 3) és mai nővényi formái egy mezőkövesdi szűr gallérjáról (2, 4). — Die ursprünglichen Vogelmuster der Filzmantelstickereien auf Spiegelbehältern von Transdanubien (1, 3) und dieselben als Pflanzenmuster von einem Filzmantelkragen von Mezőkövesd (2, 4).

A kunsági hímzéseket Győrffy keleti eredetűnek vélte, mert felfedezte rajtuk a keleti szőnyegekről ismeretes „színritmust." A nagy barokk virágok azonban nyugat felé mutatnak és itt valóban megtaláljuk kunsági hímzéseink párját, sőt eredetijét formában és színezésben egyaránt. Eddigi tudomásom szerint francia, skandináv és észt földön

* A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja. Bp., 1939.

maradtak fenn hiteles emlékei, tőlünk keletre pedig az ukránoknál. Ez utóbbi magyar vagy lengyel közvetítéssel szintén nyugatról juthatott az ukránokhoz. Közvetlen nyugati szemszédainknál tudomásom szerint ismeretlen ez a hímzés, hozzánk tehát kálvinista theológusaink révén jutott el Nyugateurópából, mint például a tornyos szélmalom is. Erre vall az is, hogy nálunk csak kálvinista vidékeken maradt emléke. Nem valószínű, hogy a magyarság szebbnek és értékesebbnek tartotta volna a magáénál a nyugati barokk hímzéseket. A szűrhímzés bizonyítja, hogy kunsági hímzéseink barokk formái és árnyalt színei egyaránt idegenek maradtak a magyar izléstől és nyomtalanul el is tüntek a magyarság művészi hagyományaiból. Különös oka lehetett tehát a magyarságnak, hogy ezt az idegen művészi formát, ha csak egy időre is, magáévá tegye és abból egyes elemeket később is felhasználjon.

A kultúra jogi és vallásos gyökereire Karácsony Sándor hívta fel figyelmemet társas-lélektani előadásai alkalmával. S valóban, a francia forradalom eszméi a XVIII. század végén már jelentkeztek nálunk és megkezdték jogrendszerünk átalakítását. Éppen a kálvinista teológusok terjesztették legbuzgóbban Rousseaux eszméit. A „társadalmi szerződés" csak jogegyenlőség alapján lehetséges. A magyar szellemi életnek 1848-ig ez volt egyik legnagyobb feladata és gondja. Valószínű azonban, hogy a magyarság már akkor is ismerte a hatalmasok politikáját és nem egykönnyen adott hitelt az efféle szép jelszavaknak. Hiszen addig szellemileg alárendelt helyzetben volt, a jogegyenlőség elismerése tehát nem pótolhatta számára a multat. Mert tekintélyt mindenkinek mulja ad, ha ad. Rousseaux másik programmpontja — „vissza a természethez" — ezt a hiányt is pótolta, egyszerre „szalonképessé" avatva a parasztság hagyományos életformáit. A magyar irodalmi népiesség története bizonyítja, hogy a magyar szellemi élet vezetői Rousseauxnak ezt a programmját is komolyan vették. Ennek a valósága oszlathatta el végleg a magyar parasztság gyanakvását és nyitotta meg lelkét a nyugati eszmék és művészi formák előtt. Így kaphattak viszonylag fontos szerepet a magyar népművészet új stílusában a barokk hímzés színei, de az úri asztalok bokorvirága is. Megint utalhatok egy párhuzamos zenei jelenségre is. Kodály Zoltán megállapította, hogy újabb stílusú népdalaink arkitektónikus szerkezetét a XVIII. század végén vettük át nyugatról. Az idegenből átvett formák azután új magyar dallamszerkezetek alakítására adtak ösztönzést a magyar parasztság-

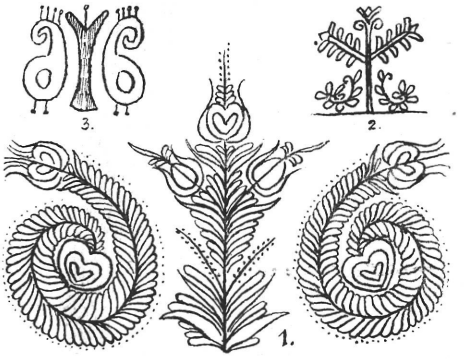

34. ábra. Szimetrikusan elhelyezett csigavonalú virágmotívumok dunántúli szűrről (1). Mellette kalotaszegi írásos elődje (2) és bokharai kirgíz változata (3). Ez utóbbiban felismerhetők a madarak. — **Spiralisches Blumenmotiv symmetrisch ausgeführt** von einem Filzmantel von Transdanubien (1). Daneben sein „gezeichneter" Vorgänger von Kalotaszeg (2) und eine Kirgisen-Variante von Buchara (3), wo die Vögel zu erkennen sind.

ságnak. Az új stílust a régi magyar dallamanyagból formálta át a magyarság. (Erre vonatkozó megfigyeléseimet itt nem közölhetem, azért a Magyar népművészet című készülő művemre utalom az érdeklődőket.) A nyugati arkitektónikus dallamszerkezet átvételének oka és körülményei a magyar zeneflorklore egyik legfontosabb és legérdekesebb kérdése. Az új szerkezetet részben katolikus egyházi énekek, részben a kálvinista kollégiumok diáknótái juttatták el a néphez. Az egyházi énekek a vallás transzcendens erejének segítségével könnyen meghonosíthatják az idegen művészi izlést is. Mégis úgy vélem, hogy a felvilágosult református teológusoknak tulajdoníthatjuk az arkitektónikus formák megkedveltetését is. Ha a zenének van szimbólikusan kifejezett tartalma, akkor az arkitektónikus dallamszerkezetét nem nehéz felfedeznünk a kor jelszavában („vissza a természethez"). Kodály Zoltán igen szemléletesen „visszatérő"-nek nevezi ezt a szerkezetet, ennek negyedik dallamsora ugyanis az elsővel azonos, megismétli azt, vagyis visszatér az eredeti motívumhoz. Az irodalmi népiesség kora a magyar kultúra gyökerének, alapjainak problémáját vetette fel és céljául az ősihez, a népihez való visszatérést tűzte ki. Igy találkozhatott az irodalomban és népművészetben a magyar felső és alsó néposztály, illetve a korszerű nyugati és a hagyományos magyar világ, s ennek a találkozásnak a szimbóluma új stílusú nótáink visszatérő szerkezete.

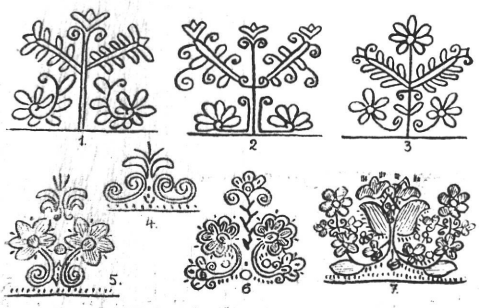

35. A páros csigavonalas motívum kalotaszegi (1—3) és sárközi változatai (4—7). — **Varianten des doppelten Spiralmotivs** von Kalotaszeg (1—3) und Sárköz (4—7).

Attól félek, olvasóim túlságosan merésznek fogják találni megállapításaimat, arról is szólnom kell tehát, miért láttam szükségesnek letérni az elődeim által kitaposott útról. Legcélszerűbb lesz, ha tárgyunknál maradunk. A szűrhímzéseink stílusát magyarázó korábbi elméletek tarthatatlanok. Huszka közvetlenül keletről származtatta legmodernebb hímzéseinket, s perzsa eredetűnek tartva őket, stílusuk keletkezése iránt nem érdeklődött. Szűrhímzéseink viszonylag kései keletkezésének felfedezésével Viski megdöntötte Huszka elméletét. Szükségét érezte tehát, hogy az mással pótolja. Igy jutott a német néprajzi irodalom még ma is közkeletű teóriájához. A „gesunkenes Kulturgut" elmélete mult század végi materialista szemlélettel magyarázza a kultúrformák átvételét. Szerinte a szegényebb, alsó néposztályok mindig felfelé, jobb életmód felé törekednek és a gazdagabb felső néposztályok életmódját utánozzák. A táblabíró kor bokorvirága mindjárt bizonyítékul is szolgált az elmélet mellett, a szűr gallérján való megjelenésével. A szűrhímzésnek a naturális formáktól eltérő stilizált ábrázolásmódját Viski — a népművészet irodalmának másik közkeletű elmélete alapján — teknikai eredetűnek tartotta. Ha szűrhímzéseink hajlékony formáira emlékezünk, ezt a magyarázatot kissé erőszakoltnak érezzük. Viski azt mondja, hogy a vastag és durva szűrposztó ellenszegült a finomabb

36. ábra. Egy motívum a magyar népművészet különböző ágaiban. A) *A díszítmény alapjául szolgáló anyag és díszítő eljárás szerint csoportosítva:* I. fából, a.) faragott: 9, b.) karcolt és festett: 1—3, 12. — II. szaruból, karcolt és festett: 4, 5, 14, 19. — III. rézből, vésett: 11, 17. — IV. cserépből, karcolt és festett: 15. — V. tojáshéj, festett: 8, 21. — VI. posztóból, a) applikált: 6, 7; b) laposöltéssel hímzett: 10, 13, 16, 20. — VII. Vászonból, keresztöltéssel kivarrva: 18. — B) *A díszítés származási helye szerint csoportosítva:* Debrecen vidéke: 1—4, 11, 12, 14, 15, 17—19, Zemplén vm.: 9, 10, 16, Baranya vm.: 8, Karcag: 7, 20, Bihar vm.: 13, Háromszék vm.: 21. — C) *A díszítmény formái szerint csoportosítva:* I. kihajló szirmokkal: 1—10, — II. befelé hajló szirmokkal: 11—13, III. vékony kelyhekkel: 14—16, — IV. dupla kelyhekkel: 17—21, — 5. kicsorduló kelyhekkel: 5, 10, 18, 21. — **Ein Motiv in den verschiedenen Sorten der ungarischen Volkskunst.** A) *Nach der Materie und Herstellung des Ornamentes* ergeben sich die Gruppen: I. aus Holz, a) geschnitzelt: 9, b) geritzt und bemalt: 1—3, 12, — II. aus Horn, geritzt und bemalt: 4, 5, 14, 19, — III. aus Kupfer, gemeisselt: 11, 17, — IV. aus Lehm, geritzt und bemalt: 15, — V. Eierschale, bemalt: 8, 21, — VI. aus Tuchware, a) mit

vonalú természetes ábrázolásnak. Valószínűleg arra céloz ezzel, hogy az élő rózsa hegyes, csipkézett levelei helyén a szűrön kerekded, sima leveleket láthatunk. De hasonló kerekded leveleket láthatunk a kalotaszegi varottasokon is. Az írásos mustrák széles zsinóröltésével nem is lehetne hegyes virágokat hímezni. a szűrhímzés laposöltésével azonban lehet, mint ahogy hímeztek is olyat szűrszabóink. Viski — a gesunkenes Kulturgut elmélete értelmében — tagadta a szűrhímzés és a többi magyar népi hímzések kapcsolatát, s így leveleinek alakját sem származtathatta a kalotaszegi típusú hímzésekről. Miután a 2. és a 29—34. ábrákon nem egy szűrhímzés-mustránk népi eredetet és kalotaszegi rokonságát láttuk már, a szűrvirágok kerekded alakja sem lep meg minket. De azt se gondoljuk, hogy a kalotaszegi varrottasok virága teknikai kényszerűség folytán lett olyan, amilyen. Emlékezzünk rá, hogy a kalotaszegi mustra művészi okokból lett olyan tömött ahogy ránk maradt. Ezt a tömítést a formák kerekítése útján érte el. A láncöltés szét-húzása, zsinöröltéssé alakítása már a második lépés volt ezen az úton és az elsőből következett. Igaz, hogy így már nem lehet egészen finom hegyes, vagy csipkézett levelet varrni, de ha ezt akarták volna, megmaradtak volna az egyszerű láncöltés mellett.

Véleményem szerint a teknika csak a primitív népek művészetében játszik döntő szerepet. A magyar népművészet formáit nem lehet teknikai fogásokkal magyarázni. A teknika kézzelfoghatósága sajnos annyira megigézte tudományunkat, hogy az újabban a magyar népművészet egységét is tagadóba fogta ezen az alapon, s ma már tudományos tétellé vált, hogy a magyar népművészetben nincs anyagtól független ornamentika. A különböző textilanyagok, a fa, a szaru, a fém és az agyag, illetve a feldolgozásukhoz szükségos szerszámok, a tű, a kés, a véső, meg az íróka más és más formákat kényszerítettek a velük és rajtuk dolgozó emberre. Minderre tetszetős példákat lehetett felhozni, azért ez az elmélet zavartalanul uralkodhatott, s magam is híve voltam mindaddig, míg egyszer eszembe jutott megcsinálni az ellenpróbáját. Ennek eredményét a 36. ábrán mutatom be egy példán. Egyetlen motívum változatait gyüjtöttem össze rajta, különböző anyagból készült tárgyakról. Az anyagnak megfelelően más és más a teknikája, formái azonban a legapróbb részletekig azonosak. Tehát mégis csak van anyagtól független ornamentikánk is, a magyar népművészetben pedig nem mindig az anyag uralkodik, hanem néha a művész is szóhoz jut.

De nem is ez a népművészet központi problémája. Igaz, minden emberi alkotásnak van teknikája, de a teknika fontosságát a század vége — ugyancsak materiálista szemléletének megfelelően — túlhangsúlyozta, és problémáit mindenütt előtérbe tolta. (Nyelvtudományunk pl. szintén nem tudott még szabadulni tőle, s érdeklődési körét mindinkább a hangtani problémákra korlátozza. Elméleti síkban még sem

Applikation: 6, 7, b) mit Flachstich genäht: 10, 13, 16, 20, — VII. aus Leinwand mit Kreuzstich genäht: 18. — B) *Nach dem Herkunftsort des Ornamentes*: Umgebung von Debrecen: 1—4, 11, 12, 14, 15, 17—19, Kom. Zemplén: 9, 10, 16, Kom. Baranya: 8, Karcag: 7, 20, Kom. Bihar: 13, Kom. Háromszék: 21. — C) *Nach den Formen des Ornamentes*: I. mit nach aussen gebogenen Blumenblättern: 1—10, — II. mit nach innen gebogenen Blumenblättern: 11—13, — III. mit schmalem Kelch: 14—16, — IV. mit doppeltem Kelch: 17—21. — V. mit überfliessendem Kelch: 5, 10, 18, 21.

vonta kétségbe a nyelv magasabbrendű szellemi értékeit.) De a teknikának is van társas-lelki vonatkozása, s ennek figyelembe vétele nélkül soha sem fogjuk tisztázhatni a tárgyi néprajz problémáit. A tárgyi néprajz múzeológiai szempontból különös érdeklődésre tarthat számot, azért a magyar népi teknika társas-lélektanával külön tanulmányban foglalkozom majd. Itt csak a művészet társas lélektanát ismertetem röviden Karácsony Sándor egyetemi előadásai és eddig megjelent művei alapján. Karácsony szerint a műalkotást a művész és a műélvező társas lelki viszonya hozza létre. A művész és a műélvező lelkiállapota az egyéni lélektan szempontjából az érzelem kategóriájába tartozik. Az egyén azonban csak szimbólumok segítségével tudja közölni, a másik egyénben is felidézni a maga érzelmeit. Beszélni hiába beszél róluk, a nyelv csak értelmi viszonyt képes kifejezni. Nyelvi tények segítségével csak értelmi síkban juthat közösségre két ember. Ha érzelmeiről beszél valaki, tudomásul veszem amit mond, de nem érzek együtt vele. Az ember különben is csak beteges lelkiállapotban beszél érzelmeiről (szentimentalizmus), különben művészi formákkal él azok kifejezésekor. A művészi formák lehetnek nyelvi eredetűek is, de akkor sem eredeti jelentésükben fejezik ki a művészet tartalmát, hanem átvitt, képes értelemben. A művészet minden ágában a jelképesen, szimbólikusan kifejezett tartalom teremti meg az érzelmi közösséget. A zenében sem a zenei hangok viszonya hat meg közvetlenül, hanem az, hogy harmónikus és diszharmónikus, változatos és egyhangú ismétlődésükben az élet rám is érvényes törvényeit veszem észre. A képzőművészetben szintén nem önmagukért tetszenek a formák, hanem a bennük jelképesen kifejezett általános érvényű igazságok hatnak meg. Ezt figyeltük meg szűrhímzéseinken is.

A magyar hímzőművészet dialektusainak keletkezését szintén a társaslélektan szempontjából értettük meg. Ha a művészi forma érzelmi közösség hordozója és kifejezője, a formák különböző irányú fejlődése az érzelmi közösség megszűnésének, vagy legalább is meggyengülésének a jele. Ennek okait egyelőre csak Erdélyben találtuk meg, a székelység különleges jogi helyzetében, illetőleg a székely jogrendnek a központi hatalom részéről történt megbolygattatásban.

A jog Karácsony szerint a társas-lelki vonatkozások alapja, s mint ilyen megfelel az egyéni lélek közérzetének. Amíg két ember között nincs tisztázva a jogi viszony, azok nem élhetnek kultúréletet : sem értelmi, sem érzelmi, sem akarati síkban nem találkozhatnak. Nyelvi viszony például azért nem alakulhat ki köztük, mert olyas valakinek a beszédét nem tanácsos meghallgatnunk, akiről nem tudjuk, barátunk-e vagy ellenségünk. Mert ha ez utóbbi, nyilván most akar léprecsalni. Jobb hát, ha nem is hallgatunk rá, hanem igyekezünk szabadulni tőle. (Néprajzi gyüjtők gyakran tapasztalják ezt a viselkedést falusiak részéről első látogatásuk alkalmával.)

Normális jogi viszony híjján művészeti közösség éppen olyan lehetetlen, mint nyelvi. Igy érthetjük meg a székelység konzervatívizmusát, elutasító álláspontját az újabb magyar művészi formákkal szemben.

*

III. A magyar kompozíció ősisége.

A magyar hímzések finnugor eredetének bizonyításával mindeddig adós maradtam, mert a finnugor népek hímzéseinek közös teknikai elemei és motívumai általánosabb, az egész emberiségre jellemző vonásoknak bizonyultak. Igen primitív és bizonyára ősi emlékei ezek minden nép művészetének s így a miénknek is. Tudományunk — romantikus korszakában — mégis mindent elkövetett, hogy valószínűtlenné tegye ezek ősiségét. A finnugor ősnép kultúráját is a lehető legszegényebbnek képzelte el. Végső célja nyilvánvalóan az volt, hogy egészen a majomemberig visszakövetkeztessen, vagy legalább is valószínűvé tegye az evolució elméletét. Így kerülték el figyelmét azok a tények, amelyek nem igazolják, hanem cáfolják ezt a tételt. A magyar hímzőművészet tényei például a finnugor ősnép meglehetősen fejlett művészetéről tanuskodnak. Tapasztalataink szerint hímzőművészetünk nem annyira fejlődött, mint inkább funkcionált: a történelem folyamán mindig a közösség lelki szükségletei szerint alakult, lényegében pedig ugyanaz maradt. A magyar középkor az ősi geometrikus mustrákat kedvelte, a reformáció magyarsága viszont a szintén ősi madaras mustrákat vette elő, sőt a XIX. század is ezekből alkotta meg sajátos magyar formáit. Szűrhímzéseink magyarságát jellemeztem már, de a korábbi stílusok emlékeinek magyarságát sem lehet elvitatni. Hímzőművészetünknek van egy egészen sajátos kompozíciója. A magyar aszimetrikus szerkesztési módnak szomszédainknál is alig találjuk nyomát, nyugaton meg épen hiába keressük. A barokk aszimetrikus formáival nem téveszthető össze, mert azok csak részletjelenségek. A magyar aszimetria mindég az egész díszített felület tagolásaban és a részek egymáshoz való viszonyában nyilvánul meg.

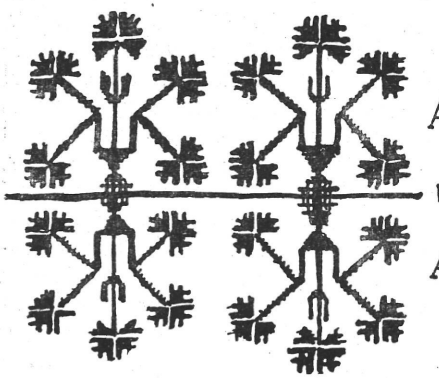

37. **Szimetrikus kompozíció** székely vánkoshajról. — **Symmetrische Komposition** von einem Szekler Polster.

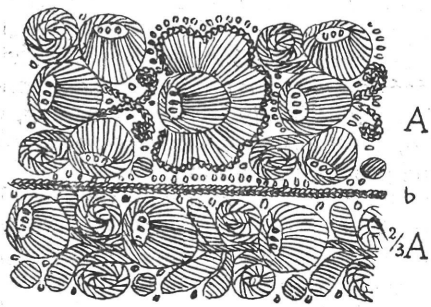

38. **ábra. Aszimetrikus kompozíció** sárközi főkötőről. — **Asymmetrische Komposition** von einer Haube von Sárköz.

A magyar hímzéseken rendszerint egy vagy két barázda húzódik végig és két, illetve három mezőre osztja őket. A kusza növényi mustrákon az egyenes barázdák akkor is megtetszenek (érvényesülnek), ha teknikai szempontból nem is különböznek a mustra többi részétől, a legtöbb magyar hímzésnek mégis más teknikával készült a barázdája.

A buzsákiaké például lánc vagy zsinóröltéssel, a matyóké nyolcasöltéssel, a szűraszalyoké applikációval. A barázda lehet egyszerű öltéssor vagy két sor közé fogott keskenyebb sáv, motívumokkal díszítve. Az előbbit kis *b*-vel, az utóbbit nagy *B*-vel jelöltem a képeken.

A kompozíciót a barázda által feltagolt hímzés részeinek viszonya határozza meg. Ha a hímzett mezőn csak egy barázda húzódik át, a kompozició vagy szimetrikus: A b A (lásd a 37. ábrán), vagy nem

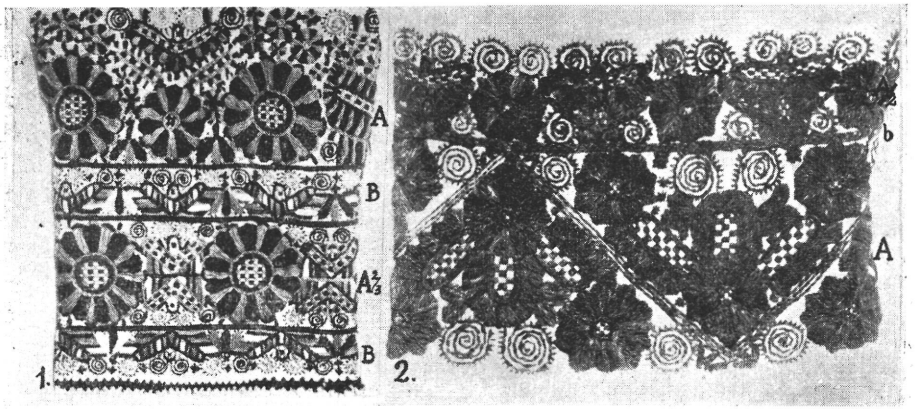

39. ábra. Aszimetrikus kompozíciók 1. vajaskéri, 2. buzsáki ingujjakról. — **Asymmetrische Kompositionen** von Hemdärmeln: 1. Vajaskér, 2. Buzsák.

az: A b C. Az aszimetrikus kompozíció két felének tartalma azonos is lehet, méretei azonban különbözőek, pl. 2A b A, vagy A b ½A, stb. A 38. ábrán pl. egy A b ⅔A-val jelölhető aszimetrikus kompozíciót láthatunk.

A szimetrikus forma nálunk ritkaság számba megy. Az aszimetrikus viszont gyakori, de csak bizonyos vidékeken. Kalotaszegen pl. gyakran előfordul, a sárközi főkötőkön meg alig találni mást. Úgy látszik, hogy a reformáció korabeli réteghez tartozik, mert Székelyföldön és a Dunántúl nyugati részein ismeretlen. Igaz, hogy viszont Somogyban, a buzsáki hímzéseken igen gyakori (39. ábra).

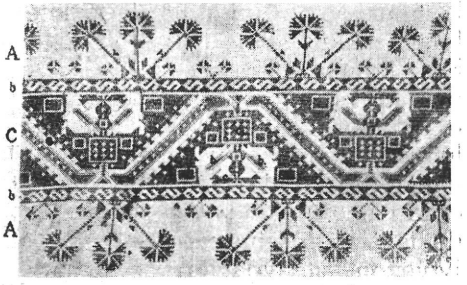

40. ábra. Arkitektónikus kompozíció dévai csángó lepedőről. — **Architektonische Komposition** eines Leintuches der Csángó's von Déva.

A két barázdával tagolt hímzések szerkezetét arkitektónikusnak nevezzük. A két barázdán kívül eső részek rendszerint egyformák (l. a 40. ábrán), a közébük zárt mező azonban megint csak lehet szimetrikus vagy aszimetrikus.

A arkitektónikus formák igen kedveltek a magyar népművészetben. A végek keresztöltéses és a központ laposöltéses hímzésein mu-

tatóba is alig találunk másféle kompozíciót. Ebből következtetve népművészetünk legősibb elemei közé is besorozhatnánk, finnugor rokonainknál azonban ritka s valószínűleg újabb fejlemény. A nem arkitektónikus aszimetrikus kompozíció viszont mindegyik rokonunknál gyakori. A 41. ábrán például hasonló szerkezetű finn és cseremisz hímzéseket láthatunk. Ezeket a geometrikus mustrákat szövőöltéssel varrták ki, barázdájukat meg száröltéssel (illetve száröltéssorokkal szegélyezett kisebb keresztöltéses motívumokkal). Száröltéssorral tagolt aszimetrikus mustrákat találunk a mordvinoknál is. Ezek szélesebbik mezeje mindig zeg-zugos vonalban határolódik a hímzetlen felület felé, a barázda felől pedig gyakran csonka. A barázda alatti keskeny rész zárt egyenes vonalban végződik a barázdával ellentétes oldalon is. Itt azonban nem szegélyezi száröltéssor. Ehez mindenben hasonló mármarosi hímzést találtam a Néprajzi Múzeum raktárában (42. ábra). Visóoroszi rusnyákoktól származik. A mármarosi ingujjakon ez a kompozíció általános. A 43. ábrán egy lapos- és egy keresztöltéses változatát mutatom be. Ezek barázdája már nem száröltéssel, hanem nyolcasöltéssel készült, mint az osztyák hímzések (44. ábra) és néhány matyó hímzés barázdája. Mindezek után felvetődik a kérdés, nem orosz eredetű-e ez a kompozíció a finnugor népeknél. Én úgy látom, hogy nem. Az ősi totemisztikus eredetű finnugor mustrák úgyanis mind aszimetrikus kompozíciókban maradtak ránk. Hogy a 42. ábra mustrája tőlünk jutott el a rusnyákokhoz, azt a 43. ábrán bemutatott példa teszi valószínűvé. Egyazon fenyőágas mustrát láthatjuk egy keresztöltéses rusnyák és egy írásos kalotaszegi hímzésen. A mustra keresztöltéses változatait az erdélyi magyarság is ismeri s hogy kompozíciója is magyar eredetű, a kalotaszegi változat bizonyítja.

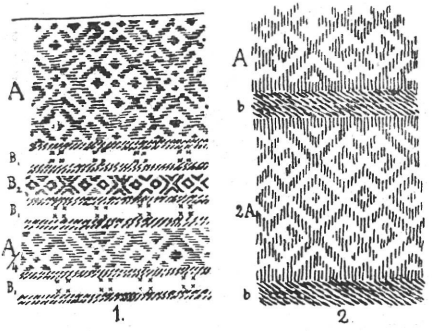

41. ábra. Aszimetrikus kompozíciók: 1. karjalai finn, 2. cseremisz. — **Asymmetrische Kompositionen:** 1. karelisch-finnische, 2. tscheremissische.

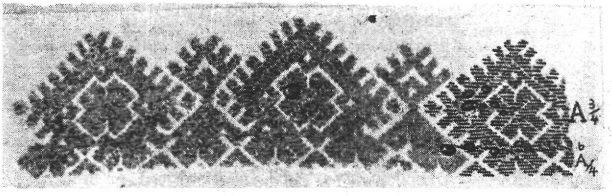

42. ábra. Aszimetrikus kompozíció mármarosi rusnyák ing ujjáról. — **Asymmetrische Komposition** vom Ärmel eines ruthenischen Hemdes von Máramaros.

Aszimetrikus mustráink jórészében a kisebb és nagyobb mező motívumkészlete más és más. Mégis gyakoribb eset, hogy mindkét rész ugyanazt a motívumot tartalmazza, de az egyik többszörösen, a másik csak egyszeresen, vagy az egyik teljes egészében, a másik meg csak töredékesen. Finnugor rokonaink hímzésein szintén ezt láthatjuk. Az a gyanúm, hogy nem is aszimetria ez, hanem a szimetria kü-

lönös finnugor fajtája. A minőség szimetriája a mennyiség figyelembe vétele nélkül. A tér megosztása szabályosan egyenlőtlen, mert így lehet legérthetőbben kifejezni, hogy a mennyiségi egyenlőség nem fontos. A finnugor hímzéseken a szimetria nem tökéletes, mert a barázda nemcsak a két mező között, hanem azok egyikének külső szélén is megjelenik (41. ábra). Hasonló kompozíciókat nálunk is találni. A 39. ábrán egy buzsáki hímzésen láttuk már (1), a 46. ábrán pedig egy keresztszemes kalotaszegi varrottason láthatjuk. Az utóbbi annyival érdekesebb a többi finnugor kompozíciónál, amennyiben a növényi mustra többmindent elárul, mint a minden irányban egyforma geometrikus mustrák. A barázdák ugyanis itt hozzátartoznak a bővebb és szűkebb terjedelmű főmotívumhoz, a főmotívum virágai pedig nem tővel fordulnak egymáshoz, hanem egymás fölött húzódnak el. A mustra szerkezete tulajdonképen: 2 A B A B. Nem szimetria ez, hanem a térbeli formák egy-más mellé rendelése, mégpedig a Karácsony Sándor kifejtette magyar (és finnugor) kisebbségi elv alapján. Ugyanennek az elvnek zenei formája is megvan az úgynevezett kvint-váltó szerkezetben: A B A_5 B_5. A dallam első két sora öt fokkal mélyebb fekvésben ismétlődik meg harmadik és negyedik sor képében. A magas hangok erősebben hangzanak, távolabbra elhallatszanak, mint a mélyek, a dallam második fele tehát látszólag alárendelt helyzetben van. Igen ám, de ugyanaz a tartalma, mint a dallam első feléé. A hangmagasság különbségeivel éppen azt fejezi ki régi dallamaink kvintváltó szerkezete, hogy nem fontos, melyik hogyan érvényesül: a két fél tartalmát tekintve egyenlő, tehát egyenlő értékű is. Nagyon érdekes, mennyi gonddal igyekszik kiegyenlíteni a zene és a hímzés a hangmagasság, illetve terjedelembeli különbségekből származó tartalmi különbségeket, hogy a mellérendelés zavartalanul érvényesülhessen. A kvintelő szerkezetű dallamok második fele ugyanis nem ismétlődhetik meg változtatás nélkül

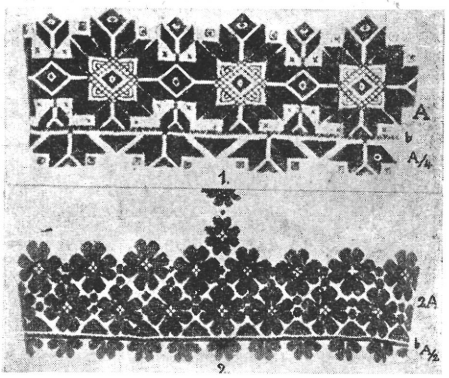

43. ábra. Aszimetrikus kompozíció mármarosi rusnyák ingek ujjáról. — **Asymmetrische Komposition** von Ärmeln ruthenischer Hemde von Máramaros.

44. ábra. Osztyák női ing ujjának aszimetrikus díszítménye. A madarak pirosak, a nyolcasöltéses barázda sárga, többi része kék. — **Asymmetrisches Ornament am Ärmel eines ostjakischen Frauenhemdes.** Die Vögel rot, der Streifen mit Achterstich gelb, das übrige blau.

öt fokkal mélyebben, ugyanabban a pentaton hangnemben, mert ott egyes hangok hiányoznak, mások meg feleslegesek. A dallam első fele tehát csak hangnemének megváltoztatásával ismételhető meg pontosan öt fokkal mélyebben. Eredeti hangnemében egyes hangokat másokkal kell helyettesíteni, mert azokat csak negyedik vagy hatodik foka fordul elő ott. A dallam második fele tehát ebben az esetben csak körvonalait vázolja az első soroknak.

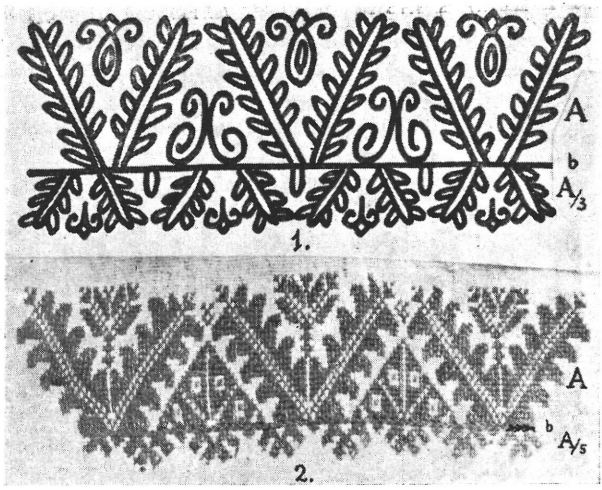

45. ábra. Fenyőágas mustra aszimetrikus kompozícióban. 1. Kalotaszeg, 2. Máramaros. — **Tannenzweig-Muster in asymmetrischer Komposition:** 1. Kalotaszeg, 2. Kom. Máramaros.

Mindezt Bartók Béla és Kodály Zoltán állapította meg a magyar, illetve a cseremisz dallamok tanulmányozásakor. Hasonló jelenségekkel találkozunk aszimetrikus hímzéseinken is. Nagy és kis terjedelemben nem lehet teljesen azonos aszimetrikus mustrát varrni. A kicsinyben megismételt nagy mustra vagy vázlatos lesz vagy töredékes marad. A finnugor és a régi típusú magyar hímzéseken a töredékes mustra mellérendelését találjuk meg. (41., 43. és 46. ábra). Az újaba típusú magyar hímzéseken viszont a vázlatos, de teljes egészében kidolgozott mustrával találkozunk a kompozíció keskenyebbik mezején (38., 39. és 45. ábra). Szimetrikusabbá is csak újabban vált a magyar kompozíció, amennyiben a növényi mustra keskenyebbik fele tükörkép módjára fejjel lefelé helyezkedik el a barázda másik oldalán (45. ábra). Az eredeti formát a 46. ábra kalotaszegi hímzésén láthatjuk.

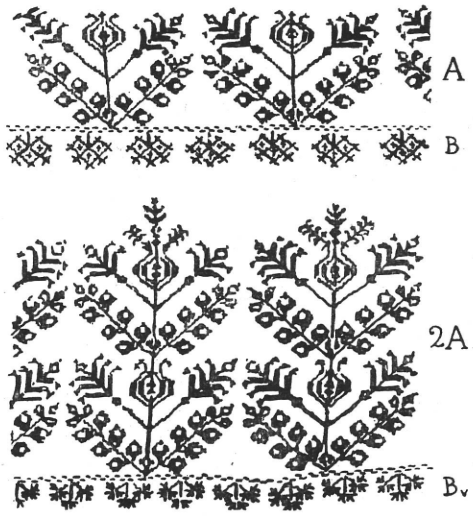

46. ábra. Aszimetrikus kompozíció kalotaszegi lepedőn. — **Asymmetrische Kompositionen** eines Leintuches von Kalotaszeg.

Az aszimetrikus kompozíció tehát népművészetünk egyik legősibb és legsajátosabb vonása. Nem csoda hát, hogy helyenként perifériku és katolikus vidékeken

is fennmaradt, éppen úgy, mint a madaras mustra eredeti madáralakjai a matyóknál. A legtöbb helyen azonban a madarakkal együtt a magyar kompozíció is háttérbe szorult és arkitektónikussá alakult át (l. a 47. ábrán). Úgylátszik a reformáció tette ismét kelendővé, akár csak a madarakat, mert mint említettem, Kalotaszegen és Sárközön a leggyakoribb, tehát tiszta kálvinista vidékeken.

Ha ez igaz, a kompozíció részleteiben, a kompozíciót kitöltő motívumokban is meg kell találnunk a rokonságot. Láttuk, hogy geometrikus motívumokkal a rokonnépek nagyrésze alkotott hasonló kompozíciókat. Mi a totemisztikus madaras mustrákat tartjuk legősibb tulajdonunknak. nézzük meg hát ezeket is. A magyar hímzéseken a madarak legtöbbször csak a mustra szegélyében szerepelnek, illetőleg az aszimetrikus mustra keskenyebb

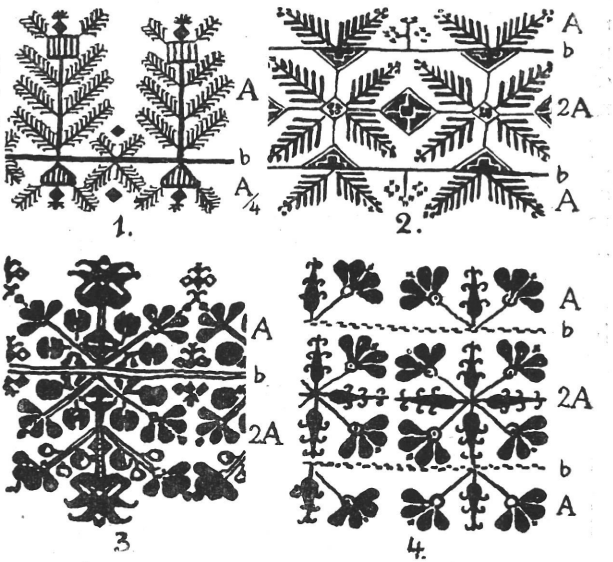

47. ábra. Két mustra aszimetrikus és arkitektónikus változatai: 1. hunyadi oláh, 2. alsófehérvármegyei magyar, 3—4. kalotaszegi magyar hímzések. — **Asymmetrische und architektonische Varianten zweier Muster**: 1. rumänische Stickerei von Kom. Hunyad, 2. ungarische von Kom. Alsófehér, 3—4. ungarische Stickereien von Kalotaszeg.

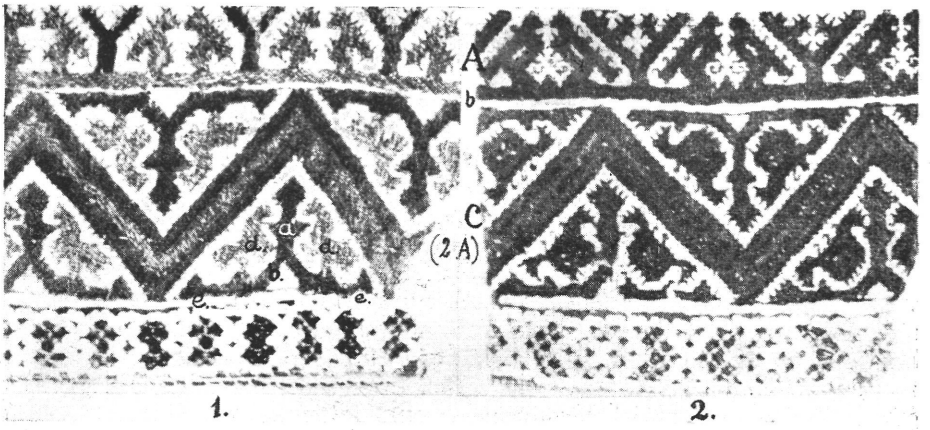

48. ábra. Osztyák női ingek ujjának hímzett díszítménye. Kétsoros aszimetrikus kompozíció, madár motívumokkal, veres és kék színben. — **Gesticktes Ornament der Ärmel ostjakischer Frauenhemde.** Asymmetrische Komposition in zwei Reihen, mit Vogelmotiven, rot und blau.

mezejében. Az osztyákoknál azonban nagy madaras kompozíciókat is találunk. Az osztyák madaras mustrák leggyakoribb típusát a 48. ábrán mutatom be. Két osztyák női ing kézelőjének díszítményét látjuk itt. Mindkettő aszimetrikus. Felső, keskenyebb mezejükben páros madár űl sematikus, csonka fák alatt. Az alsó szélesebb mezőben a páros madár (d) sematikus emberalakot (a) fog közre. Ennek feje, válla és lábai is megkülönböztethetők. A madarak fölött nem fa terjeszkedik, hanem fejtetőre állított madarak. A páros madár motívuma egy-egy háromszöget tölt be. Ezek között zeg-zugosan széles folyó kanyarog. Ennek partjai kék, vize meg piros fonallal vannak kivarrva. A madarak szintén pirosok, a fák és az emberalakok viszont kékek.

Az osztyák hímzések színezése és háromszögű beosztása, valamint háromszínű folyója a buzsáki hímzésekre emlékeztetnek. Igaz, hogy a buzsákin sehol sem találunk madarakat, egy erdélyi oláh hímzés azonban kisegít ebből a zavarunkból is. A buzsáki kék színét ezen részben fekete helyettesíti. Folyójában a láncöltést is megtaláljuk.

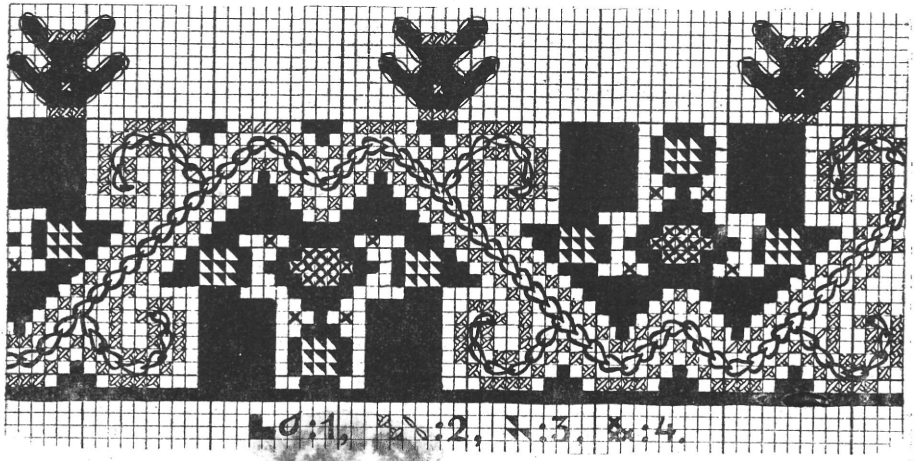

49. ábra. Erdélyi oláh hímzés, 1. piros, 2. fekete, 3. kék, 4. sárga. — **Rumänische Stickerei aus Siebenbürgen,** 1. rot, 2. schwarz, 3. blau, 4. gelb.

A buzsáki jellemző kacskaringói is megvannak rajta. A háromszögekben azonban nem nehéz felfedezni a nagyfejű, kistermetű, tuskón űlő madarakat sem. Testük piros, szárnyuk kék. Közöttük emberalak maradványa. Feje sárga, törzse kék, kerülete piros.

A buzsáki mustra nem elszigetelt jelenség a magyar hímzőművészetben. Hasonlítsuk össze az 50. ábra dévai csángó, tardi matyó, meg buzsáki, kalotaszegi és veszprémi mustráit. Legapróbb részleteikben egyeznek. Az 1. sz. dévai csángó hímzés píros és fekete színben készült. A fekete szín oláh hatás következtében lépett a kék helyébe. A csángók Csíkból származtak Bukovinába s onnan telepítették őket Dévára, tehát a legrégiesebb székely kultúrát képviselik. Itt látható hímzésük egyszerű piros változatát a 40. ábrán láttuk már. Ez a két színben készült változat azért fontos, mert szépen bizonyítja „kígyó"-inak azonosságát a buzsáki és oláh hímzés folyójával, közepe ugyanis fekete, szélei pirosak. A csángó

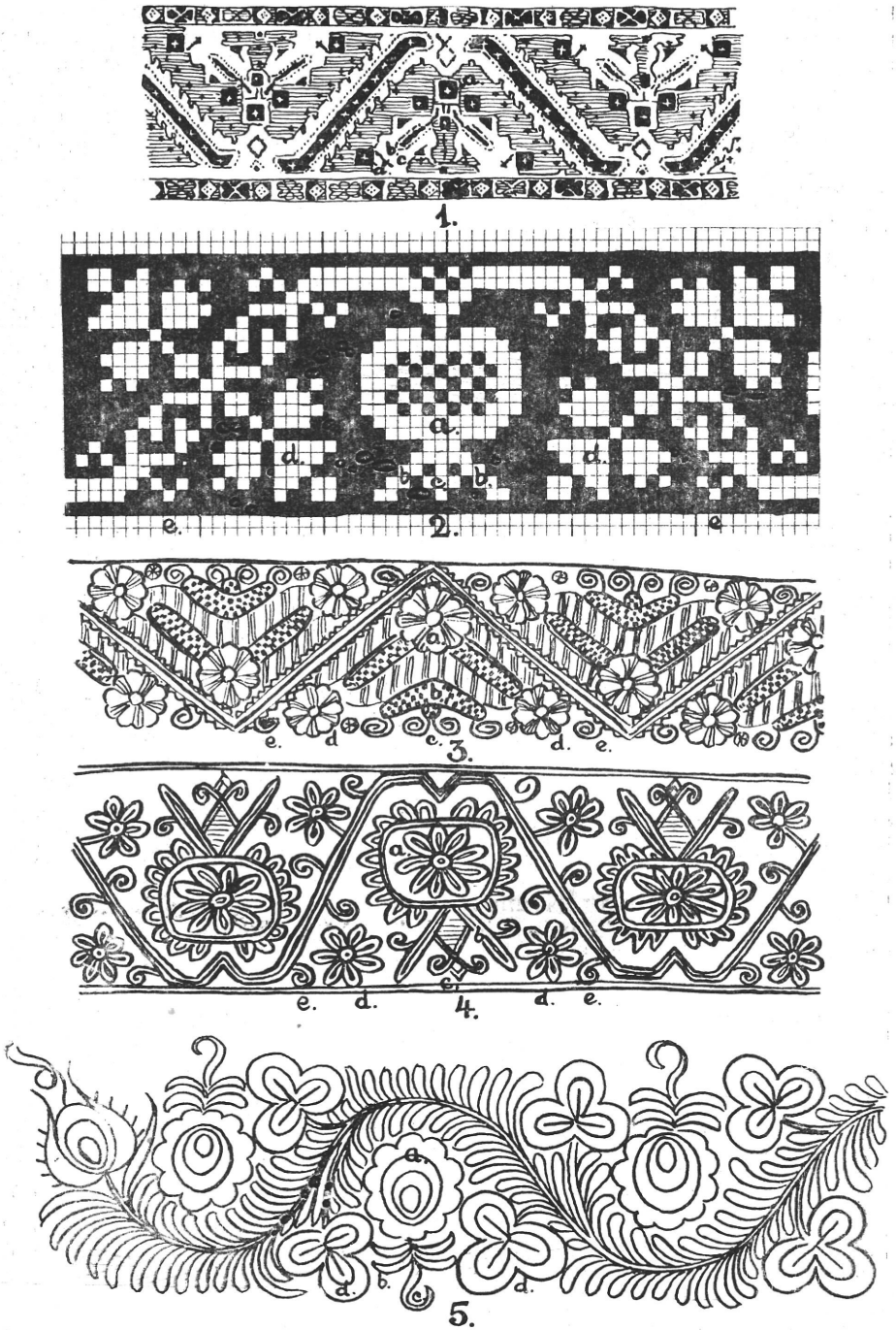

50. ábra. Az ősi „vízfolyásos" mustra változatai: 1. dévai csángó piros és fekete színekben, 2. tardi matyó, 3. buzsáki piros és kék színekben, 4. kalotaszegi, 5 veszprémi kevert színekben. A közös motívumokat azonos betűkkel jelöltem meg. (a—e.) —

hímzéseken még jól kivehető a madarak eltorzult alakja, sőt az emberalak is szétterpesztett lábaival (b), nagy fekete fejével (a). A madár farka alatt négyzetalakú fekete folt látható (d), azonos az oláh hímzés tuskójával. Az alábbi hímzéseken ezt és az ember fejét virágmotívumok helyettesítik. A madarak maguk eltűntek. A 2. sz. matyó hímzésen ugyan még felismerhetők, de csak a pozitív képen. A mustra új növényi tartalmát a negatív kép mutatja. Középütt nagy kerek rózsa (a) belőle kinyúló szirmokkal (b) és kereszttel (c), mellette két oldalt háromlevelű virágok (d) és kisebb kacskaringók (e). A 3. számú buzsáki hímzésen ugyanazt a három virágot, egyforma kerek ábrázattal fedezzük fel (a, d), az emberalak lábai helyén kifli-alak van (b), alatta két kacskaringó (c) melynek nyomait már a dévai csángóknál is felfedezhetjük. A kalotaszegi hímzés (4. sz.) nem kíván külön magyarázatot. A veszprémi szűrhímzés (5. sz.) két oldalsó virága (d) a tardi háromlevelűhöz hasonlít. Az ember lábszáraiból származó b-vel jelölt motívum itt kis levelek formájában illeszkedik a rózsához.

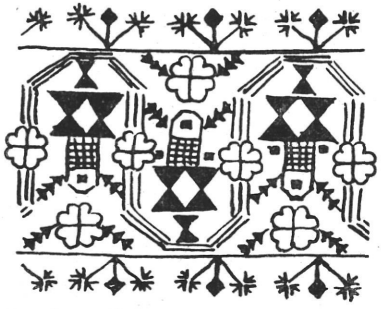

51. ábra. Nyugati eredetű mustra Székelyföldről. — Ein Muster westlichen Ursprungs bei den Szeklern.

Az 1. és 4. számú mustrák arkitektónikus kompozíció középső sora, 2. és 3. aszimetrikus kompozíció egyik fele, az 5. sz. magában áll. Bizonyos, hogy valamennyi egy tőről hajtott ki s különböző korok ízlésének hatása alatt nyerte mai formáját. Eredeti totemisztikus tartalma már a középkor folyamán elveszett s a reformáció már mint növényi mustrát örökölte. Így adta tovább a szűrszabóknak is. Az 5. sz. szűrhímzés mustrájához hasonló fűzéreket láthatunk a nagykunsági és bihari szűrökön is, ezekről azonban vagy a d-vel jelzett virágok, vagy ha azok megvannak, a b-vel és c-vel jelzett levelek hiányoznak.

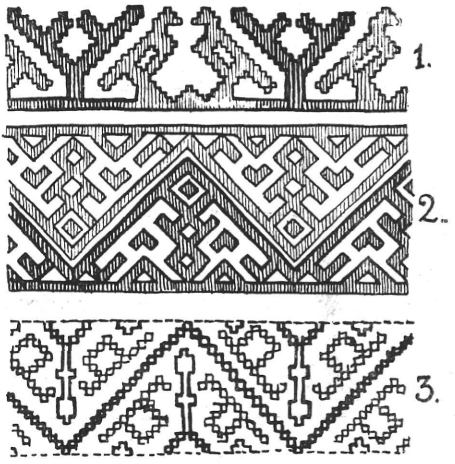

52. ábra. Az osztyák madaras mustrák változatai veres és kék színekben. — **Varianten der ostjakischen Vogelmuster,** rot und blau.

Az 50. ábrán látható vízfolyásoshoz hasonló nyugati eredetű mustráink is vannak. Ezek már eredetileg virágmotívumokkal vannak kitöltve. Folyójuk sem olyan merevvonalú, mint a finnugor eredetű

Abb. 50 (zu S. 335). **Ungarische Varianten des alten „fliessenden Wasser"-Motivs:** 1. bei den Csángó's von Déva, rot und schwarz, 2. bei den Matyó's von Tard, 3. Buzsák, rot und blau, 4. Kalotaszeg, 5. Veszprém, gemischte Farben. Die gleichen Motive wurden mit gemeinsamen Buchstaben bezeichnet (a—e).

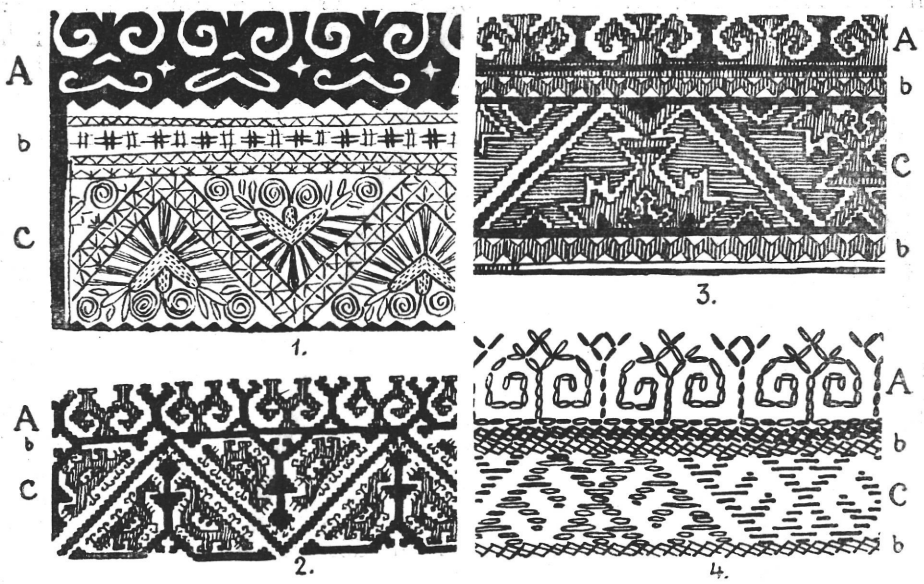

53. ábra. Egy ősi finnugor kompozíció mai változatai: 1. magyar (buzsáki), 2. osztyák, 3. cseremisz, 4. finn (karjalai). — Színezésük: 1. veres és kék, kevés sárga és zöld, 2. veres és kék, kevés sárga, 3. veres, fekete, zöld, 4. veres, kék és kevés sárga. — **Die heutigen Varianten einer alten finnisch-ugrischen Komposition:** 1. ungarisch (Buzsák), 2. ostjakisch, 3. tscheremissisch, 4. finnisch-karelisch. — Die Farbe: 1. rot und blau, ein wenig gelb und grün, 2. rot und blau, ein wenig gelb, 3. rot, schwarz, grün, 4. rot, blau und ein wenig gelb.

mustrán, hanem ívelt; egy-két csomó is van rajta. Színezése sem hármasan tagolt, mint az osztyákoknál. A nyugati eredetű vízfolyásos mustrák egy példányát az 51. ábrán mutatom be. A „vízfolyásos" elnevezés ezekre csak másodlagosan alkalmazható, mert ezt a nevet is keletről hoztuk, a madaras motívumokkal. Ennek bizonyságául cseremisz énekeket is idézhetek:

Hetvenhét *vízfolyásos* inget
[varrtam,
Két pöttyös vászonkabátot
[varrtam,
Nem veszem-é fel és nem
[járok-é benne?

A cseremiszek ingujján éppen úgy megtaláljuk a három színes csíkból álló „vízfolyást", mint az osztyákoknál és a madarakat is a

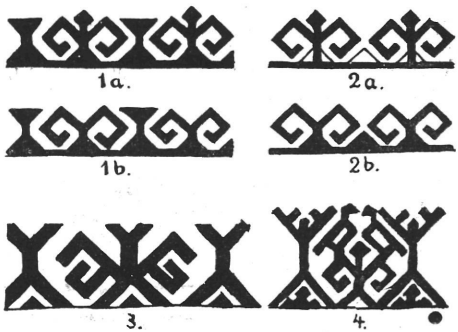

54. ábra. A dupla kacskaringó finnugor változatai (1a. finn, cseremisz, magyar, — 2a. magyar, — 1b. osztyák, — 2b. cseremisz, osztyák) **és primitívebb formái** (3. cseremisz, — 4. osztyák). — **Die finnisch-ugrischen Varianten des doppelten Schnörkels** (1a. finnisch, tscheremissisch, ungarisch, — 2a. ungarisch, — 1b. ostjakisch, — 2b. tscheremissisch, ostjakisch) **und seine primitiveren Formen** (3. tscheremissisch, — 4. ostjakisch).

háromszögekben (l. 53. ábra 3. sz.).

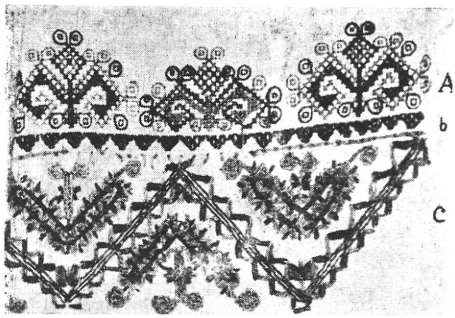

55. ábra. Buzsáki ingujj hímzése, veres és kék színekben. — **Stickerei eines Hemdärmels von Buzsák,** in roter und blauer Farbe.

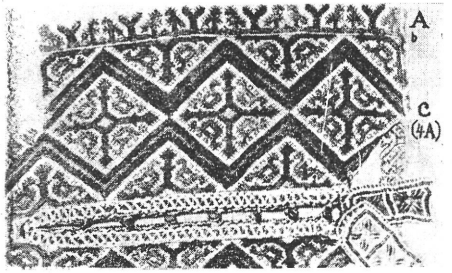

56. ábra. Osztyák ingmell hímzése. Négysoros madaras kompozíció (veres és kék, kevés sárgával, fekete konturral). — **Stickerei eines ostjakischen Hemdeinsatzes.** Vierreihige Vogelkomposition (rot und blau, etwas gelb, mit schwarzer Kontur).

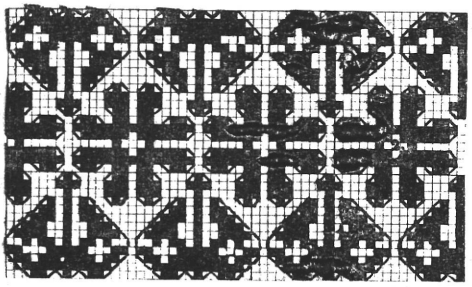

57. ábra. Szilágysági vánkoshaj hímzésének középső sávja. — Mittlerer Streifen einer Polsterstickerei, Kom. Szilágy.

A buzsáki vízfolyásos mustra is a női ingek ujján foglal helyet, ugyanabban a helyzetben, mint az osztyák és cseremisz ingeken. A kalotaszegi ingeken szintén hímzett a kézelő, de régen az egész magyarságnál általános volt a női ingek hímzése. A XVI. század közepéről származó adat szerint Debrecenben is hímzett ujjú inget viseltek a nők („három gyolcs émeg vállakat, az ketteinek *hímös az ujja*" mondja a Tanácsjegyzőkönyv 1567-ben).

A nyugati hímzések tehát csak a finnugor mustrák növényivé alakulását siettették, a magyar mustrák java azonban finnugor madaras mustrák egyenes folytatása. A mustra elemei mellett elsősorban annak kompozíciója bizonyítja ezt. Vizsgáljuk meg hát közelebbről az osztyák hímzések kompozícióját. Az aszimetrikus mustra keskenyebb mezeje ugyanis még némi kétséget hagyhat afelől, vajon valóban azonos-e a szélesebb mező mustrájával. Hiszen itt fák is szerepelnek, ott meg csak madarak, de ott fejjel lefelé fordítva is megtaláljuk a páros madarat. A felső, keskenyebb mező fái háromszegletűek, tehát a fejjel lefelé álló madarak geometrikussá egyszerűsödött formáinak tarthatók. Még csak az szorul magyarázatra, miért nem pirosak hát azok is, mint az osztyák hímzések madarai általában? Ezt is megértjük, ha az 52. ábrára nézünk. Itt az 1. számú szegély-díszítmény alatt a 2. sz. vízfolyásos mintán megtaláljuk a fejjel lefelé csüngő madarakat is, mégpedig kék fonállal kivarrva, míg az álló madarak pirossal készültek. A madarakat a primitív szövőöltés negatív képe mutatja meg. A szövőöltés technikájával függ össze a mustra színezése is: az alsó háromszögek mind pirosak, a felsők mind kékek. Mivel a keskeny mező

csak vázlatosan tudja megismételni a széles mező mustráját, a fejjel lefelé lógó madarak hamar sablonos faalakká változhattak. Annál is inkább, mivel a lábon álló madarakat az újabb teknikában már pozitív képben varrták ki, a lefelé csüngő madarakat viszont továbbra is negatívba. Ezért függ össze a két madár és így ad később pozitív képet: egy háromszöget illetve fát. A széles mezőben később mindenütt pozitív képét varrták ki a madaraknak és mindenütt piros fonállal. A madarak tehát a vízfolyás mindkét oldalán egyformán megmaradtak (l. 52. ábra 3. sz), vagy egyformán geometrikus, illetve növényi formákká váltak. A 48. ábra jobboldali képén láthatjuk, hogy a széles mező már az osztyákoknál is geometrikussá kezd válni. A madarak farka már hasonlóvá vált a fejükhöz. Ennek a geometrizálódásnak folytatása a magyar mustrák virágornamentikája, mint alább még néhány példán bemutatom. A páros madár nálunk csak a keskenyebb mezőben maradt meg eredeti formájában, de nehány kompozíciónkban is felismerhetők még nyomai, nem említve a 49. ábrán bemutatott oláh hímzést, mely minden bizonnyal magyar, még távolabbról finnugor eredetű.

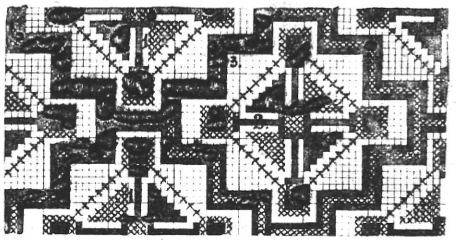

58. ábra. Karjalai finn hímzés részlete. — Detail einer karelisch-finnischen Stickerei.

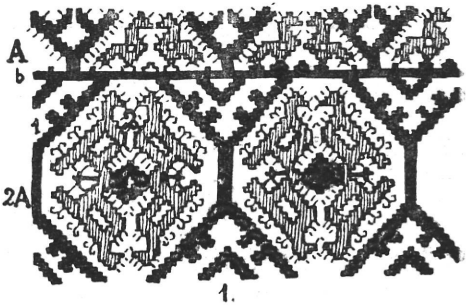

1.

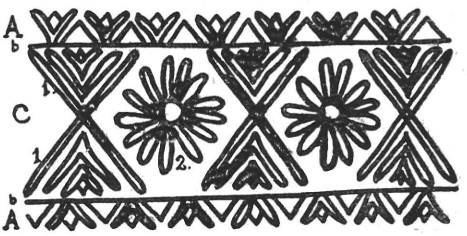

2.

59. ábra. Közös eredetű osztyák (1) és magyar (2, kalotaszegi) hímzések. — Ostjakische (1) und ungarische Stickereien (2, Kalotaszeg) gemeinsamen Ursprungs.

A cseremisz hímzések madáralakjai a kompozíció széles mezejében még inkább felismerhetők, mint a keskenyebben, a finneknél meg teljesen felismerhetetlenek itt is, ott is. Pedig a finn adatoknak igen nagy bizonyító erejük volna a mustrák ősisége mellett. Ezért a rendelkezésemre álló Schvindtféle karjalai albumot különös gonddal tanulmányoztam át. Kutatásaim eredményeképen egymás mellett mutatom be egy magyar, egy osztyák, egy cseremisz és egy finn hímzés mustráját (53. ábra). Rokonságuk tagadhatatlan. Keskeny és széles mezejük diszítményei nagy vonásokban az első pillantásra azonosnak látszanak, de érdemes velük részletesebben is foglalkozni. A keskeny mező (A) kettős kacskaringók és közöttük álló fácskák sora. A kettős kacskaringót Almássi a kirgíz applikációs munkákon kosszarv utánza-

tának tartotta és a magyarság hasonló díszítményeit a törökségtől származtatta. A kettős kacskaringó azonban szegletes formában a finnugor népeknél is általános és minden bizonnyal a páros madár motívumából származik. A motívum finnugor változatait az 54. ábrán mutatom be. Az 1a. legáltalánosabb és legősibb. A madarak között álló ember és fa egyaránt megkülönböztethetők rajta. A 2b.-n viszont mindkettőnek nyoma veszett. Az 54. ábra 3. és 4. számú rajzain a motívum korábbi változatait mutatom be. A 3. sz cseremisz mustrán a két madár farka összenőtt, teste elágazó kacskaringókká vált. A kacskaringók egyszerűsödése útján ebből a formából is keletkezhetett az 1a. sz. változat. De keletkezhetett a 4. sz.-ból is a madarak elejtése útján. Itt a dupla kacskaringó a madarak közt álló ember csípőre tett keze, illetőleg karja. A madarak az ember vállán ülnek. Hasonló motívumot találunk a permi korai vaskorból származó tűzcsiholó acélokon is. Ott az emberalak naturális formában van ábrázolva, s így nem lehet kétségünk az osztyák hímzésmotívum tárgya felől sem.

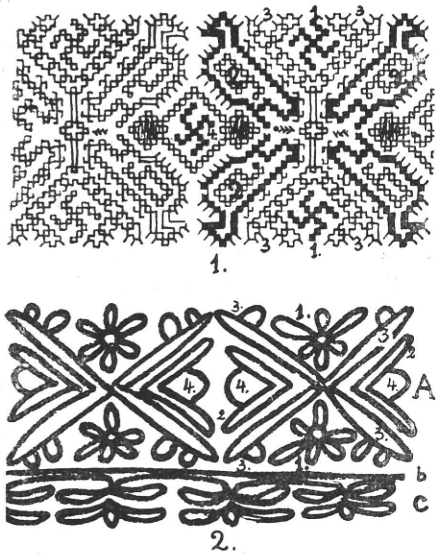

60. ábra. Közös eredetű osztyák (1) **és magyar** (2, kalotaszegi) **hímzések.** Azonos elemeket azonos számokkal jeleztem. — **Ostjakische** (1) **und ungarische Stickereien** (2, Kalotaszeg) **gemeinsamen Urprungs.** Die gleichen Elemente mit gleichen Nummern bezeichnet.

Az 53. ábra mustráinak széles mezejében (C) a vízfolyásos kompozíciót láthatjuk. Az osztyák és cseremisz mustrán a madarak is fel-

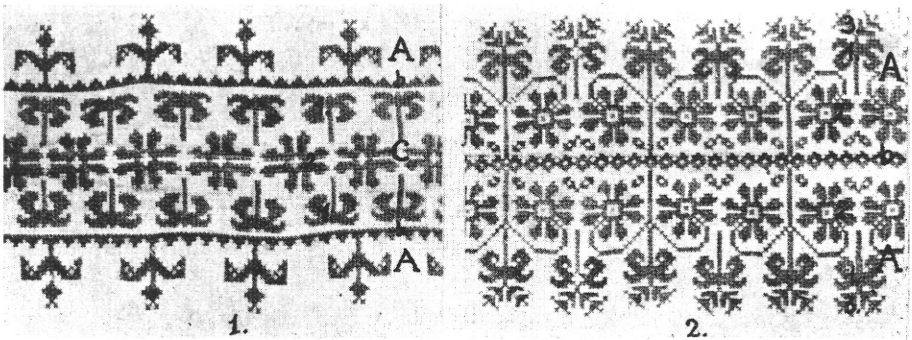

61. ábra. Az ősi négysoros mustra (1) **és újabb szimetrikus változata.** (2). — **Das alte vierreihige Muster** (1) **und seine neuere symmetrische Variante** (2).

ismerhetők benne, a magyar és finn mustrán már nem. Színezésük azonban egyforma: piros és kék, csak a cseremisz mustrán helyette

siti a fekete a kéket, az osztyák és finn musfrán pedig kevés sárga is szerepel a kék és a piros mellett.

A piros, kék és sárga alapszínek épen olyan jellemzőek a finnugor hímzésekre, mint a félhangközt nélkülöző ötfokú hangsor az ázsiai népek zenéjére. A magyar hímzésekről a sárga veszett el legkorábban, s a buzsákin csak újabban jelent meg a zöld társaságában. A buzsáki hímzések színezése idők folyamán felaprózódott, tarka lett. Az 53. ábra finn hímzése (4. sz.) viszont még egészen primitív teknikával és színezéssel készült. Bővebb magyarázat helyett elég lesz az 52. ábra 2. sz.

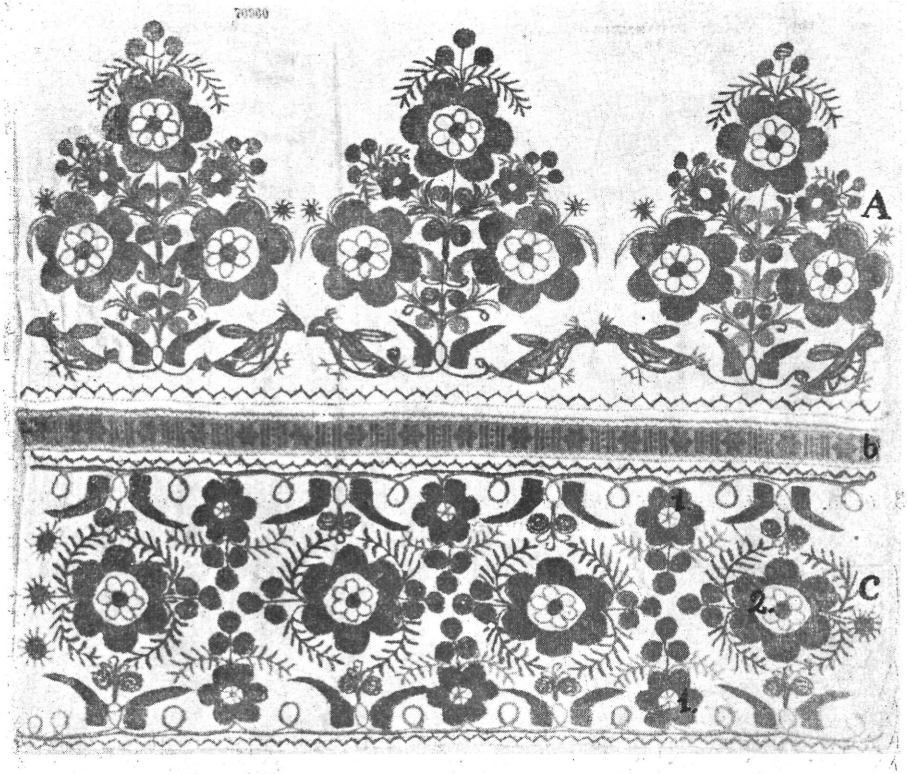

62. ábra. **Matyó lepedő régi stílusú hímzése** veres és kék színben. — **Leintuchstickerei der Matyó's im alten Stil,** rot und blau.

osztják mustrájára utalnom. A lábon álló háromszögek itt is mind piros, a hegyükön állók meg kék fonállal készültek, szövőöltéssel.

A hímzések barázdái (b) a magyar és cseremisz hímzésen egyaránt kis háromszögű motívumokból állanak.

A buzsáki hímzés dupla kacskaringója piros vászonból készült applikáció. Az applikációt újabb keletű díszítőmódnak tartják nálunk, s a buzsáki hímzésen valóban az is. A dupla kacskaringót azonban általában kereszt- vagy laposöltéssel varrták a somogyi ingekre. Egy igen régies buzsáki ingujjhímzést mutatok be az 55. ábrán. A dupla kacskaringót (A) piros és kék keresztöltéssel varrták ki rajta, körül pe-

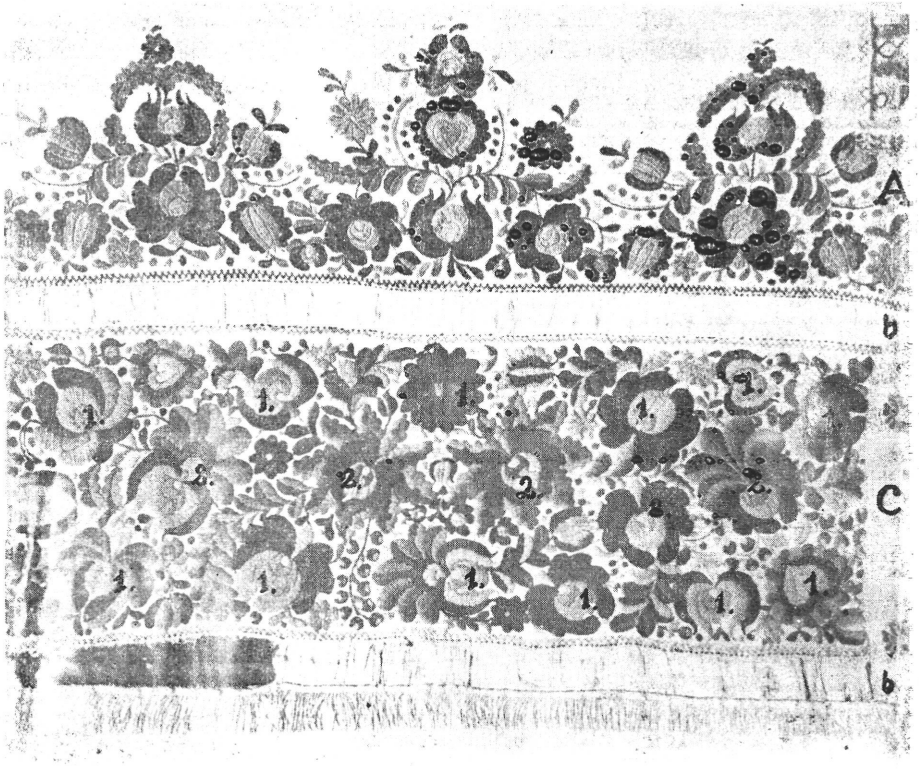

63. ábra. Matyó lepedő új stílusú hímzése kevert színekben. — **Leintuchstickerei der Matyó's im neuen Stil**, gemischte Farben.

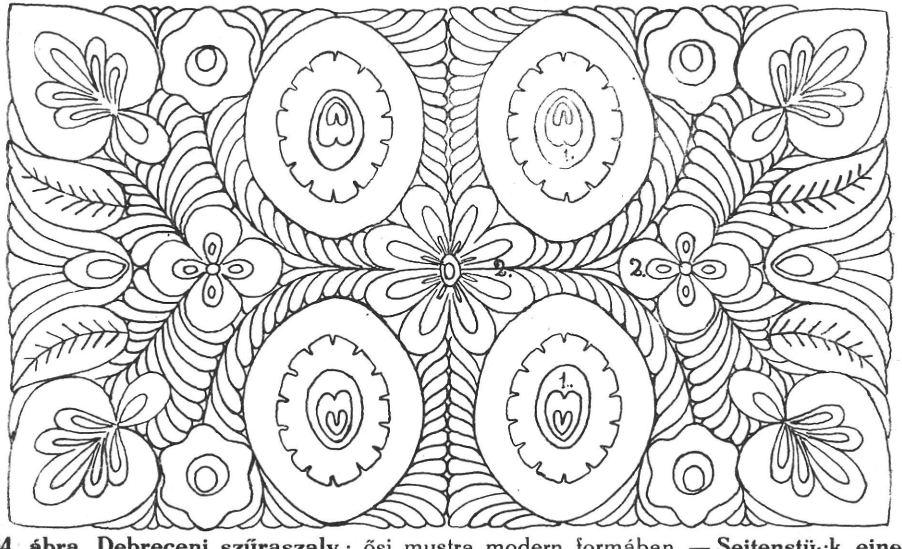

64. ábra. Debreceni szűraszaly; ősi mustra modern formában. — **Seitenstück eines Debrecener Filzmantels.** Altes Muster in moderner Gestalt.

dig hasonló szinű kockaöltéssel cifrázták. A barázdát (b) kék fonállal, darázsolással készítették (l. 11. ábrán). A vízfolyást üres kockák sora helyettesíti. A madarak és az ember eltorzult alakja láncöltéssel és laposöltéssel készült.

A madaras kompozíciók másik csoportját tájékoztatóul egy osztyák himzésen mutatom be először, az 56. ábrán. Ennek keskeny me-

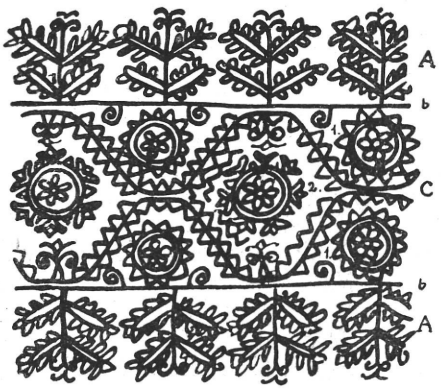

65. ábra. Kalotaszegi hímzések egyik ősi mustrája. — Eins von den alten Mustern der Stickereikunst von Kalotaszeg.

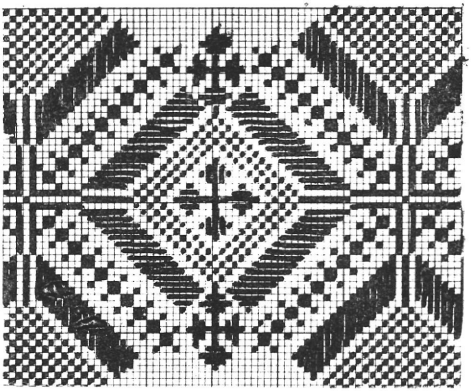

66. ábra. Székely hímzés ősi mustrája. — Altes Muster der Székler Stickereikunst.

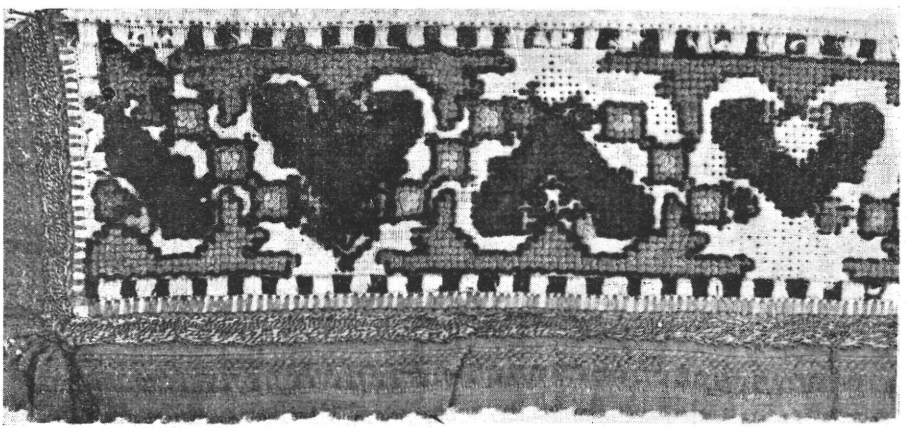

67. ábra. Sárközi bíborvég ősi mustrája vörös, kék és sárga színekben, fekete konturral. — **Altes Muster eines Kopftuches von Sárköz,** rot, blau und gelb, mit schwarzer Kontur.

zeje (A) a már ismert madaras motívumból telt ki, széles mezeje (C) viszont ennek négyszerese (4A). A hímzés egy női ing elejét díszíti, annak mindkét oldalán, tehát arkitektónikusnak is tartható (A b 4A + 4A b A), azonban gyakran látható ingek és kabátok alján is A b 4A alakban, tehát mégis önnálló kompozíciónak tekintendő. Nálunk is ebben a formában maradt fenn, ahogy a fényképen látjuk, asszimetrikus kompozícióban (A b 4A), illetve ebből alakult arkitektónikus formában (A b

4A b A). Az osztyák hímzés széles mezejében a madarak már geometrikussá kezdenek válni: fejük és farkuk egyforma. Az 57. ábrán látható szilágysági magyar hímzésen a négy középső madár már egy rózsává egyesült (2). A szélső madarak között még nálunk is megvan az emberalak maradványa kereszt alakjában (1). Az osztyák hímzés hármasan tagolt vízfolyása a szilágysági hímzéseken ismeretlen, de megtalálható például a finnek nagyobb kompozícióin (l. az 58. ábrán). A madarak a finn hímzésen is egyformán stilizálódtak, köztük az emberalak viszont megmaradt, bár szintén stilizáltan.

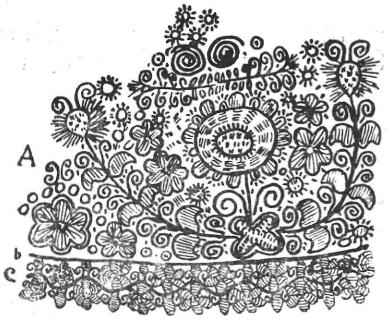

68. ábra. Sárközi főkötő ősi mustrája. — Altes Muster auf einer Haube von Sárköz.

Ennek a kompozíciónak több változata ismeretes az osztyák és a magyar hímzéseken. Az 59. ábrán pl. egy osztyák hímzést látunk. Alatta a megfelelő magyar kompozíció már arkitektónikus, de minden eleme ősi. A négy madár helyén nálunk rózsa van (2), a két madár helyén (1) már az osztyákoknál is ágakat látunk. A keskenyebb mező fái szintén felismerhetők a kalotaszegi hímzésen. Alattuk két két madár egy-egy háromszöggé egyszerűsödött.

A 60. ábrán szintén egy osztyák és egy kalotaszegi magyar hímzést láthatunk. Két-két osztyák madárnak nálunk egy-egy kehely-alakú virág felel meg (2) A másik két madárpár helyén az osztyákoknál forgórózsa, avagy közkeletű néven horgaskereszt van. A kalotaszegi hímzésen szintén rózsa van a helyükön (1).

A madaras mustra tehát növényivé változott nálunk. A 61. ábrán egy tanulságos példán mutatom be, mennyire felismerhetetlenekké válnak idővel az ősi mustrák. Hasonlítsuk össze a két szilágysági hímzést. Az arkitektónikus (A b C b A) szerkezetű hímzés szegélye (A) a

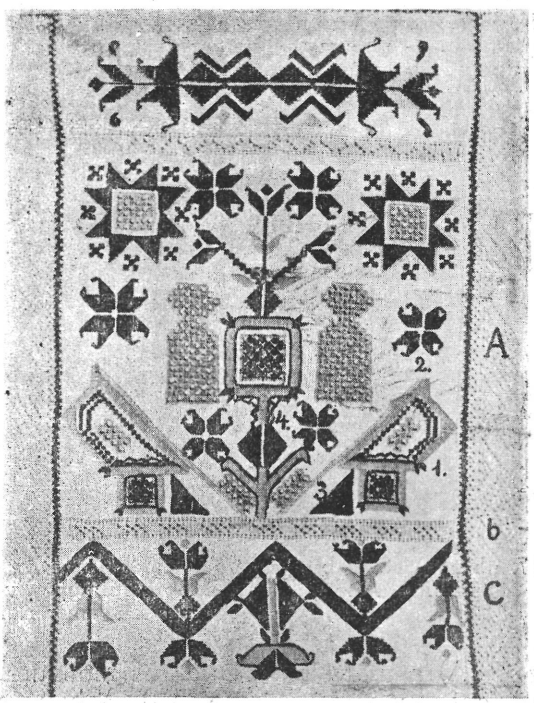

69. ábra. Zalamegyei lepedő laposöltéses és vagdalásos díszítménye sárga, kek és piros színekben. — Leintuch von Kom. Zala, das Ornament mit Flachstich und Durchbrucharbeit in gelber, blauer und roter Farbe.

innugor hímzések ősi dupla kacskaringója, közepe a most ismertetett négysoros madaras mustra (C). Két-két szembenéző madár (1) hajlékony nyakú hattyúvá, majd S alakká, végül a kettő együtt tulipánná vált; négy madár együtt viszont, a már ismert módon, egy rózsává lett (2). Ebből a régies magyar mustrából alakult a mellette látható virágos

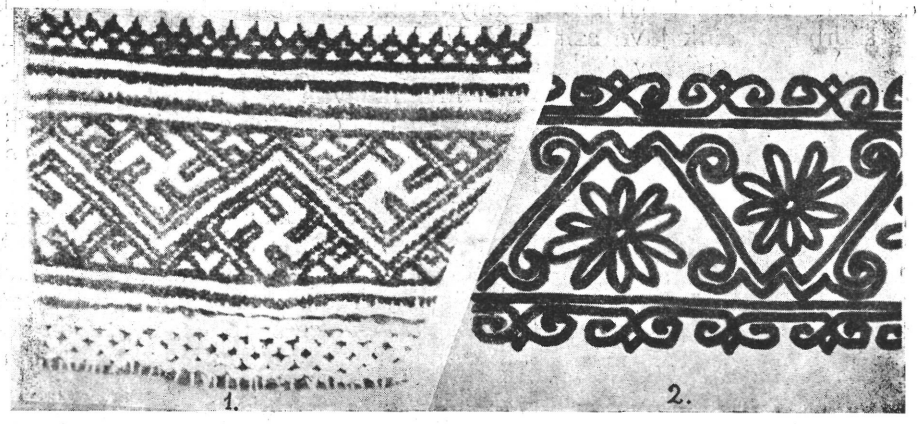

70. ábra. Egy ősi mustra osztyák (1, veres és kék) **és magyar** (2, kalotaszegi) **változatai. — Varianten eines alten ostjakischen** (1, rot und blau) **und ungarischen Musters** (2, Kalotaszeg).

mustra szimetrikus kompozícióval, olyanképen, hogy a 2. sz. rózsák sorát megkettőzte, közibe iktatta a szimetria tengelyt (b), a kehelyalakú virág szárát (az eredeti emberalakot) megnyujtotta és elágaztatta, a kehely fölé pedig nehány szirmot illesztett (3). Mégis meghagyta a kelyheket ott is, ahol száruk nem éri el a talajt, elárulva a kompozíció nem naturális eredetét.

De érdemes megfigyelni a kompozíció alakulását a matyó lepedők hímzésén is. A matyó lepedők régies hímzésén könnyű felismerni a négysoros madaras kompozíciót (62. ábra). Az aszimetrikus kompozíció eredeti arányai megváltoztak ugyan, s egyenlő terjedelművé vált mindkét fele, az eredetileg szélesebb mező (C) geometrikusan elhelyezett virágai azonban pontosan a szilágysági kompozíciók virágainak megoszlását követik A rózsák helyén itt nagyobb (2), a kelyhek helyén kisebb rózsa (1) van. A matyó lepedők hímzése mégsem tekinthető a szilágysági vánkoshajak leszármazottjának, mert piros-kék szinezése ősibb az előbbi egyszinű kidolgozásnál, keskeny mezejében (A) pedig a páros madár s ott van. Háta mögött a fák igen megnőttek, s a széles mezőből vett virágokkal ékesítettek.

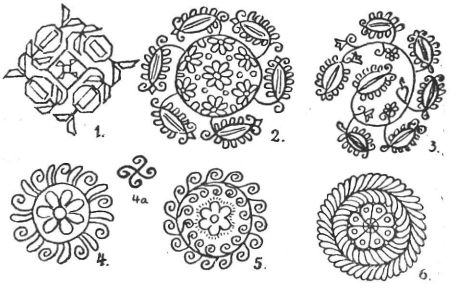

71. ábra. A horgaskereszt magyar formái: 1. baranyai, 2—4. kalotaszegi, 5. sárközi, 6. palócföldi. — **Die ungarischen Formen des Hackenkreuzes:** 1. Kom. Baranya, 2—4. Kalotaszeg, 5. Sárköz, 6. bei den Paloczen.

Az újabb-módi matyó lepedőkről a madarak eltünteк. A virágok régi geometrikus rendje felbomlott, ősi színei megváltoztak, a mustra naturálissá vált (63. ábra). Mégis gyakran felismerhető még a virágok eredeti, korábbi rendje. A középső sor virágai (2) általában itt is nagyobbak a szélsőknél (1) és azok hézagaiban helyezkednek el. De nem csak a naturális matyó hímzés bizonyul ősinek, hanem — ha jól megnézzük — szűrhimzéseink java szintén az ősi madaras mustra virágos mása.

A 64. ábrán egy tipikus debreceni szűraszaly-mustrát mutatok be. Ezen már megváltozott a virágok eredeti aránya — a középső sor virágai (2) kisebbek, mint a szélső soroké (1) — rendjük azonban a régi, geometrikus.

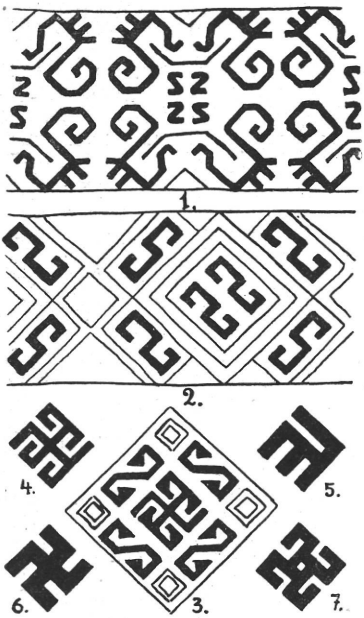

72. ábra. A horgaskereszt finnugor változatai és összefüggése a madaras mustrákkal: 1—2. cseremisz, 3—4. mordvin, 5. osztyák, 6—7. általános. — **Die finnisch-ugrischen Varianten des Hackenkreuzes und ihr Zusammenhang mit den Vogelmustern:** 1—2. tscheremissisch, 3—4. mordvinisch, 5. ostjakisch, 6—7. allgemein verbreitet.

Kalotaszegi írásos varrottasokon szintén megtaláljuk ezt a kompozíciót is. A 65. ábrán látható mustra azért érdemel különös figyelmet, mert a középső mező (C) rózsáit elválasztó kettős, zegzugos vonal azonos a buzsáki hímzések kockaalakú „vízfolyás" vonalával (l. az 55. ábrán). Hasonló kockaalakú választóvonalakat találunk székely keresztöltéses mustrákon is (66. ábra), sőt ha tovább megyünk a csermiszeknél és osztyákoknál is. Ezeket helyszűkében már nem mutathatom be, csak utalok rájuk (Heikel, cser. LXII. tb. l. és Osztyák himz. XVI., XVII. és XXXI tb.). Keresztöltéses változata nálunk Dunántúl is ismeretes, egy sárközi bíborvégről (l. 67. ábrán). Ennek színezése és kontúrozása is az oszták hímzésekre emlékeztetnek. A kockaalakú választóvonalból származnak a 62. ábrán látható matyó hímzés apró leveles ágai is a geometrikus virágkompozícióban. Ezt könnyebben elképzelhetjük, ha 65. ábra kalotaszegi hímzésére gondolunk, mint közbeeső állomásra. A matyó- és szűrhímzések nagy, naturális levéldísze tehát szintén ősi elemekből alakult át.

A sárközi hímzések aszimetrikus kompozíciójára már felhívtam olvasóim figyelmét. A kompozíciót kitöltő motívumok szintén ősiek. A kiskutyásnak nevezett madaras szegélydíszt már bemutattam a 23. ábrán. A szegélydísz azonban a sárközi hímzéseken is megnőtt és vezérmotívumává vált a mustrának, mint a dunántuli hímzések nagyrészén. Ha a 23. ábra kiskutyás mustrája alatt húzódó keskeny csíkot megfigyeljük, a debreceni szűrszalyok, matyó lepedők és szilágysági vánkoshajak geometrikusan elhelyezett virágdíszítményeire ismerünk benne. Persze csak vázlatos, mert szűk terjedelmű mustra ez.

De nem csak a négysoros madaras mustra (56. ábra) mását, utódját találjuk meg a sárközi főkötőkön, hanem a kétsorosét (48. áb-

ra), az úgynevezett vízfolyásost is. A 68. ábrán látható sárközi hímzés szélesebb, A-val jelölt mezején, a madaras mustra eredetileg keskenyebb mezejének fa-motívumára ismerünk, csakhogy itt dúsan virágozott. A madarak eltűntek, illetőleg virágokká váltak a fa alatt. A kompozíció keskenyebb, C-vel jelölt mezején a vízfolyásos mustrát figyelhetjük meg. Két-két madár helyén egy-egy virág. Mellettük kacskaringók. A vízfolyás láncöltéssel van kivarrva, mint a buzsáki és a kalotaszegi hímzéseken. A közbül álló emberalaknak nyoma sem maradt, nem úgy, mint az 50. ábrán látható mustrákon.

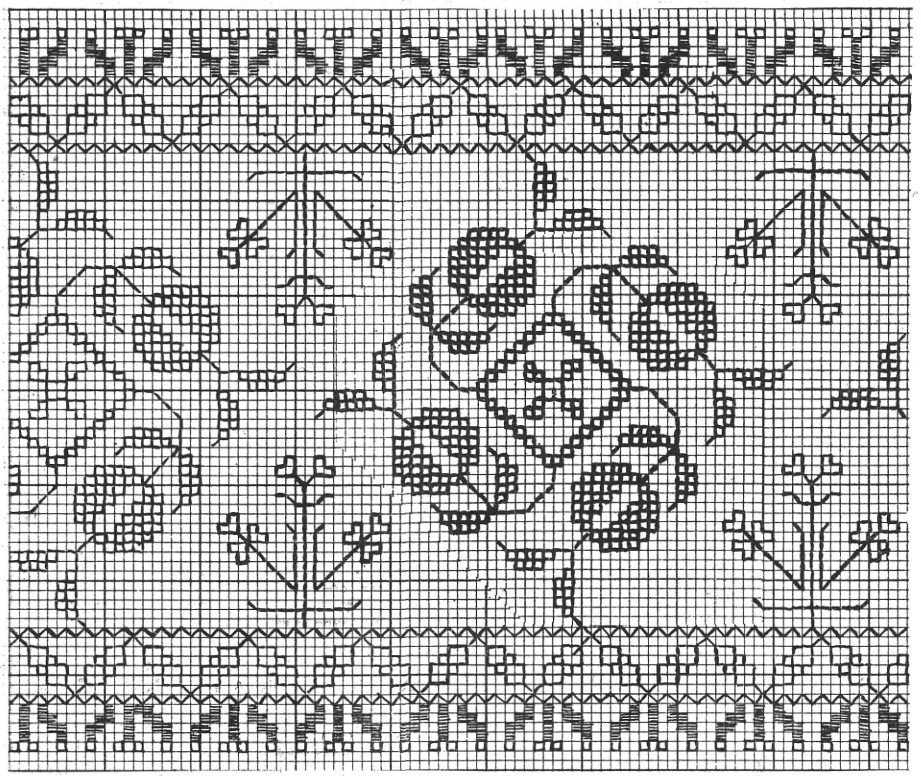

73. ábra, **Baranyai törülköző kockaöltéses díszítménye,** fehér alapon fehér fonállal. — **Handtuch von Kom. Baranya. Das Ornament mit Würfelstich,** auf weisser Grundlage mit weissem Faden gestickt.

A vízfolyásos mustra Dunántul más vidékein is fennmaradt. A 69. ábrán egy zalamegyei vagdalásos, laposöltéses változatát mutatom be. Ez a technika a Székelységben is ismeretes és — mint már említettem — valószínűleg honfoglalás előtti örökség. A zalai mustra A.-val jelzett szélesebb mezejében felfedezhetjük a madarakat. Testüket 1., farkukat 3. számmal jelöltem. Fejük helyén csillag alakot látunk (2). Az egymásnak háttal álló madarak között megtaláljuk a lefelé csüngő madarak helyén már az osztyákoknál is megjelenő stilizált fát illetve virágbokrot. A mustra barázdája alatt a vízfolyásos mustrát fedezzük

fel. Folyójának partjai kék szároltéssel, közepe veres laposöltéssel készült. E két szín különben háttérbe szorul a mustrán a sárga mellett. A kompozíció arányainak megváltozása tágabb dunántúli, a sárga szín mértéktelen használata és a madarak fejének csillaggá alakítása pedig szűkebbkörű zalai ízlésre jellemző. (Népmeséinkben is találkozunk a kis kacsával, mely fején messze földet beragyogó gyémántot visel.)

A sárközi mustra ősiségét a 70. ábrán látható kalotaszegi és osztyák hímzések igazolják. Ezeken a vízfolyásos mustrákon is egy egy rózsát és két-két kacskaringót találunk a madárpárok helyén. A kalotaszegi hímzést az ősi dupla-kacskaringó szegélyezi. Érdekes, hogy a magyar rózsák helyén az osztyákoknál is rózsát találunk, helyesebben horgas keresztet. Ugyanezt láttuk már a 60. ábrán is. A horgas kereszt a világ összes népeinek ősi, kedvelt díszítőmotívuma. A virágos fűzér (vízfolyásos mustra) szintén. A magyar mustrák ősiségét tehát csak kompozíciójuk bizonyítja: primitív motívumok ősi, mellérendelő csoportosítása.

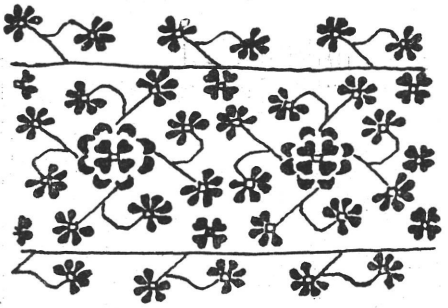

74. ábra. Székely vánkoshaj diszítménye. — Ornament eines Szekler Polsters.

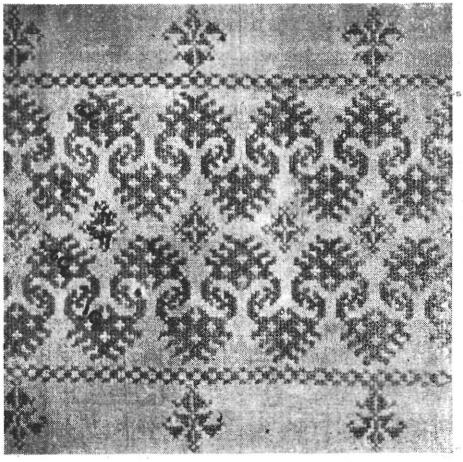

75. ábra. Székely vánkoshaj kakastarés hímzése. — Hahnenkamm-Ornament eines Szekler Polsters.

A magyar népművészetben az ősi geometrikus horgaskereszt majd minden esetben növényi formát nyert és idővel teljesen kivetkőzött eredeti alakjából. A horgaskereszt néhány magyar változatát a 71. ábrán mutatom be. Az 1. sz. baranyai hímzés nagy virágai a 2. és 3. sz. kalotaszegi mustrákon is felismerhetők, csakhogy ott négy helyett hat van belőlük, hogy a megnövekedett kört tömötten vehessék körül. kalotaszegi varrottasokon a kör ritkán záródik be olyan tökéletesen, mint a 2. sz. mustrán, viszont nem is olyan nyílt, mint a 3. számún. A 3. sz. már egy másik motívumcsoportba tartozik. Ezt Viski és Palotay Gertrúd úri közvetítéssel ideszármazott hódoltságkori török jövevénynek tartják. A török és a magyar úri-hímzéseken azonban mindig elszórtan, magánosan jelenik meg ez a kunkorodó virágszál, nálunk meg zárt kompozicióban szerepel leggyakrabban. Úgy vélem tehát, hogy az ősi horgaskereszt csak hasonult a kunkorodó ághoz, de eredete máshol keresendő. Erre vallanak 4. és 6. számú változatai is, mert ezeken még sűrűbben helyezkednek el a kampók, viszont körük teljesen zárt.

A horgaskeresztnek ezt a fajtáját, melyben egy zárt terület körül helyezkednek el a kampók, finnugor rokonaink is ismerik, persze csak szegletes alakban, virág-elemek nélkül. (l. 72. ábra 7. szám) A finnugor népek horgaskeresztjeivel már foglalkozott egy finn tudós, Tikkanen, a magyar mustrákat azonban nem ismerte, s a motivum primitívebb formáit sem figyelte meg a finnugorság körében. Pedig ez utóbbiak is igen tanulságosak, azért a 72. ábrán be is mutatom néhányukat.

A finnugor horgaskeresztek mindig egy-egy nagy geometrikus mustra közepén jelennek meg, s rendszerint S alakok veszik őket körül. Ezek helyzetéből és alakjából egyaránt felismerhető eredetük: madáralakokat utánoznak A Volga mellékén olyan mustrákat is találunk, melyekben a négysoros madaras mustra (56. ábra) minden madara külön S alakban található meg. Ilyen például a 72. ábra 1. sz. mustrája. A 2. sz. már csak két párhuzamos S-et találunk a középső madarak helyén. A másik kettő kiesett, hogy ne fogja a helyet. Ha a két S

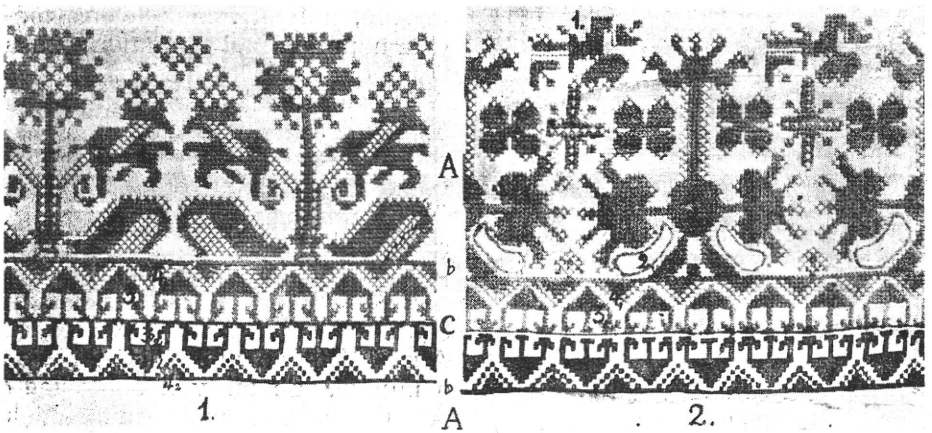

76. ábra. Rábaközi vánkoshajak hímzése. Az arkitektónikus kompozíció második fele teknikai okokból lemaradt a fényképről. A középső sáv (C) rajzban kiegészítve. — **Polsterstickerei von Rábaköz.** Aus technischen Gründen ist die andere Hälfte der architektonischen Komposition von der Aufnahme weggeblieben. Der mittlere Streifen (C) mit Zeichnung ergänzt.

alak szárának középső részét összekötjük, megkapjuk a 72. ábra 3. sz. változatát. Ez egy kicsit cifrázza ugyan a két S-et, mégis felismerhető még. A 4. és 5. sz. alakok belőle fejlődtek. Ezek csak lokális jelentőségűek, de a 6. és 7. sz. alakok szintén belőle származnak, pedig ezek már közös tulajdonai az egész emberiségnek. Nem is akarjuk elvitatni senkitől sem, csak azt hangsúlyozzuk, hogy a finnugor népek önálóan alkották meg ezt a művészi formát ősi, totemisztikus eredetű díszítőművészetük anyagából. A horgaskereszt 71. ábrán látható baranyai változata is az ősi négysoros kompozícióban szerepel, még hozzá egyik legősibb teknikánkkal, kockaöltéssel van kivarrva. A kompozíciót a 73. ábrán rajzban mutatom be, mert fehér fonállal készült fehér alapon, s fényképen nem tetszik meg a rajza. A négy középső madár helyén van a szóbanforgó horgaskereszt, a horgaskeresztek hé-

zagaiban pedig a madarak között álló emberből alakult virágmotívum áll. A madarak elvesztek.

Van a horgaskeresztnek egy érdekes kettős típusa (l. a 74. ábrát). Ennek mind a négy szára ketté ágazik. Az elágazás előtt szára jobbra hajlik, s egyik virága egyenesen arra is nő, másik azonban hirtelen balra kanyarodik, tehát ellentétes irányú lendületet vesz. Ezt a kettős horgaskeresztet Palotay Gertrúd szintén az ozmán törökségtől származtatta. Szerinte a törököknél épen olyan virágos alakban látható, mint nálunk. Tikkanen viszont a finnugor népeknél is megtalálta, bár csak merev, geometrikus formában. Én inkább finnugor eredetűnek tartom a magyar motívumot, a törököt pedig magyar eredetűnek, mert nálunk törvényszerűen minden geometrikus és totemisztikus mustra növényivé vált. Hogy a törökségnél is így történt volna, lehetséges, de eddig nem értesültem felőle. Azért csak finnugor eredetűnek tartom ezt a motívumot.

Végül még egy mustrának a származását ismertetem, hogy bemutassam, milyen reménytelen a magyar népművészet tanulmányozása finnugor összehasonlítások nélkül. A 75. ábra „kakastarés" mustrája a Székelységben és Dunántúl egyaránt ismeretes. Neve után könnyű volna megállapítani eredetét is. Eddig valóban úgy kezelték, mint egészen érthető és világos mustrát, pedig a népművészetben is vannak néptimológiák, s ezeket mint olyanokat kell tudomásul vennünk. A mi időnkben már kakastarés ez a mustra, de mi volt eredetileg? A 76. ábrán látható vánkoshajak középső sávjának (C) díszítménye azonos a kakastarés mustra motívumával csak egyszerűbb. A 2. számún egyenként állnak szemben a tarajok, nem kettesével. Ez a mustra már egy osztyák hímzést juttatott eszünkbe. A 77. ábrán látható osztyák hímzés részletei pontosan megegyeznek a rábaközivel. A keskeny szegély dunántúli szokás szerint megnőtt, madara helyén már csak egy körülkerített fehér foltott találunk (2), középső sávjának elemei azonban megegyeznek az osztyák hímzés részleteivel. A 3.-sal jelölt részlet épségben megvan a rábaközin is. a 4. sz. azonban csak töredékesen: csak a hegye látszik. A két mustra mégis könnyűszerrel azonosítható. Eredeti jelentését azonban az osztyák hímzés sem árulja el, csak sejteti madárfejekre emlékeztető kampóival. A mustra eredetibb változatát a cseremiszeknél találjuk meg (78. ábra). A 3.-al jelölt kampók helyén itt madarak vannak, a 4. azonban itt is csonka, mint a magyar hímzéseken. Érdekes, hogy a rábaközi mustránnak más volgai vonatkozása is van. A 76 ábra 1. sz, mustráján 1. számmal jelölt levélben nem nehéz felfedezni egy nagysörényű oroszlán alakját. Hasonló oroszlánokat láthatunk a cseremiszek hímzésein is, közöttük nem egy meglepően hasonlit a rábaközire (79. ábra).

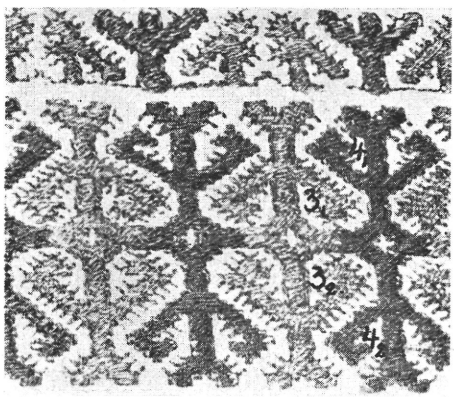

77. ábra. Osztyák női ing hímzett díszítménye. — Gesticktes Ornament eines ostjakischen Frauenhemdes.

A kakastaréjos mustra tehát szintén totemisztikus eredetű. Egy-egy kakastaréj két-két madáralakból tevődött össze. A példák számát szaporíthatnám még, folyóiratunk keretei azonban nem engedik meg a részletek további ismertetését. A magam részéről az itt bemutatott anyagot is elegendőnek tartom arra, hogy mindenkit meggyőzzek hímzőművészetünk ősisége felől.

A magyar hímzések finnugor jellegét az európai hatások mindmáig sem tudták eltörölni. A középkori keresztyénség elnyomta, de ki nem pusztíthatta aszimetrikus kompozíciójú madaras mustráinkat, s a reformáció már ismét felvirágoztatta őket. A XVIII. század is hiába alakította át hímzéseink kompozícióját arkitektónikussá, a finnugor mellérendelő elv ismét felülkerekedett a szűrhímzések dialektikus és naturális formáinak viszonyításakor.

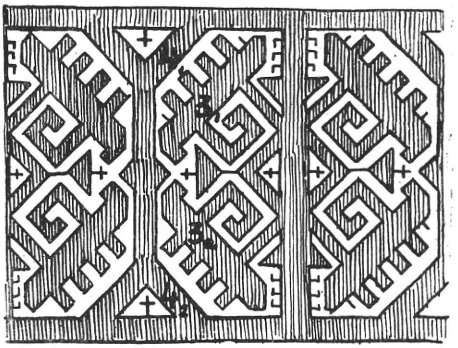

78. ábra. Cseremisz hímzés részlete. — Detail einer Stickerei der Tscheremissen.

Hímzőművészetünk finnugor eredetű elemei két különböző történeti réteghez tartoznak. Hímzéseink leginkább az osztyák hímzésekhez hasonlítanak (különösen színezésükben és nagyobb kompozícióikban), igen sok azonban Volga melléki vonatkozásuk is (darázsolás, vagdalás, a „vízfolyásos" mustra neve, a dupla kacskaringó egyik típusa, a dűtött borított leveles mustra, stb.). Az osztyák hímzések bizonyos fokig primitívebbé váltak időközben, hímzéseink különös volgai vonatkozásai tehát részben csak látszólagosak. (A láncöltés például minden bizonnyal megvolt az osztyákoknál is, csak később tünt el hímzéseikről.) A fent említett volgai vonatkozások mégis azt bizonyítják, hogy a magyarság az osztyákoktól való elszakadása után ismét érintkezésbe került a cseremiszekkel. Hogy a zenei kapcsolatokat ne is említsem,

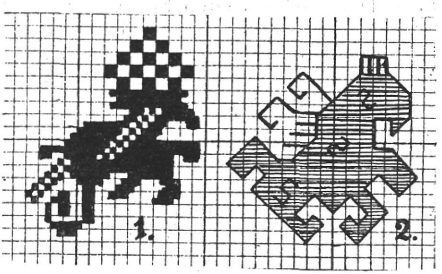

79. ábra. Oroszlánalakok magyar (1) és cseremisz (2) hímzésekről. — Löwengestalten auf ungarischen (1) und tscheremissischen (2) Stickereien.

egyes nyelvi egyezések szintén erre engednek következtetni. Szókészletünk finnugor vonatkozású, de az obi-ugor nyelvekből hiányzó elemeire gondolok elsősorban (mint pl. *nyúl, ravasz* (róka), *nyaláb, hólyag, hupolyag, nyál, varr, tanul* és *tanít, jós* és *javas*, stb.).

Hímzőművészetünk eredetének kutatásakor azonban nem ért nagyobb meglepetés annál, amivel hímzőművészetünk története szolgált. Tanulmányaink során a magyar népművészet gyökerestől másnak bizonyult, mint az európai népek népművészete. A nyugati nagy nemzetek tudósai szerint az európai népek népművészete a mustrák örö-

kös másolgatásában merül ki. Új elemek csak a meglevő formák variálgatása közben véletlenül jönnek létre, vagy idegenből jönnek a felső néposztály közvetítésével. A magyar nép viszont teljesen önállóan alkotta meg művészi formáit, mindig a legmodernebb európai szellemiséggel telítve azokat. A német néprajzi irodalom hatása alatt eddig nem mertünk többet vagy mást keresni népművészetünkben, csak amit nyugati szomszédaink már megállapítottak a magukéban. Az idegen tudományos eredmények szuggesztiója alól csak a problémák egészen mélyreható társaslélektani és társaslogikai szemléletében szabadultunk fel. Kiderült, hogy a magyar népi kultúra semmiféle vonatkozásban sem azonosítható a nyugati kultúrákkal. Karácsony Sándor megállapította, hogy a magyarság nem ismeri az alá- és fölérendelés viszonyát, tehát alsó- és felső néposztálya sincs tulajdonképen. Sokat és sokszor erőszakoskodtak ugyan a magyarsággal az alárendelő viszony megteremtéséért, a török hódoltság azonban végleg felszabadította az alföldi városokat földesuraik alól, s ezek a Jász-kun és Hajdú kerületekkel együtt szabad, magyar, mondhatnánk úri életet élnek azóta. Ezeknek a művészete, megjelenési formáját tekintve, népművészet ugyan, szellemi hátterét tekintve azonban az európai művészet egyenrangú társa.

Lükő Gábor dr.

*

Ursprung und Geschichte der ungarischen Bauernstickereien.
II. Abschnitt: Die Themata der Muster.

Verf. unterscheidet in den ung. Stickereien nach den Themata der Muster drei Gruppen: die der geometrischen Formen, der Vogelmuster und der dialektischen Formen. Die geometrischen Muster sind in grösster Zahl an den Peripherien erhalten und gehören zur frühesten Schicht der ungarischen Stickereien. Sie wurden gewöhnlich mit Kreuzstich und Zopfstich gearbeitet. Auch die Vogelmuster stellen in der ungarischen Volkskunst Erinnerungen aus finnisch-ugrischer Zeit dar, wie dies im III. Abschnitt bei der Erläuterung der Kompositionen nachgewiesen wird.

Die Vogelmuster sind wegen ihrer totemistischen Bedeutung wahrscheinlich von der mittelalterlichen Kirche verfolgt worden, weswegen sie auch bei den Szeklern spurlos untergangen sind. Das die ursprüngliche Bedeutung schon verlorene Vogelmuster hat die Reformation wieder zugelassen; so sind sie in reformierten Gegenden wieder in Mode gekommen. Unter den mit Kettenstich arbeitenden Kalvinisten der Grenzgebiete ist sie noch heute aufzufinden (Abb. 23, 24).

Die Pflanzenmuster sind auf dem ganzen Gebiet der ungarischen Bauernstickereien anzutreffen. Teils sind sie alter orientalischer Herkunft (siehe z. B. die Abb. 6 und 8) und teils vom Vogelmuster herzuleiten. Die zwischen den zwei Vögeln stehende Menschengestalt ist nämlich mit der Zeit in eine Pflanze verändert worden. Später sind auch die Vögel unterhalb der Pflanze verschwunden.

Die bescheidenen aber sehr geschmackvollen Blumenmuster des Mittelalters haben sich im ursprünglichen Stile nur unter den Szeklern, am Saume der geometrischen Muster erhalten (siehe Abb. 3). Anderswo veränderten sie sich unter dem Einfluss der Renaissance. In grösserer Zahl werden sie heute nur an der westlichen Sprachgrenze angetroffen. Die Muster der Renaissance entsprachen dem ungarischen Geschmack nicht. Ihre biegsamen und dennoch eckigen Linien rufen in einem eine beinahe groteske Wirkung hervor. Aus dieser künstlerischen Krise hat das ungarische Volk die Reformation herausgeführt, als sie die schmiegsamen Linien des Kettenstiches verwendete und die vielzu detaillierten Muster in einfache Flecken verdichtete. Die Muster der Stickereien von Kalotaszeg und Sárköz sind tatsächlich so dicht, dass man sie kaum erkennen kann und von ferne gesehen schauen sie einfachen Musterflecken gleich. Dies entsprach auch der gewissermassen kunstwidrigen Tendenz der Reformation, aber auch für die Kunstkrise, die durch die Renaissance entstand, war sie die einzige Lösung, geradeso wie das Hungern die beste Kur gegen Übersättigung ist.

Die dialektischen Formen sind im Zeitalter des ungarischen Freiheitskampfes durch die Neuwertung der alten Pflanzen- und Vogelmuster entstanden. Durch die Weglassung des Vogelkörpers und die Verbindung des grünen Zweiges in seinem Schnabel mit den langen Schwanzfedern war man zu einer naturwidrigen Form gekommen. Die Einzelheiten hingegen wurden in naturalistischen Pflanzenformen aufgelöst (siehe Abb. 30—32). Der Gegensatz der kleinen und grösseren Blätter wurde samt anderen ähnlichen Mustern zu einem Symbol der im J. 1848 entflammten nationalen und politischen Gegensätze. Am interessantesten ist von diesen der Strauss auf Abb. 29. Der Stiel der Pflanze wird von zwei von aussen nach innen gewachsenen Rosen umfasst. Die Dialektik der kleinen Blätter und der mächtigen Rosen sind als Symbole der Spannung in der Seele des ungarischen Volkes aufzufassen. Die Blätter des aufwärts gekrümmten Doppelstieles sind von derselben Dynamik durchdrungen. Als Muster stellt es ein altes orientalisches Erbe der ungarischen Volkskunst dar. Ihre früheren symmetrischen und nicht dialektischen Formen zeigen die Abb. 34 und 35. Bei den Kirgisen sind noch die Umrisse der zwei Vögel klar zu erkennen (Abb. 34, Nr. 3).

Ausser den volkstümlichen Stickereien erscheinen die dialektischen Formen im Zeitalter des Freiheitskampfes auch in den ungarischen Volksweisen. Der punktierte Rhytmus der ungarischen Musik pflegt die kurzen und langen Tonpaare immer in entgegengesetzter Reihenfolge anzuwenden. Die Enden der Melodiezeilen lassen diese Erscheinung gut erkennen. Die Zeilen geradzahliger Silben enden gewöhnlich im Rhytmus 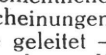 , die Zeilen ungeradzahliger Silben im Rhytmus 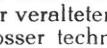 .

Verf. erklärt die Entstehung der Bauernstile und die Stabilisierung der Dialektgrenzen auf Grund des sozialpsychologischen Systems Sándor Karácsony's mit recht- und kirchengeschichtlichen Ereignissen und widersetzt sich früheren Theorien, die die sämtlichen Erscheinungen der Volkskunst — von einer veralteten materialistischen Betrachtungsweise geleitet — einerseits für Resultete blosser technischer Griffe und anderseits für gesunkenes Kulturgut angesehen haben.

Verf. sieht den am meist charakteristischen Zug der ungarischen Stickereikunst im Nebeneinander, in der abwechslungsreichen gemeinsamen Verwendung der naturalistischen und dialektischen Formen. Dieselbe Koordination entdeckte Sándor Karácsony im Verhältnis des ungarischen Volksliedes und seiner Melodie. Bald ist es das dialektische Prinzip und bald die relative Länge der Textlaute, die die Tonpaare von punktiertem Rhythmus aneinander reihen.

Karácsony hält die Koordination für das Hauptmerkmal der ungarischen Kultur, dessen Gültigkeit er in den Formen der ungarischen Sprache und Gesellschaft gleichwohl nachzuweisen vermochte und daraus in seinem sozial-logischen System hinsichtlich der asiatischen Objektivität der ungarischen Seele Schlüsse zog.

III. Abschnitt. Das Alter der ungarischen Komposition.

Die Komposition der ungarischen Stickereien ist meistens architektonischen Charakters (z. B. Abb. 40 und 65). Das breite Muster wird oben und unten mit einem schmalen Streifen gleicher Motive eingefasst. Eine einfache Symmetrie kommt bei den ungarischen Stickereien nur innerhalb der Motive zur Geltung, in Kompositionen aber findet man sie selten (z. B. Abb. 37). Umso häufiger traf Verf. eine interessante asymmetrische Komposition (z. B. Abb. 38—39), bei der die Ausfüllung der asymmetrischen Teile gewöhnlich gleich aussieht und nur die Dimensionen voneinander abweichen. Die Komposition scheint gerade zu betonen, dass trotz der quantitativen Verschiedenheit die beiden Hälften nebeneinander bestehen können (koordinierbar sind), weil sie in qualitativer Hinsicht als gleichwertige Teile einander entsprechen. Diese ungarische Symmetrie hat Verf. auch bei den finnisch-ugrischen Völkern vorgefunden (Abb. 41), weshalb er sie zu den ältesten Elementen der ungarischen Stickereikunst zählt und sie mit der Quintenperiodik der ungarischen und tscheremissischen Volksmusik in Parallele stellt. Seiner Meinung nach soll in beiden Entsprechungen jene Koordination zur Geltung kommen, deren Vorhandensein auf allen Gebieten der ungarischen Kultur von Sándor Karácsony neulich festgestellt wurde.

Die asymmetrische Komposition ist für die mittlere historische Schicht der ungarischen Stickereien, für den im Zeitalter der Reformation herausgebildeten Stil kennzeichnend. Auf den katholischen Peripherien ist sie nur stellenweise erhalten. Anscheinend musste sie noch im Mittelalter vor den architektonischen Kompositionen zurücktreten, so dass sie — ähnlich wie auch das Vogelmuster — erst mit der Reformation wieder populär wurde.

Die mit Webstich gearbeiteten primitiven geometrischen Musterflächen der fin-

nisch-ugrischen Völker werden durch eine mit Stielstich gearbeitete Axe in je zwei Teile gegliedert. Solchen Stickereien begegnet man auch bei den Ruthenen von Máramaros (Abb. 42). Verf. führt verschiedene Beweise an, aus denen ihr ungarischer Ursprung erhellt. Sie schauen noch am meisten den mordwinischen Stickereien ähnlich, auch darin, dass sie am Hemdärmel angebracht sind.

Bei den nächsten Verwandten der Ungarn, den Ob-ugrischen Völkern ist die asymmetrische Komposition meistens mit Vogelmotiven ausgefüllt. Die ungarischen Entsprechungen der ostjakischen Stickereien von Abb. 48 werden in Abb. 50 dargestellt und dabei die gleichen Elemente der Kompositionen mit gleichen Buchstaben bezeichnet. Das breitere Feld des Musters teilt der Strich, „fliessendes Wasser" genannt, in Dreiecken ein. Die Mitte des Flusses ist mit rotem, die Ufer mit blauem Faden gearbeitet oder umgekehrt. Die Vögel sitzen zu zweit in den Dreiecken. In den ungarischen Mustern traten an die Stelle der Vögel Blumen. Die altertümlichste ungarische Variante des Musters ist unter den siebenbürgischen Rumänen auf uns geblieben (Abb. 49), wo auch die Vögel noch gut zu erkennen sind.

Anstatt Vögel findet man oft doppelte Schnörkel bei den finnisch-ugrischen Völkern in der oberen Reihe der schmäleren Hälfte des fliessenden Wasser-Motivs (Abb. 53). Die Vögel sind auch in den dreieckigen Figuren der Tscheremissen zu erkennen.

Auch von den vierreihigen Vogelmustern der Ostjakenhemden (Abb. 56) hat Verf. ungarische (Abb. 57) und finnische (Abb. 58) Entsprechungen angetroffen. In den ungarischen Mustern sind an die Stelle der Vögel Blumen getreten. Die geometrische Verteilung der Muster und das Vorhandensein der Vögel im Felde der schmäleren Stickerei zeugen für den alten, totemistischen Ursprung dieser Muster. Sehr oft, nachdem die Muster in Pflanzenmuster verändert worden sind, hat sich auch die Komposition aufgelöst. So sehen wir auf Abb. 61 eine alte architektonische und eine neuere symmetrische Komposition, während die Abb. 62 und 63 eine alte geometrische und eine neuere naturalistisch gruppierte Blumenkomposition darstellen.

Dort wo in altungarischen Kompositionen manchmal eine Rose zu sehen ist, findet man bei den Ostjaken eine sich drehende Rose, mit anderem Namen ein Hakkenkreuz, das bei den finnisch-ugrischen Völkern durch die geometrische Stilisierung der Vogelmuster entstanden ist (Abb. 72). Mit Pflanzenelementen geziert kommt das Hackenkreuz auch auf ungarischen Stickereien vor (Abb. 71, 73, 74).

An dieser Stelle ist kein Platz dafür da, um die sämtlichen Muster der ungarischen Stickereien finnisch-ugrischer Herkunft anzuführen, so sei nur mit einem Beispiel darauf hingewiesen, dass die alten Vogelmuster nicht alle den selben Weg der Stilisierung genommen haben. Nicht alle haben sich in Pflanzen verwandelt. So ist die „Hahnenkamm" Stickerei der Abb. 75, durch Vermittlung primitiverer Formen (Abb. 76) auf das ostjakische Muster von Abb. 77 und dieses wiederum auf das tscheremissische Vogelmuster von Abb. 78 zurückzuführen.

Wir sehen, dass die tausendjährige europäische Geschichte der Ungarn den finnisch-ugrischen Charakter der ungarischen Stickereien nicht verwischen konnte. Die europäische Kultur wirkte nicht unmittelbar auf die ungarische Stickereikunst ein, sie übergab ihr nicht fertige Formen, sondern übte vielmehr mit ihrem geistigen Gehalt eine Wirkung auf das ungarische Volk, das im Geiste der europäischen Kultur, doch immer aus dem alten Erbe schöpfend, die zeitgemässen künstlerischen Formen hervorgebracht hat. Die ungarische Volkskunst ist nur in ihrer Erscheinungsform eine „Volkskunst", denn in Bezug auf ihren Gehalt steht sie mit dem Kunstschaffen der obersten gesellschaftlichen Schicht der westeuropäischen Völker auf der gleichen Stufe. Die Erklärung dieser sonderbaren Erscheinung glaubt Verf. in der eigentümlichen Sozial-Logik des ungarischen Volkes aufzufinden, die durch die Forschungen Sándor Karácsony's erst vor kurzem bekannt geworden ist.

† Felsőbátkai Bátky Zsigmond dr.

1874—1939.

Augusztus 27-én, 66 éves korában távozott az élők sorából.[1] A Magyar Nemzeti Múzeum c. főigazgatója és Tanácsának tagja, a Néprajzi Társaságnak 1920-tól alelnöke, majd 1935-től tiszteletbeli, több más tudományos társulatnak választmányi tagja volt; élete tehát örvénytelen, mondhatnók szabályszerűen sima, magyar tudóséletnek látszik. De így volt-e valóban?

A komárommegyei Kocson, 1874. január 5-én született s 1896-ban, 22 éves korában, lépett a Magyar Nemzeti Múzeum kötelékébe. Itt előbb a Xántus Jánostól († 1894.) alapított Néprajzi Tárban, az első igazgatót felváltó Jankó János mellett, azután a könyvtári osztályon szolgált. Ugyanekkor „Die ethnographische Missionsausstellung in Budapest" címen, a Hermann Antal-féle „Ethnologische Mitteilungen" lapjain jelent meg első dolgozata arról a néprajzi missziós kiállításról, amelyet Kispest akkori plébánosa egy a néprajztudomány fejedelmi pártfogója, néhai Rudolf trónörökös emlékének szánt fogadalmi templom javára kezdeményezett és a Múzeum lépcsőházában Jankó János, a fiatal református asszisztenssel, Bátkyval együtt rendezett meg. Munkájában innen kezdve nincsen megállás. A doktorátust „Néhány adat a magyar Nagy Alföld klimatographiájához" c. disszertációjával (Fritz A. könyvnyomdája, Budapest, 1900) szerezte meg. Eleinte Jankó nyomdokaiban kalotaszegi anyaggyüjtését adta közre s ruhadarabok, tűzhelyszerszámok, sarlók stb. eredet- és elterjedéskérdéseihez szólt;[2] de már akkor megfeszített erővel dolgozott reá rótt hivatalos és időszerű feladatokon is.

Hamarosan megírta (csak a főbbeket említve) a György Aladár-féle „A föld és népei" c. népszerű földrajzi és népismereti kézikönyv második, újbólírt kiadásának V. kötetébe (1905. VI. fej. 173—237. l.) Magyarország néprajzát és — már ekkor (1906) — a nagyjelentőségű „Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére" c. programmját; fordította — Kogutowicz Károllyal és Littke Auréllal együtt — Dr. Supan Alexander breslaui professzor „A fizikai földrajz alapvonalai" c. munkáját

[1] Temetésén a M. N. Múzeum nevében dr. Rédey Tivadar, a Magyar Néprajzi Társaság nevében dr. Bartucz Lajos búcsúztatta.

[2] Bátky munkásságának részletezését l. a lentebb közölt bibliográfiában.

(1905); elkészítette a Magyar Szent Korona Országainak népi és iskolai fali térképét (1909); átdolgozta K. von den Steinen korszakos út- és néplerását „Közép-Brazilia természeti népei közt" címen (M. Földrajzi Társaság Könyvtára, 18. sz., 1913); társszerkesztője volt (1912/3) a „Földrajzi Gyakorlatok"-nak. Ezután 1913-ban, — Littke Auréllal együtt, — a XLI. évfolyamától átveszi a „Földrajzi Közlemények" szerkesztését és ez akkor felvett és végig megmaradt szokása szerint, nála nem csak azt jelentette, hogy a nehéz világháborús időkben is, minden erejével, lelkiismeretesen igyekezett folyóiratát magas szinten tartani. Ezentúl (1919-ig) ezt a folyóiratot, neve vagy betűi alatt vagy névtelenül, jelentős részben ő is írja, sűrűn közölve benne a maga település- és történetföldrajzi cikkeit, úgy hogy minálunk a Ratzeltől megalapított „emberföldrajzi" irányt, ennek kétségtelen diadalmát megszoktuk az ő nevéhez kapcsolni. A F. K. szerkesztésének átadása után, mint a Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának egyik vezetője, a Kogutowicz Károly szerkesztésében megjelenő „Föld és Ember" c. negyedéves, tudományos szemlének lett belső főmunkatársává és az is maradt a folyóirat megszüntéig (1930.). „Nyelvészkedni" már előbb is szeretett;[3] most, 1921-től, egyéb cikkek közt mind sűrűbben jelennek meg helynévmagyarázatai s végül „egy kissé talán már tuláradó közleményeivel"[4] szinte kisajátítja magának ezt a megkedvelt szerepkört: „a magyar helynevek kérdését a honismeret tanítóinak körében" állandóan ébrentartani.[5] Közben még erősen ápolja a szálakat, amelyek a földrajzhoz fűzik. Az ő szerkesztésében jelennek meg a népszerű Kogutowicz-féle „Zsebatlasz" 1915—1926.-i évfolyamai; ekkoriban írta a Lóczy Lajos szerkesztésében (1918.) kiadott „A Magyar Szent Korona Országainak földrajzi leírása . . . stb." c. mű „Magyarország Néprajza" c. fejezetét (129—159. 11.) és szerepe volt a béketárgyalásokkal kapcsolatos térképek szerkesztése körül is.[6] Másfelől már tagja lett az 1919 20-as rendkívüli állapotok közt a Néprajzi Társaságot vezető „kilences intézőbizottság"-nak s még 1919 őszén, a közviszonyok és személyi okok sajátos összejátszása következtében, a kormányzat — hálátlan és kényes megbízással — visszarendelte a könyvtári osztályról, kinevezte őt a Néprajzi Múzeum kormánybiztosává, majd (1920.) igazgatójává. Így került vissza — úgy látszik elrendelésszerűen — igazi helyére, ahol pályafutását megkezdette s ahonnan végül (1934-ben), legalább formailag és papiron, „nyugalomba" ment. A mozgalmas 1917—26.-i évek történetét — önigazolásul és mérlegül — később megírta az Értesítő új folyamának első számában (1926, 45—47. 11.). Ekkoriban — 9 évi igazgatóság után — túl volt már a nagy személyzeti és adminisztrációs problémákon, de túl főleg legnehezebb és leghosszadalmasabb munkáján: több mint egy évi fá-

[3] V. ö. a F. K. 1916. évf.-ban a „Felföld-e vagy Felvidék", „Láthatár-e vagy látóhatár" c. cikkeit; az Etymol. Szótár és Melich egy dolgozatának (Barcza, Barczaság, Bárcza) ismertetését; stb.

[4] Így Pais, N. és Ny. 1930 (II) 40. l.

[5] N. és Ny. 1929 (I) 176. l.

[6] „La Hongrie, Cartes et Notions géographiques, historiques, ethnographiques, économiques et intellectuelles, rédigés par les Drs Bátky, Kogutowicz, Pécsi." A Területvédő Liga Kiadványa, 1919.; Bátky—Kogutowicz: Magyarország 1 : 300.000 méretű néprajzi térképe, a Külügyminiszterium megbízásából, 1919.

radságos küzködés után, 1925. okt. 31-én befejezte volt a Néprajzi Gyüjtemények iparcsarnoki, teljes alkalmatlan elhelyezettségéből, a volt tisztviselőtelepi gimnázium épületébe való átköltöztetését. Sietett most a Múzeum Néprajzi Tárának 1916-ban, a XVII. évfolyamával abbahagyott „Értesítő"-jét újra megindítani (itt jelent meg fentemlített visszatekintése is) és most már nyugalombavonulásáig ennek a szerkesztése, az összehasonlító tárgyi néprajz szolgálatában való kiépítése volt neki „a" *desiderium curaque non levis*. Itt jelennek meg 1938-ig a magyar sátor és ház (részei, butorai), főleg a tűzhely és eszközei eredetét, népi aratő-, ivó- és lőportartó eszközök tárgyproblémáit stb. tartalmazó, nagyhatású, iskolateremtő dolgozatai[7] és (a helynévmagyarázatok párjaként) főleg sok tárgynévmagyarázata. Ám azért hasonló cikkei gazdag eréből juttatni tud az Ethnographiának, Magyar Nyelvnek, Debreceni Szemlének, Vasi Szemlének s egyéb folyóiratok közt is elsősorban a Bibó István szerkesztésében Népünk és Nyelvünk címen megindított, szegedi szemlének is, amelybe hűségesen és buzgón dolgozott a szerkesztésben az 1936. esztendővel beállt változásokig. Ennek a folyóiratnak első számában adta — többek közt — nagy port felvert „Kecskemét" helynévmagyarázatát; később itt bonyolította le ház- és tűzhelyproblémái vitájának egy részét; innen — Mészöly híressé vált „Mióta lovas nép a magyar?" (1929 : 205—214, v. ö. Ethnographia, 1930 : 60) cikkéből[8] — merített új ihletést a még anthropogeographus korától kezdve kedvelt kultúr-állat problémáinak feleleventéseihez és végre itt folytak le talán legelkeseredettebb vitái, egyszóval minden, ami életének ezt a záró részét jellemzi, bár egyáltalán nem merítette ki. Erőiből még mindig tevékeny részt tudott több, reprezentáló néprajzi vállalkozásra is fordítani, így az 1924-ben megindított „Magyar Népművészet" 32 műlappal és magyarázó szöveggel megjelenő köteteinek, amelyek közül az I. és IX. (Rábaközi Hímzések" és „Kalotaszegi Varrottasok") tőle való; a „Néprajzi Múzeum Gyüjteményeinek", ahol a IV. kötet (néhai Jankó János osztyákföldi tanulmányútjáról származó hímzések) színes fényképeihez Viski Károllyal ő írta a szövegrészt és a VI. kötetet („Pásztor ivópoharak"); a „Monumenta Hungariae Ethnologica A) Ethnographica" sorozatának (1932), amelynek egyik szerkesztője lett; de legfőkép mégis „A Magyarság Néprajza" c. nagyszabású kézikönyv-vállalkozásnak, amelynek a tárgyi részben első *spiritus rector*-a[9] és főmunkatársa volt, az I. kötet 1. részében megírván a „Táplálkozás" (II.), „Település, építkezés" (III.), „A fűtés" (V.) és „Mesterkedések" (VI.) fejezeteket. Dolgozott utolsó percéig . . .

Mégis, már munkálkodásának ezek a legszárazabb adatai is meg-

[7] Pl. az aratósarlók származása és osztályozása kérdésében számos magyar kutató után a szófiai Kriszto Vakarelszkyt is megszólaltatta.

[8] A kérdéshez később gr. Zichy István, M. Ny. 1931, 12—19; Munkácsi B., Ethnogr. 1931, 12—20 és 33 k.; Moór Elemér, M. és Ny. 1932, 9 kk. és mások szóltak hozzá, sőt a Népr. Társaságban Gunda Béla 1938-ban is tartott róla vitatkozó előadást (febr. 23.-i ülés; megjelent — más szempontokkal is kibővítve — francia nyelven a Teleki Emlékkönyvben [F. K. 1939, 4—10. sz]; amihez v ö. „Der völkerkundliche Zusammenhang der ung. Hirtenkultur mit dem asiatischen Pferde- und Renntiernomadismus" is, Congrès Intern des Sciences Anthropologiques et Ethnogr., Compte rendu IIe s., Copenhaugue 1938 [1939]).

[9] V. ö. többek közt sürgetését „Tárgyi néprajzi feladataink és Akadémiánk" c. cikkében, a MTA néprajzi — néptudományi — bizottságának (1929-i) megalakulása alkalmából: Ethn., 1933, 15—21. ll.

sejtethették a hozzáértővel, hogy ez a „sokmezejű tudós" (ahogy őt egyszer Mészöly nevezte) aligha élhetett olyan zavartalan könnyen, mint a felszín viszonylagos nyugodtsága mutatni látszik. Avagy könnyű-e azt az utat-módot végiggondolni, amelyen a Jankó „botanikai" módszerével dolgozó Lóczy-tanítványnak — klimatológiai, emberföldrajzi és térképészeti tanulmányok után — egyszer csak a néprajzi tárgykutatásnál, sőt a hely-, majd tárgyneveket magyarázó nyelvészetnél kellett kilyukadnia? Könnyű-e elképzelni, hogyan tűzi egy természettudós, akinek meggyőződése, hogy száz év mulva senki sem fog verset írni, mégis a nép lelkének megpillantását legfőbb céljául és hogyan keresi ezt nemcsak állatain, tárgyain, eszközein keresztül, amelyeket — helyesen — sohasem tartott a kultúrális összefüggésből kiragadhatónak, hanem a szóalkotás mechanizmusának az átvilágításával is, aminek a fontosságát olyan nem várt, kétségkívül jó ösztönnel oly korán felismerte? Itt ugyanis már igazán nem csak arról volt szó, hogy egy „természetrajz-földrajzszakos" tanár az emberföldrajznál kötött ki vagy hogy ezután a történeti földrajz művelőjének érdeklődését a föld- és néprajz régi, természetes kapcsolatai révén — Ratzel és von den Steinen korszakában s hatása alatt — érthetően a néprajzra is átterjesztette.[10] A heves nyelvészeti ambiciók megjelenését és uralmát, azt az idegörlő erőfeszítést és öngyilkos szertehúzást, aminek Bátky ezért prédául esett, lehetetlen ilyen természetes határtünetként felfogni és magyarázni. Mert lehet érezni mindenesetre a tudományok határainak lehetetlenségét és az átnyúlások szükséges voltát, de a Természet ellen való, mert a tudományosság vagy a lelki egyensúly veszélyeztetése nélkül lehetetlen ezt az érzést a centrumáttétel vagy a centrumtalanság fokáig honorálni. Ami Bátkyt, mindennek ellenére, ezekre a vészes örvényekre szállnia késztette, azt valóban csak valami kivételes de különös, értékes de terhes belső gazdagságnak ritka adománya értetheti meg: erre kell rátapintanunk.

Mélyebb, szakszerű lélekelemzésre itt nem vállalkozhatunk, de oeuvrejének és életének jóllehet felületesebb mérlegelése sem hagy semmi kétséget: Bátky lelki beállítottságának egyik, talán elsősorban uralkodó vonása nyilvánvalóan a vérbeli kutatók globális, a dolgok minden gyakorlati vonatkozására, az Egészre irányuló érdeklődése, határokat és ellenzőket nem ismerő igazságkeresés és fanatizmus volt. Neki az ízig-vérig természettudományosan oltott, a tárgyi néprajzért élő-haló speciálistának nemcsak a hivatás szerint hozzá legközelebb álló „múzeumigazgatók" voltak ideáljai: a bécsi Haberlandt, a hamburgi Byhan és a gráci Geramb; tudott olyan „elméletcsinálókért" is rajongani, mint P. W. Schmidt (sok fenntartással), K. Th. Preuss, sőt A. Bastian, akinek végső célkitűzéseit pedig nem vállalta. Minden ösztönző indítást, amit csak fel tudott fogni, követni is próbált és — tekintve igazi tudós-lelkének különös tágságát és érzékenységét — ezeknek a kirezgéseinek iránya és száma szűkre-korlátozott nem maradhatott. Igy történt, hogy amikor a szellemi és tárgyi néprajz hazai képviselőinek feszülő ellentéte szétszakadással fenyegette tudományunk egységét, ő — az új Értesítő, nyilván programnak szánt bevezető cikkében: „Szarvasagancs lőportartóink" — messzehallóan vallotta, „hogy

[10] V. ö. Teleki Pál gróf: Földrajz és Néprajz, A Magyar Népr. Társ. propaganda bizottságának kiadványai 1. sz. (1920.)

a tárgyi néprajznak sok esetben együtt kell dolgoznia a folkloreral és régészettel, hogy művelődéstörténet lehessen belőle" (i. h. 11. l.). Igy tette egy felmerült konkrét esetben[11] határozottan magáévá a — Hóman-féle — nagyvonalú felfogást, hogy „aki e két tudományágat (t. i. a szellemi és tárgyi néprajzot) szembehelyezi egymással, az az etnológia egységével együtt annak létjogát is tagadásba veszi és saját tudománya fejlődését is hátráltatja."[12] Igy nézhette, bár látszólag és kifejezetten mindjobban csak tárgyi néprajzot akart csinálni, egyre bizalmatlanabbul az ehhez olyan természetesen közeleső, a legalkalmasabb statikus-mechanikus történeti átvételekkel ajánlkozó W. Schmidt-féle tanítást és egyre növekvő ösztönös szimpátiával (ha ezt nem is merte vagy nem is tudta realizálni) a studiumához olyan alkalmatlan, egyenesen a „szellemi" néprajzra szabott Bastian-féle gondolatokat.[13] Mintha mindig jobban ráérzett volna, hogy katexochén „múzeumtárgyak" és „átvételek" kizárólag fogyatékos-hamis elvonásokban, a leltározásban vannak, holott a civilizáció vívmányait apriori csak egy kultúrában, azaz adott hajlamok szerint sajátoskép átteremtve, lehet „átvenni."

Ez a vonás mégis, nem igazolja még természetesen a centrumeltolódásokat; azt, hogy Bátky próbálkozásai heroizmusukban olyan gyakran már-már tragikus létküzdelmekké mélyültek. Volt csakugyan ennek a léleknek egy második, már inkább csak szellemi, de nem kevésbé uralkodó vonása is, amely őt mindig a legmagasabb, legnemesebb tudományos morál szintjén tartotta, de kutatását bizonyos pontokon mégis természetszerűen, meg-megkötötte, úgy hogy ama belső kataklizmák épen *ebből* eredtek. Bátky mélyen hitt nemzeti öncélúságunkban és az erre nevelő szándéknak a fontosságában; hitt és ezt a nagyszerű küldetését minden egyéb fölött komolyan vette. Igy írja pl. az imént idézett, az Ungarische Jahrbücher-ben[14] megjelent, ismeretelméleti alapokon felépített összefoglalással kapcsolatban sürgetve, hogy „magyar használatra, tehát némiképp a ‚magyar Volkskunde' érdekében való pótlásokkal, magyarul is meg kellene jelennie", mert — „be kell vallanunk" — az abban kifejeződő „ismeret-elméleti és módszertani készültségre" „különösen ifjú társainknak nagy szükségük van."[15] S ugyanerre a vonására kell ismernünk; egyfelől legendás xenophobiájában (menekült a „külföldi csavargóktól", ha őt múzeumi nyugalmában háborgatni próbálták), sőt idegenellenes kitöréseiben[16]; másfelől a maga önkéntelen habitusának határozott programmá avatásában és ennek szigorú megkövetelésében. Erről van szó, amikor eleinte a földrajznak sajátosan tágított felfogását vallva, a helynevekre irányulandó érdeklődésnek felkeltésével — sokszor szerény önmegtagadás, sőt ön-

[11] V. ö. most Marót, Ungarische Jahrbücher XVIII, 140 k. l.

[12] L. „Múzeumunk érdekében", Értesítő, 1927, 127. l.

[13] A Graebner-Schmidt és Bastian ilyen szembeállításának mélyebb jelentőségét jól fejti ki most R. Thurnwald, Methoden in der Völkerkunde: Kultur u. Rasse, Festschr. Otto Reches, München—Berlin, 1939, 420 kk.

[14] XVIII. évf. 2. f. 123. kk. ll.

[15] Magánlevélben. (Ezt hangoztatta a Néprajzi Múzeumban is. A szerk.)

[16] F. és E. 1925, 120 (N. és Ny. 1929, 176. l.) buzgón siet Melich Jánosnak a Klebelsberg Emlékkönyvben a nyugatmagyarországi helynevekről megjelent, szép cikkére figyelmeztetni, mert „világosan kiderül belőle, hogy a hitvány és becstelen osztrákok mennyire igazán történeti földet raboltak el itt tőlünk."

megalázás árán is (a nyelvészek szigorának jogosultságát az ő felkínált gondolatai helyesbítésére készséggel elismerve) — a fiatal geográfus-nemzedék látókörét akarja megtágítani[17] és a maradványok felette becses nemzettörténeti értékét (ahogy ezt Melich iskoláján át tanulta látni) a fenékbefúrt szlávizmus ellen felhasználni, illetve felhasználtatni.[18] S erről van szó, amikor később ugyanezzel a szerény, sőt alázatos jótakarással[19] a tárgynévmagyarázatok hasonló nemzeti fontosságára[20] eszmélteti rá, most már az egyéniségének eleven hatása, bőven buzgó témafelvetéseinek szuggesztív varázsa alatt virágzó iskolába tömörült új ethnographus-nemzedéket. Mihelyt viszont ezt az így felismert vonását kiragadva, ennek jelentőségét az első mellett és rája vonatkoztatva elhelyezni, illetve lemérni próbáljuk: vagy magából az egyik, illetőleg másik lelki és szellemi adottságból; vagy a kettő összeműködéseiben; vagy épen kollizióinak mentén: valahogyan már az *egész* embernek problémáját, minden különös és feltűnő megnyilatkozását könnyen és teljesen érthetjük.

Így maga a *korlátlan igazságkeresés*re való beállítottsága (és ami ennek természetes emberi visszája: „örök kételye" is), megmagyarázza, miért volt Bátky hivatalból atyai pártfogója minden tehetségnek, nyilt ellene minden tehetségtelennek és megértenünk engedi azt is, hogy nem szerette, ha valaki megítélése szerint túlnagyot vagy túlmerészen produkált, különösen olyat, amit ő még nem tartott volna kivihetőnek. Aki így belelátott a tudomány és az összefüggések végtelenségébe, úgy megsejtette minden problémának alapjában megoldhatatlanságba veszését és aki maga felé is eleve szigorú volt az — elvben mindig — elhamarkodott, legfeljebb részigényeket kielégítő „megoldásokkal" szemben, *az* joggal lehetett másokkal szemben is bizalmatlan. (Jóhiszeműségét eléggé bizonyítja, hogy olyan területeken, ahol ezt a megoldhatatlanságot nem látta vagy láthatta annyira, hamar nagy volt a bizalma és őszinte, sőt néha kritikátlan is a lelkesedése.) Ugyanígy másfelől maga már „*nemzetnevelői*" beállítottsága megmagyarázzza, hogy min-

[17] V. ö. különösen „Kecskemét és Kecskeszáraz" c. cikkében, N. és Ny. 1930 (II) = A Szegedi Alföldkutató Bizotts. Ktára IV. szako. 11. sz. kül. 4 kk., 23 k.

[18] Lelkesen hirdeti (N. és Ny. ill. F. és E. most idézett helyein), hogy „ezt kell elsősorban tanítani ma a magyar iskolában s csak azután azt, hogy deflációs-e a Kisalföld meg milyen kőből van a Lajta hegység"; ahogy már F. K. 1913, 578 k. is fontosabb feladatnak nézte: a honismertetés keretében, a néprajz segítségével is, gyakorlatilag is. művelni és nevelni az ifjúságot, mint bizonyos földrajzi tényeknek a megtanítását (v. ö. Zsebatlasz 1916-ra is, 9 kk. ll.).

[19] A sok példa közül v. ö. Ért,, 1930, l kk. szerény kezdetét; 65. l. megkötéseit; 83. l. bizonytalanságkifejezését, vagy ahogy 136. l. a magyar tűzhelyek rendszertani áttekintésének kisérletével (113—137. ll.) kapcsolatban hangoztatja, hogy „csupán felette fogyatékos ismereteinkből állott elő" és „egyáltalában nam akar egyéb lenni első tájékoztatónál"; ahogy u. i. 1938, 242. l. ír („Tárgynévmagyarázatok" c. cikkben 236—243. ll. *Pátyaszösz* szó magyarázatához): „Ez a kis összeállítás talán felhívja rá a hallgatók figyelmét vagy elősegíti egy megfelelőbb magyarázat lehetőségét;" ahogy 1931, 76—79: „További nyomozás megérdemelné a fáradságot"; 80—81: „A kérdést ezzel korántsem tartjuk lezártnak s szeretnénk, ha mások is hozzá szólnának"; 1930, 83. l. („A magyar ház eredetéhez" c. cikkéről mondva ennek a végén): „. . kevés benne a bizonyosság . . . sok a föltételezés . . . Legelsősorban mennél több, aprólékosan leíró, tárgyi és nyelvi anyagot kellene összehordani az egész ország területéről"; stb.

[20] Egy, az Etymológiai Szótár mintájára készítendő magyar tárgytörténeti szótár tervéről, illetőleg ennek sürgetéséről l. most Gunda Bélánál, M. Ny. 1939, 270 kk. is.

den hangsúlyozottan „magyar" kutatásért és törekvésért eleve jóindulatú elfogultsággal lelkesedett és jóllehet a „tengerentúli" népek, a Múzeumnak e kezdeti célkitűzése, erősen izgatták képzeletét, velök csómest foglalkozott, mégis mindig „itthon" maradt; és ugyanez a vonása azt is megértenünk engedi, hogy a haza, az állam dolgát minden vonatkozásban mindig halálos komolyan vette, úgy hogy néha talán kegyetlenül lehetett merev és rideg is olyanokkal szemben, akiket — joggal vagy jogtalanul — ezen a téren valamikép hibásoknak tartott. Hogy ennek a két vonásnak az *együttese* mennyire hasznossá válhatott az ifjúsággal való magisteri érintkezésben, említők; viszont (a kortársak előtt legalább) az is közismert, hogy e különösen szerencsés „összetétel" a „nagyok", sőt a *γέροντες* rendjének is sokszor, sokban szolgált hasznára. De részünkről ezen túl, épen szerencsés összetételének eme pozitiv kitevőjű találkozásából, hálásan származtatnók egyáltalában munkásságának azt a legigazibb, leghasznosabb és legmaradandóbb részét is, amely — hitünk szerint — főbiztosítéka Bátky jelentőségének; olyan szerencsés műveit, mint a belső formájának annyira megfelelő „Útmutató"; a „Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyüjteményeibe" (1929); a „Zsebatlasz"-ok; a „Condizioni etnografiche dell' Ungheria", (a római Istituto per l'Europa Orientale második sorozatában, é. n.) és általában a könyvismertetései. Ebből nevezetesen és különösen: a Néprajzi Múzeum fiataljainak — felkérésre ismételten — tartott, szemináriumszerű beszélgetéseit, amelyeknek minden egyetemi előadásnál mélyebb volt a hatása. Ezek a teljesítményei voltak t. i. azok a formák, amelyek közt a partikuláris tudás legkönnyebben szerezheti meg az érzést, hogy az érdeklődés univerzálitását megelégíti. Legfontosabb azonban számunkra, ahogy a kiemelt két vonásnak olykor élessé váló *ütközései* alkalmasak és egyedül lesznek alkalmasak Bátky legnehezebb titkát: jólismert öngyötréseit, életének legtöbbet tárgyalt s valóban nem mindig szerencsés harcait is kellő fénybe állítani és megértetni.

Ebben az összefüggésben nem méltathatjuk azokat a tudományos vitáit, amelyekben — mint az emberföldrajzi jogosságért vívott küzdelemben, — kétséget kizáróan igaza volt. Mint jelentéktelenceket mellőzhetjük az olyan, érthetőbb eredetű meghátrálásait is, aminők a Mészölyvel volt harcában[21] estek: mélyebb elvi eltentétbe Mészöly álláspontjával nem kerülhetett épen ő, aki maga is úgy vallotta, mint ellenfele, hogy „műveltségi szavakat" „bármilyen kifinomodott eljárásokkal" nem lehet végig vegyelemezni[22] és rokon becsületességgel óhajtotta ugyancsak az élő valóság megfelelően hű rekonstruálását. Bennünket érdeklő, nagy vitája tulajdonkép csak kettő volt,[23] sőt e kettő közül is: a ház kérdésében Cs. Sebestyén Károllyal és Moór Elemérrel szemben magát annyira otthonosnak és olyan fölényben érezte,

[21] L. Értes., 1929, 119 kk.; 1930, 162—4 („Mert ismételten megengedem, hogy igaza lehet Mészölynek, csak bővebb bizonyítást kértem volna tőle . . . hogy — mondja reá jellemző, őszinte fordulattal — feltétlen hívői lehessünk az új tanításnak", 164. l.), Ethn. 1930, 112; 1931, 87—90. ll.

[22] A Sz. Alföldk. Bizotts. Ktára, IV, 11. sz. 23 k. l.

[23] Jelentéktelen és mondvacsinált volt a Hajduszoboszló-vita (v. ö. Ért., 1928, 204—206) vitéz Málnási Ödönnel (Ért., 1929, 39 k.), amely alapjában Melich szakvéleményének értelmezése körül forgott.

hogy — akár tévedett, mint mindnyájan tévedünk, akár igaza volt — itt érdemben végig nyugodtnak és hűnek maradt magához; ebbe a vitába semmi tragikusabb konfliktus vagy titokzatos komplikáltság színe nem keveredik. Az őt determináló fővonások kolliziójának tehát eleve csak egyet, azt a különös Kecskemét-vitát kellene megmagyaráznia, amelyben az összetétel teherpróbája csakugyan kiélesedett. És ezt meg is magyarázhatja. Itt t. i. egyfelől a veleszületett igazságkeresés és tudománytisztelő lelkiismerete nyilván nem engedte magát — a „jövevényt" — a céhbeli nyelvész ismereteivel áltatnia: utólérhetetlen mintaképének, Melich Jánosnak kitűnő tanítványával szemben határozottan kisebbségi érzetek kínozták; másfelől annyira hitt morális alapjának megtámadhatatlan jogosultságában és olyan becsületesen akart *csak* használni, hogy a maga mindig kellő szerénységével produkált, legjobb szándékainak még a gondolatok növelése, a nevelés szempontjából is haszontalanná-bélyegzését jogosultnak, a maga rideg kitiltatását a kedvelt tudományszak berkeiből megérdemeltnek és törekvései közveszedelemként való feltüntetését igazságnak semmiképen *nem* tekinthette. Mindezt az ő jóhiszeműsége szükségkép mint méltatlan ellenségeskedést, kicsinyes szakmai gőgöt értette, de miután jól tudta, hogy a lényegben *nem* ő az otthonos, ezzel máris furcsa-visszás zavarba került. Hangsúlyozta ugyan, hogy tévedések mindenütt, még a nyelvészek munkáiban is vannak, de öntudata csorbát szenvedett és nem maradt lelki ereje vagy bátorsága, hogy — mentségére — az ellenfél hasonló elvi végességét illető helyes megérzését megfelelő szavakba formálja. Hogy kifejtse: ami a tudományos mérték — a „nyelvtörvények" — szerint igaz, nem mindig apriori „az" igaz, és hogy már a legkisebb dolognak a biztos tudása is tulajdonkép olyan sokoldalú megismerést kíván, ami az egy embernek erejét meghaladván, nem a türelmetlenséget, csak az alázatos kollaborációt követelheti.

Tudjuk, hogy kísérletünk e kiváló tudósunk életének jelentős területeit hagyta magyarázatlanul, azonban sok különös és jellemző további vonása, amely él és soká fog élni emlékezetünkben,[24] érthető lesz már egyszerűen fiziológiai adottságaiból is. Így például az, hogy aki olyan komolyan vette a környezetet és a tárgyak jelentőségét, önmaga a field-munkát nem kedvelte és nem igen „gyüjtött." Nem tett nagyobb utazásokat sem; osztályának a Sárrét és vidéke tanulmányozására 1923 tavaszán kiküldött tisztviselőivel sem ért el semmi nevezetesebbet, és ha „kiszállt" vidékre, gyorsan megállapítva, mi az érdekes vagy értékes a maga szempontjából, lehetőleg leült „beszélgetni". Ebben nem fáradt el egykönnyen, ugyanúgy, mint ahogy az olvasásban sem ismert határt és mértéket, míg a nyomtatással szemben ugyanúgy volt bizonyos idegenkedése, mint a „tereppel" szemben. Talán ezért nem nyúlt a többször kínálkozó katedrák felé sem, habár tanító lélek s alkat volt: úgy látszik, nevelő készségét szilárdabb alapokon állónak érezte az ő zártabb múzeumában. Bizonyos, — ismételjük, — hogy itt csak hiányos, sokszor nagyürös mozaikot adhattunk róla. De épen olyan bizo-

[24] E sorok írója Bátkyt közelebbről aránylag későn s akkor is mintegy „exterritoriálisan", az ő múzeumi világán kívül, ismerhette meg. Emlékezésének így nagy hasznára váltak azok a beszélgetések, amelyeket róla többekkel, elsősorban dr. Bartucz Lajos és Gulyás Pál igazgató, Gunda Béla szerkesztő urakkal folytatni szerencsés lehetett.

nyos, hogy akkor is minden mozaik és részlet marad, ha testes könyvet szentelhettünk volna gazdag életének. Igy talán nem lesz felesleges, ha azt, amit elmondtunk, befejezésül magának Bátkynak egy szerencsésen megformált, gondolatainkat sokban megvilágító és kiegészítő, „ismeretlen" önvallomásával toldjuk, kerekítjük és erősítjük meg. A legjobb kulcsot ugyanis a maga sajátos élettitkának, természettudományos és nemzeti, de önkéntelenül sőt akarata ellen humanitásra is törekvő alkatának zárába, ő maga adta kezünkbe egy nekrológjában, amely Herman Ottót, akkoriban minden magyar ethnographus kétségtelen ideálját, parentálta el,[25] és amely a jó nekrológok (és történelmi munkák) belső törvényei szerint kényszerűen és akarva is sokat nézett bele, pótolt magából a szerzőből a „hősébe". Nem lehet tehát meglepő, ha Herman jellemzését annál biztosabban vesszük önvallomásának, minél inkább akaratlan volt. Legyen szabad ezért az érintett megemlékezésből csak egy mondatot kiragadnunk és — mutatis mutandis — visszavonatkoztatva magára Bátkyra igénybe vennünk. Eszerint ő is „természetbúvárrá lett a szó tisztultabb és átfogóbb értelmében, mint azt mai napság használjuk. Az élő természet rejtett világát, a magyar népélet . . . mélységeit kutatta a maga külön, józan természetszemléletével, önálló fölfogásával és csodálni való éleslátásával." Köszönjük őt mindenképen Istennek, mint különös összetételében ritka, értékes ajándékot.

Marót Károly.

Bátky Zsigmond irodalmi munkássága.

Összeállította: Gunda Béla, Krompecher Bertalan és Szendrey Ákos.

Tűzföldi bennszülöttek. A Néprajzi Missió Kiállításából. Magyar Állam 1896. május 6-iki sz.
Die ethnographische Missionsausstellung in Budapest. Ethnol. Mitt. aus Ungarn 1896: 32—35.
Néhány adat a magyar Nagy-Alföld klimatographiájához. Bp., 1900. Fritz A. 8° 20 l.
Adatok a fogazott élű sarló elterjedéséhez. Ért. 1900: 13—16.
Tamás Kata, a bánffyhunyadi „nótafa." Ért. 1900: 26—28.
Újabb adatok a csipkésélű sarlók elterjedéséhez. Ért. 1900: 54.
Még egy-két adat a fogazott élű sarló elterjedéséhez. Ért. 1900: 140—1.
A játék-baba. Ért. 1900: 143—4.
Elfelejtett halászó mód. Ért. 1901: 13.
A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának Magyarországi fényképgyüjteménye. Ért. 1901: 15—16.
Néprajzi felolvasások. Ért. 1901: 32.
A száldobhoz. Ért 1901: 144—5.
Újabb adatok a fogazott élű sarlók ismeretéhez. Ért. 1901: 145—6.
Szalagszövő táblácskák. Ért. 1901: 147—8.
Magyarország vármegyéi és városai VI. k. (ism.) Ért. 1901: 158—62.
Matyó lakodalom. Vasárnapi Ujság 1902. 49. sz.
Ausztrália szerepe az emberiség kialakulásában. (ism.) Ért. 1902: 11—15.
Az Almásy-gyüjtemény. Ért. 1902: 80.
Das Bauernhaus in Oesterreich-Ungarn und in seinen Grenzgebieten. (ism.) Ért. 1902: 95—6.
A C. W. Wahle-féle columbiai keramika gyüjtemény. Ért. 1902: 110—1.
† Virchow Rudolf. Ért. 1902: 122—3.

[25] F. K., 1915, 39 k.

Alfred Hackel: Die Besiedlungsverhältnisse der oberösterreichischen Mühlviertels . . . (ism.) Ért. 1902: 131—6
Két közlemény a magyarság házáról. (ism.) Ért. 1902: 149—54.
A halászó keszegfalvi ember. Ért. 1903: 30—31.
Néprajzi felolvasás a M. N. Múzeumban. Ért. 1903: 32.
Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1902. évi állapotáról. Ért. 1903: 32.
Farkas Sándor nagy-alföldi magyar néprajzi gyűjteménye. Ért. 1903: 33—45.
Jankó János: A balatonmelléki lakosság néprajza. (ism.) Ért. 1903: 45—47.
Régi sárközi kemence. Ért. 1903: 257—60.
Magyarország vármegyéi és városai. Barsvármegye. (ism.) Ért. 1903: 270—1.
Négyzetöltéssel varrott oláh női ing Csík megyéből. Ért. 1903: 291—4.
Balogh Pál: Erdély fajnépei s a székely kérdés. (ism.) Ért. 1903: 302—3.
R. Fr. Kaindl: Die Volkskunde und ihre Bedeutung . . . (ism.) Ért. 1903: 303—4.
Heinrich Schurz: Völkerkunde. (ism.) Ért. 1903: 304.
Boglyakemencealakú gabonások és egyéb építmények a Nagy-Alföldről. Ért. 1903: 311—7.
Ettek-e a honfoglaló magyarok nyereg alatt puhított nyers húst? Ethn. 1903: 393.
A lókultuszhoz és lóhúsevéshez. Ethn. 1903: 442.
Különös formájú kályhaszemek. Ért. 1904: 41—49.
Marie L. Becker: Ungarische Volkskunst. (ism.) Ért. 1904: 67—68.
J. R. Büncker: Das Székler Haus. (ism) Ért. 1904: 64.
Adatok a kopjafákhoz. Ért. 1904: 107—10.
Háziiparunk s a külföld igényei. Ért. 1904: 110—2.
Csimbók-hajviselet Tolnamegyében. Ért. 1904: 146.
Almásy György: Vándorutam Ázsia szivébe. (ism.) Ért. 1904: 157—60.
O. Schwindrazheim: Deutsche Bauernkunst. (ism.) Ért. 1904: 160—74.
Déli Kárpátok. A Délvidéki Kárpát-Egyes. Értesítője. (ism.) Ért. 1904: 212.
† Ratzel Frigyes. Ért. 1904; 248—50.
Gömör—Kishont vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai). (ism.) Ért. 1904: 250—52.
Fogadalmi állatszobrocskák. Ért. 1904: 265—8.
Lázár István: Alsófehér-vármegye magyar népe. — Kis Ernő: Veszprém-vármegye református köznépe. (ism.) Ért. 1904: 287—9.
A Magyar Néprajzi Társaság könyvtárának jegyzéke. Ethn. 1904: 86.
Dr. Bátky Zsigmond könyvtáros jelentése. Ethn. 1904: 190.
A néprajzi analógiák megítélésének és értékesítésének kérdéséhez. FK. 1904: 162—4.
A „tirub", kihaló indián törzs Costa-Ricaban. FK. 1904: 164.
Lejtésmérő. FK. 1904: 164—5.
Az ovambókról Német-Délnyugati-Afrikában. FK. 1904: 244.
Az ú. n. mongol-foltról, mint rászjegyről. FK. 1904: 245.
A mergui szigetcsoport (Dél-Birma) lakosságáról, valamint a déli san államokról. FK. 1904: 319—22.
A középafrikai Ituri erdőség törpe lakóiról. FK. 1904: 355—7.
A perzsiai kurdokról. FK. 1904: 476.
A Philippin-szigeteken népszámlálást tartottak . . . FK. 1904: 476.
Törpe népek Brit-Uj-Guineában. FK. 1904: 476—7.
A khinaiak kivándorlása. FK. 1904: 477.
Magyarország néprajza. Klny. György Aladár: A Föld és Népei. V. k. Bp., 1905. Franklin, 173—237 l. 8°.
Die Sammlung aus Ungarn. Ethnol. Mitt. aus Ungarn 1905: 54—67.
Kék sgraffitos edényeink. Ért. 1905: 47—50.
Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn und in seinen Grenzgebieten. (ism.) Ért. 1905: 72—73.
Hrvatski gradevni oblici. (ism.) Ért. 1905: 73.
Földrajzi Közlemények. (ism.) Ért. 1905: 73—74.
Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye. (ism.) Ért. 1905: 74.
Magyar márgorló lapickák. Ért. 1905: 81—91.
A zombori múzeum kályhabetét cserépedényei. Ért. 1905: 107—10.
† Bastian Adolf. Ért. 1905: 145—9.
Wandtafeln für den Unterricht in Anthropologie, Ethnographie und Geographie. (ism.) Ért. 1905: 162.
Sági János: Néprajzi kincseink gyüjtése. (ism.) Ért. 1905: 162.
Csipke- és himzés-kiállítás a Nemzeti Múzeumban. Ért. 1905: 164—7.

A kenderrel való munka Kalotaszegen. Ért. 1905 : 264—78.
Dr. phil. Hugo Ephraim : Über die Entwicklung der Webete chnik und ihre Verbreitung ausserhalb Europas. (ism.) Ért. 1905 : 323—4.
Vorgeschichtliche Fischereigeräte und neuere Vergleichstücke. (ism.) Ért. 1905 : 324—5.
Tarczai György : A sóvári csipke. (ism.) Ért. 1905 : 325.
Divald Kornél : Sáros-vármegye szövött emlékei. (ism.) Ért. 1905 : 325—6.
Egy-két szó a „duga" halászó mód kaukázusi és magyar analógiájához. Ethn. 1905 : 290—3.
Az emberiség faji felosztásáról. FK. 1905 : 22—24.
A gájók (őslakosság) Szumatra szigetén. FK. 1905 : 70—71.
Korják-indián ethnologikus egyezések. FK. 1905 : 375—6.
Koponyalékelés (trepanatio) Boliviában. FK. 1905 : 376—7.
A Turán környéki régészeti ásatásokról belső Ázsiában. FK. 1905 : 378—9.
Japán megítélése Európában. FK. 1905 : 404—5.
A pueblo indiánokról. FK. 1905 : 405—6.
Bastian Adolf. FK. 1905 : 407—8.
Tippu-tip. FK. 1905 : 418.
Dr. Semayer Vilibald : Az ember faji sajátságai. (ism.) FK. 1905 : 427—8.
Zichy Jenő gróf : Harmadik ázsiai utazása. V. k. (ism.) FK. 1905 : 428—9.
Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Bp., 1906. Hornyánszky V. VI., 330 8°.
Somogy-tolnai ködmenek. Ért. 1906 : 34—43.
Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye. (ism.) Ért. 1906 : 76.
Barlanglakások Borsod vármegyében. Ért. 1906 : 216—7.
U. T. Sirelius : Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern. (ism.) Ért. 1906 : 278—89.
Magyarország szines néprajzi térképei két új atlaszunkban. (ism.) Ért. 1906 : 289—91.
R. Meringer : Das deutsche Haus und sein Hausrat. (ism.) Ért. 1906 : 291—2.
Boldisár Kálmán : Tájékoztató népéleti tárgyakat gyüjtők számára.(ism.) Ért. 1906 : 292.
Kihalófélben lévő népek Német-Uj-Guinea körül. FK. 1906 : 24—27.
Kultúrakörök és kultúrarétegek Afrikában. FK. 1906 : 434—40.
Törpe népekről. Természettud. Közl. 1906 : 680—6.
Burgundia, Kandia. Nyr. 1906 : 234.
Néhány adat Bánffyhunyadnak és környékének népies építkezéséhez. Ért. 1907 : 50—70.
A szibériai folyók elhalásáról. FK. 1907 : 37.
A földevésről. Természettud. Közl. 1907 : 129—32.
A szibériai mammut tápláléka. Természettud. Közl. 87. pótk. 1907 : 80.
Villi Pessler : Das altsächsische Bauernhaus in seiner geographischen Verbreitung. (ism.) Ért. 1908 : 220—1.
A magyar szent korona országainak néprajzi iskolai fali térképe 1 : 600.000. Bp., 1909. Magyar Földrajzi Intézet.
Magyarázat a magyar szent korona országainak néprajzi iskolai fali térképéhez. Bp., 1909. A Magyar Földrajzi Intézet kiad. 20 l. 8°.
Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn und in seinen Grenzgebieten. (ism.) Ért. 1909 : 55—60.
Anton Dachler : Die Ausbildung der Beheizung bis ins Mittelalter. (ism.) Ért. 1909 : 60—61.
Dr. M. Haberlandt : Völkerkunde. (ism.) Ért. 1909 : 61—62.
Bellosits Bálint : Útmutató néprajzi tárgyak gyüjtésére. (ism.) Ért. 1909 : 62.
Tűzi kutyák a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályából. Ért. 1909 : 78—89.
Dr. Theodor Koch-Grünberg : Anfänge der Kunst im Urwald. — U. a. : Südamerikanische Felszeichnungen. (ism.) Ért. 1909 : 118—21.
A magyar paraszтház. (ism.) Ért. 1909 : 121—2.
Folyóiratok szemléje. (ism.) Ért. 1909 : 122—6.
A középamerikai indiánus törzsek jövőjéről. FK. 1909 : 72—77.
Fédel. MNy. 1909 : 324.
Suppan Alexander : A fizikai földrajz alapvonalai. 4. átdolgozott és javított kiadás. Fordította Bátky Zsigmond, Kogutowicz Károly és Littke Aurél. Bp., 1910—[1911]. Kertész József. 2 köt. VII, 423 l., 17 tkp., V, 425—870 l., 3 tkp. 8°.
Heikel Axel O. : Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen und in Setukesien. (ism.) Ethn. 1910 : 59—60.
Szmik Antal : Gizella királyné hímzőiskolája. (ism.) Ethn. 1910 : 60—62.
A hajítófához. Ethn. 1910 : 229—31.
A zsugorított temetkezésről. Természettud. Közl. 1910 : 127—35.

Adatok a fehér gyászviselethez. Ethn. 1911 : 33—40, 101—5.
Földrajzi Közlemények 1913—19 évf. Szerkesztik Bátky Zsigmond és Littke Aurél.
Turán. FK. 1913 : 347.
Magyar néprajzot a magyar középiskolában. FK. 1913 : 578—9.
Közép-Brazilia természeti népei között. A második Singu-expedició (1887—1888) útjának vázolása és eredményei. Irta von der Steinen Károly dr. Átdolgozta —. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Bp., (1914). 275 l., 11 t., 3 tkp. 8°.
Népiskolai atlasz a III. osztály számára. Tervezték dr. Bátky Zsigmond, dr. Kogutowicz Károly, dr. Littke Aurél. Bp., 1914. 8°.
Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1915. évre. Szerk. Kogutowicz Károly és Bátky Zsigmond. Kiadja a Magyar Földrajzi Intézet. Bp., 1914.
Die Fortschritte der Anthropogeographischen Erforschung Österreichs. (ism.) FK. 1914 : 61—2.
Direktor H. Fischer und Prof. F. Lampe : Erdkunde und deutsche Schule. (ism.) FK. 1911 : 68—74.
Rudolf Kmunke : Quer durch Uganda. (ism.) FK. 1914 : 235.
Lehrplan für den erdkundlichen Unterricht. (ism.) Fk. 1914 : 320—3.
A „szines" veszedelem az É. Egyesült Államokban. FK. 1914 : 446—8.
Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1916. évre. Szerk. —. Magyar Földrajzi Intézet. Bp., 1915.
A háború és a jövő földrajzoktatása. Zsebatlasz 9—16. l.
Déli határaink és balkáni érdekeink. Zsebatlasz 32—39. l.
Olaszország és az Osztrák és Magyar Monarchia. Zsebatlasz 40—48. l.
Ellenségeink országfelosztó tervei. Zsebatlasz 163. l.
Herman Ottó. FK. 1915 : 39—40.
A mazur tóvidék. FK. 1915 : 136—9.
Románia gazdasági fejlődése az utolsó ötven év alatt. FK. 1915 : 246—8.
La regione Veneta e le Alpi nostre, dalle fonti dell' Adige al Quarnaro. (ism.) FK. 1915 : 248—51.
Die Karpathen als Kriegsschauplatz. (ism.) FK. 1915 : 251.
Dr. Ajtay József : A nemzetiségi kérdés. (ism.) FK. 1915 : 251—3.
Földrajz-statisztikai adatok Horvát-Szlavonországról. FK. 1915 : 293—306.
Die Grenzmarken des europäischen Russlands, ihre geographische Eigenart und ihre Bedeutung für den Weltkrieg. (ism.) FK. 1915 : 315—6.
Magyar Adria-könyvtár. FK. 1915 : 316—7.
Prof. Dr. Albrecht Penck : Von England festgehalten. (ism.) FK. 1915 : 319.
Bulgária. FK. 1915 : 321—32.
R. Sieger : Die geographischen Grundlagen der österr.-ungarischen Monarchie. FK. 1915 : 367—9.
A megvédelmezett osztrák és magyar monarchia. FK. 1915 : 379—84.
Oroszország és a tengerszorosok. FK. 1915 : 387—9.
A nemes angolok s egy német kutató Uj-Guineában. FK. 1915 : 390.
A párisi és londoni földrajzi társaság háborús ülései és világfelosztó tervei. FK. 1915 : 390—1.
Orosz-svéd vasúti összeköttetés. FK. 1915 : 391—2.
Uj orosz vasútvonalak Szent Pétervárról a Fehér-tenger és Kola-félsziget felé. FK. 1915 : 392.
Néhány megjegyzés Prinz Gyula válaszára. FK. 1915 : 402—15.
Cholnoky Jenő : Az erdélyi szorosok földrajzi, történeti és hadászati jelentősége. (ism.) FK. 1915 : 415.
Paul Hundsdörfer gen. Hunfalvy. FK. 1915 : 466.
Transzafrikai összeköttetés. FK. 1915 : 466.
Felelet Prinz Gyula válaszára. FK. 1915 : 467—9.
Külügy-Hadügy II. évf. (ism.) FK. 1915 : 492.
Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1917. évre. Szerk. —. Magyar Földrajzi Intézet. Bp. 1916.
A Duna-kérdés. Zsebatlasz 7—17. l.
Városaink területe és lélekszáma. Zsebatlasz 25—32. l.
Montenegro és Albánia. Zsebatlasz 49—58. l.
A vasútvonalak uralkodó vágányszélességei Földünkön. Zsebatlasz 107. l.
Népiskolai atlasz az V., VI. osztály számára. Terv. Bátky Zsigmond, Kogutowicz Károly, Littke Aurél.
Felföld-e vagy Felvidék. Láthatár-e vagy látóhatár, FK. 1916 : 48—9.

Olaszország gyarmatai. FK. 1916 : 51—53.
Kelet-Galicia gazdasági jelentősége Ausztria szempontjából. FK. 1916 : 133—4.
Románia gabonatermelése 1915-ben. FK. 1916 : 134.
A görög fajtájú lakosság száma. FK. 1916 : 135.
A Németbirodalom földrajzi alapjai. FK. 1916 : 274—5.
Békés és Máramaros megye népsűrűsége. FK. 1916 : 275—6.
A Nándorfejérvár szó eredete. FK. 1916 : 278.
A balkáni vonat menetsebessége. FK. 1916 : 278—9.
A szerbiai zadruga. FK. 1916 : 279—80.
Gyapottermelés Macedoniában. FK. 1916 : 280.
A központi hatalmak román gabonavásárlása. FK. 1916 : 280.
Lengyel helynevek elnémetesítése Posenban. FK. 1916 : 280—1.
Irország lakossága. FK. 1916 : 281.
Mezopotámia petróleumtelepei. FK. 1916 : 283.
Lóczy Lajos : Az Alföld mélységeiről. Minő természeti kincseket rejtenek magukban? FK. 1916 : 284—5.
Litvánia és a litván problémák. FK. 1916 : 343—5.
Perzsia gazdasági és közlekedési viszonyai. FK. 1916 : 345—8.
A Duna-kérdés. FK. 1916 : 348—9.
Osztrák balkáni expedició. FK. 1916 : 349.
A „Landeskundliche Kommission beim General-Gouvernement Warschau" előzetes jelentése. (ism.) FK. 1916 : 349.
Montenegro gazdasági viszonyai. FK. 1916 : 349—50.
Poroszország lápművelése. FK. 1916 : 350.
Az északeurópai tengerek halászati jövedelme. FK. 1916 : 350.
Az angol szénkivitel válságos helyzete. 1916 : 351—2.
A Bagdadi-vasút. FK. 1916 : 352.
Új gyapotvidék egyiptomi Szudánban. FK. 1916 : 353.
Hawai polgári lakossága 1915. julius 1-én. FK. 1916 : 354.
Az Egyesült Államok külkereskedelme. FK. 1916 : 354.
Argentina külkereskedelme. FK. 1916 : 354.
Rudolf Brandsch : Die Lage der deutschen in Ungarn. (ism.) FK. 1916 : 356—7.
Bonkáló Sándor dr. : A szlávok, a szláv népek és a szláv kérdés ismertetése. (ism.) FK. 1916 : 357.
Magyar Etymológiai Szótár. (ism.) FK. 1916 : 358.
Melich János : Barcza, Barczaság, Bárcza. (ism.) 1916 : 358—9.
Kriegstagung deutscher Dozenten der Geographie in der Osterwoche 1916 in Heidelberg. (ism.) FK. 1916 : 414—7.
Földünk népessége. FK. 1916 : 417.
Shackleton transzarktikus expedíciója. FK. 1916 : 417—8.
Mezopotámia mezőgazdasági állapota. FK. 1916 : 418—20.
Dr. Alfred Hettner : Russland. Eine geographische Betrachtung von Volk, Staat und Kultur. (ism.) FK. 1916 : 420—1.
Fr. Wetterhoff : Finnland im Lichte des Weltkrieges. (ism.) FK. 1916 : 421—2.
R. Langenbeck : Welchen Nutzen kann der erkundliche Unterricht aus dem grossen Kriege ziehen? (ism.) FK. 1916 : 422—3.
Dr. Bezdek József : Néhány szó a földrajztanításhoz. (ism.) FK. 1916 : 423—4.
Az Egyesült Államok és Földünk legforróbb vidéke. FK. 1916 : 457—8.
Nyugatszibíria új kiviteli útvonala. FK. 1916 : 458.
Petróleumforrások Ausztráliában. Platinabánya Németországban. FK. 1916: 458—9.
A balkáni államok ásványkincsei. FK. 1916 : 459.
Görögország közgazdasága. FK. 1916 : 459—60.
Románia terméseredménye 1915-ben. FK. 1916 : 460—1.
Földünk vasúthálózatának kilometrikus gyarapodása 1909—1913. között. FK. 1916 : 4°1—3.
Földünk vasúthálózata 1913 végén. FK. 1916 : 4°3—4.
A leghosszabb telefonvezeték. FK. 1916 : 464.
Az egyes országok tengeri hajóállománya 1915 július 1-én. FK. 1916 : 464.
A fontosabb államok széntermelése millió tonnákban. FK. 1916 : 465.
A fontosabb államok nyersvas termelése 1860-ban stb. FK. 1916 : 465.
R. Kjellén : Die politische Probleme des Weltkrieges. (ism.) FK. 1916 : 465—6.
Dr. Mitan Kovačević : Die Kroaten kommen. (ism.) FK. 1916 : 472.
Dr. Géza Czirbusz : Die Überbrückung der unteren Donau. (ism.) FK. 1916: 472.

Dr. Géza Czirbusz: Die geographische Lage Ungarns. (ism.) FK. 1916: 473.
R. Sieger, O. Weber und H. Rauchberg: Österreichische Vaterlandskunde. (ism.) FK. 1916: 473.
Dr. Dietrich Schäfer: Karte der Länder und Völker Europas. (ism.) FK. 1916: 474.
R. Gradmann: Schwäbische Städte. (ism.) FK. 1916: 527—8.
Dr. Th. Arldt: Die territorialen Ansprüche Rumäniens und ihre völkische und wirtschaftsgeographische Grundlagen. (ism.) FK. 1916: 529—30.
Az „Ukrán ia" és a politikai földrajz. FK. 1916: 530—1.
Über Verbreitung und Herkunft der Serben. (ism.) FK. 1916: 532.
A szerbiai népszámlálás. FK. 1916: 565—6.
Dr. Rapaics Rajmund: Az alföldi erdők multjából. FK. 1916: 580—4.
Alföld. MNy. 1916: 333—4.
Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1918. évre. Szerk. —. Magyar Földrajzi Intézet. Bp., 1917.
A magyar állam vármegyéinek és thj. városainak népszaporodása az utolsó 40 év alatt. Zsebatlasz 42—48. l.
Az egységes orosz birodalom. Zsebatlasz 71—78. l.
Nyugat- és Keleteurópa küzdelme. Zsebatlasz 79—85. l.
A lengyelség földrajzi elterjedése. Zsebatlasz 91—92 l.
Elzász-Lotharingia lakossága. Zsebatlasz 92—93 l.
Írország. Zsebatlasz 93—94 l.
A nyugatindiai dán szigetek eladása. Zsebatlasz 129 l.
Dr. Stefan Rudnyckyj: Über einige Probleme der Geographie Osteuropas. (ism.) FK. 1917: 412—3.
Lux, J. A.: Ungarn. (ism.) FK. 1917: 413—4.
Wiedenfeld, K.: Sibirien in Kultur und Wirtschaft. (ism.) FK. 1917: 414.
Sapper, Karl: Österreich-Ungarn. (ism.) FK. 1917: 474—5.
Rég följegyzés az erdélyi földgázról. FK. 1917: 475.
Dr. E. Wunderlich: Handbuch von Polen. (ism.) FK. 1917: 478—9.
Romer Eugeniusz: Geograficzno-statystyeny Atlas Polski. (ism.) FK. 1917: 479.
M. Serimg: Westrussland in seiner Bedeutung für die Entwicklung Mitteleuropas. (ism.) FK. 1917: 479—80.
Fridtjof Nansen: Sibirien ein Zukunftsland. (ism.) FK. 1917: 480.
Hettner, A.: Die Geographie auf der Schule. (ism.) FK. 1917: 481—2.
Bibliotheca geographica. (ism.) FK. 1917: 482.
Freiherr von Dungern: Rumänien. (ism.) FK. 1917: 482—3.
Oberthummer, E.: Die Balkanvölker. (ism.) FK. 1917: 483.
Kólicz. MNy. 1917: 237.
Töbör és zsomboly. MNy. 1917: 299—300.
Magyarország néprajza. Klny. A magyar szent korona országainak leírása. Bp., 1918. 132—159 l. 8°.
Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1919. évre. Szerk. —. Magyar Földrajzi Intézet. Bp., 1918.
Telep és községformák hazánkban. Zsebatlasz 29—35 l.
Fa-, vályog- és kőházak elterjedése hazánkban. Zsebatlasz 43—44. l.
A Balkán félsziget néprajzának történeti kialakulása. Zsebatlasz 74—76 l.
A bomladozó orosz birodalom. Zsebatlasz 82—92 l.
Kivesző gabonaféléink. FK. 1918: 23—35.
Egy-két szó az esztergom-váczi Dunaszorulat emberföldrajzához. FK. 1918: 36—41.
Pest vármegye járásainak népnövekedése az utolsó 40 év alatt. FK. 1918: 41—43.
Osztrák-magyar partvidék. FK. 1918: 53.
Oberhummer, E.: Die Türken und das Osmanische Reich. (ism.) FK. 1918: 63—64.
Néhány vonás Fejérmegye népességének tömörüléséhez. FK. 1918: 119—28.
Atilla fő szálláshelye és palotája. FK. 1918: 128—35.
A földrajz a leány-középiskolákban. FK. 1918: 142—3.
Székesfehérvár kialakulásának és földrajzi helyzetének vázlata. FK. 1918: 198—212.
Statisztikai adatok Besszarábiából. FK. 1918: 217—8.
Túrán. (ism.) FK. 1918: 235—7.
Turistik und Alpinismus. (ism.) FK. 1918: 237.
Néhány vonás Csallóköz település-földrajzához. FK. 1918: 327—41.
Borona-ház vagy rendfa-ház. MNy. 1918: 29—31.
Magyarország néprajzi térképe település és lélekszám szerint. 1:300.000. Tervezte Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly. Bp., 1919. Magyar Földrajzi Intézet.

Névmutató Magyarország 1 : 300.000 méretű néprajzi térképéhez. Tervezte Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly. Bp., 1919. 64 l. 8°.
La Hongrie. Cartes et notions géographiques, historiques, économiques et intellectuelles. Irta: S. Bátky, Ch. Kogutowicz, A. Pécsi. Bp., 1919. 4° 48 l.
Megjegyzések az 1918. évf. VII—X. füzetéhez. (Littke Auréllal). FK. 1919 : 70.
A szerkesztők köszönete. FK. 1919 : 72.
Ideiglenes iskolai földrajzi atlasz. Szerk. Bátky Zsigmond, Kogutowicz Károly és Littke Aurél. Bp., 1920. Magyar Földrajzi Intézet.
† Dr. lóczi Lóczy Lajos. Ethn. 1920 : 124.
† Dr. Czirbusz Géza. Ethn. 1920 : 125.
Kogutowicz zsebatlasza az 1922. évre. Szerk. Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly. Bp., 1921. A M. Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának kiad. 192 l.
Magyarország térképei. Zsebatlasz 28—32 l.
Fa-, kő-, tégla- és vályogházak elterjedése. Zsebatlasz 82 l.
Bivaly. Zsebatlasz 281 l.
Méh. Zsebatlasz 282 l.
Parasztházak építőanyag szerint való elterjedése hazánkban. FE. 1921 : 35—39.
† Dr. Czirbusz Géza. FE. 1921 : 69.
Emberföldrajz és földrajzi légvárak meg szörnyszülöttek. FE. 1921 : 70—71.
A. Lipschütz : Die Aufgaben einer Ernährungsgeographie und ihr Anteil an einer „Vergleichenden Ernährungslehre". (ism.) FE. 1921 : 77—78.
Hóman B.: A székelyek eredete. (ism.) FE. 1921 : 81—82.
Melich János : Bolgárok és szlávok. (ism.) FE. 1921 : 82.
Kender és len, kukorica és burgonya elterjedése hazánkban. FE. 1921 : 107—13.
Helynévmagyarázatok. FE. 1921 : 138—41.
Magyar és francia folklore-egyezések. 1. A „vótér". Ethn. 1921 : 123—25.
Kogutowicz zsebatlasza az 1922. évre. Szerk. Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly. 2. kiad. Bp., 1922. A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának kiad. 192. l. — 3. kiad. Bp., 1924.
Magyarország néprajzi térképei a) a honfoglalás korában, b) Szent István korában, c) a tatárjárás után, d) Mátyás király korában. Zsebatlasz 71 l.
A fa-, kő-, tégla- és vályogházak elterjedése. Zsebatlasz 82 l.
Kogutowicz zsebatlasza az 1923. évre. Új sorozat, II. évf. Szerk. Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly. Bp., 1922. A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának kiad.
Anzeiger der Ethnographischen Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums. Deutscher Auszug der Quartalschrift A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Jahrgang VIII—XV (1909—16). Redigiert von —. Bp., 1922.
Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályában. Kiadja a Néprajzi Osztály. Bp., 1922. 52. l. 8°.
Helynév tarlózás. FE. 1922 : 62—64. Harap, herep, hirip. Uo. 69—70. Gerecs, Hirics. Uo. 70. Badacsony. Uo. 70. Kab-hegy. Uo. 70—71.
Néhány adalék a régi határjelzésekhez. FE. 1922 : 73.
Mulatóhegy és Csikóhegy. FE. 1922 : 164—6.
Tebeora és Pazanduk. FE. 1922 : 166—7.
Néhány vonás Fejérmegye településföldrajzához. FE. 1922 : 185—91.
Helynévtarlózások. FE. 1922 : 235—42.
„Általút" és egyéb „által"-ok. FE. 1922 : 242—3.
Passarge, S.: Erdkundliches Wanderbuch, II. Beobachtungen über Tier und Mensch. (ism.) FE. 1922 : 244.
Kogutowicz zsebatlasza az 1924. szökő évre. Új sorozat, III. évf. Szerk. Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly. Bp., 1923. A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának kiad.
Ázsia. Zsebatlasz 12—22 l., Ausztrália uo. 38—44. l., Afrika uo. 44—60 l., Amerika uo. 60—70, 76—85 l.
Kogutowicz Károly dr. Népiskolai atlasza. Bp., 1923. M. kir. állami térképészet. (Munkatársa).
Kogutowicz Károly dr. Iskolai atlasza. Bp., 1923. M. kir. állami térképészet. (Munkatársa). — 8. kiad. Bp., 1931.
Kemenesalja. FE. 1923 : 18—20.
Helynévtarlózás (Okor és Atakor. Emevcen-, Gemcse- és Lábován-tó. Harkány és Harsány. Fövény és Mészeg. Ecskend). FE. 1923 : 24—27.
Melich János : Laborc (ism.) FE. 1923 : 28.

Bernhard Hans: Falusi telepformák. (ism.) FE. 1923: 34—36.
Hennig, A.: Die Dorfformen Sachsens. (ism.) FE. 1923: 37—38.
Néhány vonás Komárommegye településtörténetéhez. FE. 1923: 49—65.
Rábaközi hímzések I. Magyar Népművészet I. Bp., 1924. III l., 17 t., 4°.
Kalotaszegi varrottasok I. Magyar Népművészet IX. Bp., 1924. IV l., 32 t., 4°.
Ujraéledő németség a szatmári ispánságban. FE. 1924: 45.
Halovány. FE. 1924: 45—46. Nomádok és numidák. Uo. 47—48. Chykuragathu. Uo. 48—50. Séd és Sió. Uo. 50—52. Számla-puszta. Uo. 52.
Lukcsics Pál: A vásárhelyi apácák története. (ism.) FE. 1924: 58.
A Kemenes-hez. A Füss-Füves-hez. Dunántúli Berettyó. Gócsér és gyolcsi földek. Forgósziget. Serfenyősziget. Löcsösi öntös. Kisecset. Egecse. Agács-puszta. Tagyon. Pratum Erkeche. Ajak. Türe. Gyánt. Ágerdő. Ondód. FE. 1924: 120—2.
Ohat. Tejfalva. Tejed. Ér, Érd. Cinca, Concó. Karom, Koroncó. Tükrös major. FE. 1924: 122—3.
Kogutowicz Károly dr.: Térképfüzet Budapest elemi iskoláinak IV. osztálya számára. Bp., 1925. M. kir. állami térképészet. (Munkatársa).
Kogutowicz Károly dr.: Térképfüzet Budapest elemi iskoláinak V. és VI. osztálya számára. Bp., 1925. M. kir. állami térképészet. (Munkatársa).
Az egre-hez. FE. 1925: 59. Peskő. Uo. 59. Lápos. Uo. 59—60.
Kogutowicz zsebatlasza az 1926. évre. Új sorozat V. évf. Szerk. Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly. Kis Földrajzi Lexikon. Bp., 1925. A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának kiad.
A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője XVIII—XXVI (1926—34). Szerk. —.
Szarvasagancs lőportartóink ornamentikájához. Ért. 1926: 1—11.
Aratósarlók a Néprajzi Múzeumban. Ért. 1926: 75—80.
Alföldi halász nádvágók. Ért. 1926: 140—1.
Telepek és eloszlásuk Dunántúlon. (Mutatvány). A település arculata Dunántúlon. FE. 1926: 1—13.
A Szamos, Maros, Kőrös, Temes nevének eredete. FE. 1926: 60.
A Fruska Gora nevének eredete. FE. 1926: 60—61.
Fő és tő. FE. 1926: 61. Ürgeteg. Uo. 61. Üllő. Uo. 61—62. Verőfény. Uo. 62.
Zoltai Lajos: Települések, egyházas és egyháztalan falvak Debrecen város mai határában. (ism.) FE. 1926: 112.
Zoltai Lajos: Eltünt falvak és elfelejtett régi helynevek Hajdúvármegye mai területén. (ism.) FE. 1926: 112.
Csalló. FE. 1926: 123—4. Harossziget. Uo. 125. Pat és szár[illegible] azékai. Uo. 169. A Barokhoz. Uo. 169—172. Barnag. Uo. 175. A Bakonyhoz. Uo. 175. Imár-ere és Imárrét. Uo. 175. Billege. Uo. 232—233. Forna. Uo. 233. Kocs és Tekevár. Uo. 233—4. Betereg. Uo. 234—5. Simő és Vésztő. Uo. 235.
Kémény és kemence. Ért. 1927: 11—26.
Szőlőmetszőkések a Néprajzi Múzeumban. Ért. 1927: 112—3.
Ujabb adatok arató-sarlójinkhoz. Ért. 1927: 114.
Múzeumunk érdekében. Ért. 1927: 123—7.
Perecseny. FE. 1927: 120. Gödöllő. Uo. 120—1. Dalmad. Uo. 121. Cirák. Uo. 121—2. Köbölkút. Uo. 122—3. Szalómája. Uo. 123. Barcz, Barczika, Barczaság. Uo. 123—4. Kömrög. Uo. 124—5. Kocsola. Uo. 125.
Zaborski, Bogdan: O Kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu. (ism.) FE. 1927: 192.
Ürbő. FE. 1927: 195. Cselőte. Uo. 196. Kevermes. Uo. 196. Szegszárd. Uo. 196—7. Mégegyszer Meregyó. Uo. 197. Kotliba, Kátó. Uo. 197—8.
Örmény, Örményes. MNy. 1927: 215—9.
Magyar Népművészet. Bp., 1928. Irták: Viski Károly, Bátky Zsigmond, Györffy István. Kir. M. Egyetemi Nyomda. XXIII, 240 l. 4°.
L'art populaire hongrois. Bp., 1928. Irták: Ch. Viski, S. Bátky, É. Györffy. Kir. M. Egyetemi Nyomda. XXX, 240 l. 4°.
Pásztor ivópoharak, Bp., 1928. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyüjteményei VI.
Friedmann, R.: Die Habaner in der Slovakei. (ism.) Ért. 1928: 52.
Bielz, J.: Eine „Habaner"-Töpfersiedlung in Siebenbürgen. (ism.) Ért. 1928: 52.
Gavazzi, M.: Praslavenski tkalački stan i tkalačka daštika. (ism.) Ért. 1928: 52—53.
Haberlandt, A.: Vor- und frühgeschichtliche Überlieferungen im Volksbesitz der Gegenwart. (ism.) Ért. 1928: 53.
Kolosváry Gábor: A tiszai települések és a halászat. (ism.) Ért. 1928: 90.
Lebedev, N. J.: La vie populaire aux sources des rivières Désna et Oka. (ism.) Ért. 1928: 92—93.

Schultze, L.: Makedonien, Landschaften und Kulturbilder. (ism.) Ért. 1928: 93.
Pásztor ivócsanakok a Néprajzi Múzeumban. Ért. 1928: 97—105.
Paegle, Ed.: L'art populaire letton. (ism.) Ért. 1928: 122.
Bulletin du Musée National d'Ethnographie de Sophia. (ism.) Ért. 1928: 123.
Etnograficseszkii otdjel goszudarsztvennogo ruszkogo muzeja materialy po etnografii. (ism.) Ért. 1928: 123.
Publications du Musée d'Anthropologie et d'Ethnographie VII. (ism.) Ért. 1928: 123.
Festschrift zum fünfzigjährigen Bestehen des Hamburgischen Museums für Volkskunde. (ism.) Ért. 1928: 124.
A népművészetek nemzetközi kongresszusa Prágában. Ért. 1928: 127.
Kusaly. FE. 1928: 68—69. Arad = Hrad? Uo. 115—7. Sártvány. Uo. 117—8. Hibaigazítás. Uo. 118. Laikusok évadja. Uo. 204—5.
Hajdúszoboszlót is szlávok alapították? FE. 1928: 205—6.
Kökemen. FE. 1928: 206—8. Ad. Uo. 208. Bök, Bökeny. Uo. 208—9. Csanak. Uo. 209. Gaz. Uo. 209—10. Akarattya. Uo. 210. Szapár. Uo. 210—2. Eszény, Eszék. Uo. 212. Bakónak. Uo. 212. Koponyás patak. Uo. 212.
Condizioni etnografiche dell' Ungheria. Roma, 1929. Publicazioni dell' „Instituto per l'Europa Orientale. II. Serie XVIII. 37 l., 32 t., 1 tkp. 8°.
Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyüjteményeiben. Bp., 1929. 78 l., XXXII t. 8°
Földól és tüzelősól. Ért. 1929: 11—15.
Akna és ablak. Ért. 1929: 15—18, 45—48.
Régi följegyzésekből. Ért. 1929: 25.
Geramb, V.: Volkskunde der Steiermark. (ism.) Ért. 1929: 28.
Miller, A.: Survivance de formes anciennes au Daghestan. Vase en bois. (ism.) Ért. 1929: 29.
Le Coq, A.: Von Land und Leute in Ostturkistan. (ism.) Ért. 1929: 30.
Honnan került a „kályhás szoba" Boszniába? Ért. 1929: 49—51.
A „karospad"-hoz. Ért. 1929: 51.
Fettich Nándor: A zöldhalompusztai szkíta lelet. (ism.) Ért. 1929: 58.
Václavik, Ant.: Podunajska dedina v Československu. (ism.) Ért. 1929: 59—60.
Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat. (ism.) Ért. 1929: 60.
Manninen, I.: Übersicht der ethnographischen Sammelarbeit in Eesti. (ism.) Ért. 1929: 60.
Toivonen, Y. H.: Über Alter und Entwicklung des Ackerbaus bei den finn.-ugr. Völkern. (ism.) Ért. 1929: 60.
Glasznik etnogr. muzeja u Beogradu. (ism.) Ért. 1929: 60.
Weigand, G.: Ethnographie von Makedonien. (ism.) Ért. 1929: 60.
Marco Polo: Am Hofe des Grosskhans. (ism.) Ért. 1929: 60.
Karutz, R.: Atlas der Völkerkunde. (ism.) Ért. 1929: 60—61.
Mészöly G.: Mióta lovas nép a magyar? (ism.) Ért. 1929: 119—21.
Solymossy Sándor: Bevezetés a néptudományba. (ism.) Ért. 1929: 121.
Szabó Kálmán: XIV. sz.-beli alföldi magyar konyha tárgyi emlékei. (ism.) Ért. 1929: 121—2.
Geramb, V.: Ein Beitrag zur Geschichte der Walkerei. (ism.) Ért. 1929: 124.
Fischer, Adam: Zarys etnograficzny wojewodztwo pomorskiego. (ism.) Ért. 1929: 124.
Byhan, A. und Krohn, E.: Das Kunstgewerbe der Völker Nord-, Mittel- und Vorderasiens. (ism.) Ért. 1929: 124.
Giese, W.: Über portugesische Brunnen. (ism.) Ért. 1929: 124.
Donner, Kai: Quelques traîneaux primitifs. (ism.) Ért. 1929: 124—5.
Sprygin, N. I.: Die Kleidung der Mordwinen-Moksha usw. (ism.) Ért. 1929: 125.
A székesfehérvári múzeum megnyitása. Ért. 1929: 127.
Deutsche Siedlungsforschungen. (ism.) FE. 1929: 37—8.
Hajdúszoboszló nevének eredete. FE. 1929: 40—41.
Rákos-Palota. FE. 1929: 41.
Áron-morvajo, Barci fok, Bűt ere, Kenyere ér és Kollan tó. FE. 1929: 41.
Halmazlalu. FE. 1929: 41—42.
Táp, Tápió. FE. 1929: 43—44. Sarol, Bozol, Borol, Kondakor. Uo. 44. Kösüly folyás. Uo. 44—45. Csipkerek. Uo. 45. Tördemicz. Uo. 45. Tolna. Uo. 98—99. Kajdacs, Kajmád. Uo. 99. Iriny. Uo. 99. Bozolnok. Uo. 99—100. Kapolnak. Uo. 100—1. Bacsak Elon. Uo. 100. Barok. Uo. 189. Andocs. Uo. 189—90. Jutas. Uo. 190. Csákberény. Uo. 190—1. Mégegyszer Kevermes. Uo. 191—2. Ötömös. Uo. 192. Bas. Uo. 192—3. Bezered. Uo. 193—4. Cseke. Uo. 194. Jégháza és Bozók. Uo. 194—5. On és származékai. U. o. 195—7. Ok, Ugocsa. Uo. 248—9. Jóka. Uo. 249—50. Torna. Uo. 250—1. Ballony. Uo. 251. Porcsalma. Uo. 251. Gyarak. Uo. 251.

Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. (ism.) FE. 1929: 291.
Esegvár. FE. 1929: 295. Agostyán. Uo. 295—6. Kap és származékai. Uo. 296. Gelemér. Uo. 296—7. Gecs. Uo. 297—8. Ollóság, Kecskedága. U.o. 298—9.
Kecskemét. NNy. 1929: 38—39. Ködszállás, Domahida, Tomaj. Uo. 40—41. Bugac. Uo. 107—8. Bia és Bega. Uo. 298—300.
A magyar sátor és emlékei. Ért. 1930: 1—14.
Fettich, N.: Bronzeguss und Nomadenkunst. (ism.) Ért. 1930: 56.
Ecsedi István: A bolgárok földjén. (ism.) Ért. 1930: 60.
Cs. Sebestyén K. dr.: Szuszék. (ism.) Ért. 1930: 60.
Hämäläinen, A.: Die Badestuben der Tšeremissen und Syrjänen. (ism.) Ért. 1930: 61.
Moszyński, K.: Ethnographische Studien in Ostpolen. (ism.) Ért. 1930: 61.
A magyar ház eredetéhez. Ért. 1930: 65—83.
Deutsch-ungarische Heimatsblätter. (ism.) Ért. 1930: 102.
Flor, Fritz: Zur Frage des Rentiernomadismus. (ism.) Ért. 1930: 102—3.
Eesti Rahva Muuseumi Astaraamat V. (ism.) Ért. 1930: 103.
Oelmann, Fr.: Hausurnen oder Speicherurnen. (ism.) Ért. 1930: 103.
Frankowski, Eugenjusz: Hackenpflüge in Polen. (ism.) Ért. 1930: 103.
Wörter und Sachen XII. (ism.) Ért. 1930: 104. Zeitschrift für Volkskunde. (ism.) Uo. 104. Glasnik-Sarajevo. (ism.) Uo. 104. Izvesztija-Szofia. (ism.) Uo. 104.
† Kovách Aladár. Ért. 1930: 111.
Magyar tűzhelyek és háztípusok. Ért. 1930: 113—37.
Volt-e tűzhely a magyar paraszthéz előtt? Ért. 1930: 150—3.
Viski Károly dr.: Gravures sur bois populaires roumaines de Transylvanie. (ism.) Ért. 1930: 155.
Dr. Csűry Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról. (ism.) Ért. 1930: 156.
Ethnologica IV. (ism.) Ért. 1930: 156.
Lud slowianski I. (ism.) Ért. 1930: 156.
Gavazzi: Az ősszláv guzsalytípus. (ism.) Ért. 1930: 156—7.
Gavazzi: A szán alkalmazása temetések alkalmával. (ism.) Ért. 1930: 157—8.
Zeitschrift für Ethnologie 1927—28. (ism.) Ért. 1930: 159.
Ugorok lovas multjáról. Ért. 1930: 162—4.
Tarnóka, Kökényes. FE. 1930: 76—78. Maladnok. Uo. 78. Kormun és Kurmur-halastó. Uo. 79. Tusa. Uo. 144—5. Irgocs patak. Uo. 145—6. Gencs. Uo. 146.
A Fertő nyugati oldalának településtörténete a helynevek alapján. FE. 1930: 198.
Brassó. Győr megyében. FE. 1930: 198—9. Tuskánca. Uo. 199. Homok. Uo. 199—200. Ibafa. Uo. 200—2. Dad. Uo. 202.
Fodor Ferenc: Egy palócfalu életrajza. (ism.) FE. 1930: 320.
Strömpl Gábor: Helyneveink vízrajzi szókincse. (ism.) FE. 1930: 321.
Kak. FE. 1930: 327—9.
Zarándok, Benedek, Rendek. FE 1930: 329—31.
Kecskemét Győr megyében. FE. 1930: 331—2.
Brassó Mátyusföldön. FE. 1930: 332.
Batonya. MNy. 1930: 124. Bivaly. Uo. 125. Daku, daku-ködmen. Uo. 189—91.
Kecskemét és Kecskeszáraz. (Észrevételek Pais Dezső „Kecskemét" cikkére). Szeged, 1930. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára IV. 11. sz. 24 l. — Ugyanaz: NNy. 1930: 254—75.
A székesfehérvári Kecskeméthez. MNy. 1930: 209—10.
A magyar „szék" eredetéhez. Ért. 1931: 31—34.
A magyar „asztal" eredetéhez. Ért. 1931: 34—7.
Passek, A. és Latyne, B. A.: Sur la question des „kamennye baby". (ism.) Ért. 1931: 38.
Paret, O.: Die Einbäume im Federsee und im übrigen Europa. (ism.) Ért. 1931: 38.
A magyar „szoba" történetéhez. Ért. 1931: 76—79.
A magyar „konyha" történetéhez. Ért. 1931: 80—81.
A „gógány" eredetéhez. Ért. 1931: 81—83.
A debreceni varjúfogáshoz. Ért. 1931: 85.
A „tűzhely a ház előtt"-höz. Ért. 1931: 85.
Bihari János: Putra, putri. (ism.) Ért. 1931: 85—86.
Cs. Sebestyén Károly: Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban. (ism.) Ért. 1931: 86.
Viski Károly: A magyar Skansen. (ism.) Ért. 1931: 86.
Murko, M.: Zur Geschichte der Heugabel, slav.: vidly. (ism.) Ért. 1931: 86.
Fejel (cervical). Ért. 1931: 128—30.
Gróf Zichy István: Mióta lovas nép a magyar? (ism.) Ért. 1931: 131.
Viski K.: Die ethnographische Tätigkeit in Ungarn. (ism.) Ért. 1931: 131.

„Felnémet" vagy „álfelnémet" magyar ház? Ért. 1931: 169—73.
A magyar kengyel eredetéhez. Ethn. 1931: 87—90.
Ugorok „juhászata". Ethn. 1931: 90—1.
Kuruglya és kocsorba. Ethn. 1931: 124—8.
Karaszó rét. NNy. 1931: 208.
Csura. NNy. 1931: 118—9.
A „pest"-hez. Ért. 1932: 29—33.
Mégegyszer „felnémet" vagy „álfelnémet" magyar ház? Ért. 1932: 130—5.
Kőbevájt házak. (Egy kis helyreigazítás). FK. 1932: 181.
A magyar istálló (ól) eredetéhez. NNy. 1932: 1—6.
Van-e „Kecskemét dűlő" Győrszentiványon. MNy. 1932: 62—3.
A magyarság néprajza I. k. Bp. [1933] c. műben: Táplálkozás. 37—123 l. Építkezés, 124—245 l. Fűtés. 287—304 l. Mesterkedés. 305—380 l.
„Tülök" szavunkhoz. Ért. 1933: 36—38.
„Felkopik az álla". Ért. 1933: 38—40.
„Kövesztení". Ért. 1933: 40.
„Van mit aprítani a tejbe". Ért. 1933: 41.
Fentő és katka szavunk etimológiájához. Ért. 1933: 42—43.
Mulatóerdő, Nyugalomasztal, Gomboskert. Ért. 1933: 43—44.
Macskavárta. Ért. 1933: 45.
Dorikályha, szemes kályha. Ért. 1933: 88—89.
Tárgyi néprajzi feladataink és Akadémiánk. Ethn. 1933: 15—21.
„Gyöngyösbokréta". Ethn. 1933: 179—80. (A „Magyarság" 1933 szept. 7. számából).
Palé. NNy. 1933: 31—33. Katymáz. Uo. 117. Korczánd. Uo. 117—8. Kács, Kácsfalu. Uo. 171—2.
Házvidékek és kultúrmozgalmak Kelet-Középeurópában. (Bruno Schier könyvéről). Ért. 1934: 17—26.
Tiszaháti tőkéskapu. Ért. 1934: 45—47.
A „kucik" és „pocik" eredetéhez. Ért. 1934: 53—56.
Három tárgynévmagyarázat. (Bugyli-bicska. Cikó. Kunyhó.) Ért. 1934: 108—11.
Észtország tárgyi néprajza (I. Manninen könyve). Ethn. 1934: 85.
II. Géza, IV. Béla és a magyar urak székei. (Válasz Cs. Sebestyén Károlynak). NNy. 1934: 141—4.
Csicsó és társai. NNy. 1934: 190—5.
Alföldi kandallós istálló és ősi magyar tűzhelyes ház. NNy. 1934: 8—13.
Kóci Boris. Szegedi Füzetek. 1934: 301—4.
Baláca. MNy. 1934: 325.
Tárgynévmagyarázatok. Ért. 1935: 10—18.
Helynévgyűjtés és Jankó János. Ért. 1935: 18—19.
A magyar kamara eredetéhez. Ért. 1935: 119—21.
Hintze, K.: Geographie und Geschichte der Ernährung. (ism.) FK. 1935: 88.
Helynévmagyarázatok. FK. 1935: 221—6.
Explication de noms de localité hongrois. FK. 1935: 225 6.
A honfoglaló magyarság hajléka. Földgömb 1935: 201—12.
Köpü, köpülés. NNy. 1935: 101—3.
Libicke és palóka. NNy. 1935: 219—21.
Dudvág. MNy. 1935: 54—56. Bincselődik. Uo. 186—7. Bőgőgereblye. Uo. 265. Cepölék, celőke. Uo. 329.
Dikó és vasaló. Debr. Sz. 1935: 186.
Csörge, csőröge, csöröklő, hőrész, herőce. Debr. Sz. 1935: 376—9.
Tárgynévmagyarázat. Ért. 1936: 99—108.
Egy-két adalék a „szoba" (kemence) történetéhez. Ért. 1936: 108—9.
Mégegyszer „puplika". Ért. 1936: 113—8.
Munkácsi Bernát: Ősi magyar szerszámnevek. (ism.) Ért. 1936: 137.
Dr. Szabó Kálmán: Kecskeméti tanyák. (ism.) Ért. 1936: 143—4.
Tárgynévmagyarázatok. Ért. 1936: 154.
Szabó K.: Kecskemét th. város múzeuma. (ism.) Ért. 1936: 158.
N. Sebestyén I.: Az urali nyelvek régi halnevei. (ism.) Ethn. 1936: 116—7.
Ulbrich K.: Siedlungsformen des Burgenlandes. (ism.) Ért. 1936: 117—9.
Vilkuna K.: Zur Geschichte der finnischen Sicheln. (ism.) Ethn. 1936: 230—1.
Az ormánsági lakóház kialakulásának kérdéséhez. Ethn. 1936: 262—8.
Két érdekes vasi tájszó. Vasi Sz. 1936: 4—7.
Hely- és tárgynévmagyarázatok. Vasi Sz. 1936: 233—8.

Halászati tárgynévmagyarázatok. Debr. Sz. 1936: 139—43.
Csántér, Csótár. MNy. 1936: 120.
Cserepcsik. MNy. 1936: 194—5.
Szómagyarázatok. Nyelvtud. Közl. 1936: 43—50.
Tárgynévmagyarázatok. Ért. 1937: 71—84.
A magyar konyha története. Ért. 1937: 183—99.
Ragfa és szarufa. Ért. 1937: 340—5.
† br. Wlassics Gyula. Ért. 1937: 242—3.
Csűry Bálint: Szamosháti szótár. (ism.) Ért. 1937: 213.
Wichmann, Yrjö: Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó und des Hétfaluer Csángódialektes usw. (ism.) Ért. 1937: 214.
Palotay Gertrúd: Les influences turques dans la broderie hongroise. (ism.) Ért. 1937: 214—5.
Hämäläinen, A.: Beiträge zur Geschichte der primitiven Bienenzucht bei den finnisch-ugrischen Völkern. (ism.) Ért. 1937: 220—1.
Byhan, A.: Beitrag zur Volkskunde der Gagausen. (ism.) Ért. 1937: 225.
Krohn, E.: Über Geschichte und Verbreitung des Filigrans. (ism.) Ért. 1937: 225.
Krohn, E.: Dorf, Haus und Hof der Gagausen in Bulgarien. (ism.) Ért. 1937: 225—6.
Magyar folyóiratok szemléje. (ism.) Ért. 1937: 231—3.
Zsirai Miklós: Finnugor rokonságunk. (ism.) Ért. 1937: 449—52.
Schier, Br.: Zur Lösung der Speicherfrage. (ism.) Ért. 1937: 461—4.
Dr. Zoltai Lajos: Vázlatok a debreceni régipolgár házatájáról. A lakóház belseje. (ism.) Ért. 1937: 446.
Haberlandt, Arthur: Probleme und Aufgaben der deutsch-ungarischen Volksforschung. (ism.) Ért. 1937: 481.
A lebbencshez. Ethn. 1937: 79—81.
Tárgynévmagyarázati adalékok. Ethn. 1937: 289—301.
Szaplányos folyás. Vasi Sz. 1937: 188—9.
Temérdekhegy, Vashegy, Erőshegy. Vasi Sz. 1937: 215—20.
Helységneveink eredete. Földgömb. 1937: 60—68.
Vízneveink eredete. Földgömb. 1937: 228—33.
Bőgőgereblye. MNy. 1937: 115—7.
Cserepcsik. MNy. 1937: 194—5.
Ujabb adatok a magyar tűzikutyához. Ért. 1938: 1—11.
Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. (ism.) Ért. 1938: 112—4.
Gavazzi, M.: Der Aufbau der kroatischen Volkskultur. (ism.) Ért. 1938: 117—20.
Tárgynévmagyarázatok. Ért. 1938: 236—43.
Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. (ism.) Ért. 1938: 333—5.
Vasi Szemle 1938. (ism.) Ért. 1938: 343—4.
Tárgynévmagyarázati adalékok. Ethn. 1938: 209—12.
Dudancs, dudulló, dödölle. Ethn. 1938: 416—20.
Das ungarische Bauernhaus. Ung. Jb. 1938: 247—62.
Csilsátor. MNy. 1938: 172—3.
Csörőkosár. MNy. 1938: 173—4.
Békarokka. Vasi Sz. 1938: 208—12.
Magyar folyóiratok szemléje. (ism.) Ért. 1939: 81—87.
Helbok, A.: Haus und Siedlung im Wandel der Jahrtausende. (ism.) Ért. 1939.
Baksál stb. Ethn. 1939: 154—9.*

* Bátky Zsigmond irodalmi dolgozatainak ez a jegyzéke nem kimerítő teljességű. Alkalmilag majd még teljesebbé igyekszünk azt tenni. Helykímélés céljából — minthogy az itt felsorolt cikkek és munkák száma hetedfélszázra rug — az egyazon folyóiratban kiadott kisebb helynév- és szómagyarázatokat gyakran folytatólagos sorban, összesítve közöljük. Folyóirat-rövidítéseink: Ért. = A Néprajzi Múzeum Értesítője, Ethn. = Ethnographia, FK. = Földrajzi Közlemények, FE. = Föld és Ember, NNy. = Népünk és Nyelvünk, MNy. = Magyar Nyelv.

† szigeti és nádudvari Györffy István dr.
1884—1939.

Fájdalmasan sujtott mindnyájunkat a váratlan hír 1939. október 3.-án a magyar néprajz tudós vezéralakjának hirtelen elhunytáról. Pótolhatatlan veszteség érte ezzel a magyarság tudományát, elsősorban az utóbbi évtizedekben lendületnek indult néprajz-tudományunkat, amit olyan példás magyar lélekkel szolgált. A magyar népéletet szemtőlszembe ismerő, világoslátású tudós volt ő. Senki nála különben nem látta a magyarság etnikai helyzetét és a néprajz magyar problémáit s szeretni sem szerette népünket senki jobban nála. Ez a népismeret és szeretet töltötte be egész életét, írásait, tudós munkáját, törekvéseit és nevelő szándékait. Tele volt gondolatokkal, meglátásokkal, meleg érzésekkel, amiből gazdagon árasztott munkatársaira, tanítványaira is. Minden törekvésével rajta volt, hogy gondolatai, meggyőződései, tanításai tanítványaiban jó talajba kerüljenek.

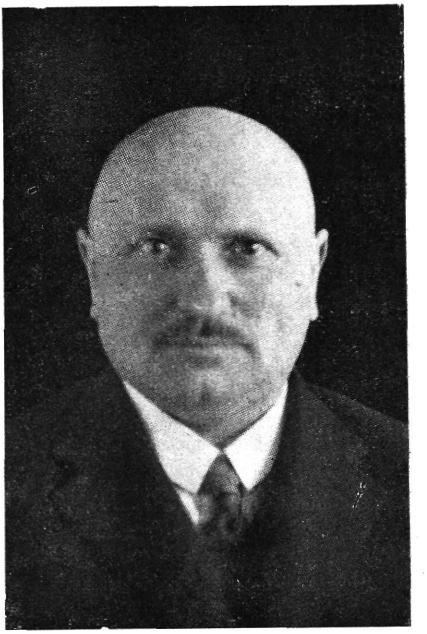

Tanítványaiban önzetlenül, szeretettel építgette a jövendő magyar néprajz tudományát, ahogy e téren tennivalóit életcéljaként elgondolta. Erre a tanító, tudósnevelő munkára áldozta életének legjavát. Ebben telt minden öröme. Nyugtalan szelleme mindenkor készen állott arra, hogy a rátermetteket lelkesítse, feladatokkal, útmutatásokkal ellássa. Magyar hitet tenni jártunk hozzá.

Megkülönböztetett figyelemmel fogadta szaktudományunk és olvasóközönsége minden könyvét és tanulmányát, melyek nemcsak a tudóst, de a lelkes magyar olvasót is közvetlenül ragadták meg világos, egyszerű, szabatos nyelvükkel.

Tudományos pályafutása településföldrajzi tanulmányaival kezdődött. A kolozsvári és budapesti egyetemen szerzett természettudományi iskolázottságával mestere Cholnoky Jenő irányításával fordult a földrajz felé. De ösztöne, érdeklődése egyre bennebb vonzotta a magyar népi problémák világába, amelyet végül élethivatása egyetlen tárgyául tűzött ki magának. Része volt ebben másik mesterének Bátky Zsigmondnak is, aki ugyancsak a földrajzi módszerek alkalmazásában kalauzolta s a néprajzi jelenségek történeti-fejlődési szemléletének alkalmazásában irányította. Nem vette át azonban mesterének kissé túlzóan kételkedő kritikai szemléletét. Erre egyénisége nem is volt alkalmas, vagy helyesebben : nem erre volt legalkalmasabb, nem erre volt hivatott. Ezt tudván tudta s nem szivesen hatolt olyan sűrűségbe, ahol útat téveszthetett. Nemcsak elvül hirdette, hogy az elméletek mulandók, rövid éle-

tűek s csak a tapasztalatokon nyugvó megállapítások maradandók, hanem e szerint cselekedett is. Ennek az elvnek megfelelően világított bele a magyar települések és néprajzi jelenségek kérdéseibe addig a határig, ameddig e józan elve szerint tudása lámpájával elvilágíthatott.

A Nagykunság és környékének népies építkezésében (Népr. Értesítő 1908—9.) kimutatta a nemzetiségi szervezet hadak szerint való csoportosulását a falukban és városokban, mint a település alapját. A Nagykuntanya című tanulmányában (Népr. Ért. 1910) elsőnek foglalkozik összehasonlító alapon a tanya eredetkérdésével. Megállapítja, hogy a nomád kun fedeles-falas építményt hozott magával keletről s ez az ól, szállás vagy tanya, a maga jellemző szabad tűzhelyével. A nagykun tanya nem egyéb, mint a határba kitelepített városi tüzelős ól, ahol ez az ól a mezei életmód és szükség folytán tovább fejlődött, kibővült s emberi lakássá alakult. Az óltanya függetlenül fejlődött a nagykun háztól. Ez a megállapítása különösen fontos a magyar ház történetével foglalkozók.

A természettudós induktív kutató szemével haladt településföldrajzi tanulmányaiban, de szívesen merült bele népünk történetére vonatkozó forrásokba is. Itt is csak a biztosan megragadható konkrétumok érdekelték, ezek határai között maradt s ezért ritkán hívta ki maga ellen a kritikát; vitába sem igen szállt senkivel, az írásos vitatkozást kerülte. De ha ritkán ellenvéleményt kellett nyilvánítania, arra alaposan fölkészült s olyan meggyőző érvekkel állt ki, hogy ellenmondásnak nem volt helye. (L. Nyíregyháza és Debrecen települési formája, Föld és Ember 1929, melyben Treiber G.-nek pusztán felületes morfológiai alapon történt állításával szemben, hogy Nyíregyháza német városi település, alapos történeti és településtani úton igazolja, hogy magyar állattenyésztő és földművelő lakosságú falukból kinőtt város.)

A Feketekörösvölgy-i magyarság településének (Földr. Közl. 1913.) feltárásával világosságot igyekezett deríteni az erdélyi magyarság eredetére is, megállapítva, hogy a megvizsgált faluk már az Árpádkorban is fennálltak és magyarok voltak. Már fiatalon példát adott a településtörténeti tanulmányok módszerére rámutatva a helynevek helyes értékelésére. Ezzel kapcsolatban Délbihar népesedési és nemzetiségi viszonyaiba (Földr. Közl. 1915) is betekintést nyujtott.

Történeti tájékozódásai közben vált szenvedélyes levéltári kutatóvá s az ő ilyen irányú búvárkodásának köszönhetjük a legmagyarabb települési formának, a kertestelepülésnek megállapítását. Levéltári tudását a szakemberek is elismerték. Kötetekre menő rendszeres levéltári jegyzeteket hagyott hátra. Ezek a magyar település, népviselet, pásztorélet s a magyar népélet történetének örökbecsű adalékai. Kitűnő érzékével ezekből is kiválogatta azt, ami a magyarságot legvilágosabban jellemzi. Az alföldi kertesvárosok átfogó településföldrajzi tanulmányában (Népr. Ért. 1926.) az alföldi parasztvárosoknak az európai településformáktól eltérő jellegzetes alakját tárta fel igazolva azok szoros kapcsolatát a tanyarendszerrel.

A magyar tudományosság mindenkor, forma szerint is elismerte munkásságának értékét; a Közgazdasági Egyetemen 1929-ben magántanárrá habilitálták. Teleki Pál gróf ismerte fel leghamarabb képességeit és hivatottságát, mikor ezzel érdemei szerint méltányolta. 1932-ben

a Magyar Tudományos Akadémia levelezőtagjává választotta. 1933-ban a budapesti tudományegyetem magántanára lett. De nemcsak hazánkban becsülték meg tudós munkáját. A helsinki Finnugor Társaság 1936-ban, az Észt Irodalmi Társaság 1938-ban tisztelte meg tagságával. 1934-ben került a budapesti tudományegyetem új néprajzi tanszékére, amelyet szívvel-lélekkel töltött be. 1935-ben választotta meg a Magyar Néprajzi Társaság alelnökévé s ettől fogva szerkesztette az Ethnographiát.

Munkásságában nem volt egyoldalú. Harmincéves munkássága alatt a néprajz minden ága egyformán érdekelte, bár szorosabban a tárgyi néprajz művelője volt s földrajzilag mindenek fölött tágabb szülőföldje, a Tiszántúl érdekelte. A népi építkezésben a nagykun tanyákról írt alapvető tanulmányában éppen olyan kiváló megfigyelésekkel gazdagította ismereteinket, mint ahogyan a szilajpásztorok elmerült világának eleven festésével elragadta olvasóit. Ifjú korában még volt lehetősége látni az ősi pusztai pásztoréletet, ami maradandó nyomot hagyott lelkében. Tudományos fegyelmezettsége minden ábrándos romantikától távoltartotta. A népművészet kérdéseiben is szakított ezzel az avult, a tiszta látást elhomályosító, tudománytalan szemlélettel s világosan rámutatott a magyar népművészet hazai, sokszor elég fiatal eredetére, alakulására. A magyar cifraszűrről, jászsági szűcshimzésekről, kunsági és matyó szűrhímzésekről szerzett kiadványai s kisebb cikkei világosan beszélnek a magyar népművészet kibontakozásáról. A Magyarság Néprajzában, amelynek megírásában tekintélyes része volt, ismertette a magyar halászatot, pásztoréletet, gazdálkodást. népviseletet, közlekedést; mindezek kérdéseiben közismert szaktekintély volt. A Néprajzi Múzeumnak legnagyobb anyagi nehézségekkel járó küzdelme idején nagy erőfeszítéssel maga rendezett be opalografiai és litografiai házinyomdát, melynek segítségével nyomtatta a népművészeti füzeteket. Így az érdeklődő nagyközönség részére is hozzáférhetővé tette a múzeum népművészetileg értékes anyagának egyrészét. Különösen a magyar textilművészet oktatói és fejlesztői köszönnek sokat megértő irányításának.

A Néprajzi Múzeum textilanyagának és kerámiai gyüjteménye magyar anyagának gyarapodása jórészt az ő nevéhez fűződik. E gyüjteményrészeknek — néprajzi múzeumi tisztviselő korában — sokáig ő volt az őre, gondozója.

A magyar népi gazdálkodásban is világosan szétválasztotta a legjellemzőbb sajátosságokat a takarásról és nyomtatásról írt tanulmányaiban. A magyar tanyavilág kérdéseiben az elsők között világított bele a nagykun tanyáról írt tanulmányával. Az egész magyar földet, de különösen a Tiszántúlt személyes tapasztalataiból ismerte s e szerint volt módja az egész magyar népi világ áttekintésére.

Magyar néprajztudományi politikájának érzelmi velejárója a magyar nép szeretete volt; ezzel a szeretettel könnyen fért hozzá a néphez, könnyen leküzdve a megfigyelésnek sok fáradsággal járó minden akadályát. Ezzel a szeretettel tudott a népnek is iskolánkívüli pedagógusa lenni, példát adva a velük való bánásmódra.

Így jutott el a szivéhez utolsó időben legközelebb álló művéhez, a magyar népi hagyományok nemzetnevelő kérdésének kidolgozásához, hogy a magyar népművelésnek új utakat nyisson az ősi alapokon. Er-

ről gondolkozott a közben is, mikor egyenletes, megérdemelten szerencsés, eredményekben és hatásban gazdag pályáját derékban szakította meg a könyörtelen végzet.

Mennél több értéket hordoz valaki, annál több vész el benne kifejletlenül, még ha tudományát nem is rejti véka alá. Sokat hagyott reánk örökségbe, de mennyivel többet vitt el magával! Sokszor úgy éreztük talán nagyobb érték köréje gyülve hallgatni tanításait, gondolataiból új gondolatokat meríteni, lángot gyujtani az ő lángjától, mint írásait olvasni. Különösen érezhették ezt tanítványai a vele való példásan közvetlen beszélgetések során. Legnagyobb az ő veszteségük korai elmúlásában.

Emlékének legméltóbban úgy áldozunk, ha vállaljuk örökségül a ránk hagyott feladatokat s az ő útmutatása szerint haladunk tovább, mintha köztünk volna és tovább irányítana bennünket. S ezen az úton magunkban hordozzuk nemcsak emlékét, de szellemét, igaz emberi érzéseit s izzó fajszeretetét is.

Gönyey Sándor.

Györffy István irodalmi munkássága.

Összeállította: Dr. Kovács László.

Állítsunk Nagykun Múzeumot! Nagykunsági Hirlap. 1906 (IV. évf.) 47. sz.
Nagykunsági fejfák. Ért. 1907. 94—105. l.
Grosskumanische Kopfhölzer. Anzeiger. VI. 88—99. S.
A Jász-kunság nemessége 1699-ben. Genealogiai Füzetek V. évf. 55—56. l.
A Jász-kunság nemessége 1720-ban. Genealogiai Füzetek. V. évf. 102—3. l.
A Nagy-Kunság és környékének népies építkezése I, II. Ért. 1908. 1—18, 153—66. l.
Volkstümliches Bauwesen in Gross-Kumanien und den angrenzenden Teilen. Anzeiger. 1908. 1—21, 151—67. S.
Belső Szolnok megye 1600. évi lustrája. Geneal. Füz. 1908. 14—5. l.
Doboka megye 1600. évi lustrája. Geneal. Füz. 1908. 16—7. l.
A nagykunság és környékének népies építkezése. Ért. 1909. 30—40, 65—78. l.
Néhány adat a régi magyar népviselet ismeretéhez. Ért. 1909. 178—9. l.
Az alföldi ló. Nyr. 1909. 464—5. l.
A Hanvay-Forgon vitához. Gömöri Hirlap. 1909. 51.
Volkstümliche Bauweise in Gross-Kumanien und den angrenzenden Teilen. Anzeiger. 1909. 35—48, 75—91. l.
Einige Beiträge zur Kenntnis der alten ungarischen Volkstracht. Anzeiger. 1909. 3. l.
A tőzegvetés. Ért. 1901. 55—9. l.
A nagy-kun tanya. Ért. 1910. 129—48. l. (Önállóan is megjelent).
Az alföldi szarvasmarhák megjelölései. Nyr. 1910. 162—3. l.
Tolvajszótár 1872-ből. Nyr. 1910. 328—29. l.
Néprajzi kiállítás. Honti Lapok. 1910. okt. 1.
Kanász hangverseny. Honti Lapok. 1910. nov. 19.
Simkó Gyula: Nyiregyháza és tanyáinak települése. (ism.) Ért. 1910. 260—62. l.
Herstellung von Torf aus Dünger. Anzeiger. 1910. 3—4. l.
Die Gross-kumanische Tanya. Anzeiger. 1910. 6—9. l.
Simkó J.: Die Besiedlung Nyiregyháza's und seiner Tanyen. Anzeiger. 1910. 11. l.
Kanász hangverseny Ipolyságon. Vasárnapi Ujság. 1910. 50. sz.
Vármegyék és városok levéltáraiban őrzött armálisok jegyzéke 1790—1816. Geneal. Füz. 1911. 26—84. l.
Szatmármegyei szilvaaszalók. Ért. 1911. 249—52. l.
Deák Geyza: A magyarság és a rajzolás. (ism.) Ért. 1911. 75. l.
Auner Károly: A romániai magyar telepek történeti vázlata. (ism.) Ért. 1911. 301. l.
Panyiczky Zoltán: Szarvas város települése. (ism.) Ért. 1911. 301. l.

Keleti Múzeum. A Keleti Keresk. Akad. Ért. melléklete 1911. (Önállóan is megjelent).
Auner K.: Die geschichtliche Skizze der ungarischen Siedlungen in Rumänien. Anzeiger. 1911. 7. l.
A Feketekörösvölgyi magyarság viselete. Ért. 1912. 1—25. l.
A kacagány. Ért. 1912. 239—43. l.
A Keleti Múzeum. A Keleti Keresk. Akad. Ért. 1911—12. tanév.
Madarassy László dr.: Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon. (ism.) Ért. 1912. 142—43. l.
Tracht der im Tale der Schwarzen Körös wohnenden Magyaren. Anzeiger. 1912. 3. l.
Das Rückfell ung. kacagány. Anzeiger. 1912. 5. l.
Dr. Bartucz Lajos, Kollarov M. Iván, dr. Somogyi Gyula: Arad vm. és Arad sz. kir. város néprajzi leírása. (ism.) Ért. 1913. 359—61. l.
A feketekörösvölgyi magyarság. Földr. K. 1913. 451—552. l.
A magyar cifraszűr. Vasárnapi Ujság. 1913. 254—55. l.
A feketekörösvölgyi magyarság települése. Az erdélyi magyarság eredete. Bp., 1914. 8° 102 l.
Das Ungarthum im Tale der Schwarzen Körös. Siedlungskundliche Studie. Bp., 1914. 8° 42 l.
A pusztuló pásztorélet. Vasárnapi Ujság. 1914. 292—3. l.
Szinte Gábor halála. Ethn. 1914. 344—45. l.
Banner Benedek: Adatok a nyitramegyei Ság község tótjainak tárgyi etnográfiájához. (ism.) Ért. 1914. 302—3. l.
Dél-Bihar falvai és építkezése. Ért. 1915. 104—29. l. (Önállóan is megjelent).
Die im südliche Teile des Komitates Bihar gelegenen Dörfer und ihre Bauweise. Anzeiger. 1915. (XIV. évf.) 5—7. l., 1915. (XV. évf.) 4. l.
Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedszázad év ota. Földr. K. 1915. 257—93. l. (Önállóan is megjelent).
Magyarország a Balkánon. Külügy-Hadügy. 1915. 52. sz. 8—9. l.
Nyelvtörténeti adatok. Nyr. 1915. 122—28. l.
Dél-Bihar falvai és építkezése II. Ért. 1916. 89—114. l.
Babonás hiedelmek és szokások a feketekörösvölgyi magyaroknál. Ethn. 1916. 81—9. l.
Magyar adalékok Arany „Hamis tanú"-jának mondájához. Ethn. 1916. 210. l.
Magyarország régi balkáni birtokai. Földr. K. 1916. 19—37. l.
Dobrudzsa. Földr. K. 1916. 390—405. l.
Moldva. Földr. K. 1916. 479—503. l.
Ahol az ellenség járt. Népbarátja Naptár. 1917.
Keleti Múzeum. A Keleti Keresk. Akad. Ért. 1915—16. tanév.
A moldvai csángók. Vármegye. 1917. jan. 27.
Az oláhdulta Erdélyről. Népbarátja Naptár 1918.
Keleti Múzeum. A Keleti Keresk. Akad. Ért. 1916—17. tanév.
Kiverődött a jegyibül. Nyr. 1917. 236. l.
A moldvai csángók. Bátky: Zsebatlasz. 1917. 68. l.
Dobrudzsa. Bátky: Zsebatlasz. 1917. 137. l.
Az új magyar föld. Földr. K. 1918. 1—38. l.
Észak Bithinia néprajzi térképe. 1 : 200.000., kézirat.
Ömböly-Omboly. Nyr. 1919. 80—90. l.
A Romániából hozzánk csatolt területek. Bátky: Zsebatlasz. 1919. 69—73. l.
Bertalan Szilágyi János: A biharmegyei Sárrét leírása 1827. (ism.) Aquila. 1920. 60—70. l.
A romániai magyarság sorsa. Őrálló. 1920. márc. 3—4.
Nyelvjárástörténeti adatok a Nagysárrétről. MNy. 1920. 48—54. l.
Pusztuló népviseletünk. A Falu. 1920. 43. l.
A falusi malmok. A Falu. 1920. 88. l.
Az oláhok. A Falu. 1920. 89. l.
A régi alföldi pásztorélet. A Falu. 1920. 115. l.
Karácsonyi népszokások. A Falu. 1920. 135. l.
Kunhalmok és telephelyek a karcagi határban (1 térképpel) FE. 1921. 59—62.l.
Régi határjelzések és nevek. Föld és Ember. 1921. 142. l.
A hazai festőnövények és a velük való népi festési módok. Herba 1921. I—X. füzet.
A palóc név első említése 1787-ből. Ethn. 1921. 134—5. l.
A lélek hazajárásának megakadályozása. Ethn. 1921. 135. l.
A fejben levő tücsök kikúrálása. Ethn. 1921. 135—6. l.
Csuba Ferenc táltos körözése. Ethn. 1921. 136. l.
Egy régi jogszokás a Nagykunságon. Ethn. 1921. 136. l.

A régi világból. (A kacagány, csákó és a bakonyi szűr). A Falu. 1921. 34. l.
A cigányok viseletének rendszabályozása 1784-ben. A Falu. 1921. 35. l.
A zsidók letelepítési kisérlete 1787-ben. A Falu. 1921. 35. l.
Husvéti népszokások. A Falu. 1921. 59. l.
A cigányok. A Falu. 1921. 59. l.
Az ősmagyar írás. A Falu. 1921. 87. l.
Egy öreg méhész könyv. A Falu. 1921. 112. l.
Az alföldi tanya. A Falu. 1921. 136. l.
A köröstárkányi magyarság. A Falu. 1921. 155. l.
A sárközi népviselet. A Falu. 1921. 181. l.
A kalotaszegi magyarok. A Falu. 1901. 203. l.
Magya· hímzések. A Falu. 1921. 225. l.
A régi időkből. I. A boszorkánypörök. II. Kitették a szűrét. A Falu. 1921. 225. l.
A török falu. A Falu. 1921. 250. 275. l.
A lóhúsevés. A Falu. 1921. 251. l.
A betyárok. A Falu. 1921. 276. l.
Nagykunsági krónika. Karcag, 1922. 8°, 160 l.
Carte éthnographique des pais Danubiens. Echelle 1 : 2,000,000. (Magyarul is).
La carte éthnographique des Transsylvanie. Echelle 1 : 1,500,000.
Néhány adalék a régi határjelzésekhez. FE. 1922. 73. l.
Nagykunsági térszíni formák elnevezései. MNy. 1922. 66—8. l.
A fenékőrlő malom neve. Föld és Ember. 1922. 73. l.
A régi alföldi falvak és házak. A Falu. 1922. 15, 41, 66. l.
A csárda. A Falu. 1922. 22. l.
A régi vásárok. A Falu. 1922. 92—93. l.
A kunok. A Falu. 1922. 113—4. l.
A régi utak. A Falu. 1922. 160—1. l.
A káromkodás. A Falu. 1922. 177—8. l.
A magyar tánc. A Falu. 1922. 200. l.
Eleink mezőgazdálkodásáról. A Falu. 1922. 240. l.
Az alföldi tanyák. Föld és Ember. 1923. 1—9. l.
A genealógiai kutatások embertani jelentősége. Anthrop. l. 1923. 15—19. l.
A dunai államok néprajzi térképe. M. 1 : 2,000.000.
A dunamenti országok néprajzi térképe. M. 1 : 2,000.000. (Második kiadás).
A lőzérhalmi eset. A Falu. 1923. 10. l.
A régi beszéd. A Falu. 1923. 36—7. l.
A szilaj pásztorok. A Falu. 1923. 69—70. l.
A régi Sárrét és világa. A Falu. 1923. 94. l.
A régi lápok. A Falu. 1923. 126. l.
Rétes emberek. A Falu. 1923. 126. l.
Telepítés. A Falu. 1923. 145—6. l.
A nyék. Ethn. 1923. 100—2. l.
Néphagyomány a Székelyföld délmoldvai határáról. Ethn. 1923. 104—5. l.
A Lénárd-féle kisázsiai expedició. Körösi Csoma Arch. I. 310—3. l.
Szilágysomlyói hímzések és Jászsági szűcshímzések. Magyar Népművészet. I. 1924.
A magyar táncok. A „Falu Naptára" 1924.
Hímes tojások. Magyar Népművészet. VIII. 1925. 4°, 32 l.
Nagykun szűrhimzések. Magyar Népművészet IX. 1925. 4°, 32 l.
A nagykun városok levéltárai. Levélt. Közl. 1925. 192—205. l.
A régi pásztorélet. Karl—Varga : Föld és élete I. 57—66. l.
A kunok megtérése. Prot. Szemle. 1925. (Önállóan is megjelent).
Kolozs vármegye néprajzi térképe a Hunyadiak korában. FE. 1925. 103—7. l.
A magyar nép. Az Est hármaskönyve. 1925.
Torontál, Basa. MNy. 1925.
A moldvi csángók száma 1900-ban. MNy. 1925.
A bűbájolás a moldvaiaknál. Ethn. 1925. 169. l.
Vanha paimentolaiselämä Unkarin tasangolla. (Finnre ford. : Faragó J.) Fenno-Ugria 1925. 130—40. l.
Ungarische Volkskunst. I. Stickereien auf Filz aus dem mittleren Theisgebiete Ungarns. Budapest, 1926. 4°, 4+32 l.
A magyar szűr. Ért. 1929. 49—61. l.
Adatok a tar viselethez. Ért. 1926. 29—30. l.
Az Alföldi kertes városok. Ért. 1926. 105—36. l. (Önállóan is megj.)
Rumänische Ortsnamen. Ung. Jahrbücher 1926. 146—52. l.

Die Hidrographie der Stadt Karcag in geschichtlicher Zeit. Mit 1 Karte. Führer zur Informationsreise der Kommission der Internationale Bodenkundliche Gesellschaft. 1926.
A Nagykun városok levéltárai. Levélt. Közl. 1926. 39—43. l.
Milyen elemekből áll a magyar nép? Az Est hármaskönyve. 1926. 161—8. l.
Hajdúböszörmény települése. Föld és Ember. 1926. 177—210. l.
G. Antipa: Pescăria si pescuitul in Rumânia. (Ism.) Ért. 1926. 39—43. l.
Népi ruhadarabok limitációja 1793-ból. Ért. 1926. 96—7. l.
Az oláhok temetési rendszabályozása. Ért. 1926. 96. l.
Bihar vármegye rendszabályai a kondásokra. 1787. Ért. 1926. 94. l.
Kun nép, jász nép. Ért. 1926. 94. l.
Dr. Soós Adorján: A karcagi céhek és ipartestület története. Kisújszállás 1925. (Ism.) Ért. 1926. 38. l.
Das Bauwesen der Hirten im ungarischen Tiefland. (Zeichnungen von Andreas Csikós Tóth.) Budapest, 1927. 8°, 122. l.
Szilaj pásztorok. Karcag, 1927. 8°, 48 l.
Hajdúböszörmény települése. Föld és Ember. 1927. 177—110. l.
A hajdúk eredete. Prot. Szemle. 1927, 133—141. l. (Önállóan is megjelent).
Helyneveink gyüjtése. MNy. 1927. 111.
A belényesi kastélyhoz tartozó javak összeírása 1704. Ért. 1927. 31—34. l.
Verekedő szerszámok tilalmai. Ért. 1927. 34—5. l.
Erdélyi szász falubilyogok. Ért. 1927. 116—8. l.
Herbert J.: Egy alföldi község társadalomrajza. (Ism.) Társadalom Tudomány. 1927. 403. l.
Matyó szűrhímzések. Budapest, 1928. 4°, IV+16 Tábla. Magyar Népművészet Kincsesháza.
Magyar Népművészet. Budapest, 1928. 4°, XXIV+240 l. (Bátkyval és Viskivel együtt.)
L'art populaire hongrois. Budapest, 1928. 4°, XXXII+240 l. (Bátkyval és Viskivel együtt.)
Takarás és nyomtatás az Alföldön. Ért. 1928. 1—46. l.
Az alföldi tanya. Magyar Szemle. 1928. III. évf.
Az alföldi településformák. Magyar Szemle. 1928. III. évf.
Hevesmegyei helynevek. MNy. 1928. 361—4. l.
A magyar szűcshímzések. A Magyar Műgyüjtő. 1928. 9—11. l.
Blószik Pál csongrádi szűcsmester bőrfestéshez való receptjei 1832-ből. Ért. 1928. 89—90. l.
Szélmalmaink történetéhez. Ért. 1928. 118. l.
Cifra ködmön, szipet. Ért. 1928. 118—9. l.
Ürmössy Sándor feljegyzései az oláhországi magyarokról. Ért. 1928. 119—20. l.
L'ethnographie de la Hongrie et la Civilisation. Paris 1929. 8°, 180—209. l.
A magyarság néprajza. Magyarok a kultúráért. Budapest, 1929. 4°, 108—25. l. Szerk.: Dr. Lukács György.
Nyíregyháza és Debrecen települése. Föld sé Ember. 1929. 1—22. l.
A matyó summás. Népünk és Nyelvünk. 1929. 75—81. l.
Az Alföldi parasztház. Tér és Forma. 1929. 17—23. l.
A magyar népi ruhahímzések. A prágai népművészeti kongresszuson benyujtott jelentések. Budapest. 1829. 8°. 7—26. l.
Hevesmegyei helynevek. MNy. 1929. 70—73, 152—55. l.
A matyó hímzések kérdése. A Falu. 1929. 283. l.
A magyar népviselet. Ifjúsági vezető. 1929. 200—205. l.
A matyók. Népünk és Nyelvünk. 1929. 137—60. l.
Törökországról. Levente. 1929. 18—9. l.
A török nép és életmódja. Levente. 1929. 16—7. l.
A török nép művészete. Levente. 1929.
A török nép jövője. Levente. 1929.
A Néprajzi Múzeum. Ifjúsági vezető. 1929. 66—69. l.
A Néprajzi Múzeum. Hevesmegyei Almanach. 1929. 8°, 48—53. l.
Viselettörténeti adatok. Ért. 1929. 55—57. l.
A bihari cifraszűr. Ért. 1929. 89—109. l.
Viselettörténeti adatok. Ért. 1929. 115—17. l.
Cifraszűr. Magyar népi hímzések I. k. Budapest. 1930. 8°, 110 l, 88 színes, 80 egyszínű táblával és 200 szövegábrával.
Adatok a régi palóc építkezéshez. Népr. Ért. 1930. 154—55. l.
A szűrszabó mesterség. MNy. 1930. 411—417. l.
Házasság és lakodalom a matyóknál. Népünk és Nyelvünk.
Gróh István: Új magyar díszítések. (Ism.) Népr. Ért 1930. 58. l.

Kiss Lajos: Földmívelés a Rétközön. (Ism.) Népr. Ért. 1930. 57. l.
Huszka József: A magyar turáni ornamentika története. Népr. Ért. 1930. 57. l.
Kiss Lajos: A nyíregyházai szűcsmesterség és ornamentika. Népr. Ért. 1930. 56—57. l.
Adalékok a Nagykunság régi népviseletéhez. Ethnogr. 1931. 36—37. l.
Adalékok a Nagykunság régi pásztoréletéhez. Ethnogr. 1931. 97. l.
Adalékok a Nagykunság régi földmíveléséhez. Ethnogr. 1931. 149. l
A szűrhímzés. Muskátli I. évf. 1931. 3. sz. 3—4. l.
Die ungarischen Nationaltrachten. Fenno-Ugrica IV. 1931. 81—84. l.
Farkasgégén eresztett. Ethnogr. 1932. 82—85. l.
A mezőkövesdi matyó hímzés. Muskátli. I. évf. 1932. 7. sz. 3—4. l.
Jászkun malomtörvény. Ethn. 1933. 65—66. l.
Az ipolymenti halászat. Ért. 1933. 24—28. l.
Népviselettörténeti adatok. Ért. 1933. 28—32. l.
Le „tanya". Nouvelle Revue de Hongrie 1933.
A matyók mezőgazdasága. I. II. Népünk és Nyelvünk. 1934. 1—8, 63—71. l.
A juhtartás és tejgazdaság Kalotaszegen. Ért. 1934. 48—50. l.
Határnevek a hajdúmegyei Nádudvarról. MNy. 1934. 119. l..
Viselet: A hajviselet, A régi magyar ruhaviselet, A népi ruhaviselet napjainkban. Magyarság Néprajza. I. k. 381—435. l. Budapest. Én.
Gazdálkodás. I. Gyüjtögetés, II. Vadászat, III. Halászat, IV. Állattartás, V. Földmívelés, VI. Teherhordás, Közlekedés, Jármű. Magyarság Néprajza II. k. 15—274. l. Budapest. Én.
Telekformáink. Földr. közl. 1935. 226—231. l.
Formes de terrain en Hongrie. Földr. közl. 1935. 231—236. l.
Hunyadmegyei látomások és kuruzslások a XVII—XVIII. sz.-ból Ethn. 1935. 80—87. l.
Les „Matyó". Nouvelle Revue de Hongrie. 1935.
L'ethnographie du peuple hongrois. (Viski-vel). Nouvelle Revue de Hongrie. 1935.
Vadméhkeresés Biharban. Népünk és Nyelvünk. 1935.
Tobzódások tilalmazása a Jász-Kunságban 1799-ben. Ethn. 1936. 323. l.
Ló és szamárhús evés a magyar népnél. Ethn. 1936. 323. l.
A kolumbácsi légy eredete. Ethn. 1936. 322—3. l.
A magyar tanya. Földr. Közl. 1937. 70—93. l.
La fattorie solitarie dell' Ungheria. Földr. Közl. 1937. 68—98. l.
A farkas-in, mint rontószer a baskiroknál és a nagykunoknál. Ethn. 1937. 472. l.
Nomád település és szilaj pásztorkodás a székelyeknél. Ethn. 1937. 471—472. l.
A népművészet értékelése 90 évvel ezelőtt. Ethn. 1937. 302—303. l.
A nagykun viselet a XVIII. században. Ethn. 1937. 114—139, 362—371. l.
A fűzfaalma. Ethn. 1937. 100—101. l,
A magyar néprajz a párisi világkiállításon. Ethn. 1937. 100. l.
A „Gyöngyös Bokréta" műsorának hitelesítése. Ethn. 1937. 97—98. l.
A hajdúk eredete. Hajdunánás. 1938. 16°, 45 l.
Die extensive ungarische Viehhaltung. Ung. Jahrb. 1938. XVIII. Heft 2—4., 318—44. l.
Ungari rahvariie. Litterarum Societas Esthonica. 1838—1938. Liber Saecularis. Tartu, 1938.
A lőzérhalmi eset. Püspökladány és vidéke. 1938. dec. 22.
A közigazgatás és népismeret. A mai magyar község. Szerk. Széll József—Mártonffy Károly. Bp., 1938. 8°. 214—19. l.
A házak építési regulája 1802-ből. Ethn. 1938. 238—240. l.
Adatok a „hamis eskü" mondáihoz. Ethn. 1938. 223. l.
Erkölcstörténeti edatok a XVIII. századból. Ethn. 1938. 204—241. l.
Bartucz Lajos: A magyar ember. A magyarság anthropologiája. (ism.) Ethn. 1938. 439. l.
Szilaj pásztorok. „Turul" falufüzete sorozat 2. sz.
A néphagyomány és a nemzeti művelődés. Bp., 1939. 8°, 92 l.
A néphagyomány és a nemzeti művelődés. (II. kiadás). Bp., 1939. 8°, 92 l.
Néphagyomány és a nemzeti művelődés. Magyar Lélek. 1939. 6—9. l
Néphagyomány és a nemzeti művelődés. A magyar nyelv. Magyar Lélek. 1939. 114—16. l.
Néphagyomány és a nemzeti mövelődés. A népköltészet. Magyar Lélek. 1939. 202—03. l.
Népi és népies irodalom. Magyar Lélek. 1939. 541—43.l.
Püspökladány lakosai a török uralom idején. Püspökladány és Vidéke. 1939. febr. 16.
A bajomi templomépítés históriája. Püspökladány és Vidéke. 1939. okt. 5.
Az új magyar művelődés alapjai. Hitel. Cluj. 1939. 97—121. l.

*

Megjegyzendő, hogy ez az összeállítás a rendelkezésre állott kevés idő miatt nem teljes. Kisebb cikkek itt-ott napilapokban vagy folyóiratokban, stb, még lappanghatnak. Az összeállítás évek szerint sorolja fel Györffy István irodalmi munkásságát.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A népi világítás és eszközei a Borsava völgyi ruszinoknál.

Míg nem terjedtek el a modern világító eszközök, addig a világosságot a házban a családi tűzhely szolgáltatta. A szoba közepén egy nagyobb kőlap állott, melyet kisebb kövekkel vettek körül. Itt égett a tűz, mely főzésre és világításra szolgált. A tűzhely körül több kb. 50 cm vastag fából szétfűrészelt tönkök (*kimaki*) állottak. Ezen ültek és dolgoztak a tűz mellett. Ilyen központi fekvésű tűzhelyet még ma is találunk Kárpátalján, pl. Fülöpfalván (Pilipec) az ökörmezői járásban, továbbá Máramaros egyes falvainak legrégibb házaiban és az összes erdei munkások számára épített nagyobb *galibák*ban. A tűzhelyet a lakóházakban kő, vagy agyag alapon 60 cm-re felemelték. A központi tűz köré tönkökre, bekecsekre vagy gubákra stb. ültek.

Tüzelő anyagul hasáb fán kívül falevél, rőzse és fű szolgált. Utóbbiakat akkor használták, amikor rövid időre nagyobb világosságra volt szükség.

A tűzhelyről a füst a tűzhely feletti padlásnyíláson távozott el. Rossz időjárás esetén (szél, eső), ami Kárpátalján gyakori, a füst ellepte a házat. Ilyenkor nem lehetett dolgozni, mert a szoba felső kétharmada füstben állt. Egy szajkófalvai (Oszoj) aggastyán elbeszélése szerint a gyakori füst volt az oka annak, hogy a falusiak öreg korukra többnyire megvakultak.

A Borsava völgye legidősebbjei csak egyes házakra emlékeznek, amelyeknek központi szabad tűzhelyük volt. A kemencék már gyermekkorukban mindenütt ismertek voltak. Nem emlékeznek arra, hogy a kemence építése s használata honnan terjedt el. Egyesek szerint a gabonatermő vidékekről, ahol kovászolt kenyeret sütötték, vették át. A központi tűzhelyhez hasonlítva a kemencének több előnye volt. Könnyebbé vált a főzés és sütés s a kemence nyílás fölé épített, veszszőből font és sárral bemázolt kosáron keresztül a füst el lett vezetve a szinbe (*színi*). Ezért a kemencét a szoba szín melletti sarkába építették.

Bilkén és környékén a régi faházakban kétféle kemence tipus található. Egy kisebb méretű s valószínű ősi formájú s egy nagyobb méretű, praktikusabb kemence forma. A nagyobb méretű kemence elé agyagból vagy deszkából készült padka (*pripicsok*) épült s ugyancsak mellé is, amelynek *zápicsok* a neve. Lócaként, de alvásra is használják. A nagy kemence teteje is szélesebb s alvó helyül szolgál.

A mellékelt képen egy kis méretű kemence látható pripicsok és zápicsok nélkül. Jellemző a kemence tető keskenysége.

A fényképfelvétel a ház lebontása közben készült.

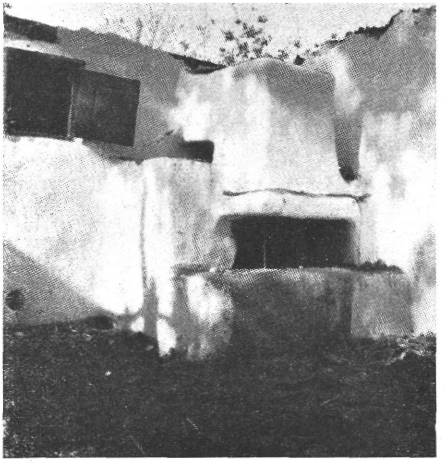

Ruszin kemence. Bilke. Sinály K. felv. — **Ruthenischer Backofen.** Bilke. Photo K. Sinály.

A kemence nemcsak tűzhelyként szolgált, hanem az asztal, ágy, szekrény szerepét is betöltötte és a szoba világítását is ellátta. Minthogy ez a szoba egyik sarkában állott, az a hátránya volt, hogy csak egyoldalú világosságot adott s így a szoba többi sarkait félhomályban hagyta. Ezért este a munkával a kemence előtti padkára (prípicsok) s ha a kemence e nélkül épült, akkor a sarokba (*kut*) ültek.

Ha nagyobb világosságra volt szükség, akkor fáklyát használtak (ruszinul *lipina, lipa* = hársfa). A fáklyát

a Borsa völgyében nyers nyírfából hasogatták (Romocsaházán gyertyánfából, de bükkfából is) vékony kb. 1 cm. vastagságú és 50—80 cm hosszúságú formára. A pálcikákat jól kiszárították s eltették télire.

A szobában állandóan volt fáklya s ezt a menyezetről mintegy méternyire lelógó hosszú két rúdon (*hrjadky*) tartották.

Ha a nyírfából hasogatott kis fáklya egyik végét meggyujtották, jól égett s hogy ne kelljen kézben tartani, a kemence nyílása előtti helyen a *kosár* alatt egy lyukba, vagy pedig gabonával, kukoricával telt edénybe tették. Ez a fáklya kb. 2—4 percig égett s mielőtt leégett volna, másikat gyujtottak meg az előző parázsánál.

A bükk és gyertyánfából készített fáklyákat egymásra keresztbetéve égették s hogy jobban világítsanak, hamuval telt fazékra tették. A fáklyákat egymásra darabonként keresztbe rakosgatták.

Ezzel a kis fáklyával a háztartásban keveset világítottak. A varrást, szövést nappal végezték. Este többnyire csak fontak s azt is a kemence tűzénél.

A fáklyáknak télire való beszerzése a gazda fontosabb munkáinak egyike volt. A legtöbb fáklyát a zsoltozsmák (*psaltír*) olvasása alatt, a halott temetése előtti éjszakán (*lopatky*) és a házasság előtti éjszakán (*huski*) égették el. Ilyenkor egy éjjel gyakran egy kocsi fáklyát is elégettek. A fonó (*vecsernica*) fáklya-szükségletét a legények szerezték be.

Ilyenkor egy-két fiú állandóan ügyelt a fáklyára, hogy a világításban ne legyen fennakadás. A fáklyát megtisztogatták a szentől és a hamutól, hogy jobban égjen s ha leégett, újat gyujtottak. A fáklyára ügyelő fiúkat valamivel kárpótolták. Halotti játékok alatt (*lopatky*), vagy lakodalom alkalmával pálinkával jutalmazták.

A nyírfa (*bereza*) kérgével is világítottak. Fiatal nyírfa kérgét lehántva hosszabb pálcára tekerték és megszárították. A nyírfa kérgéből készített fáklya nagyobb lánggal égett és nagyobb világosságot is adott. Esőben és szélben is használható volt. De a szobában nem igen világítottak vele, mert nagy füstöt csinált és körülményesebb volt az előállítása. Többnyire a gazdasági udvarban, éjjel fuvarozás közben, ha valami javítani való akadt a kocsin vagy a lószerszámon, akkor világítottak ilyen fáklyával.

Különleges világító eszköz volt a mécses (*mécsovka, lampocska, bljasivka*). A szó magyar származása is bizonyítja, hogy a ruszinok e világító eszközt magyar vidékről, délről vették át. Egyszerű fa vagy cserép edénybe, kivájt nyers krumpliba felolvasztott juh, esetleg kecske faggyút öntöttek s ebbe vászonból egy darab rongyot, vagy összesodrott csepüt (kanóc = *gnot*) tettek. Ez, ha meggyujtották, égett és gyenge világosságot árasztott. Faggyú helyett napraforgó olajat is használtak a mult század végétől. A ruszinoknál csak ekkor terjedt el a napraforgó vetése.

A nép idősebbjeinél a *tűz* és *világítás* fogalma ma is egy és ugyanaz. „Csinálj tüzet" *robi oheny* annyit is jelent, „gyujts világosságot".

Tüzet ugy csináltak, hogy két száraz fa közé taplót (*csír*) tettek s azt addig dörzsölték, amíg a tapló tüzet nem fogott. A pásztorok ma is ilyen módon készítik az első tüzet juhnyáj, vagy a lógós marha tavaszi kihajtásakor (Szajkófalva). Kétféle tapló van: egyesek az öreg bükkfa korhadt belsejét használják taplónak, mások a fagombából (*polyporus officinalis*) készítenek taplót úgy, hogy azt trágyalében vagy a gyapjú első mosása utáni vízben addig áztatják, míg meg nem puhul s aztán kimossák és kiszárítják. Igy egy finom vattaszerű száraz anyagot kapnak.

Tüzet acéllal, tűzkővel és taplóval csiholnak. Ez a tűzgerjesztés legegyszerűbb és legolcsóbb módja. Elterjedése és használata a lakosság munkaalkalmával, valamint a gyufa árával kapcsolatban van. Ezt a készséget *kreszálónak* hívja a ruszin (csiholni = *kreszáti*) s igen el van terjedve a Kárpátalján ma is.

A gyertyát viaszból készítették, de ezzel csak az egyházi szertartásoknál világítottak. A templom gyertyaszükségletét a falusiak látták el. Az a fel-

fogás uralkodik ma is, hogy aki gyertyát ajándékoz, az bűnbocsánatban részesül. A gyertyakészítés legegyszerűbb módja, hogy a viaszt kézben, ujjak között szétnyujtották, abba kenderkócból készült kanócot tettek s azt besodorták.

A petróleum lámpa a lakosság nagy érdeklődése és csodálata mellett a mult század 70—80-as éveiben terjedt el.

A tűzhely és a tűz még ma is szentség a ruszinoknál. Parazsat nem adnak senkinek, nehogy harag legyen. De a tűznél pipára gyujtani vagy taplót meggyujtani lehet.

Ezen adatokat Bilke, Zárnya, Oszoj, Romocsaháza és N.-Rákócz idősebb embereinek elbeszélése és saját megfigyeléseim alapján közlöm.

Sinály Károly.

A díszítmények zsufolása kérdéséhez.

Hanika — egyik legutóbb megjelent cikkében[1] — egy nép faji jellemvonásainak, jellembeli sajátosságainak tárgyi műveltségállományában való tükröződését vizsgálja. A szudétaföldi cseh és német nép jellemének tárgyiakban való megnyilatkozására több érdekes példát hoz fel. Szerinte bizonyos lelki habitusok a házforma, a női fejviselet stb. kialakításában, milyenségében kétségtelenül kimutathatók. Érdekes és újszempontú meglátásai közül ehelyütt csak egyik, a népi hímzésre vonatkozó megjegyzésével óhajtunk foglalkozni. *Hanika* a keleti kialakítási principiumnak („östliches Gestaltungsprinzip") a népművészetben való jellemző megnyilatkozását *Pražák*nak egy a tót hímzésekre vonatkozó megjegyzésében látja. A tót parasztbímzések — *Pražák* szerint[2] — a renaissancekori német és olasz hímzésmintakönyvek mustráinak átvételénél a díszítményeket idővel annyira zsufolták, hogy azok végül is inkább a felületek színes összevisszaságával, mintsem a kifejezésteljes rajzzal hatnak.

[1] *Hanika, Josef: Rassenseele u. Stammescharakter.* Deutsches Archiv f. Landes- u. Volksforschung. III. Jg. Heft 1. 43—49. l.

[2] *Pražák, Wilhelm: Slovakische Volkskunststickereien.* Plauen 1. V. 1935. 51. l.

Önként vetődik fel a kérdés, hogy a magasabb társadalmi osztályok formakincséből átvett díszítmények zsufolása s az e zsufolás következtében beálló elrajzolódás mennyiben mondható valóban tót jellegzetességnek, illetve egy népcsoport kizárólagosan jellemző stiláris sajátosságának.

A magyar népi hímzések úgyszólván valamennyi fajtájában megtaláljuk a díszítmények zsúfolását. „. . . a szürszabónak munkamódja sem más, — mondja *Viski* a *Magyarság Néprajzá*ban — mint minden népiségé: zsúfolni a díszítményt . . ." s a díszítményzsúfolásra a szürhimzésen túl a kalotaszegi írásos varrottasok és a sárközi parottyafőkötők mintáinak zsúfoltságát is felhozza példának. A magyarság népi hímzésein kívül megtaláljuk azonban a zsúfolt díszítmények egymásbafonónását a déli szlávok, az oláhok, a bolgárok, a ruténok hímzésein is, sőt ugyanezt a felületeknek a lehetőség szerint egyenletes telehímzésére való törekvést figyelhetjük meg az osztyákok inghímzésein is. Anélkül, hogy a példákat továbbiakkal szaporítanók, megállapíthatjuk, hogy a díszítmények zsúfolása egymagában még nem mondható egyetlen nép stiláris sajátosságának, s így még kevésbbé jellembeli tulajdonságai határozott tárgyi megnyilatkozásának. Ha azonban különböző népek ilyen tipusú (azaz díszítményzsúfolás következtében elrajzolt) mintáit tennők vizsgálat tárgyává, úgy bizonyára találnánk ezen eljárások különbözőségében regionális változatokat, amiből azután talán lélektani következtetések is vonhatók majd le. Ezidőszerint ugyanis úgy látszik, hogy az átvétel, áthasonítás egy bizonyos fokán minden népnél megtaláljuk az ilyenfajta díszítményzsúfolást, s helyi — vagy egy-egy néphez kapcsolható — sajátosságok létezése csak ezeknek egymással való összehasonlításából adódhatna.

Az átvétel, áthasonítás módja ugyanis kétségtelenül rendkivül jellemző, s nemcsak az illető nép esztétikájára, hanem ötletgazdagságára, fantáziájára, gyorsabb vagy lassúbb befogadóképességére, konzervativizmusának intenzitására is világot vet. Ha az

átadó réteg vagy rétegek „alászállt" elemeit ki tudjuk mutatni, könnyűszerrel lemérhető az az út, illetve átalakulás, amelyet elrendezés (kompozició), rajz, színezés és technika tekintetében a valamikori mintaképtől a paraszthímzésig ezen együttthatók mindegyike megtett. Ez az elváltoztatás — természetesen — nem jelent csupán romlást, hanem inkább egy idegen, másfajta esztétika követelményeinek megfelelő elváltoztatást. *Pražák*-nek a tót hímzésekre vonatkozó fennebbi megállapítása sem pejorativ értelmű, különösen ha elolvassuk következő mondatát, melynek lényege — úgy látsztk — elkerülte *Hanika* figyelmét. *Pražák* ugyanis azt mondja, hogy egy ilyen késői tipusú, zsúfolt s addig egyszínű (piros) paraszthímzést a XIX. sz. végén kezdik olymódon megszínesíteni, hogy helyenként kék színt illesztenek bele. Világos, hogy itt már egy újfajta esztétika érdekében történő elváltoztatással, s egyben gazdagodással állunk szemben: a minta, mely a zsúfolás következtében beálló elrajzolódás következtében elvesztette tagozottságát, sőt rajzát is, a színezés által újfajta megmintázásban lép elénk. Érdekes, hogy a díszítményekkel zsúfolt hímzésfelületeknek színekkel való megbontását már *Györffy* is megfigyelte a szürhímzéseken, sőt ennek törvényszerűségéből határozott színritmus létezését is kimutatta. Ne hagyjuk figyelmen kivül azt a jelenséget sem, hogy a sárközi főkötőhímzések fokozatos megszínesedése is csak akkor következik be, amikor az elaprózott és zsúfolt díszítmények már szinte egymásba ömlenek s mintegy egyöntetű felületként vonják be az alapot.

Fentiekből kitűnik tehát, hogy sem a diszítmények zsúfolása, sem pedig későbbi, fokozatos színekkel való megbontása nem mondható egy-egy nép jellemző sajátjának. De az említett folyamat mikéntje, s az elváltoztatás módjai bizonyára mutatnak különbözőségeket s így egy-egy népcsoporthoz kapcsolható jellegzetességeket. Máshelyütt igyekeztem kimutatni, hogy ugyanazt a török eredetű díszítményt (az úri munkák nyomán) a kalotaszegiek egészen másként változtatják el, mint az erdélyi szászok, s a régi magyar úrihímzés merőben eltérő módon formálta át (rajzban, színezésben, technikában) azt a török mustrát, melynek a mieinkhez hasonló, de ezektől mégis különböző utódai a Balkánon bolgár és déli szláv hímzéseken napjainkig élnek. Igen tanulságos ily szempontból a Felföld tót hímzéseinek régi úri munkáinkkal való egybevetése, s a népi elváltoztatás módjának a tót és magyar paraszthímzéseken mutatkozó különbségeinek megállapítása.

Palotay Gertrud.

Árva bornyu anyátlan.

A *Vasi Szemle* VI. (1939) évfolyamának 5—6. számában (312—313. l.) *Kallós* Zsigmond, Regösdalaink rejtélye c. cikksorozata keretében, egy *Hejgetés* c. csángó népköltési szöveget elemez,

A szöveg 8—16. sora, *Kallós* szerint, a pogány magyarság temetkezési szertartásának emlékét őrzi.

A 14—15. sor így hangzik:

Puszta pajta fedetlen,
Három berieb hat szemvel.

Az idézetben szereplő *pajtát Kallós* a cseremiszeknek avval a temetkezési szokásával hozza kapcsolatba, hogy némely sirra épületfélét ácsolnak.

A *három veréb* szerepét pedig a cseremiszeknél, a halott szórakoztatása céljából, egy hosszú póznán a sirra helyezett, fából faragott kakuk szerepével azonosítja. A *puszta pajta* (a halott „háza") is azért *fedetlen* szerinte, hogy a verebek akadálytalanul közvetíthessék a halotthoz a külvilág híreit.

*

Gyermekkoromból emlékszem egy kis négysoros mondókára, mely a fent közölt töredéknek teljesebb változatát tartalmazza. A mondókát édesapámtól hallottam. Ő szülőfalujában, a bihar-megyei Margittán tanulhatta.

A mondóka így hangzik:

Szenes tőke fekete,
Három verébnek hat szeme,
Nyitott pajta fedetlen,
Árva bornyu anyátlan.

(*Kriza*: Vadrózsák c. székely nép-

költési gyüjteményében is megtaláljuk a *találós mesék* LXXXIV. darabja képen. Szövege a következő:

Árva bornyu, anyátlan,
Puszta pajta, födetlen,
Három verébnek hat szöme,
Szenes csutak fekete.

Az alábbi megfejtés olvasható alatta zárójelben: *Abbiza.*)

Ezt a versikét találóskérdésként mondogatják egymásnak a gyerekek. Az a fortélya, hogy tulajdonképen nem is találóskérdés, mert nincs benne semmi kitalálnivaló.

Ha gondosabban megfigyeljük, láthatjuk, hogy csupa magátólértetődő ténymegállapítást tartalmaz. A szenes tőke ugyanis természetszerűleg fekete; három verébnek hat szeme van; az árva bornyunak nincs anyja; s a nyitott pajtának hiányzik a fedele.

A „találós kérdés"-eknek abba a csoportjába tartozik tehát ez a mondóka, melyet az alább közölt versike is képvisel. Valószínű, hogy ezt is édesapámtól hallottam, de az is lehet, hogy szatmármegyei gyerekeskedésem emlékeként él bennem. (Egyébként ismerik a Nyirségben s Bácsmegyében is.) Ime:

Szarka repül a Tiszán,
Szalonna csüng állán.
Hótt ember a hátán,
Kutya ül a farkán.

Ez a mondóka még az előbbinél is fortélyosabb. Ugyanis a hallgató a vers három utolsó sorát az első sorban szereplő szarkára vonatkoztatja. (Mintha a szarka állán csüngne a szalonna; mintha a szarka hátán ülne a hótt ember stb.) Pedig mind a négy sor itt is csak egy-egy gyakran előforduló, közismert tényt közöl, melyeknek egymáshoz semmi közük sincs. A szarka ugyanis gyakran átrepül a Tiszán. Az ódalszalonnát — ettől teljesen függetlenül — az állánál szokták felakasztani. A hótt embert a hátára fektetik s a kutya, ha leül, a farkára szokott ülni.

*

A fentiek ismeretében tehát valószínűnek látszik, hogy a legelsőnek idézett két sor nem szerves része a csángó *hejgetés* szövegének s *nem alkalmas arra, hogy belőle pogány őseink temetkezési szertartásának emlékét elemezzük ki.*

Morvay Péter.

Babonás szokások Endrődön és E.-Kondorostanyán.

1. A gyermekáldásnál. Az áldott állapotban levő nőnek tartózkodnia kell, hogy valamit meg ne „csudáljon", mert ha valami különös nyomorék embert vagy állatot nagyon megnéz, megcsudál: születendő gyermeke könnyen olyanná lesz. Ha pedig a gyermek haj nélkül születik, tréfásan azt szokták mondani, hogy az anyja a kötényében tököt lopott.

2. Általános szokások a születésnél. A gyermeket születése után a második vagy harmadik napon viszik megkeresztelni, a koma-asszony és a szülésznő vagy „bábaasszony". Régebben a gyermekágyas nő mennyezetes „szúnyoghálós" ágyon feküdt az újszülöttel, mindaddig, amig a gyermekágyas avatásra nem ment. Ez a családi állapot és vagyoni helyzet szerint, valamint a nő ereje, egészsége szerint 2 vagy 3, esetleg 4 hét mulva szokott történni. Addig a nőnek lehetőleg pihenni kell és a házon kívül mennie nem szabad. Régebben az első héten, különösen a koma-asszony lehetőleg naponta vitt vagy küldött enni a gyermekágyasnak. Ma már a szegénység miatt ez is elmaradt. Talán már sehol nem tartják. Egy üveg bor az egész a legtöbb helyen, amit akkor hoz a keresztanya, amikor a keresztelésre akarnak menni. Mikor „avatásra" megy az anya, ismét a szülésznő kíséri el. Gyermekét szépen felöltöztetve, szép kis paplannal, vagy a lánykori nagy selyemkendővel letakarva karján viszi. Rendesen a reggeli szent mise vagy a délutáni istentisztelet után, illetve annak vége felé érkeznek a templomba, hogy a gyermek ne sírjon ott sokáig. A szent mise végeztével a pap az előírt egyházi imákat elmondva szentelt vízzel meghinti az anyát és a gyermeket, mely idő alatt az oltár előtt térdelnek, ahová már előbb égő gyertyával kezében ment ki a sekrestyéből a pap után,

a szülésznőtől kísérve. A szentelt vízzel való meghintés után rövid imát mond még az anya és a templomperselyekbe alamizsnát tesz, amelyet rendesen a szülésznő visz el a perselyekbe, hogy az anya kicsinyével ne legyen ezzel is feleslegesen fárasztva.

3. *A gyermek növekedésével a következő babonákat ismerik:* Ha a gyermek sokat sír fájdalmasan, akkor az idősebb nők azt mondják a fiatal anyának, hogy meg van *rántva*. Ilyenkor az első orvosság az szokott lenni, hogy „összemérik" a kicsit. Ez úgy történik, hogy a gyermeket az asztalra fektetve lábát és kezét behajlítva, a balkéz könyökét a jobbláb térdkalácsához viszik, a jobbkéz könyökét pedig a baltérdhez. Ha ez mindkettő összeér anélkül, hogy a gyermek nagyobb fájdalmat mutatna, akkor nincsen megrántva, akkor valami más baja van,

A gyermeknek a körmét ollóval vágni nem szabad, hanem az anya apránkint leharapdálja a kis körmöcskéket. A gyermek haját egy éves koráig nem vágják le. Némelykor már szinte visszatetsző nagy hosszú, csapzott hajcsomók vannak a gyermek fején s szinte nehezen várják, hogy meg lehessen nyirni. Ha a gyermek meghal, a bánkódó édesanyát mindig azzal vigasztalják, hogy ne sírjon, jól járt a kicsi, hogy meghalt, legalább nem kínlódik ebben a rossz világban. A temetés mindenkor szépen, illendően történik, az egyházi szertartás szerint. A kath. egyháznak nagyon szép énekei vannak a kisdedek temetésére. Szokásban van azért, hogy külön alkalmi éneket készít a kántor erre az alkalomra, úgynevezett búcsúztatót. Pl.

Én még kicsiny virág valék, alig ismertetek,
Kik résztvevőn megállatok ravatalom felett.
Kicsiny valék, de már leszek kínos nagy fájdalom,
Atyám s anyám könnye rezeg e kis ravatalon,
E kis ravatalon . . .

Egy-egy búcsúztató 20—30 versszak is szokott lenni, aszerint, ahogy a gyászoló család kívánja. Ezeknek a búcsúztatóknak különösen nagy mestere Ujházy Miklós endrődi r. k. kántor.

Fülöp Imre kisgazda.

Koborec (őskovász, lágykovász, kóborló kovász, „*forrózott*").

Bánk és Petény nógrádmegyei községekben a kenyérsütés hagyományos lágykovásszal, az u. n. *koborec*-cel történik. Ezt a lágykovászt házról-házra tovább adják. Kerek tálban viszik haza, mikor sütésre kerül a sor. Egy

Koborec, lágykovász hazavitelének módja. Bánk, Nógrád m. — **Wandernder Teig** (sog. „Koborec"). Er wird im weichen Zustand von Haus zu Haus getragen.

óráig kelesztik meleg helyen, amíg megrepedezik, s azután leforrázva a lisztet bedagasztják, miután a következő kenyérsütő asszony részére egy kerek tálban félreteszik a *koborec*-et. Hideg helyre a kamrában teszik el a másnapra szánt koborecet.

A *koborec*nek 5 főhelye van a faluban, ahova mindig visszakerül (a két Janicskóék háza, Petyanszki, Bánszki és Loven háza). Egy-egy ko-

borecből naponta egymásután 3 asszony süt. Aki legutoljára süt, másnapra hideg helyre elteszi a koborecet. Így vándorol ez már ősidők óta. Eredetét ma senki sem tudja. Néha megtörténik, hogy elvész a faluban s akkor keresni kell, mint az örök tüzet. Jó volna tudnunk, hogy még hol ismerik ezt az őstenyészetű lágykovászt.

Gönyey Sándor.

Adalékok az alföldi ház és tüzelőberendezések történetéhez.

Kecskemét városára vonatkoznak az alábbi, nagyobbrészt a városi levéltár írásos emlékei közül való adalékok.

*

A városháza (1746. évig egyszerű, földszintes, néhány helyiségből álló épület) fűtésére szolgáló *kemencéknek* újításáról s azok mineműségéről, szerkezetéről a XVII. sz.-i jegyzőkönyvek többször tudósítanak, mint például:

„Az kemencze rakonak 1 Iczit varos hazahoz" (t. i. egy itce bort is adtak neki), (1633. év szolgálati jkv. 33. oldal)

„*Kalyhakert*" kifizettek 4 forint 12 dénárt (u. o, 1657. 133. o.)

„Szarahonetul vöttünk korsokat kalyhakat, gyekennyeket, f 2" (1633. évi adózási könyv).

Ugyanilyen kályhás kemencék állhattak — jóval előbb is — az egyes magánházakban is, hiszen legalább is jó évszázaddal előbb azok még a környékbeli kun községekben is közönségesen elterjedtek voltak.

Ezek a *kályhák*, avagy kályha-, kemenceszemek* kétségkívül olyas, túlnyomó részben a mai virágcseréphez hasonló formájú cserépedények lehettek, amilyenek a hódoltság alatt elpusztult kecskemétkörnyéki községek házomladékai alól nagy mennyiségben kerültek ki — hogy közeli példánál maradjunk — (l. Népr. Ért. 1931, 2. sz.) s amelyeknek kecskeméti használatáról néhai Madarassy László kecskeméti kir. ügyész 1870-ben azt írta az Archaeologiai Értesítő szerkesztőségének, egyben a kályhás kemencék eltűnésének időpontját is megjelölvén:

„Küldök egy cserépedényt mely nemrég ház építéskor, az alap ásása alkalmával, egy ölnyi mélységről került elő, hol is több ily alakú cserépedény darabot leltek... Sokat gondolkoztam a felett, hogy vajjon mi lehetett, mignem egy igen éltes asszony véletlenül meglátván azt szobámban, megfejté a talányt. Ugyanis városunkban a mult században az úgynevezett *banyakemencéket*, melyek sárból készültek, ily edényekkel luggatták köröskörül. A banyakemence oldalán az edények szájjal kifelé valának; használták pedig arra, hogy krumplit, almát stb. sütöttek benne és azt tartották, hogy a szobát is jobban bemelegíti, mert természetesen a meleg hamarabb keresztül is jött az ily cserépedényeken, mint a vastag sárfalon" (Arch. Ért. 1870. 108—109. o.)

*

A régi városházánál, az alsóbbrendű alkalmazottak, munkások, átvonuló katonaság, némelykor a városházánál rendezett hivatalos vendégeskedések szükségletének megfelelően külön *sütőkemence* is állott, efféle beírások tanusága szerint: „Somodi Mihallyal rakattunk egy *sütő kemencze* f 1." (Szolg, jkv. 1640. 155. o.)

*

A lakosoknak, úgy látszik többnyire, vagy legalább is részben az udvaron szabadon álló, *külső sütőkemencéjéről*, azok felépítési módjáról, a lakóházzal hatósági parancs folytán is szorosabb kapcsolatba kerültéről adnak hírt e tanácsi rendelkezések:

„Senki a ki kivül akar tartani sütő kemenczét *fedél és tapaszos kerités nelkül ne tarcsa* hanem harom hét alatt minden ember a kinek kemenczéje vagyon fedél alá vegye ha masutt alkalmatos helyen ugy mint *Pitvarából fűjtő* kemenczét* (melly mindeneknek parancsoltatik) nem állíthat másként minden ember kemencéjének az oldala ki vágassék." (Tanácsi jegyzőkönyv 1697. aug. 25.)

Majd: „Az külső kemenczéket a kinek Eleje s Teteje nincsen holnap roncsák el." (U. o. 1698. ápr. 6.)

* A feljegyzések mindig csak „kályha" néven említik őket.

* Amelynek háta a ház hátsó falából kiugrott.

Ezek a rendelkezések, természetesen, a gyakori tűzi veszedelmek elhárítására láttak napvilágot.

Egy peres ügyből kifolyólag örökíttettek meg ezek, az udvar berendezésére is rávilágító sorok: „Az minemü hazat vött Fejer Mihaly Fodor Benedeknetül, annak az haznak *udvaranak kijaro kapuia* az mely felől volt annak előtte Csaba Tamas mellette valo szomszed, maga hatalmaval azt az utat elfoglalvan Varos vegezese ellen csinalt eleiben egy *sütő kemenczet*, szinten az kijaro kapuban. Mellyet jól el intezven Eskütt Uraink ezt talaltak rajta, Csaba Tamasnak sütő kemenczeje onnet az ki jaro kapubol el bontassék azon kepen az *tik ola* is elbontassék és *udvaranak sövenye* addigh vetessék bé az mint mostan az *gorejanak* nap enyeszet felől való oszlopa vagyon..." (Szolgálati jkv. 1661.)

A belső, fűtőkemence padkájába a vészes, háborús időkben értékeiket rejtik az emberek: „... az *edes Uram* azt mondotta" — beszélte Jó Máténé, „*Gazda Asszony*, engemet le vágnak tudom (a tatárok), hanem ha tegedet el visznek, az *kemencze padkában vagyon 100 Tallér* eltéve ha ki váltakozhatol jó lészen az..." (Tan. jkv. 1693. 108. o.)

*

A *kémények kötelező felállítására*, azok karbantartására vonatkozóan az 1730—40-es évek tanácsi jegyzőkönyvei számos helytartótanácsi, vármegyei és városi rendelkezést tartalmaznak.

Ezeket a tapaszos, fa- vagy sövényvázú kéményeket, inkább csak a jobbmódúaknál, a XVIII. sz. közepe tájától kezdik felváltani a kőkémények, ami hogy nem volt mindennapos dolog, onnan is látszik, hogy felépítésükről még a mult szazad legelején is, a végrendeletekben is érdemesnek tartják megemlékezni: „Férjemmel eggyütt tsináltattuk a Házakon lévő *kő kéményeket*, a ház végében egy kamrát, az udvarba is két kamrát, egy istállót, egy szobát kamarástól együtt... az egész udvart bé kerítettük, a kutat a viztül fogva felrovattuk..." (Füredi Sára végrendelete 1803. évből.)

Az 1819. évi nagy tűzvész után azután generális rendelkezések látnak napvilágot, egyebek közt végleges kiirtásra ítélik a fakéményeket is, legalább is a város belső részében. Hadd álljon itt a magistratus egyik határozata teljes egészében:

„A belső városban minden keresztépületeket, tyuk vagy sertés ólakat, mellyek a szomszéd Hazakhoz közel esnének kasszáljon a kiküldött deputatio és azokat a szomszéd épülettül öt ölnyire, ha pedig a szükség ugy kivánná, három ölnyire, tüzfalra és cserépre épittetni engedje.

A belső városban a Házak teteit csupán cserépre, sindelre vagy deszkára épittetni paraotsolja a deputatio, a fa kéményeket pedig átaljan fogva törülje el, ki vétetődik mind az által ezen Regulatio alul a külső Város annyiban, hogy ottan a tsekélyebb Tehetségű Lakosoknak a' nádra való épités megengedtetik:" (Tan. jkv. 1819. 348. sz.)

Papp László.

Adatok a „vótér" elterjedéséhez.

Az Ethnographia XXXII. évfolyamában (123 old.) *Bátky Zsigmond* felhívja a figyelmet a „vótér"-ra, ('tönköly') a *vótéros-kására*. Megjegyzi, hogy a közelebbi adatok hiányában alig tudjuk róla, hogy mi az. Bátky szerint „érdemes lenne a „*vótér*"-nak utána nyomozni, mert ez a szó becses művelődéstörténeti adalékot rejteget." A szó eredetének magyarázata után még azt írja: „kívánatos volna tudni, hol járatos még a vótér szó s egyáltalán mindent, amit ma még feljegyzni lehet róla".

A nyári kárpátaljai tanulmányutam alkalmából többször is találkoztam ezzel a szóval: *outir* vagy *autir* formájában.

A Korláthelmecen (Ung m.) élő Öreg-Balog Ferenc közléséből tudom, hogy az „*outir*" még nem is olyan régen, (egy emberöltővel ezelőtt) általánosan közkedvelt táplálék volt. Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy adataimat kizárólag tiszta-magyar vidéken szereztem, Korláthelmec tudvalévően zavartalan Árpádkori magyar település.

Az *outir* „olyanforma, mint az ár-

pa". A szemeket a malomban meghajalták. Ez a hajalás úgy történt, hogy ilyenkor csak a haj vált le az outirszemekről. A szemek egészben maradtak. Ezt a munkát közönséges hajaló malmok végezték, azonban az outir hajalásakor mindig másképp kellett a köveket állítani. Ma ilyen malmoknak híre-nyoma sincs.

Ezt a meghajalt outirt otthon aztán tejbefőzték. Mindaddig főzték, míg az széjjel nem főtt. Ez volt az *outirkása*. Nagyon ízletes eledelnek mondják. „Amíg outirunk volt — nem éheztünk!" mondja az Öreg-Balog Ferenc (84 esztendős). Fiatalkorában mindenki termelte, akinek csak volt egy kis földje. Ma inkább a kukoricát termelik helyette. Pedig sokféle ételt tudtak belőle csinálni. Legkedveltebb volt a *mártós* ('mártás') Véglegesen az 1800-as évek utolsó évtizedeiben pusztult ki erről a vidékről. Ami a szó *outir* vagy *autir* alakváltozatait illeti, ezek csak megerősíteni látszanak a Bátky szerint franciából eredő *epótr*, (épeautre = 'tönköly' származtatást.

Márkus Mihály.

KÖNYVSZEMLE.

Magyar Népnyelv. A debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Népnyelvkutató Intézetének Évkönyve. I. [sz.] Szerkeszti Csűry Bálint a debreceni egyetem tanára. Debrecen 1939. Kiadja a Magyar Népnyelvkutató Intézet.

Hogy mit jelent ennek az évkönyvnek megjelenése, talán egyetlen más tudomány sem érzi úgy, mint a néprajztudomány. A Néprajzi Múzeumban megszervezett Ethnológiai Adattár a magyar néprajzi kultúra teljes rendszeres felgyűjtését végzi, hogy egyúttal megvalósítsa a magyar néprajzi atlasz tervét is. A debreceni egyetem magyar népnyelvkutató intézete is azért létesült, hogy amikor európaszerte népnyelvi atlaszokat készítenek, megszervezze és állandóvá tegye a magyar népnyelvkutatást és megindítsa a magyar nyelvatlasz munkálatait is. Ez a Népnyelvkutató Intézet *első* és legfontosabb feladata és programmja.

A 19. században irodalmi céloktól vezéreltetve indult el a népnyelvi gyűjtés, amely csakhamar ráterelte a figyelmet a népköltési termékek gyűjtésére. Az Akadémia azonban nem sokat törődött sem a népnyelvkutatással, sem a népköltési termékek gyűjtésével. A népköltési termékek gyűjtése így teljesen a Kisfaludy Társaság ügyévé vált. A népnyelvi gyűjtést pedig, úgy-ahogy, a Nyelvőr szorgalmazta. A Nyelvőr munkája azonban nagyon elnagyolt mind jelentéstani mind mondat-, alak- és hangtani tekintetben. Mondhatni a gyűjtés egyetlen szempontja a *milyen érdekes* rácsodálkozás volt. A népnyelvnek mint teljes egésznek a vizsgálata helyett, csak egyes szavakat írtak fel, de azt is csak úgy, az *érdekes*-ség irányelve alapján. Pedig Hunfalvy már a mult század közepén hangoztatta, hogy „Minden nyelvjárásrul nyelvjárási szótár kell, amely híven hord fel minden szót és szólást nyelvjárási ejtése és fűzése szerint." Ez az óhajtás a nyelvjárások monográfia-szerű feldolgozását sürgette, azonban hosszú időn át csak óhajtás maradt. Az Akadémia 1884 végén határozta el a MTsz megíratását. 1890-ben el is készült a MTsz, a szerkesztést ugyanolyan szempontoktól vezérelvén, ahogyan a Nyr értelmezte a népnyelvet és a tájszók gyűjtését.

A maga korában nagy eredmény lehetett a MTsz. Az utóbbi időben azonban sokszor közel állunk ahhoz a felsóhajtáshoz, bár ne volna! Va ami különös csoda folytán ez a szótár, ahelyett, hogy a népnyelvbúvárlat korszerű megszervezését és az egész országra kiterjedő *nagyszabású* munkáját indítaná el, úgy látszik, az örök lebeszélés, eltanácsolás forrásává kíván lenni. Ha valaki a népnyelvkutatás fontosságáról és sürgősségéről mer beszélni, azt könnyen találja fejen a MTsz két kötete a pótlékkal együtt. Szeretjük elhinni, hogy ezzel a MTsz-ral a legtökéletesebben és minden időkre elintéződött a magyar népnyelv ügye. Pedig dehogy intéződött el! Elkezdődött csupán. Aki rászorul a Szinnyei-féle MTsz használatára, az köszönettel adózik a multnak, de látja a szótár hibáit is, amelyeket a most haladó idő nyelvbúvárlói kötelesek kijavítani.

Azt hisszük nem érdektelen nehány szóban a legfontosabb hibákra rámutatni:

1. A MTsz anyaga, legnagyobb rész-

ben nyelvészetileg teljesen képzetlen gyüjtők gyüjtése. Hogy ez mit jelent hangtani, alaktani és jelentéstani tekintetben, azt még a nem nyelvész is tudja.

2. Csak *szógyüjtés* történt. Ez azonban nem hozhat megbízható eredményt, mert csak *szöveg* keretében lehet teljesen megvilágítani a szó jelentését, nyelvi funkcióját. Lehetetlenség a szavakat kicibálni az élő nyelvből, ha nem akarunk hasonlatosak lenni ahhoz a vademberhez, aki kiszedi a legyőzött ellenfél fogait és összefűzve a nyakában hordja, hogy lássák *nagy tetteit*. Aki ilyen fog-füzért lát, az inkább sajnálkozik, mint lelkesül a nagy te teken. Ne ráncigáljuk hát ki a fogakat a koponyából, mert azok úgy, csak arról értesítenek bennünket, hogy emberi és nem állati fogak. A szavak számára a mondat a koponya, amely megmondja, hogy milyen fajtájú ember fogairól van szó. A fonetikailag pontosan leírt népnyelvi szövegben pedig úgy él a szó, mint a fog az élő szervezetben; mindent megtudhatunk róla. Nem kényszerülünk csodálni, mint értelmetlen *érdekességet*, ahogy a jó öreg Nyr tette.

3. Ha legalább ugyanazokat a szavakat gyüjtötték volna össze a különböző nyelvjárásokból, akkor szóföldrajzi szempontból még hasznát lehetne venni a MTsz-nak. Igy azonban összehasonlításra csak kevés anyagot nyújt, ami a gyüjtött anyag megbízhatatlansága miatt teljesen lecsökken.

A hibák felsorolását még folytathatnánk, de ezek is világosan mutatják, hogy a MTsz még nem jelenti a népnyelvbuvárlat végső eredményét. Hogy mennyire nem, azt igazolja Gombocz Zoltánnak már 1908-ban tett ama javaslata, hogy „önálló nyelvi egységként" kell feldolgozni „egy-egy nyelvileg egységes kisebb vidék (esetleg egyetlen falu)" nyelvét és szókészletét Gombocznak ezt a *monografikus feldolgozási elvét* ketten követték: Csűry Bálint és Erdélyi Lajos. Csűry szókincs-monográfiája: a Szamosháti Szótár meg is jelent; Erdélyi székelyföldi gyüjtése azonban még a jobbidőket várja.

Csűry monografikus nyelvjárás feldolgozása számos, a magyar népnyelvkutatást illetőleg, igen jelentős eredménnyel járt (pl. a nazalizáció, hanglejtés, ikerítés, stb.)

A népnyelvkutatás egyetlen lehetősége és első tennivalója: követni a *Csűry-féle monografikus nyelvjárás feldolgozást*. Amíg az egész magyar nyelvterület részletesen fel nincs dolgozva — monografikus módszerrel — az anyag egész pontosan nincs begyüjtve, addig nem lehet pl. népnyelvi térképeket csinálni. Azok nélkül pedig nem lehet meggyőzően tanulmányozni a nyelvjárási jelenségek elterjedését. A mai nyelvjáráskutatás pedig nem élesen elhatárolt nyelvjárásterületekkel, hanem nyelvjárási jelenségek elterjedésével foglalkozik (pl. ö-zés, í-zés, ë-zés, stb.). Ezek az elvek, bármerre nézünk, már diadalt arattak a modern népnyelvkutatásban.

Ez az évkönyv a monografikus elvnek a továbbfolytatásáról, megvalósításáról kíván tanúságot adni Kisebb arányokban ilyen kis problémák monográfikus feldolgozását mutatja be. Ilyenek pl. Csűry Bálint tollából: A szamosháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzóinak története. Végh József: Felső nyelvállású, hosszú magánhangzók a békési nyelvjárásban címen ír igen tartalmas tanulmányt. Nem csekélyebb értékűek Szabó T. Attila: A bábonyi népnyelv igealakjai és Szabó István: Ikerítődés a békési népnyelvben címen írt tanulmányai.

Külön kiemelendő Bakó Elemér tanulmánya: *A finn népnyelvkutatás*-ról. Erről a dologról már sokan irtak magyar nyelven, de ilyen alapos tájékozottsággal, éles meglátással és logikus okfejtéssel senki sem mutatta még be a finn népnyelvbúvárlatot, mint Bakó Elemér.

A Magyar Népnyelvkutató Intézet *második* feladata az elszakitott vagy szórványokban élő magyarság nyelvének a tanulmányozása. A nagy földrajzi tagoltság sok nyelvjárást alakít ki (pl. finnek, észtek), ilyen esetekben a nyelv ősi sajátságai a nyelvjárások valamelyikében jobban megőrződnek; a nyelvjárások összességében azonban biztosan megmaradnak. Magyarország esetében, ahol a nyelvjárási eltérések igen kicsinyek, úgyhogy nyelvjárásokról voltaképpen nem is lehet beszélni, csak nyelvjárási jelenségek elterjedéséről, igen fontos a szélterületek, méginkább az elszigetelten lakó magyarok nyelvének a tanulmányozása. A szélterületek és a teljesen elszigetelt szórványok nyelvjárásai őrzik valamely nyelv legtöbb régi elemét. A Népnyelvkutató Intézet ezen a téren, hamarosan komoly eredményekkel járul hozzá nyelvünk ismeretéhez. Elég ha csak a Csűry által végzett déli-csángó gyüjtés szótári feldolgozását említjük vagy a Bartha Katalin szlavóniai gyüjtését, melyet szótári és nyelvtani monográfiává dolgoz fel.

A *harmadik* feladatköre a Népnyelvkutató Intézetnek „a debreceni eredeti civisnyelv szókincsének szótári feldolgozása". Ez az elgondolás nemcsak „egészen új" „a magyar nyelvbúvárlatban", hanem igen fontos feladat is. A néprajztudomány ma már tudja, hogy a kultúrkörök sok kis

apró művelődési góc körül kialakult apró körökből tevődnek össze. A néprajzkutatásnak, ha gazdaságosan és eredményesen akar munkálkodni mind a gyüjtést, mind a feldolgozást illetőleg, elsősorban ezeket a kultúrgócokat kell felkutatnia, mert így akad rá azokra a területekre, ahol a kultúra a leggyorsabban fejlődött. Az ősi kultúra maradványterületeit a kis művelődési gócok körül támadt kultúrkörök érintkezésénél támadt neutrális területeken találhatjuk meg.

A népnyelvkutatás és a néprajzkutatás már ezen a ponton is találkozik. Még fontosabb az a találkozás, hogy a népnyelvi gyüjtés a tárgykörök szerinti teljes leírás módszerével él, ami annyit jelent, hogy pl. a ház szókincsét a ház teljes leírása keretében írják fel. Különösen a népnyelv fogalomkincsének a gyüjtése közben végez a népnyelvbúvárlat teljes értékű ethnológiai gyüjtőmunkát, pl. a szokásjog, a hiedelemvilág, a demonológia, kozmogónia, stb. fogalomkincsének a gyüjtése által.

A néprajzi gyüjtés is viszonozza a népnyelvkutatásnak ezt a szívességét, amikor elengedhetetlenül fontosnak tartja, hogy a tárgyakat nevükkel együtt, a népi szellemi hagyományt teljes fogalomkincsével együtt kell gyüjteni *Szó és tárgy!* e nélkül félmunkát végez a néprajzi gyüjtő, hiszen nagyon sok esetben csak a tárgy neve, vagy részeinek a neve, a szellemi hagyományok fogalomkincse az, aminek a segítségével valamilyen tárgynak vagy jelenségnek a származására fényt deríthetünk.

Népnyelvkutatás és annak eredményei nélkül nincs őstörténeti kutatás, nem boldogul az ethnológiai vizsgálódás sem, de nincs a népnyelvkutatás eredményei nélkül szófejtés se, mint ahogy a történeti nyelvészet is sovány dolog nélküle. A német teknél a népnyelvre támaszkodik a történeti nyelvészet, aminek a nagy jelentőségét nálunk különösen Pais Dezső hangoztatja.

A népnyelvkutatás magyar mivoltunk, származásunk, multunk és kultúránk megismerésében döntő jelentőségű eszköz, sajnos ma még nehány elszánt művelője küzd az anyagi nehézségekkel és a meg nem értésből táplálkozó közönnyel. Ugyanez a sorsa a néprajzkutatásnak is, hiszszük azonban, hogy lassan-lassan mind többen belátják e két tudomány fontosságát és a debreceni egyetem Népnyelvkutató Intézete *Évkönyve* a magyar népismeret egyik legfontosabb, leghatásosabb *folyóiratává* erőteljesedik.

Dr. Kovács László.

Kiss Lajos: A szegény ember élete. Budapest, é. n. Athenaeum kiad 283 l. 8°.

A könyv borítólapjára széljegyzetet íratott a kiadó, melynek az a célja, hogy bemutassa, néhány szóban ismertesse, miért is íródott ez a könyv; és ezek során a következő megállapítást olvassuk: „A tudós szerző . . . úttörő munkát is végzett a magyar tudományban: megalkotta az első magyar tipológiai művet, a néprajztudomány legmodernebb ágát . . ."

Nem akarjuk most azt bizonygatni, hogy ki és mikor alkotta meg azt a bizonyos első „tipológiai" művet, hiszen mindannyian emlékszünk *Györffy István: A rétes ember; A szilaj pásztorok* és a *Matyó summás* című tanulmányaira, amelyek ugyancsak társadalomszerkezeti vizsgálódások; az élettípusok valóságábrázolásai. De ne feledjük el *Veres Péter: Az Alföld parasztsága* Bp., 1936. címet viselő jeles tanulmányát se. Ezeken kívül itt is, ott is történtek kísérletek a parasztársadalom egyes típusainak ábrázolására.

A típusok vizsgálata tehát nem új, sem a magyar néprajz, sem a magyar társadalomrajz irodalmában. És Kiss Lajosnak sem az a legnagyobb érdeme, hogy ő írta a legterjedelmesebb társadalom-szerkezettanulmányt, hanem az, hogy műve nem a „szegényember" valóságos életét elsikkasztó elmélkedés plasztikus képeket formáló ügyes tollforgatás. Kiss Lajos írása nem hangulatkeltés, nem a szokásos falukutató írás, hanem a magyar népi társadalom legalsóbb rétegének minden részét jól látó szerkezetanalizise.

A modern néprajztudomány ma már nem elégszik meg csak tárgyak és szellemi kultúrjavak gyüjtésével és azok tudományos vizsgálatával, hanem elsősorban érdekli a nép, mint a tárgyi és szellemi népi kultúrának a tulajdonosa, megalkotója és formálója; különben úgy járhat, mint a gyapjuminősítő intézet, amelyik nagyszerűen megoldja feladatát, de a birkáról, annak életmódjáról mit sem tud. A nép megismerése azonban csak úgy érhető el, ha a kutató tüzetes vizsgálat alá veszi a család, a falu, és tovább menve egy körülhatárolt népcsoport alkotó elemeit. Vizsgálatánál a történelmi szempontokat sohasem mellőzheti, azok nélkül nem érthetné meg a mai jelenségeket, mert hiszen a parasztársadalom szerkezeti elemei végső fokon történelmi és gazdasági produktumok. Az egyes szerkezeti egységek, pl. Kiss Lajos könyvében: a kis kanász, a csordásgyerek, az igáskocsis, a kubikos, a napszámos, a vályogvető, a boltiszolga, a lócsiszár, a vőfély, stb. mind bizonyos kapcsolatban, viszonyban vannak egymással. A különböző elemek közötti kapcsolat

és erőviszony mutatja meg, mi a funkciója az egyes szerkezeti elemeknek — típusoknak — a népi társadalmi egységben. A funkció szabja meg azután a szerkezeti elemek, bizonyos összegeződésben, a népi társadalmi rétegek (kocsis, kubikos, kanász, csősz, basaparaszt, szárazparaszt, stb.) *magatartását*. Ez a magatartás határozza meg a népi társadalom sorsalakulását; a nép elszegényedésének, vagyonosodásának formáit és következményeit; a hagyományos életformák megtartását vagy elvetését.

A szerkezeti viszonyt, a funkciót, földrajzi, települési és nemzetiségi momentumok is nagymértékben alakítják.

A néprajzkutatás tehát nem hagyatkozhatik csak a népi szellemi és tárgyi kultúrjavak egyszerű begyűjtésére, osztályozására, értékelésére, hanem a minél teljesebb analizisre törekedve (amikor nemcsak a szokatlant, az exotikust gyűjtjük), nem zárkózhatunk el a népi társadalom teljes vizsgálata elől sem. Ilyen vizsgálatok nélkül nemcsak a szellemi kultúrjelenségek (pl. a népmesék a népi jogszokások, stb.) nagy részével, de a tárgyi kultúrjavak egész sorával sem tudunk komolyan mit kezdeni.

Kiss Lajosnak az a legnagyobb érdeme, hogy Hódmezővásárhely és környéke népi társadalmának a legszegényebb rétegét vette szerkezeti vizsgálat alá és az egyes szerkezeti elemeket, típusokat igyekezett szabatosan és pontosan leírni. Leírása mutatja a szerkezeti elemek egymáshoz való viszonyát, funkcióját is, ami viszont a népi típusok magatartását jeleníti meg. — A teljes analizisre törekvő, korszerű néprajztudomány egyetlen vidéken sem és egyetlen esetben sem nélkülözheti a Kiss Lajos munkájához hasonló, *alapvető* társadalom-szerkezettanulmányt.

Külön ki kell emelnünk a műnek azt a jelességét is, hogy nagy gondja volt Kiss Lajosnak a *szókincsre*. Nem tudjuk eléggé hangsúlyozni, hogy mennyire fontos a népnyelv ügyének a felkarolása, hiszen komoly eredményeket biztosító néprajzkutatás, szókincs nélkül, el sem képzelhető! Szomorú az, hogy nagyon sok régi tárgynak nemhogy a részneveit, de még a tárgy népi nevét sem jegyezték fel, pedig ha meggondoljuk hogy a legjobb esetben is csak 100—200 éves tárgyakkal bizonyítgatjuk ilyen vagy amolyan őstörténeti állításunkat; mennyivel többet mondanának az 1000—5000 éves szavak, amelyeket veszni hagyunk, sőt örökre veszni, mert a jó magyar szavakat, kifejezésformákat idegenből fordított szavakkal cseréljük fel. Ma már ott tartunk, hogy művelt emberszámba csak az megy, aki minél romlottabb magyar nyelven tud. Örömmel olvassuk Kiss Lajos könyvét, mert nem *fordításnyelven*, hanem magyarul szól hozzánk.

Példamutatás Kiss Lajos könyve arra nézve is, hogy mimódon kell felhasználni és hogy *föltétlenül fel kell használni* a vidéki levéltári anyagot, a falusi jegyzőkönyveket, mert azokból sokszor többet megtudunk a multra nézve, mint a kérdezgetéssel.

Kiss Lajos megígéri a könyv előszavában, hogy közreadja a *szegény asszony életét* is; minden okunk megvan rá, hogy ezt az igért művet a néprajztudomány éppen olyan nyereségének tekintsük, mint amilyen eredmény „A szegény ember élete".

Dr. Kovács László.

Karácsony Sándor: A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja. Budapest, 1939. Exodus kiadás. 302 l. 8°. Ára 6 P.

Manapság, amikor oly hévvel és tűzzel kutatjuk magyarságunk lényegének és hivatásának mibenlétét: vizsgálódásunk egyik alappillérét jelenti *Karácsony Sándor* könyve.

Megjelenésének időszerű volta, tartalmának igazán „magyar észjárás" szerint igazodó vonala a könyv fémjelzője. E könyvben a *nevelő Karácsony Sándor* szól hozzánk. Három egymással elég szerves kapcsolatban álló dolgozatban közli a közoktatásügyünk reformjára vonatkozó elgondolásait és megjegyzéseit. Állításának bizonyítékául közreadja a magyar alsó, közép és felső néposztályok lelki-alkatára vonatkozó vizsgálódásainak eredményét. Számunkra különös értéket jelentenek és sok hasznos tanulságot foglalnak magukban az alsó néposztályokban élő magyarságnak társas-lelki életére vonatkozó megfigyelései. Karácsonytól szívesen láttuk volna, ha ezt a témakört szélesebb méretekben [r é s z l e t e k b e m e n ő e n!] dolkozta volna (vagy dolgozza majd) fel. Annál is inkább, mivel állításai bármennyiszer találóak, sokszor csak az általánosság határán mozognak. Nagyon tanulságosak a XVI—XVII. századforduló magyarjainak társaslelki életéről közölt meglátásai. Szerinte a magyar parasztság társaslelki kulturája „megkövesedett a XVI. és XVII. század fordulóján". Ez a megrekedt lelki magatartás szakítja szét a magyarság addigi egységét és állítja szembe a népet a felsőbb társadalmi rétegekkel. Ez a nagy szakadék látható manapság is. Karácsony ezt a hasadást áthidaló szerkezetet próbálja megtervezni könyvének további részében. Ez a terv a magyar közoktatást a magyar lelkialkatnak meg-

felelően szervezné át: *magyar eszünkjárása szerint!* Ez azonban — ahogy a szerző mondja — „bódult magyar embernek, magyar álorcájú idegen embernek, no meg a rossz embernek nem is fog ez a mi új tanulságunk felettébb tetszeni. De az ő nemtetszésük is ugyanazt fogja megint csak bizonyítani, amit már az egyéni logika törvényei is bizonyítottak. Azt nevezetesen, hogy minden elképzelhető logikai törvény: vasból való törvény. Vastörvény."

Karácsonynak súlyos megállapításai vannak a közép és felső néposztályok felé is. Itt különösen azok értelmi, érzelmi és akarati világáról szóló részeit kell kihangsúlyoznunk. Eredményeinek előadását őszinte és alázattalteljes hang hatja át, ami e súlyos kérdésben igen döntő tényező. Könyvének legszebb részét képezi azonban a *„mellérendelésről"* vallott felfogása. A magyar nép nyelvhasználatában, észjárásában, magatartásában *„mellérendelő"* természetű. A nyugati indogermán népek ellenben egytől-egyig: nyelvükben és gondolkozásmódjukban *alárendelő* természetűek. Ez adja meg azután azt az óriási különbséget, mely a magyar fajtájú keleti és az indogermán gyökerű nyugati embertípus észjárásában megvan. Ebből érthető a magyar nevelésnek azon hagyományos elvi követelménye, hogy tanító és tanítvány viszonya „mellérendelt" legyen, személyes és baráti természetű. A magyar lélek a maga objektiv szemléletében a másikat magával egyenrangúnak tartja. Azonban m a g á t is egyenrangúnak tartja a másik mellett. „A magyar föld a kis autonomiák klasszikus hazája" — mondja Karácsony. Különösen érdekesnek tartjuk a szerző azon megállapítását, — s ez a mellérendelés egyik súlyos bizonyítéka, — mely szerint mi magunk magyarnak tudunk olyanokat is, akik velünk egy kenyéren élnek, de nem hajlandók mellérendeléses relációba lépni velünk. Sőt! Magát fölénk rendelvén, bennünket maga alá törekszik rendelni! — „Hiszen ez épen a magyar bennem", mondja Karácsony Sándor. Nem követelem tőle, hogy legyen olyan mint én, ellenkezőleg én viszonyulok hozzá. Azaz mellérendelem magamat.

Karácsony Sándor könyve bizonyíték arranézve, hogy a magyar öntudat és akarat ébredőben, mozdulóban van. A magyar élet megtalálja a maga természetes formáit, kereteit. „Kiforrja magát a magyar élet, — ahogy a szerző is mondja, — vele együtt természetesen a közoktatásunk ügye is". Hisszük, hogy Karácsony Sándor könyve nem hiába íródott.

Márkus M.

Mi a magyar? Szerk. Szekfű Gyula. Magyar Szemle Könyvei XV. Budapest, 1939. 558 l. 8° Ára 12 P.

Mi a magyar? Erre a kérdésre gondolkodók és történészek, irodalmunk, nyelvünk, népzenénk és művészetünk, külföldi kapcsolataink és belső fejlődésünk búvárai felelnek ebben a könyvben. A vaskos kötetben szóhoz jut a néprajz és az antropológia is — talán első ízben egy ilyen összefoglaló jellegű és a magyarság egészének, időszerűen a mai kornak szánt munkában.

Nem könnyű a felelet s talán nem is fontos, hogy mindenkit egyformán kielégíthessen. A kiadvány értéke gondolatok felvetésében s a szaktudományok eredményeinek lényeg- és önszemléletre nevelő csoportosításában van. Mostantól fogva céltudatosabban kell törekednünk rá, hogy ami a sajátunk, azt becsüljük jobban. S itt nem korlátok felállításáról van különösképpen szó, hanem annak az önismereti programmnak vállalásáról, amelynek legátfogóbb megvalósítása éppen a magyar néprajz célja.

Mikor a nyelvészet nyúl az ilyen kérdéshez, aránylag könnyű dolga van. Zsirai Miklós szinte játszva sorolja fel nyelvünknek azokat a sajátságait, melyek által az más, különösen indogermán nyelvektől különbözik. Az összehasonlító szempont állandó érvényesítése folytán rég felismert s tételekbe formulázható megállapításokat adhat elő. Hasonlóképpen jár el az antropológus. Bartucz Lajos nemrég megjelent antropológiájának eredményeit ismerteti a szellemi antropológia szükségességét is hangsúlyozó programm keretében.

A feleletet keresők másik része megkerüli a problémát és azt kérdezi: mit tartottak magyarnak mások? A kötetnek egyik legérdekesebb, de egyben lesújtó fejezete az, amelyben Eckhardt Sándornak valósággal „néprajzi" kalauzolásával megtudjuk: milyennek ismerték külföldön a magyart ezer éven át s milyennek ismerik — sajnos — még ma is. Szerencsére magyarságunk mibenléte költészetünknek is visszatérő témaköre volt s Farkas Gyula, mintegy a külföld ellensúlyozásául, összefoglalja számunkra a magyar költők tanúságtételét.

A kérdés fejtegetői közül a legtöbben intuitív ráismeréssel ragadják meg magyarságunk lényegét. Ravasz Lászlónak és Babits Mihálynak ilymódon sikerül kivetítenie magából a magyar jellem időtlennek tetsző alapvonásait. De a szakemberek is haszonnal folyamodnak ehhez a módszerhez: Zolnai Béla, aki a magyar stílus meghatározásához a francia és a német stílus némely jellegzetes vonását is segítségül hívja és Gerevich Tibor, aki művészettörténetünk értékeinek kimutatására művészeti alkotá-

sainkat főképpen a német szellemiséghez hasonlítva vizsgálja. Önismeretünk útját Keresztury Dezső, irodalmunk fejlődését s problémáit Kerecsényi Dezső világítja meg. A történeti szemléletet magyarságunk lényeglátásával egyesíti e Szekfű Gyula megmutatja, hogy a magyar lélek öröklött tulajdonságai mikép formálták sorsunkat a nagy történeti fordulók alkalmával s viszont sorsunk fordulása mikép hatott vissza jellemünk változására.

Tárgy szerint a néprajzot érdekli Viski Károly és Kodály Zoltán tanulmánya. Viski dolgozatának a címe: „A magyar jelleg a néprajz tükrében". Ezen bizonyos szorongó érzés vonul át, mintha a magyar néprajz ily elvont összefoglalásra még nem érett volna meg. Mondanivalóját a szerző éppen ezért rendszeres formában nem is fejti ki. Annál értékesebbek részlet-megfigyelései. A valláson kezdve a viseletig népi műveltségünk majd minden ágazatáról mond egy-két jellemző szót. A táncról nyomatékosabban is megemlékezik. Újszerű, hogy a néphagyomány jelentőségét a nép magatartásának szempontjából kezdi értékelni.

Kodály Zoltán a magyar zene magyarságát taglalja. Ismerteti az egyszólamú népi zenét, jellemzi műzenénket. Programmot ad zenénk továbbfejlesztésére, zenei életünk megreformálására. Terjedelemre rövid, tartalomra gazdag cikkének vége felé ugyanazt a hangot üti meg, amely Györffy István utolsó munkájából még mindnyájunk lelkében benne él. Útmutatása nemcsak a zene, hanem általában a magyar műveltség jövő fejlődésének útját jelöli meg.

Krompecher Bertalan.

Československa vlastivěda. Rada II. *Národopis* (Néprajz). Prága. 1936. Kiadó: Sfinx. Bohumil Janda. 391 old. 8 P.

Politikailag idejétmúlta munkáról van szó, amikor e könyvsorozat néprajzi kötetét kezünkbe vesszük. Ismertetését azonban annál is inkább szükségesnek tartjuk, mert egyfelől e kötet kiegészítő részét képezi ugyane sorozat hasonló kiadványának (ismertettük a Népr. Ért 1937. évf. 1—2. sz. 220. oldalán), másfelől a bennközölt tudományos anyag értékénél fogva nem lehet közömbös számunkra. E munkában feldolgozva találjuk az időközben visszacsatolt magyar Felvidék és Kárpátalja népmozgalmi és néprajzi anyagát.

A munka első részét népmozgalmi adatközlések alkotják. Különös figyelmet szenteltek itt a volt csehszlovák állam két „államalkotó" népére: a csehre és szlovákra. Érdeklődési körük a határokon túlra is kiterjedt, úgyhogy benne megtaláljuk még a trianoni Magyarország szlovákságának népmozgalmi adatait is.

Számunkra szakszempontból a könyv második része értékes. Itt összefoglalva találjuk mindazt, ami a volt csehszlovák „nemzet" népi kultúrájára vonatkozik. E rész írói közül különösen kiemelkedik a cseh néprajztudomány európai híresség nestora: *Chotek Károly* prágai professzor, továbbá *Stránska Drahomira*, *Matiegka* és *Jungbauer G.*

A munka ezen kiváló része a cseh, szlovák, ruszin, (sőt itt-ott magyar és német) népi kultura tárgyi vagyonállományának az összefoglalását, összevetését és felmérését is jelenti. A szempont természetesen szigorúan csehszlovák beállítású. Ez azonban kellő kritikával kisérve, csak jelentéktelenül csökkentheti a könyv értékét annál is inkább, mivel az itt összehordott anyag igen értékes és hasznos. A csehszlovák népi kultúra vagyonállományából levont következtetések nem mindenben helytállóak. Attól eltekintve, hogy egynéhány helyen erősen vitatható eredményekkel találkozunk, melyek különösen volt államhatárokon belüli kulturának az egységét igyekeztek bizonyítani, a munka mégis tudományos színvonalon mozog és írói jó felkészültségű szakemberek. E helyen a magyar vonatkozások kapcsolatait és hiányait a magyar néprajztudomány művelőinek kell kitölteni.

A tárgyi népi kultúra mibenlétét *Chotek* több szempontból határozza meg. Ezeket külön meg is magyarázza. Mélyrehatóvizsgálatokat folytat települési kérdésekben. A falutípusok és házkutatás kérdéseiben úgyszólván a végső szót mondja ki. Jó ismerője házaknak, háztípusoknak, úgyhogy megállapításai magyar szempontból sem megvetendők. Bejárta a szlovák Felvidéket, Kárpátaljját, tehát jó ismerője az időközben visszacsatolt színmagyar területeknek is. Írása összefoglaló képet ad a volt csehszlovák államhatárok közt élő népekről. Bátran mondhatjuk, hogy ilyen tudományos, de mégis könnyen emészthető, világos kis könyvünk a magyar néprajzirodalomban nekünk sincs. *Chotek* a fentieken túl, még tüzetesen foglalkozik a népi élet formáival, foglalkozásaival, a nép művészetével, általános szokásokkal, családi szokásokkal stb. Mindezekben ugyanolyan részletességgel domborítja ki a népi kultúra sajátos formáját és jellegét, mint az előző dolgozataiban. Mellette ki kell emelnünk *Stránska* munkáját a népviseletéről. A tüzetességéről és pontosságáról közismert szerző részletekbe menően boncolja a felmerült népviseleti kérdéseket. Ugyancsak ő foglalkozik az alkalmi szokásokkal és a mezőgazdálkodás szokásaival. Ezeknek különösen feltűnő a bősége. A sort érdemben *Matiegka* pro-

lesszor zárja be. A népi gyógyászatnak a népi kultúra szerves tartozékaként való bemutatásával sok hasznos szempontra hívja fel a figyelmünket. Különösen érdekes, hogy a népi gyógyászatot funkcionális szempontok alapján vizsgálja és eredményeit is így nyeri. Nálunk is szükség volna ilyenértelmű vizsgálatok meginditására, mert csak így kapnánk egyetemes képet népünk kultúrájáról.

E tartalmas kötetet Jungbauer fejezi be, bemutatván a német néprajz helyzetét és helyét a volt köztársaságban. A munkát bő irodalmi utalás kíséri, amit különös haszonnal forgathat a tudományos szakember.

Márkus M.

Celâl, Melek : Türk Islemeleri. Szerző kiadása. Istanbul, 1939. 26 l. 49 egyszínű és 4 színes táblával, 13 szövegközötti ábrával.

A török vászonhímzések sorsa sokban hasonló hires és nagymultú testvérükéhez, a kisázsiai csomózott szőnyegekéhez. Ezek felé is már csak akkor fordult a tudomány figyelme, mikor európai és amerikai utazók, gyüjtők már hosszú ideje (előbbiek évszázadok óta) vásárolták és vitték szerteszét legszebb példányait. Ilymódon a még meglévők eredethelye és keletkezési ideje pontosan aligha rögzíthető.

A régi kisázsiai (anatóliai) vászonkendők hímzéseiről ezúttal kapunk először összefoglaló képet Melek Celâl most megjelent könyvecskéjében. Szerző — a török hímzések szorgalmas gyüjtője s ezidőszerint legalaposabb ismerője — kor és stílus szerint osztályozza anyagát. Az istanbuli közgyüjtemények eddig sehol sem közölt, remekbe készült régi hímzett kendőinek nemelyike türbékből került elő s így hozzávetőlegesen datálható. Ezek alapján úgy látszik hogy a török mohamedán iparművészetnek ez az eddig kevéssé méltatott ága a XVI. században élte virágkorát. Mintázatuk meglepő változatossága bizonyára összefügg az oszmán birodalomba akkor már beolvadt népek és kultúrák sokféleségével. Szerző rámutat a hímzéseknek a török iparművészet más ágával való diszitménybeli rokonságára. A XVI.—XVII. sz. folyamán magyar hímzésekre gyakorolt hatásukról szólva, két nálunk fennmaradt régi török hímzést is közöl. A XVII.—XVIII. sz. folyamán a török vászonhímzés mind kompozició és diszitmény, mind színezés és technika tekintetében lényeges átalakuláson ment át. Különösen tanulságos a XVIII. sz.-i munkák egyik-másik, európai hatásokat tükröző típusa, s a nyugati formáknak a keleti hímzőgyakorlatba való beszivárgása. Érdekes továbbá némely, bizánci brokátszöveten, avagy újgörög hímzésen is fel elhető diszítménynek a török munkákon a figurális elemek szándékos elhagyásával, vagy kicserélésével való szerepeltetése.

Örvendetes, hogy az e tárgykörben úttörő munka török részről indult meg, s remélhető, hogy a szerző meg több hasonló, monografiaszerű feldolgozással ajándékoz majd meg. A szép kiállítású könyv az új török nyomdaipar fejlettségét dicséri.

Palotay Gertrud.

Studien zur religiösen Volkskunde. Herausgegeben von Lic. dr. Jobst und Studentenpfarrer W. Peuckert. Verlag C. Ludwig Ungelenk. Dresden und Leipzig.

Heft 1. Theologische Aufsätze zur religiösen Volkskunde. 1937. 75 l. 8°. RM. 1.20.

W. *Peuckert* a néprajz és a 19. sz.-i teológia cimén keresi a néprajzi kutatás kezdetét: eltekintve a középkori teológiai irodalomtól, amely igen értékes adatokat tartalmaz, a humanizmus nyilvánitja az első komolyabb érdeklődést, ez azonban mégis csak 1800 körül alakul ki igazában. A továbbiakban a teológusok szerepét mutatja be a néprajzi kutatásban. R. *Hupfeld* a protestantizmusnak a vallási szokásokkal szemben való álláspontját mutatja be, vázolja azokat az okokat, amelyeknek következményeképen a protestáns vidékek szokásélete szegényesebb, szürkébb. *H. Hickmann* a vallási néprajzot a keresztényi tanitás és nevelés útmutatójaként állítja be. *D. Herz* a nagyvárosok konfirmációs oktatásában szerzett néprajzi tapasztalatokról számol be.

Heft 2. Peuckert, Werner : *Die frühchristliche Volksfrömmigkeit der Nordgermanen.* 1937. 48 l. 8°. RM. 1.20.

A szerző leírja a germánok megtérésének útját, a germán ethos és germán vallás krízisét, a kereszténység befolyását s átalakító hatását, a régi és új hit ellentétjét s a kialakult, átalakult keresztény szokásokat.

Heft 3. Clemen, Prof. D. Dr. Otto: *Die Volksfrömmigkeit des ausgehenden Mittelalters.* 1937. 48 l. 8°. RM. 1.20.

A szerző a középkorvégi népi kegyesség fő megjelenési formáit mutatja be. Ezeknek legjellegzetesebb megnyilvánulásai: a testvériség, s ennek számtalan alakja, a Máriatisztelet különböző testületei, a szenteknek és ereklyéiknek tisztelete, a búcsújáróhelyek és vallási szinjátékok. Végül megemlékezik a vallásos népi irodalomról: a katekizmusokról, a német bibliákról.

Heft 5. Lehmann, Dr. dr. Ernst : *Von der Seelsorge im Volke.* 1938. 48 l. 8°. RM. 1.20.

A szerző munkájában a népi lelki-

pásztorkodás tevékenységét kutatja. Megállapítja, hogy a népnél tudatos ez a tevékenység s a kölcsönös segítés körébe tartozik. Indítóokai az irgalom, részvét, szeretet, de sokszor az isteni jutalom gondolata is. Megállapítása szerint népi lelkipásztorkodást a nép minden tagja végez a maga körében. Ennek a munkának számtalan eszköze és módja van, főbb típusai a vigasztalás, felvilágosítás, tanítás. Végül a népi és egyházi lelkipásztorkodás viszonyát vizsgálja.

Heft 6. Clemen, D. Dr. Otto: *Luther und die Volksfrömmigkeit seiner Zeit.* 1938. 40. l. 8°. RM. 1.20.

A szerző a reformáció két lényeges momentumával, az Isten és Krisztus keresés kérdésével foglalkozik, ezzel mutatja be ugyanis Luther álláspontját kora népi kegyességével szemben, mivel Luther azt igen erősen befolyásolta. De nem Luthernek a babonával szemben való állásfoglalását tárgyalja, hanem elsősorban azokat a dolgokat, amelyek a középkori közösség számára fontosak voltak: Mária és a szentek tiszteletét. Luther természeti kötöttségét is bevonja a tárgyalásba, mert a babonák szempontjából a valódi keresztény természeti kötöttség igen fontos.

Heft 7. Jobst, Pastor Lic. Dr. Albrecht: *Sammlung kirchlicher Sitte.* 1938. 56 l. 8°. RM. 1.20.

A sorozatnak — a mi szempontunkból — kétségtelenül a leghasznosabb kötete a vallási néprajz kérdőívét foglalja magában. Három főrészre oszlik. Elsőben az egyházi év szokásait tárgyalja. A vasárnappal kapcsolatban sorraveszi a templomba menés és ruházkodás előírásait, az istentisztelet népi jellegzetességeit s a vasárnapi katechizációét. Az ünnepnapok különleges, helyi jelentőségét részletezi, majd részletesen ismerteti az egyházi év ünnepeinek s más ünnepeknek szokásait. Második részében az emberi élet folyamának szokásait ismerteti. Sorba veszi itt a kereszteléssel kapcsolatos szokásokat s babonákat, a keresztszülők feladatait, a konfirmáció, az úrvacsora, eljegyzés és lakodalom, halál és temetés szokásait. Harmadik részben a házi élet vallásos szokásait tárgyalja. Itt sorolja fel az imádkozás, bibliaolvasás, áitatosság házi előírásait s a napi munka vallásos szokásait. A tárgyilagosan összeállított kérdőív igen hasznos útmutató a vallási néprajz szolgálatában.

Heft 8. Leipoldt, Johannes: *Katholische Volksfrömmigkeit.* 1938. 68 l. 8°. RM. 1.20.

A szerző részletesen ismerteti a katolikus vallású nép kegyességének megnyilvánulásait, ide tartoznak az áldások különböző fajai, a kegyhelyek, ünnepi körmenetek, a képek. Rámutat arra, hogy gyakran milyen nehéz a határt megvonni a babonával, babonás hittel szemben. Összeveti a mai katólikus népi kegyességet az ókoréval, s igyekszik megmutatni azok maradványait. Munkája minden részében párhuzamba állítja az északi germán katólikusság megnyilvánulását a déli román népekével.

Heft 9. Peuckert, Werner: *Religiöse Volkskunde, eine theologische Aufgabe.* 1938. 44 l. 8°. RM. 1.20.

Megállapítja a szerző, hogy a vallási néprajz ma egyház-teológiai feladat; ki kell ragadni a germanisták egyoldalú irányzatából. A tulajdonképeni feladat az: megállapítani, hogy az egyes vidékek német népe hogyan viseltetik bizonyos gondolatokkal és elképzelésekkel szemben, hogyan hozza összhangba ezt a felfogást vallásos nézetével, s milyen következmények adódnak ezekből magatartására vonatkozólag. A vallási néprajz tárgya a fajilag kötött népi ember, tehát nem a szentelmények, az egyházi formák, hanem az ember, aki ezen formák között él. S a vallásos embert nem a primitivségében, hanem teljességében szemléli. A vallási néprajz feladata a népi kegyesség kutatása és ábrázolása, azaz általában véve a népi ember viszonya a vallási dolgokhoz, különösképen pedig vallási közösségének hitbeli és formajavaihoz. Egyházi feladatnak számítja tehát a vallási néprajz művelését, mivel azt az egyház is hasznosíthatja a maga számára, a léleknevelés szolgálatában.

Szendrey Ákos.

Will-Erich Peuckert: Deutsches Volkstum in Märchen und Sage, Schwank und Rätsel. Walter de Gruyter. Berlin, 1938. 215 l.

A kötet tanulságos képét nyujtja a mai német mese-, monda-, adoma- és népi talány-kutatásnak. A legérdekesebb a keret, amelybe a szerző mondanivalóját foglalja. Szerinte mindezeknek a népi elbeszélő műfajoknak az a kor a termőtalaja, amelyben a varázs hatalma uralkodik az emberi életmegnyilvánulásokon. A mese világa ott van, ahol a ma értelmetlennek tetsző értelmet nyer s a szerző meggyőzően mutat rá némely meseelemnek az anyajogú társadalomban, vagy primitív felavatási szertartásokban gyökerező eredetére. A mese keletkezését illetően véleménye eltér a finn iskoláétól. Őt nem az ősforma érdekli elsősorban, nem egyszerre születetteknek fogja fel a meséket, hanem motívumokból, más szóval epizódokból gondolja megmagyarázhatni a mesék kiala-

kulását. A mese hazája szerinte a Földközi-tenger keleti partvidékének kulturáiban, különösen a krétai-minoszi műveltségben keresendő, ahonnan észak és kelet felé történt a vándorlás. E vándorlás folyamán ment végbe a mese „indogermanizálódása" s *Peuckert*, hogy végül is a német mese fogalmához juthasson, kísérletet tesz arra, hogy indogermán, germán s másfelől szláv, francia stb. típusokat különböztessen meg.

Helyhez, személyhez, korhoz, néphez kötöttebb a mesénél a monda, mely szintén benne gyökerezik a mágikus kor világnézetében. A természeti mondák, melyekhez az állatmeséket is odaszámítja, a meséknél is régibb korba mutatnak vissza; a német mondák zöméről azonban úgy vélekedik, hogy azok az indogermánság szétválása után, de még a germánok elkülönülése előtt keletkeztek. Minden monda valóság-közlő beszámolóból lett; „Memorat"-ból születik *Sydow* szerint a „Fabulat". De természetesen vannak itt is jövevény-elemek; ilyen például a Pán haláláról szóló ókori monda modern mondagyüjteményekben. A mondák egy részében már nincsen semmi természetfölötti. Ezek képviselik az átmenetet a mágikus kor világából abba a racionális másik világba, amelynek jellemző műfaja a mese rovására mindinkább terjeszkedő adoma.

Az adoma vagy anekdota (Schwank) korra nézve nem fiatalabb a mesénél és a mondánál. Virágkorát némelyek a nyugateurópai magaskulturában, annak az ókorral kapcsolatban maradó hagyományaiban keresik, bizonyos azonban, hogy a XVII—XVIII. századig erős gyökerei vannak Németországban. Ugyancsak ősrégi eredetű a találós kérdések műfaja is, melyről az alaptípusok jellemzésén kívül egyelőre kevés foghatót mondhat a tudomány. Tréfás válfaja (Scherzfrage) a paraszti műveltség pusztulásával indult burjánzásnak.

A széleskörű irodalmi ismeretekkel, könnyed, noha elmélkedő modorban szépen megírt könyvnek jelentősége bizonyára nem új filológiai kérdések felvetésében vagy megoldásában rejlik. Érdeme inkább a korszerű, egyéni összefoglalásé. Ugyanakkor, mikor a német folklore legújabb állásfoglalását összeegyeztetni igyekszik skandináv és finn kutatók eredményeivel, újszerűségét abban látjuk, hogy sok szempontból s a gyüjtő gyakorlottságával figyeli meg a népköltészet való életét, szerkezeti típusait s az elbeszélő motívumok eredetének nyomozásában mindenütt a művelődéstörténeti háttér vizsgálatáig megy vissza.

Krompecher Bertalan.

Hans Moser und Raimund Zoder: Deutsches Volkstum in Volksschauspiel und Volkstanz. Deutsches Volkstum 3. Bd. Berlin, 1938. Walter de Gruyter & Co. n. 8°. I—VIII+184 old. 24 tábla. RM. 6.20.

Szerző a népi szinjátékokat a történeti rétegek ráhatásával vizsgálja, kiválasztva a németség ősi népi játékelemeit, melyek a népről a nép részére termettek. Ezek a bábjátékokban új életre ébredtek. A sok irodalmi utalás között elismeréssel hivatkozik Ernyey József és Kurzweil Géza (1932.) jeles művére a szlovákiai német bányavárosok népi szinjátékairól. A Herodes játékokról, Angyal, Ádám és a halál játékairól kimerítő leírást és jellemzést ad a barokk játékmozgalmainak jelentőségét hangsúlyozva.

A népiség legerősebb kifejezésének eszköze a néptánc. Ereje a közösség átformálására nagy értékű a gyakran túlsarjadzó individualizmus idejében. Ma mulatságos öncéllá lett a tánc. A zene és tánc a nép művészi képességét fokozottan növeli. Nem oszthatjuk teljesen véleményünket szerzővel a zene és a tánc mozgásformáinak annyira hangoztatott szoros kölcsönösségére nézve, mert éppen a magyar táncokon tett megfigyeléseink arra mutatnak, hogy a táncnak a zenétől független élete is van, amit különösen a csapásoló ritmusadó táncokban észlelhetünk. A zene főképpen a ritmusadás szempontjából szükséges kisérője a táncnak s a melódia a tánctól teljesen független.

Hansen szerint a népi táncot a következő öt tényező határozza meg: 1. alak, 2. a ritmus, 3. a melódia, 4. a név, 5. az érzéstartalom.

A művészet sokfélesége, ami a táncban összegeződik, magyarázza, hogy a néptánc írásbeli rögzítése a legnehezebb néprajzi gyüjtőmunka. Ezért fogtak hozzá olyan későn a néptánc tudományos feldolgozásához.

Kiemelkedik a tánckutatásban Wolfram (Wien) munkássága, amely nagy lökést adott a néprajz legvonzóbb szakcsoportjának továbbfejlődésére. Wolfram szerint az ember minden cselekvéséhez tánc fűződik s e szerint is lehet a táncokat rendszerbe foglalni,

1. Istenhez és a természethez,
2. az ősökhöz,
3. a rokonsághoz,
4. különböző korosztályokhoz és hivatásokhoz,
5. egymáshoz kapcsolódnak a táncok.

A német táncról megállapítja a szerző, hogy eredetileg kultikus célja volt.

Több, még ma élő táncban ilyen ősrégi elemek felismerhetők. Ezek a népi táncok legrégibb rétegei. A kardtáncot már

Tacitus említi. A farsangi felvonulások nagy részben a termékenység-varázsláshoz fűződő táncos mozgások. A kör, kerék, csiga, lánc vonalban való táncolások a jelenlegi néptáncok mágikus, szimbolikus formaelemei, melyekre a mai néptáncok egyrésze visszavezethető.

A legrégibb táncleírás 1095-ből való s ez asszonyoknak körtáncáról emlékezik meg, melyhez énekeltek.

Tanulságosak szerző megállapításai a magyar táncok kutatására nézve is. Ehhez már szép anyagunk gyült össze, de még sok kikutatni való van, amelyeket mind mozgófényképen megörökítve kellene koreográfiailag feldolgoznunk.

Dr. Gönyey Sándor.

Dr. Lehmann, Ernst: Vom Gefüge des Volkes. Aufriss einer deutschen Volkssoziologie auf volkskundlicher Grundlage. Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, Reichenberg. 123. l. 8°.

A nép életének szokásos rendjét az évszázadok egymásutánjában maga a nép fejlesztette ki s ez az a keret, amely meg is tartja a népet a maga valójában. Ennek különös fontossága az idegen környezetben élő nemzetiség életében jelentős. Népszociológia névvel a néprajz egy új ágazatának feladatává teszi, hogy azokkal a társadalmi jelenségekkel foglalkozzék, „amelyek a népbe, mint a társadalmi fejlődés viselőibe be vannak rétegezve." A népi kapcsolatoknak három fő csoportja van. Az elsőt a leszármazás, a vér határozza meg s ez a család, nemzetség, vérközösség; a másodikat a hely, terület jelöli ki s a szomszédság, faluközösség kapcsolja össze; harmadik a korszerinti csoportosulás; mint negyedik, ide sorozható a hivatási csoportok kapcsolata. Különösen az első három az, amely igazában véve leköti a népi embert s hatása alól nem vonhatja ki magát senki. Ezeket a kapcsolatokat a tökéletes emberi viszony az egymásért való létel, a tisztán lelkileg kifejlődött alkalmazkodás és a kölcsönös vezérségi elv határozzák meg. Ahol az ősi kötelékek meglazulnak, a nép is elkezd betegeskedni. A népi közösségben kevésbbé tudatos az *én*: „az egyes ember nem pusztán magáért él, hanem az ősök által az utódokért, ebből ered a parasztság szivós örökkévalóság hite." A nép által történelmi élete folyamán kitermelt népi javak tartják össze a népet igazi közösségben, ezek teszik tudatossá népiségét s tartják meg a nemzet részére a hagyományközösségben, teszik igazán nemzetté, a nemzeti közösség tagjává.

A munka nagyobb részét a részletes összeállítás foglalja el. A leszármazási kötelékek között részletesen ismerteti a házasság által létrejött család, rokonság, sógorság kapcsolatai körében élő szokásokat. A területi kötelékek közül leírja a haza, szomszédság, község faj és törzs összekapcsoló szokásait. A korszerinti csoportosulások körében leírja a gyermekek játékközösségét, az ifjúság közösségi életét s a felnőttek korcsoportjának szokásait. Végül a hivatási csoportok életét ismerteti.

A munka a közösségi életet szabályozó kötelékek értékes összeállítása és csoportosítása. Megállapításai gyakorlati szempontból is jelentősek. A nemzeti élet megszervezése csak népi alapon épülhet fel és nyerhet igazán szilárd alapot. Ezen az alapon a néprajz a nemzeti politika egyik fontos tényezőjévé válik s a nemzet élete szempontjából nélkülözhetetlen segítő tudományág. Fontos ez különösen a magyarság szempontjából, ahol sok helyen még a néprajz élő valóság s ennek konzerválása, a nemzet érdekében való megtartása igazi nemzeti feladat.

Szendrey Ákos.

H. B. Meyer: Danzig. Deutsche Volkskunst Neue Folge. 1939. Verlag Böhlau Weimar. 45. l. 198 ábra.

Danzig történeti áttekintése után bemutatja szerző írásban és szépkivitelű képekben a városnak és vidékének települését, építkezését, templomát, lakását és berendezését, ruházatát, ékszereit, a népszokásokat és tárgyait évszakonként, nagyon átpolgáriasodott, főként barokk, rokokó és empire hatások alatt kialakult népművészetével. Ebben sok az általános nyugati jellemvonás. Jó példa a könyv a német propaganda tevékenységára, amely ilyen kevés népművészeti anyagot is oly gyorsan és mutatósan tár a közönség elé.

Gönyey S.

Czettler Jenő: Az emberi gazdálkodás története. Budapest, é. n. Franklin Társulat kiadása. 248 l.

Az emberi gazdálkodás története, ahogy Czettler mondja: „a köztörténelem és a közgazdaságtan egymásra hatását" vizsgálja. Legfőbb alanya az ember, ennélfogva szorosan összefügg annak általános történetével, kultúrájával. E tekintetben tehát nem annyira az események „egymásutániságát" kutatja, hanem inkább az okok és okozatok, körülmények, adottságok stb. „egymásmellettiségét" keresi. E fejlődésben közrejátszódó tényezők igen különbözők és a gazdasági fejlődés is koronként és területenként másként alakul. Czettler Jenő e problémákat elég röviden

(amit különben erősen fájlalhatunk is), azonban mégis áttekinthetően vetíti elénk. Könyvéből megismerjük a gazdaságtörténet legfőbb fázisait és tényezőit, melyek az emberiség gazdálkodási tevékenységét a multban irányították. A szerző munkáját a művelt olvasóközönségnek szánta és célkitűzése pedagógiai irányú. Anyagát egész a prehisztória világánál kezdi tárgyalni. A gazdaságtörténet minden segédtudománynak eredményeire tekintettel van, miáltal műve értékes megvilágítást nyujt a néprajz, régészet, társadalomtudomány, földrajz és más rokonszakmak szempontjából is. Három főkorszakban tárgyalja az anyagát, s szerinte a gazdaságtörténet újkora akkor kezdődik, amikor a „középkori tisztességes megélhetést szolgáló gazdasági tevékenység nyereségre való termeléssé alakul át." Gazdaságtörténelmi irodalmunk értékes nyeresége ez a könyv mely a Kultúra és Tudomány sorozatban jelent meg. Őszintén reméljük a szerzővel együtt, hogy az ilyen könyvek nyomán, mint amilyen a Czettler könyve is, sikerül az erre elhivottakat újabb munkára buzdítani.

Márkus M.

Puetzfeld, Carl: Deutsche Rechtssymbolik. Berlin, 1936. 142 l. Alfred Metzner Verlag. 8°.

A szerző munkájában nem a jogszimbólikából indul ki, hanem az emberekből és társadalmi berendezésekből, amelyek ezekkel a szimbólumokkal élnek. A korai német jog a vallási szemléletből ered s azzal szoros kapcsolatban áll. A jogi folyamat olyan ünnepélyes alakot ölt, amely kiemelkedik a hétköznapi életből. Elsősorban ünnepélyes, emelkedett nyelven adják elő a mondanivalókat. Ilyen költői jellegű szólások máig is élnek a nyelvhasználatban. De a szavakat láthatók jelek, kifejező testmozdulatok is kisérik s ezek a jogi folyamatot kézzelfoghatóvá teszik. Ez az eljárás nem magyarázható pusztán az ünnepélyesség szükségletével, az egyszerű ember felfogása nem gyakorlott a logikus, elvont gondolkozásban, legjobban az regődik meg s azt őrzi meg, ami kézzelfogható. Pl. ingóvagyon eladásakor nem elegendő a pénzösszeg átadása, hanem a vevő az eladott jószág valamilyen jelentős tartozékát magához veszi, így az üstkampót a tűzhelyről stb. A kifejező testmozgások általában igen fontos jelentőséggel birnak a jogi cselekmény végbemenetele szempontjából. Ezek az alkalmazott tárgyak és kifejező mozdulatok alkotják a jogszimbólika tárgyát.

Természetes, hogy a legtöbb jogszimbólum a hatalom vagy az erő jelképe, ezek a lobogó, kard, lándzsa, bot, nyíl, kereszt, köpeny, kalap és keszlyű. A tulajdonfogalomnak a földdel való erős kapcsolatából következik, hogy a tulajdonátadás szimbólikus tárgyai leginkább a növényvilágból származnak pl. ág vagy gabonaszár. A házközösségnek s az abban lefo yó életnek számtalan jelképe található, pl. a tűzhely a családi élet jelképe. A kultikus jellegű jelképek közelebb állanak a mitológiához, de itt is jelentőséggel birnak pl. a sirba adott tá gyak stb. Vannak továbbá szintén mitológiai jelleggel bíró elemi és természeti szimbólumok: tűz, víz, nap, fák, bokrok. Ezek a tárgyak a legegyszerűbben, minden művészi pompa nélkül jelennek meg, s így mindenki által könnyen elérhetők, természetesen később itt is kialakulnak megkülönböztetések. De sok olyan szimbólum is van, amely a tárgyaktól teljesen független s tisztán kifejező testmozdulat. Itt elsősorban a kéz maga, de külön az egyes ujjak is szerepelhetnek. Ilyen a kézfogás, a kézrávéssel való birtokbavétel. De szerepel a láb is, így hatalombavétel lábráhelyezéssel s a száj, pl. csókkal erős tik meg a békekötést. De a tárggyal kapcsolatban jelentőséggel bír az is, hogy valamit adnak vagy dobnak. Sokszor nem is a tárgy a fontos, hanem a kifejező testmozdulat.

Következőkben a szimbólum meghatározását fejtegeti, ezek sze int „a szimbólikus mindig élő, mély lelki tartalommal telített jelentős kifejezés. Minél szorosabban kapcsolódik egy jogesemény szellemi-lelki tartalommal, annál alkalmasabb arra, hogy szimbólikusan jelentős legyen, de viszont annál kevésbbé magyarázható meg szavakkal". Továbbiakban azonban kifejti, hogy a szimbólumok, puszta jelképek és jelek közötti különbségtétel nehezen vihető keresztül s ezt nem is tartja szükségesnek.

Az elméleti rész után részletesen ismerteti az egyes csoportok jogi szimbólumait, elsősorban a király és a rendeknek a középkorban jelentőséggel biró állapotát, az egyes osztá yok külsőségen alapuló megkülönböztetését. A család és házasság fejezetben ismerteti az atya hatalmi állását, az örökbefogadást, a törzsből való kiválást, vértestvérséget, eljegyzést és esküvőt, a házasságkötés szimbólumait, a jegygyűrűt, a ház, tűzhely s a háziasszony szerepét, a halottakkal fennálló közösséget. A birtokváltozás és birtokbavétel fejezetben összefoglalja a jogfeladás és eladás, a hűbér és törvényes eladás, a Chrenecruda eljárás, birtokbalépés szimbólumait. Utolsó fejezetben a bíróság és büntető eljárás szimbólumait ismerteti, ennek részletei többek között az eskü, kéz és egyéb testrészek kifejező-

mozdulatai, áldomás, azilumjog, istenitélet, büntetőjelképek stb.

A szerző hasznos munkát végzett a jogtörténet és jogi néphagyomány összefoglalása és megismertetése céljából.

Szendrey Ákos.

Kauder, Viktor: Das Deutschtum in Polen. Leipzig. 1939. Verlag von S. Hirzel in Leipzig. 112 l. 6 térképpel, 8°.

A szerző szerint ma úgyszólván lehetetlen a lengyelországi németségnek tudományosan is hiteles igazi képét megrajzolni. Ennélfogva munkáját sem vehetjük tudományos jellegűnek, inkább ismertető helyzetrajznak. A bevezetésben ismerteti bő képanyag kíséretében az ottani németség életkereteit, *küldetését*, civilizáló és kulturáló telj-sít ményét stb. Az itteni németség mai helyét a szerző szerint négy fázisban foglalta el. Ennek tárgyi bizonyítékát pl. a germán házépítkezés ottani elterjedésében látja. Nagy szerepet tulajdonít a szerző a germánoknak a lengyelföldi szláv törzsek összeolvasztásában is. Körülbelül olyan szerepet, mint amilyet a normanok játszot ak az oroszok között. Ugyanezt a küldetéstudatot veszi észre a középkori lengyel városok német vezetés alatt történő polgárosításában is. Szerinte már a XV. században találkozunk német nemzetiségi mozgalmakkal és érvényesülési törekvésekkel a lengyel földön. *Kauder* számbaveszi mindazokat a németeket is, akik ma már teljesen elvesztek a németség számára, mivel felolvadtak a lengyelségben és csak az elnevezésük, vagy a hagyomány tartja nyilván egykori származásukat. Pl. *gluchoniemci* = *Walddeutsche.* A németség ig zi terjeszkedése a lengyel földön valójában az újkorra esik. Csúcspontja az 1700-as évekre tehető. Több érdekes megjegyzéséből kiemeljük azt a megállapítást, amikor azt mondja, hogy a németség ott őrzi meg legszívósabban fajiságát, ahol evangélikusok laknak, mert kevésbbé vannak kitéve az őket körülvevő lengyelek felszívó hatásának. *Kauder* különös hangsúllyal emel ki egyes sérelmeket, melyeket azonban nem támadó szándékkal közöl, csak a „valóság feltárását tartja céljának."

Márkus M.

Geiger, Paul: Deutches Volkstum in Sitte und Brauch. Deutsches Volkstum. Bd. V. Walter de Gruyter & Co. Berlin und Leipzig. 1936. 8°. VIII + 226 l. RM. 4.80.

A szerző — amint bevezetésében kifejti — Sartori követője; célja elsősorban a szokások fejlődésének követése, hogy ebből megismerje a nép benső viszonyát szokásaihoz s megállapítsa azoknak a népéletben elfoglalt jelentőségét. Fogalommeghatározások után fejtegeti a szokások eredetét, a hitet, mint a szokás alapokát s a népi gondolkozás sajátosságait. Kiemeli a hagyomány jelentőségét, az öregeknek a hagyományhoz való ragaszkodását s a formák és formulák jelentőségét. Ezután hosszabban tárgyalja a közösség szerepét, a közösség különböző fajtáit s az újabb formák kialakulását; kiemeli a közösség jelentőségét a szokások életére, az egyén és közösség összefüggését s a vidékenkénti eltéréseket. Ismerteti a szokások életét, a szellemi átalakulások, hitbeli változások jelentőségét és befolyását, a forma és az értelem változását, s a szokások újraéledését. Megállapítja, hogy milyen nehéz dolog a szokások jelentőségének kérdése, történeti fejlődésének kutatása. Ezután, mielőtt a szokások év és munka szerinti lefolyását tárgyalná, előbb az ábrázolási eszközökkel, a szokások elemeivel foglalkozik, ezekből a cselekményekből és alakokból áll össze ugyanis a szokás s a nép ezekkel fejezi ki a maga nyelvén, tárgyilagos gondolkozásának megfelelően, gondolkozását, érzéseit és akaratát; a lelki folyamatokat látható cselekményekkel és szimbólumokkal mutatja be. Ismerteti az érzékelhetőséget a régi jogban, az egyház ábrázolási eszközeit, a ritusokat s a továbbiakban a szokások elemeit: vonzódást a groteszkhez, képes cselekményhez és játékhoz, a versenyfutást, küzdelmet, táncot, körmenetet, mágikus bekeritést, a körülzárás különböző formáit, az adománygyüjtést, a tüzet, az évfordulók tűzszokásait, az étkezést, a verést, zajcsinálást, vizet, alakoskodást, démonokat, álarcosokat. Következőkben rátér az egyes szakcsoportok tárgyalására. Első csoportba azokat a szokásokat veszi, amelyek az emberi élet legfontosabb eseményeihez kapcsolódnak, ezek általában nem ismétlődnek az egyén életében: születés, házasság, temetés. Ismerteti itt a szokások jogi vonatkozásait, a kiválás és avatás szertartásait, a varázsló eljárásokat. Második csoportba sorozza azokat a szokásokat, amelyek az év bizonyos napjaihoz és idejéhez vannak kötve, ezek lehetnek egyházi ünnepnapok vagy népi ünnepek és évenkint megismétlődnek. Itt sorban tárgyalja az egyes ünnepnapokat, illetve azok szokásbeli szerepét: Miklósnap, karácsony, karácsonyfa, ajándékozás, karácsonyi tizenketted, újév, háromkirályok, tavaszi szokások, termékenység, varázslat, farsang, téltemetés, húsvét, húsvéti tojás és nyúl. A harmadik csoportba azokat a szokásokat veszi, amelyek a házi, közösségi élethez s munkához kapcsolódnak, tehát nem meghatározott napokon folynak le.

Ide tartoznak a házépítés és házbeli élet, evés és ivás, cselédek, közösségi élet, fonó, gazdaság, földmüvelés, lenfeldolgozás, szüret és állattenyésztés. Az első két csoport a tulajdonképpeni ünnepeket foglalja magába, a harmadik inkább, bár nem kizárólag, a profán szokásokat A túlzásba nem tévedő, tárgyilagosan összeállított és felépített munka igen hasznos útmutatója lehet a népszokások kutatóinak.

Szendrey Ákos.

Pfister, Friedrich: Deutsches Volkstum in Glauben und Aberglauben. Deutsches Volkstum. Bd. IV. Walter de Gruyter & Co. Berlin u. Leipzig. 1936. 8°. IX+161. l. R. M. 3·80.

Kiindulásában gyakorlati példákon mutatja be, hogy mi a vallás, a hit és a babona. Igy találkozunk a vallás fejlődésében egy centrifugális mozgalommal. Ez abban nyilvánul meg, hogy vallási jelenségek fokozatosan kilépnek a vallás területéről, profanizálódnak a mí oszok és a mitikus elemek a mesébe kerülnek. A transzcendens cselekmények területén a vallásos ritusok először transzcendens mágikus cselekményekké válnak, azután profán szokássá, végül gyakran szórakozássá, játékká. De találkozunk centripetális mozgalommal is, igy kerülnek profán elemek a vallás területére. A néphitben tehát a mai keresztény vallási elemeken kívül megtalálhatók a transzcendens — mágikus elemek is, melyek azonban egykor szintén a vallás területéhez tartoztak Fontos ezeknek a tárgyilagos szétválasztása. Term észetesen a hit hordozói szempontjából három szempontot kell felvetni, első a társadalmi rétegek szerinti különbség, másik a vérszerinti különbség, igy különböznek az egyes német törzsek is, s végül a táj okozta különbség. Ezután az isteni hatalmakat csoportosítja: sok személytelen isten: orendizmus; sok személyes isten: politeizmus; egy személytelen isten: panteizmus; egy személyes isten: monoteizmus. Ezután azt vizsgálja, hogy a számtalan isteni hatalom milyen szerepet játszik a néphitben, mennyire áthatja ez az orendisztikus hit a nép keresztény, vallásos gondolkozását. A néphit azonban a keresztény vallástól előírt kultikus cselekményekkel sem elégszik meg, hanem az egyházi kultuszban még sokféle más transzcendentális cselekvést ismer, amelyeket a dogmáktól egészen eltérő erkhő és hatalmakhoz köt. A kultikus vagy mágikus cselekvésekkel a személyes vagy személytelen erőt még erősebbé hatékonyabbá akarják tenni. Főformája az ajándékos áldozat, építő áldozat. A szakrális cselekvések célja pedig az emberi erő növelése, hogy egy hatóerőt, amelyet valamiben működőnek ismernek, evés, ivás, és érintés által magukévá tehessék. A transzcendentális cselekvések második csoportja távolbahatható cselekvés, többnyire analógiás jellegűek: annak ábrázolása, amit el akarnak érni s ez az ábrázolás történhetik kimondott szóval, leírt szóval, elbeszéléssel, képpel, mimikus cselekvéssel. A transzcendentális szokások közé tartoznak továbbá a gonosztávoltartó és tisztító szertartások is. Céljuk, hogy a személyes vagy személytelen erőket, amelyek veszthozók, kártékonyak vagy tisztátalanná tevők, tavoltartsák, hogy kárt ne okozzanak, tisztátalanná ne tegyenek, mert ez a felsőbb hatalmakkal való érintkezésünket lehetetlenné tenné. Az eszközök a mágikus és vallásos szokásokban is ugyanazok: a zajcsapás különböző módjai, ima vagy káromkodás, testmozgások, tánc, stb. Ezután a germán hiet ért különböző behatásokat tárgyalja: a kelták s az antikkeleti befolyásokat, a kabalát, mágiát, végül a kereszténység szerepét és befolyását a germán néphitre.

Szendrey Ákos.

Heberer, Gerhard: Die mitteldeutschen Schnurkeramiker. Beiträge zur Rassengeschichte Mitteldeutschlands. Mit 16 Tafeln zahlreichen Karten, Kurven u. Tabellen im Text. Veröffentlichungen der Landesanstalt für Volkheitskunde zu Halle. No 10. Halle, 1938.

Középnémetország neolithkori rasszhistóriájához s ezzel kapcsolatban az indogermánok őstörténetéhez óhajt szerzőnk felvilágosító adatokkal szolgálni. 24 lelőhelyről 29 db., részben erősen sérült koponyát s néhány csontvázleletet vizsgált s arra az eredményre jut, hogy a zsinórdíszes kultúra hordozója olyan populáció volt, mely tiszta északeurópai hosszúfejűekből állott s benne az egyik oldalon a szűkebb értelemben vett nordicus rassz, a másik oldalon a dáli rassz, mint két szélső alak mutatkozik. Egyéb rasszok jelenlétét tagadja. Tekintettel arra, hogy a koponyák egy része annyira hiányos, hogy pontosabb rasszdiagnozisra alkalmatlan, továbbá, hogy egész csontvázak nem állnak rendelkezésre s így nem tudjuk, hogy a hosszúfejűség esetenkint magas vagy alacsony termettel kapcsolatos-e nem látjuk bizonyosnak a tágabb értelemben vett nordicus rasszkör kizárólagosságát és pedig annál is inkább nem, mivel szerzőnk a legtöbb lelőhelyről csupán egy egy koponyával rendelkezik. Sőt néhány koponyát a magunk részéről inkább a mediterrán rassz körébe sorolnánk, főleg ha az még alacsony termettel is kap-

csolatos, mint pl. a 155 cm magas stedteni férfi. Ilyen szórványos leletek populációk rasszbeli összetételének megállapítására nagy óvatossággal használhatók.

Bartucz Lajos.

Ambolt, Nils: Karawanen. F. A. Brockhaus. Leipzig, 1937. 191. l. 100 kép és 1 térkép. 8°.

A szerző 1928-tól 1933-ig Sven Hedin belsőázsiai expedíciójának tagjaként vett részt és ezzel az utazással kapcsolatos személyes élményeit, megfigyeléseit és tapasztalatait írta meg könyvében. Végigvezet bennünket Dsungária és Keletturkesztán egy részén, észak Tibet teljesen ismeretlen vidékein, végül nyugati Tibeten és Ladakon. A szerző sok érdekes megfigyelését írja le az átkutatott területről, az emberek életéről, gazdálkodásukról, életmódjukról, a chotani szőnyegszövésről. Képeinek nagy része is értékes néprajzi szempontból.

Szendrey Ákos.

Mühlmann, E. Wilhelm: Staatsbildung und Amphiktyonien in Polynesien. Strecker u. Schröder. Stuttgart, 1938. 8°. 119. l.

Könyvének első részében a Tahiti szigetek szociális szervezetét tárgyalja, kiemelve, hogy a szociális és politikai szervezetről szóló véleményeket és magyarázatokat veszi alapul, de nem mutatja be ezeket tevékenységünkben. Tárgyalja itt az egyes csoportok jogi helyzetét, majd az államalakulás fokozatait képező társulások állapotát és jelentőségét ismerteti. Az államalakulás történeti kiindulópontját Polinéziában két különböző etnikai jellegű csoport összetalálkozása képezi: az egyik demokratikus klán szervezetű, a másik arisztokratikus dinasztikus hagyományokkal telített szervezet. A kettő keveredése hozza azután létre a mai helyzetet.

Szendrey Ákos.

Schmidt János: Német telepesek bevándorlása Hesszenből Tolna-Baranya-Somogyba a XVIII. sz. első felében. Győr, 1939. Szerző saját kiadása. 82 l. 8°.

A hazai németség településtörténetével, elhelyezkedésével manapság egyaránt foglalkoznak a határokon innen és túl. Schmidt János könyve is ezt a tényt bizonyítja. A szerző, hivatásának megfelelően (evangélikus lelkész), az etikai és történeti alapelveket domborítja ki, amikor a dél-dunántúli protestáns németek eredetkérdésével foglalkozik. A munka egészét véve figyelembe, nem megy részletkérdésekbe, — már arányainál fogva sem, — hanem csak az általános szempontok ismertetését tartja szükségesnek. Mint ilyent, a szerző „alapvetésnek" szánta a további kutatások számára. Hasonló munkák láttán végre magyar családok és falvak településtörténetét is szeretnők látni a déldunántúli végeken.

Márkus M.

Hayduk, Alfons: Török Orszag. Leid und Ruhm der schwäbischen Türkei. Reihe Südost. No. 9. Wien, 1938. Adolf Luser Verlag. 60 l.

Hayduk kis könyvecskéje az általunk Déldunántúlnak ismert, a szerző szerint „Schwäbische Türkei" nek nevezett tájon tett utazását és élményeit (kissé lírai hangnemben) mondja el. Munkája nem nevezhető néprajzi tárgyúnak, — noha szép néprajzi vonatkozású felvételek találhatók benne, — de mivel a „nép"-ről, a baranyai svábokról szól, szükségesnek látszik említést tenni róla. Mohács, Pécs, Kistormás, Mőzs, Himesháza, Závozd, Kakasd azok a helyek, ahol a szerző megfordult és amelyekről a szövegben és képekben említést tesz. E könyvecskét nézze meg mindenki, aki szereti a magyart, — s gondolkozzék!

Márkus M.

Dr. Kraus, František: Nové prispevky k dejinám habánov na Slovensku. (Újabb adatok a habánok történetéhez Szlovenszkón). Bratislava-Pozsony, 1937. Slovenská Grafiá. 155 l. 8°.

A habán kérdés irodalma egy újabb munkával gazdagodott. A munka szerzője áttanulmányozta az összes idevágó habán irodalmat és újabb, főleg levéltári anyag feldolgozásával kiegészítette ismereteinket és az eddigi kutatások eredményeit. A habánok kérdése nem kerülheti el a figyelmünket, mivel ez a kérdés középeurópai problémát is jelent. Tér- és időbelileg is sok kapcsolataink vannak a habánokkal. Eredőhelyük Svájc és Tirol. Elterjedésük iránya Alsóausztrián, Csehországon keresztül Magyarországot is érinti. Morvaországból áthúzódnak a Felvidékre, onnan Erdélybe. Nyomukat és emléküket mindenütt otthagyják. Nagyon érdekes, hogy Erdélyből Romániába is átmennek, sőt az orosz-török háború idején Oroszországba s legújabban onnan Amerikába költözködnek. A szerző különös vallásos fanatizmust talál a habánoknál s szerinte ez az egyedüli fenntartó erő, mely ezt a népet és életformát 400 éven át képes volt fenntartani. Kraus részletesen le is írja azokat a törvényeket, nevelési rendszert, melyet a habánok alkalmaztak saját maguk között. Forrásul a pozsonyi városi levéltár feljegyzéseit használta, melynek számtalan idevágó adata van. Legkorábbi 1524-ből való.

Márkus M.

Dr. Gréb, Julius: Zipser Volkskunde. Késmárk, 1932. Verlag der Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung. 342 l. 36 műnyomattal, térképpel. 8°.

A Szepesség földjéről és népéről már számos kisebb részlettanulmányunk jelent meg. Sajnos ezek annyira szétszórtan jelentek meg, hogy a szerző szükségesnek látta a már felszínre hozott eredményeket összegezni és saját gyüjtéséből származó adatokkal együtt egy helyen kiadni. Az általunk is jól ismert Gréb munkájában teljességgel felöleli a népiségkutatás, néprajz, településtörténet, nyelvjárástan, stb. minden területét. Számunkra a Szepességre vonatkozó tudományos eredmények annál is inkább jelentősek, mert ez a táj több nyelvnek, etnikumnak a gyujtópontjában fekszik. Ez a szerepe a multban is megvolt. Itt találkozik a magyar, német, szlovák, ruszin, goral, sőt a lengyel etnikum. E tényezők már eleve magukban hordják az itteni kérdések nagy horderejét. Gréb könyve sok hasznos elismerésreméltó anyagot tartalmaz, sok értékes megfigyelése van, közlései sokatmondóak, de egészbenvéve mégsem domboritja ki a fenti szempontok szerinti kivánalmainkat. E kérdésnek a megoldása a jövő feladatai közé tartozik. Az adatközléseken túl most már a népi erőket a maguk teljességében kell feltárnunk, mert csak igy jutunk el a valóság ismeretéhez. Ehhez azonban ilyen könyvekre is szükség van, mint a Gréb Gyula könyve.

Márkus M.

Montell, Gösta: Durch die Steppen der Mongolei. Stuttgart. 1938. Union Deutsche Verlagsgesellschaft. 176 l. 8°.

Mongolia sztyepéi és sivatagjai valamikor világtörténelmi jelentőséggel rendelkeztek. Itt ringott a világ egyik legnagyobb birodalmának a bölcsője. Dzsingisz kán mongoljai innen száguldották végig egész Középázsiát, Keleteurópát s csak a Duna és Visztula habjainál állottak meg. Nem érdektelen tehát számunkra az az expedíciós útleirás, mely éppen e keletázsiai nomád nép viszonyait, történelmét, szokásait néprajzi szemszögből veszi vizsgálat alá.

A kutatóút a Góbi sivatag egyik folyómenti oázisára, Estingol vidékére terjeszkedik ki. *Montell* szakavatott szemmel vizsgálja és jegyzi fel észleleteit. Megismerjük belőle a nomád mongolok *mindennapi* életét és ünnepeit. Tarka képszerűen vonulnak el szemünk előtt a mongol tevehajcsárok és pásztorok. Igazi mongol levegő, mongol kultúra veszi körül az olvasót. A szerzőről elég annyit mondanunk, hogy a *nagy Nordenskiöld* tanítványa volt, aki e tanulmányútja alatt főleg a vallási élet tárgyait és más néprajzi jelenségek vizsgálatát végezte. Az általa gyüjtött anyagot részben a chikágói és stockholmi múzeumok őrzik.

Márkus M.

Weigel, Karl Theodor u. Lehmann, Siegfried: Sinnbilder in Bayern. (Alt-Bayern und Ostmark). Alfred Metzner Verlag, Berlin. 1938. 31 l. 48 t. 8°. Deutsches Ahnenerbe. 3. Abt.: Volkstümliche Schriftenreihe Nr. 5. RM. 4.20.

A szerző bevezetésében rámutat arra, hogy ezeket a jelképeket régebben a népművészet körében tartották nyilván s nem tulajdonítottak neki nagyobb jelentőséget, pedig ezekben indogermán hagyaték fedezhető fel. Ezek után sorraveszi ezeket a faragott, festett, szőtt, hímzett, kőbe vésett, ércre dolgozott jelképeket. Ezek pedig csoportosítása szerint a következők: a nap, fél nap, csigavonal, kettős csigavonal, kereszt, andráskereszt, hatágú és nyolcágú csillag, horgaskereszt, életfa, rombus, keresztezett rombus, végtelen jel, szív, csomózás jele, ötágú csillag. Végül több fényképfelvételen mutatja az említett jelképek alkalmazását.

Szendrey Ákos.

Huth, Otto: Der Lichterbaum. Germanischer Mythos und deutscher Volksbrauch. Widukind Verlag (Alexander Boss), Berlin-Lichterfelde. 1938. 84 l. 8°. Deutsche Ahnenerbe. 2. Abt.: Fachwissenschaftliche Untersuchungen. Nr. 9.

A szerző a karácsonyfa ősiségével, eredetével foglalkozik. Végig vizsgálja a karácsonyi tizenketted germán és keresztény emlékeit. Rámutat a télközepén szokásos fakultuszra s az egyház tevékenységére a germánság fakultuszával szemben. Ismerteti, hogyan igyekezett az egyház a pogány eredetű szokásokat a maga céljaira átalakítani, kereszténnyiesíteni. Kiemeli, hogy milyen szerepe volt ennek a fának az indogermánok és germánok hitvilágában. Végül is azt a következtetést vonja le, hogy ez a fa, a karácsonyfa őse, a germán kultura tartozéka s visszavezethető az ősindogermán időkbe.

Szendrey Ákos.

Strobel, Hans: Bauernbrauch im Jahreslauf. Deutsche Ahnenerbe. 2. Abt: Fachwissenschaftliche Untersuchungen. Nr. 1. v. Hase & Koehler, Leipzig, 1938. 207. l. 8°. RM. 4 80.

A szokás tulajdonképpen — amint a szerző megállapitja — az azt gyakorlók belső lelki-szellemi életfelfogásának közösséghez kötött kifejezése, alapjában tehát világnézetük kifejezője és mivel a világ-

nézet a faj függvénye, következésképpen a szokás a faj megnyilvánulása s a vér hatása következtében öröklődik át. Azonban a rokonfajúak átvehetnek egymástól szokásokat. A szokások eredetének kutatásában nem juthatunk meghatározott személyekhez, azokat a közösség alkotta ki magából. Nem tagadja azt, hogy külső hatások nem érvényesülhetnek, azonban itt is döntő a népi közösség állásfoglalása. A faji alapon felépített nemzetiszocialista néprajzkutatás nem választhat szét aszerint, hogy a népi javak primitívek-e vagy pedig felülről leszállottak, hanem hogy a nép sajátjából származnak, s az idegenből átvettet is hogyan alakítja, alkalmazza a maga felfogásához. Ezért szerinte azután gyakorlatilag is bele kell nyúlni a szokások életébe s azokat, amelyek a germánság lelki szerkezetébe nem illenek bele, amelyek tehát fajilag idegenek, ki kell irtani. A szokáskutató nélkülözhetetlenül szükséges tudományos felszereléséhez tehát szerinte a módszertani és tárgyi szaktudáson kívül fajismereti és őstörténeti tudás is szükséges. Munkájának részletes tárgyalásában rámutat arra, hogy az egyház hogyan alakította az egyes szokásokat a kereszténység felfogásához s mi az, ami mindezek ellenére megmaradt az ősi pogány világból.

Szendrey Ákos.

Hartmann, Rudolf u. Riedl, Franz: Deutsches Bauernleben in Ungarn. Volk und Reich Verlag. Berlin, 1938. 74 l. 8°.

A kis könyvecske szerzője röviden rámutat a németség hazánkba való telepítésének történeti előzményeire és okaira. Kiemeli, hogyan tünt el a városi németség s pár szóban vázolja a falusi nép által megőrzött szokásokat. A könyvet sok szép fényképfelvétel egészíti ki.

Szendrey Ákos.

Ali Riza Yalman Yalgin: Cenupta Türkmen Oymaklari (A dél-anatóliai türkmen nemzetségek) címmel jelent meg a szerző dél anatóliai türkménekről szóló 5-ik füzete. Az első négy füzetben utinaplószerű leírásban foglalkozik a türkmén törzsek eredetével, történetével, szokásaival, hagyományaival, házassági, születési és temetési szokásaival. A most megjelent ötödik füzet is hasonló leírás, de ebben már több helyet ad a türkmének tárgyi és szellemi néprajzának is. A jürük törzsek ismertetése mellett a nők és férfiak viseletét is ismerteti, aztán a szövés-fonás és tímármesterség módjait és eszközeit tárgyalja. Ezenfelül különböző népszokásokat és több népdal szövegét közli. Elég sok szép és érdekes adatot találunk benne. Az eddig török nyelven megjelent tárgyi néprajzi adalékok közül ez foglalkozik tárgyi néprajzzal a legbehatóbban és legszakszerűbben.

Tagán Galimdsán.

Weinert, Dr. Hans: Die Rassen der Menschheit. 2. Aufl. 142 S. 101 Abb. Gebunden RM. 4·20. Verlag B. G. Teubner in Leipzig, 1939.

Alig négy évvel az első kiadás után, már is új kiadásban jelent meg Weinert ügyes kis könyve, melyben 28 oldalon főleg a rasszok származástanával, 112 oldalon pedig az élő és kihalt emberi rasszok rövid leírásával foglalkozik. A testi bélyegek mellett a legtöbb esetben néhány vonással ecseteli a lelki tulajdonságokat és a kultúrát is. Kár, hogy képeit nem válogatta meg jobban s így az egyes típusokról nem kap mindig éles képet az olvasó. Néhány jelleg- és típuselterjedési térkép is fokozhatta volna a tájékoztatást. Egyébként az ügyesen megírt könyvecske, melyet minden részében a tudományos igazságra való törekvés jellemez, hasznos útmutató mindenki számára, aki az emberi rasszok tömegében tájékozódni óhajt.

Bartucz Lajos.

Andree, Dr Julius: Der eiszeitliche Mensch in Deutschland und seine Kulturen. Mit 306 Abbildungen u. 25 Tabellen. 758 S. Verlag von Ferdinand Enke in Stuttgart, 1939. RM. 56.

Már több mint 25 éve, hogy R. R. Schmidt 1912-ben a diluviális ember németországi leleteiről szóló nagy monográfiáját megírta. Azóta a sok oldalról intenzíven megindult kutatások a vagdalt kőkor emberének és kultúrájának annyi tárgyi bizonyítékát hozták napfényre és halmozták fel különböző múzeumokban, hogy ismét szükségessé vált a szétszórt publikációk eredményeinek összefoglalása s a nagyrészt még nem is publikált leleteknek együttes feldolgozása. Ezen a hiányon segít most Andree hatalmas munkája. Az első 70 oldalon a diluviális ember élő és holt miliőjével, a németországi geológiai alakulatokkal, barlangi lerakódásokkal, jégkori klimatikus viszonyokkal foglalkozik. 516 oldalon a palaeolith kultúra leleteit írja le kultúrkorok és területek szerint csoportosítva. A legtöbb lelőhely kőeszköz típusait rajzokban mutatja be. A jégkori ember németországi csontvázmaradványait 20 oldalon tárgyalja, 24 oldalon pedig életmódját, a primitív vadász- és gyüjtögető gazdálkodást s a kultúra egyéb megnyilvánulásait (eszköz-fegyverkészítés, táplálkozás, dísz, művészet stb.) iparkodik festeni. Végül 100 oldalas záró fejezetben a jégkori kultúrák elterjedését és fejlődé-

sét tárgyalja erősen kiütköző politikai célzattal, melynek eredménye gyanánt a különböző palaeolith kultúrákat („Handspitzenkultur", „Klingenkultur", „Blattspitzenkultur") Közép-Németország területén autochton eredetű, egymásból fejlődött kultúráknak tartja s a középeurópai neolith kultúrák útján az indogermánsággal köti össze. Hasonló véleményt nyilvánít az emberrasszok tekintetében s őshonos neandertaloid alakból származtatja az újpaleolith kultúra hosszúfejű alakkörét (Homo sapiens diluvialis), majd ennek északi ágából a mai nordikus rasszt. Ily módon az indogermánság ősi kezdeteit úgy kultúra, mint rassz tekintetében a középeurópai diluviumban keresi. Az ilyen szubjektív véleményektől és egyoldalú túlzásoktól eltekintve Andree könyve már csak a felsorakoztatott adatok tömegénél fogva is jó ideig becses forrásmunka lesz.

Bartucz Lajos.

Gobineau, Arthur Graf: Versuch über die Ungleichheit der Menschenrassen. Deutsche Ausgabe von Ludwig Schemann. 5. Aufl. Fr. Frommanns Verlag. Stuttgart, 1939. In 5 Bänden, broschiert RM. 25.

A rasszkérdés iránt való nagy érdeklődést az egész világon, de főleg Németországban, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy Gobineau munkája német nyelven immár 5-ik kiadásban jelenik meg. A rasszelmélet, hogy az emberi rasszok nem egyenlő értékűek s hogy a raszbeliségnek bizonyos szerepe van a népek történetének, sorsának alakításában, nem Gobineau találmánya. Fejtegették rövidebben vagy hosszabban előtte már mások is. Az első igazi nagy rendszerbe foglalás mégis Gobineau gróf érdeme Azonban e munka is már-már a feledés homályába merül, ha nem akad olyan fanatikus híve és propagálója, mint Ludwig Schemann, aki német nyelvre átültetve 4 kiadást rendezett belőle. Hogy Németországban a rasszkérdés állampolitikai tényezővé vált, az Günther mellett elsősorban az egy év előtt elhunyt Ludwig Schemann szívós propagandájának az eredménye. Gobineau érvelése és bizonyítékai ma már sok tekintetben túlhaladottak, de könyvét ma is élvezettel olvashatja, aki a rasszantropológia elemi tételeit elsajátította.

Bartucz Lajos.

Lehmann, Otto: Deutsches Volkstum in Volkskunst und Volkstracht. Deutsches Volkstum. Im Auftrage des Verbandes deutscher Vereine für Volkskunde herausgegeben von John Meier. Erster Band. Berlin, 1938. Walter de Gruyter. 125 l., 10 színes, 40 egyszínű tábla. 8°.

A mai néprajzkutatás egyik alapvető kérdésére: mi egy nép lényege, népisége — ebben az esetben a németség népisége — az érdemes kiadó John Meier több kötetből álló kiadványsorozatban kíván feleletet adni. E kiadványsorozat első köteteként O. Lehmann munkája jelent meg, mely a német népiséget a népművészet és népviselet kissé szokatlan összevonásával igyekszik megragadni. Magának a „népművészetnek" is csak igen kevés jelenségét vizsgálja, így elsősorban csak a tárgyi néprajz köréből és innen is jórészt az építészet, fafaragás, kerámia, butorfestés ma is élő előfordulásait. Viszont ezek között nemcsak a parasztművészet termékeit találjuk, hanem gyári készítményeket is. L. szerint a népművészet nemcsak parasztművészet, hanem népművészetnek számítandó a „nép számára készült művészet" is, mely a parasztművészettel azonos magatartásból fakadt. Az ilyenmódon körülhatárolt népművészeti termékekben a német lelket keresve L. az adatok és előmunkálatok hiányában egyszerű leírásra szorul. A német néplelket, a tudomány egyéb ágaiban is eredményeket fölmutató, törzsek szerinti csoportosítás alapján keresi. Hangoztatja a törzsi különbözőségek mögött az egységes faji megnyilatkozásokat. A szép kiállítású könyv a kiadót dícséri.

F. E.

Deutsches Volkstum. 6. Bd. Haus und Siedlung im Wandel der Jahrtausende. Haus und Siedlung von A. Helbok, Garten und Pflanzen von H. Marzell. 160 lap, 82 kép, 48 tábla. Berlin-Leipzig. 1937. Walter de Gruyter & Co. 8°.

A nagy néprajzi vállalatnak ez a kötete két részből áll. Az elsőt (1—121. lap) *A. Helbok* írta. Ő a német néprajztudósok vezérkarába tartozik; mélyenszántó búvára a német néprajz ismeretlani problémáinak s bátor hirdetője annak a *Riehl* által képviselt korábbi felfogásnak, hogy a német néprajz szociológiai beállítású német néptörténet, a ma államilag hirdetett nemzettan szilárd alapja. Ezt a felfogást tükrözi vissza jelen munkája is. E könyvnek — előszava szerint — kettős szerepet szánt. Egyfelől azt, hogy a házat és telepet a történelemelőtti maradványokból értesse meg, másfelől azt, hogy őket a népközösség életének kifejezésformájaképen mutassa be. E két cél egyesítése által érhető aztán el — mint mondja — legsikeresebben a faji gondolatnak a néprajzba való bevitele, mert erre a célra ilyenformán tudományos megalapozást teremthetünk! A könyv — mely R. *Koetzschke*-nek, a német településtan iskolaalapító fejének van ajánlva — ezt az útat próbálja megépíteni.

A *ház* fejezet első szakasza a házbúvárlás történetével és módszereivel foglalkozik. Ha azt a tételt állítjuk fel, hogy a ház és telep (magános ház v. bérkaszárnya, falu v. világváros) az emberi társasélet egészen sajátos formája, akkor abból az eddigi problémákon kívül még más, korszerű problémák is támadnak. Olyanok t. i., amelyek a német népközösség felépítésének mai idejében fontosak s eleddig figyelemben nem részesültek.

A német házbúvárlás *(Henning, Meitzen)* 1882-ben abból a kettős alapproblémából indult el, hogy a ház a törzsiség terméke (tehát van frank ház, felnémet ház, szász ház stb.) s hogy az ősi származású, amit a tudománynak föl kell fednie. Ezt a munkát háromféle módszerrel végezte el a néprajz, u. m. 1. az alaprajz, 2. a tüzelők (egy és kettő), 3. a fedélszerkezet (szelemen, szarufa) vizsgálata útján. Részletesebben csupán ezzel a legújabb irányzattal foglalkozik szerző, mert ebből is az derül ki, hogy a tetőalakításnak döntő befolyása van a ház formájára. (L.: *Ért. 1937, 3 '0—45, Bátky:* Ragfa, szarufa .

E háromféle módszer szülte a háztípustérképeket. Később azonban rájöttek, hogy ezek helyett az összetett egységek helyett célszerűbb a házalkotó elemek térképre rakása, amint azt a tájnyelvkutatók csinálják a hangokkal és szavakkal. Ilyen tájékoztató, de egyben alapul vehető, egységes szempontok szerinti felvételt készített kérdőívekkel (200 néptanítóval) az egész német területről a szerző mint a *Volkskunde-Atlas* vezetője) 1932—33. telén. A térképező módszer segítségével már most módunkban van az egyes formák elterjedését megállapítani és eredetüket sikeresen nyomozni. Csakis így lehetséges a népbúvárlás legmélyebb problémájába: a népi közösségi életnek a házzal és teleppel való kölcsönhatása kutatásába behatolni.

A második szakasz főképen a házelemek dinamikájával és statikájával) foglalkozik. Ezek az elemek a légnyomás eloszlásának s a levegő mozgásának szabályai szerint folynak egyik területről a másikra, kiegyenlítődést keresve, de mindig egyforma sebességgel és nem minden néprétegbe egyformán behatolva. Ezeknek megállapítása a főfeladat, mert ebben rejlik a keveredés misztériuma és a tájbeli sokféleség. Nem szabad azonban az elemek ősteremtődését (Elementargedanken sem figyelmen kívül hagynunk, amihez hasonló környezet, fajtaság és társaságbeliség szükséges.

Meg kell állapítanunk persze azt is, mi az a *típus*? Ez lehet a formák keveredéséből előálló eredmény és lehet kiindulóforma, másszóval *keveréktípus* és *ős-típus*. Ajánlatos aztán különbséget tenni *házformavidék* és *háztípusterület* között is. Amabban az összes épületformákat tekintetbe vesszük, emebben az ős v. keverékforma egy bizonyos típusát.

A házvidék legalkalmasabb csoportosítása céljából ajánlatos a történetelőtti korszak egyszerűbb állapotából indulni ki. Ezt a genetikus útat követte *Schier* is, aki a német házvidéken a nyugati germán istállósháztípust (egységes ház) és a keleti germán ikerudvartípust (azaz külön a ház, külön az istálló stb.: *Zwiehof* — kamerás háztípus) különböztette meg. (L.: *Ért. 1934. Bátky:* Házvidékek és kulturmozgalmak Kelet-Középeurópában). Ilyenformán eleven kapcsolat támad az őstörténet és néprajz között.

Egy következő fejezetben aztán a fiatalabb kőkorszak fedett lakólikakból — ház, ól, csűr — álló parasztudvarának középnémet házzá való fejlődését mutatja be a szántásra alkalmas löszterületeken. Egy másik háztípus volt a germán korban a teremszerű, egysejtű, középtűzhelyes *nemzetségi nagyház* az északibb területeken (tipikus a Berlin melletti Buch ismert bronzkori háza), mely népvándorlás útján lassan hatolt dél felé. Ilyen ‚nagyház' ma az alsószász paraszthház s ennek leszármazottja, a nyugati germán istállóház is.

Az Észak és Kelet ikerudvara című fejezetben arról van szó, miképen alakult ki északi és keleti germán, állattartó, patriarkális, nagycsaládi kötelékű területen a ‚nagy' lakóház mellett a jószágok külön istállója, vagyis a lakóháznak és istállónak az a szigorú különtartása, mely skandináv és északi orosz területeken, s innen részben keleti germán, részben szláv bevándoroltak által elhozva, messze be a Keleti Alpokban is annyira jellegzetes. (L. *Schier* könyvének fent idézett ismertetését). Az északi és keleti germán lakáskultúra előkelő voltára — főleg *Schier* nyomán — külön is rámutat szerző.

Reliktumterületeken (pl. Svájcban) vannak persze kétudvaros típusból alakult *álegységes* házak is, az állattartás folyományaként.

A házbúvárlásnak egyik hatalmas feladata lenne a házformavidékeknek a régi háztípusterületekből való lassú kialakulását kimutatni. A fejlődéstörténeti szemléletnek ilyen módszere mutatja meg, menynyire eltér ez az új irány a házbúvárlás régi ideáitól, mely a német paraszthház mai összetett jelenségeiből indul ki és a gazdag formavilág zűrzavarában semmiféle elmélettel és módszerrel nem tudott dűlőre jutni.

A ház mint a népi közösségi élet kifejezésformája című szakaszban arról van

szó, hogy míg a házbúvárlás bizonyos romantikus szellemből kifolyólag eddig csak a tiszta ősformákat kereste, ma a népi közösségi életformák és házforma közötti összefüggéseket is kutatja. Ezt a feladatot a nemzeti szocializmus hozta magával és fogja megoldani. Egyéniség és közösségi élet — ‚kisházak' és ‚nagycsaládi' ház, minden következményével együtt — volt kezdettől az a két pólus, amely között — kicsiben-nagyban — a népélet lejátszódott. Az előbbi forma Nyugaton a revolúciós-liberális francia földön érlelődött ki napjainkra, a másik most újra Németországban indul meg az északi rassz egységesítő mozgalmával.

Az utolsó szakasz — táji áttekintés a vér és talaj szellemében — a kétudvaros és istállós házak, valamint elődeik és származékaik elterjedését és keveredését tárgyalja. A házformák keletkezési-elterjedési megállapítása alapvető fontosságú a jövő fajtörténeti néprajzának felépítéséhez.

A második fejezet — a telep — első szakasza a történelemelőtti telepformákat tárgyalja. A csoportos faluforma, apró udvarokkal, azaz kisebb népi közösségekkel, már a fiatalabb kőkorból kimutatható. Vannak — kis számmal — soros és patkósformák is. A településrégészetnek a nép rasszbeliségét is kutatnia kell.

Amint a germánság a házforma tekintetében két félre, t. i. nyugati és északikeletire vált szét, azonképen a határfelosztás, földmegművelés, tehát szociológiai struktúra tekintetében is. A telepformák vizsgálata a telepesek közösségi életének szempontjából az élő telepformák alapján, ma még kezdeti állapotban van. A telepek egységes módszer szerint való tipológiája, sem a beltelkek, sem a külső határ alakulása tekintetében, még ma sincs megállapítva. Formáik létrejöttének természeti és genetikai okok szerint való magyarázata a számos elmélet ellenére sem kielégítő.

Elsősorban a telepek és határformák funkcionális összefüggését kell kutatni, a telepesek közösségi életével együtt a jelenben. A tipologizálás erőltetése helyett a földmívelő háztartás életének a megismerése a fontos.

Igen behatóan foglalkozik szerző a telepek alaprajzkialakulásának elméletével, természetesen nem formát, hanem mindig sokféle körülményszülte komplex élőszervezetet látva bennük. Sorra veszi az eddig követett módszereket, az elért eredményeket s eléggé nem dícsérhető szokása szerint, a kritikai boncoláson kívül, egész sereg kérdést vet fel, új szempontot és irányt ajánl a további kutatóknak, sohase tévesztve szem elől e tudományról többször hangoztatott felfogását.

A következő fejezetben óva int attól, hogy csupán a településélet multjából származó formákat vegyük figyelembe. Ez nem lenne más, mint romantikus kedvtelésből, v. tiszta historicizmusból való önkényes válogatás. Ez tehát csak a töredékét adná a nép településéletének s így tévútra vezetne. Ebben a néprajz a hibás, mely az elmult idők tiszteletreméltó emlékeit keresgélve, a további feladatoktól elvonta a figyelmet s ezáltal elhagyta a *Riehl* által kijelölt utakat, nevezetesen azt, hogy gyakorlati szociális tudomány, az állampolitika alapja legyen. Nyelvészek kezébe kerülvén, szűkkörű historicizmus doradójává lett s a hagyományokat egyedül származásuk és fejlődésük szerint próbálta magyarázni. Ezáltal aztán mindig távolabb került a néptől s igazi céljától, a néptudománytól. Az Alpok településügyét tárgyalva rámutat arra, hogy a német népkutatásnak komoly kötelessége az alpi nép sorsának élettani-lelki vizsgálata, mert csak ez a településkutatás tartja kezében azokat az alapelemeket, amelyek a népteste.i végbemenő változásokról értesítenek. Ezért ennek a népjólétért dolgozó, harcos tudománynak kell lennie.

A településtörténet, annak problémái és módszerei című szakaszban azt képviseli, hogy elsősorban a német néptér kialakulását kell nagy vonásokban megrajzolni s ebbe kell aztán belehelyezni a helyi kutatás apró eredményeit. A német földnek csak $^1/_5$-e ősi telepterület. $^4/_5$-ét úgy kellett — elsősorban erdőirtással — a vad talajtól elhódítani. Az ősi nyerstáj kutatása — földrajzi, növénytani és éghajlati eszközökkel — már is igen becses megállapításokra vezetett. Ebbe kell beágyazni a településtörténeti munkát, az életközösségkutatás útján.

A ténylegesen megült területeket a régészeti lelettérképek mutatják. Ezek sok kérdésre — időbeli változásokra, fajiságra stb. — adnak felvilágosítást. A betelepülés menetének, a néptest növekedésének feltárása a főfeladata a településtörténetnek s azt hathatósan támogatják a helynévelemzések.

A térbeli településfolyamatok föltárása nem csupán az országépítés külső menetét és eredményét ismerteti meg, hanem a településfolyamatokat a néptest életfolyamataiként magyarázza. Valamely telep megnövekedése v. visszaesése pl. egyben a néptest lélekzésfolyamatával egyértelmű és így tovább. Az írott források felhasználása természetesen szintén fontos s különösen akkor lesz azzá, ha az összes ismereteszközök helyesen egymásba kapcsolódnak s a menet folyamata nagy vonásokban tisztázva van.

A társadalomtudósok a falut már mint szociális képződményt kezdik kezelni, ám a településformát még nem vonták be vizsgálataik körébe. A telepet az ember gazdasági, szociális és szellemi közösség egységének kell tekinteni, melynek életszükségletei és lehetőségei a település egész mivoltában kifejezésre jutnak. Ez viszont mint környezetényező hat vissza a telepesre. Ilyenképen a hely és határforma viszonyát kell kutatnunk, hogy további kiindulópontot kaphassunk a telepforma és faluközösség élete között. Ezáltal hatolunk be a telepcsoportok életszükségleteibe és életformáiba. A településtan tehát, melyet a határontúli németségre is fokozott mértékben ki kell terjeszteni, — mert a külső és belső németség egyetlen egész — gyakorlati és harcos tudomány.

Helbok igéit nekünk is tanácsos volna észbe vennünk. A „falukutatás" már ennek a javára könyvelendő el.

A parasztkertek és parasztnövények című részben (125—54 l.) *Marzell H.* a parasztbotanika nagytudományú és elismert mestere a német népnek a termesztett (gyümölcsfák, főzelékek, fű-, gyógy- és dísznövények a kertben, gabona stb. a mezőn) és vadontenyésző növényekhez való bensőséges viszonyát tárja fel közérthető nyelven a településben, szokásokban, ünnepekben, gyógyításokban, néphitben, népnyelvben, népdalban és népművészetben a germán előidőktől napjainkig.

Ebből megítélhetjük mennyi szál fűzi a népbotanikát a népélethez. De — tudjuk — sok fűzi az állatvilágot is. A mi magyar népbotanikánk sajnos még nagyon el van hanyagolva. A régi magyar úri kertekről, gyógynövényeinkről s virágainkról több derék munkánk v. dolgozatunk van (pl. *Rapaich R.*-tól) s népi növényneveink nyelvi magyarázatáról eddig is sok tanulságos cikket közölt *Beke Ö.* (*Magyar Nyelvőr, Vasi Szemle, Debreceni Szemle*), de mindezek csupán érdemes előmunkálatokként tekinthetők a magyarság és növényvilág megírásához.

Bátky Zsigmond

Reche, Prof. Dr. O.: Verbreitung der Menschenrassen. Kleine Rassenkunde, gleichzeitig Textheft zur Wandkarte. Verlagsanstalt List & von Bressensdorf. Leipzig, 1938. 68 oldal szöveg és színes fali térkép.

Fali rassztérkép eddig csak nagyon kevés jelent meg, ezért Reche munkája nagy hiányt pótol az antropológiai oktatásban és előadási szemléltetésben. Nemcsak a rasszok elterjedését, hanem azok nagyságát és sűrűségét is iparkodik kifejezésre juttatni különböző színü és alakú pontokkal, illetve jelekkel. Ez által Reche térképe a valóságot sokkal jobban megközelíti, mint az eddigi, túlnyomó részt sematikus rassztérképek. Rasszosztályozását azonban, amely főleg a koponya alakjára támaszkodik, már nem tudjuk mindenben helyeselni. A rövidfejűség pl. magában véve nem elég indok arra, hogy a keletbalti és dinári rasszt egy csoportba vegye, amikor közöttük egyéb jellegek tekintetében igen nagy különbségek vannak. Ugyanígy helyteleníljük többek között a néger és dravida egymás mellé állítását. Az egyoldalú, mesterkélt osztályozás az oka, hogy egy csomó rasszt már nem tud elhelyezni rendszerében s külön csoport néven foglalja őket össze, noha szomatológiailag nagy mértékben különböznek egymástól (pl. előázsiai és busman). Helyesebben tette volna Reche, ha valamelyik elismertebb osztályozási rendszerből indul ki s azt építi tovább.

B. L.

Csete Balázs, Faluról-falura, házról-házra . . . Budapest, 1939. A szerző kiadása (Csepel, Polgári Iskola). 160 l., számos ábra, fűzve és kötve. 8°.

Népművészetünk hagyományai napról-napra szélesebb körben jutnak az általános érdeklődés középpontjába. Különösen a magyar ifjúság lelki nevelésében nagy jelentőségű nemzeti önismeretünk, hagyományos értékeink megbecsülése. Ezen a fontos nemzetnevelő téren dicséretre méltó munkát végzett Csete Balázs. Közvetlen néprajzi tapasztalatai, megfigyelései lelkes egyéniségének tükrében jutnak az olvasó elé. Amint a könyv címe igéri, színes leírásokban vezet bennünket azokra a helyekre, ahol élnek még népművészetünk szépségei. A jászsági subákat, a békési faragott és festett bútorokat, Sárköz, Váralja s a somogymegyei Csökölynépművészeti szépségeit, a zalai pásztorok remekléseit részben az alkotó népművész kezében, részben a magyar otthonban mutatja meg írásban és képekben. A képanyag hiteles, helyszínen talált tárgyak után készült. Laposan megrajzolt és szépen festett eredeti példányait a szerző ajándékaként a Néprajzi Múzeum képtárában őrizzük.

Nagy hiányt pótolt ifjúsági irodalmunkban a szép és ízléses könyv a néprajz népszerű ágának megkedvelésére. A szívvel-lélekkel, ízes magyar nyelven megírt, irodalmilag is figyelemre méltó könyvet örömmel olvashatják azok, akik őszintén vágynak a falusi magyar otthon és lélek megismerésére. *Gönyey Sándor.*

Knorr, Dr. phil. et med. Wolfgang: Vergleichende erbbiologische Untersuchungen an drei asozialen Groszfamilien. Mit 3 Sippentafeln. 51 S. Berlin, 1939. Walter de Gruyter u. Co. RM. 1·50.

A társaséletre való alkalmatlanságnak, az ú. n. asociális természetnek, öröklődő voltát már Lange, Kranz, Finger, Ritter, Stumpfl, Dubitscher stb. bebizonyították. Hasonló eredményre jut szerzőnk is. Kimutatja, hogy az asociális egyének többnyire hasonló természetű élettársat keresnek maguknak s így az ilyen családokban az asociális hajlam többnyire dominans öröklődésű. Ezért azon a véleményen van, hogy az ilyen családokból származó egyének mesterséges terméketlenné tevése nagy mértékben csökkentené a társas életre alkalmatlanok számát anélkül, hogy értékes gén-örökséget pusztítana.

B. L.

Bogatyrev, Peter: Znaki divadelni. (A színjáték jelei.) Klny. a *„Slovo a slovesnost"* 1938. 3. sz.-ból. Prága. Lingvistický Kružok kiadása. 11 l. 8°.

A legújabb néprajzi irodalomban jól ismerjük *Bogatyrev* nevét. Írásaiból tudjuk, hogy szeretettel foglalkozik a népi tárgyak, jelenségek, szokások funkcionális és szerkezeti tartalmával. Behatóan foglalkozik azok külső, belső jegyeivel, minőségével, jelentéstartalmával, stb. E jelen kis tanulmányában is kimutatja, hogy a színjátszásban mennyire szükséges a jelképes ábrázolás. Mit jelent ez az ábrázolás pl. a színészi kosztümökben? A *„jel"*-szerű alkalmazás itt különös hangsúlyozást nyer. Még akkor is, ha az csak hamis utánzat. Természetesen a kosztüm mellett más tényezők is résztvesznek a jelszerű alakításban. Így első hely illeti meg a beszédet, hanghordozást. Ebből a szempontból különös vizsgálatot érdemelne a népi színjátékok előadásmódja. Egész bizonyos, hogy a folklore területén e szempontok alkalmazásával számos eddig meg nem oldott problémát fejthetnénk meg. Különösen áll ez a mese-előadás, népdal, közmondások, szólások számos megoldatlan fejezetére.

Márkus M.

Ritter, Dr. R.: Ein Menschenschlag. Mit 3 Erbtafeln. 115 S. 1937. Georg Thieme. Leipzig. RM. 6·80.

A társadalom söpredékeiről, a csavargók, tolvajok nemzetségeiről fest részletekbe menő biológiai képet szerzőnk, hosszas levéltári kutatások útján gyüjtött nagy adatt meg alapján. Biográfiai és örökléstani táblázatokkal igazolja, hogyan halmozódnak ilyen családokban a társadalomellenes hajlamok, hogyan örökíttetnek át a generációk hosszú során keresztül s tisztességes családok hogyan csúsznak a lejtőn lefelé, ha a házasságkötésekkor való kellő óvatosság hiányában ilyen káros örökség jut beléjük. Könyvét az érett ifjúságnak szánta, hogy megismerjék belőle azt a nagy felelősséget, amely a jövő generációk minősége s a nemzeti társadalom jövője szempontjából házasságkötés alkalmával mindenkit terhel.

B. L.

Robins F. M.: The Story of the Lamp. Oxford University Press. 155 l. 8°.

Régen ismert megállapítás, hogy a tűz ismerete az emberi kultúra és haladás alapja. Könyvünk szerzője: *Robins* is jól tudja ezt és ezen örökérvényű igazságnak a szolgálatában végzi vizsgálatait, amikor a lámpa történetét írja meg. A világítás történetének ismerete a kezdettől fogva (a vége még nincs itt!) igen hézagos szánmunkra. Az errevonatkozó irodalom legnagyobb része nem általános jellegű, nem terjed a nemzeti határokon túl, az emberiség egész területére.

Robins könyve sem igéri a teljességet. Egyelőre távol állunk attól, hogy minden idők és az összes országok, népek világító eszközeiről áttekinthető képet nyujthassunk. *Robins* ennek ellenére közrebocsájtja az általa elért források, gyüjtemények (köz- és magángyüjtemények) adatait. A szerzőnek az a reménye, hogy munkája termékenyítő hatást fog gyakorolni másokra és azok adatai kiegészítik majdan *Robins* megállapításait. Maga mondja: „mindent összeszedni az egész földkerekségen, — ahhoz kevés egy emberi élet".

Figyelemreméltóak *Robins* vizsgálódásai és megállapításai, amikor a világítás legbensőbb *funkciószerepére* utal. Mit jelent a világítás, milyen szerepet játszott, — milyen szerepet játszott a családban, társadalomban, a vallási életben, stb.? Érdekes, hogy *Robins* a funkcionális szerepkör vizsgálatát mennyire elhanyagoltnak tartja! Szinte bosszantó szerinte, hogy milyen kevés figyelmet fordítottak eddig erre. *Robins* mondatai súlyos figyelmeztetőül szolgálhatnának mindazok számára, akik még manapság is, az egyes népi jelenségek és tárgyak funkcionális szerepkörének vizsgálatát — bár meddőn, — érthetetlennek tartják!

Minden kétségen felül áll, hogy a tűz, ezzel kapcsolatban a világítás eszköz el, elvitathatatlan szerepet játszottak minden lakásban, — amióta csak beszélhetünk lakásról. A világítószerszámok felhasználásával időbelileg is kitolódott a napi munka

lehetősége, ami a társadalmi élet viszonylatában is jelentős változások oka lett. Különös szerepet kapott a kultikus cselekmények véghezvitelében. A lámpa és a többi világító társa tehát az emberi művelődésnek fontos tartozéka és eszköze. Hatalmas nagy anyag ez, melyet a szerző két főrészben tárgyal. Az első részben végigvezet bennünket a fáklyától a gyertyáig vezető úton. A fáklya, mint legősibb világító-eszköz, a föld csaknem minden részében megtalálható. A gyertyáig több fokozaton jutunk el. Általánossá a középkorban válik. A lámpa alkalmazása már az újabb korra esik.

Robins könyvében megismerkedhetünk az összes lámpatípusokkal és azok variánsaival. Csoportokba foglalva tizenhét formát mutat be. Vizsgálatait egész a modernkori világításig folytatja, tehát a gáz- és villanyvilágítás problémáit is felveti. A szerző részletekbe menő munkájával sok értékes adatot szolgáltatott számunkra e kevéssé ismert területen. Őszintén örülünk a könyv sikerének, mert ahhoz részben — adatszolgáltatás révén — a mi Múzeumunk is hozzájárult. Robins könyvében számtalanszor hivatkozik is erre az anyagra és azokat képekben is bemutatja.

Márkus M.

Pietkiewicz, Czeslav: Kultura duchova Polesia Rzeczyckiego. (R.-Polézia szellemi kultúrája). Práce etnologiczne. 4. Warszawa. 1938. Kiadója: Towarzystwo Naukowe Warszawskie. 460 l. 8°. Ára 16 zl.

Pietkiewicz könyve a lengyel néprajztudomány szellemi ágának igen értékes gyarapodása. E kötet hatalmas adatgyüjteménye kiegészítő részét képezi a szerzőnek korábban (1928-ban) Krakkóban megjelent szintén nagyobbszabású munkájának, mely ugyanezen terület anyagi kultúráját ismerteti. A gyüjtött anyagból, melynek beosztása és arányabaállítása nagy szakértelemre vall, szemléltetően mutatja be a szerző Polézia szellemi kultúráját. Mintaszerűen mutatja be a népi gondolkozás és szemlélet minden megnyilvánulási formáját. Nagyon tanulságos például megfigyelnünk azt, hogy az egyes babonák közlésénél nem elégszik meg a puszta közléssel. Az egyes babonákat nem szakítja ki az „összesség"-ből, hanem közlésük alkalmával bemutatja azt a gondolathátteret, szemléletet, amely azokat létrehozta. Ezt az elvet mindenütt következetesen keresztülviszi munkájában. Összesen húsz főtárgycsoportban és vagy négyszerannyi melléktárgycsoportban közli anyagát. Beosztásánál fogva nagyon könnyen áttekinthető, ami a könyvnek különös értéket ad. Sajnos a szerző, aki időközben meghalt, már nem érhette meg a könyve megjelenését. Kiváló munkája azonban — hogy *Poniatowski* szavaival éljek, ki ezt a sorozatot szerkeszti — messze túléli a nevét és halhatatlanná teszi.

Márkus M.

Rohracher, Dr. H: Kleine Einführung in die Charakterkunde. Dritte, verbesserte und erweiterte Auflage. Mit 12 Abbildungen auf 4 Tafeln. Verlag u. Druck von B. G. Teubner in Leipzig und Berlin, 1937.

Ugy az egyes emberek, mint különböző embercsoportok lelki bélyegeinek, jellemvonásainak tanulmányozása az utolsó húsz évben sok oldalról igen intenzíven megindult s az ú. n. jellemkutatás komoly, módszeres tudománnyá vált. Egyfelől természettudósok, másfelől filozófusok, psychológusok egész csomó új módszert és rendszert dolgoztak ki s igen különböző lelki- és jellemtípusokat állítottak fel, hogy az embereket azok szerint osztályozzák. Ezekről a szerteágazó törekvésekről s azok fontosabb eredményeiről ad rövid összefoglaló képet Rohracher ügyes kis könyvecskéje. Célja nem polémia, nem egyoldalú túlhajtás, hanem minden lényegesnek tárgyilagos figyelembevétele, ami a jellem megismerése és megértése szempontjából fontos. Előadása rövid, világos.

B. L.

Bogatyrev, Peter: Zur Frage der gemeinsamen Kunstgriffe im alttschechischen und im volkstümlichen Theater. Klny. a „Slavische Rundschau" 1938, 6. sz.-ból. Prága. 1938. Szerző kiadása. 8 l. 8°.

A szerző a népi szinjátékok egyes alakításait tárgyalja ebben a kis dolgozatában. Különös tekintettel az egyes műfogásokat veszi vizsgálat alá. Részletekbemenően összehasonlítja a különböző vidékek szinjátékaiban előadott azonos alakításokat, így pl. az egyes betlehemezők ördög-ábrázolását stb. Az összevetésből kiderül, hogy ezeknek jórésze végeredményben a középkori iskoladrámákban gyökerezik. Természetesen a népi ízlés erősen alakított rajtuk, de eredeti magvuk világosan kiszűrhető.

Márkus M.

Väisänen A. O.: Untersuchungen über die Ob-ugrischen Melodien. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXX. Helsinki, 1939.

Väisänen kiváló tanulmánya, melyben a vogul-osztják népdalkincs anyagát (MSFOu. LXXIII. röv.: Womel.) tudományos vizsgálódás tárgyává teszi, több szempontból

figyelemreméltó. V. elsősorban is eltér a korábbi versláb számláló sor elhatárolástól (Womel. LVII lap) s helyébe a versszorok emelkedése és ereszkedése (Hebung-Senkung) kerül (22. lap). Ennek valószínű következménye más elrendezés lett volna, ha a dallamközlés nem jelent volna már meg régebbi elvek alapján. Az új elv folyománya az, hogy az a ráütő ritmika, mely a magyar népzenére erősen jellemző és általános, a vogulban éppen ellenkező módon előkeszerűen jelenik meg (38. lap). Sőt a néhány előforduló esetben sem vethető egybe a dies (25. lap) képlet a magyar ritmikával, míg ugyanis nálunk e képletnek önálló, sokszor kényszerítő zenei ereje van s szótag hosszúságrövidség csupán eseti véletlen hozzákapcsolódás vagy ellenzés, addig a vogulban (Textprobe 8. Nr. 110. 42. lap) fenti ritmus éppen a Hebung-Senkung zenei folyománya : ezt V. a közölt esetben s néha másutt sem veszi mindig figyelembe. (Textprobe 9. 11. stb.) Nyilvánvaló, hogy önálló táncritmussal van dolgunk Nr. 32.-ben, (Textprobe 15.) stb. itt tehát a szövegnek alig van jelentősége. Az ütemelőzők (Auftakt) összeszámlálásában az esetlegesek éppen oly lényegesek, mint az állandók, így más eredményt kapott volna V. (63. lap), nem szólva arról, hogy a következő lapon mondottak ide is vonatkoznak. (63. lap : die auftaktigen Anfangstaktflüsse — z. B. Nr. 32. 47. 159.) Megjegyzendő, hogy a magyarban tényleges ütemelőző sohasem fordul elő. Tonalitás és ambitus csupán párhuzamos jelenségek, viszont fontos lett volna annak kimondása, hogy valamely dallam tonalitását nem a melódiában előforduló összes hangok együttese adja, hanem csak bizonyos hangoknak egy képzelt alaphangsorra vonatkoztatott egyeztetése, ami azt jelenti, hogy egyszólamú dallamoknak is van melódikai tonalitása s ez független esetleges alterátióktól, illetve a módosított hangok számától (akárcsak a műzenében — bizonyos korig.) Rendkivül értékesek a közölt táblázatok — mindegyik egy-egy új szempontból indul ki — de a pentatoniára vonatkozó utalások kissé önkényesek. (86. lapon Nr. 23. 138. 137. stb. pent?) Ugyanekkor viszont döntő jelentőségű az a megállapítás, hogy az obi-ugor népeknél a diatonika régebbi a pentatoniánál (104. lap : — dass die Diatonik bei den Ob-Ugriern urspünglicher als die Pentatonik ist) s így a magyarság határozott és jellegzetesen állhatatos ötfokúságával fenti népektől zeneileg élesen elkülönül. A formai jelölésnél a gondos vizsgálat dacára is becsúszott néhány kisebb tévedés (Nr. 107, pl. quartoló dallam stb.), ami esetleg a jövevény-dallamok elkülönítését is gátolta s a kialakuló eredményeket is befolyásolta. Nem szükséges az, hogy a dallamot pl. orosz nyelven énekeljék, maga a melódia bármilyen nyelven is jövevény lehet (182. lap), ami az obi-ugor népek földrajzi helyzetének is következménye.

Új eredményekről van tehát szó ; ezek az eredmények azonban csak úgy értékesek igazán, ha a kutatás anyagával együtt, bizonyítva és szemléltetve állanak előttünk. Ezért rendkivül fontos lenne, ha a Womel. a megfelelő módosításokkal s ami a legkivánatosabb, a megfelelő szöveggel együtt újból kiadásra kerülne. Ez már azért is szükséges, mert a szövegek aláhelyezése a kutató számára sok esetben alig lehetséges (pl. Textprobe 27. vagy 164. lapon az osztják szöveg!) vagy nem egyértelmű, másrészt a szövegek élete is jobban megközelíthető a dallamokon keresztül (ami esetleg azt eredményezi, hogy a szavak egyeztetésében fontosabb a leírt betűknél a szavak hanglejtése) s így utóbbi a nyelvi kutatásnál is kiegészítő szerephez jut. Remélhetőleg a Finnugor Társaság méltányolni fogja ezt a tudományos követelményt, valamint Väisänen kiváló munkásságát s az egész anyagot még a mostaninál is tökéletesebb kiadásban újból megjelenteti.

Dincsér Oszkár.

Maria Znamierowska-Prüfferowa: Ości Rybackie. Die Fischgabeln. Ein Versuch der Klassifizierung der nord-östlichen Fischgabeln. Vorläufige Mitteilung. Wilno 1939. Muzeum Etnograficzne U. S. B. Drukarnia „Krajowa".

Mi a magyar szigonyokat használati módjukkal összefüggő alaki különbségeik alapján osztályoztuk. Szerző a lengyel területről, főként Wilna, Nowogródek és Bialystok-ról gyüjtött 400 szigonyt, amelyeket a wilnai egyetem Néprajzi Múzeumában őríznek s a szigonyok készítése alapján rendszerezi. Ezzel mintegy jelzi, bár ki nem mondja, hogy a szigonyok miként keletkezhettek. Bizonyára ez a gondolat vezette, mikor a készítés módját véve tekintetbe a 400 szigonyt 8 csoportba osztotta. Znamierowska Prüfferowa megkülönböztet 1. két részből összetett, összekovácsolt ágakból álló szigonyokat, 2. a köpűvel összekovácsolt vagy más módon a nyéllel összekötött szigonyokat, 3. ívalakúlag hajlított ágakkal, 4. oda szegecselt ágakkal, 5. bekalapált, 6. beforrasztott, 7. kivágott, 8. fába beütött ágú szigonyokat. Az utóbbit anyaga miatt különös karakterűnek mondja.

Ebben az előzetes közleményben nem indokolja a szerző ezt a különleges rend-

szerezést s így kíváncsian várjuk, hogy a tipologiai elrendezésnek milyen általánosabb jelentőséget fog tulajdonítani.

Gönyey.

Weigl, Karl Theodor: Sinnbilder in der fränkischen Landschaft. Deutsches Ahnenerbe. 3. Abteilung: Volkstümliche Schriftenreihe Nr. 4. Berlin, 1938. Alfred Metzner Verlag. 96 l. 8°.

Weigel hazafias és politikai lelkesedéstől áthatva vizsgálja a frank föld, főképp Nürnberg, a birodalmi pártnapok székhelye jelképeit. Vitába száll a tudósokkal, akik a jelképekben csak geometriai ornamentumokat látnak és bizonyítani igyekszik a jelek képletes mivoltát. Úgy vélekedik, hogy ezek a már a prehisztorikus időkben is föllelhető jelek az észak-germán fajta kultúrájának tulajdonai s annak ősi hitvilágával függenek össze. Ezek a tulajdonképeni világnézeti jelek még napjainkra is igen nagy számban fönnmaradtak és a „démonokhoz", azok távoltartásához semmi közük. — A szöveg illusztrálására számos igen szép felvétel szolgál.

F. E.

Rumpf. Karl: Alte bäuerliche Weisszstickereien. Beiträge zur hessischen Volks- und Landeskunde. Erstes Heft. Marburg, é. n. N. G. Elwertsche Verlagsbuchhandlung. 16 lap, 40 tábla, 18 szövegközi ábra. 8°.

A dolgozat tulajdonképen igen szép és jó fényképsorozat rövid magyarázó szöveggel Bemutatásra kerülnek az időben legrégibb templomi eredetű fehérhímzések, melyeknek motívumai és technikája tovább élnek a parasztság kezén napjainkig. Erre vonatkozóan is számos szép illusztrációt kapunk. Kiemeljük a szerzőnek a mai fehér varrás készítőiről, a varró asszonyokról közölt sorait.

F. E.

Gerbing, Luise: Die Thüringer Tra hten in Wort ung Bild dargestellt und erläutert. Berlin, 1936. Herbert Stubenrauch Verlagsbuchhandlung. 135 lap, 17 színes tábla, 83 szövegközi ábra. 8°.

A szorgalmas gyüjtésen fölépített dolgozat a türingiai nyelvjárásterülettel egybeeső viseletterületet teszi meg vizsgálata alapjául. A területi körülhatárolás és egyes viselettípusok szerinti fölosztás mellett a politikai határok és felekezeti különbözőségek befolyását ismerteti. Helyet kap néha — ahol a körülmények megengedik — az egyes viseletdarabok időbeli körülhatárolása is. Az egyes viseletdarabok eredetkérdését csak igen ritkán érinti a szerző. A szép kiállítású munkát igen jó képek egészítik ki.

F. E.

MAGYAR FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

BÚVÁR. V. évfolyam 1939. 4. sz. *Kadic Ottokár:* Az ősemberi csontleletek. *Gaál István:* A gyüjtögető ember. — 6. sz. *Gunda Béla:* Népi vadfogó eszközök Magyarországon. — 8. sz. *Bartucz Lajos:* Fejünk divatja. — 10. sz. *Nyiresi Tichy Kálmán:* A gömöri házak homlokzata és oromfala.

Nemeskéri János.

DEBRECENI SZEMLE. 1939. 4—12. sz. Április-december. 8. sz. *Molnár József* részletesen ismerteti a hajdunánási református gimnázium Ifjúsági Önképzőkörének néphagyománymentő tevékenységét, a néphagyománygyüjtés eddigi eredményeit s a múzeumba begyüjtött tárgyakat. — 9. sz. *Beke Ödön* Köveskál, Köveskálla, Szentbékkálla címen helynévmagyarázatokat ad. — 11. sz. *H. Fekete Péter* emlékezik meg Györffy Istvánról, különös tekintettel a Hajdusággal kapcsolatos munkásságára.

Szendrey Ákos.

MAGYAR NYELV. 1939. 5—6. sz. *Melich János:* A Máma helynév. A veszprémmegyei Máma puszta, egykori falu, a X. században magyar személynév lehetett. Onnan kapta a falu a nevét. A név szláv jövevény s valószínűleg egy Konstantinápolyban is tisztelt görök-katolikus szent nevére vezetendő vissza. *Gáldi László:* Huszár szavunk bizánci kapcsolatai. A bizánci χωσάριος olyan katona, akinek az a kötelessége, hogy az ellenség soraiból csapdával vagy más ravaszsággal foglyot szerezzen. A délszláv *husar*-ra a XIII. századtól kezdve vannak adatok. Jelentése 'szárazföldi rabló, zsivány'. Mátyás király levelezésében *hussarones, huszarus* fordul elő s a

könnyű lovasság rendjét jelenti. *Szabó T. Attila*: Székaszópatak. Cáfolata Drăganu véleményének, hogy az összetétel első tagja rumén *sec* < latin *siccus* melléknév. A köznévi használatban kihalt *szék* mocsaras helyet jelölt; a helynév így értelmezendő: 'Mocsárvölgypataka'. *Horger Antal:* Bitó. Bibó. Amazt a botból, ezt a családnevet a bab-ból magyarázza. „Pogánykori személynevei[n]k közül a növényvilág körébe kizárólag csakis olyanok tartoznak, melyek eredetileg növényi magtermések voltak". *Palotay Gertrud*: Szőnyeg. Még a XVII—XVIII. században szövött anyagú terítőket értenek rajta. „Feltehető tehát, hogy a XVI. és XV. századi adataink is ilyen értelemben használták, s hogy az elnevezés az anyagról vivődött át a funkciót teljesítő tárgyra". — 7. sz. *Kniezsa István*: Kór szavunk eredete (a szláv eredet védelmezése). *Úrhegyi Emília:* Turóc megye helynevei. *Baboss R. Ernő*: Nem (oszét jövevényszó). *Nagy Adorján*: Szinpad és tájszólás. *Laziczius Gyula*: Faramuci (bakajáték, neve olasz eredetű). *Szabédi László*: Manó (az ófelnémet *munih* 'barát' szóból). *Szabó T. Attila:* Bor-bíróság. *Tamás Lajos*: Az aknaszlatinai bányászok szókincséből. *Gunda Béla:* Bátky Zsigmond (nekrológ).

Krompecher Bertalan.

MAGYAR NYELVŐR. 1939. 1—3. füzet. *Beke Ödön*: Állat- és növényneveink történetéhez. „Magyarázatok" rovatban *Beke Ödön:* Jós és javas. Süvöltő (hangszer). — 4—6. füzet. *Kertész Manó:* A magyar helynévadás történetéből. *Beke Ödön*: Néhány magyar szó történetéhez (egyebek közt: bak, eszköz, kantár, fikas).

Krompecher Bertalan.

MAGYAR SZEMLE. XXXV. 1—4. f. *Andreas Pannonius*: Erdély sorsának ókori gyökerei. *Duka Zólyomi Norbert:* A szlovákiai magyarság. *Hankó Béla*: Állatfajvédelem. *Bulla Béla*: Ruténföld. *Ravasz László*: Asszimiláció és disszimiláció. — XXXVI. 1—4. f. *Gáldi László*: Román tudomány. *Bónis György:* Magyar népi jog. *Szabó Zoltán*: Magyar nép, magyar város. *Entz Géza*: Magyar antropológia.

Márkus M.

VASI SZEMLE. 1939. 3. sz. *Tóth János* a népi építkezésnek az új magyar építkezésben felhasználható elemeit ismerteti s rámutat a Skansen felállításának sürgősségére. *Bődei János* madárfogókat ismertet Göcsejből. *Csaba József* Felsőőrről közöl szokásokat, babonákat, madár-, állat- és növényneveket s a népi gyógyászatban használt növényeket. — 4. sz. *Tóth József* „Igy épít a vasi nép" című cikksorozatában a gazdasági épületeket ismerteti. *Beke Ödön* „A magyar növény- és állatnevek történetéhez" című cikkében a következők ismertetését adja: bábafonal, gyopár, fűkása, hunyor, májusfa, málé, sárfű, erdei disznó, muci, ravasz, firjóka, ösztönfarkú cinege, süvöltyű, szőrigó, sasi-kégyó. *Musits Jenő* Rábagyarmatról közöl babonákat.

Szendrey Ákos.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

BAESSLER ARCHIV. Band XXI. Heft 4. *Ernst Rackow* und *Werner Caskel*: Das Beduinzelt. Nordafrikanische und arabische Zelttypen mit besonderer Berücksichtigung des zentralalgerischen Zeltes. A mű rendkívül gazdag illusztrációkkal részletesen foglalkozik az északafrikai, középalgiri és arábiai sátrakkal, azoknak alakjával, felállításával, berendezésével, hasznosításával. Párhuzamában kiemeli a hasonlóságokat és különbségeket, az eltérő típusokat, azoknak jellemző vonásait. Kitér emellett a sátortakarók előállítására s érdekesen világítja meg a népek szövő-fonó házi iparát. A 21. tábla és a 128. ábra minden kérdést képekkel is igazol és megvilágosít.

Tagán Galimdsán.

CARPATICA. Svazek I. Řada A. Prága. 1936. Kiadója: Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském Ústavu v Praze. (Prágai Szláv Intézet szlovákiai és kárpátaljai kutató-bizottsága.) *Böhm J. és Jankovich J. M.*: A szkiták Kárpátalján. *Holák J.*: Szlovák törekvések 1948—49-ben. *Vážný V.*: Nyelvjárástanulmányi jelentések összefoglalása. (Nyolc szakképzett nyelvjáráskutató gyüjtésének eredménye.) *Petrik I.*: A szlovák mondathangsulyhoz. *Balcký F.*: A drahói ruszin nyelvjárás. *Strán-*

ská D.: Tátraaljai tanulmányok. Népi építkezés a Szepesi-Magurán. *Štrnadel J.*: Népi építkezés Osturnyán.

Márkus M.

GLASNIK SKPOSKOG NAUČNOG DRUŠTVA. (Bulletin de la Société Scientifique de Skoplje.) Skoplje, 1938. Knjiga XIX.

Dr. Vulič N.: Délszerbia ókori történeti földrajza. *Dr. Mesesnel F.*: A Prilep melletti Markova-Varoš Miklós-temploma. *Dr. Solovjev A.*: A „*szokalnik*"-ok és az „*otrok*"-ok az összehasonlító módszer megvilágításában. (Szerb parasztság két rétegének társadalomrajza.) *Derocco A.*: Népi sírfeliratok *Dr. Urošević A.*: Vučitrn község. (Kisebb monografikus leirás.) Kisebb közlemények, Szemle és ismertetések, stb.

Márkus M.

IZVESZTIJA NA NARODNIJA ETHNOGRAFSKI MUZEJ V SOFIJA. God. XIII. Sofija. 1939. *Vakarelski Christo*: Lakodalmi énekek. Alkalmazásuk, szerepük a lakodalmi szokásokban. *Peteva E.*: Fémedények. *Katzarova R. D.*: Az énekes-epika jelenlegi állása Bulgáriában. *Filipović M. S.*: Tetoválás Bulgáriában.

Márkus M.

KOTISEUTU. 1939, 1. füzet *E. Aaltonen*, Parasztműveltségi alapítvány. A folyóirat mostantól fogva az 1939 februárjában megalapított ilyen nevű intézet közlönye. Az intézet célja a finn parasztműveltség kutatása és propagálása. *Y. Laine*, Parasztműveltségünk. Az önálló finn műveltség fennmaradása a finn kisgazdatársadalomnak volt az érdeme. *K. Vilkuna*, A Kalla-i halászegyesület. Több évszázados halászati szervezet ismertetése régi jegyzőkönyvek felhasználásával. — Beszámolók a folklore- szógyüjtésről, a legújabb néprajzi filmekről és a kartográfiai munka haladásáról. — 2. füzet. A régi népi műveltség megbecsülése. A parasztműveltségi alapítvány a népi építkezés jellemző emlékeit az iránta való érdeklődés fokozására emléktáblával jelöli meg. *M. Haavio*, Az alvilág a finn nép képzeletében. Adatközlés és összehasonlító utalások. *K. Tuohino* a Häme-i és Savo-i határról. *A. Appelgren* a Rautalampi-i múzeumról ír. A többi cikk gyüjtőkről (Liili Rainio) és a népi életet megörökítő írókról (Joh. Höyhä) emlékezik meg.

Krompecher Bertalan.

LUD. Seria II. Tom. XV. Zeszyt I—IV. (Ogolnego zbioru Tom. XXXV.) Lwów, 1937. (Seweryn Udziela emlékszám). *Seweryn T.*: Seweryn Udziela. (1857—1937.) *Moszyński K.*: S. U. érdemei az anyagi kultúra kutatásában. *Dobrowolski K.*: S. U. mint a kislengyel nép közösségi kultúrájának kutatója. *Fischer A.*: S. U. érdemei a népi kultúra kutatásának terén. *Seweryn T.*: S. U. mint a krakkói Néprajzi Múzeum alapítója. *Fischer A.* S. U. mint a „Lud" munkatársa. *Szczotka St.*: Adatok a betyárélet történetéhez Ziviec-környékén. *Flizak S.*: A nagyapai ebédről. *Flizak S.*: Gorca-hegyvidéki keresztnévadások és módjai. *Fischer A.*: A fa a lengyel nép szokásaiban és hitében. *Harasymczuk R.-Tabor W.*: Hucul havasvidékek néprajza. *Falkowski J.*: A néprajzi tanulmányok szerkezete. *Grossowa Baidoff*: A bygdői szabadtéri Norvég Múzeum. *Bachman A.*: Néprajzi bibliográfia 1933—34.

Márkus M.

MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ FINNO-OUGRIENNE. LXXVI. Helsinki, 1938. *Beke Ödön*, Cseremisz mesék, mondák és elbeszélések. Egy Petrušinba való cseremisz hadifogolyon végzett gyüjtés anyagából. — LXXVII. 1938. *H. Paasonen-P. Ravila*, Mordvin népköltészet I. Paasonen mordvin szöveggyüjtésének első kötete. Tartalma: balladák erzä nyelven. — LXXVIII. 1939. *H. Paasonen-P. Siro*, Cseremisz szövegek. Paasonen 1900. évi gyüjtéséből. Paavo Siro, volt magyar ösztöndíjas feldolgozásában. A szövegkiadványhoz csatlakozik Paasonennak a KSz-ban megjelent tanulmánya a cseremiszek vallásáról.

Krompecher Bertalan.

MITTEILUNGEN DER ANTHROPOLOGISCHEN GESELLSCHAFT IN WIEN. LXIX. Bd. 1. Heft. Wien, 1939. *Meinhof C.*, A nyelvi törvények érvényességéről, *Kállay U.*, Az északamerikai indiánok kétféle színezetéről ír hosszabb tanulmányt. *Routil R.*, A szemrés irányáról. *Jirku A.*, Palesztinai Gett lelőhelyről származó kengyelkannáról ad tudósítást; *Klebel E.*. Longobárdok, bajuvárok, szlávok. A számot kisebb társasági hírek és könyvismertetések teszik teljessé.

N. J.

NARODNA STARINA. Zágráb. 33—34—35. füzet. *Tkalčić Vladimir*: Muraköz népviselete a XIX. sz.-ban egy csáktornyai falfestményen. *Dr. Smiljanić Tomo*: Debar-Poljanka (Délszerbia) ősi néptörzsei. *Dr. Kus-Nikolajev Mirko*: Népi üvegfestmények vándorlása. *Dr Filipović Milenko*: Hótalpak. *Dr. Ibrovac Miodrag*: Teodor Valério és népünk típusai. *Vukanović Tatomir*: A kígyó fogása Délszerbiában. — Tudományos és különböző múzeumi hírek stb.

Márkus M.

SANASTAJA. 37. sz. 1938 dec. Egérfogók (ábrákkal). — 38. sz. 1939 febr. Kérdések és ábrák a cséplés és szórás köréből. — 39. sz. 1939 máj. A nyelvjárási szó/egverseny eredményei. Véka- és csöbörformák (ábrákkal).

K. B.

SCHWEIZERISCHES ARCHIV FÜR VOLKSKUNDE. Bd. XXXVII. Heft. 1. Basel, 1939. 64. l. *Müller, Gusztáv* a kenyér szerepét írja le a Baselbiet-i népéletben. Részletesen leírja a kenyérmagvak termesztését, aratását, feldolgozását a hozzájuk tartozó szokásokkal, babonákkal együtt, továbbá a kész kenyérhez fűződő szokásokat. *Dietschy, Hans* egy farsangi maszkás szokást ismertet, amelynek célja a gabona növekedésének előmozdítása. *Duthaler, G.* egy régi tánc melódiáját közli.

Szendrey Ákos.

VIRITTÄJÄ. 1939. 1—2. füzet. *M. Haavio*, A finn néphagyomány kartográfiai felvételéhez. Ujabban a Finn Irodalmi Társaság Folklore-levéltára is rátért a kartográfiai módszer alkalmazására. Haavio a módszer előnyeit s az ily szempontú kutatástól várható eredményeket számos térképes példán világítja meg. *L. Laiho*, A biblia, a katekizmus és a zsoltárkönyv szerepe a mondai hagyomány fennmaradásában. *Y. H. Toivonen*, Madártej. A Finnországban is közönséges kifejezést ismerik a vótok, inkeriek, észtek, oroszok, lettek, cseremiszek, votjákok, magyarok, oszmanli-törökök, németek és Mészáros Ede kimutatása szerint (MNy 1938) az ókori klasszikus és román népek. *A. Kannisto*, inn-magyar szótári munkálatok az 1860-as években. Szinnyei nagy szótárának történeti előzményei főként Budenz kiadatlan levelei alapján. *J. Hautala*, Észt folklore-gyüjtemények másolatai a Finn Irodalmi Társaság levéltárában. Ismertetések. *L. Kettunen*, A. Saareste: Észt nyelvjárási atlasz I. füzet. *V. J. M.*, Az észt népdalok kiadása. Eisen életrajza. *Y. H. T.*, az Ungarische Jahrbücher magyar néprajzi kötetéről.

Krompecher Bertalan.

VJESNIK ETNOGRAFSKOG MUZEJA U ZAGREBU. Kn. IV. Zagreb, 1938. *Dr. Nedeljković D.*: A Szent György báránya és a „*kravaj*" (rituális lepény) mint a primitiv közösség maradványemléke. *Dr. Gunda Béla*: Néprajzi párhuzamok a balkáni és az északeuráziai vadászkulturában. *Dr. Zupanić N.*: Czekanowski János tanítása a szerbhorvátok fajiságáról. *Bujan Vinko*: Adatok Praputnjak néprajzához és nyelvjárásához. *Franić T. I.*: A délszlávok mezőgazdasági naptárévének főünnepei, azokkal kapcsolatos szokásai, szertartásai és babonái. *Šajnović S.*: A délszláv népviselet fejújításához. *Tanović S.*: Devdelija-környéki szerb népi táncok jellegzetességei. *Dr. Šmalcelj I.*: A gyapjú előállítása és feldolgozása a Gacka völgyében. *Vlahović S. M.*: Etnológiai megfigyelések a Plavo és Gusinje környékén. *Grubić V.*: A zágrábi Néprajzi Múzeum ekegyüjteménye. *Pavićević M. M.*: A tyám öt mondája. *Vrban T.*: Kopravnicki Ivanec-környéki népszokások. *Zbožinek D.*: Szent György napi népszokás Ivanska környékén. *Zbožinek D.*: A paraszthász Ivanska környékén. Múzeumi hírek, ismertetések, stb.

Márkus M.

WIENER ZEITSCHRIFT FÜR VOLKSKUNDE. XLIV. Jahrg. 1939. Heft 3—4 *Arens, Wilhelm* az anyáról és gyermekről szóló találós kérdések mitikus vonatkozásaira mutat rá. *Wieser* és *Brandauer* feljegyzései nyomán a Mondsee és Thalgau 19. századi viseletéhez találunk megjegyzéseket.

Szendrey Ákos.

MÚZEUMI HIREK.

Kimutatás a Néprajzi Múzeum (Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára) gyarapodásáról az 1939. év második, harmadik és negyedik negyedében.

I. Gyüjteménytárgyi gyarapodás:

3931 db., ebből vétel 1249 db., ajándék 392 db., egyéb forrásból 2290 db.

A) A vételek részletezése: bútordarab 30 db., kerámia 86 db., textil 119 db., ruhanemű 52 db., gazdasági eszköz 10 db., halászati eszköz 1 db., vadászati eszköz 5 db., háztartási eszköz 40 db., folklore tárgy 12 db., templomi felszerelés 13 db., gyermekrajz 39 db., film 842 db.

B) Ajándékozók és ajándékok: Hegedüs Ignácné 4 db. hímes tojás, 1 db. bokréta, özv. Balogh Mihályné 1 db. kenderdörzsölő, dr. Fél Edit 8 db. textilnemű, Vadas Ferenc 1 db. háztartási eszköz, 2 db. vadászati eszköz, dr. Zdenko Vinski, Zagreb 5 db. textilnemű, 2 db. zeneszerszám, 1 db. lopótök, dr. Gönyey Sándor 12 db. háztartási eszköz, Vankó Jánosné 1 db. fafaragás, Nagyhindi Bokréta 1 db. örömkalács, Reck Ottó 1 db. ördöglakat, dr. Herkely Károly 9 db. textilnemű, 4 db. gazdasági eszköz, dr. Viski Károly 1 db. szalmadíszítésű szemüveg, dr. Fuszek Rudolf 59 db. libériai tárgy, Csete Balázs 5 db. berámázott aquarell, 7 db. festett vázlat, 232 db. ceruzarajz, Luby Margit 35 db. fénykép.

II. Könyvtári gyarapodás:

396 db., ebből vétel 12 db., ajándék 179 db., csere 205 db.

Ajándékozók: Josef Schmidt, Temesvár 1 db., Néprajzi Társaság 83 db., Bibliográfiai Központ 10 db., Istanbul Belediyesi 1 db., Bátky Zsigmond 3 db., Stephaneum Nyomda 1 db., Kölcsey Dezső 1 db, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1 db., Hauslehranstalt St. Gabriel 1 db., Adolf Metzner, Berlin 1 db., Grenze und Ausland, Berlin 1 db., N. G. Elwert, Marburg 1 db., Király Károly 1 db., Widukind Verlag, Berlin 1 db., Róheim Géza 1 db., Petranu Coriolan 2 db., S. Hirzel, Leipzig 1 db., C. F. Müller, Karlsruhe 1 db., Herbert Stubenrauch, Berlin 1 db., Schmidt János 1 db., Ali Riza Yalman Yalgin 1 db, Franklin Társulat 1 db., Athenaeum 1 db., Walter de Gruyter, Berlin 7 db., C. Ludwig Ungelenk, Drezden 8 db., Szépművészeti Múzeum 1 db., Herkely Károly 1 db., W. Kohlhammer, Stuttgart 1 db., Essener Verlagsanstalt, Essen 1 db. Sárospataki Ref. Főiskola 1 db., Exodus Bp. 1 db., F. W. Robins, London, 1 db, Ivo T. Franič 1 db, Dömötör Sándor 2 db., C. W. K. Gleerup, Lund 1 db., Végh József 1 db., Ernyey József 1 db., Csűry Bálint 1 db., Strecker u. Schröder, Stuttgart 1 db., M. Kir Madártani Intézet 1 db., Kiss Lajos 1 db., Union Deutsche Verlagsgesellschaft, Stuttgart 1 db., G. Lindblom, Stockholm 1 db., Mária Znamierowska Prüfferova, Wilno 1 db., Marót Károly 1 db., Györffy István 1 db., Viski Károly 1 db., Jugoszláv Követség 3 db., Amigos de las Ciencias etc. Uruguay 1 db, Statisztikai Hivatal 1 db., N. Bartha Károly 1 db., dr. Nyárády Mihály 1 db., G. G. Lindblom 4 db., H. Böhlaus Nachfolger, Weimar 1 db., Idegenforgalmi Hivatal 1 db., dr. Szendrey Ákos 4 db., Vadonné Perényi Irén 1 db., Fuszek Rudolf 1 db., Dömötör Sándor 3 db., Melek Celâl, Istanbul 1 db., Posewitz T-né 1 db.

III. Felszerelés: 103 db., ebből vétel 1 db. Triumph Standard 12-es irodai irógép, 1 db. Voigtländer Braunschweig, Heliar 1 : 3.5 lemezes fényképezőgép tartozékaival, 3 db. lemezkazetta bőrtokkal, 1 db. pakkfilmkazetta, 1 db. Voigtländer Focar 7. előtétlencse, 1 db. Voigtländer 3.68 B. sárga színszűrő, 1 db. Hafa bőrtáska, 1 db Rolleicord Zeiss Triotar tükörreflexes fényképezőgép tartozékaival.

IV. Népzenei gyarapodás: 482 db, ebből Ernst-alap ajándéka 35 db., fonográfhengerfelvétel, a Magyar Nemzeti Múzeum Barátai Egyesületének ajándéka 447 db. fonográfhengerfelvétel és támlap.

V. Látogatók száma: 13.506, ebből fizető felnőtt 751, fizető tanuló 3641, felnőtt szelvénnyel 9, ingyenes tanuló 6481, ingyenes felnőtt 2624. Nyitási napok száma: 271.

Bartucz Lajos.
megb. igazgató.

Személyi hirek.

Múzeumunk ez év áprilisában két új tisztviselővel gyarapodott: Dr. Gunda Béla és Dr. Kovács László múzeumi gyakornok lett. Dr. Némethy Endre mint ÁDOB-gyakornok, Borzsák Endre mint próbaszolgálatos, Haáz Ferenc mint önkéntes gyakornok lépett múzeumunk szolgálatába. Györffy István halálával Kovács László kapott megbízást a tárgyi néprajzi előadások tartására a budapesti egyetemen. Az „Ethnographia" szerkesztését a Magyar Néprajzi Társaság választmányának megbízásából Gunda Béla vette át. Megemlítjük még, hogy Györffy professzor helyére a „Folkliv" című Stockholmban megjelenő nemzetközi folyóirat szerkesztőbizottságába Gunda Bélát választották meg. Kovács László a helsinki Finnugor Társaság tagja lett. Tagán Galimdsán háromhónapos tanulmányúton volt — most már másodízben — Törökországban. Az Országos Protestáns Napok népművészeti kiállítását az Iparművészeti Múzeumban Dr. Fél Edit rendezte.

A társadalom a magyar népi kultúra és magyar mivoltunk megismerése szolgálatában. A Néprajzi Értesítő jelen számában, több helyen szó esik arról, hogy a Néprajzi Múzeum keretében megszervezték az u. n. *Ethnologiai Adattárt*, amely Adattár a társadalom széles rétegeinek a bevonásával, mindenre kiterjedő néprajzi gyüjtést kíván végezni. Kérő szóval fordult az Adattár a társadalomhoz, hogy ki-ki tehetsége szerint vegyen részt ebben a nemzeti szempontból olyan fontos munkában. A Múzeum csekély számú tisztviselője u. i. a szervezésen, irányításon és az anyag tudományos feldolgozáson kívül a gyüjtésnek csak egy kis részét tudja elvégezni. A dolog pedig sürgős, mert minden nap elenyészik valami nemzeti kultúránk, ősi és éppen legmagyarabb kincseiből.

Az alábbiakban arról a nehány önkéntes gyüjtőről szólunk, akik meghallották kérő szavunkat és tőlük telhető módon igyekeznek részt venni az Adattár nagy munkájában.

Első helyen kell említeni *Csete Balázs*, csepeli polg iskolai rajztanár nevét, aki 247 lapból álló rajzgyüjteményt adott az Adattárnak. Csete Balázs nyaratszaka és a nagyobb vakációkban az országot járja és lerajzol mindent, amiben a magyar díszítő készség megnyilatkozik. A fent említett 247 lapon több mint 1000 különféle tárgynak a rajza szerepel. Igen sok közöttük a viseleti rajz; ködmönök, bundák, fékötők stb. Mind pontos arányos rajzban az egyes ruhadarabok szabásmódját is feltüntetve. A díszítő motívumokat nemcsak a legélethűbb színezésben adja, hanem feljegyzi az egyes szabáselemek és az egyes motívumok népi nevét is. Különösen értékesek Csete Balázs bútorrajzai. Népi bútorainkról bizony nagyon keveset tudunk, szegénységünk miatt nem is igen gyüjthettünk bútorokat; Csete Balázs rajzai ezen a téren is nagy hiányokat pótolnak, annál is inkább, mert mindíg megadja rajzaival az illető bútor minden méretét, sőt még a fa anyagát is, nem is szólva a díszítő motívumok fényképnyi pontos rajzáról és eredeti színeit visszaadó festéséről.

Csete gondosan feljegyzi azt is — és ez igen értékessé teszi rajzait — hogy *hol, mikor* és *kinek a tulajdonában* lévő tárgyat rajzolt le.

Pásztorfaragványaink ismeretéhez is igen sok adattal járul hozzá Csete Balázs rajzgyüjteménye.

Meg kell még jegyeznünk, hogy Csete Balázs már hosszú évek óta járja a magyar falvakat, mert igen régen felismerte, hogy a magyar gyermeket a *magyar* motívumok és nem a görög, perzsa stb. motívumok rajzoltatgatásával kell rajzra tanítani. Csete Balázs elsősorban azért ment a nép közé, hogy az ott található motívumokat, szép formájú tárgyakat, ruhákat, edényeket stb. lerajzolgassa Gyüjtőútjairól ez évben a saját költségén egy szép könyvet adott ki. Sok rajz teszi elevenebbé, színesebbé az ügyes tollal megírt útinaplót. Ez a könyv is sok adattal szolgálja az Ethnologiai Adattár gyüjtő munkáját és

hisszük, hogy ezenkívül buzdításul szolgál iskoláink több ezer rajztanára és tanítója számára is, akik között bizonyára sokan vannak, akik Csete Balázshoz hasonlóan gyűjtik vagy hajlandók gyűjteni a magyar nép lelkéből született szépségeket.

*

Ugyancsak rajzokat ajándékoztak az Ethnologiai Adattárnak a következők: *Dudás Juliska, Vankó Margit, Tóth Rózsi, Fekete Annus* és *Pesti Ilona* galgamácsai leányok. Ezek a 16—19 éves lányok egytől-egyig a nép egyszerű gyermekei. A Néprajzi Múzeum egyik tisztviselője, dr. Gönyey Sándor akadt rá rajzaikra galgamácsai gyüjtőútja alkalmával. A rajzok nem egyszerű motívumok vagy kisebb tárgyak rajzai, hanem a népélet, népszokások egyes jeleneteinek az ábrázolásai: pl. fonóban ruhamosás, lakodalmi menet, gyermekjátékok, aratás, cséplés stb. Gönyey dr. elmagyarázta a lányoknak, hogy milyen nagy szolgálatot tennének a Néprajzi Múzeumnak, elsősorban pedig a magyarságnak, ha rajzaikat a Múzeumnak adnák. A rajzok (közel 100 db) ma már a Múzeumban vannak, sőt a leányok rajzpapírt és színes ceruzákat kértek, mondván, hogyha kapnak, akkor még többet is rajzolnak a Múzeumnak. A Néprajzi Múzeum örömmel tett eleget a kérésnek és azóta újabb rajzokkal gazdagodott az Adattár gyüjteménye. Dudás Juliska pl. tizenöt képből álló sorozatban megrajzolta a teljes kendermunkát a kendermag elvetésétől a szövésig.

A leányok rajzai nem művészileg kiforrott rajzok, de nem is ügyetlenek és minden esetben igen szépek, hangulatosak, mozgás-teljesek és finom színérzékről tanuskodnak. De nem ezek a legnagyobb értékeik, hanem az, hogy megörökítik a népi szemléletet, azt, hogy a nép hogyan látja önmagát, dolgait és a világot. Rendkívül értékesek a rajzok népviseleti szempontból is. A színezés tökéletesen visszaadja a galgamácsai viselet minden színét, a rajzok pedig az egyes ruhadarabok formáját és szabásmódját. A szaketnográfus leírásával és fényképeivel, rajzaival együtt a legteljesebb képét adják ezek a rajzok a galgamácsai népviseletnek. Feltárják a viselet funkcióját is, amidőn bemutatják, hogy nemek és kor s az ünnepek és évszakok szerint kit milyen ruhaviselet illet.

A népéletet és népszokásokat illusztráló rajzok pedig a népélet s a népszokások leglényegét tárják fel; azt, amit a hivatásos etnográfus is csak a legritkábban és akkor is csak félig-meddig tud megfogni.

E leányrajzokkal kapcsolatban ismét rajztanáraink felé fordulunk, rajzoltassanak növendékeikkel, különösen a népi eredetűekkel vagy egyenesen a nép fiaival, minél többet a nép életéből. Nemcsak a szépérzék és rajztudás fejleszthető e módon játszva, hanem az önismeret és a nemzeti öntudat is. Mind a kettő nagyon fontos! De egyúttal a magyar népi kultúra begyüjtésében is igen hasznos munkát végeznek.

*

Megemlékezünk még özv. *Balogh Menyhértné* (Sárhida, Göcsej, Zala m.) ajándékáról is. Baloghné egy ősi faekét ajándékozott a Néprajzi Múzeumnak. Bizonyára másoknak a portáján is hányódik, ha nem éppen faeke, de valami régi, ma már nem használt szerszám, amit egy ideig ide-oda dobálnak, míg el nem korhad vagy tűzre nem kerül. Nagy vétek pedig minden egyes darab elpusztítása. Magyar népi kultúránk és népi mivoltunk egy-egy soha fel nem támasztható kincse enyészik el minden régi szerszámban, tárgyban. Jó volna, ha sokan követnék özv. Balogh Menyhértné példáját és régi, ma már nem használt szerszámaikat és tárgyaikat a Néprajzi Múzeumnak ajándékoznák.

Végezetül az itt felsorolt ajándékozóknak a Néprajzi Múzeum e helyen is köszönetet mond.

Dr. Kovács László.

Felhívás a népi ponyvairodalom gyüjtésére. A *Néprajzi Múzeum* rendszeresen gyüjti a népi ponyvairodalom különböző termékeit: füzetes regényeket, álmos-, nótás- és vőfélykönyveket, szerelmi levelezőket, a szekták által terjesztett vallási iratokat, stb. Akiknek módjában van a falusi nép köréből ilyen irodalmi termékeket megszerezni — és azokkal semmi különösebb céljuk nincs — szíveskedjenek ezeket a Néprajzi Múzeum részére átengedni. Különösen fontosnak tartjuk a mult század végén és e század elején forgalomban lévő regények, elbeszélések, verses füzetek összegyüjtését, a különböző vallásos iratokkal együtt. Fordítsunk figyelmet a régi kalendáriumok összegyüjtésére. Jegyezzük fel azt, hogy kik terjesztik a ponyvairodalmat, hol szerzi be azt a nép s általában kik olvassák el.

G. B.

A Néprajzi Múzeum országos gyüjtőhálózatának és kézirattárának munkája. Ez év júniusában megkezdtük az országos gyüjtőhálózat kiépítését. A gyüjtőmunkában résztvenni szándékozók először u. n. *személyi lapot* kaptak, amelynek alapján tájékozódtunk arról, hogy ki, hol és milyen természetű munkát kíván végezni. 1939. júniusától 1939. december 1-ig a következők jelentkeztek a gyüjtőmunkában való részvételre:

dr. Pákay Zsolt, tanügyi s. fogalmazó, Veszprém.
vitéz Lévay Géza, áll. el. isk. igazgató, Zsáka.
Molnár József, gimn. tanár, Hajdúnánás.
Csaba József, segédjegyző, Csákánydoroszló.
Faller Jenő, bányafőfelügyelő, Várpalota.
Kardoss Béla, főjegyző, Balatonkenese.
Fülöp Imre, földműves, Kondorostanya. f
Borbély László, ref. kántortanító, Drávaok.
dr. Zákonyi Ferenc, h. vezetőjegyző, Mezőkomárom.
n. Nagy Zoltán, tanár, festőművész, Budapest.
Görömbei Péter, ref. lelkész, Nagykálló.
Molnár Balázs, egy. hallgató, Komádi.
Lyavinecz Iván, gimn. tanuló, Volóc.
Horváth Julia, polg. isk. tanár, Turkeve.
dr. Majerszky Jenő, kir. betétszerk. biró, Devecser.
Szőcs Lajos, tanár, Csikszereda.
Vályi Béla, ref. kántortanító, Szilvásvárad.
Lajos Árpád, tanitóképző int. tanár, Miskolc.
K. Nagy László, városi múz. tisztv., Nagykanizsa.
Bődei János, tanitó, Zalabaksa.
Baja István, kisbirtokos, Tiszacsege.
Borzsák Endre, múzeumi gyakornok, Monor.
Vita Zsigmond, tanár, Nagyenyed.
Varró Jenő, tanitójelölt, Marosgombás.
Székely Lajos, tanitójelölt, Maroskeresztur.
Sinály Károly, főgimn. tanár, Munkács.
dr. Dömötör Sándor, szőv. gazd. tiszt, Balatonkenese.
Szíj Rezső, ref. s. lelkész, Sárvár.
Szűcs Sándor, iró, Biharnagybajom.
Heizer Ferenc, egy. hallg., Budapest.
Bokor Sára, iparművész, Sepsiszentgyörgy.
Kovács Ágnes, egy. hallgató, Sztána. (Folytatjuk.)

Gyüjtőinknek kérdőíveket küldtünk ki. A következő kérdőívek jelentek meg eddig: 1. A gereblyeformák elterjedése, használata. 2. Szájkosarak, palókák. 3. Menyasszonyfektetés. 4. Pásztorszokások és babonák. 5—6. Hótalpak, jégpatkók, gólyalábak. 7. A népi ruházat alakulása, változatai.

4.—7. számú kérdőiveinket a Népr. Ért. jelen számához mellékeljük egy általános tájékoztató körlevéllel együtt, amelyben bővebben kifejtjük az országos gyüjtőmunka jelentőségét.

Az 1—3. sz. kérdőívekre most érkeznek be a feleletek, amelyeket az egyes gyüjtők szerint beleltározzuk. Munkánk még tulajdonképen általános tájékozódás és előkészület a szélesebbkörű megszervezéshez. Tudni akarjuk azt, hogy mennyiben használhatók kérdőíveink, milyen szempontok szerint kell azokat kidolgozni, hogy eredményes munkát végezzünk. Az eddig beküldött feleletek várakozásunknak minden tekintetben megfelelnek.

A beérkezett feleletekkel kapcsolatban kezdtük meg a Néprajzi Múzeumban lévő kéziratos anyag rendezését és modern tudományos elvek szerint történő beleltározását. Eddig körülbelül 5000 oldal terjedelmű kéziratos anyagot leltároztunk be. Részben rendeztük *Jankó János* nagyértékű finnországi és szibériai jegyzeteit, amely most már könnyen kezelhető formában áll a kutatók rendelkezésére. Beleltározásra került *dr. Szendrey Zsigmond* népszokás és babonagyüjtésének három kötete, kb. 750 oldalon, amely főleg a régi magyar irodalom adatairól nyújt fontos tájékoztatást. *Dr. Dömötör Sándor* révén átvettük és beleltároztuk a Turul Szövetség néprajzi pályázatára beérkezett munkákat.

Igen nagy szükség lenne arra, hogy minél előbb megkezdjük a kéziratos anyagnak a tárgycsoportok és földrajzi területek szerinti kicédulázását, hogy a kutatók azonnali tájékozódást és felvilágosítást nyerjenek róla.

Kéziratos anyagunkat gyarapítja a Néprajzi Múzeum tisztviselőinek a nyár folyamán végzett helyszíni munkájának eredménye. A gyüjtött anyag most van feldolgozás alatt. *Dr. gróf Zichy István főigazgató* megértő támogatása révén a következő területeken végeztünk gyüjtőmunkát: Kassa és Hollóháza környéke, az Ung és a Latorca völgye, Kemenesalja, a palóc népterület, a Felsőtisza mente, Hajdú, Komárom megye, a Szernye mocsár vidéke.

Gunda Béla.

Ujabb libériai gyüjtemény a Néprajzi Múzeumban. A Néprajzi Múzeum tengerentúli gyüjteménye ez év novemberében újabb gazdag anyaggal gyarapodott. *Dr. Fuszek Rudolf* Libériában élő hazánkfia már korábban a Néprajzi Múzeumnak ajándékozott gyüjteményét (l. Népr. Ért. 1937. 502 l.) 60 darab tárggyal egészítette ki. Az anyag a geh, manoh, krahn, giu, dan törzsektől Libériából és határterületeiről származik. Elsősorban maszkokból, szobrokból, harci felszerelésből és apróbb háztartási holmikból áll.

A maszkok különböző nagyságú igen régi darabok. Nemcsak faragásukkal, hanem festett primitív ornamentikájukkal is kitünnek. Nagyszerűen tanulmányozhatjuk azt, hogy a faragás mellett miképen igyekeznek kidomborítani a bennszülöttek festéssel, tükör és ezüstlapok alkalmazásával az általuk jelentősebbnek vélt arcrészeket, pl. a szemet. A krahn törzstől származó egyik maszkon négyes szemábrázolást láthatunk. Egy igen szép maszk a broh törzstől származik, amelynél a szemek hengeralakú előredudorodásból állanak. Hasonló jelenségeket vehetünk észre egy ugyanettől a törzstől származó női szobron. Néhány maszk az emberi és az állati formák érdekes keveredését mutatja. Manoh maszkokon az arc alsó része állati formájú (megnyúlt madárcsőr), míg a krahn maszkok felső részén láthatjuk az állati formák (pl. a szarv) utánzását. A kisebb holmik között egy igen érdekes kínzóeszköz van. Ez két, egyik végén összekötözött fadarab, amellyel a lábszárat szorítják össze. Gyarapodott a gyüjteményünk egy ritka kettőshegyű tőrrel (geh törzs), bozótvágó késsel (manoh törzs), különböző növényi anyagból font táskákkal, stb.

A gyüjtemény néprajzi szempontból érdekes keverékterületekről származik: a szudáni kultúrelemekkel átszőtt „nyugatafrikai kultúra" területéről, amely utóbbi meglepő hasonlóságokat mutat az u. n. „keleti pápua" kultúrkörrel. Ez Melanéziában, Mikronéziában és Észak-Ausztráliában terjedt el. Valószínűleg

tengeri úton a Zambezi völgyén át került Nyugat-Afrikába. Teljesen növényi jellegü. Főbb vezérkövületei: különböző álarcok, fadobok, emberszobrok, a bennszülöttek titkos társulatai, stb. Új gyüjteményünkben ezeket a vezérkövületeket főleg az álarcok képviselik. A terület gazdálkodási formájában a földmüvelés jelentékeny szerepet játszik. Az északi füves területeken a különböző köles fajták és a kukorica termelése játszik fontos szerepet. A déli erdős területeken, ahonnan pl. kpelle tárgyaink származnak, a banán, a maniok a fő gazdasági növények. A földmüvelés formája a kapásgazdálkodás; a trágyázás és az öntözés csak igen ritkán, főleg Togoban fordul elő. Érdekes képet nyujt az állattenyésztés. A Niger kanyarulatánál a zebumarha tenyésztése terjedt el. A madingok tenyésztik a lovat is, amely berber eredetü. A mohamedán területek teherhordó állata a szamár. A guineai partok mentén élő törzsek ősi módon vadásznak és halásznak. A vadat lándzsával, nyíllal és íjjal (több darab van belőlük a *Fuszek*-gyüjteményében) ejtik el s csapdákkal fogják. A halat nyilazzák, mérgezik. A horgot főleg Libériában használják, de az ott nem bennszülött tárgy. A guineai partokon főleg a négyszögletes házak vannak elterjedve. A négyszögletes agyagházaknál gyakran piramisformájú tetőt látunk. A földmüvelő törzseknek szétszórt településeik vannak; csak a kereskedelemmel és az iparral foglalkozó lakosság tömörül az északi részeken városokba, amelyek gyakran meg vannak erősítve. Az építkezés egyik jellemzője a nagyméretü hengeralakú gabonatartók sokasága. El van terjedve főleg Dahomei-ben a fejvánkos. Igen jellemző háztartási eszköz a famozsár. Az edények legnagyobb része tökből készül. A ruháik elsősorban növényi anyagból vannak. Az ékszereket igen kedvelik. A *Fuszek*-gyüjteményben főleg kar- és lábperecek vannak. Az asszonyok a hajukat gyakran zsirozzák vagy nyers gumival kenegetik. Testüket vörös, fehér és fekete festékkel mázolják be. A tetovált díszeik leginkább törzsjegyek. A fogkihegyezés, a fül, orrsövény és az ajak átfurása is ismert. Harci eszközeik közül itt csak a gyüjteményünkben is található hosszú, vashegyü nyilakat említjük meg, a nyílhegy megnyúlt (de nem annyira mint Kamerunban) háromszög alakú, hátul gyenge visszavágással. A vas feldolgozásához elsősorban a mandingok és a fulbék értenek. A kovácsok gyakran külön társadalmi réteget alkotnak. A libériai törzseknél a vaspénz játszik nagy szerepet. Gyüjteményünkben is van egy kötegre való. Hangszereik közül a dobot említjük, amely kivájt és bőrrel fedett fatörzsből készül. A törzs szociális tekintetben igen tagolt, külön réteget alkotnak a főnökök, zenészek, kovácsok, a bőrfeldolgozók. A vadászatot és a halászatot azonban előirásszerűen a különböző rétegek mind végzik. A korok szerinti tagozódás a társadalmi életben nagy szerepet játszik. Pl. egyes törzseknél a fiatal legények és lányok kívül élnek a falun és külön szervezetük van. Különösen a parti törzseknél van nagy jelentősége a különböző titkos társulatoknak. A titkos társulatokba fiúk felvétele maszktáncokkal, különleges felvonulásokkal, a pubertás korát jelző szertartásokkal történik. Főleg az anyajogú leszármazás rendszere terjedt el; vannak törzsek, ahol ez azonban keveredik az apajoggal, pl. a vezetőrétegeknél az apajogú leszármazást ismerik el. (V. ö. Buschan: Ill. Völkerkunde, I. k., Zf. f. Ethnologie, 1905.)

A nyugatafrikai kultúrának ezeket a röviden vázolt vonásait jellemzően mutatja be a *Fuszek*-gyüjtemény, amely tudományos és pedagógiai szempontból is igen nagy értéke Múzeumunknak. A maszkgyüjtemény nemzetközi viszonylatban is egyedülálló s büszke lehetne rá Európa bármelyik múzeuma.

Gunda Béla.

BEÉRKEZETT KÖNYVEK.

Tóth János: Igy épít a vasi nép. Szombathely, 1938.
Erdődi József: Épülő ország (Finnország). Szeged, 1939.
Kézdy Vásárhelyi Zoltán: A magyarok útja Indiától Pannoniáig. Budapest, 1939.
Kölcsey Dezső: A Kölcsey, máskép Szente-Mágócs nemzetség. Kölcsey Ferenc. Családtörténeti tanulmány. Budapest, 1930.
Hagberg, Louise: När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folktro i samband med död och begravning. Stockholm, 1937.
Bornemann, Dr. P. Fritz, S. V. D.: Die Urkultur in der kulturhistorischen Ethnologie. Sankt Gebrieller Studien VI. Mödling bei Wien, 1938.
Weigel, Karl Theodor: Sinnbilder in der fränkischen Landschaft. Berlin, 1938. Deutsche Ahnenerbe.
Retzlaff, Hans: Bauernhochzeit im Elsass. Berlin, 1937. Beiträge zur hessischen Volks- u. Landeskunde. Heft 1.
Rumpf, Karl: Alte bäuerliche Weisstickereien. Marburg.
Király, Karl: Burgenländische Sebastianspiele. Unsere Heimat. Neue Folge, Jg. XII. Wien, 1939. Nr. 2.
Huth, Otto: Der Lichterbaum. Germanischer Mythos und deutscher Volksbrauch. Berlin, 1938.
Kiss Lajos: A szegény ember élete. Budapest, [1939.]
Deutsches Volkstum. Im Auftrage des Verbandes deutscher Vereine für Volkskunde herausgegeben von John Meier.
1. *Lehmann, Otto*: Volkskunst und Volkstracht. Berlin, 1938.
2. *Peuckert, Will-Erich*: Märchen und Sage, Schwank und Rätsel. Berlin, 1938.
3. *Moser, Hans* und *Zoder, Raimund*: Volksschauspiel und Volkstanz. Berlin, 1938.
4. *Pfister, Friedrich*: Glauben und Aberglauben. Berlin, 1936.
5. *Geiger, Paul*: Sitte und Brauch. Berlin und Leipzig, 1936.
6. *Helbok, Adolf* und *Marzell, Heinrich*: Haus und Siedlung, Garten und Pflanzen. Berlin und Leipzig, 1937.

Jacobs, Melville: Texts in Chinook jargon. Washington, 1936. University of Washington Publications in Antropology Vol. 7. No. 1.
Róheim, Géza: Spiegelzauber. Klny. Imago. V. Leipzig und Wien, 1917.
Kolumbán Lajos: A Barcaság és népe. Budapest, 1906. Benedek Elek Kis Könyvtára 95. kötet.
Babenko, V. A.: Etnografičeskij očerk narodnago byta Jekaterinoslavskago Kraja. Jekaterinoslav, 1905.
Petri, Pál—Viski Károly: Transsilvanian unkarilaisten kansantaide. Suomentaneet E. N. Setälä ja Béla Vikár. Helsinki—Budapest.
Szabó Kálmán: Kecskeméti tanyák. [Kecskemét, 1936.]
Pavićević, Mićun M.: Ženske narodne pjesme iz Crne Gore (Poèmes nationaux feminins de Montenegro). Zagreb, 1938. Éditions Spéciales du Musée Ethnographique de Zagreb.
Petranu, Coriolan: L'art roumain de Transylvanie. Vol. I. Texte. Bucarest, 1938. Klny. La Transylvanie.
Petranu, Coriolan: Nouvelles discussions sur l'architecture de bois de la Transylvanie. Bucarest, 1939. Klny. Revue de Transylvanie. Tome IV. No. 3—4.
Kauder, Viktor: Das Deutschtum in Polen. Leipzig, 1939. Deutsche Gaue im Osten. Bd. 8—9.
Künzig, Johannes: Saderlach. Ein Alemannendorf im rumänischen Banat und seine Urheimat. Karlsruhe, 1937.
Gerbing, Louise: Die Thüringer Trachten in Wort und Bild 2. Aufl. Berlin, 1936.
Hambly, Wilfrid D.: Anthropometry of the Ovimbundu Angola. Chicago, 1938. Anthrop. Series. Field Mus. of Nat. Hist. Vol. XXV, Number 2.
Falkowski, Jan: Póllnocno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny. Lwów, 1938. Prace Etnograficzne Nr. 4.
Jaworczak, Aleksander: Wieś Dąbrówki. Powiat Lańcut. Lwów, 1936.
Wissler, Clark: Masks. New-York, 1938. Klny. Natural History. Vol. XXVIII. No. 4.
Carpatica. Řídí Karel Chotek. Svazek I. Řada A (Duchovědna), Řada B (Přirodovědná). Praha, 1936.
Makkai Endre és *Nagy Ödön*: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez. Kolozsvár, 1939. Erdélyi Tudományos Füzetek 103. sz.

NÉPRAJZI MÚZEUM KÖNYVTÁRA

ANZ ER

INHAL

Lajth

Ethnologische Beziehunge ... ösischer 239—247

247—260

vács, L.

tickereien II

r. I. Gy

von I.

Kleine

Büche

Hauptkommissione

EDMUND STEMMER

issensc ... ndlung

Budapest (U

NYOM ... FON : 26.